

କୁନ୍ଦାରକ

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ

ଇମ୍ମାର୍ ଚକ

(କେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ)

କବିଚନ୍ଦ୍ର

ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ

ପ୍ରକାଶକ

ନାଟକ ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରକାଶନ

କୁମ୍ଭାର ଚକ

ମୁଖ୍ୟ ଉପଦେଷ୍ଟା :

ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷୋର

ବାଲୁବଜାର, କଟକ - ୭୫୩୦୦୨

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ଦେବସ୍ନାନ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଜୁନ, ୧୯୭୫

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ : ୧୯୯୦

ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ : ୨୦୦୭

ସର୍ବସ୍ୱତ୍ୱ ସଂରକ୍ଷିତ : ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

ମୁଦ୍ରାକର :

ଶତରୂପା ଡି.ଟି.ପି. ଓ ସଙ୍ଗୀତା ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ, କଟକ

ମୂଲ୍ୟ : ଟ ୨୦୦.୦୦ ମାତ୍ର

KUMBHARA CHAKA

AUTOBIOGRAPHY OF

Kabichandra

Dr. Kali Charan Pattanaik

Publisher :

Sri N. P. Misra

Cuttack Students' Store

Balubazar, Cuttack - 753002

Principal Adviser :

Sri R. P. Misra

First Edition : June, 1975

2nd Edition : 1990

3rd Edition : 2007

© Sri R. P. Misra

Printers :

Satarupa D.T.P. & Sangeeta Printers, Cuttack

Price : Rs. 200.00 only

ଦ୍ରୁପଦ

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଆତ୍ମ-ଜୀବନୀ ‘କୁମ୍ଭାର ଚକ’ କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ କାଳୀଚରଣଙ୍କର ଜୀବନୀ ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ, ନାଟକର – ୧୮୯୭ରୁ ୧୯୭୫ ଯାଏଁ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର – ରସୋତ୍ତାମ ଇତିହାସ । ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଯୋଗୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକଙ୍କର, ଓଡ଼ିଆ ଦେଶର ବାହ୍ୟ ଶରୀର କି ମନ ପ୍ରାଣ ନୁହନ୍ତି, ଆନନ୍ଦମୟ ଆତ୍ମା ସହ ମିଶି ଯାଇଛନ୍ତି ଯେପରି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଏତେ ଆଦୃତ, ଏତେ ଜନପ୍ରିୟ । ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯାହା ଲେଖିଥିଲେ ତାହା ଏ ଯୁଗରେ କାଳୀବାବୁଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ :

“ଗାଏ ତୁମ୍ଭ ଗୀତ   ସତ୍ତାରେ ପଣ୍ଡିତ

ପଥେ ପାଇ ହୃଷ୍ଟମନା

ବିଲେ ବୋଲେ ଚଷ୍ମା   ଅନ୍ଧଃପୁରେ ଯୋଷା

ନୃତ୍ୟ ରଙ୍ଗେ ବାରାଜମା ।”

ଓଡ଼ିଆରେ ଆଗରୁ ବହୁ ଆତ୍ମ-ଜୀବନୀ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ନିଷପଟ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀ, ନିଜକୁ ନିରାଭରଣ କରିବାବେଳେ ସାର୍ବିକ ଚେତନା ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସହ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ନିଜର ଦୁର୍ବଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକୁ ପରିହାସ କରିପାରିବାର ଶକ୍ତି, ସବୁ ମିଶି ‘କୁମ୍ଭାର ଚକ’କୁ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ଆତ୍ମ-ଜୀବନୀ ରୂପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ପାରିବ । ସବୁରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଲା ପରିଚ୍ଛିତି, ଭାଗ୍ୟ ଓ ମଣିଷମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରାଜିତ ହୋଇ, ରକ୍ତାକ୍ତ ହୋଇ, ଧୂଳିରେ ପଡ଼ିଯିବା ବେଳେ ମଧ୍ୟ ସବୁଥିରେ ‘କୁମ୍ଭାର’ର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଅନୁଭବ କରିବା, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସୁଖ ପାଇବା – କାଳୀବାବୁଙ୍କ ସାରାଜୀବନ ଏହି ବିଶେଷତାରେ ରହିମନ୍ତ ।

‘କୁମ୍ଭାର ଚକ’, ‘କଳିଙ୍ଗ’, ‘ଆସନ୍ତା କାଲି’ ଓ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ‘ସହକାର’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ବହୁ ଲୋକଙ୍କ ଆଦର ଲାଭ କରିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ବାହାରି ଓଡ଼ିଶାର ପାଠକ-ପାଠିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସର୍ବକାଳୀନ ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁସ୍ତକ ରୂପେ ଆଦୃତ ହେବ ବୋଲି ମୋର ଆଶା ।

କାଳୀବାରୁ ମୋର ଅଗ୍ରଜ । ତାଙ୍କ ସହ ମୋର ସ୍ନେହ ସମ୍ପର୍କ ରହି ଆସିଛି । ବହୁ ଦିନୁ ସେ ମୋତେ ସାନଭାଇ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ବଡ଼ଭାଇର ସ୍ନେହ, ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଈଶ୍ବର କରନ୍ତୁ, ସେ ଅନୁ୍ୟନ ଶହେଥାଠ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚି ରହି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ହିତସାଧନ କରନ୍ତୁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ପରିଶିଷ୍ଟ ଖଣ୍ଡ ତାଙ୍କରି ଦ୍ବାରା ଲେଖା ହୋଇ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉ, ଏହା ହିଁ ମୋର କାମନା ।

କଟକ

ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ର

ଦେବସ୍ନାନ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ, ୧୯୭୫

କ୍ଷମା ଭିକ୍ଷା

“ଚଳନ୍ତି ଚକ୍କି ସବକୋଇ ଦେଖେ

କିନ୍ ଦେଖିନା କୋଇ

ଯୋ କିଲକୋ ପକଡ଼କେ ରହେ

ସାଞ୍ଜେତ ରହାହେଁ ଓହଁ ।”

(ତୁଳସୀ ଦାସ)

ଚକି (ପେଷା ବା ପେଷଣା) ଚାଲିଛି (ଘୁରୁଛି) । ବାକି ଚକି ଭିତରେ ଥିବା କିଲା (ଖୁଲ)ଟି ଅତି ସାନବୋଲି, ଚକି ଘୂରିବାଟା ସଭିଏଁ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ହେଲେ ଭିତରର (ଚକି ମଝିରେ) ଛୋଟ କିଲାଟିକି କେହି ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ ।

ସେହିପରି କୁମ୍ଭାର ମାଟି ହାଣି, ଚକଟି, ଚକ ବୁଲାଇ ତା’ ମନଇଚ୍ଛା ହାଣି, ଆଟିକା, ସରା, ମାଠିଆ ଗଢୁଛି । ହଣା ଓ ଦଳା ଚକଟାବେଳେ ମାଟିର ରୂପ ନିଆରା, ଆଉ ଗଢ଼ା ସରିଲେ ସେ ଅଲଗା ରୂପ ଧରେ ।

କୁମ୍ଭାର ଚକରେ ଗଢ଼ା ଏଇ ଜଞ୍ଜାଳିଆ ଜୀବନର ଗଲା ପଞ୍ଚସ୍ତରି ବର୍ଷର ଘଟଣାମାନ ଠିକେ ଠିକେ ବାଡୁଛି । ଫଟା କପାଳିଆ ମୁଁ । ଭବିଷ୍ୟତ ଅନ୍ଧାର । ଜୀବନର ସବୁ କଥା ତ ବଖାଣି ହେବ ନାହିଁ । ସେ ହେବ ଖଣ୍ଡେ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଭଲମନ୍ଦ କେତେକ ଘଟଣା ବେଉଡିବାରେ ମୋ’ ଦୋଷାଦୋଷ ପାଇଁ ସହୃଦୟ ପାଠକ-ପାଠିକାଙ୍କୁ କ୍ଷମା ମାଗୁଛି ।

କୁମ୍ଭାରଙ୍କ ପାଆ ତଳେ କୋଟୀ କୁହାର ।

କଟକ
ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ
ତା ୫ । ୫ । ୭୫

{

ଅଧ୍ୟାପ
କାଳୀଚରଣ

ସୂଚୀ

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ପିଲାଦିନ	୧
ଚାକିରି ଜୀବନ	୧୨୫
କଳା ଜୀବନ	୨୦୦
ଓଡ଼ିଶା ରଜାମଞ୍ଚ ଇତିହାସ	୩୮୫
ଡାଏରୀରୁ ଯଦ୍‌କିଞ୍ଚିତ୍	୩୯୦
ପଦ୍ମଶ୍ରୀ	୩୯୮
ଡକ୍ଟରେଟ୍	୪୦୧
ବିଦ୍ୟାୟ ମାଗୁଣି	୪୦୮

ପିଲାଦିନ

ଠିକ୍ ଜୀବନୀ ନୁହେଁ । କୁମ୍ଭାରର ଚକରେ ଗଡ଼ା ମାଟିର ସରା, ଠେକି, ମାଠିଆର ଏକ ଛୋଟକାଟିଆ ଜୀବନରୁ କିଛି କହିବସୁଛି ଜଣେ ଫଟାକପାଳିଆ – ଶୁଣନ୍ତୁ –

ଫଟା କପାଳ ଘେନି ମୋର ଜନ୍ମ । ଆଜି ବି ଏଇ ପଞ୍ଚସ୍ତରି ମୁଣ୍ଡାମୁଣ୍ଡି ପହଞ୍ଚିବା ଲୋକଟିର ବାଁ ଫାଳ କପାଳରେ ସେ ଫଟା ଚିହ୍ନ ରହିଛି । କୁମ୍ଭାର ଖାଲି ସେଇ ଫାଟ ଉପରେ ଚମ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେଇଛି । ବାକି, ହାତରେ ବାରିଲେ ସେ ଫାଟ ବାରି ହୋଇପଡ଼େ ।

କୁଆଁ ତାଙ୍କ :

ଜେଜେବାପେ ସ୍ୱର୍ଗତ ନିମାଇଁଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକେ ବଡ଼ମ୍ବା ରଜାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ବଡ଼ ଚାକିରି କରିବାକୁ ଯାଇ, ସେଇଠି ଜମିବାଡ଼ି ଘରଦୁଆର କଲେ । ସେ ଜଣେ ଭଲ ସଂସ୍କୃତ ପଣ୍ଡିତ । ସେତେବେଳେ କଟକରେ ନର୍ମାଲ ସ୍କୁଲ ଥାଏ । ଜେଜେ ନର୍ମାଲ ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ଶେଷ କରିଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଦୁଇପୁଅ – ଦୁର୍ଗାଚରଣ ଆଉ ମନମୋହନ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ବଡ଼ପୁଅ ସ୍ୱର୍ଗତ ଦୁର୍ଗାଚରଣଙ୍କର ପୁଅ । ଉପରେ ତଳେ ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀ ଦୁହେଁ ମରିଛନ୍ତି ।

ସେଦିନ ମହାଷ୍ଟମୀ । ବାପା ମୋର ଥିଲେ କାଳୀପୂଜକ । ସେ ଅଷ୍ଟମୀ ରାତିରେ ଚଣ୍ଡୀପାଠ ପରେ କଉମାଛ ବଳି ଦିଅନ୍ତି । କଉମାଛର ଜୀବନ ବଡ଼ ଟାଣ । ବାପା କିନ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରପଡ଼ି ଜୀଅନ୍ତା କଉମାଛ ଚାରିପଟେ ମନ୍ତ୍ରରା ପାଣି ବୁଲାନ୍ତି । ମାଛ ମରିଗଲେ, ପୂଜା ସିଦ୍ଧ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ରାତି ଅଧିକରୁ ଟିକିଏ ବହକି ପଡ଼ିଛି । ବାପାଙ୍କର ଦେବୀପୂଜା ଚାଲିଛି । ବଳି ପ୍ରୋକ୍ଷଣବେଳ । ମୋର ଦେହବର୍ଷର ବଡ଼ଭାଇଟି ନିଦ ଶେଯରୁ ଉଠି ଗୁରୁଣ୍ଡି ଗୁରୁଣ୍ଡି ଠାକୁରଘର ଦୁଆରକୁ ଆସିଲା । ଠିକ୍ ବଳି ଦେବାବେଳେ କବାଟ ମେଲାଣି ବାପାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ହସିଲା । ବୋଉହେରିକା ସେତେବେଳେ ରନ୍ଧାଘରେ ପିଠା କରୁଥିଲେ । ବାପାଙ୍କର ପୂଜା ପାଖରୁ ଉଠିବାକୁ ସଜ ନାହିଁ । ବଳି ଦିଆ ସରିଲା । ବାପା ମୋତେ ବଡ଼ଭାଇକି କାଖେଇ କରି ବୋଉ ପାଖକୁ ଗଲେ । ମୁହଁ ଶୁଖାଇ କହିଲେ – ପୁଅକୁ ରଖ । ଦେଖ, କ’ଣ ହେଉଛି, ମାଆର ଇଚ୍ଛା । ସବୁକଥା ବୁଝାଇ କହିଲେ । ପାହାନ୍ତା ପହରକୁ ଭାଇଟି ଝଲକାଏ ରକ୍ତ ବାନ୍ତି କଲା – ସେଇଠୁ ସବୁ ଶେଷ ।

ବାପା, ଦେବୀଙ୍କୁ ବିସର୍ଜନ କରିଦେବାକୁ ପାଞ୍ଚିଲେ । ରାତିରେ ସପନ ହେଲା – “ମୁଁ କ’ଣ କରିବି ? ବଳିବେଳେ ତ ପିଲା ସାମନାରେ ପଡ଼ିଲା, ତୁ ଆଉ କନ୍ଦାକଟା କରନା, ବ୍ୟସ୍ତ ହୁଅନା । ମୁଁ ତୋତେ ଆଉ ବର୍ଷକୁ ପୁଅଟିଏ ଦେବି ।”

ସେଇ ପୁଅଟି ମୁଁ । ୧୩୦୫ ସାଲ, ଧନୁ ଦଶଦିନ – ବଉଳ ଅମାସ୍ୟା । (ଇଂରାଜୀ ୧୮୯୭ ଡିସେମ୍ବର ୨୩ ତାରିଖ) ଉପରଓଳି କୁଆଁ ତାକ ଦେଲି । ଜନ୍ମ ହେଲି ସିନା, ହେଲେ କପାଳଟା ଫଟା । ଆଖିରୁ ପୂୟ ବହୁଥାଏ । କେତେ ଚିକିତ୍ସା କରାଯାଉଥାଏ । କଟକ ଅରୁଣୋଦୟ ଛାପାଖାନାର ମାଲିକ ସ୍ୱର୍ଗତ ତାନ୍ତ୍ର ନାରଣ ଦାନ ସେତେବେଳେ ବଡ଼ମ୍ବର ତାନ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ବାପାଙ୍କର ସେ ଭାରି ସାଙ୍ଗ । ସେ ଚିକିତ୍ସା କରୁଥାଆନ୍ତି । ବଡ଼ମ୍ବ ଗଡ଼ର ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ନାରଣ ଦାଶେ ଯନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ର କରୁଥାଆନ୍ତି; ମାତ୍ର କାହିଁରେ କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ ।

ବୋଉ, ବାପା, ଜେଜେ, ବୁଢ଼ିମାଆ – ଘରର ସଭିଏଁ ମହାଦୁଃଖରେ ଥାଆନ୍ତି । ବାପା ଭିର କଲେ ଯେ ଆଉ ଦେବୀ ପୂଜା କରିବେ ନାହିଁ । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ ବିଦର୍ଶନ କରିବେ ।

ସେଇଦିନ ରାତିରେ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ହେଲା ଯେ – “ପାଷାଣଭେଦୀ ପତ୍ର ଓ ଚେର ନିରୋଳା ସୋରିଷ ତେଲରେ ପକାଇ ତୁଳା ବା ଖଣ୍ଡିଏ କନା ବୁଡ଼ାଇ ଫାଟରେ ଦେଲେ ମୁଣ୍ଡ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।”

“ପାଷାଣଭେଦୀ ଗଛ ପାଇବି କାହୁଁ ? ମୋତେ କାହିଁକି ଠକୁଛ ମାଆ” ବୋଲି ବାପା କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ସେଇ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଜଣାଇଲେ । ହୁକୁମ ହେଲା – “ତୋ ଦାନ୍ତଘଷା ପିଣ୍ଡି ଉପରେ ଗଛଟିଏ ହୋଇଛି । ଆଣିବୁ ଯା’ ।” ସ୍ୱପ୍ନ ତୁଟିଗଲା, ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦାପ ନେଇ ବାପା ଦାନ୍ତ ଘଷିଘଷିକା ତୁନପିଣ୍ଡି ପାଖକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ ସରୁଗଛଟିଏ ସେଠି ଉଠିଛି । ତାକୁ ଆଣି ମାଆଙ୍କ ଆଦେଶମତେ ତେଲରେ ପକାଇ କନା ବୁଡ଼ାଇ ଫଟା ଥାନରେ ଦିଆଗଲା । ଦିନ ଚାରି ଛ’ଟାରେ ଆଖିର ପୂୟ ବୋହିବା ବନ୍ଦ ହେଲା – ଘାଆ କ୍ରମେ ଶୁଖିଗଲା ।

ଏବେବି ସେଇ ପାଷାଣଭେଦୀର ସେ ଶୁଖିଲା ଗଛପତ୍ର ଟିକକ ମୁଁ ଡେଉଁରିଆରେ ଭରତି କରି ପିନ୍ଧିଛି । ଡେଉଁରିଆଟି ବାପା ବୋଉ ତିଆରି କରାଇ ଯତନରେ ସାଇତି ବେକରେ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତା’ପରେ ଘରସାରା ଆନନ୍ଦରେ ପୁରିଗଲା । ସେଇ ଫଟା କପାଳିଆ ପୁଅର ନାଆଁ ରଖାହେଲା – ‘କାଳୀଚରଣ’ ।

ଏଠି ଠିକେ ଠିକେ ବୟାନ କରୁଛି ମୋର ସେ ଫଟାକପାଳିଆ କଳାକାର ଜୀବନ ।

ପହିଲି ଗୀତ :

ପିଲାଦିନର କଥା ।

ବାପା ବୋଉ ଦିହଙ୍କର ସଙ୍ଗାତ ପ୍ରତି ଆଦର ଥିଲା । ବାପା ବେହେଲା ବଜାଇ ଶାଣିଥିଲେ । ଆମ ଘରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତର ଆସର ମଝିରେ ମଝିରେ ବସେ । ଜଣେ ଜେଜେବାପା ଥିଲେ – ତାଙ୍କ ନାଁ ଯୋଗୀନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ । ବଡ଼ ପାଟିଟାଏ ତାଙ୍କର

ଥିଲା । ବେଶ୍ ରହସିଆ ଲୋକ । ବହୁତ ପୁରୁଣା ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ସେ ଗାଆନ୍ତି, ମର୍ଦ୍ଦଳ ବଜାନ୍ତି । କ’ଣ ତାଳମାନ ନେଇ ବେଳେ ବେଳେ କାହାରି କାହାରି ସଙ୍ଗେ ବାଦ୍‌ବିତଣ୍ଡା ବି କରନ୍ତି । ମୋ ନିଜ ଜେଜେବାପା ସ୍ୱର୍ଗତ ନିମାଇଁଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରୁ ରିଆତି ମିଳିଲାବେଳେ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଗାଇ ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ପାରିଜୀ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଛାଏଁ ଛାଏଁ ମୁହଁର ଭାବ ଦେଖାନ୍ତି । ବୁଝିତ ପାରେ ନାହିଁ କିଛି, ଲୁଚିକରି ଉଣ୍ଡି ଦମାଏଁ ଲେଖାଏଁ ହସେ । ଏସବୁ ପ୍ରାୟ ୧୯୦୬-୦୭ ସାଲର କଥା ।

ବଡ଼ମ୍ବା ଗଡ଼ରେ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରାଟା ଖୁବ୍ ଜାକଜମକରେ ହେଉଥିଲା । ଏକୋଇଶି ଦିନ କାଳ — ଗୀତ, ନାଟ, ଯାତ୍ରା, ପାଲା, ସୁଆଙ୍ଗ — ସବୁଦିନ ରାତି ପ୍ରାୟ ୯ଟାରୁ ଫୁଟିଆ ଉଠିଲା ଯାଏଁ ଚାଲିଥାଏ — ଗଡ଼ ଦାଣ୍ଡରେ । ପଞ୍ଚାଏ ଦି’ପଞ୍ଚା ନୁହନ୍ତି, ତିରିଶି ଚାଲିଶ ପଞ୍ଚା । ଗୋଟିପୁଅ, ବାଜନାଟ, ପାଲା, ସୁଆଙ୍ଗ ଇତ୍ୟାଦି ଜମି ରହିଥାଏ । କେତେକ ଗୋଟିପୁଅ ଦଳର ଗୁରୁ ଆମ ଜେଜେବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି, ଗୀତ ଓ ଅବଲୟ ଶିଖନ୍ତି । ପାଲାବାଲାଏ ଚଉପଦୀ ନିଅନ୍ତି, ଅର୍ଥ ବୁଝନ୍ତି । ବୋଉ ମୋର ଛାନ୍ଦ, ଚୌପଦୀ ଇତ୍ୟାଦି ଗାଇପାରୁଥିଲା । ସେ କିଛି କିଛି ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିଥିଲା । ଛାନ୍ଦ ଭଲ ଅର୍ଥ କରେ । ବେଳେ ବେଳେ ମୋତେ କୋଳରେ ବସାଇ ମଥୁରା ମଙ୍ଗଳ, ବିଶି ରାମାୟଣ, ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି, ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଛାନ୍ଦ ଗାଇବାକୁ ଶିଖାଏ । ମୁଁ ଭଲ ଗୀତ ଗାଇ ପାରୁଥିଲି । ମୋଠାରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଯେଉଁମାନେ ଅଛନ୍ତି ବା ମୋ ସାଙ୍ଗମାନେ ଏଥିପାଇଁ ମୋତେ ଭାରି ଆଦର କରୁଥିଲେ । ବାଲ୍ୟ ଜୀବନଟା ଏହି ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ କାଟି ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା କ୍ରମେ ବଢ଼ିଲା ।

ବଡ଼ମ୍ବା ରାଜବାଟିରେ ପିଲା ଦିନର ଅଧିକାଂଶ କାଳ କଟିଛି । ରଜାଙ୍କ ନାଆଁ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜ ମହାପାତ୍ର । ଥରେ ଦୁଦୁରା ଫୁଲିଆ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମୋଫୋନ୍ ରଜା ଅଣାଇଲେ । ଖଣ୍ଡିକେତେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ବଙ୍ଗଳା ରେକର୍ଡ଼ ବି ତା’ ସଙ୍ଗେ ଆସିଥାଏ । କଳବାଜା ଗୀତ ଗାଉଛି । ରଜା ନିଜେ କଣ୍ଠା ଲଗାଉଛନ୍ତି । ଆଉ କେହି କଣ୍ଠା ଲଗାଇଲେ ବୋଧହୁଏ ଏଭଳି ଗୀତ କଳବାଜା ଗାଆନ୍ତା ନାହିଁ — ଏଇ ଥିଲା ମୋ ମନର ଧାରଣା । ଲୋକେ ଶୁଣିବାକୁ ଗଦାହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ସଞ୍ଜବେଳେ ବେହରଣ ମେଲାରେ କଳଗାଉଣା ହୁଏ । ଶୁଣି ଶୁଣି ଗୋଟିଏ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ମୁଁ ଶିଖିଲି । ଏବେ ମନେ ମନେ ଅଛି ସେ ଗୀତଟି — “ଆସୁଛନ୍ତି ବ୍ରଜବାସୀ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲି ଚାଲି ।”

ଦୁଆରେ ଆମର ପୁରାଣ ହୁଏ । ବୋଉ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ଅନେକ ପୁରାଣ କଥା କହେ । ଶୁଣିଥିଲି ସ୍ୱର୍ଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରସଭାରେ ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଗାଆନ୍ତି । କଳଗାଉଣା ଶୁଣି ଗାୟକଙ୍କ ରୂପର ଗୋଟାଏ କଳ୍ପନା ମୋ ଆଖି ଆଗରେ ଆଜି ହୋଇଯାଏ । ସେ କେମିତି ପାଟ ପିତାମ୍ବରୀ ପିନ୍ଧିଥିବେ, ମୁଣ୍ଡରେ ମୁକୁଟ ଥିବ, ବେକରେ ତାଙ୍କର ସୋରା

ସୋରା ହୋଇ ମୋତି ମାଣିକ୍ୟର ହାର ଝୁଲୁଥିବ, ଗୋରା ଡକ ଡକ ହୋଇଥିବେ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଗାୟକଙ୍କୁ କେମିତି ଥରେ ହେଲେ ଦେଖନ୍ତିକି !

ଗୀତଟି ମନଦେଇ ଶୁଣେ – କଳଗାଉଣା ସାଙ୍ଗରେ କଣ ମିଶାଇ ଗାଏ । ହେଉ ହେଉ – ପୁରା ଗୀତଟି ଉପରେ ଟିକିଏ ଦଖଲ ଆସିଗଲା । ରଜାଙ୍କୁ ଦିନେ ଭରି ଭରି ଗୀତଟି ଶୁଣାଇଲି । ସେ ମୋତେ ପାଞ୍ଚଟି ଟଙ୍କା ଦେଇ ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ସେ ମୋତେ ‘ଆସୁଛନ୍ତି ବ୍ରଜବାସୀ’ ଗୀତଟି ଗାଇବାକୁ କହିଲେ । ଦିନେ ମୋତେ ବୈଠକଖାନା ଭିତରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସାଇ ଗୀତ ଗାଇବାକୁ କହିଲେ । ବାପା ଓ ଯୋଗୀ ଜେଜେଙ୍କୁ ସେ ତକାଇ ପାଖ ଘରେ ବସାଇଥିବା କଥା ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ଗୀତ ଗାଇସାରିବା ପରେ ରଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ବୀରବର ମଙ୍ଗରାଜେ ସେ ଦୁହଁଙ୍କୁ ତକାଇ ବାପାଙ୍କୁ କହିଲେ – “ଦୁର୍ଗାଚରଣ ! କାଳୀ ଏକା ବାପର ପୁଅ । ଶୁଣିଲ କେମିତି ଗାଇଲା ! କି କଣ ! କେମିତି କଳଗାଉଣାରୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଛି ! ପାଠ ପଢ଼ୁ – ହେଲେ ଗୀତ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଶିଖୁ । ଯୋଗୀ ପଟ୍ଟନାୟକେ ନଜର ଦେଲେ ପିଲାଟା ଭଲ ଗାଇବ ।”

ଇସ୍, ଲାଜରେ ମୋ ମୁହଁ ଜଳି ଯାଉଥାଏ । ହେଲେ, କିଛି କହିବାକୁ ଚାରା ନାହିଁ । ବାପା ଆଉ ଯୋଗୀଜେଜେ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲେ । ରଜା ପୁଣିଥରେ ସେଇ ଗୀତଟି ଶୁଣିବାକୁ ଲଗାଇଲେ । ଗାଇବା ବଦଳରେ କଇଁ କଇଁ ହୋଇ କାନ୍ଦିଲି । କେତେ ଗେଲ କଲେ, ନିଜେ ରଜା ମତେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଘରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଆସିଲେ । ସାଙ୍ଗରେ ଦେଉଳ ଭୋଗରୁ ଗୁଡ଼ିଏ ଖଜାପିଠା ନେଇ ଯାଇଥିଲେ । ମୋତେ ଘରେ ଛାଡ଼ି, ବାପାଙ୍କୁ ଡାକି ତୁନି ତୁନି କ’ଣ ସବୁ କହିଲେ । ଘରେ ମୁଁ ଖାଲି ଚୋରପରି ହେଉଥାଏ । ସେଦିନ ରାତିରେ ଆଉ ବାପାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସବୁଦିନ ପରି ସୁଖରେ ଭାତ ଖାଇପାରିଲି ନାହିଁ । ରାତିରେ ବୋଉ ମୋତେ ସବୁକଥା ପଚାରି ବୁଝି, ଭାରି ଖୁସି ହେଲା । ଗୀତ ଶିଖିବାକୁ ସେ ମତେ ଉତ୍ସାହ ଦେଲା । ଯୋଗୀଜେଜେ ବି ବେଳେ ବେଳେ ଗୀତଟିଏ କହିଦିଅନ୍ତି ।

ଦୁଆ ଗୀତ ଶୁଣାଇଲେ ରଜାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାୟ ପୁରସ୍କୃତ ହୁଏ । ପିଲାଦିନେ ଆମ ଜେଜେ (ନିମାଇ ପଟ୍ଟନାୟକେ) ମୋତେ ‘ଅମରକୋଷ’ ଘୋଷାଉ ଥିଲେ, ସହଜରେ ହେତୁ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଅର୍ଥକୁ ପଦ୍ୟ ଛନ୍ଦରେ ତିଆରି କରି ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ସେହି ଦିନଠୁଁ ପାଠ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୀତ ଶିଖା ବି ମୋର ଚାଲିଲା । ବଡ଼ମ୍ବା ଗଡ଼ ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଚୁରୁରି ମୁଣ୍ଡିଆ ଥାଏ । ମୁଣ୍ଡିଆର ନାଁ କହ୍ନେଇ ମଣ୍ଡପ । ଗଡ଼ର ମୋହନ ଯେନା, ସୁଦର୍ଶନ ରାଉତ, ନାରଣ ରଥେ ଓ ବାମ କର ପ୍ରଭୃତି ସାଙ୍ଗ ହୋଇ ସେ ମୁଣ୍ଡିଆକୁ ଯାଉ । ବେଳେ ବେଳେ ବଣଭୋଜି ହୁଏ । ଅସଲ କଥା, ମୋଠୁଁ ସେମାନେ ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ଡାକି ନିଅନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଏବେ କିଏ ଅଛନ୍ତି, ଜାଣି ନାହିଁ । ତେବେ ଅସ୍ମଦିନ ତଳେ ଶୁଣିଛି, ସୁଦର୍ଶନ ରାଉତେ ଦୁଆଗଡ଼ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକତାରୁ ଅବସର ନେଇ ବଡ଼ମ୍ବା

ଗଡ଼ରେ ତାଙ୍କ ଘରେ ଅଛନ୍ତି । ବୈକୁଣ୍ଠ ମୋଠୁଁ ସାନ । ସେ ବେଶି ଭରସି କହିପାରେ ନାହିଁ । ହେଲେ, ମୋ ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ବଡ଼ ସୁଖ ପାଉଥିଲା । ଏବେ ଆଉ ସେ ପିଲା ନୁହେଁ । ମୁଁ ଆଉ ତୁ ତା କଲେ କଥାଟା ଅତିକ୍ଷଣ ହେବ । ତାକୁ ଏବେ ‘ତମେ’ ବୋଲି କହେ । ପିଲାଦିନର କଥା ସବୁ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ଦେଖାହେଲେ । ସେ ଏଇନେ ଅବସର ନେଲେଣି । ସେହି ପିଲାଦିନର ବୈକୁଣ୍ଠ ଏବେ ଓଡ଼ିଶାର ସୁପରିଚିତ କବି ଶ୍ରୀ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ । ଏ ସବୁ ମୋର ୭/୮ ବର୍ଷ ବୟସର କଥା । ଯା’ପରେ ମୋର ଝଡ଼ ଜଞ୍ଜାଳିଆ କଳାକାର ଜୀବନ କାହାଣୀ ଶୁଣାଇବି । ମାତ୍ର ଗୌରଚନ୍ଦ୍ରିକାଟା ଏବେ ଭେଟୁଛି ।

ଅ, ଆ, କ, ଖ :

ତା’ପରେ ଶୁଣନ୍ତୁ –

ବଡ଼ମ୍ବା ଗଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ଭଣ୍ଡାକୁଲର ସ୍କୁଲ ଥାଏ । ସବା ତଳ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ମୁଁ । ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ବଡ଼ମ୍ବା ବେଲପଡ଼ା ଗାଁର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ କୃପାସିନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକ । ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣବୋଧକ ପରେ ବିଜ୍ଞାନ ପାଠ ଓ ଅଙ୍କ ପୁସ୍ତକ, ଥାଏ ଆମର ପଢ଼ା ବହି । କୃପାସିନ୍ଧୁ ମାଷ୍ଟେ ଗୀତକୁ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ‘ଗୀତ’କୁ ବୋଲି କହିଲେ ଠିକ୍ ହେବ କି ନାହିଁ, ଛାନ୍ଦକୁ ଭାରି ଟେକନ୍ତି ସିଏ । ପିଲାଙ୍କ ଭିତରେ କିଏ ଭଲ ଗାଇପାରିଲେ, ସେ ହୁଏ ତାଙ୍କର ଗେହ୍ଲା ଚାଟ । “କଳା କଳେବର କହ୍ନାଇ ସଙ୍ଗେ ରୋହିଣୀ ସୁତ – କରନ୍ତି ମଥୁରା ବିଜୟ ଦାଣ୍ଡେ ଦେଖା ସଙ୍ଗାତ ।” – ଏଇ ଛାନ୍ଦଟି ତାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ । ନିଜର କିନ୍ତୁ ଗଳା ଅପୂର୍ବ । ବଶିଚଢ଼େଇ ବୋବାଇଲା ପରି ଚେଁ ଚେଁ ହୋଇ ଏକ ଚିକ୍‌ଚିକ୍‌ଆ ଗଳାରେ ସେ ଏଇ ଛାନ୍ଦରୁ ପଦକେତେ ଶିଖାଇବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ସବୁ ଦେଇସାରି ସେତକ ମୋଠୁଁ ଶୁଣିବାକୁ କହନ୍ତି ସେ । ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ହେଲେ, ମାସକେ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ଦିନ ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ହୁଏ – “କାଳୀ, ପଲାଇରୁ ନାହିଁ, ମୁଁ ତୋତେ ଘରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିବି ।” ଅଥଚ ସ୍କୁଲଠାରୁ ଆମଘର ଖୁବ୍ ପାଖ – ତାକିଲେ ପ୍ରାୟ ଶୁଭିବ ।

ଗଡ଼ ବୋଲି ଯାହାକୁ କହୁଛି, ସେ ଟାଉନ୍ ନୁହେଁ କି ମଫସଲ ନୁହେଁ । ରାଜା ସେଠି ରାଜଧାନୀ କରିଥିବାରୁ ରାଜ୍ୟ ଭିତରେ ଟାଉନ୍ ସେ । କଥାରେ କହନ୍ତି – “ଯାହାଁ ରାଏ – ତହାଁ କଟକ ।” ସେଇମିତି ଗଡ଼ଟା ନାଆଁକୁ ମାତ୍ର ଟାଉନ୍, ନଇଲେ ମଫସଲ କହିଲେ ବେଶ୍ ଚଳିବ । ସେ ଯାହାହେଉ, ପ୍ରକୃତି କିନ୍ତୁ ଏଠି ହସେ । ଗଡ଼ ପାଖକୁ ଲାଗିକରି ପାହାଡ଼, ତୋଟା, ନାଳ – ପ୍ରକୃତିର ସଜଡ଼ା ସାଇତା ସମ୍ପର୍କିତକ ଅଛି, ଯାହା ମଣିଷକୁ ଏକ ସରଳ ତରଳ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଗତିଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇନିଏ । ରାତି ଫସର ଫାଟିବାବେଳକୁ କଜଳପାତିଆ ଡାକ ମାରେ, ଅଦୂର ପାହାଡ଼ର ନାହାଲବେଲି ଗଛରୁ ଚଷ୍ମାପୁଅ ଡାକେ – “ମୁଁ ଚଷ୍ମାପୁଅ” । ପାହାଡ଼ ଶିଖରେ ସିଂହନାଥଙ୍କ ଦେଉଳରୁ ଘଣ୍ଟ ଘଣ୍ଟା ଗଡ଼ଟାଯାକ ଉଛୁଳାଇ ଦିଏ । ପ୍ରକୃତି ଏଠି ସହଜରେ ଲୋକକୁ କଳା ଶିଖାଇ ଦେବାକୁ ଆଗଭର ।

ବଡ଼ ବଡ଼ ଦୋକାନ ବଜାର ଗଡ଼ରେ ନାହିଁ । ନିତିଦିନିଆ ସାଧାରଣ ଚଳଣି ଜିନିଷ ମିଳେ । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଦି'କଡ଼େ ସଞ୍ଜହେଲେ ଗୁଡ଼ାଏ ଉଠା ପସରା ବସେ । ଚାରିପାଖେ କାଚବାଡ଼ିଆ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଝିରେ ହାତୀମାର୍କା କିରାସିନି ଭରା ଡିବିରିଟିଏ ଜଳୁଥାଏ । ବଳିତାଟା ତେଜା ହୋଇଥାଏ – ସତେକି ମଣାଲର ଅଣ କି ପଣନାତି ସେ । ପସରାରେ ମିଳିବା ଭିତରେ ଜଳଖିଆ ଚୁଡ଼ା, ଉଖୁଡ଼ା, ଥୋଲିମୁଆଁ (ଗୁଡ଼ପାଗରେ ମୁଢ଼ି ପଡ଼ି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଛୋଟ ମୁଆଁ । ଚାରିକଡ଼ରେ ଚାରୋଟି, ମଝିରେ ଦେଉଳ ଚୂଳପରି ଗୋଟିଏ, ଲଗାଲଗି ହୋଇଥାଏ – ତାକୁ ଥୋଲିମୁଆଁ କହନ୍ତି), ମନୋହର (ଲିଆ କୁଟା ହୋଇ ଗୁଡ଼ରେ ପାଗିଥାଏ, ଛୋଟ ମୁଆଁ-ଏଣ୍ଟୁରୀ ପରି ପେଟଟା ମୋଟା, କରଟାର ଗଡ଼ଣ କ୍ରମେ ସରୁଥା, ଭିତରେ ଛେନାଗୁଡ଼ର ଖରଡ଼ା ପୁର), ଆଉ ସବୁଠୁଁ ସରସ ମାଲ, ମଣ୍ଡା ପିଠା (ଏ ପିଠା ଗହମ ଚୂନାରେ ତିଆରି ମଣ୍ଡାପିଠା ପରି ତିଆରି, ମାତ୍ର ଉପରେ ଗୁଡ଼ ପାଗଦିଆ), ଆଉ କେଳି ଖଜା (ଛେନା ଓ ଗହମ ଚୂନାରେ ଗୁଡ଼ ପାଗଦିଆ ଚଟକା ଚଟକା ଖଜା) । ଜଳଖିଆ ଦୋକାନୀମାନେ ଉପରଓଳି ଚାରିଟାବେଳକୁ ଏସବୁ ତିଆରି କରିଥାନ୍ତି ।

ମୋଠୁ ଛାନ୍ଦ ଶୁଣିବା ପରେ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମାଷ୍ଟ୍ରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ 'ଜଳଯୋଗ'ମାନଙ୍କର ଖ୍ୟାତନାମା କାରିଗର କଣା ଜଗା (ଜଗନ୍ନାଥ ସାହୁ, ବୋଧହୁଏ ଦୁନିଆଁରେ ଆଉ ସେ ନାହିଁ) ଦୋକାନରୁ ଦୁଇପଇସା ବା ମନ ଅତି ଖୁସି ଥିଲେ ଅଣାକର କିଣି ଧରି ମୋ ସଙ୍ଗେ ଆମ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ବୋଉ ଓ ମାଆ (ଜେଜେମାଆ) ଯେତେ ମନା କଲେ ବି ଏତକ ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାର ଦାନ ହୁଏ । ତାଙ୍କୁ ବେଶିକରି ମନା କଲେ, ସେ କାନ୍ଦିପକାଇ କହନ୍ତି – “ମୋ ପୁଅ ହୋଇଥିଲେ ମୋତେ ତାକୁ ଶରଧାରେ ଜଳଖିଆ ଟିକିଏ ଦେବାକୁ କେହି ମନା କରନ୍ତା କି ? କାନ୍ଦାକୁ ମୋର ପରବୋଲି ବିଚାର କରୁଛନ୍ତି ଆପଣମାନେ ସିନା ! ” ବଡ଼ ଭାବପ୍ରବଣ ସେ । ଟିକକ କଥା ତାଙ୍କୁ ବାଧେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କେହି ବେଶି କିଛି କହନ୍ତି ନାହିଁ । ମୋତେ କିନ୍ତୁ ଭାରି ଚିଡ଼ି ଲାଗେ । କେତେ ଏବେ ସେଇ 'କଳା କଲେବର' ସବୁବେଳେ ଗାଉଥିବି ? ଚିଟା ଲାଗିଯାଏ । ହେଲେ ମାଷ୍ଟ୍ରେ ତ ! ତୁଣ୍ଡ ମୁଦି ରହେଁ । ବୋଉ ଆଗରେ ଯେତେ ଓଜର ମୋର, ମାତ୍ର ତା'ର ମୂଲ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ଏଣୁଥ ଧାଉଡ଼ି ସିକୁରୁଦା ମୂଲ୍ୟାଏ ସିନା !

ତେଣେ ରଜାଙ୍କ ଉଆସକୁ ମନ ଉଡ଼ୁଥାଏ । ଠ ଠା ଠି, କରି କଳା କଲେବର ଛାନ୍ଦ ପଦେ ଗାଇ ଦେଇ ବେଗେ ଘରକୁ ପଳାଇଲେ ମଣିଷ ବଞ୍ଚେ । ଏଥିପାଇଁ କେତେଥର 'ଦୁଇ, ମଡ଼ାଏ ମୋତେ । ହସ ଲାଗୁଛି ଆଜି ସେ କଥା ଭାବିଲେ । ସତରେ ଦୁଇ ନା ଫୁଲ ! ନଅରକୁ ଯିବାକୁ ଗୋଟାଏ ପେଖେନା ସିଏ । ମୋର ତ ରଜାଙ୍କ ପାଖେ କଳବାଜାରୁ ଗୀତ ଶୁଣି ଶିଖିବାକୁ ମନ ହମ ହମ । କଳା କଲେବର ଦୋହରାଉଛି ବସି କିଏ ? ପୁଣି ତର ବା କାହିଁ ? ବେଳ ରୁଡ଼ ହୋଇଯିବ, ଘର ପଡ଼ା ମାଷ୍ଟ୍ରେ ଆସିବେ ।

ତୁମ୍ଭ ମଉଜ :

ବର୍ଷାଦିନ ଆସେ । ମୁଣ୍ଡିଆରେ ମେଘ ଚରେ । ବଡ଼ାମା ରଜା ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜ ମହାପାତ୍ରେ ଲଗାଣ ବର୍ଷା ଆଗମ ଦେଖିଲେ ବେଳେ ବେଳେ ବାଙ୍କମୁଣ୍ଡିଙ୍କ ମୁଣ୍ଡିଆ ପାଖେ ତୁମ୍ଭ ମଉଜର ସରାଗ କରନ୍ତି । ସ୍ଵପ୍ନ ପରି ସେ କଥା ଆଖି ଆଗରେ ଖେଳୁଛି ଆଜି ବି ।

ସାତ ଦଶନ୍ଧି ପରେ ସେ ଛବି ସେମିତି ରହିଛି ଅମଉଳା । କଅଁଳ ଗଛପତ୍ରରେ ମୁଣ୍ଡିଆଟା ସାରା ଯେମିତି କିଏ ଶାଗୁଆ ବିଛଣାଚଦର ପାରି ଦେଇଛି ! ମଥାରେ ମାଳତୀ ଟାହିଆ ଖୋଷି ଲତାଗୁଡ଼ିକ ବେଶହେଲା ନାଗରୀ ଭଳି ନାଚି ଯାଉଛନ୍ତି ପବନରେ । ହଳଦିବସନ୍ତ, ବଣକୁକୁଡ଼ା, କୁମ୍ଭାରୁଆ, ମୟୂର-ମୟୂରୀ, ଶୁଆ, ଭଦଭଦଳିଆ ଆହୁରି କେତେ ଜାତି ଚିହ୍ନା ଅତିହ୍ନା, ଚଢ଼େଇ ମନ ମଉଜରେ ପାହାଡ଼ରେ ଗୀତ ଗାଇ ଗାଇ ଲୁଚକାଳି ଖେଳୁଛନ୍ତି ।

ଚାରିପାଖ ଘେରି ରହିଛି ପାହାଡ଼ । ମଝିରେ ଲୋକ ୩/୪ ହଜାର ଧରିବା ଭଳି ଥିଲି । ପାହାଡ଼ ଉପରେ ବାଙ୍କମୁଣ୍ଡି ଠାକୁରାଣୀ । ଏ ଥଳିକି ଖୋଲି କହନ୍ତି ଲୋକେ ।

ଏକଠି ହୁଏ ତୁମ୍ଭ ମଉଜ । ରଜାଙ୍କ ଗହଣରେ ଅନେକ ଲୋକ ଯାଇଥାନ୍ତି । ଦିନରାତି ଖନ୍ଦା ଲାଗିଥାଏ । ନର ସର୍ଦ୍ଦାରେ ଆଉ ନଟବର ପଶିମରାଏ ଜବର ବାଣୁଆଁ । ତାଙ୍କୁ କୁଆଡ଼େ ଗୁଣିଗାରୁଡ଼ି ଜଣା । ମନ୍ତ୍ର ଫୁଙ୍କି ଧୂଆଁ ବୁଲେଇ ଆଣିଲେ ଜନ୍ତୁ ମୁକର ଆସି ତାଙ୍କ ଜାମୁକି ନଳୀ ମୁହଁରେ ଢୁକିବେ । ମିରିଗ, ସମ୍ଭର, କୋଟରା ଶିଂଘାଳ — ବିଚରା ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଜୀବଗୁଡ଼ାକ ! ସତେଯେମିତି ମଣିଷର ଦୁଷ୍ଟ ସୁଆଦ ପାଇଁ ଜନ୍ମ ତାଙ୍କର !

ପାହାଡ଼ ଉପରେ ଶୁଭେ ତୁ, ଜା । ଚାରିପାଖର ସାରା ପାହାଡ଼ ଚମକାଇ ପ୍ରତିଧ୍ଵନି ଉତ୍ତର ଦିଏ ତୁ ଜା...

ଜନ୍ତୁଏ ତରଝରେ ଏଣେ ତେଣେ ଧାଆନ୍ତି । ଆଉ କାଳ ପୂରିଥାଏ ଯାହାଙ୍କର ଭାଗବତ ବାଣୀରେ ‘ସେ ପ୍ରାଣୀ ବୈକୁଣ୍ଠେ ବସଇ’ ଖାସ୍ ମଣିଷର ଦୁଷ୍ଟ-ସୁଆଦ ପାଇଁ ଯେମିତି ଜନ୍ମ ଏଇ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଜାନୁଆରଗୁଡ଼ିକର ।

ତେଣେ ବାଙ୍କମୁଣ୍ଡି ଖୋଲରେ ପଡ଼ିଛି ଏକ ବଡ଼ କାଶିଆରୀ ତମ୍ବୁ । ଖନ୍ଦା ତ ଦିନରାତି ଲାଗିଛି — ଧୂନି ଛପିବାକୁ ନାହିଁ । ଶାଗୁଆତି ପୋଡ଼ା, ଭଜାଉଁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦୁଇଶ ତରକାରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରନ୍ଧା ହେଉଛି । ଶିଆଳୀପତର ଚୌପଦୀରେ ଲୋକଙ୍କର ବୁଲି ବୁଲି ଚାଖଣା ବନ୍ଦ ନାହିଁ । କି ରଜା କି ପ୍ରଜା — ବାରଣ ନାହିଁ କିଛି । ସଭିଏଁ ସମାନ ।

ପଞ୍ଚାଏ ତୁମ୍ଭ ମଉଜ ଲାଗି ଯାଇଛନ୍ତି ତୁମ୍ଭ ମାଡ଼ରେ । ଗଣ୍ଡାଏ ଦି’ଗଣ୍ଡା ପାଟିଚକଳା ବା ପେଟବିକଳିଆଙ୍କ ଛଡ଼ା ରଜାଙ୍କ ସମେତ ବାକି ସଭିଏଁ ତାଙ୍କରି ପାଖେ ରୁଣ୍ଡ । ବଣରୁ ବଛାହୋଇ ମଇ ଗଛର ମୋଟା ଗଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡେ ହଣାହୋଇ ଆସିଥାଏ । ତା’ଭିତରୁ କାଠ

ବା ଶଯ୍ୟ ଅଂଶ ଛେଡ଼ା ହୋଇ ବାହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଖାଲି ଗଛର ଛେଲି ବା ଖୋଳପାଟି ଦିଶେ ଯେମିତି ଗୋଟାଏ ବେଛପରୀ ପଖାଉଜ ବା ତୋଳ । ଦୁଇପଟରେ ଦୁଇଟି ଖୁଣ୍ଟ ପୋତା ହୋଇ ସେଥିରେ ଖୋଳଟି ଝୁଲୁଥାଏ । ଦି'ଜଣ ଦେହାକୁ ଲୋକ ମୁହଁମୁହଁ ହୋଇ ତୁମ୍ଭା (ସେଇ ମଇ ଖୋଳଟି)ର ଦୁଇ ଖୋଲା ମୁହଁକୁ ଆପଣା ପେଟ ସମାନରେ ଲଗାଇ ବସନ୍ତି । ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ସ୍ୱର ମିଳାନ୍ତି ପଞ୍ଜାଏ ଲୋକ । ଗୀତର ତାଳରେ ତୁମ୍ଭା ମୁହଁରେ ବସିଥିବା ଲୋକଜଣକ ତୁମ୍ଭାକୁ ଆଗକୁ ଠେଲିଦେଲା ବେଳକୁ ଆରମ୍ଭରେ ବସିଥିବା ପେଟୁଆ ଲୋକଜଣକ ଚିକିଏ ପଛକୁ ହଟି ଯାଆନ୍ତି । ପୁଣି ସେ ଜଣକ ତୁମ୍ଭା ଠେଲିଦେଲାବେଳକୁ ଏ ମୁଣ୍ଡର ଲୋକ ଚିକିଏ ସେହିପରି ପଛକୁ ହଟି ଯାଆନ୍ତି । ଏ ଠେଲାଠେଲିଟା ପେଟରେ । ତୁମ୍ଭାର ଆଉ ଦୁଇ ପଟରେ ଚଉପାଲିଆ ହୋଇ ଆଉ ଦି'ଜଣ 'ତାଳୁଆ' ବସିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ପ୍ରାୟ ହାତେଲମ୍ବର କାଠି । ଆଗରେ ଲାଗିଥାଏ ଘୁଙ୍ଗୁର । ଗୀତର ତାଳରେ ତୁମ୍ଭା ଉପରେ ମାଡ଼ ଦେଇ ବାଜା ବାଜେ । ତୁମ୍ଭାଗୀତରେ ବି ପ୍ରକାର ଭେଦ ଅଛି । ଆଜିକି ପ୍ରାୟ ୬୦ ବର୍ଷ ତଳର କଥା ତ ! ହେତୁ ନାହିଁ ବେଶି । ତେବେ ପଦଟାଏ ସେ ଗୀତରୁ କହୁଛି —

“ବରଷା ମାଇଲା ଝାଇଁ, ମୋ ଧନରେ

ବିକୁଳି ମାଇଲା ଝାଇଁ

ଆସିବୁ ବୋଲି ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହଁ ଲୋ ଜାଇଫୁଲ

ବସିଛି ବାଟ ଅନାଇଁ ।”

ଆଜି ଆଉ ସେ ତୁମ୍ଭା ନାହିଁ କି ସେ ବରଷା ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭାରେ ବାଦ ବି ଲାଗେ । ଚଢ଼ା ଉଠା ଗୀତ ବୋଲା ହୁଏ । ଗୀତ ଅନେକ ସମୟରେ ଅବସ୍ଥାକୁ ମନାଇଁ ତୁରନ୍ତ ମଧ୍ୟ ରା. ନା ହୁଏ । ତୁମ୍ଭା ମଉଜାଏ ବସିଗଲେ, ତାଙ୍କର ଆଉ ଦିନରାତି ଜ୍ଞାନ ନ ଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଖାଇପିଇ ଦି'ପହରଟା ମଟାଳି ଉପରଓଳି ତିନିଟା ଚାରିଟା ବେଳକୁ ତୁମ୍ଭାଳିଏ ବସିଯାଆନ୍ତି ଆସନ ଜମାଇଁ, ମଝିରେ ମଝିରେ ଅସରାଏ ଅସରାଏ ବରଷା ବି ଟୋପିବୁଣି ଚାଲିଯାଏ । ଯେ ଚାଲିଲା ତୁମ୍ଭା ମାଡ଼, ରାତିଅଧ୍ୟ କି ତିନିପା ଯାଏଁ । ଚାରିପାଖେ ଯୋଡ଼ି ମଶାଲ ଜଳୁଥାଏ । ତେଣେ ଚିକିଏ ଦୂରଛଡ଼ା ହୋଇ ହୁଡ଼ ହୁଡ଼ ହୋଇ ଅଗି ଜଳୁଥାଏ । ବେଳେ ବେଳେ ଜଣେ ଅଧେ ମଉଜିଆ କେନ୍ଦୁକାଠ ଖଣ୍ଡେ ଅଧେ ସେଇ ଅଗିରେ ପକାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଚଢ଼ଚଢ଼ି ହୋଇ ଫୁଟିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଆଁ ଝୁଲ ଉପରକୁ ଉଠେ, କୁମ୍ଭିବାଣପରି ସ୍ୱୟର ଦିଶେ । ଏ ବି ଗୋଟାଏ ମଉଜ ।

ଏବେ କେହି କେମିତି ତୁମ୍ଭା ଗୀତର ସ୍ୱର ଅନୁକରଣ କରି ଗାଉଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ତା' ଭିତରେ ଆଧୁନିକତାର ଛିଟା ମିଶିଯାଇ ଠିକ୍ ଦେଶୀ ଗଞ୍ଜାର ବିଳାପି ବୋଲି ଭାଲି କାନକୁ

ଖଟକା ଲାଗୁଛି । ଭାଷାରେ ବି ଚିକିଏ ‘କିନ୍ତୁ’ ରହିଯାଉଛି । ଅସଲ କଥା ଏବର ଏଇ ତୁମ୍ଭା ଗୀତ ଲେଖକ କି ସ୍ଵରକାର ଅବା ଗାୟକ ମୂଳ ତୁମ୍ଭାଗୀତ ଶୁଣିଥିଲେ ଆଉ ଅତୀ ହୁଡ଼ିବା କଥା ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।

ଯା’ଛଡ଼ା ଆହୁରି ବି ବେଳ ବେଳକିଆ ମଉଜି ମଜଲିସ୍ ଗଢ଼ୁଆ କରନ୍ତି ରାତି ରାତି ଅନିଦ୍ରା ରହି । ରଜାଙ୍କ ସିଂହଦ୍ଵାର ଛଡ଼ା ଆଉ କାହା ଦୁଆରକୁ ଯିବାକୁ ଆମକୁ ମନା । ସେଇଥିପାଇଁ ଯେ ଯୁଆତୁ ଯାତ୍ରାଲାଳା ଦଳ ଆସିଲେ, ପ୍ରାୟ ଆମ ଦୁଆରେ ବାପା ଓ ଜେଜେ ଦିନେ ଅଧେ କରାନ୍ତି – ପିଲାଏ ଦେଖୁବେ ବୋଲି ।

ନାଟଦେଖା :

ଚଇତିଘୋଡ଼ା ଆଉ ଦଣ୍ଡନାଟ ବି ଦିନାକେତେ ଚାଲେ । ଚଢ଼େଇଆ-ଚଢ଼ଉଣୀ, ବାଣାକାର, ଭାଲୁନାଟ ଇତ୍ୟାଦି ଦଣ୍ଡନାଟର ଅଙ୍ଗ । ଚଢ଼େଇଆ ଯେତେବେଳେ ମଣିଷ ମୁହଁଠାରୁ ଅସମ୍ଭବ ରକମର ଏକ କାଠ-ମୁଖାପିନ୍ଧା, ଆଗରେ ପକ୍ଷୀପର ବନ୍ଧା ଏକ ଲମ୍ବା ବାଉଁଶ ଧରି ଡୋଲ ମହୁରୀ ବାଜା ସହିତ ନାଚି ନାଚି ଚଢ଼ଉଣୀକୁ ଟାଣେ, ସେତେବେଳେ ଚଢ଼ଉଣୀ ଚଢ଼େଇଆକୁ କହେ –

“ହୁଉଁ କଲା ହନୁମନ୍ତ କି ଚଢ଼େୟା,

ହୁଉଁ କଲା ହନୁମନ୍ତ

ତୋତେ ଘେନି ମୁହଁ କୁଆଡ଼େ ପଶିବି

ଚଢ଼େୟାରେ

ଚାରିଆଡ଼େ ପରବତ ।”

– ସେତେବେଳେ ମନଟା ମୋର କିମିତି ଏକ ସତସତିକା ଆନନ୍ଦରେ କୁରୁଳି ଉଠେ ।

ରଜା ସାଲୁକନା ଓ ଜରି ଗୁଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଗୋଟାଏ କାଣ୍ଡ ବାଉଁଶ । ଗୁଣ ଦଉଡ଼ିରେ ତାର ଝୁଲୁଥାଏ ଗୁଡ଼ିଏ ଘୁଙ୍ଗୁର । ତାକୁ ଗୋଟିଏ ହାତରେ ମୁଣ୍ଡଉପରେ ଟେକି ଧରି ସଭାକୁ ଆସି ଯେ ନାଚେ – ତାଙ୍କ ନାଁ ବାଣାକାର । ରାଗ ରସକୋଇଲା (ଛାନ୍ଦ ରାଗ-ରସକୂଳ୍ୟା) ଓ ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ବାଣୀରେ ବାଣାକାର ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି । ତାଳ ଉପରେ କାଣ୍ଡକୁ ହଲାଇ ଝମ୍ ଝମ୍ ଶବ୍ଦ କରନ୍ତି, ଏଣେ ବଳାଗଣ୍ଡିରେ ଘାଗୁଡ଼ି ବନ୍ଧା ଗୋଡ଼ରେ ବି ତାଳ ପକାଇ ନାଚ ଚାଲିଥାଏ । ଗୀତ ପୂରାପୂରି ମନେ ହେଉ ନାହିଁ । ମୋର – ଧାଡ଼ିଏ ଅଧେ, ଯାହା ମନେ ପଡ଼ୁଛି, ଶୁଣନ୍ତୁ –

“ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନୀ ନାଗରୀବର

ଘଡ଼ିଏ ମନୁ ନ ଗଲୁ ପାସୋର...”

ଭାଲୁ ନାଟୁଆ ଗୋଟିଏ ଦଉଡ଼ିରେ ଭାଲୁକୁ ଧରିଥାଏ । ହାତରେ ଖଣ୍ଡେ ରଙ୍ଗବାଡ଼ି ଥାଏ । ଏ ଭାଲୁ ସତ ଭାଲୁ ନୁହେଁ । ଭାଲୁ ମୁହଁ ଓ ଚମଡ଼ାକୁ ଜଣେ ଲୋକ ଘୋଡ଼ାଇ ହୋଇଥାଏ । ସେ ନଇଁପଡ଼ି ହାତ ଓ ଗୋଡ଼ ଭୂଇଁରେ ଲଗାଇ ଫୁକୁରୁ ଫୁକୁରୁ ନାଚେ ବା ଡିଏ; ଭାଲୁ ନାଟୁଆ ଗାଏ –

“ମେଘ କଲା ନାଲୁ ନାଲୁ

ପର୍ବତ ଶିଖରୁ ଗଡ଼ି ପଡ଼ିଲା

ଶଙ୍କର ପାଟିଆ ଭାଲୁ ।”

ଏସବୁ ଦେଖିବାକୁ, ଶୁଣିବାକୁ ଭାରି ସୁଖ ଲାଗେ ମୋତେ । ନଅରକୁ ଯେଉଁ ଦିନ ନ ଯାଏ, ସେ ଦିନ ବାଡ଼ିପଟ ଅଗଣାରେ ଏକ ନାଚ ଗୀତମାନଙ୍କର ଅନୁକରଣିଆ ଆଖଡ଼ା ପୂରା ଦମ୍ଭରେ ଚାଲେ । ନଟ ନଟାର ଅଭାବ ନାହିଁ । କୁଟିଯାଆନ୍ତି ଆସି ସାଇପଡ଼ିଶାରୁ ହଟିଆ, ମହନା, ଚଇତା ଆଉ ସାବୀ, ମହନୀ, ତରା ଇତ୍ୟାଦି ଢେର ପୁଅ ଝିଅ । ଡକାଡକିର କାରପଟଦାର ରଘୁଦଦା । ପଡ଼ିଶା ଘର ସେ । ବୟସର ମୋଠାରୁ ୪/୬ ବର୍ଷ ବଡ଼ । ବନ୍ଧୁ କୁରୁମ୍ଭ ନୁହନ୍ତି – ଏମିତି ସାଇଭାଇରେ ଡକା ଡକିରେ ସେ ‘ଦାଦା’ । ନାତି, ଗାଇ, ବତାଇ ଗୁରୁଗିରି ସାଧାରଣତଃ କରିଥାଏ ମୁଁ । ଦେଖଣାହାରି ଢେର – ତେବେ ଏମାନେ ଖାଲି ପ୍ରାୟ ମାଇପି । ମରଦନାମା ଯେବେ ବା କେହି ଆଆନ୍ତି ସେ ଆମ ଘରର ହଳିଆ ଦୀନା ଶହର, ବାଉରିଆ ଚାକର, ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଗୀତଗୁଡ଼ାକ ତ ପୂରାପୂରି ମନେ ନ ଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଶିଖାଇବାକୁ ତ ହେବ, ନଇଲେ ଗୁରୁଗିରି ଫସର ଫାଟିଯିବ ଯେ ! ତେଣୁ ଦାୟରେ ପଡ଼ି, ପଦକୁ ପଦ ଯୋଡ଼ି, ଅକ୍ଷର ସମାନ ରଖି, ଶେଷ ଅକ୍ଷର ମିଳାଇ ଗୀତ ଡିଆରି କରିବାକୁ ପଡ଼େ ମୋତେ ।

ଏବେ ବୁଝୁଛି – ସେଇ ନାଚ ଗୀତ କିମିତି ମୋ ଜୀବନରେ କଣ ହାଣ୍ଡିରେ ଗାର ପଡ଼ିଲା ପରି କାମ ଦେଖାଇଛି । ତେଣୁ ଯେଉଁ ଅତିହ୍ନା ଅଜଣା କୁମ୍ଭାରମାନେ ତାଙ୍କ ଚକରେ ଏ ହାଣ୍ଡି ଗଡ଼ି ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି – (ଅବଶ୍ୟ ଆଜି ଆଉ ସେମାନେ କ’ଣ ଥିବେ ?) ସେଇ ଗୁରୁମାନଙ୍କୁ କୋଟି କୁହାର ଜଣାଉଛି ।

ରାମନବମୀ :

ବଡ଼ମ୍ବା ରାଜବାଟୀ – ସିଂହଦ୍ବାରର ଟିକିଏ ଆଗକୁ ହେଇ, ତାହାଣପଟରେ ଘାଟବନ୍ଧା ବଡ଼ ପୋଖରୀ ପାଣି କାତକେୟ ପରି (କାର୍ତ୍ତିକେୟ) ନିର୍ମଳ । କେତେଗୋଟି ନାଲିକଇଁ ଅଧିକାଂଶବେଳେ ସେଥିରେ ଫୁଟିଥାଏ, ଆଉ ପାଣିରେ ପହଁରୁଆଆନ୍ତି ଧଳା, କଳା, ଚିତ୍ର – ଭଲିକି ଭଲି ରଙ୍ଗ ପାତିହଂସ । ତାଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ରାଜହଂସ ବି ଆଆନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ପାତିହଂସ ସଂଖ୍ୟାରେ ବେଶି – ପଚାଶ କି ଷାଠିଏ ହେବ । ବେଳବୁଡ଼େ ପାଣି ଛାଡ଼ି ଏମାନଙ୍କ

ଘରବାହୁଡ଼ା କାଳର ମଦ-ମନ୍ଦର ଗତି ସହିତ ସେ ଅପୂର୍ବ ସ୍ବନ ସତରେ ଭାରି ସୁନ୍ଦର । ମନେଅଛି — ଯୋଗକୁ ଦିନେ ଦିନେ ସେତିକିବେଳକୁ ନଅରକୁ ଯାଉଥିବେ, ମୁଁ ଘଡ଼ିଏ ପହଡ଼େ ତାକୁ ଚାହିଁରହେ । କେଜାଣି କାହିଁକି ମନଟା ଆନନ୍ଦ ହୁଏ, ଆଖି ସେଇଠି ଲାଖୁରହେ । ହଂସ ପାଲିବା ରାଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ସଉକ । ପୋଖରୀର ବାଆଁପଟକୁ ନଅର ଦୁଆର ଆଗରେ ତିଆରି ହୁଏ ବେଶ୍ ଲମ୍ବା ଚୌଡ଼ା, ହାତିଶାଳ ପରି ତେଜା ଏକ ଛଣଘର, ତାହାରି ତଳେ ରାମନବମୀବେଳେ ‘ରାମନବମୀ’ ଯାତ୍ରା ହୁଏ ନଅଦିନ କାଳ । ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ଆଉ ସେ ସବୁ ନାହିଁ । ସ୍ବର୍ଗୀୟ ରାଜା ନାରାୟଣ ବୀରବର ମଙ୍ଗରାଜ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଅମଳକୁ ମଧ୍ୟ ରାମନବମୀ ଯାତ୍ରାର ନାଆଁଗନ୍ଧ ନ ଥିଲା ।

ଯାତ୍ରାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣକାରୀଙ୍କ ଭିତରୁ ସବୁରି ନାଆଁ ଆଉ ହେତୁ ହେଉ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଦି’ଜଣଙ୍କ ନାଆଁ ମୋର ଅପାସୋରା ହୋଇ ରହିଛି । ରାମ ଭୂମିକାରେ ବିଦ୍ୟାଧର (ବିଦେଇ) ଆଉ ସୀତା ଭୂମିକାରେ ମଦନ (ମଦେଇ)ଙ୍କ ସୁତଳ ରୂପ ଆଖି ଆଗରେ ଦିଶିଯାଉଛି । ଦୁହେଁ ଠିକ୍ ମୋ କନ୍ଧନାର ରାମ-ସୀତା ପରି ଦିଶୁଥିଲେ ମୋତେ । ଅଭିନୟ ବି ବଢ଼ିଆ କରୁଥିଲେ ସେ ଦୁହେଁ ।

ଅନଙ୍ଗ ଭଣିତି ରାମାୟଣ ବୋଲା ହେଉଥାଏ । ବ୍ୟାସାସନରେ ଥୁଆହୁଏ ପୋଥି । ପାଠ ଆଗରୁ ପୋଥି ପୂଜାହୁଏ, ପାଖରେ ଜଳୁଥାଏ ପିତଳର ପଞ୍ଚମୁହାଁ ପିଲିସକ ଦୀପ । ପାଠକ ବା ପୁରାଣପଢ଼ା ଶୁଦ୍ଧପୂତ ଭାବରେ ବୋଲନ୍ତି ରାମାୟଣ ଗୀତ, ପଞ୍ଚାଏ ପାଲିଆ ଗୀତର ପାଲି ଧରନ୍ତି, ଗିନି ମର୍ଦ୍ଦଳ ଗୀତ ସାଥର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର । ପଦେ ଗୀତ ମନେଅଛି —

“ହେ ବନଗିରି,

ମୋ କାନ୍ତ ଗଲେ ମୃଗମାରି ।”

ପଦଟି ଆଜି ବି ମୋର ଅପାସୋରା ହୋଇ ରହିଛି । ଏବକାଳ ପରି ହାମୋନିୟମ, ବଂଶୀ, ବେହେଲା, ସୀତାର କିଛି ନାହିଁ, ଅଥଚ ସେହି ବାଜାରେ ଯାତ୍ରା ଜମିରହେ ବେଶ୍ ।

ଶୁଣିଛି ଅଂଶଗ୍ରହଣ ଯେଉଁଦିନ କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ଅରୁଆ ଖାଉଥିଲେ ଯାତ୍ରାଦିନତକ । ଯାତ୍ରା ଅନୁକୂଳଦିନ ନିଜେ ରାଜା ଗୁଆ, ଅରୁଆତାଉଳ ଟେକିଦିଅନ୍ତି ସଂକଳ୍ପ କରି । ଥରକର ଗୋଟାଏ ଘଟଣା ଭୁଲିହେବ ନାହିଁ । କହୁଛି ଶୁଣନ୍ତୁ —

ସେକାଳ ରଜା :

ରାମନବମୀର ପହିଲିଦିନ ଓପରଓଳି — ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ, ରାଜା ପୁରୋହିତଙ୍କୁ ଗୁଆ ଚାଉଳ ଟେକିଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ଠିକ୍ ତା’ ପଛେ ପଛେ ନଅର-ଦୁଆରୀ ଛାମୁରେ ଜଣାକଲା — “ମଣିମା ! ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦର୍ଶନକୁ ଆସି କେତେବେଳୁ ସିଂହଦ୍ବାରରେ ବସିଛନ୍ତି ।”

ରଜା ପଚାରିଲେ — କିଏ ସେ ସିଏ ? କୁଆଡ଼େ ଆସିଛନ୍ତି ?

ଦୁଆରୀ କହିଲା — ଭାରି ଗରିବ ପରି ଦିଶୁଛନ୍ତି, ମତେ କହିଲେ ଛାମୁରେ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ।

ଆଜ୍ଞା ହେଲା — ଆଜ୍ଞା ହେଉ, ତାକିଆଣ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ, କାନ୍ଧ ଉପରେ ଚଉତିକରି ପକାଇଥିବା ମଳିମହଳ ଗାମୁଛାରେ ଲମ୍ବ ହୋଇ ସାଇତା ହୋଇଥିବା କିଛି ପଦାର୍ଥ ତଳେ ଥୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ । ତା'ପରେ ତାଙ୍କ ଗାମୁଛାବନ୍ଧା ଦରବଟି ଭାରି ଯତ୍ନରେ ଚାରି ଛଅପରସ୍ତ ଗୁଡ଼ିଆ ଫିଟିବା ପରେ ଦେଖାଗଲା — ଦିବ୍ୟ ହଳଦୀରଙ୍ଗର ପ୍ରାୟ ହାତେ ଲମ୍ବ ହେବ ଏକ ପାଟିଲା ଆୟତ୍ର । ଆମେ ସବୁ ଯିଏ ସେଠି ଥିଲୁ ହସି ପକାଇଲୁ, ରାଜା କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଆଦରରେ ତାକୁ ନେଲେ । ଘରର ସୁଖ-ଦୁଃଖ ପଚାରିଲେ, ସତେଯେମିତି କେତେକାଳର ଚିହ୍ନା, ଜଣା — କେହି ଭାଇବନ୍ଧୁ କୁଟୁମ୍ବ । ଏବେ ଭାବୁଛି ରଜା-ପ୍ରଜା ଭିତରେ ସେ କି ଆତ୍ମୀୟତା ! ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିଜର ଘରକଥା ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଅତି ଆପଣାର ଲୋକ ଆଗରେ କହିଲା ପରି ଗଡ଼ଗଡ଼ ଗାଇଯାଉଥାନ୍ତି । କଥାରେ ବାବୁଲି ବାଜିବାକୁ ନାହିଁ । ରାଜା ସମବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରୁଥାଆନ୍ତି । ତାକୁ ଦେଖି ଆମ ହସ କୁଆଡ଼େ ଉଭାଇଗଲା, କିମିତି ଲାଜଲାଜ ଲାଗିଲା ମୋତେ । ରାଜା ଧୀରସ୍ଥିର ଭାବରେ ସବୁକଥା ଶୁଣିଗଲେ । କହିଲେ — ବସା ସଞ୍ଚା ଦିଆହେଉଛି, ପର୍ବ ଘରେ ରହ, ଆଜି ରାମନବମୀ ଆରମ୍ଭ, ଦେଖିକରି କାଲି ଗାଆଁକୁ ଯିବ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାଜାଙ୍କ ଆଜ୍ଞା କେମିତି ହେଉଦେବେ ବୋଲି ଟିକିଏ ଏଣିକି ତେଣିକି ହେବାପରି ଲାଗିଲା । ରାଜା ସେ କଥା ଠଉରାଇ କହିଲେ — “ଘରେ ପିଲାଙ୍କୁ କହି ଆସିନା ପରା, ରାତିଏ ରହିବାକୁ । ହଉ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସଞ୍ଜଧୂପ ଉଠୁ । ଖାଲି ହାତଟାରେ ଘରକୁ କେମିତି ଯିବ ? ଯାଅ, ବଡ଼ ପୋଖରୀରେ ମୁହଁ ହାତ ଧୋଇ ସନ୍ଧ୍ୟା କର । ଯିବ ତ ! ବାଟ କେତେ କି ? ପଲାସି ଗଲେ ରାତି ଘଡ଼ିକି ଘରେ ଗୋଡ଼ ଦେବ ।”

ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଚାରା କ'ଣ ମନରେ ଭାବିଲେ କେଜାଣି, ଟିକିଏ ମୁହଁକୁ ଆମ୍ବିଲେଇ ଦେଇ ଉଠିଗଲେ ।

ରାଜା ଡାକିଲେ ଗଡ଼େଇତ (ଗନ୍ତାୟତ) ଗତି ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ । ସେ ‘ମଣିମା’ ବୋଲି ଭିତରଥାତୁ ଆସି ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ ଦୁଣ୍ଡରେ ହାତଦେଇ ଛିଡ଼ାହେଲେ । ହୁକୁମ ଶୁଣିବାକୁ ନଇଁ ପଡ଼ିଥାଆନ୍ତି ଟିକିଏ । ଆଜ୍ଞା ହେଲା କି — “ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ପଚାଶଟି ଟଙ୍କା ଦେବ । ସଞ୍ଜ ଧୂପର ‘ବିଶ୍ବମ୍ବର ବଲ୍ଲଭ’ ଖଜା ବଡ଼ ଥାଳିଆଟି ଦେବ । ପିଲାଏ ତାଙ୍କର ଚାହିଁ ରହିଥିବେ — ନନା ଗଡ଼ରୁ କ'ଣ ଆଣିଛନ୍ତି ବୋଲି । ଏ ଆୟ ପତ୍ରଟିକୁ ବୈଠକଖାନାରେ ଥୋଇ ଦେଇଥା ।”

ମୁଁ ପଚାରିଲି – “ଛାମୁ ! ପାଟିଲା ଆୟପତ୍ରଟି କାହିଁକି ଆଣିଥିଲେ ସେ । ଛାମୁ ତ କ’ଣ ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କଲେ ପତ୍ରଟିକି !”

ରାଜା କହିଲେ – “ଆରେ ପୁଅ, ତୁ ଜାଣି ନାହିଁ । ତୁଛା ହାତରେ ରାଜଦ୍ବାରକୁ ଆସିବାଟା ଅବିଧି । ସେ ତ ଗରିବ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ତାକୁ ଆଉ କ’ଣ ମିଳନ୍ତା ? ଯୋଗକୁ ପାଇଲେ ଏଇ ପାଟିଲା ଆୟ ପତ୍ରଟିକି । ଦେଖୁଛୁ ନା, କେତେ ବଡ଼ ହୋଇଛି – କି ସୁନ୍ଦର ହଳଦିରଙ୍ଗ ଦିଶୁଛି । ସହଜରେ, ସବୁଠି ଏଡ଼େ ଲମ୍ବାପତ୍ର ମିଳେ କି ? ତୁ କ’ଣ ଭାବୁଛୁ, ସେ ଛାର ଆୟ ପତ୍ରଟିଏ ଆଣିଥିଲେ ବୋଲି ? ନାହିଁ, ନାହିଁ, ସେ ତାଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆଣି ଭେଟିଚନ୍ତି । ଛାର ଆୟପତ୍ରଟାକୁ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଦିଆଗଲା ବୋଲି ବିଚାର କର ନାହିଁ । ଏ ତାଙ୍କ ‘ଶ୍ରଦ୍ଧା’ର ସାମାନ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ । ଅବଶ୍ୟ ‘ଶ୍ରଦ୍ଧା’ର ଦାମ୍ କେହି ଦେଇପାରିବ ନାହିଁ – ତଥାପି ବିଚାରା ବଡ଼ ଗରିବ – କିଛି ଦିଆଗଲା । ତୁ ବଡ଼ ହେଲେ ବୁଝିବୁ ଏ ସବୁ ।”

ରାଜା ବିଶ୍ବମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜେ କେତେକାଳୁ ଦିହ ଛାଡ଼ିଲେଣି । ଆଜିର ବଡ଼ମ୍ବା ରାଜା ତାଙ୍କର ନାତି । ସେ ରାଜା କହିଥିଲେ – “ତୁ ବଡ଼ ହେଲେ ବୁଝିବୁ” ଖାଲି ବଡ଼ ନୁହେଁ, ବୁଢ଼ା ହେଲି । କଳିଷଠା ଷାଠକ ଡେଇଁଲି । ଫାଉ ବା ଲାଉ ଉପରେ କଳିକାଳ ଭୋଗୁଛି । ଏବେ ତାଙ୍କ କଥା ଭାବୁଛି – କୁଆଡ଼େ ଗଲା ସେ କାଳ, ସେ ରାଜା ସେ ମନ ! ଏ ସବୁ ସପନ ନୁହେଁ କି ?

ହଁ ରାମନବମୀ ଯାତ୍ରା କଥା କହୁ କହୁ ଅଟା ହୁଡ଼ିଗଲି । ରାତି ଘଡ଼ିକ ପରେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଧୂପ, ଦୀପ ନୈବେଦ୍ୟ ସହିତ ପୂଜାପୂଜି ସରିଲା । ଯାତ୍ରାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣକାରୀମାନେ ଆସି ପୋଥି ପାଖରେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିଲେ ।

ପ୍ରଥମେ ଗୁଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ବଡ଼ପାଟିରେ ପାଳିଆ ପଞ୍ଜା ଗାଇଲେ –

“ଜୟ ରାମ ହେ, ଭଜ ଭଜ ରାମ ହେ,
ନବ ଦୂର୍ବାଦଳ ଘନଶ୍ୟାମ ହେ ।”

ସେଇଠୁ ଯାତ୍ରା ଅନୁକୂଳ ହେଲା । ପୋଥିରୁ ଗୀତ ପଢ଼ାଗଲା, ପାଳିଆ ପାଳି ଧରିଲେ । ନାଟୁଆମାନେ ତାଳରେ ନାଚି ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଅଭିନୟ ଦେଖାଇଲେ । ଦେଖଣାହାରିଏ ବିଷୟ ଅନୁସାରେ ହସିଲେ, କାନ୍ଦିଲେ, ଆହା ହା କଲେ ସଭିଙ୍କ ମନମୁନ ଯେମିତି ଏକାଠେଇଁ ।

ଏଇ ରାମନବମୀ ଯାତ୍ରାର ଗୀତ, ବାଜା, ନାଚ, ଅଭିନୟ – ମୋ ମନ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଏ । ସେଇ ଯେ ପ୍ରଭାବ – ତା’ର ଜୋର୍ ଚାଲିଛି ଆଜିଅବଧି । ହୋଇପାରେ ତା’ ଏକ ଅସଂସ୍କୃତ ରୀତି (Crude form) ତଥାପି ତାହାରି ଭିତରେ ଥିଲା – ଅଛି –

ଆଉ ଥିବ – ଆମ ସଂସ୍କୃତି – ଆଦିମ ସଂସ୍କୃତି... ଏ ଦେଶରେ ପାଣି ପବନକୁ ମନାଇ ଥିବା ‘ପ୍ରବୃତ୍ତି’ (Usage) ଯାହା ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଚାଲିଚଳଣିଠାରୁ ନିଆରା ବୋଲି ବାରିହୋଇ ପଡ଼େ । ସେ ଗୀତକୁ Classical କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜନ-ମନୋହାରୀ – ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ‘ଅବଳା ବାଳଗୋପାଳ’ ଯାହାକୁ ଗାଇ ଅବା ଶୁଣି ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି – ଏ ସେଇ ଗୀତ-ସଙ୍ଗୀତ । କ୍ରମେ ନାନା ବିଧିବିଧାନ ଓ ବ୍ୟାକରଣର ରୀତିନୀତିଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ବା ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବା ଆଜିକାଲିକା କଥାରେ Classical ସଙ୍ଗୀତର ଜନ୍ମ ଏଇ ଗୀତରୁ । ଏହାକୁ ଗଣ-ସଙ୍ଗୀତ, ଲୋକଗୀତ ବା ପଲ୍ଲୀଗୀତ ଯାହା ଇଚ୍ଛା କୁହାଯାଉ – ତହିଁକି ଓଜର ଆପଣି ନାହିଁ । ମୋର କହିବା କଥା ଯେ, ଆମ ଓଡ଼ିଶାର ଓଡ଼ିଆତ୍ୱ ବା ଓଡ଼ିଶୀର ଢଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଥିଲା ଏଇ ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କରେ, ରାଜାରାଜୁଡ଼ାଙ୍କ ଘରେ । ନୋହିଲେ କୋଣାର୍କ ଦେଉଳ ଆସନ୍ତା କୋଉଠୁ ? ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକଳାର ବିଶେଷତ୍ୱ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ଜଡ଼ ଖୋଲିବାକୁ ହେଲେ ପଲ୍ଲୀଗୀତକୁ ପହିଲେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଦେଖିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା । ଯାହାହେଉ ଯା’ର ଆଲୋଚନା ଏଠି ନୁହେଁ କି ଆଜି ନୁହେଁ । ମୋତେ କଳାକାର ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବହୁତ କଥା କହିବାକୁ ଅଛି । କହିଛି ତ ଏଇ ରାମନବମୀ ଯାତ୍ରା ମୋ କଳାକାର ଜୀବନରେ ଛାଇ ପକାଇଛି । ଆଜିର ଯେଉଁ ବ୍ୟାଲେ (Ballet) ଏତେ ଟେକ ସାର ହୋଇଛି, ଟିକିଏ ଭିତରକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଜଣାପଡ଼ିବ ଯେ ବହୁକାଳରୁ ଆମର ଏଇଭଳି ଜିନିଷ ଥିଲା; ମାତ୍ର ତାହା ସେ କାଳର – ଆଜିର ଯାହା ଚଳନ୍ତି କଥାରେ Crude forms ବୋଲାଉଛି । ଭାବିବା ଲୋକେ ଟିକିଏ ଭାବିଲେ ମୋ କଥାର ସତ-ମିଛ ବାରିବେ । ନାଗପାଟ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷତଳେ ‘ପ୍ରତିଶୋଧ’ ନାଟକ (ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମୋର)ରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ (ଓଡ଼ିଶାର ସୁପରିଚିତା ମଞ୍ଚ ଅଭିନେତ୍ରୀ) ସେତେବେଳେ ଲଳିତକଣ୍ଠରେ ଗାଉଥିବା ମୋର ଗୋଟିଏ ରଚନା ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି ।

ଉପରଧାଡ଼ିକ ହଠାତ୍ ହେତୁ ହେଲା – ବାକିତକ ପାସୋରି ପକାଇଥିଲି । ଦୁର୍ଲଭ (ଅଧୁନା ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣ ‘ଏ’ ଥିଏଟର ଦଳରେ) ଆସିଥିଲା, ସେ କେତେକ ପଦ ଭାବି କହିଲା, ତଥାପି ଗୀତଟି ପୂରା ହେଲା ନାହିଁ । ସେ କାଳର ରାମନବମୀ ଯାତ୍ରା – ଏ କାଳର ‘ବାଲେ’ର ମୂଳଦୁଆ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ସେଇ କଥାରୁ ଗୀତଟି ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, ଲେଖୁଛି ସେ ଦରଖଣ୍ଡିଆ ଗୀତଟି –

ତୁମେ ଯାହା କହ ନୂଆ

ମୁଁ ବୋଲେଁ ତା ଶାଣଦିଆ

ଭୁଲା ଆଖି ଦେଖେ ନୂଆ

ପାସୋରା ଯାହା । ୦ ।

ପାସୋରେ କୋଇଲି ବୋଲି

ବସନ୍ତ ଆସଇ ଫେରି

ଅଳି ଭୁଲେ ଫୁଲ ବୋଲି,

ନିତି ଫୁଟେ ଚୁଆ ଚୁଆ । ୧ ।

ଢେଉ ଭୁଲେ ଜଳଖେଳା

ଭସାଏ ସାଗର ବେଳା

ପୁରୁଣାରେ ମାଜ ବେଳା

ଦୁନିଆଁର ଯାହା ଚୁଆ ॥

ରାତି ଭୁଲେ ବୋଲି ପ୍ରୀତି

ଚୁଆ ଶଶୀ ଆସେ ନିତି

×

×

×

ଇତ୍ୟାଦି... ଇତ୍ୟାଦି —

ଜୀବନର କେତେ ଦରମାଲା ଭାବନା ଭିତରୁ ଏ ବି ଗୋଟାଏ ଦରଖଣ୍ଡିଆ ଲେଖା ।

ବଡ଼ମ୍ବା ମିଡ଼ିଲ ଭାର୍ଷାକ୍ରମାଳାର ସ୍କୁଲରେ ପଢୁଥିବାବେଳେ ପ୍ରଥମେ ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଘନଶ୍ୟାମ ରଥ, ଘର ବାଙ୍କିରେ — ନଈ ସେପାରି — ଛଅପୁରୁ ଭିତରୁ, [ଛଅଟି ଗ୍ରାମ] ଗୋଟିଏ କୌଣସି ପୁରୁ — ସମ୍ଭବତଃ ବାଙ୍କିର ବିଖ୍ୟାତ ପାଇକାଳି ଗାଆଁ [ଏଠା ପାଇକମାନେ ପଟାଖେଳ ଓ ନକଲି ଲଢ଼େଇ ଦେଖାଇବାରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନର ଅବସ୍ଥା କହିପାରିବି ନାହିଁ] ବାଉଁଶ ପୁଟ । ଯାକ ପରେ ବଡ଼ମ୍ବାଗଡ଼ର ସ୍ୱର୍ଗତ ଯୋଗୀନାଥ ମିଶ୍ର ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ସେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ଶ୍ରେଣୀର ମନୁଷ୍ୟ । ତାଙ୍କରି ସମୟରେ ଛୋଟ ଲାର୍ ସାର୍ ଏଣ୍ଟ୍ରପ୍ରେଜର ଗଡ଼ଜାତ ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସିଥିଲେ କଲିକତାରୁ । ବଡ଼ମ୍ବା ପରିଦର୍ଶନ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଭିତରେ ସମ୍ଭବତଃ ଥିଲା । ତେଣୁ ସ୍କୁଲପିଲାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାଗତଲାଗି ଗୀତକ୍ଷିଣ୍ଡା ହେଉଥାଏ । ରଚୟିତା ଖୋଦ୍ ଯୋଗୀ ପଣ୍ଡିତେ । ସେ ଗୀତରୁ ଧାଡ଼ିଏ ଅଧେ ଅବଧି ମନେଥିବାରୁ ଏଣ୍ଟ୍ରପ୍ରେଜରଙ୍କ ନାଆଁଟା ହେତୁ ଅଛି । ଗୀତଟିର ମୂଳଧାଡ଼ି ହେଲା —

“ଜୟ ହେ ସାର୍ ଏଣ୍ଟ୍ରପ୍ରେଜର ଜୟ ତବ ଜୟ ହେ ।

ଛଲେ କି ସେ ଗୀତ ଗାଏ ମହାନଦୀ,

ଗାବନ୍ତି କାନନେ ପଶୁପକ୍ଷୀ ଆଦି ।”

×

×

×

ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ମରଣ ହେଉଛି । ଏ ଗୀତ ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ପରେ ନିର୍ଧୁମ ରଗଡ଼ା ହୁଏ, ଖାଲି କଣ୍ଠରେ । ଆଜିକାଲି ପରି ହାର୍ମୋନିୟମ ବାଜା ନ ଥିଲା, ଗୀତ ଗାଇଲାବେଳେ । ତା'ଛଡ଼ା ସେ ସମୟରେ ହାର୍ମୋନିୟମର ଏତେ ପ୍ରଚଳନ ଥିବାର ମଧ୍ୟ ମୋର ହେତୁ ହେଉ ନାହିଁ । କେତେଜଣ ବେହେଲା ବଜାଉଥିଲେ । କଥା ହୋଇଥିଲା ଗୀତଟି ଠିକଣା ହୋଇଗଲେ ଜଣେ କେହି ବେହେଲା ବଜାଇବା ଲୋକ ମୋ ସହିତ ବଜାଇବେ; କିନ୍ତୁ ସବୁ ସରାଗ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସାଇବ ସିଆଡୁ ସିଆଡୁ ଗଲେ, ବଡ଼ମାକୁ ଆସିଲେ ନାହିଁ ।

ଡେଙ୍କାନାଲରେ :

ଏହିସବୁ ଘଟଣା କେତେକ କାଳ ପରେ ବାପା ନରସିଂହପୁରରୁ ଡେଙ୍କାନାଲ ବଦଳି ହୋଇଗଲେ । ମୁଁ ଓ ବୋଉ ଡେଙ୍କାନାଲ ଗଲୁଁ ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ । ପିଲାଦିନର କଥା ତ ! ବେଶି କିଛି ସେଠା କଥା ମନେ ନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା ଯାହା ମନେପଡୁଛି, ଗଡ଼ର ଭାଗୀରଥୀ ସାଗରର ବିପରୀତ ପାଖରେ ଦିବ୍ୟସିଂହ ବୋଲି ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ରହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ଘରେ ଭଡ଼ାକୁ ରହିଲୁ । ମୋର ଜଣେ ଦାଦା କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ ସେତେବେଳେ ଡେଙ୍କାନାଲ ହାଇସ୍କୁଲରେ ପଢୁଥାନ୍ତି । ସେ ସବୁ ବେଶି କିଛି ମୋ କଳାକାର ଜୀବନ ବାବଦ ନୁହେଁ । କହିରଖି ଯେ, ଏଠି ମୁଁ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ପୂରାପୂରି ଲେଖି ବସୁ ନାହିଁ – ଏହା କେବଳ ମୋର କଳାସେବା ଅଧ୍ୟାୟରୁ କିଛି ।

ଡେଙ୍କାନାଲରେ, ସୁରପ୍ରତାପ ମହାନ୍ତ ବାହାଦୁର, ସେତେବେଳେ ରାଜା । କୁଳଦାବାରୁ କୃଷ୍ଣଚରିତ କଥା କହିବାକୁ ଆସିଥାଆନ୍ତି । ଦେବୋତ୍ତର ମ୍ୟାନେଜର ଥାଆନ୍ତି ପାର୍ବତୀବାରୁ । [ପରେ ସେ ରୀତିମତ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ବୈଷ୍ଣବ ହେଲେ, କେତେକ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନୀ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି] ତାଙ୍କରି ଯୋଗାଡ଼ରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ଚର୍ଚ୍ଚା ରାଜାଙ୍କ ନଥରରେ ହେଉଥାଏ । କୁଳଦାବାରୁ ବଙ୍ଗଳାରେ କୃଷ୍ଣଚରିତ ବୟାନ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଅପୂର୍ବ ତାଙ୍କର କହିବା ଭଙ୍ଗୀ – ବର୍ଣ୍ଣନା ଚାତୁରୀ । ହସି-ହସାଇ, କାନ୍ଦି-କନ୍ଦାଇ, କଥା ମଝିରେ ମଝିରେ ପଦେ ପଦେ କାର୍ତ୍ତବୀର ପଦ ଶୁଣାଇ ସେ ଶ୍ରୋତୃମଣ୍ଡଳୀକୁ ତନ୍ମୟ କରି ରଖୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କାନରେ ଶୁଣି – ଘଟଣାବଳୀ ମୋତେ ଆଖି ଆଗରେ ଦେଖିବା ପରି ଲାଗେ । ବାପାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଧୂମ୍ ଲଗାଇ ମୁଁ ତାଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ଦେବା ଦିନତକ ବରାବର ରାଜବାଟୀକୁ ଯାଏଁ । ବଙ୍ଗଳା ମୁଁ ସେତେବେଳକୁ ବୁଝିପାରୁଥାଏଁ । ତା'ର କାରଣ ହେଉଛି – ଇଂରାଜୀ ଫାଷ୍ଟରୁକ୍ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରାଥମିକ ପୁସ୍ତକ ଯାହା ସେତେବେଳକୁ ପଢ଼ିଥିଲି, ତା'ର ଅର୍ଥ ପୁସ୍ତକ ବଙ୍ଗ ଭାଷାରେ ମିଳୁଥାଏ । ତେଣୁ ବାପ ରାଣଟି ଢିଙ୍କି ଗିଜ୍ – ଅବସ୍ଥାରେ ଗୋଟାଏ ଲାଭ ହେଲା – ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଭାଷାଶିକ୍ଷା ।

ଖୁବ୍ ମନେହେଉଛି, ଏଇ କୁଳଦାବାରୁଙ୍କ କୃଷ୍ଣଚରିତ କଥା – ମୋ ଜୀବନରେ ଏକ ଅଲିଭା ଛାପ ଦେଇଗଲା – ଯେଉଁ ଯୋଗରୁ ଏହି ଘଟଣାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ (ଅବଶ୍ୟ ବହୁ ପରେ) ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥ ପଢ଼ିବାରେ ମୋର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବଳିଲା ।

ଡେଙ୍କାନାଲର ହାଇସ୍କୁଲ ସେତେବେଳେ ନଅର ତଳେ ଥାଏ । ବେଶି ବଡ଼ଘର ନ ଥିଲା । ହାଇସ୍କୁଲର ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥିଲେ ଅନକୂଳବାରୁ ବୋଧହୁଏ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗଣେଶ୍ୱର ମିଶ୍ର ଥିଲେ ଆମ ପଣ୍ଡିତେ । ତାଙ୍କ ପୁଅ ଚକ୍ରଧର (ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ର, ଓଡ଼ିଶାରେ ସର୍ଭିସ୍ ବସ୍ ଚଳାଚଳ କରାଇବାରେ ମୋ ଜାଣିବାରେ ସେ ପ୍ରଥମ । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ଜଣେ କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟର, ଭଲ ହୋମିଓପାଥ, ପରୋପକାରୀ, ମୋର ଜୀବନଦିଆ ସାଥୀ ।) ମୋର ସହପାଠୀ ଓ ସଙ୍ଗୀ ଥିଲେ – ଯାହା ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଇପରି ଅତୁଟ ରହିଛି । ଆଉ ଜଣେ ସାଥୀ ଥିଲା ବୈଦ୍ୟନାଥ ଦାଶ ନୂଆଖାସନ ସାହିର ।

ଡେଙ୍କାନାଲ ସ୍କୁଲରେ ପୁରସ୍କାର ବିତରଣୀ ଛଡ଼ା ଆଉ କେଉଁଠି ଗୀତଗାଇବା ମୋର ହେତୁ ନାହିଁ ।

ଡେଙ୍କାନାଲ ପରେ ମୁଁ ଆମ ପୂର୍ବପୁରୁଷୀ ଘର ବାଙ୍କିକୁ ଆସି ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଇନର ସ୍କୁଲ ୪ର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ିଲି ।

ଏଇଠି ନାଟକ ଲେଖିବା ବା ଶିଖାଇବା ଅନକୂଳ ।

ପଢ଼ିଲି ନାଟକ ଦେଖା :

ରାମନବମୀ ଓ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ପ୍ରଭାବ ଯାଇ ନ ଥାଏ ମନରୁ । ଆଜି ଯାହା ବ୍ୟାଲେ (Ballet) ବୋଲି ପ୍ରଖ୍ୟାତ, ଦିଲ୍ଲୀରେ ଯେଉଁ ରାମଲୀଳା ଓ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ବ୍ୟାଲେ ଚାଲିଛି – କହିଛି ତ ସେଭଳି ଜିନିଷର ମୂଳଦୁଆ – ଅବଶ୍ୟ ସେ କାଳକୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ଅସଂସ୍କୃତ ଅବସ୍ଥା ବା Crude form ବୋଲାଉ ପଛେ – ଆମର ଥିଲା । ନା'ପରେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ, ସମ୍ଭବତଃ ୧୯୦୭-୧୯୦୮ରେ ବାଙ୍କିର ଅମଲାମାନେ ଗୋଟିଏ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରିଥିଲେ – ନାଟକଟି ନାଁ 'କାଞ୍ଚିକାବେରୀ', ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାମଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କ ଲେଖା । ଏଇ ହେଲା ମୋ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ନାଟକ ଦେଖା ।

ରଜନୀବାରୁ (ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଡା. ରଜନୀକାନ୍ତ ଘୋଷ, ଆଲାମଚାନ୍ଦବଜାର, କଟକ) ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ, ବାପା – ବିଦୁଷକ, ଆଉ ଭଦ୍ରା ଭୂମିକାରେ ସେତେବେଳର ଖାସମାହାଲ ଜିରାଣି ବୃନ୍ଦାବନବାରୁଙ୍କ କଥା ମନେଅଛି । ବାକି ଭୂମିକାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବିଷୟ ମୋର ତେତେ ସ୍ମରଣ ହେଉ ନାହିଁ ।

ସବୁ ପାସୋରି ହେବ, ବାକି ଜଣକର ନାଁ, ତେହେରା, ଅଭିନୟ ଓ ବଚନିକା ମଲାଯାଏ ମନରେ ଗାର ହୋଇ ରହିବ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ବାଙ୍କିର, ସେ ବେଳରେ ଚକଲା କାନଗୋଇ । ତାଙ୍କୁ ଲୋକେ 'ବଳି କାନଗୋଇ' ବୋଲି କହନ୍ତି । ଦେଖିବାକୁ ଗୋରା, ବେଶି ଡେଙ୍କା ନୁହନ୍ତି । ଉଚ୍ଚତାକୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ଅଧିକ ମୋଟା – ଦୋପୁରିଆ ଦେହରୁ କିଛି ବେଶି । ଅସୁନ୍ଦର ସେ ନୁହନ୍ତି ମୋଟ ଉପରେ । ସେ ମଫସଲରୁ ଟିକଟ ଓ ଚାନ୍ଦା ବାବଦରେ ଟଙ୍କା

ଆଦାୟ କରି ଆଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଖାତିର ବେଶ୍ ଥିଲା; ମାତ୍ର ଗୋଟାଏ କଥା — ତାଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟ ଲାଗେ ‘ର’ ଓ ‘ଲ’ ଅକ୍ଷରଟି ମାନ ସେ ‘ଅ’ ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି । ସେ ଚାହିଁଲେ ହେବେ ବୋଲି କାନ୍ଧୁ ରାଜାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ । ମନା କରୁଛି ଏବେ କିଏ ? ସେ ଯେ ଟଙ୍କା ଆଦାୟ କରି ଖର୍ଚ୍ଚ ଯୋଗାଇବା ଲୋକ ।

ଷେକ୍ ବନ୍ଧାହେଲା । ପଞ୍ଚଲାଇର୍ ଜଳିଲା । ସିନ୍ ଟଣା ହେଲା । ଅଂଶଗ୍ରହଣକାରୀମାନେ ପାଉଁଶର ବୋଲିହେଲେ, ବଳି କାନଗୋଇ ସବାଆଗେ ବେଶ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ଡିଆର । ତାଙ୍କ ଅଂଶର କଥାରୁ ଏବେ ଠାଏ ଅଧେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ମନେ ଅଛି ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ଦୂତ କାନ୍ଧୁ ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥିତ । ରାଜା କ’ଣ ସବୁ କହିବା ପରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଭାଷିଲେ —

“କିନ୍ତୁ କହନ୍ତୁ ତ ଭାଆ, କେଉଁ ଗର ମୁଁ ଛପି ବସିଛି ଶୁଗାଅ, ନିଜ ଉଦଅ ପୁଆଇ ?”

x

x

x

“ଛାମୁ ଆଜ ରାଜେଶ୍ୱର, ଏହୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦୂତ ।”

x

x

x

କଥାଟାତ ବୁଝି ହେଉଥିବ ।

— “କିନ୍ତୁ କହନ୍ତୁ ତ ଭାଲା, କେଉଁ ଗର୍ଗମୂଳେ ଛପି ବସିଛି ଶୁଗାଲ, ନିଜ ଉଦର ପୁରାଇ ।”

x

x

x

“ଛାମୁ ରାଜ ରାଜେଶ୍ୱର ଏହୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦୂତ...”

ବଚନିକା ପରେ ହେଲା ତାଳିମାଡ଼ ଅଡ଼ିଚୋରିଅମରୁ । ଯେତେ ଯେ ମଜା କଲେ ବି ବଳି କାନଗୋଇ ତଥାପି ତାଙ୍କ ଭୂମିକା ଅବଶ୍ୟ ଶେଷ କରିବେ ଏବଂ କଲେ ମଧ୍ୟ ।

ଆମ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟେ ରଘୁନାଥ ରାଏ ବେହେଲା ବଜାଉଥାନ୍ତି । ପେଣ୍ଡିଙ୍ଗ୍ ସେ କଲେ, ଖଣ୍ଡିଏ ସିନ୍ ସେ ଆଜିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ।

ପହିଲି ରଜାମଞ୍ଚ :

ଏଇ ନାଟକ ଦେଖିବା ପରେ ମୁଁ ବି ଗୋଟାଏ ମଞ୍ଚର ପରିକଳ୍ପନା କଲି । ସେ ମଞ୍ଚର ସ୍ଥାନ ହେଲା ଆମ ବାରିପଟର ଖଲାବାଡ଼ି । ସିନ୍ ହେଲା ଖଣ୍ଡି କେତେ ଦରି, ଶାଢ଼ୀ, ବନାରସୀ ପାଟ, ଚାନ୍ଦର ଇତ୍ୟାଦି ବେଶ ପାଇଁ ଘରୁ ନେଲି ।

‘ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା’ ବୋଲି ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ଲେଖା ଥିଲା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାରାଜା ବିକ୍ରମଦେବ ବର୍ମାଙ୍କର । ତିମାଇ ଆଠପେଟି ସାଇଜର ବହି । ପ୍ରାୟ ପୃଷ୍ଠା ୩୦-୪୦ ହେବ । ଏବେ ସେ ବହି ଖଣ୍ଡିଏ କେତେ ଖୋଜୁଛି, ଆଉ ମିଳିବାକୁ ନାହିଁ ।

ଆମର ଏ ମଞ୍ଚରେ ପାଉଡରର ବ୍ୟବହାର ନ ଥିଲା । ମୁହଁରେ ଦୁଧସର ଓ ହଳଦୀ ବଟା କିଛି ମିଶାଇ ବୋଳାହେଲା । ଦାଡ଼ି ନିଶ ପାଇଁ ଝୋଟ ସାଉଁଳା ହୋଇ, ଦରକାର ଛଳେ କାଳି ଓ ଚକ୍ଷୁଡ଼ି ବୋଲି ଗଜା ଯମୁନା କରାଯାଉଥିଲା । ବଚନିକା (ପୁରୁଷ ଅବା ସ୍ତ୍ରୀ ଭୂମିକାର) କହି ଶିଖାଉଥିଲି ମୁଁ । ଶିକ୍ଷା ଦେବାବେଳେ ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର ରହୁଥିଲି । ସେ କଥା ସବୁ ବିଚାରିଲେ ଏବେ ଭାରି ହସ ଲାଗେ । ଦର୍ଶକରୂପେ ଜମୁଥିଲେ ଆମ ଘରର ଏବଂ ସାଇପଡ଼ିଶାର ବୋହୁ, ଝିଅ, ବୁଢ଼ୀ – ଆଉ ଆମ ହଳିଆ, ମୂଲିଆ । ଯେଉଁଦିନ ନାଟକ ଆରମ୍ଭ ହେବ, ସେହିଦିନ ଯେ ସରିବ, ଏମିତି କିଛି ଧରାବନ୍ଧା କଥା ନ ଥିଲା ।

ଉପରଓଳି ଚାରିଟା ପରଠାରୁ ବେଳବୁଡ଼ିବା ଯାଏ ଯେତିକି ହେଲା । ଯାହା ବାକି ରହିଲା, ସେ ଆଉ ଦିନକୁ ହେଉଥିଲା । ଏଇ ସମୟରେ ବାପାଙ୍କ ଆଲମାରିରୁ ଫିଡ଼ା, ପିନ୍ ଓ ପେନ୍‌ସିଲ ଚୋରି କରିବା ମତଲବରେ ଘାଣ୍ଟୁ ଘାଣ୍ଟୁ ଖଣ୍ଡେ ନେଲି ମଲାଟବାଲା ବହି ମିଳିଲା । ମଲାଟ ଉପରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଇଂରାଜୀ ଓ ତା’ ତଳେ ଓଡ଼ିଆରେ ନାଁ ଲେଖା ହୋଇଛି – ‘ବାବାଜୀ ନାଟକ’ । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥନାଥ ଲାଲାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ଏବଂ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ । ୧୮୭୭ ମସିହାର ଛାପା । ନାଟକଟି ସମୟ ଓ ଆମର ଅପୂର୍ବ ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ଚାହିଁ ଭାରି ବଡ଼ ମନେହେଲା । ତେଣୁ ତାକୁ ଆମ ଖଲାବାଡ଼ି ମଞ୍ଚରେ ଆଉ ଦେଖାଇବାର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ବହିରୁ ପାର୍ଟ ଉତୁରା ହେଲା । ଜଣ ଜଣ କରି ପାର୍ଟ ବା ଅଂଶ କି ସୂତ୍ର ବା ନିୟମରେ ଉତ୍ତାରିବାକୁ ହୁଏ, ସେ କଥାତ ଜଣା ନ ଥିଲା; ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଙ୍କ ପୂରାପୂରି ଉତ୍ତାରି ଅଂଶଗ୍ରହଣକାରୀଙ୍କୁ ବଞ୍ଚା ହେଉଥିଲା । ସମସ୍ତେ ‘ଜଳବଡ଼’ ମୁଖେ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଏହିପରି ପାର୍ଟ ଉତୁରା ବାବତରେ ଦିନେ ମୋ ଗାଲ ଫୁଲିଯାଇଥିଲା । ଭାଗୀରଥୀ ପଣ୍ଡିତେ ଟିକିଏ କହୁଆ ଲୋକ । ଏସବୁ ନାଟ ଗୀତ ତାଙ୍କ ଦେହରେ ଯାଏ ନାହିଁ । ଦିନେ ମୋ ସାହିତ୍ୟ ଉତ୍ତର ଖାତା ଭିତରେ ପାର୍ଟ ଉତ୍ତରା କାଗଜ ମେଣ୍ଟାଏ କେମିତି ଭୁଲରେ ରହି ଯାଇଥିଲା । ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ମୁଁ ମୋ ସାହିତ୍ୟ ଖାତାଟି ବଢ଼ାଇ ଦେଲି । ସେଥିରେ –

“ସ୍ୱପ୍ନ ମାୟା ବଳେ ଦୁଃଖୀ ଅନାଥ ନିର୍ଦ୍ଦିନ

ଚିନ୍ତାଶୁ ପାସୋରି ହେଲେ ଭୁଞ୍ଜେ ରାଜ ସୁଖ

ବୈଧବ୍ୟ ବିଧୁରା ବାଳା ଲଭି ଆଲିଙ୍ଗନ

ପ୍ରାଣପତି ଉଷଙ୍ଗରେ କୁହୁହଲେ କରଇ ଶୟନ ।”

“ସାହିତ୍ୟ ଚରଣ”ରେ ମଧୁବାବୁ (ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ରାଓ)ଙ୍କ ଲେଖାର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖାଥିଲା । ପୂର୍ବଦିନ ଏହା ଲେଖି ଆଣିବାକୁ ପଣ୍ଡିତେ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ହାତରୁ ଖାତା ଭିତରେ ଥିବା ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍କ ଲେଖା କାଗଜତକ ତଳେ ଖସିପଡ଼ିଲା । ଛାତିଟା ଥରିଉଠିଲା ମୋର । ସେଦିନ ଘରୁ ସ୍କୁଲକୁ ଆସିବା ବାଟରେ ଏକ ଥାଳଧରା ନାଥକୁ (ରଗଡ଼ି ଗାଆଁର ଯୋଗୀ) ଦେଖି ମନଟା ଖୁବୁ ଖୁବୁ ହେଉଥିଲା – ଭାବି ନେଲି ଯେ ତା’ରି ଫଳ !

ଆଉ ଯାଏଁ କୁଆଡ଼େ ? ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଘର ତ ଆମ ଗାଆଁରେ । ଆମ ଘରକୁ ୫/୬ ଘର ଛଡ଼ା । ଆମ ଗୀତ ଆଖଡ଼ା, ଖଲାବାଦିର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଖବର ଟିକିଏ ଟିକିଏ ତାଙ୍କର କାନରେ ବାଜିଥିଲା । ଆଜି ସବୁ ଧରା ପଡ଼ିଗଲା । କାଗଜ ଖଣ୍ଡମାନଙ୍କୁ ତଳୁ ଗୋଟାଇ ପଡ଼ିଲେ ପଣ୍ଡିତେ, ବଡ଼ପାଟିରେ କେତେ କିସମ ଗଳାରେ । ସେଇଠୁ ହେଲା ମୋତେ ତଳବ – “କାଳିଚରଣ ! ଉଠିଆସ – ଆସ ଏଠିକି ।” ଗଲି, ନ ଯାଇ ଅବା ଚାରା କ’ଣ ? ତା’ ପରେ – “ଏଠିକି, ଏଠିକି ପାଖକୁ ଆସ ।” ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଘୁଞ୍ଚି ଘୁଞ୍ଚି ଯାଉଥାଏ । ପଣ୍ଡିତେ ଗଳି ଉଠି କହିଲେ, “ପାଖକୁ ଆସି ପାରୁନାହିଁ ?”

ତା’ପରେ କାନ ଧରି ଚାଣିନେଇ କର୍ଣ୍ଣମୂଳେ ଏକ ବ୍ରହ୍ମ ଚଇତନ । ମାଡ଼ କିଭଳି ପଦାର୍ଥ ସେତେଦିନ ଯାଏ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ଏ ‘ଚଇତନରେ’ ମୋର ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଲୋପ ହୋଇଗଲା । ବିଶେଷତଃ ଲାଜରେ ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ହୋଇଗଲା । ଆଖିର ଧାରା ବନ୍ଦ ହେଲା ନାହିଁ । ତା’ପରେ ସାଥୀ ପିଲାଏ ମୋତେ କେତେ ବୁଝାବୁଝି କଲେ । କଥାଟା ହେତୁମାଷ୍ଟରଙ୍କ କାନକୁ ଗଲା । ସେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଡାକି କ’ଣ କହିଲେ, ଜାଣି ନାହିଁ । ମୋତେ ଡାକି ପଠାଇ ବହୁତ ବୁଝାଇଲେ, ଗେହ୍ଲା କଲେ । ନିଜେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଘରେ ବୋଉ ପାଖେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିଲେ । ତାକୁ ବି କ’ଣ ସବୁ ତୁନି ତୁନି କରି କହିଲେ, ଘରର ଦୁଆର ମୁହଁ ଆରପଟେ ଥାଇ ।

ବାବାଜୀ ନାଟକ ଖେଳିବା ଏଇଠି ଇତି ହେଲା ।

ଅଥାନିଆଁ ହେବ ବୋଲି ଡର ଲାଗୁଛି । ତଥାପି ସେ ବେଳର ଆମ ଗାଆଁ ପରିବେଶ କଥା ଟିକିଏ କହୁଛି ।

ଆମ ଗାଆଁ :

ଖମାରଇ ଗାଆଁଟି ଛୋଟ – ୪୦/୫୦ଟି ଘର । ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆଠଗଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଘର ପ୍ରାୟ ୨୫/୩୦, ଦି’ତିନି ଘର କେଉଟ, ଘରେ ତନ୍ତୀ, ଘରେ ସାଗରପେଣା, ଆଉ

ଘରେ କରଣ । ମଠଟିଏ ଅଛି ଗାଆଁ ମୁଣ୍ଡରେ । ଆମଘର ଆଉ ମଠ, କାନ୍ଥକୁ କାନ୍ଥ ଲଗାଲଗି । ମଠର ମହନ୍ତ ଥିଲେ ବାବାଜୀ ରାଧାଚରଣ ଦାସ । ମାଛକି ମ' ବୋଲିବା ଲୋକ ନୁହନ୍ତି ସେ । ତେଲାଙ୍କ ନାଆଁ ଦୟାନିଧି ଦାସ । ଖନା ସେ – କଥା କହିବାବେଳକୁ ତୁଣ୍ଡ ଲାଗେ, ଅଥଚ ଭାଗବତ, ରାମାୟଣ ସ୍ବର ଧରି ଗାଇବାବେଳକୁ କିମ୍ବା ଶ୍ଳୋକପାଠ ବେଳକୁ କେହି ତାଙ୍କୁ ଖନା ବୋଲି କହିପାରିବ ନାହିଁ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘର ଭିତରେ ବାସୁଦେବ ମିଶ୍ରେ, ଆଥାନ୍ତି ସ୍କୁଲ ବିଭାଗର ପରିଦର୍ଶକ । ତାଙ୍କ ସାନଭାଇ ନାରାୟଣ ମିଶ୍ରେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସ୍କୁଲର ଦ୍ବିତୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ସବା ସାନଭାଇ ମାଧବଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ରେ ଜଣେ ଶିଶୁସାହିତ୍ୟର ସୁଲେଖକ । ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ଧନମାଳି' ବହିଟି ସେତେବେଳେ ବଡ଼ ଆଦୃତ ହୋଇଥାଏ । ଶିଶୁସାହିତ୍ୟ ଲେଖା ସେ ସମୟକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ କାଁ ଭାଁ ଖଣ୍ଡିଏ ଅଧେ ବାହାରିଥାଏ ।

ଆଉ ଘରେ – ଭାଗୀରଥ ପଣ୍ଡାଙ୍କର । ସେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଉନର୍ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ । ତାଙ୍କ ସାନଭାଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପଣ୍ଡା । ନୂଆଗଡ଼ରେ ଶିକ୍ଷକତା କରନ୍ତି । ଲେଖାଲେଖିରେ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ପୋଖର ହାତ । ସେ 'ଛାନ୍ଦ ରଘୁବଂଶ' ବହି ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖିଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ ଛୁଟିରେ ଆସିଲେ ବାପାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଁ ଠାଏ ଠାଏ ସଂଶୋଧନ କରାଇନିଅନ୍ତି । ବଡ଼ ସରଳ ମଧୁର ଲେଖା ତାଙ୍କର ।

ଆଉ ଘରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଶବ ଶତପଥୀ ବୋଲି ଜଣେ ଥିଲେ । ପୂଜାବିଧି କର୍ମକର୍ମାଣୀରେ ସେ ପଢ଼ୁ । ତାଙ୍କର ପୁଅ ଦୁଇଟି । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗା ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘରଭିତରେ ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘର ଥିଲେ, ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ପାଠୁଆ । ଭୂମି କିଛି କିଛି ଥାଏ – ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଘର । ଆଠଗଡ଼ିଆ ସାହିରେ କାର୍ତ୍ତନ ଦଳ ଗଢ଼ା ହୋଇ ପ୍ରତି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଗାଁ ମୁଣ୍ଡ ବଡ଼ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଛାଇରେ ସେମାନେ କାର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । କାଶୀ ପଣ୍ଡା ଗାୟକ । ବଙ୍ଗଳା କାର୍ତ୍ତନ ଗୀତ ସେମାନେ ଗାଆନ୍ତି । ମୁଁ ସେତେବେଳକୁ ବଙ୍ଗଳା ବହି କିଛି କିଛି ପଢ଼ିଥାଏ । ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ ଅଧେ ଜାଣିଥାଏ । କାର୍ତ୍ତନ ଗାୟକଙ୍କ ଗୀତ ଶୁଣି ମୋତେ ହସ ଲାଗେ, ଦୁଃଖ ବି ଲାଗେ । ଓଡ଼ିଆ ସେମାନେ, ଓଡ଼ିଶାରେ ଘର, ଓଡ଼ିଆରେ କାର୍ତ୍ତନ ଗାଆନ୍ତେ ତ; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ କାର୍ତ୍ତନ ଗୀତ କାହିଁ ? ଏମିତିକି ଆମ ପିଣ୍ଡିକି ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନେ ତ ବସନ୍ତ ରାସ ଲେଖିଲେ ଯେ; ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ବଙ୍ଗୋକ୍ତଳ ବର୍ଷପରିଚୟ !

ଭାଷାକୁ ମୁଁ ଅଣିଆଦର କରୁ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସେତକ ଶୁଦ୍ଧତାବରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ତ ଦରକାର । ଏଇ ଯେଉଁ କାର୍ତ୍ତନ ଦଳ ଗାଆନ୍ତି, ତା'ର ଗୋଟିଏ ଗୀତର ନମୁନା ଶୁଣନ୍ତୁ । ଧାଡ଼ିଏ ଅଧେ ଏବେ ବି ମୋର ମନେ ଅଛି ।

“ମାନବେ ଜନମେ ଆର ପାବିନାରେ
ଭାଙ୍ଗଲେ ମାଆ ପାଷାଣରେ —”

ବଜାଳା ଭାଷାରେ ହୋଇଥାନ୍ତା —

“ମାନବ ଜନ୍ମ ଆର ପାବିନାରେ
ଭାଙ୍ଗଲେ ମାଆ ପାଷାଣରେ —”

ମନେ ମନେ କାଶୀ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଗାୟକ ପଣିଆକୁ ଦେଖୁ ଟିକିଏ ହସେଁ, ମାତ୍ର କଥା କହିବାର ଯୁଁ ନାହିଁ; କାରଣ ଗାଆଁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଜଣେ କଲେଇ ।

ବାରିଆଡ଼େ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କର ଡିଆଁ ବାଟ ଥାଏ, ନିତି ଦୁଇଟି ଡରକାରି ଦିଆନିଆ ହୁଏ । ଆମ ଘରେ ସବୁଦିନେ ଦିହିପହରେ କାଞ୍ଜିଗାଡ଼ ପଟା (ଗିଲ ଖେଳ) କସିପାଜି ଓ ଦଶପତିଶ କଉଡ଼ି ଖେଳ ହୁଏ । ସାଇର ଝିଅମାନେ ଆସି ଆସର ଜମାନ୍ତି । ବୋଉ ଖୁଡ଼ୀଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଛୁଟି ଦିନମାନଙ୍କରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ କୁଆଣ ଦିଏଁ । ଆଉ କିଛି ଖେଳ ତ ମୋତେ ଆସେ ନାହିଁ । ଏଇ ଘରୁଆ ଖେଳରେ ମୁଁ ପବ୍‌କା ଖେଳୁଥାଡ଼ ।

ବୋଉ ବୈଦେହୀଶବିଳାସ, ରସକଲ୍ଲୋଳ ପ୍ରଭୃତି ଗାଏ । ମୋତେ ବେଳେ ବେଳେ ଅର୍ଥ ବୁଝାଏ । ଛାନ୍ଦ ଗାଇବା ପ୍ରଥାଟା ପ୍ରାୟ ସବୁଦିନ ହୁଏ ।

ଦେହଶୂର, ଶଶୁର, ଶାଶୁ, ବଡ଼ଜାଆ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନାଆଁର ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷର ଧରି ଯେ ଗାଏ ନାଉଁ — ଏଇ ଥିଲା ଆମର ପରମ୍ପରା । ଖୁଡ଼ୀ ଦି'ପହରେ ‘ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ବିରହ’ ଛାନ୍ଦ ଗାଆନ୍ତି, ବାରିପଟ ପିଣ୍ଡାରେ । ତେଣେ ଅଗଣା ଆରପଟେ କୁଚୁଡ଼ୁଣୀଏ ଧାନ କୁଚୁଆଆନ୍ତି । ମୋର ମନେପଡ଼ୁଛି, ଏବେ ବି ହସ ଲାଗୁଛି ସେ ଦିନ କଥା ଭାବିଲେ । ଆମ ବଂଶରେ ଖୁଡ଼ୀଙ୍କର ମାନ୍ୟଲୋକଙ୍କ ନାଆଁ ଥିଲା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ, ମହନ, ରାଧା, କିଶୋରୀ ଇତ୍ୟାଦି । ତେଣୁ ‘ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ବିରହ’ ବହିର ନାଆଁ ଖୁଡ଼ୀଙ୍କ ଭାଷାରେ ହୋଇଥାଏ ‘ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ବିରହ’ ! ଗୋଟିଏ ଛାନ୍ଦ ଦିନେ ଖୁଡ଼ୀ ଗାଉଥିଲେ, ଯାହାକୁ କୁଚୁଡ଼ୁଣୀମାନେ ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କରି ‘ବୋହୁ ସାଆଣୀ’ କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଗାଉଛନ୍ତି ବୋଲି କହୁଥିଲେ, ସେଇଟି ହେଲା — ‘ଲେଖୁ ଅଛନ୍ତି ବ୍ରଜପୁର ମଣ୍ଡନ ବ୍ରଜକିଶୋରୀ ରାଧାକୁ ।’ ଏହା ଖୁଡ଼ୀଙ୍କ ଭାଷାରେ ତୁମ୍ଭ ନେଲା —

“ଲେଖୁ ଅଛନ୍ତି ନୁଜନୁର ନଈନ
ବ୍ରଜ-ନିଶୋରୀ ନାଧାକୁ ।”

ଏଇମିତି ଛାନ୍ଦ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୁଏ ନିତିଦିନ ପ୍ରାୟ ।

ବାଣ୍ଟ ପିଣ୍ଡାରେ ଆଗଛାମୁଆ ଘର ସିଂହନାଥ ଶତପଥୀ ରୋଜ ରାତିରେ ପୁରାଣ ପଢ଼ନ୍ତି । ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ବୋଉ ମୋତେ ପୁରାଣରେ ଅବୁଝା ଅଂଶ ବୁଝେଇ ଦିଏ ।

ବାରିପଟେ ମହାନଦୀ, ନଈ ବନ୍ଧିତଲେ ବୁଦି ବୁଦିକିଆ ଲଟୀ, ଆଉ କେତୋଟି ଆୟ, ବର, ଓଷ୍ଠ (ଅଶୁଷ୍ଠ) ଗଛ । ନଈରେ ସବୁଦିନେ ପାଣିଥାଏ । ଖରାଦିନେ ପଶା ନଈ

ଉପର ମୁଣ୍ଡରୁ ନାଆ ଚଳିବାକୁ ନାଉରୀଏ ଅସ୍ଥ ପାଣିଥିବା ଧାରକୁ ଟିକିଏ ଖୋଳି ଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ଯା'କୁ କହନ୍ତି 'ହରଣା' । ନାଆ ଏଇ ରାହା ଧରି ବୁହାଇ ନିଅନ୍ତି । ନଈ ଆରପାରିରେ ବାଲିବତ୍ତ । ଚକ୍ରୁଆ ଚକୋଇ, ଟେଣ୍ଡେଇ ଚଢ଼େଇ ନଈ କୂଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି । ଜହ୍ନପକ୍ଷ ରାତିରେ ଟେଣ୍ଡେଇ ତା'ର ବାଲି ଭିତରେ ଗାତରୁ ବାହାରି ଟିକ୍କ, ଟିକ୍କ, ଟିକ୍କ ରାବ କରି ନୀରବ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ିବୁଲି ଚହଳ ପକାଇ ଦେଉଥାଏ । ସତେଯେମିତି ସେ ନୀରବ ଆକାଶର ଘୁମଉଡ଼ା ତାକରା ! ଜୀବନର ଅପାସୋରା ସେ ଦୃଶ୍ୟ ! ନିଛାଟିଆରେ ନଈବନ୍ଧ ଉପରେ କାଳିଜହ୍ନ ଛାଇରେ ବସି ଏ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରକୃତି – ଶୋଭାର-ମାଧୁରୀ, କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ, “ଅନୁଭବାବିନେ ଦୁଃଖ ସୁଖ କହିନୋହେ ବଚନେ ।”

ଏଇଠି ଚୁମ୍ବକରେ ଟିକିଏ ବାପାଙ୍କ କଥା କହି ନ ଦେଲେ ବର୍ଣ୍ଣନାଟା ଖଣ୍ଡିଆ ରହିଯିବ ବୋଲି ବିଚାରୁଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏ ବହୁଦିନ ପରର କଥା ।

ମୋ ବାପା :

ବାପା ସଙ୍ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ ବୋଲି ତ ଆଗରୁ କହିଛି । ଅସ୍ଥ କଥା କହିବା ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ । ଥର ଅଧକର କଥା କହୁଛି –

କଲେଜର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟି । ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଯାଇଥାଏ । ଆମରତ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ଆବୁଘର । ବାଣ୍ଡଘରୁ ବାହାରକୁ ଯିବା ବାଟକଡ଼ ଚଉପାଡ଼ିରେ ବାପା ଆରାମଚଉକିଟି ଉପରେ ବସିଥିଲେ । ଦିନ ଭଳି ଆସିଲାଣି । ମୁଁ ନଈ ବନ୍ଧରେ ବୁଲିଯିବାକୁ ବାହାରିଲି । ଯେତେ ସେକାଳ କଥା, ବାପା ବସିଛନ୍ତି, ତେଣୁ ଶଂକି ଶଂକି ବହୁମାନରେ ଯାଉ ଯାଉ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଲା – “ବାବୁ, କୁଆଡ଼େ ବାହାରିତ ?”

“ଯାଉଛି ଟିକିଏ ନଈବନ୍ଧକୁ । ଭାରି ଗରମ ।”

ପ୍ରଶ୍ନ : ଗୋଟେ କଥା ପଚାରିବି ?

ମୁଁ ନୀରବରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲି ।

ପ୍ରଶ୍ନ : ଏଇ ମ୍ୟାନ୍ (Man) ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ କ'ଣ କି ?

ତାଟକା ହେଲି ମୁଁ । ବାପାଙ୍କ ପରି ସୁଯୋଗ୍ୟ ଲୋକ, ଏ କି ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଛନ୍ତି ? କହିଲି – ମ୍ୟାନ୍ ଅର୍ଥ ମନୁଷ୍ୟ... ମାନବ । ବାପା ମୁହଁ ବଙ୍କାଇ ଦେଇ କହିଲେ, ‘ଯାଃ ମୋ ଟଙ୍କା ପୂରା ପାଣିରେ ପଡ଼ିଲା... ତମକୁ ପାଠଶାଳା ପଢ଼ାଇ ।’

କିଛି ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ ! ନୀରବରେ ଛିଡ଼ା ହେଲି, ବାପା କହିଲେ – ଏଇ ମ୍ୟାନ୍ ବା ତୁମ କଥାରେ ମନୁଷ୍ୟ... ମାନବ – ଏଇ କଥାର ଅର୍ଥ – ‘ଭୁଲ୍ ।’

ତା'ପରେ ସବୁ ନୀରବ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ।

ବାପା କହିଲେ : ବଡ଼ ଗରମ । ଗୁଳୁଗୁଳିତା ହଉଛି । ଚାଲ, ତମ ସାଙ୍ଗରେ ନଈକୂଳକୁ ଯିବା । ମୁଁ ପାନବଟା ଧରି ଆଗେ ଚାଲିଲି ।

ମୋ ପଛରେ ବାପା । ଆଉ ସେ ମ୍ୟାନ୍ — ମନୁଷ୍ୟ — ମାନବ ସମ୍ବନ୍ଧେ କିଛି କଥାବାର୍ତ୍ତା ନାହିଁ । ମୁଁ ଖାଲି ବାଟଯାକ ସେ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଭାବି ଭାବି ଚାଲୁଥାଏଁ — ନଈ ବନ୍ଧେ ବନ୍ଧେ । ପବନ ନାହିଁ । ଭାରି ଗରମ । ଯାଉ ଯାଉ ବାଟରେ ନଈବନ୍ଧ ତଳେ କ’ଣ ଗୋଟେ ଖଡ଼ ଖଡ଼ ଶବ୍ଦ ଶୁଭିଳା । ଠିଆ ହୋଇଗଲି । ବାପା ପଛପଟୁ ପଚାରିଲେ — ବାବୁ ! ହଠାତ୍ ଏମିତି ଠିଆ ହୋଇଗଲୁ କାହିଁକି ?

ମୁଁ ନଈବନ୍ଧକୁ ଚାହିଁ କହିଲି, “ଶୁଣୁଛନ୍ତି ନା, ପବନର ଆତାଗମ ନାହିଁ — ଖଡ଼ ଖଡ଼ ଖଡ଼ !”

ବାପା, ଟିକିଏ ମୁରୁକିହସା ମାରି ମତେ କହିଲେ : ହଁ, ଏଇ ଓଷ୍ଠଗଛର ପତ୍ର କଥା କହୁଛନ୍ତି ? ତେଜଗୁରା ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା, ଅଳ୍ପ ଟିକିଏ ପବନର ଛୁଆଁ ବାଜିଲେ ଥରି ଉଠୁଛନ୍ତି । ପତରକୁ ପତର ଲଢ଼େଇ କରୁଛନ୍ତି — ଖଡ଼ ଖଡ଼ ଶୁଭୁଛି । ଦେଖୁଲୁ, — ଗଛର ଗଣ୍ଡି ଦୋହଲୁଛି ?

ମୁଁ କହିଲି — ନା ।

ବାପା ଆଉ କିଛି ନ କହି ମୋତେ କହିଲେ — ହଉ ଦେଖୁଲୁ ତ ? ଚାଲ ।

ଆଉ ମୋର କିଛି ପଚାରିବାର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଆଗେ ଆଗେ ଚାଲିଲି ।

ଦିନେ ଦି’ଦିନ ତାଙ୍କ କଥାର ମର୍ମ କ’ଣ ବୋଲି ଭାବିହେଲି । ପଚାରିବାର ସାହସ ତ ନାହିଁ ।

ସାନ ସାନ କଥାରେ ସତେ କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଉଦାହରଣ ଉପଦେଶ ଭରି ରହିଛି !

ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନଟା ଗୋଟେ ଭୁଲର ସମଷ୍ଟି । ଆଉ ପତ୍ର ଖଡ଼ ଖଡ଼ ହେବାଟା ଓ ଗଣ୍ଡି ଅତଳ ହୋଇ ରହିବାଟାରୁ ବୁଝିଲି — ବାପା କହିଲେ ଯେ, ଅଳ୍ପ ବା ସାମାନ୍ୟ ଆତ୍ମାତ ବା ଅସୁବିଧାରେ ଗଣ୍ଡି ବା ଦେହ ମନ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ଟଳି ପଡ଼ିବାର ନୁହେଁ । ସୁଲୁସୁଲିଆ ବାଆ ଓଷ୍ଠପତ୍ରକୁ ଚହଲାଇ ଦେଲାପରି, ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନରେ ସାମୟିକ ବିପଦ ଆପଦ ଆସିବ, ଉପରେ ଉପରେ ଚାଲିଯିବ । ଏଥିପାଇଁ ମନପ୍ରାଣ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ପହିଲି କବିତା :

କୁମାର ଚକ୍ର ଭିତରେ ଗୁରାଏ ଏଣୁତେଣୁ ଗାଆଁ କଥା ବାଢ଼ି ବସିଲି । ତା’ର କାରଣ ହେଲା — ଏଇପରି ପରିବେଶ ଭିତରେ ମୁଁ ବାଲ୍ୟରୁ ଗଢ଼ା ହୋଇ ଆସିଲି । ଆମ ଗାଆଁ

ନଈକୂଳ ମୋତେ ବଡ଼ାୟା କୁଣ୍ଡରଙ୍ଗିଆ ମୁଣ୍ଡିଆ ଶିଖରେ କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ ଚରୁଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଇ ‘କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ’ କବିତା ଲେଖାଇଛି । ଏ ମୋର ପହିଲି କବିତା ଲେଖା ।

ଆଉ ବାପାଙ୍କର ସେ ଦୁଇଟି କଥା :

(କ) ଜୀବନର ଅର୍ଥ ଭୁଲ୍, (ଖ) ସୁଲୁସୁଲୁ ବାଆରେ ଓଷପତ୍ର ହୋଇଲା – ଏ ଦୁଇଟି ଉପଦେଶ – “ଏକୁଁ ଆରେକ ବଳିଆର” ବୋଲି ବାରୁଛି । ସାରାଜୀବନ କେତେ ଭୁଲ କରୁଛି, ଠିକଣା ନାହିଁ ତା’ର । ଆଉ ସୁଲୁସୁଲୁଆ ଧୀର ପବନ – କେତେ ଝଡ଼ଝଞା ସହିଛି, ସହୁଛି, ତା’ ମଧ୍ୟ ଗଣିହେବ ନାହିଁ । “ଓଷଗଛର ମୂଳଗଣ୍ଡି ଦୋହଲିଲେ ଯେ ଗଛଟି ତଳଛୁଆଁ ହୋଇଯିବ” – ଏ କଥାଟି କେତେ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ସତେ !

ମୁଁ ତ ବିଚାରୁଛି – ଦୁନିଆରେ ଚଳାବାଟୋଇର ଏ ଦୁଇଟି କଥା ସଦାସାଥୀ ।

ଏଇଭଳି ପରିବେଶ ଓ ପରିସ୍ଥିତି କୁମ୍ଭାର ଚକର ମାଟି ନୁହେଁ କି ?

ଗାଆଁ ଭୂଇଁର ସ୍ନେହ-ମାୟା-ମମତା-ଭରା ଲୋକ-ତଳଣି ମୋ ଜୀବନ ଗଢ଼ାର ମୂଳଦୁଆ ।

ପାଠ, ଗୀତ, ବଂଶୀ :

ପିଲାଦିନର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଥା ନ କହିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ।

ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଇନର ସ୍କୁଲ (ବାକି)ରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ନାମ ଲେଖାଏଁ, ସେତେବେଳେ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥାଆନ୍ତି ଭାଗୀରଥ ରଥେ । କିଛିଦିନ ପରେ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ହୋଇ ଆସିଲେ ସ୍ବର୍ଗତ ରଘୁନାଥ ରାୟ । ଘର ତାଙ୍କର ଅଶୁରେଶ୍ବର (କଟକ) । ବୟସ ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ହେବ ନାଗପାତ ପଚାଶ କି ପଞ୍ଚାବନ । ତାଙ୍କ ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ମୁଣ୍ଡବାଳ ଓ ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ିରୁ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରୁଛି, ବୟସଟା । ପଚାରି ବୁଝିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ହୋଇ ନାହିଁ କେବେ । ତାଙ୍କର ଖୁଆପିଆ, ଚାଲିଚଳଣ ସବୁଥିରେ ଥିଲା ଗୋଟାଏ ଦୁନିଆଦି ବଡ଼ଘରିଆ ଛାପ । ପଢ଼ାନ୍ତି, ପାଠକୁ ବେଶ୍ ମଧୁରିଆ କରି । ରାଗ ତାଙ୍କର କେବେ ଦେଖୁ ନାହିଁ ମୁଁ । ଏସବୁ ବାହାରେ, ରଘୁବାବୁ ଥିଲେ ଜଣେ କଳାକାର – ମିଜାଜୀ କଳାକାର । ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା କିଛି ଜଣାଥିଲା ତାଙ୍କୁ । ବେହେଲା ବଜାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ । ତାଙ୍କ ରଚନା (କବିତା ଓ ଗୀତ) ବି ପଢ଼ିବାକୁ ଓ ଶୁଣିବାକୁ ସୁଖ ଲାଗେ ।

ସ୍କୁଲ ପାଠପଢ଼ା ସାଙ୍ଗରେ ମୋତେ ଏଇଠି ଗୋଟାଏ ଅଧିକା ସୁଯୋଗ ମିଳିଗଲା । ଦିନ ଦଶରୁ ଚାରିଯାଏଁ ତ ସ୍କୁଲ ପାଠପଢ଼ା । ତା’ଛଡ଼ା ସକାଳ ସାଢ଼େ ଛ’ ସାତରୁ ନଅ କି ସାଢ଼େ ନଅ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିକ୍ଷକମାନେ ପଢ଼ାନ୍ତି – ବୁଝାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପିଲାଏ ସକାଳେ

ସ୍କୁଲକୁ ଯା'ନ୍ତି; ପୁଣି ସଞ୍ଜରେ ଯେ ଚାହିଁଲା ସେ ବି ପଢ଼ିବାକୁ ଆସେ । ଅନୁଷ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ରଘୁବାବୁ ସଞ୍ଜରେ ପିଲାଙ୍କୁ ପଢ଼ାନ୍ତି । ସକାଳ ବା ସଞ୍ଜ ପାଠପଢ଼ା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଅଲଗା ଦକ୍ଷିଣା ନେଉ ନ ଥିଲେ । ଅଥଚ ଡିଉଟି ଭଳି ସ୍କୁଲକୁ ଆସନ୍ତି । ସଞ୍ଜବେଳଟା ରଘୁବାବୁ ତ ଆ'ନ୍ତି । ତା'ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଆସନ୍ତି ବେଳେବେଳେ ।

ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ ଆଆନ୍ତି, ଆମ ଗାଆଁର ଭାଗୀରଥ ପଣ୍ଡା । ମନେପଡ଼େ ତାଙ୍କର “ରେ ଆମ୍ଭେ, ନିଦ୍ରା ପରିହରି-ଫେଡ଼ି ଚିନ୍ତାର ଲୋଚନ, କର କର ନିରୀକ୍ଷଣ, ନିଃଶବ୍ଦେ ଜୀବନ ସ୍ରୋତ ଧାରାଁଛି କିପରି, ଭେଟିବାକୁ ମୃତ୍ୟୁସିନ୍ଧୁ, କରାଳ ଲହରୀ” — ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କ ଲେଖା ପଢ଼ି ଚିକିନିଷ୍ଟ କରି ବୁଝାଇବା ଚାନ୍ତି । ଜଣେ ଭାବୁକ ପଣ୍ଡିତ ସେ । ସେକେଣ୍ଡ ମାଷ୍ଟର ଆଆନ୍ତି ନାରଣ ମିଶ୍ର । ସେ ବି ଆମ ଗାଆଁର । ଦୁହେଁ ମୋତେ ଭାରି ଆଦର କରୁଥିଲେ । ଆର୍ଡ଼ ପଣ୍ଡିତ ଚିନ୍ତାମଣି ଦାଶେ (ପଥୁରୀପଡ଼ା) ବି ଜଣେ ସୁସାହିତ୍ୟିକ । ମୋତେ ସେ ନାନା ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବାକୁ ଦିଅନ୍ତି । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଲନର ସ୍କୁଲର ଖୁବ୍ ଖ୍ୟାତି ଥାଏ ।

ମୁଁ ସେତେବେଳେ ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀରୁ ମାଲନରକୁ ଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ଗୀତ ଲେଖୁଥାଏ । ସଂଶୋଧନ କରିଦେବାକୁ ରଘୁବାବୁଙ୍କୁ ଦେଖାଏ । ସେ ମୋତେ ଉତ୍ସାହ ଦିଅନ୍ତି, ପୁଅଠୁଁ ବଳି ଆଦର କରି । ମୁଁ ଅନେକ ଓଡ଼ିଆ ଓ ବଙ୍ଗଳା ବହି ପଢୁଥିଲି । ମୋତେ ଖେଳି ଆସେ ନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା ବଡ଼ ଦୁର୍ବଳ ଥିଲି । ବାପମାଆଙ୍କର ‘ଏକୋଇର ବଲା ବିଶିକେଶନ’ ହୋଇ ସବୁଥିରେ ଗେଲବସର କରି ମୋତେ ସେମାନେ ଖେଳବୁଲକୁ ଛାଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ, ତେଣୁ ଗୋଟାଏ ‘ଖେଳଛଡ଼ା’ ଅଭ୍ୟାସ ରହିଥିଲା ମୋର । ଖେଳ ଭିତରେ ଖୁବ୍ ବେଶି ହେଲେ, ସାଇପଡ଼ିଶା ସମବଅସିଆ ଝିଅ ପୁଅ ମିଶି ‘କସିପାଞ୍ଜି’ ‘ଦଶପତିଶି’ ନଇଲେ ‘କାଞ୍ଜିଗାତ’ ଖେଳଟା ଚଳେ । ତାସ୍ ଚିକିଏ ଖେଳି ଆସୁଥିଲା । ତେଣୁ ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ହେବା ପରେ ମୁଁ ଗୀତରେ ଲାଗିଯାଏ । ନଇଲେ ଆମ ଗାଆଁ ଖମାରଙ୍ଗର ବୁଢ଼ା ବାଳକୃଷ୍ଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ହାତ ତିଆରି ବଂଶୀ ବଜାଇବା ଆରମ୍ଭ କରିଦିଏ, ମହାନଦୀ ବନ୍ଧ ଉପରେ ଓସ୍ତଗଛ ଛାଇରେ ବସି ।

ପହିଲି ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ :

ଏସବୁ ନିତିଦିନିଆଁ ନୁହେଁ — ଅକାଳେ ସକାଳେ । କେବେ କେବେ ଚାରିଟାବେଳେ ଘରକୁ ଆସି ଜଳଖିଆ ହେଉ ବା ଦୋଅଡ଼ା ହେଉ ଯାହା ଯେଉଁଦିନ ମନ — ଖାଇଦେଇ ମୁଁ ସ୍କୁଲକୁ ପୁଣି ବସି ଦି'ଖଣ୍ଡ ଧରି ଚାଲିଯାଏ । ସେଠି ଅନେକ ସମୟରେ ରଘୁବାବୁ ବେହେଲା ବଜାନ୍ତି । ମୁଁ ଗାଏଁ, ନଇଲେ ସ୍କୁଲ ହଟାରେ ଥିବା ‘ନାକୋଇ’ ଆମ୍ଭ ଗଛ ମୂଳେ ବାଲିରେ ବସି କବିତା ବା ଗୀତ ଲେଖେ । ସେତିକିବେଳେ ଥରେ ବାଙ୍କିର ମହାପର୍ବତକୁ ବୁଲି ଯାଇଥିଲି, ହେଡ଼ମାଷ୍ଟରଙ୍କ ସାଥରେ । ଆଉ ବି କେତେକ ପିଲା ଯାଇଥିଲେ । ମହାପର୍ବତ

ହୁଲିଆସି ମୁଁ ‘ମହାପର୍ବତ’ ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡ-କାବ୍ୟ ଲେଖିଲି । ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ଅପ୍ରକାଶିତ । ଏ ମଧ୍ୟ ମୋର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ।

ବାଙ୍କିରେ ଜଣେ ସବ୍‌ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ଆଆନ୍ତି । ନାଆଁଟା ତାଙ୍କର ପାସୋର ଯାଇଥିଲା । ଗୋପାଳପୁର ଗାଆଁର ଶ୍ରୀମାନ୍ ଗୋଲୋକ ମହାରଣା ମତେ ୧୩.୩.୬୧ରେ ଖଣ୍ଡେ କାର୍ଡ୍‌ରେ ଲେଖି ପଠାଇଥିବା ଚିଠିର ନକଲ ଏଥି ସହିତ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେ ମୋତେ ସେ ସବ୍‌ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାରଙ୍କ ଠିକଣା ଦେଲେ ।

ତାଙ୍କ ଘର ବାଲେଶ୍ୱର ସହରର ବଟେଶ୍ୱରରେ । ନାମ ହାଜି ଅସରଫ‌ଅଲ୍ଲି ଖାଁ (କାବ୍ୟ ରତ୍ନାକର) ଆପଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସମୟକୁ ସେ ହାଜି ହୋଇ ନ ଥିବେ । ସରକାରୀ ଚାକିରିରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ ପରେ ‘ହଜ୍’ ହେବାକୁ ଯାଇଥିବେ ।

ସଙ୍ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ ନୁହନ୍ତି ସେ, ଏକାବେଳେକେ ରସିକ ଗ୍ରାହକ । ବୀଣାପାଣି ପତ୍ରିକାର ସହକାରୀ ଥିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ସେତିକିବେଳେ ତାଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ଉଦାର ହୃଦୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେମର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ପାଇଥିଲି ।”

ଆପଣଙ୍କର

‘ଗୋଲୋକ’

ତାଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ବଡ଼ ଡରିଡରିକା, ଲାଜମିଶା ଭୟରେ ଦେଖାଇଲି । ଭାରି ଖୁସି ହୋଇ ମତେ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇଲେ ସେ । ଯାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଭଡ଼ାଏ ମୋ ପ୍ରଶଂସା ଗାଇଲେ ବାର ତେର ବର୍ଷ ହବକି ନାହିଁ, ପିଲାଟାର ଲେଖା ଦେଖି ତାଙ୍କୁବ ହେଲି ହୋ !”

ଘରେ ଆମର ବଂଶାନୁକ୍ରମେ ଦୁର୍ଗାପୂଜା ହୁଏ । ବାଙ୍କି ରାଜା ଥିଲାବେଳେ ଆମ ବଂଶ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଦେଉଳ କରଣ । ତା’ର ସାକ୍ଷୀରୂପେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତାଳପତ୍ରରେ ସେ କାଳର ଭୋଗରାଗ ଓ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଯାନିଯାତ୍ରାର ବିବରଣୀ ଆମ ଘରେ ଏବେ ଅଛି । କହିଛି ତ ବାପା ଦେବୀଭକ୍ତ । ବିଧିମତେ ରୋଜ ରାତିରେ ସେ କାଳୀପୂଜା କରନ୍ତି । ସେଇ ଘଟଣା ମୋତେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଚରଣତଳରେ ଭକ୍ତି କରିବାର ଦୃଢ଼ତା ଶିଖାଇଛି । ଏକଥା ଏଠି କାର୍ଯ୍ୟକି କହୁଛି, ଶୁଣନ୍ତୁ —

ବାଙ୍କିରେ ଥିବାତକ ମୁଁ ଫି ଗୁରୁବାର ଦିନ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ଯାଏ । ବୋଉ ମତେ ଶିଖାଇଥାଏ ‘ମାଆଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିବୁ, କିଛି ମାରିବୁ ନାହିଁ । କହିବୁ, ମାଆ ତୋର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କର । ମୋତେ ତୋ ପାଦତଳେ ଦୃଢ଼ଭକ୍ତି ରଖିବାକୁ ମନ ଦେ ।’ ସେହିପରି କରେ ମୁଁ । ଦିନେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଲେଖି ବୋଉ ଆଗେ ଗାଇଲି । ସେ ମୋତେ କହିଲା, ‘ବାପା ମୁଁ ସିନା ତୋର ଜୀଅନ୍ତା ମାଆ, ସବୁଦିନିଆ ନୁହଁ, ଦିନେ ମୁଁ ମରିବି । ଯା’ ସବୁଦିନିଆ ମାଆଙ୍କୁ ଗୀତ ଗାଇ ଶୁଣାଇ ଆସିବୁ । ସେ ପସନ୍ଦ କଲେ, ହେଲା ।’ ଏକଥା କହି ଅଗଣାରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଗୋଲାପ ଗଛରୁ ବଡ଼ ଫୁଲଟିଏ

ଦେଲା, ମାଆକୁ ଭେଟିବାକୁ । ଫୁଲଟି ମାଆଙ୍କ ସେବକ ଖତି ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ଭେଟିଦେବାକୁ କହି ମୁଁ ବୋଉର କଥା କଲି । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଶୂନ୍ୟବାହିନୀ ମଣ୍ଡପରେ ଠିଆହୋଇ ଆଖିମୁଦି ଗୀତଟି ଗାଇଲି । ଜାଣି ନାହିଁ, କେତେବେଳେ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ ଆସି ମୋ ପିଠି ପଟେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଗୀତଟି ସରିଲା । ମୁଁ ହାତଯୋଡ଼ି ପ୍ରଣାମ କଲି । ପରେ ପରେ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ହାତରେ କଅଁଳ ଛୁଆଁ ପାଇ ଦେଖେଁ ତ – ରଘୁବାବୁ । ସେ ହସି ହସି କହିଲେ – ‘ସେ ପାଖେ ମାଆ, ଏ ପାଖେ ଗୁରୁ – ଦୁହିଁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ନେଇ ଦୀର୍ଘକାବୀ ହୋଇଥା ବାବା ।’

ମାଆଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ :

ମାଆଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ହେଡ଼ମାଷ୍ଟରଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଘରକୁ ଫେରିଲି । ବୋଉ ପଚାରିଲା – ମାଆ କ’ଣ କହିଲେ ? ହସି ହସି କହିଲି, ‘ମା’ କ’ଣ ମଣିଷ ଯେ – କଥା କହନ୍ତେ ? ଏତିକିବେଳେ ଖତି ମହାପାତ୍ର ଗୋଟିଏ କଦଳୀପତ୍ର ପୁଡ଼ା ଆଣି ବୋଉକୁ ଦେଇ କହିଲେ, “ସାଆନ୍ତାଣୀ, ସାନସାଆନ୍ତ ମାଆଙ୍କ ପାଖେ ଭେଟିବାକୁ ଗୋଲାପ ଫୁଲଟିଏ ମୋତେ ଦେଲେ, ସେଇଠୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ତଳମଣ୍ଡପକୁ ଆସି ଗୀତ ଗାଉଥିଲେ । ମୁଁ ଫୁଲଟିକୁ ମାଆଙ୍କ ମଥାରେ ଚଢ଼ାଇ ଦେଲି, ଭୋଗ କଲି । ଭୋଗ ପରେ ଫୁଲଟି ମଥାରୁ ଖସିଲା । ମୁଁ ଆସି ଖୋଜିଲାବେଳକୁ ସାନସାଆନ୍ତ ଚାଲି ଆସିଲେଣି । ହେଇଟି ଫୁଲଟି ନିଅନ୍ତୁ ।” ବୋଉ ଫୁଲଟି ନେଇ କହି ପାରିଲା ନାହିଁ । ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ବିଦା କରିଦେଲା । ମୋତେ କୋଳକୁ ଟାଣିନେଇ, ଆଖି ଛଳଛଳ କରି କହିଲା – ‘ବାପରେ, ମାଆ ଅନୁଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି – ତୁ ଲେଖ ।’

ଗୀତଟି ପୂରା ମନେପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ପୂରା ଗୀତଟି ମୋ ‘ଗୀତ-ମଞ୍ଜରୀ’ ବହିରେ ଦେବି ବୋଲି କେତେ ପଛ କଥାର ପେଡ଼ି ଘାଣ୍ଟିଛି । ଯାହା ଯାଏ – ସେ କି ଆଉ ଆସେ ? ପଦେ ଅଧେ ମନେଅଛି ମାତ୍ର । ପିଲାଦିନର କେତେ ଲେଖା ହଜିଯାଇଛି ଅସାବଧାନତାରୁ; ଏ ଗୀତଟି ବି ତା’ ସାଙ୍ଗରୁ ଗୋଟିଏ । ମନେଥିବା ପଦକ ଗୀତ ହେଲା –

“ଦେବିଗୋ, ପରମାନନ୍ଦଦାୟିନୀ

ପଦ୍ମ-ଗନ୍ଧ-ପ୍ରସୂନମାଳିନୀ

ମା ଶୁଶାନ୍ ବିଳାସିନୀ ।

କର ଦୟା ଦିନେ-ସିଂହବାହିନୀ

ହର-ହୃଦୟ-ପରଚାରିଣୀ ।”

ସେ କାଳର ସେ ଯୋଗ୍ୟତାର ଏ ଲେଖା । ସତରେ ଭାବି ହେଉ ନାହିଁ, ମୁଁ ନିଜେ ଲେଖିଛି ବୋଲି । କେହି ବି ସହଜେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ନାହିଁ ।

ଗାଁ ସଙ୍ଗେ ସେତେବେଳେ ତିନି ଚାରିଜଣ ମୋ ଗୀତର ଗରାଖ ଥିଲେ । ଗୀତଟିଏ ଲେଖିଲେ ମନ ଖଜେଇ ବଜେଇ ହେଉଥାଏ । ସେମାନଙ୍କୁ ଥରେ ଶୁଣାଏଁ ତାଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟରୁ ଭଲମନ୍ଦ ପଦେ ଶୁଣିବା ପାଇଁ । ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଗାଆଁର ହରିଆକଙ୍କେଇ (ସ୍ୱର୍ଗତ ହରି ମିଶ୍ର – ଶିକ୍ଷକ) ଆମ ଗାଆଁର ନାରାଣକଙ୍କେଇ (ସ୍ୱର୍ଗତ ନାରାୟଣ ଶତପଥୀ – କମ୍ପାଉଣ୍ଡର) ଆଉ ଗୋପୀ (ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଗାଆଁର ଶ୍ରୀ ଗୋପେନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର ବି.ଏ., କୋ-ଅପରେଟିଭ ବିଭାଗର ସହକାରୀ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ଥିଲେ । ପେନ୍‌ସନ୍ ନେଇ ଏବେ ଘରେ ଅଛନ୍ତି) ଗୋପୀ ଗଳାଟି ମିଠା । ଏବେ ଆଉ ତା’ ଗାଇବା ମୁଁ ଶୁଣି ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ତା’ କଣ୍ଠର ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଛାଇ ଛାଇ ମନେ ପଡୁଛି ଧାଡ଼ିଏ ମାତ୍ର –

“ବସନ୍ତ ଆସିଲେ ସଖୁ

ଲତା କି ନ ବୁଝଇ ।”

– ଏଇଟି ସମ୍ଭବତଃ ‘ସୀତା ବିବାହ’ ନାଟକ, ସୁନାମଧନ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାର ସ୍ୱର୍ଗତ କାମପାଳ ମିଶ୍ରଙ୍କ ରଚନାରୁ ଧାଡ଼ିଏ ।

ଆମଘର ବାଡ଼ିପଟେ ତ ମହାନଦୀ । ଖରାଦିନେ ବେଳେ ବେଳେ ଧାରରେ ଅସ୍ଥ ପାଣି ଥାଏ । ଖଣ୍ଡିଏ ଛୋଟ ହୁଲି କାଠୁଆ ନିଜେ ବୁହାଇ ମୁଁ ନଈ ଆରପାରିରେ ବାଲିକୁ ଯାଏଁ । ଭାରି ସୁନ୍ଦର ସେ ଦୃଶ୍ୟ । ଆରପାରିରେ ବଡ଼ାମ୍ବାର କୁମୁରଙ୍ଗିଆ ମୁଣ୍ଡିଆ । ଅସ୍ତ-ରବିର ଧୂପଛାୟା ଓଡ଼ଣା ଯେମିତି ପାହାଡ଼ ଶିଖକୁ ଢାଳି ଢାଳି ଆସୁଥାଏ । ବାଲିରେ ଟେଣ୍ଡୋଇ ଡାକି ଡାକି ଉଡ଼ି ବସା ଖୋଜେ । ସେ ତରୁଥାଏ ସତେ ମଣିଷକୁ ଦେଖି କିମ୍ବା ତା’ ରାଜ୍ୟରେ ଜଣେ ନବାଗତର ଅନଧିକାର ପ୍ରବେଶ ତା’ର ଅସୁହା ହେଲା ପରା; ବୈଦ୍ୟେଶ୍ୱର ହାତୀମୁଣ୍ଡିଆରେ ରକ୍ତପେଣ୍ଡୁ ପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୁଡ଼ି ଆସୁଥାଏ । ବୁଟିକ ପର୍ବତ ଉପରୁ ଦେବୀ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କର ସଞ୍ଜ ଘଣ୍ଟ ସଙ୍ଗରେ ମାଗା ହାଡ଼ି ଦଳର ଯୋଡ଼ି ମହୁରୀରେ ଛାନ୍ଦରାଗ ଶୁଭେ ଖଟୁଆ ତାରା ଉଠି । ପୁଣି କାଠୁଆ ବାହି ଫେରୁଁ ଘରକୁ । ବହି ଦି’ଖଣ୍ଡ ଧରି ଯାଏଁ ସ୍କୁଲକୁ, ହେଡ଼ମାଷ୍ଟରଙ୍କ କଟିକି ।

ନାଟକ-ସରାଗ :

ଗୀତ ଲେଖିବା ଛଡ଼ା ଯାତ୍ରା ବା ଲୀଳା ଓ ବାପାହେରିକାଙ୍କର ବାଙ୍କିରେ ନାଟକ ଅଭିନୟ ଦେଖି, ମୋର ନାଟକ ପ୍ରତି ସରାଗ ବଢ଼ିଲା । କଥାରେ ଅଛି – ‘ଏମନ ଭାବୁଥାଇ ଯାହା’ ସେହି ରୀତିରେ ଆମଘରେ ଦୈବଯୋଗକୁ ଅବସ୍ଥାଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ କଥା କହୁଛି –

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ନାରାୟଣ ସୁମନ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକ ବଡ଼ାୟାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପରିବାରର ବଳିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱସମ୍ପନ୍ନ କରିତ୍ୱର୍ମୀ, ସ୍ୱାଧୀନଚେତା, ସ୍ୱସ୍ୱବାଦୀ ପୁରୁଷ । ସେତେବେଳେ ବଡ଼ାୟାର ଶାସକଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ବାଧା ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରି, ପଲିଟିକାଲ୍ ଏଜେଣ୍ଟକୁ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟାନ୍ତରୀ କରାଇଥିଲେ । ଯାହାହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତୁଳସୀ, ତୁଳସୀ ସିନା ! ଦେଶବନ୍ଧୁ ପୂଜ୍ୟପାଦ ଉତ୍କଳମଣି ଓ ନମସ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳର ପବିତ୍ର ବକ୍ତୃତା କୁଞ୍ଜରେ ସୁମନ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକେ ସମାଦର ପାଇ, ଚଳିଛନ୍ତି ଅନେକ ଦିନ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ଅଧିକାର ଥିଲା । ଛାନ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ନାନା ଭାବରେ ସେ ବୁଝାନ୍ତି । ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ମୋର ଜେଜେବାପା । ମୋ ନିଜ ଜେଜେବାପା ନିମାଇଁ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଓ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ଥିବା କଥା ତ ଆଗେ କହିଛି । ଏ ଦୁଇଜଣଙ୍କର କ୍ଷୀରନୀର ଭାବ । ତା’ ସାଙ୍ଗକୁ ମିଳିଗଲା ମୋ ବୋଉ । ସେ ପୁରୁଣା ଛାନ୍ଦ ସାହିତ୍ୟକୁ ଭାରୀ ସୁଖପାଏ – ଅର୍ଥ କରେ, ଗାଏ । ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ସଂସ୍କୃତ ବି ପଢ଼ିଥିଲା । ବିଷୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦାଖଲ ଦେଇ ଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ସେ ଅନେକ ଶ୍ଳୋକ ଖଞ୍ଜାଇଦିଏ, ଆମ ଛାନ୍ଦରୁ ବି ଉପମାନ ଯୋଗାଏ । ସଙ୍ଗୀତକୁ ତ ସେ ଅତି ସୁଖପାଏ । ଗଲା ୧୯୪୯ ସାଲ ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ସେ ମରିବାଯାଏ ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କରଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଦି’ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟାଏ ପାଖରେ ବସାଇ ଆଦର ନ କରି ଛାଡ଼େ ନାହିଁ । କେତେ ପୂଜା-ମନ୍ତ୍ର ଶିଖାଏ, ଛାନ୍ଦ ଶୁଣାଏ ।

ସୁମନ୍ତଜେଜେ ଆମ ଛାନ୍ଦ ପ୍ରତି ମୋର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବଢ଼ାଇବାର ଅନ୍ୟତମ ବ୍ୟକ୍ତି । ଦୈବଯୋଗକୁ ସେ ଆମ ବାକି ଘରେ ବର୍ଷେ ଦି’ବର୍ଷ ରହିଥିଲେ । ବେଳ ପାଇଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପାଖେ ବସି ଛାନ୍ଦ ବୁଝେଁ, ଗାଏଁ – ଏଇଟା ମଧ୍ୟ ବିଶେଷକରି ବୋଉର ମୋ ପ୍ରତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ କଥା ମୋର ମନେଥାଏ । ଥରକର ଆମର ସେ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକଟି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲି – କେମିତି ହୋଇଛି ଆଉ ଆମେ ପିଲାଏ ତାଙ୍କୁ ଅଭିନୟ କରି ଦେଖାଇପାରିବୁଁ କି ନାହିଁ ବୋଲି ପଚାରିଲି । ସେ ମତଦେଲେ – ଏଖଣ୍ଡ ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପହିଲି ନାଟକ ଲେଖା । ଗୋଟାଯାକ ନାଟକକୁ ଆମେ ପିଲାଏ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଅଙ୍କ ସେ ବାଛି ଦେଇଥିଲେ । ବହିରୁ ସେଇ ଅଂଶଟି ଉତ୍ତରା ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍ତାରି ଦେଇଥିଲେ ମୋର ଆଉ ଜଣେ ଜେଜେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ପଟ୍ଟନାୟକ – ତାଙ୍କ ତାଳ ନା ‘ଖତିଜେଜେ’ ରୋଗ ଭୋଗି ନାକରେ କଥା କହନ୍ତି ସେ । ମନ ଖୁସି ଥିବାବେଳେ – ସେଇଥିରେ ଗୋଁ ଗୋଁ କରି ପୁଣି ଗୀତ ବି ଗାଆନ୍ତି ସେ । ଅଧିକାଂଶବେଳେ ଗାଉଥିଲେ – “ଯମୁନା କୂଳେ କାଳିଆ କେଡ଼େ ହଟା କଲା ମା” – ସବୁ ଅକ୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ବୋଝରେ ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ – ତଥାପି ସେ ଗାଇବେ ।

ତାଙ୍କରି ହାତଉତ୍ତରା ଲେଖା ଖଣ୍ଡ ରହିଯାଇଛି । ଆମର ଅତି ପୁରୁଣା ନାଟକ ହିସାବରେ ଯା'ର ଦାମ ବହୁତ । ବହି ମିଳିବା ତ ମୋତେ ସହଜ-ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେକାଳ ଲେଖାର ରୀତି ବା ଧରଣ ଦେଖିବାରେ କିଛି ଲାଭ ଅଛି ବୋଲି ବିଚାରୁଛି ମୁଁ । ପରେ ଅବଶ୍ୟ ଜେଜେବାପାଙ୍କ ବସ୍ତାନିରୁ ଖଣ୍ଡେ ଛିଡ଼ାଧୋତଡ଼ା ବାବାଜୀ ନାଟକ ମିଳିଲା । ମୁଁ ତାକୁ ୧୯୫୭ରେ ପୁଣି ଛପାଇ ଦେଇଛି । ନୋହିଲେ ନାଟକଟି ଲୋକ ଆଖିରୁ ଲୁଚିଯାଇ ଥାଆନ୍ତା ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ଅଭିନୀତ ହେବାର କଥା ହେଲା । ତାହାକୁ ଦୃଶ୍ୟ ବୋଲି କହିଲେ ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ନାଟକଟିରେ ଦୃଶ୍ୟ ବିଭକ୍ତ ନାହିଁ । ଚାରୋଟି ଅଙ୍କ ।

‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ଅଭିନୟରୁ ଶିକ୍ଷା :

ପହିଲିରୁ ଯେତେବେଳେ ଏ ନାଟକ ଆମର ଶିଖିବାର କଥା ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସୁମନ୍ତଜେଜେ ଏଇ ନାଟକଟି ଆମ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହେଁ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଆମ ଦେଖିବାରେ ଆଉ କିଛି ନାଟକ ନ ଥିଲା । ସୁମନ୍ତଜେଜେ କହିଥିଲେ ଏ ବହିଟି ଠିକ୍ ନାଟକ ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ ଶେଷ ଦୃଶ୍ୟ – ଅର୍ଥାତ୍ ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କଟି ମୋତେ ମଞ୍ଚ-ଉପସ୍ଥାପନାର ଉପଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଖାଲି ଉପଦେଶ – ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ସମ୍ପାଦ ଭଳି ଲେଖା ହେଇଛି । ଗୀତ ଯାହା ଖଣ୍ଡେ ଦି'ଖଣ୍ଡ ଅଛି ତାହା କୁଆଡ଼େ ଗଦ୍ୟ ଭଳି, ପଦ୍ୟ ବା ଗାଇବା ଭଳି ମଧୁରିଆ ପଦ ଯୋଖା ହୋଇ ନାହିଁ ସେ ଗୀତରେ । ଏଇ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ।

ତଥାପି ପିଲାଙ୍କ ମନର ଓରିମାନ ମେଣ୍ଟାଇବା ପାଇଁ ସେ କହିଲେ – ହଉ, ଶିଖିବ ତ ଶିଖି । ଏଇମିତି କୁହେଇ କରି କଥା ପଦେ ଅଧେ ତାଙ୍କ ବାୟୁଆ ଦୁଷ୍ଟରୁ ବାହାରିଲା । ସେଇଠୁ ଧରା ହେଲା ଖତିଜେଜେଙ୍କୁ । ପାର୍ଟି ଲେଖିଲେ ସେ – ଆମେ ବଚନିକାକୁ ପାଣିପରି ଘୋଷି ପକାଇଲୁ ।

ଏଥର ଟିକିଏ ଆଗଥରଠାରୁ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ଷ୍ଟେଜ୍ ବାନ୍ଧିବା ବିଚାର ହେଲା । ଆମ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ଡକରା ହେବେ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକ କେତେଜଣ ଯଥା – ଆମ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ, ଥାଡ଼ ପଣ୍ଡିତ ଚିନ୍ତାମଣି ମାଷ୍ଟ୍ରେ । ସୁମନ୍ତଜେଜେ ତ ଗାଆଁ କନିଆଁ – ତାଙ୍କ କଥା ଛାଡ଼ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡକା ହେବ – କେବଳ ବାପାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ।

ଷ୍ଟେଜ୍ ବାନ୍ଧିବା ଦାୟିତ୍ବ ରହିଲା – ଆମ ଜେଜେବାପାଙ୍କ ଅମଳର ପୁରୁଣା କୋଠିଆ ସାରଥିଆ (ସାରଥ ସାହୁ, ଚକାପଦା) ଉପରେ । ସେ ଖଳାବାଡ଼ିର ଦେବଦାରୁମୂଳେ ଥିବା ଦୁଇଟି ପାଳଗଦା ମଝିରେ ଏକ ଲମ୍ବା ବାଉଁଶ ଗଳାଇ ତା' ଦେହରେ ବଡ଼ ଦରାଟିଏ ଝୁଲାଇ ଦେଲା । ଘରୁ ଖଣ୍ଡି କେତେ ଶାଢ଼ୀ ଓ ଖଣ୍ଡୁଆ ହେଲା ଉଇଁଗାସ୍ । ଖଣ୍ଡେ

ତନ୍ତ୍ରପୋଷ ଏଥର ପଡ଼ିଲା । କାରଣ, ନାଟକରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି ବାବୁଙ୍କ ଠାକୁର ପିଣ୍ଡା । ଚାରିହାତ ଲମ୍ବାରେ ଖଣ୍ଡି କେତେ ବାଉଁଶ କଟାହେଲା । ତା' ଅଗକୁ ଚାରି ଚିରୁଡ଼ା କରି ଚିରି କାଠି ଗଳାଗଲା । ବାଉଁଶଫଡ଼ା ଭିତରେ ସରାରେ ଜଡ଼ାତେଲ ଢଳା ହେଲା । ତା' ଭିତରେ ପୁଚୁଳାକରି ବନ୍ଧା ହେଲା ସୋରିଷ । ସେ ବାଉଁଶ ପୋତାଯାଇ ଆଳୁଅ କରା ହେଲା ଷ୍ଟେଲ୍ ।

ସୁମନ୍ତଜେଜେ କହିଲେ, ବାବାଜୀ ନାଟକଟି ତ ମୂଳରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେମାନେ ଅଭିନୟ କରୁ ନାହିଁ । ଏପଟ ସେପଟ ବାଦ ଦେଇ ମଝିରୁ କାଣ୍ଡିଏ ଶିଖୁଛି । ଆଗରୁ କଥାଟା କ'ଣ ହେଲା, କାହିଁକି, କିଏ, କାହାକୁ କ'ଣ କହିଲା – ସବୁ ବିଷୟ ବୁଝାଇ କହି ନ ଦେଲେ ଦେଖଣାହାରିଏ କଥାଟା ବୁଝିବେ କିପରି ? ତେଣୁ ଦଶ କୋଡ଼ିଏ ଧାଡ଼ିରେ ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କର ବିଷୟ ଲେଖିଦେଲେ । ମୁଁ ତାହା ମୁଖର କଲି । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ କଥା ମୋର ନାଟ୍ୟକାର ଜୀବନରେ ବଡ଼ କାମ ଦେଲା । ସେ କହିଥିଲେ – ଯାହା କହିବ, ସେ କଥାଟାକୁ ଯେ କହିବ, ସେ ଆଗେ ଭଲ କରି ବୁଝିବ ଯେ କିଏ କହୁଛି, କାହିଁକି କହୁଛି, କେଉଁଠି କହୁଛି, କେତେବେଳେ ଓ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ କହୁଛି, ଆଉ କାହାକୁ କହୁଛି । କଥାଟାର ମରମ ନ ବୁଝିଲେ – ଭଲରୂପେ ତାହା ଫୁଟାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ନାଟକର ଏହି ଅଙ୍କଟି ଭିତରେ ସେତେବେଳେ ଆମେ ବୁଝିବା ଭଳି କେତୋଟି ଶବ୍ଦ ଥିଲା – ଯଥା : ସାଗୁଆତି ଅର୍ଥ ମାଂସ, ସନ୍ତେଇକୁ ଅର୍ଥ ଦୁଃଖଦେଲୁ, ଆହାରମୁଖା ଅର୍ଥ ଭୋକିଲା, କୋହପଡ଼ିବ ଅର୍ଥ ଅଭିଶାପ ପଡ଼ିବ, ହାଇ ପଡ଼ିବ, ଦରମାହା ଅର୍ଥ ବେତନ, ଦରମା, ପାଉନା ବାଲା ଅର୍ଥ ଯାହାର ଟଙ୍କା ବାକି ଥିବ । ଏ ଶବ୍ଦଟା ତାଙ୍କ କଥିତମତେ, ‘ଯାଉନା ନୁହେଁ’ ସେଟା କୁଆଡ଼େ ପାଉଣା ହେବ, ଆମେ ତାକୁ ପାଉଣା ବୋଲି କହିଲୁ । ମୁଁ ବାବାଜୀ ପାର୍ଟ ନେଇଥିଲି । ପୂର୍ବାରୀ ପାର୍ଟଟା ବି ଭଲ ହେଲା । ଅଭିନୟ ଅଳ୍ପ ବେଳରେ ସରିଗଲା ବୋଲି, ରଘୁବାବୁ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ କହିଲେ ଗୋଟି କେତେ ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ।

ମୋ ସାଙ୍ଗକୁ ଆଉ ଜଣେ ଗାଇବା ପିଲା ଏତେବେଳକୁ ଜୁଟି ଯାଇଥାଏ । ସେ ମୋ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟବଦ୍ଧାଭିନୟ । ଘର ନଈ ସେପାରି ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗାଁରେ । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲରେ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଥମା ପଢୁଥାଏ । ବରାବର ସେ ଆମ ଘରକୁ ଆସେ । ଗୀତଗାଇବା ଯୋଗୁଁ ସେ ବୋଉର ଧର୍ମପୁଅ ବନିଯାଇଥାଏ । ମୋତେ ଭାରି ସୁଖପାଏ ସେ । ଗଳାଟି ମିଠା । ସେ ଛାୟ ଗାଇଲେ, ସେତେବେଳେ ମୋର ତ ମନେହୁଏ ଗଛରୁ ସତେ ପତ୍ର ଖସିପଡ଼ିବ ! ଆମେ ବୁଝିଯାକ ଜୀବନ ଦିଆଦେଇ ସାଙ୍ଗ । ବାପା ବି ବୈଷ୍ଣବଭାଇନାକୁ ବଡ଼ ଆଦର କରନ୍ତି । ଆମ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ ସେଇଦିନ ନୂଆକରି ତା' ଗୀତ ଶୁଣିଲେ । ସେ ଗାଇଥିଲା, ମନେଅଛି; “ଶ୍ୟାମ ହେ କାହିଁକି ଆଜ ଏ ବିରସ, ବିରସ, ବିରସ” – ଆଉ, “ଦେଖୁ ନବକାଳିକା ବକାଳିକା” ଛାୟ । ବୋଉ ତାକୁ ଏସବୁ ଶିଖାଇଥିଲା ।

ନାଟକ ଖେଳା ସରିଲା ଉତ୍ତାରୁ କେତେକ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପଡ଼ିଲା । କାରଣ ଏ ନାଟକଟି ଦେଖଣୀହାରି, ବିଶେଷତଃ ସାଇପଡ଼ିଶାର ଝିଅବୋହୂଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ ପରି ଏଥିରେ ନାନ୍ଦୀ କି ସୂତ୍ରଧାର ଭୂମିକା କିଛି ନାହିଁ । ଗୀତଘରେ ଶୂନ୍ୟ । ସାଜପୋଷାକ ନଦାରଦ୍ । ବିଷୟଟା ବି ଠିକ୍ ଆଗପଛ ସମୁଦ୍ଧ ହେଲା ନାହିଁ । ତୁଣ୍ଡ ଖୋଲି କେହି କିଛି ନ କହିଲେ କ'ଣ ହେବ, ମୁହଁ କେଶୁରା ପଡ଼ିଥିଲା ପରି ଦିଶିଲା ଗଲାବେଳେ । ଆମ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ ଏକଥା ଠଉରାଇ ପାରିଲେ ।

‘ସାପ ନ ମରୁ – ବାଡ଼ି ନ ଭାଙ୍ଗୁ’ – ଏଇ ନ୍ୟାୟରେ ସେ କହିଲେ, ଏଭଳି ନାଟକ ପିଲାଏ ଫୁଟାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ସେବେଳ ଆସି ନାହିଁ । ଏଭଳି ହେଲା ସାମାଜିକ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟ । ସହକ ନୁହେଁ । ତା’ଛଡ଼ା ଆମ ଲୋକଙ୍କୁ ଏସବୁ ରୁଚିବା ବେଳ ଏଇନେ ହୋଇ ନାହିଁ – ପରେ ହେବ । ଏଥରକ ସେ ଆମ ପାଇଁ ନାଟକଟିଏ ବାଛିଦେବେ ଓ ନିଜେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । ବାହାରେ କେଉଁଠି ଷ୍ଟେଜ୍ ବନ୍ଧାହେବ, ଯେମିତି ସଭିଏଁ ଦେଖୁ ଶୁଣିପାରିବେ । ନାଟକ ଭିତରେ ନାଟ, ଗୀତ ରହିବ ।

ନାଟ ଶିକ୍ଷା :

ମୁଁ ବୋଇଲି, ଗୀତକଥା ଭଳା କେମିତି କେମିତି ଚଳିଯିବ ସେଥିକି ଆପଣ ଅଛନ୍ତି । ହେଲେ ନାଟ କେମିତି ହେବ ? କିଏ ନାଟିବ ? କିଏ ଶିଖାଇବ ?

ସାର୍ କହିଲେ, ମାଳାସାହିରୁ ସୁଲଭା ରଣାକୁ ଡାକିବା, ତା’ର ତ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଦଳ ଅଛି, ସେ ଶିଖାଇବ ଆଉ ନାଟିବା କଥା କହୁଛୁ ଯେ, ତୁ କ’ଣ ନାଟିପାରିବୁ ନାହିଁ ?”

“ଛି ଛି, କି ଲାଜର କଥା । ମୁଁ ଗୋଟେ ନାଟିବି କେମିତି ? ମୋତେ ପୁଣି ନାଟି ଆସିବ ? ଆଖଡ଼ା ପିଲାଏ କେତେ ସୁନ୍ଦର ଅବଲୟ କରନ୍ତି । ତାଳରେ କେମିତି ନାଚନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଆଖି, ହାତ, ମୁହଁ, ମୁଣ୍ଡ ସବୁ ବୋଲି କରୁଥାଏ । ଯେ ମୋ ଦେଇ ନ ହେବା ପାଠ ।” କିନ୍ତୁ ସାର୍ କହୁଛନ୍ତି । ମୁହଁରେ ତୁଣ୍ଡ ଭିଡ଼ାହେଲା ।

ସେ ପୁଣି କହିଲେ – “ଆମ କହ୍ନେଇ ଛାମୁକରଣେ (ଖାସମାହାଲ କଚେରିର ସେ ଜଣେ ପୁରୁଖା କର୍ମଚାରୀ – ତାଙ୍କୁ ‘ଛାମୁକରଣ’ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି, ମାତ୍ର ଜାତିରେ ସେ କରଣ ନୁହଁନ୍ତି – ବ୍ରାହ୍ମଣ) ଗୀତ ଶିଖିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିବି, ସେ ସୁନ୍ଦର ବେହେଲା ବଜାନ୍ତି ।”

ଉକହ୍ନେଇ ଛାମୁକରଣଙ୍କର ଚିକିଏ ଚିହ୍ନାଦେଉଛି । ସେତେବେଳକୁ ବୟସ ତାଙ୍କର ୬୦ ଉପରେ ହେବ, ମୋ ଅନୁମାନରେ । ଦାନ୍ତ ପଡ଼ିବା ନ ପଡ଼ିବା କଥା ଠିକ୍ ମନେପଡୁ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଦାଡ଼ି, ବାଳ ବିବାକ ଧୋବଲା । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ହାଟପାଖେ ସେତେବେଳେ କେତେଘର ବେଶ୍ୟା ରହୁଥିଲେ । ସେଠି ମାଣିକ ବେଶ୍ୟାର ସୁଶୀଳା ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଝିଅ ଥିଲା –

ବୟସ ତା'ର ୧୧-୧୨; ଡଉଲଡାଉଲ ଗଢ଼ଣ । ଗଳାଟି ମିଠା । ଛାମୁକରଣେ ତାକୁ ନାଚ ଗୀତ ଶିଖାଇଥିଲେ । ସୁଶୀଳା ହିନ୍ଦୀ ଗୀତ ଶିଖିକରି ଗାଇଛି । ହିନ୍ଦୀ ଗୀତ – କେତେ ବଡ଼ କଥା ! ସତ୍ତ୍ୱିଏଁ ତାକୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଛନ୍ତି । ମନଟା ମୋର ହିନ୍ଦୀଗୀତ ଶିଖିବାକୁ ସକସକ ହୁଏ । ବାକି ଖଜେଇବଜେଇ ହେଲେ କ'ଣ ହେବ ? ମୋତେ ଛାମୁକରଣଙ୍କ ପାଖ ମାଡ଼ିବାକୁ କଟକଣା କରାଯାଇଥାଏ । ଛାମୁକରଣେ କୁଆଡ଼େ ପରା ନିଶାପାଣିଆ ଲୋକ ।

ସୁଶୀଳାର ନାଚ ଥରେ ଦି'ଥର ଦେଖୁଛି । ଥରଟେ ଆମ ଚଉପାଡ଼ିରେ ସେ ନାଚୁଥିଲା । ଗୀତରୁ ପଦେ ଏବେଦି କେଜାଣି କେମିତି ମନେଅଛି – “ଚାମେଲୀ ବନେ ଛାଏ ରହେ ରାଜା ମେରୀ” – ବାସ୍ ସେତିକି, ଆଉ ମନେ ନାହିଁ । ସେ କି ସୁନ୍ଦର ଗୀତ ! କି ଗାଉଣା ! କି ନାଚ ! ଦିନାକେତେ କେତେ ଗୁଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ ହୋଇଛି । ତା' ନାଚ, ତା' ଅବଲୟ ଦେଖୁ; ନକଲ କରି ଏକୃଷ୍ଟିଆରେ ନଈ କୂଳରେ ମନକୁମନ କେତେ ନାଚିଛି । କେହି ଦେଖେ ନାହିଁ – କେହି ଶୁଣେ ନାହିଁ । କେବଳ ନଈକୂଳର ମହାଶାୟୀ ତୋଟା ତା'ର ଦେଖଣାହାରି । ସେଇ ଛାମୁକରଣଙ୍କଠାରୁ ଗୀତ, ନାଚ ଟିକିଏ ଶିଖିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିବ, ଶୁଣି ମନଟା ଖୁସି ହେଲା ।

କେତେଦିନ ପରେ ରଘୁବାବୁ ସାର୍ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ବହି ପାର୍ଶଲ ଫିଟାଇ ମୋତେ ଦେଲେ । ସେଇଟି ‘ବାଣ ଦର୍ପଦଳନ ନାଟକ’ ପାରଳା ରାଜବଂଶୀୟ ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମନାଭ ନାରାୟଣ ଦେବ ନାଟକର ରଚୟିତା । ସାର୍ କହିଲେ – ପୁରାଣ କଥା ଯେ । ସମସ୍ତେ ବୁଝିପାରିବେ । ତା'ଛଡ଼ା ନାଟକଟି ବେଶି ବଡ଼ ନୁହେଁ । ତୁମମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମଗାଯାଇଛି, ଶିଖ ।

ପଣା ଯାତ୍ରା :

ଖରାକାଳ, ପଣାସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଦେବୀଙ୍କର ପଣାଯାତ୍ରା । ଏଦିନ ଝାମୁଆଁମାନେ ନହଜା ପାଣିବେତ ଧରି, ଦାନ୍ତରେ ତିରଣ କାମୁଡ଼ି, ଦେହରେ ହଳଦୀ, ଆଖିରେ କଞ୍ଚଳ ମାଖୁ, ହଳଦିଆ ଲୁଗାପିନ୍ଧି, ସାତ ଆଠ ହାତଠାରୁ ୧୨୦ ହାତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚହକ ନିଆଁ ଗୋହିରୀ ଉପରେ ଝାମୁ ଚାଲନ୍ତି । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ହାଟରେ ପଣାଯାତ୍ରା ମେଳା ବସେ, କାରବାର ଭଲ ହୁଏ । ବହୁତ ଆଗରୁ ବେଉସା କରିବାକୁ ଲୋକେ ଆସି କାରବାର କରନ୍ତି । ଯାତ୍ରା ମାସେକାଳ ବସେ । ଏଇବେଳରେ ତଳଘଟି (କଟକର ପୂର୍ବପଟ) ଆଡ଼ରୁ ଯାତ୍ରା ଦଳ ପ୍ରାୟ ବାକି ଆସନ୍ତି । ଏକେତ ଖରାଦିନ । ଗରମରେ ରାତି ନିଦ ଉଣା । ପଣାଯାତ୍ରା ପ୍ରସାଦରୁ କମରରେ କଞ୍ଚା ପଇସା ଥାଏ । ଲୋକଙ୍କର ଯାତ୍ରା ଦେଖିବା ସଉକି ବଢ଼େ । ଯାତ୍ରାଦଳକୁ ବହୁତ ଜାଗାରୁ ବଇନା ମଧ୍ୟ ମିଳେ । ଏମିତିକି ବେଳେ ବେଳେ ସେମାନେ ଅଟକାର (ଅଗ୍ରିମ) ବାହୁଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ଯାତ୍ରା ଦେଖା :

ଏଇଭଳି ଗୋଟିଏ ଯାତ୍ରାଦଳ ‘ଉଷାହରଣ’ ଲାଳା କରୁଥିଲେ । ଯୋଗକୁ ଆମେ ତ ‘ବାଣ ଦର୍ପଦଳନ’ ନାଟକ ଶିଖିବାକୁ ଯାଉଥାଉଁ । ହାଟ ଭିତରେ ‘ଉଷାହରଣ’ ଯାତ୍ରା ହେଉଥିବାର ଶୁଣିଲି । କିନ୍ତୁ ଯା ତା’ ଦୁଆରକୁ ଯାଇ ଯାତ୍ରା ଦେଖିବାରେ ମୋ ପ୍ରତି ଭାରି କଟକଣା ଥାଏ । ବୋଉକୁ ଗେଲକରି, ପାକଳା ପାକଳି କରି, ଆମ ଦୁଆରେ ଯାତ୍ରାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା ।

ଛାମୁଣିଆ ବନ୍ଧା, ଚାନ୍ଦୁଆ ଟଣା, ଆଳୁଆ ଯୋଗାଡ଼ରେ ଗୋଡ଼ ଆଉ ତଳେ ଲାଗୁ ନାହିଁ । ସାଥୀ ପିଲାଏ ଯୁଟିଗଲେ – ସବୁ ବରାଦ ଠିକ୍‌ଠାକ୍ । ସେଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୋଧହୁଏ ହାତୀମୁଣ୍ଡିଆକୁ ଯିବାରେ ଜାଣି ଜାଣି ବଡ଼ ଉଛୁର କଲେ । ଥରକୁ ଥର ଘଣ୍ଟାକଣ୍ଠା ଦେଖି କାଳେ ଭୁଲ୍ ହୋଇଗଲା ବୋଲି ସନ୍ଦେହ ହେଉଥାଏ । ଏମିତି ହଉହଉ ସତସତିକା ସଞ୍ଜ ଆସିଲା । ଗାଆଁ ମୁଣ୍ଡ ଜନାର୍ଦ୍ଦନଙ୍କ ଚାଳଘରଟିକୁ ଯାତ୍ରାବାଲାଙ୍କ ବେଶ ଘରପାଇଁ ଠିକଣା କରାହୋଇଥାଏ । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ହାଟରେ ବିନୋଦ ପୁଷ୍ପ ଦୋକାନରୁ ପୁର-କାକରା ଅଣା ହୋଇଥାଏ । ସେତେବେଳେ କାକରା ପଟକ ଅଢ଼େଇ ପଇସା । ଆଉ ଆସିଥାଏ ଆମ ଗାଁ ଖଲିଆ ମାଆଘର ବିଖ୍ୟାତ ନାଲି ବଗଡ଼ା ତୁଡ଼ାର ଦୁଧୁଭଜା; ତା’ ସାଙ୍ଗକୁ ନଡ଼ିଆ, ଗୁଡ଼ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଯାତ୍ରାଦଳର ଜଳଖିଆ ସାମଗ୍ରୀ ତୁହାକୁ ତୁହା ପିଲାଏ ବୋହିବାରେ ଲାଗିଗଲେ । କିଏ ପାଣି, କିଏ ପାନ, କିଏ ବିଡ଼ି – ଯାତ୍ରାବାଲାଙ୍କର ବାର ଫରମାସୀ । ଏ ଅଧ୍ୟାୟକ ସବୁ ସବୁ ସଞ୍ଜ ଗଡ଼ି ରାତି ଘଡ଼ିଏ । ତେଣେ ବେଶ ବନ୍ଧା ଚାଲିଥାଏ । ରାଜା ବେଶ ବାନ୍ଧୁଛନ୍ତି – ହାତରେ ଖଡ୍ଗ, ବାହାରେ ବାହୁଟି, ଗଳାରେ ସାତନହରୀ ହାର, କାନକୁ ଗୋଖରା, ମୁଣ୍ଡରେ ମୁକୁଟ । ପିନ୍ଧିଲେ ନାଲି ପାଟ, କଳା କୁରୁତା, ସେଥିରେ ଜରି, ତୁମୁକି ଖଞ୍ଜା । ଏ ନାଲିଆ ପାଟ ପିନ୍ଧାକୁ କଳା ମଖମଲ କୁରୁତା – ଅହୋରୂପ ମହୋଦଧି ପରି ଅପୂର୍ବ ସାଜ ! ପାଟକୁ କାନ୍ଥକରି ପିନ୍ଧି, କୁରୁତା ମଡ଼େଇ, ହାତରେ କଳାରଙ୍ଗର ବାଡ଼ି (ବୋଧହୁଏ ଶିଙ୍ଗର) ଧରି, ଆଖିରେ କଳାଡ଼ିମା ପରଚକ୍ଷୁ ଚଢ଼ାଇ, କପାଳରେ ଅଧଲାପରି ଗୋଲ ସିନ୍ଦୂର ଟୋପା ଓ ଆଖିରେ କଞ୍ଚଳ ଘେନି ବେଶ ସରିଲା । ରାଜା ସଭାକୁ ଯିବାକୁ ଡିଆର ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଥରେ ଅଧେ ଏପଟ ସେପଟ ଚାଲିଗଲେ । ସେଇଠୁ ଦର୍ପଣରେ ଆପଣା ବେଶ ନିରେଖି ଦେଖି, କୋଉଠି କେମିତି ସଲଖାସଲଖି କରିନେଲେ । ନାକତଳେ ଲମ୍ବା ନିଶ ପିନ୍ଧାହେଲା ।

ପୁଣି ରାଣୀ, ଜେମାଦେଇ ଓ ମୁଦୁସୁଲୀଙ୍କ ବେଶ ଚାଲିଲା । ହାତରେ ଖଡ୍ଗ, ପଇଞ୍ଚି, ଗଜରା ଖଡ୍ଗ, ତୁଡ଼ି, କାତ, ବାଜୁ । ଗୋଡ଼ରେ ବଳା, ଆଠବାଳୀ, ଅଣ୍ଟାରେ ଚନ୍ଦ୍ରହାର, ବେକରେ ହରଡ଼ାଫାଳିଆ ଓ ସୋରିଷିଆ ହାର । ମୁଣ୍ଡରେ ଚନ୍ଦ୍ରଝୁମ୍ପୀ, ପିନ୍ଧାଣିଆ,

କେତକୀରେଖ, ଚିତା, ଝରାକାଠି, ଚଉଁରାକୁଣ୍ଡି ଇତ୍ୟାଦି ଅଳଙ୍କାର (ରାଣୀ ଓ କେମାଙ୍କର ବେଶି ଓ ଦାସୀ, ମୁଦ୍ରସୁଲିଙ୍କର ଉଣା) ମୁଣ୍ଡି ହୋଇସାରି ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧା ସରିଲା । ରାଣୀଙ୍କ ହାତରେ ପାନଡ଼ିବା ଧରାହେଲା । ଜଣେ ଅଧେ ଶାଢ଼ୀ ପଶତ ଅଗରେ ଥୋଲାଏ କାଞ୍ଚୁକାଠି ବାନ୍ଧି ସଜ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ନାରଦ, ଦ୍ଵାରୀ, ମନ୍ତ୍ରୀ – କିଏ ବେଶ ଭିତୁଛନ୍ତି ଆଉ କାହାର ସରି ଆସିଲାଣି । ଆଜି ସିନା ଏକଥା କହୁଛି, ହେଲେ ସେ କାଳରେ ଏଇ ଥିଲା ପସନ୍ଦିଆ ଗହଣା ପୋଷାକ, ଭାରି ବଡ଼ିଆ ବେଶ ।

ତେଣେ ସଭାରେ କନସର୍ ବାଜା ବାଜୁଛି । ଯାତ୍ରାରେ ଜମାଣ ଉଠିଆସିଲାଣି । ନଜକୁଳ ତୋଚାତଳି ବୁଦୁବୁଦୁକିଆ ଲଟିତଲେ ବିନ୍ଦୁ ପଧାନେ ସମୟ ଘଣ୍ଟା ବଜାଇଲେ – ‘ହୁକ୍କେ ହୋ’ । ଦେଖଣାହାରିଏ ଉଛନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଆଉ କେତେ ମଠ ହେବ ମ ? ଯାତ୍ରାକାଳିଏ ବାହାରୁ ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ବେଗେ ? କେହି କେମିତି ବେଶଘର ପାଖରେ ପଇତରା ମାରି, ଏପଟ ସେପଟ ଡୁଙ୍ଗିଲେଣି ।

ସଙ୍କେତ ପାଇ ସଭାରେ ବନ୍ଦନା ଆରମ୍ଭ ହେଲା – ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗୀତ ବି ମନେପଡୁଛି, ଖଣ୍ଡିଆ ଦଣ୍ଡିଆ ହୋଇ । ରଚନାର ଧାରଣା ଦେବାପାଇଁ ଭେଟୁଛି –

“ଜୟ ଜୟ ରାଧେକୃଷ୍ଣ କୁଞ୍ଜବିହାରୀ

ଶ୍ରୀରାଧା ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ହୃଦରେ ଧରି

ବୃନ୍ଦାବନେ ହେ, ବୃନ୍ଦାବନେ

ବିହାର କରିଲେ ହରି ନାନା ସ୍ଥାନେ ।” ... ଇତ୍ୟାଦି ।

ବନ୍ଦନା ସରିବା ପଛେ ପଛେ ଫେର୍ ବାଜିଲା ବାଜା । ଗହଳି ଆଡ଼େଇ ଆଡ଼େଇ ହାଡ଼ି ଓ ହାଡ଼ିଆଣୀ ସଭାକୁ ଆସିଲେ । ହାତରେ ଝାଡୁଧରି ଗୀତ ଗାଇ ଗାଇ ସଭା ସ୍ଥଳରେ ଟିକିଏ ଝାଡୁ ମାରିଦେଲା ହାଡ଼ି । ହାଡ଼ିଆଣୀ, ହାଡ଼ିର ପ୍ରଶ୍ନରେ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଲା –

“ମୋ ନାଆଁଟି

ବାପା ଦେଇଥିଲେ ଜନମକାଳେ

ଅଛୁଡ଼ିଶାଳେ – ତାରିଣୀ ତରା,

ତ୍ରିଲୋକ-ମୋହିନୀ ସୁଶିଳା ସାରା

ମୋ ନାଆଁ ସରଗ ତରା ଲୋ

ମୋ ନାଆଁ ସରଗ ତରା ।

ଦିଅର ଥେଲା

ମୋ ନାଆଁକୁ ସେ ଗେଲରେ ଦେଲା

ଆଲୋ ମରୁଆ – କୁନ୍ଦ ଫରୁଆ

ରୂପେଇ ଝୁମ୍ପେଇ କେତକୀ, କିଆ

ମୋ ନାଆଁ ଚନ୍ଦ୍ରଭଦିଆ ଲୋ ।

ମୋ ନାଆଁ ଚନ୍ଦ୍ରଭଦିଆ ।” ଇତ୍ୟାଦି ।

×

×

ହାଡ଼ି ହାଡ଼ିଆଣୀ ବାହାରିଯିବା ପରେ ଦ୍ଵାରୀ ପହଞ୍ଚି ଗାଇଲା –

“ବାହାରେ ଦୁଆରୀ ଦୁଷ୍ଟ

ଛାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ବାଟ,

ଯାଇଥିଲି ଘରେ, ଥିଲି ସିଂହଦ୍ଵାରେ...

– ଆଉ ମନେ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ ।

ଏଥର ଆସିଲେ ରାଜା, ଗୀତରେ ତାଙ୍କର ନିଜର ପରିଚୟ ବୟାନ କରି କରି ।
ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଜଣେ ପାଖ-ଲୋକ (ନିଯୋଗ) ରାଜାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଏକ ନାଲି
ସାଲୁକନାର ଛତା ଟେକିଛି ସେ । ରାଜା ଗାଇଲେ –

“ସତ୍ତାକୁ ବାହାର ହେଲେ ବାଣୀସୁର

ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତା ଯେତେ

ଥରି ଉଠିଲେ ସମସ୍ତେ

ଭୟରେ ମେଦିନୀ ହେଲା ଅରହର ହୋ” ଇତ୍ୟାଦି ।

×

×

×

ରାଜା ବାଣୀସୁର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ତକାଇ ରାଜ୍ୟର ସୁଖଦୁଃଖ ପୁଚ୍ଛା କଲେ । ସେଇଠୁ
ନାରଦ ମହାମୁନି ସଭାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସାପପରି ବକାବକା ବାଡ଼ି କାଖତଳେ ଜାକିଛନ୍ତି ।
ମୁଣ୍ଡରେ ଧଳା ଜଟାବାଳ, ଧଳାଦାଡ଼ି, ଗେରୁଆ ଲୁଗା, ବେକରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଭଳି କୌଣସି
ଫଳର ମାଲି, ହାତରେ ଗୋପୀଯନ୍ତ୍ର ଧରି ଗାଇ ଗାଇ ଆସିଲେ ସେ –

“ତାକା ତିନି ତିନି ତିନା ଲୋ

ନାରଦ ବଜାଏ ବୀଣା ଲୋ

ନାଉକା ଦୁୟାର ସୁମଧୁର ବାଜେ

ଶୁଟା ତାନା ନାନା ନାନା ଲୋ” ଇତ୍ୟାଦି ।

×

×

×

ଯାତ୍ରା ଏଥର ଜମିଉଠିଲା । ନାରଦ କେବେ ସଲଖ ସରଳ ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ କଥା କହନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଧହୁଏ । କାହିଁକି ନା ସେ ସ୍ୱର୍ଗର ରକ୍ଷି, ତୁମ ଆମ ପରି ତ ନୁହନ୍ତି । ବଙ୍କା ବଙ୍କା ଭାଷା, କଥାକୁ ଚୋବାଇ ଚୋବାଇ କହନ୍ତି ସେ । ଆଉ ଦେଖଣାହାରିକି ଏତେବେଳେ ସମ୍ଭାଳେ କିଏ ?

ହସି ହସି ଦେଖଣାହାରିଏ ବେଦମ୍ । ଦ୍ୱାରୀ ମଝିରେ ମଝିରେ ନାରଦଙ୍କ ଠେଙ୍ଗା ଓ ତାଙ୍କ ଜଟା ଭିଡ଼ି ଦେଉଥାଏ । ଦୁଆରୀର କେବେ ସଜନା ହୁଇଁ, କେବେ ବାହୁରୀ ବନ୍ଧା ହେଉ ଦଉଡ଼ି ସହିତ ଜଟାର ଉପମା ଦିଆଟା ଦେଖଣାହାରିକଙ୍କ ହାସ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ଏବେ ଭାରୁଛି ସେତେବେଳର ଲୋକଙ୍କ ରୁଚି କ’ଣ ଥିଲା । ଯାକୁଇ ଦେଖିବାକୁ ଲୋକ ଥାଟପଟାଳି । ଏମିତିକି ଠାବ ନ ମିଳିଲେ, ଗଛ ତାଳରେ ଚଢ଼ି ମଧ୍ୟ ରାତି ଚିଆଁଇ ଯାତ୍ରା ଦେଖନ୍ତି । ଇଏ ୧୯୦୮-୧୯ ସାଲର କଥା ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ମନକୁ ଆସୁଛି । ସେତେବେଳେ ଲୋକ ଆଜିକାଲିକାପରି କଥା ପଦକରେ ରୋଷାରୋଷି ହେଉ ନ ଥିଲେ । ସୁଆଙ୍ଗ, ଲୀଳା ବା ନାଟଟା ନାଆଁ ଅନୁସାରେ ନାଟ-ତାମସା । ସେଥିରେ ଜାତିଆଣତା ବା ହୀନ ସାମ୍ରଦାୟିକତାର ଠାବ ନ ଥିଲା । ଲୋକେ କଥାଗୁରାକ ରହସ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ, କେବଳ ରସବୋଧ କରି । କଥାଟାକୁ ଗଣ୍ଠିମୁଠିଆ କରି ଧରି ବସୁ ନ ଥିଲେ । ତା’ ହେଉଥିଲେ ବୋହୁ ସୁଆଙ୍ଗରେ ବା ପଠାଣ ଗଉଡୁଣୀଙ୍କ ଚଢ଼ାଉତାର ବଚନିକାବେଳେ ସଭା ଭୁଇଁରେ ରାମ ରାବଣ ଲଢ଼େଇ ଲାଗି ଯାଉଥାଆନ୍ତା । ମୁଣ୍ଡ ଫଟାଫଟି, ରକ୍ତ ବୁହାବୋହି ଯାଏ କଥାଯାଆନ୍ତା । ସେ ପଠାଣ ସୁଆଙ୍ଗ ଭିତରୁ କେତେ ପଦ ମୋର ଅଦ୍ୟାପି ମନେଅଛି । ମାତ୍ର ଲେଖିବାର ସାହସ ନାହିଁ, କାଳକୁ ଅନାଇଁ । ବିଚାରୁଛି ସେତେବେଳେ ଲୋକେ ଖାଉଥିଲେ ଖାଣ୍ଟି ଗୁଆଘିଅ ଆଜି ବାରମିଶା ତାଲତା ଯୁଗ । କାଳେ ସେ ଗୀତକୁ କିଏ କୋଉ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବ, ତେଣୁ ‘ସବ୍ ସେ ତୁମ୍ଭ ଭଲ’ । ତାକୁଇ ଦେଖିବାକୁ ଶୁଣିବାକୁ ଯୋଉ ଲୋକ ଭିଡ଼ାଭିଡ଼ି ଥାଟପଟାଳି, ଅଥଚ ଯାତ୍ରା ସରିଲା – ସେ କଥାର ବି ସେଇଠି ଇତିଶ୍ରୀ ହେଲା । କାହାରି ମନରେ ଧୂଳିମଳି ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଆଜି ସେଭଳି କଥା ଲୋକଙ୍କର ଦିହସୁହା ହେବ ନାହିଁ । ଚକ ଘୁରୁଚି ତ ଯେ ତା’ରି ଫଳ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ତେଣୁ ପୁରୁଣା ମନପେଡ଼ିରେ ସେ ଗୀତ ପଦଅଧକୁ ଫକ୍କୁ ମରେଇ ଦେଲି । ଆଉ ବି ଆମ ଭାବି ବଂଶଧରମାନେ ଏ ସବୁ ବେଭାର ଜାଣିପାରିବେ ନାହିଁ କି ଶୁଣିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ଯାତ୍ରାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ମୁଁ ପାସୋରି ନାହିଁ । ସେ ହେଉଛି ‘ମୂଲକଫେରି’ ।

ବେଳ କାଳ ଉଣି ଅସଲ ଯାତ୍ରା ବିଷୟବସ୍ତୁର ମଝିରେ ମଝିରେ ଦୁଆରୀ, ମୁହଁସୁଲିଅପା, ନାରଦ, ମୂଲକଫେରି ଇତ୍ୟାଦି ସଭାକୁ ଆସନ୍ତି, ଯାତ୍ରା ଜମାଣ ପାଇଁ । ମୂଲକଫେରି

ଗୀତର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଭୁଗୋଳ, ଇତିହାସ କହିଲେ ଚଳିବ, ସମାଜ ଚିତ୍ର କହିଲେ ବି ଚଳିବ ।
ଭାଷା — ହିନ୍ଦୀ, ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ସବୁ ରକମର ଏକ ଜାଗା ଖେଳୁଛି ।

ଢିଲା ପାଇକାମା, ଲମ୍ବା ପଞ୍ଜାବୀ, ମୁଣ୍ଡରେ ଧଳା ଟୋପି ପିନ୍ଧି ସଭାରେ ହାଜର
ହୁଅନ୍ତି ମୁଲକପେରି ଅଭିନେତା । ବଡ଼ ଚଞ୍ଚଳ ସେ । ଆଜିକାଲିକା କଥାରେ ଖୁବ୍ Smart —
ବେପରୁଆ ଆଉ ତାଙ୍କ ହାତ, ଗୋଡ଼, ଆଖି, ମୁହଁ ସମସ୍ତେ କାମ କରୁଥାନ୍ତି । କେମିତି
କେଜାଣି ମନେଅଛି ସେ ଗୀତରୁ କାଣ୍ଡିଏ । ବୁଢ଼ି ତ ଗଲାଣି, ଟିକିଏ ବାଢ଼ିଦିଏଁ, ଦେଖନ୍ତୁ,
କେମିତି ଲାଗୁଛି —

ଅର — ଶୁନୋ ସବ୍ ଦୁନିଆ ଦାଆର

କ୍ୟା ବାହାର

ମହମଦିଆ ଲୀଲା

ହୋକେ ଆନନ୍ଦ ଫକିର ଖାଁ

ବିଦେଶ କର୍ନେକୁ ଚଲା —

ମିଲେ କଲକତା ସହର ହୋ

ମିଲେ କଲକତା ସହର ॥

ଦେଖା ହାବୁଡ଼ା ପୋଲ୍

ଆଦମି ଭରାଭର

ଗଙ୍ଗା ପାନିମେ ଡୁବ୍ ଦେ'କେ

ଦେଖା କାଲି ମାଇ

ହୁଆଁ ହାମ ଭୋଗ ଲଗାୟା

ଦରଶନ୍ କିଆ ହୋ —

ଦରଶନ କିଆ, ବଜାର ଗିଆ

ଚଲା ହାମ୍ କରକେ ସଫର ହେ,

ଚଲା ହାମ୍ କରକେ ସଫର ॥

ହୁଆଁ ସେ ଫିରକେ ଆୟା

ବାଲେଶ୍ୱର ଗିଆ

ବାଲେଶ୍ୱର ସେ ହୋକେ ଆନନ୍ଦ

କଟକ ଫିରକେ ଗିଆ ।

ବଜାର ଦେଖନେକୋ ଚଲା ହୋ

ବଜାର ଦେଖନେକୋ ଚଲା

ମଉଜିବ୍ ଗଲିମେ ମିଲା ।

ହୁଆଁ ସବ୍ ଖାନକା ଖଡ଼ି,

ଛୋଟି ବଡ଼ି

ଖସି ସେ ହମକୁ ବୋଲା

“କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛ ମିଆଁ ସାହାବ୍”

ହାତ ପକଡ଼କେ ଲିଆ

ହୁଆଁ ହାମ୍ ଖାନା ଖାୟା ।

×

×

×

ଖାନା ପିନା କରକେ ମିଲା

କଟକ କଟହେରି ପର୍

ବୈଠେ ହେ ବଡ଼ା କୁରୁଚି ମେ

ଗୋରା ମେଜେଷ୍ଟର

ହୁକୁମ ବଡ଼ା ଜୋର

ହାଜର ହାଜର ।

ହୁଆଁ ସେ ଫିର୍ କେ ଆୟା

ଘରକୁ ଗୟା

ରାତ୍ ହୁଆଁ ଫଜର୍ ।

ରାତ୍ ହୁଆଁ ଫଜର

ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ନାରାୟଣ କୋ ନିବେଦନ କରକେ

ଭଗବାନ୍ ଯୋ କର୍

ମହମଦ୍ ରସୁଲଇଲାହା -

ମହମଦ୍ ରସୁଲଇଲା ହୋ ॥”

ଏଇମିତି ନାନା ହାଲ୍‌ଚାଲ୍ ମୁଲକିଫେରିରେ ଶୁଣାଯାଏ । ଆଗରେ କହିଛି ତ ରଉତୁଣୀ-ପଠାଣ ସୁଆଙ୍ଗ କଥା । କରଣ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ହିନ୍ଦୁ, ପଠାଣ - ଏଇ ସବୁ ଯେଉଁ ନୀଚ ସାମ୍ରଦାୟିକତା ଏବେ ଘନେଇ ଉଠିଛି, କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥ ନେଇ, ତା’ର ସତ୍ୟାପତ୍ତା ନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ । Crude ବା ଅସଂସ୍କୃତ ପଛେ ବୋଲାଯାଉ, ଲୋକେ କିନ୍ତୁ କଳାକୁ କଳା

ହିସାବରେ ସମାଦର କରୁଥିଲେ । ନିରୁତା ଦୁଧପରି ଏ ଯାତ୍ରା ଭିତରେ ଖାଣି ଓଡ଼ିଶା ଢଙ୍ଗ ଭରି ରହିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ତଳେ ମନ ଘୋଡ଼ିଆ ରାତିର ଆଜିକାଲି ପରି କାଟତି ନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ ବୋଲି ମନେହେଉଛି । ଯାତ୍ରାରେ ପୁରୁଷମାନେ ଶାଢ଼ି ଗହଣା ପିନ୍ଧି, ମାଙ୍କୁ ପାରି – ରାଣୀ, ଝିଅ, ଦାସୀ ଇତ୍ୟାଦି ନାରୀ ଭୂମିକାରେ ବାହାରୁଥିଲେ । ଦେଖଣାହାରିକ ଭିତରେ ବହୁତ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ତ ଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ କେଜାଣି କାହିଁକି ଯାକୁ ଚାହେଁ – ତାକୁ ଚାହେଁ । ମୋତେ ଯାତ୍ରାଦଳର ଏଇ ଅଣ୍ଟିରା-ମାଲକିନିଆମାନେ ସତ ସତକିଆ ମାଲକିନିଆକଠାରୁ ଆହୁରି ସୁନ୍ଦର ଦିଶନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଚାଲି, ତାଙ୍କ ଢଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ସତରେ ଏକା ବହୁତ ମାଲକିନିଆକୁ ଚିତାକାଟି ଦେବ । ମୋର ସେତିକିବେଳେ ମନେହୁଏ ମରଦ ଜାତିଟା ବାସ୍ତବରେ ମାଲପି ଜାତିକଠୁଁ ସୁନ୍ଦର । ସେଇଠୁ ଆଖି ଆଗରେ ଭାସି ଉଠେ ଦୁଇଟି ମୟୂର-ମୟୂରୀ – ଯାହା କେତେଥର ଦେଖୁଛି ବଡ଼ାୟାର ବାଙ୍କମୁଣ୍ଡିକ ମୁଣ୍ଡିଆ ଉପରେ ତୁମ୍ଭା ମଉଜବେଳେ । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ କେଜାଣି କାହିଁକି ଏଇ ମରଦେ ମାଲକିନିଆ ସାଜି ବାହାରିବାଟା ଠିକ୍ ମୋ ମନକୁ ପାଏ ନାହିଁ । ମାନୁଛି, ଆଖୁକି ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ, ତାଙ୍କ ନାଚ ଗୀତ ପସନ୍ଦ ହୁଏ । ତଥାପି ପୁରୁଷ ଜଣେ ନାରୀବେଶ ବାନ୍ଧି ବାହାରିଛି – ଏଇ ଧାରଣାଟା ହେତୁ ପଡ଼ିଗଲେ ମନରେ ଗୋଟାଏ କି ଜାତିଆ ‘କିନ୍ତୁ’ ଆସେ, ଏଇ ‘କିନ୍ତୁ’ଟା ମୋର ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ଗଢ଼ିବାବେଳକୁ କାମରେ ଲାଗିଲା । ଆଉ ସେ ସବୁ, ଠିକଣା ବେଳେ ବଖାଣିବି ।

ଏଇ ଲୀଳାଯାତ୍ରାର ଗୀତ, ବାଜା, ବେଶ-ପଟୁକା ମୋ ମନରେ କେମିତି ଗୋଟାଏ ଛାଇ ପକାଇ ଦିଏ । କେତେକ ଅଭିନେତାଙ୍କୁ ମୁଁ ଭାରି ବଡ଼ ଆଖିରେ ଦେଖେଁ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପଦେ ଅଧେ କଥା ହେବାଟା ଯେମିତି ଗୋଟାଏ ଗୌରବ ! ଭାରି ମନ ହୁଏ ଦି’ଟା ଗୋଟାଏ ଗୀତ ମୁଁ ଲେଖନ୍ତି କି ! ଯାତ୍ରାକାଳିଏ ମୋ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତେ କି ! ସେଇଠୁ ଲାଗିପଡ଼ି ଗୀତ ଲେଖୁଲି । ଏଇ ଯାତ୍ରାଦଳ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅଧେ ଥାନରେ ଯାତ୍ରା କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ ଯୋଡ଼ିଏ ଗୀତ ଗାଇଲେ । ଗୋଟିଏ ଗୀତ – ଅନିରୁଦ୍ଧ ଉଷାକୁ କହୁଛନ୍ତି, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଉଷା, ଅନିରୁଦ୍ଧଙ୍କୁ –

ନିଶି ପାହିଗଲାଣି ଏଥର

ନାଗରବର ଛାଡ଼ି ଦେ

ମଳିନ ହେଲାଣି ବତୀ ହେ

କୋଳ ଡେଇଁଲେ କୁଳ ଯୁବତୀ ହେ ।

କୁବ୍‌କୁଟ ଝଙ୍କାର ଶୁଭେ ବାରମ୍ବାର

ଉଇଁ ଆସିଲେଣି ଦିନକର ।

ଲୀଳାବତୀ ଦେଖିବାକୁ ମନ ହେଲା । କଳଙ୍କ — ଭଞ୍ଜନଳୀଳା ଲେଖିଲି, ଆମ ହେତୁମାତ୍ରକୁ ଦେଖାଇଲି । ସେ କହିଲେ — “ହେଇଛି ଯେ, ବାକି ତୁ ଏସବୁ ଲେଖିବାକୁ ମନ ଦେ ନା’, ନାଟକ ଲେଖ — ଭଲ ହେବ । ଲୀଳାଦଳ ପାଇଁ ଏଭଳି ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ ସେ ମଧ୍ୟ ବାରଣ କରିଥିଲେ । କହିଥିଲେ ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ ଯେବେ — ମାଆଙ୍କ ପାଇଁ, ତାଙ୍କ ନାଆଁରେ, ଯାହା ତୋ ମନକୁ ଆସୁଛି ଲେଖ ।” ମାଆ ବୋଲିଲେ ସେ ଚର୍ଚ୍ଚିକାକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି କହନ୍ତି ଏବଂ ମାଆ ଏଇ ଶବ୍ଦଟି ଉଚ୍ଚାରଣ କଲାବେଳେ ହାତଯୋଡ଼ି ମୁଣ୍ଡରେ ଲଗାନ୍ତି । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କବିତାକୁ ତାଙ୍କର ଭାରି ପସନ୍ଦ । କାରଣ, ଅକାରଣରେ ସେ ତାଙ୍କ ମନକୁମନ ଆବୃତ୍ତି କରନ୍ତି —

“ହେ ଇଶ୍ଵର ପତିତ-ତାରଣ

ପ୍ରାଣାରାମ ନିରଞ୍ଜନ

ଭୟ ବିନ୍ଦୁ ବିନାଶନ

ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରଭୁ ସନ୍ତାପିତ

ପ୍ରାଣର ଚନ୍ଦନ

ସଂସାର ବିଷାକ୍ତ ନେତ୍ରେ

ତୁମ୍ଭେ ହେ ଅଞ୍ଜନ ।”

ଆମ୍ଭେମାନେ କେହି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲେ ମୁଣ୍ଡରେ ଯୋଡ଼ିହାତ ଲଗାଇ କହନ୍ତି — ଦେଖ, ଏଇ ଯେ ବାପର ପୁଅ — ଯାକୁ କହନ୍ତି ଲେଖା । ତା’ଛଡ଼ା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସର୍ପକଣ୍ଠାଣ ତାଙ୍କର ବଡ଼ପ୍ରିୟ ଗୀତ । ହାତରେ ବେହେଲାଖଣ୍ଡ ଧରିଲେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ଅକଣ୍ଠରେ ବାହାରି ପଡ଼େ —

“ତୁମ୍ଭକୁ ଜଗନ୍ନାଥ ।

ଆଜ ମୋ ମନୋରଥ

ଭରତି କରି ଦେବି ଗାଲି...”

କେତେଥର ଦେଖିଛି — ଗାଡ଼ ଗାଡ଼ ତାଙ୍କ ଆଖିକୋଣ ଡିଡ଼ିଯାଏ । ଗଳା ରୋଧୁ ହୋଇଯାଏ । ମାତ୍ର କାରଣଟା ସେତେବେଳେ ଠିକ୍ ଠଉରାଇ ପାରୁ ନ ଥିଲି । ମୋତେ ସେ ଏଇ ଜଣାଶୁଣି ଗାଇବାକୁ ଶିଖାଇଲେ, ବେଳେ ବେଳେ ଗାଇବାକୁ କୁହନ୍ତି ତାଙ୍କ ବେହେଲା ସ୍ଵର ସହିତ ସ୍ଵର ମିଳାଇ ମଧ୍ୟ ।

ଆମ ଦୁଆରେ ଉଷାହରଣ କଥା କହୁ କହୁ ଦୂରକୁ ଚାଲିଯାଉଛି । ଏଇ ଉଷାହରଣ, ବାଣଦର୍ପଦଳନ ନାଟକର ବିଷୟକୁ ମୋତେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଇଦେଲା ।

ଥରକର ଗୋଟିଏ କଥା ମୋର ମନେ ପଡ଼ୁଛି — ସ୍କୁଲର ହେତୁପଣ୍ଡିତେ (ଭାଗୀରଥ ପଣ୍ଡା) ଆମ ପଢ଼ିବାବେଳେ ଚର୍ଚ୍ଚିକାରୁ ବଦଳିହୋଇ ଯାଇଥାଆନ୍ତି । ଆଉ ଜଣେ କଳା

ମତମତ ମୋଟାସୋଟା ଗଣେଶ ପେଟୁଆ ପଣ୍ଡିତ ଆସିଥାଆନ୍ତି । ନାଆଁଟା ହେତୁ ହେଉ ନାହିଁ ମୋର । ଗୋଟିଏ କବିତାଟିର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇ ବୁଝାଇ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ ଆମ୍ଭ ଅବିନଶ୍ଚର । ସଂସାରର ଦୁଃଖ କଥା ଯାହା – ସବୁ ଆମ ଦେହ ଏଇ ରକ୍ତମାଂସର ଶରୀର କେବଳ ଭୋଗେ । ଆମ୍ଭ ଏ ସବୁର ବାହାରେ । ସେଇ କଥାକୁ ମୂଳକରି ମୁଁ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ରଘୁବାବୁଙ୍କୁ ପଚାରିଲି, “ସାର୍, ଜୀବନ ଚିନ୍ତାରେ ମଧୁରାଓ କହିଲେ –

‘ରେ ଆମ୍ଭ ! ନିଦ୍ରା ପରହରି’

ଆମ୍ଭ ଶୋଇଲା କେମିତି ଯେ, ତାକୁ କୁହାହେଉଛି ନିଦ୍ରା ପରହରି ? ପଣ୍ଡିତେ ଆମକୁ କହିଛନ୍ତି – ଆମ୍ଭ, ଦୁଃଖସୁଖ କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ ବୋଲି । ସାର୍ କହିଲେ – ହଁ, ସେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାର କହିଥିଲେ, ବାକି ଆମ୍ଭକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଯେଉଁ ଦେହ ରହିବ, ତାକୁ ମାରିଲେ ହାଣିଲେ ସେ କଅଣ କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରିବ ? ଆଜ୍ଞା, ଆମକୁ ‘ବୁଧିମତ୍ତା’ କଂସାଇ ମାଂସ ଦେଇ ଯାଉଛି । ଆମେ ପୁଣି ତାକୁ ଡରକାରି ରାନ୍ଧିବାବେଳେ ଟିକି ଟିକି କରି କାଟୁଁ । କହନା ବାବୁ, ତାକୁ କାଟେ କି ବାଧେ ? ସେ ଛତପତ ହୁଏ ? ଯେବେ ନ ହୁଏ ତେବେ କାଟିଲେ, ହାଣିଲେ କିଏ କଲବଲ ହୁଏ ? – ହୁଏ ଦେହରେ ଜୀବ ଥିଲେ । ଏଇଟା ଆମ୍ଭ । ତେଣୁ ଆମ୍ଭଟି ଦେହର ମୂଳ । ସେ ଥିଲାତକ ପ୍ରାଣୀ ‘ଜୀଅନ୍ତା’ ଆଉ ଛାଡ଼ିଗଲେ ହେଲା ‘ମଡ଼ା’ । ମଡ଼ାକୁ କ’ଣ ବାଧୁବ କିଛି ? ଆମ୍ଭାଥୁଲାକୁ ସିନା, ଦୁଃଖ ପାଇଲେ କି ସୁଖ ପାଇଲେ – ଦେହ କାନ୍ଦୁଛି, ହସୁଛି । ସେ ସବୁ ବଡ଼ ଗହନ କଥା ବାବୁ, ତୁ ବଡ଼ ହେଲେ ବହୁତ ପାଠ ପଢ଼ିଲେ ବୁଝିବୁ । ଏଇନେ ସେଥିକି ମନ ବଳାନା ।

ବେଳେ ବେଳେ ଏପରି ସବୁ କଥା ବି ପଡ଼େ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ – ସୁଖ ପାଉଥିଲେ ତ । ତେଣୁ ମନଦେଇ ସବୁ ବୁଝାନ୍ତି ସେ । ଆଉ ସବୁକଥା କହିସାରିବା ପରେ କହନ୍ତି – ତୁ ଏଇନେ ପିଲା । ବଡ଼ ହୁଅ, ପାଠପଢ଼, ବହୁତ କଥା ଆପେ ଆପେ ବୁଝିପାରିବୁ । ତୁ ପରା କବି ହେବୁ – କବି ତ Philosopher । ତୁ ବୁଝିବୁ ଯେ ।

ଏବେ ଭାବେଁ ଗୁରୁଦେବ ତ କହିଥିଲେ – ମୁଁ କ’ଣ ସତରେ କବି ହେଲି ନା Philosopher ହେଲି ? ଆମ ଧର୍ମ ମୁତାବକ ଯେବେ ତାଙ୍କ ଆମ୍ଭ ସତରେ କୋଉଠି ସ୍ୱର୍ଗ ଉପରେ ଥିବ – ଆଉ ମୋତେ ଦେଖୁଥିବ, ତେବେ ସେ ହସୁଥିବ । କବି ନା ଦାର୍ଶନିକ ! ଛେନାଗୁଡ଼, କୋଉ କୁଳର ହେଲି ମୁଁ ?

ସାର୍‌ଙ୍କଠାରୁ ବହୁତ ବିଷୟ ଶୁଣେ ମୁଁ । ସେ ମୋତେ ଯାତ୍ରାବଳଙ୍କ ସହିତ ଏତେ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବାକୁ ମନା କରନ୍ତି । ସବୁବେଳେ ବଡ଼ ଆଦର୍ଶ ଥୁଆନ୍ତି ମୋ ଆଖି ଆଗରେ । ବଙ୍ଗାୟ କବି ମାଇକେଲ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ମେଘନାଦ ବଧ କାବ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରିୟ ପାଠ୍ୟ ଥିଲା ।

ଏପରି ନାନା ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୋର ଲୀଳା, ଯାତ୍ରା ଲେଖା ମନର ସରାଗିଆ ହାବୁକାଟା କୁଆଡ଼େ ଉଭେଇଗଲା । ପୁଣି ନାଟକ ଆଡ଼କୁ ଝୁଙ୍କ ବଳିଲା । ଲାଗିପଡ଼ିଲୁ ପିଲା ପଞ୍ଜାଏ ‘ବାଣ ଦର୍ପଦଳନ’ ନାଟକ ଶିଖିବାରେ ।

ବାଣ ଦର୍ପଦଳନ ନାଟକ :

ଭାଷା-ଜ୍ଞାନ ଅବଶ୍ୟ ନ ଥିଲା ମୋର, ତଥାପି ମଝିରେ ମଝିରେ ଏଇ ନାଟକର ବଚନିକା କେମିତି ଠାଏ ଠାଏ ଅଖଣ୍ଡିଆ ଲାଗେ । ବାବାଜୀ ନାଟକ, କାହ୍ନୁ କାବେରୀ ନାଟକ ବା କାମପାଳବାବୁଙ୍କ ସୀତା ବିବାହ (ସେତେବେଳକୁ ନୂଆକରି ଦେଖୁଥାଏ)ର ବଚନିକା ଗୋଟାଏ ଅଲଗା ଢଙ୍ଗପରି ବାରିହୋଇ ପଡୁଥାଏ ।

‘Prompting’ ବା ସୂଚନା ଉପରେ ବିଶେଷ ନିର୍ଭର ନ କରି କଥାଗୁଡ଼ାକ ଘୋଷିପକାଇ ‘ଜଳବଦ୍ ତରଳ’ କରି ପଇଚେଇ ଦେବାକୁ ରଘୁବାବୁଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଏଥିପାଇଁ ସହ ଦେଲାପରି ସେ କେତେ ପୃଷ୍ଠା ପାଠ ଠିକଣା କରିଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲରେ ପଢୁଥିଲେ ବି ଆମ ଗୋଠରେ ବୁଆଣ ଦେଉଥାଏ । ଗୋପୀ, ଜଗୁଲି, ସଉରିଆ, ବନା, ନାଲୁ ଓ ଶିବା ଏମିତି ଆହୁରି କେତେ ପିଲା ପାର୍ଟ ନେଉଥାନ୍ତି ।

ଏଥର ନାଟଗାର କ୍ଲବ୍ ପ୍ରମୋଶନ୍ ହୋଇଗଲା । ଆମ ଖଳାବାଡ଼ି ଛାଡ଼ି, ଗାଆଁମୁଣ୍ଡ ପଡ଼ିଆରେ ଷ୍ଟେଜ୍ ବାନ୍ଧିବା କଥା ହେଲା ।

ସବୁ ହେଲା ଯେ – ‘ଆଲୋ ମଉସା-ଜଡ଼ ପଇସା ।’ ବାଡ଼ିରେ ନାଟକ ହେଲାବେଳେ ଯାହା ସାମାନ୍ୟ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଏ, ତାକୁ ବୋଉ, ଖୁଡ଼ାଙ୍କ ଉପରେ ଚାନ୍ଦା ଭିଡ଼ି ଦେବାକୁ ପଡ଼େ । ପିଲାଙ୍କ ଖୁଆପିଆର ଚିନ୍ତା ନ ଥାଏ । ଖେଚଡ଼ି, ବୁଟଡାଲି ଆଉ ଛଙ୍କା ତରକାରି ବ୍ୟବସ୍ଥାଟା ପାଇଁ ବୋଉକୁ କହିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଲେଖାରେ ଆମର ଜଣେ ଯଶୋଦାଅପା (ପିଉସୀ) ଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଆଖିରେ ତାଙ୍କର ଫୁଲା ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ଚିକିଏ ସବୁ ଖାଆଣ ପିଆଣକୁ ଅମୁରୁଛକ ହୁଅନ୍ତି । ‘ଆ, ସବୁ ନାହିଁ ଯେ, ପର ପୋଷା ହେଉଛି । ନୂଆବୋହୁ (ମୋ ବୋଉ)ଙ୍କର ନ ଥିଲା କଥା’ ବୋଲି କହନ୍ତି ଯଶୋଦାଅପା, ଆପଣାର ହୋଇ । ବୋଉ ଶୁଣିକରି ହସିଦେଇ କହେ – “ତୁମେ ଜାଣିନା ଅପା (ବଡ଼ ନଣନ୍ଦ ହେତୁ) ଉଠୁଲା କୁଅର ପାଣିରେ ପୋକ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ବାଳକ ନାରାୟଣ । ତାଙ୍କ ସେବାରେ କିଛି ଲାଗୁ ।”

ଷ୍ଟେଜର ଯେମିତି ପ୍ରମୋଶନ, ଖରଚ ବି ସେଇ ଅନୁସାରେ ବଡ଼ି ଘଟିବ ତ ଏଥର; କିନ୍ତୁ ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଆମକୁ ବେଶି ମୁଣ୍ଡ ଘୁରାଇବା ଦରକାର ହେଲା ନାହିଁ । ରଘୁବାବୁ ବାପାଙ୍କୁ କହିଲେ, ସେ ପୁଣି କାହାକୁ କହିଲେ, ଏମିତି ଏମିତି କାହାକୁ କାହାକୁ କିଏ କିଏ କହିବାରେ କାମ ଉଠିଯିବା ଭଳି ପାଣି ସଂଗ୍ରହଟା ଚଳିଗଲା ।

ଏଥର ଜିନିଷପତ୍ର, ବେଶ-ପୋଷାକ ଯୋଗାଡ଼ିବା ବଖଡ଼ ଆସିଗଲା । କଟକ ବାଲୁବଜାରରେ ସେତେବେଳେ ସାଗରବାବୁ ଦୋକାନର ନାଆଁ ବଡ଼ ଜାହିର ହୋଇଥାଏ । ସେ ଜଣେ ମାରାଢ଼ୀ, ଯାତ୍ରା ପୋଷାକ ବିକ୍ରି । ତାଙ୍କ ଦୋକାନରୁ କେତେକ ବେଶପୋଷାକ ଓଗେର କିଣାହୋଇ ଆସିଲା । ଯଥା - ସେମିଜ୍, ରାଇକା, କମ୍ ଦାମ୍ ହୋଇଥିବା କାଞ୍ଚଲା, ଦାଢ଼ି, ନିଶ, ପରଚୁଳା, ପନିମାଳି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । କଟକରେ ସେତେବେଳେ ଲାଲଖାଁ ବୋଲି ଜଣେ ଜରିକାମର କାରିଗର ଥିଲେ । ରଘୁବାବୁ ତାଙ୍କର ଜଣେ କେହି ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜରିଆରେ ରାଜକନ୍ୟା ଉତ୍ସାର ହାତ ଗହଣା ଓ କମରପଟି ତାଙ୍କଠାରୁ ତିଆରି କରାଇ ଆଣିଲେ ।

ନାଟକର ଜୋରସୋର ଅଭ୍ୟାସ (Rehersal) ଚାଲିଥାଏ । ତାଲିମ ଦେଉଥାନ୍ତି ନିଜେ ରଘୁବାବୁ । ସେଇ ତାଲିମର ରୀତି ମୋର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ରଙ୍ଗପଥର ପାଥେୟ ।

ଏସବୁ ତ ଗୁରୁମୁଖୀ ବିଦ୍ୟା । ଲେଖାରେ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ବୁଝାଇ ହେବ ନାହିଁ । ତଥାପି ଯେତେଦୂର ପାରେଁ କହୁଛି -

ଶିକ୍ଷା :

ପ୍ରଥମେ ପୂରା ନାଟକଟି ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଦେଲେ - ଅବଶ୍ୟ ପଢ଼ା ବହିର ଗଡ଼ଗଡ଼ ରିଡ଼ିଙ୍ଗ୍ (reading) ପରି ନୁହେଁ, ପାତ୍ରାନୁସାରୀ ସଂଳାପଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଭାବ ପୁଟାଇବା ଭଳି ଭଙ୍ଗା ସହିତ । ତା'ପରେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରତି ଚରିତ୍ରର ପ୍ରକୃତି, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା, ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଚରିତ୍ରକୁ ନାଟ୍ୟକାର କି କାରଣରୁ ଯଥା - ସ୍ଥାନାବସ୍ଥିତି କରିଅଛନ୍ତି । ପାତ୍ରମୁଖୀ ଭାଷା ଯୋଜନାରେ ସେ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ଏବଂ ସେପରି କାହିଁକି କଲେ ତାହାର ମଧ୍ୟ କାରଣ ଦର୍ଶାଇ ଆମ ମନକୁ ମନାଉଥିଲେ । ଏହା ପରେ ବଚନିକା ବା ସଂଳାପ ପ୍ରକାଶ ବା କଥା କହିବାର ଭଙ୍ଗା - ଏଇଟା ନାଟକର ବଡ଼ କଥା ବୋଲି ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ସେ । ମନେଅଛି ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ବାକ୍ୟ - 'ମୁଁ ପଢ଼ିବାକୁ ଯାଉଛି' - ଏଇତକ କଥାକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରି ବୁଝାଇଥିଲେ, ନାନା ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଗିଗଲେ କିପରି କହିବା, ବୋଉ ପାଖରେ ରକ୍ଷିକରି କିପରି କହିବା, ଠକିକରି କିପରି କୁହାହୋଇପାରେ, ପରିହାସରେ କିପରି କୁହାଯିବ । ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନଟା ସବୁରି ପସନ୍ଦ ହେଲା ଏଥର ।

ଯାତ୍ରାଦଳର ସମ୍ପର୍କ :

ଯାତ୍ରାଦଳଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବେଶି ସମ୍ପର୍କ ରଖିବି ନାହିଁ ବୋଲି ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ଆଦେଶ ବା ଉପଦେଶ ଅବଶ୍ୟ କେତେକ ଅଂଶରେ ପାଳି, ଯାତ୍ରାଦଳ ସହିତ ମିଳାମିଶାଟା ଉଣା ହୋଇଗଲା । ମାତ୍ର ଏକାବେଳକେ ପରମତୁଟ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ମୂଳକଫେରି

ଦେଖିବାର ଲୋଭ ଏଡାଇ ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ କି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଯାତ୍ରା ଗୀତ ଲେଖିଦେବାର ଆଗ୍ରହ ତୁଚ୍ଛପାରିଲି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଗୀତ ନେବାକୁ ହମହମ, ଆଦର ବି କରୁଛନ୍ତି ଡେର । ଚକ୍ତିକା ହାଟରେ ବସାଘର ଉଡ଼ାକୁ ନେଇ ଯାତ୍ରାବାଲାଏ ରହିଥାଆନ୍ତି । ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ପରେ ନଈକୂଳକୁ ଯିବା, ତୋଟାରେ ବସି ଗୀତ ଲେଖିବା କିମ୍ବା ହେଡ଼ମାଷ୍ଟରଙ୍କ ପାଖେ ଗୀତ ଗାଇବା – ଏସବୁ କାମରେ ଟିକିଏ ଏଣିକି ଖୁଲାପ ହେଲା ।

‘ଯହିଁକି ତରେ ତହିଁକି ମରେ’ କଥାଟା କୋଉ ଅନୁଭବୀ ଅଙ୍ଗେ ଲିଭାଇ କହିଥିଲେ କେଜାଣି ! କୋଟି କୁହାର ତାଙ୍କୁ । ଅରେ ଗୁରୁବାର ହୋଇଥାଏ । ହେଡ଼ମାଷ୍ଟରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସେଦିନ ଠାକୁରାଣୀ ଦର୍ଶନକୁ ଯାଇଥାଏ, ଫି ଗୁରୁବାର ଦିନ ସଞ୍ଜରେ ଯେମିତି ଯାଏ । ଦର୍ଶନ କରିସାରି ଘର ବାହୁଡ଼ାଣୀ ହାଟ ମଝିରେ ହୋଇଛି, ପଛରୁ କିଏ ଡାକିଲା – “ବାବୁ, ବାବୁ !” ଚିହ୍ନା ସ୍ଵର, ଛାତିଟା ଦୁଲୁକି ଉଠିଲା । ଚେଇଁ ଶୋଇଲା ପରି ଡାକ ଶୁଣିଲି ନାହିଁ । ଟିକିଏ ବଡ଼ପାଟିରେ ସାର୍ବଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ଲାଗିଲି । ମାତ୍ର କତରା ଘୋଡ଼େଇ ହେଲେ, ଯମ ଛାତୁଛି କେତେକେ ? ଡାକକୁ ବାଗଡ଼ ନ ଦେବାରୁ, ପଛପଟରୁ ଧାଇଁ ଅଇଲା ସଉରିଆ – ସେ ଯାତ୍ରାଦଳର ରାଣୀ ହୁଏ । ଓଃ, ଆକାଶଟା ସତେ ଛିଣ୍ଡିପଡ଼ିଲା ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ! କହିଲା ସେ – “ବାବୁ, ଡାକିଡାକି ଶୁଣୁ ନାହିଁ ? କି ଦୋଷ କରିଛୁ ଆମେ ? ମାଷ୍ଟ୍ରେ (ମୁଲକ ଫେରି) କହୁଥିଲେ କାହିଁକି ଆମ ବସାକୁ କାଳାବାରୁ ଆସୁ ନାହାନ୍ତି ? ଆମର ଆଜି କୋଉଠି ବଇଶା ନାହିଁ । ଆସ ବସାକୁ ଯିବା ।”

କହିଲି – ନାହିଁ, ମୋର ପଢ଼ାପଢ଼ି ଅଛି । ରାତି ହେଲାଣି, ଆଉ ଦିନେ ଆସିବି । ସେ କେତେ ନେହୁରା ହୋଇ ଡାକିଲା । ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ ଅଳ୍ପ ଦୂରଛଡ଼ା ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି, ମୋତେ ଅନାଇଁ । ଚିଡ଼ି ଲାଗୁଥାଏ ଯେ ମୋତେ, ନାହିଁ ନ ଥିବା । ହେଲେ କହି ହେଉ ନାହିଁ କି ସହି ହେଉ ନାହିଁ । ଶେଷକୁ ମୋ ଆଖି ଦି’ଟା କାମ ଦେଖାଇଲା – ହାଟ ଭିତର ଦୋକାନୀର ମିଞ୍ଜିମିଞ୍ଜି ଆଲୁଅରେ । ଆଖିମାରୁ ବୋଧହୁଏ ସଉରିଆ ଠଉରାଇ ନେଲା ଯେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଥିବା ବୁଢ଼ାଜଣକ କେହି ମୋର ଗୁରୁଜନ ହେବେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଗଳାକୁ ତା’ର ଉଦାରା ସପ୍ତକର ‘ସା’କୁ ଖସାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ତେବେ କାଲି ଆସିବେଟି ?” ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ମୁଁ ଚାଲିଆସିଲି, ପୃଥ୍ବୀଟା ସତେଯେମିତି ଗୋଡ଼ ଡଳରୁ କୁଆଡ଼େ ଭିତରକୁ ପଳାଇଛି – ଏଇମିତି ଲାଗୁଥାଏ ମୋତେ ।

ସାର୍ବଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିଲି । ସଞ୍ଜ ପହରଟା । ଲୋକଙ୍କ ଗହଳ ଚହଳ ବେଳା । ମାତ୍ର ରାତି-ଅଧିଆ ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦ ପରି ଲାଗୁଥାଏ ମୋତେ । ଏଇ ନୀରବତା ଭାଙ୍ଗି ରଘୁବାବୁଙ୍କ କଠାଉର ଠକ୍ ଠକ୍ ଚାଲି ଶବ୍ଦ ମୋ ବିବେକ-ମୁଣ୍ଡରେ ପାହାର ବଜାଇଲା ପରି ଜଣାଯାଉଥାଏ । କେଡ଼େ ସୁଖ ନ ପାଆନ୍ତି ମୋତେ ସେ ! ତାଙ୍କରି କୁହା ପୁଣି ମୁଁ ମାନିଲି ନାହିଁ ? କି ଅନ୍ୟାୟ କଲି – ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶ ଲଂଘିଲି ! ଧର୍ମ ଠିକ୍ ଦେଖାଇଦେଲା । ଅନୁତାପରେ ବୁକୁ ପାଟିଯାଉଥାଏ – ଆଖି କୋଣ ଡିଡିଗଲା ମୋର ।

ସାର୍ ତାକିଲେ ! ସେଇ ତାଙ୍କର ଆଦର ବୋଲା ତାଙ୍କ — ‘କାଳୀଚରଣ’ । ପହିଲି ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ସୁବିଧା ନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ । କୋହରେ ତହିଁ ଚିପି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । କାଳେ ମୋ କାନ୍ଦଣାଟା ଧରା ପଡ଼ିଯିବ — ଏଇ ଡରରେ ତୁନି ହୋଇଗଲି । ସେ କିନ୍ତୁ ଆଉ ଆଗକୁ ନ ବଢ଼ି, ସେଇଠି ଠିଆ ହୋଇ ଫେରିପଡ଼ି ପୁଣି ତାକିଲେ, “କାଳୀଚରଣ” ।

ମୁଁ ଟିକିଏ ପଛରେ ଥିଲି । ତାଙ୍କ ଆଗ ତାଙ୍କ ଆଉ ପଛ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ତ ଆଖି ପିଛୁଳାକର କାଳ ଗମିଛି । ତରତର ହୋଇ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି କାନିରେ ଲୁହ ପୋଛିଦେବା ବେଳକୁ ପଛ ତାଙ୍କରାଟା କାନ ଛୁଇଁଲାଣି । ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଚାହିଁ ଦେଲେଣି ସାର୍ । ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷମା ଦି’ଟା ମୋ ଆଖିରେ ମିଶେ ନ ମିଶେ ହେଲାଣି । କେତେ ଯେ କ’ଣ ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଭିତରେ ଭାବି ହୋଇଗଲା — କହିହେବ ନାହିଁ ।

ଉତ୍ତର ଦେଲି — ‘ଆଜ୍ଞା’ ଅତି ଧୀର ଛିର ଦେବତା ପରି ଲୋକ ସେ । ଠଉରାଇ ନେଲେ ସବୁ । ମୋ ପାଖକୁ ପାହୁଣ୍ଡେ ଫଛଫେରା ହୋଇ ଲୁହ ପୋଛି ଦେଇ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇ ବୁଲାଇ, ଅମୃତଝରା କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ବୁଝିଲି, ବୁଝିଲି । ଛି, ଏଇଥିପାଇଁ ଏତେ କାନ୍ଦୁଛ ? ତୁମେ ତ ନିଜର ଭୁଲଟା ବୁଝିପାରିଛ । ଅନୁତାପ ଆସିଛି ତମର, ଆଉ ମୋତେ ଲୁଚାଉଥିବାର ଅନ୍ୟାୟତା ରହିଲା କେଉଁଠି ? ସବୁ ଧୋଇ ହୋଇଗଲାଣି । ଚାଲ, ମୁଁ ଯାହା ଯାହା କହୁଛି, ତୁମ ଭଲପାଇଁ କହିଛି । ପିଲାଲୋକ, ଏମିତି ଭୁଲ୍ ହୋଇଥାଏ । ତୁମ ଆଖି ଲୁହରୁ ମୁଁ ବୁଝିପାରିଲି, ତୁମେ ମୋତେ କେତେ ଭକ୍ତିକର, ମୋ କଥାକୁ କି ସମ୍ମାନ ଦିଅ । ଦୁଃଖ କର ନାହିଁ, ଆସ ବୋଲି କହି କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଲେ । ତାଙ୍କର କହିଥିବା ଏଇ “ଦୁଃଖ କର ନାହିଁ” କଥା ପଦକ ମୋ ଲୁହ ଦୁଆର ମୁକୁଳା କରିଦେଲା ଏକାବେଳେ । ଏଇଟା ରାସ୍ତା — ଏକଥା ମୋର ଆଉ ହୋସ ରହିଲା ନାହିଁ । ଅଧିକ କୋହ ଉଠିଲା । ଶେଷକୁ କଇଁ କଇଁ ହୋଇ କାନ୍ଦି ପକାଇଲି । ସାର୍ ମୋତେ ବହୁତ ବୁଝାଇ ଶୁଝାଇ ସ୍କୁଲକୁ ନେଲେ । ସ୍କୁଲକୁ ଲାଗି ବୋର୍ଡ଼ିଂ, ଆଉ ସେଇ ବୋର୍ଡ଼ିଂରେ ତାଙ୍କର ଦି’ ବସୁରିଆ ବସା । ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ପୋତି ବସି ରହିଲି ମୁଁ । ସେଦିନ ପଢ଼ାପଢ଼ି ବନ୍ଦ । ବହୁତ ବୁଝାଇଲେ ସେ ମୋତେ ।

ତା’ପରେ ଯାତ୍ରାଦଳ ଲୋକେ କେତେଥର ଘରଠିକି ଧାଁ ଧଉଡ଼ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଆସିବାର ସୁରାଖ ପାଇଲେ, ମୁଁ ଗାମୁଛା ପାଲଟେଁ, ଭାଳ ଖୋଜେଁ ।

ଯୋଗକୁ ସେଇ ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ତାକିଲା ତାଙ୍କ ଗାଆଁକୁ — ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର । ନଈ ସେପାରି, ତାଙ୍କ ଗାଆଁରେ ଥିଏଟର କରିବେ । ମୋତେ ସେଇଥିପାଇଁ ତାଙ୍କରା । ବାପା ବୋଉଙ୍କର ଆପରି ହେଲା ନାହିଁ । କାରଣ ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଗେଲବସର ପୁଅ । ମୁଁ ବି ଚାହିଁଲି — ଯାତ୍ରାଦଳଙ୍କ କଟାଳରୁ ଫାଙ୍କ ପାଇବାକୁ ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା

ମୋତେ । ତା' ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଲୋଭ ମୋର ଥିଲା ଅଇଁଶିପା (ଅଂଶୁପା)
ଦ୍ରବ ଦେଖିବାକୁ । ଆଗେ ସେଇ ବୁଦ୍ଧିଟା କରିନେଇ ମୁଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗଲି ।

ଗୁରୁଗିରି :

ରହିଲି ଯାଇ 'ବାୟା'ର ଘରେ । ବାୟାବୋଲି ତାକୁ ବୋଧହୁଏ ତା' ବୋଉ ଓ
ଅପାମାନଙ୍କ ପରେ, ମୋ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ତାଙ୍କି ନାହିଁ । ଭଲ ନାଆଁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ମୋହନ
ପଟ୍ଟନାୟକ । ତାଙ୍କ ବାପା ମଦନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ ଥିଲେ ବଡ଼ାୟାର ଦେବାନ ।
ବନ୍ଧୁଘର ସେ ଆମର । ବୋଉ ତାଙ୍କର ଅତି ଭଲ ମଣିଷ । ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗାଆଁ ଭିତରେ
ତାଙ୍କରି ଏକା ଦି'ମହଲା କୋଠା । କୋଠା ଉପରୁ ମହାନଦୀର ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିବାର ଭାଷା
ନାହିଁ । ନଈଧାର ଶୁଖୁ ଆସିଥାଏ । ଦି'ପାଖେ ବାଲି — ମଝିରେ ପଶା ନଈରେ ଆଶୁଆଣି
ପାଣି ଠାଏ ଠାଏ କୋଉଠି କେମିତି ଅବଶ୍ୟ ଗଣ୍ଡ ଥାଏ ।

ନାଉଟାଏ ପଶା ନଈରେ ନାଆ ମେଲିବାର ସୁବିଧାପାଇଁ ଖୋଳି ଥାଆନ୍ତି 'ହରଣୀ'
ଅଳ୍ପ ଗହାରିଆ କରି । ତାହାରି ଭିତରେ ଧାଡ଼ି ଧରି ଖୋଳି ବୁଲୁଥାଆନ୍ତି ଦଣ୍ଡକିରି ମାଛ
ଦଳ । ନଦୀର କଟି ମେଖିଲା ପରି ସେ ହରଣୀର ସତେଅବା ତାରାକୁଟା ଖଞ୍ଜି ଦେଇଛି
କିଏ ! ଠାଏ ଠାଏ କାଶତଣ୍ଡୀବଣ ସନ୍ଧିରେ ଲୁଚି ବସିଥାଏ କାଣ୍ଡି ବଗ — ଆଜି ଦେଲାପରି
ମୂର୍ଚ୍ଛିତ୍ୟ ସତେ ! ହଲ୍ଲ ନାହିଁ କି ଚଲ୍ଲ ନାହିଁ — ଏକ ଧ୍ୟାନ, ଏକ ଦୃଷ୍ଟି ନଈ ପାଣିକି ତାର ।
କାଶ ବଣର ରଜା ତ ! ଦି'ପଟେ ତା'ର କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲ ଧୋବ ଚାମର ଭାଙ୍ଗୁଛନ୍ତି
ସତେ !

ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରକୁ ଯିବା ବାଟରେ ଏଇସବୁ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ନଈ ବାଲି ପାରି ହେବାକୁ
ବାଧା ଲାଗିଲା ନାହିଁ ଟିକିଏ ହେଲେ । ଚଢ଼ି ମୁଣ୍ଡିଆତଳୁ ସଲଖୁଗଲେ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର । ବାଁ
ପଟେ ଦିଶୁଥାଏ ରଣଗଡ଼ ମୁଣ୍ଡିଆ ଉପରେ ମହାଦେବଙ୍କ ଦେଉଳ । ପଛପଟରେ ତା'ର
ଜଗୁଆଳ ପରି ଠିଆ ହୋଇଛି ସରଣା ମୁଣ୍ଡିଆ, ଶାଗୁଆ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି । ଭାରି ସୁନ୍ଦର
ସେ ଦୃଶ୍ୟ । ମନେପଡୁଛି ସେ ଦେଉଳକୁ ଅନାଇଁ ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ହାତ ତୋଳି ତାର
ସ୍ୱଭାବମଧୁର କଣ୍ଠରେ ଗାଇଥିଲା —

“ମହାଦେବ ମାହାୟାନମ୍

ମହାଧ୍ୟାନ ପରାୟଣମ୍

ମହାପାପ ହରଂ ଦେବମ୍

ମହାକାୟ ନମୋନମଃ ।”

ପଛପଟ ଓ ଆଗପଟର ମୁଣ୍ଡିଆ ସତେ ଯେମିତି ତା'ର ଏଇ ପାଠ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱର
ମିଳାଇ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ଶ୍ରବ ଗାନ କରିଥିଲେ, ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଛଳରେ ।

ଏବେ ମଧ୍ୟ ଚଇତି ମୁଣ୍ଡିଆ ପାଖ ସଡ଼କରେ ବସରେ ବାଙ୍କି ଯା'ଆସବେଳେ ଚେତା ମନ ଚମକି ଉଠି ଚାହିଁଦିଏ ମହାନଦୀକି । ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦେଉଳ ଦିଶେ । ମାତ୍ର ସ୍ୱପ୍ନପରି ସେସବୁ ପୁରୁଣାଦିନିଆଁ କଥା ଭାସି ଆସି ଆଖି ଆଗରୁ ଉଭାଇ ଯାଏ କୁଆଡ଼େ ! ଅନ୍ତର ଭିତରୁ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ଅଜାଣତରେ ବାହାରି ଭସା ବଉଦର ସାଥୀ ହୁଏ । ବୁକୁ ଫାଟେ, ମୁହଁ କିନ୍ତୁ ଫିଟେ ନାହିଁ ।

“ଯାହା ଯାଏ ତାହା ଯାଏ ।” ଏଇଥିର ଦକ୍ଷିଣ ମୋଡ଼ ନାହିଁ । ଧ୍ୟାନୀ, ମୌନୀ ରତାଗଡ଼ ପର୍ବତ ଶିଖରବାସୀ ଜନବସତିରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରଛଡ଼ା, ଏଇ ନାତିଦୀର୍ଘକାୟ ଶିବ ମନ୍ଦିରଟି ନୀରବ-ନିଶ୍ଚଳ-ନିଥର । ପାଦତଳର ଶିଳାରେ ମଥା କରାଡ଼ି ଅବୁଝା କୁଳୁ ଭାଷାରେ ମହାନଦୀ ତା'ର ମନ-କଥା ଦିନରାତି ନିବେଦନ କରି ଚାଲିଛି । ସତରେ ତା'ର ସେ ‘ଅବୁଝା’ କଥାକୁ – ‘ଅଶୁଣା’ ଭାଷାରେ ଶୁଣି ପଥର ଠାକୁର କ’ଣ ଉତ୍ତର ଦେଉଥିବେ କେଜାଣି ! ସେତକ ବୁଝୁଥିଲେ ଆଉ ଛାର ମଣିଷ ହୋଇ ମୁଁ ଥାଆନ୍ତି ନା ?

କେତେ କଥା, କେତେ ଆଲୋଚନା ଭିତରେ ଅଜାଣତରେ ପାଦ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳି ଆଗବଡ଼ା ହେଉଥାଏ । ତଳିପା ପାଣି ଛୁଇଁଲାରୁ ଆଖି, ମନ ମହାନଦୀ ଆଡ଼କୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲା ।

ପଣାପାଣି-ସୁଅ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଖର । ଖରାରେ ଆସି ଗରମ ହେଉଥାଏ, ଝାଳ କଣ୍ଟୁଥାଏ ଦିହରୁ । ଗାଧୋଇବାକୁ ଭାରି ଲୋଭ ବହୁଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ବୈଦ୍ୟଘର ପୁଅ । ବାପା ତାଙ୍କର ଭାଗବତ ଡିଆଡ଼ା – ଆଖପାଖ ଗାଁ ଖଣ୍ଡି କେତେର ଡାକବଜା ବଇଦ । ମୋତେ ଏତେବେଳେ ଗାଧୋଇବାକୁ ବାରଣ କଲା ସେ । ତାହୁଁ ତାହୁଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗାଁ ମୁଣ୍ଡର ଅତଡ଼ାଖୁଆ ନଇକୁଳ, କୁଳକୁ ଲାଗି ଆୟତୋଟା, ତୋଟା ଛାଇତଳି ସାପପରି ବଙ୍କାଟଙ୍କା ଏକପଦୀ ମାର୍ଗ – ଆମକୁ ବାଟ ମଣାଇଁ ନେଲା ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗାଆଁ ଭିତରକୁ । ଏବେ କ’ଣ ହେବଣି, କହି ପାରୁ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ପ୍ରାୟ ୬୦ ବର୍ଷ ତଳର ସେ ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡ ଧୂଳି ଧୂସରିଆ, ଆବୁଡ଼ା ଖାବୁଡ଼ା ଥିଲା । ଗୋହିରୀ ଗଡ଼ାପରି ଗାଆଁ ଭିତରେ ଗୋଟି କେତେ ଅଣଓସାରିଆ ଗଳି ବାଟ ଥିଲା । ଯାକୁ ଚାହିଁଲେ ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ର ସଡ଼କ ଅବା ଆମ ବାଙ୍କି ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡ ଖୁବ୍ ଓସାରିଆ, ସୁନ୍ଦର । ମୋତେ ଟିକିଏ ଏଠାଟା କେମିତି କେମିତି ଲାଗିଲା; କିନ୍ତୁ ଏ ଧାରଣା ଦିନ ଓଳିକରେ ଓଲଟପାଲଟ ହୋଇଗଲା; ଯେତେବେଳେ ମୋ ବୟସିଆ, ମୋରି ନାଗପାଟ ବୟସିଆ ଅବା ଆଉଟିକିଏ ଉଣା ଅଧିକିଆ କେତେ ଗାଆଁବାଲାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଲି ମୁଁ । ବଡ଼ ସ୍ନେହୀ, ଆପଣାଇ ନେଲେ ମୋତେ ଦି'ଘଡ଼ି ଚାରି ଘଡ଼ିରେ ସେମାନେ । ଭାବିଲି ଦାଣ୍ଡ ସିନା ଧୂଳିଆ – ମଣିଷ କିନ୍ତୁ ମଳିଆ ନୁହନ୍ତି ଏଠି ।

ନିହାତି ଛୋଟ ଗାଆଁ ନୁହେଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର । ଜଣ କେତେ ଖାସା ଯୋଗ୍ୟ ଲୋକ ବାହାରିଛନ୍ତି ଏ ଗାଆଁରୁ । ମାଟିର ଗୁଣ ଅଛି ବୋଲି ମନେ ମନେ ଭାବିଲି । ମୋର ତ ଏଇ ହେଲା ପ୍ରଥମ ଗାଆଁ ଦେଖା, ଅବଶ୍ୟ ବାଙ୍କିଘର ଆମର ଗୋଟିଏ ଗାଆଁରେ । ହେଲେ, ଆମେ କଟେରି ତଳିଆ । ହାଟ ବଜାର, ଇଞ୍ଜୁଲ, ଡାକ ତାର ଅଫିସ୍, ଡାକ୍ତରଖାନା, ବାଲିକା ଇଞ୍ଜୁଲ, ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ଏଠି ଅଛି । ମାନେ —

“ଦଉଡ଼ି ନୁହଁକି ପଉଡ଼ି ନୁହଁ

ବଳି ବଳକିଆଟିଏ ।”

ଏଇ ହେଲା ଆମ ଗାଆଁର ସାରାସାରି ଛବି, ଅର୍ଥାତ୍ ନା ସହର — ନା ମଫସଲ । ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗାଆଁରେ ତ ଏସବୁ ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ପହିଲେ ମୁଁ ତାକୁ ଟିକିଏ ନେକ୍ ନଜରରେ ଦେଖୁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଲୋକଙ୍କ କଥାଭାଷା, ଚାଲିଚଳଣି, ଆଚାର-ବେଭାର ମୋର ସେ ଧାରଣା ବଦଳାଇ ଦେଲା । ‘ଭାବିଲି’ ହଁ, ମଫସଲରେ ବି ମଣିଷ ପରି ମଣିଷ ଅଛନ୍ତି । ଆଗର ଧାରଣା ପାଇଁକି ନିଜ ଲାଜ ନିଜକୁ ଖାଇଲା । ହେଲେ କାହା ଆଗେ ଚିହ୍ନା ପଡ଼ିବି କାହିଁକି ? ତେଣୁ ମନକଥାଟା କାହାକୁ କିଛି କହିଲି ନାହିଁ ।

ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଦିନେ ରାଜା ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ସ୍ଥଳି ଥିଲା ବୋଲି ଶୁଣିଲି । ସେ ଗ୍ରାମର ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ସୁବର୍ଣ୍ଣେଶ୍ବର ଆଉ ତାଙ୍କ ଦେଉଳ, ରାଜାଙ୍କ କାଳର ମଉନୀ ସାକ୍ଷୀ ।

ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରରେ ଗୋଟିଏ ସ୍କୁଲ ଥାଏ । ରାୟସାହେବ (ପରେ ରାୟବାହାଦୁର) ବିଦ୍ୟାଧର ପଣ୍ଡା ସେ ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ । ତାଙ୍କର ଗୀତ, ନାଟ, ନାଟକ ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ସରାଗ ଥିଲା — ନ ଥିଲା କଥା କହିପାରିବି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବାଧା ଦେବାର ଦେଖୁ ନାହିଁ ।

ପହଞ୍ଚିବା ଦିନର ରାତିରେ ହେଲା ରିହର୍ସେଲ । ଏଇଠି ମୋତେ ଗୋଟାଏ ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା । ଆମ ଖଲାବାଡ଼ି ନାଟକର ଅବଧାନ ମୁଁ । ବାଣଦର୍ପ ଦଳନ ଗୁରୁଦେବ ରଘୁବାବୁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଇ ନାଟକର ରିହର୍ସେଲରେ ପାଇଥିବା ତାଲିମ୍ବର ପରଖବେଳ ହାରୁଡ଼ିହି ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଗାଆଁରେ ‘ସାବିତ୍ରୀ’ ନାଟକର ରିହର୍ସେଲରେ । କହିବାକୁ ଗଲେ, ନିଜ ଗାଆଁ ବାହାରେ ଏଇ ଗୁରୁଗିରି — ହେଲା ମୋର ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଟିକିଏ ଅଧେ ନାଟକର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦେବା ପାଲି ।

“ବେକରେ ଡୋଲ ପଡ଼ିଲେ ବଳେ ବଜେଇ ଶିଖନ୍ତି” ଆମ ଦେଶର ଏ ଚଳିତ୍ତିକାକୁ କେହି ଠିକ୍ କହୁ ବା କେହି ଭୁଲ୍ କହୁ, ହେଲେ ମୁଁ ଯାହା ଅଙ୍ଗେ ଲିଭାଇଛି, ସେଥିରୁ ବାରିଛି — ଏଇଟା ଜଣେ ପକ୍କା ଅନୁଭବୀର ଛଙ୍କା କଥା ।

ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ରଘୁବାବୁଙ୍କ ସହ ଏଡ଼େ ବେଗେ ମନରୁ ପାସୋର ଯାଇ ନ ଥିଲା ମୋର । ସେଇଗୁଡ଼ିକ କାମରେ ଲଗାଇ ଦେଲି । ତା’ଛଡ଼ା ମୋର ମନେହେଉଛି, କେତେକ

ଛାନରେ ଠିକ୍ ବିଷୟରେ ଭାବ ପୁଟାଇବାର ଚାହିଦା ମୁତାବକ କହିବା ଭଙ୍ଗା ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଭାଷା ଯୋଗାଣ ମନକୁ ନ ପାଇଲେ, ନାଟକରେ ଥିବା ଶବ୍ଦକୁ ଟିକିଏ ଅଧେ ଏପଟ ସେପଟ କରିଦିଏଁ ଅଥବା ତା' ବଦଳିଆ କିଛି ଶବ୍ଦ ଥୋଇଦିଏଁ । କିଟିମିଟିଆ ଶବ୍ଦଗୁରା ମୋର କେମିତି ଦେହ ସୁସ୍ଥାଏ ନାହିଁ ।

‘ସାବିତ୍ରୀ’ ନାଟକ ଅଭିନୟ ଲାଗି ଯେଉଁ ଦଳେ ଟୋକା ବାହାରିଥିଲେ, ସେମାନେ ମୋତେ ଟିକିଏ ତାଙ୍କଠୁଁ ଜାଣିଲାବାଲା ବୋଲି ଠଉରେଇଥିଲେ । ଏଇଟା ହେଲା ସବୁଠୁ ବଡ଼ ବିପଦ ମୋର । ଏଇଟା କେମିତି ହେବ, ସେଇଟା କେମିତି କହିବି, କେମିତି ବସିବି, କେମିତି ଠିଆ ହେବି ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନ ଶଗଡ଼ ମୋ ଉପରେ ଅଜାଡ଼ି ଦେବାରୁ, ବେଳେ ବେଳେ ମୋ ବୁଦ୍ଧି ନିଅଣ୍ଟିଆ ପଡ଼ିଯାଏ । କାଳେ ଧରାପଡ଼ି ଦି’କଡ଼ାର ହେଇଯିବି – ଏଇ ଡରରେ ଗେବରା ଗେବରି କରିବାକୁ ଚିତ୍ତ ତାକେ ନାହିଁ । ‘ଆଜିତ ବହୁତ ଗୁରାଏ ହେଇଗଲାଣି – ଏଇଟା କାଲିକି ଥାଉ’ କିମ୍ବା ‘ଅମୁକ ଯୋଉଟା ପଚାରିଲେ, ସେଇଟାକୁ ପରା ଠିକ୍ କରୁଛି । ଏଇଟା ଆଗ ହୋଇଯାଉ, ତମକୁ ଶିଖିବାକୁ କେତେ ଘଡ଼ି ଲାଗିବ ଯେ । ମୁଁ କହିଦେବି’ – ଏହିପରି ଛଳରେ, ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଠିକଣା କରିବାକୁ ମହଲତ ନିଏଁ । ରିହର୍ସେଲ ସରିଲେ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୋତାଲା ଉପରେ ବହୁତ ଭାବିଚିନ୍ତି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରନ୍ତି – ମୋ ଅନୁସାରେ ଅବଶ୍ୟ ।

ଅନେକ ଦିନ ପରେ ବୁଝିପାରିଲି ଯେ, ମଣିଷ ମୁଣ୍ଡରେ ବୋଝ ଲଦାହେଲେ ସେ କିପରି ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ଅବଶ୍ୟ ‘ଠାପୁଆ’ ହୋଇଥିଲେ ତା’ କଥା ନିଆରା । ମାତ୍ର ନିଭାଗୁଡ଼ିଆ ହୋଇଥିଲେ ବା ଧୂମେଇଁ ଚାଲିଲେ ବି ବେଳସରିକି ସେ ଆନମୁଣ୍ଡ ପାଆ ନ ପାଆ ହୋଇ ଯାଇପାରିବ । ଆଉ ବୁଝିଲି ପାଞ୍ଚଜଣ ପାଞ୍ଚକଥା ପଚାରିଲେ ଓ ତା’ର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ବୁଦ୍ଧିମାଣି ହେଇଯାଏ । ବେଳେ ବେଳେ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ବି କେତେ ନୂଆ ନୂଆ କଥା ଆଖି ଆଗରେ ଭାସିଉଠେ ।

ବେଶ୍ କୋର୍ସୋରରେ ରିହର୍ସେଲ ପ୍ରାୟ ୭/୮ ଦିନ ଚାଲିଲା । ରତାଗଡ଼ ଗାଆଁ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରକୁ ପାଖ । ସେ ଗାଆଁରୁ ଜଗବନ୍ଧୁ (ସାମନ୍ତରାୟ) ଏଇ ନାଟକରେ ଯୋଗ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ଜଗବନ୍ଧୁ ମାମଲତକାର ଘରର ପୁଅ । ପାଖ ଆଖ ଗାଆଁରେ ତାଙ୍କ ଘରର ଗୋଟାଏ ଟେକ ଅଛି । ଜଗବନ୍ଧୁ ଭଲ ଲବଙ୍ଗିଆ ପାର୍ଟି କରନ୍ତି । ନାଟକ ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ଝୁଙ୍କ ଥାଏ ତାଙ୍କର । ନେହିଲେ ରାତି ଅନ୍ଧାର, ଗୋହିରୀ ବାଟରେ ଗାଆଁଟାଏ ଛାଡ଼ି ଏ ଗାଆଁଟାକୁ ଆସନ୍ତେ କାହିଁକି ? ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଆ ଗାଁରେ ତାବଲା ବାଦକ ପଞ୍ଚାନନ ଇତ୍ୟାଦି କେତେକେ ସହଯୋଗ କରୁଥାଆନ୍ତି । ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରର କୃଷ୍ଣମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଅନ୍ତରୀ (ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଘର ଗୋଡ଼ି ସାହି ନୂଆଗଡ଼, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଘରେ ରହି ପାଠ ପଢୁଥିଲେ) ପରମାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଏ ଅଭିନୟରେ ଯୋଗ ଦେଉଥାଆନ୍ତି ।

ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡ ପାଖରେ ଗୋଟାଏ ଖୋଲା ଜାଗାରେ ଷ୍ଟେଭ୍ ତିଆରି ହେଲା । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନ ସଞ୍ଜବେଳକୁ ରଙ୍ଗ ବୋଳାବୋଳି କାମ ସାରି, ପଞ୍ଚଲାଈର୍ ଆଳୁଅରେ ଥିଏଟର୍ ଚାଲିଲା । ଗାଆଁ ଲୋକେ ଖୁସି ହୋଇଗଲେ । ମୁଁ ପାର୍ଟନେବା ବାହାରେ, ନାଟିଥିଲି ଏଠି, ମାତ୍ର କି ନାଟ ସେ କେଜାଣି ! ତାଳରେ ଗୋଡ଼ ପକାଇବା କଥା ମନମାଫିକେ ହାତ ହଲାଇବା କଥା । ଗାତ ୨/୪ଟି ଗାଇଥିଲି । ଏସବୁ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ଯେମିତି ପାଇଲି ନାଟକ ବାସି ଦିନ ସେମିତି ଜଣକେତେ ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ୀ ପୁରୁଖା ଲୋକ ମୋ ନାଟିବାଟାକୁ ଭଲ ଆଖିରେ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ଶୁଣା ପାଇଲି । ‘ଅତି ଅଳ୍ପାବୁକ’ ନ ହେଲେ ପରା କେହି ନାଟନ୍ତି ନାହିଁ । ଦୁର୍ଗାଚରଣବାବୁ ଏଡ଼େ ଯୋଗା ଲୋକ ହେଇ ପିଲାଟାକୁ ‘ଛତରା’ କରି ଦେଉଛନ୍ତି ? ଏକଥା ଶୁଣି ମନଟା ଟିକିଏ ମରାମରା ହୋଇଗଲା । ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ଓଗେର ମୋ ମନ ବହଲେଇବାକୁ ନାନା ଫନ୍ଦି କଲେ ।

ଅଂଶୁପା ଦେଖା :

ଅଂଶୁପା ଦେଖିଯିବାଟାକୁ ତ ମୁଁ ଆମ ଗାଆଁରୁ ଗୋଡ଼ କାଢ଼ିଲା ଆଗରୁ କରାଇ ନେଇଥିଲି । ବାସ୍, ଏଥର ସେଇକଥା ପଡ଼ିଲା । ମୁଁ, ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା, ଆଉ ଅନ୍ତରୀ (ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ) ସାଥୀ ହୋଇ ଅଂଶୁପା ଦେଖି ଯିବାର ଠିକଣା ହେଲା ।

କିଛି ବୁଢ଼ା, ପାଟିଲା କଦଳୀ ଓ ନବାତ ସାଥରେ ଧରି ତହିଁ ଆରଦିନ ରାତି କାଙ୍ଗୁଲୁ କାଙ୍ଗୁଲୁ ହୁଅଥାଏ; ଆମେ ତିନିହେଁ ଅଗାଧୁଆ ପଲାଶିଲୁଁ ଅଂଶୁପା ଦେଖିବାକୁ ।

କଅଁଳ ଗାଧୁଆବେଳ ସରିକି ଅଂଶୁପା କୂଳରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ଜୀବନରେ କେବେ ଏଡ଼େବଡ଼ ପାଣିଥିବା ଥାନ ଦେଖି ନ ଥିଲି । ଖୁସିରେ ମନ ପୂରିଉଠିଲା । ଭୋକ ହେଲାଣି ସେତେବେଳକୁ । ହ୍ରଦରେ ଗାଧୋଇ ଆଗେ ଖାଇଦେଇ ସାରି ତା’ପରେ ବୁଲାରୁଲି କରିବା ଏଇ ହେଲା ପ୍ରସାବ ।

ଏଡ଼ିକି ଓଲୁ ! ବୁଢ଼ା ଧୋଇବୁ କୋଉଥିରେ, ଖାଇବୁ କୋଉଥିରେ ? ବାସନକୁସନ ତ କିଛି ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦିଆଦେଇ ହେଲୁଁ । ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ବୁଦ୍ଧି ପାଞ୍ଜି କହିଲା, ‘ବୋକାଗୁଡ଼ାକ ! ରହ, ସବୁ ଯୋଗାଡ଼ ହେଇଯିବ । ଅଂଶୁପା କୂଳରେ କେଉଟକ ମାଛଧରା ହୁଲି କାଠୁଆ କିଳାରେ ଖଟା ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରୁ ସେ ଗୋଟିଏ ସେତୁଅ (ସୋତୁଅ ବୋଲ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି) ଆଣିଲା । ଏଇଠି କାଠ ତିଆରି ଟିକି ଡଙ୍ଗାଟିଏ ପରି । ଡଙ୍ଗାରେ ଫାଟ ଥିଲେ ଓ ପାଣି ପଶିଲେ ନାଉରୀଏ ଏଇ ସେତୁଅରେ ଡଙ୍ଗା ଭିତରୁ ପାଣି ଉଠାଳି ଦିଅନ୍ତି । ତାକୁ ଆଜ୍ଞାକରି ଧୁଆମଳା କରି ସେଥିରେ ବୁଢ଼ା ରଖାଗଲା । ବୁଢ଼ାକୁ ବହୁରାଇ ଧୋଇ, ପଦ୍ମପତ୍ରରେ କଦଳୀ ଚକଟା ତିଆରି ହେଲା । ଅନ୍ତରୀ ଟିକିଏ ଚାଖି କହିଲା – ଚକଟା ପାଗଡ଼ା ଭାରି ବଢ଼ିଆ ହେଇଛି – ବଡ଼ ସୁଆଦ ।

ମୁଁ ବୋଲି “ହଇରେ ଭାଇ ! ଭୋକ ସୁଆଦ ନା ଭାତ ସୁଆଦ ?” ସତରେ ଭଲ ଲାଗୁଥାଏ । ଯା ସାଙ୍ଗକୁ ଲୁଣ ଆଉ ରାଗ, ଆଉ ଆଚାର ଟିକିଏ ହେଲେ – ତା’ ମଜା କାହିଁକି ପଚାରୁ ?

ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା କହିଲା, ଲୁଣ ମିଳିବା କଥା ସେମିତି ସେମିତି । ଖଟା ଆଉ ରାଗ କଥା ଦେଖିବା, ବସ । ହୁ କରି ସେଇଠୁ ସେ ନଟାରେ ପଶିଗଲା । ଅଂଶୁପା କୁଳକୁ ଲାଗି ପାଚେରି ପରି ମୁଣ୍ଡିଆ ଠିଆ ହୋଇଛି । ତାଆରି ଭିତରକୁ ଯାଇ ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା ଗୁଡ଼ିଏ କୋଳି ଆଉ ଟିକି ଟିକି ପତର ତୋଳି ଆଣିଲା । ପାଣି କୁଳରେ ଆମିଳିତି ଲତା, କିଛି ପତ୍ର ସେଥିରୁ ଆଣି, ବଣରୁ ଆଣିଥିବା ପତ୍ର ସହିତ ମିଶାଇ, ଦି’ଖଣ୍ଡ ପଥରରେ ଛେଚା ହେଲା । ଆମିଳି ଆମିଳି, ରାଗୁଆ ରାଗୁଆ ଲାଗୁଥାଏ – ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ପଚାରି ବୁଝିଲି ବଣୁଆ ତୁଣ୍ଡପୋଡ଼ା ଗଛରୁ ପତ୍ର ଆଣିଛି ସେ । କୋଳି ବି ସେଇ ଗଛର । ଖାଇବସିବାକୁ ଯାଉଛି । ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ ଶୁଭିଳା ଟିପା ଶବ୍ଦ ଟିକିଏ ଦୂରରେ, ମୁଣ୍ଡିଆ ଉପରେ ବଣ ଭିତରେ । ଖୁସି ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା କହିଲା – ଆରେ ସବୁର କର, ଲୁଣ ବକଟେ ବି ମିଳିଲେ ମିଳିଯାଇପାରେ ।

ଟିପାଶବ୍ଦ କାନେଇଲୁଁ – ଶୁଭୁ ନାହିଁ ? ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ ମୁଁ । ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା କହିଲା, “ଏଇ ଯୋଉ ଟପ୍ ଟପ୍ ଶବ୍ଦ ଶୁଭୁଛି, ସେ କ’ଣ ଜାଣୁନା ? ଗଉଡ଼ ଗୋରୁଗୋଠ ପକେଇଛି । ଗାଈ ବାହୁରୀ ବଣ ଭିତରେ କୁଆଡ଼େ ଗୋଠବଣା ହୋଇ ହଜିହାଜି ଯିବେ, ଅବା ଓଲେଇ ଗାଈ କି ଓଲିଆ ବଳଦ ଗୋଠରେ ଥିବେ – ତାଙ୍କ ବେକରେ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡିଆ ବାଉଁଶର ଚାଖଣ୍ଡେ ଲମ୍ବର ନଳି ଓହ୍ଲାଇ ଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ତା’ ଦେହରେ ବାଜିବାକୁ ବାଉଁଶ ଦି’ ପତରେ ଦି’ଖଣ୍ଡ ସାନ ବାଉଁଶ ଝୁଲାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେଇଟାକୁ କହନ୍ତି ଟିପା; ତୁମେ ବସ ମୁଁ ଲୁଣ ଯୋଗାଡ଼ କରେଁ ।” ମୁଁ କୁଣ୍ଡିତ ହୋଇ କହିଲି – ଛି ଛି, ନ ହେଲେ ନାହିଁ ପଛେ, ଲୁଣ ଟିମୁଟାଏ ମାଗିବା ?

ଭାଇନା କହିଲା – “ଆରେ ଅକାଳେ ନିୟମ ନାହିଁ । ଚଳିଯାଉ କାମ ।”

ମନା ଶୁଣିବା ବେଳକୁ ସେ ଡିଆଁଟାଏ ମାରି ମୁଣ୍ଡିଆ ଉପରେ ହାଜର । ସତକୁ ସତ ଲୁଣ ଅଣାହେଲା । ଚକଟା ସାଙ୍ଗକୁ ରାଗ ଖଟା ଆଉ ଲୁଣ – ମନ୍ଦ ହେଲା ନାହିଁ ବଣଭୋଜିଟା ।

ଭୋଜନ ପର୍ବ ପରେ, କାଠୁଆରେ, ବସି ହୁଦରେ ବୁଲି, ନାଆ ଖେଳ ଆଉ ଗୀତ ଗାଇ ଚାରିପଟ ପାହାଡ଼ କାଢ଼ି ଚମକାଇ ପ୍ରତିଧ୍ବନି କାନେଇବା ମଉଜ । ସେ ଆନନ୍ଦ ଅଭୁଲା ଏ ଜୀବନରେ । ଅଂଶୁପାରେ ବହୁତ ଶିଙ୍ଗଡ଼ା ଫଳ ଲଟି, ଖାଲି କଣ୍ଟା ବାଲୁ ବାଲୁ । ହାତରେ କଣ୍ଟା ଫୋଡ଼ି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ତଥାପି ଲୋଭ ତ ! ଗୁଡ଼ାଏ ଶିଙ୍ଗଡ଼ା ତୋଳିଲୁଁ । ବୁଲୁ ବୁଲୁ ଗୋଟାଏ ଠାଆରେ କାତ ପାଇଲା ନାହିଁ । ଏଣେ ଶିଙ୍ଗଡ଼ା ନଟାରେ

କାଠୁଆ ଛଦି ହୋଇଗଲା । କୂଳ ଦି'ପାଖରେ ନୁହେଁ । କାତରେ ଯେତେ ଆଡ଼ିଆ ଆଡ଼େଇ କଲେ ବି ଶିଙ୍ଗଡ଼ା ନଟା ଯେମିତି ଆମକୁ ବାଟ ଛାଡ଼ିବାକୁ ନାରାଜ । ପହଁରା ଆସେ ନାହିଁ ମତେ । ତା'ଛଡ଼ା ପହଁରା ଜାଣିଥିଲେ ବି ଏ ଅବସ୍ଥାରେ କ'ଣ ଲାଭ ? ଲଟାରେ ଗୋଡ଼ହାତ ଛଦି ହୋଇଯିବା କଥା ସିନା ! ମନେ ମନେ ଖାଲି ମା' ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କୁ ଡାକୁଥାଏ । ବହୁତ କଷ୍ଟରେ କାତ ବାଉଁଶରେ ବାଡ଼େଇ ବାଡ଼େଇ କେମିତି ଟିକିଏ ସରୁ ବାଟ ମିଳିଲା । ସେଇଠୁ ସିଧାସଳଖେ କୂଳମୁହାଁ କରି କାଠୁଆ ମେଲିଲୁ । ଆଉ କୂଳରୁ କାଠୁଆଟି ଆଣିଥିଲୁ । ଏ କୂଳରେ ଓହ୍ଲାଇଛୁ । କାହା କାଠୁଆ ଜଣା ନାହିଁ । ଗାଳି ଭରଣ ନିଶ୍ଚେ, ପାହୁଲାଏ ହବ । ସେ ଯାହା ହେବାର ହେଉ, ପଛରେ ସିନା ଆଗରେ ତ ନୁହେଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଢଳିଲେଣି ପାହାଡ଼ ଶିଖ ଆରପଟକୁ, ହ୍ରଦ ପାଣି ଉପରେ ଆଉ ଖରା ନାହିଁ । ପାହାଡ଼ରେ ଅନ୍ଧାରିଆ ଛାଇ ଚରିଗଲାଣି । ବେଗେ ଗାଆଁକୁ ବାହୁଡ଼ିଯିବା କେମିତି, ସେଇ ଚିନ୍ତା ପଡ଼ିଲା ଆମର । ପାଣିରୁ ତୋଳିଥିବା ଶିଙ୍ଗଡ଼ା ନିଜ ଗାମୁଛା କାନିରେ ବାନ୍ଧିବସିଲା ବୈଷ୍ଣବଭାଇନା । ମୁଁ କହିଲି — “ଆରେ, ଆମେ ତ କାହାର ନାହିଁ କାହାର ନାଆ ଆଣି ମଉଜ କଲେଁ । କିଲାରେ ବି ନାଆ ଖଟାଇ ଦେଲେ ନାହିଁ, ପବନ ପିଟିଲେ ନାଆଟି ପାଣି ଭିତରକୁ ଭାସିଯିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିଛି ଶିଙ୍ଗଡ଼ା ନେବା, କିଛି ସେ ନାଆବାଲାରି ଭଡ଼ା ମଜୁରାକୁ ଥୋଇ ଦେଇ ଯିବା ।

ହସି ହସି ସେ ନୁହେଁ ହଁ ଭରିଲେ । ଅଧା ସେ ଅଜଣା ନାଆବାଲାରି, ଅଧା ଆମର । ଭାଗ ବଞ୍ଚା ହୋଇଗଲା ।

ଫେରୁ ଫେରୁ ବେଳ ରତ ରତ ହେଉଥାଏ । ଘର ହୋଇଥିଲେ କପାଳରେ କେତେ ଗାଳି ବର୍ଷିଆଆନ୍ତା । ଏଠି ଯେଉଁମାନେ ଆମକୁ ଡକାଇ ଥିଲେ, ସେମାନେ ବାହୁଡ଼ିବାରେ ଉଛୁର ହେବାରୁ ଅବଶ୍ୟ ଟିକିଏ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ହେଲେ ବେଶି କିଛି ନ କହି ଦୋଅଡ଼ା ବାଡ଼ିଦେଲେ ।

ଉଷା ନାଟକ ଓ ମୋ ଗୁରୁପଣିଆ :

ରାତିକି ଗୋଟି ଗୋଟି ହେଇ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଘରେ ପିଲାଏ ଛୁଟିଗଲେ । କଥା ପଡ଼ିଲା ବାବାଜୀ ନାଟକ ଏଠି କରିବା, ଆରମ୍ଭରକୁ ବଡ଼ଦିନ ଛୁଟିରେ ।

ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରରେ ‘ଅପାଳକ ରାଜଜକୁ ବିଜୁଳି ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା’ ଭଳି ମୁଁ ନାଟକ ଶିଖାଇବାର ଗୁରୁ ବନ୍ଧା ହେଲି । ପାଠଗୁରୁ ଓ ନାଟଗୁରୁ ରଘୁବାବୁ ମୋତେ ଚର୍ଚ୍ଚିକାରେ ଥିଏଟରବେଳେ ବତାଇଥିଲେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କଥା ବା ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗର କି ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଛି ଓ ସେଇ ଜାଗାରେ ଅନୁରୂପ ଅର୍ଥବୋଧକ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ଖଞ୍ଜିଲେ କିପରି ଶୁଣାଯିବ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଗୁରୁ କହିଥିଲେ ଯେ କଥା କହିବାରେ ମଧ୍ୟ ତାଳ କାଳ ବିଚାର ଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏ ତାଳ ଗୀତର ତାଳପରି ନୁହେଁ । ଏଇଟା କ୍ରିୟାସିଦ୍ଧ ବା Practical, ତେଣୁ ଲେଖାରେ ପୁଟାଇବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଦିନେ ନୁହେଁ କି ଅରେ ନୁହେଁ, ଶିଖାଇବାବେଳେ, ଦରକାର ଦେଖୁ ଏମିତି ବହୁତ ବହୁତ କଥା ସେ ବୁଝାଇ କହନ୍ତି । ପରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ମୋର ଏତେ କାମ ଦେଉଛି ଯେ, ତା' ଆଉ କହିହେବ ନାହିଁ । ଶୁଣି ହେବ ନାହିଁ, ଗୁରୁଙ୍କ ରଣ ।

ଗୁରୁଙ୍କର ଏଇ ଛାଟଖାଇ ମୁଁ ବଡ଼ତାଟ ବନିଲି । ଆଉ ଗୋଟିଏ ନାଟକରେ ରିହର୍ସେଲ ଚାଲିଥାଏ । ସାତଦିନ ପରେ ଏ ନାଟକ ଖେଳା ହେବ । ନାଟକଟିର ନାମ 'ଭାଷା' ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନରେ ଉଷା ନାଟକର ଅଭିନୟ ପରସାଗଲା । ଉଷା ପାର୍ଟ ନେଇଥିଲି ମୁଁ । ଆଉ ଅଭିନୟ କରିବା ଛଡ଼ା ନାଚିଥିଲି ବି । ଏଥର ପିଲାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ପୁଣି ମୋତେ ଦ୍ଵିତୀୟଥର ପାଇଁ ନାଚିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଦେହରୁ ଗମଗମ ଝାଳ ବହି ଯାଉଥାଏ । ଲାଜ ଓ ଛାନିଆରେ କାହାରିକୁ ନ ଚାହିଁ ନାଚିଲି ମୁଁ । ସତ କହିବାକୁ ଗଲେ 'ନାଚ ନା ଫାଟ ?' ବେଙ୍ଗର ନକଲ - ଫକର-ଫାକର ଡେଇଁବା କଥା ସେ । ଗୀତଫିତ କିଛି ନାହିଁ, ପାରିଜାର ଧାର ଧାରିବାକୁ ନାହିଁ । କାହିଁକି ଯେ ନାଚିଲି, ସେକଥା ଜାଣି ନାହିଁ ମୁଁ । ଷେଜରେ ଦରକାର ଗୋଟାଏ ନାଚ - ବାସ୍ ସେତିକି ।

ଆମ ସାଙ୍ଗସାଥୀଏ କହିଲେ, 'ଭଲ ନାଚିଲୁ' । ତା' ଆଉ କହନ୍ତେ ନାହିଁକି ? ନଇଲେ ଯେ ମନଟା ମୋର ଭାଙ୍ଗିଯିବ । ଏମାନେ ତ ଯାହା କହିଲେ - କହିଲେ, କେତେକ ଯାତ୍ରାଦଳିଆ ଲୋକେ ନାଟକ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେମାନେ ପୁଣି ଆସି କେତେ ଟେକି ପକେଇଲେ । ହେଲେ, ମୁଁ ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ରେ ନାଚ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଥେଇଆ, ମୋତେ ଏମାନେ ଭୁଲାଇବେ କ'ଣ ? ସତରେ ଭଲ ହେଲା ନାହିଁ । ମୋ ମନ ତ ମାନିଲା ନାହିଁ, ଏମାନେ ଯେତେ କହିଲେ କ'ଣ ହେବ ?

ନାଟକ ଲୋକଙ୍କର ପସନ୍ଦ ହେଲା । ସଭିଏଁ ଯେଉଁ ପାର୍ଟ ଭଲ କଲେ । ବାହାଦୁରି ମୋର ନୁହେଁ ମୋଟେ - ବିଦ୍ୟାଗୁରୁ, କଳାଗୁରୁ ନମସ୍ୟ ରଘୁବାବୁଙ୍କ ଛାତର । ସ୍ଵର୍ଗର ଦେବତା ସେ ଆଜି । "ଗୁରୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ପରଂବ୍ରହ୍ମ... ତସ୍ମୈ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁବେ ନମଃ ।"

ଦୁଷ୍ଟରେ କହିଦେଲେ କି ମନରେ ଭାବି ପକାଇଲେ ଯେବେ ସବୁ କଥାର ମୁଣ୍ଡିମାରି ହୋଇଯାଉ ଥାଆନ୍ତା, ତେବେ ତ ଏ ମାଟିର ଦୁନିଆଁ, ପାଲଟି ଯାଆନ୍ତା ସୁନା ମୁଣ୍ଡା ଟିକିଏ ମନୁ ଫଟାଫଟି ହୋଇ 'ବାବାଜୀ' ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେବାର କଳ୍ପନା, 'ବଇକ୍ଷମ ହେବାର ନୋହିଲା' ପରି, ଗଜାରୁ ତଳେ ମାଡ଼ି ହୋଇଗଲା । ବଡ଼ଦିନ ଛୁଟିରେ ଆଉ ବାବାଜୀ ନାଟକ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରରେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ଘରକୁ ଫେରିଲି ।

ଅଞ୍ଜାର ଡେ :

ଡିସେମ୍ବର ମାସ । ଭାରି ଜାଡ଼ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ବର୍ଷ Our day celebration ପାଇଁ ଚାରିଆଡ଼େ ଧୁମ୍‌ଧାମ୍ ଲାଗିଥାଏ, ବିଶେଷତଃ ଆମ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସ୍କୁଲରେ । ଭାରତ ସମ୍ରାଟ ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜଙ୍କ ଗଦିନସିନ ଉତ୍ସବ । କମ୍ କଥା ତ ନୁହେଁ । Most Obedient Servant ବା ଏକାନ୍ତ ଅନୁଗତ ନଉକରମାନଙ୍କର ପ୍ରଭୁ ପଦାରବିନ୍ଦରେ ଆନୁଗତ୍ୟ ନିବେଦନର କୁମ୍ଭମେଳା ଯୋଗ । ଦରଖାସ୍ତ ବା ଚିଠି ଲେଖା ତଳେ ଲେଖିବାକୁ ହେଉଥାଏ, “I have the honour to be Sir, your most obedient servant” – ଅମୃକ । ମୁଁ ଏଇ ପାଠର ଓଡ଼ିଆ ତର୍ଜମା କରିଥାଏ । –

“ଅଛି ହେବାକୁ ତୁମ୍ଭର ଚିର ନଉକର,

– ଆହେ ମହାବାହୁ”

ସାଥ୍ ପିଲାଏ ଏ ତର୍ଜମା ଶୁଣି ହସନ୍ତି ।

‘ଆକାଶ କଇଁଆକୁ ଚିଲିକା ମାଛ’ ପରି କାହିଁ ସେ ସାତସମୁଦ୍ର ପାରି ବିଲାତ – କାହିଁ ଆମ ଭାରତ ! ତଥାପି ଉତ୍ସବ ପାଳନର ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ତ୍ରୁଟି ନ ଥିଲା । ସଭାମଣ୍ଡପ ସଜଜଟ, ତୋରଣ ବନ୍ଧାବନ୍ଧି, ମକଦ୍ଦଲ ଫୁଲମାଳ ଟଙ୍ଗାଇବା, କାଗଜ କଟା, ପତାକା ଝୁଲାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି – ତୁଛା ବେଠ କାମ, ଶୀତଦିନେ ବି ଝାଳନାଳ ହୋଇ କରିବାକୁ ପଡୁଥାଏ – ଆପଣା କାମ ପରି ଭାରି ଉତ୍ସାହରେ । ବିଲାତବାଲାଏ ସତେଯେମିତି, ତାଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବାଙ୍କି ଚର୍ଚ୍ଚିକାରେ ଏଇ ମାଇନର ସ୍କୁଲ ପାଖ ଆମ୍ବତୋଟା ଗଛଲରେ ଆୟୋଜନକୁ ଅନାଇଁ ବସିଛନ୍ତି ।

ଆମ ପିତୃପୁରୁଷ ଆମ ହାତର ପିଣ୍ଡକୁ ଚାହିଁ ରହିଛନ୍ତି କି କାହିଁ, ସେ କଥା କହିପାରିବି ନାହିଁ । ହେଲେ, ଆମେ ତ ପୁଣି ଶୁଦ୍ଧପୂତ ଭାବରେ ତୁଳସୀକଣ୍ଠିଆ ହୋଇ ସାଲିଆନା ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରୁଁ । ବଡ଼ବଡ଼ିଆଙ୍କୁ ପୟା ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ଅନ୍ଧାର ରାତିରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳବତୀ ଦେଖାଇ ବାଟ ମଣାଇଁ ।

ଏ ସେମିତି ଅଦେଖା ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଇଁ ବଡ଼ିଜଳା କଥା । ଆଗେ ଯେ ଗୀତ ଗାଉଥିଲା ତା’ର ଏକଶବ୍ଦୀ ଉପାଧିସ୍ଥଳେ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ହେଲା – ‘ଛତରା’ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ଏମିତି ସଭାସମିତିଟାଏ ହେଲେ, ଗୀତ ବୋଲା ହେବା ମୁକର । ତେଣୁ ଦିନାକେତେ ବେଶ୍ ଜୋରସୋରରେ ଗୀତର ମାଡ଼ାଣ ଚାଲିଲା । ଓଡ଼ିଶୀ ଢାଞ୍ଚାରେ ଗୀତ ରଚନା କରିଥିଲେ ଆମ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟ୍ରେ ରଘୁବାବୁ – “ଭାଗ୍ୟରବି ଜମୁଦ୍‌ପେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳାରେ, ବିଭୁ କୃପାବୁ ଏଣିକି ।”

ଏଇ ମୂଳ ଧାଡ଼ିକ କୋଉ ଭାଗ୍ୟବୁ ଅବଧି ହେତୁ ଅଛି ମୋର । ୧୯୧୧ ସାଲର କଥା କୁଆଡ଼େ ସାତତାଳ ପଙ୍କ ଭିତରେ ଘୋଡ଼ିହୋଇଗଲାଣି । ଏ ଗୀତଟି ଛଡ଼ା

ସେତେବେଳର ବାକି ଦୋପଟି କିଲଟର (ତହସିଲଦାର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ ଲୋକେ) ସ୍ୱର୍ଗତ ବାବୁ ବାଳମୁକୁନ୍ଦ କାନଗୋଇ (ଆମ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦବାବୁଙ୍କ ପିତା)ଙ୍କ ବରାଦ ମତେ ମୁଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ସେଇ ସଭାରେ ମଧ୍ୟ ଗାଇଥିଲି ।

ସଭା ସରିଲା, ମିଠାଇ ବଣ୍ଟା ହେଲା । ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଧୋବଲା ମେଡ଼ାଲ ଛାତିରେ ଝୁଲାଇ ଆମେ ଘରକୁ ଫେରିଲୁଁ – ସତେଯେମିତି କୋଉ ଗଡ଼ ଜିଣିଆସିଲୁଁ । ପା'ତଳେ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ ।

ରାତିକି ପୁଣି ନାଚତାମସାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି । ଏଥର ଆଉ ସେ ତଳଘଟି ଯାତ୍ରାଦଳ ନାହାନ୍ତି । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଗାଁ ପଧାନ ଘର ଦାସ ମହାପାତ୍ରେ ଓ ତାଙ୍କ ଭାଇ ତା'ର ମହାପାତ୍ରେ ଗୋଟିଏ ଯାତ୍ରାଦଳ ଗଢ଼ିଆଆନ୍ତି । ସେଇଦଳ ଯାତ୍ରା ଦେଖାଇଲେ । ହେଲେ ତଳଘଟିଆ ଯାତ୍ରାବାଲାଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ହେଲେ ନାହିଁ । ରଣପୁର ଗାଆଁ ଦଣ୍ଡଯାତ ସରସ ହେଲା । କେତେବର୍ଷ ତଳେ ବଡ଼ାୟାରେ ଦେଖୁଥିବା ଦଣ୍ଡଯାତ୍ରାଠାରୁ ଏମାନଙ୍କର ଯାତ୍ରା ଢଙ୍ଗଭଙ୍ଗ ଟିକିଏ ନିଆରା । ଗୀତର ସ୍ୱର ପ୍ରାୟ ଏକାପରି, ମାତ୍ର ରଚନାରେ ତପାଡ଼ ଥିଲା । ବେଶପୋଷାକ ଚକଚକିଆ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ :

ଆମେ ଟୋକାପଞ୍ଚାଏ ଆମ ଥିଏଟର ଆଖଡ଼ା ରଗଡ଼ ଛାଡ଼ି ନ ଥାଉଁ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଯାହା ମିଳିଲା ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ଅଭିନୟ ବି ଆମର ଚାଲିଥାଏ । “ପର୍ଶୁରାମ ବିଜୟ” ନାଟକ (ସ୍ୱର୍ଗତ ହରିହର ରଥଙ୍କର) ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ମୋ ଯୋଗାଡ଼ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଏ ନାଟକଟି ଭଲ ଭାବରେ ଯାଇଥିଲା ।

ଏତେବେଳେ ଆମ ବାକିରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ନାଆଁ ଖୁବ୍ ଡାକବଜା ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଘର ଗୋପାଳପୁର । ପାଟପୁର ଆଉ ଗୋପାଳପୁର ଦୁଇଟି ଗାଆଁ ବୋଲାଏ, ହେଲେ କ'ଣ ହେବ – ପାଖକୁ ପାଖ ଲଗାଇଗି, ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟି ସାହି ପରି । ଆମ ଘରଠାରୁ ଅଡ଼େଇମାଇଲ ଦୂର । ରଥେ ଅଧିକ ସମୟ କଟକରେ ରହୁଥିଲେ । ବଢ଼ିଆ ଲେଖକ କବି ସେ । ତାଙ୍କରି ‘ବର୍ଣ୍ଣବୋଧକ’ (ବର୍ଣ୍ଣବୋଧ ନୁହେଁ) ମୋର ଆଦ୍ୟ ପାଠ ବହି । ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ଲେଖିବାରେ ସେ ବି ଧୁରନ୍ଧର । ଗୋବିନ୍ଦ ରଥେ ଖାରା ଲୋକ । ଲାଞ୍ଜ, ମିଛ, ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର ତାଙ୍କ ଦେହରେ ଯାଏ ନାହିଁ । ଏଇଥିପାଇଁ ସେ ବାକି ତେପୁଟିମାନଙ୍କ ବିରୋଧରେ ମାଲିମୋକଦ୍ଦମା କରି ସେମାନଙ୍କ ଆଖିର ଶୁଖୁଆ କଣ୍ଟା ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଜଣେ ତେପୁଟି ତାଙ୍କ ମକଦ୍ଦମା ଫଳରେ ବାକିରୁ ବିଦାୟ ହେବାବେଳେ ସେ ଗୋଟିଏ କବିତା ଲେଖୁଥିଲେ । ସେ ବହି ଛାପା ହୋଇଛି କି ନାହିଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ଅନେକ ପଦ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ପଦ ପୂରାପୂରି ମନେଅଛି ମୋର –

“ମାଣିଆ ବନ୍ଧା କପଡ଼ା

ରଖୁଛି ଦୁଇଶ ଯୋଡ଼ା

ଆଉ କି ପ୍ରିୟା ପିନ୍ଧିବ

ମୋ ନେତ୍ର ଦେଖିବ ।”

“କାହିଁ ଠାକୁରାଣୀ ବୋଦା – ସବୁତ ପଦା” ଇତ୍ୟାଦି,

ଛଲେଇ କରି ସେ ବଡ଼ ବାଧୁଣିଆ କଥାମାନ ଲେଖୁଥିଲେ ।

“ଏଥର ମଲେ ସାଇବ ହେବି

ଲାଲା ମୁଣ୍ଡରେ କ୍ୟାପ ଦେବି ।” ଇତ୍ୟାଦି

ଏ ତାଙ୍କ ‘ଫିଉଚର ସାହେବ’ ବହିର ଲେଖା । ତାଙ୍କୁ ବାକି ଲୋକେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ, ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ ଏକାନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣ, ନିରାଡ଼ମ୍ବର, ନିରଳସ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ଆମର ‘ପର୍ଶୁରାମ ବିଜୟ’ ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେବାବେଳେ ସେଥିରେ ଗାଆଁକୁ ଆସିଥିଲେ । ରଥେ କେତେ ବଡ଼ ମଣିଷ । ତାଙ୍କୁ ଭେଟି, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥା ଦି’ପଦ ହେବା ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । ଭାରି ମନ ହେଲା ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ । ତାଙ୍କ ଗାଆଁକୁ ଗଲି । ପିଣ୍ଡାଟି ଉପରେ ବସିଛନ୍ତି ରଥେ । କାନ୍ଧରେ ଖାଲି ଦୋସଡ଼ା ଖଣ୍ଡିଏ – ଫୁଲ୍ଲୁଳା ଦେହ – ପାତିଲାଆମ୍ବ ପରି ଗୋରା ତକତକ । ନମସ୍କାର କରି ଚିହ୍ନା ଦେଲି । ବଡ଼ ଆଦର କରି ପାଖରେ ବସାଇଲେ । ତାଙ୍କୁ ଆମ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ଡରିଡରି ଡାକିଲି । ମୋ ଜାଣିବାରେ କେହି ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ତଦବଧି ମୋ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ନାଟକ ଦେଖିବାରେ ରଥେ ପ୍ରଥମ । ଖୁସି ହୋଇ ଖଣ୍ଡିଏ କବିତାବଳୀ ବହି ସେ ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅଛି ସେ ଖଣ୍ଡି । କିନ୍ତୁ ରଥ ଯେ ଏ ନାଟକ ଦେଖି ଆସିବାରେ କେତେକ ସରକାରୀ ଅମଲା ମଲା ପରି ମୁହଁ ଆମିଲାଇ ଦେଇଥିଲେ । କାରଣ ପଚାରି ପରେ ବୁଝିଲି ଯେ ରଥେ ସେମାନଙ୍କର ପରା ବଜରୀ !

ହେଲେ – “ବାୟାର କି ଯାଏ

ବାଆ କଲେ ବସା ହୋଇଲୁ ଥାଏ ।”

ହେତୁମାଷ୍ଟେ ମୋତେ ଏକଥା କହିଥିଲେ । ସେ କାହିଁକି ମାଲିମକଦ୍ଦମା କଲେ, ସେଥିରୁ ଆମକୁ କି ମିଳିବ ? ରଥେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ, ଜାତି ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ କାମ କରିଛନ୍ତି; ଏଥିଲାଗି ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ । ହେତୁମାଷ୍ଟେ କହିଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଦଳିଦେଇ ଓଡ଼ିଶାରେ ବଙ୍ଗଳା ଚଳାଇବାକୁ ବଙ୍ଗଳାବାସୀଏ କୁଆଡ଼େ ନିର୍ଧୂମ୍ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ତା’ ବିରୋଧରେ ଲଢ଼ି ଆମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ, ଆମ ପାଠ୍ୟ

ପୁଷ୍ପକ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି, ଗୋବିନ୍ଦ ରଥେ ତା’ ଭିତରୁ ଜଣେ ମୁଖୁଆ ଲୋକ । ଗୁଣୀ ଲୋକକୁ ଆଦର, ସମ୍ମାନ ଦେବା ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ । ତାକୁ ଥିଏଟର ଦେଖିବାକୁ ଡାକି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାମ କରାହୋଇଛି ବୋଲି ମୋର ମନେହେଲା । ରଥେ ନାଟକ ଦେଖୁ ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ମୋ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ନାଟକ ଦେଖାଇ ପ୍ରଥମ ଆଶୀର୍ବାଦ ଲାଭ କରି ଆମ ଜାତିର ପୂଜ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କଠାରୁ । ଭାବିଲି କେତେ ଭାଗ୍ୟ ମୋର ସତେ !

ତିଗିରିଆ ଗଡ଼ :

ବାଙ୍କିରେ ପଢୁଥିବାବେଳେ ମହାନଦୀ ପାର ହୋଇ ଛୁଟିମାନଙ୍କରେ ମୁଁ ବଡ଼ାୟା ଓ ତିଗିରିଆକୁ ଯାଏଁ । ତିଗିରିଆରେ ବାପାଙ୍କ ମାମୁଘର । ବାପାଙ୍କ ମାମୁପୁଅଭାଇ ରାମକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକେ ଆଆନ୍ତି ଦିଆନ । ଚମ୍ପକ ଦ୍ଵାଦଶୀ ଯାତ୍ରାଟା ତିଗିରିଆର ପ୍ରଧାନ ଉତ୍ସବ । ଏଇ ଦ୍ଵାଦଶୀ ବେଳକୁ ସଙ୍ଗୀତ ପିଲାଦଳ (ଆଖଡ଼ା ପିଲା) ତିଗିରିଆ ଆସନ୍ତି ଦଦାଙ୍କ ଦାଣ୍ଡ ଚଉପାଢ଼ିରେ କେତେଦିନ ଧରି ନିତି ସଞ୍ଜରେ ନାଚ ହୁଏ । ତିଗିରିଆ ଗଡ଼ର ଭାଇପୁଅ ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ (ତାଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡା ସାଆନ୍ତେ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି) ବେହେଲା ବଜାଇ ଜାଣିଥିଲେ । ତିଗିରିଆରେ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଆଦର । ମୁଁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗୀତ ଗାଏଁ ବୋଲି ସେ ମୋତେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ତିଗିରିଆକୁ ଗଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବା ଓ ତାଙ୍କ ବେହେଲାବଜା ସାଙ୍ଗରେ ଗୀତ ଗାଇବାଟା ମୋର ଥିଲା ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଆକର୍ଷଣ ।

ଥରେ ଦଦାଙ୍କ ଚଉପାଢ଼ିରେ ସଙ୍ଗୀତ ପିଲାଏ ଗାଉଥିଲେ

କେହୁ ଜାଣିବରେ ଯୁବତୀମତି ?

ମାର ଶରେ ପିଣ୍ଡ ହୁଏ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ -

ନିତି ଦକଦକ ହୁଏ ମୋ ଛାତି ।

ଗୀତଟି ମୋତେ ସୁଖ ଲାଗିଲା । ଶୁଣି ଶୁଣି ଏଇ ଦି’ଧାଡ଼ି ଓ ତା’ର ସ୍ଵର ମନେ ରଖିଲି । ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ଗାଇବାରୁ “ନିତି ଦକ ଦକ ହୁଏ ମୋ ଛାତି” ଏଇ ପଦକ ମୋତେ ଶୁଣାଗଲା “ତିନି ଜକଜକ ହୁଏ ମୋ ଛାତି ।” ଶୁଣିକରି ଗୀତ ମନେ ରଖିଛି - ଏଇ ଗର୍ବରେ ଛାତି ଫୁଲି ଉଠୁଥାଏ । ଦେଖାଇହେବାପାଇଁ ତରତର ହୋଇ ନଣ୍ଡା ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଘରକୁ ଧାଇଁଲି । ତାଙ୍କୁ ଗୀତଟି ଶୁଣାଇବାରେ ସେ ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ଜକଜକ’ କଅଣ ? ସେଇଟା ‘ଦକଦକ’ ଛାତି ଦକଦକ ହୁଏ ସିନା, ‘ଜକଜକ’ କେମିତି ହେବ ? ମୋ ଗର୍ବ ତୁନା ହୋଇଗଲା ଏକାଥରେ । ସାହିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ଲେଖାଲେଖି - ସବୁ ଟାଣ ଦମ୍ପ ଆଖି ପିଛୁଳାକେ ଉଭାଇଗଲା । ସତରେ ଦଇବ କାହାରି ଗରବ ସହେ ନାହିଁ । ଗୀତ ଅର୍ଥ ଭିତରକୁ ଟିକିଏ ପଶିଥିଲେ ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତା ! ସେଦିନ ଆଉ ମନରେ ସରାଗ ନ ଥାଏ, ଶୁଖିଲା ମୁହଁରେ ଦଦାଙ୍କ ଘରକୁ ଆସିଲି । ସଞ୍ଜବେଳେ ପୁଣି ନାଚ ହେଲା । ନଣ୍ଡା ସାଆନ୍ତେ ଆସିଥାଆନ୍ତି ।

ସଙ୍ଗତ ପିଲା ଗାଇଲା —

“ଶ୍ରୀମତୀ, ସରାଗେ ତୋ ମୁଖେ ନାହିଁ

ପରାଗ ମୁଣ୍ଡଳା ପକ୍ଷ ପରାଏ

ଦିଶୁଅଛି କାହିଁପାଇଁ ।”

ଆଗରୁ ତ ମନ ମଉଳି ଯାଇଥିଲା । ମନେହେଲା ଏ ଗୀତ ପଦକ, ଯେମିତି ମୋରି ପାଇଁ କିଏ ଗାଇଲା । କାରଣ, ସତରେ ସେଦିନ ‘ସରାଗ ମୋ ମୁଖେ ନାହିଁ ।’ ଚୋର ମାଆ ଲାଜେ ନ କାନ୍ଦେ, ଯେବେ କାନ୍ଦେ, ତେବେ ଦୁଆର ଦେଇ — ସତ ଏ କଥା ।

ସେଇଭଳି ହେଲା ମୋ ଦଶା । ନଣ୍ଡାସାଆନ୍ତଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଆଉ ଡକାଇପାରିଲି ନାହିଁ । ସେଦିନ ରାତିଟା ବଡ଼ ବିତାପର ହୋଇ କଟିଲା ।

ସେତେବେଳେ ଡିଗିରିଆ ଗଡ଼ ଦାଣ୍ଡ ଗୋଟାଏ ଗୋହିରୀ ଭଳି ହୋଇଥାଏ । ଖାଲ ଡିପ ରାସ୍ତା । ବଡ଼ ଅପରିଷ୍କାର ମଧ୍ୟ । ଗଡ଼ଟି ସେମିତି ବଡ଼ ନୁହେଁ । ଗଡ଼ ମୁଣ୍ଡରେ ଜେଲଖାନା । ଜେଲଖାନା ବୋଇଲେ ଝାଟିମାଟି ବାଡ଼ଘେରା ବଡ଼ ବାଡ଼ିଟିଏ । ଗୋଟିଏ ଜଡ଼ରେ କେଇ ବଖରା ନାଆ ଚାଲିଥା ଘର । କାଠ ରେଲିଂ ଦିଆ ସଦର ଫାଟକ ବାଟେ ଭିତରୁ ସବୁ ଦିଶୁଥାଏ । ଶୁଣିଲି, ଜାତି ମାରା ହେବ ବୋଲି କଇଦିଆଳମାନେ ତାଙ୍କ ହାତରେ ରାନ୍ଧିବାଡ଼ି ଖାଆନ୍ତି । ଘରୁ ତାଙ୍କର ଡାଲି, ଚାଉଳ ବି ଯାଏ । ଘରେ ପିଲାଙ୍କ ବାହା ବ୍ରତ ପଡ଼ିଲେ କିଛିଦିନ ଜେଲରୁ ଛୁଟି ନେଇ ଯା’ଥାସ କରିପାରନ୍ତି । ଜେଲଖାନା ସେପଟେ ବୁହୁହୁକିଆ ନଟା । ଗଡ଼ୁଆଙ୍କର ବାଡ଼ିତାଟି (ପାଇଖାନା) ସେଇଟା । ସଞ୍ଜ ଆଗରୁ ଦିନେ ଦିନେ ମୁଁ ଦଦାଙ୍କ ଘର ପଡ଼ିଶା ତାଙ୍କ କୁଟୁମ୍ବ ଘର ନାଥଦଦାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେଇ ନଟାକୁ ଯାଇ ବଡ଼ ପାଟିରେ ଗୀତ ଗାଏଁ, ତା’ ସାଙ୍ଗରେ କଣ୍ଟାଇ କୋଳି ତୋଳାଟା ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ମଉଜ ।

ଡିଗିରିଆ ରଜାଙ୍କ ପାଖ ଲୋକ ଜଣେ ଅଧେ କେହି ମୋ ଗୀତ ଶୁଣି ରାଜାକୁ ଜଣାଇଲେ । ସେ ଦଦାଙ୍କ ହାତରେ ମୋତେ ଡକାଇଲେ, ଦେଖିବାକୁ । ବାହାର ଲୋକଙ୍କ ଆଗେ ମୋର ପୂର୍ତ୍ତ, ଫାଜିଲାମି ଢେର, ମାତ୍ର ନିଜର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ମୁରବିଙ୍କ ଆଗରେ ସଳଖ ଠିଆହେବା ବେଳକୁ ଦେହରୁ ଅଧେ ରକ୍ତ ଶୁଖିଯାଏ । ଦଦାଙ୍କ ଡାକରା ଶୁଣି ନ ଯିବାକୁ ତ ଚାରା ନ ଥିଲା । ଗାଲି — ‘ତଦନଯାତ ଚୋର’ ଭଳି ଗୋଟାଏ କଣରେ ଠିଆ ହେଲି । ଦାଦା କହିଲେ — “ରଜା ତୋତେ ଡାକିଛନ୍ତି । ରାତିକି ପୁରାଣ ପଢ଼ାବେଳେ ବୈଠକକୁ ଯିବୁ । ଯିବୁ ଯେ ବନମାଳି ଚମ୍ପତି ସିଂହେ ତମ ବଡ଼ାୟା ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ପରି ନୁହନ୍ତି । ନିହାତି ମରହଟିଆ, ବଡ଼ ଖୁଣ୍ଟଖୁଣ୍ଟିଆ ଲୋକ । କୁଞ୍ଚ ଘୋଷାରି ପିନ୍ଧିଲେ ନାକ ଟେକନ୍ତି ସେ । ଜଗିରଖି ବସଉଠ କରିବୁ । ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବୁ । ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଇଁ କୁହାର କରିବୁ ରଜାକୁ ।”

ତୁନି ହୋଇ ଶୁଣିଗଲି ସବୁ । ବଡ଼ାମା ରାଜାଙ୍କ ପାଖରେ ମୁଁ ଘର ପରି ଚଳି ଆସିଛି । ମୁଁ ଜାଣେ ରାଜା କହିଲେ ସେହିଭଳି ମଣିଷ । ଏତେ କାଲିଦା କଟକଣା ଥିବାର ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ମନ ହେଉ ନ ଥାଏ ଚିଗିରିଆ ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବା ପାଇଁ – ଏଇସବୁ ଗୁଣ ତାଙ୍କର ଶୁଣି । ଦଦାଙ୍କୁ ପଚାରିଲି – “ମୋତେ କାହିଁକି ଡାକିଛନ୍ତି ? ମୁଁ କାହିଁକି ଯିବି ?” ଦଦା କହିଲେ – “କିଏ ପାଖଲୋକ ତାଙ୍କୁ କହିଛି, ତୁ ପରା କୁଆଡ଼େ ଭଲ ଗୀତ ଗାଇ ଜାଣିଛୁ । ରାଜା ତୋ ଗୀତ ଶୁଣିବାପାଇଁ ତୋତେ ଡାକିଛନ୍ତି । କାହିଁ ମୁଁ ତ କୋଉଦିନ ତୁ ଗୀତ ଗାଇବାର ଶୁଣି ନାହିଁ; ତାଲ, ଯାହା ମନ ହେବ ଗୋଟାଏ ଗୀତ ଗାଇଦେବୁ । ସେ ତ ଚିକିଏ ଭକ୍ତିଆଶିଆ ଲୋକ । ନିତି ତାଙ୍କର ହବିଷ । ଅଗାଧୁଆରେ ଉଷୁନା କୂଅ ଦଉଡ଼ି, ଗାଧୁଆରେ ଉଆ କୂଅ ଦଉଡ଼ି । ଗାଧୋଇସାରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେଉଳରେ ଗରୁଡ଼ ପଛରେ ହାତଯୋଡ଼ି ୨ ଘଣ୍ଟା ୪ ଘଣ୍ଟା ଠିଆ ହୁଅନ୍ତି । ଛାନ୍ଦ, ଜଣାଣରେ ଭାରି ସରାଗ ତାଙ୍କର । ତୁ ଏଇ ସବୁ ଜାଣିଥିଲେ ଗୋଟାଏ ଗାଇଦେବୁ । ବୁଢ଼ା ଖୁସି ହୋଇଯିବେ ।”

ସଞ୍ଜବେଳେ ଗଲି । କୁଞ୍ଚୁ ଖୋଷି, କାନ୍ଧରେ ଚାଦର ପକାଇ, ମୁଣ୍ଡକୁ ଆଖୁଯାଏ ନୁଆଁଇ ଜୁହାରଟାଏ କଲି । ଛାମୁଙ୍କ କଜଳମଖା ଆଖି ଦିଇଟା ମୋ ଉପରେ ଘଡ଼ିଏ ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇ ରହି, ଦଦାଙ୍କ ଆଡ଼େ ଫେରିଲା । ହସ ହସ ମୁହଁରେ ଆଜ୍ଞା ହେଲେ – “ପନ୍ନାହାକେ, ଏଇ ତମ ପୁତୁରା ? ବଡ଼ାମା ନିମାଇଁ ପନ୍ନାହାକଙ୍କ ନାତି ପରା ?”

ଦଦା – ‘ମଣିମା’ !

ରାଜା – “ହଁ ଚାଟ ଘର ପୁଅ ଚାଟ, ଦେଖ ତାଙ୍କ ଭବ୍ୟପଣିଆଁ । ଲୁଗାପିନ୍ଧା ଦେଖ, ଜୁହାରିବା ଦେଖ । ରାଜଦ୍ବାରରେ ଚଳିଆସିଛନ୍ତି ତ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ । ପିଲା ହେଲେ କ’ଣ ହେବ ?” ସେଇଠୁ ମତେ କହିଲେ ହଉ “ବସ ବସ ଚିକି ପନ୍ନାହାକେ ।”

ମୁଁ ନ ବସି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲାରୁ ଜଣେ ଅଧେ କିଏ ଛାମୁଆଁ କହିଲେ – “ବସ ବାପା ! ଛାମୁରୁ ତ ଶ୍ରୀମୁଖ ଆଜ୍ଞା ହେଲାଣି । ଆଉ କ’ଣ ? ବସ ।”

ଦଦା କହିଲେ ବସିବାକୁ । ଏଥର ଚକାମାଲି ପକାଇ ବସିଲି । ପାଦ ନ ଦିଶିବାକୁ ସାବଧାନ ଥିଲି ମଧ୍ୟ । ରାଜା ଚମ୍ପରି ସିଂହକୁ ମୁଁ ଖାଲି କଣେଇ କଣେଇ ଚାହୁଁଥାଏ – ସେ ହଳଦୀ ଲଗାଇଛନ୍ତି, କଜଳ ଘେନିଛନ୍ତି, ବାହୁରେ ବାହୁଟି, ସୁନାଖତୁ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । କଳାମନ୍ଦାର ଧଡ଼ିଆ ନୂଆପାଟଣିଆ କି ମାଣିଆବନ୍ଧି ଧୋତି । ଗଳାରେ ସୁନାହାର ଗୋଟିକେତେ ଝୁଲୁଛି ।

ପୁରାଣ ପାଠ ପାଇଁ ବ୍ୟାସାସନରେ ପୋଥି ପିଲିସଜ, ପାଣିଝରି ଓ ଅଁଳାଇ ଫୁଲ ସଜଡ଼ା ହୋଇ ରହିଛି । ଦରହସି ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ – “ଆଗଟିକି ପନ୍ନାହାକଠଉ ଜଣାଣଟିଏ ଶୁଣିବା । ଆମେ ଶୁଣିଛୁ ସେ କୁଆଡ଼େ ଭଲ ଗାଇ ଜାଣୁଛନ୍ତି ।”

ମୁଁ କୁକୁ କୁକୁ ହୋଇ କହିଲି – “ମଣିମା, ମୋତେ କି ଗୀତ ଆସେ ? ଛାମୁକୁ ପୁଣି ମୁଁ କି ଗୀତ ଶୁଣାଇବି ?” ରାଜା କହିଲେ – “ଜଣାଣଟିଏ ତ ଶୁଣିବା । ବାଳୁତ କଣ ମଧୁର ହୋଇଥିବ । ଭଲମନ୍ଦ ବିଚାର ସେଠେଇ କ’ଣ ? ଭଜନ, ଜଣାଣ ସବୁତ ସେଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କଥା । ତୁଳସୀପତ୍ରରେ ସାନବଡ଼ ବିଚାର କି ଥାଏ ? ଯାହା ଗାଇବ ସେ ଅମୃତ । ସବୁତ ମୁଣ୍ଡ ଉପର ଦରବ ।” ଏହା କହି ମଥା ଉପରକୁ ହାତ ତୋଳିଲେ । ଛାମୁଆଁ ଦି’ ଚାରିଟା ସତେଯେମିତି ଚାକି ବସିଥିଲେ । ଆଖି ପିଛୁଳାକର ଉଛୁର ସହିଲା ନାହିଁ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆପଣାହାତ ଉପରକୁ ଟେକି କହିଲେ – ଆହା ହା ! ନାହିଁ ନ ଥିଲା ଭଗତ । ଗାଆ ଗାଆ, ବୋଲ ବାବୁ ! କାନରେ କୃଷ୍ଣନାମ ଅମୃତ ବରଷୁ ।”

ଏଥୁ ପୂର୍ବେ ଏଭଳି ଅପୂର୍ବ ଅଭିନୟ କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲି । କଅଣ ଏବେ ଗାଇବି ? ମାଆ ଚର୍ଚ୍ଚିକାକୁ ମନେ ମନେ ସୁମରିହେଲି । ଯୋଗକୁ ସେତେବେଳକୁ ବଡ଼ାମ୍ବା ଉଆସ କଥା ହେତୁ ହୋଇଗଲା । ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରେ ଗ୍ରାମୋଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ଼ରେ ଗାଇଥାନ୍ତି – ‘ରାଧାକାନ୍ତ ରାଧାମୋହନ ଗୋବିନ୍ଦ ! ଲବେ ଦୟା ନାହିଁକି’ ?’ ଗାଇଲି ସେ ଗୀତଟି । ପହିଲି ଧାଡ଼ି ବା ଘୋଷା ପଦକ ବୋଲିବା ପରେ ରାଜା ଚମ୍ପତି ସିଂହେ ଆଉ ଆଖି ମେଲାଇ ନାହାନ୍ତି । ଥରକୁ ଥର ମୁଣ୍ଡରେ ଯୋଡ଼ହାତ ଲଗାଇ ‘ଆହା ହା’ କହିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଏଣେ ଆଖି ପାଣିରେ କଜଳ ଧୋଇ ହୋଇଗଲା । ଗାଲରେ ଗିରା ପଡ଼ିଗଲା ପରି ଦିଶିଲା । ଗୀତ ସରିଲା, ହେଲେ ତାଙ୍କର ଆଖି ଫିଟି ନ ଥାଏ । ଜଣେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ-ଲଗା ପାଖ ଲୋକ ତରବର ହୋଇ ପୋଛା ଖଣ୍ଡିଏ ଧରି ତାଙ୍କ କଡ଼ପଟେ ଠିଆ ହୋଇଗଲା । ଛାମୁଙ୍କ ଆଖି ଫିଟିଲାବେଳକୁ ନାଲି ଦିଶୁଥାଏ । ପାଖଲୋକ ଗାଲ ପୋଛି ଦେଲା ପୋଛାରେ । ଛାମୁରୁ କହି ଆଜ୍ଞା କଲେକି – “ଆଜି ଆମର କି ଯୋଗରେ ରାତି ପାହିଥିଲା ! କାନରେ ଅମୃତ ବର୍ଷା ହେଲା । ଯେଉଁ ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣରସ ନାହିଁ, ସେ କ’ଣ ଗୀତ ? ସେଗୁଡ଼ାକ ଫୀତ । ବାଳୁତକଣ୍ଠରେ କୃଷ୍ଣରସ – ରସାବଳୀ ପରି ଲାଗିଲା । ଦିଆନବାବୁ ! ଏ ଟିକି ପନ୍ନାହକେ କେତେ ଦିନ ହେଲା ଆଇଲେଣି ତମ ଘରକୁ ? ଆମକୁ ଟିକିଏ ଖବର ଦେଲ ନାହିଁ, ଏ ଯାଏ ? କେବେ ଯିବେ ?”

ଦଦା କହିଲେ – “ସେତ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସ୍କୁଲରେ ପଢୁଛି । ଛୁଟିରେ ଆସିଛି, ତାଙ୍କ ସ୍କୁଲ ଫିଟିବ; ସେ କାଲି ଯିବ ।”

ରାଜା ଟିକିଏ ଦୁଃଖ କଲେ, କହିଲେ – “ତେବେ ଆମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଧୂପ ଉଠିଲେ ଉପରଓଳିଆ ହୋଇ ଯିବେ । ହାତୀ ଯିବ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିବ । ବାଟ କେତେ କି ? ତିନି ଚାରି କୋଶ ହେବ । ମଝିରେ ମହାନଦୀଟା ସିନା ! ସକାଳେ ଆମ ଦେବାର୍ଚ୍ଚନବେଳକୁ ଦେଉଳକୁ ଆସିବେ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶ୍ରୀଛାମୁରେ ଭଜନଟିଏ ଶୁଣାଇ ଦେଇ ଯିବେ ।”

ଛାମୁଆମାନେ ହଁ ମାରିଲେ । ପୁଣି ପୂର୍ବପରି ଅଣ୍ଟା ନୁଆଁଇ ଜୁହାର କରି ବିଦାୟ ନେଲି । ଦଦା ଭାରି ଖୁସି; ଘରକୁ ଆସି ଖୁଡ଼ୀମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରଶଂସା-ଶରତ୍ ଅକାଡ଼ି ପକାଇଲେ ।

ଗଡ଼ ବୋଇଲେ ତ ଚାଖଣ୍ଡେ । ସେଥିରେ ପୁଣି ରଜାଘର ଖବର ! ସକାଳୁ ଘରେ ଘରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇଗଲା । ଦଦାଙ୍କ ଘରେ ସେମାନେ ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଭାଇ କୁଟୁମ୍ବ । ବଡ଼ଦଦାଙ୍କ ତଳିଭାଇ ଜୟକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକେ । ତାଙ୍କ ଝିଅ ଆସନ (ଅସଲ ନାଆଁ ଆଶାମାଳୀ) ସବୁଠାରୁ ମୋତେ ବେଶି ସୁଖ ପାଏ । ମୁଁ ବି ତାକୁ ଭାରି ଆଦର କରୁଁ । ବୟସରେ ମୋଠୁଁ ତିନିବର୍ଷ ସାନ ସେ । ଆମ ଭାଇଭଉଣୀଙ୍କର ମନ ଭାରି ମିଳେ । ସେ ରାଜାଘର ଖବର ଶୁଣି ଆଗ ଦଉଡ଼ି ଆସି “ନନା, ରଜା କ’ଣ କହିଲେ ତମକୁ ? ତମେ କି ଗୀତ ଗାଇଲ, ଗାଆ ମୁଁ ଶୁଣିବି” ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ଅଳି ଧରି ବସିଲା । ଲାଜ ଲାଗୁଥାଏ । ସେଠି ସିନା ଗାଇଦେଲି, ଏବେ ଘରେ – ସମସ୍ତେ ଅଛନ୍ତି – ଭଲା ଏଠି ଗାଇବି କେମିତି ?

ଯୋଗକୁ ଦଦା ତାକି କହିଲେ, “ବେଗେ ଗାଧେଇ ପଡ଼, ଦେଉଳକୁ ଯିବୁ । ଛାମୁରୁ ବିଜେ ହୋଇ ପଡ଼ିବେ । ତୁ ତାଙ୍କ ଆଗରୁ ଦେଉଳରେ ପହଞ୍ଚୁଥିବୁ ।” ଓଃ ! ରକ୍ଷା ମିଳିଗଲା । ଗାଧୋଇ ପଡ଼ି ଦେଉଳକୁ ବାହାରିଲି ଦଦାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ । ସେ ନଅରକୁ ଯିବେ, ମୁଁ ଦେଉଳକୁ ଯିବି । ନଅର ପାଖଟାରେ ଦେଉଳ ।

ଆମେ ସିଂହ-ଦ୍ଵାରରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ନଅର ଭିତରୁ କାହାଲି ଶୁଭିଲା । ରାଜା ଦେଉଳକୁ ବିଜେ ହେଉଛନ୍ତି । ନଅର ବୋଲନ୍ତେ – ମାଟିଘର । ଭିତରେ କେଜାଣି ଅବା କୋଠାଘର ଥିଲେ ଥିବ, ବାହାରଟା ମଉଡ଼ମରା ଚାଳ । ଘୋଷରା ପାହାଚ । ପାହାଚକୁ ଟିକିଏ ଦୂରଛଡ଼ା ହୋଇ କେତେକ ଲୋକ ଧାଡ଼ି ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । ସମସ୍ତେ ସାବଧାନ ହୋଇଗଲେ । ଏମାନେ କିଏ ବୋଲି ପଚାରି ବୁଝିଲି । ଶୁଣିଲି, ଏମାନେ ଗୁହାରିଆ , କାହାର କ’ଣ ଓଜର ଆପଣି ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ ଜଣା କରିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଦେଉଳକୁ ଯାଉ ଯାଉ ଏଇଟା ହେଲା କଚେରି ବା ବିଚାରାଳୟ । ଗୁହାରି ଦୁଣ୍ଡେ ଦୁଣ୍ଡେ – କୋର୍ଟଫିସ ଲାଗୁ ନାହିଁ, କଚେରିକୁ ଦଉଡ଼ି ପଡୁ ନାହିଁ, ଫଏସଲା ବି ଦୂରନ୍ତ । ଜରିମାନା ଚାରିଅଣାଠାରୁ ପାଞ୍ଚସିଉକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଜଣେ କେହି ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଚିପିନେଲେ । ଏହି ଅର୍ଥ ରାଜକୋଷକୁ ଯିବ ନାହିଁ, ସବୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅମୃତ ମଣୋହିଁ ସେବାରେ ଲାଗୁ ହେବ । ପ୍ରଜା ସନ୍ତୋଷ – ରଜା ସନ୍ତୋଷ । ଭାବୁଛି, କାହିଁ ସେ ରଜା – କାହିଁ ସେ ପ୍ରଜା; କାହିଁ ସେ ବିଚାର, କାହିଁ ସେ ଫଏସଲା ?

ଛାମୁକୁ ଜୁହାର କରି ପଛେ ପଛେ ଦେଉଳକୁ ଛାମୁ ଗହଣରେ ଗଲି । ଦେଉଳବେଢ଼ା କୂଅର ଉଆ ଦଉଡ଼ିରେ ପାଣି କଢ଼ା ହୋଇ ଛାମୁଙ୍କ ପାଦ ଧୋ-ପୋଛ ହେଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ହାତଗୋଡ଼ ଧୋଇଲି । ରାଜାଙ୍କ ଦେଖାଦେଖି ଗରୁଡ଼ସ୍ତମ୍ଭ ପଛରେ ହାତଯୋଡ଼ି ଆଖି ମୁଦିଲି । ରାଜା ସ୍ତୋତ୍ର ପାଠ କଲେ – ଜଗନ୍ନାଥସ୍ବାମୀ ନୟନ ପଥଗାମୀ ଭବତୁଂ ଇତ୍ୟାଦି –

ବାକି ଶ୍ଳୋକ ମୋର ମନେ ରହିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ହାତଯୋଡ଼ି ଠିଆ ହୋଇଥାଏ । ବଡ଼ ବିଜାର ଲାଗୁଥାଏ ମୋତେ, ହେଲେ ନିରୁପାୟ !

କେତେବେଳେକେ ମୋ ପାଳି ପଡ଼ିଲା – ଆଦେଶ ପାଇ ଗାଇଲି –

“କୃପାସିନ୍ଧୁ ବଦନ   କରି ଅବଲୋକନ
କେଉଁ କରମ ହୀନ ଜନ”...

ମୋ ଗୁରୁଦେବଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିବା ଜଣାଣରୁ ଯେତିକି ମନେଥିଲା ମୋର, ତାକୁ ଗାଇ ମନେ ମନେ ପୂଜ୍ୟ ରଘୁବାବୁଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତାର ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇଲି । ଗତ ରାତ୍ରିର ରାଜ ଅଭିନୟର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେଲା । ମୁଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ଘରକୁ ଫେରିବାର ‘ମୁଣ୍ଡ-ହଲା’ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇ ନିଷ୍ଠାର ପାଇଲି । ମନଟା କିନ୍ତୁ ଭାବି ହେଲା ରଜାଙ୍କ ଆଖିଝରା ଲୁହ କଥା । ମୁଁ ମନେ ମନେ ତାଙ୍କୁ ଯାହା ନାପସନ୍ଦ କରୁଥିଲି, ସେଇ କଥାଟା କେମିତି ବାଧୁଲା ମୋତେ ବିବେକ ଆଘାତ ପାଇ । କେତେ ସରଳ ସେ ! କି ନିଷ୍ଠା ତାଙ୍କର ! ରାଜ ଅଭିମାନ ସେଠି କାହିଁ ?

ଦଦାଙ୍କ ଘରକୁ ଆସି ଦେଖୁଲି ଗୋଟିଏ ରୂପା ଆଳିରେ ରଜାପାଟ ଯୋଡ଼ିଟିଏ ଆଉ ନଗଦ ଦଶଟଙ୍କା ଥୁଆ ହୋଇଛି । ସବା ଆଗେ ଆସନ ଦଉଡ଼ି ଆସି ମୋତେ ଖବର ଦେଲା – “ରଜାଘରୁ ତମ ପାଇଁ ବିଦାକି ଆସିଛି ନନା !” ମୋଠୁ ତା’ର ଖୁସି ବେଶି । ଦଦା ଓ ଖୁଡ଼ୀମାନେ ଭାରି ଆନନ୍ଦ ହେଲେ । ଦିନ ବାରଟା ଗୋଟାକବେଳକୁ ଦିଅଁଙ୍କ ଭୋଗ ଖୁରୀ-ଖେଚଡ଼ୀ – ଦଶ ପନ୍ଦର ଜଣ ଖାଇଲାଭଲି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ।

କ୍ରମେ ଦିନପ୍ରାୟ ଢଳିଆସିଲା । ଅମାରି କଶି ହାତୀଆଳ ହାତୀରେ ଆସି ଦଦାଙ୍କ ଦୁଆରେ ହାଜର । ଯିବାବେଳ ହେଲା । ଆସନର ଛଳ ଛଳ ଆଖି ଦିଓଟି ସଙ୍ଗରେ ଅଧାଭଙ୍ଗା ଗଳାରୁ –

“ନନା ! ଆଉ କେବେ ଆସିବ ?” ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ଆଖିପତା ଡିଙ୍ଗାଇ କୋହ ଚିପି କୌଣସିମତେ କହିଲି, “ଦଶହରା ଛୁଟିରେ ।”

“ନନା ! ମୋ ରାଣଟି – ନିଷ୍ଠେ ଆସିବ”, ଅମାନିଆଁ ଲୁହଧାର ଆଖି ପୁରାଇ ତଳକୁ ଝରି ପଡ଼ୁ ପଡ଼ୁ ହାତୀରେ ବସି ଗାଆଁକୁ ଲେଉଟିଲି ମୁଁ ।

ଜୀବନରେ ଛୋଟ ବଡ଼ କେତେ ଘଟଣା ଘଟେ, ହେଲେ ସତ୍ତ୍ୱିଏଁ ଛାତିରେ ଅଲିଭାଗିରା ମାରିଦେଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏ ଘଟଣାଟି କିନ୍ତୁ ଅଭୁଲା ହୋଇ ରହିଯାଇଛି ଆଜିଯାକେ – କେମିତି ଆଉ କାହିଁକି କେଜାଣି ?

ଆସୁ ଆସୁ ବାଟରେ କେତେ ଆମ୍ବତୋଟା, ଗାଆଁଗଣ୍ଡା, କ୍ଷେତ କିଆରି, କୋଉଠି କଜଳପାତି, କୋଉଠି ଚଷାପୁଅ, ହଳଦୀବସନ୍ତ, ଗାଆଁପିଲାଙ୍କ ଧୂଳିଖେଳ, ନାଳକୂଳରେ

ଗାଆଁ ଝିଅବୋହୂଙ୍କ ସଞ୍ଜ ଗାଧୁଆ, ପାଣିବୁହା – କେତେ କେତେ କଥା ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଯାଉଥାଏ । ସବୁ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଭଙ୍ଗାଗଲା କେତେ ଆପଣାର କରି କହୁଥିବାର ଶୁଣାଯାଉଥାଏ ମୋତେ –

“ନନା, ମୋ ରାଣଟି ନିଶ୍ଚେ ଆସିବ ।”

କଥାରେ କହନ୍ତି – “ଏକା ମହାନଦୀ ସହସ୍ରେ କୋଶ” । ତାକୁ ପାରି ହେଲି ହାତୀରେ ବସି । ଗାଆଁମୁଣ୍ଡ ଧରିଲା ବେଳକୁ ଫୁଲ-ସଞ୍ଜ । ମାଆଙ୍କ ଦେଉଳର ସଞ୍ଜ ଆଳତୀବେଳର ଯୋଡ଼ି ମହୁରୀ ଶୁଭୁଥାଏ । ତିନିକୋଶବାଟ ଆସିଲି, ହେଲେ ମୋ ଆଖି କାନ ପାଖରେ ଭଉଣୀଟିର ଲୁହଭରା ସେ କଳା ଭଅଁର ପରି ସରଳ ସୁନ୍ଦର ଆଖି ଦିଓଟି ଆଉ ତା’ର ଭଙ୍ଗାଗଲାର ରାଣ-ନିୟମଦିଆ ଅନୁରୋଧ ବରାବର ଖେଳିବାରେ ଲାଗିଥାଏ – ଠିକ୍ ଯେମିତି ବାଟଟା ତିନିକୋଶ ଦୂର ନୁହେଁ, ତିନିହାତ ବି ନୁହେଁ – ମାତ୍ର ତିନି ଆଙ୍ଗୁଳି ଛଡ଼ାରେ ।

ମୋ କଥା ମୁଁ ରଖୁପାରି ନାହିଁ । ଏଇ ଘଟଣାର ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷରେ ଯେତେବେଳେ ଥରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷରେ ପୁଣି ଥରେ ଚିନ୍ତିଆ ଗଲି, ସେତେବେଳକୁ ଦେଖୁଲି ସବୁ ବଦଳି ଯାଇଛି । ଦାଦା ମରିଗଲେଣି, ଇତିମଧ୍ୟରେ ଭଉଣୀର ବାହାଘର ସରି ହତଭାଗିନୀ ବିଧବା ହେଇଯାଇଛି । ମୁଁ ବି କମ୍ ବଦଳି ନାହିଁ ।

“ବେଙ୍ଗ ବୋଲେ ବେଙ୍ଗୁଲିଲୋ ପୃଥ୍ବୀ କ୍ଷଣ କ୍ଷଣକେ ଆନ ।”

– କଥାପଦକ ସେଇଠି ମନେ ପଡ଼ି ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ୱାସଟାଏ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ଅମାନିଆ ଲୁହ ଆଖି କୋଣରେ ରାଜୁତି କଲା ।

କେତେ ଦଶହରା ଛୁଟି ବିତିଗଲା । ମାତ୍ର ମୋର ବଚନଦିଆ ଦଶହରା ଛୁଟି ଜୀବନରେ ଆଉଥରେ ଆସିଲା ନାହିଁ । ଗାଆଁରେ ଥିଲେ ଅବା ସେଥର ନ ହୋଇ ଆଉ ଥରେ ସେ ଦଶହରା ଛୁଟି ଆସନ୍ତା । ମାତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ଶେଷକରି ମୁଁ ଗଲି ଖୋରଧା ହାଇସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାକୁ । ତେଣୁ ମନକଥା ମନରେ ମଲା ।

‘ଦାନ୍ତ ଗଲେ ଲୋକ ଦାନ୍ତର ମହତ ହୁଝେ ।’

ଖୋରଧା ଗଲି !

ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଇନର ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ିବା ପରେ ଏକଥାଟା ହାଡ଼େ ହାଡ଼େ ସମୁଝିଲି । ସ୍ନେହ ଆଦର ସହିତ ଶିକ୍ଷାଦେବା ଓ ଧନକ-ଚମକ ଦେଇ ପାଠ ପଢ଼ାଇବା ମଧ୍ୟରେ ଆକାଶ ପାତାଳ ପାର୍ଥକ୍ୟ । ସେ କଥାଟା ସାର୍ ରଘୁନାଥବାବୁଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବା ଦିନ ମୋ ଆଖିର ଅସରା ଲୁହ ମୋତେ ଜଣାଇଦେଲା । ଲୋକେ ଶିକ୍ଷା, ଦୀକ୍ଷାକୁ ଏକାଠି ମିଶାଇ ଗୋଳାଇ କହି ପକାଇବାର ଶୁଣାଯାଏ । ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷା ଆଉ ଦୀକ୍ଷା ଦୁହେଁ – ସତରେ

ଦୁଇଟି ଅଲଗା କଥା । ଶିକ୍ଷା ଥିଲେ ଯେ ଦୀକ୍ଷା ଥିବ — ଏକଥା ଚିରନ୍ତନ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ରଘୁବାବୁ କିନ୍ତୁ ଏକାଧାରରେ ମୋର ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଓ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ । ସେ ଗଢ଼ିଦେଇ ନ ଥିଲେ କଥା ହାଣ୍ଡିର ରୂପ ଆଉ ପ୍ରକାରେ ହେଇଥାନ୍ତା ଆଜି । ଏବେ ବିଚାରୁଛି ସେମିତି ଗୁରୁ ଭାଗ୍ୟରେ ଥିଲେ ମିଳନ୍ତି ସିନା ।

ଖୋରଧା ଗଲି, ସେତେବେଳକୁ ମୋ ବୟସ ପନ୍ଦର ବର୍ଷ । ମୋର ଦାଦା ସେଠି ସବୁଦିନିଆଁ କଚେରିର ହେଡ଼ କିରାଣି ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କରି ବସାରେ ରହି ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ବାପାଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେଲା । ଆମ ଘରର ଜେଜେବାପାଙ୍କ ଅମଳର କୋଠିଆ ସାରଥୀଆ ସଙ୍ଗରେ ବଳଦଗାଡ଼ିରେ ବସି ଖୋରଧା ରମାନା ହେଲି । ଘରେ ଝିଅ ବିଦାବେଳର କାନ୍ଦ ବୋବାଳି । ସାର୍ ରଘୁବାବୁ ଦି'ଧାର ଝରାଲୁହ ପୋଛି ମଥା ମୋର ଆଉଁଶି ଦେଲେ, ହେଲେ ପଦେ କଥା କହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ବିଦାୟବେଳେ ଲୁହଭରା ଆଖି ଆଡ଼େଇ ନେଇ ବେଗେ ଫେରିଗଲେ । ତାଙ୍କ ଖଡ଼ମର ପ୍ରତି କ୍ଷେପର ଶବ୍ଦ ବୁକୁରେ ମୋର ସ୍ମୃତିର ହାତୁଡ଼ି ପିଟିଲାପରି ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ । ଘରୁ ବିଦାୟ ହୋଇ ମାଆ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ଚରଣ ତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି, ଶଗଡ଼ଗାଡ଼ିରେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ବାହାରିଲି ଖୋରଧା ।

ପଛକୁ ରହିଯାଉଥାଏ ପାଟପୁର, ଗୋପାଳପୁର, ଭୋକା ଗହୀର, ତୁଳସୀପୁର, ରଣନଈ, ହଳଦିଆଗଡ଼, ମୁକୁତାପୁର — ଏମିତି ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଗାଆଁ ନାଆଁ ବତାଉଥାଏ ସାରଥୀଆ — ମୁଁ ତାକୁ ଭାଇ ବୋଲି ଡାକେଁ । ସେ ବି ମୁରବିପଣିଆଁ କରେ ମୋ ଉପରେ । ବେଳେ ବେଳେ ଆକଟ କରେ, କେତେ କଥାରେ । ସେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଗପ ଯୋଡ଼ି ମନ ବହଲେଇବାର ଫନ୍ଦି କରୁଥାଏ । ମୁଁ ସବୁ ବୁଝି ପାରୁଥାଏଁ ହେଲେ ‘ମନପୋଡ଼ି’ର ଔଷଧ କଅଣ ଏଇଆ ? ଗାଆଁଗଣ୍ଡା, ତୋତାନଟା ସମସ୍ତେ ଆଖିର ପାଣି ଗାଧୁଆ ହୋଇ ଝାପ୍‌ସା ଝାପ୍‌ସା ଦିଶୁଥାଆନ୍ତି ମୋତେ ।

ମୁକୁତାପୁର ଗାଁ ମୁଣ୍ଡରେ ନାଲି ସଡ଼କ । ସଡ଼କକୁ ଲାଗି ଦୋଳବେଦୀ । ଗାଁ ଭିତରକୁ ଯେଉଁ ଶାଖା ସଡ଼କଟି ପଡ଼ିଛି, ତାହାରି ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଗଜଡ଼ଘର । ନୁଆଁଣିଆ ଚାଳ । ଦୁଆରେ ବାଉଁଶ ତାଟିର କବାଟ । ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ବୋଉ ତିଆରି କରି ଦେଇଥାଏ ଖୁରୁମା ଆଉ ମଗଜଲହୁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ବେଶିଦିନ ରହିବ, ସୁବିଧା ଅସୁବିଧାବେଳେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଖାଇବି ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ବାପା ବୋଉଙ୍କ କୋଳ ଛାଡ଼ି ତ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଦେଶ କରି ନ ଥିଲି । ତା’ଛଡ଼ା ଆମ ଦଦାଟି ବଡ଼ କୃପଣ । ସେ କଥା ଘରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ବାପାଙ୍କର ଠିକ୍ ଓଲଟା ସେ । ଦାଦାଙ୍କର ଅଧଲା ପାହୁଲାର ହିସାବ ଖାତାରେ ଚଢ଼େ । ଜଣେ ଜେଜେବାପା ଆମର କହନ୍ତି — ମୋ ବାପାଙ୍କର ‘ଚିରା ଖାଲୋଇ’ । ହିସାବ ଲେଖା ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଜାତକରେ ନ ଥିଲା । ସେ କହନ୍ତି — ‘ଚକାଟା ଗୋଲ, ଗଢ଼ିଆସେ — ଗଢ଼ିଯାଏ ।’

ମୁକୁତାପୁର ଗାଆଁ ମୁଣ୍ଡରେ ବଳଦ ଫିଟା ହେଲା । ଗଉଡ଼ ଘରେ ଦହି ମିଳିବ । ସାଥରେ ଖଲିଆ ମାଆ ଘରର ଚୁଡ଼ା ତ ଅଛି । ସାରଥୀ ଆଉ ମୁଁ ଦୁହେଁ ଗଉଡ଼ଘରକୁ ଗଲୁ । ସେ କଂସା ବରତନ ଖଣ୍ଡିଏ ଦେଲା । ଛେଦା ଦହି କିଣି, ଚୁଡ଼ା ଦହି ପାଗଟାଏ କଲୁ । ବିଚାରି ଗଉଡୁଣୀ ତା'ଘରୁ ଲୁଣ ମରିଚ ଆଣି ଚକଟା ପାଗକୁ ଲୁଆଣ ଦେଲା । ଭାରି ଆଦରରେ କେତେ କଥା ପଚାରିଲା – ଗାଆଁଗଣ୍ଡା, ବାପମାଆ, ବହୁବାନ୍ଧବ ଟିକିନିଷ୍ଟ କରି ନାନା ପ୍ରଶ୍ନ ? ଗଲାଆଇଲାବେଳେ ଏଇଟା ବାଟବଧା କରିବାକୁ ତୁହାଇ ତୁହାଇ କହିଲା ସେ । ତା' ଆଦର କୁହା ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ ଆଜି ବି ।

ଖୋରଧାରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ବରୁଣାଇ ସାହିରେ ଦାଦାଙ୍କ ବସା, କୃଷ୍ଣମହାଜନଙ୍କ ବାହାର ପାଖ ଘରେ । ଏଇ କୃଷ୍ଣ ମହାଜନଟି କପାଳିଆ ଲୋକ । ପିଅନ ଚାକିରି କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ନଡ଼ିଆର କୋଉ ଶିରାରେ ପାଣି କେମିତି ପଶେ କହି ନ ପାରିବା ପରି, କୃଷ୍ଣମହାଜନଙ୍କ ଜମିଜମା, ଧାନ, ଧରମ, ଘରବାଡ଼ି ଅଠୁ । ଧାନ କରଜ ଦିଆନିଆ କରନ୍ତି ସେ । କାମ ଚଳିବାମାନିଆଁ ହିସାବପତ୍ର ଟିକିଏ ଆସେ । ଖାତକମାନଙ୍କୁ ସକାଳୁ ଦିଆନିଆ କରିସାରି ପାଣି ଚଳେ ଢାଳି ହୋଇ ପଡ଼ି, ବେକରେ ହୁଦା ପକେଇ ତରବର କରି ମୁଠାଏ ଗିଳିଦେଇ, କୃଷ୍ଣମହାଜନ କଚେରିକୁ ବାହାରି ପଡ଼ନ୍ତି । ଫେରୁ ଫେରୁ ସଞ୍ଜ ଛଅଟା ।

ସେଦିନ ଆମ ଗାଡ଼ି ତାଙ୍କ ଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ସେ କଚେରିରୁ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ଆଗରୁ ବୋଧହୁଏ ଜାଣିଥିଲେ, ତେଣୁ ଟିସ୍ତାଲୋକ ପରି ମୋତେ ଘର ଭିତରକୁ ଡାକି ନେଲେ । ଶଗଡ଼ ତାଙ୍କ ପାତେରି ଭିତରେ ଖଲାବାଡ଼ିରେ ରହିଲା – ଯାଉଁଲି କବାଟ ମୁଦରେ ।

ମନ ନିହାତି ଖରାପ ଥାଏ । ସବୁ ତ ନୂଆ । ସେତେଦିନ ଯାଏ ମୋର ମାଛ ମାଉଁସ ଛଡ଼ା ଆଉ କୌଣସି ପରିବା ତୁଉଣ ଖାଇବାର ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥାଏ । ଭଜା ଓ ପୋଡ଼ା ମୋ ଭାତ ଆଳିର ସାଥୀ । ଏଠି ପୂଜାରୀ ରାନ୍ଧଣା । ତା' ପୁଣି ଗହମ ଗୋଟି ଗଣିତା । ଏତିକି ଢାଳି, ଏତିକି ପରିବା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଦିବାକ୍ ଟିକିନିଷ୍ଟ ହିସାବରେ ଦାଦାଙ୍କର ଖରଚ । ମୋଟା ଚାଉଳ ଭାତ, ଘିଅ ପଡ଼େ ନ ପଡ଼େ ଖାଲି ବିଧି ରକ୍ଷା – ‘ଘୃତହୀନକୁ ଭୋଜନ’ – ହେତୁ ଛଟାଏ ଘିଅ ଭାତରେ ପଡ଼ିବା କଥା । ଘରେ ଖାଉଥିଲି ଗିନାଏ ଘିଅ । ଭଜା ଓ ପୋଡ଼ା ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଅଛି । ପହିଲେ ଭାତ ଆଳି ଦେଖି କାନ୍ଦ ମାଡ଼ିଲା । ଗୁଣ୍ଡା ତଣ୍ଡିରେ ଗଳିଲା ନାହିଁ । ସାରଥୀଆଭାଇ ବହୁତ ବୁଝାଇଲା । ରାତି ପାହାନ୍ତାରୁ ସେ ଘରକୁ ଫେରିଯିବ । ଆଉ ଦିନେ ଅଧେ ହେଲେ ରହନ୍ତା, ହେଲେ ଦଦାଙ୍କ ହିସାବ – ଜଣେ ବଢ଼ିଲେ, ମାଣେ ଖସେ । ସେ କହିସାରିଲେଣି ରାତି ପାହାନ୍ତାବେଳକୁ ଉଠି ଗାଡ଼ି ଯୋଟି ଫେରିଯିବାକୁ । ବାଟ ଖର୍ଚ୍ଚକୁ ସିଉକାଟିଏ ଦେଇ, ବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି

ଦିଆ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ହୁଟାଇ ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି ରାତିରୁ । ଶୀତଦିନ, ପାହାନ୍ତାରୁ ବିଚାରା ଗାଡ଼ି ଯୋଡ଼ି ଯିବ, କୋଠିଆ ହେଲେ ବି ଜୀବନ ତ ଅଛି ତା’ର; ମୋତେ ଭାରି ବାଧୁଲା । ଏକେ ମୋ ଅବସ୍ଥା, ତା’ ଉପରେ ଏଭଳି ବ୍ୟବହାର ଦେଖୁ; ବୋଧ ଉପରେ ନଳିତା ବିଡ଼ା ପରି ମୋର ଦୁଃଖ ଉଡ଼ୁକି ପଡ଼ିଲା, ହେଲେ ଉପାୟ ନାହିଁ । ଦାଦା ତ ।

ସାରଥୀ ଗଲା । ସକାଳୁ ମୁଁ ନିତି ପାଇଁ ହୁଟାଇଲି । ପୂଜାରୀ ବୁଡ଼ାଭଜା ଉଖୁଡ଼ା ହୁଇ ପଇସାର ଜଳଖିଆ ପାଇଁ କିଣି ଆଣିଦେଲା । ତାକୁ ଦେଖୁ ମୋତେ ଆଉ ମୋ ଆଖିର ଲୁହ ସମ୍ଭାଳି ହେଲା ନାହିଁ । ଖାଲି ବୋଉ ମନେପଡ଼ିଲା । ଭାବିଲି ସେ ଜାଣିକରି ମୋ ଟ୍ରାକ୍‌ରେ ଦୁଇଟି ଟିଣ୍ଡବାରେ ଖୁରୁମା ଦେଇଛି । ବୋଉକୁ ମନେ କରି କରି ଜଳଖିଆ ଆଣି ଖାଇଲି । ବୁଡ଼ାଭଜା ଉଖୁଡ଼ାକୁ – ଏଇନେ ଭୋକ ନାହିଁ ବୋଲି କହି ପୂଜାରିକି ଦେଲି । ବିଚାରା ସନ୍ତୋଷରେ ସେତକର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିଦେଲା । ଏଇଠି ପୂଜାରି କଥା ଟିକିଏ କହେଁ – ସେତେବେଳର ପୂଜାରି ନାଆଁ ‘ନେଉଳ’ – ତ୍ରିପଟ୍ଟ କଲା । ମୁହଁଟି ନେଉଳପରି । ତା’ର ସଞ୍ଜବେଳେ ଚୁଲିଫୁଙ୍କିବା କଥା ଏବେ ବି ମନେଅଛି । ଖୋରଧାରେ ଭାରି ମଶା । ନେଉଳ ଚୁଲିକୁ ଫୁ ଫୁ କରି ଫୁଙ୍କିଲାବେଳେ ଗାଏ –

“ବେଳ ବୁଡ଼ିଲା – ସଞ୍ଜ ହେଲା
ଘରେ ଘରେ ଦେଲେ ଧୂଆଁ
ମଶାମାନେ କବାଟ କଣେ
ହେଲେ ଭୁଆଁ ଭୁଆଁ ।
ବୀରବର ଡାଆଁଶ ପତଙ୍ଗ ବିଦ୍ୟାକାରୀ
ମଶାମାନେ ବଜାଉଛନ୍ତି ମଙ୍ଗଳ ମହୁରୀ ।”

x

x

x

ଗୀତ ସାଥରେ ଫୁଙ୍କନକାର ଫୁଙ୍କ, ସତେ ଯେମିତି ତାଳ ପଡୁଥାଏ । ଭାରି ମଉଜିଆ ଲୋକଟାଏ ସେ ନେଉଳ । ବସାରେ ଚାକର କେହି ନାହିଁ । କୁଅଟାରେ ଅବଶ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ପାଣି; କିନ୍ତୁ ପାଣି କାଢ଼ି ତ ଜାଣେ ନାହିଁ । ପାଖରେ କେଉଁଠି ପୋଖରୀ ଥିବାର ମୁଁ ଦେଖୁ ନାହିଁ କି ଜାଣି ନାହିଁ । ମହାନଦୀ ଗାଧୁଆ ଅଭ୍ୟାସ ଯାହାର ସେ କୁଅରୁ ପାଣି କାଢ଼ି ଗାଧୋଇବ – ତା’ ପୁଣି ଦିନେକାଳେ ଯେ ଢାଳ ବା ଗରା ବେକରେ ଦଉଡ଼ି ଛନ୍ଦି ଜାଣି ନାହିଁ; ସେ ପୁଣି ପାଣି କାତୁଛି କେତେକେ ? ବନ୍ଧୁ କଷ୍ଟରେ ଦି’ଚାରି ଢାଳ ପାଣି କୁଅରୁ କାଢ଼ି ‘କାକ ସ୍ନାନ’ ସାରିଦେଲି । ଲୁଗା ଚିପୁଡ଼ିବା ପୁଣି ମୋ ପକ୍ଷେ ଗୋଟାଏ ଅଡୁଆ ପାଠ । କୌଣସିମତେ ସେତକ ସାରି ଦାଦାଙ୍କ ପାଖରେ – ଅବଶ୍ୟ ସାଜରେ ନୁହେଁ – ଭୋଜନକୁ ପିଢ଼ାରେ ବସିଲି । ଏ ପିଢ଼ା ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥିଲା ମୋର । ଗାଲିଚାରେ

ବସି ଖାଇବା କଥା ଅଲଗା । କୌଣସିମତେ ବସିଗଲି ସିନା, ହେଲେ ସେ ‘ଜଳବଡ଼ ତରଳ’ ମୁଗ ତାଲିକି ଦେଖୁ ଭୋଜନରୁ ବିଲକୁଲ୍ ଭକ୍ତି ଛାଡ଼ି ପଳାଇଲା । ଆଗ ରାତି ପରି ଦରଖୁଆ ହୋଇ ଉଠିଲି । ଦାଦା ମୋତେ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଖୋରଧା ହାଇସ୍କୁଲକୁ ଗଲେ । ସେଠି ଦାଦାଙ୍କ ସବୁ ଜାଆଁଳର ସ୍ବର୍ଗତ ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ହାଇସ୍କୁଲର Additional Teacher ଓ ଶ୍ରୀ ମହେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମଜୁମଦାର ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥାଆନ୍ତି ।

ନାଆଁ ଲେଖାଗଲା । ଚରଣମଉସା (ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ) ମୋତେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ Fourth Class ବା ମାଟ୍ରିକ୍ ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀରେ ବସାଇ ଦେଲେ । ଜଣାଶୁଣା ସାଙ୍ଗସାଥୀ କେହି ନାହିଁ । ମୁଁ କ୍ଲାସ୍‌କୁ ଗଲାବେଳେ ହେଡ଼ପଣିତ ଫକୀର ମିଶ୍ରେ ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ାଉ ଥାଆନ୍ତି । ବହିଟି ନାଁ ‘ଶିକ୍ଷା’ । ମନେଅଛି – “ଏକଃ ସ୍ବାଦୁ ନ ଭଞ୍ଜିତ” – ଏଇ ଧାଡ଼ିକ ମୋର ଖୋରଧା ସ୍କୁଲର ପଢ଼ିଲି ଶୁଣାପାଠ । ଯୋଗକୁ ମୁଁ ବୋଉ ପାଖରୁ, ଟିକିଏ ଟିକିଏ ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିଥିଲି – ତେଣୁ ମୋତେ ଏହା ପୁରୁଣା ପାଠ ପରି ଲାଗିଲା । ପଣିତ ଫକୀର ମିଶ୍ରେ ଧାଡ଼ିଏ ଦି’ ଧାଡ଼ି ପଢ଼ାଇ ଦେଇ ଚୌକିରେ ବସି ପଢ଼ିଲେ । କୋଉଠି ଥିଲେ ସେ ନିଦ୍ରାଦେବୀ ! ଦୟାକେ ଆସି ପଣିତ ମହାଶୟଙ୍କ ନାଶ-ଶୂନ୍ୟା ଫରତା ନାକପୁଡ଼ା ଦି’ତା ଭିତରେ ବିଜୟ ନାଗରା ବଜାଇ ଦେଲେ । ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲା । ଅତରହରେ ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ପଣିତ ମହାଶୟ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀକୁ ବାହାରିଗଲେ ।

ପଣିତେ ଏକ ଅଛୁତ ଲୋକ । ତାଙ୍କ ଘର ପୁରୀରେ । ସମ୍ଭବତଃ ଜେନାରୀ ଗଛ ପାଖରେ । କ୍ଲାସ୍‌କୁ ଆସନ୍ତି ବେକରେ ଖୋଲା, ଢିଲାହାତ କୁରୁତା, ଛାତି ମୁକୁଳା ଥାଏ । ବେଶ୍ ରସିକ ଲୋକ । କ୍ଲାସ୍‌କୁ ଆସିବାବେଳକୁ ଦିନେ ଦିନେ ଗଳାରେ ମଲ୍ଲୀମାଳ ଝୁଲୁଥାଏ । ଶିକ୍ଷା ଓ ଉପକ୍ରମଣିକା ପଢ଼ାନ୍ତି ସେ । ଶିକ୍ଷା ବହିରୁ କିମ୍ବା ଉପକ୍ରମଣିକା ବ୍ୟାକରଣରୁ କିଛି ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଦେଇ, କେହି ଛାତ୍ର ତା’ର ଠିକଣା ଉତ୍ତର ଦେଇ ନ ପାରିଲେ ‘ଇଉ, ଇଉ’ ବୋଲି କହି ହାତରେ ଧରିଥିବା ସାନ ବେତଟି ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ବୁଲାଇ ଥାଆନ୍ତି । ତା’ପରେ ଆଦେଶ ହୁଏ – “ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟାୟ ଇନ୍ ଦି ବେଷ୍ଟ”, ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଦେଇ ମୁରୁକିହସା ମାରୁଁ ଆମେ ପିଲାଏ । ସେଇଠୁ ପଣିତଙ୍କର ଆସନ ଗ୍ରହଣ, ନୟ୍ୟ ସେବନ, ନିଦ୍ରାଦେବୀ ଆରାଧାନ, ନାସିକା ଗର୍ଜନ ଇତ୍ୟାଦି ଚାଲେ ଆନନ୍ଦ ଦସ୍ତରୀର ଘଣ୍ଟାବାଦନ କର୍ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ତହିଁ ସବେଗେ କୁରୁଟି ତ୍ୟାଗ ଏବଂ ବେତାଣ ଖଣ୍ଡି କାନ୍ଧରେ ସଜାଡ଼ୁ ସଜାଡ଼ୁ ଯଥାଶୀଘ୍ର ପ୍ରସ୍ଥାନ ।

କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ କଥା – ଭାଗ୍ୟଯୋଗକୁ ଯେଉଁଦିନ ସେ ପଢ଼ାନ୍ତି, ସେଦିନ ନାନା ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଏମିତି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝାନ୍ତି ଯେ ପାଠ ମନରେ ଲାଖି ରହେ । ମନେହୁଏ ପଣିତେ ସତରେ କିନ୍ତୁ ପଣିତ । ତାଙ୍କ କଥା ଅଭୁଲା ।

ମଣିଷଠୁ ବଳି ଅବସ୍ଥାର ବିଶିଷ୍ଟ ନଉକର ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ଆଜିଷ୍ଟତୁଣ୍ଡା ବିରାଡ଼ି, ଉପାସ ରହିଯାଏ ପଛେ, ବିନା ମାଛ, ଶୁଖୁଥାରେ ଭାତ ବୁଟେ ନାହିଁ ତାକୁ । କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ସବୁ ପାରେ, ଅବସ୍ଥାଚକ୍ରରେ ସବୁକଥା ତା'ର ଦିହସୁହା ହୋଇଯାଏ । ବେକରେ ଭୋଲ ପଡ଼ିଲେ, ବଳେ ବଳେ ବଜେଇ ଶିଖେ ସେ । ଦିନାକେତେ ଖୁବ୍ କଷ୍ଟ ହେଲା । ହସ୍ତାଏ ଅଧେ ପରେ ବୋଉ ଜଳଖିଆ ତିଆରି କରି ପଠାଏ । କିଛି କିଛି ଟଙ୍କା ବି କେହି ଆସୁଥିଲେ ତାଙ୍କ ହାତେ ଦେଇ ପଠାଏ ।

କ୍ରମେ ସାଥୀ ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଚିହ୍ନାଜଣାଟା ପାକଳ ହେଇଗଲା । ମୋ ଗୀତ ଲେଖା ଆଉ ଗୀତ ପାଇବାଟା ଛାଏଁ ଛାଏଁ କେତେ ବନ୍ଧୁ ଯୋଗାଡ଼ି ନେଲା । ଖେଳଛୁଟିବେଳେ ପଞ୍ଚାଏ ପିଲା ମୋତେ ଘେରିବସି ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ କାଉଲ ବାଉଲ କରି ପକାନ୍ତି । ଧୀରେ ଧୀରେ ମୋ ଗାଇବା କଥା ପ୍ରଚାର ହୋଇଗଲା – ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ି, ବାହାରେ । ମୁଁ ବି ମନେ ମନେ କିଏ କୋଉଠି ଗୀତ ଭଲ ଗାୟକ ବା ଓଷାଦ୍ ଅଛନ୍ତି ସେକଥା ଖୋଜି ବୁଲୁଥାଏଁ ।

ହଉ ହଉ ଆମ ସାଇରେ ଆମେ ଚାରି ସାଙ୍ଗ କୁଟିଗଲୁଁ । ଆମେ ଚାରି କ – କଳୁ, କାଶୀ, କାଳୀ, କୁଳଙ୍କର ମେଣ୍ଟ ହେଲା । କଳୁ ଟିକିଏ ବୟୋଧୁକ, ତେଣୁ ସେ ‘କଳୁଭାଇ’ ବୋଲାଉଲେ । ଚାରିସାଙ୍ଗ ଭିତରୁ ଜଣେ ଆମ ପଢ଼ିବାବେଳୁ ସେପାରିକି ଟିକିଏ କାଟିଛି, ସେ କୁଳମଣି ବ୍ରହ୍ମା – ରାଜକୁମାର ପରି ରୂପ, ଦିବ୍ୟ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଦିନକୁ ଅଠର ଘଣ୍ଟା ଘୋଷିଲାବାଲା, ମାତ୍ର ‘ଚିର-ବେଗା’ ସେ ବହୁତ ଘୋଷେ ବେଗେ ପାସୋରେ । କୁଳ ତ ଗଜା ବୟସରୁ ସାଙ୍ଗ ଛଡ଼ା ହେଲା, ବାକି ରହିଲୁଁ ତିନି । କାଶୀ ଗୀତ ଗାଇ ଜାଣେ – ଅଛି କି ନାହିଁ – ତା’ ଖବର ଆଉ ଜାଣି ନାହିଁ । କଳୁଭାଇ ବା କଳ୍ପତରୁ ରାୟ ମଧ୍ୟ କେତେ ବର୍ଷ ହେବ ଆରପାରିକି ଗଲାଣି । ଥୁଣ୍ଡା ବରଗଛ ମୁଁ ମାତ୍ରକ ଅଛି ।

କଳୁଭାଇଟା ‘ଚିରଚିରା’ – ସେ ବହୁତ ଘୋଷେ, ବହୁତବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନେରଖେ । କାଶୀ ‘ବେର୍ ବେଗା’ – ଅଳ୍ପକାଳ ଘୋଷେ, ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପାସୋରି ଦିଏ । ଆଉ ମୁଁ ? ବେର୍ ଚିରା । ଅଳ୍ପକାଳ ପାଠ ପଢ଼େଁ – ମନେରଖେ । ଆମ ଭିତରେ ସାଙ୍ଗମାନେ ମୋତେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଆମ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ସ୍ୱର୍ଗତ ମହାନ୍ତବାବୁ – ଚଳନ୍ତି ମହାଦେବଙ୍କ ଭଳି ଅପୂର୍ବ ପୁରୁଷ । ରୂପ ତାଙ୍କର ଦେଖିଲେ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ଭଲ ଆସେ । ଜ୍ଞାନୀ ଯେମିତି, ଗମ୍ଭୀର ସେମିତି । ମନେହୁଏ, ସେତ ପାଠକୁ ପଢ଼ାନ୍ତି ନାହିଁ । ପାଠକୁ ଗୋଳି ପିଆଇ ଦିଅନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତାଙ୍କର । ଆଜି ବି ଅଭୁଲା ରହିଛି – ସେ ଅସ୍ୱାଦଶ ପୁରାଣ ହେତୁ ରଖିବାକୁ ଯେଉଁ ସୂତ୍ରଟି ବତାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେଇଟି ହେଲା –

“ମଦୁୟ, ଭଦୁୟ ଝୈବ, ବକ୍ରୟ, ବ୍ରତତୁଷ୍ଟୟ – ଅ, ଗ, ନା, ଲି, କ୍ର, ପ, ଷ୍ଟୟ” – ଏଗୁଡ଼ିକ ପୁରାଣମାନଙ୍କର ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷର । ସେକେଣ୍ଡ ଚିତର – ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋପାଳ ଚରଣ

ପଟନାୟକ, ଘର ଜାଆଁଳାରେ; — ଜ୍ଞାନୀ, ଗମ୍ଭୀର ବ୍ୟକ୍ତି । ଖୋରଧା ସ୍କୁଲରେ ମୁଁ ପଢ଼ିବାର ବର୍ଷେ ଦି'ବର୍ଷ ପରେ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ ଛାଡ଼ି, ସେ ହାକିମ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ଆସିଲେ ଆଉ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଦ୍ଵାନ୍ ଶିକ୍ଷକ ପର୍ଶୁରାମ ବର୍ମା — ଘର ପୁରୀ, ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କ ପରେ ଆଉ ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ମିଳିଗଲେ ।

ଆଡ଼ିସ୍ନାଲ୍ ଟିଚର୍ — ମୋ ମଉସା ପଦ୍ମଚରଣ ପଟନାୟକ । ବେଶ୍ ଛାତ୍ରପ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତି ସେ । ବକ୍ତା, ଲେଖକ, ମଧୁର ଭାଷୀ, ସୁନ୍ଦର ସ୍ଵାକ୍ଷ୍ୟବାନ୍ ଯୁବକ । ଗୋପାଳବାବୁଙ୍କର ସେ ଦାଦୀପୁଅ ସାନଭାଇ । ଘର ସେଇ ଜାଆଁଳାରେ । ତାଙ୍କର ବଂଶରେ ସଜ୍ଜାତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ଥାଏ । ପଦ୍ମଚରଣବାବୁଙ୍କ ଡାକ ନାଆଁ ଚରଣବାବୁ । ତାଙ୍କ ଦାଦା ସ୍ଵର୍ଗତ ଗୌରକୃଷ୍ଣ ପଟନାୟକ ଜଣେ ସଜ୍ଜାତ ଲେଖକ ଓ ଗାୟକ ମଧ୍ୟ । ଚରଣବାବୁ ନିତି ବ୍ୟାୟାମ କରନ୍ତି । ସେ ଖେଳକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଖୋରଧା ବୋର୍ଡିଂର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଥିଲେ । ପରେ ଶିକ୍ଷକତା ଛାଡ଼ି, ସେ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଡେପୁଟି ଇନିସ୍ପେକ୍ଟର ହୋଇଥିଲେ । ଆମ ସେକେଣ୍ଡ ପଣ୍ଡିତ ଆଆନ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ କୃପାସିନ୍ଧୁ ହୋତା । ଦେବତା ଭଳି ପୁରୁଷ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ଭକ୍ତି ଆସେ ତାଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ଧୀର ଚାଲି, ଗମ୍ଭୀର ମୁଖ, ହସରେ ମଧୁରତା ଥାଏ; କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଅଳ୍ପ ହସନ୍ତି ସେ । ସଡ଼ଚରିତ୍ର, ସାଧୁ ପୁରୁଷ, ଦେଶପ୍ରାଣ ପ୍ରବୀଣ ବ୍ୟକ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ହୋତା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଗଠନ, ଶିକ୍ଷା, ଦୀକ୍ଷା ଓ ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ପ୍ରତି ସୁଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତି । ଆମକୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ପଢ଼ାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ କବିବର ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଲେଖା ‘ସପ୍ତରଥୀ’ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ସେ । ପଢ଼ାଉ ପଢ଼ାଉ ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି ସେ । ହାଇସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ରୂପ, ଗୁଣ — ସବୁଥିରେ ସେ ବାରି ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ସେ ବଡ଼ ସାଧାସିଧା ଲୋକ, ଗୋଡ଼ରେ ଚଢ଼ିକୁତା ହଳକ ଛଡ଼ା କେବେ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟପ୍ରକାର କୁତା ପିନ୍ଧିବାର ଦେଖି ନାହିଁ । ଖୋରଧା ବଡ଼ବଜାରରେ ସେ ବସା କରି ଆଆନ୍ତି । ମୁଁ ଟିକିଏ ଲେଖାଲେଖି କରୁଁ, ଜାଣିପାରି ସେ ମୋତେ ଆଦର କରନ୍ତି ।

ଦିନେ ମୋ ଗୀତ ଲେଖା ତାଙ୍କୁ ଦେଖାଇବି ବୋଲି ସାହସ କରି ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଗଲି । କେତୋଟି ଗୀତ ଦେଖି, ପ୍ରଥମେ କିଛି ନ କହି ମୋ ଆଡ଼େ କିଛିବେଳ ଚାହିଁ ରହିଲେ, ମୋତେ ସେ ଉପଦେଶ ଦେଲେ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ । ଏଇଠି ମୋର ଲେଖକ ଜୀବନର ଘୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଲା, ତାଙ୍କରି କୃପାରୁ । ୧୯୧୪-୧୫ରେ ଖୋରଧା ହାଇସ୍କୁଲରୁ ଖଣିଏ ପତ୍ରିକା ଛାପାହେଲା । କେବଳ ତାଙ୍କରି ଉଦ୍ୟମ, ଯତ୍ନ ଓ ପରିଶ୍ରମ ଫଳରୁ । ପତ୍ରିକାଟିର ନାଆଁ ‘ଉଦୁଡ଼ୁମା’ । ମୋ ଜୀବନର ଏହି କବିତା ପ୍ରକାଶନ ଏକ ମସ୍ତବତ୍ ସୀମାରେଖା । ଯା ପୂର୍ବରୁ ମୋ ଲେଖା କେବେ ଛାପା ହୋଇ ନ ଥିଲା । କି ଆନନ୍ଦ ମୋର ! କେତେ କୃତଜ୍ଞ ହେଲି ମୁଁ ପଣ୍ଡିତ ହୋତାଙ୍କ ପାଖରେ ! ମୋର ଗୋଟିଏ କବିତା ଛପା ହୋଇଛି — ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବୋଉ ପାଖକୁ

ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ପଠାଇଦେଲି । କେତେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ସେ ମୋତେ ଚିଠି ଲେଖିଲା । ଆନନ୍ଦ, ଗର୍ବ, ଆଉ ଗୌରବରେ ବୁକୁ ସେଦିନ ଫୁଲିଉଠିଲା ମୋର । ପଢ଼ା ସାଥୀମାନେ ମୋତେ କେତେ ବଧାଇ ଦେଲେ ।

ପହିଲେ ପହିଲେ ଖୋର୍ଦ୍ଧାରେ ମୋର ଖୁଆପିଆ, ରୁହାଣୁଆ, ଚଲାଫେରାରେ ସେମିତି ଭାରି କଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା, କ୍ରମେ ସାଙ୍ଗସାଥୀ ମେଳରେ ସେ ସବୁ ଦିହର ମଳି ହୋଇଗଲା । ବୋଉ କିନ୍ତୁ ତା'ର ସେ ଖୁରୁମା, ରାଣି ଖଜା ପଠାଇବାକୁ ପାସୋରି ନାହିଁ । ଫି' ମାସରେ ତା'ର ସେ ଜଳଖିଆ ପଠାଇବାଟା ମୁକର, ତା'ସଙ୍ଗେ ଆଗପରି କିଛି ହାତ ଖରଚ ବି ପଠାଏ । ବସାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପିଲା ଥାଏ, ତା' ନାଆଁ ଗିରିଧାରୀ ପଟ୍ଟନାୟକ । ଓହ୍ଲସିଂହ କୋଠକରଣ ବାଙ୍କନିଧି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁଅ ସେ । ଦାଦା ତା'ର 'ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ଟିଉଟର' ମୁରବି । ସେ ତଳ କ୍ଲାସ୍‌ରେ ପଢୁଥାଏ । ଭାରି ଭଲ ପିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ସେ ବି ମୋ ଜଳଖିଆରେ ଭାଗୀଦାର ହୁଏ ।

କେତେ ପିଲା ତ ସାଥୁ ହୋଇ ପଢୁଥିଲୁଁ, ହେଲେ କାଣୀ ଭଲ ଗାଇ ଜାଣୁଥିଲା । ଗୀତରେ ତା'ର ମୋର ବାଦ ଲାଗେ । କଲୁଭାଇ ଓ କୁଳ ହୁଅନ୍ତି ବିଚାରକ । ଗଲାଣି ସେ କାଳ କଥା । ଏବେ ଖରଣ୍ଡାସ ସେ ସ୍ମୃତିର ସ୍ଥାନକ ସିନା !

ବରୁଣାଇ ସାହିରେ ଆଉ ଜଣେ ମୋର ବିଶିଷ୍ଟ ସାଙ୍ଗଙ୍କ ନାଆଁ ଶ୍ରୀ ରାସବିହାରୀ ରାୟ । ସେ ମୋର ମହାପ୍ରସାଦ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ବହୁତ ଯା'ଆସ କରୁଁ । ମହାପ୍ରସାଦଙ୍କ ବୋଉ ମୋତେ ପୁଅପରି ଦେଖନ୍ତି । ଭଉଣୀମାନେ ଆଦର ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ମୁଁ ଘର ପରି ଚଳେଁ ତାଙ୍କମାନଙ୍କ ସାଥରେ । ମହାପ୍ରସାଦ ଶ୍ରୀ ରାୟ ଏବେ କଟକର ଜଣେ ଭଲ ଆଡ଼ଭୋକେର୍ ।

ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ମୋର ଆଉ କେତେ ସାଙ୍ଗ ଥିଲେ । ସବୁରି ନାଆଁ ହେତୁ ହଉ ନାହିଁ । କେତେ ମନ ଅଛି, କେତେ ଛାତିରୁ ଲିଭିଗଲେଣି । ମନେଥିବା ସାଙ୍ଗମାନେ ହେଲେ –

ଅନନ୍ତ ଦାସ – (କ୍ଲାସ୍‌ରେ ଫାଷ୍ଟ ହୁଏ)

ଦିବ୍ୟସିଂହ ପଟ୍ଟନାୟକ – (ମୋର ବନ୍ଧୁଘର, ସରଳ, ସଜ୍ଜିତ, ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର,
ଘର – ଦହିମାଛଗଡ଼ିଆ)

କୁଳମଣି ସାହୁ – (ଖଣ୍ଡଗିରି ପାଖରେ ଘର)

ଭାଗୀରଥ ଛୋଟରା –

ଅବିନାଶ ଘୋଷ – (ଖୋରଧା ଟାଉନରେ ଘର, ଘଡ଼ି ଓ ଗ୍ରାମୋଫୋନ୍ ପ୍ରଭୃତି ମରାମତି ଜାଣେ)

- ଦିଗନ୍ତର ପାଣିଗ୍ରାହୀ - (ଭଲ ସାଙ୍ଗ, ଘର - ସାରୁଥ)
- ଦୟାନିଧି ଦଳବେହେରା - (ଘର ଦଶପଲ୍ଲୀ)
- ଫକଲୁଲ୍ ରହେମାନ୍ - (ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର, ସରଳ, ସ୍ୱଷ୍ଟବାଦୀ କ୍ଲାସ୍‌ରେ ପୋଜିସନ୍
ରଖନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ମୁଁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପଢୁଥିଲି ।
ସେ ମୌଲବି ସାର୍‌ଙ୍କ ପୁଅ । ଘର - ରାଇସୁକୁଡ଼ା)
- ଅବଦୁଲ୍ ହନାନ୍ - (ବଡ଼ ମିଶ୍ରକ, ଭଲ ପଢ଼ନ୍ତି, କଟକର, ଡି.ପି.ଆଇ.
ଦପ୍ତରରେ ଥିଲେ)
- ଲତିଫୁର ରହେମାନ୍ - (ମିଷ୍ଟଭାଷୀ, ଘର - ଶରଧାପୁର)
- ନାରଣ ମିଶ୍ର - (ପଣ୍ଡିତ ଫକିର ମିଶ୍ରଙ୍କ ପୁଅ)
- ବାଞ୍ଛାନିଧି ପଟ୍ଟନାୟକ - (ତୁଆଗଡ଼)
- ଗୋପୀନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ - (ସମ୍ଭବତଃ ଛଣଗିରି)

ଓ କୃଷ୍ଣମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ... ଇତ୍ୟାଦି ।

ଆଉଜଣେ ସାଥୀ ଉପର କ୍ଲାସ୍‌ରେ ପଢୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଲାଲା ।
ଭାରି ମିଶ୍ରକ ବନ୍ଧୁ ସେ । ସାଥ୍‌ପିଲା ତ ଏମିତି ଅନେକ ଥିଲେ । ହେଲେ ସାହିପିଲା
ବୋଲି କହିଛି ତ କଳ୍ପ, କାଶୀ, କୁଳଙ୍କ ଭିତରେ ମେଷ୍ଟଟା ଟିକିଏ ଟାଣ । ପାନସ୍‌ଆଟା
ମୋର ପିଲାଦିନରୁ ଏକ ବଦଭ୍ୟାସ । କୁଳ ପାନ ଖାଏ ନାହିଁ । କଳ୍ପଭାଇର ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ
ଚଳେ । ବାକି କାଶୀର ମୋର ପାନସ୍‌ଆ, ଦିଆନିଆ, ନୀତି ଭିତରେ ଗଣା ।

ଖୋରଧା କଟେରିକୁ ଯିବାର ଚାରିଛକିଆ ଥାନା ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଦୋକାନ ଥାଏ ।
ସେଠି ଭଜାପାନ ମିଳେ । ପଇସାକୁ ଚାରିଖୁଲି । ଦୋକାନର ବିକାଳି ମଦନ ସରସା
ପାନ ଭାଙ୍ଗେ, ସେତେବେଳେ ମିଳୁଥିବା ‘ସେନ୍ ସେନ୍’ ବଟିକା ମସଲା ଦେଇ । କାଶୀ
ଆଉ ମୁଁ ସ୍କୁଲକୁ ଗଲା ଆଇଲାବେଳେ ପ୍ରାୟ ସେଇଠୁ ପାନ ପଇସାକର ଲେଖାଏଁ କିଣୁଁ ।

ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ପରେ ପିଲାଏ ଖେଳପଡ଼ିଆରେ ହାଜର ହୁଅନ୍ତି । ମୋର କିନ୍ତୁ ଖେଳାଖେଳି
ଆଡ଼କୁ ମୋଟେ ମନ ବଳେ ନାହିଁ । ଖୋରଧାର ନବିନାବାଗଟି ମୋର ସେ ବେଳର ପ୍ରିୟ
ସାଥୀ । କେବେ ସାଙ୍ଗକୁ ଜୁଟିଲେ ଜଣେ ଦି’ଜଣ ପଢ଼ାସାଥୀ ସେଠିକି ଯାଆନ୍ତି, ନଇଲେ
ଅଧିକାଂଶ ଦିନ ଏକାକୀ ଯାଏଁ । ଛାନଟି ନିର୍ଜନିଆଁ । ଭାରି ସୁଖ ଲାଗେ । ହାତୀପୋଖରୀର
ଅଳ୍ପ ଉଚ୍ଚ ପଥର କାନ୍ଥ ଉପରେ ବସି ଯାହା ମନକୁ ଆସେ ଖାଏଁ ବା ଲେଖେ । ପାଖରେ
ଟେଲର୍‌ସାଇବ ବଙ୍ଗଳା-ଦେଖିବାକୁ ଭାରି ସୁନ୍ଦର । ଆଗରେ ଫୁଲ ବଗିଚା । ରାସ୍ତାରୁ
ଟିକିଏ ଦୂରେଇ କରି ବଙ୍ଗଳାଟି । ବଡ଼ ନିରୋଳା ନିଛାଟିଆ ଥାନ । ତାହାରି ପାଖରେ
ହାତୀପୋଖରୀ । ପଥରକଟା ପାଣି, ବେଶ୍ ଗହାରିଆ । ଦେଖିଲେ ମନରେ କେମିତି

ଗୋଟାଏ ନିରାଶିଆ ଗମ୍ଭୀର ଭାବ ଆସେ । ମନଟା କେମିତି କ’ଣ ହୁଏ, କାଗଜ କଲମରେ ତାକୁ ରୂପଦେଇ ପାରୁ ନାହିଁ । ଆଗେ ଏଇ ପୋଖରୀରେ ଖୋରଧା ରଜା ବା ଓଡ଼ିଶା ରଜାଙ୍କ ହାତୀ ଗାଧୋଉଥିଲେ ବୋଲି ଲୋକେ କହନ୍ତି । ପୋଖରୀକି ପ୍ରାୟ ଲାଗିକରି ବୁଦୁବୁଦୁକିଆ ଲଟାବଣ । କେତେ ଜାତିର ଚଢ଼େଇ କିଟିରି ମିଟିରି କରୁଥାନ୍ତି । ନାନାପ୍ରକାର ବଣୁଆ ଫୁଲ ବରୁଣାଲ ପରବତରେ ଧକ୍କାଖୁଆ ବାଟବାହୁଡ଼ା ପବନରେ ଚହଲି ଚହଲି ଦୋଳି ଖେଳୁଥାଆନ୍ତି । ଚଷାପୁଅ, ହଳଦୀବସନ୍ତ, ଘୁଟରୁଘୁମା ଓ କଜଳପାତି ପ୍ରଭୃତିକର ଅବାଧ ରାଜତ୍ବ ।

ସେଇଠି, ସେ ପୋଖରୀର ହୁଡ଼ା ଉପରେ ଖାତା, ପେନ୍‌ସିଲ ନେଇ ବସିଯାଏଁ – ଗୀତ ଲେଖେଁ, ଗୀତ ଗାଏଁ । ଦେଖିବା, ଶୁଣିବାକୁ କେହି ନାହିଁ । ନିଜେ ଲେଖେଁ – ନିଜେ ପଢ଼େଁ, ନିଜେ ଗାଏଁ – ନିଜେ ଶୁଣେଁ । ବସିବସି ଦିନେ ସଞ୍ଜରେ ଲେଖୁଥିଲି, ମନେପଡୁଛି – ଆସି ଅନ୍ଧାର ହେଲାଣି

ରୁମ ଲୁଚିଲାଣି,
ସଞ୍ଜସଖୀ ବେଶ ହେଲାଣି ।
କଳା ବନାରସୀ-ପାଟ ପିନ୍ଧିଲାଣି
ପୁଞ୍ଜିତାରା ତୁ’ଟା ଖଞ୍ଜି ଦେଲାଣି ॥
ନାଇ ନାନା ବନଫୁଲ ଝରା
କେତେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ ତୋରା
ଓଡ଼ଣା ଘୋଡ଼ାଇ – ଲାଜେ ଲାଜେ ସତେ
ରବିରେ ଦେଲାଣି ମେଲାଣି ॥

×

×

×

– ୧୯୧୩/୧୪ ସାଲର ଲେଖା । ଆଉ ତେଣିକି କ’ଣ ଲେଖୁଥିଲି ମନେପଡୁ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ତ ନବୀନାବାଗକୁ ବରାବର ବୁଲିଆସେଁ । ଦିନକର ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ମୋ ଜୀବନର ଅଭୁଲାଛାପ ଦେଇଛି । ମଣିଷ ଯାହା ଚାହେଁ, ବରାଦରେ ଥିଲେ ତାହା ଛାଏଁ କାହିଁ ଆସି ହାତ ପାହାନ୍ତରେ ହାବୁଡ଼ି ଯାଏ । କଥାଟା ମିଛ ନୁହେଁ ।

ଗୁରୁ ଦର୍ଶନ :

“ଏମନ ଭାବୁଥାଏ ଯାହା କାଳେ ପ୍ରାପତ ହୁଏ ତାହା ।” – ଏଇଟା ନିରୋଳା ସତ । ଦିନେ ହାତୀପୋଖରୀର ଅସ୍ଥ ଉଇ କାଢ଼ିନି ଉପରେ ପାଣି ଆଡ଼କୁ ମୁହଁକରି ମୋର ସେତେବେଳର ଏକାନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଗୀତଟି ଗାଉଥିଲି –

“ରାଧାକାନ୍ତ ରାଧାମୋହନ ଗୋବିନ୍ଦ !

ଲବେ ଦୟା ନାହିଁକି ?”

ପିଠିପଟଟା ମାଡ଼ି ମାଡ଼ି ପଡ଼ିଲା ପରି ଲାଗିଲା । ଲେଉଟି ଚାହିଁଲି, ଦି’ଜଣ ଭଦ୍ରଲୋକ ମୋର ଖୁବ୍ ପାଖରେ ମୋତେ ଅନାଇଁ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି – ମୁହଁରେ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରସନ୍ନତା । ଟିକିଏ ଅପ୍ରତିଭ ହୋଇପଡ଼ିଲି । ପୋଖରୀକାନ୍ଥରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଠିଆ ହେଲି । ଭଦ୍ରଲୋକ ଦୁହେଁ ମୋ ପାଖକୁ ଆସିଲେ । ଜଣେ କଲା, ତେଜା, ଦୋପୁରିଆ ଦେହ, ବେଶ୍ ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା ଦି’ପଟା ନିଶ । ଆରଜଣକ ଗୋରା, ଦେହ ମୋଟାକୁ ଚାହିଁ ତେଜା ଦୁହେଁ ବରଂ ଉଚ୍ଚତାକୁ ବସ୍ତୁ ବଳେଇ ପଡ଼ିଛି । ବଡ଼ ବଡ଼ ଗଜାୟୁମୁନା ନିଶ ଦି’ପଟ ତାଙ୍କର ।

କଳାଜଣକ କହିଲେ – ଗାଆ ଗାଆ । କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ତ ଗାଉଛ । ଆମେ ବୁଲି ଆସିଥିଲୁଁ, ବହୁତ ବାଟକୁ ତମ ଗୀତ ଶୁଭୁଛି । ଶୁଣିକରି ଆସିଲୁଁ । କାହାଠୁ ଏ ଗୀତ ଶିଖୁଥିଲ ? କିଏ ତମ ଗୁରୁ ?

ମୁଁ କହିଲି ଏ ଗୀତଟି ରେକର୍ଡ଼ରୁ ଶୁଣିକରି ଶିଖୁଛି । ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରେ ଯାର ଗାୟକ । ତାକୁ ମୁଁ କେବେ ଦେଖୁ ନାହିଁ, ବାକି ତାଙ୍କ ଗୀତଟି ଯେତେବେଳେ ଶୁଣି ଶୁଣି ଶିଖୁଛି, କହିବାକୁ ଗଲେ ସେଇ ମୋର ଗୁରୁ ।

ଭଦ୍ରଲୋକ ଦି’ଜଣ ମୁହଁକୁ ମୁହଁ ଚାହାଁଚାହିଁ ହୋଇ ମୁରୁକି ମୁରୁକି ହସିଲେ ।

ଗୋରାଜଣକ କହିଲେ – ବସ ବସ – ଗାଆ ଆଉଥରେ ଗୀତଟି, ଶୁଣିବାକୁ ବଡ଼ ମନ ହେଉଛି । କଳାଜଣକ ବି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୁଆଣ ଦେଲେ ।

ବସି ବସିକରି ପୁରା ଗୀତଟି ଗାଇଲି । ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ । ବରୁଣାଲ୍ ପାହାଡ଼ ଶିଖର ରଙ୍ଗବୋଲା ହେଲାପରି ଭାରି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥାଏ । ସଞ୍ଜକୁ ଡାକୁଥାଆନ୍ତି ସତେ ପକ୍ଷୀଏ !

ବେଳଦୁଡ଼ ହେବାର ଦେଖୁ ସେମାନେ କହିଲେ – “ତାଲା, ଅନ୍ଧାର ହୋଇଯିବ ଚାଉନ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚୁ ପହଞ୍ଚୁ ।”

ଭାରି ମନ ହେଉଥାଏ – ହେଲେ କେମିତି ପଚାରିବି ସେମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ?

ତିନିହେଁ ଗଲୁଁ । ସେମାନେ ମୋର ପରିଚୟ ପଚାରିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଦୁହେଁ ଡେର୍ ବଡ଼ ମୋଠୁଁ ବୟସରେ ବୋଲି ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ଅଗଜିଭୟାଏ କଥାଟା ଆସି ବାହୁଡ଼ି ଯାଉଥାଏ । ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ପଚାରିହେଲା ନାହିଁ ।

ଆସି ଚାଉନ ଭିତର ହେଲା । ମୁଁ ଯିବି ବରୁଣାଲ୍ ସାହିକି, ସେମାନେ କୁଆଡ଼େ ବା କେଉଁ ବାଟେ ଯିବେ ତା’ ମୋତେ ଅଜଣା । ସବୁଠିଭିଜନାଲ୍ ଅଫିସରଙ୍କ ବଜଲା କଡ଼ର

ଗଳିରୁ ମୋତେ ମୋ ବାଟେ ସଜ୍ଜିବାକୁ ହେବ । ସେ ଦିହେଁ ଆଗେ ଆଗେ ଯାଉଥାନ୍ତି । ମୁଁ ତ ତାଙ୍କ ଘରଦୁଆର ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୋ ବାଟ ପଡ଼ିବାର ଅଳ୍ପ ଆଗରୁ କହିଲି — ମୁଁ ଏଇ ଡାହାଣହାତି ଯିବି, ବରୁଣାଇ ସାହିଜି ।

ହସି ହସି ଗୋରା, ଗେଡ଼ା ଭଦ୍ରଲୋକ କହିଲେ — ହଉ, ଆସ । ଆମ ଘର ବାଟ ତ ସେଇଟା । ପଛେ ପଛେ ଗଲି । ଏଥର ଭାବିଲି ଘରଟା ଦେଖିଗଲେ, ବଳେ ପଛେ କେବେ ଜଣାପଡ଼ିବ — ଏମାନେ କିଏ ?

କିଛି ବାଟ ଗଲେ ବାଆଁକୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗଳି ପଡ଼ିଲା । ଗଳି ଡାହାଣପଟକୁ ଅଳ୍ପ ଛାଡ଼ି ଗୋଟିଏ ଚାଳଛପର ଚୂନ ଘରକୁ ଦେଖାଇ ମୋତେ କହିଲେ ଗୋରାବାବୁ ଜଣକ — “ଏଇଟା ଆମ ଘର । ଆସ ଟିକିଏ ବସିକରି ଯିବ ।”

ବେଳରୁଡ଼ ହୋଇ ଯାଉଛି । ଦାଦା କଚେରିରୁ ଫେରିବେଣି । ସଞ୍ଜ ଛଅ, ସାଢ଼େ ଛଅବେଳେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜାଳି ବସିଯୋକ ହେବା କଥା । ଏ ବାବଦରେ ମଧ୍ୟ ଦାଦା ଆମର ଠେଙ୍ଗାପକ ଅବଧାନ । ତେଣୁ ଉତ୍ତର ହୋଇଗଲେ ତାଡ଼ନା ଭାଗ୍ୟରେ ଥୁଆ । ଦୁଷ୍ଟରେ କହିଲେ ତ, କଥା ନ ଥିଲା । ମୁହଁ ଫଣ ଫଣ କରି ମନେ ମନେ ଗାରୁ ଗାରୁ ହେବେ । ଏଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ଡାକୁଛନ୍ତି, କେମିତି ମନା କରୁଛି ? ତଥାପି କୁହୁ କୁହୁ ହୋଇ କହିଲି, ‘ସଞ୍ଜ ହୋଇ ଆସିଲାଣି, ଦାଦା ଖୋଜିବେ । ସେ କହିଲେ — “ନାହିଁ, ତେରି ହେବ ନାହିଁ । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଚାଲିଯିବ ।”

ଗଳି ପଛେ ପଛେ । ଘରର ବାହାର ପାଖେ ବାରଣ୍ଡାରେ ତାଙ୍କର ପଡ଼ିଥାଏ ଇଟି ବେଞ୍ଚଟାଏ । ସେ ଦୁହେଁ ବସିଲେ, ମୋତେ ବସିବାକୁ କହିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସିବାକୁ ଟିକିଏ ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କଲି । କଳା ବାବୁଟି ମୋ ହାତ ଟାଣିନେଇ ବସାଇ ଦେଲେ, ଗୋରାଜଣକ ହସି ହସି କହିଲେ — “ଆଛା କାଳୀବାବୁ, ଆମେମାନେ କିଏ ବୋଲି ପଚାରିଲ ନାହିଁ ତ ? ମୋତେ ତୁମେ ଜାଣ ?”

ମୁଁ — “ନା, ଏଇ ବାଟେ ନିତି ସ୍କୁଲକୁ ଯାଏଁ । ଅଳ୍ପଦିନ ହେଲା ଆସିଛି । ବୁଝି ନାହିଁ ଘରର କର୍ତ୍ତା କିଏ ।”

ସେ — “ମୋ ନାଆଁ ପ୍ରତାପ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ, ଆଉ ଯା’କୁ ତ ତୁମେ ଜାଣ” — ଏହା କହି ସେ ହସିଲେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଁ ।

ମୁଁ ତାଟକା ହୋଇ ଚାହିଁଲି, କହିଲି — “ମୁଁ ଜାଣେ ! କାଇଁ ନାହିଁ ତ ! କେବେ ଦେଖୁ ନାହିଁ !”

ସେ — “ଯଦି କୁହେଁ ଜାଣ ବୋଲି, ତେବେ ? ହଁ, ତୁମେ ଦେଖୁ ନ ଥିବ । ସେ ବି ତୁମକୁ ଦେଖୁ ନ ଥିଲେ — ତଥାପି ତୁମେ ତାଙ୍କୁ ଜାଣ ।”

ଆଜ୍ଞା ଅତୁଆରେ ମୁଁ ପଡ଼ିଲି । ବୋକାପରି ଚାହିଁରହିଲି ଖାଲି ।

କଳାଜଣକ ମୁରୁକି ମୁରୁକି ହସୁଥାଆନ୍ତି । କହିଲେ – “ତୁମ ଗଳାଟି ମିଠା, ମୁଁ ତୁମକୁ ଗୀତ ଶିଖାଇ ଦେବି, ଶିଖୁବ ?”

ମୁଁ କହିଲି – ଶିଖୁବି ଯେ...

ଗୋରାବାରୁ କହିଲେ – “ତୁମେ ଯାହାକୁ ନ ଦେଖିକରି ମନେ ମନେ ଗୁରୁ ମାନୁଛ, ଏ ସେଇ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରେ ।” ଆକାଶରୁ ପଡ଼ିଲି ମୁଁ, ଉଠି ପଡ଼ି ପାଦଧୂଳି ନେଲି ।

“ଥାଉ ଥାଉ ବୋଲି କହି ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ ମୋତେ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇଲେ ।”

ଗୋଟା ଜହ୍ନ ସେଦିନ, ଆକାଶ କୋଣରୁ ଉଇଁ ସତେ ଯେମିତି ଦରହସା ମାରି ଚାହିଁଲା ମୋତେ ! ମନର ଆନନ୍ଦ କୂଳ ଉଛୁଳି ପଡ଼ିଲା ।

ଗାଆଁ ବଟ ମୂଳେ ଭାଗବତ ପଢ଼ା ଶୁଣିଛି । ଉଶୁଡ଼ା ନଡ଼ିଆ ଆଉ ଚିଲମ୍ ସାଥୁରେ ପଢ଼ାହୁଏ –

“ଏମନ ଭାରୁଥାଇ ଯାହା

କାଳେ ପ୍ରାପତ ହୁଏ ତାହା ।”

ଏଇ ପଦକ ଭାବି ଭାବି ପ୍ରତାପବାରୁ ଓ ଗୁରୁଦେବ ମହାପାତ୍ରେଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ବସାକୁ ଫେରିଲି । କି ଆନନ୍ଦ ମୋର ! ଅପାସୋରା ସେ ଶୁଭମୁହୂର୍ତ୍ତ । ସେଇ ଦିନଠାରୁ ମହାପାତ୍ରେ ମୋର ଗୁରୁ-ଆଦ୍ୟଗୁରୁ । ପ୍ରତାପବାରୁଙ୍କ ପାଖେ ମୁଁ ଆଜୀବନ କୃତଜ୍ଞ, ତାଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ସିନା ମୁଁ ଏ ସୌଭାଗ୍ୟ ଅର୍ଜନ କଲି !

ବସାକୁ ଫେରି, ସେ ରାତିରେ ଆଉ ଖୁଆପିଆରେ ମନ ନ ଥାଏ । ଆନନ୍ଦରେ ବୁକୁ ଫୁଲି ଉଠୁଥାଏ । ଆଖୁରୁ ଲୁହ ବାହାରି ପଡୁଥାଏ । ସହଜରେ ନିଦ ହେଲା ନାହିଁ । ଶୋଇବାକୁ ଯିବାଆଗରୁ ମାଆଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ଶୁଏଁ । ସେଦିନ କେତେ ତାଙ୍କ ଚରଣରେ ଜଣାକଲି । କେଡ଼େ ଦୟା ‘ମା’ଙ୍କର ସତେ !

ଲୁହ-ଝରା ଆଖିରେ କେତେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ଶୋଇଲି – ମଝିରେ ମଝିରେ ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଥାଏ । ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେଙ୍କ ମୁହଁ, ସେ ହସ ସାଜରେ ପ୍ରତାପବାରୁଙ୍କର “ନିଷ୍ଠୟ ନିଷ୍ଠୟ, ତୁମେ ତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଛାତ୍ର ହେବ” – କଥାଟା କାନେ କାନେ ଗୁଞ୍ଜିରି ଉଠୁଥାଏ ।

ମନର ହମହମତାକୁ କେତେକରି ଦବାଇଲି । ହେଲେ, ଭାରି ଅମାନିଆଁ ହେଲା ସେ । ନିତି ଖେଳଛୁଟି ହେଲେ ସାଥୀପିଲାଏ ମୋ ଚାରିକଡ଼େ ଜମାଟ ବାନ୍ଧନ୍ତି, ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ । ଆଜି ସେ ଆଖଡ଼ା ବନ୍ଦ କରି ଠିକ୍ ଖେଳଛୁଟି ହେବା ଆଗରୁ ପକାଇଗଲି ପ୍ରତାପବାରୁଙ୍କ ଘରକୁ । ପଚାରିଲି ତାଙ୍କୁ – ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେଙ୍କ ଦେଖା ମିଳିବ

କେତେବେଳେ । ସେ କହିଲେ – “ରବିବାର ଦିନ ଚର୍ଚ୍ଚରୁ ବାହୁଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କର ତମକୁ ଗୀତ ଶିଖାଇବାକୁ ତର ହେବ । ଆଉ କେଉଁଦିନ ସୁବିଧା ହେବା ନ ହେବା କଥା ମହାପାତ୍ରେ ନିଜେ କହିବେ ।”

ଚର୍ଚ୍ଚରୁ ବାହୁଡ଼ିଲେ ଶିଖାଇବେ – ସେ ପୁଣି କି କଥା ! ଚର୍ଚ୍ଚ ନାଆଁଟା ପିଲାଦିନେ ଶୁଣିଥିଲି ବଡ଼ାମା ବାଳିକା ସ୍କୁଲ ମାଷ୍ଟରାଣୀଙ୍କଠାରୁ । ସେ ଚଟିକୁତା ପିନ୍ଧି, ଛତାଧରି ଆମ ଘରକୁ ଆସନ୍ତି । ବୋଉ ତାଙ୍କଠାରୁ ବୁଣାବୁଣି କାମ ଶିଖେ । ଅଲଗା ହୋଇ ଖଣ୍ଡିଏ ସପ୍ତଦିନ ମସିଣା ଥାଏ । ଦିହେଁ ତା’ରି ଉପରେ ବସାଉଠା କରନ୍ତି । ମାଷ୍ଟରାଣୀ ଛତା ଟେକି ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଆସିଲାବେଳେ ଶିରିଆମାଆ, ଦନେଇବୋଉ, ରଘୁବୋଉ, ଅଜଗବି ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆରେ ଥିଲେ, ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ଭୁବ୍‌ଭାବ୍ ହୁଅନ୍ତି । ମାଲିଆମା’ କହେ –

“ଆ, ନା’ଜ ନ ଥାଏ, ନଜଉଥାଏ – ଫଟା ମରୁଦଙ୍ଗ ବଜାଉଥାଏ । ଯେ କି କଥା ଲୋ ମାଆ ! ମାଷ୍ଟରାଣୀ ହେଲେ ବୋଲି, ବଡ଼ ଦାଣ୍ଡରେ, ନଖେ ମଣିଷଙ୍କ ଜୀଅନ୍ତା ଆଖି ଆଗେ ଛତା ଜୋତା ପିନ୍ଧିକରି ଯିବେ ?”

ଯୋଗୀକେଜେ ତ ପକା ଲବଙ୍ଗିଆ ! ସକ ମାଉଁସରେ ପୋକ ପକାଇଲାବାଲା ! ସେ କହନ୍ତି –

‘ଦେଏଙ୍ଗ ଦୁର୍ବଳ କଲା
ଭବିଷ୍ୟେ ବାଳ ମୁକୁଳା’

ମନ କଥାଟା ମନ ଭିତରେ ରହିଲା । ବେଳ ହୋଇଗଲା, ସ୍କୁଲକୁ ଗଲି । ଦସ୍ତରୀ ଆନନ୍ଦକୁ ଚାହିଁ ରହିଥାଏ, ଛୁଟି ଘଣ୍ଟା ବଜାଇବ ସେ କେତେବେଳେ । ଯେତିକି ଯେତିକି ମୁଁ ଉତାଲା ହେଉଥାଏ, ହେଡ଼ମାଷ୍ଟରଙ୍କର ଅଫିସର ସେ ବୁଢ଼ା ଘଣ୍ଟାର ହାତଟା ଆଗକୁ ନ ଘୁଞ୍ଚି ସତେଯେମିତି ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦେଉଥାଏ ସେଦିନ !

ଶେଷରେ ଘଣ୍ଟା ପିଟିଲା ଆନନ୍ଦ । ଟାଙ୍ଗରା ଗୁରୁରୀ ମୁଣ୍ଡିଆରେ ବଇଶାଖୀ ଦୁବ କାଁ ଭାଁ ହୋଇ କେରାଏ କେରାଏ ଦେଖା ଦେବା ପରି ଖୋରାଧା କଟେରି ସାମନା ଅଧା ଚନ୍ଦ୍ରାମୁଣ୍ଡିଆ ଗେତୁ ବାଞ୍ଛା ସାହୁ ଗୁଡ଼ିଆ ଦୋକାନର ନୁଆଁଣିଆଁ ଚାଲିତଳେ ମୁଣ୍ଡ ଝୁଙ୍କାଇ ଦେଲାକ୍ଷଣି ନିତି ଗରାଖକୁ ଦେଖୁ ସେ ପାନପିକ ବୋଲା ପଟା ଦାନ୍ତ ଦି’ ପାଟିରୁ କେଜାଣି ବାରପଣ ଦେଖାଇ ବେଉସାଦାରୀ ‘ସ୍ଵାଗତ’ ଜଣାଇଲା । ବାଞ୍ଛା ଦୋକାନର ଛେନାଗଜା ପରି ଲୋଡ଼ିକିନ୍ ବି ସେତେବେଳର ନାଆଁ ତାଙ୍କ ଜଳଖିଆ । ଠିଆ ଠିଆରେ ଦିଓଟି ତହିଁରୁ ଗଳାଧଃକରଣପୂର୍ବକ ମିରିଗଡ଼ିଆଁରେ ପ୍ରତାପବାବୁଙ୍କ ଦୁଆରେ ହାଜର ହେଲି ।

କିନ୍ତୁ ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ ସେତେବେଳକୁ ଆସି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ବାଟ ଭାବନାଟା ପୁଣି ମୂଳରୁ ଅନୁକୂଳ କରି ବୁଝିଲି ଯେ – ମହାପାତ୍ରେ ଅଢ଼ଳରେ ଥିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଥିଲା

ଚିକିଟିରେ । ରାଜଗୁରୁ ବଂଶର ସେ । ‘ଦଇବ ବିଚାରେ ଆ’ନ – ମଣିଷ ବିଚାରେ ଆ’ନ” – ଏ କଥା ତ ପୁଣି ଅଛି । ଚିକିଟି ଆଧୁ ଛାଡ଼ି ସେ ଅନ୍ୟବାଟ ଧରିଲେ । ଏକ ଗୋଟିପୁଅ ବା ଆଖଡ଼ାପିଲା ଦଳ ଥିଲା ତାଙ୍କର । ନିଜେ ତ ଭଲ ଗାଆନ୍ତି । ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଯେମିତି ବଡ଼ ପାଟି, ସେମିତି ମିଠା ଗଳାଟି । ସେକାଳେ ତ ଆଜିକାଲିକା ପରି ପାଞ୍ଚ ହାତରେ ବସିଥିବା ଶୁଣାଲିଙ୍କ ପାଇଁ ‘ମାଇକ୍’ ଲୋଡ଼ା ପଡ଼ିବା କଥା ଜଣା ନ ଥିଲା । ମହାପାତ୍ରେ ଗାଉଛନ୍ତି ବୋଲିଲେ, ତାଙ୍କେ ବାଟରୁ ଲୋକେ, କାନରେ ବାଟୁଳି ବାଜିଲା ପରି, କଥାଗୁରାକ ବାରି ପାରୁଥିଲେ, ସ୍ବର ଲହରୀରେ ଭାସି ଯାଉଥିଲେ ।

ଥରେ କୁଆଡ଼େ ଭୁବନେଶ୍ବରକୁ ତାଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଦଳ ନେଇ ଯାଇଥିଲେ ସେ । ସେଠା ବାଲିକା ସ୍କୁଲର ଏକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ସହିତ ଏକାମ୍ରକାନ୍ତରେ ମହାପାତ୍ରେ ବାସି ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସେ ଦିନୁ ତାଙ୍କ ନାଆଁ ‘ମେରୀ ମାତାର ନନ୍ଦନ’ ବୋଲି ଖାତାରେ ଦରଜ ହେଲା । ହେଲେ ବାଆଁ ଆଉ ପରମ୍ପରା ସଂଜ୍ଞାଟାର ମୂଳପୋଛ କରି ନାହାନ୍ତି ଅବଧୁ । କାଳକ୍ରମେ ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ମହାପାତ୍ରେ ଏଇନେ ଚର୍ଚ୍ଚର ନମୁଦୀ ପାଖାର । ଅବଶ୍ୟ ଏ ମୋର ପ୍ରତାପବାବୁଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣା କଥା ।

କେତେବେଳେ ପରେ ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ ଖୋଦ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଲା ମୋତେ – “ଗଲା ସାଧୁଙ୍କ କେତେ କାଳ ? ଏବେ ସାଧୁଙ୍କ ତ ?”

ଗଲା ! ତାକୁ ପୁଣି ସାଧୁବାକୁ ହୁଏ କେମିତି ? ଏପାଠ ତ ମୋତେ ମାଲୁମ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପାଖେ ରୋଗ ଲୁଟାଇଲେ କି ଚଳିବ ? ମୁଁ ସିଧା ମନକଲି ଓ ଗଲା ସାଧୁବା ମଧ୍ୟ ଜାଣି ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲି ।

– ‘ହାର୍ମୋନିୟମ ବଜାଇ ଜାଣ ?’

– ‘ହେଁ ! ! ମୁଣ୍ଡ ନାହିଁ – ମୁଣ୍ଡ ବଥାଉଛି ?’

– ଏ ପହଲିଟା ଏକାବେଳେ ଖାପିଗଲା ମୋ ପକ୍ଷରେ, ଏ ସବୁଥିରେ ଅଯୋଗା ପଣିଆ ବିଚାରି ମନଟା ଅମୁରୁଛୁକ ହୋଇଗଲା ମୋର । ମାତ୍ର ମହାପାତ୍ରେ ମୋତେ ପୋପାଡ଼ି ନ ଦେଇ ହୋ’କ ଦେଲେ, ତାଙ୍କର ସ୍ବାଭାବିକ ଦରହସା ମାରି ।

ପ୍ରତାପବାବୁଙ୍କ ଖଣ୍ଡିଏ ମଣ୍ଡଳ କମ୍ପାନୀର ହାରମୋନିୟମ ଥାଏ । ସେଥିରେ ବିଶିଆକୁଠିରେ ପରଦା ଚିପି ସ୍ବର ଧରି ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି ଗୁରୁଜୀ । ନିଜେ ତ ସେ ବେହେଲା ଭଲ ବଜାନ୍ତି, ଗାଆନ୍ତି ମଧ୍ୟ ବେହେଲା ବାଦନ ସହ, ଖାଲି ବେହେଲା ନ ଥିଲା କଥାକୁ ହାର୍ମୋନିୟମ ସ୍ବର ଧରି ଗାଆନ୍ତି । ହାର୍ମୋନିୟମ୍ ସହିତ ସେ ମୋତେ ସ୍ବର ମିଳାଇ ଗଲା ସାଧୁବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ସେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ବେଳେ କେବଳ ସ୍ବର ଦେଇ ସା ରେ ଗା ମା ସାଧନ ଶିଖାନ୍ତି ।

ମନ ବସିବ ବୋଲି ସେ ପ୍ରଥମେ ମୋତେ ସ୍ଵର ସହିତ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଶିଖାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ଦିନ ଗୀତଟିର ରାଗ ଅବା ତାଳ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ । କେବଳ ଗାଇବାର ଅନୁସରଣ କରିପାରୁଛି କି ନାହିଁ, ସେତିକି ବାରିବାକୁ, ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତଟି ଶିଖାଇଲେ, ସେ ପହିଲି ଗୀତଟି ହେଉଛି –

“କୁନ୍ଦ ପସନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହାସିନୀ
ଅରବିନ୍ଦ ବାସିନୀ”

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗୀତ ହେଲା – ‘ସୁଷମାନନୀ’ ଗଜଗାମିନୀ, ତେଜ ମାନରେ’

ନବୀନାବାଗ ହାତୀପୋଖରୀର ପଥର ପାଚେରି ହୋଇଥାଏ, ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାପୀଠ । ସପ୍ତାହକେ ଶିକ୍ଷା ପାଳି ଦି’ଦିନ । ବେଳ ରତରତ ହେଲେ, ମୋର ଏ ଚାହାଳୀ ପଡ଼ିଆ ।

ପ୍ରତାପବାବୁଙ୍କ ଘରେ ଗଳାସଧା କାମଟା ଖେଳଛୁଟିବେଳେ ହୁଏ । ବସାରେ ତ ମୋଟେ ଏ ସବୁର ସୁବିଧା ନ ଥାଏ ।

ଆଉ ଟିକିଏ ବେଶିବେଳ ଗୀତ ଶିଖିବାକୁ ମନ ସୋରାଉଥାଏ, ହେଲେ ଦାଦାଙ୍କ ଡର । ମନିଷ୍ଠକୁ ରୋକିଲେ, ସେ ହତୁଣୁ କାମ ସାଧୁବାର ବାଟ ଉଣ୍ଡେ । କ୍ରମେ ସେଇଆ ହେଲା ।

ସେବେଳର ‘ବାସୁ’ ପୂଜାରୀକି କିଛି ଲାଞ୍ଜ ଦେଇ ହାତେଇଲି । ଗିରିଧାରୀ ତଳ ଶ୍ରେଣୀରେ ପାଠ ପଢୁଥିଲେ । ଏସବୁ ସେ କିଛି ଜାଣି ନ ଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଶୀତଦିନେ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟଦିନେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଶୁଏଁ – ଏଇଟା ଦୁଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧିର କଳ୍ପନା । ବାହାର ପାଚେରି କବାଟ କିଲେ ‘ବାସୁ’ ପୂଜାରୀ । ତାକୁ ବିଶ୍ଵାସରେ ସବୁ କଥା କହିଲି । ପଢ଼ାସାରି ରାତି ସାଢ଼େ ନଅଟାବେଳେ ଶୁଏ । ମୋ ମଶାରି ତଳେ ମୋ ବଦଳରେ କେତେଥର ଲମ୍ବ ତକିଆଟା ଚାଦର ଘୋଡ଼ିହୋଇ ଶୁଏ । ବାହାର ପାଖ କବାଟ ଆଉଜା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ରାତି ବାରଟା ଗୋଟାଏ ବେଳକୁ ଗୀତ ଶିଖି ଫେରିଆସେଁ । ପହିଲେ ପହିଲେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଛାତି ଧଡ଼ପଡ଼ ହେଲା । ପରେ ପରେ ଏ କାମଟା ଦିହର ମଳି ହୋଇଗଲା । ଖରାଦିନ ସାରା ଏଇ ବେପାର ଚାଲେ । ମୁଁ ସ୍ଵାସ୍ଥିୟାନ ପଢ଼ାକୁ ଯାଏଁ । ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ ମୋତେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ନବୀନାବାଗ ଯାଆନ୍ତି । ଭାଲିଆବାଡ଼ି ହାଟ କଡ଼ ବାଟେ ଆମେ ନବୀନାବାଗ ଯାଉଁ ।

କ୍ରମେ ‘ସରଗମ’, ଟିକିଏ ଟିକିଏ ତାଳ ଦେଇ ଗୀତ ସହିତ ଶିଖାଇଲେ ଗୁରୁଦେବ । ଧୀରେ ଧୀରେ, ପ୍ରାୟ ବର୍ଷକ ପରେ ବେହେଲା ଧରିବା ଆରମ୍ଭ କଲି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କରୁଣାରୁ ।

ଫୁଲର ପୁରସ୍କାର ବିତରଣୀ ସଭାରେ ଗୀତ ଆଉ ନାଟକର ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟେ ଦୃଶ୍ୟରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣକରି ଶିକ୍ଷକ, ଛାତ୍ର ଓ ଶ୍ରୋତା ମହଲରେ ମୁଁ ଜଣାଶୁଣା ହୋଇପଡ଼ିଲି ।

ମନେଅଛି ଥରେ ସ୍କୁଲର ପୁରସ୍କାର ବିତରଣୀରେ ମୁଁ ଗୀତ ଗାଇବା ଛଡ଼ା ସ୍ୱର୍ଗତ କାମପାଳବାବୁଙ୍କ ‘ସାତାବିବାହ’ ନାଟକର ପରଶୁରାମ ଭୂମିକା ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ରାମ (ପୁରୀର) ହୋଇଥାଏ ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଅଂଶ ନେଇଥିଲା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର । (ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ମହାନ୍ତି ବି.ଏ.ବି.ଏଲ୍.) – ସେ ଏସ୍.ଡି.ଓ ଥିଲେ ।

ଭାରି ପ୍ରଶଂସା ମିଳିଲା ଦର୍ଶକମାନଙ୍କଠାରୁ । ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ ସେଦିନ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଦେଶୀମୂର୍ତ୍ତ୍ୟ ଗୀତ – ସମ୍ଭବତଃ ସ୍ୱର୍ଗତ କୃଷ୍ଣମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ରଚନାରୁ ।

ମୁଁ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁସବୁ ଗୀତ ଶୁଣିଥିଲି, ସେ ସବୁ ଆମର ଓଡ଼ିଶୀ ରାଗ-ସଙ୍ଗୀତ । ସେ ମଧ୍ୟ ଆଜିକାଲିକା ପରି ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଉ ନ ଥିଲେ । ମୋ ଶିଖୁଥିବା କେତୋଟି ଗୀତର ଘୋଷାପଦ ମନେଅଛି ଏବେବି । ଯଥା –

– “ନିନ୍ଦେ ଶରଦ ଇନ୍ଦୁ ଲପନ ମୁନ ନ କର, ରସସିନ୍ଧୁ ।”

– ‘ଶିରୀଶ ପୁଷ୍ପ ସୁକୋମଳା ।’

– ‘ରାମା ରମଣୀ ତୁରେ, ଗୁମାନ ନ କର ମୋରେ’

‘ଭଜ ବରଜରାଜ ରେ ପାମର ମନ, ବ୍ୟାଜ ବିଷୟ ତେଜ ରେ’

– ‘ନୟ ନୟନ ଇନ୍ଦିବର ଇନ୍ଦୁ ତୋ ଲାଗି ।’ ଇତ୍ୟାଦି

ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ ନିଜେ ବି କେତୋଟି ଗୀତ ରଚନା କରିଥିଲେ । ‘ରାମାରମଣୀ ତୁରେ’ ଗୀତଟିର ଭଣିତ ଥିଲା – ବାସୁଦେବ ଦ୍ୱିଜ ଭଣେ ଶୁଣ, ବ୍ରଜେଶ୍ୱରୀ ତବହିତ’ – ଇତ୍ୟାଦି ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ବୈଦ୍ୟନାଥ ମିଶ୍ର (ଏକଦା କଟକର କଲେକ୍ଟର) ସେତେବେଳେ ଆଆନ୍ତି ଖୋରଧାର ତହସିଲଦାର । ଜଣେ ସରଳ, ସରସ, ସଙ୍ଗୀତ-ସ୍ନେହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ସେ । ନିଜେ ଭଲ ବେହେଲା ବଜାଇ ଜାଣନ୍ତି । ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ଭାବ ଲାଭ । ଦିନେ ଗୁରୁ ମୋତେ ତାଙ୍କ କୋଠିକି ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ମୋ ଗୀତ ଶୁଣାଇଲେ ତାଙ୍କୁ । ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଗଲେ ବୈଦ୍ୟନାଥବାବୁ । ମୋତେ ଭଲ କରି ବେହେଲା ଶିଖୁବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ରବିବାରକୁ ରବିବାର ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଯା’ଆସ କରି ବେହେଲା ଅଭ୍ୟାସ ବଢ଼ାଇଲି ।

ସେଇ ବର୍ଷ ଦୋଳବେଳକୁ ତାଙ୍କ ବସାରେ ଦିନେ ଆଖଡ଼ା ପିଲା ନାଚ କରାଉଥିଲେ ସେ । ମୋତେ ଡକରାଥିଲା, ଯାଇ ଦେଖୁଲି ବେଶ୍ ହୋଇ ଦୁଇଟି ଆଖଡ଼ା ପିଲା ନାଚ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ତାଙ୍କ ତାହାଣପଟରେ ବେହେଲା ବଜାଇ ଗାଉଛନ୍ତି, ଟିକିଏ ଦୂରଛଡ଼ା ହୋଇ । ସବୁବେଳେ ହସ ହସ ମୁହଁ । ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କୁ ନ ଦେଖି କେହି

ତାଙ୍କ ଗୀତ ଶୁଣିଲେ, ମିଶିପି କଣ ବୋଲି କହିବ ନାହିଁ । ଯେମିତି ସବୁ, ସେମିତି ଚଢ଼ାଗଲା । ଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରେ, ପ୍ରତାପବାରୁ, ଆଉ ଜଣ କେତେ ସେ ବୈଠକରେ ଥିଲେ । ବୁଝିଲି ଗୀତ ଗାଉଥିଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦେ – ଗୁରୁଜଙ୍ଗର । ଆଖଡ଼ା ପିଲାଙ୍କର ଓଷାଦ୍ ସେ । ନାଚ ସରିଲା, ଖୁଆପିଆ ହେଲା । ନନ୍ଦଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଚିହ୍ନାଜଣା ହୋଇଗଲା ସେଇଠି ।

ଗୁରୁଜଙ୍ଗ ଗାଆଁ ଖୋରଧା ଟାଉନରୁ ପ୍ରାୟ ମାଇଲିଏ ବାଟ ହେବ । ଦିନେ ଦିନେ ମୁଁ ନନ୍ଦଙ୍କ ଘରକୁ ଯା'ଆସ କରେଁ, ଉପର ଓଲିଆ । ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦେ ବଡ଼ ସରସ ବନ୍ଧୁ ହସ-ପରିହାସ ପ୍ରିୟ, ମଉଜିଆ ଲୋକ । ତାଙ୍କ ପାଟି, ପାନକୁ ଆଉ ନିଃଶ୍ୱାସ ମାରିବାକୁ ଫୁରୁସଦ୍ ଦିଏ ନାହିଁ । ପାନ ବଟୁଆର ପ୍ରିୟ ସାଥୀ ସେ । ତାଙ୍କ ସାଥରେ ଜଣାଶୁଣା ହେଇ ପୁରୁଣା ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଗୋଟିଏ ବଢ଼ିଆ ମଉକା ମିଳିଗଲା ମୋତେ । ତା' ସହିତ ଗୀତ କଥାର ଅଭିନୟ ପ୍ରତି ବି ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖୁଥାଏ । ଏଇ ସୂତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଲେଖିବା , ପୁରୁଣା କବିମାନଙ୍କ ଲେଖା ଅନୁକରଣ କରିବା ପ୍ରବୃତ୍ତି ମୋର କ୍ରମେ ବଳି ପଡ଼ିଲା । ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲି ।

ଗୁରୁଜଙ୍ଗରେ ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କ ଭାଇନା ହରି ନନ୍ଦଙ୍କ ସହିତ ଏଇଠି ପରିଚୟ ହେଲା । ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କର ଆଖଡ଼ା ପିଲା ଦଳରେ ସଉକ, ହରି ନନ୍ଦେ ଯାତ୍ରାଦଳର ସରାଗୀ । ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଢଙ୍ଗରଙ୍ଗ ନିଆରା ନିଆରା । ବପୁରେ ବି ଜଣେ ପାହାଡ଼ ଜଣେ ଟେକା । ହରି ନନ୍ଦେ ମୋଟାରୋଟା କଲା ମତମତ ପାଞ୍ଚହାତ ପୁରୁଷ । ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦେ ସାଧାରଣ ଦୋପୁରିଆ ଦେହାଳୁ ଲୋକ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କର ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ ଆଖଡ଼ା ଦଳ ଏବଂ ହରି ନନ୍ଦଙ୍କର ଯାତ୍ରା ଦଳ ବେଶ୍ ସରଗରମରେ ଚାଲିଥାଏ ।

ଭଲମନ୍ଦ ଦିନରେ ହରି ନନ୍ଦଙ୍କ ଦାଣ୍ଡରେ ଯାତ୍ରା ହୁଏ । ମୋତେ ଡାକନ୍ତି ସେ ଯାତ୍ରା ଦେଖିବାକୁ । ଆଗରୁ ତମୋର ଯାତ୍ରା ଦେଖା ସଉକଟା ଅଳପେ ବହୁତେ ଥିଲା । ବସାରେ ଠକାଠକି କରି ପୂଜାରୀ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଦୟାରୁ ମୁଁ ଯାଏଁ ଗୁରୁଜଙ୍ଗ ଗାଆଁକୁ ଯାତ୍ରା ଦେଖୁ । ଥରକର ହରି ନନ୍ଦଙ୍କ ଦଳର ଯାତ୍ରାଦେଖା କଥା ଭଲ କରି ହେତୁ ଅଛି । ଏବେ ବେଳେବେଳେ ହସଲାଗେ ସେ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲେ ।

ପୁଣି ଯାତ୍ରା ଦେଖା :

ଯାତ୍ରା ହେଉଥାଏ ହରି ନନ୍ଦଙ୍କ ଘରଛାମୁଆଁ ଦାଣ୍ଡରେ । ପିଣ୍ଡାରେ ସପ, ସତରଞ୍ଜି ପଡ଼ି ବିଶିଷ୍ଟ ଦେଖଣାହାରିକ ଥାନ ଠିକଣା ହୋଇଥାଏ । ଠିକ୍ ସୁଆଙ୍ଗିଆଙ୍କ ଆଗମନୀ ବାଜା ବାଜିବାବେଳକୁ ଜଣେ ଅର୍ଦ୍ଧ ବେଦାନ୍ତି, ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା କୁଟିଆ, ରଙ୍ଗ ବଟୁଆ ଧରା ବୁଢ଼ା ଦେଖଣାହାରି ବଡ଼ ବିନୟ ସହକାରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଘୁଞ୍ଚାଘୁଞ୍ଚି କରି ମୋ ପାଖକୁ ଆସି

ବସିଲେ । ମୁଁ ଅତିହ୍ନା, ଅଜଣା ଦରହସା ମୁହଁ ଦେଖୁ ନନ୍ଦଙ୍କର କେହି ଅନୁଗୃହିତା ଲୋକ ବୋଲି ବିଚାରି, ଟିକିଏ ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁଲି । ହଠାତ୍ ଚାରିଆଖି ମେଲ ହେଲା । ସେ ଆଗରୁ ଚିହ୍ନିଥିଲାପରି କୁରୁଳି ଉଠିଲେ ଏବଂ ମୋ ପାଖଲଗା ହୋଇ ଆସନ ଜମାଇ ଦେଲେ ।

ଏତିକିବେଳେ ଜନତା ଗହଳିରୁ ଏକପଦୀ ମାର୍ଗସ୍ଥ ମୋ ଆଖିର ସେଇ ବହୁ ପରିଚିତ ଚାବିଖୋଲା ଝୁଲା ପଣତ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାମାର ମଣ୍ଡା ପରି ପାନବଟା ସହିତ ରଜସ୍ଥଳୀରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ରାଣୀ ଆଉ ପଛେ ପଛେ ମୁଦୁସୁଲୀ । ଦୁହେଁ ମହଣଦେଇ ମାଙ୍କୁ ପାରିଛନ୍ତି କପାଳରେ ସିନ୍ଦୂର ଟୋପା, ଝୁମ୍ପି, ପିହାଣିଆ, ଝରାକାଠି ଆଦି ଗଭା ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡି ହୋଇଛନ୍ତି । ବାଜା ତାଳସହ ପାଦର ବାଜେଣୀ-ବଳା ଶବ୍ଦରେ ଚହଳ ପକାଇ ଆସିଲେ ସେ ଦୁହେଁ । ଏଣେ ସେତିକିବେଳୁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବୁଢ଼ାଙ୍କ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଶରୀରରେ ତାଳ ପଡ଼ିଲାଣି । ଦୁହେଁ ଯୁବକ - ସାଜିଛନ୍ତି ଯୁବତୀ ବେଶ । ଯୁବାବୟସତା ଗଳାର ଗୋଟେ ଘଡ଼ିସରି କାଳ । ମଦନ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ, ଆଖି ପିଛୁଳାକେ ‘ମୋହନ’ କୁଆଡ଼େ ଥାନ ଛାଡ଼ି ପଳାଏ । ମଦନର ଯେ ହେଲା ଅଣଲେଉଟା ଶର । ଯାହା ଯାଏ, ସେ ଚିରଦିନପାଇଁ ଛାଡ଼ପତ୍ର ଦିଏ । ତାକୁ ଆଉ ଝୁରି ହୋଇ, ଅବା ସେଇ ପିଲା ବୟସର କଣ୍ଠସ୍ବର ଅଛି ବୋଲି ମନେ ମନେ ମକୁନ୍ଦି ଉଷ୍ମୁଡ଼ା ଖାଇଲେ ଚଳିବ କୋଉଠୁ ?

— ଏ କଥାଟା ସାର୍ଥକ କରୁଥିଲେ ଦୁହେଁ ଗୀତ ଗାଇ । ବିଶେଷତଃ ସଙ୍ଗିନୀଟି । ଏତିକିବେଳେ ବୁଢ଼ା ଗୋଟିଏ କାଗଜ ପୁଡ଼ିଆରେ ଗୁଜୁରାତି ଗୁଡ଼ିଏ ଓ ପାନ ଦି’ଖଣ୍ଡି ମୋତେ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ଟିକିଏ ପରେ ସଙ୍ଗିନୀଟିକୁ ଠାରି ମୋତେ କହିଲେ —

‘ବାବୁ, ଆମେ ଶୁଣୁଛୁ ତୁମେ ଭଲ ଗାଆଣ ବାଜଣା ଜାଣିଲାବାଲା । ଦେଖିଲ ଏଇ ସଖୀପତ ସାଜିଥିବା ପିଲାଟିକି । ରାଣୀ ଓ ମୁଦୁସୁଲୀ ଦୁହେଁ ସଭା ମଝିକି ଆସିବା ପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ସମାଜର ଗୀତ । ରାଣୀଙ୍କ ସହିତ ମୁଦୁସୁଲୀ ମଧ୍ୟ କଣ ସହଯୋଗ କଲେ । ସେ କିନ୍ତୁ ବାରି ହୋଇ ପଡୁଥାନ୍ତି । ଦର୍ଶକ ଓ ଶ୍ରୋତାଙ୍କୁ ହାସ୍ୟରସ ପରଖୁଣିଆ ରୂପେ ଗୀତକୁ ସବୁବେଳେ ସେ ଗାଉ ନ ଥିଲେ, ମଝିରେ ମଝିରେ ଚିହ୍ନିଡ଼ି ଉଠୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ପାଟି ପାକୁ ପାକୁ କରୁଥିଲେ । ରାଣୀଙ୍କୁ ଟପି ସେ ଗାୟନ କଳାରେ ପଡୁତା ଦେଖାଇ ହେଉଥିଲେ ସତେଯେମିତି ! ତେଣୁ ଠାଏ ଠାଏ ଗଳାର ତା’ର ସ୍ବରରେ ଗୀତର କେତେକ ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରୁଥିଲେ ସେ । ଦେଖିବାକୁ ଅବଶ୍ୟ ରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ସୁନ୍ଦର ବୟସ ଷୋଳ ସତର ହେବ । ପୁରୁଷ ପୁଅ ତ ! ଆଗେ ବାର ତେର ବୟସବେଳେ ସେ କୁଆଡ଼େ ପଞ୍ଚମରେ ଗାଉଥିଲେ । ଆଜି ଏ ବୟସକୁ ସେ କଣ ତ ସାତ ସପନ । ମନେହୁଏ ଏ କଥାଟି ପାସୋରି ପକାଉଥିଲେ ସେ ।

ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଟିକିଏ ବୁଢ଼ାଙ୍କ କଥାଟା ସମୁଦ୍ଧି ପାରି ନ ଥିଲି । ପରେ ଦରହସା ବୁଢ଼ାଙ୍କ ଠାରିବାର ଦେଖୁ ବୁଝିଲି ଯେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଯାତ୍ରାଦଳର ସେହି ସଙ୍ଗିନୀଟିର କେହି

ଆତ୍ମୀୟ । କହିବା ବା କ'ଣ ? ଅସୁଆଦି ତିଅଣକୁ ନିମତାଖୁଆ ଭଦ୍ରଲୋକ – ମନ୍ଦ ହୋଇ ନାହିଁ ବୋଲି କହିବା ଭଳି ମୁଁ ଉପରୋଧ ମିଛୁଆବନି କହିଲି, “ଭଲ ଭଲ” ।

ହେଲେ ବୁଢ଼ା ଏତିକିରେ ସହଜେ ମୋତେ ରିଆତି ଦେଲାବାଲା ନୁହନ୍ତି । ସେ ଦୋହରାଇ ପଚାରିଲେ – “ନାଜ୍, ମାଦାପଟଯାକ ଭିତରେ ତାକୁ କେମିତି ପସନ୍ଦ କଲ ?”

ଏଥର ବୁଢ଼ିପାରିଲି ସେ ଖୁଲିପାନ ଓ ଗୁଜୁରାତି ପୁଡ଼ା କାହିଁକି ମୋତେ ହାତଗୁଞ୍ଜା ଦିଆଯାଇଥିଲା । ମନେମନେ ବୁହେ ହସି, ସଂଯତ ହୋଇ କହିଲି – ‘ସରସ’ । ସନ୍ତୋଷରେ ବୁଢ଼ା କହିଲେ – “ଆଜ୍ଞା, ସଭିଏଁ ପରା କହନ୍ତି – ନନ୍ଦଙ୍କ ଯାତ୍ରାଦଳ ଭିତରେ ସେଇଟି ଅଳଙ୍କାର ମଇଧେ ନାକକୁ ନିମକାଠି ଥାନେ ।”

ମୁଁ – ତା’ ରୂପ ଯେମିତି ଗୁଣ ସେମିତି, ଚାଲି ଚଳଣି ଢଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ଦେଖିଲେ କେହି କ’ଣ ତାକୁ ମରଦପୁଅ ବୋଲି କହିଦେବ ?’ ବୁଢ଼ା ଏଥର ପ୍ରେମରେ ଗଦ ଗଦ ହୋଇ କହିଲେ – “ହଁ, ଯାକୋଇ ଯେ କହନ୍ତି ଚିହ୍ନରା ଗରାଖ ! ନୋହିଲେ କି ନୋକେ ତମକୁ ପରଶଂସା କରୁଥାନ୍ତେ ? ବଅସର ଉଣା ହେଲେ କ’ଣ ହେବ, ତୁଳସୀ ଦି’ ପତରୁ ପରା ବାସେ । ସେ ପିଲାଟିକୁ ଚିହ୍ନିଛ ନା ବାବୁ !”

ମୁଁ କହିଲି – ନା, ସେ ଯେ ହେଉ, ଧନ୍ୟ ତା’ ବାପା ମାଆ ।

ବୁଢ଼ା ହସି ହସି କହିଲେ – “ସେଇଆ ବୋଲ, ସେଇଆ ବୋଲ, ଏଇ ପଦିକରେ ଆମକୁ ବୈକୁଣ୍ଠ ମିଳିଗଲା । ସେଇଟି ବାବୁ” – କଥା ଖଣ୍ଡିଆ କରି ନିଜ ଛାତିରେ ବିଶି ଆଙ୍ଗୁଠି ମାରି, ତାଙ୍କ ପୁଅ ବୋଲି ଜଣାଇ ଦେଲେ । ମୁଁ ଦେଖିଲି ବୁଢ଼ା ଆପଣା ପୁଅର ଟେକସାରରେ ସ୍ୱର୍ଗ ଦି’ ଆଙ୍ଗୁଳ ମଣ୍ଡୁଛନ୍ତି । ମୋ ସାଟିଫିକେଟ୍‌ରେ ସେ ପୁଲିଗଲେ ବା ମୋର କ୍ଷତି କ’ଣ ?

ଏତିକିବେଳେ ଗୁଣ୍ଡିନୟେ ମୋତେ ଗୋଟି କେତେ ବଢ଼ିଆ ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମୁଁ ହସି ହସି ହଜ କହିଲି । ଆଉ ଗୋଟିଏ କାରଣ ବି ଥିଲା ଏ କଥା କହିବାର । ମୁଁ ଗୀତ ଲେଖୁଥିଲି – ଭଲ ହେଉ କି ମନ୍ଦ ହେଉ, ସେତେବେଳେ ଖୋରଧା ଟାଉନରେ କେତେ ଲୋକ ମୋ ଲେଖାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ।

ମୋଡ଼ ବଦଳ :

କହିଛି ତ, ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ହୋତା ସେତେବେଳେ ଥିଲେ ଖୋରଧା ହାଇସ୍କୁଲରେ ସେକେଣ୍ଡ ପଣ୍ଡିତ । ତାଙ୍କ ନୀତି, ନିଷ୍ଠା ଓ ତାଙ୍କ ପଢ଼ାଇବାର ଗୀତି ମୋତେ ଭାରି ସୁଖ ଲାଗେ । ମୁଁ ମୋ ଗୀତ ଓ କବିତା ଲେଖା ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ସଂଶୋଧନ ଲାଗି ନିଏ । ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଶୁଣି, ଶିଖି ଓ ରାଜାରାଜୁଡ଼ିଆ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ମୁଁ ଯେଉଁ ଗୀତ ଲେଖୁଥିଲି, ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ଆଦି-ରସାତ୍ମକ । ପଣ୍ଡିତ ହୋତା ଜଣେ ଚରିତ୍ରବାନ୍

ବ୍ୟକ୍ତି । ମନେଅଛି ମୋର ଦିନକର କଥା – ମୋ ଲେଖା ଦେଖୁ ସେ ମୋତେ ଗୋଡ଼ଠାରୁ ମୁଣ୍ଡଯାଏ ଏକ ଅନ୍ତର୍ଭେଦୀ ଆଖିରେ ଚାହିଁ ଦେଇଗଲେ । ଶୀତେଇ ଉଠିଲା ଦେହଟା ମୋର । ତା’ପରେ ମୋ ଅବସ୍ଥା ବାରି ଆଦର କରି କହିଲେ – “କାଳୀଚରଣ, ଦେଖୁଛି ତମର ଶକ୍ତି ଅଛି, ଭବିଷ୍ୟତରେ ତୁମେ ଭଲ ଲେଖକ ହେବ । ମାତ୍ର ଏଭଳି ରଚନା ଛାଡ଼ିଦିଅ । ଏଇ ପିଲା ବୟସରୁ ଆଦି ରସର ଲେଖା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କି ବହିସବୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ ?”

ମୁଁ କହିଲି – “ଆମ ଛାନ୍ଦବହି, ସଙ୍ଗୀତ ସାଗର ପ୍ରଭୃତି ମୁଁ ପ୍ରାୟ ପଢ଼େଁ । ସବୁଠାରୁ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ପଢ଼ିବାକୁ ମୋତେ ଭଲଲାଗେ ।”

ପଣ୍ଡିତ ହୋତା କହିଲେ – “ଆମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସେ, ଭଲ ଯେ, ମାତ୍ର ସେ ସବୁ ପଢ଼ିବାର ବୟସ ତୁମର ହୋଇ ନାହିଁ । ତୁମେ ଲେଖାଧରଣ ବଦଳାଇ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା, ଈଶ୍ବରଚିନ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଲେଖ ।” ସେଇଦିନଠୁ ତାଙ୍କରି ଗୁରୁଆଜ୍ଞା ପାଳି ମୋ ଲେଖାର ମୋଡ଼ ବଦଳିଗଲା । ଭଜନ, ଜଣାଣ ଇତ୍ୟାଦି ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ସ୍ବରରେ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି ।

ଏମିତି ଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ ଲେଖୁଥିଲି । ପୁରୀର ମୋହନ ଗୋସ୍ବାମୀ ଥରେ ଏତିକିବେଳେ ସେ ଖୋରଧା ଆସି ବରୁଣାଇ ସାହିର ଗୋପାବାରୁ (ନାୟକଙ୍କ) କୋଠାରେ କିଛିଦିନ ରହିଲେ । ସେ ଜଣେ ଭଲ ଗାୟକ ବୋଲି ଖୋରଧାବାସୀଏ ତାଙ୍କୁ ଭାରି ଆଦର କରୁଥିଲେ, ଗୋସାଇଁ ବୋଲି ମାନ୍ୟ ବି କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ମୋ ଗୀତ ଖାତାଟି ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଲି । ଆଉ ଫେରିଲା ନାହିଁ ସେ ଖାତାଟି, ପରେ କେତେଥର ମାଗି ମାଗି ମଧ୍ୟ ଥକିଛି । ମନର ଏ ଅବସୋସ ରହିଗଲା ।

ସେତେବେଳେ କେମିତି ଗୀତ ଲେଖୁଥିଲି ଏବେ ଦେଖିବାକୁ ଭାରି ମନହୁଏ । ବାକି ଭାଲିଲେ କ’ଣ ହେବ ? – ଗଲାଣିତ ଗଲାକଥା ।

କେତେକ ଗଛ ଓ କବିତା ବି ମୋର ଏଇ ସମୟର ଲେଖା । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ମୋ ଅଣହେଳାରୁ କୁଆଡ଼େ ଚିରିହଜି ଗଲାଣି, ଆଉ ମିଳୁ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଆଦିରସର ସଙ୍ଗୀତ ଯାହା ଗୋଟାଏ ଅଧେ ଲେଖେଁ, ସେ ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କ ବରାଦୀ ଓ ତାଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଦଳ ତାଙ୍କୁ ଗାଉଥିଲେ । ଏତିକିବେଳେ ଖୋରଧାକୁ ସରସ୍ବତୀ ପୂଜାଲାଗି ତାଙ୍କରା ପାଇ ନୂଆଗଡ଼, ବାଉଁଶିଆପଡ଼ା ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଦଳ ନେଇ ଆସିଲେ । ପିଲାଟିର ନାଁ ହେତୁ ନାହିଁ । ନନ୍ଦଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଙ୍କଠାରୁ ରୂପରେ, ଗୁଣରେ ସରସ ଥିଲା ସେ ପିଲାଟି । ପଲଟନ ପୋଖରୀ ପାଖରେ ନାଚହେଲା । ମୁଁ ଏଇଠି ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନା ହେଲି । ବିଶେଷତଃ ମୋ ମାମୁଘର ନୂଆଗଡ଼ ବୋଲି

ଜାଣିଲାରୁ ସେ ଚିକିଏ ବେଶି ଆଦର କଲେ ମୋତେ । ଦୁଇଟି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ଗୀତ ତାଙ୍କୁ ଲେଖିଦେଲି । ପିଲାଏ ଦିନେ ଅଧେ ପରେ ତାକୁ ଗାଇଲେ । ଭାରି ପସନ୍ଦ କଲେ ଲୋକେ । ପୂର୍ବ ରୀତି ଅନୁସାରେ ଭଣ୍ଡାରେ ମୋ ନାଁ ଯୋଖା ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଲୋକେ ଜାଣିବାକୁ ଆଉ କିଛି ବାକି ରହିଗଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ ମୁଁ ଖୋରଧାର ଚିହ୍ନା ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । କିନ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତ ହୋତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଳି ଜଣାଣ, ଭଜନ, ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କଲି ଗୀତ ଲେଖାମାତ୍ରା ମୋର ବଢ଼ିଲା । ବିଶେଷତଃ ଦେବୀ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଗୀତ ଲେଖୁଥାଏ ।

ରଙ୍ଗ ବଦଳ :

କୁଆଳି ଛଡ଼ା ହୋଇଗଲେ ମଧ୍ୟ ନିଭାଗୁଡ଼ିଆ ହଡ଼ାର ପରା କାନ୍ଧଗଳୁ କରେ ! ସେଇ ଦଶା ମୋର । ଥିଏଟର ନିଶାଟା ପୁଣି ଘାରିଲା । ମାତ୍ର, କେମିତି କ'ଣ ହେବ ? ପଞ୍ଚାଏ ସାଥୀ ଯୋଗାଡ଼ କରି ବସିଲି, ବଡ଼ସାନ – ବାଛ ବିଚାର ନ କରି । ଯୋଗକୁ ଗୋଟାଏ ସୁବିଧା ହାବୁଡ଼ି ଗଲା । ଆମ ବସାକୁ ୪/୬ ଘର ଛଡ଼ା ଶତପଥୀଙ୍କ ବସାରେ ପୁରୀର ଖ୍ୟାତନାମା ଫଟୋଗ୍ରାଫର, ଚିତ୍ରକର ଓ ମଞ୍ଚଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀ ଆସି କିଛିଦିନ ରହିଲେ, ତାଙ୍କର ଜଣେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ପୁରୀ କୁଣ୍ଡାଇବେଣ୍ଟ ସାହିର ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ସୁନ୍ଦରରାୟଙ୍କ (ଖୋରଧା ରେଜେଷ୍ଟ୍ରୀ କଚେରିରେ ସେତେବେଳେ କାମ କରୁଥାନ୍ତି) ସହିତ ।

କଥାରେ କହନ୍ତି – ‘ଗୁଣୀ କି ଗୁଣୀ – ଧୂଆଁପତ୍ରକୁ ମୁଣି ।’ ମୋ ସହିତ କୃଷ୍ଣ ମୁଖାର୍ଜୀ ଓରଫ କୃଷ୍ଣଦାଦାର ଭାବଲାଭବେଶ ମଜଗୁଲ ହୋଇ ଉଠିଲା – ଏମିତିକି “ମେଣ୍ଟାବାଳ ଜଡ଼ାତେଲ” ସମ୍ପର୍କ – ଯାହା ଘନାବର୍ତ୍ତ ହୋଇ ଆଜି ଅବଧି ଅତୁଟ ରହିଛି । କୃଷ୍ଣଦାଦାର ସ୍ନେହ, ସେ ଆଦର, ସେ ଦରଦଭରା ସୁଖଦୁଃଖ, ‘ଆହା’ ପଦକ ଜୀବନରେ ମୋର ବହୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ସାହା ହୋଇଛି । କହିଛି ତ ସେ ଜଣେ ନାମଜାଦା ମଞ୍ଚଶିଳ୍ପୀ, ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ, ଫଟୋଗ୍ରାଫର – ତୁଲିତୁ ତା’ର ଯେମିତି ଜୀବନ ଝରେ । ନାଟକ ଓ ଅଭିନୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ନିତିନିତି ଆମ ଭିତରେ ଢେର ଆଲୋଚନା ହୁଏ । ହଉ, ହଉ ମନଟା ମୋର ତୁଲିଧରା ଆଡ଼କୁ ଗଲା । ଚିକିଏ ଶିକ୍ଷା ବି ପାଇଲି । ଏକାଧାରରେ କବି, ଚିତ୍ରକର, ଗାୟକ, ନର୍ତ୍ତକ ଆଉ ଅଭିନେତା ହେବାକୁ ମନର ଅଦ୍ୟମ୍ନ ଉତ୍ସାହ ଓ ଆକାଂକ୍ଷା ଜାରି ଉଠିଲା । ଛବି ଦିନାକେତେ ଆଙ୍କିଛି, ସିନ୍ ୨/୪ ଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ । ତିଆରି ବି – ସେ ସେତିକିରେ ରହିଲା । ବାକି ଗୀତ ଲେଖାଟା, ନାଟକ ଲେଖାଟା, ରଙ୍ଗବୋଲାଟା, ନାଟିବା ଆଉ ନଟାଇବାଟା ଛାଡ଼ିବା ହେଲା ନାହିଁ ।

ଖୋରଧାରେ ଥିଏଟର :

ଗୀତ ଶିଖା ଓ ବେହେଲା ବଜାଟା ଚାଲିଥାଏ ଆଗପରି । ଖୋରଧାରେ ପ୍ରଥମ କରି ମୁଁ ଥିଏଟରର ଆୟୋଜନ କଲି, କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ମେଲାଇ । ତା’ ଆଗରୁ କେବେ

ଏଭଳିଆ ମଞ୍ଚ-ଅଭିନୟ ଖୋରଧାରେ ହୋଇ ନ ଥିବା ଲୋକେ କହୁଥିଲେ । ପ୍ରତାପବାବୁ ବହୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ପରେ ଖୋରଧା କ୍ଲବର ଏଇ ହେଲା ସୂତ୍ରପାତ ।

ବହୁତ ଝଡ଼ଝଞା ଭିତରେ ଏ ଦୁଆ ଦିଆ ହୋଇଛି । କହିଛି ତ ଜୁଆଳି ଛଡ଼ା ସଡ଼ା ମୁଁ । ମନଟା ଖଜେଇ ବଜେଇ ହେଉଥାଏ ରଙ୍ଗ ବୋଲି ହେବାପାଇଁ । ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରି, ବହୁତ ଧାଁ ଧପଟ କରି ଥିଏଟର ବ୍ୟବସ୍ଥାଚାର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା ।

କଥା ହେଲା ବେରବୋଇ ଗାଆଁର ଗୋପୀବାବୁଙ୍କ ଦାଣ୍ଡମେଲା (ଗୋପୀନାଥ ନାୟକ, ରହଣୀ ବରୁଣାଙ୍କ ସାହି)ରେ ଷ୍ଟେଜ ବନ୍ଧା ହେବ । ଏ ସବୁତ ହେବ, ମୁଁ ଏବେ ଯୋଗ ଦେଉଛି କେମିତି ? ପାର୍ଟ ନେଉଛି କେମିତି ?

ଯୋଗକୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟି ହେଲା । ଗାଆଁକୁ ଗଲି ଛୁଟିରେ । ତା' ଆଗରୁ ଖୋର୍ଦ୍ଧାରେ ଥିବାବେଳେ ଲୁଚି ଛପି ରିହସ୍ୟାଳକୁ ଯାଉଥାଏଁ । ଗାଁରୁ ବୋଉକୁ କହି ଚାରି ଦିନ ପରେ ପୁଣି ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଆସି ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କ ଘରେ ରହିଲି । ଦିନଯାକ ତାଙ୍କ ଘରେ ମରଦପୁଅ, ଆଉ ବେଳ ବୁଡ଼ିଲେ ଶାଢ଼ୀ ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧି ମାଉସି ବେଶରେ ବଜାରେ ବଜାରେ ଯାଇ ଗୋପୀବାବୁଙ୍କ ମେଲାରେ ହାଜରା । ଦାଦାଙ୍କୁ ଏକଥା କେହି ନ କହିବାକୁ ମନା ହୋଇଥାଏ । କୃଷ୍ଣଦାଦା କିନ୍ତୁ ଏକଥା ଜାଣେ । ପ୍ରତାପବାବୁଙ୍କରତ ଜାଣିବା କଥା । ସେ ସହାୟକ ।

କିନ୍ତୁ ଚୋର ଯେଉଁଠି, ରାତି ପାହେ ସେଇଠି ।

ମଣିଷ ଯହିଁକି ଡରେ, ତହିଁରେ ମରେ ।

ଫ୍ଲେ ହେବା ଦିନ କାହିଁକି କେଜାଣି ଦାଦା ସାଜଘର ଭିତରକୁ ଆସିଲେ । ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ ଗୋଡ଼ଯାଏ ଥରିଉଠି ଯମଝାଳଟାଏ ବହିଗଲା । ହେଲେ, ପ୍ରତାପବାବୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଲେ । ଦାଦା ମୋ ପାଖଲଗା ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ । ମାତ୍ର ମୋତେ ଏପରି ନାରୀବେଶରେ ତାଙ୍କର ଚିହ୍ନିବାର ଯୋଗ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଏଥର ଥିଏଟରରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲି । ଥିଲି, ପରିଚାଳନା, ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା, ନାଟକାଳିନୀ ଓ ଗୀତ ସାଙ୍ଗେ ହାର୍ମୋନିୟମ ବଜାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ଭାରନେଇ । କାଉଲବାଉଲ ହୋଇ ମାଆ ବରୁଣାଙ୍କି ତାଙ୍କ ଛାଡ଼ିଥାଏ । ତାଙ୍କ କରୁଣାରୁ ପ୍ରତାପବାବୁ ବିଚରା ଘଣ୍ଟ ଘୋଡ଼ାଇ ରଖୁ ନ ଥିଲେ, ମୋ ଅବସ୍ଥା ଦି' ଗଣ୍ଡା ଦି' କଡ଼ା ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ସେ ଦାଦାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗପ ଜମାଇ ବାହାରକୁ ନେଇଗଲେ । ବହୁତ ବେଳ ପରେ ନିଃଶ୍ୱାସର ଗତି ଠିକଣା ହେଲା । ଦାଦା ବାହାରି ଗଲେ ବସାକୁ ।

ଘରବାହୁଡ଼ା :

ତହିଁଆରଦିନ ରାତି ଜାଙ୍ଗୁଲ ଜାଙ୍ଗୁଲ ହେଉଛି, ଗାଆଁକୁ ସଳଖୁଲି । ପରେ ଆଉ ସେ କଥା ଖୋଳତାଡ଼ ହୋଇ ନାହିଁ । ହେଲେ 'ପରବତ ଶିଳା ସବୁକୁ କେଳୁମଞ୍ଜି' କି ପୋଷାଏ ?

ଏଇ କୁଟାବୋରା ଥିଏଟରରେ ମନର ଓରିମାନ ମେଣ୍ଟିଲା ନାହିଁ, ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଗାଉଁଳୀ ଜଗ ପଦେ -

“ହେଁସ ନାଉଁ କତରା
ପୁଅ ନାଉଁ ପୁତୁରା ।”

ସେଇଭଳି ହେଲା ଏ ଖୋରଧା ଥିଏଟର ପାଲା । ବାଙ୍କିରେ ଯୋଗାଡ଼ି ଥିଏଟରଟା କଲି । ଏଥର ବେଶପୋଷାକ, ସିନ୍ ଓଗେର ପୂର୍ବାପେକ୍ଷା ଚକ୍‌ଚକ୍ କରି ଜମକାଣୀରେ ଥିଏଟରଟା ହେଲା । ନାଟକ ଲେଖା ମୋର, ନାଆଁଟି - ‘ତାରାବାଇ’ । କେତେ କେତେ ପୁରୁଣା ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସାଙ୍ଗରେ ସେ ଖଣ୍ଡି ବି ପୁଡ଼ା ବନ୍ଧାହୋଇ ରହିଛି ଏବେ । ମନେହୁଏ ନାହିଁ ଛପାଇବାକୁ । ଛପା ନ ହୋଇ ଛପି ରହିଛି ତେଣୁ । ଛପା ହେବା ଭଳି ନୁହେଁ ସେ ବୋଲି ପସନ୍ଦ କରିଥିଲେ । ମୋ ପୁରୁଣା ଗୁରୁଦେବ ରଘୁବାବୁ ବାଙ୍କିରୁ ସେତେବେଳେ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ନାଟକ ପରିମାର୍ଜିତ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଆଉ ଘଟିଲା ନାହିଁ ଭାଗ୍ୟରେ । ଖୋରଧା ପାଠପଢ଼ା ସାଥୀ ଅନେକ ଥିଲେ, କିଏ କିଏ ଏ ମାଟି ଦୁନିଆଁରୁ ଟିକଟ କାଟି ସାରିଲେଣି । କେତେ ବି ତାଙ୍କ ବାଟେ ପେଟ ପାକୁଛନ୍ତି - ନିଜ ନିଜର କର୍ମ ଅନୁସାରେ । ଦେଖୁଛି ସବୁଠୁଁ ମୋରି ବାଟଟା ନିଆରା ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଯାବତ ଧକ୍କାଖୁଆ ଜୀବନ ଏକା ମୋରି । ଫଟାକପାଳ ଦେଇ ଜନ୍ମ ହୋଇଛିତ, ଆଉ ଅଧିକ ବା କ’ଣ ଆଶା କରିବି ?

ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଚାରିବର୍ଷ କୁଆଡ଼େ ବଢ଼ିଗଲା । ଟେଣ୍ଟ ପରୀକ୍ଷା ଆସିଲା । ମୁଁ ଭଲ ନମ୍ବର ରଖି ପାସ୍ କଲି । ଦାଦାଙ୍କଠୁଁ ବେଳେ ବେଳେ ମନ ବିପକ୍ଷିତା ହୋଇ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା - ଭାରି ଡର ବି ଥିଲା ମୋର ତାଙ୍କୁ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ଭାବୁଛି ଯଦି ତାଙ୍କରି ଭଳି ଏକ ଶିର୍ଷୁମ ଟାଣୁଆ ମଜୁଆଳ ମୋ ଭାଗ୍ୟକୁ ମିଳି ନ ଥାନ୍ତେ, ତେବେ ନାଆର ମଜ ବୋଧହୁଏ ହୋଇ ଯାଇଥାଆନ୍ତା ।

ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷା :

ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷାବେଳ ଆସିଲା, ଟେଣ୍ଟ ପରେ ଖୋରଧା ଛାଡ଼ି ଘରକୁ ଆସିଲି । ମାଆ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କୁ ସୁମରଣା କରି ପାଠପଢ଼ାଟା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ସବୁବେଳେ ତ ମୋର ସେ ଭରସା ଥାଏ ପିଲାଟି ଦିନରୁ । କେତେଦିନ ପରେ ପରୀକ୍ଷା ତାରିଖ ଜଣାପଡ଼ିଲା । ମାଆଙ୍କ ଦେଉଳକୁ ଯାଇ ଦର୍ଶନ ସାରି ଚନ୍ଦନ, ସିନ୍ଦୂର ନେଇ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ କଟକ ମୁହାଁଇଲି ।

କଟକ ଓଡ଼ିଆ ବଜାରରେ, ଠିକ୍ ଗଙ୍ଗାମନ୍ଦିର ପୋଖରୀକୁ ଯିବାକୁ ଯେଉଁ ଗଳି ରାସ୍ତା ପଡ଼ିଛି, ତା’ରି ବିପରୀତ ପଟ ସଡ଼କ କାନ୍ଥରେ ଗୋଟିଏ ଲମ୍ବା ଚାଳଘର ଖୁଆଡ଼ ଥାଏ ।

ସେଥିରେ ବାଙ୍କିର କେତେଜଣ ଛାତ୍ର ଆଉ ସାହାଡ଼ାପଦାର ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୌରମୋହନ ପାଢ଼ୀ ରହୁଥାଆନ୍ତି । ପାଢ଼ୀ ସେତେବେଳେ କିଲଟରୀ ଅମଲା । ଏ ଘରଟି ଥିଲା – ଖୋରଧାର ମୁଣ୍ଡାର ସ୍ୱର୍ଗତ ଛୋଟା ନିରଞ୍ଜନବାବୁଙ୍କର । ଏବେ ସେଇ ଜାଗାରେ ଏକ ଦୋତାଲା ଘର ଜଣେ କିଏ ତୋଳାଇଛନ୍ତି । ଆଗେ ଯା ନାଁ ଥିଲା – ‘ବାଙ୍କି ମେସ୍’ ।

ମୁଁ ଗାଁରୁ ଆସି ସେଇ ଚାଳଘରେ ରହିଲି, ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ । ପ୍ରାୟ ମାସେ ଖଣ୍ଡେ ସେଠି ରହି ପଢ଼ାପଢ଼ି କରୁଥାଏ । ସେଇ ଘରର ତାହାଣପଟେ ଗୋଟିଏ ଚାଲି । ମେସର ପାଇଖାନା କଡ଼ ପଟର ଗଳି ଭିତରର ପ୍ରଥମ ଘର ହେଲା ଝମୁରବାଇର । ତା’ର ଏକତାଲା ପକ୍‌କାଘର । ସକାଳ ଓଳି ପାଇଖାନା ଗଲାବେଳକୁ ଦେଖି ଜଣେ ଗଜୁରା ନିଶ ଦାଢ଼ିଆ ଜବାନ୍ ବାବାଜୀ ବଇଁଶୀ ଫୁଙ୍କି ପକ୍‌କା ଉପରେ ବୁଲୁଥାଏ । ସେ ପଦେ ଗୀତ ଗାଏ । ତା’ପରେ ସେଇ ସ୍ୱରରେ ବଇଁଶୀ ବଜାଏ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେ ଗୀତ ମନେପଡ଼ୁଛି – ହସ ଲାଗୁଛି । ବାବାଜୀ ଗାଏ –

“ନେଞ୍ଚି ଲୋକ ସଙ୍ଗେ ପୀରତି କରିଲେ

ସେ କାହୁଁ ହୋଇ ସଫଳ

ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେବ !

କହିବତି ଗୋପୀନାଥକୁ – ଇତ୍ୟାଦି...

ବସାରେ ସରିବି ଏ ଅପୂର୍ବ ଭାଷାରେ ଗୀତ ଶୁଣି ହସନ୍ତି ।

ଦୁର୍ବଳତା :

ଜୀବନରେ ଏଇଠି ଗୋଟାଏ ଅଛୁଲା ଘଟଣା ଘଟିଗଲା । ଓଡ଼ିଆବଜାର ବସା ଆଗରେ ଥିବା ଗଳି ଗଙ୍ଗାମନ୍ଦିର ପୋଖରୀକି ପଡ଼ିଛି । ମୁଁ ନିତି ସେଇ ପୋଖରୀରେ ଗାଧୁଏଁ । ତୁଠକୁ ପିଠିକରି ଦିନେ ଘଷାଘଷି ହୋଇ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିସାରି ଉଠିଲାବେଳକୁ ପଛପଟରୁ ଗୁଡ଼ାଏ ପାଣି ମୁଣ୍ଡରେ ବାଜିଲା । ଫେରି ତୁଠକୁ ଚାହିଁ ଦେଖୁଲି ଜଣେ ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀ ତଳ ପାହାଚରେ ବସି ମୋତେ ଚାହିଁ ହସୁଛି । ମୋତେ କେମିତି କେମିତି ଲାଗିଲା । ଭାବିଲି ପାଗଳୀଟାଏ କି ? ଯୁବତୀ ହସି ହସି କହିଲା – “ମୁଁ କୌତୁକରେ ପାଣି ଫିଙ୍ଗୁ ଫିଙ୍ଗୁ ତମ ମୁଣ୍ଡରେ ପଡ଼ିଗଲା । ଦୋଷ ହୋଇଛି ।” ମୁଁ କିଛି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଖାଲି ଚାହିଁ ରହିଲି ତା’ ମୁହଁକୁ । ଯୌବନ ସତେ ମାଠିମୁଠି ରସାଣି ଦେଇଛି ସେ ମୁହଁଟିକି – କଥା କହୁଛି ପରା ସେ ଢଳଢଳ ଆଖିଯୋଡ଼ିକ ! ହସ ଲଖା ହୋଇଛି ଅଧର କୋଣରେ । ଦମଦମ ହୋଇ ଉଠିଲା ଛାତି । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭାଳି ହୋଇ, ଲୁଗା ଚିପୁଡ଼ି କୂଳକୁ ଆସି ଗାମୁଛା ପାଲଟିଲି । ଯିବାକୁ ବାହାରିଲାବେଳେ ଯୁବତୀଟି ପଚାରିଲା – “ଗାଧୁଆ ସରିଲା ?”

ମୁଁ ଆଉ ତା'ଆଡ଼କୁ ନ ଚାହିଁ ଗନ୍ଧାର ଭାବରେ କହିଲି, 'ହଁ' । ସେ କହିଲା – “ତମ ପଡ଼ିଶାରେ ଆମ ଘର । କେତେଥର ତମକୁ ମୁଁ ଆମ ପକ୍ଷରୁ ଉପରୁ ଦେଖୁଛି । ତମେ କି ସୁନ୍ଦର ଗାଈକାଣ । ଥରେ ଆମ ଘରକୁ ଆସୁନା ? ଆସିବ ?”

‘ମୁଁ ‘ହଉ, ଦେଖୁବି’ ବୋଲି କହି ଚାଲିଗଲି ବସାକୁ । ମନଟା କେମିତି କେମିତି ହେଲା ।’

ସେ’ତ କିନ୍ତୁ ବେଶ୍ୟା ଘର । ମୁଁ ଯିବି କେମିତି ? ତହିଁଆରଦିନ ବେଳ ଜଗିଲା ପରି ଗାଧୁଆ ତୁଠରେ ପୁଣି ଭେଟ । ମୋ ଯିବା ଆଗରୁ ତୁଠ ପାହାଚ ଉପରେ ସେଇ ରୂପ, ସେଇ ଠାଣି, ସେଇ ଚାହାଣି । ନାଆଁଟା ପଟାରି ବୁଝିଲି – ‘ବିଚକ୍ଷଣା’ । ଭାବିଲି ସତେ ଏକା ବିଚକ୍ଷଣା । ପୁଣି ସେଇ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବାକୁ ଅନୁରୋଧ । ଏଥର ଆସିବ ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ ନ କରି କୁହାଗଲା – ‘ନିଶ୍ଚେ ଆସିବ ।’ ଛାଡ଼ିଟା ମୋର ଦମ ଦମ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ତା’ପରେ ନିତି ପ୍ରାୟ ଏଇ ଗାଧୁଆ ତୁଠରେ ଭେଟ । ସେଇଠୁ କ୍ରମେ କଥାବାର୍ତ୍ତା, ଟିକିଏ ହସକୌତୁକ ଚାଲିଲା । ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବାକୁ ବରାବର ଅନୁରୋଧ କଲା ବିଚକ୍ଷଣା । ମୋ ମନ ଯେ ଟିକିଏ ତା’ ପ୍ରତି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା ନାହିଁ, ଏକଥା ନୁହେଁ ।

ଶେଷରେ ଦିନେ ସଞ୍ଜସଞ୍ଜୁଆ ଛାତି ଦମଦମ ଭିତରେ ଗୋଡ଼ ମୋତେ ତାଙ୍କ ଦୁଆର ମୁହଁ ପାହାଚଯାଏ ଟାଣି ନେଲା । ସେଇଠି ମୁଣ୍ଡରେ ମୋର ହାତୁଡ଼ି ମାଇଲା ବିବେକ । ବିଚକ୍ଷଣାକୁ ଡକାଇଲି । ଅତି ଆନନ୍ଦରେ ସେ ମୋତେ ଘର ଭିତରକୁ ଡାକିଲା । “ଆସିଲିଣି ତ ଆଜଦିନେ ନ ଆସିବି । ଆଜି ଗୋଟାଏ ଜରୁରୀ କାମରେ ଯାଉଛି” – ଏତିକି କହି ତତ୍ତାସାହି ଗଲି ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇଲି । ସେଦିନ ଚେତନା ଆଉ ନ ଥିଲା ସତେ !

ବିଚକ୍ଷଣା କିନ୍ତୁ ମୋ ଆସିବା ଦିନକୁ, ଡକାଇ ରହିବାର ବୁଝିଲି । ଦୁର୍ବଳ ମନ ତ ! ଯେତେ ଭୁଲାଇବାକୁ ଚାହିଁଲେ ବି ବେଳେବେଳେ ବାଉଲା ପରି ହୁଏ । ଏତିକିବେଳେ ପରୀକ୍ଷା ଦିନଟା ଆସିଗଲା । ମନଟା ତେଣିକି ଢଳିଲା ।

ସେତେବେଳେ କଲିକିଏଟ୍ ସ୍କୁଲ ଥାଏ ଆଜିର ସିଟି ହସପିଟାଲ୍ (ଏ ଘରକୁ ପୁରୁଣା ଅଦାଲତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି) ହୋଇଥିବା ଘରେ । ଅବଶ୍ୟ ଘରର ରୂପ ଅଦଳ ବଦଳ ହୋଇଗଲାଣି ଏବେ । ସେଇ କଲିକିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ପରୀକ୍ଷା ଚାଲିଲା । ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଆଆଡ଼ି ହଣ୍ଡରସର୍ ସାଇବ । ପ୍ରାୟ ତିନି ଦିନ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାପରେ ଶୁଣାଗଲା ଯେ ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ର ଚୋରି ହୋଇ ଜଣାପଡ଼ି ଯାଇଛି । ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାଳ ପାଇଁ ପରୀକ୍ଷା ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ଘରକୁ ଫେରିଗଲି, ଶୁଣାଗଲା ପରୀକ୍ଷା ଦୁଇ ମାସ ପରେ ହେବ । ଘରୁ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର ଦିନ ପରେ ମୁଁ ଆସି ମହମ୍ମଦିଆ ବଜାର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର ପଡ଼ିଶା ମୋର ପିତୃସା କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ମାରପାଟଣାରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଦାସଙ୍କ ବସାରେ ରହିଲି । ସେଇଠି ମୋର ପିତୃସାପୁଅ ଗୋପାଳଭାଇ ମଧ୍ୟ ମୋର ସହ ପରୀକ୍ଷାର୍ଥୀ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଶୂରଦେଓ :

ଗୋପଭାଇଙ୍କ ସାଥରେ ଦି'ତିନିଥର କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଯାଇଛି । ସେତେବେଳେ ତ ବସ୍ ବା ମୋଟରଗାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଅଗ୍ନିବୋତରେ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଯୋତ୍ରାଠାରେ ଆମେ ବୋଟ ଚଢ଼ୁ । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଓଲିକରୁ ବେଶୀ ସମୟ ଲାଗେ । ବାଟରେ ଲବ୍ କେତୋଟି ପଡ଼େ । କେନାଲ ପାଣି ଭିତରେ ଅଧା ପହଁରା ହୋଇ ମୁଣ୍ଡିକାକୁଡ଼ି ଜଣିଆଳି କାକୁଡ଼ି ବୋଝରେ ମୁଣ୍ଡାଇ ଆଖପାଖ ଗାଆଁର ବିକାଳିଏ ଆସି ବୋର୍ ଯାତ୍ରୀକୁ ବିକନ୍ତି । ଥରେ ବୋର୍ରେ ଗଲାବେଳେ କୁହୁକୁହୁଆ ବାଳରେ ଫିରେଇ କଟା ଜଣେ ସୁନ୍ଦର ପୁରୁଷ ଆମର ସହଯାତ୍ରୀକୁ ଦେଖି, ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଜାଣିବାକୁ ଭାରି ମନ ହେଲା । ଗୋପଭାଇଙ୍କୁ ପଚାରିଲି, ସେ ଆଉ ଜଣକୁ ପଚାରି ବୁଝିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୂରଦେଓ । ଯେ ନାଆଁ ମୁଁ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିଲି । ସେ ଜଣେ ଲୋକପ୍ରିୟ ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖକ । ପିତୃସାଙ୍କ ବଡ଼ପୁଅ ନାରାଣଭାଇ ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରି ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଲେଖା ଗୀତ ପଦେ ପଦେ ଗାଉଥିବାର ଶୁଣିଥାଏ । ଗଜଲ ସୁରରେ ତାଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ଆଦର ପାଉଥାଏ । ବିଶେଷତଃ କଟକର ଏକବଳଦିଆ ଗାଡ଼ିବାଲା ରାତିରେ ଗାଡ଼ି ଚଳାଇବାବେଳେ ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଗୀତ ପଦେ ପଦେ ଗାଉଥିବାର ଶୁଣାଯାଏ । ମୋର ମନେହୁଏ ଗଜଲ ସୁରରେ ଏଭଳି ସରଳ ମଧୁର ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ପ୍ରଥମେ ଲେଖିଥିଲେ ଶୂରଦେଓ । ନାରାଣଭାଇ ଗାଉଥିବା ଗୀତରୁ ଧାଡ଼ିଏ ଦି' ଧାଡ଼ି ମନେପଡୁଛି –

“କାହିଁ ମୋ ଆଶା ସାରିକା

ମାନସ କୁଞ୍ଚ ନାୟିକା...

ଆଉ – ପ୍ରେମ ଜାଣେ କି ଦିନରାତି

ଚିର ଅନ୍ଧ ବୋଲି ଯାର ଖ୍ୟାତି”...

ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଆଡ଼େ ମୋର ଆଖି, ମନ ଯିବାର ଏକ ବଡ଼ କାରଣ ହେଲା ଯେ, ସେ ବୋଟରେ ବସି କାଗଜରେ କ'ଣ ଲେଖୁଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ ପେନ୍‌ସିଲ୍ – ମୁଣ୍ଡ ତୁଣ୍ଡ ଛୁଉଁଥିଲା । ଜାଣିପାରିଲି, ସତରେ ସେ ଜଣେ କବି । ତେଣୁ ପରିଚୟ ପାଇବାକୁ ମନ ହମ୍‌ହମ୍ ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ପରିଚୟ ପାଇ ଜଣାଶୁଣା ହେବାରୁ, ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ମନକଲି । ସେଇଠୁ ପାଖରେ ବସିବାର ତାଙ୍କରା ପାଇ, ତାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କଲି । ସେ ମୋଠାରୁ ବୟୋଧିକ । ଟିକିଏ ସଙ୍କୋଚ ଲାଗୁଥାଏ । ମୋ ନମସ୍କାରର ପ୍ରତି ନମସ୍କାର କରି ସେ ମୋର ପରିଚୟ ପଚାରି, ସବୁକଥା ବୁଝିଲେ । ସେ ଲେଖୁଥିଲେ ଗୀତଟିଏ । ମୁଁ ଉତ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଲେଖାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେ ମୋତେ ପଦେ ଲେଖା ଗୀତ ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଲେ । ଗୀତଟିରୁ ଧାଡ଼ିଏ ଦି' ଧାଡ଼ି ମନେ ପଡୁଛି । ସେ ଲେଖିଥିଲେ –

‘ପାହିଥିଲା ରାତିଟା କେଡ଼େ ଦୁରୁଯୋଗରେ

ଅଗିନୀ ବୋଇତ କି ପକ୍ଷୀ ମେଲାଲ

ଚାଲିଛି ଆଗକୁ ଡେଣା ହଲାଲ,

ତା’ପଛେ ଯୋ ମନ ନାଆ ଚାଲିଛି କି ବେଗରେ...

ବାଟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ ।

ଶୂରଦେଓ ବଡ଼କୋଠାର ଛାଇ । ଘର ତରଳାରେ । କ୍ଷତ୍ରିୟ ସେ, ନୂଆଗଡ଼ ରଜାଙ୍କ ଭଣଜା । ସେ ଶୁଶୁରଘରକୁ ଯାଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଶୁଶୁରଙ୍କ ନାଁ ବୋଧହୁଏ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର (ଠିକ୍ ମନେ ପଡୁ ନାହିଁ) । ଶୂରଦେଓ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ରାସ ଦଳ ନୂଆ କରି ଗଢ଼ିବାକୁ ବିଚାର କରୁଛନ୍ତି । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ମୋର ବନ୍ଧୁ – ଘର ସମ୍ପର୍କ ଜାଣିପାରି ସେ ମୋତେ ରାସ ରିହର୍ସେଲ ଦେଖିଯିବାକୁ କହିଲେ । ରାସ ବୋଇଲେ, ମୁଁ ଶୁଣିଥାଏ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ‘ଓଡ଼ା’ ଘର ରାସଲୀଳା କରନ୍ତି । ରଣପୁରରେ ବି ରାସ ହୁଏ । ଏଥୁରେ କେଉଁଠି ପିଣ୍ଡିକ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନଙ୍କ ବସନ୍ତ ରାସ ଅବା ଶରଦ ରାସ ପୋଥି ପଢ଼ାହୁଏ । ପିଲାଏ ବେଶ ହୋଇ ନାଚନ୍ତି । ଯେମିତି ବଡ଼ାୟାରେ ରାମନବମୀ ଦେଖୁଥିଲି, ଏ ମଧ୍ୟ ତାହାରି ଗୋଟିଏ କିସମ । ଶୁଣିଥାଏ ରଣପୁରରେ କାଳୀୟଦଳନ ରାସ ଭଲ ହୁଏ । ସେଇମିତିକା ରାସ ଏଠି ଶୂରଦେଓ କରାଉଥିବେ ଭାବି, କଥାଟାକୁ ଏତେ ଅମଳ ଦେଇ ନ ଥିଲି । ତଥାପି ସେ ଯେତେବେଳେ ଡାକିଛନ୍ତି, ବଡ଼କୋଠାକୁ ଗୋପଭାଇଙ୍କ ସାଥରେ ଗଲି ।

ଦେଖୁଲି ଗୁଡ଼ିଏ ପିଲା – ୧୦/୧୧ ରୁ ୧୬/୧୭ ବର୍ଷ ବୟସ ହେବ ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ବସିଛନ୍ତି । ଶୂରଦେଓ ନିଜେ ହାର୍ମୋନିୟମ ଧରି ତାଙ୍କ ଆଗ ଛାମୁଆଁରେ ବସି ବଜାଉଛନ୍ତି । ତାବଲା ଓ ଖୋଳ ଇତ୍ୟାଦି ତାଳ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ବଜାଉଛନ୍ତି ଆଉଜଣେ ଲୋକ । ପଟାରି ବୁଝିଲି – ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଆରତ ପାତ୍ର । ମୁଁ ଯିବାପରେ ରାସ ରିହର୍ସେଲ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଯେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଅଭିନବ ପ୍ରକାର ରାସ । ପିଲାଏ ବଚନିକା କହୁଛନ୍ତି – ଗୀତ ଗାଉଛନ୍ତି, ନୃତ୍ୟ ବିଭାଗ ଅଛି । ରୀତିମତ ମଞ୍ଚାଭିନୟ ହେବ, ସିନ୍ ସିନାରୀ ସହିତ । ଭାରି ସୁନ୍ଦର ଲାଗିଲା । ରାଧା, ଲଳିତା, ବିଶାଖା ଇତ୍ୟାଦି ଅଷ୍ଟସଖୀ ସାଜିବେ ପୁଅପିଲାଏ । ତାଙ୍କ ଲାଗି ପୋଷାକପତ୍ର ତିଆରି ସରିଛି । ମୁଣ୍ଡ ପାଇଁ ପରଚୁଳା ଦେଖୁ ତାଟକା ହେଲି । ଏ ମଧ୍ୟ ଶୂରଦେଓଙ୍କ କଥାରେ ଏକ ନୂଆ ଭିଆଣ । ଗୋଞ୍ଜିଗୁଡ଼ିଏ ଆଣି, ତାକୁ କାଟି, କଳାରଙ୍ଗ କରି, ତା’ରି ତଳେ ସୋଲ ଇତ୍ୟାଦି ମଥା ମାପରେ ଦେଇ, ସିଲାଇ କରି, ବେଶୀ ଥାଇ ପରଚୁଳା ତିଆରି କରିଛନ୍ତି ସେ । ବେଶୀ ଉପରେ କାଚକଣ୍ଠିରେ ରାଗଡ଼ି ଚନ୍ଦ୍ର ତିଆରି ହୋଇ ସିଲାଇ କରାଯାଇଛି । ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଭାରି ସୁନ୍ଦର ସୁରରେ ରଚିତ । ଶୂରଦେଓ ନିଜେ ଗାଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ବତାଇ ଦିଅନ୍ତି । ନିଜେ ନାଚନ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କାଠି ଦି’ ଖଣ୍ଡି ଧରି ନାଚ ବସାନ୍ତି – ସବୁ ନୂଆ ଭିଆଣ ।

ଶୂରଦେଓ କହିଲେ, “କାଲି ଗୋବିନ୍ଦଜୀଙ୍କ ଆଗରେ ରାସ ହେବ । ସେଇ ବନ୍ଧା ହେଉଛି । ନିଶ୍ଚୟ ଆସିବ ତୁମେ କାଳୀବାରୁ !”...

ଆହୁରି ଏକ ବିଚିତ୍ର ଗୁଣ ଶୂରଦେଓଙ୍କର । ସିନ୍ଦୂସିନାରୀ ସେ ନିଜେ ଚିତ୍ର କରିଛନ୍ତି । ସବୁକାମ ହାତେ ହାତେ । କି ଯୋଗଜନ୍ମା ପୁରୁଷ !

ତହିଁଆରଦିନ ରାତି ନଅଟା ବେଳକୁ ଶୂରଦେଓ ନିଜେ ରୂପସଜ୍ଜା କରାଇ, ରାସ ଆରମ୍ଭ କଲେ ମଞ୍ଚରେ । କେବେହେଲେ ଏପରି ଅଭିନୟ, ଗୀତ, ନାଚ ଦେଖି ନ ଥିଲି । କଟକରେ ସାଙ୍ଗାଳି ଥିଏଟର, ପାର୍ଶୀ ଥିଏଟର ହେବାର ଶୁଣିଛି । ତାଙ୍କର ସବୁ ସିନ୍ଦୂସିନାରୀ ଦେଖି ସଭିଏଁ ମୁଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ କିନ୍ତୁ ରାସର ଏ ଅଭିନବ ସଂସ୍କରଣ ବଡ଼ ଚମତ୍କାର, ଭାରି ଲୋଭନୀୟ । ଜଣେ ଲୋକ ସବୁ କରିଛନ୍ତି – ସିନ୍ଦୂସିନାରୀ ଆଙ୍କିବା, ପିଲାକୁ ବେଶ ଓ ମୁଖ ସିଂହାର କରିବା, ବଚନିକା, ଗୀତ, ନାଚ – ଏ ସବୁ ଲେଖିବା, ଶିଖାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ସବୁକାମ କରିବାର ଦେଖି ଭାରି ବିସ୍ମିତ ହେଲି । ଭାବିଲି ଶୂରଦେଓଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ତୁଳନା ଦେବାକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଉ ଲୋକ ନାହାନ୍ତି ।

ତିନି ଚାରିଦିନ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ରହଣି କାଳରେ ମୁଁ ଦି’ଓଳି ବଡ଼କୋଠାକୁ ଦଉଡ଼ିଲି । କ୍ରମେ ଭାବ ପାକଳ ହେଲା । ରସ ଭିତରେ କେତୋଟି ସ୍ଵର, ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଗୀତ ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଲେଖିଦେଲି ଓ ଗାଇଲି । ଫେରିଲି କଟକକୁ ।

ରାସ ଚିତ୍ରା ମନରୁ ଯାଇ ନ ଥାଏ । ମନହେଲା ଏଇମିତି ଗୋଟାଏ ରାସଦଳ ଗଢ଼ିବାକୁ ହେଲେ ତା’ର ବେଳ ତ ଯେ ନୁହେଁ । ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ପରୀକ୍ଷା ।

ପୁଣି ପରୀକ୍ଷା :

ପରୀକ୍ଷା ପୁଣି ହେଲା, ସେଇ କେନ୍ଦ୍ରରେ । କେତେ ମାସ ପରେ ଯେତେବେଳେ ଦୀପିକା କାଗଜରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ମୋ ନାଁ ବହାରିଲା, ବୋଉର ସେ ଦିନର ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନ ସରେ । ମାଆଙ୍କ ପାଖକୁ ଆମେ ମାଆ ପୁଅ ଦୁହେଁ ଯାଇ ଆଳତି ଦର୍ଶନ ସାରି ଫେରି ଆସିଲୁଁ ।

ଖୋରଧାରେ ଥିବାବେଳେ କ୍ଷେତ୍ରଦାଦା ମଝିରେ ମଝିରେ ମୋ ନାଆଁରେ ଯେତେକଥା କହିଥିଲେ, ବୋଉ ସବୁତକ ମୋ ଆଗେ ବାଢ଼ିଲା । ବାପା ତ ଏକ ନିଦା ବିଷ୍ଣୁ, ସେ ଏ ସବୁ କଥାକୁ ମୋତେ କାନ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

କଲେଜ ଛାତ୍ର :

କଥା ହେଲା, ମୁଁ କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାକୁ କଟକ ଯିବି । ବୋର୍ଡ଼ିଂରେ ରହି ପୁଅ ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ବୋଉ ପସନ୍ଦ କଲା ନାହିଁ, ଖୁଆପିଆରେ ଅସୁବିଧା ହେବ ବୋଲି ।

କଟକରେ ବାପାଙ୍କର ପଢ଼ାସାଥୀ କେତେଜଣ ଥିଲେ – ଆଜି ସେ ସମସ୍ତେ ଆରପାରିରେ । ସେମାନେ ହେଲେ ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ, ବିଶ୍ଵନାଥ କର, ଓକିଲ କଞ୍ଚତରୁ ଦାସ, ଓକିଲ ଭିକାରୀ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଚିତ୍ରକର ନାଟୁସର୍କାର, ଅରୁଣୋଦୟ ଛାପାଖାନାର ଭାଗୁଆଳି ମାଲିକ ତାନ୍ତର ନାରାୟଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାନ, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ସାଠିଆ ଓଗେର ଓଗେର । ଭାଷାକୋଷର ପ୍ରଣେତା ସ୍ଵର୍ଗତ ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜେ ବାପାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ, ତାନ୍ତର ନାରଣ ଦାନ୍ ବାପାଙ୍କର ବଡ଼ ସାଙ୍ଗ । ବାପା ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖିଲେ, ମୋ ପାଇଁ ଖଣ୍ଡେ ବସାଘର ଠିକ୍ କରିଦେବାକୁ । ସେତେବେଳେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ଥାଏ ଆଜିର କଲିଜିଏଟ ସ୍କୁଲରେ । ଲାଲବାର୍ ଦେହୁଡ଼ି ସାମନା ସାଧୁ ସାହୁଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଏ ଘର ଭଡ଼ାକୁ ମଉସା ଠିକ୍ କରିଦେଲେ । ସେଇଠି ରହିଲି । ପ୍ରହରାଜ ମଉସା କଲେଜରେ ନାଆଁ ଲେଖାଇ ଦେଲେ । ସେ ହେଲେ ମୋର ଲୋକାଲ୍ ଗାଡ଼ିଆନ୍ । ଯେ ହେଲା ୧୯୧୬/୧୭ର କଥା ।

ବସାଡ଼ି କଲେଜକୁ ଭାରି ପାଖ । କଲେଜ ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲେ ବସାକୁ ଶୁଭେ । ପାଷ୍ଟ ଡିଭିଜନରେ ପାସ୍ କରିଥିବାରୁ ମୋତେ ବଟାନି, ଲଜିକ ଓ ସଂସ୍କୃତ (B.L.S.) ଗୁପ୍ତ ସହକରେ ମିଳିଲା, ଯାକୁ କହୁଥିଲେ ରୟାଲ ଗୁପ୍ତ । ଦିନ କେତେଟା ପରେ ପଛ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା ।

ମାଆ ରଖିଲେ :

୨ୟଥର ମାଟ୍ରିକ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାବେଳେ କଟକ ଆସି ପିଉସାଙ୍କ ଘରେ ତ ରହିଲି, ବେଳହୁଡ଼ରୁ ଗୋପଭାଇ ଓ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମନ ଜାଲି ପଢ଼ାରେ ଲାଗୁଁ । ଗତଥରର ଓଡ଼ିଆବଜାର ସ୍ମୃତି ଥରକୁଥର ଆସି ମନଦୁଆରେ କଡ଼ା ହଲାଏ । କିନ୍ତୁ ସୁବିଧା ମିଳେ ନାହିଁ ରାତିରେ ବାହାରିବା ପାଇଁ । କଲେଜ ପଡ଼ିବାକୁ ଆସି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବସାରେ ରହିଲି । ଏଥରକ ଆଉ ଅସକ କ’ଣ ? ଦିନେ ଓଡ଼ିଆବଜାରକୁ ବାହାରିଲି, ଭାରି ସରସିଆ ମନରେ; କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ବିଚାରେ ଆନ୍ – ଦଇବ ବିଚାରେ ଆନ୍ । ସେଇ ଗଳି, ସେଇ ଦୁଆର, ସେଇ ବାଟ । ସେଇ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ବତୀଖୁଣ୍ଟରେ ଆଖିମିଟିକା ମାରୁଛି କିରାସିନି ବତୀ ଆଲୁଅ ସବୁ ଅଛି । ମନ ଅତି ଉତାଲା, ଏତେଦିନ ପରେ ଆଜି ପୁଣି ବିଚକ୍ଷଣାର ସେ ହସ ମୁହଁ ଦେଖିବି । ଚମକି ପଡ଼ିବ ସେ – ଅକୁହା ଅପୋଛାରେ – ହଠାତ୍ ମୋତେ ଦେଖି । ଏମିତି ଏମିତି କେତେ ଭାବନା ଘେନି ସେ ଚିହ୍ନା ଦୁଆରର ପାହାଚ ଚଢ଼ି ବନ୍ଦ କବାଟର କଡ଼ା ହଲାଇଲି । ଟିକିଏ ବେଳ ପରେ ସେ ଅଧା ଅନ୍ଧାର ଅଧା ଆଲୁଅରେ ଜଣେ ବୁଢ଼ା ଆସି କବାଟ ଦରମେଲା କରି ପଚାରିଲେ, ‘କାହାକୁ ଖୋଜୁଛ’ ? ‘ବିଚକ୍ଷଣା’କୁ ବୋଲି କହିଲି । ବୁଢ଼ା ‘ଭୋ’ କରି କାନ୍ଦି ଉଠି କହିଲେ – “କିଏ ? କାଲିବାହୁ ? ଆଉ କ’ଣ

ସେ ଅଛି ? ଆଜିକି ପନ୍ଦରଦିନ ହେଲା ଆମକୁ ସବୁ ଭସେଇ ଦେଇ ସେପୁରକୁ ଗଲାଣି ।”
ଥକା ମାରିଗଲି । ଛାତି ଫାଟିଗଲା ମୋର । ସେଇଠୁ – “କେଉଁଟ ଯୋଉ ବାଟେ ଆସିଛ –
ସେଇ ବାଟେ ଲେଉଟ ।”

ବସାରେ ଆସି କେତେ କ’ଣ ଭାବିଲି କେତେଦିନ ଯାଏ । ଶେଷରେ ମନ ମୋତେ
ବୁଝାଇ କହିଲା ଯେ ମୁଁ ଗୋଡ଼ ଖସାଇ ଦେଉଥିଲି, ବୁଡ଼ି ମରିଥାନ୍ତି । ମାଆ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ରକ୍ଷା
କଲେ ।

ଖାନୁ ମିଆଁ :

ସମୟ ସବୁ କରେ । ଚାଲିଲା ପୁଣି ଗୀତ ଲେଖା, ଗପ ଲେଖା, କବିତା ଲେଖା,
ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଗାଉଥାଏ । ଏତେବେଳେ କଟକରେ ନାମଜାଦା ଗୀତଶିଖା ଓଷାଦ୍ ଥିଲେ
ଖାନୁମିଆଁ ବା ଖାନ୍ ମହମ୍ମଦ୍ । ସେ କେତେକଙ୍କୁ ହାର୍ମୋନିୟମ୍ ଓ ଗୀତ ଶିଖାନ୍ତି ।
ମୋର ମନେଅଛି କଟକରେ ଜଳତରଙ୍ଗ ବାଜା ସେଇ ପହିଲେ ଦେଖାଇଲେ । ଓଷାଦ୍
ଖାନୁମିଆଁ ସାଧୁଲୋକ । ବାବାଜୀଙ୍କ ଭଳି ଗେରୁଆ ଆଲଖାଲ, ଗଜା ଯମୁନା ବାବୁରୀ
ବାଳ । ନିଶଦାଡ଼ି ନ ଥାଇ ମାଖୁନା ପୁରାସାର ମୁହଁ । ବେକରେ ଗୋଟିଏ ଷ୍ଟଟିକ ପଥରର
ମାଳି ଝୁଲୁଥାଏ । ବାପାଙ୍କ ବୟସର ଲୋକ । ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବା ଅବା ତାଙ୍କ ସହିତ
ପରିଚୟ ହେବାକୁ ଭରସି ପାରିଲି ନାହିଁ । ଏଣେ ମନଟା ଛକବକ ହେଉଥାଏ, ତାଙ୍କ
ସଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନାଜଣା ହେବାପାଇଁ । ଯୋଗକୁ ଦିନେ କାଠଯୋଡ଼ି କୁଳକୁ ବୁଲିଯାଇଥିବାବେଳେ
ଗଣେଶଯାଚ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ କୁଡ଼ିଆ ଘର ଦୁଆରେ ସେ ଏକୁଟିଆ ବସିଥିବାର ଦେଖିଲି ।
ଛାତିରେ ଦମ୍ଭ ବାନ୍ଧି ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ଗୋଡ଼ତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆଟିଏ ମାରିଲି । କଲ୍ୟାଣ
କରି ମୋତେ ପଚାରିଲେ, “ତୁମେ କିଏ ବାବା ?” ସବୁ କଥା କହିଗଲି । ସେ ବରାଦ
କଲେ – କି ଗୀତ ଜାଣିଛ ଗୋଟିଏ ଗାଇବାକୁ । ମୁଁ ତ ତାଙ୍କ ରେକର୍ଡ଼ ଗୀତ ଜାଣିଥିଲି ।
ତାଙ୍କ ଗାଇଥିବା ଗୀତଟି ଗାଇଲି, “ଆସୁଛନ୍ତି ବ୍ରଜବାସୀ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲିଚାଲି ।”
ମୁଁ ଏ ଗୀତ କେମିତି ଶିଖିଲି ବୋଲି ହସି ହସି ସେ ପଚାରିବାରୁ ବଡ଼ାୟା କଥା ସବୁ
କହିଗଲି । ଆନନ୍ଦରେ ସେ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ କେତେଥର ହାତବୋଲି, ମୋତେ ଗୀତ ଓ
ବାଜା ଶିଖାଇବାକୁ ରାଜି ହୋଇ ଫି ରବିବାର ୪/୫ଟା ବେଳେ ମୋ ବସାକୁ ଯିବେ
ବୋଲି କହିଲେ । ଓଃ ! ଛାତି ମୋର ଉଲ୍ଲସି ଉଠିଲା ଆନନ୍ଦରେ । ମାଆଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ
କଲି ।

ସଙ୍ଗୀତ ଶିଖା :

ବସାକୁ ଫେରି ଭାବିଲି କେମିତି ଶିଖିବି । ଖୋରଧାରେ ସିନା ପ୍ରତାପବାବୁଙ୍କର
ହାର୍ମୋନିୟମ୍ ଥିଲା । ଏଠି କ’ଣ କରିବି ? ସବୁକଥା ବୁଝାଇ ବୋଉ ପାଖକୁ ବହୁତ

ନେହୁରା ହୋଇ ଚିଠି ଲେଖୁଲି । ସେ ପଟିଶିଟି ଟଙ୍କା ତାଙ୍କରେ ପଠାଇ ଦେଲା । ମୁଁ ବାଲୁବଜାରର ପୋଷାକ ଦୋକାନୀ ସାଗରବାବୁଙ୍କ ପାଖରୁ ସିଙ୍ଗଲରିଡ଼୍‌ମଣ୍ଡଲ ହାର୍ମୋନିୟମଟିଏ କିଣିଲି । ଏଥର ଗୀତ ଶିଖା ଚାଲିଲା । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତି ରବିବାର ଦିନ ଆସନ୍ତି ଓଷ୍ଠାଦ୍ ଖାନୁମିଆଁ ।

ମଧୁପୁର ପଟ୍ଟାୟତ ସ୍ୱର୍ଗତ ବଳଭଦ୍ର ଧୀର ନରେନ୍ଦ୍ର ଓ ମଧୁପୁର ରାଜବଂଶୀୟ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମପୁର ଧୀର ଏକାଠି ରହୁଥାଆନ୍ତି ବାଲୁବଜାରରେ ଗୋଟିଏ କୋଠାଘରେ । ଦୁହେଁ ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ । ଶ୍ୟାମବାବୁ ବେଶୀ ଧ୍ରୁପଦ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି ଓ ସେତାର ବଜାନ୍ତି । ଦିନେ ତାଙ୍କ ଘରେ ବୈଠକ ବସିଥାଏ ସଞ୍ଜବେଳେ । ସେ ବେଳର ଜମିଦାର ସ୍ୱର୍ଗତ ଅମଳାରାୟ ଚୌଧୁରୀ (ପୁଣ୍ଡୁବାବୁ) ଜଣେ ଭଲ ତାବଲା ବାଦକ । ମୋର ତାଙ୍କ ସହିତ ଟିକିଏ ପରିଚୟ ଥାଏ । ସେଦିନ ସଞ୍ଜରେ ପଟ୍ଟାୟତଙ୍କ ଦୁଆର ମୁହଁରେ ତାଙ୍କୁ ଭେଟିଲି । ସେ ମୋତେ ସାଥରେ ନେଇଗଲେ । ଓଷ୍ଠାଦ୍ ମାଧବରାଓ ପଟ୍ଟାୟତଙ୍କ ଘରେ ବସିଥିଲେ, ପରିଚୟ ହେଲା ତାଙ୍କ ସହିତ । ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ସଙ୍ଗୀତ ଶିଖିବାର ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କଲି । ସେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ଦର୍ପଣୀ ଇଷ୍ଟେଟର ଶ୍ରୀ ରାମନାରାୟଣ ଗୁରୁ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଛାତ୍ର । ମାଧବ ରାଓଙ୍କଠାରୁ ରାଗରାଗିଣୀ ଓ ଖେୟାଲ ଗୀତ ଶିଖୁଲି ।

ଏବେ ମୋ ରହଣି ତ ସହର କଟକ । ଖୋରଧା ଆଉ କଟକ ସହର ଭିତରେ ତପାଦ୍ ଆକାଶ ପାତାଳ । କଟକରେ ମୋ କଳାକାର ଜୀବନ କଥା କହିବା ଆଗରୁ ଅତି କୁମ୍ଭକରେ ଟିକିଏ ସେବେଳର ସହର ଘଟଣା କହୁଛି —

କଟକ ସହର :

ପକ୍କା ସଡ଼କ ବୋଲନ୍ତେ ଧୂଳି ବଳବଳ ରାସ୍ତା । ବର୍ଷା ପାଣି ମୁନ୍ଦିଏ ପଡ଼ିଗଲେ ବାଟରେ ଅଟକାଳି ଡିଆରି ହୋଇଯାଏ, ବିଶେଷକରି ବାଲୁବଜାର ବାଟ ଖଣ୍ଡକରେ । ସାବଧାନରେ ଜରିଜାଗି ନ ଗଲେ ବର୍ଷାଦିନରେ ବି ହୋରି ଖେଳଟା ବାହୁଡ଼ି ଆସେ । ଏକବଳଦିଆ ଗାଡ଼ି ଥିଲା । ରିକ୍ସା ତ ନ ଥିଲା । ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିର ଚଳଣି ଥିଲା । ସରସ ଘୋଡ଼ା ଗାଡ଼ି ଥାଏ କନିକା ରଜାଙ୍କର । ଦେଖିବାକୁ ସମାନ ସମାନ ଉଚ୍ଚର ଯୋଡ଼ିଘୋଡ଼ା ଗାଡ଼ିରେ ଲାଗିଥାଆନ୍ତି । ବଡ଼ ପସନ୍ଦିଆ ଘୋଡ଼ା ଦୁଇଟି । ଲୋକେ ସେଥିପାଇଁ ବେଳେ ବେଳେ କଥାକୁ ଲଛନା ଦେଇ କହୁଥିଲେ, “କନିକା ଯୋଡ଼ି” — ଅର୍ଥାତ୍ ସେହିପରି ସମାନ ମିଳିବ । ଏବେ ବି ସେ କାଳର କେହି କେହି “କନିକା ଯୋଡ଼ି” କଥାଟା ହେତୁ ରଖୁଛନ୍ତି । ଗାଡ଼ିରେ ଘଣ୍ଟି ଥାଏ । ପଛପଟେ ଦି’ଜଣ ଖାସ୍ ପୋଷାକିଆ ସୋଫର୍ (ତାଙ୍କୁ ଏଇ ନାଆଁରେ ଡାକୁଥିଲେ) ଠିଆ ହୋଇ ବାଟୋଇଙ୍କି ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଯିବାପାଇଁ ଡାକନ୍ତି — ‘ଯା ବଗଲ୍’ । ହାତରେ ତାଙ୍କର ଥାଏ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ଝାଡ଼ଣ । ଚରି ଉପରେ ଏକ ଆସନରେ କରୁଆନ (କୋଟମ୍ୟାନ୍) ଚପକନ ପିନ୍ଧି, ପଗଡ଼ି ବାନ୍ଧି ବସି ଗାଡ଼ି ଚଲାଏ ।

ଦିନ ଦଶଟା, ସାଢ଼େ ଦଶଟା ବେଳେ କିଲଟରୀ ପାଖେ ସବାରୀ ଡାକ ଶୁଭେ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଓକିଲ ସବାରୀରେ ଆସନ୍ତି । କାହାରି କାହାରି ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଗୋଟିଏ ଦିଓଟି ମଧ୍ୟ ଥିଲା ।

ସେତେବେଳେ ହୋଟେଲ ବୋଲନ୍ତେ ଆଜିକାଲି ଯେଉଁଠି ଗୌରୀଶଙ୍କର ପାର୍କ ହୋଇଛି, ତାହାରି ଆଗଛାମୁଆ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁଠି ପେଟ୍ରୋଲ୍ ଟାଙ୍କି ଇତ୍ୟାଦି ଅଛି, ସେଇଠି ଖଣ୍ଡିଆ ଚାଳଘର ଖଣ୍ଡେ ଥାଏ । ଠିକ୍ ମନେ ହେଉ ନାହିଁ – ସେ ହୋଟେଲର ମାଲିକଙ୍କ ନାଆଁଟା – ଭୋଲିନନା କି ଟିମାନନା – ଏଇମିତି କିଛି ହେବ । ଦିନବେଳେ ହୋଟେଲ ବନ୍ଦ । ସଞ୍ଜହେଲେ ବତୀ ଜଳେ । ପଲାଉ, ଗିଲାସ ଓ ମାଂସ ଚପ୍ କାରବାର । ହୋଟେଲରେ ଖାଇବା ଏକ ସାମାଜିକ ଦୋଷ ବୋଲି ଗଣା ହେଉଥିଲା ।

ସହର ଭିତରେ ଚାହାଦୋକାନ ଗଣ୍ଡାଏ କି ପାଞ୍ଚଟା ଥିଲା କି ନ ଥିଲା । ମନୋହାରି ଦୋକାନ ଥିଲା ଅଳ୍ପ ଗୋଟିକେତେ । ତା’ ଭିତରେ ମାରବାଡ଼ି ପଟି ଛକ ଓସ୍ତଗଛ ସାମନାରେ ଜି. ନାଏକ, ବକ୍ସିବଜାରରେ ବିଲମୋରିଆ, ବାଲୁବଜାରରେ ଅଲବଡ଼ ଖାଁ ଓ ଲେଙ୍ଗଡ଼ା ପିରୁଙ୍କ ଦୋକାନ ନାଆଁ ଡାକ୍ ଥିଲା ।

ଥରେ ଗୋଟାଏ ଆଖୁଦେଖା ଘଟଣା କହୁଛି – ଲାଲବାଗ ଦେଉଡ଼ିର ପୂର୍ବଆଡ଼କୁ କଲେଜଗାଳି ମଝାମଝି ଉତ୍ତର ପଟେଥାଏ ଲେଙ୍ଗଡ଼ା ପିରୁ ମିଆଁଙ୍କ ଦୋକାନ । ଏଠାରୁ ମୋ ବସା ମାତ୍ର ୬-୭ ଘର ଛଡ଼ା । ସେତେବେଳର ରାଜାରାଜୁଡ଼ାମାନେ କେବେ କଦବା କଟକ ଆସୁଥିଲେ । ରଜା ବିଜେହେଲେ ତାଙ୍କ ଗହଣରେ ଦିଆନ ଓ ପାଖଲୋକ ମୁକର ଆସନ୍ତି । ପାଲିକି ପାଟ ଛତା ସହିତ ରାଜଥାଟରେ ରଜା ବିଜେ ହୁଅନ୍ତି । ଥରକର କଥା ହେତୁ ଅଛି । ଜଣେ ଛାମୁ କଟକ ବିଜେ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଲେଙ୍ଗଡ଼ା ପିରୁଙ୍କ ଦୋକାନରୁ ପ୍ରଚକ୍ଷୁକିଣା ହେବାର କଥା ହେଲା । ଛାମୁଙ୍କ ପାଲିକି ଲାଗିଲା କଟକ ରାସ୍ତାରେ । ଦୋକାନରୁ ଚଷମା ଆସିଲା, ଦାମ୍ ପଚରା ହେଲା । ରଜା ଗରାଖ ବୋଲି, ଅତି ବଡ଼ରେ ଟଙ୍କା ପାଞ୍ଚଟା ଯାଏ ଦାମ୍ କୁହାଗଲା । ଆଖୁରେ ଚଷମା ପିନ୍ଧା ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଛାମୁ ମୁହଁ ଆମିଲା କରି ଡ୍ରାପସ କରିଦେଲେ । ଦିଆନେ ଗଲେ ଦୋକାନ ଭିତରକୁ, ଟିକିଏ ଟକଟକିଆ ଖୋଲ ଭିତରେ ପଶିଥିବା ଚଷମାଟିଏ ଆଣିଲେ । କିମତ୍ ପଚାଶ ରୂପୟା ଶୁଣି ଛାମୁଙ୍କ ଶୁଣୁଳ ଶ୍ରୀମୁଖ ଏଥର ପ୍ରସନ୍ନ ଦିଶିଲା, ଦିଆନଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞା ହେଲା – “ନିଜ ପରିଚକ୍ଷୁ ତ ? ନିଜେ ଦେଖୁଛ ?”

ଦିଆନେ – “ମଣିମା”

ଆଉ ଛାମୁଙ୍କ ନାକ ଛୁଆଣି ଲୋଡ଼ା ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଦିଆନଙ୍କୁ ହୁକୁମ ହେଲା ଦୋକାନୀକୁ କଉଡ଼ି ଗଣି ଦେବାକୁ । ଦେଖୁଳି ପ୍ରଚକ୍ଷୁର ‘ପରଚକ୍ଷୁ’ ନାଆଁ ଏଇଠି ସାର୍ଥକ । ଦିଆନଙ୍କ ଆଖୁ ଲାଖୁ ହୋଇଛି ବୋଇଲେ, ଦେଉ କ’ଣ ଆଉ ଦେଖୁଲେ ନାହିଁ କି ?

କଟକ ସହରର ବଡ଼ ଛାପାଖାନା ଭିତରେ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ, ମିଶନ୍ ପ୍ରେସ୍, ପେଟିଅର୍ ପ୍ରେସ୍, ମୁକୁର ପ୍ରେସ୍, ଅବୁଣୋଦୟ ପ୍ରେସ୍ ଓ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ପ୍ରେସ୍ ଥିଲା । ବହି ଦୋକାନ ଖଲପୁରୁ ନ ଥିଲା, ସେ ବି ଦି'ଟା ତିନିଟା ମାତ୍ର । ଦୋକାନ ବାରଣ୍ଡାରେ ୦ଏ ୦ଏ ଦୁଇ ଚାରିଟା ଉଠା ବହି ଦୋକାନ ଥିଲା ।

ଏଇଭଳି ପରିସ୍ଥିତି କଟକ ସହରର ଥିଲାବେଳେ ମୋ କଲେଜ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ । ଡିଙ୍କ ସରଗକୁ ଗଲେ ଧାନ ତ କୁଟିବ । ଏଠି ମୋ ସଙ୍ଗାତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ନିଶାପାଇଁ ଖଟି ଖୋଜି ବୁଲିଲି । କ୍ଲାସ୍ ପରେ ବସାରେ ପ୍ରାୟ ଆଡ଼ାଟା ଜମେ । ଖାନୁମିଆଁଙ୍କ ଛଡ଼ା ମାଧବ ରାଓ ଓଷାଦ୍ ପ୍ରାୟ ମୋ ବସାକୁ ଆସନ୍ତି । ଆଜିର ଗାୟକ, ବିଶେଷତଃ ରବୀନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଗାୟକ ରୂପେ ପରିଚିତ – ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ରାଓଙ୍କର ସେ ପିତା । ଓଷାଦ୍ ଖାନୁମିଆଁ କେତେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଶିଖାଇଲେ । ଯା' ଆଗରୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଗୀତ, ଯାହା ମୋ କାନରେ ପଡ଼ିଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ାକ 'ବାଜେ' ବୋଲି ମନେ ହେଲା । ରାଗ-ରାଗିଣୀ, ବାଦୀ-ବିବାଦୀ, ଆରୋହ-ଅବରୋହ, ସ୍ଵର ନିୟମ – ଏତେ ପାଠ ଜାଣୁଛି କିଏ ? ଶିଖୁଛି କିଏ ? ଗୀତ ଗୋଟାକେତେ ଗାଇଲେ ସାଙ୍ଗସାଥୁ ବାହାବା ଦେଲେ । ଏଇତକରେ ମୋତେ ଆନନ୍ଦ ମିଳୁଥିଲା । ଆଉ ଗୁରାଏ କ'ଣ ଅଧିକ ଲୋଡ଼ା ? ପିଣ୍ଡୁଡ଼ିକୁ ମୃତ ପହଁରାଏ । ପରେ ଓଷାଦ୍ ମାଧବ ରାଓଙ୍କ ଗୀତ ଶୁଣି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସଙ୍ଗୀତ ଆଡ଼କୁ ମନ ଗଲା । କ୍ରମେ ଗାଆଣ ବଜାଣ ଆସରକୁ ଗଲି ।

କଟକରେ ଗାଆଣ ବଜାଣର ଚର୍ଚ୍ଚା ନିହାତି ମନ୍ଦ ନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ । ଆଶୁବାବୁ (ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ଘରର ପଡ଼ିଶା), ଛୟ ଆଜ୍ଞା ପରମାନନ୍ଦ (ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଓକିଲ ହେମନ୍ତବାବୁଙ୍କ ବାପା) ଥିଲେ ଭଲ ବାଜିଆ । ତାଙ୍କ ପଛକୁ ଆଉ ଆଉ କେତେ ଅବଶ୍ୟ ବାହାରିଲେ । ଭଲ ସାରଙ୍ଗିଆ ଜଣ କେତେ ଥିଲେ । ମସଜିଦ୍ ଗଳିରେ ନୀଳମଣି ମଧ୍ୟ ତବଲା ବାଦକ ଥିଲେ । ଏବେ ସାରଙ୍ଗୀ ନାଆଁ ଆଉ ନାହିଁ କଟକରେ । ତେଲଙ୍ଗା ବଜାରର କଣା ଜୟୀ ବୋଧହୁଏ କଟକରେ ଶେଷ ସାରଙ୍ଗିଆ । ଏ ପରେ ମୋ ରାସଦଳରେ ସାରଙ୍ଗୀ ବାଦକ ଥିଲେ ।

ପଞ୍ଚେଟଗଡ଼ ଘରର ଓଷାଦ୍ ଦ୍ଵିଜେନ୍ଦ୍ର ଅଧିକାରୀ ପରେ କଟକ ଆସି ସଙ୍ଗୀତ ଚିତ୍ରସନ୍ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ବଗିଚା (ଧୋବାସାହି ଗଳି) ଘର ହେଲା ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାସ୍ଥଳୀ । ଅମଲା ରାୟ ଚୌଧୁରୀ (ପୁଷ୍ପବାବୁ) ଓ ମୁଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚାଟିମତ ଗାଇବା, ବଜାଇବା ବୈଠକ ଆରମ୍ଭ କଲୁଁ । ଅମଲାବାବୁ ବା ପୁଷ୍ପ ଦା' ଚଉକସ ଧିମା ଲୟର ଠେକା ଦିଅନ୍ତି । ଆଲାମଚାନ୍ଦବଜାରରେ କାଳୀବାବୁଙ୍କ ଘରେ ବି ବୈଠକ ବସେ । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ସେଠିକି ଯାଏଁ ।

କ୍ରମେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ତାଙ୍କରାରେ ଯାଇ ଯୋଗଦେଲି । ଚାଟିମତ ଶିକ୍ଷା ହେତୁ ଟିକିଏ ଅଧେ ଡର ବି ଭାଜି ଆସୁଥାଏ । ଏଥିସହିତ ଏତିକିବେଳେ କେତେଖଣ୍ଡ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ର

(Theory) ମଧ୍ୟ ପଢୁଥାଏ । ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚାସ୍ତ୍ରକୁ କ୍ରମେ କଲେଜରେ ଓ ବାହାରେ ଚିକିତ୍ସା ଜଣାଶୁଣା ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ପ୍ରଥମ ବହି ଛପା :

୧୯୧୩ ସାଲରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଶିଶୁକବିତା ବହି ଲେଖୁଥିଲି, ତାହାର ନାଆଁ ଦେଇଥିଲି ‘କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ’ – ବର୍ଷାରତ୍ନର ଚିତ୍ରଟିଏ । ଦୈନିକ ‘ଆଶା’ର ସମ୍ପାଦକ ସ୍ୱର୍ଗତ ଶଶିଭୂଷଣ ରଥଙ୍କ ଭାଇ ସ୍ୱର୍ଗତ ଉଦୟନାଥ ମହାପାତ୍ର ମୋର ଜଣେ ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ମୁଁ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ସ୍କୁଲରୁ ମାଉନର ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଆସି ପିଉସାଙ୍କ ବସାରେ ଯେତେବେଳେ ଥିଲି, ସେତିକିବେଳେ ଉଦୟଙ୍କ ସହ ମୋର ବନ୍ଧୁତା । ତାଙ୍କୁ ସେ ଲେଖାଟି ପଢ଼ାଇଥିଲି ଏବଂ ତାଙ୍କ ମତାମତ ମଧ୍ୟ ଏବେ ସେ ବହିରେ ଛପା ରହିଛି ।

ମୋ ଲେଖା ଖଣ୍ଡେ କେମିତି ଛପା ହେବ ବୋଲି ଭାରି ମନ ହମହମ ହଉଥାଏ । ଏତିକିବେଳେ ଯୋଗକୁ ଅନୁଶୋଦୟ ପ୍ରେସର ମାଲିକ-ପରିଚାଳକ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାନ, ଅଭିନନ୍ଦନ ଚାନ୍ଦ ଓ ବାପାଙ୍କର ତ ସେ ଜଣେ ବଡ଼ ସଙ୍ଗୀତ । ମୁଁ ମୋ ଲେଖାଟି ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲି । ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଆଦର କରି ସେ ଖଣ୍ଡି ଛାପିଦେଲେ । ଛପାରେ ବହିଟି ଫୁଲ୍‌ସ୍କେପ୍ ଷୋଲପେଜି । ୧୯୧୭ ମସିହାରେ ଏ ବହିଖଣ୍ଡି ମୋ ଜୀବନର ପହିଲି ପ୍ରକାଶିତ ବହି । ସେତେବେଳର ପ୍ରଖ୍ୟାତନାମା କବି-ଲେଖକ ପଲ୍ଲୀକବି ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ, ମଧୁସୂଦନ ଦାସ, ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ, ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ଇତ୍ୟାଦି ବହିଟିର ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କରି ମତ ଦେଲେ ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କ ପୁଅ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ମୋର ସହପାଠୀ । ସୁନ୍ଦର ଗଳାଟିଏ । ରବି ଠାକୁରଙ୍କ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ବଡ଼ ସୁଲଳିତ କଣ୍ଠରେ ସେ ଗାଉଥିଲେ । ବରାବର ସେ ମୋ ବସାକୁ ଯା’ଆସ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରୁ ଭକ୍ତିଗୀତ ଶୁଣି ଶୁଣି ମୁଁ ୨୦/୨୫ଟି ଗୀତ ଲେଖି ‘ବରଣ ଡାଲା’ ନାଆଁ ଦେଲି ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟିର ।

ବ୍ରହ୍ମ ଚାପୁଡ଼ା :

ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଅଛପା ଅବସ୍ଥାରେ ଯାକୁ ତାକୁ ଶୁଣାଇବା ପାଇଁ ମନ ସକସକ ହେଉଥାଏ । ବହିଟିର ପ୍ରଥମ ଗୀତ ହେଲା –

“ମୁଁ ଚାହେଁ ପ୍ରଭୁ ଏକାଟି ଯିବି

ତମରି ଦୟାର ଦୁଆରେ,

ବେଶିଦିନ ଆଉ ବନ୍ଧୁ ନାହିଁ ମନ

ଜଳିବାକୁ ଏଇ ନିଆଁରେ” ଇତ୍ୟାଦି...

ସ୍ବର୍ଗତ ଦେଶପ୍ରେମୀ ଯଦୁମଣି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମୋର ବେଶ୍ ପରିଚୟ ଥାଏ । ସେତେବେଳେ ସେ ବି କଲେଜ ପଢୁଆ – ଅବଶ୍ୟ ଉପର ଶ୍ରେଣୀରେ ଥାଆନ୍ତି । କଲେଜରେ ନାନା ଦିଗରେ ସେ ଆଗୁଆ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଜଣାଶୁଣା ବେଶୀ ।

ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ମୋ ବସାକୁ ଆସନ୍ତି । ଖୁଆପିଆ କଥାଭାଷା ହୁଏ । ଗୋଟାଏ ଦିନର ଘଟଣା ମୋର ସ୍ବପ୍ନ ମନେଅଛି । ଲାଲବାଗ ଫାଟକ ପାଖରେ କଟକ ବିଦ୍ୟାଧରପୁର ଫାରମର ସମସରା ଆଖୁବିକା ହେଉଥାଏ । ମଙ୍ଗରାଜେ ସେଥିରୁ ବଡ଼ ଧଣ୍ଡାଏ କିଣି ଧରି ଆସୁଥାଆନ୍ତି । ମୋ ବସାଟା ତ ଗେର୍ ସାମନାରେ । ଦୁଆରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲି, ଡାକିଲି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ, ଆସିଲେ ସେ । ଜଳଖିଆ ଖାଇଲୁଁ ଦୁହେଁ । ମୁଁ ସ୍ବାରମୋନିୟମ ବାହାର କରି ବରଣଡାଲାର ପ୍ରଥମ ଗୀତଟି ଅର୍ଥାତ୍ ‘ମୁଁ ତାହେ ପ୍ରଭୁ’... ଇତ୍ୟାଦି ଗାଇଲି । ଗୀତ ସରିଲା । କେମିତି ହୋଇଛି ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ସେ ଏକ ନିବାଡ଼ ବ୍ରହ୍ମ ଚଇତନ ବଜାଇଲେ ଗାଳକୁ ମୋର । ଭାରି କାଟିଲା । ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ିଗଲା । କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ ପଚାରିଲି – “କାହିଁକି ମାଇଲ ?”

ମଙ୍ଗରାଜେ କହିଲେ – “ସ୍ବାର୍ଥପର, ଲେଖୁଛୁ ମୁଁ ତାହେଁ ପ୍ରଭୁ ଏକାକୀ ଯିବି ତମରି ଦୟାର ଦୁଆରେ – କାହିଁକି ? ଆମକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇକରି ଯିବାକୁ କହୁଛୁ ? ଏକା ତୋ ପାଇଁ କାହିଁକି ପ୍ରଭୁକୁ କହୁଛୁ ?” ସେଇଠୁ ବରଣ ଡାଲାର ଶେଷ ଗୀତଟି ଗାଇଲି –

“ସ୍ଥାନ ଦିଅ ମୋତେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧୂଳି ପଥେ –

ତରୁଲତା ତଳେ,

ଅଜଣା ଧାମରେ ।

ପଦବୀ ଦିଅ ମୋତେ

ମାନବ ବୋଲି

ଖୋଜେନା ଆଉ

ଆନ ଦାନରେ

ପ୍ରଭୁ ! ତାହେଁନା ଆଉ

ଆନ ଦାନରେ ।”

ମଙ୍ଗରାଜେ ଏଥର ହସିଲେ । ମୋତେ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ ଏଥରକ ହେଲା । ମୁଁ ସବୁକଥା ନ ଶୁଣି ଚାପୁଡ଼େ ମାରିବାଟା ଭୁଲ୍ ହୋଇଛି । କ୍ଷମା ଦେ । ଭୁଲିଯା ।” ଏଇଠି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ କଥା ଟିକିଏ କହୁଛି –

ରସରାଜ ମହାଭାବ :

ଦିନେ ବିନୋଦବିହାରୀ ଠାକୁରଙ୍କ ବାଆଁପଟ ହତା ଭିତର ପଡ଼ିଆରେ ସଞ୍ଜବେଳେ ଗୋଟିଏ ଧର୍ମସଭା ବସିଥାଏ । ଚାଲିଥାଏ କୃଷ୍ଣରସ ଆଲୋଚନା । ବଙ୍ଗଳାର ଜଣେ

ବିଶିଷ୍ଟ ଚୈତନ୍ୟ-ପଛା ବାବାଜୀ ବହୁତା ଦେଉଥାଆନ୍ତି । କହୁ କହୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ସେ କେବେ ହସି, କେବେ କାନ୍ଦି ଲୋକଙ୍କୁ ସତରେ କୃଷ୍ଣ-ରସରେ ମଜାଇ ରଖୁଥାଆନ୍ତି । ମଙ୍ଗରାଜେ ଓ ମୁଁ ସେଠିକି ଯାଇଥାଉଁ । ହଠାତ୍ ମୁଁ ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ କହି ପକାଇଲି ତୁମେ ଏକା ‘ରସରାଜ’ । ସେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ମଧୁର ବଚନରେ କହିଲେ, ତୁ ‘ମହାଭାବ’ । ମନେଅଛି, ସେହିଦିନରୁ ଦୁହେଁ କହୁଁ, ଲେଖୁଁ, ଡକାଡକି ହେଉଁ ‘ରସରାଜ ମହାଭାବ’ । ସେ ସଂସାର ଛାଡ଼ିବାଯାଏଁ ଏ ସ୍ନେହ ଅତୁଟ ଥିଲା ।

ବରଣ ଡାଲା :

ବରଣ ଡାଲା ନାଆଁଟି ପସନ୍ଦ କଲେ ମଙ୍ଗରାଜେ ଆଉ ମୋ ସାଙ୍ଗମାନେ । ଛପାଇଲି ବହିଟି ଦତ୍ତ ପ୍ରେସରେ । ପ୍ରେସର ମ୍ୟାନେଜର ଥାଆନ୍ତି ବାସୁଦେବ ନାୟକ । ଖୁବ୍ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ଦାମ ସେତେବେଳକୁ ତାହିଁ ଛଅପଇସା ମାତ୍ର । ଫୁଲସକେପ୍ ଫର୍ମାଏ ବହି । ବହି ଖଣ୍ଡିକ ନେଇ କନିକା କୋଠିକି ଗଲି ଦିନେ । ଦେଖା ହେଲା ରାଜାସାହେବଙ୍କ ସହିତ । ପରିଚୟ ଦେଇ ବହିଟି ଭେଟିଲି । ଗୀତ ଦୁଇ ତିନୋଟି ଗାଇବାକୁ କହିଲେ, ଗାଇ ଶୁଣାଇଲି । ବଡ଼ ଖୁସି ହେଲେ ସେ । କାଲି ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ଆଣି ତାଙ୍କୁ ଦେଲେ ସେ ମିଷ୍ଟର ଦାସକୁ ଦେବାକୁ କହିଲେ । ଯଥା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ବହି ନେଇକରି ଭେଟିଲି ତାଙ୍କୁ ।

ତା’ପରେ ଦିନ ଚାରିଛଅ ବିତିଗଲା – ଆଉ ଖବର ନାହିଁ କି ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ବିଚାରିଲି – ରାଜା ଲୋକ ତ ! ଭୋଳାମନ । କୋଉ ବା ଏମିତି ଦାମୀ ବହିଟାଏ ? ମୁଁ ଅବା କୋଉ ଲେଖକରେ ଗଣା ? ପାସୋରି ଯିବେଣି ସେ ।

ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଭେଟ :

ହଠାତ୍ ଦିନେ ରବିବାରୀଆ ହୋଇଥାଏ । ଦିନ ତିନିଟା । ରାଜୁବାବୁ (ରାଜକିଶୋର ମହାନ୍ତି) । ଡଗରପଡ଼ାରେ ରହୁଥିଲେ । ମନେହେଉଛି ସ୍ୱାମୀଜୀଙ୍କ ଘର ଛାମୁଆଁ ବସାରେ) ମୋ ବସାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ । ମୋର ପରିଚୟ ପଚାରି, ମିଷ୍ଟର ଦାସଙ୍କ ଡକରା ଜଣାଇଲେ, ସେଇଦିନ ସଞ୍ଜକୁ ଯିବାଲାଗି ।

ଚିକିଏ କେମିତି ଭୟ ସଂକୋଚରେ ମୁଁ ହିଁ ଭରିଲି । ଗଲି, ଖବର ଦେଇ ଦେଖାଇଲି । ହାତରେ ବରଣ ଡାଲାଟି ଧରି ସେ କହିଲେ, ‘ବେଶ୍ ଲିଖେଇ ଏ ବୟସେ ।’ ଆଦେଶମତେ ଗାଇକରି ଶେଷ ଗୀତଟି ଶୁଣାଇଲି । ବଡ଼ ଖୁସି ହେଲେ । ସେଇଠୁ ପିତୃ ପରିଚୟ ପ୍ରଶ୍ନ । ତା’ପରେ ନାନା କଥା ସେ ପଚାରିଗଲେ । ସେ ଶୀର୍ଷ ଅଜାର ଜିଜ୍ଞାସୁ କ୍ଳଳନ୍ତ ଚକ୍ଷୁ ସହିତ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଆଖି ମିଳାଇ ଅନାଇଁ ପାରିଲି ନାହିଁ । କଥାବାର୍ତ୍ତା ଛଳରେ କେତେ ଯେ ଉପଦେଶ, ଆଦେଶ ସେ ଦେଲେ, ସୀମା ନାହିଁ ତା’ର । ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପ୍ରଶ୍ନ – “କଲେଜ ପଢ଼ା ପରେ, କ’ଣ ଚାକିରି କରିବ?”, ସେତେବେଳେ ଏଭଳି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ମୋ ପକ୍ଷେ ବଡ଼ କଷ୍ଟକର । ବାପା, ଜେଜେ ବାପା ସଭିଏଁ ଚାକିରିଆ, ଚାକିରି ପ୍ରସାଦରୁ ଘରେ ଘିଅ ଦୁଧ ଭାସୁଛି । ମୁଁ ଚାକିରି ନ କରିବି ତ ପାଠ ପଢ଼ୁଛି କାହିଁକି ? ହଁ ନାହିଁ, କେତେ କଥା

ଭାବି, ଶେଷରେ କହିଲି — “ବାପା ହେଉଛି ତ ସମସ୍ତେ ଚାକିରି କରିଛନ୍ତି ।” ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ କଥାରେ ସାପ ନ ମରୁ କି ବାଡ଼ି ନ ଭାଙ୍ଗୁ । ତହିଁକି ସେ ତ ମଧୁବାରିଷ୍ଠର । କିବା ଛାର ମୋ ଅକଳ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ? କହିଲେ — “ଆମର ପ୍ରଶ୍ନ ତା ନୟ । ତୁମି କି କରିବେ ବଳ । କେ କି କରେଛେ, ନା କରେଛେ ଓ କଥା କେନ ? ବାବା ଚାକିରି କରେଛେନ, ଆମି ଜାନି । ବାବା କି ଗାନରେ ବଲ ଲିଖେଛେନ ?”

ଏକଥା କହିବାବେଳେ ତାଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲି ଯାହା ମୋ ହୃଦରେ ସନ୍ଦେହ ଆଣିଲା । ଉତ୍ତର ଦେଲି — “କହିପାରୁ ନାହିଁ । ବାପାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା” — ଏ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ସତୋଷଜନକ ହେଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ — “ଦେଖ ବାବା, ତୁମି ଛେଲେ ମାନୁଷ । ଶକ୍ତି ଦିଏଛେନ୍ ଭଗବାନ୍ । ତାଜ, ସେ ଦାନେର ଅପମାନକରା ଉଚିତ ହବେନା !”

ତା’ପରେ କେତେ କଥାବାର୍ତ୍ତା — ମୁଁ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସମୟ ସୁବିଧା ଦେଖୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଆସିବି ବୋଲି କହି ପ୍ରଶାମ କରି ଦିଦାୟ ନେଇ ଆସିଲି ।

ପୁରସ୍କାର :

ତହିଁ ଆରବିନ କନିକା ରାଜାସାହେବ ପାଟଯୋଡ଼ ଓ ପଟିଶିଟି ଟଙ୍କା ଏବଂ ମିଷ୍ଟର ଦାସଙ୍କ ଦାନ ଶହେଟଙ୍କା ମୋ ବସାକୁ ରାଜୁବାବୁଙ୍କ ହାତେ ପଠାଇ ଦେଲେ । ବହି ଲେଖୁ, ପୁଣି ଏଡ଼େ ଟିକି ବହିଟିଏ, ଏଭଳି ପୁରସ୍କାର ଲାଭ ଜୀବନରେ ଏଇ ପ୍ରଥମ । ଛାତି ପୂରି ଉଠିଲା ମୋର । ମାଆଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିଲି ।

ଶହେଟଙ୍କା ! ସେ କାଳର ଶହେଟଙ୍କା, ଖବରଟା ଚରିଗଲା । ସାଙ୍ଗମାନେ ଭୋକି ଦାବି କଲେ । ବାପା ଖବର ପାଇ ଖୁବ୍ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଇ ଚିଠି ପଠାଇଲେ । ବୋଉ କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଆଶୀର୍ବାଦ ନ ଦେଇ ଲେଖିଲା — “ବାପା, ସବୁ ମାଆଙ୍କ ଦୟା । ତୁ ଘରକୁ ଆସି ମାଆଙ୍କୁ କୁହାରି ଭୋଗ ଦେ । ପାଦରେ ଫୁଲ ସିନ୍ଦୂର ଦେ । ବାକି କିଛି ମାଗିବୁ ନାହିଁ ମାଆକୁ, ଯାହା କହିଥିଲି ମନେ ରଖୁ । ଦିନଯାକ ନ ହେଲେ ନ ହେଉ, ଶୋଇବା ଆଗରୁ ନିତି ତାଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ଶୋଇବୁ । ସେ ଯାହା କରିବେ, ସବୁ ତୋ ଭଲକୁ । କହିବୁ ଦେଖୁ, ମୁଁ କଅଣ ତୋର ଅହିତ ପାଞ୍ଚପାରିବି ? ନା, ତୋ ଦୁଃଖ ଦେଖୁ ସହି ପାରିବି ? ମୋଠୁ ସେ ମାଆ କେତେ ବଡ଼ ! ତୁ ତାଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ସବୁ କଥାରେ ଭରସା ରଖୁ ଚଳୁଥିବୁ ।”

ଯୋଗିନୀ ମାଆ :

ଏହାରି ପରେ ପରେ ମୁଁ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖାରେ ମନ ବଳାଇଲି । ବହିଟିର ନାଆଁ ଦେଲି “ଯୋଗିନୀ ମାଆ” । ଏ ନାଆଁ ଦିଆର ଗୋଟିଏ କାରଣ ଅଛି ।

ଆଗରୁ କହିଛି ତ ମୋର ଅନ୍ୟତମ ସଙ୍ଗୀତ ଓଷ୍ଠାଦ ଖାନ୍ ମହମ୍ମଦ ଓରଫ୍ ଖାନୁମିଆଁ, ପ୍ରାୟ କାଠଯୋଡ଼ୀ କୂଳେ ରହୁଥିଲେ – ସବୁବେଳେ ଗେରୁଆ ଲୁଗା କାମା ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ମୁଁ ବେଳେବେଳେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଏଁ । ସେ ବି ମୋ ବସାକୁ ଆସି ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି, ଶିଖାନ୍ତି । ଥରେ କାଠଯୋଡ଼ୀ କୂଳରୁ ଫେରିବାବେଳେ ଜଣେ ସନ୍ଧ୍ୟାସିନୀଙ୍କୁ ଦେଖିଲି । ସେ ଖାନ୍‌ନଗର ଆଡ଼ରୁ ନଈ କୂଳେ କୂଳେ ଆସୁଥିଲେ । ବୟସ ୩୦/୩୫ ହେବ । ଦେଖିବାକୁ ଭାରି ସୁନ୍ଦରୀ, କୁଞ୍ଚୁକୁଞ୍ଚୁଆ ବାଳ ଅଣ୍ଟାଯାଏ ଲମ୍ବିଛି । ମୁଣ୍ଡରେ ବଡ଼ ଟିପା – ସମ୍ଭବତଃ ରକ୍ତଚନ୍ଦନ । ହାତରେ ଚିତାଏ ଉଜ ଏକ ତ୍ରିଶୂଳ । ଶୁଣିଲି ଖାନ୍‌ନଗର ଶ୍ଲେଷାନରେ ସେ ରାତି ବିତାନ୍ତି । ଜପତପ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସୁନ୍ଦର ରୂପକୁ ଲୋଭାଇ କେତେଜଣ ଦୁଷ୍ଟରିତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ଶ୍ଲେଷାନରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରତିଫଳସ୍ବରୂପ ବାନ୍ତି ଉଛାଇ ହେଇ ପଡ଼ିଲେ ବୋଲି, ଲୋକେ କୁହାକୋହି ହେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି, ସେଇ ଘଟଣାର ଛାୟା ଅବଲମ୍ବନରେ ମୋ ଉପନ୍ୟାସଟି ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଉପରେ ମୁଁ ମୋ ମନକୁ ଯେପରି ଆସିଲା, ନଦୀକୂଳରେ ଯୋଗିନୀ ମାଆ ଠିଆ ହୋଇ ଦୂର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ପାହାଡ଼ କାନ୍ଧିଛୁଆଁ ଦରବୁଡ଼ା ନାଲି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଏକ ଧ୍ୟାନରେ ଚାହିଁ ରହିଥିବା ଛବିଟିକି ଆଙ୍କିଲି ।

ଆମ କଲେଜର ଇଂରେଜ ଅଧ୍ୟାପକ ସ୍ବର୍ଗତ କୃଷିବାସ ସାମନ୍ତରାଏଙ୍କୁ ମୋ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଇଥିଲି । ସଂସାର ଛାଡ଼ିବା ଯାଏ ଦେଖାହେଲେ ମୋତେ ସେ ଯୋଗିନୀ ମାଆ ଉପନ୍ୟାସ କଥା ପଚାରିଛନ୍ତି ।

ପରେ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ସ୍ବର୍ଗତ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳଙ୍କୁ ତାଙ୍କୁ ସେତେବେଳର ତଗରପଡ଼ାଛ ବସାରେ ନେଇ ଦେଖାଇଥିଲି, ପଢ଼ିସାରି ମତାମତଟି ଲେଖିଦେବେ ବୋଲି । ମାତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ବିଚିଛି । ଶେଷକୁ ଶୁଣିଲି ସାପି ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଆଉ ସେ ପାଉ ନାହାନ୍ତି, କୁଆଡ଼େ ହଜିଗଲା । କହିତ ପାରିଲି ନାହିଁ କିଛି । ହେଲେ କେତେ ଦିନ ଭଲରେ ଭାତ ରୁଟି ନାହିଁ ଆଉ ମୋତେ । ମନଟା ଡିକ୍ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ କଥା ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ କି ଆଉ କେବେ ପଲ୍ଲୀ କବିଙ୍କ ଦୁଆର ମାଡ଼ି ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ସେଇ ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ମୂଳ ଲେଖାଟି ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଘରର ଆଳିମାଳିକା ଭିତରୁ ଏବେ ବାହାରିଲା । ମାତ୍ର କଟାଛଟା ଓ କୋଉଠି କେମିତି ଅଦଳବଦଳ ହୋଇଥିବା ସାପି ଲେଖା ଗାଏବ । ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଦ୍ବାରା ଖୋରଧାରେ ମୋ ଗୀତଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ହରଣଚାଲ ହେବା ପରେ ଏଭଙ୍ଗା ଦ୍ବିତୀୟଥର ଧକ୍କା ! ଭଲ କି ମନ୍ଦ କିପରି ଯେ ସେ ଲେଖା ଓ କି ବେଳରେ ବାହାରିଥିଲା, ସେ କଥା କହିହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କଥାରେ ଅଛି – ‘ମଲାପୁଅର ଗଳାମୋଟ ।’

‘ସ୍ନେହ’ ଲେଖା :

ଏତିକିବେଳେ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ଲେଖିଥିଲି । ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସେ ଖଣ୍ଡି । ମୋର ଜଣେ ଅତି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସ୍ନେହୀର ଅକାଳ ବିୟୋଗରେ ମୋର ବିଭିନ୍ନ କାଳ ଓ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ

ସ୍ଥାନରେ ଯେଉଁ ଭାବନା ସବୁ ଆସିଥିଲା, ସେଇଗୁଡ଼ିକ ଲେଖିଥିଲି । ଲେଖାଟିର ନାଆଁ ରଖିଥିଲି ‘ସ୍ନେହ’ ।

ମୋର ପିତୃ ଝୁନ୍ଦୁ କଳିକତାରେ ରହୁଥିବା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଡାକ୍ତର ପଦ୍ମଲୋଚନ ମହାନ୍ତି (କାରମଲିନ) ତାକୁ ଛପାଇ ଦେବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରି ନେଇଗଲେ ଓ ଛାପା ହେଲା ମାନେ ‘ଛପା’ ହେଲା । ଏ ହେଲା ତୃତୀୟ ଧକ୍କା । ଆଉ କେତେ ଛୋଟବଡ଼ ଲେଖା ସେତେବେଳେ ବାଲୁବଜାରରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଛାପାଖାନା ଓ ବହି ଦୋକାନର ମାଲିକ ବନ୍ଧୁ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କୁ ଦେଇ କିଛି କିଛି ଚଳା ଆଣିଥିଲି । ଏବେ ଭାବୁଛି – ଲେଖାର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ମୋର ସେତେବେଳେ ମୋତେ ନ ଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ନାଟକ ଛପା :

ଅନେକ ଦିନ ପରେ ନାଟ୍ୟକାର ଅଭିନେତା ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷ ନିଜେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ଧ୍ରୁବ ନାଟକଟିକୁ ଅଭିନୀତ କରାଇଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ପ୍ରେସର ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗାଉଥିଲେ, ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ; ପରିଚୟଟା ସେଇ ସୂତ୍ରରୁ । ତାଙ୍କରି ଛାପାଖାନା ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ପ୍ରେସରେ ‘ଧ୍ରୁବ’ ନାଟକ ଛାପାହୁଏ ୧୯୧୮ରେ । ଦାମ୍ ସେତେବେଳକୁ ଚାହିଁ ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚଅଣା । ଛାପା ହେବା ଭିତରେ ଏ ଖଣ୍ଡି ମୋର ପ୍ରଥମ ନାଟକ ପ୍ରକାଶ । କେତେ ବିକ୍ରି ହେଲା କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ କି ପଚାରି ନାହିଁ । କିଛି ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ନାଟକଟିଏ ପଢ଼ିଲି କରି ଛପା ହେଲା, ସେଇ ଡେର ଆନନ୍ଦ ।

ଏତେବେଳେ କଟକରେ ଥିଏଟର ଝୁଙ୍କଟା ଜୋରରେ ଚାଲିଥାଏ ।

ଆଗରୁ ତ କହିଛି ମୋ ବାପାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭର ସତୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ନାଟୁ ସରକାର । ଓଡ଼ିଶାର ସେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ । ଛୋଟ ଖଣ୍ଡେ କାଠରେ ଚମକ୍କାର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ିଦିଅନ୍ତି । ମାଟିର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ିବାରେ ସେ ଧୂରନ୍ଧର କାରିଗର । କେବଳ ଏଇ ଦିଗରେ ନୁହେଁ । ସିନ୍ଦୂସିନାରୀ ଆଙ୍କନ୍ତି ସେ । ମଞ୍ଚର ଜଣେ ଭଲ ଅଭିନେତା ମଧ୍ୟ । ସେ ଗୋଟିଏ ଥିଏଟର ଦଳ ଗଢ଼ିଥିଲେ । ତା’ ନାଆଁ ‘ମାର୍ ନେଟିକ୍ ଥିଏଟର ।’ ଏ ପ୍ରାୟ ୧୮୯୪ ମସିହାର କଥା । ଏଥିରେ କଟକର କେତେକ ବେଶ୍ୟା, ଅଭିନେତ୍ରୀ ଥିଲେ । କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନାରୁମଉସାକଠାରୁ ଏସବୁ ଶୁଣିଥିଲି । ଝଡ଼ ସୁଆତିରେ ଷେକ୍ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଏମାନେ ବଜାଲା ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଦଳ କଟକବାସୀଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିବାର ଶୁଣିଛି ।

ଏହା ପରେ ଆଉ କେତେ ସୌଖୀନ କଳାକାର ମିଶି କେତୋଟି ଦଳ ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ିଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୧୮୯୮ ମସିହାରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଥିବା ବୀଣାପାଣି ଦଳ ଅନ୍ୟତମ । ମାର୍ ନେଟିକ୍ ଭଳି କେତେଜଣ ଅଭିନେତ୍ରୀଙ୍କୁ (ବେଶ୍ୟା) ଏମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

କଟକକୁ ସାଙ୍ଗାଳୀ ଓ ପାର୍ଶୀରିପନ୍ ଦଳ ଆସେ ୧୯୦୭ ଓ ୧୯୦୮ ବେଳକୁ । ଏ ଦଳ କଟକ ସହରକୁ ଚମକାଇ ଦେଇଥିଲା । ବାଦ୍ୟ, ବୃଦ୍ଧସଜ୍ଜା, ଆଲୋକସଜ୍ଜା, ଦୃଶ୍ୟର ଚମତ୍କାରିତା, ଗୀତ, ନୃତ୍ୟ ଓ ଅଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦିର ବାହାହୁରି ଥିଲା । ଏମାନେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ନାଟକ ଅଭିନୟ କରୁଥିଲେ । ମି. ଦାସଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ କଟକରେ ଇଂରାଜୀ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା ୧୯୧୦/୧୧ ବେଳକୁ । ଏ ନାଟକରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋଦାବରୀଶବାହୁ (ମିଶ୍ର) ବଡ଼ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଜିଥିଲେ । ମେଡ଼ିକାଲ ସ୍କୁଲ, ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ପ୍ରଭୃତିରେ ନାଟକମାନ ସମୟେ ସମୟେ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ଥିଏଟର :

୧୯୧୦ ବେଳକୁ ବାସନ୍ତୀ ମଞ୍ଚ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ (ମେହ୍ନିନ୍ଦୀପୀର) ପାଖରେ ତୋଳାଇ, ଦଳଗଢ଼ିଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ବୋଷ । ବାସନ୍ତୀରେ ପ୍ରାୟ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥିଲା । ଏ ନାଟକମାନଙ୍କରେ ଅନେକ କଟକବାସୀ ବଙ୍ଗାଳୀମାନେ ଅଂଶ ନେଉଥିଲେ । କଳିକତାରୁ ଜହରଲାଲ ପନ୍ନାଲାଲ ଆସି ସିନ୍ ଚିତ୍ର କରିଥିଲେ ।

ଉଷା ଥିଏଟର :

ଏତିକିବେଳେ ଉଷା ଥିଏଟର ଦଳ ଗଢ଼ା ହେଲା । ନାରୁବାହୁ ଏ ଦଳ ଗଢ଼ିଲେ । ୧୯୧୭ ବେଳକୁ ଉଷା ନାଆଁ କରିଥିଲା । ଆଗରେ ଯେଉଁ ସାଙ୍ଗାଳୀ ଓ ପାର୍ଶୀ ରିପନ୍ ଥିଏଟର ଦଳ କଥା କହିଛି, ସେମାନେ ଏକ ଲମ୍ବା ଚାଳଘର ଷ୍ଟେଜ୍ ବାନ୍ଧିଥିଲେ କଟକ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟିର ପୂର୍ବପଟ ପଡ଼ିଆରେ । ଆଜି ଯେଉଁ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ମାର୍କେଟ ହୋଇଛି, ତାହା ଏତେବଡ଼ ନ ଥିଲା । ପାଖରେ ତାହାର ଗୋଟିଏ ପୋଖରୀ ଥିଲା । ସେହି ପୋଖରୀର ହୁଡ଼ା ଓ କେତେକ ଅଂଶ ଉପରେ ଆଜିର ସହିଦ ଭବନ ତୋଳା ହୋଇଛି । ସାଙ୍ଗାଳୀ ପ୍ରଭୃତି ସେଇଠି ମଞ୍ଚ ତୋଳିଥିଲେ । ସିନ୍ ସିନାରୀ ଜାକଜମକ, ପରୀ ଉଡ଼ିବା, ଚକ୍ର ବୁଲିବା ଦୃଶ୍ୟ ବେଶ୍ ଚମତ୍କାର ହୋଇଥିବାର ଲୋକେ କହନ୍ତି । ବିଜୁଳି ଆଳୁଅ ତ ସ୍ୱପ୍ନ ସେତେବେଳେ । ତେ ଲାଇଟ, ପଞ୍ଚ ଲାଇଟରେ ଟିଣ ପରଦା ଦେଇ ଆଳୁଅ ଅନ୍ଧାର କରି, ଷ୍ଟେଜ୍ ସଜାଇ ସେମାନେ ଯେପରି ଭାବେ ଦୃଶ୍ୟ ସଜ୍ଜା ଦେଖାଇ ଯାଇଥାଆନ୍ତି, ତାହା ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଖି ଝଲସାଇ ଦେଇ, ଅପାସୋରା ହୋଇ ରହିଥାଏ ।

ପ୍ରଥମ ରାସ :

ସେମାନେ ଛାଡ଼ି ଯାଇଥିବା ମଞ୍ଚରେ ‘ଉଷା’ ଥିଏଟର ଦଳ ମଝିରେ ମଝିରେ ଅଭିନୟ ଦେଖାଉଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କଟକକୁ ଆସିଲେ ଗୋବିନ୍ଦ ଶୂରଦେଓ । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରୁ ତାଙ୍କ ରାସ ଦଳ ଘେନି । ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟିର ସେଇ ଚାଳଘରେ ରାସ ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ରାସ ଏକ ଅଭିନବ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା କହିଲେ କଥାଟା ମୋଟେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ହାର୍ମୋନିୟମ ଧରି ସଙ୍ଗୀତ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ ସେ । ପ୍ରତି ରାସ

ବହିରେ ଗୀତ ଗଣତିରେ ପ୍ରାୟ ୨୦-୨୫ଟି ରହିଥିଲା । ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଵର, ଆମ ପୁରୁଣା ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଛାନ୍ଦ ବୃତ୍ତ ଧାଡ଼ିରେ ଏବଂ ଛାନ୍ଦ, କାଳକୁ ମନାଇ ଅନେକ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ନୃତ୍ୟକି ଗୀତ ଓ ଗଜଲ ଗୀତ ସ୍ଵରରେ, ବଡ଼ ସରଳ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଲଗୁ ଅବା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ତଙ୍ଗର କାହିଁ ହେଲେ ଅନୁକୃତି ନ ଥିଲା ସେଥିରେ ।

ସେତେବେଳେ ଏଇ ‘ରାସ’ ଅଭିନୟ ଏକା କଟକ ନୁହେଁ, ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଚହଳ ପକାଇ ଦେଉଥାଏ ।

ମନେଅଛି, ସାହିତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକ ଦେଶପ୍ରାଣ ‘ମୁକୁର’ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ସ୍ଵର୍ଗତ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ ପ୍ରଥମେ ଶୂରଦେଓଙ୍କୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ପଦକ ପୁରସ୍କାର ଦେଇଥିଲେ, ଏଇଠି ।

ଶୂରଦେଓଙ୍କ ରାସଦଳ ବାସନ୍ତୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ମଧ୍ୟ ବହୁତ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ ।

ପାର୍ଶୀ ଥିଏଟର :

ଏଇ ସମୟରେ ବକ୍ସିବଜାରରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ସିନେମା ହଲ ଥିଲା । ତା’ର ମାଲିକ ପ୍ରାନ୍ୟସି । ପାର୍ଶୀ ନାଟକଦଳ କଟକ ଆସି ସେଠାରେ କିଛି ଦିନ ଅଭିନୟ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଆଗରୁ ପାର୍ଶୀ ଥିଏଟର ଏବଂ ପରେ ପରେ ଶୂରଦେଓଙ୍କ ରାସଦଳ ଅଭିନୟ କଟକବାସୀଙ୍କ ଆଖି ଓ ମନ ଭୁଲାଇ ହୋଇ ନ ଥାଏ ସେତେବେଳକୁ । ଥରେ ମୁଁ ସେ ପାର୍ଶୀଦଳର ଅଭିନୟ ଦେଖିବାକୁ ଆଠଶିଆ ଟିକଟ କାଟି ଚଉକିରେ ବସିଥିଲି । ଅଭିନୟ ସାଜସଜ୍ଜା ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିଲା ।

କିନ୍ତୁ କଥାରେ ଅଛି, ‘ଯେଣେ ଇଚ୍ଛା ତେଣେ ଯା-କର୍ମ ଘେନି ବୁଲୁଥା ।’ ଏଇ ଦଶା ଫଳିଲା ସେ ଦଳର ଭାଗ୍ୟକୁ । ଭଲ ଟିକଟ ବିକ୍ରି ହେଲା ନାହିଁ । ଏମିତିକି ଖାଇଖରତା ଉଠିଲା ନାହିଁ । ପେଟ ଲାଗି ସିନା ନାଟ । ଦଳ ଭିତରେ ବାଡ଼ିଆପିଟା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଦିନେ ସେକାଳର ରୀତି ଅନୁସାରେ ଏକବଳଦିଆ ଗାଡ଼ିର ଦୁଇ ପାଖ ତାଟରେ ହାତଲେଖା ପୋଷ୍ଟର ମରାଯାଇ ହାଣ୍ଡବିଲ୍ ବଣ୍ଟା ହୋଇଥିଲା । ବ୍ୟାଣ୍ଡମାଷ୍ଟର (ସମ୍ବତ୍ତଃ ନୁରହୋସେନ୍)ଙ୍କ ବାଜାଦଳ ବାହାରିଥାଏ । ସବୁ ହେଲା । ସଞ୍ଜବେଳକୁ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାନ୍ୟସିଙ୍କ ହଲ୍ ଅନ୍ଧାର । କିଏ ଯେ କୁଆଡ଼େ ଗଲେ ତା’ର ସଭାପତ୍ର ନାହିଁ । ମୋ ପରି ଯେଉଁ କେତେଜଣ ଦେଖଣାହାରି ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ, ସେମାନେ ଘର ଅନ୍ଧାର ଦେଖି “କେଉଟ, ଯୋଉ ବାଟେ ଆସିଥିଲ ସେଇ ବାଟେ ନେଉଟ” ଏଇଆ କଲେ ।

ଶୂରଦେଓଙ୍କ ରାସଦଳ କଟକରେ ଅଭିନୟ ଦେଖାଇସାରି ଗଲା ପରେ ନାଟୁ ସରକାରଙ୍କ ଦଳ ପୁଣି “ତୋର ଦେଖୁ, ମୋର ଡେଇଁଲା ତାହାଣ ଆଖୁ” ହେଲେ । କଟକର ମସଜିଦ୍ ଗଳିରୁ କେତେକ ଗଣିକା ଓ ମଙ୍ଗତକନମାନେ ‘ଉଷା’ ଡ୍ରାମାଟିକ୍ ପାର୍ଟିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ରିହର୍ସାଲ ଜୋରସୋର ସଞ୍ଜରୁ ଚାଲିଲା,

ଆଲାମତାହବଜାରର ରାୟଚୌଧୁରୀ ଜମିଦାରଙ୍କ ଘର ଆଗ ଛାମୁଆଁ ଗୋଟିଏ ଚାଳଘରେ । ମନେ ପଡୁ ନାହିଁ ଠିକ୍, କି ସୂତ୍ରରେ ବା କାହା ସାଙ୍ଗରେ ମୁଁ ସେଠାରେ କେମିତି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନାଟକର ଗୀତ କେତୋଟି ରଚନା କରି ଦେଉଥିଲି । ଲଳିତା ବୋଲି କାଲି ହୋଇ ଗେଡ଼ୀ ଝିଅଟିଏ ବଡ଼ ଭଲ ଗାଉଥିଲା । ଶୁଣିଲି, ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ସେ ମରିଗଲା । ଅନେକ ଦିନଯାଏ ଲୋକେ ତାକୁ ପାସୋରି ନ ଥିଲେ । ନାରୁ ସରକାରଙ୍କ ଭାଇ ‘ପଟଲ’ ବାବୁ ନାଟ ଶିଖାଉଥାଆନ୍ତି । ଗୋଟି କେତେ ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇବା ପରେ ମାରବାଡ଼ିପଟି ବା ନୟାସଡ଼କ ରହଣି ଜମିଦାର ଜାମିନୀବାବୁ ଓ ରଜନୀବାବୁ (ବିଶ୍ୱାସ)ଙ୍କ ଅର୍ଥ ଓ ପରିଚାଳନାରେ କେତେକ କାଳ ଉଷା ଚାଲିଥାଏ ।

ପାଗଳବାବୁ (ଚନ୍ଦ୍ର) ମଧ୍ୟ ସିନ୍-ସିନାରୀ ଇତ୍ୟାଦିର ବହୁ ଆୟୋଜନ କରି ଅଭିନୟମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଉଥିଲେ ।

ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା :

ଏସବୁ ଛଡ଼ା କଟକରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ ଥାଏ । ସହରର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ରୀତିମତ ବୈଠକ ବସେ, ବୈଠକରେ ଗାଇବାର ସାହସ ତ ନ ଥାଏ ମୋର; ଗୋଡ଼ାଣିଆ ହୋଇ ସୁବିଧାରେ ବସି ପଡ଼ିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ମନେହୁଏ ।

‘ଅପାଳକ ରାଇଜକୁ ବିଜୁଳି ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା’ ଭଳି ନ ଥିଲା କଥାକୁ ଆମ କଲେଜ ଭିତରେ ମୁଁ ଥାଏଁ ଜଣେ ଗବେଷା । ସଭା ସମିତିଟାଏ ହେଲେ, ଆରମ୍ଭ ଓ ଶେଷ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇଦେବା କଥା ଅଲଗା । ବଡ଼ ବଡ଼ ଗବେଷାଙ୍କ ଆଗେ ‘ଆ’ କରିବାକୁ ବୁକୁରୁ ସତେ ଯେମିତି ଦଳକାଏ ରକ୍ତ ଖସିପଡ଼େ ମୋର ।

ନାଟକ ଲେଖାଠାରୁ ଗୀତ ରଚନା ଉପରେ ଭାରି ଝୁଙ୍କ ଥାଏ ମୋର ଏଇ ସମୟରେ । ତେଣୁ କ୍ଲାସରେ ବସି ବସି ବେଳେ ବେଳେ ଗୀତ ଲେଖୁଥିଲି । କେତେଜଣ ସାଥୀପଢୁଆ ଥାଆନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କି ମୋ ଗୀତର ଭାରି ରସିକ । ଅନେକ ମରିହଜି ଗଲେଣି ଆଜି । ସେମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେ ଗୀତ ଲେଖାଟା ବେଶୀ ହୁଏ । ବିଶେଷତଃ ସ୍ୱର୍ଗତ ଯଦୁମଣି ମଙ୍ଗରାଜେ (ମାର ରସରାଜ) ମୋ ଗୀତ ଲେଖାର ବଡ଼ ଉତ୍ସାହଦାତା ଥିଲେ ।

ଯୋଗେଶବାବୁଙ୍କ ଭେଟ :

ଥରେ ଭାରି ମନ ହେଲା ରାୟବାହାଦୁର ବିଦ୍ୟାନିଧି ପଣ୍ଡିତପ୍ରବର ଯୋଗେଶବାବୁକୁ ମୋ ଗୀତ ରଚନା କେମିତି ଶୁଣାଇବି । ମୁଁ ଥାଏଁ ତାଙ୍କ ବୋଟାନୀ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର । ଆଜି ଯେଉଁଠି ସ୍ୱରାଜ ଆଶ୍ରମ ହୋଇଛି, ସେଇଠି ରହୁଥିଲେ ସେ । କ୍ଲାସର ଛାତ୍ରରୂପେ ମୋର ପରିଚୟ ତ ଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଗୀତ ବା ନାଟକ ଲେଖକ ଭାବରେ ମୋତେ ସେ ଜାଣିବେ ଅବା କାହିଁକି ? ତେର ବୟସ ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ସୁନାମ ପୁଣି ଯଥେଷ୍ଟ ।

ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦିଅନ୍ତି । ମୋ ଭଳି ଏକ ବାଳୁଙ୍ଗା ଟୋକା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଲେଖା ଦେଖାଇବାକୁ ପହଞ୍ଚିବ କେଉଁ ସାହସରେ ?

ବୋତାନୀ ବଗିଚା ବୋଲି ଏଡ଼େ ଟିକିଏ । ତା'ର ଜଣେ ରକ୍ଷକ, ପରିବର୍ଦ୍ଧକ ଓ ମାଲି ଭାବରେ ଥାଏ 'ଚୈତନ୍ୟ' । ପାଟିଲା ବାଳିଆ, ଅନ୍ଧଲ ପେଟୁଆ, ଦରପାଳୁଆ, ଗୋଡ଼ୁ ବୁଢ଼ାଟିଏ ସେ । ଯୋଗେଶବୀରୁ ହୁଉଛ ବୋଇଲେ ହୁଉଛ ଚୈତନ୍ୟକୁ ଡାକ ଦିଅନ୍ତି । ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଭାବିଲି ଚୈତନ୍ୟକୁ ମୋ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧିଲାଗି ଧରିବାକୁ ହେବ । ଧୀରେ ଧୀରେ ପାନ ଦିଆରୁ ଦୋଷ୍ଟି ଜମେଇବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି । 'ଦେଲେ ନେଲେ ସଭିଏଁ ଆପଣାର' — ଏକଥାଟା ନିହାତି ସତ । ମୁଁ ଚୈତନ୍ୟକୁ ହାତ କରିପାରିଲି । ତା'ପରେ ଭାରି ଆନନ୍ଦ ମୋର । ଗୁରୁଙ୍କ ଦେଖାଟା କିପରି ହେବ କଲେଜ ବାହାରେ, ତାହାରି ବାଟ ଖୋଜି ହେଲି ।

ଦିନେ ଚୈତନ୍ୟକୁ ସାଥରେ ଧରି ବାହାରିଲି ଗୁରୁଦେବ ଯୋଗେଶବୀରୁଙ୍କ ବସାକୁ । ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସୁଛି । କାଠଯୋଡ଼ୀ ନଜର ପଶିମ ପଟେ ନାଲି ରବି ପାହାଡ଼ ମଥା ଛୁଇଁ ଥାଆନ୍ତି । ଯୋଗେଶବୀରୁ ଏତିକିବେଳେ କାଠଯୋଡ଼ୀ ବନ୍ଧରେ ବୁଲି ବାହାରିଛି । ଚୈତନ୍ୟ ମୋତେ ତାଙ୍କ ଦୁଆରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଘର ଭିତରକୁ ଗଲା । ଟିକକ ପରେ ବାହୁଡ଼ି ଆସି ହସ ହସ ମୁହଁରେ କହିଲା, “ସାର୍ ଆସୁଛନ୍ତି, ଏଇଠି ଥାଅ, ଦେଖା ହୋଇଯିବ ।” ମୋ ଆସିବା କଥା ସେ ସାର୍‌ଙ୍କୁ କହିଛି । ଖୁସିରେ ମନ ମୋର ନାଟି ଉଠିଲା । ସତକୁ ସତ ଦୁଷ୍ଟ କଥା ଦୁଷ୍ଟରେ ଅଛି, ସେ ଦେବ-ପ୍ରତିମ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଦେଲେ । ମଥା ନୁଆଁଇ ପ୍ରଣାମ କଲି । ଦରହସା ମୁହଁରେ ସେ ମୋତେ ପଚାରିଲେ, “ଭଲ ତ ! ଏସ, ଆମି ଏକଚୁ ବେଢ଼ାତେ ଯାଛି, ଯାବେ ?” ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ହଁ ଭରିଲି । ଏ ଯୋଗ ଛାଡ଼େ କିଏ ? ବାଟରେ ନାନାକଥା ପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗୀତ ଲେଖି । ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ କଥା ତାଙ୍କୁ କହିଗଲି । ସାର୍ ଆନନ୍ଦରେ ମୋତେ ଉତ୍ସାହିତ କରି ଲେଖାଲେଖି ଅଭ୍ୟାସ ଭଲ, ତାକୁ ନ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଯାଉ ଯାଉ ବୁରୁଜ ପାଖେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ବେଞ୍ଚରେ ବସି, ସେ ମୋତେ ବସିବାକୁ କହିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ସାହସ ମୋର କାହିଁ ? ଆଜିକାଲି କଥା ତ ନୁହେଁ, ସେତେବେଳେ ସାର୍ ବା ଗୁରୁ ହେଉଛନ୍ତି ଚଳନ୍ତି ଦେବତା । ଭୟ, ଭକ୍ତି ସବୁ ଥାଏ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି । ଭାରି ଅସଜ ଲାଗିଲା । ନିତାନ୍ତ ବାଧାହୋଇ କରିକିଆ ବେଞ୍ଚରେ ବସିଲି । ପରେ ପରେ କେମିତି ଗାଉଟି — ଗାଇବାକୁ ଆଦେଶ । ଡରି ଡରି ମୋର ‘ବରଣ ଡାଲା’ର ଶେଷ ଲେଖା — ‘ଛାନ ଦିଅ ମୋତେ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧୂଳି ପଥେ, ତରୁଳତା ତଳେ ଅଜଣା ଧାମରେ’ ଗୀତଟି ଗାଇଲି । ଓଃ, ସେ କି ଆନନ୍ଦ ! କି ଆଶୀର୍ବାଦ ତାଙ୍କର ! ଅଭୁଲା ସେ ଫୁଲ-ସଞ୍ଜର ଦେବତାଙ୍କ ସୁକଲ୍ୟାଣ । ‘ଲିଖ, ଭାଲ ହବେ — ଏ ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ । ତା’ ସହିତ ଆଦେଶ ହେଲା, ରୋଜ ରୋଜ ତାଙ୍କ ସହିତ ବୁଲି ଆସିବାକୁ । ଏ ଦୁଇଟି କଥାକୁ ମୁଁ ‘ଗୁରୁ ବ୍ରହ୍ମା, ଗୁରୁ ବିଶ୍ଣୁଙ୍କର ଛଡ଼ା ଫୁଲ-ଚନ୍ଦନ ମଣିଲି ।

ସେ ମୋତେ ବଜାୟ କରି ରକନୀ ସେନ ଓ ରବୀନ୍ଦ୍ର ଠାକୁରଙ୍କ ଗୀତ ପଢ଼ିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଉସାହ ପାଇ ଗୀତ ଲେଖାରେ ଆହୁରି ମନ ଦେଲି । ସେଇଦିନୁ ତାଙ୍କ ଦୟା, ସ୍ନେହ ଓ ଆଦର ପାଇ ଛାତି ମୋର କୁଣ୍ଢେମୋଟ ହୋଇଗଲା ।

ଗୀତଲେଖିବା – ଗାଇବା :

ଗୀତ ଲେଖା ସାଙ୍ଗକୁ ଗୀତଗାଇବା ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ବଢ଼ିଲା । ଗୀତ ଲେଖିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ କଥା ମୋର ବରାବର ମନକୁ ଆସେ । ଗୀତ ଲେଖାଏ ମୋତେ, ସ୍ବର । ଭାବ ଓ ରସ ମନ ଭିତରେ ସ୍ବର ଜଗାଇଦିଏ । ସେଇଠୁ କଣ ଗୁଣ୍ଡୁଗୁଣେଇ ତାକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଏଇ ପ୍ରକାଶନକୁ ବାନ୍ଧିରଖେ ଭାଷା – ଯେ ମୋ ମନର ଧାରଣା । ରସ ଯେବେ ଚାଖୁ ନୋହିଲା, ତେବେ ସେ ଆଉ କି ସ୍ବର, କି ଗୀତ ? ମୁଁ ଗୀତ ଲେଖିଲାବେଳେ ଏଇ କଥାଟି ମୋ ମନରେ ଚେତ୍ତିରହେ । ଏ ବୁଦ୍ଧିତକ ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ ମୋର ବାଲ୍ୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ରାୟ ।

ସହରର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକ ବସେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଗାଇବାକୁ ଡାକରା ପାଏଁ । ଏଥିରେ ମୋତେ ଗାଇବାର ସୁଯୋଗ ତ ମିଳେ, ତା'ଛଡ଼ା ଗୀତ ଶୁଣିବା ଓ ଶିଖିବାର ସୌଭାଗ୍ୟତା ବେଶି । ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଏଠି ଗାଏଁ ।

ବାଇନାତ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଥାଏ କଟକର ମସଜିଦ୍ ଗଳି, ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାର ଓ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭରେ । ବାଇମନେ ବାହାରୁ ଓଷାଦଙ୍କୁ ଅଣାଇଁ ଗୀତ ଶିଖୁଥିଲେ । ମଙ୍ଗତଜନମାନେ ସାରଙ୍ଗୀ, ବାୟାଁ ତାବଲା ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖି, ବଜାଇ ନାଆଁ କମାଇ ଥାଆନ୍ତି । ଚୌଧୁରୀବଜାରରେ ଏବେ ଯେଉଁଠି ଗୌରୀଶଙ୍କର ପାର୍କ ହୋଇଛି, ତାହାରି ଆଗ ଛାମୁଆଁ ଘର ଥିଲା ତେଜବାଇଙ୍କର । ବେଳବୁଡ଼ ପରେ ସଡ଼କର ବାଟୋଇଙ୍କ କାନ ଏଇଠି ପ୍ରାୟ ନିତି ଗୀତ ବାଜାର ସ୍ବର ଶୁଣେ ।

ବାସନ୍ତୀ ଓ ଉଷା ଥିଏଟର ଦଳ ମଝିରେ ମଝିରେ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର ରିହର୍ସେଲ୍ ଚାଲିଥାଏ, ଅନେକ ଦିନ ।

କଟକ ଝୁଲଣ :

କଟକର ମଠ, ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରାବଣ ମାସର ଝୁଲଣ ମଉଜଗା ବଡ଼ ସରସ । ପ୍ରାୟ ସବୁ ବଜାର, ଗଳି କନ୍ଦିରେ ଝୁଲଣାଯାତ୍ରା ପାଳିତ ହୁଏ । କେଉଁଠି କେଉଁଠି ରାଷ୍ଟ୍ରା ଉପରେ ଯାତ୍ରା, ଲୀଳା ବା ସୁଆଙ୍ଗ ବି ହୁଏ । ଦେବସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ବେଶୀ ଦେଖାଯାଏ ଗୋଟିପୁଅ ବା ଓଡ଼ିଶୀନାଚ ଦଳ । ଏ ସମୟଟାରେ ମୋର ଆଉ ପାଠପଢ଼ା ନ ଥାଏ ବୋଲି କହିଲେ ଚଳେ ।

ବିନୋଦବିହାରୀଙ୍କ ଛାମୁମଣ୍ଡପରେ ଗାୟକ ଓ ବାଦକଙ୍କର ବୈଠକ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଆକର୍ଷଣ ମୋର । କଟକର ବିଶିଷ୍ଟ ଗାୟକ, ବାଦକ ଏଇଠାରେ ରୁଣ୍ଡ ହୁଅନ୍ତି । କେତେଥର

ମୁଁ ହିନ୍ଦୀଗୀତ ଗାଇଛି ଏଠି । ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଛାପାଖାନାର ମାଲିକ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଏ ବୈଠକର ନିତିଦିନିଆ ଗରାଖ । ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧୀର, ପରମାନନ୍ଦବାବୁ, ଓଷାଦ ମାଧବ ରାଓ, କେବେ କେବେ ସେତାରୀ ଗୋପାଳ ଘୋଷ, ଅମଳା ଚୌଧୁରୀ ପ୍ରଭୃତି ଏ ଝୁଲଣ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି । ଆଉଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ଗାୟକ ଥିଲେ — ତାଙ୍କ ନାଁ ଲୋକନାଥ କାନୁନ୍‌ଗୋ । ତାଙ୍କ ଘର ମସୃଜିତ ଗଳିରେ । ଭାରି ସରୁ କଣ୍ଠ ତାଙ୍କର । କେତେଖଣ୍ଡି ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ୍ ତାଙ୍କର ଥାଏ । ମନେପଡୁଛି ତାଙ୍କ ଗୀତର ମୂଳ ଧାଡ଼ି ପଦେ — “ଅନାନ୍ନାଁ ଲୋ ମିତ କାଳିଆକୁ ।” ସାରଙ୍ଗୀ ଓ ତାବଲା ସହିତ ବାଇନାଟ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଦିନେ ଦିନେ ହୁଏ । ଏମାନେ ପ୍ରାୟ ଯୋଡ଼ିହୋଇ ନାଚନ୍ତି । ନାମଜାଦା ଯୋଡ଼ି ଥାଆନ୍ତି — ତୁତୀ — କୃଷ୍ଣମଣି, ଧଡ଼ି — ସୁନ୍ଦର ଇତ୍ୟାଦି । କ୍ରମେ ଏକମିତି ବୈଠକମାନଙ୍କରେ ଯୋଗଦେଇ ମୁଁ ଗାୟକ ରୂପେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଜଣାଶୁଣା ହୋଇଗଲି । ମୋ ଲେଖା ଗୀତ ବି କେହି କେମିତି ଠାଏଅଧେ ଗାଇଲେ ।

ଶ୍ରୀବଣ ମାସର ଭସା ବଉଦ ତଳେ ଲୁଚକାଳି ଖେଳି ଜହ୍ନର ‘ରାସଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା’ର ମାଧୁରୀ ମନ ଉଲ୍ଲାସାଇ ଦେଉଥାଏ । ବସାକୁ ବାହୁଡ଼ିବା ବେଳକୁ ରାତି ଏଗାର ବାର ହୁଏ । ଝୁଲଣ କେଇଦିନ ବଡ଼ ଖୁସିବାସିରେ ବିତିଯାଏ ।

ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା :

ଖରାଦିନେ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା । ବିନୋଦବିହାରୀରୁ ଠାକୁର ବିଜେ କରନ୍ତି । ବାଇନାଟ ଦଳ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଆନ୍ତି । ସେ ବେଳର ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକେ ବିମାନ ଓ ବିଜେ ଯାତ୍ରାର ଯାତ୍ରୀ ହୁଅନ୍ତି । କଟକର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଯାତ୍ରା ହୁଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ମୋର ସେ ପିଲାଦିନର ଯାତ୍ରା ଦେଖା ସଉକି ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । ଏ ଯାତ୍ରା ଦେଖାର ସାଥୀ ମୋର କାହ୍ନାଇଲାଲ ଘୋଷ ।

ମୋଟ ଉପରେ ଖରାଦିନେ ଓ ବର୍ଷାଦିନରେ ଚନ୍ଦନ ଓ ଝୁଲଣ ଯାତ୍ରା — ସହରଟାକୁ ବେଶ ମଜଗୁଲୁ କରି ରଖେ ।

ଅଭିନେତ୍ରୀ ସାଜିଲି :

ଏହାର ମାସ କେଇଟା ପରେ ଆଉ ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା — ଜୀବନରେ ଯାହା ଗିରାମରା ।

ଆଗରୁ ତ କହିଛି, କଟକରେ ମାର୍ଗନେଟିକ୍, ବୀଣାପାଣି, ବାସନ୍ତୀ ଓ ଉଷା ପ୍ରଭୃତି ସୌଖୀନ ଥିଏଟର୍ ଦଳ ମଝିରେ ମଝିରେ ନାଟକ ଦେଖାଉଥାଆନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏ ନାଟକ ଓଡ଼ିଆ ନୁହେଁ — ବଙ୍ଗଳା । ମାରବାଡ଼ିପଟିରେ ଜମିଦାର ସ୍ୱର୍ଗତ ରଜନୀ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଜାମିନୀ ବିଶ୍ୱାସ ଦି’ଭାଇ ଥାଆନ୍ତି । ରଜନୀବାବୁ ହୋଇଥାନ୍ତି ଉଷା ଦଳର ମାଲିକ । ଶାରଦା

ବୋଲି ଜଣେ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଗୋଡ଼ାଣିଆ ଥିଲେ । ସେ ଷ୍ଟେଜର ସିନ୍ଦ୍ରିନାରୀ ସାଇତାସାଇତି, ଷ୍ଟେଜ ବନ୍ଧାବନ୍ଧି, ଦଳକୁ ଜଳଖିଆ ବେଉତିବା ଇତ୍ୟାଦି ସବୁଥିରେ ପକ୍କା ମାମଲତକାର । ଥରେ ରଜନୀବାବୁଙ୍କର କ'ଣ କାମ ପଡ଼ିଲା ଅବା କିଏ ଆତ୍ମୀୟ ବେମାର ହେଲେ ବୋଲି ସେ ଜଳିକତା ଗଲେ । ସେଠି ମାସେ ଦେହମାସ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ତାଙ୍କୁ । ସେତେବେଳେ କଟକ ଅଦାଲତରେ ବୋଧହୁଏ ସିରସ୍ତାଦାର ବା ସେଇଭଳି କ'ଣ ଉଚ୍ଚ ପାହିଆ ଚାକିରି କରୁଥାଆନ୍ତି, ସ୍ୱର୍ଗତ ଜଗନ୍ନାଥ ଘୋଷ (ବିମଳ ଘୋଷଙ୍କ ବାପା) । ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ନାଟ୍ୟପ୍ରେମୀ । ରଜନୀବାବୁଙ୍କ ଦଳକୁ ଥିଲେ ସେ । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥାଏ ଯେ କଟକରେ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ କେମିତି ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବ । ଉଷାଦଳରେ ତ କେବଳ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ରଜନୀବାବୁଙ୍କ ପସନ୍ଦକୁ ଆସେ ନାହିଁ । ସେ କହନ୍ତି – ଓଡ଼ିଆରେ ଗୋଟେ ନାଟକ କାହିଁ ? ରଜନୀବାବୁଙ୍କ ଜଳିକତା ରହଣି ଅବସରରେ ଜଗନ୍ନାଥବାବୁଙ୍କୁ ଗୋଟେ ସୁବିଧା ମିଳିଗଲା । ସାଧୁବାବୁ (ସାରଦା ଦଳବେହେରା) ରଜନୀବାବୁଙ୍କ ଦଳର ବଙ୍ଗଳା ନାଟକମାନଙ୍କରେ ନାଟୁଥାନ୍ତି ଓ ନାଟ ଶିଖାଉଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ମୋ ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ବାଙ୍କିରେ ଚାକିରି କରୁଥିବାବେଳେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଆମ ଘରେ ଅତିଥି ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଏଇ ସୂତ୍ରରେ ସାଧୁବାବୁଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପରିଚୟ ଥାଏ ।

ଜଗନ୍ନାଥବାବୁ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାକୁ ବଡ଼ ମନ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେ ବିଚାର କରି ଠିକଣା କଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ ରାୟବାହାଦୁର ଭିକାରୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଲେଖା ‘ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱରୀ’ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରିବାକୁ । ରଜନୀବାବୁ ତ ଜଳିକତାରେ । ଏଇ ହେଲା ଦିବ୍ୟ ଅବକାଶ । ଚିନ୍ତା ପଡ଼ିଲା – ନନ୍ଦିକା ଅଂଶ ନେବ କିଏ ? ସାଧୁବାବୁ ମୋ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ବାପାଙ୍କ ସଙ୍ଗତ ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜେ ମୋର କଟକରେ ମୁରବି । ବଡ଼ କଡ଼ା ଲୋକ ସେ । ତାଙ୍କୁ ଲୁଚାଇ ମୁଁ ପାର୍ଟି ନେବି କେମିତି ? ସାଧୁବାବୁ ମୋତେ ଫୁସୁଲାଫୁସୁଲି କରି ପାର୍ଟି ଦେଲେ । ମୁଁ ବି ତ ଥିଏଟର ପାଗଳ । ସଞ୍ଜ ପରେ, ପ୍ରାୟ ସାତଟା ବେଳକୁ ପ୍ରହରାଜ ମଉସା ଶୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ଅତଏବ ମୋ ବସାକୁ ତାଙ୍କର କାଁ ଡାଁ ଆସି ଯିବାଟା ଆଉ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସାରଦା (ଡାକ ନାମ ସାରୁ) ତାଙ୍କ ମାଲିକ ନ ଥିବାରୁ ମନେ ମନେ ଟିକେ ଅମୁରୁଛକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥବାବୁଙ୍କ ପରି ଜଣେ ଟାଣୁଆ ଲୋକଙ୍କୁ କିଛି କହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ନରମି ଯାଇ ଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ନନ୍ଦିକା ପାର୍ଟି ନେଲି । ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ରାତିଟାଏ ଅଭିନୟ ପରେ ପଞ୍ଚାଏ ଲଫଙ୍ଗା ଖୋଜିହେଲେ – ସେ ନନ୍ଦିକା ଟୋକାଟା କିଏ ? କୋଉଠି ଥାଏ ? ପ୍ରଥମ ରାତି ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ବାସ୍ତବିକ ଏ ଖବର ଶୁଣାଗଲା । ସେଇଠୁ ମୁଁ କିଏ ନା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ କିଏ ? ପ୍ରଚାର ହେଲା ଯେ, ସେ ବାଙ୍କିବାଲୀ ଟୋକାଟା ଚାଲିଗଲାଣି । ୨ୟ ରାତି ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱରୀ ନାଟକ ଯଥାତଥା ଚଳେଇଲେ ଉଦ୍ୟୋଗମାନେ । ମୁଁ ଆଉ ମଞ୍ଚର ଫାଦା ମାଡ଼ିଲି ନାହିଁ ।

କଟକରେ ଏକା ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଭିକାରୀବାରୁଙ୍କ ନାଟକ ବେଶ୍ ଆଦର ପାଉଥାଏ ସେ ସମୟରେ । ତାଙ୍କର ‘କଟକ ବିଜୟ’ ଆଉ ‘ନନ୍ଦିକେଶ୍ବରୀ’ ନାଟକ ଠାଏ ଠାଏ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥାଏ ।

ଆମ କଲେଜରେ ମୋର ଜଣେ ପଢ଼ାସାଥୀ ଥାଆନ୍ତି । ନାଟକ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଦର ଥାଏ । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଶ୍ରୀଧର ସାହୁ । ଘର, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ବଳଦେବଜୀଉଙ୍କ ନିକଟରେ । ସେ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ନନ୍ଦିକେଶ୍ବରୀ ନାଟକର ଅଭିନୟ କରାଇବାକୁ ମନ କରି ମୋତେ ସେଇ ନାଟକର ପାର୍ଟନେରାକୁ ଟଣାଟଣି କରି ନେଲେ । ଶ୍ରୀଧରବାରୁ ଓ ଆଉ ଆଉ ସାଙ୍ଗ ସାଥୁଏ ଜିଗର ଧରି ବସିଲେ, ମୁଁ ନେବି ନନ୍ଦିକା ପାର୍ଟ । ଉପରୋଧରେ ଢିଙ୍କି ଗିଳିବା ପରି ମୁଁ ସେଠି ବି ନନ୍ଦିକା ପାର୍ଟ ନେଲି । ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ତ ମୁଁ ଏ ପାର୍ଟରେ କଟକରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲି । ଅସୁବିଧା ନ ଥିଲା କିଛି ।

କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ବଳଦେବଜୀଉଙ୍କ ଦେଉଳ ସିଂହଦ୍ବାରର ତାହାଣ କଡ଼ରେ ଷ୍ଟେଜ୍ ବନ୍ଧାହେଲା । ଶ୍ରୀଧର ସାହୁ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି । ସେ ଓ ସେଠାରେ ଅନ୍ୟ କେହି କେହି ମିଶି ନାଟକ ଶିଖାମଣା କରାଉଥିଲେ । ରିହର୍ସାଲ ବୋଧହୁଏ ଥରେ ଅଧେ ମୁଁ ଦେଇଛି । ସୌଖୀନ ଦଳ ତ ! କିଏ କାହାକୁ ପଚାରେ ? ଯେଝା ହାତରେ ଯିଏ ଚଉଦପାଆ । ସମସ୍ତେ ସବ୍‌ଜାନ୍ତ । ରିହର୍ସାଲର ଅର୍ଥ – ‘ଶାଗରୁ ପଦେ, ମୁଗରୁ ପଦେ ।’ କିଏ ଯଦି ଭୋଲକଟାକୁ ଦି’ଥର ଢାଉଁ ଢାଉଁ କଲାଣି ତ, କିଏ ଗଲା ଲମ୍ବାଇ ହାରମୋନିୟମ ଧରି ଗାଇଲାଣି, ‘ହେ ରାଜକେଶ୍ବରୀ-ସୁବର୍ଣ୍ଣ କେଶରୀ’ ଗୀତ । କିଏ ପୁଣି ଖୁସିଗପ ଯୋଡ଼ି ଦେଲାଣି । ଜଣେ ଦି’ଜଣ – ଯେଉଁମାନେ ବହିଧରି ପ୍ରମୁଦେ କରୁଥାଆନ୍ତି, ବିଚାରା ସେଇମାନେ ଅପରାଧୀ । ସେମାନେ କାହାରି ପାର୍ଟ ପଢ଼ିବାବେଳକୁ ତାକ ଦିଅନ୍ତି – ‘ଅମୁକ ! ହେଇ ତୋ ପାର୍ଟପରା ପଢ଼ିଲାଣିରେ ।’ ତରବର ହୋଇ ଉଠି ଆସି ଗଲା ଖୁଙ୍କାରି ଆର୍ଟିଷ୍ଟ ଠିଆହୋଇ ପ୍ରମୁଦେ କହିଲେ, “ଦେ କହ, କ’ଣ କହିବି ?” ବାସ୍, ପ୍ରମୁଦର ସେଇଠୁ କହିଗଲେ (ଟିକିଏ ଅବଶ୍ୟ ଫୁସ୍ ଫୁସ୍ କରି) । ଅଂଶ ଗ୍ରହୀତା ଜୋର୍‌ରେ କହିଲେ ସେ କଥା । ପାର୍ଟ ସରିଲା । ପ୍ରମୁଦେ ପଢ଼ିଲେ – ‘ପ୍ରସ୍ଥାନ’ । ଅଂଶ ଗ୍ରହୀତା ମଧ୍ୟ କହିଲେ – ପ୍ରସ୍ଥାନ । ହସରେ ଘରଟା ଫାଟିପଡ଼ିଲା ସତେ ! ଏଇ ମାମଲତ ଭିତରେ ମୋ ରିହର୍ସାଲଟା ବି ଥରେ ଅଧେ ଦିଆଗଲା । ଏଭଳି ଅଭ୍ୟାସ ତ ମୋର ନ ଥିଲା । ଆମ ଶିକ୍ଷା ଥିଲା ଅନ୍ୟରକମର । ଅଭିନୟକୁ ଗୋଟାଏ ପାଠପଢ଼ା ଭଳିଆ ମଣୁଥିଲୁଁ । ଏଠି ସେ ହେଲା ଶାଠ ବା ଗୋଟାଏ ମଉଜ । ମୋର ତ ପୁଣି କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ପୁରୁଣା ଜାଗା । ହେଲେ ପିଉସାଙ୍କ ଘର ମାଡ଼ି ନାହିଁ ଏଥର ।

ଯାହାହେଉ, ଆସିଛି ତ ! ଶ୍ରୀଧରବାରୁଙ୍କ ସ୍ନେହ ଆଦର, ରସାବଳୀଖୁଆ, ବୁଲାଚଲା ଏସବୁ ତ ହେଲାଣି । କେମିତି ହେଉ, ପାଉଡର ବୋଲିହେବାକୁ ହେବ, ନିଶଦାଡ଼ି ଖୁଅର

ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ବେଶ, ପରତୁଳା ତ ଲଗାଇବାକୁ ହେବ । ପ୍ଲେ ହେଲା । ଅଗା-
ବଗା-ଖଗା – ତିନିହେଁ ତିନି ଅଲଗା । ପ୍ରମୁଦର ବିଚାର କେତେ ଅବା ଫୁସ୍ ଫୁସ୍ କରି
କହିବ ? ମୁଁ ମୋ ଅଂଶ କହି ସାରିବାବେଳକୁ ଅଭିନେତା ହିଡ଼ି ଡେଇଁ ଗଲାଣି । ଏଇମିତି
ଏଇମିତି ପ୍ଲେ ସରିଲା । ଭଲ ହେଲା ବୋଲି ପରା କୁଆଡ଼େ ଲୋକେ କହିଲେ; କିନ୍ତୁ ମୋ
ମନ ମାନୁ ନ ଥାଏ ।

ଦୁଇଦିନ ଆସିଲା :

ଦୁଇଦିନ ପରେ କଟକ ଫେରି ପଢ଼ାପଢ଼ିରେ ଲାଗିଲି । ଡିସେମ୍ବର ମାସ । ଶୀତ
ଟିକେ ସେ ବର୍ଷ ବେଶୀ । ମାୟ ବାର୍ଷିକ ପରୀକ୍ଷା ନିକଟ । ତେଣୁ ଗୀତ ଲେଖିବା,
ଗାଇବା ବନ୍ଦ ।

ଦିନେ ଫାଟକ ଆଡ଼କୁ ଆସିବା ବେଳକୁ ଦେଖିଲି, ମଉସା (ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜେ)
ଫାଟକ ପାରହୋଇ କଲେଜ ଆସୁଛନ୍ତି । ପ୍ରଣାମ କରି ଠିଆ ହେଲି । ମଉସା କହିଲେ –
“ସଂଗୀତଶାଳୀ ଚିଠି ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ସଙ୍ଗୀତକ ଦେହ ବଡ଼ ଖରାପ, ତୁ ଗାଆଁକୁ ଯା’ ।”

ଏକଥା ଶୁଣି ହଠାତ୍ ମନଟା କେମିତି ଗୋଲେଇ ହେଲା । ସେ କଟକରୁ ଫେରୁଥିଲେ,
ପୁଣି କ’ଣ କାମ ଅଛି ବୋଲି କଟକରୁ ଗଲେ । ମୁଁ ବସାକୁ ଗଲି ।

ବସାରେ ପହଞ୍ଚିଲା କ୍ଷଣି ପୂଜାରୀ ଖଣ୍ଡେ ବନ୍ଦ ଲମ୍ବାପା ପୋଷ୍ଟମ୍ୟାନ୍ ଦେଇ ଯାଇଛି
ବୋଲି କହି ମୋତେ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ଡରବରରେ ଚିଠି ଚିରି ଦେଖିଲି – ବୋଉ
ଲେଖିଛି ମୋତେ ବେଗେ ଗାଆଁକୁ ଯିବାକୁ । ଏଣେ ମୋତେ ଚିଠି – ତେଣେ ମଉସାଙ୍କୁ
ଚିଠି । କେଜାଣି କାହିଁକି ମନରେ ନାନା କୁପାଅ ଆସି ଛାନିଆଁ ଲାଗିଲା । ବାପା କ’ଣ
ଅସୁସ୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ? କିନ୍ତୁ ଏପରି ଦି’ଦି ଖଣ୍ଡ ଚିଠି କାହିଁକି ? କେମିତି ବେଗେ ଘରକୁ
ଯାଇ ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖିବି ବୋଲି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି, ହେଲେ ଉପାୟ କ’ଣ ? ଶୀତଦିନ,
ଆଉ ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ବେଳ ବୁଡ଼ିଯିବ । ରାତିଟା କଟିବ କେମିତି ? ଆଉ କି ଖୁଆ, ଆଉ
କି ପିଆ ! ନିଦ ହେଉ ନ ଥାଏ । କେମିତି କାଉ କା’ ଡାକିବ – ତାକୁଇ ତକାଇଥାଏ ।
ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଥାଏ । ରାତି ଫସର ଫାଟିଲା । ପୂଜାରୀ ମାର୍ଯ୍ୟତ ବସା ଛାଡ଼ି ଘରକୁ
ବାହାରିଲି ।

ଗାଡ଼ି ନାହିଁ, ହାତୀ ନାହିଁ – ଡଙ୍ଗାରେ ଗଲେ ଉଜାଣି ପାଣି, ବସ୍ ବା ମଟର ତ
ସେତେବେଳେ ଜଣା ନ ଥାଏ । ହରହରି ଘାଟଠାରୁ କାଠଯୋଡ଼ୀ ବାଲିଏ ବାଲିଏ ଚରଣ
ଦାସକ ଭରସାରେ ସିଧା ସଳଖୁଲି ବାଜି । ଏକୁଟିଆ – ପୁଣି ଏତେ ବାଟ ଯିବାର
ଅଭ୍ୟାସ ତ ଆଗରୁ କେବେ ନ ଥାଏ । ବାପାଙ୍କ ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ଘରୁ ଗାଡ଼ି ଆସିପାରି
ନାହିଁ । ତେବେ କ’ଣ ଏତେ ବେଶି ଅସୁସ୍ଥ ସେ !

ବାଲିରେ ଚାଲିଛି । ଆଗରେ ମାହାଲକୁଦ । ଶୁଣିଛି ଏଇଠି ବାଟୋଇଙ୍କି ଏକା ପାଇ ବାଟ ମାରଣାଏ ତହିଁ ଚିପି ଜୀବନରେ ମାରିପକାନ୍ତି । ଏଇ ମାହାଲଗଛ ତାଳରେ ମଡ଼ ଚଙ୍ଗା ହୋଇଥିବା କଥା ଥରେ ମୋତେ ଆମ କୋଠିଆ ସାରଥିଆ କହୁଥିଲା । ଭାବିଲି ଦିନ ବେଳଟା ତ, ଏତେବେଳେ କ'ଣ ଖଣ୍ଡ ମାରିବେ ?

‘ମା ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମା ଚର୍ଚ୍ଚିକା’ ଗୁଣି ଗୁଣି ମୁଣ୍ଡମୁହାଣ ଡାକବଙ୍ଗଳା ପାଖ ହେଲି । ମନେ ପଡ଼ିଲା ଥରେ ବାପା ମୋତେ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି କଟକ ଆସିବାବେଳେ ମୁଣ୍ଡମୁହାଣଠାରେ ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସିଲା । ମେଘ ବି ଟୋପି ଟୋପି ଚାଲିଥାଏ । ନଈ ଆରପାରି କଟକ ସହର । ହେଲେ ଏଇ ମାହାଲକୁଦ ଡରରେ ଆଉ ଆଗେଇବାକୁ ଛାଡ଼ି ପଡେଇଲା ନାହିଁ । ମୁଣ୍ଡମୁହାଣ ଡାକବଙ୍ଗଳାରେ ରହିଲୁଁ । ଗାଆଁ ଭିତରୁ ଡିଙ୍କି କୁଟା ନାଲି ବଗଡ଼ା ପଥୁରିଆ ବୁଡ଼ା ଆଣି ସାରଥିଆ ଛି ଛାକର କରି ଖାଇଲା । ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ଥିଲା ବୋଉ ହାତଡିଆରି ସେଇ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଖୁରୁମା । ସେଇ ହେଲା ନୈଶ ଭୋଜନ । ରାତି ଫସର ଫାଟିଲା । ତେବେ ଯାଇ ଶଗଡ଼ ସଜ ହେଲା । ଏ ସ୍ମୃତି ଅପାସୋରା ହୋଇ ବୋଝ ଉପରେ ନଳିତା ବିଡ଼ା ପରି, ମୋ ଦୁକୁଦୁକିଆ ଛାତିକୁ ଆହୁରି ଛନକେଇ ଦେଉଥାଏ । ମୁଣ୍ଡମୁହାଣରେ ପହଞ୍ଚି କେତେ ପଛଫେରା କଥା ହେଉଛି ହେଲି ।

ଆଗରେ ଗୋଡ଼ିସାହି । ସେଇଠି ବୁଡ଼ାଭଜା, ଉଖୁଡ଼ା କିଣି ପକେଟରେ ଭର୍ତ୍ତିକଲି । ଦୋକାନରେ ଲତୁ ଥିଲା । ଉପରେ ତା’ର ମାଛିମେଲା ଦେଖି, ଭକ୍ତି ଛାଡ଼ିଗଲା ସେଥିରୁ । ମୁଠାଏ ମୁଠାଏ ବୁଡ଼ାଭଜା ଚୋବାଇ ଚୋବାଇ ଚାଲିଲି ।

ବାଟ ସରୁ ନ ଥାଏ ଆଉ । ଗାଧୁଆ ପାଧୁଆ ନାହିଁ, ଦିନ ୨/୩ଟା ବେଳକୁ ପହଞ୍ଚିଲି ଦେବୀଦ୍ୱାର । ରାମଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ପହୁଡ଼ ପଡ଼ିଥାଏ, ଆଖିରେ ଲୁହ ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ଆସିଲା । ପାହାଚରେ ମୁଣ୍ଡିଆଟିଏ ମାରି ସଡ଼କ କାନ୍ଥର ଦହି ବିକାଳି ପାଖରୁ ଘୋଳ ଦହି ଦି’ ପଇସାର କିଣିଲି, ବିଚାରା ଦୟାକରି ବରତନ ଖଣ୍ଡିଏ ଦେଲା । ମୁଡ଼ିମୁଆଁ କିଣି ଦହିରେ ପକାଇ ଖାଇଲି । ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ପୁଣି ଚଲା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ସଞ୍ଜଘଣ୍ଟା ବାଜିଲା ବେଳକୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲି ।

ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆରଟା କେମିତି ଶୂନ୍ୟଗାନ୍ ଲାଗୁଥାଏ । ଗୋଡ଼ହାତ ନ ଧୋଇ ଆଗ ବାପାକୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିସାରି ବୋଉକୁ ତାଙ୍କ ଦେହ କଥା ପଚାରିଲି । ଶୁଣିଲି, ପାତି ଭିତରେ ଘାଆ, ମୁହଁ ଫୁଲିଯାଇଛି । ଦେହ କଳାକାଠ । କୈଳାସବାବୁ ତାଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରୁଛନ୍ତି । ବହୁ କଷ୍ଟରେ ତହିଁରେ କ୍ଷୀର ଟୋପାଏ ଟୋପାଏ ଗଳୁଛି । ସାତ ଆଠ ଦିନ ହୋଇଗଲାଣି, ନିଦ ନାହିଁ । ସବୁବେଳେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି । ମୋତେ ବି ବେଶୀ କଥା କହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଆଉଁଶି, ଆଖି ଛଳ ଛଳ କରି ଚାହିଁଲେ ଖାଲି ।

ବଡ଼ାମ୍ବା ଘରକୁ ବୋଉ ଚିଠି ଦେଇଥିଲା । ସେଠାରେ ବାପାଙ୍କ ନିଜ ତଳ ଭାଇ ମହଦଦାଦା (ମନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ) ଥାଆନ୍ତି । ସେ ରାଜା ଘରେ ଚାକିରି କରନ୍ତି ।

ଦେଖୁ ଆସିବା ଦୂରେ ଥାଉ, ମଣିଷଟିଏ ମଧ୍ୟ ପଠାଇ ନାହାନ୍ତି ବାଙ୍କିକୁ; ଅଥଚ ବାପା ସେଇ ଭାଇଙ୍କର ସବୁ ବିପଦରେ ଦିଅନ୍ତିଆ, ପଚରା ଉଚରା କରନ୍ତି । ଅତି ସୁଖ ପାଆନ୍ତି । ବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି ଖବର ଅନ୍ତର ବୁଝାବୁଝି କରୁଥାନ୍ତି ବାସ୍ତବକେଇ (ବାସ୍ତବେବ ମିଶ୍ରେ, ସେତେବେଳର ସ୍କୁଲର ଡେପୁଟି ଇନସ୍ପେକ୍ଟର । ସମ୍ଭବତଃ ସେତେବେଳକୁ ପେନ୍‌ସନ୍ ନେଇଥିଲେ) । ତାଙ୍କ ଘର ଆମ ଘରର ଆଗ ଛାମୁଆଁ – ଟିକିଏ ଆଡ଼ ଛୁଆଳିଆ ।

ଏଣୁତେଣୁ କବିରାଜ ଚେରମୂଳ ମଧ୍ୟ ଚାଲିଥାଏ । ମୋ ପାଖକୁ ଚିଠି ଆଗରୁ ଗଲାଣି । ମାତ୍ର ମୁଁ ତ କଟକରେ ତିନି ଚାରିଦିନ ନ ଥାଇ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଯାଇଥିଲି ଥିଏଟରରେ ନାଟିବାକୁ । ବସା ଦୁଆର ବନ୍ଦ ଦେଖୁ ତାଙ୍କବାଲା ଚିଠି ଫେରି ନେଇଥିଲା । ତା’ ସଙ୍ଗେ ଟିକିଏ ଚିହ୍ନାଜଣା ଥିଲା । ସେ ଚିଠି ରଖି ପୁଣି ଆଣିଦେଲା । ମନକୁମନ ଏତେ ଧୂଳିକାର କଲି ଯେ ତା’ ଆଉ କହି ହେଉ ନାହିଁ । କାହିଁକି ଚଣ୍ଡାଳ ମୁଁ ଏତିକିବେଳେ ମଉଜି କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲି ? ଅନୁତାପରେ ଦହି ହେଉଥାଏ ମନ ।

ଆଖିରୁ ଅମାନ୍ତିଆଁ ଲୁହ ବହି ଯାଉଥାଏ । ବାପାଙ୍କର ପାଦ ଚିପି ବସିଲି । ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ସେ ‘ତୋ ଦେହରେ ବଳ କାହିଁରେ ବାପା !’ କହିଛନ୍ତି । ଛି, କ’ଣ ଏ ଦୁନିଆଟା ! ଦେବତାଠାରୁ ବଡ଼ – ଜୀଅନ୍ତା ଦେବତା ସେ ! କି ସେବା ଅବା ମୁଁ ତାଙ୍କର କରୁଛି ! କ’ଣ ସେ ମୋର କରି ନାହାନ୍ତି ? ତୁଷ୍ଟ ଫିରୁ ନ ଥାଏ ସିନା ! ମନ ଭିତର ଜଳିପୋଡ଼ି ଯାଉଥାଏ । ଆଖି ଲୁହରେ ପୂରି ଉଠୁଥାଏ ।

ବୋଉ ପୁଣି ସେତିକିବେଳେ ପଚାରିଲା – ଏତେବାଟ କେମିତି ଚାଲି କରି ଆସିଲୁ ବୋଲି । ନିଆଁରେ ଘିଅ ଢାଳିଲା ପରି ଏ କଥା ଆହୁରି ମୋ ଛାତି ଦହି ପକେଇଲା । ବାପାଙ୍କ ଦେହକଥା ନ ଦେଖି, ପୁଅ କେମିତି ଚାଲିକରି ଆସିଲା ବୋଲି ମାଆର ମନ ବ୍ୟଥା ! କିନ୍ତୁ କୋଉ ପୁଅ କୋଉ ବାପମାଆଙ୍କୁ ଏଇଭଳି କଥା ପଦକର ରଣ ଶୁଣିପାରେ ? ଜେଜେବାପା ପଢ଼ାଉଥିବା ମୋହ ମୁଦ୍‌ଗର ଶ୍ଳୋକ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା –

“କା ତବବ କାନ୍ତା କଷ୍ଟେ ପୁତ୍ରଃ –

ସଂସାରୋଽମତୀବ ବିଚିତ୍ରଃ ।”

ଗାଆଁରେ କେବଳ ଜାତିଆଣ ବାହା ପୁଆଣୀ ଛଡ଼ା ଆମେ ସଭିଏଁ ଥିଲୁଁ ଏକାଘର । ବାପା ଥିଲେ କାହାର ଭାଇ, ଦଦେଇ କାହାର କକେଇ ଆଉ କାହାର ଗେଲବସର ପୁଅ ବା ପୁତୁରା । ସଭିଙ୍କି ସେ ଆପଣାର କରିଥାଆନ୍ତି । ସୁଖ, ଦୁଃଖ – ଭଲ ମନ୍ଦରେ ନିଜ ବଢ଼ିମା ନ ଦେଖାଇ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କାନ୍ଧ ମିଶାନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ମନଦୁଃଖ । ମାତ୍ର କଥାରେ ତ ଅଛି – “ଯାହା କରିବେ ସାଇଁ, ତା’ କାହାରି ହାତରେ ନାହିଁ ।”

ଦୁଃଖ କରିବା ଛଡ଼ା ଆଉ କାହାର କି ବଳ ଅଛି ? ଦିନ ପରେ ଦିନ ବିତିଗଲା । ଦାଦାମାନଙ୍କର କାହାରି ଦେଖା ଦର୍ଶନ ନାହିଁ । ପୁରୁଣା ବିଶ୍ୱାସୀ କୋଠିଆ ସାରଥିଆ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ଘର ଶଗଡ଼ ସଜଡ଼ା ହେଲା । ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ବାହାରିଲୁଁ କଟକ ।

ଗାଆଁଟା ଶୂନଶାନ୍ତ ଲାଗୁଥାଏ । କାହାରି ମୁହଁରେ କଥା ନାହିଁ । ବାପା ତାଙ୍କ ଆଦର ଓ ଦିଆନିଆ ଇତ୍ୟାଦି ବଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆପଣାର କରିଥିଲେ । ଲୁହ ଛଳଛଳ ଆଖିରେ, ଗାଡ଼ି ପାଖରେ ବୁଡ଼ାବୁଡ଼ା, ଯୁବାୟୁବତୀ ଓ ପିଲାଏ ଠୁଳ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । କାହାରି ମୁହଁରୁ ପଦେ ବଚନ ନାହିଁ । ବାପାଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟରେ ଶେଷ କଥାପଦକ – ‘ମାଆ’ ସେଇଠୁ ମୁଣ୍ଡରେ ଯୋଡ଼ହାତ ଲଗାଇ ଗାଡ଼ିରେ ଶୋଇଲେ । ଗାଆଁ ଲୋକଙ୍କୁ ହାତଯୋଡ଼ି ବିଦାୟ ନେଲେ । ବୋଉ ଘରୁ ବିଦାୟ ହୋଇ ଠାକୁର ଘରେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି, ସାଥିରେ ଗଲା । ଆଖିରୁ ମୋର ଲୁହ ଯେତେ ଚାପିଲେ, ବାରଣ ମାନୁ ନ ଥାଏ । ମନେଅଛି, ସାରଥିଆଭାଇ ଧମକାଇ କହିଲା, “ଅନୁକୂଳରେ, ଗଲା ଆଇଲାବେଳେ କାନ୍ଦିବାର ନୁହେଁ ।”

ବଳଦ ଯୋଚା ହେଲା । ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ କାହିଁ ଥିଲା ଗୋଟାଏ ମାଟିଆ ଚିଲ – ଉଡ଼ିଆସି ଆମରି ଚାଳ ଉପରେ ବସିପଡ଼ିଲା । ଲୋକେ କହନ୍ତି – ଏଗୁରା ଅଶୁଭ ଶକୁନ । ଛାତି ଭିତରଟାରେ କିଏ ଯେମିତି ହାତୁଡ଼ି ପାହାର ବଜାଇଲା ମୋର । ଲୋକେ ଚିଲଟାକୁ ଘଉଡ଼ାଇ ଦେଲେ ।

ବାଟରେ ବି କେତେ ଅଶୁଭ ଶକୁନ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଗଲୁ । ମାଆ ପୁଅ ଦିହଁଙ୍କ ଆଖିରେ ଲୁହ ଜକେଇ ଆସୁଥାଏ । କାଠଯୋଡ଼ୀ ପାରିହେବାକୁ ରାତି ହୋଇଯିବା ଡରରେ ସାରଥିଆ ହାତ ସହଳ କରି ବଳଦ ଅଡ଼ାଇବାରେ ଲାଗିଲା । ଦେବାଦ୍ୱାର ପରେ, ଅନିଛା ସବ୍ରେ ବୁଡ଼ାପାଣି କରି ପୁଣି ଚାଲିଲୁଁ । କାହାରି ଦୁଷ୍ଟରୁ କଥା ନାହିଁ । ଆଖିରେ ଲୁହ, ମନରେ ଅଜଣା ଆଶଙ୍କା ।

ମାଛିଅନ୍ଧାର ବେଳକୁ ଶଗଡ଼ ମାହାଳକୁଦ ପାଖ ଧରିଲା । କଟକ ବସା ଧରୁ ଧରୁ ରାତି ଘଡ଼ିଏ ।

ଆଠଗଡ଼ରୁ ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳକୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥାନ୍ତି ରାମଦାସ ବାବାଜୀ । ଯୁବକ ସେତେବେଳେ ସେ । ବାବାଜୀ ବୋଲି କହିଲେ ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ଯାହା ବୁଝୁଁ, ସେ ଠିକ୍ ତା’ ନୁହନ୍ତି । ବାବାଜୀ ଶହର ବାସ୍ତବ ଅର୍ଥ ଯାହା, ରାମଦାସ ବାବାଜୀ ସେଇଆ । ନିଷ୍ଠାପର ଜନସେବକ ସେ । ବହୁ ଦିନରୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଚିହ୍ନାଜଣା ଥିଲା । କଟକ ଆସିଲେ ମୋ ବସା ତାଙ୍କର ବସାହୁଏ । ବାପାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଗାଡ଼ିରୁ ବସା ଭିତରକୁ ନେଲେ ସେ । କଟକରେ କଲେଜ ଓ କେତେକ ବୈଠିକ୍‌ସଭା ଛଡ଼ା ମୋର ଠାବ ତ ଆଉ ନ ଥାଏ କୋଉଠି । କ’ଣ କରିବି ? କିପରି, କି ଚିକିତ୍ସା କରାଇବି ? ମୋର କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ପିଉସା ସ୍ୱର୍ଗତ ବାଞ୍ଛାନିଧି ଦାସ କଟକ ଟ୍ରେଜେରୀ ଅଫିସର ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବସା ମହମ୍ମଦିଆ

ବଜାର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର ଗଳି ଭିତରେ । ଭାବିଲି ତାଙ୍କୁ ଖବର ଦେବି । ତାଙ୍କ ଘରଟା ଟିକିଏ ଦୂର । ପାଖରେ ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ଘର । ରାମଦାସ ବାବାଜୀଙ୍କୁ ବସାରେ ବାପାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଦେଖୁଥିବାକୁ କହିଦେଇ ବାହାରିଲି ପ୍ରହରାଜମଉସାଙ୍କ ଘରକୁ । ସେ ସଞ୍ଜବେଳେ ସହଳ ଶୋଇ ପଡ଼ିଛି, ମୁଁ ତାଙ୍କ ଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ, ଯୋଗକୁ ସେ ସଦର କବାଟ ଦେବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ମୋଠୁଁ ସବୁ ଶୁଣି ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସାଥରେ ଆସିଲେ । ବାପାଙ୍କର ସେତେବେଳକୁ ପାଟିରୁ ଖାଲି ଲାଳ ବହୁଥାଏ, ବେକ ଟେକି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ମଉସା ତାଙ୍କୁ ଦେଖୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ପରଦିନ ସକାଳୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଟିକିସା । ଦୈବାକ୍ରିୟା ଉପରେ ବୋଉ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ବେଶି । ଚାନ୍ଦିନୀଚୌକର ଜଣେ କିଏ ପୃଥୁଳକାୟ କବିରାଜଙ୍କ ଟିକିସା ସହିତ କାଳୀମନ୍ଦିରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବରଣ ହୋଇ ଚଣ୍ଡୀପାଠ ମଧ୍ୟ ଚାଲିଲା । ସୁରେନ୍ ସାହା ଡାକ୍ତରଙ୍କ ଦୋକାନ ମୋ ବସା ଆଗରେ, ତାଙ୍କୁ ଡାକି ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲି । ସେ ମଧ୍ୟ ଟିକିସା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ।

ମୋ ସାଙ୍ଗରେ କେହି ସ୍ୱର ମିଳାନ୍ତୁ – ଏକଥା ମୁଁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ହୁଁ, କୁଁ ହାଁ’ କେହି ନ କରନ୍ତୁ, ହେଲେ ଗୋଟାଏ ଧାରଣା ମୋର ଜନ୍ମିଲା – ଏତେବେଳେ ‘ବରଣ ତାଲା’ ବହିର ଗୀତ କେତୋଟି ଯେମିତି ସତେ ‘ଉପର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ, ଉପର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖା । ଠିକ୍ ଏଇଗୁଡ଼ିକର ରଚନା ଆଗରୁ ମୁଁ ଯାହା ଥିଲି, ଏ ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ଲେଖାବେଳେ ବା ପରେ ତା’ ନ ଥିଲି । କେମିତି ବା କାହିଁକି ବଦଳିଲି ଜାଣି ନାହିଁ । ପରେ ଜାଣିଲି ଯେ, ଦୁଃଖ ଦିଅନ୍ତି, ତାହା ସହିବାକୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ବି ତିଆରି କରାଇ ଦିଅନ୍ତି ସେ । ‘ବରଣ ତାଲା’ ମୋ ଜୀବନ ସୁଅର ଧାର ମୁହଁ ବଦଳିବା ଆଗର ପଥର ବନ୍ଧ ବୋଲି ମୁଁ ମନେକରୁଛି । ମାଟିଟା ସତେଯେମିତି ଅଲଗା ରକମର ପାଗେଇ ଯାଇଥିଲା, ଦୁଃଖ ମଞ୍ଜିରୁଣା ଆଗରୁ । ପୁଣି ଯୋଗ ଦେଖ ! ଏତିକିବେଳକୁ ବାବାଜୀ ରାମଦାସ ଅନହୁତି ଆସି ହାଜର । ସତେଅବା ଦମ୍ଭ ଦେବାକୁ ମୋତେ ତାଙ୍କୁ କିଏ ପଠାଇଦେଲା !

ଶୁକ୍ରବାର ଦିନ ମୁଁ ଗାଆଁକୁ ଗଲି । ପରୀକ୍ଷା ଶୁକ୍ର ଓ ଶନି ଦି’ଦିନ ବନ୍ଦ । ରବିବାର ତ ଛୁଟି । ସେଇଦିନ ମୁଁ କଟକ ଫେରିଲି । ମୋ ଅବସ୍ଥା ତ ଅତି ଶୋଚନୀୟ । ସେଇଥିରେ ସୋମବାର ଦିନ ପରୀକ୍ଷା ହଲକୁ ଗଲି । ଗୋଟିଏ ପେପର ସେଦିନ । ମଙ୍ଗଳବାର ଓ ବୁଧବାର ବନ୍ଦ । ଗୁରୁବାର ଦିନ ପୁଣି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଗଲି । ସେଦିନ ବଡ଼ ଏକାଦଶୀ, ବୋଉର ଉପବାସ ।

ପରୀକ୍ଷା ହଲରେ ବସିଛି । ଦିନ ପ୍ରାୟ ୩ଟା । ପ୍ରହରାଜ ମଉସା ହଲ ଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚି ପରୀକ୍ଷାହଲ ଚାର୍ଜରେ ଥିବା ପୂଜ୍ୟ କୃଷିବାସ ସାମନ୍ତରା ପ୍ରଫେସରଙ୍କୁ କ’ଣ ବୁଝୁ ବୁଝୁ କରି କହିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଦୁଆର ମୁହଁକୁ ଡାକିନେଇ । ସେ ମୋ ପାଖକୁ ଆସି ପଚାରିଲେ – “ପୁଅ ! ଲେଖୁସାରିଲଣି ?”

ମୁଁ – ଆଉ ଅଳ୍ପ ଅଛି ।

ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଯେତିକି କରିଛ, ସେତିକି ଥାଉ । ଖାତା ରଖୁଦେଇ ବେଗେ ବସାକୁ ଯାଅ । ତମକୁ ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜ ତାକି ଆସିଛନ୍ତି । ଆଉ କିଛି ପଚାରିବାକୁ ବା ଭାବିବାକୁ ତର ନ ଥିଲା ମୋର । ମୁଣ୍ଡ ଝାଜୁଁ ଝାଜୁଁ ହୋଇଗଲା । ଖାତା ଥୋଇ ଦେଇ ହଲୁରୁ ବାହାରି ଆସିଲି । ମଉସା ଦୁଆରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । କିଛି ପଚାରିବା ଆଗରୁ ସେ କହିଲେ – “ବାପାଙ୍କ ଦେହ ଟିକିଏ ବେଶି ଖରାପ ପରି ଲାଗୁଛି । ବସାରେ ଏକା ତୋ ବୋଉ ମୁଁ କଚେରିରୁ ଫେରି ତୋ ବସାକୁ ଯାଇଥିଲି, ତୁ ଆ ।”

କଥାପଦେ କହିବାକୁ ବଳ ନ ଥିଲା ଆଉ । ବସାଟା ତ ନିହାତି ପାଖ । ପହଞ୍ଚିବାକୁ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ଲାଗିଲା । ଡରଡର ହୋଇ ଯାଉଯାଉ ବସାକୁ ପଶିବା ଗଳି ବାଟର ଦୁଆର ବନ୍ଧଟା ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ମୁଣ୍ଡରେ ବାଜିଲା । ଆଖି ଦି’ଟାରୁ ସତେଅବା କୁଳୁକୁଳିଆ ପୋକ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ତାକୁ ନ ଚାହିଁ ବାବାଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ବୋଉ ବାପାଙ୍କ ମୁହଁ ପାଖେ କୁଣ୍ଡଳିଏ ଧରିଛି । ଲାଳ ବହି ଯାଉଛି । ନିଃଶ୍ୱାସ ଘନ ଘନ ବହୁଛି । ମୁଣ୍ଡ ଆଉ ମୋଟେ ଟେକି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ତାକିଲି – ‘ବାପା’ ! ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଥରେ ଖାଲି ମୁଣ୍ଡ ଉଠାଇ ଚାହିଁଲେ । ସେ ଆଖି ଦୋ’ଟି କେଜାଣି କେତେ ସ୍ନେହ, ମାୟା, ମମତା ଆଶୀର୍ବାଦ ଅଜାଡ଼ି କ’ଣ ଗୁଡାଏ ଅଫୁଟା କଥା ଆଖିପିଛୁଳାକେ କହି ପକାଇଲା । କେବଳ ହାତ ପାପୁଲି ଉପରକୁ ଟେକି ଓଲଟାଇଦେଇ ସେ ଜଣାଇ ଦେଲେ – ‘ଚାଲିଲି’ । ବୋଉ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଉଠି ପଡ଼ିଲା । ମଉସା କହିଲେ – “ନିର୍ମାଳ୍ୟ ପାଣି”...

ବୋଉ ଏଇଥିପାଇଁ ଉଠି ଆସିଥିଲେ । ଚକ୍‌କରି ଘେନି ଆସିଲା ସେ । ଢୋକେ ମାତ୍ର... ତା’ପରେ ସଂସାରତାୟାକ ଅନ୍ଧାର ହୋଇଗଲା ମୋର ।

ତାକିଲି – ‘ବାପା’ ! ଉତ୍ତର କିଏ ଦେବ ଆଉ ? ଗୋଟାଏ କ’ଣ ପଡ଼ିବା ଶବ୍ଦ ଶୁଭିଲା । ସେ ଆଉ କିଏ ହୁଅନ୍ତା ? କଚାଡ଼ି ହେଇ ପଡ଼ିଛି ଦୁଆର ମୁହଁରେ ବୋଉ ।

ତା’ପରେ ? –

୧୯୧୯ ସାଲ ଡିସେମ୍ବର ମାସ ଗୁରୁବାର ୨୩ ତାରିଖ । ଯୋଡ଼ା ବୟସ ବାଇଶି ଚାଲିଛି ମୋର । ଲୋକେ କହନ୍ତି ବାଇଶି, ବତିଶି, ବାଆଁଷତି – ଏସବୁକୁ ସାବଧାନ ।

ପିଉସା ବାଞ୍ଛାନିଧିବାବୁ ମଉସାଙ୍କଠାରୁ ଖବର ପାଇ କେତେକ କାତିବାଇକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ସଞ୍ଜ ପୂର୍ବରୁ ମୋ ବସାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଯେଉଁ କାଠଯୋଡ଼ି ନଈ ବନ୍ଧ ତଳେ କେତେ ହସଖୁସିରେ ବହୁତ ଜହ୍ନରାତି ବିତାଇଛି, ସେଇ ବନ୍ଧଟଳି ସଡ଼କ ତ ! ସେଦିନ ମାଘମାସ, ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ବଡ଼ ଏକାଦଶୀ । ବାକି ମୋ ପାଇଁ ଜହ୍ନ ନ ଥିଲା ସେଦିନ ଏତେବଡ଼ ଆକାଶତାୟାକରେ ସତେ !

‘ରାମନାମ ସତ୍ୟ ହେ-ହରିନାମ ସତ୍ୟ ହେ’ – ଏଇ ସେଦିନର ସଙ୍ଗୀତ ।

ଆଖିରେ ଲୁହ, ମନରେ କୋହ, ତଳକୁ ମୁହଁ । ସିଧା ସିଧା ସଳଖୁଲି କୋକେଇ ପଛେ ପଛେ ଖାନନଗର । ତା’ପରେ ? ମୁଖାଗ୍ନି ଦେଇ ବାହୁଡ଼ାଣୀ ବାଟର ସାଥୀ କେବଳ ରଜାବଗିଚାର ପେଟାରବ ।

ଫୁକିଆ ଢୁଙ୍ଗିଲା । ରାତି ପାହିଲା । ହଠାତ୍ ମୋତେ ଆସିଲା ଭାରି କ୍ଳର । ପିତୃସା ତାର କରିଦେଲେ, ଖୋରଧାରୁ ଆସି ଦି’ପହରେ ପହୁଣ୍ଡିଲେ କ୍ଷେତ୍ରଦାଦା । ବୋଉ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କହିଲା – “ଆଉ ଏତେବେଳେ କାହିଁକି ?” ଛୁଟି ନ ଆଣି ହଠାତ୍ ଚାଲି ଆସିଥିବାରୁ ସେଇଦିନ ଖୋରଧା ଫେରିଗଲେ ସେ । କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ସାରଥିଆ ଗାଡ଼ିନେଇ ଆସିଲା । ରଇଶୀତଳା କାମସାରି ଗାଆଁକୁ ଫେରିଲା ଶଗଡ଼ରେ । ଆଉ କାହିଁକି ? ପୁଣି କଟକ ଫେରିବାର କୋଉ ଠିକଣା ? ବସାର ସବୁ ନଟା ତୁଟାଇ ଦେଇଗଲା । ପୂର୍ବାରୀତି ବିଚାରା କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଚାଲିଗଲା ।

ରାତିରାତି ନାଲି ସଡ଼କରେ ଚାଲିଛି ଗାଡ଼ି । ରାତି ପାହା ପାହା ହେଲାବେଳକୁ ତଇତି ମୁଣ୍ଡିଆ ଗଡ଼ାଣିରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଦିଶୁଥାଏ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର । ଦିଶୁଥାଏ ରଣଗଡ଼ ମୁଣ୍ଡିଆ । ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଥାଏ ସବୁ ପଛକଥା – ଗୋଟିଏ ପରେ ଗୋଟିଏ ସମସ୍ତେ ଲୁହ ଗାଧୁଆ ।

ଆଉ ଅଳ୍ପ ବାଟ ଗଲେ ରଣନଈ । ସେଇଠି ଦାନ୍ତଘଷିବାର ଠିକ୍ କରିଛୁ ।

ସେତେବେଳକୁ ରଣନଈ ଉପରେ ଯୋଲ ବନ୍ଧା ହୋଇ ନ ଥାଏ । ପଶାନଈ ପାଣିରେ ପଶି ପାରିହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । କିମ୍ପାରିଆ ନଈ ବୋଲି କାଳକାଳରୁ ତା’ର ଅପଖ୍ୟାତି ଅଛି । କେତେଥର ଏଇ ପାଣିରେ ପଶିକରି ନଈପାରି ହୋଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ଶୁଣାଅଛି ଯେ ବେଳେ ବେଳେ ନଈକୂଳେ, ଚରୁଥିବା ଛେଲିମେଣ୍ଟା, ଗାଈଗୋରୁକୁ ମଧ୍ୟ କୁମ୍ଭୀର ପାଣିକି ଟାଣିନିଏ । ମହାନଦୀରେ ଅଛିଆ କୁମ୍ଭୀର ମେଲା ମେଲା । ମଣିଷକୁ ଦେଖିଲେ ବୁଡ଼ିଯାନ୍ତି । ଏ ରଣନଈଟା ମହାନଦୀରୁ ବାହାରିଛି । ଥାନେ ଥାନେ ଅକାତକାତ ପାଣି । ଏଠି ଘଡ଼ିଆଳ ଆଉ ଶଙ୍ଖୁଆ ଇତ୍ୟାଦି ହିଂସ୍ରକୁମ୍ଭୀର ରହିବାର ସୁବିଧା । ନଈରେ ସୁଅ ତ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ ।

ସେଦିନ କେଜାଣି କାହିଁକି କୁମ୍ଭୀର କଥାଟା ମନରେ ପଡ଼ିଗଲା ହଠାତ୍ । ତର ଲାଗିଲା । ନଈ ଭିତରେ ଗାଡ଼ି ପଶିଲା ।

ପାଣି ବଳଦକୁ ତୁଣ୍ଡୁଳାଏ ହେବା ଥାନରେ ହଠାତ୍ ବାଆଁପଟ ବଳଦଟାକୁ ଛିଟିକା ମାରିଲାପରି ଆଖି ପିଛୁଳାକେ କୁମ୍ଭୀର ଟାଣିନେଲା । ପାଣି ମଛି ହୋଇଗଲା । ଗାଡ଼ି ଅଣେଇ ହେଇ ପଡ଼ିଲା ।

ଭାବିଲି, ଏଇଥର ସବୁ ସରିଗଲା । ନଈକୂଳରେ ଜଣକେତେ ଟାଣୀ କ୍ଷେତକାମ କରୁଥିଲେ । “ଆରେ କିମ୍ପାରି ମୋରିନେଲା, କିମ୍ପାରି ମାରିନେଲା” ବୋଲି ପାଟିକଲେ ।

କେତେଜଣ ଲୋକ ଠେଙ୍ଗା ବାଉଁଶ – ଯାହା ହାତରେ ଯାହା ପଡ଼ିଲା, ଧରି ପାଣିକି ପିଟି ପିଟି ପଣିଆସିଲେ । ଫଳ ନାହିଁ କିଛି । କିମ୍ଭାରତୀ ବଳଦକୁ ଟାଣିନେଇ କୁଆଡ଼େ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଗଲାଣି ।

ଗାଡ଼ି ପାଣି ମଝିରେ । ଲୋକେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଶୁଖିଲାକୁ ଉଠାଇଲେ ଟାଣିଟାଣି । ମୁଁ ଆଉ ବୋଉ – ଦି'ଜଣ ଜୀଅନ୍ତା ମଡ଼ା ସେତେବେଳେ । ଭାବି ହେଉ ନ ଥାଏ, କିଭଳି ବିପଦ ଲାଏ, କି ଇଚ୍ଛା ଭଗବତୀଙ୍କର । ଶୁଖିଲାକୁ ତ ଶଗଡ଼ ଆସିଲା – ଏବେ ଯିବା କେମିତି ? ସେଠି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ବାପାଙ୍କୁ । ତାଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ଖବର ପାଇ କେତେ ଦୁଃଖ କଲେ । ଜଣେ ବାହାରି ତାଙ୍କର ପଟେ ବଳଦ ଆଣିଦେଲେ । ବାଟ ଆଉ ଛଅ, ସାତ ମାଇଲ ଗଲେ ଘର । ସେ ଉପକାରୀ ବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ଶଗଡ଼ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଚାଲିଲେ ।

ଆମ ତିନିଜଣଙ୍କର କାହାରି ମୁହଁରେ କଥା ନାହିଁ । ଦାନ୍ତ ଘଷିବାଟା ପାସୋରଗଲା କୁଆଡ଼େ । ଖାଲି ଭାବୁଥାଏ, କୋଉ ମୁହଁ ଦେଖାଇବି ଗାଆଁ ଲୋକଙ୍କୁ, କେମିତି ? ମାଆ ! କି ଦୁଃଖ ନ ଦେଲୁ, ତୁ ? ଦେହରେ ମୋର ସେତେବେଳକୁ ତାତି ଖଇ ଫୁଟୁଥାଏ । ବୋଉର ଧାର ଲୁହ ବହି, ଭୋକ ଉପାସରେ ଆଖି ଦି'ଟା ଫୁଲି ଲାଲଲାଲ ଦିଶୁଥାଏ; ତଥାପି ମୋ ଦେହ ମୁଣ୍ଡ ଆଉଁଶି, ଜର ଦେହର ଶୀତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଁ କାନି ପଣତ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେଉଥାଏ ।

ଭଃ ! କି ଛାତି ! କି ସ୍ନେହ, କି ମମତା !

– ମାଆ ତ !

ଗାଆଁରେ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ ।

ଭାରି ଜର । ମୋଟେ ଉପଶମ ହେବାକୁ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସେମିତି ଦୁର୍ବଳ ଥାଇ ଶୁଦ୍ଧିକର୍ମ କରୁଥାଏ । ପ୍ରାୟ ସପ୍ତମାଦିନ ପାହାନ୍ତା ପହର ସରିକି ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଲି – ବାପା ଓ ବାସୁକକେଇ (ବାସୁଦେବ ମିଶ୍ର)ଙ୍କୁ । ବାସୁକକେଇ ବାପାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି – “କ’ଣ ଭାଇନା ! ଏତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଔଷଧ ଦିଆନିଆ କରୁଚ, ପୁଅର ଜରଟା ଛଡ଼ାଇ ପାରୁ ନାହିଁ ?”

ଉତ୍ତରରେ ମୋ ମାଆ ଆଉଁଶି ବାପା କହିଲେ, “କାଲିକି ଜର ଛାଡ଼ିଯିବ ଯେ, ଭାବୁଚୁ କହିଲି ?”

ନିଦଟା ଚାଉଁଜିନା ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଦେଖିଲି, ଦେହରୁ ଝାଳ ଦେଉଛି । ସତକୁ ସତ କ୍ବର ଛାଡ଼ିଗଲାଣି । ଆଉ ଲେଉଟାଇ ନାହିଁ ।

ଶୁଦ୍ଧିକ୍ରିୟା (ଦଶାହ)ର ତିନି ଚାରିଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଖୋରଧାରୁ ଦାଦା ଆସିଲେ । ବଡ଼ାମାଦାଦା – ବାପାଙ୍କର ଯେ ଅତି ଆଦରର ଏକା ମାଆ ପେଟର ଭାଇ, ସେ ସଙ୍ଗରେ

ତିନି ଚାରିଜଣ ଲୋକ ନେଇ ନଅଦିନ ଉପରଓଳି ଆସିଲେ । ବୋଉ ପାଖେ ଯାହା କିଛି ସଞ୍ଚିତ ଥିଲା, ସେଇଥିରେ ବାପାଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧିକ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ବାପା ତ ସଂଗ୍ରହୀ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ହାତ ବାନ୍ଧୁରୁ ମାତ୍ର ମିଳିଲା ପାଞ୍ଚ ସିଉକା । ବିଷର ଖର୍ଚ୍ଚ କରୁଥିଲେ ସେ । କେହି ସଞ୍ଚୟ କଥା ପଚାରିଲେ ସେ ହସି ହସି କହନ୍ତି –

“ପୁଅ ଯେବେ ଯୋଗା

ତେବେ ଧନ କାହିଁପାଇଁ ସଞ୍ଚୁ ?

ପୁଅ ଯେବେ ଅଯୋଗା

ତେବେ ଧନ କାହିଁପାଇଁ ସଞ୍ଚୁ ?”

ବୋଉ ହାତର ସାମାନ୍ୟ ପଇସା କଉଡ଼ି ଶୁଦ୍ଧିକ୍ରିୟାର ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ଚତୁରୁତୁ ହୋଇଗଲା । କେହି ଖରଚର ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ଉଠାଇ ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଏହା ପରେ ମୁଁ କିପରି ପଢ଼ିବି ଅବା ଭବିଷ୍ୟତ ମୋର କ’ଣ ହେବ, ସେ କଥା ବି ପଚାରି ନାହାନ୍ତି ।

ମହନଦାଦା (ବଡ଼ାମା) ତେର ଦିନରେ ଘରୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି, ବାର ଦିନରେ ଚାଲିଗଲେ । କ୍ଷେତ୍ରଦାଦା ଶୁଦ୍ଧିଘର ଲୁଗାତକ କିଣି ଆଣି ଦେଇଥିଲେ, ଚର୍ଚ୍ଚିକା ହାଟ ହୁରୁଷି ସାହୁ ଦୋକାନରୁ ।

ସଭିଏଁ ପିନ୍ଧିଲେ । ବୋଉ ପିନ୍ଧି ନ ଥାଏ । ବାରଦିନ ସକାଳୁ ମୁଁ ପୋଖରୀ ପାଣି ଯିବାକୁ ଗାମୁଛା ବଦଳି ଘରୁ ବାହାରୁଛି, ବୋଉ ଆମ ଘର କାନ୍ଥରେ ଟଙ୍ଗା ହୋଇଥିବା ବାପାଙ୍କ ଫଟୋ ତଳେ ଥିବା ଟ୍ରଙ୍କକୁ ଆଉଟି ଫଟକୁ ଲୁହଝରା ଆଖିରେ ଅନାଇଁ ଠିଆ ହୋଇଥାଏ । ଟ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଦାଦାଙ୍କ ଦିଆ ଲୁଗାଟା ଥିଆ ହୋଇଥାଏ । ମୁଁ ପଚାରିଲି – “ବୋଉ, ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଲୁ ନାହିଁ?” ଉତ୍ତରରେ ଲୁହପୋଛି ମୋତେ କୋଳକୁ ଟାଣିନେଇ, ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇ ବୁଲାଇ ବୋଉ କହିଲା – “ପିନ୍ଧିବି, ତୁ ଯୋଉଦିନ ଆଣି ଦବୁ – ବାପା ।” କହି ଘରୁ ତରତର ହୋଇ ବାହାରି ଚାଲିଗଲା । ଲୁଗା ସେଇମିତି ଥିଆ ହୋଇଥାଏ । ମୁଁ ଲୁଗା ଟେକି ଦେଖିଲି ଯେ, ସେ ଖଣ୍ଡିକ ସେ କାଳର ମାୟାଜୀ ଲୁଗା – ଆଜ୍ଞାଲେ ହେବ କଳାଧଡ଼ି – ଅତି ମୋଟା । ବୋଉ ଏଭଳି ଲୁଗା ତା’ ଜନମକେ ପିନ୍ଧି ନାହିଁ । ଆମ ବାଡ଼ିତାଟି ଖଟିବା ସାରିଆ ହାଡ଼ିଆଣାକି ଏମିତି ଲୁଗା କେତେଥର ଦିଆ ହୋଇଛି ।

ଆଖି ଲୁହରେ ଭରିଗଲା ମୋର । ମାଆଙ୍କୁ ଡାକି ଚାଲିଗଲି ସେଠାରୁ । ମନରେ ନିଜକୁ କେତେ ଧୂକ୍କାର କଲି, କେତେ କାନ୍ଦିଲି – ବାଡ଼ିତାଟିରେ ବସି ।

ଘର ସିନା ଛାଡ଼ିଗଲା । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ସୁସ୍ଥ ରହୁ ନ ଥାଏଁ । ଲୋକେ କହିଲେ, ‘ପିତୃସମ୍ବର’ । ହୋଇଥିବ ଅବା, ସେଇଥିପାଇଁ ନିତି କିଛି ନା କିଛି ରୋଗ ଲାଗି ରହିଥାଏ ମୋର । କିଛିଦିନ ମ୍ୟାଲେରିଆ ଜର ଭୋଗିଲି । ପାଳି କରି ଜର ହେଉଥାଏ ।

ମନଟା ତ ନିହାତି ଖରାପ ଥାଏ । ବାରଟିନ୍ତା ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ । ସେତେବେଳେ କେବଳ ଶାନ୍ତିରସ୍ଥଳୀ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଚାହାଣିମଣ୍ଡପ ଆଉ ବାଡ଼ିତଳ ନଈବନ୍ଧ । ଘରେ କ୍ଷେତ୍ରଦାଦାଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ ନାଥବାଦା ଆସାନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ବିଶୁଦ୍ଧ ବେକାର । ଘରର ଭଲ-ମନ୍ଦ, ହାନୀ-ଲାଭ, ନିକି-ବଦି, ମଲାଗଲା — କୋଉଥିକି ତାଙ୍କର ଭାବନା ନ ଥାଏ କି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥାଏ । ବାପାଙ୍କ କାଳ ହେବା, ମୋତେ ଜର ହେବା, ଘରର ଭବିଷ୍ୟତ ଚଳିବା ଚିନ୍ତା — ଏସବୁ ତାଙ୍କର ମୋତେ ନ ଥିଲା । ଆଖି ଦିଇଟା ଅଛି — ସବୁ ଜଳଜଳ କରି ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ଦେଖୁଛନ୍ତି ଆଉ କାନ ଦିଇଟା ଅଛି, ସବୁ ଶୁଣୁଛନ୍ତି; ଅତଏବ ଥାଇ, ନ ଥିବା ପରି । ସେ ଅଳ୍ପ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି, ବେଳେ ବେଳେ । ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଏ ବିପତ୍ତିବେଳେ ମନାରିବି ବା ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନେବି କ’ଣ ?

ଚଉଦିଗ ଶୂନ୍ୟଶାନ୍ତ ଦିଶୁଥାଏ । ମୁଁ ଗାଆଁରୁ ବାହାରେ ରହିଲା ଦିନୁ ତ ସାଙ୍ଗ ସାଥୀ ଛାଡ଼ିବା ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ଯାହା କହନ୍ତି — ‘ଗାଈ ମାଇଲେ ମଲି — ଗାଈକି ମାଇଲେ ମଲି’ ସେଇ ଦଶା ମୋର । ଘରେ ରହିଲେ ବୋଉର ସେ ହସ-ପାସୋରା ମୁହଁ — ଘରୁ ବାହାରକୁ ଗଲେ ସ୍ମୃତିର ଆକ୍ରମଣ । ଏକୁଟିଆ ପଡ଼ି ପଡ଼ି ବ୍ୟସ୍ତ ବିରକ୍ତି ଲାଗିଲେ ଉପରଓଳି ମହାନଦୀ ବନ୍ଧକୁ ଯାଏଁ, ଟିକିଏ ମନ ବଦଳାଇବାକୁ । ସେଠି ହେଲେ କ’ଣ ରକ୍ଷା ଅଛି ? ସେ ବୁଡ଼ା ଓଷ୍ଠଗଛଟା ଏବେ ବି ବିଛୁ ରହି, କୋଉ ହଜିଲାଦିନର କଥା ମୋ କାନେ ଶୁଣାଏ । ସେଇ “ସୁଲୁସୁଲିଆ ପବନରେ ଓଷ୍ଠ ପତରଗୁରା ସିନା ଦୋହଲୁଛି, ଖଡ଼ଖଡ଼ ହୋଇ ତକା ପକାଉଛି ହେଲେ ଗଣ୍ଡିତ ସେଇମିତି ଠିକ୍ ଅଛି । ସ୍ଥିର ରହିଛି” ବାପା ଦିନେ ବୁଲିଗଲାବେଳେ କହିଥିଲେ ଏଇ କଥା ମୋତେ । ତାଙ୍କରି ସେ ଉପଦେଶ, ତାଙ୍କରି ଆଜ୍ଞା ପାଳି । ମୋର ପୁଅପଣିଆଁ ସିନା ! ହାତ ଦିଇଟା ଛାଏଁ ଛାଏଁ ଯୋଡ଼ି ହୋଇ କପାଳ ଛୁଏଁ । ଆଖି-କୋଣ ଜକାଇ ଆସେ ଲୁହରେ । ମୋତେ ଭାଙ୍ଗି ନ ପଡ଼ି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ଭାବେ । ଏତିକିବେଳେ ନଈରେ ନାଆ ଭାସି ଯାଉଥିବାର ଦେଖେ । ଆଗେ ଏ ଦୃଶ୍ୟରେ ମନ ଉଲୁସି ଉଠୁଥିଲା, ଆଜି କିନ୍ତୁ ମନେହୁଏ — ଏଇ ଭସା ନାଆ ଭଳି, ମୁଁ କୋଉ ଅଜଣା ଦରିଆ ଆଡ଼କୁ ଭାସି ଭାସି ଯାଉଛି ସିନା ! ଅମାନିଆଁ ମନର ନାନା ଚିନ୍ତା ! ଏତିକିବେଳେ ଶୁଭେ ରୁଚିକ ପର୍ବତ ଉପରୁ ମାଆଙ୍କ ଦେଉଳର ସଞ୍ଜ ଆଳତି ଦେଳିଆ ଯୋଡ଼ି ମହୁରୀ । ଚିନ୍ତାର ମୁହଁ ବଦଳି ଯାଏ; ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ି ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଆଡ଼େ ପାଦ ଟାଣିନିଏ । ଶୂନ୍ୟବାହିନୀ ଚାହାଣି ମଣ୍ଡପ ଉପରୁ ମାଆଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରେ । ଭାବେ ମୋ ଦୁଃଖ ଜଣା କରିବି; କିନ୍ତୁ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ପିଲାଦିନ କଥା — ବୋଉ କହିଛି ‘ମାଆଙ୍କୁ କିଛି ଅଳି ଜଣାଇବୁ ନାହିଁ ।’ କହିବୁ — ‘ମାଆ ତୋର ଯାହା ଲଜ୍ଜା ତାହା କର’ ଏଇତକ ଭାରୁ ଭାରୁ କେତେ ପିଲାଦିନ କଥା ହେତୁ ହୁଏ । ପୁଣି ଆଖିରେ ଲୁହ ।

ଆଜ୍ଞା, ସେଦିନ କ'ଣ ଆଜି ଆଉ ଅଛି ? ବାପମାଆଙ୍କର ଏକଜରବଳା ବିଶିକେଶନ ହୋଇ ଗେଲବସର ପୁଅ ଥିଲି । କୋଉ କଥାକୁ ଚିନ୍ତା ନ ଥିଲା । ଅଭାବ ବୋଲି କିଛି ଜାଣୁ ନ ଥିଲି । ଆଜି ତ ଆଖି ଆଗରେ ସବୁ ଅନ୍ଧାର ।

ବୟସ ବଢୁଥିଲେ ବି ଏତେକାଳ ମୁଁ ଥିଲି ପିଲା, ଆଉ କ'ଣ ସେ ପିଲାଦିନ ଅଛି ? ଏବେ ମୋତେ ଚଳିବାକୁ ହେବ ଆଉ ଚଳାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମୁଣ୍ଡରେ ମୋର ପଥର ବୋଝ । ପିଲାଦିନ ପୋଡ଼ିଗଲାଣି ।

ବଡ଼ାମା ଗଳି :

ମନଟା ଭାରି ବିକଳ ହେଲା । ବାପା ତ ଆମମାନଙ୍କର ସବୁପ୍ରକାର ଯତ୍ନ ନେଉଥିଲେ । ମୁଁ ହେଲି ବାପଛେଉଣ୍ଡ ଏଇ ବାଇଶି ବର୍ଷରେ । ପଢୁଥିଲି ବି ଭଲ । ମୋ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କ'ଣ ହେବ ସେ କଥା ତ ଦାଦାମାନେ କେହି ଦିନେ ହେଲେ ଭାବିଲେ ନାହିଁ । ପୋଥିରେ ଏଇଠୁ ଡୋର ବନ୍ଧା ହେଲା ସିନା ! ବାପାଙ୍କ ଚାଲିଯିବାର ଦୁଇମାସ ଗଡ଼ିଗଲା । ଯେ ଯାହାର କାମରେ ଲାଗିଲେ । ଏଇତ ଦୁନିଆଁ !

ବିଚାରିଲି ଖୋରଧା ନ ଯାଇ, ଆଗେ ବଡ଼ାମା ଯିବି । ଦେଖି, ବାପାଙ୍କ ନିଜ ଭାଇ ମହନଦାଦା ମୋ ପାଇଁ କିଛି ଭାରୁଛନ୍ତି କି ନାହିଁ । ଯା ଛଡ଼ା ମୋର ବେଶି ଆଶା ଥାଏ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟି ଥରେ ମୋ ଦୁଃଖ କହିବାକୁ ।

ସେଇଠୁ, ବୋଉଠାରୁ ଅନୁମତି ନେଇ ମାଆଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି, ଖଣ୍ଡେ କାଠୁଆ ଭଡ଼ା କରି ଉଜାଣି ନଈରେ ବାହାରିଲି ବଡ଼ାମା ।

ବଡ଼ାମା ରଜା ସ୍ୱର୍ଗତ ନାରାୟଣ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ପିତା ସ୍ୱର୍ଗତ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ବୀରବର ମଙ୍ଗରାଜ ମହାପାତ୍ରେ ଜୀବିତ ଥାଆନ୍ତି । ବାପାଙ୍କୁ ସେ ଓ ବାପା ତାଙ୍କୁ ଅତି ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଯାହାର ପରିଶିତିରେ ସେତେବେଳର ଦେଓ୍ୱାନ ଭଗବାନ୍ ମହାପାତ୍ରେ ଅସହିଷ୍ଣୁ ହେଲେ ଏବଂ ଫଳରେ ବାପାଙ୍କୁ ବଡ଼ାମା ଛାଡ଼ି ବାଙ୍କି ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ରାଜା ଓ ମାଆମଣିମା ମୋତେ ଅତି ଆଦର କରନ୍ତି । ଆଗରୁ ତ ସେସବୁ କଥା କହିଛି । ମୋତେ ଦେଖି ବାପାଙ୍କ କଥା ମନେକରି, ଆଖି ତାଙ୍କର ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ବଡ଼ାମାରେ ମାସେ ଖଣ୍ଡେ ରହିଲି । ଜନ୍ମର ସାଥୁ ଏଇ ମାଟି, ଏଇ ପାଣି ପବନ । କେତେଜଣ ମୋ ପିଲାଦିନର ସାଥୁ ବି ଥିଲେ । ଯୋଗୀଜେଜେ ବଞ୍ଚୁଆନ୍ତି । ସେ ଗାଉଣା ବାଜଣା କରୁଥିଲେ ଆଗେ । କେତେ ଗୀତ ତାଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଶିଖୁଥିଲି । ପଡ଼ିଶାଘର ରଘୁନାଥ ମହାନ୍ତି ମୋର ବାଲ୍ୟସାଥୀ । ନଅରପାଖ ନାରଣ ରଥେ ଜଣେ ବଡ଼ ସାଙ୍ଗ ମୋର । ଆଉ ଆଉ କେତେଜଣ ସଙ୍ଗରେ ହେଲମେଲରେ ଦିନ କଟୁଥାଏ । ନଅରକୁ ନିତି ସଞ୍ଜରେ ଯାଉଥାଏ । ମାତ୍ର ସବୁକଥା ଭିତରେ ମୁଁ ନିଜକୁ ନିଃସ୍ୱ, ନିଃସହାୟ ଓ ଦୁର୍ବଳ ମନେ କରୁଥାଏ । ଆଖୁକୁହ ପାସୋରି ନ ଥାଏ ଦିନେ ହେଲେ ।

ଭବିଷ୍ୟତ କ'ଣ ? କ'ଣ କରିବି ? କିଏ ମୋତେ ରାହା ଦେଖାଇବ ? ଶୋଇପଡ଼ିବା ବେଳତକ ଛଡ଼ା, ବାକି ସବୁବେଳେ ଧକ୍କା ଦିଏ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନ । ଦାଦାଙ୍କୁ ଥରେ ଅଧେ ପଚାରିଛି । ସେ କିପରି ଆକାମାୟା ହୋଇ କହିଲେ – “ଦେଖାଯିବ ଚାକିରିବାକିରି କଅଣ କରିବୁ ।” କିନ୍ତୁ କିମିତି କରିବି ? କି ଚାକିରି କରିବି ? କିଏ କରାଇ ଦେବ – କାହାକୁ କହିବି ? କିଛି ତ ଜାଣେ ନାହିଁ । ସେ କଥା ତ କେହି ଦିନେହେଲେ ପଚାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଏମିତି କେତେଦିନ ଯିବ ? ଟିକିଏ ଏକୁଟିଆ ହେଲେ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରେ । ବେଶି ଭାବେଁ, ବୋଉ କଥା । ରାତିରେ କାନ୍ଦୁ କାନ୍ଦୁ କେତେବେଳେ ନିଦ ଲାଗିଯାଏ । ଦୁନିଆଁରେ କେହି ଯଦି ଦୁଃଖହରା ଥାଏ ତେବେ ସେ ତ ଏଇ ନିଦ । ତାକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ କହ, ମାୟା କହ, ଅବା ଛଳନା କହ । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ‘ନିଶୀଥଚିନ୍ତା’ ପଢ଼ିଥିଲି । ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ସେଥିରୁ ଧାଡ଼ି କେତେ –

“ସ୍ବପ୍ନ-ମାୟା ବଳେ ଦୁଃଖୀ

ଅନାଥ ନିର୍ଜନ

ଚିନ୍ତାଶୁ ପାସୋରି ହେଲେ

ଭୁଞ୍ଜେ ରାଜସୁଖ

ବୈଧବ୍ୟ ବିଧୁରାବାଲା

ଲଭି ଆଲିଙ୍ଗନ

ପ୍ରାଣପତି ଉଷଜରେ କୁଟୁହଳେ

’ଇ ଶୟନ ।’

– ଅଦ୍ୟାପି ଯାହା ଛାତିର ଅଳି
ମାୟା’ ବେଳେ ବେଳେ ସବୁ ଭୁଲାଇ
ବାଦ ତା’ର ।

ଲେଖା ହୋଇ ରହିଛି, ସେଇ ‘ସ୍ବପ୍ନ-
ମୁଚା ତ ସେ । ସତ ସଙ୍ଗେ ସଉତୁଣୀ

ଦିନଟା କୌଣସିମତେ ସାଢ଼
୧୦/୧୧ଟା ରାଜବାଟୀରେ ରାଜା
ଆସି ମୁଠାଏ ଗିଳି ବିଛଣାର ସାଥ
ଦୁଃଖ ଦୁନିଆଁର ଯାବତ ଚିନ୍ତା ଘୋଟ
ଖୁଡ଼ୀ ବୋଲି ଡାକେ, ନଇଲେ ସେ ୧
ମୋତେ । ମୁଁ ଶୋଇବାବେଳେ ଆସି ଦେଖେ, ପାଖରେ ବସେ । ଏତେବେଳଯାଏ କାହିଁକି
ଶୋଇନି ବୋଲି ପଚାରେ – ଆଶ୍ବାସନା ଦିଏ ।

ର କଟିଯାଏ । ବେଳବୁଡ଼ରୁ ରାତି
ରାଣୀଙ୍କ ପାଖରେ ବିତେ । ସେଇଠୁ
ବେଳେ ଆଖିରେ ନିଦ ଭରିବାଯାଏ
। ଖୁଡ଼ୀକି, ସାମାଜିକ ହିସାବରେ ସିନା
ର ନିଜ ଭଉଣୀ । ଭାରି ଆଦର କରେ

ଚାକିରି-ଜୀବନ

ଚାକିରି ସନ୍ଧାନ :

ଦିନେ ରାତିରେ ନିତିଦିନିଆଁ ପରି ମାଆକୁ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ଶୋଇଲି । ପାହାନ୍ତାରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲି ଯେ, ମୁଁ ମହାନଦୀରେ ଡଙ୍ଗାରେ ବସି ଭାସି ଭାସି ଯାଉଛି । ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ମନେପଡ଼ିଲା – ‘ସମୁଦ୍ରେ ଭାମୁଣଂ ଫଳମ୍’ । ଅଥଳରେ ଭାସୁଚି ତ – ଆଉ ଭାସିବି କ’ଣ ? ଭାରି ମନ ଖରାପ ହେଲା । କେହି ତ ମୋ କଥା କିଛି ବୁଝିଲେ ନାହିଁ । ହଠାତ୍ ମନେହେଲା ସେ ବେଳର ପଲିଟିକାଲ୍ ଏଜେଣ୍ଟ୍ କବ୍‌ଡେନ୍ ରାମ୍‌ରୋ (Kabden Ramray) ସାଇବକ କଥା । ବାପାଙ୍କ ସାଥରେ ତାଙ୍କର ଭଲ ଚିହ୍ନା ପରିଚୟ ଥିବାର ମୁଁ ଶୁଣିଥିଲି । ସେ ଆଆନ୍ତି ସମ୍ବଲପୁରରେ । ତାଙ୍କୁ ଭେଟି ମୋ ଦୁଃଖ କହିବି ବୋଲି ବିଚାରିଲି । କାହିଁକି କେଜାଣି ଡଙ୍ଗାରେ ଯିବା ସ୍ୱପ୍ନରୁ ଏ ଚିନ୍ତାର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା ।

ରାଜାଙ୍କୁ ସମ୍ବଲପୁର ଯିବାପାଇଁ କହିଲି । ସହାନୁଭୂତି ସହ ସେ କହିଲେ – “ହଉ ଯା’ ତେ ମନ ଭଲ ନାହିଁ । ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ । ତତେ ତ ନଈ, ପାହାଡ଼ ଭଲ ଲାଗେ । ବାଟରେ କେତେ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ନଈକୂଳିଆ ଗାଆଁଗଣ୍ଡା ଦେଖୁଛୁ । ସାତକୋଣିଆ ଗଣ୍ଡ ଦେଖୁଛୁ ? ଯା, ମନଟା ଟିକିଏ ବହଲିଯିବ । ହେଲେ, କେମିତି ଯିବୁ ? ମୁଁ ମହନ (ମୋ ଦାଦା)ଙ୍କୁ ପଚାରେ । ଆମ ଏଠୁ ଗୋପାଳାଥପୁରରୁ ବେଳେ ବେଳେ ବେପାରୀଏ ଡଙ୍ଗା ନେଇ ଯାଆନ୍ତି – ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ବେଉସା କରିବାକୁ । ଯେବେ କେହି ଯାଉଥିବେ, ତୁ ସେଇଥିରେ ଯିବୁ ।” କାହା ଡଙ୍ଗା ଯାଉଛି କି ନାହିଁ, ସେ ଖବର ନିଆଗଲା । ଗୋପାଳାଥପୁର ମହାଜନ ଇ. ମୋହନ ସୁବୁଦ୍ଧିଙ୍କର ଗୁଡ଼ ଡଙ୍ଗା ଯିବାର ଶୁଣି ରାଜା ଖବର ଦେଇ ମୋତେ ନେବା ଓ ଆଣିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ହୁକୁମ ଦେଲେ । ସୁବୁଦ୍ଧି ଖୁସିରେ ହଁ ଭରିଲେ । ପଚାଶଟି ଟଙ୍କା ରଜା ମତେ ଦେଲେ । ଏ ଘଟଣାର ଦିନ ୪/୬ ପରେ ଡଙ୍ଗା ଛାଡ଼ିବା କଥା ହେଲା । ରାଜା ତାଙ୍କ ହାତୀରେ ମୋତେ ନଈ କୂଳକୁ ବିଦାୟ କରିଦେଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁର :

ଉଠାଣି ଡଙ୍ଗା । ବାଟରେ ପୁଣି ଠାଏ ଠାଏ ବେପାର ଲାଗି ଥାକି ଥାକି ଯାଉଥାଏ । ସାତ ଆଠଦିନ ଲାଗିଲା ସମ୍ବଲପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ । ମୁଁ ସମ୍ବଲପୁର କେବେ ଦେଖୁ

ନାହିଁ । କଥା କରାବି, କୋଉଠି ରହିବି, କେମିତି ସାଇବଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବି – ଭାବି ଭାବି ଅଥୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲାବେଳକୁ ଘାଟ ପାଖରେ ଦି'ଚାରିଜଣ ବେପାରୀକୁ ଦେଖୁ, ଆଗେ ରହିବା ଥାନ ପଚାରି ସରେଇ ଘରକୁ ଗଲି । ପେଟ ଜଳୁଛି । ବଡ଼ାମ୍ବା ଛାଡ଼ିଲାଦିନୁ ବୁଡ଼ାପାଣି ବା କୋଉଠି ଗାଁ ପାଖରେ ଡଙ୍ଗା ରହିଲେ ଦହି, ବୁଡ଼ାରେ ସାତଦିନ କଟିଛି । ଭାବୁଥା ଜାତି ତ, ମୁଠାଏ ଭାତକୁ ଭାରି ମନ ଟକଟକ ହେଉଥାଏ । ହେଲେ ମିଳୁଛି କୋଉଠି ?

ସେତେବେଳେ ଏତେ ହୋଟେଲ ନ ଥିଲା । ଆଉ ମୁଁ ବି ସମ୍ବଲପୁରକୁ ନିହାତି ବୁଆ ଲୋକ । ସରେଇ ଘରେ ଟ୍ରଙ୍କ ଓ ବିଛଣାଖଣ୍ଡ ରଖି ତାଲା ବନ୍ଦକରି 'ମୁହଁ ଯୁଆଡ଼େ ପାଦ ସିଆଡ଼େ' ଚାଲି ଗାଉନକୁ ବାହାରିଲି । ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ଗୁଡ଼ିଆ ଦୋକାନରେ ସାମାନ୍ୟ ଜଳଖିଆ ଖାଇ ସିଧା ବାଗେଇଲି ।

ସେତେବେଳକୁ ସଞ୍ଜ ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ଗାଉନ୍ ଭିତରେ ଯାଉ ଯାଉ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଦାଣ୍ଡଘରେ ଗାଉଣା ବାଜଣା ଶୁଣି ସଡ଼କରେ ଟିକିଏ ଛିଡ଼ା ହୋଇଗଲି । ଘରର ଦୁଆର ମେଲା । ରାସ୍ତାକୁ ସବୁ ଦିଶୁଥାଏ । ଜଣେ ବୟସ୍କ ଭଦ୍ରଲୋକ ବେହେଲା ବଜାଉଥାନ୍ତି । ଆଉ ଜଣ କେତେ ଗୀତ ଗାଉଥାନ୍ତି । ତାବଲା ବାଜୁଥାଏ । ଭାରି ସୁଖ ଲାଗିଲା, ଠିଆ ହୋଇ ଶୁଣିଲି । ହଠାତ୍ ବେହେଲାଧାରୀ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଆଖି ପଡ଼ିଲା ମୋ ଉପରେ । ସେ ବଜାଇବା ବନ୍ଦ କରି କହିଲେ, “କ'ଣ ? ଗୀତ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ? ରାସ୍ତାଟାରେ କାହିଁକି ? ଭିତରକୁ ଆସନ୍ତୁ ନା ?”

ଗଲି ଭିତରକୁ । ଗୀତ ଶୁଣିଲି । କିଛିବେଳ ପରେ ଭଦ୍ରଲୋକ ମୋତେ ପଚାରିଲେ – “ଘର କେଉଁଠି ? ଏଠା ଲୋକ ବୋଲି ତ ମନେ ହେଉ ନାହିଁ ?” “ବଡ଼ାମ୍ବାରୁ ଆଜି ଆସିଛି ସମ୍ବଲପୁରକୁ ବୁଲିଯିବାପାଇଁ ।” ଏତିକି କହନ୍ତେ – ମୁଁ ଗାଇ ଜାଣେ କି ବୋଲି ପଚାରିଲେ । ହସି ହସି କହିଲି – “ଟିକିଏ ଟିକିଏ, ଏଇମିତି ଗାଏଁ ।” ଏତକ ଶୁଣି ମୋତେ ଗୀତଟି ଗାଇବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ସେ । ଗାଇଲି, ମନେଅଛି ସେ ଗୀତ ।

“ରାଧାକାନ୍ତ ରାଧାମୋହନ ହେ ଗୋବିନ୍ଦ !

ଲବେ ଦୟା ନାହିଁକି ?”

– ସେଇ ମୋର ପ୍ରିୟ ଗୀତ; ଯାହା ମୋ ଗୁରୁ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରେ ଶିଖାଇଥିଲେ ମୋତେ ଖୋରଧାର ନବୀନାବାଗରେ ।

ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଗଲେ ସଜିବୁଁ । ଆଦରର ମାତ୍ରା ଟିକିଏ ବଢ଼ିଗଲା । ପୁଣି ଅନୁରୋଧରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଗାଇ ସାରି ଯିବାପାଇଁ ବିଦାୟ ମାଗିଲି । ସେହିଦିନ ସେଇଠି ବୈଠକ ବନ୍ଦ ରହିଲା । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ନାଆଁ ବା ତାଙ୍କ ପରିଚୟ ଜାଣି ନାହିଁ । କେମିତି ଅବା ପଚାରିବି ?

ସମସ୍ତେ ଗଳାରୁ ସେ ମୋତେ ସବୁକଥା ପଚାରିଲେ । ସରେଇଘରେ ରହିଥିବା କଥା ଶୁଣିଲେ । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଲୋକ ପଠାଇ ମୋ ଟ୍ରକ୍ ବିଛଣା ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଅଣାଇ ନେଲେ ।

ରାତିରେ ତାଙ୍କ ଘରେ ଦୁହେଁ ଏକାଠି ଖାଇଲୁ ଭାତ । ଓଃ, ଆଠଦିନେ ଅଳ୍ପ ଜୁଟିଲା ! ସେ ସତେ ଅମୃତ !

ହଉ ହଉ ସବୁ ବୁଝିଲି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ତାନ୍ତ୍ରର ସନାତନ ବେହେରା । ସମ୍ବଲପୁରରେ ତାନ୍ତ୍ରର ‘ବି ସନାତନ’ ବୋଲି ଜଣାଶୁଣା ସେ । ଅତି ଲୋକପ୍ରିୟ ତାନ୍ତ୍ରର । ଘର କଟକ ପେଟିନ୍ ସାହିରେ । ଏଠି ତାନ୍ତ୍ରରୀ ଦୋକାନ ଅଛି । ସେ ପ୍ରାୟ ସମ୍ବଲପୁର ବାସିନ୍ଦା ପାଲଟିଗଲେଣି । କଥାବାର୍ତ୍ତା ସମ୍ବଲପୁରୀ ଲବକରେ । ତାଙ୍କୁ ମୋ ଆସିବାର ଅସଲ ଅଭିପ୍ରାୟ କହିଲି । ପଲ୍ଟିକାଲ ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କ ସହିତ ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ ଦେଖାକରିବାକୁ ଯିବି ବୋଲି କଥା ହେଲା ।

ରାମସେ ସାଇବଙ୍କ ଭେଟ :

ଥରେ ଅଧେ କଲେଜର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ ଲମ୍ବଟ ସାଇବଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାକରିଛି ସିନା, ଏମିତି ମୋ ଦୁଃଖ କହିବା ଆଶାରେ ସାଇବ ଭେଟ ଜୀବନରେ ତ କେବେ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଗଲି ପାହାଡ଼ ଉପର ବଙ୍ଗଳାକୁ, ଛାତିରେ ଭାରି ସାହସ ବାନ୍ଧି – ମାଆଙ୍କୁ ସୁମରଣା କରି । ଦିନ ସେତେବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ନଅଟା । କୋଠି ଦୁଆରେ ଚପରାସୀକୁ ନାଆଁ ଓ ପରିଚୟ ଲେଖି କାଗଜ ଖଣ୍ଡିଏ ଦେଲି ସାଇବଙ୍କ ପାଖେ ପେଶ କରିବାକୁ । ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର କୋଡ଼ିଏ ମିନିଟ୍ ପରେ ଦେଖାପାଇଁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା । ସେତେବେଳେ ଭୟମିଶ୍ର ଆନନ୍ଦରେ ଛାତି ଦୁଲୁକୁ ଥାଏ । ଗଲି, ଦେଖାହେଲା । ଇଂରାଜୀ କାଜିଦ୍ୱାରା Good morning Sir ବା ସଲାମ ଦେବା କଥା ପାସୋରି ପକାଇଲି । ସିଧା ଯାଇ ମୁଣ୍ଡିଆଟିଏ ମାରିଲି, ଆଉ କଥା କହିପାରିଲି ନାହିଁ – ଖାଲି କାନ୍ଦିଲି । ମୁଁ ତ ମୋ କାର୍ଡ଼ରେ “Son of Late Durgacharan Pattnaik, Baramba” ବୋଲି ଲେଖୁଥିଲି । ସାଇବ ବାପାଙ୍କ କାଳ ହୋଇଥିବା କଥା ଜାଣି ନ ଥିଲେ; ମୋତେ କାନ୍ଦିବାର ଦେଖି, ଚଉକିରୁ ଉଠି ଆସି ପିଠିରେ ହାତ ମାରି ବସିବାକୁ କହିଲେ । ଦୁଃଖକଲେ ସେ ବାପାଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ହେବା କଥା ଶୁଣି । ମୁଁ ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା କଥା, କିପରି ଆସିଲି, ବଡ଼ାୟା ରାଜାଙ୍କ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଦାନ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ – ଆତ୍ମୀୟଲୋକଙ୍କୁ କହିବା ପରି କହିଗଲି । ସେ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି କହି ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଚାଶଟି ଟଙ୍କା ବଢ଼େଇ ଦେଲେ । ଟଙ୍କା ନେଉ ନ ଥିଲି; କିନ୍ତୁ ବାଧ୍ୟ କଲେ ସେ । ତା’ ଓ ବିସ୍ତୃତ ଖୁଆଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । ମୁଁ ବାଙ୍କି ଠିକଣାଟି ଦେଇ ପୁଣି ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ବିଦାୟ ନେଲି ।

ପୁଣି ବଡ଼ାୟା :

ସନାତନ ଡାକରକୁ ସବୁକଥା କହି, ଆଉ ଦିନେ ତାଙ୍କ ଘରେ ରହି ପୁଣି ସେଠାରୁ ବାହୁଡ଼ିଲି ବଡ଼ାୟାକୁ ସେଇ ଡଙ୍ଗାରେ ଭାସି ଭାସି । ସବୁ ସ୍ୱପ୍ନ କଥା ଭଳି ମନେକରି ମାଆକୁ ଲୁହ ଆଖିରେ ଲୁହାରିଲି । ଭସାଣି ଡଙ୍ଗା, ଦୁଇଦିନ ମାତ୍ର ଲାଗିଲା । ତିନିଦିନ ସକାଳେ ବଡ଼ାୟା ।

ସମ୍ବଲପୁର ଘଟଣା କାହାରିକୁ କିଛି କହିଲି ନାହିଁ । ମନଟା କିନ୍ତୁ ଟିକିଏ ଖୁସି ଥାଏ । ବୋଉ ପାଖକୁ ବାଙ୍କିକୁ ସବୁକଥା ଲେଖିଲି । ଚାରି ପାଞ୍ଚଦିନେ ଉତ୍ତର ପାଇଲି – “ଯାହା ମାଆର ଇଚ୍ଛା !”

ପ୍ରାୟ ସପ୍ତାହକ ପରେ, ଦିନେ ରାତିରେ ଶୋଇଛି; ପାହାନ୍ତାରୁ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲି, ନଈକୂଳ ଦେଉଳ – ମୁଁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରୁଛି । ସନ୍ଧ୍ୟାଆଳତି ବେଳ । ଯେମିତି ମନେହେଲା ଭଟ୍ଟାରିକାଙ୍କ ଆରକୂଳର କଣ୍ଢିଲୋ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ଛଳୀ ସେଇଟା ।

ତହିଁ ପରଦିନ ବଡ଼ାୟାରଜାକୁ ଜଣାଇଲି ଟିକିଏ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ଯିବି ବୋଲି । ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହାତୀ ବରାଦ କରିଦେଲେ ।

ଶ୍ରୀନୀଳମାଧବ – କଣ୍ଢିଲୋ :

ରାତି ପାହାପାହା ହେଉଥାଏ । ହାତୀ ଦୁଆରକୁ ଆସିଲା । ମୁଁ ସକାଳ ପାଇତି ତୁଟାଇ ହାତୀରେ ଚଢ଼ି ବାହାରିଲି କଣ୍ଢିଲୋ । ଏପାରିରେ ଭଟ୍ଟାରିକା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଦର୍ଶନସାରି ମହାନଦୀରେ ପଶିଲୁ । ଖରାଦିନିଆ ନଈ, ହାତୀ ପଶି ପାରହେଲା । ତା’ପରେ ନଈ ବାଲି । ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଶାଶୁଘରକୁ ଯିବାବେଳେ ଅଳିଅଳୀ ଝିଅର କାନ୍ଦଣା –

“ଏକା ମହାନଦୀ ସହସ୍ର କୋଶ, ଲୋ ବୋଉ”

– କୋଉ ଅନୁଭବୀ ଏକଥା ଲେଖୁଥିଲେ କେଜାଣି ? ଲୁହାର କଲି ତାଙ୍କୁ ।

ଫଟାକପାଲିଆର ପ୍ରଥମପାଦ ସରିଛି ଛାତ୍ର ଜୀବନରୁ – ସେତେବେଳେ ଥିଲି ‘ବାପ ଥିଲା ପୁଅ’ – ଏଇନେ, ‘ବାପଛେଉଣ୍ଡ’ । ହାତେମାପି ଚାଖଣ୍ଡେ ଚାଲିବାକୁ ହେବ । ନିଜକୁ ନିଜେ ଚଢ଼ିବାକୁ ହେବ । ଦାଦିମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କେହି ହେଲେ ମୋତେ ସାହାହେବାକୁ ମନ ବଳାଇ ନାହାନ୍ତି କି ମୋତେ ସାହସ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ମୁରବି ବୋଲି ଯିଏ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ତ କରଛନ୍ତି ଦେଲେ । ତାଙ୍କ ସୁଖେ ସିଏ । ସବୁବେଳେ ସେଇ ଏକା ମାଆଙ୍କ ଭରସାରେ ଶୁଖିଲାରେ ନାଆ ମେଲି ଚାଲିଛି, ମୁଣ୍ଡରେ ପଥର ବୋଝ ବୋହି । ସେଇମିତି ଚାଲୁ ଚାଲୁ ବଡ଼ାୟାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ସେଠା ଘଟଣା ତ କହିଗଲି । ସପନ ଦେଖୁ ସତେ କିଏ ଡାକିଦେଲା ପରି ଶ୍ରୀନୀଳମାଧବଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ବାହାରିଲି ।

ଶ୍ରୀମାଳମାଧବଜୀଉଙ୍କ ବିଜେଷ୍ଟଳା - ମୁକାମ କଷିଲୋ, କିଲ୍ଲୋଖଣ୍ଡପଡ଼ା । ଗ୍ରାମଟି ନିହାତି ସାନ ନୁହେଁ, ଅବଶ୍ୟ ମଫସଲ ଗାଆଁ ଦୁଳନାରେ କହୁଛି । କଂସା, ପିଉଳ କାରିଗରି ଲାଗି କଷିଲୋର ନାଆଁ ଡାକ । ସେଇ ବେଉସା ଚଳାଇ ଅନେକ ଥିଲାବାଲା ମହାଜନଙ୍କ ଘର କଷିଲୋରେ । ଗାଆଁଟି ମହାନଦୀ ଧାରରେ ।

ନଈ ସେପାରି ବଡ଼ାୟା ରାଜ୍ୟର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧା ଭଟ୍ଟାରିକାଙ୍କ ଦେଉଳ, ପାହାଡ଼ ଉପରେ - ଆଉ ଏପାରିରେ ସେଇମିତି ପାହାଡ଼ ଶିଖରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଦିଅଁ ନୀଳମାଧବ । ମଝିରେ ମହାନଦୀ । ଗର୍ଜ ତା'ର ଫୁଲି ଉଠିଥାଏ, ବାଲି ପଠାରେ । ଦି'ପାଖରେ କିନ୍ତୁ ଜଳାଧାର - ଦୁଇ ପାହାଡ଼ର ପାଦତଳେ ସତେକି ମନବେଦନା ଗାଇ ମଥା ପିଚୁଛି ଅବା ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଚରଣ ପଖାନ୍ତୁଛି, ସେ ଜାଣେ । ମଝି ପଠାରେ ମାୟା-ଜଳକୁମାରୀ, ତାତି ବାଲିରେ ସାଥୁ ଖୋଜି ମାତି ରହିଛି ସତେ ଛନ୍ଦହରା ନାଚରେ । ଏ ଖରାଦିନିଆ ଦି'ଧାରିଆ ନଈର ପେଟଟିରାଦଶା ଦେଖୁ ପରିହାସ କରୁ ନାହିଁତ ଆଉ ସେ !

ବଡ଼ାୟା ରଜାଘର ହାତୀରୁ ଉଡୁରିଲି । ଗହଳିଆ ଆୟତୋଟା ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବରଗଛ । ହାତୀଟି ତା'ରି ମୂଳରେ ବନ୍ଧାହୋଇ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଥୋଡ଼ପାହାର ବଡ଼ାଇ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲା ତା'ର ପ୍ରିୟ ବରପତ୍ରକୁ । ମୁଁ ଚାଲିଲି ମହାନଦୀରେ ପୁଣି ବୁଡ଼ଟାଏ ମାରି ଶୁଦ୍ଧପୂତ ହୋଇ ଦିଅଁ ଦର୍ଶନକୁ । ଆଖି ଆଗରେ, ଜଳ ନୁହେଁ ସେ ଛଳ, ମୃଗତୃଷ୍ଣା । ସତେ ଏ ଜୀବନରେ ମାୟା ମରାଚିକା !

ଗଲି ଦର୍ଶନକୁ, ଦିଅଁଙ୍କ ଧୂପ ବଢୁଥାଏ । ସେତେବେଳକୁ ଦର୍ଶନାର୍ଥୀ କୁହାକୋହି ହେଉଥାନ୍ତି - ଆଜି ସହଳ ସହଳ ଦିଅଁଙ୍କ ଧୂପ ବଢୁଛି । ଛାମୁ ବିଜେ ହୋଇଛନ୍ତି, ଦିଅଁଙ୍କ ଧୂପ ସରିଲେ ପରା ଛାମୁଙ୍କ ମଣୋହୀ ବଢ଼ିବ ! ତେଣୁ ତାକୁଆ, ଶୁଆର, କାହାଳିଆ, ବଡ଼ପଣା - ସଜିଏଁ ଜାଗତିଆର ।

ରାଜଦର୍ଶନ :

ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜା ଆସିଛନ୍ତି ତେବେ କଷିଲୋକୁ ? ମୁଁ ରାଜା ରାଇଜର ଲୋକ ତ ! ମନଟା ହେଲା, ରାଜଦର୍ଶନ ଟିକିଏ କରନ୍ତି, ହେଲେ ଏଥିକି ପୁଣି ବିଧି ଅଛି । ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ର ପରୀକ୍ଷା ପଟ୍ଟନାୟକେ, ଦିଆନ ପଟ୍ଟନାୟକେ ଇତ୍ୟାଦି ବୁଢ଼ା ବୁଢ଼ାଏ କହନ୍ତି ରିକ୍ତ ହସ୍ତରେ ରାଜଦର୍ଶନ ଅବିଧି ବୋଲି ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରଜା କିଛି ଟୋକାଟାକଳିଆ ନୁହନ୍ତି । ବେଶ୍ ପାଟିଲା ବୋଲି ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ଚିଗିରିଆ ବୁଢ଼ା ରଜାଙ୍କ କଥା ହେତୁ ଅଛି ମୋର । ତା'ପରେ ବୁଝାବୁଝି କଲି ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରଜା ଜଣେ ଛାନ୍ଦ ଚୌପଦିର ରସିକ ଗ୍ରାହକ । କେତେଜଣ ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ଥାଆନ୍ତି । ଏଇ ରାଜାଙ୍କ ପୂର୍ବ ରଜା ନଟବର ଭ୍ରମରବର ଥିଲେ ଜଣେ ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତ ଆଉ ଦୋର୍ଦ୍ଦଣ ପ୍ରତାପୀ ରାଜା ।

ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟ ତ ବଡ଼ାୟା । ଲୋକକୁହାରୁ ତାଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ଶୁଣାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲାବେଳେ କୌଣସି ନୀତି ଖଲର ହୋଇଥିଲେ ସେ କୁଆଡ଼େ ସାଥେ ସାଥେ ଜାଣିପକାନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ଜୀଉଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳ ମଳିନ ହୋଇଥିବାର ବାରି । ଆୟତୋଟାରୁ ଆୟ ପାତି ତଳେ ଝଡ଼ିଲେ ଯେ ଇଚ୍ଛା ସେ ଗୋଟେଇ ନେବେ ସିନା, ତେଜ ଭାଙ୍ଗି କେହି ତୋଳିନେଲେ ତା'ର ଆକ୍ରୁତିର ଦଣ୍ଡ ତା' ଦିହକନ୍ୟାକ ମନେଥୁବ । ଯା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରବୀଣ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ସେ । ତାଙ୍କରି ଅମଳରେ ଆର୍ତ୍ତ ମାର୍ଥୀ ବୁଢ଼ା ବେଶ୍ ଯୋଡ଼ତୋଡ଼ରେ ସାତାରା ବଜାଉଥିଲେ । ଗାୟକ ଗୁଣ୍ଡିନୟେ ଦିଲ୍ଲୀ, ବନାରସ ପ୍ରଭୃତି ବହୁତଆଡ଼େ ବୁଲି ନାଁ କମେଇଥିଲେ । ଆହୁରି କେତେ ଗାୟକ ଥିଲେ ସେଠି । ସେ ରଜାଙ୍କର ସିନା ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଛି, କର୍ପୁର ଗଲେ ମଧ୍ୟ କନାରୁ ବାସନା ଉଡ଼ିଯାଇ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ବାଦ୍ୟର ଗୋଟାଏ ବିଶିଷ୍ଟତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜିଥାଏ । ମାଟିର ଗୁଣ ଅଛି । ପୃଥିବୀ ବିଖ୍ୟାତ ପଠାଣୀ ସାଆନ୍ତେ ତ ଏଇ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର । ଗୀତ ଲେଖକ ବି ଅଛନ୍ତି ଅନେକ । ଶିଳ, ଶିଳପୋତା ଗଗନେ ଉଡୁଛନ୍ତି ଯେଉଁଠି, ସେଠି ମୁଁ ମାତ୍ର ରଜା ବୟସିଆ ଟୋକାଟାଏ – ଶିମୁଳି ତୁଳା ସିନା ! ତଥାପି ମାଆଙ୍କୁ ସୁମରି ଗୀତଟିଏ ଲେଖିଲି । ମନେକଲି ଆଉ ମୁଁ କ'ଣ ଭେଟି ଦେବି ଛାମୁରେ ? କ'ଣ ଅଛି ମୋର ?

ଛାମୁ ଭେଟକୁ ଗଲି, ଅତିହ୍ନା ଲୋକ ମୁଁ । ବାପାଙ୍କ କାଳହେବା ଚିହ୍ନ ଟାଙ୍ଗରା ମୁଣ୍ଡରେ ସେତେବେଳେ କେଶ ପୂରା ଉଠି ନାହିଁ । ରାଜାଙ୍କ ପାଖଲୋକ (Personal Servant) ଜଣେ ଦି'ଜଣଙ୍କୁ ବଡ଼ାୟା ରାଜ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଲି । ମୋ ଜେଜବାପା ନିମାଇଁ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକେ ସେତେବେଳେ ବଡ଼ାୟା ଆଖପାଖ କେତେଖଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟର ବଡ଼ ଜଣାଶୁଣା ଲୋକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର କାଳ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ବଂଶ ପରିଚୟ ଏତେବେଳେ କାମ ଦେଲା ।

ପାଖ ଲୋକଜଣକ, କେଜାଣି କାହିଁକି ମୋ କଥା, ମୋ ରୂପ ଓ ମୋ ମିଠା ବେଭାରରେ ଟିକିଏ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଢଳିପଡ଼ିଲା । ସେ ଯାଇ ଛାମୁରେ ମୋର ବଂଶ ପରିଚୟ ସହ ଏତାଲା କଲା । ତହୁଁ ଶ୍ରୀମୁଖ ଆଜ୍ଞା ହେଲା କି – “ଇୟୁ ଏତାହେଲା ଗଲଉନ୍ତାରୁ – ‘ଚାଟଘର ପୁଅ ଚାଟ, ଭାଟଘର ପୁଅ ଭାଟ୍’ – ଟୋକା ହେଲେ କ'ଣ ହେଲା ? ଗଲଉନ୍ତାରୁ ଜାଣିଲା ବ୍ରହ୍ମା ଆପଣେ, ସାନ ସାପର ଇୟୁ ଏତାହେଲା ଗଲଉନ୍ତାରୁ – ବିଷ କ'ଣ ନ ଥାଏ କି ? ତାକ ତାଙ୍କୁ, ଆସନ୍ତୁ ।’ ଦୁଆର ପାଖ – ଆଉଜାରେ ଥାଇ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ କାନ ମୋର ଏ କଥା ଶୁଣିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲୋକଟି ଆସି ମୋତେ ବାତିନି ଦେଲା । ଭିତରକୁ ଗଲି । ଗୀତଟିଏ ଲେଖିଥାଏ, ସେଇଟି ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିବି ବୋଲି । ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଆଗେ ଛାମୁଙ୍କ ଛାମୁରେ ଭେଟି ଦେଇ, ଜୁହାରିଲି । କୁଞ୍ଚ ଖୋଷିବାଟା ପାସୋରି ଦେଇ ନ ଥିଲି । ରାଜଦର୍ଶନର ନିୟମ ହେଲା ଭେଟି ରକମ ହାତରେ ଥାଇ ଜୁହାର ନିଷିଦ୍ଧ । ଆଗେ ତାଙ୍କୁ ଥୋଇଦେଇ, ତା'ପରେ ଜୁହାର କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏସବୁ କାଳଦା

କଟକଣା ମୋର ବହୁଆଗରୁ ଦେହର ମାଲି । ଏତକ କାମ ଦୋରସ୍ତ ଥିଲେ ଶହେ ନମ୍ବରରୁ,
ପହିଲି ଦର୍ଶନରେ ସାଠିଏ ସତୁରି ଅକ୍ଳେଶରେ ମିଳିଯାଏ । ମୋତେ ବି ମିଳିଲା ।

ଆଜ୍ଞା ହେଲା କି ‘ଇୟୁଏତାହେଲା ଗଲଉତାରୁ ସେ କଅଣ ?’

ଉତ୍ତର – ମଣିମା, ଚଉପଦାଟିଏ ।

ପ୍ରଶ୍ନ – ଗଲାଉତାରୁ ତୁମର ରଚନା ?

ଉତ୍ତର – ମଣିମା ।

“ହଉ, ବସ ବସ ।”

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଣେ ପାଖ ଲୋକ ଲେଖାଟିକୁ ଶ୍ରୀହସ୍ତକୁ ତୋଳିଦେବାକୁ ବାହାରିଲା
ବେଳେ ପୁଣି ଆଜ୍ଞା ହେଲା – “ବ୍ରହ୍ମା ଆପଣେ ?” ଠାରରେ ଜଣାଇ ଦିଆଗଲା ପଡ଼ୁଡ଼ୁ
ବୋଲି –

ଗୀତ ପାଠ ଆଗରୁ ଚିକିଏ ରସଭଙ୍ଗ କରୁଛି । ହୁଡ଼ି ଯାଇଛି ରାଜରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାଟା ।
ସେତକ ନ ଦେଲେ କଥାଟା ଖଣ୍ଡିଆ ରହିଯିବ ବୋଲି ବିଚାରୁଛି ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ତଦାନୀନ୍ତନ ରାଜା (୧୯୧୯ ସାଲ) ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣ,
ଗୋରା ଆଡ଼କୁ ଚାରିପଟା କି ଛ’ପଟା, ବାକି ମୋର ସାମ୍ୟ-ସାବନା । ଉଚ୍ଚତା ପାଞ୍ଚଫୁଟରୁ
ସାମାନ୍ୟ କିଛି ବହକିବ । ଶରୀର ଅତି ପୃଥୁଳ ନ କୁହାଗଲେ ବି ପତଳା ବୋଲି ଆଦୌ
କହିହେବ ନାହିଁ । ବୟସ ନାଗପାଟ ସତୁରି ହେବ । ମୁଣ୍ଡରେ ଧଳା ଅଧାରଣ୍ଠି ପକା ଗଜା
ଯମୁନା ବାଳ । ଦାଢ଼ି ଓ ବାରକେଶ (ନିଶ) ବେଶ ଲମ୍ବା । କର୍ଣ୍ଣରେ କୁଣ୍ଡଳ । ଗଳାରେ
ସାତଲହରୀ ପଦକହାର । ତଥୁଉପରେ ତଥୁ ଉପରେ ଧାନୁଆଁ, ହରଡ଼ଫାଳିଆ ସୋରିଷିଆ
ଇତ୍ୟାଦି ହାର ଲମ୍ବମାନ । ବାହୁରେ ବାହୁଟିଆ ବା କଙ୍କଣ । ବଳାଗଣ୍ଠିରେ ସୁନା ପିଟାଖତୁ ।
ଆଙ୍ଗୁଳିମାନଙ୍କରେ ବିବିଧ ପ୍ରକାର ରତ୍ନମୁଦ୍ରିକା । ଅଣ୍ଟାରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଅଣ୍ଟାସୂତା । ପହରଣ
ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ତନ୍ତବୁଣା କଳାମୟାର ଧଡ଼ି (ଘୋର କଳାରଙ୍ଗର ଚଉଡ଼ା ଧଡ଼ି, ଏଇ ନାମରେ
ସୁପରିଚିତ) ପିନ୍ଧା ଓ ଦୋସଡ଼ା ଏବଂ ପାଟିଲା ଗାମୁଛା । ଆଖିରେ କଞ୍ଚଳ, କପାଳରେ
ପଇସା ଆକାର ଚିନି ସିନ୍ଦୂର ଚୋପା ଉପରେ ଗୋରଚନା ଚୋପା ।

ପ୍ରତି କୁହା କଥାର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପୌରଚନ୍ଦ୍ରିକାକାର ସଂଯୋଗ – “ଇୟୁ (ଏ ଯୋଉ)
ଏତାହେଲା ଗଲଉତାରୁ” – କଥାରେ କୌଣସି କାରଣରୁ ଭଙ୍ଗ (Brake) ପଡ଼ିଲାବେଳେ
ମଧ୍ୟ ଛଳବିଶେଷରେ ଏଇ ବାକ୍ୟ ଖଣ୍ଡର ପ୍ରୟୋଗ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟବର୍ଦ୍ଧକ... ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

ଶ୍ରୀଛାମୁଙ୍କ ଠାରରୁ ମନୋଗତ ସମୁଦ୍ଧି, ଶୁଦ୍ଧ କେଶ, ବେଦାନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମାଆପଣେ ଗୀତ
ପାଠ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଛାମୁ ଛଳବିଶେଷର ରଚନାରେ ମୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କର

ସୁଚିରାଭ୍ୟାସ ଗୌରଚନ୍ଦ୍ରିକା ସଂଯୋଗ ପୂର୍ବକ ଆଉଥରେ, ଆଉଥରେ ବୋଲି ମୃଦୁମଧୁର ଦ୍ଵିତାନନରେ ଆଦେଶ କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ମୋ ଦିଗକୁ ସପ୍ରଶଂସ ନୟନ ଯୁଗଳ ଢାଳି ଅନାଉଁଥାନ୍ତି । ଦେଖୁଲି – ଏବେ ମଧ୍ୟ ମନେଅଛି – ବର୍ଷିତ ରୂପ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଭ୍ରମକୃଷ୍ଣ ଆଖି ଯୋଡ଼ିକରେ ମାଦକତା ଥିଲା – ଏକ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଆବାହନୀ ଥିଲା ତା’ର ଅନ୍ତରାଳରେ ।

ଭାବଭଙ୍ଗୀରୁ ମନେହେଲା ଶ୍ରୀଛାମୁ ମୋ ଗୀତ ରଚନାରେ ତୃପ୍ତ । ତେଣୁ ‘ଯେବେ ସହିଥିବ କନିଆଁଶାଶୁ’ – ନ୍ୟାୟରେ ମୋଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକରେ ହୁଟୁଥିବା ତାଙ୍କ ହାଲମରାକୁ ଫୁଟୁକି ମରା ପଣ୍ଡିତ, ଅଧା ପଣ୍ଡିତ ଓ ଅପଣ୍ଡିତ ଯେତେ ଥିଲେ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟରୁ ‘ଆହା, ଆହା’ ଅକାଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ।

ମୁଁ ଟିକିଏ ଆଗଭର ହୋଇ କହିଲି – “ମଣିମା, ଆଜ୍ଞା ହେଲେ ଗୀତଟିକୁ ଛାମୁରେ ଗାଇକରି ଶୁଣାଇ ଦିଅନ୍ତି ।”

ଏଥର ଉଛୁଳା ହସରେ କୁହାଗଲା – “ଏଁ, ଗଲଉଡ଼ାରୁ ତୁମେ ଗାଇକାଣ ?

ମୁଁ – ଟିକିଏ, ଟିକିଏ ।

ବ୍ରହ୍ମା କହିବାର ସ୍ଵରଣ ଅଛି, “ମଣିମା ଯାହା ଆଜ୍ଞା ହୋଇଥିଲେ । ଆମ ବଡ଼ାୟା ପନ୍ନାହକେ ସେଇତା । ରାଜା ପରା ସର୍ବଜ୍ଞ – ସର୍ବଦର୍ଶୀ । ଗୀତର ବସତି ଯାହା ହୋଇଛି, ନାହିଁ ନ ଥିବା । ସେଥିରେ ସୁକ୍ଷ୍ମରେ ଗାୟନ କରାଗଲେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ତମ୍ବୁଲରେ ସୁବାସ ଚହଟିଗଲା ପରି ହେବ । ହଉ, ହଉ, ଗାଆନ୍ତୁ ।”

ଗୀତଟି ଗାଇଲି । ବ୍ରହ୍ମାଏ ଗୀତର ଭଣିତି ପଦଟି ପଢ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ଏ କଥାବାଚା କରୁଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଭଣିତି ପଦଟି ବାଜି ଥିଲା । ତାହା ସମତେ ଗୀତଟି ଗାଇ ଶୁଣାଇଲି । ଗୀତଟି ହେଲା –

(ରାଗ, ସାବେରୀ – ତାଳ – ଏକତାଳ)

“ସୁଧା ସିନ୍ଧୁରେ !

କାହିଁ ଲୁଚାଇଲୁ ଧନ, ପୂର୍ଣ୍ଣମୁଖଇନ୍ଦୁ ॥ ଘୋଷା ॥

×

×

×

ଭଣିତି ପଦ ହେଲା –

ସୁପ୍ନେ ଜାଗରଣେ ହୋଇ ବଣା

କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଦିଶୁ ବିଚକ୍ଷଣା,

କିଣା ଠାରୁ ମୁଁ ଅଧିକ କିଣା

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନୃପ ଭାଷେ ମନେଥିବି ବହୁ ।”

ମୋର ଅଜାଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ସତେ ! ଆନନ୍ଦ, ପ୍ରଶଂସା ଓ ସନ୍ତୋଷରେ ହସ କୁଳ ଲଢ଼ିଗଲା । ଭଣିତି ପଦକ ସେଦିନ, ସେତେବେଳେ ଦୋହରାଇ ଦୋହରାଇ ଗାଇ ଶୁଣାଇବାକୁ ଆଦେଶ ହେଲା ।

ତା’ପରେ ଆଉ ପାଖଛଡ଼ା ନ କରି, ସମସ୍ତ ପରିଚୟ, ଯୋଗ୍ୟତା ଇତ୍ୟାଦି ଗୋଟି ଗୋଟି ପଚାରି ସେଦିନ ଘରବାହୁଡ଼ାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ ନାହିଁ ରାଜା ଭ୍ରମରବର ରାଏ । ସ୍ବାତୀ ବଡ଼ାୟା ବାହୁଡ଼ିଗଲା ।

ବସା, ସଞ୍ଜା ସବୁ ବିଧିମତେ ବରାଦ ହୋଇଗଲା ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ାଗଡ଼ :

କଣ୍ଠିଲୋରେ ଦିନକ ରହଣି ପରେ ମୋତେ ଛାମୁଙ୍କ ଗହଣରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଯିବାକୁ ହେଲା ।

ଗଡ଼ରୁ ଖଳିସାହିକି ଯିବାପାଇଁ ବାଟର ଗଡ଼ଶେଷ ଡାକବଙ୍ଗଳା, ଲମ୍ବା ଚଉଡ଼ା, ଉଚ୍ଚ ମଉଡ଼ମରା ଚାଳଘର । ବାଆଁପାଖରେ ତା’ର ଚାରି ପାଞ୍ଚ ବଖରା ଝାଟିମାଟି କାଢ଼ିଦିଆ ଛୋଟ ଛୋଟ ଚାଳଘର ଥାଏ । ସେଇଠି ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମପୁଟା ପୋଖରୀ କୁଳଆଡ଼କୁ ଶେଷ ଘରଟିରେ ମୋତେ ବସା ମିଳିଲା । ରାଜାଘର ସିଧା, ସଞ୍ଜା ପୂଜାରୀ, ଚାକର ଖଞ୍ଜି ଦେଲେ । ଦି’ତିନି ଦିନ ପରେ ଦିନେ ସଞ୍ଜବେଳେ ରାଜାଙ୍କ ବୈଠକରେ ଛାୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥାଏ, ଦିଆନେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ରାଜା ମୋତେ ଚିହ୍ନା କରେଇଦେଇ ଦିଆନଙ୍କୁ କହିଲେ — “ଇୟୁ ଏତାହେଲା ପନାହାକଙ୍କୁ ଆମ ଏଠି ରଖିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।”

ଦିଆନେ ମୋର ପରିଚୟ ପଚାରି ବୁଝିଲେ ଯେ ମୁଁ ବଡ଼ାୟାର ଲୋକ । ବଡ଼ାୟାରେ ସିରସ୍ତାଦାର ଥିଲେ ଜାନକୀବାରୁ (ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି) । ସେ ମୋ ବାପାଙ୍କର ଆଉ ଆମ ଘରର ଜଣେ ବଡ଼ ବନ୍ଧୁ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଦିଆନେ ତାଙ୍କ ଜୋଇଁ, ନାଆଁ ଭାଗବତବଲ୍ଲଭ ଦାସ । ଯାଙ୍କ ବାପା ରାଜମଣିବାରୁ ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଦିଆନ ଥିଲେ । କଥା ହଉ ହଉ ସମ୍ବନ୍ଧଟା ପାକଳ ହୋଇଗଲା । ଜାନକୀବାରୁଙ୍କୁ ମୁଁ ଦାଦା ବୋଲି ଡାକେଁ, ତେଣୁ ମୁଁ ଭଗତବାରୁଙ୍କ ବଡ଼ ବନ୍ଧୁ ହେଲି । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ମୋ ବସା ତାହାଣପଟେ ଅଳ୍ପ ଛଡ଼ାରେ ଦିଆନଙ୍କ ବଙ୍ଗଳା । ଆରଦିନ ସକାଳୁ ଭଗତବାରୁ ମୋତେ ଡାକି ପଠାଇ କହିଲେ, “ହଇଓ, ତମ ନାଆଁ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକେ ? ରାଜା ତୁମକୁ ରସିକରି ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ରହିବାକୁ କ’ଣ କହୁଥିଲେ ? ତୁମେ ତ ଗୋଟାଏ ଜନ୍ମ ! ପଲିଟିକାଲ ଏଜେଣ୍ଟ ଆମକୁ ପଚାରିଛନ୍ତି, ସୁବିଧା ଥିଲେ ତମକୁ ଏଠି ଚାକିରିଟିଏ ଦେବାପାଇଁ । ଚିଠି ଦେଖ” ବୋଲି ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ବଢ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ଏଇମିତି ଚିଠି ସାହେବ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେ ଜାଗାକୁ ଲେଖିଛନ୍ତି — ଉପରେ ନମ୍ବର ଦେଖ । ହେଲେ ତମେ ଆଉ କେଉଁଠିକି ଯିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ଏଇନେ ଏଠି ଆମର ସ୍କୁଲ ବିଭାଗ ସବ୍‌ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପୋଷ୍ଟ ଖାଲି ଅଛି । ଆଗେ ରହିଯାଅ,

ପରେ ଦେଖିବା । ମୁଁ ଏଇନେ ରାଜାଙ୍କ ଛାମୁକୁ ବାହାରିଛି, ସବୁ କଥା କହି ଆସିବି । ଆଗେ ଥାକି ଯାଅ । ଭବିଷ୍ୟତକୁ ତମମାନିଆଁ କାମର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ, ତୁମେ ମନା କର ନାହିଁ ।” ମୁଁ ତୁନି ହେଲି ।

ରହିଲି ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ, ସେଇ ବସାରେ ।

ଚାକିରି କଲି :

ସେତେବେଳେ ନୂଆ ହୋଇ ଖଣ୍ଡେ ଫୋର୍ଡ଼ ଗାଡ଼ି ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ କିଣା ହୋଇଥାଏ । ଦିଆନେ ମୋତେ ସାଥରେ ଧରି ସେଇ ଗାଡ଼ିରେ ଉଆସକୁ ବାହାରିଲେ । ରାଜଦର୍ଶନ ହେଲା । ଦିଆନେ ହସି ହସି ସବୁକଥା ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନ ସରେ । ମୁଁ “ସବସେ ତୁମ୍ଭ ଭଲା” ହୋଇ ବସି ରହିଲି ।

ଦି’ ଚାରିଦିନ ଗଲା ବାହାରି, ଦିନେ ସଞ୍ଜବେଳେ ଛାମୁରେ ଜଣାକଲି — “ମୁଁ ବଡ଼ାମ୍ବାରୁ ଆସି ଛାମୁଙ୍କ ହୁକୁମରେ ଏଠି ରହିଲି । ବଡ଼ାମ୍ବାରେ କି ବାଙ୍କିରେ କେହି ମୋ କଥା କିଛି ଜାଣିଲେ ନାହିଁ । ବୋଉ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଥିବ । ହୁକୁମ ହେଲେ, ମୁଁ ଟିକିଏ ବାଙ୍କି ଯାଆନ୍ତି, ଦିନ ଦି’ଟା ପାଇଁ ।” ରାଜା ହଁ ଭରିଲେ । ତହିଁ ଆରଦିନ ଦିଆନଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ନିଜେ ଖବର ପଠାଇଲେ । ମୁଁ ପଦ୍ମାବତୀ ଗାଆଁ ବାଟେ ବାଙ୍କି ଯିବି । ସାଙ୍ଗରେ ଅଜିଜ୍ ଜମାଦାର ଓ ଦି’ଜଣ ବରକନ୍ୟା ଯିବେ । ଖାଲି ହାତରେ ଗଲେ ରାଜାଙ୍କୁ ଅପମାନ । ତେଣୁ ଦେଉଳରୁ ଖଜାପିଠା ଆଉ ତୋଟାରୁ ଭଲ ଭଲ ଆମ୍ବ ପଣସ ଭାରେ ଯିବ, ନଗଦ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ଦେବା ଲାଗି କୋଠଘରିଆଙ୍କୁ ବରାଦ ହେଲା । ଦି’ଦିନକୁ ଛୁଟି ନେଇ ଗାଆଁକୁ ବାହାରିଲି । ଚଞ୍ଚଳପ୍ୟାରୀ ନାମକ ହାତୀ ମୋତେ ନେଇ ଯିବାକୁ ବରାଦ ହେଲା । ସହଦେବ ଜୟ ସିଂ ହାତୀ ମାହୁଡ଼ ଅମାରି କଣି ହାତୀ ଆଣିଲା ।

ପଦ୍ମାବତୀ ଗୋଟିଏ ମହାଜନ ଥିଲି । ସେଇଠି ବଧା କଲୁଁ, ଇସ୍କୁଲ ଘରେ । ମୋତେ ଖାଲି ବୋଉ ମୁହଁ ଦିଶି ଯାଉଥାଏ । ମନେପଡ଼ିଗଲା, ଯେଉଁଦିନ ସେ କ୍ଷେତ୍ରଦାଦାଙ୍କ ମୋଟା ମାନ୍ଦ୍ରାଜା ଲୁଗା ବାପାଙ୍କ ଫଟ ଆଗରେ ଥୋଇ ଲୁହ ଝରାଉଥିଲା, ଆଉ ‘ମୁଁ ଦେଲେ ସେ ପିନ୍ଧିବ’ କହି ଲୁହ ପୋଛୁ ପୋଛୁ ଘରୁ ବାହାରିଗଲା ।

ଅଳିଭା ଏ ଛାତିରୁ ସେ ଘଟଣା । ଅଜିଜ୍ ମହମ୍ମଦ ବଡ଼ ମଉଜିଆ ଲୋକ । ସବୁବେଳେ ହସହସ ମୁହଁ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ମୋ ବସା ପାଖରେ ତାଙ୍କ ବସା । ନିତି ଦେଖାଚାହାଁ । ସେ ମୋତେ ପଦ୍ମାବତୀ ଗାଆଁର ଜଣେ ଲୁଗା ମହାଜନ ଘରକୁ ନେଇଗଲେ । ମୁଁ ବୋଉ, ଖୁଡ଼ୀ, ଘରର କୋଠିଆ ସାରଥିଆଭାଇ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ପାଇଁ ଲୁଗା କିଣି ଆଣିଲି ।

ଘରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ବେଳ ରତରତ ହେଉଥାଏ । ଗାଆଁରେ ବାସୁକକେଇ, ବନାକକେଇ, ନାରାଣକକେଇ, ନାଲୁ, ଭାଇଗ ପଣ୍ଡା, ଶିବ ପଣ୍ଡା ଇତ୍ୟାଦି ମୋତେ ଏଭଳି

ଆସିବାର ଦେଖୁ, ବାପାଙ୍କ ଧରମରୁ ଏକଥା ହୋଇଛି ବୋଲି, ଭାରି ଖୁସି ହେଲେ । ବେଳବୁଡ଼ ହେଲା । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ବାହାରିଲି ‘ମାଆ’ଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ । ସେଇ ଚିହ୍ନା ମହୁରୀ ଶୁଭୁଥାଏ । ବିନୋଦ ପୁଷ୍ପିକ ଦୋକାନରୁ ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କାର ଖୁରମୋହନ କିଣିନେଇ ଭୋଗ କରାଇ ଫେରିଲି ଘରକୁ ।

ବୋଉର ଆନନ୍ଦରେ ଲୁହ ଝରୁଥାଏ । ଜାକି ଧରିଲା କୋଳରେ । ସେଇଠୁ ଲୁଗାପଟା କାଢ଼ି ଆଗେ ବୋଉକୁ ପିନ୍ଧାଇଲି । ବୋଉ ଦେଖିଲା ମୁଁ ସଭିଜ ପାଇଁ ଲୁଗା ଆଣିଛି, ବାକି ବାଢ଼ି ମାହାରାଣୀ ସାରିଆର ଲୁଗା କାଉଁ ? ମୋତେ କହିଲା – “ଆରେ ବାପା ! ମୁଁ ସିନା ପିଲାଦିନେ ତୋର ଗୃହମୂତ କରିଛି, ଯେ ସବୁଦିନ କରୁଛି ସେ ତୋର ବଡ଼ମାଆ, ତା’ ଲୁଗା କାଉଁ ? ତା’ ଆନନ୍ଦ, ତା’ କଲ୍ୟାଣକୁ ଉଣା ମଣିବୁ ନାହିଁ ।” ଏତକ କହି କ୍ଷେତ୍ରଦାଦା ତା’ ପାଇଁ ଆଣିଥିବା ଲୁଗା କାଢ଼ି “କାଲି ସକାଳେ ଯାକୁ ସାରିଆ ମାହାରାଣୀକୁ ଦେବୁ” ବୋଲି ମୋତେ କହିଲା । ଦି’ଦିନ ପରେ ବୋଉକୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି, ଗାଆଁର ଘର ଘର ବୁଲି, କହିପୋଛି ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ବାହୁଡ଼ିଲି, ଚାକିରିକି ।

ମୋତେ ଗାଆଁଗଣା ବୁଲିବାକୁ ହେବ, ତାହାଳୀ ସ୍କୁଲ ଦେଖିବାକୁ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଛାମୁ ତ ତାହା ତାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ରୋଜିନା ତାଙ୍କ ଦରବାରୀଆ ହେବି । ଗୀତ ଲେଖିବି, ଗାଇକରି ଶୁଣାଇବି ସିନା – ମଫସଲରେ ବୁଲିବି କେତେବେଳେ ? କିନ୍ତୁ ତେଣେ ଚାକିରି ତ ବଜାଇବାକୁ ହେବ; ତେଣୁ ଆଜ୍ଞା ହେଲା କି – ଚଞ୍ଚଳ ପ୍ୟାରୀ ହାତୀ ପନ୍ଦାହାକଙ୍କ ଚାବେ ରହିବ ଓ ସେ ଦି’ଦିନରୁ ଅଧିକ ଗଡ଼ଛଡ଼ା ହୋଇ ରହିବେ ନାହିଁ । ଗଡ଼ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହିର ଚତୁର୍ଭୁଜ ମିଶ୍ରେ ଆଆନ୍ତି ଇନିସ୍ପେକ୍ଟିଙ୍ଗ୍ ପଣ୍ଡିତ । ବୟସ ବହୁତ ଆଗେଇ ଯାଇଥାଏ ତାଙ୍କର, ହେଲେ ମନ ଦୋରବସ୍ତ ମୁରୁଖାଇ ପଡ଼ି ନ ଥାଏ ।

କହିଛି ତ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ପୂର୍ବ ରାଜାସାହେବ ନଟବର ସିଂହଙ୍କ ଅମଳରୁ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ଥିଲା । କିସମ କିସମ ସେତାର, ପଖବାଜ, ତୁମ୍ପା, ଖଜଣା ଇତ୍ୟାଦିର ଶେଷ ଦଶା ମୋ ଆଖି ଦେଖୁଛି । କେତେ ଜଣ ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ା, ରାଜା ନଟବର ସିଂହଙ୍କ ଅମଳର ଲେପ ଭାଗ ଭଳି ସେତେବେଳେ ବି ଦୀପ ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଭିତରେ ବେହେଲା ବାଦକ ଓ ଗାୟକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଗାଉଥିଲେ ଖାଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଶୀ । ଏବେ ଯଦି ସେମାନଙ୍କ ଗାଉଣା ବାଜଣା ଶୁଣା ପାଇପାରନ୍ତେ ତେବେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ଛାନ୍ଦରେ ଢଳାବୋଲି ଯେଉଁ ନ ଜାଣି-ପଞ୍ଜିତେ ଦୁଆଦେଇ ଗଳା ଫଟାଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଚେତନା ଆସିପାରନ୍ତା । ଗଡ଼ର ଗୁଣ୍ଡି ନନ୍ଦେ ଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନ ବୁଲି ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ନିରୋଳ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଗାୟକ । ଇନିସ୍ପେକ୍ଟିଙ୍ଗ୍ ପଣ୍ଡିତେ ମଧ୍ୟ ସେଇ ଗୋଠର ହଡ଼ା । ସବୁ ଗଳାଟିଏ । ବେହେଲା ବଜାଇ ଗାଆନ୍ତି ଗୀତ । ଯୋଗକୁ ହାତୀମାହୁଡ଼ ସହଦେବ ଜୟସିଂହ କୁଟିଲା । ସେ ଖଞ୍ଜଣା ବଜାଇବାବାଲା । ସଞ୍ଜ ଗଡ଼ିଗଲେ ହାତୀ

ଆଗରେ ବାଉଁଶହୁଳା ଜଳାଇ ଧରିବା ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ଆମେ ବାହାରୁ ଗସ୍ତରେ । ଚପରାସୀଟିଏ ଥାଏ, ସେ ହାତୀ ଉପର ଅମାରି ପଛରେ ବସେ, ଚାଲେ ଗୀତ ବାଜା । ଚପରାସୀ ହାତରେ ହଳେ ସାନ ଗିନି । ଚଞ୍ଚଳା ହାତୀଟା ଟିକିଏ ହେଲେ ଟାଣଖରା ସହିପାରେ ନାହିଁ । ଖରା ହେଲେ ମାହୁଡର ଆକୁଶ ନ ମାନି ସେ ବଣ ଭିତରକୁ ନେଇ ପଳେଇବ; କିନ୍ତୁ ବେଳକୁଡ଼ ହେଲେ ଆରାମରେ ଚାଲେ । ଗୀତ ଗାଇ ବାଜା ବଜାଇ ଆମେ ଚାଲିଥାଉଁ ଇସ୍ତୁଲ ପରିଦର୍ଶନରେ, ସବୁରିଠୁ ମୁଁ ଥାଏଁ ବୟସରେ ଉଣା । ଇସ୍ତୁଲ ଘରେ ରହଣିବେଳେ ଗୀତ ରଚନା ହୁଏ, ତାକୁ ବାଟରେ ଗାଇ ଗାଇ ଯାଉଁ । ଚଞ୍ଚଳା ଗୀତ ଉପଭୋଗ କରି, ଗୁଡୁରୁ ଗୁଡୁରୁ ହୋଇ ତା’ ଚଞ୍ଚଳା ନାଁକୁ ପାସୋରି ଦେଇ ହୋଇପଡ଼େ ମଛରା ।

ଗୋଟିଏ ଗାଆଁରୁ ଅନ୍ୟ ଗାଆଁକୁ ଯିବାର ଅସୁବିଧା ନ ଥାଏ କିଛି, ଖାଲି ଗାଆଁ ପଧାନ (ସର୍ବରାକାର) ଖବର ପାଇଲେ ହେଲା । ସେ ତାକୁଆ, ପାଲିଆ (ଯାହାଙ୍କର ବେଠି ପାଲି ଥାଏ)କୁ ଡାକି ବିଛଣା ପେଡ଼ି ବୁହାଇ ନେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦିଅନ୍ତି । ବଣରୁ ବାଉଁଶ ଆସି ହୁଳା ବନ୍ଧାହୁଏ । ଠା’କୁ ଠାଆ ଏଇ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ । ବଣ ବାଟରେ କେତେ ଠାଆରେ ବାଘମାମୁ ସଙ୍ଗେ ଭେଟ ହୋଇଛି । ମିରିଗ, ଶିଙ୍ଗାଳ, ଖୁରୁଙ୍ଗ, ଖରିଆ ପ୍ରଭୃତିକୁ ବରାବର ଭେଟୁଁ । ଅନୁଭବ ତ ଅନେକ । ମୁଁ ମାତ୍ର ମୋଟାମୋଟି କେତେ କା କଥା ନ କହି ରହିପାରୁ ନାହିଁ, ଖାଲି ସେତେବେଳର ଅବସ୍ଥାଟା ବାଢ଼ିବାକୁ ।

କେବେ କେବେ ଭୋଜିଭାତର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୁଏ, ଥରେ ରାତିରେ ଭୋଜି କରିବାକୁ ମସୁଧା ହେଲା । ବଣରୁ ମିରିଗ ଶିକାର କରି ଆଣିଲେ ଜାମୁକି ନଳୀବାଲା ବାଣୁଆଁ । ଆଗରୁ ଗଡ଼ତଳିଆ ଖଳିସାହିର ତରା ଗଉଡୁଣୀକୁ ଅଟକାର ଦିଆ ହୋଇଥାଏ କ୍ଷୀର, ଦହି ପାଇଁ । ଗଡ଼ରୁ କିଛି ଦୂରରେ ବୁଦୁବୁଦିକିଆ ନଟା ମଝିରେ ଛୋଟିଆ ଭୂଇଁ ମୁଣ୍ଡିଆଟିଏ । ତା’ଉପରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଳା ମୁଗୁନିପଥର । ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ଝର — ସିରିସିରି ହୋଇ ବଡ଼ ସରୁ ପାଣିଧାରଟିଏ ବହୁଥାଏ । ତା’ ନାଆଁଟି କର୍ପୂର ଝର । ତାଲେ ପାଣିପାଇଁ ଅନେକ ବେଳ ଲାଗେ । ପାଣି କର୍ପୂର ଦଳା ହେଲାପରି ବାସେ । ବରମୂଳେ ଅଛିଆ ଖୋଳାହୋଇ ହଣ୍ଡା ବସିଲା । ଅଧା ଡିନିପାଆ ରନ୍ଧା ସରିବା ବେଳକୁ ନିକଟ ବୁଦାବଣ ପାଖେ ମଟ ମଟ ଶୁଭିଳା — କିଏ ଯେମିତି ଫୁଟୁକି ମାରୁଛି । ମହିଆ ଗନ୍ଧ ବାରିହେଲା । ସଜିଏଁ କହିଲେ — ବାଘ । ଆଗରୁ କେବେ ଏତେ ପାଖରେ ବାଘ ଦେଖି ନ ଥିଲି ମୁଁ । ବାଘ ଚାଲିଗଲେ ପାହୁଳ କୁଆଡ଼େ ଟୁକ୍ ଟୁକ୍ ହୋଇ ଫୁଟେ । ବାଘ ଆମ ଚାରିକଡ଼େ ଘେର ମାରିଲା । ସମସ୍ତେ ପଛ ବୁଲାଇ ବଣ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁ କରି ବସିଲୁଁ । କୌଣସିମତେ ଗିଳି ଦେଲାପରି ଖୁଆପିଆସାରି ହଳାଜାଳି ଏକପଦା ମାର୍ଗରେ ବଣପାରି ହେବାର କଥା ହେଲା । ମଝିରେ ମୋଡେ ନେଲେ । ଧାଡ଼ିର ଆଗ ଆଉ ପଛରେ ବାଣୁଆଁ ନଳୀଧରି

ଚାଲିଲେ । ନିଆଁଛୁଳା ଗୋଟାକେତେ ଜାଳି ଚାଲିଲୁଁ ସଭିଏଁ । ବଣରେ ଚଳବିଚଳ କରୁଥିବା ଲୋକେ ବାଘ ଡଗର ବାରି “ଗଲା ଗଲା – ହେଇଚି ହେଇଚି” ବୋଲି ପାଟିତୁଣ୍ଡ କରୁଥାଆନ୍ତି ।

ବାଘ ଆମ ସାଙ୍ଗଛଡ଼ା ହେବାକୁ ନାହିଁ । ଆଡୁଡ଼ାଲଟା ସବୁ ବଣ ବାଟଟିକୁ ଠାଏ ଠାଏ ଝାମ୍ପି ପକାଇଥାଏ । ଲୋକେ କହୁଥାଆନ୍ତି ଯେ ବାଘ ଆମର ଡାହାଣହାତି ଥିବାଯାଏ ଝାମ୍ପିପାରିବ ନାହିଁ, କାରଣ ସେଇଟା ହେବ ତା’ର ବାଆଁପଟ । ସେ ବାଆଁ ଆଡୁକୁ କୁଦାମାରି ପାରେ ନାହିଁ । ଯେବେ ମଝି ବାଟରେ କୋଉଠି ସେ ଆମ ଡାହାଣରୁ ବାଆଁକୁ ଡେଇଁ ଆମକୁ ଅନୁସରଣ କରେ, ତେବେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଆମକୁ ପୁଣି ପଛ ବୁଲାଇ ବାହୁଡ଼ିବାକୁ ହେବ, ଯେପରି ସେ ଆମ ଡାହାଣପଟେ ରହେ; କିନ୍ତୁ ଯୋଗକୁ ବାଘ ଅତି ଭୁଲିଯାଏ ଆମ ଡାହାଣେ ଡାହାଣେ ଚାଲିଲା । ପଦାରେ ପହୁଣ୍ଟିବାବେଳକୁ ବାଘ ମେଘଫଟା ଗର୍ଜନଟାଏ ଛାଡ଼ିଲା । ବଣ ଚମକି ଉଠିଲା – ଛାତିଟା ମୋର ଦୁଲ୍ ଦୁଲ୍ ହେଲା ।

କେତେଥର ବାଘ, ଭାଲୁ ହାବୁଡ଼େ ପଡ଼ିଛି ଏହିପରି; କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ବଣର ଆଦର ଡାକରା ଏଡ଼ିଦେଇପାରି ନାହିଁ । ସ୍କୁଲ ପରିଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ବଡ଼ କୌତୁକପ୍ରଦ ହୁଏ । ଥରେ ଗୋଟିଏ ଗାଆଁରେ ପିଲାଟିଏ ପଣକିଆ ଖନ୍ଦା କରି ଲେଖୁଥାଏ । ସେ ଦୁଇଜ ପଣକିଆ ପଢୁଥାଏ । ତାକୁ ଖନ୍ଦା ଲିଭାଇ ଦେବାକୁ କହିଲି । ଲିଭାଇ ଦେବା ପରେ ପଚାରିଲି – “କାହାଣେ ଦୁଇପଣ କୋଉଠି ଅଛି – କହିଲୁ ?” ଉତ୍ତରରେ ଆଜ୍ଞାଠି ଠାରି ଖନ୍ଦାର ଶେଷମୁଣ୍ଡକୁ ଦେଖାଇ କହିଲା – “ଆଜ୍ଞା ହି ମୁଣ୍ଡେ” ଅର୍ଥାତ୍ ଖନ୍ଦା ଶେଷରେ । ସମସ୍ତେ ହସିଉଠିଲେ । ବିଚାରା ଶିଶୁଟି ଏ ହସର ଅର୍ଥ କିଛି ଠଉରାଇ ନ ପାରି ବୁଲୁ ବୁଲୁ କରି ଖାଲି ଚାହୁଁଥାଏ ସବୁରି ମୁହଁକୁ ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ସ୍ମୃତି ଅପାସୋରା । ସଙ୍ଗାତର ବେଶ୍ ଚର୍ଚ୍ଚାଥିବା କଥା କହିଛି ତ । ରାଜାଙ୍କ ବଂଶଜ ସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀ ସନାତନ ସିଂହେ ସେତାର ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଆଗ ଛାମୁଁଆ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଆରପାରି ଶ୍ରୀପତି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଘରେ ବି ସଙ୍ଗାତ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୁଏ । ଅବସର କାଳଟା ସେଠି ଆନନ୍ଦରେ ବିତେ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଠାଣୀ ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଘରେ ଆମ ପୁରୁଣା ବୁନିଆଦି ଛନ୍ଦ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ଚାଲେ । ସାମନ୍ତ ଗଦାଧର ସିଂହେ ଜଣେ ସୁଲେଖକ । ବହୁତ ଗୀତ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ହେଲେ, ଛପା ନ ହୋଇ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଛପି ରହିଛି । ପାଲାବାଲାମାନେ ତାଙ୍କ ଗୀତ ପରଶି ଥାଆନ୍ତି ବେଳେବେଳେ ।

ପାଠ ଆଉ ମଣିଷପଣିଆଁ :

ରାଜା ତ ପୁରୁଣାକାଳିଆ । ପାଠଶାଠ ବେଶୀ କିଛି ପଢ଼ିଥିବାର ଆଦୌ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷା ନ ଥିଲା ସିନା, ଦୀକ୍ଷା ଥିଲା ତାଙ୍କର । ଆଦେଶନାମା, ଅଥବା କୌଣସି

ସରକାରୀ କାଗଜରେ କେବେ ସେ ତାଙ୍କ ପୁରାନାମ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାର ଦେଖା ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ଲେଖୁଥିଲେ ‘ଶ୍ରୀ ରାଜେ’ । ଏଇ ଅକ୍ଷର ତିନୋଟି ତାଙ୍କ ପାଠ ପଢ଼ାର ଦୌଡ଼ ଚିହ୍ନାଇଦିଏ । ଭାବୁଛି, ସ୍କୁଲ କଲେଜର ପାଠ କ’ଣ ଯୋଗ୍ୟତାର ସର୍ବସ୍ୱ ? ଏଇ କେବଳ କ’ଣ ସତ ମଣିଷ ଗଢ଼େ ? ମୁଁ ଗୋଟିଏ ନମୁନା ଦେଉଛି, ସେଇଥିରୁ ରାଜାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଯାଇପାରେ ।

ଭୋର ହୋଇଆସିଲା । ନଅର କାନ୍ଧି ତଳେ ଧୁକୁଡ଼ି ଦୁଆର ଜଗିଆର ନାଗରା ବାଜିଉଠି ପହର ଘୋଷଣା କଲା । ମର୍ଦ୍ଦନ ସାରି ମଣିମା ଦିହପାଣି ବଢ଼ାଇବାକୁ ନଅର ପୋଖରୀକୁ ବିଜେ କଲେ । ସେତେବେଳେ ନଅରର ମେରଦା ଅଗଣା (ନଅର ଓ ସିଂହଦ୍ୱାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଗଣାର ନାମ) ଆରପଟେ ପୋଖରୀଟିଏ ଥିଲା, ଏବେବି ହୁଏତ ଥିବ । ଗଲାବେଳେ ଅଗଣାର ଏକ ପାଖରେ ରାଜା ପାଟିରୁ ଲୋଭାରି ମେଞ୍ଚାଏ ପାନଶିଠା ପକାଇ ଦେଇଗଲେ । ଅଗଣାଟିର ଚଟାଣ ବଡ଼ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ, ନଅର ଦ୍ୱାରୀ ଏ ସବୁ ଦେଖୁଛି । ସେ ବି ବୁଢ଼ା – ନାଗପାଟ ବୟସ ସତୁରି ସରିକି ହେବ । ରାଜା ଚାଲିଗଲେ । ଦ୍ୱାରୀ ପାନ ଖିଲେ ଦି’ଖିଲି ଚୋବାଇ ରାଜାଙ୍କ ବାହୁଡ଼ାଣି ବାଟ ଅଗଣା ଉପରେ ଧାଡ଼େ ପାନ ପିକ, ପାନ ଶିଠା ଜମା କରିଦେଇ ଆପଣା ଥାନରେ ଥାଏ । ରାଜା ବାହୁଡ଼ା ବିଜେକରି ପାନପିକ ଓ ଶିଠା ଦେଖୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ – “କିଏ ଅଛରେ ନଅର ଦୁଆରୀ, ଏଠିଟାରେ ଏମିତି ଇୟୁଏତାହେଲା ପାନଶିଠା କିଏ ପକାଇଲା ?”

ଦ୍ୱାରୀ କିଛି ବାଗଡ଼ ନ ଦେଇ ତରତରରେ ଆଗମଡ଼ା ହୋଇ ରାଜା ପକାଇଥିବା ପାନଶିଠାକୁ ଠାରି କହିଲା – “ମଣିମା, ଏଠି ତ ମିସେ (ମଧ୍ୟ) ସେମିତି ପାନଶିଠା ଗୁରାଏ କିଏ ପକାଇଛି ।”

ରାଜା କହିଲେ – ସେଠି ଆମେ ପକାଇଛୁଁ ।

ଦ୍ୱାରୀ କହିଲା – ଏଠି ମିସେ ଆମେ ପକାଇଛୁଁ ।

ଛାମୁ ଗହଣିଆଁଏ ବିଚାରିଲେ ଆଜି ଦ୍ୱାରୀର ମୁଣ୍ଡ ଗଲା; କିନ୍ତୁ ରାଜା ନୀରବ ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ ନଅରକୁ । ଦେବାର୍ଚ୍ଚନ ଇତ୍ୟାଦି ନୀତିକାନ୍ତି ବଢ଼ାଇବା ପରେ ଦୁଆରୀକୁ ଡକରା ହେଲା । ଥରି ଥରି ବିଚରା ହାଜର । ତାକୁ କଳାମୟାର ଧଡ଼ି ପିନ୍ଧା ପଟେ ଆଉ ଦୁଇଟା ଟଙ୍କା ଦିଆଗଲା । ଯାକୁଇ କହନ୍ତି ହୃଦୟଶିକ୍ଷା, ଏଠି ପାଠପଢ଼ାଟା କେତେକେ ବୋଲକରେ ? ପାଠପଢ଼ା ଆଉ ମଣିଷପଣିଆ – ଏ ଦି’ଟା କଥା ନିଆରା ନିଆରା ।

ଆମ ପୁରୁଣା କବିମାନଙ୍କ ଛାନ୍ଦ, ଚୌପଦୀଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ନିତି ପଠିତ ହୁଏ ଛାମୁରେ । ବେଳେ ବେଳେ ଅପୂର୍ବ ଅର୍ଥ ସେ ବେଉଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି । ବଡ଼ ବଡ଼ ପାଠୁଆ ହାରିଯିବେ ତାଙ୍କ ଛାନ୍ଦାର୍ଥ ଶୁଣି ।

ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ପଢ଼ା :

ଛାନ୍ଦ, ଗୀତ ଇତ୍ୟାଦି ସହିତ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଆଦର ଥିଲା ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ । ଗଡ଼ ଭିତରେ ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲୁ ଥିଲା । ସେତେବେଳର ସେଠା ସଂସ୍କୃତ ପଣ୍ଡିତ ଭିତରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ବିଦ୍ୟାଧର ବାଣୀଭୂଷଣ ଜଣେ ରସଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟମାନ ପଢୁଥିଲି । ବାଣୀଭୂଷଣେ ମୋତେ ଶକୁନ୍ତଳା ପଢ଼ାଇବାବେଳେ ଦେଖୁଛି ତାଙ୍କ ଆଖି ଲୁହ ଛଳ ଛଳ ହୋଇଯାଏ, ପୁଣି କେବେ କେବେ ସେ ପାନଖିଆ ହସ ହସ ମୁହଁରେ ରସିକତା ଫୁଟିଉଠେ । ମହାରାଜ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ପର୍ଯ୍ୟୁତୀରର ବିରହ ଶଯ୍ୟାରେ ଶାୟିତା ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିବା ଶ୍ଳୋକଟି —

“କିଂ ଶିବରେକ୍ଳମବିମର୍ଦ୍ଦିତ୍ତିରାଦ୍ରୁ ବାତମ୍

ସଞ୍ଚାଳୟାମି ନଳିନୀଦଳ ତାଳବୃନ୍ତମ୍ ।

ଏଇ ଦୁଇଧାଡ଼ି ପରେ —

ଅଳେ ନିଧାୟ ଚରଣାବୁପେଦ୍ମତାମୌ

ସମ୍ବାହୟାମି କରତୋରୁ ଯଥା ସୁଖଂ ତେ”

— ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କର ଏଇ କଷ୍ଟଶାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମହାକବି କେତେ ରସିକ ହୋଇଥିବେ, ସେ କଥା ବୁଝାଇବାବେଳେ ବାଣୀଭୂଷଣଙ୍କ ଲୋମ ଟାଙ୍କୁରି ଉଠିବାର ମୁଁ ଦେଖୁଛି । ଏ ଭାବ ସଙ୍ଗରେ ପଣ୍ଡିତେ ଜୟଦେବ କୃତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର “ଦେହି ପଦପଲ୍ଲବମୁଦାରଂ”ର ତୁଳନା କରନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି କବି ରସିକ ନୋହିଲେ —

‘ଶୁଷ୍କଂ କାଷ୍ଠଂ ତିଷ୍ଠତ୍ୟଗ୍ରେ’ ହେବେ ସିନା — ‘ନିରସ ତରୁବର ପୁରତୋ ଭାତି’ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ରସିକ ନୋହିଲେ ସେ କି କବି ?

ସେହିପରି ନୈଷଧ ପଢ଼ାଇବାବେଳେ ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କ ବିରହ-ପୀଡ଼ିତ ମହାରାଜ ନଳଙ୍କର ସନ୍ଧ୍ୟାରାମରେ ଉଦ୍ୟାନରେ ବସି ତାଆଣିଆ ଖରା ଉପରେ ପଡ଼ିଥିବା ପାଟିଲା ବେଲକୁ ପ୍ରଥମେ ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କ କୁଚ-ଭ୍ରମରେ —

x

x

x

“ସ, ବାରନାରୀ କୁଚ ସଞ୍ଚତୋପମ୍

ଦଦର୍ଶମାଳୁର ଫଳଂପ୍ରତେଲିମ୍” —

ର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇବାବେଳେ ବାଣୀଭୂଷଣେ ଆମ୍ଭହରା ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ।

ମେଘଦୂତ ଗିରିର ରାମଗିରିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ‘ମାଳ’ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଇତ୍ୟାଦିରୁ ମହାକବି ଆମ ଏଇ ଓଡ଼ିଶା ଜୟପୁରର କୋରାପୁଟ ରାମଗିରିରେ ବସି ବିରହୀ ଯକ୍ଷର ମନକଥା

କଞ୍ଚନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୋ ମନରେ ଧାରଣା ଜନ୍ମାଇଥିଲେ ଏଇ ବାଣୀଭୂଷଣେ । ମୁଁ ଏଭଳି ପଣ୍ଡିତ ଦେଖୁ ନାହିଁ । ବଡ଼କଥା ହେଲା, ସେ ବହି ନ ଧରି ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ଖାଲି ମୂଳଟା ଓ କାରି ଦେଲେ, ଗଳଗଳ ଗାଇଦେଇ ଯାଆନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ଦେଖି ତାଟକା ହୁଏ । ଷ୍ଟାଠିକରୁ ବେଶୀ ବୟସରେ ସିନା ବୁଢ଼ା, ମାତ୍ର ମନରେ ସେ ଯୁବା ।

ମୁଁ ତାଙ୍କରି ପାଖରୁ ଗୁଡ଼ିଏ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପଢ଼ିଲି । ଗସ୍ତକୁ ନ ଯାଉଥିବାବେଳେ ଦି'ପହରିଆ ସେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ବସାକୁ ଆସି ଦି'ଘଣ୍ଟା ଅନ୍ତତଃ ପଢ଼ାଇ ଯାଆନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତେ ଟୋଳରୁ ମାସକୁ ଦରମା ପାଉଥିଲେ ମାତ୍ର ଦଶଟଙ୍କା । ସେଥିରେ ତାଙ୍କର କେବେହେଲେ ଅସୁଖୀ, ଅସନ୍ତୋଷିଆ ହେବାର ଦେଖୁ ନାହିଁ କି ଶୁଣି ନାହିଁ ।

ବସା ପଛପଟକୁ ଲାଗିକରି ପୋଖରୀ ହୁଡ଼ା । ପୋଖରୀଟି ପଦ୍ମବଣରେ ଭରା । ଖରାଦିନେ ଦି'ପହରିଆ ଗରମ ବେଳେ ବାଣୀଭୂଷଣଙ୍କ ବରାଦରେ ପୋଖରୀରୁ ପଦ୍ମପତ୍ର ଅଣାଇ ପାରିଦେଇ ବସୁ । ହେଲେ, ଅଳ୍ପବେଳ ପରେ ସେ ଗୁରା ଶୁଖିଯାଏ । ପଣ୍ଡିତେ ହସି ହସି କହନ୍ତି — କବିମାନେ ବିରହିଣୀର ବିରହ-ଶଯ୍ୟାରେ ପଦ୍ମପତ୍ର ବିଛାଇବା କଥା ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏଇମିତି ଶୁଖିଯାଉଥିବ ଓ ସଖୀମାନେ ଥରକୁଥର ପଦ୍ମପତ୍ର ବିଛାଇଥିବେ ସିନା ! ଉଠେ ହସ । ଏଇମିତି ରସ-ହସ ଭିତରେ କାବ୍ୟର ଆଲୋଚନା ଚାଲେ । ଖରଚ ହୁଏ କେବଳ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଡ଼ିମିଶା ପାନଖିଲ ।

ମୁଁ ତାଙ୍କ ଟୋଲୁ ପରିଦର୍ଶନ କରିଯାଏଁ ବେଳେ ବେଳେ । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ମୋତେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ହାକିମ ଭଳି ଦେଖନ୍ତି ବୋଲି ଭାରି ଲାଜମାଡ଼େ । ତାଙ୍କୁ ଏକଥା କେତେଥର କହିଛି । ସେ ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତି — “ସେଥିରେ କ'ଣ ଅଛି ? —

ଛଳ ବିଶେଷ ଦିବ୍ୟ ପୂଜାପାଇ

ଯେଉଁ ଛାନେ ଯେଉଁ ବିଧି ଯୋଗାଇ ।”

ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ତାଙ୍କର ରସିକତା, ତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତା ପାଖରେ ମୁଣ୍ଡ ନଇଁଯାଏ । ଆଜି ଆଉ ଏଭଳି ମହାତ୍ମା କ'ଣ ମିଳିବେ ? କିଏ କୁଆଡ଼େ ଗଲେଣି ।

କାଳ ସବୁ କରେ । କୁମ୍ଭାରର ଚକ୍ର ସବୁବେଳେ ବୁଲୁଛି । ଆଜି ତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁ ମୁଁ ।

ପଛଫେରା :

ଏହି ସମୟରେ ନୂଆଗଡ଼ ଭଣଜା (ରାଜାଙ୍କ ଭଣଜାକୁ ଏଇପରି ଡାକୁଥିଲେ ସେତେବେଳେ) ମୋର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ସମଧର୍ମୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୂରଦେଓ ତାଙ୍କ ରାସଦଳ ସହ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆସିବାକୁ ପତ୍ର ଦେଲେ । ସେ ବାସ୍ତବରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ନୂଆ

ତଙ୍ଗର ରାସ ଅଭିନୟ ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରଦର୍ଶନର ଆଗୁଆ ଲୋକ । ମୋତେ ଛାମୁରୁ ପତରା ହେଲା । ଆନନ୍ଦରେ ଡେଇଁ ଉଠିଲି ମୁଁ, ଯେତେପାରେ ଶତମୁଖରେ ତାଙ୍କ ଗୁଣ ଗାଇ ତାଙ୍କୁ ଡକାଇବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲି । ରାଜା କହିଲେ – “ଶୂରଦେଓ ରଜାଘର ପୁଅ । ତାଙ୍କ ରହଣିରେ ଯେପରି ଟିକିଏ ଅଣହେଲା ନ ହୁଏ । ପନ୍ଥାହାକେ ଗଉଡ଼ନ୍ତାରୁ ସେତକ ମୁଣ୍ଡେଇଲେ ଆମର ତାଙ୍କ ଆସିବାରେ ଓଢ଼ର ନାହିଁ ।”

ମୁଁ ‘ହଁ’ ଭରିଲି, ଶୂରଦେଓ ସଦଳବଳେ ଆସିଲେ । ପୁଣି କେତେକାଳ ପରେ ମୋ ନାଟ୍ୟକାର ଜୀବନର କୁହୁଳା ନିଆଁ ସୁଲୁକି ଉଠିଲା । ମନ ପଛଫେରା ହୋଇଗଲା ।

“ମଣିଷ ବିଚାରେ ଆନ – ଦଇବ ବିଚାରେ ଆନ ।”

– ଯେ ମହାତ୍ମା ଏ ସାର ବଚନଟା ଭାକି ଯାଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଏଇଟା ନିରୋଳ ଅଙ୍ଗେ ଲିଭା କଥା । ବେଳେ ବେଳେ ଆମେ ମୁଣ୍ଡିଆ ବିଚାରୁଁ – ଏମିତି କରିବି, ସେମିତି ହେବି ଇଶିତିଶ ନାନା କଥା । ହେଲେ ‘ଭବିଷ୍ୟ’ ଘର କୋଣ ଅନ୍ଧାରୁଆ, ଅଦେଖା ବା ଅଦୃଶ୍ୟ । ତେଣୁ ତା’ ନାଆଁ ଅଦୃଷ୍ଟ । ଜଣେ କିଏ ନିଶ୍ଚୟ ଅଛି – ସେ ଯେଣିକି ଚାଣିବ, ତେଣିକି ଯାଇ । ଥୋକେ ଆଜିକାଲି ଏ କଥାଟିକୁ ହେଁଟି ଦିଅନ୍ତି । ମୋ ଦୀର୍ଘ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତିରେ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ କଥାଟାକୁ ଦୋରବସ୍ତ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇପାରିବି ନାହିଁ । ସେତକ କଲେ ମୋ ଉପାଧି ହେବ ଆମ ଗାଉଁଳୀ ଭାଷାରେ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ – ‘ତିହଗାଲୁଆ’ । ଯେଉଁମାନେ ହେଁଟୁଛନ୍ତି ସେ ବି ଟିକିଏ ତାଙ୍କ ଜୀବନର କେତେକ ଘଟଣାକୁ ଫେଶେଇ ବସିଲେ ବଳେ ସତ-ମିଛ ବାରିବେ ବୋଲି ଅନୁମାନକୁ ଆସୁଛି ମୋର ।

ପାଠ ପଢୁଥିଲି, ବାପେ ଗଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ୍ତରିଆ ହୋଇ ରହିଲି । ବାପାଙ୍କର, ବୋଉର ଓ ମୋର ମଧ୍ୟ ଆଶା ଥିଲା ଏକ ଧାରରେ କବି, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଓ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ ହୋଇ ଫତ୍ତକା ଉଡ଼ାଇବି । ଯେ ସିନା ମଣିଷ ବିଚାର; କିନ୍ତୁ ସତରେ ଏ ବିଚାରର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଉପରକୁ ଆସିବାକୁ ଭଲ ଆମେ କିଏ ?

ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଲି କାହିଁକି ? ଚାକିରି କଲି କେମିତି ? କିଏ ଦେଲା, କାହିଁକି ଦେଲା, ଭବିଷ୍ୟତ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ’ଣ – କିଛି ଠଉରେଇପାରେ ନାହିଁ । ଆଛା, ଚାକିରିତ କଲି, ରଜାଙ୍କର ଗେଲବସରିଆ ହୋଇ ଘିଅ ଦୁଧରେ ଦିନ ନେଉଥିଲି । ପିଲାଦିନର ସେ ନାଟ, ଗୀତ, ସେ ଅଭିନୟ, ଏସବୁ ତ ଟିକିଏ ଟିକିଏ କରଛଡ଼ା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ପୁଣି ଦରଲିଭା ପାଉଁଶ ତଳି ନିଆଁ ରଡ଼ରେ କୁହୁଳା ପକାଇଲେ ମୋର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗୋବିନ୍ଦ ଶୂରଦେଓ, ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆସି । କାହିଁକି ବା କିପରି ଏ ଘଟଣା ଘଟିଲା ? ଯେ କ’ଣ ମୋ ଇଚ୍ଛାରେ ନା ମୋ ବିଚାରରେ ଘଟିଲା ?

ଶୂରଦେଓ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆସିଲେ ସଦଳବଳେ । ଉଆସ ମେଲାରେ ବନ୍ଧା ହେଲା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ । ଅମଳ ପୁଣି ଝାଙ୍କିଲା ମୋତେ । ଦଳ ଭିତରେ ସେଇ ପୁରୁଣା ଚିହ୍ନାକଣା

ଫକିରା, ପାଣ୍ଡୁଆଁ, ରୁଷା – ଅପୂର୍ବ ଯାହାଙ୍କର ଅଭିନୟ । ଏବେ ଯଦି ସେ ଅମଳର କଥା ହେତୁ ରଖି କେହି ଏ ଦୁନିଆଁରେ ଥିବେ, ସେ କେବେ ଫକିରା (କୃଷ୍ଣ ଭୂମିକା)ର ସେ ମହୁଝରା କଷ ପାସୋରି ପାରି ନ ଥିବେ ।

ଶୂରଦେଓ ସାତ ଆଠଦିନ ରହିଲେ । ମୁଁ ବାହୁଡ଼ି ଗଲି ପୁଣି ସେଇ ବିସୋରା ପୁରୁଣା ଦିନକୁ, ନଗଦ କଥା ପାସୋରି । ଖୁଆ ପିଆ, ବସ ଉଠ – ସବୁ ଏଇ କେଇ ଦିନ ପୁଣି ଏକାଠି ଚାଲିଥିଲା । ଖାଇବା ତାପ୍ତର୍ଯ୍ୟତା ଥିଲା ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଜୀବନର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ପରିପାଟୀ । ମୋର ବି ସେତକ ଅଛି । ତେଣୁ ଦୁହେଁ ମିଶି, ସେକାଳ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ପରି ଗଡ଼କାତରେ ଯାହା ମିଳୁଥିଲା, ସେଇଥିରେ ଅମୃତ ଭୋଜନ ତିଆରି କରୁଥିଲୁଁ । କଷି ବାଇଗଣରେ ଗୁଡ଼ ତେନ୍ତୁଳି ଦେଇ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାର ରାଇତା ଶୂରଦେଓଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ଭୋଜନ ଥିଲା । ଏଇଟା ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ରାନ୍ଧନ୍ତି ନିଜେ, ଯଦିଓ ମୂଷାପଣ ପୂଜାରୀ ମନ୍ଦ ରାନ୍ଧୁଣିଆ ନ ଥିଲା ।

ଦିନ କେଇଟା ଆଖି ପିଛୁଳାକେ ବିତିଗଲା । ସୁଖର ଦିନ ଗୁରାକ ନା, ତେଣୁ ଏ ଦିନମାନ ସତେ ଚବିଶଘଣ୍ଟିଆ ନୁହେଁ ପରା !

ଶୂରଦେଓ ଆଉ ତାଙ୍କ ଦଳଙ୍କର ରଜାଘରୁ ବିଧିମତ ଦୋଶାଳ, ପାଟ ଯଥା ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି ବଂଧାଇ ସହ ବିଦାଳି ସରିଗଲା । କେତେଖଣ୍ଡ ଶଗଡ଼ଗାଡ଼ି ସଜ ହୋଇ ଦୁଆରକୁ ଆସିଲା । ହାତୀ ଅମାରା କଷା ହୋଇ ଠିଆ ହେଲା । ଶୂରଦେଓ ବିଦାୟ ହେବେ । ଅମାନିଆଁ ଆଖି ଦି'ଚାକୁ ଯେତେ ରୋକିଲେ ବି ଧାର ଧାର ଲୁହ ଗଡ଼ି ଆସିଲା ମୋର । ପିଲାଗୁରାକ ବି ଏଇ କେଇଟା ଦିନର ମାୟାରେ କାନ୍ଦି ଉଠିଲେ । ଶୂରଦେଓ ତ କାନ୍ଦିକରି ବିଦାୟ ନେଲେ ମୋଠୁଁ ।

ରାସଦଳ ଗଢ଼ା :

କାଳ ଯାଏ – କଥା ରହେ । ଏଇ ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଦଳର ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆସିବାରେ ମୋ ଡଙ୍ଗାମଙ୍ଗ ମୋଡ଼ା ବଦଳାଇଲା । ନିଶାଖୋର ତ ! ଟିକିଏ ଖାଲି ଦୂରଛଡ଼ା ହୋଇ ଦରପାସୋରା ହୋଇଥିଲା ସିନା ! ପୁଣି କଟକ ଲାଗିଲା । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରୁ ଦଳେ ନିପଟ ଅରଣା ବାଳକ ଯୋଗାଡ଼ି – ମୁଁ ରାସଦଳ ଆରମ୍ଭରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲି । ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହିର ଗୋପାବ୍ରହ୍ମା ଛୁଟିଲେ ମୋ ସାଥୁକି ଯୋଗାଣିଆ । ଶୂରଦେଓଙ୍କ ରାସଦଳ ନଗଦରେ ଲୋକଙ୍କୁ ରସାଇ, ମନାଇ ଯାଇଥାଏ । ଏକଥା ସତ ଯେ, କୌଣସି ବସତିରେ ଯାତ୍ରା, ଥିଏଟର ଦଳ ଆସି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ଯିବା ପରେ ସେଠାର ଥୋକେ ଲୋକଙ୍କୁ ସେଇ ଅମଳ ଦିନାକେତେ ଘାରେ । ଏଥିପାଇଁ ଅନେକ ଜାଗାରେ ଆମେତର ବା ସୌଖୀନ ନାଟ୍ୟଦଳ ସରାଗରେ ରଙ୍ଗବୋଳି ହୋଇ, ଭଲ ହେଉ ବା ମନ୍ଦ ହେଉ, ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଠିଆ ହେବାଟା

ଅଜଣା କଥା ନୁହେଁ । ତେଣୁ ବାଳକ ସଂଗ୍ରହରେ ଆଦୌ ଭିଡ଼ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ – ବିଶେଷକରି ମୁଁ ସେତେବେଳେ ରାଜଅନୁଗ୍ରହୀଥୀ । ଗୋପୀବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ ରଜାଘର ଚାରି ପୁରୋହିତ ଘରକୁ ଘରେ । ସଙ୍ଗାତ ନ ଜାଣିଲେ କ’ଣ ହେଲା, ଗୀତ ନାଚର ସଉକିଆ ସେ । ଶିଖରପୁର ବୋଲି ତାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଏ ମାଫି ଗାଆଁ ଥାଏ । ବଗ-ସାମଲ ଓ ମୟୂର-ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପ୍ରଭୃତି ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ସେ ଗାଆଁକୁ ବୁଲିଯିବାର ହେତୁ ଅଛି, ଏବେ ମୋର । ବ୍ରହ୍ମାଏ ମୋ ବସାକୁ ଏକପ୍ରକାର ଦୋଘରା କଲେ । ବହିଲେଖା ହେଲା – ‘କଳଙ୍କ ଭଞ୍ଜନ’ । ଅଭିନୟ, ନାଚ, ଗୀତ ସବୁ ଶିଖାଇଲି ମୁଁ । ହାତେ ହାତେ ରଙ୍ଗ ତୁଳି ଧରି ସିନ୍ଦୂ, ଉଇଙ୍ଗସ ତିଆରିଲି । ଚାକିରି ତ ରାଜାଙ୍କ ଯୋଗରୁ । ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖ ଆଜ୍ଞା ମୋତେ – “ଇୟୁଏତା – ହେଲା ପିଲାଙ୍କ ହାଜିରା ଖାତାର ‘ଅ’, ‘ଉ’ (ଅନୁପସ୍ଥିତ ଏବଂ ଉପସ୍ଥିତ ଶବ୍ଦ ଦୁଇଟିର ସଙ୍କେତବର୍ଣ୍ଣ) ବୋଲି ପରିଦର୍ଶନ ବହିରେ ଦି’ହରପ ଲେଖା ହେବା କଥା । ବେଶି କୁଆଡ଼େ ନ ଯାଇ ଗଡ଼ରେ ରହି, ନଅରକୁ ନିତି ସଞ୍ଜରେ ଯାଇ ଦେଖା କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏ କଥାରେ ମୁଁ ଟିକିଏ ହସିଦିଏଁ; କିନ୍ତୁ କାମରେ ଗଫାଳତି କରିବାକୁ ନାପସନ୍ଦ କରେ ମୁଁ । ଏ ରାସବେଉଆ ସାଥୀକି ବୁଲା ଚାକିରି ! ଏ କି ପୋଷାଏ ? ବାଉଁଶ ତ ମୂଳରୁ ଗୋଜା – ତାକୁ ପୁଣି ସଙ୍କଷ୍ଟବ କିଏ ? ମନ ତ ଯାଇ ରାସଦଳରେ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବି କେମିତି ? ଶୁଣିଥିଲି, ଏବେ ଜଣେ କହିଲେ – ‘ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଯେମିତି ସୁଖପାଏଁ – ତମକୁ ବି ସେମିତି ସୁଖପାଏଁ ।’ ଯେ’ ଖାଲି ମନବୋଧୁଥା କଥା ସିନା ! ଭଲା ଗୋଟିଏ ମେଘରେ ଯୋଡ଼ାଏ ଜହ୍ନ କି ଉଇଁବ ? ଏକ ସିଂହାସନରେ ଦୁଇ ରାଜା ! ଦୁଇ ନାଆରେ ଗୋଡ଼ ଦେବା କଥା ପରି ଅବସ୍ଥା ହେଲା ମୋର ।

ବଡ଼ାମ୍ବାରେ ରାସ :

କିଛିଦିନ ରଗଡ଼ା ରଗଡ଼ି ପରେ ଦଳ ଟିକିଏ ବାଗେଇ ଆସିଲା । ପହିଲି ପ୍ରଥମ ହୋଇ ଛାମୁରେ ଆମ ଦଳର ଅଭିନୟ ଦେଖା ହେଲା, ସଭିଏଁ ପସନ୍ଦ କଲେ । ସେଇଠୁ ମନ ଆଗକୁ ସୋରେଇଲା । ଛାମୁରେ ଜଣାକରି ଦଳଘେନି ବଡ଼ାମ୍ବା ଗଲି । ବଡ଼ାମ୍ବାରେ ରାଜା ଆଆଦି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜେ । ସେ ତ ମୋର ଜଣାଶୁଣା । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୋହନରେ ଉଇଙ୍ଗସ୍ ଆଉ ପରଦାମାନ ଟଣାହେଲା । ସେଇ ମଞ୍ଚରେ ୩।୪ ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଖାଗଲା । ସେତେବେଳକୁ ‘କଳିଙ୍ଗ ଭଞ୍ଜନ’ ପଛକୁ ‘ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଭଞ୍ଜନ’ ଲେଖା ଓ ଶିଖା ସରିଥାଏ । ଛଅ ସାତଦିନେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ବାହୁଡ଼ିଲି । ବାଟରେ ପଦ୍ମାବତୀ ଓ କଣ୍ଠିଲୋ ଇତ୍ୟାଦି ଗାଆଁମାନଙ୍କରେ ମଞ୍ଚ ବନ୍ଧା ହୋଇ ଅଭିନୟ ହେଲା, ଟିକଟ କରି ।

ଯୁବରାଜ :

ମୁଁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାଗଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ମାସେ ବିତିଗଲା । ଏଥିଭିତରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ଏକ ଗଣଗୋଳ ପରିସ୍ଥିତି ଉପୁଜିଥାଏ । ଆସି ଶୁଣିଲି, ଦେଉ ସାଆନ୍ତ

(ବିରୁଳିର, ପାଟମହାଦେଇଙ୍କ ଭାଇ)ଙ୍କ ପୁଅକୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜା ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କରିବେ । ପଠାଣୀସାଆନ୍ତଙ୍କ ପୁଅ ଚକ୍ରଧର ସିଂହ ରାଜବଂଶୀ ଓ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କିତ । ସେ ଏଥିରେ ବାଧା ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଦିଆନ ଭଗତବାବୁ ମୋତେ ତାହାଣପାଳିଆ କରି ଖୋଜୁଥାଆନ୍ତି । ଚକ୍ରଧର ସିଂହ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ବଲପୁର ପଲିଟିକାଲ୍ ଏଜେଣ୍ଟଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧା'ଧପଟ କରି ଲଢ଼ିଲେ । ହେଲେ ଫଳ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ପାଟହାତୀ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ କଳସ ଭାଲିଲା ନାହିଁ ।

ବଡ଼ ଜାକଜମକରେ ଏ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହେଲା । ଭଗତବାବୁ ଉଦାରମନା ଲୋକ । ରାଜ୍ୟଯାକର ପଧାନ, ସର୍ବରାଜାର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଡକରା ହେଲା, ଖୁଆପିଆ, ବାଣ ରୋଶଣି, ନାଟତାମସା ଚାଲିଥାଏ । ମୋ ରାସ ନୂଆଦଳ ବି ବାଦ ପଡ଼ିଲେ ନାହିଁ । ନୂଆଗଡ଼ରୁ ବାଇନାଟ ଦଳ ଅଣାଗଲେ । ସେତେବେଳେ ଏ ନାଟ ଥାଏ । ମନେଅଛି ‘ରାଧା, ଦରିଆ ଓ ଜଗନା’ ନାମରେ ତିନି ଭଉଣୀ ନୂଆଗଡ଼ରୁ ଆସିଥିଲେ । ଗୀତ ନାଟ, ଯାହା ହେଲା ସେ ଯେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର, ତାହା ମୁଁ କହିପାରିବି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଗରାଖ ତ କିସମଝୁରୀ – କାହା ପସନ୍ଦ କେମିତି । ବାକି ରାଧାମଣିର ଦୈବୀଦତ୍ତ ତଳା-ତଳା-କଳା ଆଖି ଯୋଡ଼ାଟି ବହୁତ ଲୋକଙ୍କ ମନ ଚଢ଼ିଲା ଯେବାର ମୁଁ ଜାଣେ । ତାଙ୍କ ଗୀତର ଘୋଷାପଦ ପଦେ ଅଧେ ଏବେ ବି ମୋର ହେତୁ ଅଛି – ‘ମୁଁ କାହା କର ଧରିବି’ ଆଉ ‘କାନ୍ତ ବିନା ଦିବା ରଜନୀ ସଜନୀ କୋଟି ଯୁଗ ସମ ହେଲାଟି ରେ’ – ସବୁ ଆମ ପୁରୁଣା କବିଙ୍କ ରଚନା ।

ବାଇଆନା ନାଟ ତ ! ହେଲେ ବେଶ, ନାଟ ଭଙ୍ଗି, ଗାଇବା ତଳ ଅଭିନୟ ଚାତୁରୀ – ସବୁଥିରେ ଓଡ଼ିଶୀ ତଳାରଙ୍ଗ ଲାଗି ରହିଥିଲା । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାବାସିଏ ଗୀତ ରସିକ । କହିଛି ତ ସେଠାରେ ସଙ୍ଗୀତର ବେଶି ଚର୍ଚ୍ଚା ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଓ ନାଟ ତାଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା ।

ଦେଉ ସାଆନ୍ତ ବିରୁଳି ଆଡ଼ରୁ ପଞ୍ଚାଏ ଦକ୍ଷିଣୀ ‘ସଖୀପିଲା’ ଅଣାଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଯେଉଁ ଗୀତ ଗାଇଲେ, ସେଥିରେ ହିଁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ଦେଖାଣାହାରିଏ ଟିକିଏ ନାକ ଟେକିଲେ, ପହିଲୁ ଗୀତର ଭାଷା ଶୁଣି । ତା’ ବି ମନେ ଅଛି ମୋର । ସେମାନେ ଗାଇଥିଲେ – “ମୋହନ ରାତି ଚିନା ପୋଡ଼ିଲା ମା” – ଅର୍ଥାତ୍ ସିଧା ଓଡ଼ିଆରେ ‘ମୋହନ ରାତି ଚିହ୍ନା ପଡ଼ିଲା ମା ।’

ଗୀତଟିର କଥା ବା ଗୀତ ରଚନା ଓଡ଼ିଆ ସିନା, ହେଲେ ଉଚ୍ଚାରଣ ବାଗ ତେଲଙ୍ଗି ପରି ଜଣାଯାଉଥିବାରୁ ‘ମୋହନ’ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୋଇ ବୋଲାଉଛି ‘ଓ’ ଏବଂ ‘ଚିହ୍ନା’ ଶବ୍ଦର ‘ହ’ଟି ଦେହଛପା ଦେଇ ରହିଛି ‘ନା’ ଅକ୍ଷର । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସଂଯୋଗରେ ଆସି ତତ୍ତ୍ୱପ ମୁଣ୍ଡକଟା ଗଣ୍ଡିକଟା ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଗୀତର

ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖୁ ଭାରି ଦୁଃଖ ଲାଗିଲା । ମନେପଡ଼ିଲା – ‘ହିଲ୍ ମାଷ୍ଟରସ୍ ଭଏସ୍’ କୋମ୍ପାନୀର ସେଇ ସମୟର ଖଣ୍ଡେ ରେକର୍ଡ଼ କଥା । ଗୀତଟିର କଣ୍ଠ-ଶିଳ୍ପୀ ହେଲେ ଜଣେ ବଙ୍ଗବାସୀ । ସେବେଳର ଅନେକ ଲୋକ ସେ ଗୀତଟି ଶୁଣିଥିବେ । ହୁଏତ କାହାରି ହେତୁ ଥିବ ମଧ୍ୟ, ଗୀତଟିର କଥା – ‘ମୋତେ କାଲିକି ତାକୁ କଲା ମାଜକଡ଼’ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବ୍ୟାଧ୍ରସ୍ତ ବିକଳାଙ୍ଗ ସ୍ଵରୂପର ଏ ଖଣ୍ଡିଏ ପରା କୁଆଡ଼େ ହାସ୍ୟୋଦ୍ଦୀପକ ରେକର୍ଡ଼ !

ଦକ୍ଷିଣୀ ସଖୀପିଲାଙ୍କ ବେଶ, ଗୀତ, ନାଚ, ବାଜା ଇତ୍ୟାଦି ଦିନାକେତେ ବଜାର ହାଟର ‘ଟିକଲ’ ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇ ରହିଲା । ବିଶେଷକରି ଗାଇଲାବେଳେ ସ୍ଵରର ଘନ ଘନ କମ୍ପନର ସାତ୍ତ୍ଵିକ ଅନୁକୃତ କେବଳ ଗୀତରେ ନୁହେଁ, କଥା କହିବାବେଳେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୋତା, ବକ୍ତା – ଦୁଇ କୁଳକୁ ବେଶ୍ ହସାଉଥାଏ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ରୀତିର ଅଖଣ୍ଡସ୍ଵର ପ୍ରକାଶରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ କାନମାନ ସେତେବେଳେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ କେହି କେହି ସଖୀପିଲାଙ୍କ ଗୀତ ଶୁଣି ‘ଅରାବାତ’ ମାରୁଛି କି ବୋଲି ହସି କହିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଏହିସବୁ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହେଉ, ସୁରୁଖୁରୁରେ ରାଜାଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଉତ୍ସବ ନିର୍ବାହ ହୋଇଗଲା । ଯୁବରାଜ ହେଲେ ଦେଉସାହେବଙ୍କ ଟିକି ପୁଅଟି ।

ପରେ ପରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଚାକିରି ଆଉ ମୋତେ ସୁଖ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ନାଚକ ନିଶା ପୁଣି ଝାଙ୍କିଲା ।

ପରିବର୍ତ୍ତନ :

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଯାଇ ଆଷାଢ଼ ପଶୁଥାଏ, ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ସଂସ୍କୃତି ଟୋଲର ବାଣୀଭୂଷଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପାଖରୁ ମୁଁ ପଢୁଥାଏଁ ମେଘଦୂତ । କହିଛି ତ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟଙ୍କର ବହି ବା ପୋଥି ଲୋଡ଼ା ହୁଏ ନାହିଁ । ସବୁ ଗୋଟି ଗୋଟି ମୁଖସ୍ଥ । ସେ ମୋତେ ନୈଷଧ ପଢ଼ାଇ ଥିଲେ । ଓଁକାରି ଦେଲେ ଅନର୍ଗଳ ଶ୍ଳୋକ ଗାଇ ଅତି ସରସ ଭାବରେ ଅର୍ଥ ବିସ୍ତାରି କହି ଯାଆନ୍ତି । ମେଘଦୂତ ଠିକଣା ବେଳରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ । ଚାକିରି ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ କେତେ ଭାବି ହେଲି । ରାଜାଙ୍କ ସରାଗ, ଲୋକଙ୍କ ଆଦର, ନିଜର ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ, ଧନ ଅର୍ଜନ – ଏସବୁ ଆଡ଼େ ଓ ଅନ୍ୟଆଡ଼େ ରାସଦଳ । ଉଡ଼ାମନ କେଉଁ ତାଳ ଧରିବ ? ଭାବି ଭାବି କେତେ ବଉଦ ଉହାଡ଼ିଆ କାଳିକହ୍ନ, ଉଦୁଆ ଆଖି ଆଗରେ ମିରିଗାଟିରା ମାରିଛି ।

ହଠାତ୍ ବାଟ ଠିକଣା କରିହେଲା ନାହିଁ । ଏତିକିବେଳେ ରାସଦଳ ପରିଚାଳକ ଗୋପୀ ବ୍ରହ୍ମାଏ କହିଲେ – “ବାବୁ ! ନୂଆଗଡ଼କୁ ପାର୍ଟି ନେଇ ଯାଆନ୍ତେ । ବର୍ଷାଦିନ ତ ହୋଇ ଆସିଲା । ଚାରି ଆଠଦିନ ବୁଲି ଆସନ୍ତେ ନାହିଁ ?” ମୁଁ କହିଲି – ‘ଛୁଟି ଯୋଗାଡ଼ି ପାରିଲେ ସିନା ! ଆଜ୍ଞା, ଦିଆନବାବୁଙ୍କୁ କୁହେ – ଛାମୁରେ ଜଣା କରେ । ଚେଷ୍ଟା କଲାଉତାରୁ ଦେଖାଯିବ ।’

ଚାକିରିର ଟାଣଠାରୁ ରାସଦଳର ଟାଣଟା ଯେ ବେଶି – ଏଇକଥା ଅନୁଭବ କରି ମୁଁ । ହେଲେ କଥା ଅଛି ତ – ‘ଦଇବ ଦଉଡ଼ି ମଣିଷ ଗାଲି’ – ଦେଖେ, ଦଉଡ଼ି କୁଆଡ଼କୁ ଚାଣୁଛି ?

ତୁଆଗଡ଼ରେ ରାସ :

ତାହାଣ ବାଁ ଦି’ପଟରେ ଜଗୁଆଳି ପରି ମଥାଟେକି ପହରା ଦେଇ ତୁଆଗଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଛି ‘ରୁଖୀ’ ଆଉ ‘ବଳରାମ’ ଦୁଇଟି ପାହାଡ଼ । ଦୁହେଁ ରସିକପଣରେ କେହି କାହାକୁ ଉଣା ନୁହନ୍ତି । ନାଗେଶ୍ୱର ଆଉ ମାଳତୀଚାହିଆ ମଥାରେ ଖୋଷି, ଗଡ଼ଟାସାରା ମହକ ଚହଟାଇ ତୁଆଗଡ଼କୁ ପୁରୁଣାଗଡ଼ କରିଦେବାକୁ ଏ ଦୁହେଁ ଯେମିତି ନାରାଜ । ଭଞ୍ଜକବି ଏଇଠି, ଯଦୁମଣି ଏଇଠି । କେତେଦିନରୁ ତୁଆଗଡ଼ ଦେଖିବାର ଗୋଟାଏ ବାଞ୍ଛା ଥିଲା । ଏ ପୁଣି ମୋର ମାମୁଘର ଗାଆଁ । ଏଇଠି ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ଅଛି । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ଇନିସପେକ୍ଟରଙ୍କ ପଣ୍ଡିତ ଚତୁର୍ଭୁଜ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଭାଇ ସନାତନ ମିଶ୍ର ଆଆନ୍ତି ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ । ମୋ ମାମୁ କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ପଟ୍ଟନାୟକ (ଏବେ ସ୍ୱର୍ଗତ) ସେତେବେଳେ ତୁଆଗଡ଼ ସ୍କୁଲ ସମ୍ବହର ପରିଦର୍ଶକ । ଯୋଗକୁ ପରୀକ୍ଷକ ରୂପେ ମୁତୟନ ହୋଇ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରୁ ମୁଁ ଗଲି ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରୁ ମନ ଉଡୁ ଉଡୁ ହେଲାବେଳକୁ ଏ ଯୋଗ ପଡ଼ିଥାଏ । ମନେକଲି ବାକି ଥିବ କାହିଁକି ? ତୁଆଗଡ଼ଟା ଦେଖା ସରିଥାଉ । ସେତେବେଳେ ତୁଆଗଡ଼ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଡ୍ୱାଡ଼ସ୍ ଅଧୀନରେ । ରଜା ଗାଦି ପାଇ ନ ଥାନ୍ତି । ସମ୍ବଲପୁରୀଆ ପଟେଲବାବୁ ଆଆନ୍ତି ପଲଟିକାଲ ଏଜେଣ୍ଟ ନମୁଦୀ ଶାସକ । ଶିକ୍ଷା କାଳ । ଦେବୋତ୍ତର ବିଭାଗ ବଡ଼ ଭଲ ଚାଲିଥାଏ । ଭୋଗରାଗ ଭାରି ସରସା ।

ସତ କଥା :

‘ମୁଣିକି ମୁଣି – ଧୂଆଁପତ୍ରକୁ ମୁଣି’ । ମୁଁ ତୁଆଗଡ଼ ଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଣେ କେତେ ସଙ୍ଗୀତ-ପାଗଳା ଛାଏଁ ଛାଏଁ କୁଟିଗଲେ । ପରୀକ୍ଷା ତ ଚାଲିଲା । ଗାଉଣା ବାଜଣା ଭୋଜିଭାତ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ହେଲା ନାହିଁ । ତୁଆଗଡ଼ରୁ ସେତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଚର୍ଚ୍ଚା ଉଭାଇ ଯାଇ ନ ଥାଏ । ଗଡ଼ର ସୋମନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଉ ବାଞ୍ଛାନିଧି ପଟ୍ଟନାୟକ (ପରେ ସମ୍ପର୍କରେ ମୋର ଭିଣୋଇ) ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣସାଇର ଜଣ କେତେ ଗାୟକ ଗୀତ ଗାଉଥାଆନ୍ତି ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଛାଡ଼ିଲି :

ତୁଆଗଡ଼ରୁ ଫେରି ପ୍ରାୟ ମାସଟାକ ପରେ ମୁଁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଛାଡ଼ିଲି । ଚାକିରିକି ମନହେଲା ନାହିଁ । ଇସ୍ତଫା ଦେଲି । ସତେଯେମିତି କିଏ ଧକ୍କା ଦେଲା ଚାକିରି ଛାଡ଼ିବାକୁ । ବର୍ଷାଦିନ ।

ନଈ କୂଳ ଖାଇ, ଭଉଁରୀ ଖେଳାଇ ଧାଇଁଛି । ସେଇ ନୀଳମାଧବ । ଏଇବାଟେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ପ୍ରବେଶ, ପୁଣି ଏଇବାଟେ ପ୍ରସ୍ଥାନ । ମନେପଡ଼ିଗଲା, ଗାଉଁଳୀ ପହଳି ‘କେଉଟ, ଯୋଉ ବାଟେ ଆସିଥିଲ, ସେଇ ବାଟେ ଲେଉଟ ।’ ମହାନଦୀ ପାରହୋଇ ଭଙ୍ଗାରିକାଙ୍କ ଦର୍ଶନ କରି ଆସିଲି ବଡ଼ାୟା ।

ମୋର ଦାଦା ସ୍ୱର୍ଗତ ମନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ ସେତେବେଳେ ନଅର ସୁପରିଷ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ । ବାପାଙ୍କ କାଳ ହେବାପରେ ବଡ଼ାୟାରେ ଥିବା ଜେଜବାପାଙ୍କ ଅମଳର ଜମିବାଡ଼ି ସୁତ୍ରେ ସୁତ୍ରେ ଏକାକୀ ନିଜ ନାମରେ କରିନେଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଆଆନ୍ତି ଦାଦା ଆମର । ଏକଥା ମୁଁ ପରେ ଜାଣିଲି । ମୋର ଏ ଅଚାନକ ଉପସ୍ଥିତିଟା ତାଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗିବା ପରି ମନେ ହେଲା ନାହିଁ । ଯୋଗକୁ ବୋଉ ସେଠିକି ଦିନାକେତେ ହେବ ଆସିଥାଏ । ସେଇ ଖବର ପାଇ ମୁଁ ବଡ଼ାୟା ଯାଇଥିଲି । ଲଗାଣ ବର୍ଷା ସୁଆତି ଚାଲିଥାଏ । ଦିନରାତି ବେଙ୍ଗରଡ଼ିରେ କାନ ଡାବଧା ହେଇଯାଉଥାଏ । ଏମିତିବେଳେ ମୁଁ ବାହାରିଲି କଟକ । ମୋ ସାଥରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାସଦଳର ତିନୋଟି ପିଲା ଆଆନ୍ତି ।

କଟକ ଯାତ୍ରା :

ରଜାଙ୍କୁ ହାତୀଟାଏ ମାଗିଲି ଯିବାକୁ ଗୋପୀନାଥପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସେଇଠୁ ତଙ୍ଗାଧରି କଟକ ଯିବା କଥା । ଦାଦା ତଙ୍ଗା ଠିକଣା କରି ଦେଉଥାନ୍ତି । ବୋଉର ଜମା ମନ ନ ଥାଏ ଏ ଝଡ଼ି ବରଷାରେ ତା’ର ଏକୋଇର ବଳା ବିଶିକେଶନକୁ ଦି’କୂଳଖୁଆ ନଈରେ ତଙ୍ଗା ଭସାଇ କଟକ ଯିବାକୁ । ହେଲେ, ଉପାୟ ନାହିଁ ତା’ର । ଛଳ ଛଳ ଆଖିର ଲୁହ ତା’ ମନ ପୋଡ଼ିକଥା ନୀରବରେ କହି ଦେଉଥାଏ ମୋତେ । ଦାଦା କିନ୍ତୁ ମୋ କଟକ ଯିବା ଯୋଗାଡ଼ରେ ଆଗଭର ।

ଗୋପୀନାଥପୁର । ତଙ୍ଗା ମହାନଦୀ ଘାଟରେ ଖଟା ହୋଇଛି, ବୋଝାଇ ହୋଇଛି ଗୁଡ଼, ଆଉ ଆଉ କେତେ କଅଣ । ଗହରେ ନାକ ଫାଟିଯାଉଥାଏ । ତଙ୍ଗା ଚାଳଟି ସାଧାରଣତଃ ଚୁଆଁଣିଆ । ସେଥିରେ କୌଣସି ମତେ ଗଳି, ତଙ୍ଗା ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ହେଲା । ନାଉରିଏ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏଥର ମଙ୍ଗୁଆଳ କହିଲା ନାଆ ମେଲିବାକୁ । ଦାଦା ବିଦାୟ ଦେବାବେଳେ କହିଲେ — ‘ଚାକିରି ବାକିରି ଗୋଟେ କରି ଘରକୁ ଫେରିବୁ’ । ଓଃ ! ଛାତି ଭିତରଟା କେମିତି ମୋର ଧକ୍କା ଖାଇଲାପରି ଲାଗିଲା । ସତେ ଶ୍ୱାସରୁଷ୍ଟ ହେଲାପରା ! ଆଖି ଆଗରେ ଗୋଳିଆ ପାଣି । କୂଳ ଦେଖା ଯାଉ ନ ଥାଏ । ଏଣେ ମୋ ଆଖିକୁହ ସେଇପରି କୂଳ ଲଢୁଥାଏ । ମୁଁ ଅଧା ସଞ୍ଜ ଭାଷାରେ ଦାଦାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଲି — ‘ହଁ’ ।

ସାପ ମୁଣ୍ଡକଟା ସୁଅ । ଅକାତକାତ ପାଣି । ପାଲିକରି ଚାରିଜଣ ଲେଖାଏଁ ଭେଣ୍ଡିଆ ମୁଣ୍ଡରେ ଝାଁପି ମୁଣ୍ଡାଇ ନାଆ ଚାଳର ମଥାନ ଉପରେ ଗୋଡ଼ ଲମ୍ବାଇ ବସି ଆସୁଲା

ଚଳାଇବାରେ ଲାଗିଲେ । ମୋ ମନ ଭିତରେ ଏଣେ ସେଇ ଆହୁଲା ବେଗରେ ଯେମିତି ହୁମୁକାଣି ବୟାର ଖେଳି ଯାଉଥାଏ । ଏ ଅସମୟ – ବରଷା ବୋଲେ ମୁଁ, ପବନ ବୋଲେ ମୁଁ – ଏତିକିବେଳେ ଦାଦାଙ୍କ ମୁହଁର ସେ କଥା ପଦକ ମୋତେ ଯେମିତି ବାଧୁଛି, ଆଜି ବି ତାକୁ ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ, କି ପାରିବି ନାହିଁ ଜୀବନରେ ଭୁଲି ।

ଚାକିରି ତ ଛାଡ଼ିଲି, ଚାକିରି କରିବି ନାହିଁ ବୋଲି । ପୁଣି ସେଇ କଥା ? କଟକ ଯାଉଥିଲି, ଚେଷ୍ଟା କରି; ଗୋଟାଏ ରାସପାର୍ଟି ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ । ଦାଦା କିନ୍ତୁ କହିଲେ ଚାକିରି କରି ଘରକୁ ଫେରିବି । କେତେ କ’ଣ ଭାବି ଭାବି, ଗୁଡ଼ ଗନ୍ଧରେ ନାକ ଫଟାଇ ପ୍ରାୟ ୭ । ୮ ଘଣ୍ଟାରେ କଟକ ଫାଶିଦିଆ ବରଘାଟରେ ନାଆରୁ ଉତୁରିଲି । ପ୍ରଖର ସୁଅରେ ଡଙ୍ଗା ତାର ବେଗରେ ଚାଲିଥାଏ । ତେଣୁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ଲାଗିଲା ।

ତା’ପରେ ଯିବି କେଉଁଠିକି ? ହାତରେ ମାତ୍ର ଟଙ୍କା ଦିଓଟି । ସେଥିରୁ ମହଙ୍ଗୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ନାଉରାମାନଙ୍କୁ ଦେଲି ଟଙ୍କାଟିଏ । ସିଧା ବାହାରିଲି କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀକୁ – କିଏ ଯେମିତି ମୋତେ ପଠାଇଦେଲା ।

ସେତେବେଳକୁ ମୋର କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ, ବାୟାଧନଟି ଓ ଧୂବ ନାଟକ ଛାପା ସରିଥାଏ । ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କୋମ୍ପାନୀ ବହି ଦୋକାନରେ ବହି ଜମା ଦିଆ ହୋଇଥିଲା । ସେଇ ବାବତରୁ କିଛି ଟଙ୍କା ମିଳିଲେ ଅବା ମିଳିଯାଇପାରେ । ଏଇ ଭରସାରେ ମୁଁ କମ୍ପାନୀ ଆଡ଼କୁ ଦାଣ୍ଡେଇଲି, ଫାଶିଦିଆ ବର ପାଖରୁ, କୁଲାଟିଏ କରି ।

ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀର ମ୍ୟାନେଜର ଆଥାନ୍ତି ଓକିଲ କାଶୀନାଥ ମହାନ୍ତି । ପରିଚୟ ଦେବାପରେ, ସେ ବଡ଼ ଆଦରରେ ତାକି, ବସାଇଲେ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହୁଙ୍କ ଜଳଖିଆ ଦୋକାନରୁ ଜଳଖିଆ ବରାଦକରି ଅଣାଇ ମୋତେ ଖୁଆଇ ପିଆଇ ତାଜା କଲେ । ସେଇଠୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା । ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥାଏ । ମନେ ଅଛି, ମୁଁ ପହଞ୍ଚିଲି ବୁଧବାର ଦିନ କଟକରେ । ମଝିରେ ଗୁରୁ, ଶୁକ୍ର ଦି’ଦିନ ଗଲେ ଶନିବାର ଦିନ କାଗଜ ବାହାରିବା କଥା । ରାତି ରହଣିଟା ମୋର କୋଉଠି ? ସେଇଟା ତ ଏଇନେ ବଡ଼ ଚିନ୍ତା । ଟଙ୍କା କିଛି ତ ବହି ଦୋକାନରୁ ମିଳିଗଲା । ସାଙ୍ଗସାଥୀ କଟକରେ ଥିଲେ, ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେ ଅବସ୍ଥା ଆଜି ମୋର, ସେଥିରେ କାହା ପାଖକୁ ଯିବି ? ସବୁ ଯାଉ, ମହତ ଥାଉ ।

ଅଲଫା ମିଆଁ ବୋଲି ଜଣେ ଲୋକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ ଦସୁରାଖାନାର କର୍ମଚାରୀ । ଆଗରୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଟିକିଏ ପରିଚୟ ଥିଲା । ‘ମାଆ’ତ ଫେରେ ଗୋଟାଏ କିନାରା କରିଦେବେ । ବସି ଭାବୁଛି ଏଇ ବିପଦ କଥା । ହଠାତ୍ ଆଲଫାର ଦେଖା । ତାକୁ ବସା କଥା ପଚାରୁଛି, ଏତିକିବେଳେ କାଶୀବାବୁ ଆସି କହିଲେ – କୋଉଠି ରହିଛନ୍ତି ? କାଲି ସକାଳ ୭ଟାରେ ଆମ ଅଫିସ୍‌କି ନିଶ୍ଚୟ ଆସିବେ, ଗୋଟାଏ ଜରୁରି କାମ ଅଛି । ମୁଁ ସମ୍ମତ ଦେଲି । ସେ ଚାଲିଗଲେ ।

ଅଳ୍ପ ମୋତେ କାଠଗଡ଼ା ସାହିରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଇଁଥଗଛ ସାମନା ଚାଲଘର ପାଖକୁ ନେଇ, ଘରର ମାଲିକ ଭାଗୁବାବୁଙ୍କ ସହିତ କଥାକରି, ରଖାଇ ଦେଲେ । ଏବେ ସେ ବସା ଅଛି କି ନାହିଁ କେଜାଣି ? ବାକି ସେ କଇଁଥ ଗଛଟି ଦୀର୍ଘଜୀବୀ ହୋଇ ଚାହିଁଛି ।

ସମ୍ପାଦକ :

ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳୁ କମ୍ପାନୀ ଅଫିସକୁ ଗଲି । କାଶୀବାବୁ ମୋତେ ଉତ୍କଳ ଦୀପିକାର ଲେଖାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରି କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ଅବଶ୍ୟ ମୋର ଯଦି କିଛି ଆପତ୍ତି ନ ଥାଏ ବୋଲି କହି । ସେତେବେଳେ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀର ନାମ ତାଙ୍କ । ନାମଜାଦା ପତ୍ରିକା ‘ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା’ – ଏକମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ସାପ୍ତାହିକ କହିଲେ ଚଳେ । ତେଣେ ବଡ଼ାୟା ଛାଡ଼ିବା ବେଳର ଦାଦାଙ୍କ ସୁସାର ବଚନ, କାନରେ ବରାବର ଗୁଞ୍ଜୁରୁଥାଏ । ସବୁ କଥାକୁ ଭାବିଲି । ମା’ ଚର୍ଚ୍ଚକାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦର ସାମା ନ ଥିବାର ବିଚାରି ଆଖି ଛଲ ଛଲ ହୋଇ ଆସିଲା । ମନରେ ଭକ୍ତି, କୃତଜ୍ଞତା – କେଜାଣି କେତେ ଜମାଟ ବାନ୍ଧିନେଲା ପଲକଟାକ ଭିତରେ ।

ରାଜି ହେଲି । ଚାକିରି କଲି । ଅବଶ୍ୟ କାଶୀବାବୁଙ୍କୁ ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତି କିଛି ଜଣାଇଲି ନାହିଁ । ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀର ଉପର ମହଲା ଟୁଙ୍ଗିଘରେ ମୋର ଆସ୍ଥାନ । ସେଇଠି ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା ଟିଟ କାଗଜରେ କଲମ ଚାଷ ଆରମ୍ଭ କରାଗଲା । ଯେ ଏକ ଜୀବନ । ଆପାତତଃ ରାସଦଳ ଗଡ଼ା ପ୍ରସାଦଟା ମନେ ମନେ ଦିହୁଛପା ଦେଇଥାଏ । ଦାଦାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିଠି ଦେବାକୁ କିନ୍ତୁ ମୋତେ ପାସୋରି ନାହିଁ । ବୋଉଙ୍କୁ ବିଷ୍ଟାରିତ ଭାବେ ସବୁ ଲେଖୁଲି ।

ରାସ-ନିଶା :

ମାସେ କେତେ ଗଲା । କୁଳମଣି, ଅଳ୍ପ, ହରିଣ ଓ ଲୋକନାଥ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀ କେତେଜଣଙ୍କୁ ଭେଜାଇ, ପୁଣି ସେଇ ରାସଦଳ ଗଡ଼ିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ଫୁଲନଖରାର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପିଲା କମ୍ପୋଜିଟରରେ ଶିକ୍ଷାନବିଶ ଥିଲା । ଗଳାଟି ମଧୁର । ତାକୁ ଧରାଗଲା । କ୍ରମେ କାଶୀବାବୁଙ୍କ କାନକୁ ସବୁକଥା ଗଲା । ସେ ଟିକିଏ ଭିନ୍ନ ଧରଣର ଲୋକ, ଏ ସବୁକୁ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ଟିକିଏ ତାଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହେଲି – ଏଇ ନାଟ, ଗୀତ, ଥିଏଟର ଇତ୍ୟାଦିରେ ମଜି ରହିବାରୁ ।

ବାପାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ବ୍ରଜବାବୁ (ସ୍ୱର୍ଗାୟ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ) ସେତେବେଳେ ଜାଉଁଳିଆପଟିରେ ତାଙ୍କ ଘରେ ରହିଥାଆନ୍ତି । ନାରାୟଣବାବୁ ବୋଲି ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଲୋକ ତାଙ୍କ ‘ମୁକୁର’ ପ୍ରେସର ପରିଚାଳନା କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାକଲି । ଦୀପିକାରେ ସେ ମୋ ନାଆଁ

ଦେଖୁଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ମୁକୁରର ସହକାରୀ ସମ୍ପାଦନା କଲି, ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ, ଅବୈତନିକ ଭାବେ । ତେଣେ କେତୋଟି ବାଳକ ସଂଗ୍ରହ କରି ରାସ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଚାଲିଥାଏ — ଜୋରସୋରରେ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଶୂରଦେଓ ଏତିକିବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭରେ ତାଙ୍କ ଘରେ (ଆଜିର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପ୍ରେସ) ରହୁଥାନ୍ତି । ଦିନେ କାଠଗଡ଼ା ସାହି ବସାରୁ ମୋର ଜିନିଷପତ୍ର ଚୋରି ଗଲା । ସେଠା ଛାଡ଼ି ମହମ୍ମଦିଆ ବଜାର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର ପାଖରେ ପିତ୍ତସାଙ୍କର ସେଇ ପୁରୁଣା ଘରେ ଆସି ରହିଲି । ଏଠିକି ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଘର ପାଖ । ଦେଖାତାହାଁ ନିତି ହେଲା । ମୁଁ ତ ତାଙ୍କ ବାଟ ଧରିଛି । ରାତିମତ ରିହସ୍ୟାଳ ଚାଲିଲା । ଚାରିଖଣ୍ଡ ସିନ ଓ ଉଇଜାସ୍ ଇତ୍ୟାଦି ନିଜ ହାତରେ (ଯେମିତି ଆସିଲା) ଚିତ୍ରକରି ନେଲି । ସେଇ କଳଙ୍କ ଭଞ୍ଜନ, ସୁଦାମା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଭଞ୍ଜନ ଧରା ହେଲା । ଶିଖାଶିଖୁ କାମ ପ୍ରାୟ ସରିଗଲା ।

କଟକ ବାହାରେ ରାସଦଳ :

ଦଳ ଘେନି କଟକରୁ ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ମନ ହମହମ ହେଲା । ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀରୁ ମାସେ ଛୁଟି ନେଇ ଦଳସହ ପହିଲେ ଖୋରଧାରୋଡ଼ ବାଟେ ବୋଲଗଡ଼ ଓ ସେଠାରୁ ଇଟାମାଟି ଗଲି । ବୋଲଗଡ଼ରେ ମହାଜନ ବାମନ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ବଡ଼ ସରସ ଲୋକ । ତାଙ୍କର ଦିଅଁ ଦେଉଳ, ଦାନ, ଧର୍ମ ଇତ୍ୟାଦି ଡାକବଜା । ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ ସେ ମୋତେ । ଷ୍ଟେର୍ ବନ୍ଧା ହେଲା ତାଙ୍କ ଦେଉଳ ପାଖରେ । ମୋର ଏଣେ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ବହି ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଇଛି । ସେଥିରେ ଖଡ଼ା-ବଡ଼ି-ଥୋଡ଼ କରି କେତେ ରାତି ବା ଚଳିବ ? ଶସ୍ତା କାଳ । ଟିକଟଦର ମଫସଲ ପାଇଁ ବାମନ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଆଲୋଚନା ପରେ ସ୍ଥିର କରାଗଲା ଦି'ଅଣା, ଚାରିଅଣା ଓ ଆଠଅଣା । ସେତେବେଳେ ବଡ଼ ସାନ ମିଶି ଦଳରେ ପୂଜାରୀ, ଡାକର ଇତ୍ୟାଦି ସର୍ବମୋଟ ତେଜଶି ଜଣ ଥିଲେ । ଟଙ୍କା ପାଞ୍ଚଟା ହେଲେ ଖୁସିରେ ଦିନକର ମେସ୍ ଖର୍ଚ୍ଚ ଚଳି ଯାଉଥିଲା । ଏଥିରେ ଦହି, ଦୁଧ ବି ଅଛି ।

ଇଟାମାଟିରେ ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିଲା :

ବୋଲଗଡ଼ରେ ଆୟର ସୁବିଧାଟା ଦେଖି ମନେହେଲା, ଏଇମିତି ଚାରିଆଡ଼େ ମିଳିବ ବା ଏଥିଁ ଅଧିକ ମଧ୍ୟ ଆଶା କରାଯାଇପାରେ । ତେଣୁ ଅତୁରଦର୍ଶିତା ହେତୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଅସମୟକୁ ସଞ୍ଚୟ ଘରେ ଶୂନ୍ୟ । ମନେ କରିଥିଲି ସବୁଦିନେ ଖରାପାଗ ହୋଇଥିବ । ତରା ଯେ ଅଛି, ସେ କଥାଟା ଆଉ ମୋର ବା ମୋ ଦଳରେ କାହାରି ଧାରଣା ନ ଥିଲା । ଇଟାମାଟିରେ ଘନଶ୍ୟାମ ରାମ ବୋଲି ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ମାରବାଡ଼ୀ ବ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗଡ଼ରେ ତାଙ୍କର ଲୁଗା ବୋକାନ । ମୁଁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ଥିବାବେଳେ ସେ ମୋତେ ଭାରି ଆଦର ଯତ୍ନ ଓ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଉଥିଲେ, ନ ଚାହିଁଲେ ମଧ୍ୟ ପାଁପଡ଼, ଆଚାର ଦିଆନିଆ

କରୁଥିଲେ । ସେଇ ଲୋକ ତିନି ଖବରରେ ଆଜି ଘରୁ ବାହାରିବା କଷ୍ଟକର । ସେତେବେଳର ସେ ଛଳ - ଆନ୍ତରିକତା ଆଜି ବାସ୍ତବ ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଛି, ବିଲକ୍ଷ୍ମଳ ଗନ୍ଧାର ଶ୍ରୀମୁଖ ନେଇ । ଭାବିଲି ‘ଦାକୁଅ ଯୋଗୁଁ ସିନା କାନିସିରି ପାଣି’ ପାଉଥିଲା ! ମହାଜନ ଘନଶ୍ୟାମ ତ ମୋତେ ସମ୍ମାନ ଆଦର ଦେଉ ନ ଥିଲେ, ରାଜ-ଅନୁଗୃହୀତ ‘ମୁଁ’ କୁ ।

ତାଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟ ସହାନୁଭୂତିର ଆଶା ନ ପାଇ ଗୋଟିଏ ମଠର ଆଶ୍ରୟ ନିଆଗଲା । ଲାଭ ଭିତରେ ଏତିକି ହେଲା ଯେ, ମୋର ସୁନା ବୋତାମ ଚାରିଟି ବିକି ଦଳର ପଥ ଚଳିଲା । ସେଦିନ ବଡ଼ ବାଧୁଲା ମୋତେ ଜୀବନର ଗତିତା । ମଠ ପାଖେ ଷ୍ଟେଜ ବନ୍ଧା ହେଲା । ଅଭିନୟରେ ଟିକଟ ବିକ୍ରି ଅତି ଉଣା, ଘନଶ୍ୟାମ ରାମଙ୍କ ହତାଦର - ଏଇସବୁ ଦେଖି ମାତ୍ର ୪।୫ ଦିନେ ଇଚ୍ଚାମାଟି ଛାଡ଼ି ନୂଆଗଡ଼ ଗଲି । ରଜାଙ୍କ ବଗିଚା ଘରେ ଠାବ ମିଳିଲା । ମଞ୍ଚ ବନ୍ଧାହେଲା । ଏଇଠି କେତେକ ରାଜାଘରିଆ ଅମଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଟିକିଏ ମନାନ୍ତର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା, ଅଭିନୟ ଦେଖିବାକୁ ପାସ ଦେବା ବାବଦରେ । ପ୍ରି ପାସ ପାଇଁ ପୁଣି ଅଭିମାନ । ଭାବିଲି ଭିଖମଲାଙ୍କଠାରୁ ଏମାନଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏତିକି ଯେ, ସେ ଦାଣ୍ଡ ଭିଖାରିଟି ଅଭେକ୍ଷା - ଆଉ ଏମାନେ ହେଲେ ଗନ୍ତାଯୋଡ଼ିଆ, ସଭ୍ୟ ବା ଭଦ୍ର । ନିଜପାଇଁ, ଘରପାଇଁ ଏମିତିକି ଘରପୋଷା ବିରାଡ଼ି, କୁକୁରଙ୍କ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରି ପାସ ଲୋଡ଼ା । ବାବୁଙ୍କ ଘରେ ଥିବା ପରଭାତୁଆ ‘ଦୀନା’ ମଧ୍ୟ ଆମଠୁଁ ଦୀନବନ୍ଧୁ ଡାକରାର ଅପେକ୍ଷା ବା ଆଶା କରି ବସିଲା; କିନ୍ତୁ ଉପାୟହୀନ ମୁଁ । ଆସିଛି ତ ଏଠିକି, ବାହୁଡ଼ିଯିବା ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ନାହିଁ । ଦିନେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପରା ଅଶରଣ ବେଳେ ଗଧ ପାଦ ଧରିଥିଲେ ? ଆଉ ଆମେ ମଣିଷ ବା କି ଛାର !

ନୂଆଗଡ଼ରୁ ଆଉ ଅନ୍ୟତ୍ର ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଯିବାକୁ ଆତ୍ମା ଡାକିଲା ନାହିଁ । ଫେରିଲି ସେଉଠୁ କଟକ, କେତେଖଣ୍ଡ ବଳଦଗାଡ଼ି ଯାନରେ ।

କଟକ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଦଳରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବା ଲୋକ ବା ପିଲା କାହାରି ସ୍ନେହଭାଜନ ହୋଇପାରିଲି ନାହିଁ । କାରଣ ସେମାନେ ମନେ କରିଥିଲେ ‘ରାତିକି ହାତୀଏ, ଅରଜିବେ ବା ପାଇବେ । ତହିଁକି ମୁଁ ତ ପାଇଲି କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଆଉ କାହିଁ ଦେବି ତାକୁ ମେଣ୍ଟାଏ ? ମାତ୍ର ଜଣ ଦୁଇ ତିନିଙ୍କ ଛଡ଼ା ବାକି ସଭିଏଁ ଯେଝା ବାଟ କାଟିଲେ । ଏ ଦଳ ଏଇଠୁ ଇତି ।

ପୁରୀ ରମାଳା :

ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପରେ ମନଟା କେମିତି ଏକାବେଳକେ ଛତୁ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଦୁନିଆ ଆଗରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିବାକୁ ନିହାତି ଲାଜରା ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ପୁଣି ପ୍ରିଂ କୋମାନୀକୁ ଯାଇ କାଶୀବାବୁଙ୍କୁ ଖୋସାମତ ବରାମଦ କରି ଆପଣା ପୁରୁଣା ଧନ୍ଦା ଧରିବାକୁ ପାଦ

ଯେମିତି କିଏ ପଛକୁ ଚାଣିଲା । ଗଲି ତ ନାହିଁ, ତା'ଛଡ଼ା ସେ ବାଟ ମାଡ଼ିବା ବେଳକୁ ବି ବୁକୁ ବୁକୁକି ଉଠୁଥାଏ । ମାସକର ଛୁଟି ନେଇ ତ ତିନି ଚାରିମାସ ବିତିଗଲାଣି ମୋର । ମୁହଁ କାହିଁ ଥାଉ ? ପୁଣି ଖୋସାମଦ କରିବି ? ଯେବେ ସେ ଫେରାଇ ଦିଅନ୍ତି ? ଯେବେ କଥା ନ ରହେ ? ହି, ଯା ହବ ନାହିଁ, ବରଂ କଟକ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟତ୍ର ଠାବ ଖୋଜିବି ।

ଏଇଭଳି ଦୋଦାପାଞ୍ଚୁଆ ମନବେଳେ ପୁରୀରେ ବଳଭଦ୍ର ହଜୁରୀ ଗୋଟିଏ ଥିଏଟର ଦଳ ଓ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି କରିବେ ବୋଲି ଶୁଣା ପାଇଲି । ଗଲି ସେଠିକି । ହଜୁରୀଙ୍କର ଧନ ଅଛି, ପଞ୍ଚାଏ ମୋସାହେବ ଅଛନ୍ତି । ଗାଉଣା ବାଜଣାକୁ ଟିକିଏ ବଡ଼ଲୋକିଆ ସଉକ ଅଛି । ତାଙ୍କ ପାଖେ ସରସ ଯନ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପୀ ସେ ଭିକାରୀ ଦଳାଇ, ଆଉ ଆଉ କେତେକଙ୍କ ଭିତରେ ସାଧୁ ଚରଣ ମହାନ୍ତି, ସୋମନାଥ ଚିନରା (ସମନି ଚିନରା) ଇତ୍ୟାଦି କେତେ ଜଣ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି କେମିତି ସଙ୍ଗୀତ କିଛି କିଛି ଜାଣିଲାବାଲା, କେତେ ଅବା ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ; କିନ୍ତୁ ମନଟା ମୋର ବିଶିପିତା ହୋଇଗଲା ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲି ଯେ ଗୋବିନ୍ଦ ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଦଳ ଭଜାଇ ଟଙ୍କା ବଳରେ କେତେଜଣ ଅଭିନେତାଙ୍କୁ ହଜୁରୀ ତାଙ୍କ ଦଳରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଭଳି ଯୋଗାଡ଼, ଏ ଧନମୟ ମୋର ପସନ୍ଦକୁ ପାଇଲା ନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା ସେଠା ରୀତିଗତି, ଚାଲିଚଳଣି ଦେଖି ମୋତେ କେମିତି ଅତୁଆ ଅତୁଆ ଲାଗିଲା, ସେମାନଙ୍କ ସାଥରେ ଚଳିବାକୁ । ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ମୋ ଭଜାଦଳର ଗୋଟିଏ ପିଲା ଥାଏ । ତା' ନାଁ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ । କଣ୍ଠ ଓ ଅଭିନୟ ସୁନ୍ଦର । ଦିନ ଆଠ ଦଶ ପରେ ହଜୁରୀଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଛାଡ଼ିଦେଲି । ପୁରୀରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଶ୍ରୀଧର ଖୁଣ୍ଟିଆଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ଓ ଚିହ୍ନାକଣା ହେଲା । ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରେସର ସେ ତତ୍ତ୍ୱାୟକାରୀ ବା ବଡ଼ ଅଂଶୀଦାର । ବଳଭଦ୍ର ହଜୁରୀଙ୍କ ସହିତ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର ତେତେଟା ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଯାହାହେଉ ସେ ଫାତେ ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରେସ ଅଡ଼ିଟ୍ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିଛିଦିନ ସେଠି କଟାଇବା ପରେ, ମନ ପୁଣି ଉଡ଼ୁ ଉଡ଼ୁ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଯା ପରେ ? ଯାଏଁ କୋଉଠିକି ?

ଗଞ୍ଜାମରେ :

ମୋର ଚିରାଚରିତ 'ଦେଖାଯାଉ' ଅଧ୍ୟାୟତଳେ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଛାପନା କରି ବାହାରିଲି ଗଞ୍ଜାମ ଆଡ଼କୁ । ହାତରେ ଧନ ନାହିଁ କି ମନରେ ସୁଖ ନାହିଁ । ଆଗଟା ଅନ୍ଧାରୁଆ । ଏଇ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ପୁରୀରୁ ଟିକଟ କାଟିଲି ବ୍ରହ୍ମପୁର । ଏସବୁ ହେଉଥାଏ 'କେଜାଣି କାହିଁକି' ଆଉ 'କେଜାଣି କେମିତି' ? ବ୍ରହ୍ମପୁର ସେତେବେଳକୁ ମୋର ଅଜଣା, ଅଦେଖା ଥାନ । କେବଳ ଦି'ତିନିଜଣ ଚିହ୍ନା ଲୋକ ସେଠି ଥାଆନ୍ତି । 'ଆଶା' କାଗଜରେ ସମ୍ପାଦକ ସ୍ୱର୍ଗତ ଶଶିଭୂଷଣ ରଥେ, ମହୁରୀର ରାଜା ସ୍ୱର୍ଗତ କୁପାସିନ୍ଦୁ ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ (ସେତେବେଳକୁ ପଟ୍ଟଦେବ) ଆଉ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋରର ରାମଚନ୍ଦ୍ରବାବୁଙ୍କ ସହିତ ଟିକିଏ ପରିଚୟ ଥିଲା । ବଡ଼ବଜାରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋରରେ ଆଶ୍ରୟ

ନେଲି । ସେଇଦିନ ପହିଲେ ଜୀବନରେ ଚାଖୁଲି ଉପମା । ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଉପମା ସାଥୁକି ‘କାଲିଦାସସ୍ୟ’ ଶବ୍ଦ । ଦୁଃଖରେ ବି ହସ ଲାଗିଲା ମୋତେ । ସେତେବେଳେ ‘ମୋହନ ଭୋଗ’ ଟଙ୍କା ତୁଣ୍ଡକୁ ସତରେ ଉପମା ସେତେ ରୁଚିକର ହେଲା ନାହିଁ । ତା’ପରେ ହୋଟେଲ ଭୋଜନ । ଏକ କମ୍ପା ହୋଟେଲ । ଖାଲିରେ ଦିବ୍ୟ କଳାନୈପୁଣ୍ୟ ପୁଟିଛି । ବାଃ, ଗୋଟିଯାକ କୋଟିକମ ! ଆଇଁଷ୍ଟାଆ ତୁଣ୍ଡକୁ ସେ ଚାରୁ ଚନ୍ଦ୍ର; ଠିକ୍ ନ ପୋଷେଇଲେ ବି ଦିବ୍ୟ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ । ମନ୍ଦ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ବିପରି ଆସିଲା ଖାଇସାରି ପତର ଉଠାଇବା ବେଳକୁ । ଏଇଟାରେ ଏକାବେଳେକେ ଅନଭ୍ୟସ୍ତ ମୁଁ । ବଡ଼ ବାଧୁଲା । ହେଲେ, ବେକରେ ବାଇଦ ପଡ଼ିଲେ ବଳେ ଢାଉଁଡ଼ାଉଁ ବାଜେ ବୋଲି ଯାହା କଥାରେ ଅଛି, ତା’ର ଆଉ ଅନ୍ୟଥା ହେଉଛି କେତେକେ ?

ଦି’ଦିନ ବିଚିଗଲା ପରେ ବଡ଼ ମାଡ଼ି ମାଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ଏମିତି ପରଭାତୁଆ ହୋଇ କେତେଦିନ ଚଳିବ । ଭାରୁ ଭାରୁ ଗୋଟାଏ କଥା ମନକୁ ଆସିଲା । ମୁଁ ସେ ସମୟରେ ଜଣେ ଗାୟକ । ଖୁବ୍ ବେଶି ଜଣାଶୁଣା ନୋହିଲେ ବି ନାଆଁଟା ନିହାତି ଖଣିତଳିଆ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଗଞ୍ଜାମରେ ରଜାମାନେ ଥାଆନ୍ତି । ଶୁଣିଥାଏଁ ସେମାନେ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ । ରାଜାମାନଙ୍କ ଦରବାରରେ ଗାୟକମାନଙ୍କର ସମାଦର ଥିବା କଥା ବି ମୋର ଜଣାଶୁଣା ।

ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜା :

ଶୁଣିଲି ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜା ସ୍ୱର୍ଗତ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ପିତା ସ୍ୱର୍ଗତ ଚନ୍ଦ୍ର ତୃତୀୟା ଜଣେ ବଡ଼ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ରସିକ । ରାଜବାଟୀ ବାହାର ମେଲାରେ ଗୋଟିଏ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଥାଏ । ରାଜ୍ୟ ବଡ଼ ନୁହେଁ ହେଲେ ମନ ବଡ଼ । ରାଜା ସାହେବ ରହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଇଚ୍ଛାପୁରରେ । ମୁଁ ଇଚ୍ଛାପୁର ଗଲାବେଳକୁ ସ୍ୱର୍ଗତ କବିବର ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତି ସେଠି ଥିଲେ । ସଙ୍ଗୀତ-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେମୀ ରାଜା ସାହେବ ତାଙ୍କୁ ବହୁ ମାନ ସହିତ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ଚିନ୍ତାମଣିବାବୁଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ଉପେନ୍ଦ୍ରବାବୁ ମଧ୍ୟ ବାପାଙ୍କ ପାଖରେ ରହୁଥିଲେ । ଚିନ୍ତାମଣିବାବୁଙ୍କୁ ଦୈନିକ ଏକଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ଦେଉଥିଲେ ରାଜାସାହେବ । ଦିନକୁ ଟଙ୍କାଟିଏ ଶୁଣି, ଆଜି ହୁଏତ କେହି କେମିତି ହସିବେ । ମାତ୍ର ଏଇ ଟଙ୍କାକ ବେଳକୁ ଚାଉଳ ଟଙ୍କାରେ ସେ ୧୬।୧୮ର । ଆଉ ଆଉ ଜିନିଷପାତି ଏଇ ଅନୁକ୍ରମେ । ହୋଟେଲରେ ଭାତ, ମାଛ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଅଧେ ନିରାମହି ତୁଉଣ ଇତ୍ୟାଦି ପୂରା ପେଟକ ପାଇଁ ଛ’ପଇସାଠାରୁ ଦି’ଅଣା । ମହରଗ ଥିଲା ଟଙ୍କା, ମାଲ୍ ମିଳୁଥିଲା ଶସ୍ତା ଓ ସୁବିଧାରେ । କବି, କଳାକାରମାନେ ରାଜଦରବାରରେ ଆଦର ପାଉଥିଲେ, ସମ୍ମାନ ପାଉଥିଲେ । କଳାଚର୍ଚ୍ଚାର ସୁଯୋଗ ମିଳୁଥିଲା । ରାଜାମାନେ ଦରବାରରେ କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ସମାଦର କରି ଗୌରବ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଗଞ୍ଜାମର ପ୍ରତି ରାଜଦରବାରରେ ଏଇଭଳି ଘଟଣା ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି ସେତେବେଳେ । ମୁଁ ଇଚ୍ଛାପୁରରେ ପହଞ୍ଚି ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିବାକୁ ଖବର

ଦେଲି, ରାଜବାଟୀ ହତାର ବାହାର ଫାଟକରେ ଥିବା ଜଗୁଆଳି ହାତରେ ଚିଠା ପଠାଇ । ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ଡକରା ଆସିଲା । ପିଲାଦିନରୁ ଏ ରାଜଭେଟରେ ମୁଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଥିଲି । ଡିଗିରିଆ ରଜା, ବଡ଼ମ୍ବା ରଜା, ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରଜାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ସେଦିନ ମୋତେ କେତେ ବିଗତ ଛବି ଦେଖାଇଦେଲା ।

ରାଜଦର୍ଶନ ହେଲା । ଚେହେରା ସୁନ୍ଦର; କିନ୍ତୁ ଅଣ୍ଟା ସଳଖି ଚଳାଚଳକୁ ଅସମର୍ଥ ସେ । ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେକ ଆଲୋଚନା କଲେ ରାଜାସାହେବ । ଦେଖିଲି ଗୁଣୀ ସେ, ତେଣୁ ଗୁଣଗ୍ରାହକ ସେ । ମୋର ରହଣି ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କରିଦିଆଗଲା । ଆମ ଏପଟେ (ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଶା) ରାଜଦ୍ବାରରେ କେହି ଆଗନ୍ତୁକ ଭଦ୍ରଲୋକ ପାଇଁ ବସା ସଞ୍ଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବାର ଜଣା ଅଛି । ସେଠି ତାକୁ ବସା ଓ ଭାଡ଼ିଆ କହନ୍ତି । ଏଇ ଅତିଥି ଭାଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗଟା ମୋ କାନକୁ ସତରେ କେମିତି ଅଖଞ୍ଜିଆ ଶୁଭିଲା । ଯାହାହେଉ ଦିନକୁ ମୋତେ ମିଳିଲା ଟଙ୍କାଏ । ରାଜାଙ୍କର ଜଣେ ଭାଇଆଳିଆ ସାଆନ୍ତ ଥାଆନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଘର ଷ୍ଟେସନ ପାଖ ବଜାରରେ । ସଡ଼କ ଆରପଟେ, ତାଙ୍କରି ଘର ଆଗଛାମୁଆଁ ଟିକିଏ ଆଡ଼କୁଆଳିଆରେ ଚିତାମଣିବାବୁ ରହୁଥାଆନ୍ତି । ସେଇ ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଦାଣ୍ଡପଟ ଘରେ ରହିଲି ମୁଁ । ସାଆନ୍ତଙ୍କ ପୁଅ (ଦୁର୍ଗାମାଧବ ସିଂହ) ଟିକିଏ ଲେଖାଲେଖି କରନ୍ତି । ସାଆନ୍ତେ ପ୍ରୋଡ଼ । ମୁଣ୍ଡରେ ଗଜା ଯମୁନା କୁଞ୍ଜକୁଞ୍ଜିଆ ବାଳ । ତାଙ୍କ ବଡ଼ ବଡ଼ ନିଶ ଓ ଛାତି ଦେଖି ଗୋଟାଏ ଗାଉଁଳା କଥା ମୋର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା କାହିଁକି କେଜାଣି — ମନ ଭିତରୁ କିଏ ସତେ କହିଦେଲା —

“କୁଞ୍ଜ କୁଞ୍ଜିଆ ମାଗୁର ନିଶ

ହିଆରେ ନ ଥାଏ ବାଳ

ଏ ତିନିକି ପରତେ ନ ଯିବ

ଜାଇଥିବ ଯେତେ କାଳ ।”

— ଆଜି ସେ କଥା ମନେପଡ଼ିଲେ ହସ ଲାଗୁଛି ।

ସଞ୍ଜବେଳେ ରାଜବାଟୀ ଯିବାର କଥା ଥିଲା — ଗଲି । ସ୍ବରଚିତ ଗୀତ ଗୋଟି କେତେ ଗାଇ ଶୁଣାଇଲି ବାରିଲି ସନ୍ତୋଷ ହେଲେ ରାଜା । ଦିନେ ଗଲା, ଦି’ଦିନ ଗଲା — କେବେ ଯିବିବୋଲି ତ ମୋତେ ପଚାରୁ ନାହାନ୍ତି ରାଜା । କ୍ରମେ ସେତେବେଳେ ଯୁବରାଜ ଥିବା ସୁରଜୀ ରାଜା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବଲାଭ ଟିକିଏ ଜମିଗଲା । ତାକୁ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ମନେହୋଇଗଲା, ସେ ସରସିଆ ଲୋକ । ସତକୁସତ ବଡ଼ ମେଳାପା, ରାଜପୁତ୍ରର ଅଭିମାନ ତାଙ୍କ ପାଖେ ମୋଟେ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ତଳି ଦି’ଭାଇଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସାଙ୍ଗଭଳି ବ୍ୟବହାର । କଳାପ୍ରେମୀ ଓ କଳାକାର ଜଣେ ସେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେ ମିଶିଛି, ସେ ତାକୁ ସୁଖ ପାଇଛି । ଭାରି ମିଶାଣ ଲୋକ ତ ! ମୋ ସାଥରେ ବେଗେ

ମିଶିଗଲେ, ସତେ ଯେମିତି କେତେକାଳର ଚିହ୍ନାପରତେ । ମୋ ବିଦାୟ ହେବାର ନାଆଁ ଗନ୍ଧ କିଛି ନାହିଁ । ହଠାତ୍ ଦି' ଚାରିଦିନ ପରେ ଶୁଣିଲି ଥିଏଟର ହେବ । ଗୀତ ମୋତେ ଡିଆରି କରି, ସୁର ଦେଇ ଶିଖାଇବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ଯୁବରାଜ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର । ଏ ବି ଏକ ପରୀକ୍ଷା । ଯୋଗକୁ ଭଲେ ଭଲେ ପାସ କଲି । ଗୀତ କେତୋଟି ବଡ଼ ପସନ୍ଦ ହେଲା ଶ୍ରୀକ୍ଷାମୁଖର । ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ‘ଭଲ ତ ଲେଖିଛନ୍ତି’ ପଦକ ସତେ ଯେମିତି ଚାରିଆଡ଼େ ଚରିଗଲା । ତହିଁ ଆରଦିନଠାରୁ ମୋର ଦର ବଢ଼ିଗଲା ରାଜବାଟୀ ରାଜ ପାରିଷଦ ମହଲରେ; କିନ୍ତୁ ତା’ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଘରେ ଟିକିଏ କେମିତି କୁହୁଳା ମୁହଁ ଦେଖିଲା ପରି ଲାଗିଲା । ଚିନ୍ତାମଣିବାବୁ ଗୀତ ଲେଖାକୁ ବଡ଼ ପସନ୍ଦ କଲେ । ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କୁ ଭେଟେ । ସୋମନାଥବାବୁ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରବାବୁ ତାଙ୍କ ପାଖେ ଥାଆନ୍ତି ।

ଥିଏଟର ବାସିଦିନ, ଯୁବରାଜଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭେଟ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ହସି ହସି ମୋତେ ଯେତକ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ସେ କହିଲେ ମୋତେ, ସେଇଠି ରହିବାକୁ । ରାଜାଙ୍କର ଏହାହିଁ ଇଚ୍ଛା । ମୋର ବି ଆପଣାର କିଛି କାରଣ ନ ଥିଲା । ଇଚ୍ଛାପୁରରେ ଥାକିଗଲି । ବେତନ ଚାଲିଶ ଟଙ୍କା । ଦିନାକେତେ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦରେ କଟିଗଲା । ରାଜା ଓ ଯୁବରାଜଙ୍କ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହେବାରୁ କେତେକଙ୍କ ଆଖିର ଜ୍ୟା ହେଲି ମୁଁ । ସେଇଠୁ ଚାଲିଲା ଗଡ଼ଜାତିଆ ଚୁଗୁଲି । ସାତକଥାରେ ତ ସତୀ ଭୁଲେ । ମନେ ପଡ଼ିଗଲା – ଆମ ବାଙ୍କିର କଥା – ଏବେ ବି ଲୋକେ ମନେରଖୁଛନ୍ତି – ଭଗିରାୟ-ଗୁରୁଙ୍କ ଅବସ୍ଥା – ‘ଯସ୍ୟ ଚକ୍ର ପ୍ରସାଦେନ ଭଗବାନ୍ ଭୂତତାଂ ଗତଃ ।’ ପଣ୍ଡିତଲୋକ, ରାଜ ଅନୁଗ୍ରହ ପାଇଥିଲେ, ରାଣୀଙ୍କୁ ଭାଗବତ ଶୁଣାଉଥିଲେ ଘର ଝରକାର ବାହାର ପଟରେ ବସି । ପାଖ ଲୋକ ଚୁଗୁଲି କଲେ । ରାଜଦ୍ବାର ମନା ହୋଇଗଲା ତାଙ୍କୁ । କିଛି ଦିନ ପରେ ସଭାସଦ୍‌ମାନେ ରଚନା କଲେ ଯେ ଭାଗି ରାୟଗୁରୁ ମରିଗଲେ । ପୁଣି କିଛିଦିନ ପରେ କହିଲେ ଯେ ରାୟଗୁରୁ ଭୂତ ହୋଇ ଲୋକଙ୍କୁ ଡରାଉଛନ୍ତି । ରାଜା ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୋଖରୀକୁ ଗାଧୋଇ ଯାଆନ୍ତି, ଭଗବାନ୍ ରାୟଗୁରୁଙ୍କୁ ଏକଥା ଜଣା । ରଜାଙ୍କ ଆଗେ, ସେ ଭୂତ ହୋଇ ବୁଲୁଥିବାର ରଚନା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କାନକୁ ଯାଇଛି । ରାଜଦର୍ଶନ ନ ପାଇ ଦିନେ ସେ ରଜାଙ୍କ ଗାଧୁଆ ପୋଖରୀ ହୁଡ଼ାରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ କଇଁଥ ଗଛରେ ଚଢ଼ି ରାଜାଙ୍କ ଭେଟ ପାଇବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ରାଜାଙ୍କ ପାଖଲୋକେ ତାକୁ ଦେଖି ‘ହେଇଟି ଭଗିଆ ଭୂତ’ ବୋଲି କହି ଟେକା ଫିଙ୍ଗିଲେ । ରାୟଗୁରୁ ପାଟିକରି ଚିହ୍ନା ଦେଇ, ସେ ଭୂତ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ଜଣାଇଲେ । ପରେ ମିଳନ ହେଲା । ଏହି କଥାର ବାଙ୍କିରେ ବେଶି ଚଳଣି ଅଛି ଯେ –

“ନୃପଂ ସେବ୍ୟଂ, ଚକ୍ରଂ ସେବ୍ୟଂ ନ ସେବ୍ୟଂ ନୃପ କେବଳଂ

ଯସ୍ୟ ଚକ୍ର ପ୍ରସାଦେନ ଭଗବାନ ଭୂତତାଂ ଗତଃ –”

କୁମେ ରଜାଘରିଆ ବ୍ୟବହାର ମୋତେ କେମିତି କେମିତି ଲାଗିଲା । ଦିନେ ଠିକ୍ କଲି ଆଉ ରହିବି ନାହିଁ । ଘରକୁ ଯିବାକୁ ଛୁଟି ମାଗିଲି । ସହକରେ ପନ୍ଦର ଦିନ ଛୁଟି ମିଳିଗଲା । ଏଇ ଛୁଟି ମୋର ଇଚ୍ଛାପୁରରୁ ଏକଦମ ଛୁଟି; କିନ୍ତୁ ଯୁବରାଜଙ୍କ ପାଖରୁ ଛୁଟି ପାଇଲି ନାହିଁ – ସେ ଦେଲେ ନାହିଁ କି ମୁଁ ନେଲି ନାହିଁ, ରାଜା ହୋଇସାରି ତାଙ୍କ ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । କୁମେ ସ୍ନେହ ବଢ଼ିଲା ସିନା ଉଣା ହୋଇ ନାହିଁ ଦିନେ ହେଲେ । ତା’ପରେ ହୁକୁମ ଅନୁସାରେ ଜମିଦାରୀ ଉଚ୍ଛେଦ ହେବାକୁ ଯାଉଥାଏ । ଏତିକିବେଳେ ଇହଧାମରୁ ଚାଲିଗଲେ ସେ, ମୋ ଜାଇଥିବାତକ ଏ ଛାତିରେ ଆଘାତ ଦେଇ । ସେଭଳି ଉଚ୍ଚମନା, ସରଳ, ନିରାଡ଼ମ୍ବର, ଅକପଟ ବନ୍ଧୁ ଆଉ ଏ ଜୀବନରେ ମିଳିବେ ନାହିଁ । ଯେ ତାଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟରେ ଥରେ ଆସିଛି, ସେ ତାଙ୍କୁ ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ କି ପାସୋରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଛାଡ଼ି, ଏ କଥାର ସାଥୀ କେବଳ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ।

ଇଚ୍ଛାପୁର ରହଣିବେଳେ ମୋର କର୍ଷାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତ-ବିଧି ଶିଖିବାର ଚିକିଏ ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । ଯେ ଗୋଟିଏ ଲାଭ । ଇଚ୍ଛାପୁର ଛାଡ଼ିଲାବେଳେ ଦୁଃଖ ହେଲା କେବଳ ଯୁବରାଜଙ୍କ ଲାଗି । ଫେରିଆସିଲି ଘରକୁ । ଅନେକଦିନୁ ମାଆ କୋଳଛଡ଼ା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲି । ତେଣୁ ଘରପଣା ହୋଇ ବେଗେ ବାହାରିବାକୁ ମନ ବଳିଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କେତେଦିନ ? କେତେକାଳ ଦିଶା ଛାଡ଼ି ରହିପାରିବି ? ମନେ ମନେ ଠିକ୍ କଲି ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ରାଜ୍ୟ । ବହୁ ଖ୍ୟାତି-ସମ୍ପନ୍ନ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟର ମହାରାଜା, ବର୍ତ୍ତମାନର ମହାରାଜା ତ ସେହି ରଜଧାରୀ । ନିଶ୍ଚୟ ସେଇଭଳି ଗୁଣର ହୋଇଥିବେ । ଯାଏଁ, ଦେଖାଯାଉ ।

ବାରିପଦା :

ଭାରୁ ଭାରୁ ହେତୁ ହେଲା, ଲଖମାଅପା କଥା (ଲକ୍ଷ୍ମୀରୁ ସେ ଲଖମା) । ବଡ଼ାୟାଗଡ଼ର ନିହାତି ପିଲାଦିନର କଥା ସେ । ଲଖମାଅପା (ଆମ ବନ୍ଧୁଘର, ନଈ ସେପାରି) ବାୟା (ରାଜେନ୍ଦ୍ର)ର ଭଉଣୀ । ମୋତେ ‘ଗୁରୁବାରୀ’ ବୋଲି ଡାକେ, ଗୁରୁବାରରେ ମୋର ଜନ୍ମ ବୋଲି । ମୁଁ ତା’ ପାଖେ, କାଳୀ ନୁହେଁ; ସ୍ନେହର ସାନଭାଇ ‘ଗୁରୁବାରୀ’ । କେତେ କୋଳେଇଟି କେତେ କାଖେଇଟି ସେ ମୋତେ । ସେଇ ଲଖମାଅପାର ବର ବଂଶୀବାହୁ ଅଛନ୍ତି ବାରିପଦାରେ । ସେ ଇନକମ୍ ଟ୍ୟାକ୍ସ ଓ ଅବକାରୀ ବିଭାଗୀୟ ଡେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ । ତାଙ୍କରି ବସାରେ ଆଗେ ଆସ୍ଥାନଟା ଜମୁ । ତା’ପରେ ଦେଖାଯିବ ।

ଏଇ ମଡ଼ଲବରେ ଜଟଣୀ ଗଲି । ଖୋରଧା ବାଟର ଧୂଳିସଡ଼କ, ଗଛପତର, ସଭିଏଁ ଲୁହ ଚାଧୁଆହୋଇ ଗୋଟିକ ପଛରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଆସି କେତେ ଗଲାଦିନ କଥା କହିଗଲେ । ବୁକୁ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଉଠୁଥାଏ । ସତେ ‘କାଲି’କି ପଛରେ ପକାଇ ସିନା

ଦୁନିଆ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି । ମଣିଷ ତ ଆଗମଡ଼ା, ହେଲେ କେହି ଯେବେ ପଛଫେରା କରାଇପାରେ ବାଟୋଇକି, ସେ ଏକା ‘ସ୍ମୃତି’ । ଏଇଠି ମୁଁ ବାରେଁ ନିଜକୁ ଦୁର୍ବଳ ବୋଲି । ଆଖୁକୁ ପିଠ ବା ପଛପଟଟା ସିନା ଦିଶେ ନାହିଁ ମନକୁ କିନ୍ତୁ ପଛପଟଟା ଦିଶିଯାଏ । ନାନା ଭାବନା ଭିତରେ ଅବଚେତନ ମନକୁ ଚେତା କରାଇଦେଲା ରେଳଗାଡ଼ିର ବିକଟ ଚିତ୍କାର ଜଟଣୀ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ଟିକଟ କାଟିଲି ରୂପସାକୁ ।

ରୂପସାରୁ ବାରିପଦାକୁ ସାନରେଳ, ଏମିତି ରେଳଗାଡ଼ିର ପଇ ବା ଡବା ଆଗରୁ ମୁଁ କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲି । ହାବଡ଼ା ଯାଉଥିବା ପାସେଞ୍ଜରରୁ ଉତ୍ତରିବାବେଳକୁ ନିର୍ଭୀକ ଗର୍ଭ ଜଳୁଥାଏ । ବୁଝିଲି ରୂପସା ଷ୍ଟେସନର ଖୁବ୍ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ହୋଟେଲ ଅଛି, ଭାତ ଖାଇବାକୁ ମିଳେ । ଗଲି ସେଠିକି । ମାଛ ମିଳୁ ଅଠର ପଇସା, ନିରାମୋହୀ ତିନି ଅଣା । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ମାଛ ମିଳୁ ପାଇଁ ହୋଟେଲ ମାଲିକଙ୍କୁ କହିଲି । ଭାରି ଆଦରରେ କେତେ କାଳର ଚିହ୍ନା ପହିତାନ ଭଳିଆ ଦରହସା ମାରି ସେ ତାଙ୍କ ରେଟ୍ କହିଲେ ବଜାଲାରେ । ଅଧଘଣ୍ଟାକପରେ ବାରିପଦା ଗାଡ଼ି ଛାଡ଼ିବ, ଦିନକୁ ଚାଲେ ମାତ୍ର ଥରେ । ତାକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ଫେର୍ ଚବିଶ ଘଣ୍ଟା । ତେଣୁ ହୋଟେଲବାଲା ମୋତେ ଯଥାସମ୍ଭବ ଶୀଘ୍ର ଖାଇକରି ଗାଡ଼ି ଧରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ଚାକରକୁ ତାଙ୍କ ଦେଲେ ଜାଏଗା କରିବାକୁ । ହାତ ମୁହଁ ଧୋଇବାକୁ ଗଲି । ମାଆ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କୋଟି ଜୁହାର, ହେଲେ ସେ ପ୍ରଭାତି-ଅରୁଣ ଆଭା ଅପୂର୍ବ ବଗଡ଼ା ମୋତେ ରୁଚି-ଛଡ଼ା କରାଇ ଦେଲା ପ୍ରଥମରୁ । ତା’ପରେ ଜଳବଡ଼ ଡରଳମ୍ ତାଲି, ଟିକିଏ କ’ଣ ସାଧା ଡରକାରି ଅର୍ଥାତ୍ ଘାଣ୍ଟ । ମାଛଟାକୁ ତକାଇ ରହିଲି । ମାଛ ‘ଏଇ ଚଡ଼େଛେ’ ଖାଇ ବସୁ ବସୁ ଦେଇ ଦେବେ କହି ସଜୋରେ ‘ଠାକୁର’କୁ ଶୀଘ୍ର ମାଛଟା ଆଣି ଦେବାକୁ ହାଜ ଦେଲେ । ଉତ୍ତରରେ କେବଳ ‘ନିଛି, ହଁ ସାର । ପରେ ପରେ ପକେଟରୁ ଘଡ଼ିକାଡ଼ି ଗାଡ଼ି ସମୟ ହୋଇଯିବା ସୂଚନା ଚେତାଇ ଦେଲେ । ଆଉ ବୁଝିବାକୁ କିଛି ବାକି ରହିଲା ନାହିଁ ମୋର । ମିଳୁ କଉଡ଼ି ଆଗରୁ ଦିଆ ସରିଛି । ମନେ ମନେ ମନର ଦୁଃଖମିଶା ଲାଜ ମନେ ମନେ ମାରି ଗୁଣ୍ଡାଏ କି ଦି’ଗୁଣ୍ଡା ଭାତ ଗିଳି ଥାଳିରୁ ଉଠିଲି । ଦରଦୀବନ୍ଧୁ ଭାତଗୁରା ନଷ୍ଟ ହେବାରୁ ମୁଁ ଯାଉ ଯାଉ ମୋତେ ଶୁଣାଇଁ ଶୁଣାଇଁ ‘ଠାକୁର’କୁ ପୁଣି ଦି’ଚାରି ଥର ମଧୁର ସମ୍ବୋଧନ କଲେ । ଭାବିଲି ଜୁହା ଯୋଗୁଁ ଅକାରଣ ବିଚାରା ଅଗ୍ନି ଦେବତା ମାଡ଼ଖାଇଲା ସିନା ! କିମ୍ବା ଉଭୟ କୁଳ — ଏକକୁ ଆରେକ ବଳିଆର ।

ସତକୁ ସତ ଗାଡ଼ିବେଳ ହୋଇଗଲା । ଟିକଟ କାଟି ଗାଡ଼ିଧରି ବାରିପଦା ବାହାରିଲି । ମଦମନ୍ଦର ମନରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଧ୍ୱମାତେତାଲା ତାଳ ଦେଇ ଦେଇ ଗାଡ଼ିଟି ଠୁକୁରୁ ଠୁକୁରୁ ଚାଲିଛି । ମନର ଚିନ୍ତା କିନ୍ତୁ ତା’ ସଙ୍ଗେ ଠିକ୍ ତାଳ ମିଳାଇ ପାରୁ ନ ଥାଏ । ଗୋଟିଏ ପରେ ଗୋଟାଏ ଭାବନା ଆସୁଥାଏ, ପାଣି ଭର୍ତ୍ତୀ ପରି ଶେଷରେ ଏକାଠି ଗୋଟାଏ

କେନ୍ଦ୍ରରେ ମିଳନ ଘଟୁଥାଏ ତା'ର; କିନ୍ତୁ ଅତି ଚଞ୍ଚଳ ସେଇଟା କେମିତି ଫାଟିଯାଇ ଆଉ ଏକ ଭାବନା ତା'ର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଥାଏ । ସବୁ ଅବିନୟସ୍ତ – ସବୁ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ – ଅସଂଯତ । କାହାରି ସହିତ କାହାରି ମେଳ ନାହିଁ ।

ବାଟଟି ଭାରି ସୁନ୍ଦର । ବଣଜଙ୍ଗଲ, ବେଳେ ବେଳେ ପବନ ଫୁଲବାସ ଚୋରିକରି ଆଣି ବିଛାଉନା ମନକୁ ଦଣ୍ଡକପାଇଁ ଚହଲାଇ ଦେଉଥାଏ । ଭାରୁଥାଏଁ କେଡ଼େ ଅକୃତଜ୍ଞ, କେଡ଼େ ଅବିଶ୍ୱାସୀ ଏଇ ପବନ ସତେ ! କେଉଁ ସୁକୁମାରୀ ନବଯୌବନା ଫୁଲକୁମାରୀ କେଡ଼େ ସରାଗରେ, କେତେ ଆପଣାର ମଣି, ତା'ର ମନ ଯୌବନର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି – ସେଇ ସୁବାସ ସୌରଭ ସଞ୍ଚି ଦେଇଛି ଏଇ ବାରବୁଲା ପବନକୁ । ଆଉ ସେ କ'ଣ କଲା ? ବାସ ଚୋରାଇ ନେଇ, ଭୁଲାଇ ନେଇ, ପରକୁ ଦେଇ, ନିଜର ବାହାଦୁରି ହାସଲ କଲା ତ ! ଆଉ ଆମେ କହିଲୁଁ, ବାଃ, ବଢ଼ିଆ ପବନ । ଯେ ତ ଏକ ପକ୍ଷ, ବିଚାରିବାବେଳକୁ ସେ ବି ଉଣା ନୁହେଁ । ଫୁଲ ବି ପାତ୍ର ଦେଖୁ କାରବାର କରିବାର ନ ଥିଲା ? ପରଦେଶୀ କେହି ତା' ଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚିଲା – ତା' ମନ ଭୁଲାଣିଆ ଚାଟୁ ଶୁଣି ଫୁଲକୁମାରୀ ବି ଭଲିଗଲା ! ଉଚିତ ନ ଥିଲା କି ତା'ର ଭଲମନ୍ଦ, ରୀତିନୀତି, ଚାଲିଚଳଣି ବାରିବା ? ତୁହାକୁତୁହା ପବନ ଆସିଲା, ଗଲା ! ଫୁଲ ତ ସବୁରି ମନ କିଣି ନେଲା । ପୁଣି ଖାଲି ପୁରୁଷକୁ ଦୋଷ ଦେଲେ ଚଳିବ କେମିତି ? 'ବିଶ୍ୱାସୋନୈବ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍' – ଏଇପାଠ ପରେ ପରା ଗୁରୁ କହିଛନ୍ତି 'ସ୍ତ୍ରୀଷୁ' ? କାଉଁ ଗୁରୁ ତ ପୁରୁଷକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବା କଥା କହିଲେ ନାହିଁ ?

ଫୁଲର ଭେଟ :

ଏଇମିତି ନାନା କଥା ଭାରୁ ଭାରୁ ଗାଡ଼ି ଅଟକିଲା ବାରିପଦା ଷ୍ଟେସନରେ । ମୋଟିଆଟିଏ ଖୋଜି ବଂଶୀବାରୁଙ୍କ ଘରକୁ ବାହାରିଲି । ମୋଟିଆ ବଂଶୀବାରୁଙ୍କ ଘର ଜାଣେ ବୋଲି କହିଲା । ତା' କଥା ମନେଅଛି, ମନେରହିବ । ବିଚାରା ଜାତିରେ ଭୂମିଜ । ଆମ ଏଣେ ସେ ଜାତି ନାହାନ୍ତି । ବେଶ୍ କଲା ମଚମଚ ବଳିଷ୍ଠ ବପୁ । ମୁଣ୍ଡ ବାଳରୁ ତେଲ ଯେମିତି ନିଗିଡ଼ି ପଡୁଛି । ଚିକ୍‌କଣ ସୁଛା । ସାଥରେ ତା'ର ୯।୧୦ ବର୍ଷର ଝିଅ 'ଫୁଲ' । ବାପପରି କଲା, କିନ୍ତୁ ଗଢ଼ଣ ଭାରି ସୁନ୍ଦର । ଜଳା ଜଳା ଦୋ'ଟି ଚଞ୍ଚଳ ଆଖି, ନାଲି ମାଖୁଲା ପରି ଚିକିଟିକି ଓଠରେ ଲାଜୁଆ ହସ ଯେମିତି ଘର ବାଣି ରହିଛି । ବଡ଼ ମନେହେଲା ତା' ସଙ୍ଗେ ଦି'ପଦ କଥା ହେବାକୁ । ପ୍ରତି କଥାର ଉତ୍ତରରେ ତା'ର ସେ ଚାହାଣି, ଅଭୁଲା ଜୀବନର । ଚାହିଁଲାବେଳକୁ ଲାଜ ଯେମିତି ସତେ ଆଖି-ପତା କବାଟକୁ ଆଡ଼ ଆଡ଼ପେଲା କରି ପୁଣି ଦେହଛପା ଦେଉଥାଏ ! ମୂର୍ଖ ଭୂମିଜ ବାପା ମାଆ, ଏଇ ସରଗ ଖସା ବାଲିକାଟି ନାଆଁ 'ଫୁଲ' ବୋଲି ରଖିଲେ କେମିତି କେଜାଣି ? ସତରେ ବଣ ଫୁଲଟିଏ ସିଏ । ମାଆ ଷଠି ଦୁଇଛେଇ ବୋଧହୁଏ ଏଇ ନାଆଁଟି ବାପମାଆଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ବସି

କୁହାଇ ଦେଇଥିଲେ ! ତା' ଦରଭଙ୍ଗା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଭିତରେ ଥିଲା ବଣ ଫୁଲର ମହୁ । କଥା ହୋଇ ଆସୁ ଆସୁ ଆଉ ବାଟ ଜଣାଗଲା ନାହିଁ । ଏଥୁ ଭିତରେ ମୁଁ ତା' ବାପ 'ବଇଷ୍ଣୁମା'ଠାରୁ ତା' ଘର ଦୁଆର ଆଦି ସବୁ ଠିକଣା ବୁଝିନେଲି । ଘର ତା'ର 'ଜାମୁବଣୀ' - ବାରିପଦା ସହରତଳି ଗାଆଁ । ଏଇ 'ଖେଳଲୋଳ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ' ଫୁଲ କୁମାରୀ (ତାଙ୍କନାଆଁ ଫୁଲ)ଟି ସେ ବାପମାଆଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବୋଲି ସନ୍ତାନ - 'ଅଲିଅଳା' ଝିଅ । ଫୁଲର ହସରେ - ଫୁଟା ଫୁଲ, ଚାହାଣିରେ - ଆବାହନୀ, କଥାରେ - ଅମୃତ । ବର୍ଷ ତା'ର କଳା, ମନେହେଲା, କଳା ସତେ ଯେମିତି ତା'ରି ଦେହ ଆଶ୍ରା କରି ରହିଛି ।

କେତେ କଥା ଭାବୁ ଭାବୁ ବାରିପଦା ହାଇସ୍କୁଲ ପାଖ ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ ବସାରେ ତିନିହେଁ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ । ଜବାବ ଥିଲା, କୁଲି ମଜୁରି ଛ'ଅଣା । ବୈଷ୍ଣୁମାକୁ ତା' ପାଉଣା ଦୁଟାଇ, ଫୁଲକୁ ଛ'ଅଣା ଦେଲି ଭୁଜାଖୁଆ ପାଇଁ । ହସି ହସି ନେଲାବେଳେ ସେ ପଚାରିଲା, ମୁଁ କେତେଦିନ ରହିବି, ସେ ପୁଣି କାଲି ସକାଳଓଳି ଆସିବ । ସେଇଠୁ କୁହାରକରି ଚାଲିଗଲା ।

ଗଲାବେଳେ ତା'ର ଫେରିଅନାଉଁଣୀ ମୋ ବୁକୁରେ ଗିରା ମାରିଦେଲା । ମନେହେଲା - ଦଇବ ବିଶାଣୀ ପୁଣି ନିରୋଳ ନିଟୋଳ କରି ଏମିତି ରୂପ ଠାଣି ଗଢ଼େ, ଧନ୍ୟ ସେ କାରିଗର, କୋଟି କୁହାର ତାକୁ ।

ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ ଘରେ ରହିଲି । 'ଲଖମା' ଅପାର ପୁଅ ମୂରଲୀ, ବୀର, ସୁର ତିନିହେଁ ଭାରି ଭଲ ପିଲା । ଉଡ଼ିଆ ବୋଲି ଜଣେ ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ ଚପରାସୀ ଥାଏ - ସେ ବି ଭାରି ପ୍ରଭୁ ଭକ୍ତ, ବଡ଼ ଭଦ୍ର । ମୋଟ ଉପରେ ବଂଶୀଭାଇଙ୍କର ଧନ, ଜନ, ଗୋପଲକ୍ଷ୍ମୀ, କାହିଁରେ ଅଭାବ ନ ଥାଏ । ବିପିନବାବୁ ବୋଲି ଜଣେ କିରାଣି ପିଲାଙ୍କର ଗୃହ ଶିକ୍ଷକ ଆଆନ୍ତି, ସେ ବି ଉଣା ନୁହନ୍ତି । ଘରଟିରେ ଶାନ୍ତି, ସୁଖ ପୂରି ରହିଥାଏ, ସତେ ଯେମିତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସରସ୍ୱତୀ ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ ଘରେ ବିବାଦ ପାସୋରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ରାଜଦର୍ଶନ ଚେଷ୍ଟା :

ବାରିପଦା ଆସିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ମୋର, ସ୍ୱର୍ଗତ ମହାରାଜ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦର୍ଶନ । ମୁଁ ଦିନ ଦୁଇ ଚାରି ଆଗ ବାରିପଦା ସହରତା ବୁଲି ଦେଖୁଲି । ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ ଘରେ ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କୁ ପଢ଼ାଉଥିବା ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ଟିଉଟର୍ ବିପିନ୍‌ବାବୁ ବାରିପଦା କଚେରିରେ କାମ କରୁଥାଆନ୍ତି, କଚେରି ଛୁଟିବେଳେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଚାଉନ୍ ବୁଲିଯାଇ କେତେ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନାଜଣା ହେଲା । ମଝିରେ ମଝିରେ ଫୁଲ ତା' ବାପା ସଙ୍ଗେ ଆସେ ।

ବଡ଼ାୟା, ତିଗିରିଆ ବା ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜବାଟୀଠାରୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜବାଟୀ ଆକାର ପ୍ରକାରରେ ନିଆରା । ବଡ଼ରାଜ୍ୟ, ବଡ଼କୋଠା - ଯେ'ତ ପୁଣି ରାଜା ନୁହନ୍ତି, ମହାରାଜା । ତାଙ୍କ ଭେଟ ପାଇବା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବଡ଼ କଠିନ ।

ମୁଁ ଖବର ବୁଝି ମହାରାଜାଙ୍କ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀ ଜଣେ ବଙ୍ଗୀୟ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କୁ ରାଜବାଟୀର ଅଫିସ୍‌ରେ ଦେଖାକରି ରାଜଦର୍ଶନ ଅଭିପ୍ରାୟ ଜଣାଇଲି । ଭାରି ଗମ୍ଭୀର ସେ । ଦପ୍ତରରେ ବସିବା ଠାଣି, ବ୍ୟବହାର ଓ ମିଜାଜ୍ ଜଗି କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲି । ‘ଏଖନ ମହାରାଜାର ସମୟ ନେଇ, ପରେ ଏସ୍’ କହି କେତେଥର ମୋତେ ଦଉଡ଼ାଇଲେ । ଏଇମିତି ଏଇମିତି ପ୍ରାୟ ଦିନ ପନ୍ଦର ବିତିଗଲା, ଗୋଟାଏ ନା ଶେଟାଏ ବାହାନାରେ ସେ ଖାଲି କାଳ ମଟାଳୁଥାନ୍ତି ।

ମୋତେ ବଡ଼ ବିରକ୍ତ ବୋଧହେଲା ଏବଂ ଜିଦି ବି ବଢ଼ିଲା – ଯେମିତି ହେଉ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବି ବୋଲି ।

ଖରାଦିନ, ଭାରି ଗରମ ପଡ଼ିଥାଏ । ରାତିରେ ସହଜରେ ନିଦ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେଥିରେ ପୁଣି ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀଙ୍କର ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖାକରାଇ ଦେବାକୁ ଟାଳଟୁଳ ବ୍ୟବହାରରେ ମୁଁ ଦୁଃଖିତ-ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ସାକ୍ଷାତ୍‌ର ଉପାୟ ପାଞ୍ଚୁଥାଏଁ ମନେ ମନେ । ବଂଶୀଭାଇଙ୍କି ବା ଅନ୍ୟ କାହାରିଙ୍କି ଏ ବିଷୟରେ କିଛି କହେ ନାହିଁ ।

ଦିନେ ଚନ୍ଦ୍ରପକ୍ଷ ରାତିରେ ଘରୁ ବାହାରିଲି, ଟିକିଏ ବୁଲାଇଲି କରି ଆସିବାକୁ । ଆଖି ତ ନିଦ ନ ଥାଏ, ସେଥିରେ ପୁଣି ଭାରି ଗରମ । ବାହାରିଲି ବାହାର ପବନ ଖାଇବାକୁ ।

ରାତି ପିନ୍ଧା ଲୁଗାକୁ କୁଞ୍ଚ ନ କରି, କମରରେ ଚଉତିଦେଇ ସାଉଁଳିକରି ଭିଡ଼ି ଶୋଇବା ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ଖଣ୍ଡେ ସେ କାଳର ଛାତିକଟା ଗୋଞ୍ଜି ପିନ୍ଧିଲି, ଛାତି ପଟିରେ ସୁନ୍ଦର ଫୁଲ ପଡ଼ିଥାଏ, ସିପ ବୋତାମ ଲାଗିଥାଏ । ସେମିତି ଗୋଞ୍ଜି ଆଜିକାଲି ଦେଖା ନାହିଁ ।

ଗୋଲାପି ରଙ୍ଗର ମୋର ସବୁଦିନେ ପସନ୍ଦ, ଗୋଞ୍ଜିଟିର ରଙ୍ଗ ଗୋଲାପି । ମଧୁବାବୁ ଟ୍ୟାନେରୀର କଳା ଫୁଟୁଫୁଟିକିଆ ଚଟି ହଲେ ମଡେଇଲି, ମୋର ଅତି ପ୍ରିୟ ବଂଶୀଟି ଅଣ୍ଟାରେ ଖୋଷି ବାହାରି ପଡ଼ିଲି; ସେଇ ଖରାଦିନ ଜହ୍ନ ରାତିରେ । ରାତି ସେତେବେଳକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ପ୍ରାୟ ।

ତାପଲ ପୋଖରୀ ଆଡ଼ିରେ, ବିଲାତି, ଚାକୁଣ୍ଡା ଗଛମୂଳେ କିଛିବେଳ ବସିଲି । ଭାରି ନିଛାଟିଆ ଚାରିଆଡ଼ଯାକ, ଅଣ୍ଟାରୁ ବଇଁଶୀଟି କାଢ଼ି ବଜାଇଲି । ସେଠୁ ଉଠି ପୁଣି ବୁଲି ବାହାରୁ ବାହାରୁ ରାଜବାଟୀ ଆଡ଼କୁ କେଜାଣି କେମିତି ପାଦ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ଟାଣି ହୋଇଗଲା । ରାଜବାଟୀର ଡାହାଣ କଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ଅଣଓସାରିଆ ନାଲି ସଡ଼କ ବାବୁ ସାହିକୁ ପଡ଼ିଛି, ରାଜ ବିରାଦର ସ୍ୱର୍ଗତ ଦିବାକର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଘର ଏହି ସାହିରେ । ମୁଁ ଦିନେ ଯାଇ ତାଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇ ଆସିଥିଲି, ଏଇ ବାରିପଦା ରହଣି ଭିତରେ । ସେ ଜଣେ କଳାପ୍ରିୟ, ଖୁସ୍ ମିଜାଜିଆ ଲୋକ । ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବା ଏଇ ରାସ୍ତାର ପ୍ରାୟ ମଝାମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ପୁଲିଆ । ଏଇଠୁ ରାଜବାଟୀ ଦିଶୁଥାଏ । ରାତି ଅଧିକ ହେଲେ କ’ଣ ହେବ,

ରାଜବାଟୀ ଉପର ମହଲାର ବଡ଼ ବଡ଼ ଜଳାକବାଟି ଉଦୁଆଁ ଥାଏ, ଘର ଭିତରୁ ହସ ଆଉ କୋର ପାଟିଦୁଣ୍ଡ ଶୁଭୁଥାଏ । ବେଳେ ବେଳେ ଝୁମୁର ଗୀତରୁ ପଦେ ଅଧେ ମଧ୍ୟ କେହି କେମିତି ଗାଉଥାଆନ୍ତି ।

ବଂଶୀ ଗୁଣ :

ମୁଁ ପୁଲିଆକୁ ଫୁଙ୍କିଦେଇ ରାଜବାଟୀକୁ ପିଠିକରି ବସି ବଇଁଶୀ ବଜାଇବାରେ ଲାଗିଲି, ବଜାଇଲି ବେହାର ରାଗିଣୀ ।

କେତେବେଳ ଗଲା ପରେ, ମନଟା ନ ମାନିବାରୁ, ମୋର ଅତି ପ୍ରିୟ ରାଗତିଳକ କାମୋଦର ଆଳାପ-ପା, ନି, ସା, ରି, ଗା, ସା ଫୁଙ୍କିବା ବେଳକୁ ମୋ ପଛପଟୁ ଜଣେ କିଏ ପହୁଞ୍ଚି ମୋତେ ଏତେ ରାତିରେ, ଏଠି ବସି ବଇଁଶୀ କାହିଁକି ବଜାଉଛି ଓ ମୋର ନାଆଁ ଗାଆଁ ଇତ୍ୟାଦି ପଚାରିଲେ । ଉତ୍ତରରେ – ଘର କଟକ, ବାରିପଦାକୁ ବୁଲି ଆସିଛି, ଏଠି ବସି ବଂଶୀ ବଜାଇବାର କାରଣ ଏମିତି କିଛି ନାହିଁ, ଗରମରେ ନିଦ ହେଲା ନାହିଁ, ଆସି ବସିଗଲି । ବାସ୍ ଏତିକି । ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ ଘରେ ଅଛି, କି ତାଙ୍କ ମୋ ସମ୍ପର୍କ – ସେ ସବୁ ଲୁଚାଇଲି । ମୋର ସେତେବେଳର ଟୁଙ୍ଗ ବଜାରୀ ଭଳି ଯୋଉ ବେଶ, ସେଥିରେ ବଂଶୀଧର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧର ସୂଚନା ଦେବାରେ ମନକୁ ମନ ବାଧା ପାଇଲି । ସେ ଲୋକ ମୋତେ କହିଲେ, “ମହାରାଜା ହୁକୁମ୍ କରିଛନ୍ତି – ତାଙ୍କ କୋଠିକି ।”

ଝାଉଁକରି ହୋଇଉଠିଲା ମୁଣ୍ଡଟା । ଆରେ ! ଯେ’ ପୁଣି କ’ଣ ? ଏଇ ଅଧରାତିରେ ମହାରାଜାଙ୍କ କୋଠିକି ? କିନ୍ତୁ ଅମଙ୍ଗ ହେବାଟା କେବଳ ଅନ୍ୟାୟ ନୁହେଁ, ଦୋଷାବହ ମଧ୍ୟ । ତେଣୁ ସୁଶୀଳ ବାଳକଟି ପରି ସେ ଲୋକଙ୍କର ଅନୁସରଣ କଲି, ଅବଶ୍ୟ ଏ ଗୋଟାଏ ସୁଯୋଗ ବୋଲି ଖୁସି ବି ଲାଗୁଥାଏ ।

ରାଜଦର୍ଶନ :

ମହାରାଜାଙ୍କ ବୈଠକଖାନା – ବେଶ୍ ଲମ୍ବାଚୌଡ଼ା ବଡ଼ ହଲୁଟିଏ ପଡ଼ିଛି । ଦାମି ଦାମି ସୋଫା, କାଉଚ, ଚୌକି, ତଳେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଖରଡ଼ ବିଛା ହୋଇଛି । ଚୌକିରେ ବସିଛନ୍ତି ଜଣକେତେ ମହାରାଜାଙ୍କ ପ୍ରିୟପାତ୍ର, ମୋସାହେବ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି – ସମସ୍ତେ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ, ସବୁରି ପୋଷାକରେ ପରିପାଟୀ ଅଛି, ରୁଚି ବି ଅଛି । ମହାରାଜା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କିନ୍ତୁ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି ଖଣ୍ଡେ ବାଦାମୀ ରଙ୍ଗର ସିଲ୍କ ଗୋଷ୍ଠି । ଯେ ଲୋକଟି ମୋତେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଇଥିଲେ, ସେ ମୋତେ ବାହାର ବାରଣ୍ଡାରେ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ କହି ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଖବର ଦେବାକୁ ଯାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫେରିଆସି ମୋତେ ଡାକିଲେ । ଗଲି, କୁହାରିଲି ମହାରାଜାଙ୍କୁ । ଦେଖିଲି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗସାଥୀଏ ମୋତେ ଗୋଡ଼ରୁ ମୁଣ୍ଡଯାଏ ଜଳ ଜଳ କରି ଚାହୁଁଛନ୍ତି । କେମିତି ମାଡ଼ି ମାଡ଼ି ପଡ଼ିଲା ମୋତେ । ଅତିହ୍ନା ମଣିଷ, ଅଜଣା

ଆନ, ତହିଁକି ଛତରା ବେଶ ମୋର । ଦଇବ ମାଜପୀ ଜନମ ଦେଇ ନାହିଁ ସିନା, ହେଲେ —
ଲାଜ ଦି' ଅକ୍ଷର ତ ଏକାବେଳକେ ମନ ସିଲଟରୁ ନିଭାଇ ଦେଇ ନାହିଁ । ମୋ ଦେଖାନ୍ତରେ
ଯେତୋଟି ରାଜାଘର ଅଜମେଇଛି, ଯେ ତହିଁରୁ ନିଆରା । ଗଜରା ଆଖି ଦି'ଟା ମୋର
କେଜାଣି କାହିଁକି ମହାରାଜାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ହୋଇଗଲା । ହେତୁ ପାଇବା ଦିନରୁ ମୋର
କାଳ ହେଲା ଏଇ ଆଖି ଦିଗଟା ।

କାହାରି ଯୋଡ଼ିଏ ଢଳା ଢଳା ଆଖିରେ, ଆଖି ମିଶିଲେ ସେ ଯେମିତି ସତେ ବାଣୀହରା
ପଦ୍ମତୋଳା ପଡ଼ି ବନ୍ଦ କରିଦିଏ ମୋତେ, କହନ୍ତି ପରା 'ମଣିଷ ପ୍ରକୃତି ମଲେ ତୁଟେ' !
ସେଇଆ ଘଟିଟି, ଜୀବନଟାସାରା । ମୁଁ ଚାହିଁଦେଲାବେଳକୁ ମହାରାଜାଙ୍କ ଦଇବୀ କଜଳମଖା
ଆଖି ଦିଓଟି ମୋ ଆଖିରେ ଲାଖିଗଲା, ବଡ଼ ଧାର ଭାରି ଗନ୍ଧାର, ଅଥଚ ବେଶ୍ ମୋଲାଏମ
ସ୍ଵରରେ କହିଲେ — 'ବସ' ।

ହେଲେ ବସିବି କେଉଁଠି ? ଆସନ ଯାହାକୁ ଯେତେ ପ୍ରକାର ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ, ବାକି
ମୋର ସେ ବେଳର ରୂପ, ଭେକ, ଢଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ଲାଗି ଆସନ କୋଉ ଗୋଟିକ ? ସେଠା
ତଟାଣରେ ବିଛା ହୋଇଥିବା ଖରଡ଼ ଉପରେ ଟିକିଏ ସଂକୋଚନରେ ବସିପଡ଼ିଲି, ମନେ
ପଡ଼ିଲା — ଭୁଇଁ ଆସନ ତ ଯୁଗପୁରୁଷ ପସନ୍ଦ କରିଥିଲେ, ଆଜି — ଦେଶ କାଳ ପାତ୍ର
ବିବେଚନାରେ ତାଇ ହେଉ । ଏଇଟା ଅବଶ୍ୟ ମନକୁ ଭେଣ୍ଡିଆବୋଧ ଦେବାପରି କଥାଏ ।

ତା'ପରେ ହେଲା ପ୍ରଶ୍ନ — ଆଜିର ଏ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଅଭିଧାନର 'ଆପଣ ଶବ୍ଦ ବିଲୁକୁଲ୍
ନଦାରହ' । ଭାଗ୍ୟ ଯେ — 'ତେମେ ବା ତୁମେ'ରୁ ଆଉ ପାହାଚେ ତଳକୁ ଖସି ପଡ଼ି
ନାହିଁ । ତେଣୁ 'ତୁମେ' ସମ୍ବୋଧନଟା — ପ୍ରତିଥର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ମୋ ଛାତିରେ ହାବୁକା
ଦେଉଥିଲେ ବି ସ୍ଥଳ ଓ ଅବସ୍ଥା ବିଚାରରେ ହଜମ କରିବାକୁ ହେଲା ମୋତେ ।

ଆଉ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ ସେଇ 'ତୁମେ' ଶବ୍ଦଟା ହିଁ ମୋର ସେତେବେଳିକା ପାଗପଚୁକାକୁ
ଚାହିଁ ଉଚିତ ପ୍ରାପ୍ୟ । ତୁମ ଘର ? ତୁମ ନାଆଁ ? ଏସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ମହାରାଜାଙ୍କ ମୋସାହେବଙ୍କ
ଦରବାରରୁ ଆସିଲା । ବିନୀତ ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେବାପରେ, 'ବାରିପଦା କାହିଁକି ଆସିଚ,
କେବେ ଆସିଚ, କୋଉଠି ଅଛ' । ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚରାଗଲା, ତିନୋଟିଯାକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର
ଦେଲି ।

ମାତ୍ର କୋଉ ଗୋଟିକ ତା' ଭିତରୁ ସତ ନୁହେଁ, 'ଏତେ ରାତିରେ, ଏଠି ବସି ବଂଶୀ
ବଜାଉଥିଲେ କାହିଁକି ?' — ଏ ଏକ ବିଷମ ପ୍ରଶ୍ନ । ଗାଲୁ ମାଲୁ କରି କହିଲି — ଖରାଦିନ
ତ ଭାରି ଗରମ । ନିଦ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ବୁଲୁ ବୁଲୁ ଏଠିକି ଆସିଲି ବାହାରି, ଧାନଟି ଭଲ
ଲାଗିଲା, ସୁନ୍ଦର ଜହ୍ନ କିରଣ, ସୁଲୁସୁଲିଆ ପବନରେ ବସିଯାଇଥିଲି; ମନହେଲା ବଂଶୀଟା
ବଜାଇବାକୁ ଟିକିଏ ।

କିଏ ଜଣେ ପରିହାସପ୍ରିୟ ରସିକ ତୁନି ତୁନି କରି କହିଲେ – “ଆରେ ଯେ’ ତ କବିପରି କଥା କହୁଛନ୍ତି – ଏ କଥାଟା ଅଧାଶୁଣା ହେଇ କାନରେ ବାଜିଲା ମୋର, ହସ ଲାଗିଲା, ସେଇଠୁ ମହାରାଜା ପଚାରିଲେ – ‘କି ରାଗ ସେଟା ବଜାଉଥିଲୁ ?’

– କହିଲି – ‘ଜାଣି ନାହିଁ ।’

– କାହାଠୁ ଶିଖୁଛ ବଂଶୀ ?

– ‘ଏମିତି ମନକୁ ମନ ଫୁଲେ, ଶିଖାଶିଖୁ ନାହିଁ ଶୁଣି ଶୁଣି ଉଜାଡ଼ି’ ।

‘ଆଜ୍ଞା ହଉ, ବଜାଅ ଶୁଣିବା’ – କହିଲେ, ଜଣେ ମୋସାହେବ ମହାଶୟ । କି ରାଗ ବା କ’ଣ ବଜାଇବି, ପ୍ରଶ୍ନଟା ତତ୍ତ୍ୱି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସି ଦରଗିଲା ହେଇ ଲେଉଟି ଗଲା ଭିତରକୁ, ଚିହ୍ନ ପଡ଼ିବା ଡରରେ । କିଛି ନ କହି ବଜାଇଲି, ‘ମାଲକୋଷ’ ନିଶ୍ଚୁଣ ଭାବେ ରାଗଟି ବଜାଉଛି । ମହାରାଜାଙ୍କ ନିଜର ସଙ୍ଗୀତ ଜ୍ଞାନ ଥିଲା, ଏଇଟା ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜବଂଶର ସହଜାତ ବୋଲି କହିବି ମୁଁ । ବଂଶୀ ସ୍ୱର ବନ୍ଦ ହେବାପରେ ମହାରାଜ କହିଲେ – ମାଲକୋଷ ନା ? ହଠାତ୍ ମୁଁ ଆଜ୍ଞା ବୋଲି କହି, ସଂଯତ ହୋଇଗଲି । ତା’ପରେ – ଆଜ୍ଞା ଶବ୍ଦ ପରେ ଟିକିଏ ଅମିୟାଇ କହିଲି – ‘ହୋଇଥିବ’ । ଭାବିଲି, ଧରାପଡ଼ି ଯାଇଥିଲି ତ ଏଇନେ; କିନ୍ତୁ ଦେଖିଲି, ମହାରାଜାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଯେମିତି ସନ୍ଦେହଭରା । ଦାୟରେ ପଡ଼ି ମୁଁ ସତକଥାଟା ଲୁଚେଇ ବସିବି ବୋଲି ଅନ୍ୟାୟ ପାଖରେ ମନେ ମନେ ଜବାବ ଦେଲି । ଆଉ ସାମାନ୍ୟ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ, ତହିଁ ପରଦିନ ସକାଳ ନ’ଟା ପରେ, ମହାରାଜାଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କ ଅଫିସରେ ଦେଖାକରିବାକୁ ଆଦେଶ ହେଲା; ଭାବିଲି, ଯେତେକ ଅତୁଆ ତ ସେଇଠି, ଗୋଲ୍ ସିଡ଼ିରେ ଉଠିଲାବେଳକୁ ତ ପହିଲେ ଭେଟିବି ବୃଷଭ-ରାଜନ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀଙ୍କୁ । ତାଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରି ତ ଆଜି ଏ ବେଶ ମୋର ।

ଅବଶ୍ୟ ସବୁ ବିଧି ନିର୍ବନ୍ଧ – ସେ ବିଶ୍ୱାସ ମୋର ଚିରକାଳ । ମୁଁ ବୋଲେ ‘ଯାହା କରିବେ ସାଇଁ – ତା’ କାହାରି ହାତରେ ନାହିଁ’ ଟିକିଏ ରହମଠ ହୋଇ ଉପର ତଳ ବିଚାରି କହିଲି, କେହି ମନା କରିବେ ନାହିଁ ତ ? ମହାରାଜ ହୁକୁମ କଲେ ତାଙ୍କ Personal attendant ବା ନିଜଗି ନିଯୋଗ ‘ପଣ୍ଡିତ’ଙ୍କୁ ମୋ ଆସିବା ଓ ଭେଟିବାର ସୁବିଧା କରି ଦେବାପାଇଁ ।

ହଁ ଏଇଠି କଥାଏ କହେଁ – ଏଇ ପଣ୍ଡିତଟି ସତରେ ‘ପଣ୍ଡିତ’ ନୁହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ନାମର ଅଧିକାରୀ ମାତ୍ର । କାରଣଟା ମୋର ଅଜ୍ଞାତ । ସେଉଁଠୁ ମନ ଖୁସିରେ ମଥାନୁଆଁ ଛୁହାରଟେ କରି ବିନୀତ ଭାବରେ ବିଦାୟ ନେଲି, ମନେହେଲା ସତେ ଯେମିତି କୋଉ ଗଡ଼ ଜିଣିଲି ।

ରାତି ତ ଅଧକରୁ ତେର ବଳେଇ ଯାଉଥିଲା, ତଥାପି ସେ ରାତିଟା ମୋତେ ପୁଣି ଯେମିତି ସଞ୍ଜ ଲେଉଟା ଭଳି ଲାଗିଲା । ବସାକୁ ଯାଇ ବିଛଣାରେ ପଡ଼ିଲି ମାଆଙ୍କୁ

ମୁଣ୍ଡିଆମାରି । ସବୁକଥା ଭାବୁଥାନ୍ତୁ କେତେବେଳେ ନିଦ ହେଉଗଲା, ବଂଶୀଭାଇଙ୍କୁ ସକାଳେ ଏସବୁ କଥା କିଛି କହିଲି ନାହିଁ । ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ସେଦିନ ଭାରି ଉଛୁରରେ ଘୁଞ୍ଚୁଥିଲା ପରା ! ଉଛୁସର କାଳ ଏଇମିତି ଉଛୁରିଆ ସିନା ! ଯେତେ ଚାହିଁଲେ ବି ବଂଶୀଭାଇଙ୍କ କାନ୍ଦଘଡ଼ିରେ ନଥା ବାଜିବାକୁ ଭାରି ମଠ ହେଉଥାଏ । ମୁଁ ଗାଧୋଇ ପାଧୋଇ କାମାଜୋଡ଼ ପିନ୍ଧି, ଭିଜିଟିଂ କାର୍ଡ଼ ଖଣ୍ଡିଏ ଧରି ତିଆର ହୋଇ ବସିଥାଏ । ଯେମିତି ବାଜିଲା ଠନ୍ ଠନ୍ ନଅ, ବାହାରିଲି ରାଜବାଟୀକି, ମାଆଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି । ରାଜବାଟୀରେ ପହଞ୍ଚି ଗୋଲ ସିଡ଼ି ପାଖେ ପାଦ ଥମକି ଗଲାବେଳକୁ ଉପର ମହଲା ପାରାପିଟ୍ ପାଖେ ଦେଖିଲି ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ । ଚତୁରାକ୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କ ଇଞ୍ଜିତ କ୍ରମେ ଆଗେଇଲି । ସେ ବି ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ । ଆଗପଛ ହେଇ ଚାଲିଲୁଁ ମହାରାଜାଙ୍କ ଖାସ୍ କଚେରି ଘରକୁ । ଘୃଣାରେ ଆଉ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀଙ୍କୁ ଆଗ ଦିନ ପରି ନମସ୍କାର କରିବାକୁ ଚିତ୍ତ ବଳିଲା ନାହିଁ, ତା'ଛଡ଼ା ମନେ ମନେ ଟିକିଏ 'ପୌରୁଷ' ଯେ ଅନୁଭବ କରି ନ ଥିଲି ଏକଥା ନୁହେଁ ।

ଅଫିସ ଘର ସାମନା ବାରଣ୍ଡାରେ ଖଣ୍ଡି କେତେ ସୁନ୍ଦର କୁରୁଚି । ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ହାତେ ଦର୍ଶନାକାର୍ଡ଼ ଖଣ୍ଡିକ ଦେଲି, ସେ କହିଲେ — ଏ କ'ଣ ହେବ ? ହୁକୁମ୍ ତ ମିଳିଛି, ଆସନ୍ତୁ । ମୁଁ ଯେ ନିଜ ପରିଚୟଟା ନିଜ ମୁହଁରେ ଦେବାକୁ ଅସୁନ୍ଦର, ଅସଙ୍ଗତ କଥା ମଣି କାର୍ଡ଼ଟି ଦେଇଚି — ଏକଥା ପଣ୍ଡିତ ବିଚାରା କାହୁଁ ବା ଜାଣିବେ ? ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଲି — ନାହିଁ, ନାହିଁ ଆଗେ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଦେଲେ, ସମୟ ବୁଝିକରି ଯିବି । ଅଫିସ୍ ଘର ବାରଣ୍ଡାଟା, ତା' ମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଦ୍ଵାର — ପରଦାଟିଏ ମାତ୍ର ଅନ୍ତରାୟ । ପଣ୍ଡିତେ ମୋ କଥା ରଖି କାର୍ଡ଼ଟି ନେଇ ହଜୁରରେ ପେଶ୍ କଲେ ଓ କାଲି ରାତିର ବଂଶୀ ବଜାଇବା ଲୋକ ଆସିଥିବା ଇତାଲା କଲେ ।

ମହାରାଜା ସମ୍ଭବତଃ କାର୍ଡ଼ଟି ଦେଖି କହିଲେ, “ଦୂର୍ ବୋକା” ! ଏ କେବେ ସେ ହେବେ ? ତୋର ଆଖି ବଦଳି ଯାଇଛି । ପଣ୍ଡିତ ବୋକାତ୍ ସ୍ଵୀକାର କଲାବାଲା ନୁହନ୍ତି, ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ — ‘ନା ହଜୁର, ସେଇ ଲୋକ’ । ଆଜ୍ଞା ତାଙ୍କ ତ — ଏଇ ହୁକୁମ୍ ହେଲା । ମୁଁ ପରଦାର ଏପଟେ ଉଡ଼କର୍ଣ୍ଣ ଥାଇ ଶୁଣୁଥାଏ ସବୁ । ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଇସାରାରେ ଭିତରକୁ ଗଲି, କୁହାରଟା ପରେ ପରେ ମହାରାଜ କହିଲେ — “ହେଇ ଆପଣ ! ବସନ୍ତ ।” ଦରଦର ହସି ସବୁକଥା ପଚାରିଲେ । ମୁଁ ମୋର ବାରିପଦା ଆସିବା, ରହଣି ଠାବ, ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀ ମହାଶୟଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ଓ ମୋର ରାଜଦର୍ଶନ ଆଦି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ଗାଇଦେଇସାରି, କହିଲି — ଜଣେ କେହି ମୟୂରଭଞ୍ଜର ହେଉ ବା କଟକର ହେଉ, ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଓଡ଼ିଆ ବାରିପଦା ଆସି, ତାହାରି ଦେଶର ବିଖ୍ୟାତ ଓଡ଼ିଆ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିବାର ସୁଯୋଗ ନ ପାଇବାଟା କି ସୁନ୍ଦର କଥା ମହାରାଜ ! ଆମ ଘରେ ତ ଆମର ଏଇ ଅବସ୍ଥା, ଏ ଦୁଃଖ କାହାକୁ କହିବା ? ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ

ନାଁ କୋଉ ଓଡ଼ିଆ ନ ଜାଣେ ? ତାଙ୍କରି ରାଜ୍ୟ, ସେଇ ବଂଶ ତ ?” କଥାଗୁଡ଼ା ହସି ହସି ବଡ଼ ବିନୀତ ଭାବରେ କହିଲି, ମହାରାଜାଙ୍କ ପ୍ରସନ୍ନ ବଦନ ଟିକିଏ ଝାଉଁଳି ଗଲା ପରି ଦିଶିଲା; କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଚତୁର ସେ । ପରେ ପରେ ଅଳ୍ପ ହସି ନାନା କଥା ପକେଇ ସେ ଆବହାଘ୍ନାଟା ବଦଳାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ଏଣିକି ନିତିନିତି ଦେଖା, ଗୀତବାଜା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା ଚାଲିଲା । କ୍ରମେ ସେ ମୋତେ ଜାଣିଲେ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଜାଣିଲି, ଜାଣିବା ପରି । ‘ଧୀର ପାଣି ପଥର କାଟେ’ । ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟେରୀ ମହୋଦୟ କେତେକ ଦିନ ପରେ ଆସନଛଡ଼ା ହେଲେ । ଭିତିରି ଗୁମର କଥା ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରକାଶନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ବାରିବାକୁ ତାଙ୍କର ବାକି ରହିଲା ନାହିଁ ଯେ – ନଡ଼ିଆର କୋଉ ଶିରାରେ ପାଣି ପଶିଲା । ମହାରାଜାଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରର ଦିନ ଚାରି ଛ’ପରେ ଛୋଟରାୟ ସାହେବ (ମହାରାଜ ପ୍ରତାପଚନ୍ଦ୍ର)ଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ହେଲା, ରୂପ ଅନୁସାରେ ଗୁଣ ଦେଖିଲି ତାଙ୍କର, ପରିଚୟ କ୍ରମେ ଘନେଇ ଗଲା, ସେ ନିଜେ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ, ‘ସେତାର’ ବାଦକ । ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଓଷ୍ଠାଦ ଯଦୁରାଓ ସେତେବେଳେ ଅତି ବୃଦ୍ଧ – ବୟସ ଶହେ ପାଖାପାଖି ହେବ । ସେ ଶିଖାଉଆଡ଼ି ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କୁ ‘ସେତାର’ । ମଝିରେ ମଝିରେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ନରେନ୍ଦ୍ର ପାଲୁ (ବ୍ୟାଣ୍ଡ ମାଷ୍ଟର) ଯା’ଆସ କରନ୍ତି । ବେଶ୍ ଚର୍ଚ୍ଚା ଥାଏ ସଙ୍ଗୀତର ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କ କୋଠାରେ । ରାଜବିରାଦର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦିବାକର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୁଅମାନେ ରାଜବାଟୀରେ ପ୍ରାୟ ଜାଣେନା ଜଣେ କେହି ବରାବର ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ଦିବାକର, ବାବୁଜୀ ପ୍ରତିନିତ୍ୟ ଦି’ଚାରିଘଣ୍ଟା, କେବେ ସେ ବେଶି ସମୟ କାଟନ୍ତି ରାଜବାଟୀରେ, ମହାରାଜଙ୍କ ପାଖରେ ଯେତେଟା ନୁହେଁ, ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କ ପାଖରେ ତା’ଠୁଁ ଟିକିଏ ବେଶି ଆତୟାତ ଏମାନଙ୍କର । ଆଉ ଜଣେ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରହରାଜେ । ହସ ହସ ମୁହଁ, ଢଳା ଢଳା ଆଖି, କଳାକାରର ମେଜାଇ, ନିଛଳ ସରସ ଲୋକ । ନୃତ୍ୟ ଓ ଅଭିନୟ ନିପୁଣ ସେ, ରାଜବାଟୀ ପାଟେରିକୁ ଲାଗିକରି ପ୍ରାୟ ତାଙ୍କ ଘର । ହେଲେ, ଦିବାକରବାବୁଙ୍କ ପୁଅମାନଙ୍କ ଭଳି ଏତେ ଅଧିକ ସମୟ ରାଜବାଟୀରେ କଟାନ୍ତି ନାହିଁ ସେ, ଟିକିଏ ସ୍ୱସ୍ତବାଦୀ ମଧ୍ୟ । ହଁ କୁ ହଁ କରିବା ଲୋକ ସେ ନୁହନ୍ତି । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ସଞ୍ଜ ସକାଳେ ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଏଁ । କ୍ରମେ ତାଙ୍କ ସ୍ନେହର ପାତ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଲି ମୁଁ । ପରେ ମନେମନେ ବୁଝିଲି, ଏଇଟାର ଅସହଣି ଜଣେ ଅଧେ ସେଠି ଅଭାବ ନ ଥିଲେ ।

ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ଦିନେ ମୁଁ ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କୁ ମୋର ପ୍ରକୃତିଗତ ରୋଗର ପରିଚୟଟା ଦେଲି – ଅର୍ଥାତ୍ ଏଇ ଥିଏଟର ଦଳ କଥା । ବାରିପଦା ତ ସଙ୍ଗୀତ ସରାଗୀ ଜାଗା, ପୁଣି ସେଠି ଥିଏଟର ପାର୍ଟିଗଢ଼ା ହେବାଟା ଏକ ନୂଆ କଥା । ପିଲା ମିଳିଗଲେ, ଦେଖିଲି ଏ ପିଲାମାନଙ୍କର କଳାପ୍ରାଣ ଅଛି । ସନ୍ତୋଷରେ ଦଳର ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କଲି । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡର ଅନାଦି ମହାଭିଜ୍ଞର ଘର ସାମନାରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ କୋଠା, ପବନର

ପ୍ରବେଶ ଦେଖିବାର ନାହିଁ; ସେଇଠି କବାଟ କିଲି ଦିଓଲି ଧମାଧମ୍ ରହିଯାଇ ଚାଲିଲା । ଭଗବାନ୍ ବୋଲି ଜଣେ ଛଉ ନାଟ ଦଳର ଭଲ ନାଟୁଆକୁ ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କୁ ସମବେତ ନୃତ୍ୟ ଶିଖାଇବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି । ପ୍ରଥମେ ଧରା ହେଲା ମିଳନ ମାଧୁରୀ ରାସ ବହି ।

ଦିନାକେତେପରେ ଏ ଅମୁହାଁ କୋଠାରୁ ଯାଇ ବାରିପଦା ପୋଲିସ ଷ୍ଟେସନର ପ୍ରାୟ ଆଗ ଛାମୁଆଁ ବଡ଼ ଲାଲ୍ ସାହେବଙ୍କ ଦୋତାଲା କୋଠାର ଉପର ମହଲାରେ ଆଖଡ଼ା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଏ ଘରଟି ଭାରି ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ।

ମନଟା ଖରାପ ଲାଗୁଥାଏ । କେତେଦିନ ବନ୍ଧୁ ଘରେ ରହି, ଉପୁରି ଭୋଜନ ପକେଇବି ? ବଂଶୀଭାଇ ମୋର ସବୁ ଘଟଣା ଜାଣି ବଡ଼ ଖୁସି, ଲଖମାଅପା କଥା ଅବା କହିବି କ’ଣ ? ମୁଁ ମହାରାଜା ଆଉ ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇ ପାରିଛି, ଏଇତକ ଭଉଣୀ ଭିଣୋଇଙ୍କର ଭାରି ଆନନ୍ଦ କଥା । ତାଙ୍କୁ ବୁଝାବୁଝି କରି, ବଡ଼ଲାଲ ସାହେବଙ୍କର ସେଇ ଘରେ ଥାକିଲି ।

ବସାଘର ତଳ ମହଲାରେ ଗୋଟିଏ ଡେକରାତି ଦୋକାନ । ତାହାଣ ପଟରେ ଗୋଟିଏ ଗଳି ରାସ୍ତା । ଏଇବାଟେ ଗଲେ ଅଭିରାମବାବୁଙ୍କ ଘର । ରାଜାବାଟୀକି ଅତି ପାଖ । କାଳୀସାହୁ ମହାଜନଙ୍କ ଘର ସେ ଗଳିର ଠିକ୍ ମୁଣ୍ଡରେ । ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗିଲା ।

ଫୁଲର ପ୍ରାୟ ଦିନେ ଦି’ଦିନ ଅନ୍ତରରେ ଦେଖାହୁଏ । ମୁଁ ଏ ବସାରେ ରହିବା ପରେ ବଇଞ୍ଚିମାକୁ ଦିନେ ପଚାରିଲି ତାକୁ ରାନ୍ଧିବାଡ଼ି ଆସେ କି ନାହିଁ । ଫୁଲଟା ତ ପିଲା ମାତ୍ର ୧୦।୧୧ ବର୍ଷର ଝିଅ । ସେ କ’ଣ ରାନ୍ଧି ପାରିବ ? ବଇଞ୍ଚିମା କହିଲା — ବାବୁ ମୋ ହାତରନ୍ଧା ଦିନେ ଖାଆନ୍ତୁ, ତା’ପରେ ଯାହା କହିବେ । ଚାଖୁ ଦେଖିଲି, ବଇଞ୍ଚିମା ଭଲ ରାନ୍ଧିଲାବାଲା । ସେ ରାନ୍ଧୁଣୀଆ ହୋଇ ରହିଲା । ଫୁଲ ଆଉ ଘରମୁହାଁ ହେଲା ନାହିଁ, ପାଖେ ପାଖେ ମୋର ରହିଲା । ଖାଏ, ଶୁଏ, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଶିଖୁ, ମୋତେ ପାନ ଭାଙ୍ଗିଦିଏ । ଭାରି ଆଦରରେ ଖଣ୍ଡେ ପାନ ଖୁଲ ଖୁଆଇ ଦେଇ ଦି’ଗାଲକୁ ଚୁମା ଦିଏ । ଅତି ସରଳା । କେହି ଥାଆନ୍ତୁ ନ ଥାଆନ୍ତୁ ତା’ର ସ୍ନେହକି ପଶରା ନ ଥାଏ । ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଚୁମା ଦେବ ।

କ୍ରମେ ମୋତେ ସେ ବାବା ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କଲା । ରାତି ଆଖଡ଼ା ପରେ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ରାଜବାଟୀକୁ ଯାଏଁ । ସେଠି ଗୀତ, ବାଜା, ତାସ ଖେଳ ଜମେ । ବସାକୁ ଫେରୁ ଫେରୁ ରାତି ଉତ୍ତର ହୁଏ । ଫୁଲ ପାହାଚ ଉପରେ ଅନିଦ୍ରା ହୋଇ ମୋତେ ଅନାଇଁ ବସି ରହିଥାଏ । ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ତା’ ମନକୁ ମନ ଝୁମର ଗୀତ ଗାଉଥାଏ ସେ । “ଗ୍ରୀଷମ କାଳେତେ, ମୋର କପାଳେତେ, ନନ୍ଦଗୋପାଳେତେ ପାଇ ଯଦି” — ଏ ଧାଡ଼ିକ ଦୋହରାଇ ଦୋହରାଇ ଗାଉଥିବ ସେ । ଭାରି ମଧୁର ତା’ କଣ୍ଠସ୍ବର ।

ଏ ଗୀତଟିର ପଛପଟେ ଗୋଟିଏ ଇତିହାସ ଅଛି । ଝୁମର ଗୀତ କ’ଣ ଅବା କେମିତି, ସେକଥା ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ବାରିପଦାରେ ଝୁମର ଗୀତ, ଝୁମର ନାଚ ଦେଖିଲି । ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ପ୍ରାୟ ବଙ୍ଗଳା । ମୋ ଶୁଣିବା ଅଳ୍ପ - ଅତି ଅଳ୍ପ ଗୀତ ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ମିଶାରେ ରଚିତ । ମୁଁ ଝୁମର ଗୀତକୁ ପସନ୍ଦ କରେ ସ୍ବର ଓ ଭାବ ଦୃଷ୍ଟିରୁ । ଅନେକ ଗୀତର ଭାଷା ବଡ଼ ସରଳ । ଭାବ କିନ୍ତୁ ଭାରି ପ୍ରାଣଛୁଆଁ ।

ବଇଷ୍ଣିମା ଥରେ ଜଣେ ଝୁମରଆକୁ ମୋ ପାଖକୁ ଡାକି ଆଣିଲା । ତାଙ୍କ କଣ୍ଠ ବଡ଼ ମଧୁର । ନାଆଁଟି ଠିକ୍ ହେତୁ ହେଉ ନାହିଁ । ବୟସ ପଚାଶ କି ପଞ୍ଚାବନ ହେବ ତାଙ୍କର । ସେ ଗୀତ ତ ଗାଆନ୍ତି, ରଚନା କରନ୍ତି ମଧ୍ୟ । ମୋ ଆଗେ ଗୀତ ଗୋଟି କେତେ ଗାଇଲେ । ଗୋଟିଏ ଗୀତ ରଚନା କରିଦେବାକୁ କହିଲି ତାଙ୍କୁ । ମୋତେ ସେ କାଗଜ କଲମ ଆଣିବାକୁ କହିଲେ । ଫୁଲ ଆଣିଦେଲା । ସେଇଠୁ ଗୀତଟି ଲେଖିବାପାଇଁ ମୋତେ କହିଲେ । ବୈଷ୍ଣିମାଠାରୁ ଓ ତାଙ୍କଠାରୁ ବୁଝିଲି ଯେ ସେ ନିପଟ ଅପାଠୁଆ । ସେ ଡାକିବେ - ମୁଁ ଲେଖିବି, ଏଇ ହେଲା କଥା । ସତକୁ ସତ ସେ ଗୀତଟିଏ ଡାକିଡାକି କହିଲେ । ଗୀତଟି ଭୁଲିବାର ନୁହେଁ । କହୁଛି -

ଗ୍ରୀଷମ କାଳେତେ, ମୋର କପାଳେତେ, ନନ୍ଦ ଗୋପାଳେତେ ପାଇ ଯଦି

ମୁଇଁ ଲବ ଏଇବର, ଯେନ ମୋର ବର, ହବେ ନଟବର, ଶିରୀପତି

ଯାବତ ଜୀବନ ଥାକିବେ ଭୁବନେ ତୁମିବ ଚରନ ନିତିନିତି... ।

ମୁଁ ଏକାବେଳେ ତାତକା ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କଲି । କି ରଚନା, କେଡ଼େ ସରଳ, କି ଗଭୀର ଭାବ ! ମଧୁର ସ୍ବରରେ ସେ ଗାଉଥାନ୍ତି । ଟିକିଏ ଟିକିଏ ରହି ରହି, ଆଉ ମୁଁ ଲେଖୁଥାଏ; ତାଙ୍କୁ ଚାହୁଁଥାଏ । ମାଆ ସରସ୍ବତୀଙ୍କର ଯେ’ କି ଅଭୂତ କରୁଣା ।

ଫୁଲ ଏଇ ଗୀତର ପହିଲି ଧାଡ଼ି ମନେରଖୁ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ଗାଏ ।

ଏଣେ ରିହସ୍ୟାଳ ଚାଲିଥାଏ । କହିଛି ତ, ବାଳକ ବାଞ୍ଛିବାରେ, ପାଇବାରେ ଆଦୌ ବିଳମ୍ବ ହେଲା ନାହିଁ । ଯାହା ଯାହାକୁ ଯୋଉଠି ପାଇଲି, ତା’ଠି କିଛି ନା କିଛି କଲାର ସୂଚନା ଥିଲା । ହୁଏତ ଏ ବି ଉପର ବରାଦ ଅନୁସାରେ, ତାଙ୍କର ମୋତେ ପାଇବାକୁ ଥିଲା କିମ୍ବା ମୋର ସେମାନଙ୍କୁ ପାଇବାର ଥିଲା । କେବଳ ରାଜବାଟୀକି ଆତଯାତ କରୁଥିବା ଲୋକ ଭିତରୁ ଦୁଇ ତିନିଜଣଙ୍କ ଛଡ଼ା ବାକି ବାରିପଦାବାସୀଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଥିଲା ମୋ ଉପରେ । କାମ ସୁରୁଖୁରୁରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଲା । ଦଳ ଭିତରେ ଥିଲେ ନରି, ନାଲୁ, ମହନ, ପୂର୍ଣ୍ଣ, ବିସୋକ, ଶ୍ୟାମ, ଫକୀର, ବଙ୍କୁ ଓ କୈଳାସ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଆଉ କେତେ । ନରି (ନରେନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ଦେଓଘରିଆ) ଏବେ ଆଉ ସଂସାରରେ ନାହିଁ । ବିଚାରୀ ଅକାଳରେ ଚାଲିଗଲା । ବାକି ପିଲାଏ ଏଇନେ ସବୁ ପିଲାର ବାପ ହେଲେଣି ।

ନିରୋଳା ଓଡ଼ିଶୀ ଢଙ୍ଗରେ ଦଳର ଶିକ୍ଷା ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ସକାଳ, ଦି'ପହର ଆଉ ସଞ୍ଜ – ତିନିବେଳା ଆଖଡ଼ା । ଏଇଥି ଭିତରେ ଭାଷା-ଶିକ୍ଷା, ବହିଲେଖା, ଗୀତ ଅଭ୍ୟାସ, ନାଟ ବସାଣ ସବୁ ଚାଲିଥାଏ । ବାଜା ସଙ୍ଗତ ଲାଗି ଦ୍ଵାରୀ ଓ ଉଗୁରା ଦୁହେଁ ମିଳିଗଲେ । ଏମାନେ ତୋମ, ଦୁଆରୀ, ଟିକୁରା ଓ ଉଗୁରା ସୁନ୍ଦର ବଂଶୀ ବଜାନ୍ତି । ଏମାନେ ଛଉନାଟର ବାଦ୍ୟକାର ।

ଏତିକିବେଳେ ବାଗୁଳିକୋଠାରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଛଉ ଆଖଡ଼ା । ଏହା ଆସନ୍ତା ଚୈତ୍ର-ପରବ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି । ମହାରାଜା ଓ ମହାରାଣୀଙ୍କର ଦୁଇଟି ଦଳ, ଯଥାକ୍ରମେ ଦକ୍ଷିଣ ସାଇ ଓ ଉତ୍ତର ସାଇ ବୋଲାଏ । ପ୍ରତିଯୋଗିତାମୂଳକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏ ଦୁଇଟି । ମୁଁ ଯେଉଁଠି ଥାଏ ସେଇଟା ଦକ୍ଷିଣ ସାଇ ଭିତରେ ଯାଏ । ତା' ଛଡ଼ା ମୁଁ ତ ମହାରାଜାଙ୍କ ପକ୍ଷର ଲୋକ । ବାଗୁଳି କୋଠାରେ ଆରମ୍ଭ ହେବା ଛଉ-ଆଖଡ଼ାର ପରିଚାଳକ ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ଦିବାକରବାବୁ ଦିନେ ମୋତେ ନେଇଗଲେ ଆଖଡ଼ାକୁ । ଦେଖୁଲି, ଅଳ୍ପ ସ୍ଥାନୀୟ ଛାଇ ସହିତ ନିରୋଳା ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଢଙ୍ଗର ଚର୍ଚ୍ଚାଟା ନିରବରେ ହୁଏତ ଅଜାଣତରେ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣରେ ଛୁଆଁ ଦେଇଛି । ଦକ୍ଷିଣ ସାଇ ଛଉ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୁପ୍ତ (ସମବେତ) ନାଟ ଭରିଣ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଦିବାକରବାବୁ ମୋତେ ଡାକି ନେଇଥିଲେ । ଗୀତ ଲେଖିବି, ଅର୍ଥ ବୁଝାଇ ଅଭିନୟ ଶିଖାଇଦେବି, ଏଇ ହେଲା ଅନୁରୋଧ । ତୋଳ ମହୁରୀ ବାଜୁଥାଏ, ଛଉ ନର୍ତ୍ତକଙ୍କୁ ଛଉ ପିଲା କୁହାଯାଉଥିଲା । ଯଦିଓ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଅବିବେକ ପଡ଼ିଶାର ହିଡ଼ ତେଇଁ ଯାଇଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ହୋ' ହା ଭିତରେ ସେ ମୋତେ ଧରାଇ ଦେଲେ କାଗଜ କଲମ ଲେଖୁଲି ଗୀତଟିଏ – ‘ଆରେ ରସଲତା, ଆଉ ଝୁଲି ହେଲେ ଥାଏ କି ସେ କଥା ? ଭାବ ବୁଝାଇଦେଲି । ଅଭିନୟ ସହ ନାଟ ବସିଲା । ଦିବାକରବାବୁ ଓ ଆଉ ଯେଉଁ ମୁଖ୍ୟମାନେ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ମନ ତୋଷିହେଲା ମୋ ଗୀତ ଓ ଅଭିନୟ ଶିଖାଇବାରେ । ଏଇ ‘ରସଲତା’ ନାଟ ଏବେବି ବାରିପଦା ଛଉ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଅଜା ହୋଇ ଜାଇ ରହିଛି । ତା'ପରେ “ସହୀରେ ଚାହାଁ” ବୋଲି ଓଡ଼ିଶୀ ସ୍ଵରର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୀତର ଓଡ଼ିଶୀ ଢଙ୍ଗରେ ନାଟ ବସିଲା ଉତ୍ତର ସାଇରେ । ଏତକର ଅଭାବ ଥିଲା । ପହିଲେ ରଜା ବାଦ୍ୟ ବାଜି ଆଖଡ଼ା ଆରମ୍ଭର ସୂଚନା ଦିଏ । ବଡ଼ ବଡ଼ ସରାମାନଙ୍କରେ ଭରା ମାଂସ ଝୋଳ ଆଉ ବେଶ ଘିଅ ପତ ପତ ଖେଚଡ଼ି ରନ୍ଧାହୋଇ ଛଉ ପିଲାଙ୍କୁ ଆଖଡ଼ା ଦିନତକ ପରଷାଯାଏ । ଛଉ ନାଟରେ, ସେ ଯେ ପରିଶ୍ରମ – ଅଧବସାୟ ବା ଖାତୁଣି ତାକୁ ଅନାଇଁ ପେଟକୁ ଭୋଜନ ନ ହେଲେ ସତରେ ନର୍ତ୍ତକମାନେ ହଦେଇ ଯାଆନ୍ତେ । ଘି' ସର ସର ମୋହନ ଭୋଗ ତା' ସାଙ୍ଗକୁ କି ସାଥୀ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଘିଅ ଥିଲା ଖାଣ୍ଡି ଓ ଶସ୍ତା ।

ବାରିପଦା ଏକ ସୁଖର ରାଜ୍ୟ ଓ କଳାର କ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା । ଆଜି, ବାରିପଦାରେ ସେଦିନର ଯେଉଁ ଦେଖଣୀହାରିଏ ଥିବେ, ସେ ନିଶ୍ଚୟ ବୃନ୍ଦାବନ (ମୃତ), ଭଗବାନ୍,

କମଳଲୋଚନ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ନାଚ, ଭଜନ, ଠାଣି କିଛି ପାସୋରି ନ ଥିବେ । ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଥା - ଛତ୍ରରେ ଛୁଆଁ ଅଛୁଆଁ ଜାତି ବାରଣର ଠାବ ନ ଥିଲା । ବୃନ୍ଦାବନ କୃଷ୍ଣ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସୁନ୍ଦର ତାଙ୍କ ଠିଆ ହେବା ଭଜନ, ଏହାକୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚର ‘ଥାଲ’ କୁହାଯାଇପାରେ । ଖାଲି ସେତିକି ଦେଖିଲେ କୃଷ୍ଣ ଭଜନୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଆଖିଆଗରେ ଫୁଟି ଉଠେ । ମହମ୍ମଦ ବୋଲି ଆଉ ଜଣେ ଛତ୍ର ଭକ୍ତ । କଳାକାର ବୃନ୍ଦାବନ ଜାତିରେ ଧୋବା, ମହମ୍ମଦ ମୁସଲମାନ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ନାଚନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରବାବୁ, କାନ୍ଦରାବାବୁ - ଏମାନେ ରାଜବଂଶୀ କ୍ଷତ୍ରିୟ । ମଝାମଝି ଜାତି କଥା ଆଉ କହିବା ନିରର୍ଥକ । ଛତ୍ରରେ ସମସ୍ତେ ସାଙ୍ଗ । ପଦକରେ କହିଲେ - ସମସ୍ତେ ଏକ ଜାତି - କଳାକାର-ଜାତି, ବାଦ୍ୟକାର ଡମ୍ । ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର - ତୋଳ ଆଉ ମହୁରୀ । ସେ ମହୁରୀବାଜା ସାହାନାଉ ସଙ୍ଗେ ଯୋଡ଼ି ଦେବ । ତୋଳରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ତାଳ, ଯଥା - ଚଉତାଳ, ଧାମର, ପଞ୍ଚମ ସଞ୍ଚାରୀରେ ବୋଲି ବାଜେ । ନାଚ ସେଇ ଛନ୍ଦାନୁସାରୀ । ଏଇସବୁ ଦେଖୁଥିଲେ, ଶୁଣିଥିଲେ କିଏ କହିବ ଯେ ଦକ୍ଷିଣୀ ସଙ୍ଗୀତ (କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ)ର ସ୍ୱର, ତାଳମାନ ଓଡ଼ିଶାର ଘରଘାନା ? ଓଡ଼ିଶାର ବା ଓଡ଼ିଆର ନିଜସ୍ୱ କିଛି ନାହିଁ ? ‘ଯେ ପକ୍ଷୀ ଉଡ଼େ ଯେତେଦୂର’ - କଥାଟା ଆମର କବି ବଡ଼ ଶୁଭକ୍ଷଣରେ ଲେଖୁଥିଲେ ଏକା, ତାଙ୍କୁ କୋଟି ଜୁହାର । ଛତ୍ରର ଉଫଲି (ଉପଲୟ ବା ଅବଲୟର ଦେଶଜ ନାମ) ନାଚକୀ (ଦ୍ରୁତ ନୃତ୍ୟ - ମୁଖ୍ୟ ନୁହେଁ ମୋକ୍ଷ ନୃତ୍ୟ) ରଙ୍ଗବାଜା (ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ରଙ୍ଗ - ପ୍ରବେଶକାଳୀନ ପ୍ରସାବନା ବାଦ୍ୟ ବା ଆବହ ସର୍ଜନା) ଏବଂ ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗର ସୃଣୀ ବିକ୍ଷେପ ବା ଭାଙ୍ଗ ବାସ୍ତବରେ ଅପୂର୍ବ । ଶ୍ୟାମ ପ୍ରହରାଜେ ମୋ ବୟସ, ହୁଏତ ବର୍ଷେ ଅଧେ ବଡ଼ ବି ହୋଇପାରନ୍ତି ସେ । ତାଙ୍କୁ ମହାରାଜ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବିଭିନ୍ନ ଜ୍ଞାନରୁ ନୃତ୍ୟ ଓ ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଆଖି କଥା କହେ । ଅଙ୍ଗର ଲଳିତ ଭଜନୀ ଦର୍ଶକର ଅପାସୋରୀ । କୁଆଡ଼େ ବୁଡ଼ି ହଜିଗଲାଣି, ବା ଯାଉଛି ତ ସବୁ, ଆଉ ପଛକୁ ଝୁରି ହେଲେ ନ ଥିବ କିଛି । ଭଗବାନ, କାହ୍ନୁ, କମଳଲୋଚନ, ଶ୍ୟାମ ପ୍ରହରାଜେ ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ଯଥାଶୀଘ୍ର ଛତ୍ରକଳା ଯଦି ହାସଲ କରା ନ ଯାଏ, ତେବେ ଛତ୍ରର କଳାତ୍ୱ କ୍ଷତି ହେବ । ବର୍ଷ କେତେଟା ମୁଁ ଛତ୍ର ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇ ମୋର ଏ ଧାରଣା ଆସୁଛି, ଦୁଃଖ ଲାଗୁଛି; କିନ୍ତୁ ସେ ରାମ ନାହିଁ କି ସେ ଅଯୋଧ୍ୟା ନାହିଁ । ସତେ କଅଣ ଆଉ ସେ କଳାର ବିଶିଷ୍ଟତା, ବାସ୍ତବତା ରକ୍ଷା ହୋଇପାରିବ ? ଓଡ଼ିଆ ତା’ର ନିଜସ୍ୱ ଗୀତ ନୃତ୍ୟର ଗର୍ବ ଗୌରବ ରଖିପାରିବ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ।

ନାଚକ ଦଳ :

ବାରିପଦାରେ ମୋର ନାଚକ ଦଳର କଥା କହୁ କହୁ ଛତ୍ର ଆଡ଼େ ମାଡ଼ି ଯାଇଥିଲି; ଯିବାର କାରଣ ଯେ, ମୁଁ ଛତ୍ର ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିଲି କେତେ ବର୍ଷ । ସେ ଛାଇ ମଧ୍ୟ ମୋ

ନାଟକ ଭିତରେ ଦିହନ୍ତପା ଦେଇଥିଲା, ଛଉର ଅପୂର୍ବ କଳା ଲୋଭ ମୁଁ ସମ୍ବରଣ କରିପାରି ନ ଥିଲି । ପାରି ନାହିଁ – ପାରିବି ନାହିଁ ।

କ୍ରମେ ମୋ ନାଟକାଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଛଉଭଙ୍ଗି ପୂରାଇବା ଲୋଭ ହେଲା । ଛଉ ସମ୍ପର୍କ ହେତୁ ତହିଁର କଳାକାରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବ କ୍ରମେ ଜମି ଯାଇଥାଏ । ଭଗବାନ୍ ଓ କମଳଲୋଚନଙ୍କୁ ବେଳେବେଳେ ତାଙ୍କ ନାଟକ ଭିତରେ ଛଉ ନାଟର ଛିଟା ଭର୍ତ୍ତି କଲି । ନାଟ ବସିଲା । ଏଇ ଗୀତଟି ଲେଖିଲି –

“ମାଘ ଫାଲ୍‌ଗୁନ ମାସେ

ବସନ୍ତ ସମୀର ଗୋ ଆସେ,

ହୋରି ଖେଳେ ଶ୍ରୀମତୀ ମୋହନରେ,

ଅଳସ ଯୌବନ ଭାରେ

ରାଜ କି ଶୋଭନରେ, ସଖି !

ରାଜ ଅଙ୍ଗେ ଶ୍ୟାମ କରେ

କୁକୁମ ଲେପନରେ,

ମଧୁର ମିଳନରେ ॥” ଇତ୍ୟାଦି

ଗୀତଟି ଏକ ଝୁମର ଗୀତର ସ୍ୱରାନୁକରଣରେ ଲେଖା । ‘ମିଳନ ମାଧୁରୀ’ ନାଟକର ଶେଷରେ ଏହା ମିଳନ ଗୀତ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ସେତେବେଳେ ବେଶ୍ ସମାଦୃତ ହୋଇଥିଲା । ନାଟଟି ବସାଇଥିଲେ ଭଗବାନ୍, ଏଥିରେ ଛଉର ଛାଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ମୋ ଦଳର ସହଯୋଗୀ ବାଦ୍ୟକାର ରୂପେ ନେଇଥିଲି ଯେଉଁ ଦ୍ୱାରୀ (ଚୁକୁରା ବାଦକ) ଭଗରା (ବଂଶୀ ବାଦକ)ଙ୍କୁ, ଦୁହେଁ ଅପାରୁଆ – ଦୁହେଁ ଜାତିରେ ତମ । ଛଉ କଳାକାର ମହମ୍ମଦ ଓ କୈଳାସ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ସହଯୋଗ କରୁଥିଲେ ।

ରାଜବାଟୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଗଣାରେ ପେଣ୍ଡାଲ ବନ୍ଧା ହୋଇ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା ଲାଗି ଲାଗି କେତେକ ରାତ୍ରି । ଏଇ ଅଗଣାରେ ଛଉନାଟ ହୁଏ ପଣା ସକ୍ରାନ୍ତିକୁ । ଲୋକେ ହଜାରେ ସହଜରେ ଧରିଯାଆନ୍ତି । ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ସେଇପରି ଲୋକ ଗହଳି । ସବୁରି ତୁଣ୍ଡରେ ନାଟକର ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣି ଛୋଟରାୟ ସାହେବ (ପରେ ମହାରାଜା) ହସ ହସ ମୁହଁରେ ଆଦର ଜଣାଇଲେ ମୋତେ ।

୧୯୨୧।୨୨ ସାଲରେ ବାରିପଦାକୁ ଆସିଲେ ତାଙ୍କ ଛୋଟ ରାସଦଳ ବା ନାଟକ ଦଳ ଘେନି ସ୍ୱର୍ଗତ କାନ୍ତକବି ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର । ସାଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ଆସିଥାଆନ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ସ୍ୱର୍ଗତ ମନମୋହନ ସାବୁଥ । ଦଳଟି ବଡ଼ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସାନ ସାପର ବିଷ୍ଣ ଟାଣ । ସାବୁଥ ଜଣେ ପକ୍କା ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ । ସେ ସେତାର, ବେହେଲା, ପଖବାଜି,

ଏସ୍ତାକ, ବାୟା ତବଲା ଇତ୍ୟାଦି ସବୁଥିରେ ପୋଖତ କଳାକାର । ତା'ଛଡ଼ା ଗାଆନ୍ତି ମଧ୍ୟ ନିଜେ । ନାଟକ ଲେଖା କାନ୍ତକବିଙ୍କର ।

ବୀରିପଦାରେ ଜବୁଲି ଲାଇବ୍ରେରୀର ବାହାର ପଟ ବାରଣ୍ଡା ଓ ବାଘ ମୁହଁଟି ଖେର ରୂପେ ବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗିଲା ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ମୋ ବସାରେ ରହିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ଦେହର ଅବସ୍ଥା ଭଲ ନ ଥାଏ । ଖଣ୍ଡିଏ ଗୋପୀଯନ୍ତ୍ର ତାଙ୍କର ସାଥୀ । ଗୀତ ଲେଖିବାରେ ତାଙ୍କ ସମକକ୍ଷ କେହି ନାହିଁ । ଆପେ ଲେଖି ଆପେ ଗାଆନ୍ତି, ଗୋପୀ ଯନ୍ତ୍ରଟି ଟଙ୍ଗାତୁଙ୍ଗ କରି ବଜାଇ । ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରି ପଡୁଥାଏ ବେଳେ ବେଳେ । ସେ ଗାଆନ୍ତି – ମୁଁ ଶୁଣେ । କାହାରି ଆଖିରୁ ଲୁହ ସମ୍ଭଳା ପଡ଼େ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରିୟ ଗୀତ ଥିଲା ସେତେବେଳେ –

“ଦେ’ ମୋତେ ବାୟା କରି

ଆରେ, ମୋର ବାଇଆ ରଜା,

ଆଉ – ‘ସବୁଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି...”

ମୋର ସେଇଦିନୁ ଧାରଣା ଦୃଢ଼ ହେଲା ଯେ ବାସ୍ତବିକ ଗୀତର ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ସ୍ଵରଲୀଳା ପରିଦର୍ଶନ ଲାଗି ନୁହେଁ । ଏହା ସ୍ଵରଲୀଳା ମଧ୍ୟରେ ରସର ଅପୂର୍ବ ସଂଯୋଜକାର କୃତିତ୍ଵ ? – ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ ମନର ସାରାଭାବ ଉଛୁଳାଇ, ମନ କଥାକୁ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ କରି ଆଖି ଆଗରେ ଠିଆ କରାଇ ଦେଇପାରେ । ମୁଁ ତ ବୁଝେଁ ଗୀତ ଗାଇବାର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ, ଯେବେ ତାହା ରସଭାବ ପରଷି ନ ପାରିଲା, ସେଇଥିପାଇଁ କେବଳ ରସଞ୍ଜ ଗାୟକ ହିଁ ଧନ୍ୟ ! ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ଯେ ଏମିତି ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଧରଣର ଗାୟକ ତା’ ନୁହେଁ, ଗଲା ଯେ ଅତି ମଧୁର – ତା’ ବି ନୁହେଁ, ଚଢ଼ାଗଲା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସେ ତ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି ନାହିଁ – ଗାଆନ୍ତି ମନର ଅସ୍ପୃତ ଭାବ ରସ । ନିଜେ ବୁଝି, ଶ୍ରୋତାକୁ ସେହି ଭାବ, ସେହି ରସରେ ବୁଝାଇ ରଖିବାର ହିକମତ୍ ଟିକକ ଥିଲା ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କର । ସତରେ ଗୀତ ଯଦି ଭାବାନୁସାରୀ ଭାଷା ଓ ସ୍ଵର ସମ୍ମେଳନ ଯେନି ଫୁଟି ନ ପାରିଲା, ତେବେ ଆଉ ସେ କି ଗୀତ ? ଏଇଠି ଆମ ପୁରୁଣା କବିଙ୍କର କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ –

‘ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ ଗୀତ ଗାଉଥାଏ – ଶଅର ବାଉରୀ ପୁଅ’

– ଏପରି ସ୍ଥଳରେ କେହି ଗୀତ ଗାଉଛି ବୋଲି କହି ହେବ ନାହିଁ । କହିବାକୁ ହେବ ଯେ ଗୀତ ପଢ଼ୁଛି ।

ସାବୁଥୁ ଆଉ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ଦୁଇଜଣଙ୍କ କଥା ମୋର ତୁଳନା ଉପରକୁ ଆସେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କର ଅବଶ୍ୟ କିଛିଟା ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସାବୁଥୁଙ୍କର ବ୍ୟବହାରିକ (Practical) ଚର୍ଚ୍ଚା ଢେର । ସଙ୍ଗୀତରେ ତାଙ୍କର କସରତ୍ ଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ସେଥିକି ଅପାରଗ । ସାବୁଥୁ ରାଗରାଗିଣୀର ଧରାବନ୍ଧା ସ୍ଵରାରୋହ, ଅବରୋହ, ବାଦୀସମ୍ବାଦୀ,

ବିବାଦୀ ଓ ସ୍ୱର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରଭୃତିର ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଚାର କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ମଧୁରତା, ଭାବ ପ୍ରକାଶର ସୁଯୋଗ ସୁବିଧା ଘେନି ଘାତନ, ଲଘୁତ୍ୱ, ଗୁରୁତ୍ୱ, ସ୍ୱର ପ୍ରକାଶର ଅଖଣ୍ଡତା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତି ଅଧିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖୁଥିଲେ । ଦୁହେଁ ଦେବତା – ବାକି ଜଣେ ରୁଦ୍ର, ଜଣେ କମନାୟ ଜଣେ ନଟରାଜ, ଅନ୍ୟ ଜଣକ ନଟବର । ମୋ ବିଚାରରେ ସାରୁଥି ଗାଉଥିଲେ ବା ବଜାଉଥିଲେ ନିଜକ ଶାସ୍ତ୍ର ଘେନି ରାଗ – ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ପରଷୁଥିଲେ ରସ, ଭାବ – ଯାହା ଶ୍ରୋତାଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରାଉଥିଲା ।

ଜଗବନ୍ଧୁ (ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଦ୍ରଖ ହାଇସ୍କୁଲର ସୁଯୋଗ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ସାହୁ) ଉଭୟକର ଥିଲେ ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର । ନାଟକରେ ସେ କୃଷ୍ଣ ଭୂମିକାଂଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାର ମନେ ଅଛି ମୋର । ତାଙ୍କର ଔପପତ୍ତିକ ଓ ବ୍ୟବହାରିକ ସଙ୍ଗୀତରେ ବେଶ୍ ଦଖଲ । ଅଭିନୟ ନିପୁଣ ମଧ୍ୟ ସେ । ସେ ଭଲ ବେହେଲା ବଜାଇପାରନ୍ତି ।

ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ଶରୀରରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ କିନ୍ତୁ ସଦା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ, ପରିହାସ କୌଶଳୀ ଏବଂ ରସଜ୍ଞ । ଭାବେ ଦଇବ ଏ ଦଣ୍ଡ ତାଙ୍କୁ ଦେଲା କାହିଁକି ? ଅଦୃଶ୍ୟ କାରିଗର ତ ସେ – ବିଚିତ୍ରକର୍ମା ! କିଏ ଜାଣେ କେଉଁ ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ ଲାଗି ଏ କାର୍ତ୍ତି ତାଙ୍କର ?

ଦିନ କେଳଟା ଏକାଠି ଖୁଆପିଆ, ଶୁଆବସାରେ ଆଖି ପିଛୁଳା ମାଇଲା ପରି କୁଆଡ଼େ ବେଳ ଖସି ପଳାଇଲା । ବଡ଼ ମନ ଦୁଃଖରେ ଦୁହେଁ ଦୁହେଁଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲୁଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ବିଦାୟ ଖାଲି ଆଖିରୁ ସିନା ମନରୁ ହେଲା ନାହିଁ ।

ମୁଁ ପୁଣି ସେଇ ବାରିପଦା ଜୀବନକୁ ଲେଉଟି ଆସିଲି ନିତ୍ୟ ନୈମିତ୍ତିକ ଗତି ଧରେ ।

ଏଇଠି ମୋର ରାସ ଅଭିନୟର ଟିକିଏ ମଙ୍ଗମୋଡ଼ା ଅଧ୍ୟାୟର ଆରମ୍ଭ । କେତେ ଖଣ୍ଡି ଗୀତବହୁଳ ନାଟକ ଲେଖା ପରେ ମୁଁ ‘ମୃଗୟା’ (ଦଶରଥଙ୍କର ମୃଗୟା ବା ସିନ୍ଧୁବଧ) ନାଟକଟି ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ଲେଖି ଅଭିନୀତ କରାଇଲି । ଦର୍ଶକମାନେ ପସନ୍ଦ କଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ନାଟକଟି ।

ତହିଁ ପରେ ଚେଷ୍ଟାକଲି ‘ଶକୁନ୍ତଳା’ ନାଟକ ଲେଖି ତାହା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇବାକୁ । ଶୁଣିଥାଏ କଲିକତାରେ ଏଇ ଶକୁନ୍ତଳା ନାଟକର ଅଭିନୟ ପ୍ରସ୍ତୁତି କାଳରେ ଗୋଟିଏ ନାମଜାଦା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଜଳିଯାଇ ଛାରଖାର ହୋଇଥିଲା । ମୋତେ ଟିକିଏ କେମିତି କେମିତିରେ ଲାଗୁଥାଏ । ଲେଖା ଓ ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ଚାଲିଥାଏ ଏକା ବେଳରେ । ମଞ୍ଚରୁ କିନ୍ତୁ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ ।

ବିବାହ :

ପ୍ରାୟ ୧୯୨୨ ସାଲର କଥା । ଆଗରୁ ତ କହିଛି ମୋ ଦାଦା କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ ଖୋରଧା ଏସ୍.ଡି.ଓ. ଅଫିସରେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ପାହିଆ କିରାଣି ଥାଆନ୍ତି । ସେ

ଗୁରୁଜଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ ମୋ ପାଇଁ ଜନ୍ମାଘର ଠିକ୍ କଲେ । ମୋତେ ଚିଠି ଲେଖା ହେଲା, ବିବାହ ଦିନ ସ୍ଥିର କରି । ମୋତେ ଖୋରଧା ଯିବାକୁ ହେବ । ଫୁଲର ଖୁଆପିଆ ନାହିଁ, କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଆଖି ଲାଲ୍, ବହୁତ ବୁଝାବୁଝି କରି ପନ୍ଦର ଦିନ ଛୁଟି ନେଇ ଖୋରଧା ଆସିଲି । ମୋ ଶୁଶୁର ଥିଲେ ଡିଷ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ସବ୍ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ରାଧାନାଥ ମହାନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ସେମାନଙ୍କ ଘର ଥିଲା କଟକ ତଳି ବେଞ୍ଚକାର ଗାଆଁରେ । ଗୁରୁଜଙ୍ଗରେ ବଡ଼ ଘର ତାଙ୍କର । ନାଆଁ ବି ଥାଏ । ମୋ ବିବାହର କେତେକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର କାଳ ହୋଇଯାଇଥାଏ ।

ଗାଆଁରୁ ବୋଉ ଖୁଡ଼ୀ ଓ ବଡ଼ାୟାରୁ ମୋହନ ଦାସଙ୍କ ଝିଅ ପୁନା ପ୍ରଭୃତି ଆସିଥାଆନ୍ତି । ଆଉ ଆଉ ଦାଦାମାନେ କେହି ଆସି ନାହାନ୍ତି । ବାରିପଦାଠାରୁ ମୋର ଜଣେ ଦି'ଜଣ ଛାତ୍ର ମୋ ସହିତ ଖୋରଧା ଆସିଥିଲେ । ସୁଖେଦୁଃଖେ ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ମୋ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ସୁଗାତ୍ରୀ । ପନ୍ଦର ଦିନ ପରେ ମୁଁ ବାରିପଦା ଫେରିଲି ।

ଗନ୍ଧାର ଉପର ଡିହ ନିବାସୀ ଓଷାଦ ବନଘୁନୀ ମିଶ୍ର, ତାଙ୍କ ସହିତ ଜଣେ ସେତାରୀ ଓ ତାବଲା ବାଦକଙ୍କୁ ଘେନି ବାରିପଦା ଆସିଲେ ମହାରାଜାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ । କିଏ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କୁ ମୋ କଥା କହିଦେଲା । ସେମାନେ ମୋ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ମୋ ବସାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ରଖାଇ ସାକ୍ଷାତ୍‌ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଲି । ରାଜଦ୍ବାରରେ ସେମାନେ ବଡ଼ ଆଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ପାଇଲେ । ଗାୟକ କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ମହାରାଜା ଓ ଛୋଟରାୟ ବେଶ୍ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିଲେ । ରାଜସାକ୍ଷାତ୍ ପରେ ମୋର ଲୋଭ ହେଲା ତାଙ୍କଠାରୁ ଗୀତ ଶିଖିବାକୁ । ସାଧାନୁସାରେ ତାଙ୍କ ସେବାରେ ଯଥାରୀତି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି, ମୋ ବସାରେ ରଖାଇ ଗୀତ ଶିଖିଲି ତାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୬।୭ ମାସ କାଳ ।

ହାଲଫେସନ :

ଏହା ପରେ ପରେ ମୋର ବାରିପଦା ଜୀବନରେ ଏକ ବିଚିତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା — ସବୁ ତ ଅଦେଖା ହାତର ଖେଳ । କେଜାଣି କାହିଁକି ଏହି ସମୟରେ ମୁଁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚଟି ବହି ଲେଖିଲି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ଶୁଣିଥିଲି ତ ସେଇ ଆଡ଼କୁ ମନଟା ମୋର ଢଳିଗଲା । ମୁଁ ଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କଲି । ସେଥିରେ ସେହି ବେଳର ଦେଶକାଳ ପାତ୍ରର ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଥିଲା । କବିତା ବହିଟିର ନାଆଁ ଦେଲି ‘ହାଲଫେସନ’ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେସ୍‌ରେ ସ୍ବର୍ଗୀୟ ବିଶ୍ବନାଥ କର ମହାଶୟଙ୍କ ପାଖକୁ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ପଠାଇଲି । ସେ ଲେଖା ଓ ବିଷୟକୁ ବଡ଼ ପସନ୍ଦ କରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଛପାଇବାକୁ । ୧୯୨୫ ସାଲରେ ବହିଟି ସେଇ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଛାପାଖାନାରେ ଛପା ହେଲା ।

ମହାରାଜା, ଛୋଟରାୟ ଓ ଲାଲ୍‌ସାହେବ ପ୍ରଭୃତି ମୋତେ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ଛୋଟ ଲାଲ୍‌ସାହେବଙ୍କ କନ୍ୟା କୁମାରୀ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ମୋଠାରୁ ଗୀତ ଶିଖୁଥିଲେ । ପରେ ତାଙ୍କର ପରିଣୟ ହେଲା ପୁରୀର ତଦାନୀନ୍ତନ ଗଜପତି ମହାରାଜ ସ୍ୱର୍ଗତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସହିତ । ଏ ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ ଲାଗି ମୁଁ ବହୁଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି । ବାରିପଦାରେ ଲୋକେ ମୋତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରୁଥିଲେ । ମୋର ଏ ପ୍ରକାର ଆଦର ସମ୍ମାନ ଲାଭରେ ମହାରାଜା ଓ ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କ ପାଖଲଗା ଲୋକଙ୍କ ଆଖିରେ ମୁଁ ଶୁଖୁଆ କଷ୍ଟ ହୋଇସାରିଥିଲି । ଏ ବହିଷ୍କୃତ କୁଆଣ ଦେଲା ତହିଁକି । ମୁଁ କୌତୁକରେ ବହିଟି ଲେଖୁଥିଲି । ସେଇ ରୀତିରେ ବହିଟି ମହାରାଜା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବେ ବୋଲି ଭାବିଥିଲି । କେବଳ ହସିବାଟା ସାର ହେବ ତାଙ୍କର । ଅର୍ଥରୁ ଅନର୍ଥ ବାହାରିବ ବୋଲି ତ ମନ ବଚନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ନ ଥିଲା ମୋର । ଏଇଠି ‘ମଣିଷ ବିଚାରେ ଆନ – ଦଇବ ବିଚାରେ ଆନ’ କହିବାଟା ସତ ଫଳିଗଲା ।

ବହିଟିଏ ନେଇ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟି ଦେଲି । ଭାରି ଆଦରରେ ହସି ହସି ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେ । ମୁଁ ସେ ସେଥିରୁ ଦି’ଚାରିଟା ଖଣ୍ଡ-କବିତା ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲି, ଖୁବ୍ ଖୁସି ହେଲେ । ଦିନ ପାଞ୍ଚ ସାତ ପରେ ଦିନେ ରାତିରେ ପ୍ରାୟ ଗୋଟାକବେଳେ, ମୋତେ ତାଙ୍କର ଆସିଲା । ଯାଇଁ ଦେଖି ତ ସଭା ଗମ୍ଭୀର । ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଘେରି ବସିଛନ୍ତି କେତେଜଣ ତାଙ୍କ ମୋସାହେବ ବର୍ଗ । ଖଣ୍ଡିଏ ‘ହାଲଫେସନ’ ବହି ପଢ଼ିଛି ଆଗରେ । ମୁଁ ନିତିଦିନିଆ ପରି ଜୁହାର କଲି । ଆଜି କିନ୍ତୁ ସେ ଆଗ୍ରହ ଆଦର ନାହିଁ । ବସିବାକୁ କେହି କହିଲେ ନାହିଁ । ଛାଏଁ ଛାଏଁ ବସିଲି ।

ଛଳରୁ କାଳ :

ଅଧାଖନା ଭଳି କଥାକୁହା ବାବୁସାହିର ଜଣେ ଯୁବକ ଖଣ୍ଡିଏ କାଗଜ ମୋତେ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ସେଥିରେ ଲେଖା ଥିଲା,

ଧନ୍ୟହେ ବିଦେଶୀ ଫ୍ରେଣ୍ଡ୍

ଖାଇଲ ରାଜାଙ୍କ ଅନ୍ନ ।

ଶେଷରେ ବସିଲ ତୁମେ

ମୁଡ଼ିତେ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣ ।

ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି ମୁଁ । ଏ କ’ଣ ! ବିନା ମେଘରେ ଏ ବଜ୍ର ବିଜୁଳି କାହିଁକି ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ । କେହି ବି କିଛି କହୁ ନାହାନ୍ତି । ନିଜେ ମହାରାଜା ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର । କଥା କ’ଣ ?

ଜଣେ ଲୋକ ମୋତେ, ହାଲଫେସନ ବହିଟିଏ ବଢ଼ାଇ କହିଲେ – ‘କାଳୀବାରୁ, ଏ ଆପଣଙ୍କ ଲେଖା ବହି ତ ?’

ପଚାରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଛି । ହାଲଫେସନ ବହିରେ ମୋ ନାଆଁ ଛପା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଲେଖକ — ‘ଶ୍ରୀ ଚଣ୍ଡୀ’ । ତେଣୁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ମୁଁ ‘ହଁ’ କଲି ।

ତା’ପରେ ଗୋଟାଏ ପୃଷ୍ଠା ମେଲାଇ ମୋତେ ପଢ଼ିବାକୁ କୁହାହେଲା । ପଢ଼ିଲି —

‘ମଦ ତାଳି ତାଳି ପିଟିଲେ

ରାଜା ଦେଲେ ତାଳ

ତଳୁ କଲା ତାକର ଯେବେ,

ସେ ଶଳା ମାତାଳ ।’

“ବାସ୍ ବାସ୍ । ସେତିକି ଥାଉ । କେବେ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ମହାରାଜ ମଦପିଇ ତାଳି ମାରିଥିଲେ ?” — ପ୍ରଶ୍ନ ।

ମୁଁ ତ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଖସିପଡ଼ିଲି । ଏଭଳି କବ୍ୟ ଯେ ହେବ, ଯାତ ମୁଁ ବିଚାରି ନ ଥିଲି କେବେ । ଏଇଟା ଧନୀ ଗରିବ ବା ଛୋଟ ବଡ଼ଙ୍କ ତୁଳନା ହିସାବରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ମୁଁ ଲେଖୁଥିଲି ଯେମିତି —

“ଏ ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କର ମତ

ଅଳପ ଲୋକେ ବିପରୀତ ।”

ଯା ଭିତରେ ଆପଣା ଦିହକୁ ଟାଣି ନେଇ ଯେ ଏ ଅଦ୍ଭୁତ ଅର୍ଥ ଏଥିରୁ ଭିଡ଼ି ଓଟାରି କିଏ ବାହାର କରି ବସିବ, ଏକଥା ମୁଁ ଭାବିପାରି ନାହିଁ । ମୁଣ୍ଡ ସତରେ ଘୂରିଗଲା ମୋର । ଜେଜବାପା କହିଥିବା ବାଙ୍କିରେ ସେହି ଭଗବାନ୍ ରାୟଗୁରୁଙ୍କ ଅନୁଭୂତି କଥା — “ନୃପ ସେବଂ, ଚକ୍ର ସେବ୍ୟଂ” ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ଳୋକଟା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ମୋର ।

ପାଖରେ ଶୁଏ

କାନରେ କହେ

ତାହା କଥା କି ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ ?

ଏଇ ଚକ୍ରମାନେ ମହାରାଜଙ୍କୁ ତତାଇ ମତାଇ ସଜାଡ଼ି ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ମନ ବିଷାଇ ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ତିନି ଦୁଃଖରେ ଛେଳି କୁକୁର । ମୁଁ ଏବେ କହିବି କଅଣ ? ଯେତେ ବୁଝାଇବାର ବୁଝାଇଲି ହେଲେ ସବୁ ପଣ୍ଡ ।

‘ଯାହା ପଢ଼ାଇଛି ଜଟାଧାରୀ’

‘ଗେଲୁ ତେଲ’ ବୋଲି ଯାହା କହନ୍ତି, ତା’ ସତ ଫଳିଲା ‘ହାଲ୍ ଫେସନ’ ବହିରେ ।

ସେଇ ମତ ରହିଲା ଅଟଳ । ମହାରାଜା ବଦଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ‘ବ୍ରହ୍ମ ମିଛନ୍ତି ମକ୍ଷିକା’ ଭଳି କେତେକ ଅସହଣିକ ଲୋକ ରାଜବାଟୀରେ ମୋର ସମାଦରକୁ ସହିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଏଇଠି କଙ୍କଡ଼ାକୁ ଗୋଳି ପାଣି ସୁହାଇଲା ।

‘ହଉ, ଯାଅ’ – ଏଇ ହେଲା ମହାରାଜାଙ୍କ ଶେଷ କଥା । ଚାଲି ଆସି, ଆଉ ନିଦ ହେଲା ନାହିଁ, ବାକି ରାତିଟା ।

ଖୁଆପିଆ ମୋତେ ଆଉ ସୁଖ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସବୁବେଳେ ଆଖିରେ ଲୁହ ଛଳ ଛଳ ଆଉ ମନ ବିକଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଏପରିକି ଫୁଲ – ଯାହାକୁ ମୁଁ ପ୍ରାଣରୁ ବଳି ସୁଖ ପାଏଁ, ତା’ର ଆଦର, ତା’ର ପାନଖୁଲ ଖୁଆଇଦେବା ମୋତେ ବିରକ୍ତିକର ବୋଧ ହେଲା । ଦାଣ୍ଡରେ ଯିବାକୁ ସଂକୋଚ ଲାଗିଲା ।

ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ବଡ଼ ବଜାରରେ ବସାକରି ରହିଲି; ସେତେବେଳେ ଖୋଜିଲି ବଇଁଷିମାକୁ । ଏ କେବଳ ଫୁଲକୁ ଦେଖିବା ଲୋଭ । ବଇଁଷିମାଠାରୁ ଶୁଣିଥିଲି ବଳଙ୍ଗ ନଈ ସେପାରି ଜାମୁବଣରେ ତା’ର ଘର ।

ବଇଁଷିମାର ଆଉଗୋଟିଏ ଭଲ ଗୁଣ ଥିଲା, ସେ ଭଲ ରାନ୍ଧି ଜାଣେ । ତାକୁ ଡକାଇ ଆଣି, ମୋ ପାଖରେ ରାନ୍ଧୁଣିଆ ହୋଇ ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି । ସେ ଖୁସି – ମୁଁ ଖୁସି ଫୁଲ ଖୁସି । ଫୁଲ ବାକି ତା’ ଘରକୁ ନ ଯାଏ । ମୁଁ ତାକୁ ଭାରି ଗେହ୍ଲା କରିଥାଏଁ । ସେ ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ଖାଏ, ପାଖରେ ଶୁଏ ।

ଭାରି ସିହାଣୀ ସେ । ମୋର ସବୁ କଥାକୁ କହିବା ଆଗରୁ ସେ ହାଜର । କେବେ କେମିତି ଘଣ୍ଟାଏ ଅଧେ ଲାଗି ମାଆକୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଏ । ମୁଁ ରାଜବାଟାକି ଗଲେ ପାନଦେବା ବାହାନାରେ ମୋ ପାଖକୁ ଯାଏ । ମୋପାଇଁ ପାନ ନେଇ ଯିବାଟା ତା’ର ଗୋଟିଏ ବାହାନା । ହଉ ହଉ ସତ୍ତ୍ୱେ ତାକୁ ଆଦର କଲେ ।

ଫୁଲ ଝରିଗଲା :

ଚିତାଲାଗି ବା ଚିତଉ ଅମାବାସ୍ୟା । ଫୁଲକୁ ତା’ ମାଆ ଡାକି ପଠାଇଥାଏ ମୋପାଇଁ ଚିତଉପିଠା ତା’ ଘରୁ ଆଣିବାକୁ । ସେଦିନ ରୋଷେଇ ବନ୍ଦ । ଫୁଲ ପ୍ରାୟ ସକାଳ ନଅଟା ବେଳୁଁ ଜାମୁବଣିକି ଗଲାଣି । ବାଟ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଆସି ଗୋଟାଏ ବାଜିଲା; ଫୁଲର ଦେଖା ନାହିଁ । ମୁଁ ଘରୁ ଉଠି ଦୁଆର ବନ୍ଦ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବା ବେଳକୁ ବଇଁଷିମା ବାହାରୁ ଦଉଡ଼ି ଆସିଲାପରି ଆସି ମୋ ଗୋଡ଼ଧରି ଭୋଁ ଭୋଁ କରି କାନ୍ଦି ଉଠିଲା । ମୁଁ ତାଟକା ହୋଇ ପଚାରିଲି କଥା କ’ଣ ? ଏମିତି କାନ୍ଦୁଛୁ କହିଲି ? ଫୁଲ କାହିଁ ?

ବଇଁଷିମା କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କହିଲା – “ଫୁଲ ଆଉ ନାହିଁ । ପିଠା ନେଇକରି ଆସୁଥିଲା । ହଠାତ୍ ନଈରେ ପାଣି ଆସିଲା । ଫୁଲ ସୁଅରେ ଭାସିଗଲା । ଯେତେ ଯୁଆଡ଼େ ଖୋଜିଲେ ଆଉ ସତାପଭା ନାହିଁ ।” ମୋର ଚେତା ବୁଡ଼ିଗଲାପରି ହେଲା । ଆଉ ଖୁଆ କ’ଣ, ପିଆ କ’ଣ ? ଖଟ ଉପରକୁ ଯାଇ ବିଛଣାରେ ପଡ଼ିଗଲି । ଫୁଲ ଦିଶିଲା ମୋତେ ଚାରିଆଡ଼େ ।

ଦୁଃଖ ଯେତେବେଳେ ଆସେ, ସାଙ୍ଗ ସାଥୀ ଧରି ଆସେ । ରାଜବାଟାରେ ମୋ ପ୍ରତି ହତାଦର, ତା’ ପଛେ ଫୁଲର ଏ ଅକାଳ ମରଣ ! ବାରିପଦାର ମୋହ ମୋର ବୁଡ଼ିଗଲା

ଏକାବେଳେ । ବସାରେ ରହିବା ମୋ ପକ୍ଷେ ଯମ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପରି ଲାଗିଲା । ଖାଇବା ପିଇବା, ଶୋଇବା – ସବୁବେଳେ ଫୁଲର ମୁହଁ ନାଚିଲା ଆଖି ଆଗରେ ।

ଫୁଲ ମୋତେ ଛାଡ଼ିଯିବାର ଦିନେ ଦି' ଦିନ ପରେ ଛୋଟରାୟ ସାହେବଙ୍କୁ ମାସକର ଛୁଟି ମାଗିଲି । ସହଜରେ ଛୁଟି ମିଳିଗଲା ।

ଲୁହଭରା ଆଖିରେ ବାଟ ଦିଶୁ ନ ଥାଏ ସତେ ! ସେଇ ଛୋଟ ଗାଡ଼ିରେ ରୁପସା ଆସିଲି । ସାଥରେ, ନରୀ ଓ ନାଲୁ ମୋର ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଦୁହେଁ । ବାରିପଦା ଛାଡ଼ିବା ପରେ ମନେକଲି – ଫୁଲ ଗଲା, ମୁଁ ଜାଇପାରି ନ ଥା'ନ୍ତି ତା' ଚିନ୍ତାରେ, ତେଣୁ ଏହା ନିଶ୍ଚୟ 'Grace in disguise' । ବାରିପଦା ଛାଡ଼ିବାଟା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର କୃପା ।

ରୁପସାଯାଏ ଛୋଟ ରେଳ – ସେଇଠୁ ବଡ଼ଗାଡ଼ି, ଖୋରଧା ରୋଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

ଖୋରଧା ରୋଡ଼ । ଏଇଠି ମନ ମୋର ଦୋ ଘାଇରେ ପଡ଼ିଲା । ରାତିଟା ଉଏଟିଙ୍ଗ ରୁମରେ ବିଶ୍ରାମ । ସକାଳ ହେଲେ ଶଗଡ଼ଗାଡ଼ି ଭଡ଼ାକରି ବାକି ଯିବାର କଥା । ରାତିରେ ନରୀ ଓ ନାଲୁ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏତେ ଚିନ୍ତା ତାଙ୍କ ମନରେ ଅବା ତୁକିବ କାହିଁକି ? ଅକାମରା ନିଦ; କିନ୍ତୁ ଅକାମନ ଆଗରେ ଅକା ଦେହ ହାରମାନେ । ସବୁବେଳେ ତ ମନରେ ବିଷମ ଚିନ୍ତା । ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ – ଏଠି କି ଚକ୍ର ଘୁରିଲା । ମନ-ବଚନ-କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ତ ମୁଁ ରାଜାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷନା ଦେଇ କିଛି ଲେଖି ନ ଥିଲି, ଆଉ ଲେଖନ୍ତି ଅବା କାହିଁକି ? ନିଜେ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଇଠା ମାରିବାକୁ ? ଚିରଦିନ ମୁଁ ଅଦୃଷ୍ଟକୁ ମାନି ଆସିଛି । ଅଦୃଷ୍ଟ – ଅଦୃଶ୍ୟ । ପୁଣି ମୋର ପ୍ରାଣର ଚାଣ ଥିଲା ଫୁଲ । ନିତି ସେ ମୋ ବାହୁଡ଼ାଣୀ ବାଟ ଅନାଇଁ ରାତି ଅନିଦ୍ରା ହୋଇ ବସିଥାଏ – ଖାଏ, ପିଏ, ଶୁଏ ମୋ ସାଥରେ । ସେଇ ଫୁଲ ଚାଲିଗଲା । ରାଜାଘର ବ୍ୟବହାର, – ଫୁଲର ବିଚ୍ଛେଦ, ଆଉ ଦୁଃଖ ସହିବାକୁ ବାକି ରହିଲା କ'ଣ ? ହଁ, 'ଦଇବ ଦଉଡ଼ି ମଣିଷ ଗାଇ, ଯେଣିକି ଚାଣଇ ତେଣିକି ଯାଇ' । ଏତେବେଳେ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ହିଁ ସାଥୀ ।

ଦଇବ ଦଉଡ଼ି :

ଆଖିପତା ମୁଦି ମୁଦି ହୋଇ ପଡୁଥାଏ, ବାୟୁଶିଆଁ ହୋଇ । ମାତ୍ର ତାକୁ ଆଡ଼ପେଲା କରି – କ'ଣ ହେଲା, କାହିଁକି ହେଲା – ଏ ଦୁହେଁ ଲଢ଼େଇ କରି ବସନ୍ତି । ଏଥରେ କି ଆଉ ନିଦ ହୁଏ ? ମୁଁ ସିନା ନିଦକୁ ଡାକୁଥାଏଁ । ନିଦ କହୁଥାଏ – ମୁଁ କାହାର ହେବି ? ମୁଁ ଯେ ଗୋଟାଏ – ଦି'ଟା ତ ଦୁହେଁ । ଏଣେ ତୁ ଡାକୁଛୁ, ତେଣେ ଡାକୁଛି ତୋ ଭାଗ୍ୟ । ପାହାନ୍ତା ହେଲା । ହଠାତ୍ ମନକୁ ଆସିଲା – ପୁରୀ ଯିବି । ଦିଅଁଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆଟାଏ ମାରି, ଦୁଃଖ ଜଣାଇଁ ଘରକୁ ଫେରିବି । ଟିକଟ କାଟିଲି ପୁରୀକି । ଏ ବି ସେଇ ଦଇବ ଦଉଡ଼ି ।

ପୁରୀ ଗଲି । ଆଗ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ସାରି, ରାଜା ଓ ରାଣୀଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାକଲି । ବାରିପଦାର ସବୁ ହାଲ ତାଙ୍କୁ କହି ସେଠିକି ଆଉ ଫେରିବା ଇଚ୍ଛା ନ ଥିବାର

କହିଲି । ଭାବିଥିଲି ‘ଦିନ ଦୁଇଟାରି ପୁରୀରେ ରହି, ଘରକୁ ବାଟ ଦେଖିବି, କିନ୍ତୁ ଏଠି ପୁଣି ସେଇ ଅଦୃଶ୍ୟ, ଅଦୃଶ୍ୟ ହାତ ଦେଖାଇଲା । ମଣି (ରାଣୀ – ତାଙ୍କୁ ମଣି ବୋଲି ଡାକନ୍ତି) ସବୁ ଶୁଣିବା ପରେ, ମୋତେ ପୁରୀରେ ରହିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ରହିଲି ସଭାକବି ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ରୂପେ । ସେତେବେଳେ ରାଜାଙ୍କର ଦେଓ୍ଵାନ ଆଥାନ୍ତି ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ରାୟ ବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋର ଦାସ । ଦିଅଁଙ୍କ ପିଣ୍ଡିକା ଦେଖା, ନହର କଚେରିର ନଥିପତ୍ର ନେଇ ରାଜାଙ୍କ ପାଖେ ପେଶ କରିବା, ଚିଠିପତ୍ର ବେଳେ ବେଳେ ଟାଇପ୍ କରିବା ଛଡ଼ା ସଞ୍ଜବେଳେ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାଟା ହେଲା ମୋର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ, ପରେ ନଅର କଚେରିର କାମଦାମ ଭାର ନେଲି । ପହିଲେ ହେରାଗୋଉରୀ ସାହିରେ ଓକିଲ ଆର୍ତ୍ତବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପଡ଼ିଶାରେ ବସା କରି ରହି ତା’ପରେ କୁଣ୍ଢେଇବେଣ୍ଟ ସାହି, ବାନାମ୍ବର ଗଳି ସାମନାରେ ଆସି ରହିଲି ।

ଦାଶେ ଆପଣେ :

ଘରକୁ ବହୁତ ଦିନୁ ଯାଇ ନାହିଁ ବୋଲି, ଛୁଟି ମାଗି ବାଜି ଗଲି । ଘରକୁ ଯିବାର ଦୁଇଦିନ ପରେ, ଥରେ ବେଳବୁଡ଼େ ମୋ ପାଖେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ବୈଦେଶ୍ଵର ଗାଆଁର ବୈଦ୍ୟନାଥ ତ୍ରିପାଠୀ, ଆଉ କବି ବୀରକିଶୋର ଦାସଙ୍କ ଭାଇ ବାନାମ୍ବର । ମୋତେ କହିଲେ କଟକରେ ଦାଶେ ଆପଣେ ଡକାଇଛନ୍ତି, କାଲି ଯିବାକୁ ହେବ ।

ଦାଶେ ଆପଣେ ଡକାଇଛନ୍ତି ? କାହିଁକି ? କାରଣ କିଛି ଅନୁମାନ କରିପାରିଲି ନାହିଁ । ସେ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ସୂଚନା ଦେଲେ ନାହିଁ । ରାତିକି ରହଣି ପରେ ସେ ଦୁହେଁ ସାଇକ୍ସରେ କଟକ ଫେରିଲେ । ମୁଁ ପାହାନ୍ତାରୁ ବଳଦଗାଡ଼ିରେ କଟକ ଯାଇ, ସ୍ଵରାଜ୍ୟ ଆଶ୍ରମରେ ଦାଶେ ଆପଣଙ୍କୁ ଭେଟିଲି ।

ସେତେବେଳକୁ ଯଦୁମଣି ମଙ୍ଗରାଜେ – ମୋ ରସରାଜ ଆଶ୍ରମରେ ରହୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କରି କୋଠାରେ ରହି ଅନ୍ଧ ଡାଲମା ଭୋଜନ କଲି । ବହୁତ ଦିନ ପରେ ରସରାଜ ମହାଭାବ, ଭେଟାଭେଟି । କେତେ ପୁରୁଣା କଥା କୁହାକୋହି ହେଲା । ରାତିଟା ହସଖୁସିରେ କଟିଲା । ସବୁ ହେଲା ଯେ, ମୋତେ କାହିଁକି ଏ ଡାକରା ବୋଲି ପଚାରିବାରେ କିଛି ସନ୍ତୋଷଜନକ ଉତ୍ତର ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଆରଦିନ ସକାଳୁ ଦାଶେ ଆପଣେ ମୋତେ ଡକାଇ କରି କହିଲେ, “କାଳୀଚରଣବାବୁ, ଆପଣଙ୍କୁ ଚିକିତ୍ସା ପୁରୀ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ରାଜାଙ୍କ ପାଖେ କାମ ଅଛି । ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ବଡ଼ଦେଉଳରେ ‘ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ’ ଆନ୍ଦୋଳନ କଥା ତ ଶୁଣିଥିବେ । ପରଦିନ ଗାନ୍ଧିଜୀ ପୁରୀ ଆସୁଛନ୍ତି । ସିଂହଦ୍ଵାର ଆଗରେ ସଭା ହେବ, ‘ମନ୍ଦିର ପ୍ରବେଶ’ ସମ୍ବନ୍ଧେ । ଅଛବମାନେ ଏ ସୁବିଧା ପାଇବେ । ଶୁଣିଲି, ଆପଣଙ୍କର ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଖୁବ୍ ଭାବାଳାପ ଅଛି । ଛତିଶା ନିଯୋଗକୁ ରାଜବାଟୀକି ଡକାଇ,

ଗୋଟାଏ ଆଲୋଚନା କରି, ଏକଥା କରାଇବାକୁ ଯତ୍ନ ନେବା । ଆପଣ ଆମ ସହିତ ଚାଲନ୍ତୁ । ଆଜି ରାତିରେ ଯିବା ।”

ମୋର ଏଥୁରେ ଆଉ ମନା କରିବାର କ’ଣ ଥିଲା ? ପୁରୀ ଗଲୁଁ । ଦାଣେ ଆପଣେ ମରିଚକୋଟ ଗଳିରେ ରହିଲେ । ମୁଁ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟି ସବୁକଥା କହିଲି । ସେ ‘ନାହିଁ, ହଁ’ କରି ମାତବରିଆ ସେବକମାନଙ୍କୁ ଡକାଇ, ସବୁ କଥା କହିଲେ । ସେମାନେ କୁହୁ କୁହୁ ହୋଇ ଅଧାଅଧ ରାଜି ହେଲେ । ମୁଁ ସବୁକଥା ଦାଣେ ଆପଣଙ୍କୁ କହିଲି । ସେ ଖୁସି ହେଲେ ।

ତହିଁ ପରଦିନ ଗାନ୍ଧିଜୀ ପୁରୀ ଆସିଲେ । ଚାରିଟାବେଳେ ସିଂହଦ୍ୱାରେ ସଭା ଡାକରା । ଗାନ୍ଧିଜୀ ଉପସ୍ଥିତ । ଦାଣେ ଆପଣେ କିନ୍ତୁ ଅନୁପସ୍ଥିତ ସେ ସଭାରେ । ଚାରି ବାଜିଗଲାଣି । ଅଷ୍ଟାରୁ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଘଡ଼ି କାଢ଼ି ଦେଖୁ ଦାଣେ ଆପଣଙ୍କ ଆଗମନ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କଲେ, ଅନେକ ବେଳଯାଏଁ ।

ମୁଁ ଏସବୁର କାରଣ ବାରି ନ ପାରି ମରିଚକୋଟକୁ ବେଗେ ଗଲି । ଯାଇ ଦେଖୁଲି ଦାଣେ ଆପଣେ ଖଣ୍ଡିଏ “ୟଙ୍ଗ ଇଣ୍ଡିଆ” କାଗଜ ଧରିଛନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସଭାକୁ ଯିବାରେ ଉଛୁର ହେବାର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ, ରାଗି ଉଠି କହିଲେ – “ଯୋଉ ଲୋକ ରାଜାରାଜୁଡ଼ାଙ୍କ ପଟ ହୋଇ ପ୍ରଶଂସା ଗାଏ, ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାଶ ତା’ ପାଖକୁ ଯାଏ ନାହିଁ” ଏତିକି କହି କାଗଜଟି ମୋତେ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ଦେଖୁଲି ସେ ପତ୍ରିକାରେ ମହୀଶୂର ରାଜାଙ୍କୁ ଚିକିଏ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଛି ।

ହଠାତ୍ ଏତିକିବେଳେ ଜଣେ ଆସି ଖବର ଦେଲେ ଯେ ଗାନ୍ଧିଜୀ ସଭାରୁ ମରିଚକୋଟ ଆଡ଼େ ଆସୁଛନ୍ତି । ଏକଥା ଶୁଣି ଆମେ ଦୁହେଁ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ମରିଚକୋଟ ଛକ ଆଡ଼କୁ ଗଲୁଁ । ସତକୁ ସତ ଗାନ୍ଧିଜୀ ସିଂହଦ୍ୱାରରୁ ଏଣିକି ଆସୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପଛରେ ଅନେକ ଲୋକ ।

ମରିଚକୋଟ ଛକରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସହିତ ଦାଣେ ଆପଣଙ୍କ ଭେଟ ହେଲା । ସବୁ ରାଗ ରୋଷ କୁଆଡ଼େ ଉଭାଇଗଲା । ଦୁହେଁ କୁଣ୍ଠାକୁଣ୍ଠି ହେଲେ । ସଭା ସେଇଠି – ସେଇ ବଡ଼ ଦାଣ୍ଡରେ ଚାଲିଲା । ଲୋକ ଜମା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଯେ ହେଲା ୧୯୨୫ ମସିହାର ଘଟଣା ।

ପ୍ରତି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ମୁଁ ନଅରକୁ ଯାଏଁ । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ମୋ ବସାରେ ରାତିମତ ଗୀତ ବାଜା ଚାଲେ । ଧୀରେ ଧୀରେ ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଜୁଟିଗଲେ । ରାତି ୧୦।୧୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସର ଗରମାଗରମ ଚାଲେ । ଗାୟକ, ବାୟକ ଅନେଇ ଆସନ୍ତି । ସକୁ (ବାଳମୁକୁନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ)ର ଘର ମୋ ବସା ପାଖରେ । ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ସମ୍ପର୍କରେ

ସେ ହେବ ମୋର ମାମୁପୁଅ ଭାଇ, ମୋଠୁଁ ସାନ । ବିଚାରା ମରି ସ୍ବର୍ଗରେ ଏଇନେ ।
 ବେଶି କିଛି ନ ଜାଣିଲେ ମଧ୍ୟ ହାତଟି ତା'ର ବଡ଼ ମଧୁର । ବାୟାତାବଲା, ପଖଉଳ ଓ
 ଖୋଳ ବଜାଏ ସେ । ସଙ୍ଗତଟା ମୋର ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାୟ ତାହାରି ସଙ୍ଗରେ ହେଉଥିଲା ।
 ପଥର ଆଖଡ଼ାର ପୁରୁଣା ଆଖଡ଼ା ପିଲା ମୋହନ ମହାପାତ୍ର ଏତେବେଳେ ନଅର କଚେରି
 ପାଖେ ପାନ ଦୋକାନ କରିଥାଏ । ସେ ତାବଲା ବଜାଏ, ପ୍ରାୟ ମୋ ସହିତ । ଘର ମୋ
 ବସାକୁ ଅଳ୍ପ ଦୂର । ନାଚ ଜ୍ଞାନ ତା'ର ଥିଲା ଭଲ । ଏତିକିବେଳେ ତବଲାବାଦକ ଶ୍ରୀ
 କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ କର ମୋ ସହିତ ପରିଚିତ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ କଟକରେ
 ପଢୁଥାଆନ୍ତି । ନୂଆ ତବଲା ଶିଖାନ୍ତି । ଯୋଗକୁ ମୋର ଓଷ୍ଠାଦ ଗନ୍ଧାବାସୀ ସ୍ବର୍ଗୀୟ
 ବନଘରୀ ମିଶ୍ର ଖୋଜି ଖୋଜି ପୁରୀ ଆସି ମୋ ବସାରେ ଉପକ୍ଷିତ ହେଲେ । ବାରିପଦାଠାରେ
 ରହିବାବେଳେ, ସେ ଆସିଥିଲେ ଆଉଥରେ । ମୁଁ ବାରିପଦା ଛାଡ଼ିବା ପରେ ଭାଗ୍ୟକୁ ପୁଣି
 ତାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଇଲି । ଏଥର ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଓ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆହୁରି ସୁବିଧା
 ସୁଯୋଗ ଘଟିଲା । ତାଙ୍କୁ ମୋ ପାଖେ ଦୁଇ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କାଳ ରଖି ନେଲି । ନରୀ ଓ
 ନାଲୁ, ଦୁହେଁକୁ କିଛିକାଳ ପରେ ଘରକୁ ବିଦାୟ କରିଦେଲି । ସୁବୋଧ ଛାତ୍ରଟି ପରି ପୁଣି
 ମୋର ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିନେଲି । ନିତି ଭୋରରୁ ଉଠେ, ଗଳା ସାଧେଁ – ଗୀତ ଗାଏଁ ।
 ଓଷ୍ଠାଦଜୀଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ଭିତରେ, ଗୁଡ଼ାଖୁ ହୁକା ଚାଣିବାଟା । ମୁଁ ରାଜାଙ୍କ କଚେରିକି
 ଯାଏଁ ସକାଳ ଆଠଟାରୁ । ବାରଟା ଗୋଟାକରେ ଆସି, ପୁଣି ତିନିଟା ଚାରିଟାରେ ଯିବାକୁ
 ହୁଏ । ଏଇତକ ସମୟ ଛଡ଼ା ବାକି ବେଳରେ ମୁଁ ଓଷ୍ଠାଦଜୀଙ୍କର ଗୁଡ଼ାଖୁହୁକାର ପାଣି
 ବଦଳା ଓ ଗୁଡ଼ାଖୁ ସଜଡ଼ା ଓ ଟିକିଆ ସୁଲୁକାଇବା ଇତ୍ୟାଦି ଖିଜମତ କରୁଁ । ଓଷ୍ଠାଦ
 ନୈଷ୍ଠିକ ବ୍ରାହ୍ମଣ – ସ୍ବହସ୍ତପାକ ତାଙ୍କର । ଭାତ କେବେ କେବେ ଖାଆନ୍ତି, ନଚେତ୍ ରୁଟି
 ପ୍ରାୟ ନିତିଖୁଆ ତାଙ୍କର । ରାତିରେ ପ୍ରାୟ ଦେଉଳ ପିଠା । ବୈଠକ ଭାଙ୍ଗୁ ଭାଙ୍ଗୁତ ପ୍ରାୟ
 ଦଶଟା ରାତି । ସେଇଠୁ ଦେଉଳକୁ ଯାଇ ବଡ଼ସିଂହାର ପିଠା ଦୁହେଁ ଖାଉଁ । ଯେତେ ଯାହା
 ହେଉ, ସେ ଖଣ୍ଡେ ରୁଟି ଅବଶ୍ୟ କରିବେ, ତାକୁ ଭଲ କରି ଘିଅରେ ଦଳି ଗୁଣ୍ଡାକରି,
 ଗୋଲମରିତ ଗୁଣ୍ଡ ମିଶାଇ ଗୋଲାଟାଏ କରିବେ; ଆଉ ସେଇ ଗୋଲାଟି ତାଙ୍କ ବେଟା
 (ମୁଁ)କୁ ସକାଳର ରିଆଜ୍ (ଅଭ୍ୟାସ) ପରେ ପରେ ଖୁଆଇବେ ।

ପୁରୀରେ ଏତେବେଳକୁ ମୋର ବୋଉ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଦାଦାଙ୍କ ଝିଅ (ଭଉଣୀ) ପୁନା ମୋ
 ପାଖେ ଥାଆନ୍ତି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର :

୧୯୨୬ ସାଲର କଥା । ସୁନିଆଁ ଆସିଲା ଅଳ୍ପ କଟାଟା ଆମର ପରମ୍ପରା ପୁରୀ
 ଗଜପତି ଘର ସିଦ୍ଧି । ମଫସଲରୁ, କଖାରୁ, କଦଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁତ ଭେଟି ଆସିଲା ।
 ମୋତେ ସେଦିନ ଗଜପତି ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର' ଉପାଧି ଦେଇ ମୁଣ୍ଡରେ ଶାଢ଼ି

ବାନ୍ଧି ଦେଲେ । ଘରେ ବାହାରେ ସମସ୍ତେ ଭାରି ଆନନ୍ଦରେ ମୋତେ ସମାଦର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା କଲେ ।

ଧରକର କଥା ମନେ ଅଛି । କାର୍ତ୍ତିକମାସ ପାହାନ୍ତାରୁ ବୋଉ ଜଣେ ପଡ଼ୋଶୀ ବିଧବାଙ୍କ ସହ ନରେନ୍ଦ୍ରକୁ ଗାଧୋଇ ବାହାରିଛି । ଓଷାଦଳୀ ଦାଣ୍ଡଘରେ ଶୁଅନ୍ତି । ମୁଁ ଭୋରରୁ ଉଠି, ଦାନ୍ତପତ୍ର ଘଷି ପ୍ରତ୍ୟହ ତାଙ୍କ ପଦସେବା କରେଁ । ପୂର୍ବଦିନ ରାତ୍ରିରେ ନଅରୁ କୌଣସି କାରଣ ଘେନି ଫେରୁ ଫେରୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟା ବାଜିଯାଇଥିଲା, ତଥାପି ପାହାନ୍ତାରୁ ଉଠିବାକୁ ହେବ । ନୋହିଲେ ଓଷାଦଳୀଙ୍କ ସେବା ଓ ମୋ ଗଳା ସଧାରେ ଖଲର ହେବ । ଉଠିଆସି ତାଙ୍କ ପାଦ ସେବାରେ ଲାଗିବା ଭିତରେ ଟିକିଏ ଢଳେଇ ପଡ଼ିଲି । ସେତିକିବେଳକୁ ବୋଉ ଘରୁ ବାହାରି ଆସୁଥାଏ, ନରେନ୍ଦ୍ର ଗାଧୋଇ ଯିବ ବୋଲି । ଓଷାଦଳୀ ମୋତେ ଗୋଡ଼ରେ ଠେଲଟାଏ ଦେଲେ ଯେ, ମୁଁ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲି । ବୋଉ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥାଏ । ଓଷାଦଳୀ କହିଲେ, ‘ବେଟା, କ୍ୟା ହୁଆ ?’ ‘କୁଛ ନହିଁ ଗୁରୁଜୀ’ — ଏତିକି କହି ମୋ କାମରେ ପୁଣି ଲାଗିଗଲି, ତଳୁ ଉଠି ପଡ଼ି । ବୋଉ ସବୁ ଦେଖୁଛି, ବାକି କିଛି କହିଲା ନାହିଁ କିମ୍ବା ଓଷାଦଳୀ ମଧ୍ୟ ଆଉ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ । ମୋ ଲାଜ ମୋତେ ଖାଇଲା । ଗୁରୁଜୀଙ୍କ ପାଖରେ ମୁଁ ଥିଲି ଏକ ଶିଶୁ ବା ବାଳକ । ଦିନେ ଦିନେ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ବଡ଼ସିଂହାର ବେଳେ ଦିଅଁକୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାଇ ଶୁଣାଇବାକୁ । ଓଷାଦଳୀ ମଧ୍ୟ ଭଜନ ଗାଇବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଆଗେ ଆଗେ ସେ, ପଛରେ ତାନପୁରାଟି ଧରି ଚାଲେ ମୁଁ । ଦେଉଳରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାଇ, ସ୍ନାନବେଦୀ ଉପରେ ପାରିଜାତକ ଓ ଝାଉଁ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଡାଲି ଖାଇ ବସାକୁ ଲେଉଟି ଆସୁଁ । ଅନେକ ଦିନ ଏପରି କରୁଁ ।

ନାଟକ, ଗନ୍ଧ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ବହି :

ଏହି ସମୟ ଭିତରେ ମୁଁ ଲେଖା ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲି । ‘ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର’, ‘ମୃଗୟା’ ଓ ‘ଶକୁନ୍ତଳା’ ନାଟକ ତିନିଖଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଆଉ ଖଣ୍ଡେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗନ୍ଧ ସଞ୍ଚୟନ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଗନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ସହିତ କେତୋଟିରେ କେତେକ ବାସ୍ତବ ଘଟଣାର ସମ୍ପୃକ୍ତି ଅସ୍ୱୀକାର କରିହେବ ନାହିଁ । ମୋ ଜାଣିବାରେ ବା ମୋ ଅନୁଭୂତିରୁ କହୁଛି ଯେ, ଲେଖା ଭିତରେ ଲେଖକ ଛଳବିଶେଷରେ ଆତ୍ମପ୍ରକଟ ହେବା, ବୋଧହୁଏ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅନୁଭୂତିର ଛାୟା ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ରେଖାପାତ କରିଥାଏ, ସେହି ସେହି ସ୍ଥାନର ରଙ୍ଗ ଟିକିଏ ନିଆରା । ଏଇଠି ପୁରାପୁରି ନୋହିଲେ ବି, ଲେଖକର ବୁକୁଡ଼ରା କାଣିଚାଏ ହେଲେ ଉଣା ହୁଏ, ଲେଖା ଭିତରେ । ବିଶେଷକରି ଜଣାଣ ଓ ଭଜନ ଲେଖାରେ ମୁଁ ଏକ କାହିଁକି, ପାଠକ ଓ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟରୁ ଏକଥା ମୁଁ ଶୁଣିଚି, ବାରିଚି । ପୁରୀରେ ଲେଖୁଥିବା ଏ ଗନ୍ଧ ବହିଟିର

ନାଆଁ ରଖିଲି ‘ବନପୁଲ’ । ସ୍ୱର୍ଗତ ଚରଣବାବୁ (ରାଧାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଜମିଦାର) ମୋର ଖଣ୍ଡିଏ ଗୀତ ବହି ଛପାଇ ଦେଲେ । ବହିଟିର ନାମ ‘ସଙ୍ଗୀତ ସାର’ ।

ପୁରୀବାସୀ ସମ୍ପାଦନା :

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ସଦାଶିବ କାବ୍ୟକଣ୍ଠ ମହାଶୟ ଏହି ସମୟରେ ‘ପୁରୀବାସୀ’ ସାପ୍ତାହିକ କାଗଜ ଖଣ୍ଡିଏ ବାହାର କରୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଅବୈତନିକ ଭାବେ ‘ପୁରୀବାସୀ’ର ସମ୍ପାଦନା ଭାର ନେଲି (୧୯୨୭-୨୭) । କାଗଜର ଟିକିଏ ଆଦର ବଢ଼ିବା ଦେଖି ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ମୋର ପ୍ରଶଂସା ଗାଇ ବୁଲିଲେ । ଯହିଁତହିଁ ତାଙ୍କର ଏଇ ପ୍ରଶଂସାଚୀ, ମୋର ଶତ୍ରୁ ବୁଦ୍ଧି କଲା । ଗାୟକ ଭାବେ ପୁରୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି, ସମ୍ପାଦକ ଭାବେ ସୁଖ୍ୟାତି ଓ ରାଜ ସମାଦର ଲାଭହେତୁରୁ କେତେକ ମହଲରୁ ମୁଁ କ୍ରମଶଃ ଚକ୍ଷୁଶୂଳ ହୋଇ ଉଠିଲି ।

ରଜାଘର :

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର – ପୁରୀ । ଏଠା ଚାକିରି କାଳଟା ଏକପ୍ରକାର କରୁଥାଏ – ଯେମିତି ଗୋଟାଏ ଫୁଲାଫାଙ୍କିଆ ଜୀବନ ! ସେତେବେଳେ ରାଜା ଥାଆନ୍ତି ଗଜପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ । ରାଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ – ତାଙ୍କନାମ ‘ମଣି’ । ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ବାମଣ ରାଜବଂଶରୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ରୂପେ ଆସି ଗାଦିରେ ବସି ଥାଆନ୍ତି । ସେଠି ଥିଲେ ସେ ‘ମୋହିନୀ ମୋହନ’ – ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହେଲେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ । ହେଲେ କଅଣ ହେବ, ଗୋଳମାଳ ବହୁତ ଲାଗିଲା ଏ ବାବଦରେ । ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ‘ଖଣ୍ଡା’ ବୁଦ୍ଧିରେ ‘ବସଉଠ’ ହେଉଥିଲେ ବୋଲି ଲୋକେ ନାକ ଟେକୁଥିଲେ । ତା’ର ଗୋଟିଏ ନମୁନା ଦେଉଛି –

ସାଇଯାତ :

ଆଜି ସିନା ପ୍ରାୟ ନାହିଁ – ଆଗେ ପୁରୀରେ ‘ସାଇଯାତ’ ଖୁବ୍ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ପାଳୁଥିଲେ ଲୋକେ । ଯାହା ଦୁଆରେ ଯାତ୍ରାକାଳିଏ ପହଞ୍ଚି ଯାଆନ୍ତି, ତାହାର ଗୁଣ ବଖାଣ ପ୍ରାୟ କରନ୍ତି ଗୀତରେ । ସେ ଗୀତ ଭିତରେ ଲୋକର ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ମଧ୍ୟ ବୟାନ ହୋଇଥାଏ; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଧରି ବସନ୍ତି ନାହିଁ କେହି, ଓଲଟି ଖୁସି ହୁଅନ୍ତି । କଲା ବା ରହସ୍ୟ ବିଚାରରେ ଏଗୁଡ଼ାକ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ମୋର ମନେହୁଏ । ଏଇଟା ଲୋକଙ୍କର ସରସତା । ଏଭଳି ନମୁନା ଲୀଳାଯାତ୍ରା ଦଳରେ ବି ପୂର୍ବେ ଚଳୁଥିଲା । ଆଜି ସେଭଳି ଲେଖା ଲେଖିଲେ କି ସେପରି ଗୀତ ଗାଇଲେ ବା କଥା କହିଲେ, ଆଇନ୍ ଅଦାଲତ ଯାଏ ଯିବ ସିନା; ସେତେବେଳେ କିନ୍ତୁ ଲୋକ ଥିଲେ ରସିକ – ଗ୍ରାହକ । ଏଇ ‘ରସିକ’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଫଟା-ବିସିନି ନୁହେଁ – ରସ-ଗ୍ରାହକ । ସେଇକାଳର, ମାନେ କହିବେ, ମୋ କଥା ନିରାଟ ସତ । ମୋର ଏଇ କେତୋଟି ଗୀତରୁ ଟିକିଏ ଅଧେ ବେଶ୍ ହେତୁ ଅଛି । ସୁଆଙ୍ଗର ନଟନଟା

କେମିତି ବେଶ ପିନ୍ଧି, କିଭଳି ପାଦ ପକାଇ ନାଚି ନାଚି, ଲୋକଙ୍କ ଗହଳି ଆଡ଼େଇ ଆଡ଼େଇ ସଭା (ନାଟ୍ୟସଭା)କୁ ଆସୁଥିଲେ, କିପରି ବାଜା ବାଜୁଥିଲା – ସବୁକଥା ଆଖି ଆଗରେ ନାଚିଯାଉଛି । ମନହେଉଛି ସେଗୁଡ଼ାକ ଉଗାଳି ଦିଅନ୍ତି; ହେଲେ କାଳକୁ ଚାହିଁ – ପଛେଇ ଯାଉଛି । ବାକି, ଲୋକେ ଏବେ ସହିବେ ନାହିଁ, ସହି ପାରିବେ ନାହିଁ – ମୁଁ ଏକଥା ଅଙ୍ଗେ ଲିଭେଇଛି । ତା’ର ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାକୁ ଏବେ ବି କେହି କେହି ବଞ୍ଚୁ ରହିଛନ୍ତି ।

ସେ ବେଳର ଯାତ୍ରାରୁ ପଦେ ଅଧେ କହୁଛି ଏଠି କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ । ପାଠକଙ୍କୁ ହାତ ଯୋଡ଼ି କ୍ଷମା ମାଗୁଛି – ଏ ପୁନରାବୃତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ‘ପଇଟା ପାଠ’ ଆଉଥରେ କହୁଛି ବୋଲି ରୋଷ ନ ବଢ଼ି ଦୋଷ କ୍ଷମା କରିବେ । ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ଗୀତର ସବୁଟା ବାଢୁ ନାହିଁ – ବେଳ କାଳକୁ ଚାହିଁ ।

ଯାତ୍ରାରେ ପଠାଣ ଓ ଗଉଡୁଣୀ ଦିହେଁ ସୁଆଙ୍ଗ କରୁଛନ୍ତି, ଲୋକ ଆଟପଟାଳି । ଥୋକେ ଆଖପାଖ ବର, ଓଷ୍ଠ ଓ ଆୟତନମାନଙ୍କରେ ଚଢ଼ି ମାଙ୍କଡ଼ ପରି ଲାଖୁ ରହି ଟାକି ରହିଛନ୍ତି ସୁଆଙ୍ଗିଆଙ୍କୁ ।

ଦହି ପସରା ମୁଣ୍ଡେଇ ଗଉଡୁଣୀ ଆସିଲା – ସେ ଆସିବାବେଳକୁ ‘ପଠାଣ ଟୋକା ବାହାରି ପଡ଼ିଛି, ପାଇଜାମା, ଉଠୁଷ୍ଟକୋଟ, ମୁଣ୍ଡରେ ଧଳାଟୋପି, ଓଠତଳେ ଅଳ୍ପ ଦାଢ଼ି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ବେଶ ସାଜି । ଗଉଡୁଣୀ ମଧ୍ୟ ବାହାରୁଡ଼ି, ନଥ, ବେଶର, ଗୁଣା, ଦଣ୍ଡି, ତାହିତ, ଚନ୍ଦ୍ରହାର ଇତ୍ୟାଦି ମଣ୍ଡିହୋଇ ଚଣ୍ଡୀପରି ମାଡ଼ି ଆସୁଛି, ବାଟ ଓଗାଳିଲା ପଠାଣଟୋକା । ଗଉଡୁଣୀ ଦି’ପଦ ଗୀତ ଗାଇ ତାକୁ ତା’ ବଂଶର ଗୁଣଗ୍ରାମ ଶୁଣାଇ ଦେଲା । ମନେଅଛି ସେ ଗୀତ ଯେ – “କହିବି ନାହିଁ, କହିଲେ ଘରେ ରହିବି ନାହିଁ” – ରାଗିଉଠିଲା ପଠାଣ ଟୋକା । ସେଇଠୁ କହିଲା – “ହାରମଜାଦୀ ଖଞ୍ଜାଲିନୀବେ ମିଜକୁ କ୍ୟା ବୋଲା ?” – ସେ ଏକ ଚାରି ପାଞ୍ଚପଦିଆ ଗୀତ ପଦକୁ ପଦ ଚଢ଼ାଉତାର ବା ‘ଲଢ଼ୋଉ’ ଗୀତ । ସେଥିରୁ ପଦଟିଏ ଓଡ଼ିଆ ତ ପଦେ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷା । ଯାକୁ କହନ୍ତି ‘ଖୋରଟା’ କଥା । ଏହାର କବି, କଳାକାରମାନେ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ବୋଲାନ୍ତି । ହସରେ ଦିଗ ପାଟି ପଡ଼େ । କେହି ଗୀତର କଥାକୁ ‘ପରମତୁଟ’ ଭାବେ ନିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏକାନ୍ତେ ପଶି କଥାଗୁରା ସେକାନ୍ତେ ବାହାରିଯାଏ – ନାଆଁଟା ପରା ରଙ୍ଗ-ରହସ୍ୟ, ତେଣୁ ।

ସେକମିତି ସାଇଯାତ ଗୀତକୁ କେହି ମନରେ ଧରୁ ନ ଥିଲେ, ରହସ୍ୟରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଉଥିଲେ । ‘ଧନ୍ୟ ମହାରାଜା ପୋଷିଲ ଗୋଟାଏ ଖଣ୍ଡା’ ... ଗୀତ ସାଇଯାତରୁ ଶୁଣାଯାଉଥିଲା, ମହାରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ କାଳରେ ।

ମହାରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପହିଲେ କେତେକାଳ ସମୁଦ୍ରକୁଳ ‘ଭାଦୁଡ଼ିଲାଜ’ରେ ରହି, ପରେ ଶ୍ରୀନଅରକୁ ବିଜେ କଲେ । ବାମଣାରୁ ତାଙ୍କ ସାଥିରେ ରହିଥିଲେ ଜଣେ ବିଶ୍ୱସ୍ତ କର୍ମଚାରୀ ସ୍ୱର୍ଗାୟ ବିପିନ ଗୁପ୍ତ । ପଛେ କୁଟିଲେ ଜଣେ ବିହାରୀ – ରାମ ସହାୟ । ସେ ହେଲେ ରାଜାଙ୍କର ପର୍ଶନାଲ୍ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଅଫିସରେ କାମ କରିବା ଛଡ଼ା ମୁଁ କୋର୍ଟ ପୋଏଟ୍ ଓ ମ୍ୟୁଜିସିଆନ୍ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଗଜପତିଙ୍କ ସଭାରେ ଥିବାବେଳେ ତା ୫।୧୦।୨୭ ରିଖରେ ଶ୍ରୀଜୀଉଙ୍କ ଛାମୁରେ ସେତାର ବାଦନ ଓ ଚାମର ସେବାର ନିଯୋଗ ପାଇଲି । ଏତେବେଳକୁ ମୁଁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଲାଭ କରିସାରିଥିଲି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାୟବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋର ଦାସ ଦେଘାନଙ୍କ ପାଖେ, ବୁଢ଼ା ପେଙ୍କାର ଆ’ଡି ମୁକୁନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକେ । ମହାରାଜା ହେଲେ ଟେମ୍ପଲ୍ ସୁପରିନଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ । ମନେପଡୁଛି ଦିନକର ଗୋଟାଏ ରହସ୍ୟ କଥା । ସେବକ ବା ନିଯୋଗମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ନାନାକାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଦେଶନାମା ବା ହୁକୁମନାମା ପଠାଯାଏ ନଅର କଟେରିରୁ । ତହିଁକି ଲେଖନକାର ମୁକୁନ୍ଦପେଙ୍କାର । ମହାରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ଅମଳରେ ମନ୍ଦିର ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ସରକାର ତରଫରୁ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ ଜଣେ ପଦସ୍ଥବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କୁ କୁହାଯାଉଥିଲା ଟେମ୍ପଲ୍ ମ୍ୟାନେଜର । ମୁକୁନ୍ଦ ପେଙ୍କାର ସେହି ସମୟର କର୍ମଚାରୀ । ସେ ଲେଖି ଆସିଛନ୍ତି ହୁକୁମନାମାରେ —

“ହୁ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଟେମ୍ପଲ ମେନେଜର”

ଆଜି ତ ପାଟ ବଦଳ ହେଲାଣି । ରାଜା ଖୋଦ୍ ମନ୍ଦିର ଚଳାଇଲେ ଏବଂ ବୋଲାଉଲେ ‘ଟେମ୍ପଲ୍ ସୁପରିନଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ’ । ଏ ଶବ୍ଦଟା ଲେଖିବାକୁ ଅତୁଆ ହେଲା । ବୟସ କଳନାରେ ମୁକୁନ୍ଦ ପେଙ୍କାର ମୋତେ ନାତି କରି ବସିଥିଲେ । ଦିନେ ମୋତେ ପଚାରିଲେ — “ହଇଓ ନାତି ! କ’ଣ ଲେଖା ହେବ ହୁକୁମନାମାରେ ?”

ମୁଁ କହିଲି — ସୁପରିନଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ବୋଲି ଲେଖା ହେବ । ବୁଢ଼ା ଲେଖି ଆଣିଲେ — ‘ହୁ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁପ୍ରଡ଼େଣ୍ଟ’ । ହସି ହସି ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇଗଲି ସତ୍ତକ କରିବା ପାଇଁ; ପଡ଼ି ରାଜାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଲି । ଯେତେକ ହସି, କହିଲେ — ଯା’ ଆଉଥରେ ତାଙ୍କୁ ବତାଇଦିଅ । ଯାଇଁ ଶୁଆକୁ ପଢ଼ାଇଲା ପରି ଦି’ଚାରି ଦଫା ରଚାଇଲି । ଏଥର ସଂଶୋଧନ କରି ଲେଖି ଆଣିଲେ — “ହୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁପରିଡ଼େଣ୍ଟ ।”

ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲି — ନିଜେ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲି । ପେଙ୍କାରଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟତା ଦେଖି ରାଜା ପରମ ସନ୍ତୋଷ ଲାଭକରି ହୁକୁମନାମା ଉପରେ ଟଙ୍କାଟିଏ ଜରିମାନା କଲେ ।

ପୁଣି ନେଇଗଲି । ଏଥର ଭଲକରି ଘୋଷାଇ ଦେଲି — ‘ସୁପରିନଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ’ । “ଏଇ ଥରକ ଠିକ୍ କରି ଲେଖି ଆସୁଚି ବୋଲି କହି ପେଙ୍କାରେ ଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ହରପରେ ଲେଖି ଆଣିଲେ — ‘ହୁ’ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁପରିନେଣ୍ଡେଣ୍ଟ । ତାଙ୍କୁ କିଛି ନ କହି ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇଗଲି ଏବଂ କହିଲି, “ମଣିମା, ସୁପରିନେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ! ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାକୁ ଅବଧାନ ହେଉ ।”

ଓଃ ! ହସରେ ନହର ଦୁକୁକି ଉଠିଲା । ପେଙ୍କାରବାରୁକୁ ଜରିମାନା ହେଲା ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ।

ବୁଢ଼ା ବିଚାରୀ, ଦରମା ପଚାଶି ଟଙ୍କା ମାତ୍ର, ଏ ଜରିମାନା ହୁକୁମରେ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ । ମୁଁ ଫେର୍ ଦଶ ବାରଧର କାଗଜରେ ଲେଖାଇ, ଠିକଣା କରାଇ ଦେଲି । ଜରିମାନା କାଟ ହୋଇଗଲା । ରାଜକିଶୋରବାବୁ ତ ଗ୍ରାହକ ଲୋକ । ସେ ଶୁଣି ହସ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେଦିନ ରାତିରେ ବେହରଣ ମଣ୍ଡପରେ ନିତିଦିନିଆ ପଶାଖେଳ ଭାଗୁଆଳି ଯଥା – ଜଗତାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି (ସେତେବେଳେ ଗୁରୁ ଇଷ୍ଟେର୍ ମ୍ୟାନେଜର) ବାସୁଦେବ କାନୁନ୍‌ଗୋ (ଲବଣୀଶୁଆ, ପୁରୀ, ସରଳା ଦେଇଙ୍କ ବାପା), ଜୟକୃଷ୍ଣ ରାୟଗୁରୁ (ବାଲିସାହି) ଆଉ ଖୋଦ୍ ମହାରାଜା – ଖେଳି ବସିବାଠାରୁ ଖେଳ ସରିବାଯାଏ, ପେଟ ପୂରେଇ ହସିଛନ୍ତି ଏଇ କଥାରେ । ମୋତେ ତ ପଶା ଖେଳ ଆସେ ନାହିଁ – ମୁଁ କେବଳ ମୂଳ ସାକ୍ଷୀ, ଆଉ ମଝିରେ ମଝିରେ ଥଙ୍ଗା କରି କାଠି ଗଢ଼ାଇବାକୁ ରାଜାଙ୍କୁ ‘ପକାଇବା ହେଉ ‘ସୁପରିନେଣ୍ଡଦେଣ୍ଡ’ ମଣିମା, ବୋଲି କଥାଟାକୁ ପୁରୁଣା – ନୂଆ କରିଦିଏଁ । ଚାରି ଖେଳୁଥାନ୍ତୁ, ଆଜି ସ୍ବର୍ଗବାସୀ ।

ସେତାରୀ ଗୋପାଳ ଘୋଷ :

ନଅରରେ ନିତି ରାତିକି ଖେଳ ହୁଏ, ଗୀତ ବି ହୁଏ । ଦିନେ ଦିନେ ଡକରା ପାଇ ଆସନ୍ତି ସେତାରୀ ଗୋପାଳବାବୁ । ଏଇ ଗୋପାଳବାବୁଙ୍କୁ ହୁଏତ ଲୋକେ ପାସୋରି ଗଲେଣି, ଚେତାଇ ଦେବାକୁ ପଦେ ଅଧେ କହୁଛି ।

ଦିନେ ମେଦିନିପୁରର ପଞ୍ଚେଟଗଡ଼ ଥିଲା ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗାତ ପାଠ, ଏକଥା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସେବର ଜମିଦାର ଯାଦବେନ୍ଦ୍ରବାବୁ (କିଛିକାଳ ମନ୍ଦିର ପରିଚାଳନା ଦାୟିତ୍ବରେ ଥିବାର ଶୁଣିଚି) ଜଣେ ସଙ୍ଗାତର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ, ସଙ୍ଗାତଞ୍ଜ ଓ ବିବିଧ ଯନ୍ତ୍ର ସାଧକ ଥିଲେ । ଗୋପାଳବାବୁ ତାଙ୍କରି ଛାତ୍ର । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସେତାର ବାଦକ ଥିଲେ ସେ । ଆମ ଏଠି କଳାକାର ତ ଭୋଖା ମରେ । ବିଶେଷତଃ ସେତେବେଳେ ଆଜିକାଲିକା ପରି ସଙ୍ଗାତର, ପୁଣି ସେତାରର ସେତେ ଚର୍ଚ୍ଚା ବା ଆଦର ନ ଥିଲା । ବରଂ ଗାଇବା, ବଜାଇବା ଲୋକ ‘ଛତରା’ ଉପାୟରେ ଭୂଷିତ ହେଉଥିଲା । ସ୍ବର୍ଗୀୟ ଗୋପାଳବାବୁ ସୁବିଧାରେ ଚଳି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଟେମ୍ପଲ୍ ମ୍ୟାନେଜର ସଖୀଚାନ୍ଦବାବୁ ଗୋପାଳବାବୁଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ‘ଗେରଦ’ ବା ‘ଗାରଦ’ରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଚାକିରି ଦେଲେ । ଗୋପାଳବାବୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସେତାରୀ । ତାଙ୍କୁ ଚାକିରି କରିବାକୁ ହେଲେ ଟେମ୍ପଲ ଗାରଦଘରେ । ଟେମ୍ପଲ ବରକନ୍ୟାଜ ବା ପୁଲିସ ବିଭାଗର ଜମାଦାର ରୂପେ । ଏଇଥିରୁ ପାଠକେ କଳାକାରର ଦଶା ବିଚାର କରିବେ । ଉପାୟନ୍ତର ନ ଦେଖି ସଦୟ ହୃଦୟ ସଖୀଚାନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ଏଇ ଚାକିରି ଦେଇ ଦାନା ଗଣ୍ଡିଏ ଖଞ୍ଜି ଦେଇଥିଲେ । ଗୋପାଳବାବୁ ଦିଅଁଙ୍କ ପାଖେ ସେତାର ଶୁଣାନ୍ତି, ବେଳେ ବେଳେ ସେତାର ସହିତ ସଙ୍ଗାତ ଯନ୍ତ୍ରପାଇଁ ଦୁଇଟି ବାୟାଁ ତାବଲା କିଣା ହୋଇଥିଲା । ସେ ଦୁଇଟି ରଜାଙ୍କୁ ମାଗିଆଣି ମୁଁ ଏବେ ଗଣ୍ଡିଧନ କରି ସାଇତି ରଖୁଛି ୧୯୨୭ ସାଲରୁ ।

ଗୋପାଳବାବୁ ଗାରଦ ଚାକିରିରୁ ବେତନ ପାଆନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଦିଅଁଙ୍କ ପାଖେ ସେତାର ବଜାଇ ଶୁଣାଇବା ତାଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ନିୟୁତି ।

ଦିନେ ଦିନେ ଗୋପାଳବାବୁଙ୍କୁ ଛାମୁ ଡକରା ପଡ଼େ । ମୋର ତାଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ, ବହୁକାଳୁଁ । ସେ ମୋର ଗୁରୁଭାଇ । ମୁଁ କାନ୍ଧି ପଞ୍ଚେଟଗଡ଼ ଘରର ଶିଷ୍ୟ ରୂପେ କିଛିକାଳ କଟାଇଥିଲି, ଗୀତ ଓ ଏସ୍ପାଜ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହୋଇ । ଗୋପାଳବାବୁ ଆସନ୍ତି, ସେତାର ବଜାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ଓ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ତିନିସାଥୀ ଯାକ ନହର ଛାତ ଭାଙ୍ଗୁଥାନ୍ତି ‘କଚେ ବାଆର’ ଇତ୍ୟାଦି ରଡ଼ିରେ; ବିଚାରା ଗୋପାଳବାବୁଙ୍କ କୃତିତ୍ବ ନିବେଦନ ସେତିକିବେଳେ । କି ବେଦନା ଯେ ସେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ସେକଥା କହିହେବ ନାହିଁ । କଳା ଏଇମିତି କିଣାବିକା ହୁଏ, ପେଟ ଚାଖଣ୍ଡକ ପାଇଁ ସିନା !

ରାତି ଦଶଟା ଏଗାରଟା ବେଳକୁ ଖେଳ ଭାଙ୍ଗେ । ବିଚାରା ଗୋପାଳବାବୁ ମୁକ୍ତିର ନିଶ୍ୱାସ ମାରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଗଲା ଅଇଲା ଖବର କେହି ରଖନ୍ତି ନାହିଁ କେବେହେଲେ । ଦୁଃଖରେ ଦୁହେଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ନଅର ଘୋଷରା ପାହାଚ ପାରିହେଉଁ ଆଉ କେବଳ ନୀଳ ଚକ୍ର ଓ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡକୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ।

ବିଚାରା ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ ବଡ଼ ଦେଉଳରେ ବେଶି କାଳ ଆଉ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ସିଏ ଗୋପାଳବାବୁଙ୍କ କଦର ବୁଝି କଟକ ଘେନିଗଲେ ।

ଗଜପତିଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରୀତି :

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ସେତାରର ଗୁଣ ଯେ କିଛି ବିଶେଷ ବୁଝନ୍ତି, ସେକଥା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଗୀତ ଓ ତାଙ୍କର ଚିକିଏ ଆଦର ଥିଲା । ପୁରୁଣା ଗୀତ, ପୁରୁଣା କବି, ଓଡ଼ିଶୀ ସ୍ୱର ବା ଗାୟକୀ ଢଙ୍ଗକୁ ସେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ମୋତେ ବଡ଼ ସମାଦର କରୁଥିଲେ । ମୋର କେତେ ଗୀତ ରଚନାରେ ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଭଣିତି କରାଯାଇଅଛି । ବାମଣୀ ରାଜବଂଶର ସୀତାକାନ୍ତବାବୁ ଜଣେ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଆଦର କଲାବଲା । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ଆସି ପୁରୀ ନହରରେ ମାସ ମାସ କାଳ ରହନ୍ତି, ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୁଏ । ମୋହିନୀ ମୋହନ ଦେବ ବେଳୁଁ ରଜାଙ୍କ ସାଥୀ ବା ବନ୍ଧୁ ସେ ।

ରାଜକିଶୋରବାବୁ ଜଣେ ଗୀତର ରସ-ଭାବର-ପ୍ରବୀଣ ରସିକ । ଖାଲି ରସିକ ବୋଲି କହିଲେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଠିକ୍ ବିଚାର ହେବ ନାହିଁ, ସେ ଜଣେ ପକ୍ଷୀ ସମ୍ପର୍କଦାର । ବେଳେ ବେଳେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୀତରେ ସେ ଆତ୍ମହରା ହେଇପଡ଼ିବାର ଦେଖିଛି ମୁଁ । ରାଜାଙ୍କର ସଉକି ଥିଲା ଆଖଡ଼ା ପିଲା ବା ଗୋଟିପୁଅ ନାଚରେ । ସେଥିପାଇଁ ପୁରାକି ଯେ ଯେମିତି ଗୋଟିପୁଅ ଦଳ ଆସନ୍ତି, ସେମାନେ ନଅରରୁ ଡାକରା ପାଆନ୍ତି ।

ସେ ଦିନମାନଙ୍କରେ ପଶାପାଲି ମୁଦ ହୋଇ ରହେ । ଦ୍ରାଈଭର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ସିଂହ ଓ ଭିତିରିଆ ପିଲା (ପାଖଲୋକ ବା Personal Servant) କାର୍ତ୍ତିକର ଛୁଟି ସେସବୁ ଦିନମାନଙ୍କରେ ।

ଆଖଡ଼ା ପିଲା ଦଳ :

ସବୁ ତ ଯୋଗାଯୋଗ । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଆରଡ଼ିଆପଦା ଗ୍ରାମର ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିପୁଅ ଆଖଡ଼ା ଦଳ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେ ଥରେ ପୁରୀ ଆସିଥିଲେ । ଝୁଲଣବେଳେ ଶ୍ରୀନକ୍ଷରରେ ତାଙ୍କର ଡାକରା ପଡ଼ିଲା । ବାସ୍ତବରେ ସେ ଭଲ ଦଳ ଗଢ଼ି ଥାଆନ୍ତି । ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ନାଆଁରେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ । ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ନାଆଁରେ ଭଣତି ହୋଇଥିବା କେତୋଟି ଗୀତ ତାଙ୍କ ଦଳର ପିଲାଏ ଗାଇଲେ । ଆଜିକ, ବାଟିକ, ଆହାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାକ୍ଷିକ – ଚାରିଭାଗ ବେଶ୍ ମନମାନିଆଁ । ନାଟ ଭାଙ୍ଗିଲା । ଆଗରେ ରାଜକିଶୋରବାରୁ ଓ ପଛରେ ମୁଁ ବଡ଼ ଦାଣ୍ଡେ ଦାଣ୍ଡେ ବସାକୁ ବାହୁଡ଼ିଥାଉଁ । ନାଟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୋର ମନ୍ତବ୍ୟ ପଚାରିବାରୁ ମୁଁ ବଡ଼ ପ୍ରଶଂସା କଲି । ମନକଥା ତାଙ୍କ ମନେ ମନେ ରଖିଲେ ସେ । ବଡ଼ ଗହାରିଆ ଲୋକ ତ !

ଦିନାକେତେ ପରେ ସେଇଦଳ ରାଜାଙ୍କ ଦଳରୂପେ ଜଟଣୀ ରାଜ କଚେରି ଘରେ ପୋଷାକି ହେଲେ । ମଝିରେ ମଝିରେ ସେମାନେ ଆସନ୍ତି । ନାଟ ହୁଏ ଦୁଇ ଚାରି ରାତି ନଅରରେ । ମହାପାତ୍ରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କଥା ଜାଣିଥିଲେ । ମୁଁ ବି ବେଳେ ବେଳେ ଜଟଣୀ ଯାଏଁ । କେତେ ଗୀତର ଅଭିନୟ ବତାଏଁ । ଜାଆଁଳା ଗ୍ରାମର ସ୍ୱର୍ଗତ କବି ଗୌରକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଏଖରାଜମାହଲର ରାଜକର୍ମଚାରୀରୂପେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଲେଖକ ଓ ଅଭିନୟ ଦକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତି । ଏହିପରି ତିନିଜଣଙ୍କ ଯୋଗାଯୋଗରେ ମହାପାତ୍ରେଙ୍କ ଦଳ ସେତେବେଳେ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଆଖଡ଼ା ପିଲା ଦଳରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା । ମନେଅଛି ଏଇ ମହାପାତ୍ରେ ହିଁ କହନ୍ତି –

“ଉଠା, ବଇଠା, ଠିଆ, ଚାଲି
କୁଡ଼ା, ଭସା, ଭଉଁରୀ, ପାଲି
ଓଡ଼ିଶୀ ନାଟର ଆଠ ବେଳି ।”

ହୁରୁଷି ଥିଲା ତାବଲା ବାଦକ । ବଡ଼ ମିଠା ହାତ । ଏ ଦଳ ପାଇଁ ଅନେକ ଗୀତ ଲେଖିଲି ମୁଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଲବ :

କଥାଟା କେମିତି ଦରଦର କୁହାହୋଇ ରହିଯିବ । ପୁରୀର ସେତେବେଳର ନାଟ୍ୟକଳା ଚର୍ଚ୍ଚା ବାବଦରେ ଦି’ପଦ ନ କହିଲେ । ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ତେଣୁ ଠିକେ ଠିକେ ବୟାନ କରୁଛି । ଏ ସବୁର ବଡ଼ ଆଡ଼୍ଡା ହେଲା – ‘ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଲବ’ ।

ରାମଚଣ୍ଡୀ ସାହିରେ, ରାମଚଣ୍ଡୀ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପଡ଼ିଶାରେ ଏଇ କୁବଟି ଖୁବ୍ ପୁରୁଣା । ସ୍ୱ ୧୯୨୫।୨୬ ମସିହା ବେଳକୁ କୁବଟି ଖୁବ୍ ଜମାଣିଆ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ କୁବର ସତ୍ୟମାନେ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦେଖାଉଥାନ୍ତି । ସଞ୍ଜବେଳେ କୁବ ଘରେ ପୁରୀର ଅନେକ ନାମୀଲୋକ ଏକାଠି ହୁଅନ୍ତି । ନାନା କିସମର ଖେଳ ହୁଏ ଓ ଗାଉଣା ବାଜଣା ଚାଲେ । ସତ୍ୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଜମିଦାର ରାୟସାହେବ, ଶିରାଷତନ୍ତ୍ର ଘୋଷ, ସ୍ୱର୍ଗତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଲାଲା, ସ୍ୱର୍ଗତ ହରିଚରଣ ମହାନ୍ତି, ଜମିଦାର ରାଧାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ବୈଦ୍ୟନାଥ ଘୋଷ, ସ୍ୱର୍ଗତ ହରିବନ୍ଧୁ ମହାନ୍ତି, ସ୍ୱର୍ଗତ ମହେନ୍ଦ୍ର ଶରଣ ଘୋଷ, ସ୍ୱର୍ଗତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକ (ମୁନ୍‌ସିଫ୍) ସ୍ୱର୍ଗତ ପରମାନନ୍ଦ ଦାସ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀ (Artist) ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ପ୍ରଧାନ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ସ୍ୱର୍ଗତ ପରମାନନ୍ଦବାବୁ କୁବର ସବୁ କଥା ଦେଖାଶୁଣା କରୁଥାଆନ୍ତି । କୁବଟା ତାଙ୍କର ଅଧାଘର କହିଲେ ଚଳେ । ମନେଅଛି ସ୍ୱର୍ଗତ ମହେନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ (ମହାବାବୁ) ବରାବର ନାରୀ ଭୂମିକାରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ନାରୀ ବେଶର ପୋଷାକପତ୍ର, ଗହଣାଗାଣି ନ ଫିଟାଇ ସେ ଟିକିଏ ଘରକୁ ନ ଗଲେ, ତାଙ୍କ ମନର ଓରିମାନ ମେଣ୍ଟେ ନାହିଁ । ରାମ ଲାଲ ଗାଉଥିଲେ ଭଲ । କୃଷ୍ଣ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ହାତର ସିନ୍ଦୂସିନାରୀ ଖଣ୍ଡିଆ ଦଣ୍ଡିଆ କେତୋଟି ବନକଛଡ଼ା ହୋଇ ଏବେ ଥିଲେ ଥାଇପାରେ ମଧ୍ୟ କୁବଟିରେ । ସେତେବେଳେ ପୁରୀରେ ସଙ୍ଗୀତ, ନାଟକ ଇତ୍ୟାଦିର ଜୋର ଚର୍ଚ୍ଚା ଥିଲା, ପ୍ରାୟ ସବୁ ସାହିରେ ।

ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସ :

ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସର ପ୍ରସାର ଥାଏ ବେଶ୍ । ଭାଷା ବା ବଚନିକାର ବାହାଦୁରି ବେଶି ନୁହେଁ । ପୁରୁଣା କବିଙ୍କ କେତୋଟି ଗୀତ, ବିଶେଷତଃ ରାସସ୍ୱରର ଗୀତଗୁଡ଼ିଏ ଖଞ୍ଜା ହୋଇଥିବାରୁ ସାଧାରଣଲୋକଙ୍କର ମନଘେନା ହେଉଥାଏ । ଦଳରେ ତାଙ୍କର ଗଉରା, ବରଜା (ମରିଗଲଣି) ସରସ ଥିଲେ । ଗୋସାଇଁଙ୍କର କୁହାତୁଣ୍ଡ । ଅଭିନୟ ଆରମ୍ଭରୁ ବଡ଼ ପାଟିରେ ବେଶ୍ ଚାରିପଦ କହି ଲୋକଙ୍କୁ ଭରଜେଇ ପାରୁଥିଲେ, ପଦେ ପଦେ କାର୍ତ୍ତନ ଗୀତ ଗାଇବା ସହିତ । ରାସ ପିଲାଏ ଫି ଏକାଦଶୀକୁ ଅଷ୍ଟପ୍ରହରୀ କରନ୍ତି । ଏକେ ତ ମୋହନ ଗୋସାଇଁ ପ୍ରଭୁସନ୍ତାନ (ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପରିବାର) – ଶିଷ୍ୟ, ପ୍ରଶିଷ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱଶିଷ୍ୟ ଅନେକ । ମଠ ମହନ୍ତମାନଙ୍କଠାରୁ ବି ସମ୍ମାନ ପାଉଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପାଟି ଥିଲା । ଗୀତ ଗାଇ ଆସର ଜମାଇପାରନ୍ତି । ଦଳ ଚଢ଼ିପାରନ୍ତି । ସାଙ୍ଗକୁ ତାଙ୍କର ସୁଆର ସାହିରୁ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିରୁ ଥୋକେ ମିଶିଥିଲେ । ରାସ ଅଭିନୟରୁ ସୁରୁଖୁରୁରେ ଦି'ପଇସା ଅର୍ଜନ ହେଉଥାଏ ତାଙ୍କର । କେତେକ ଗଡ଼ଜାତରେ ଖୁବ୍ ଖ୍ୟାତି ଥିଲା ଏଇ ରାସଦଳର ।

ବାବାଜୀ ବେଣୁଧର ଦାସ ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଭକ୍ତ ପାଲଟି ରାସବହି ଲେଖାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ବେଣୁଧରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ମନ୍ଦ ନ ଥିଲା । ଅନେକ

ଗୀତ ସେ ନିଜେ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ବହି ଲେଖାଲେଖି ବା ସେହିପରି କିଛି କାରଣରୁ ମନ ଫଟାଫଟି ହୋଇ ବେଶୁଧର ଅଲଗା ହୋଇଗଲେ । ଶେଷରେ ଦିହେଁ ମିଶିଲ ଚଢ଼ିବା ଯାଏ ଗଲା ।

ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସ, ଗୀତ-ବହୁଳ । କିଛିଦିନ ପରେ ସେ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଟିକିଏ ମରହଟିଆ ଧରଣର ବୋଲି ଲୋକେ କହିଲେ । ତା'ଛଡ଼ା ଏକଘାଇଆ ସ୍ଵର ବି ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଵର ବା ରାଗ ନ ଥିଲା ଗୀତରେ । ପୁରୀ ଚାଉନ୍ ଅପେକ୍ଷା ମଫସଲରେ ବିଶେଷତଃ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସଦଳର ବହୁତ କାଚତି ଥିଲା । ଏହାର କେତେକ କାରଣ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରେଁ – (୧) ସେ ପ୍ରଭୁ ସନ୍ତାନ, (୨) ଶିକ୍ଷ୍ୟ ଅନେକ, (୩) ଲୋକଙ୍କର ରାସରେ ଭକ୍ତି, (୪) ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନିରାମିଷ ଭୋଜନ କରାଇବା ଓ ମଞ୍ଚକୁ ଯିବାବେଳେ ବୃନ୍ଦାବତୀ ସହିତ କାର୍ତ୍ତନ ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ଅତି ସହଜ ସ୍ଵରର ଗୀତ ଖଞ୍ଜିବା ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଧରଣ । ପୁରୁଷଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ନାରୀମାନେ ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସ ଦେଖିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ ବେଶି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା, ମାନ ମିଳନ ଇତ୍ୟାଦି ସହଜରେ ଲୋକମାନ କଣି ନେଉଥିଲା । ମୂର୍ଖ, ପଣ୍ଡିତ ସମସ୍ତେ ସହଜରେ ବୁଝୁଥିଲେ । ତା' ଉପରେ ଗୋସାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ବଂଶର ମହତ୍ତ୍ଵ ବି ମିଳିଥିଲା । ଗୋସାଇଁ ବେଶ୍ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ଆଦର ବି ପାଉଥିଲେ, ଧନ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜୁଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ କବ୍ ଉଡ଼ା ନେଇ ସେ ଅଭିନୟ କରାନ୍ତି । ଶୁଣିଛି ଥୋକେ ପଢୁଆ ପାଠୁଆ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ରାସ ଅଭିନୟକୁ କେତେ ବେଶି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉ ନ ଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଚାହୁଁଥାଆନ୍ତି ଭାଷା, ସ୍ଵର ଓ ସଙ୍ଗୀତ – ଟିକିଏ ଉନ୍ନତ ରୁଚିର । ହେଲେ, ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଭକ୍ତି ଥାଏ ରାସରେ ।

ଅକ୍ଷୟ ଭଣ୍ଡାର :

ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ସ୍ଵର୍ଗତ ଅଶ୍ଵିନୀକୁମାର (ନାଟ୍ୟ ରଚାକର) ଘୋଷଙ୍କ ସାନଭାଇ କାର୍ତ୍ତିକ ଘୋଷ ଗୋଟିଏ ବହି ଦୋକାନ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । କାର୍ତ୍ତିକ ସେତେବେଳେ ଖଣ୍ଡେ ଦି'ଖଣ୍ଡ ନାଟକ ଲେଖୁଥାଆନ୍ତି ଓ ମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟ କରି ଖ୍ୟାତି ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜିଥାଆନ୍ତି । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସ ଅଭିନୟର ଚର୍ଚ୍ଚାଟା ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଦୋକାନରେ ହୁଏ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶେ 'ଶକ୍ତି' ପ୍ରେସର ମାଲିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ପ୍ରେସରେ ଆଗେ କହିଥିବା ଶକୁନ୍ତଳା, ମୃଗୟା ଓ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ନାମକ ତିନିଖଣ୍ଡି ନାଟକ ଏବଂ ବନପୁଲ ବୋଲି ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ରଗନ୍ଧ ସଞ୍ଚୟନ ବହିମାନ ଛପା ହୋଇଥାଏ ମୋର । ଏଇ ବହିଗୁଡ଼ିକ କାର୍ତ୍ତିକଙ୍କ ଦୋକାନ ଅକ୍ଷୟ ଭଣ୍ଡାରରେ ଜମା ଦେଇଥାଏ । ଅକ୍ଷୟ ଭଣ୍ଡାର କଟକର ତଦାନାତନ 'ଅକ୍ଷୟ ଭଣ୍ଡାର' (ବାଲୁବଜାର ଛକ ଉପରେ)ର ଏକ ଶାଖା । ଅଶ୍ଵିନୀବାରୁ ସେଠି ବସିଥାଆନ୍ତି

ଆସି, କଟକରୁ । ଦି'ପହରରେ ଦେଉଳ କାମ ସାରି, ରାବିଡ଼ି ଓଲିଏ, ସରଭଜା ଓ କିଛି ଚାନାବାଦାମ ଭଜା ନେଇ ମୁଁ ଆସେ ସେଠିକି । ଏସବୁ ଅଶ୍ୱିନୀବାରୁଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ପଦାର୍ଥ । ଏଇ ଜଳଖିଆ ଖିଆବେଳେ ହୁଏ ନାଟକ ଓ ମଞ୍ଚର ଆଲୋଚନା ନାନା ଦିଗରୁ । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସର ଚର୍ଚ୍ଚାଟା ସେଠି ଭଲଭାବରେ ଜମେ ।

ମୋର ରାସ ନିଶା :

ଦଳ ତ ନ ଥାଏ ମୋର । ଓଷ୍ଠାଦ ସ୍ୱର୍ଗତ ବନଫୁରୀ ମିଶ୍ରେ ମୋ ପାଖେ ଥାଆନ୍ତି । ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଉଥାଏ ମୁଁ । ଦଳ ଗଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ସୁବିଧା ନ ଥାଏ; କିନ୍ତୁ ନିଶାଖୋରଙ୍କର ଅମଳ ଛାତୁଛି କେତେକେ ? ମନଟା ହାଇଁପାଇଁ ହେଉଥାଏ ରାସ ଓ ଆମେଚର ଥିଏଟର ଦେଖି । ମୋ ବସା ପାଖର ସ୍ୱର୍ଗତ ହରିବନ୍ଧୁ ମହାନ୍ତି ଓ ବାଲିସାହିରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମହାଶୁଆର ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ରାସପ୍ରେମୀ ଯୁବକ ଉଦ୍ୟମ କରି ଏକ ଦଳ ଗଢ଼ିଥାଆନ୍ତି, ବାଲିସାହିରେ । ବାବାଜୀ, ବେଣୁଧର, ମୋହନ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଦଳଛଡ଼ା ହୋଇ ତେଣିକି ମୁହଁଇଲେ । ଏସବୁ ଦେଖି ଶୁଣି ମୋ ମନଟା ପୁଣି ଦଳ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ହମହମ ହେଲା ।

ରଜାଘର ଚାକିରି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ – ‘ଯାହା ମନ ଯହିଁକି ରସେ’ ପୁଣି କଥାରେ ଯାହା କହନ୍ତି – ‘ପଡ଼ିଶା ଘର ପିଠା ଦେଖି ରବେଇ ଖବେଇ, ଘଷି ଫଡ଼ା ଖଣ୍ଡେ ଧରି ରଡ଼ମଡ଼ ଚୋବାଇ’ – ସେଇ କଥା ଘଟିଲା । ରାସଦଳ ନିଶା ଘାରିଲା ।

କୁଣ୍ଢେଇବେଷ ସାହିରେ ତ ଥାଏ । ସେଇ ଆଖପାଖରୁ କେତୋଟି ବାଳକ ଯୋଗାଡ଼ କଲି । ସେତେବେଳକୁ ପୁରୀରେ ‘ରାସ’ ଝୁଙ୍କ ଲାଗିଥାଏ ସବୁରି । ତେଣୁ ବାଳକ ମିଳିବାରେ ସେମିତି କିଛି କଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଏକାଠି କରି ସଞ୍ଜବେଳେ ଚାଲେ ତାଲିମ ଆଖଡ଼ା । କୃଷ୍ଣ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ସହିତ ଆଗରୁ ତ କ୍ଷୀରନୀର ପ୍ରୀତି ଥିଲା । ସେ ମୋର କୃଷ୍ଣ ଦାଦା । ମୋତେ ଭାରି ଆଦର କରନ୍ତି । ବିଶିଷ୍ଟ ଶିଳ୍ପୀ ସେ । ଯୋଗକୁ ସେ ବି ମୋରି ବସା ପାଖରେ ରହୁଥିଲେ । ବାଳମୁକୁନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ ମକୁ ସେଇ ସାହିର । ଫନୀବାରୁ (ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଥିଏଟରର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଭିନେତା ଓ କିଛିକାଳ ମ୍ୟାନେଜର) ମଧ୍ୟ ସେଇ ପାଖ ସାହିର । ସେ ଅଦାଲତରେ (ମୁନସିଫକୋର୍ଟ) ଚାକିରି କରିଥାଆନ୍ତି । ସଞ୍ଜକୁ ନିତି ସଭିଏଁ ଏକାଠି ହେଉଁ । ଏଇମାନେ ମୋତେ ବହୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ବହୁ ଦିଗରେ ।

ଯାହା ହେବାର ଥାଏ ତା’ ହୁଏ, ସେଥିକି କେହି ଭାବି ନ ଥାଏ କି ଚେଷ୍ଟା ବି କରି ନ ଥାଏ । କେବଳ ସବୁର ନଚକୁଟିଆ ‘ସେଇ’ – ଏ ବିଶ୍ୱାସ ମୋର ସଦାଦିନେ ଅଛି ।

ଶୂରଦେଓଙ୍କ ଦଳ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲା । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ ମୋର କେତେକ ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭଲ ଚିହ୍ନା ଥାଏ । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେଜଣ ଓ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରୁ ସୁଦର୍ଶନ କର,

ତୁଷା, ବରକୁ (ମୃତ)କୁ ଅଣାଇଲି । ମୋ ଦଳର କାମ ତନାଘନାରେ ଚାଲିଲା । ସ୍ୱର୍ଗତ ହରିଚରଣ ମହାନ୍ତି (ସମ୍ପର୍କରେ ମୋର ମାମୁ) ସ୍ୱର୍ଗତ ପରମାନନ୍ଦ ଦାସ, ସେତେବେଳର ଟାଉନ୍ ଥାନା ଜନିସପେକ୍ଟର ଅରଡ଼ିଆ ପଦାର ରାଜକିଶୋର ମହାପାତ୍ର (ନିକଟରେ ମରିଗଲେ) ରାଧାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ (ଚରଣବାବୁ) କୋଠକରଣ କୁଳମଣି ଦାସ ଆଉ ଶିରାସବାବୁ ପ୍ରଭୃତି ମୋର ଏକାନ୍ତ ହିତକାମୀ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । କୃଷଦାଦା କଥା ଛାଡ଼ । ସେ ତ ସବୁବେଳେ ମୋ ହିତାକାଂକ୍ଷୀ ।

ସବୁ ତ ହେଲା — ଦଳର ପିଲାଏ ଖାଇବେ କ’ଣ ? ଧନ କାହିଁ ? ଏତିକିବେଳେ ପୁଣି ମୋର ଝିଅଟିଏ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା — ସେ ମରିଗଲା । ସବୁଆଡ଼ର ଚିନ୍ତାରେ ମୁଁ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ଯୋଗକୁ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ଆସି ଜୁଟିଲେ ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ୱାର ଗଡ଼ଜି ଉତ୍ତରର ପଦ୍ମଚରଣ ରାୟ । ସେ ଦମ୍ଭ ଦେଲେ, ଦୁହେଁ ମିଶି ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇଲୁଁ । ଯୋଗ କହ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗ କହ — ଏକ ଘଟଣା ଏଇବେଳରେ ଘଟିଲା ।

ଘୋର ଅପମାନ :

ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଜକିଶୋରବାବୁ ତ ଆଆନ୍ତି ରାଜାଘର ଦିଘ୍ୱାନ । ଦିନେ ପାଞ୍ଚଟା ବାଜିଛି, ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସୁଛି, ମୁଁ ନଅର କଚେରିରେ ଥାଏ । ରାଜୁବାବୁ ମୋତେ ଡକାଇ କହିଲେ, ‘ଏ ଚିଠିଟା ଖୁବ୍ ଜରୁରୀ । ଆଜି ଡାକରେ ଯିବ । ଡାକ ସଞ୍ଜ ଛଅଟାରେ । ତୁମେ ନିଜେ ନଅରକୁ ଯାଇ ରଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖେ କରାଇ ନ ଆଣିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆଉ କେହି ନେଇକରି ଗଲେ କେଉଁଠି ପଡ଼ିରହିବ । ଚିକିଏ ଯାଅ ।’

ଗଲି ନହରକୁ । ସେତେବେଳେ ନଅରର ରୂପ ଆଜିକାଲି ଧରଣର ନ ଥିଲା । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ପଟକୁ ଦି’ ମହଲା କୋଠା କେଇ ବଖରା ଥାଏ । ସେଇଥିରୁ ବଖରିଏ ଗଜପତିଙ୍କ ବୈଠକ ଘର । ଗୋଟିଏ ସୋଫା ଉପରେ ଅଧାଶୁଆ ହୋଇ ଗୁଡ଼ାଖୁ ଟାଣୁଥିଲେ ସେ । ହାତରେ ଦି’ଟା ଛୋଟ ଛୋଟ ରବର ପେଣ୍ଟୁ । କଳା ମଟମଟ ବିଳାତି କୁକୁର ୪ । ୬ଟାଙ୍କ ସହିତ ପେଣ୍ଟୁ ଗଡ଼ାଇ ଖେଳୁଥିଲେ ରାଜାସାହେବ । ମୁଁ ଯାଇ ରାଜବିଧିରେ ଜୁହାରିଲି । ଆଡ଼ ଆଖିରେ ଥରେ ଅନାଇଁ ଦେଇ ମୋତେ ଆଉ କଥା ପଦେ ସୁଦ୍ଧା ନ କହି, ସେ ସେମିତି କୁକୁର ଖେଳରେ ମାଡିଲେ । ମୁଁ ମୋ ଆସିବା କାରଣ ଓ ରାଜକିଶୋରବାବୁ ପଠାଇବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି କହି, ଗୋଟିଏ କଣରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲି । ଏଇମିତି ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର, କୋଡ଼ିଏ ମିନିଟ୍ ଗଲା । ରାମ କି ଶ୍ୟାମ — ପଦେ କଥା କହିବା ଦୂରେ ଥାଉ, ଚାହିଁଲେ ବି ନାହିଁ ମୋତେ ।

ଶେଷକୁ ଆଉ ଥରେ ଦୂରତ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରି ମୁଁ ଅନେକବେଳୁ ଠିଆ ହୋଇଥିବାର କହିଲି । ଡାକବେଳ ଗଢ଼ିଯାଉଛି ବୋଲି ଜଣାଇଲି ମଧ୍ୟ ।

ମୁହଁକୁ ପୋତି, ଖେଳରେ ମାତି ରହିଥାଇ, ଏଥର ଗଜପତି କହିଲେ –

“ଜାଣ, ଯାକ ଦାମ (କୁକୁରକୁ ଠାରି) କେତେ ?”

ମୁଁ – “ହଁ, କଲିକତାରୁ ପରା କିଣିଥିଲେ ? ମୁଁ ସାଙ୍ଗରେ ଥିଲି ।”

ରାଜା – ଯା’କ ଦାମ ତମଠୁ ବେଶି ।

ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ରକ୍ତ ପିଟିକି ଉଠିଲା । ଚଉଦିଗ ଅନ୍ଧାର ଦିଶିଲା । ଦେହ ଗରମ ହୋଇଗଲା । ତଥାପି ନୀରବ ରହିଲି । ଚାକିରି ତ କରିଛି । ଉପାୟ କ’ଣ ? ଭାବିଲି ହଠାତ୍ ରାଜା ଏ କଥା କହିଁକି କହିଲେ ! ସେ ଠିକ୍ ସଞ୍ଜାନରେ ଅଛନ୍ତି ତ ?

ରାଜାଙ୍କର କଥା ଏତିକିରେ ସରିଲା ନାହିଁ । ପୁଣି କହିଲେ – ‘କ’ଣ ମିଛ କଥା ?’

ଏଥର ଉତ୍ତର ଦେଲି – “ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା ! ମିଛ ନୁହେଁ । ଛାମୁକ କଥା ବିଲୁକୁଲ୍ ସତ । ଛାମୁକୁ ଆମ (ହିନ୍ଦୁମାନେ) ଚଳନ୍ତି ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ଜୁହାରୁଛୁ । ମୋ ବାପ, ଗୋସେଇଁବାପ ଯୋଉ ଗୋଡ଼ ତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଉପରେ ଯେ ଚଢ଼ୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଦାମ ନିଶ୍ଚୟ ମୋଠୁ ବେଶି ।”

ଏଥର ବୋଧହୁଏ ରାଜାଙ୍କର ଚେତା ପଶିଲା । ରଜା ଆଖି ଡିମା ଡିମା କରି କହିଲେ – ‘ବଡ଼ ପ୍ରଗଢ଼ ଦୁମେ ।’ ଭାବିଲି, ପ୍ରଗଢ଼ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ରାଜାଙ୍କର ଅଛି ତାହାହେଲେ, ତା’ପରେ କାଗଜଟା ମାଗି ଦସ୍ତଖତ କରିଦେଲେ । ମୁଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବାହାରି ଆସିଲି । ରାଜୁବାରୁକୁ କାଗଜଟି ଦେଲି । ସେ ମୋର ଉଛୁରର କାରଣ ପଚାରିଲେ । କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଲି ନାହିଁ । ରାଜୁବାରୁ ହସି ହସି କହିଲେ – “ଉଛୁର ଟିକିଏ ହେଲା ସିନା, ମାତ୍ର ଆଉ କେହି ଯାଇଥିଲେ ଏତେବେଳେ ରାଜାଙ୍କ ଦସ୍ତଖତ କରାଇ ଆଣି ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ କିମ୍ବା ଏ ଜରୁରୀ ଚିଠିଟା ଆଜି ଯାଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ଜାଣ ତ ଏ ଚିଠିଟା ଶ୍ରୀଧର ଖୁଣ୍ଟିଆଙ୍କ ମୋକଦ୍ଦମା ବାବଦ ।”

ସବୁ ଶୁଣୁଥାଏ । କଥାଗୁରା ଯେମିତି ଭଣ୍ଡାରାଜଳାରେ ଗଳି ଯାଉଥାଏ । ସେଦିନର ଅଶାନ୍ତି ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷ ମଧ୍ୟ ।

ସବୁ ଯାଉ – ମହତ ଥାଉ । ଆତ୍ମସମ୍ମାନରେ ଆଘାତ ଲାଗିବାଟା ସହିପାରିବି କେମିତି ? ବରଂ ଉପବାସରେ ମରଣ ଭଲ ।

କାମ ଅଛି ବୋଲି ରାଜୁବାରୁକୁ କହି ସେଦିନ, ସେଇନେ ନଅର କଚେରିରୁ ବସାକୁ ଫେରିଲି । ବାଟରେ କେମିତି ଯାଇଛି, କ’ଣ ହେଇଛି – କିଛି ଜଣା ପଡ଼ି ନାହିଁ । ମନେ କରୁଥାଏ – ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା ହରାଇବାଠାରୁ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କ’ଣ ଭଲ ନୁହେଁ ? ବଂଶ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପୂର୍ବର ଚାକିରି, ଲୋକରେ ମୋର ଆଦର ସମ୍ମାନ – ସବୁ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଥାଏ; କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କ’ଣ ?

ବନ୍ଧୁ ମିଳନ :

ଏମିତି ଭାବୁ ଭାବୁ ବସାର ଦାଣ୍ଡଘରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଯାଉ ଯାଉ ହଠାତ୍ ପଛରୁ ଜଣେ କିଏ ଡାକିଲା – “ଏଇ ପଟନାୟକ !”

– ତଅଟ ଫେରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଚାରିଲି – କିଏ ?

ଚିନ୍ତାର ମୋଡ଼ ଫେରିଗଲା ।

ଶୁଖିଲା ବାଇଗଣ ପୋଡ଼ା ପରି ମୁହଁରେ ଜବରଦସ୍ତି ହସ ମଖାଇ ହାତ ଧରି ଚାଣି ନେଇଗଲି ବନ୍ଧୁକୁ ଦାଣ୍ଡ ଘରକୁ ।

ତା’ପରେ ?

ମୁଁ – ଆରେ ! ଏ !

ବନ୍ଧୁ – ହଁ । କାମ ଅଛି ଟିକିଏ ।

ମୁଁ – ହଠାତ୍ !

ବନ୍ଧୁ – ହଁ ।

କହୁ କହୁ ବସିଲେ ସେ । ମୁଁ ବି ବସିଲି । ତା’ପରେ କାମର କଥାବାର୍ତ୍ତା । ବନ୍ଧୁ କହିଲେ – “କହିବି । କହିବାକୁ ତ କଟକରୁ ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛୁଟି ଆସିଛି ।”

ଫୁଲ ସଞ୍ଜବେଳ । ସେତେବେଳକୁ ବିଜୁଳି ଆଲୁଅ ପୁରୀ ସହରରେ ସାତ ସପନ । ବସା ଭିତରକୁ ଗଲି ଲଣ୍ଠନଟା ଆଣିବାକୁ, ବନ୍ଧୁକୁ ଦାଣ୍ଡଘର ଖଟରେ ବସାଇ ଦେଇ । ସେଇ ଅବସର ଭିତରେ ତା’ଜଳଖିଆର ବରାଦଟା ବି କରିଦେଇ ଆସିଲି । ଭଦ୍ରତା ବୋଲି ତ ଗୋଟେ କଥା ପୁଣି ଅଛି ? ତା’ପରେ ସିନା କଥାବାର୍ତ୍ତା ।

ବନ୍ଧୁଙ୍କର ଚିହ୍ନା ଟିକିଏ ଦିଏ – କେତେବର୍ଷ ହେବ ତାଙ୍କର କାଳ ହୋଇଗଲାଣି । ତାଙ୍କ ତାଙ୍କ ନାଆଁ ମସ୍ତାନ ବା ମସ୍ତାନବାରୁ । କଟକ ବାଲୁବଜାରରେ ତାଙ୍କର ଦୋକାନ । ତଳେ କେ. ବି. ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ନାମରେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୋହରି ଜିନିଷ ସାଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ଼ ବିକା ବ୍ୟବସାୟ ଥାଏ । ସେ କଲିକତା ସିଙ୍ଗମାଣ୍ଡରସ୍ ଭଏସ୍ କମ୍ପାନୀର ମନୋନୀତ ରେକର୍ଡ଼ ବିକ୍ରେତା । ଓଡ଼ିଆରେ ରେକର୍ଡ଼ କରିବାକୁ ଗାୟକ ଗାୟିକା ଠିକଣା କରିବା ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ ଥାଏ । ନାମ ଅନୁସାରେ ଦୀର୍ଘକାୟ ଲୋକଟି ମଧ୍ୟ ‘ମସ୍ତାନ’ । ‘ପ୍ରତି’ରେ ଅବଶ୍ୟ ‘ଦୀର୍ଘ’କୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ଉଣା ବୋଲିବାକୁ ହେବ ।

ମସ୍ତାନବାରୁ କହିଲେ – “ତମ ପାଖକୁ ଆସିଛି, ତୁମେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ କଲିକତା ଯିବ । ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ଼ରେ ଚାରିଟି ଗୀତ ଗାଇବ । ମୋହନ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବି ଯିବେ । ଗୋଟେ ଦୁଏଟ୍ ଗୀତ ଲେଖି ଠିକଣା କର । ତୁମେ ଦୁହେଁ ଗାଇବ । ମୁଁ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କଥା ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ଏଇ ସପ୍ତାହରେ ତମ ଦୁହେଁକୁ ନେଇ କଲିକତା ଯିବି ।”

କଥାରେ ‘ହଁ’ ଭରିଲି ଖୁସିରେ ।

ଦିନ ଠିକଣା କରି ସେ କଟକରୁ ଚିଠି ଦେବେ କହି ଚାଲିଗଲେ ସାମାନ୍ୟ ଜଳଯୋଗ ପରେ ।

ଲେଖୁବସିଲି ଗୀତ -

କଳିକତା ଗଳ୍ପ :

ଯଥାସମୟରେ ମହାନ ବାବୁଙ୍କଠାରୁ ଚିଠି ପାଇ ରାଜା ଘରୁ ଛୁଟି ମାଗିଲି, ଇତି ମଧ୍ୟରେ ମାତ୍ର ଅରେ କି ଦି’ଥର ରଜାଙ୍କ ସହିତ ଭେଟ ହୋଇଛି, ବାଧ୍ୟରେ । ସାନ୍ଧ୍ୟ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେବାପାଇଁ ପାଦ ପଛଘୁଞ୍ଚା ଦିଏ । ଦିନରାତି ଥରକୁ ଥର ବରାବର ତାଙ୍କ ତୁଳନାଟା ମନେ ପଡ଼ି ଯାଉଥାଏ - ହଠାତ୍ ବୁକୁ ଭିତରର କଳିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡେଇଁ ଉଠୁଥାଏ ।

ଯା’ ହେଉ ଛୁଟି ପନ୍ଦର ଦିନର ମିଳିଗଲା । ଚାକିରିର ଚାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇ ଦେଲି । ଜଗନ୍ନାଥକୁ ଲୁହଝରା ଆଖିରେ ମୁଣ୍ଡିଆଟିଏ ମାରି ନଅର କଟେରିରୁ ଏକମୁହାଁ ହୋଇ ବସାକୁ ସଜୁଲି । ଗୀତ ଚାରୋଟି ଲେଖି ସାରିବାବେଳକୁ ଦୁଆରେ ମହାନବାବୁଙ୍କର ସେଇ ପରିଚିତ ଡାକ ଶୁଭିଳା । ସେଇ ରାତି କଳିକତା ଗଳ୍ପ । ମୋହନ ଗୋସାଇଁ, ମୁଁ ଓ ମହାନବାବୁ । ରାସ ପିଲାଏ ବସାରେ ରହିଲେ । ପଦବାବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇଲେ ।

ଗଜା ସ୍ନାନ :

ବାଗବଜାରରେ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଜଣକେତେ ଶିଷ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ଦୁହଁଙ୍କର ସେଠି ରହଣି ହେଲା । ରିହସେଲ ଚାଲିଲା । ତହିଁ ଆରଦିନ ଗୋସାଇଁ ମୋତେ ଡାକିଲେ ଗାଧୋଇ ଯିବାକୁ, ବଡ଼ିଆ ମାରଗେ ମାଲପାଟେ ମର୍ଦ୍ଦନ ହୋଇ ଗୋସାଇଁ ମହାପୁରୁ ବାହାରିଲେ ଗଜାସ୍ନାନକୁ ।

ମୁଁ ପିଲା କାଳରୁ ନଈକି ଡରୁଁ । ଏ ଡରକୁଳା ପଣ ହୋଇଛି ବାପାଙ୍କ ଡାଡ଼ନାରୁ । ଘରପାଖ ମହାନଦୀ ହେଲେ - ଆଖୁଏ, ବଡ଼ଜୋର ଅଣ୍ଟାଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଣିରେ ପଶି ଗାଧୁଆ ଅଭ୍ୟାସ ମୋର । ଗଜାର ଗୋଳିଆ ପାଣି ଦେଖି କାହିଁକି କେଜାଣି ଭକ୍ତି ମଡେଇଲା ନାହିଁ ପାଣି ଭିତରେ ପଶିବାକୁ । ଗୋସାଇଁ ଯେତେକ ଟାହୁଲି କଲେ । ‘ଜଳ ନିନ୍ଦିତ ରୋଗିଣୀମ୍’ ବୋଲି ଶ୍ଳୋକ ମେଲିଲେ । ତଥାପି ଆଶ୍ଚିକ ପାଣିରୁ ଆଉ ଉଡ଼ାଏ ଗଜା ଗର୍ଭକୁ ପାହୁଣ୍ଡ ଘୁଞ୍ଚାଇଲି ନାହିଁ । ‘ଦେଖରେ ପାପୀ! କହି ଗୋସାଇଁ ଅଣ୍ଟାଏ, ଛାତିଏ, ବେକେ - ସେଇଠୁ ମୁଣ୍ଡହୁଡ଼ା ପାଣିରେ ପଶି ନିର୍ଧୂମ ହୁଡ଼ ମାରିଲେ - କେଜାଣି କେତେଥର । ଶେଷଥର ଉଠିଲା ବେଳକୁ ଲଣ୍ଡା ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ବଜାଡ଼ିଏ ମଇଲା ଘେନି ପାଣିରୁ ଉଠିଲେ । ହାତମାରି ଦିଅନ୍ତି ତ ହାତଯାକ ମଇଲା ସଲବଲ । ‘ଇହି, ଛି ଛି,

ରାମରାମ' ଯେତେକ କହି ପୁଣ୍ୟାମ୍ବା ପୁଣି କେତେ ବୁଡ଼ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ଗଙ୍ଗେ ତ୍ରିପଥରେ ପୁଣ୍ୟେ' ପାଠ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ।

ଏଥର ମୋ ପାଲି । ତାଙ୍କ ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ମୁଁ ସୁଦ୍ଧି ଦେଲି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରମାଣେ । ମୀରା ଭଜନ ଆବୃତ୍ତି କରି ଶୁଣାଇଲି ତାଙ୍କୁ -

“ନିନ୍ଦ ନାହାନ୍ତସେ ହରି ମିଳେ ତୋ ଜଳଜନ୍ମ ହୋଇ”

- ଗଙ୍ଗାରେ ବୁଡ଼ ମାଇଲେ ଯେବେ ପାପ ଧୋଇ ଯାଉଥାନ୍ତା, ତେବେ ଅଭିଧାନରୁ ପାପୀ ଶବ୍ଦ ଉଠିଯାଆନ୍ତା ।

ଗୋସାଇଁ ବିଚାରା ବସାକୁ ଶୁଖିଲା ମୁହଁରେ ଆସି କଳପାଣିରେ ଘଷିମାଜିହୋଇ ପୁଣି ଗାଧୋଇଲେ । ହସି ହସି ପଚାରିଲି, ‘କ’ଣ ପାପ ଧୋଇ ସାରିଲ ଗୋସାଇଁ ମହାପୁରୁ ?”

ଶିଶିବ ବାଧୁଗେଟର ସୁଗନ୍ଧିତ ଜଡ଼ାତେଲ ଦିହମୁଣ୍ଡ ମାଣ୍ଡୁ ହୋଇ ଗୋସାଇଁ ‘ଶ୍ରୀ ରାଧାରାଜିନି ଜୟ’ କହି ପଟ୍ଟତରେ ବସିଲେ ।

ସଞ୍ଜକୁ ତଣ୍ଡି ବିଲକୁଳ ବନ୍ଦ । ନାକରୁ ଶ୍ରାବଣର ଧାରା । ତା’ ସାଙ୍ଗକୁ ମୁଣ୍ଡ ବ୍ୟଥା ଲଟାଏ । କହିଲି - ଗୋସାଇଁ ପୁଣ୍ୟଫଳ ପାଇଲ ?

ରେକର୍ଡ଼ :

ରେକର୍ଡ଼ିଂ ହେବ ଦୁଇଦିନ ପରେ, ଗୋସାଇଁଙ୍କ ତଣ୍ଡି ଫିଟୁ ନାହିଁ । ଭକ୍ତମାନେ ମହାବ୍ୟସ୍ତ । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ଥିଲେ ତାଙ୍କର । ଚିକିତ୍ସା ଚାଲିଥାଏ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ । ମସ୍ତାନ ଭାରି ଦୁଃଖିତ । ମୁଁ ଆଉ ପରିହାସ କରୁ ନ ଥାଏଁ । ମୁରଦାର ଉପରେ ତରବାରିଚା ଭଲ ନୁହେଁ ।

ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ଼ :

ଯାହାହେଉ, ଦମ୍ଭଦମ୍ଭର ହିଙ୍ଗମାଷ୍ଟରସ୍ ଭବସ୍ କୋମ୍ପାନୀରେ ରେକର୍ଡ଼ିଂ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ଚାରିଗୋଟି ଗୀତ ଏକା (Solo) ଗାଇଲି ଓ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଗୋସାଇଁ ଓ ମୁଁ ସାଙ୍ଗ ହୋଇ (Duet) ଗାଇଲୁଁ ।

ଗୀତ, କବିତା ବା କୌଣସି ରଚନା - ଲେଖକର ମନ କଥାର ଛାୟା ଘେନି ଅନେକ ସମୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ମୋର ମଧ୍ୟ ସେଇ ଅବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା । ରେକର୍ଡ଼ିଂ କରାଯାଇଥିବା ଗୀତ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ହାସ୍ୟରସର । କହିବାକୁ ଗଲେ ଓଡ଼ିଆ ରେକର୍ଡ଼ରେ ଏଇ ହେଲା ହାସ୍ୟରସର ପ୍ରଥମ ସଙ୍ଗୀତ-ରେକର୍ଡ଼ । ଗୋଟିଏ ଗୀତ କଥା କହୁଛି । କେହି କେହି ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେ ଗୀତ ହେତୁ ରଖୁଛନ୍ତି ।

“ଚାକିରି ଝୁକମାରି

ଏ ଜନମେ ନାହିଁ କରି । ୦ ।

ଖାମିଦ ହସିଲେ ହସି-ଖୁସିରେ ଖସି

ଗଧକୁ କହିଲେ ଘୋଡ଼ା – “ଦିନଯାଏ ହଁ କି ମାରି” । ୧ । ଇତ୍ୟାଦି...

ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୀତ –

ସୁନ୍ଦର ରୋଲ, ସୁଗୋଲ କଲେବର –

ଝୁକିମିଳି ତନୁ ଜୟ ଟଙ୍କା” ॥ ଇତ୍ୟାଦି...

ଅନ୍ୟ ହାସ୍ୟରସ ଗୀତଟି –

“ରସିକ, ତୁମେ ପରା ମୋର ଜୀବ ଅଧିକ” ଇତ୍ୟାଦି...

ଅନ୍ୟ ରାଗଛାୟାର ଗୀତଟି ହେଲା;

“କାହ୍ନୁ ଗୁଣେ ତୋ ରଣୀ”... ଇତ୍ୟାଦି...

ମୋହନ ଗୋସେଇଁଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ଗୋଟିଏ ଦୁଃଖ ଗୀତ ଗାଇଥିଲି, ତାହା ହେଲା – “ଆସ ଭାଇ, ଲୁଚକାଳି ଖେଳିବା ।” ତିନୋଟି ରେକର୍ଡ଼ର ନମ୍ବର କହୁଛି –

ପି: ନ: ୯୩୪୪

{ ଜୟ ଟଙ୍କା
ରସିକ ତୁମେ ପରା...

ପି: ନ: ୯୬୭୯

{ ଚାକିରି ଝୁକମାରି...
କାହ୍ନୁ ଗୁଣେ...

ପି: ନ: ୯୩୪୪

{ ଆସ ଭାଇ...
ଅଜେ ଅଜେ... (ଗୋସ୍ୱାମୀ)

ଛାପାଖାନା :

କଲିକତାରୁ ପୁରୀ ଫେରିବାର ଦିନେ ଦି’ଦିନ ପରେ, ଧରାକୋଟ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟିଏ ନିମନ୍ତ୍ରଣପତ୍ର ପାଇଲି – ଯୁବରାଜଙ୍କ ବାହାଘର ଖବର । ପୁରୀ ରାଜା ଘରୁ ତ ଛୁଟି ନେଇଛି – ଛୁଟି କାଳ ପୂରି ନ ଥାଏ । ତା’ଛଡ଼ା ଚାକିରି ମୋହକୁ ତ ଛି କରି ଦେଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଛାପାଖାନା କରିବି ବୋଲି ଇତିମଧ୍ୟରେ ମନସ୍ଥ କରିଥାଏ । ଗଲି ଧରାକୋଟ । ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଶଶୀଭାଇନା (ଶଶୀଭୂଷଣ ରଥ)ଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଆଗରୁ ଆଳାପ ପରିଚୟ ଥିଲା । ଧରାକୋଟ ଯିବା ବାଟରେ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ଦି’ଦିନ ଶଶୀଭାଇନାଙ୍କ ଘରେ ରହିଲି । ତାଙ୍କର ବି ଧରାକୋଟ ଯିବାର ଥାଏ । ଶଶୀଭାଇନାଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହି ମୋର ଅଭିପ୍ରାୟ ଜଣାଇଲି । ସେ ମୋତେ ପୁରୀ ଉତ୍ସାହ ଦେଲେ ।

ଏ ସବୁ ତ ହେଲା – କିନ୍ତୁ ହାତୀ କିଣିବାକୁ କଉଡ଼ି କାହିଁ ? ‘ଆଶା’ ପ୍ରେସରୁ ଗୋଟିଏ ହ୍ୟାଣ୍ଡ ପ୍ରେସ ନେବାର କଥା ହେଲା । ଧରାକୋଟ ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରେସ କରିବାକୁ ଧନ ମାଗିବି, ଶଶୀଭାଇନାଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଏ ପ୍ରେସଟି କଥା କହିବି – ତେଣିକି ବାଗେଇ ନେବେ ସେ । ମୁଁ ଛାପାକଳ ପାଇଲେ ଗଲା । ଏ କଥା ସେ କହିଲେ ଓ ସବୁ ବାଗ ବତାଇ ଦେଲେ ।

ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । ଶଶୀଭାଇନା ଭାରି ଚତୁର ଲୋକ । ସେ ତାଙ୍କ ହ୍ୟାଣ୍ଡ ପ୍ରେସଟି ମୋତେ ବିକିବା କଥା କରି, ରଜାଙ୍କଠାରୁ ଦାମ୍ ନେଇଗଲେ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ସହିତ ସେହିପରି କିଛି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିନେଲେ । ମୁଁ ପ୍ରେସ ପାଇବା କଥାରେ ବୋଧ । ତେଣିକି ଆଉ ସେ ଖବର ନେଇ ନାହିଁ କି ନେବା ଦରକାର ନ ଥିଲା ମଧ୍ୟ ।

ରାଜା ମଦନ ମୋହନ ସିଂହ ମୋ ଗୀତ ଶୁଣି ଖୁସି । ପ୍ରେସ ଦେବାରେ ହଁ ଭରିଲେ । ଖୁସିରେ ପୁରୀ ଫେରିଲି । ପ୍ରେସ ରେଳରେ ଆସିଲା । ପୁରୀ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ମରିଚକୋଟ ଗଳିର ପ୍ରାୟ ସାମନାରେ ଗୋଟିଏ ଭଡ଼ାଘର ଛାପାଖାନା ବସିଲା । ନାଆଁ ହେଲା ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା ପ୍ରେସ । ମୋ ଖୁବୁଡ଼ା ପୁଅ ସାନଭାଇ ପାର୍ବତୀ ଚରଣ ପରେ ଏଇ ପ୍ରେସ ଚଳାଇଲା । ହରେକୃଷ୍ଣପୁରରୁ ଦାମ ଓ ରଘୁ ମିଶ୍ର ଇତ୍ୟାଦି କେତେଜଣ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ନେଇ ଛାପାଖାନା କାମ ଆରମ୍ଭ କଲି ।

ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରଭା :

ମାସିକ ପତ୍ରିକାଟିଏ ପ୍ରକାଶ କଲି । ତାର ନାଆଁ ‘ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରଭା’ – କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପତ୍ରିକା । ଏହା ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ଅଭିନବ ଉଦ୍ୟମ ମୋର । କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପତ୍ରିକାର ଏହା ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଏବଂ ଅବଧୂ, ସେଭଳି ଯୋଗାଡ଼ ମଧ୍ୟ କେହି କରି ନାହାନ୍ତି । ତା’ ସହିତ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାଳୟ ଖୋଲିଲି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏ ମଧ୍ୟ ଅଭିନବ ଉଦ୍ୟମ । ଛାତ୍ର କିଛି ଜୁଟିଲେ; କିନ୍ତୁ ଟଙ୍କା ଘର ଶୂନ । ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାଳୟଟି ପ୍ରାୟ ବର୍ଷ ପରେ ବନ୍ଦ କରିଦେଲି ।

ମୁଁ ନଅର କଚେରିକୁ ନ ଯିବାରୁ ରଜା ୨।୪ ଥର ଡକାଇଲେ । ରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ଖବର ପାଇଲି । କାହାରିକୁ ମୁଁ ରଜାଙ୍କ ସେବିନର ବ୍ୟବହାର କଥା କହି ନ ଥାଏଁ । ସାଙ୍ଗ ମୋ ସାହେବମାନେ ମୁଁ ରଜାଙ୍କ କଚେରିକୁ ଯାଉ ନ ଥିବାର ମଧ୍ୟ କାରଣ ପଚାରିଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହେଁ – ପ୍ରେସଟିଏ ଆରମ୍ଭ କରୁଛି, ଟିକିଏ ଝମେଲା ତୁଟିଗଲେ ଯିବି, ଛୁଟି ଆଣିଛି ।

କହିଛି ତ ରାମ ସହାୟ ବୋଲି ରଜାଙ୍କର ଏକ ଅନୁଗୃହୀତ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ – ସେ ରଜାଙ୍କର Personal Assistant । ଲୋକଟି ଅତି ମଧୁରଭକ୍ତିଆ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମୋର ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ରର ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ମନେପଡ଼େ –

“ବଚସିତେ ଯାଦୁଶୀ ମଧୁରତା
କାର୍ଯ୍ୟେତୁ ତଦ୍ ବିପରୀତଂ ପ୍ରତିଭାତ ॥”

ପ୍ରେସ୍‌ଟି ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଦୁଧୁଆବାଲା ଧରମଶାଲା ପଡ଼ିଶାରେ କରିଥାଏ । ଦିନେ ସେଠିକି ଆସି ରାମ ସହାୟ ବନ୍ଧୁତା ଦେଖାଇ ମୋତେ ଡାକିଲେ ଚାକିରି ଜୀବନକୁ ଫେରିଯିବାକୁ । ଯୋଗକୁ ସେତିକିବେଳେ ରେକର୍ଡ଼ ସାମ୍ପଲ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥାଏ । ଏଚ୍.ଏମ୍.ଭି. କମ୍ପାନୀରୁ । ରଜାଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା କରିବାକୁ ଯାଇ ନ ଥିଲି କଲିକତା ଯିବାଦିନଠାରୁ । ଆଜି ଯିବି ବୋଲି ସ୍ଥିର କଲି – ‘ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରି – ଏ ଜୀବନେ ନାହିଁ କରି’ – ରେକର୍ଡ଼ ଖଣ୍ଡକ ତାଙ୍କୁ ଭେଟି ଦେବି ବୋଲି ଭାବି । ରାମ ସହାୟଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଛଳ ବନ୍ଧୁତା ବୁଝି ନ ପାରିବା ଭଳି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ରାତିରେ ଯିବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲି ।

ଚାକିରି-ଝଙ୍କମାର :

ରାଜବାଟୀକି ଗଲି ରାତି ଆଠଟା ନଅଟାରେ । ଆସର ଜମିଛି । ପଶାଖେଳ ଦୋଷ୍ଟମାନେ ବସିଛନ୍ତି । ରାଜା ଖୁସ୍‌ମିଜାଜରେ ଅଛନ୍ତି । ଯାଇ ବିଧିମତ ଜୁହାରିଲି ଚଳନ୍ତି ବିଷ୍ଣୁକୁ – ଭକ୍ତ ଯେମିତି ଏକାବେଳେ ଗର୍ଭଛଡ଼ା ହୋଇ ଦେଖାଦେଇଛି, ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଶରୀରରେ ମୋର ସେଦିନ । ଦେଖାନ ରାଜକିଶୋରବାବୁଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲି । ମୁଁ ଆଜିଯାଏ ନ ଆସୁଥିବାର କାରଣ ପଚାରିଲେ ରଜା ଓ ଅନ୍ୟମାନେ; ଯୋଗକୁ ସେଠିଥିଲେ ରାମ ସହାୟ ମୋତେ ଯେ Pressରେ ପଚାରିଥିଲେ । ମୁଁ ଛୁଟି ନେଲାବେଳୁ ତ ଚାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇ ଦେଇ ଆସିଥାଏ । ଆଉ ଚିନ୍ତା କ’ଣ ? ତଥାପି ରାମ ସହାୟ କେତେ କଥା ପଚାରିଥିଲେ । ରଜାଙ୍କୁ କହିଲି – କାମତୁଟି ନ ଥିଲା ବୋଲି ଆସି ପାରି ନ ଥିଲି । ଛାମୁଙ୍କ ଦ୍ୱାର ଛଡ଼ା ମୋର ଅନ୍ୟ ଗତି କାହିଁ ? ଖୁସି ହେଇଗଲେ ଛାମୁ, ମୁଣ୍ଡ ତୁଙ୍ଗାରିଲେ ମୁରୁକିହସା ମାରି ।

ରେକର୍ଡ଼ ଖଣ୍ଡି ଭେଟିଲି । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ଭିତର ଦିଗରୁ ମଗା ହେଲା । ମୁଁ ଅନ୍ୟ ରେକର୍ଡ଼ଗୁଡ଼ିକ ଆଗରୁ ଲଗାଇ ଶୁଣାଇଲି । ତା’ ଭିତରେ – ‘ସୁନ୍ଦର ରୋଲ୍’ ସୁଗୋଲ କଲେବର ଝିକିମିକି ତନୁ ଜୟ ଚଙ୍କା’ ରେକର୍ଡ଼ ଶୁଣି ରାଜା ମୋତେ ଚିକିଏ ପରିହାସ କିମ୍ବା ଉପହାସ କରି କହିଲେ – “କାଳୀବାବୁ ଆମର ଟଙ୍କାର ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସା କରି ଜାଣନ୍ତି ।” ରାମ ସହାୟ ତାଙ୍କ କଥାରେ ଜୁଆଣ ଦେଇ କହିଲେ – ‘ହୁସିଆର ଆଦମି, ରୂପୟେକା କଦର ଜାନ୍‌ତହେଁ, ପହଚାନତେ ଭି ଖୁବ୍’ ।

ମୁଁ ଧୀରସ୍ଥିର ଭାବରେ ମୁରୁକି ହସୁଥାଏ । ଖଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଆରେ ରାମ ସହାୟ କହିଲେ – “ବାହାର ରୋଜଗାର ଶେଷ କରିସାରି ଚାକିରିକି ଫେରିଲେ କାଳୀବାବୁ । ଟଙ୍କାର ଗୁଣ ଗାଇଛନ୍ତି ସେଇ କଥା ଶୁଣାଇବାକୁ । କାଲି ପୁଣି କାମରେ ଜ୍ୟବ୍ କରିବେନା... ଇସଲିଏ !”

ଏଥର ଆଉ ରେକର୍ଡ଼ଟି ଶୁଣାଇଲି ‘ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରି – କେଜାଣି କାହିଁକି କ’ଣ ସଭିଏ ବୁଝିଲେ – ମୁହଁଟି ମାନ କେଶରୀ ପଡ଼ିଗଲା । ରେକର୍ଡ଼ ଖଣ୍ଡି ବଜାଇ ସାରି – ରାଜାଙ୍କ ଶ୍ରୀହସ୍ତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଜୁହାରିଲି ଅତିଭକ୍ତି ଦେଖାଇ ।

ରାଜା କହିଲେ – “ଗୀତଟି ଗାଇକରି ନିଜେ ଶୁଣାଅ । କୋଉ ଦିନଠୁ ତମ ଗୀତ ଶୁଣା ହୋଇ ନାହିଁ ।” ଶୁଣାଇଲି – ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରି, ଏ ଜୀବନେ ନାହିଁ କରି ।

ଦେଖୁଲି ଗୀତ ଶେଷରେ ରାଜାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖ ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ କେମିତି ଦିଶିଲା, ରାଗ ରୋଷରେ କି ଅବସୋସରେ – କେଜାଣି । ବିଚାରିଲି, ଆଉ ରହିବା ଭଲ ନୁହେଁ । ବିଦାୟ ନେଲି । ଥରେ ମାତ୍ର ରାଜବାଟିକି, ରାଜବାଟି ସାମନା ନଅର କଚେରିକି ଓ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ଫେରି ଚାହିଁଲି – ଚାକିରିର ଶେଷ ଦେଖାପାଇଁ । ମନଟା ଟିକିଏ କେମିତି ଗୋଲେଇ ଘାଣ୍ଟି ହେଲା । ଏଇଠି ଜୀବନର ଘଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ତ ! ତେଣୁ...

ରାମ ସହାୟ ମୋ ପଛେ ପଛେ ନଅରରୁ ବାହାରି ଆସିଲେ । ଦୁହଁଙ୍କ ଗତି କିନ୍ତୁ ବିପରୀତମୁଖୀ । ସେ ଦେଉଳ ଆଡ଼େ – ମୁଁ କୁଣ୍ଡାଇବେଶ ସାହିକୁ ମୁହଁଇଲି ।

ପଛରୁ ସେ ଡାକି ପଚାରିଲେ – ‘ଦୋଷ୍ଟ, କଲ୍ ସୁବା ଆଠ ବଜେ ଆୟେଗା ।’

କାନ ଶୁଣିଛି, ମନେ ମନେ ଉତ୍ତର ଦେଲି, ମୁଣ୍ଡ ଚୁଟାରି । ଆଉ ନଅର ଦୁଆର ମାଡ଼ିଲି ନାହିଁ ।

“ଛୋଡ଼ ନଗରୀକା ନାମ କ୍ୟା ?”

ରେକର୍ଡ଼ ଖଣ୍ଡିକରେ ତ ସବୁ ମନକଥା ଫିଟାଇ ଦେଇଛି, ପୁଣି କାହିଁକି ? ଚାକିରି ନାଟକର ଯବନିକା ପତନ ଏଇଠି ।

କଳା-ଜୀବନ

ରାସ ରସ :

ପ୍ରେସ୍ ଚାଲିଛି । ହେଲେ ଖଦାଖୁଆ ଗୋରୁ ବନ୍ଧା ହୋଇ ଦାନା ଖାଇବାକୁ ସୁଖ ପାଇବ କେତେକେ ?

ଦେଉଳରେ ପଦ୍ମଚରଣ ରାୟ ଥିଲେ ଜମାଦାର । ତାଙ୍କୁ ଧରି, ନାନା ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରି ରାସଦଳ ଉଦ୍ୟମ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ତ ହୋଇଥିଲା ଏଥର ଶିଖାଶିଖୁ କାମ ଆରମ୍ଭବେଳେ ହେଲା, ଖୁବ୍ ଜୋରସୋରରେ ।

୧୯୨୫ – ସୁନିଆଁ । ମୋ ଜୀବନର ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ଦିନ । ଏଇଦିନ ରାସଦଳର ପହିଲି ଶୁଭଦିଆ । କୁଷ୍ଠାଈବେଶ୍ ସାହିର ମକୁ, ଭୋଦା, ପଣ୍ଡିମଦାର ଗଡ଼ନ୍ତି ଉପର ଦାମୀ, ଆଗରୁ ସଂଗୃହୀତ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ବରକୁ ଓ ସୁଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି ପିଲାଙ୍କୁ ଏକାଠି କରି ତାଲିମ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି, ମୋ ବସାର ଦାଣ୍ଡଘରେ । ମୁକୁନ୍ଦ ସାହୁ ଏ ଦଳର କାରପଟଦାର ଯୋଗାଡ଼ କରି ପିଲା ଆଣିବା ଭାର ତାହାର ।

ମୋହନ ଗୋସେଇଙ୍କ ଦଳ ଏତେବେଳେ ପୁରୀରେ ବେଶ୍ ନାଆଁ କମାଇ ଥାଆନ୍ତି । ମୋ ଦଳ – ସୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଟିକିଏ ଟାହୁଲି ଟାପରା କରିବାକୁ ପଛାଇଲେ ନାହିଁ । ନାନାମତେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ କରାଇଲେ । ମାତ୍ର ଯେତେବେଳେ, ଯାହା ଯେପରି, ଯେମିତି, ଯେଉଁଠି ହେବାର ଥାଏ – ତାକୁ କେହି ଆନକରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏ ବିଶ୍ୱାସ, ଏ ଅନୁଭୂତି ମୋର ସଦାଦିନେ ଥିଲା, ଅଛି, ଜୀବନ ଯିବାଯାଏ ଥିବ ।

‘ଶ୍ରୀରାଧା’ ଓ ‘ବାଂଶରାବିଳାସ’ – ଦୁଇଖଣ୍ଡି ରାସ ବହି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲା ଅଳ୍ପ ଦିନରେ ।

କଟକାଥ କୁବରେ ପ୍ରଥମ ଅଭିନୟ ପୁଷ୍ପ ପୁନେଇଁ ଦିନ ହେବାର ଛିର ହେଲା । ଏ ଖବର ପାଇଲେ ଏମାର ମଠର ସଦାଶୟ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗଦାଧର ରାମାନୁଜ ଦାସ । ମୋତେ ଡକାଇ ନେଇ କହିଲେ, ସର୍ବପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ମଠ ଠାକୁରଙ୍କ ଆଗେ ରାସ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଲାଗି ।

ଦଳର ସମସ୍ତେ ଖୁସିରେ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । ଅଭିନୟ ଦେଖି ଲୋକେ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ତହିଁ ପରଦିନ ସକାଳେ ପୁରୀ ସହର ତମାମ୍ ଦଳର ପ୍ରଶଂସା । ଏ ଆଶା କେବେ କରି ନ ଥିଲେ ମୋହନ ଗୋସାଇଁ । ସେହି ଦିନରୁ ସେ ଭାବିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ମୁଁ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ବାହାରିଲି । ତାଙ୍କ ଦଳ ଓ ମୋ ଦଳର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅନେକ । ସେ ଅତି ପୁରୁଣା ରାସ ଧରଣିଆ ଗୀତ ଖଞ୍ଜୁଥିଲେ । ଆଉ କଥା ବା ବଚନିକା ଉଣା । ମୁଁ ବହିରେ ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀର ଗୀତ ରଚନା କରି ଶିଖାଇଲି ରସାନୁସାରେ । ଗଜଲ ସ୍ୱରରେ ଗୀତ ଖଞ୍ଜିଲି । ବଚନିକା ବେଶି ରଖିଲି । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକତାକୁ ଦୂରେଇଲି । ଏ ରୀତି ତ ତାଙ୍କର ନ ଥିଲା । ଲୋକେ ନୂଆ ଭିଆଣ ଦେଖି ଆଦର କଲେ । କ୍ରମେ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ବେଶି ପିଲା ଯୋଗ ଦେଲେ । ଅନେକ ହିତକାମୀ ବନ୍ଧୁ ଆସିଗଲେ, ନାନାଭାବେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ।

ଚଣାହଟାର ସ୍ୱର୍ଗତ କୃଷ୍ଣମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ ଜଣେ ସୁନାମଧନ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖକ ଓ ଗାୟକ । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବନ୍ଧୁତା ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ । ସେ ମୋର ଉଣାଜା ହେବେ । କୃଷ୍ଣମୋହନ ଏତିକିବେଳେ ଆସି ଦିନାକେତେ ମୋ ବସାରେ ରହିଲେ । ଭାବଭୋଳା ଲୋକ ସେ । ଗୀତ ଗାଇ ବସିଲେ ରାତି ପାହିଯିବ । ଶୁଣିବା ଲୋକ ସିନା ଉଠିଯିବାକୁ ଡରଡର ହେବେ, ମାତ୍ର ସେ ହାର୍ମୋନିୟମ ଛାଡ଼ିବାବାଲା ନୁହନ୍ତି । ଟାଣି ବସାଇ ‘ଏଇ ଗୋଟିକ, ଏଇ ଗୋଟିକ’ କହି ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଗୀତ ଗାଇ ଶୁଣାଇବେ । ତାହାକୁ ଚିତା ଲାଗୁ ପଛେ – ତାଙ୍କର ସେଥିକି ଭ୍ରାନ୍ତେଇ ନାହିଁ । ଦିନେ ଦିନେ ସକାଳୁ ବସିଗଲେ ଗାଧୁଆ, ଖୁଆ ତାଙ୍କର ପାସୋର ଯାଏ । ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ବୟସରେ ଉଣା, ମାତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ତ ମାନ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି । ସେଇ ଦାବିରେ ବିରକ୍ତ ହେଲେ, ପିଲାଟି ପରି ହସି ହସି ସେ ଖାଇବାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସେପରି ସବୁବେଳେ ହସବୋଲା ମୁହଁ ମୁଁ ଆଉ କେବେ କାହାରି ଦେଖି ନାହିଁ; କୋଉଠି ହେଲେ । ସେ ଗୋଟିକେତେ ଗୀତ ଲେଖି ବହିରେ ଯୋଗ କଲେ । ଲେଖା ଯେମିତି ସରଳ, ସେ ଇମିତି ରସଭରା ।

ଶିଳ୍ପୀ କୃଷ୍ଣମୁଖାର୍ଜୀ ଆଗ୍ରହରେ ସିନ୍ଦୂସିନାରୀ ତିଆରିଠାରୁ ପେଣ୍ଟିଂ ଇତ୍ୟାଦି ସବୁକାମ ତୁଲାଉଲେ । କେତେ ଭଦ୍ରଲୋକ କେତେ ଭାବରେ ଯେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ, ତା’ର ସାମା ନାହିଁ । ଏସବୁ ଅଯାଚିତ ଦାନ । ଏଇଥିପାଇଁ ମୁଁ ବିଧିବିଧି ଉପରେ ପୁରା ବିଶ୍ୱାସ କରୁଁ । କିଏ କରେ, କେମିତି କରେ, କାହିଁକି କରେ – ଏସବୁ ଭାବି ହୁଏ ନାହିଁ । ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ଗୋଟାଏ କଥା ସବୁବେଳେ –

“କରି କରାଉଥାଏ ମୁହଁ

ମୋ ବିନୁ ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ ।”

ଏ ମହାଜନ ବାକ୍ୟ, ମୋ ଜୀବନରେ ଏକାଦିନେ, ସଦାବେଳେ ସତ୍ୟ ବୋଲି ବାରି ଆସିଛି ମୁଁ ।

ଗୀତ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ମୁଁ ମୋର ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୁରୁ ବନଘାରୀ ମିଶ୍ର ଉପର ଡିହ, ଗୟା (ସ୍ୱର୍ଗତ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଓଷ୍ଠାଦ ହନୁମାନ୍ ଦାସଜୀଙ୍କ ସାଗରେଡ଼ ଓ ଏକଦା ରାଁ ତୁ ମହାରାଜାଙ୍କ ସଭା-ସଙ୍ଗାତଞ୍ଜ)କୁ ମୋ ପାଖରେ ରଖୁଥାଏ । ସେ ଯେତେ କାମ ଥାଉ, ପାହାନ୍ତାରୁ ଉଠାଇ ଅବଶ୍ୟ ଗଲା ସଧାଇବେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟି କେତେ ରଜିଲା ସ୍ୱର ଦେଇ ମୋତେ ତଦନୁସାରେ ଗୀତ ରଚନା କରିବାକୁ ଓ ଗାଇବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ ।

ସ୍କୁଲତଃ ଚାରିଆଡୁ ସାହାଯ୍ୟ ମୋତେ ମିଳିଗଲା । ଏଥିରେ ଆଉ ରଜାଘର ଚାକିରି ଖଟିବାକୁ ମନ ଭଲା ବଳିବ କୋଉଠି ?

ରଜାଙ୍କୁ ଥରେ ମୋର ରାସଦଳର ଅଭିନୟ ଦେଖାଇବାକୁ ସାଙ୍ଗସାଥୀ କହିଲେ । ଏତେବେଳକୁ ସେମାନେ ମୋର ରଜାଘର ଚାକିରି ଛାଡ଼ିବାର କାରଣଟା ଜାଣିଗଲେଣି । ସମସ୍ତେ ବାଧ୍ୟ କରିବାରୁ ଦିନେ ରଜାଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଗଲି ଓ ନଅରରେ ରାସ ଅଭିନୟ ପାଇଁ କହିଲି । ଆଦରରେ ସେ ‘ହଁ’ ଭରିଲେ ଅଭିନୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ।

ମଞ୍ଚ ବନ୍ଧାଗଲା । ନଅର ଅଗଣାରେ, ଦେବାର୍ଜନ ଘର ଆଗ ଛାମୁଆରେ । ଅଭିନୟ ଦେଖୁ ସମସ୍ତେ ଖୁସି ହେଲେ । ରସଗ୍ରାହକ ଦେଘ୍ଵାନ ରାଜୁବାରୁ ଉଠିଆସି ମୋ ମୁଣ୍ଡକୁ ଆଉଁଶି ପକାଇଲେ । ଆନନ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ବାକ୍‌ରୋଧ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ସେ କହିଲେ – ‘ଚାକିରି ଯଦି ତୁମେ କରିଥାନ୍ତି କାଳୀ – ଏ ରାସରସ ଲୋକଙ୍କୁ ଚଖାନ୍ତା କିଏ ? ଜଗନ୍ନାଥ ଏଇଥିପାଇଁ ତମକୁ ଚାକିରି ଛଡ଼ାଇଲେ । କବିକୁ ଚାକିରି ‘ଘୋଡ଼ା ବେକରେ ଜୁଆଳି ପଡ଼ିଲା ପରି ।’

ଆଜି ରଜାଙ୍କର ସମାଦର ଦେଖୁ ମୋର କୁକୁର ସହିତ ତୁଳନା କରିବା ଦିନ କଥାଟା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେଇ ତ ସେ – ସେଇତ ମୁଁ । ତପାଡ଼ ମାତ୍ର ସେଦିନ ମୁଁ ଥିଲି ଚାକର – ଆଜି କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାଧୀନ । ବିଚାରିଲି, ‘ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରି’ ଗୀତଟି ଯେ ଲେଖାଅଛି, ସେ ଧନ୍ୟ । ମଥାରେ ଯୋଡ଼ହାତ ଲଗାଇଲି ।

ପରେ ପରେ ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଲବ୍‌ରେ ଟିକେଟ କରି ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥାଏ, ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ଶନିବାର ରବିବାର ଦି’ଦିନ । ସବୁରିଠାରୁ ସମାଦର ପାଇ ବୁକୁ ଫୁଲି ଉଠିଲା । ମୋର ନିଜ କରଣୀରେ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରି ଗର୍ବିତ ହେଲି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପାସୋରି ପକାଇଲି । ଜନ ପ୍ରଶଂସାରେ ଲୋକ ‘ଦଇବି କିଆ’କୁ ଭୁଲିଯାଏ ସିନା !

ଗୋଲକୁ ତେଲ :

ରାସ ଅଭିନୟ ପଛକୁ ଖଣ୍ଡେ ଅଧେ ଲବଙ୍ଗିଆ ଗୀତ ଓ ପ୍ରହସନ ଲେଖୁ ଅଭିନୀତ କରାଇବାକୁ ମନ ହେଲା । ପରେ ବୁଝିଲି, ମୋ ଗର୍ବର ଫଳ ଦେବାକୁ ଏ ମଧ୍ୟ କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ବରାଦ । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ବରଜୁ (ମରିଗଲାଣି ବିଚାରୀ) ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଗୋଟାଏ ରତ୍ନ ।

ସୁଦର୍ଶନ କରର ଗଳା ବଡ଼ ମଧୁର – ରୂପ ଗୁଣ ଦୁଇର ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଥିଲା ସୁଦର୍ଶନ ପାଖରେ । ବରଜୁ-ମଧୁ ମଙ୍ଗଳ ଓ ସୁଦର୍ଶନ-ଲଳିତା ଭୂମିକାରେ ଅଭିନୟ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଦୁହେଁ ମଞ୍ଚକୁ ଆସିଲେ ତାଲି ବରଷେ । ଏସବୁ ଯୋଗାଯୋଗ ଯେ ବିଚିତ୍ରକର୍ମୀଙ୍କ କାର୍ତ୍ତି, ସେ ଧାରଣା ଧୀରେ ଧୀରେ ମନରୁ ଉଡ଼ାଇଗଲା ମୋର ।

ଦିନେ ହଠାତ୍, କେଜାଣି କହିଁକି – ପ୍ରହସନ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଲେଖି ଖଞ୍ଜିଲି । ଅବଶ୍ୟ ଲେଖିବା ବେଳେ ମନରେ କାହାରି ପ୍ରତି କିଛି ମନ୍ଦ ଭାବ ପୋଷଣ ମୁଁ କରି ନାହିଁ । ଲେଖୁ ଲେଖୁ ଯେମିତି ସତେ ଲେଖୁ ହୋଇଗଲା । ଗୀତରୁ ପଦେ କହୁଛି –

“ଅଜବ୍ ସହର ପୁରୀରେ ଭାଇ !

ଅଜବ୍ ସହର ପୁରୀ ॥ ୦ ॥

ମଶା, ମୂଷା, ମହନ୍ତ, ମାତା –

ମାଙ୍କଡ଼, ମାହାରି ଏଠି କରତା –

ମେନେଜର ଆଉ ମୁନସିପାଲଟି

କରନ୍ତି ବଡ଼ ଜାରି । ୨ । ଇତ୍ୟାଦି...

ରହସ୍ୟରେ ଲେଖୁଥିଲି ସିନା ଗୀତଟି; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଯେ ଲୋକେ ‘ପରମତୁଟ’ରେ ନେବେ, ଯା’ତ ବିଚାରୀ ନ ଥିଲି କେବେ; ଗେଲରୁ ତେଲ ବାହାରିବ ବୋଲି ଭାବି ନ ଥିଲି । ମଞ୍ଚରେ ଏ ଗୀତଟି ବରଜୁ ଗାଇସାରିବା ପରେ, ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରୁ ରୁପଟାପୁ ଶୁଣାଗଲା । କେତେକ ବନ୍ଧୁ ଆସି ସେ କଥା ମୋ କାନରେ ପକାଇଦେଲେ । ସବୁଠି ସବୁକାଳେ ଭଗାରି ମୋ ପଛରେ ଥାଆନ୍ତି । ପୁରୀରେ ମଧ୍ୟ ଏତେବେଳକୁ ଦେଖଣାହାରିକ ଭିତରେ ଦୁଇଫାଇଁ ହୋଇ ସାରିଲାଣି । ବିଶେଷତଃ ମୁଁ ଟିକିଏ ପୁରୀର ସେତେବେଳିଆ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ବଡ଼ବଡ଼ିଆଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ, ଆଦର ଓ ସ୍ନେହ ସରଗ ପାଉଥାଏ ବୋଲି କେତେକଙ୍କର ଆଖିର କଷ୍ଟା ହୋଇଥାଏ ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ସେତେବେଳେ ପୁରୀରେ ମୁନସିଫ । ସେ ମୋତେ ବଡ଼ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଯୋଗକୁ ସେ ସେଦିନ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରେ ଥିଲେ । ନେପଥ୍ୟ ଗୃହ (Green room)କୁ ଆସି ମୋତେ ଡାକିଲେ । ମୁଁ ହାର୍ମୋନିୟମ ଛାଡ଼ି ଉଠି ଆସିଲି । ସେ କହିଲେ – ଏମିତି ଗୀତଟେ କାହିଁକି ଲେଖିଲ ? ଲୋକେ ବଡ଼ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ପୁରୀର କେତେଜଣ ମହନ୍ତ, ଯେଉଁମାନେ କି ଦିନେ ଦିନେ ରାସ ଶେଷରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀପତିଙ୍କ ମିଳନବେଳେ, ଭାବ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି, ମଞ୍ଚ ଉପରକୁ ଉଠିଆସି ସଜ୍ଜିତ ଯୁଗଳ ରୂପକୁ ବାସ୍ତବ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ; ଯେଉଁମାନେ ମୋର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇ ଠିଆ ହେଉଥିଲେ, ତାଙ୍କରି ସମ୍ପର୍କରେ ଏପରି ଲେଖି ମୁଁ ଭାରି ଅନ୍ୟାୟ କରୁଛି ।

ମେଘ ଉପରୁ ଖସିପଡ଼ିଲି ମୁଁ । ବଜ୍ର ପଡ଼ିଲା ମୁଣ୍ଡରେ, ଚେତନା ଚାହୁଁକ ଦେଲା; ଜୀଅନ୍ତରେ ମରିଗଲା ପରି ଲାଗିଲା । କହିଲି, ପ୍ରକାଶ୍ୟ ମଞ୍ଚରେ ଯାଇ କ୍ଷମା ମାଗିବି; କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣବାହୁ ବୁଦ୍ଧି ଦେଲେ, ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନୁଚିତ ହେବ । ଯେଉଁ କେତେଜଣ ଗୀତଟିକୁ ଉପଭୋଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଗୀତର ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ନୀରବ ରହ, ଦେଖାଯିବ ପରେ ।

ସବୁ ହେଲା ଯେ - ମନ ମାନିଲା ନାହିଁ । ଲାଜରେ, ଦୁଃଖରେ ଆଉ ମୁହଁ ଟେକି ପାରିଲି ନାହିଁ । ନିକଟ ବନ୍ଧୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ ମୁହଁ ଶୁଖାଇ ଦେଲେ । ସେଦିନ ବସାକୁ ଫେରି ଆଉ ସରାଗ ନ ଥାଏ ସବୁଦିନ ପରି । ଭଲରେ ଖାଇପାରିଲି ନାହିଁ । ତହିଁ ଆରଦିନ ଠା' ଠା'କେ ଏଇ କଥାର ଆଲୋଚନା ହେଉଥିବାର ଶୁଣିଲି । କଙ୍କଡ଼ାକୁ ଗୋଳିପାଣି ସୁହାଇଲା ପରି ବିପକ୍ଷଦଳଙ୍କୁ ଏ ଗୋଟାଏ ଦିବ୍ୟ ଖୋରାକି କୁଟିଗଲା । କ୍ରମେ କାନରୁ କାନ ହୋଇ କଥାଟା ଚରିଗଲା ବହୁତ ଆଡ଼େ । ଏ ଗୋଟାଏ ରବିବାରିଆ ଘଟଣା ।

ଆଉ ଶନିବାରକୁ ସେଇ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭରେ ପୁଣି ଅଭିନୟ ହେବ । ମୁହଁ ଦେଖାଇବି କିପରି ? ଲୋକେ କି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁବେ ? ଗର୍ବର ଶାସ୍ତି ପାଇଲି ବୋଲି କେତେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଜଣାଇଁ ବିକଳରେ କ୍ଷମା ମାଗିଲି ।

‘ମାରେ ଯିଏ, ତାରେ ସିଏ’ :

“ଦଣ୍ଡିବା ଶକ୍ତି ଯାର ଥାଇ

ସେ ପୁଣି କ୍ଷମା ଆଚରଇ”

ଏ କଥାର ସତ୍ୟତା ମଧ୍ୟ ଜୀବନରେ ବାରବାର ଅନୁଭବ କରିଛି । ସତରେ ‘ବିଚିତ୍ରକର୍ମା’ ସେ ।

ଦଳର ପିଲାଗୁଡ଼ିକ କେହି କିଛି ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି; ହେଲେ ମୋ ହସ ପରିହାସପ୍ରିୟତା ଉଭାଇ ଯାଇଥିବାର ସେମାନେ ଅନୁମାନ କରି ନେଇଥିଲେ । ସବୁ କାମ କରୁଥାଏ; କିନ୍ତୁ ମନେ ମନେ ‘ପଞ୍ଚାକ୍ଷର’ ଜପ ଛାଏଁ ଛାଏଁ ଚାଲିଥାଏ - କ’ଣ କରିବି ?

‘ଚିଠି’ - ଦୁଆରେ ଶୁଭିଳା ଡାକ । ଅନ୍ୟଦିନ ପରି ସେଦିନ ସେତେ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ, ଡାକବାଲା ଡାକ ପ୍ରତି । କିଏ ଜଣେ ଗଲା, ଚିଠି ଆଣିଲା । ମୁଦ ଲଫାଫାଟି ଖୋଲି ଦେଖିଲି, ଚିଠି ଆସିଛି ନରସିଂହପୁରରୁ । ରଜାଙ୍କ ବାହାଘର । ମୋ ଦଳକୁ ଡାକରା । ଦର, ବସ୍ତ୍ରର ସବୁ ଲେଖା ହୋଇଛି । ଯିବାକୁ ମାତ୍ର ଦିନ ଚାରିଛଅ ବାକି । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଦେବା କଥା ।

‘ମାରିବାକୁ ସେଇ, ତାରିବାକୁ ସେଇ’ - ତାଙ୍କରି ବରାଦ ଏସବୁ । କୃତଜ୍ଞତାରେ ମନ ଭରିଗଲା । କୁହାରିଲି ଦୂରରେ ଥାଇ ।

ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶକରି ପତ୍ରର, ଉତ୍ତର ସେଇଦିନ ଦେଇ ଦେବାର ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ରହିଲି । ପ୍ରତିଦିନ ଉକ୍ତ ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ଅନାଇଆଏ । ଶେଷରେ ସେ ଆକାଂକ୍ଷିତ ରାତିର ପାହାଡ଼ି ପହର ହେଲା । ନରସିଂହପୁରରୁ ଜଣେ କର୍ମଚାରୀ ଆସିଲେ । ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ରାଜ ଆଠଗଡ଼ ଷ୍ଟେସନକୁ ନେଇଯିବେ । ମୋଟର ଲରୀଟିଏ ରାଜ ଆଠଗଡ଼ ଷ୍ଟେସନଠାରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛି । ବାଟଖରଚ ଘେନି ଆସିଛନ୍ତି ସେ ।

ଖବର ପାଇବା ପରେ ପରେ ଗାଧୋଇପଡ଼ି ଆଗେ ଦଉଡ଼ିଲି ଦେଉଳକୁ । କେତେ ଯେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିଲି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ତା'ର ସୁମାରି ନାହିଁ । କରୁଣାମୟଜ୍ଞ ଚରଣତଳେ ଆଖିକୁହ ଝରାଇ — କାନଧରି ଜଣାଇଲି — ପ୍ରଭୁ ! ଗର୍ବ ନ ଦିଅ ଆଉ ସବୁବେଳେ ମନରେ ଏଇ ଧାରଣା ଦୃଢ଼କରି ଜଣାଇ ଦିଅ ପ୍ରଭୁ —

‘ଯଥା ନିଯୁତୋଷଦ୍ଭି ତଥା କରୋମି’

ଗାଇ ହେଇଗଲା ଗୋଟିଏ ପଦ —

‘କରି କରାଉ ତୁହି-ତୋ ବିନା ଆନ ନାହିଁ

ତୋ କଥା ତୋତେ ଏକା ଜଣା’

ଦଳବଳ ସାଜି, ତୁଚ୍ଛା ହାତରେ ରାଜଦର୍ଶନ ଅବିଧି ବୋଲି, ସାଧ୍ୟମତେ କିଛି ଶୁଖିଲା ମାହାର୍ଦ୍ଦ ସାଥରେ ଧରି ସେଇ ରାତି ତାଳଚେର ଗାଡ଼ି ଚଢ଼ିଲୁଁ ।

ଷ୍ଟେସନ — ରାଜ ଆଠଗଡ଼ । ଏ ଥରକର ରାସଦଳର ଏଇଟା ହେଲା ପ୍ରଥମ ବିଦେଶଯାତ୍ରା । ଲରୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା । ବାହାରିଲୁ ଖୁଦାଖୁଦି ହୋଇ ଲରୀରେ ବସି ନରସିଂହପୁର ।

ସ୍ମୃତି ଚେତନା :

ଅଳ୍ପ ବାଟରେ ଆଠଗଡ଼ । ରାଜା ବିଶ୍ଵନାଥ ବେବର୍ଗା ପଟ୍ଟନାୟକେ ଓ ରାଣୀ ରାଧାପ୍ରିୟା ଦେବୀ ଏଇଠି ପଣ୍ଡିତ-ମଣ୍ଡଳୀ ମଣ୍ଡିତ ହେଇ, ଦିନେ ଲେଖୁଥିଲ ଶରଦ୍‌ରାସ । ବଡ଼ ସାହିତ୍ୟ ରସିକ ଓ ପରମ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତ ରାଜା । ଏଠିକି ଆସିଛି ମୁଁ ଅଂଶୁପା ବାଟେ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରରେ କିଛି ସମୟ ଥାକି । ବଡ଼ ଆଦର କରୁଥିଲେ ରାଜା ମୋତେ । ଆଜି ଆଉ ସେ ନାହାନ୍ତି । ସବୁ ସ୍ଵପ୍ନ ।

ରାଜାଙ୍କ ଅମଳରେ ଗୋଟିଏ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, ରାଜବାଟୀ ପାଖ ଗଡ଼ମୁଣ୍ଡ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେଉଳବାଟେ ଲରୀ ଯିବାବେଳକୁ ।

ରାୟବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋର ଦାସଙ୍କ ଭାଇ ବୀରବାବୁ ଆଆନ୍ତି ଆଠଗଡ଼ରେ ଦିୱାନ । ଖଣ୍ଡିଏ ଫୋର୍ଡ଼ ମଟରଗାଡ଼ି ରଜାଙ୍କ ପାଇଁ ଅଣାଇଲେ ସେ । ମୋଟରଗାଡ଼ି ସେତେବେଳକୁ ଆଠଗଡ଼ରେ ନୂଆ ।

ରଜା ଉପରଓଳି ଶୀତୁଳି ପଡ଼ିଲେ ଗଡ଼ ବୁଲି ବିଜେ ହୁଅନ୍ତି, ତାମ୍ବଜାନ୍ ଚଢ଼ି । ସାଙ୍ଗରେ ଅନେକ ଲୋକ ତାମ୍ବଜାନ୍ ପାଖେ ପାଖେ ପଛେ ପଛେ ଯାଉଥାଆନ୍ତି । ଗଡ଼ଟି କିଛି ସେପରି ବଡ଼ ନୁହେଁ । ତଥାପି ବୁଲିକରି ବାହୁଡ଼ା ବିଜେବେଳକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେଉଳରେ ପ୍ରାୟ ସଞ୍ଜଆଳତି ବହୁଥାଏ । ତାମ୍ବଜାନ୍ ବେହେରାଏ ଡାକ ମାରି ମାରି ଚାଲିଥାଆନ୍ତି । ଗଡୁଆଏ ଛାମୁ ବିଜେ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଦାଣ୍ଡ ପିଣ୍ଡାରେ ବସିଲାଠାରୁ ଓହ୍ଲାଇ, ଦାଣ୍ଡକୁ ଆସନ୍ତି । ବର୍ଷ ଅନୁସାରେ କିଏ ଜୁହାର କରନ୍ତି, କିଏ ଆଶୀର୍ବାଦ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କରନ୍ତି, ପୁଣି କିଏ ଫୁଲଟିଏ, ଚାନ୍ଦିଆଟିଏ ବା ଫୁଲ ମାଳଟିଏ – ଶରଧାରେ ଯାହା ହାତରେ ଯାହା ହେଲା – ଛାମୁରେ ଭେଟନ୍ତି । ଛାମୁ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ସୁଖଦୁଃଖ, ଘର ହାଲ ହଇକତ ସବୁ ପଚାରି ବୁଝନ୍ତି । ସତେ ଯେମିତି ରଜାଘର ଆଉ ପ୍ରଜାଘର ଏକ । ଖାଲି ପଚାରନ୍ତି ନାହିଁ ଯେ, ଲୋଡ଼ାଥିଲେ ତହିଁକି ଚାହିଁ ଉପଚାର ବି କରନ୍ତି ରାଜା । କେତେ ଖୁଣ୍ଟି ନାଟି ମାଲିମାମଲା ତୁଣ୍ଡେ ତୁଣ୍ଡେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଫଏସଲା ହୋଇଯାଏ । ରାଜା, ପ୍ରଜାର ଏ ଗଭୀର ଆତ୍ମୀୟତା – ଏ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କ ଉଭୟକୁଳକୁ ଏକ ପରିବାରର ଗଣ୍ଠି ଭିତରେ ଘେରି ରଖୁଥିଲା ।

ଫୋଡ଼ ମଟରଗାଡ଼ି ଆସିଲା । ଛାମୁ ସେଦିନ ନିତିଦିନିଆ ତାମ୍ବଜାନ୍ ଚଢ଼ି ବିଜେ ହେବା ଛାଡ଼ି ମୋଟରରେ ବୁଲିଯିବାର ସ୍ଥିର କଲେ ଦିଆନେ । ସେଇ କଥା ହେଲା । ଛୋଟିଆ ଆନଟିଏ ତ । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଗାଡ଼ି ରାଜାଙ୍କୁ ଗଡ଼ ବୁଲାଇ ନଅରକୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲା ।

ରାଜା ଦିଆନଙ୍କୁ ଡକାଇ କହିଲେ – “ବୁଝିଲ ବାବୁ ! ଏ ମୋଟରଗାଡ଼ି ତୁମେ ରଖ, ଗସ୍ତ କରିବ; ଆମପାଇଁ ଯେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆମେ ରଜା । ରାଜ୍ୟର ହାଲ ଆମକୁ ଜଣା ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ପ୍ରଜାପାତକ ଆମକୁ ଚିହ୍ନିବେ ନାହିଁ । ଲୁଚିଲାପରି ଯିବୁଁ, ଲୁଚିଲାପରି ଆସିବୁଁ । ଆମେ କ’ଣ ଚୋର କି ? ରଜା-ପ୍ରଜା – ବାପ ପୁଅ । ସୁଖ-ଦୁଃଖ ହେବା ନାହିଁ ଚିହ୍ନା ପରତେ ହେବା ନାହିଁ ?”

ଏ ସେଇ ରାଜା, କଅଣ ଥିଲା କଅଣ ହେଲା ! କଥାଟା ଭାବୁ ଭାବୁ ନୂଆପାଟଣା ଗାଆଁ ଡେଇଁ, ଡିଗିରିଆ ଚାଲିଲୁଁ । ଡିଗିରିଆର ବହୁତ ପୁରୁଣା ସ୍ମୃତି ଲୁହଗାଧୁଆ ହୋଇ ଆଖିରେ ଖେଳିଗଲା । ନରସିଂହପୁର ବାହୁଡ଼ାଣି ଥରେ ଏଇ ଗଡ଼ରେ ବଧା କରିବାକୁ ବିଚାରିଲି । ଗଡ଼ମୁଣ୍ଡରେ ଡାକବଙ୍ଗଳା । ଦହି, ଉଖୁଡ଼ା, ମୁଡ଼ି ଚକଟି ସମସ୍ତେ ଜଳଖିଆ କଲେ । ଲରୀ ଆଗେଇ ଚାଲିଲା ।

ବାଟରେ ମାଣିଆଁବନ୍ଧ ଗାଆଁ ଏଇଠି ଜେଜଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା – ଦିଆନ ବନ୍ଧ କଥା । ପିଲାଦିନେ ଏଇ ମାଣିଆବନ୍ଧୀ ବିଖ୍ୟାତ ଏକ ଫୁଲିଆ, ଦୋଫୁଲିଆ ପିନ୍ଧାପାଇଁ ଅଳି କରୁଥିଲି । ଦାମ ସାଆନ୍ତରା ମଲେଣି । ସେ ଥିଲେ ସରସ ଲୁଗା ବୁଣାଳି ଓ

ବ୍ୟବସାୟୀ । ଏ ଗାଆଁର ଅନେକ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଅଛି । ବିଧିମତ୍ତ ସେବା ପୂଜା ହୁଏ । ହେଲେ କୋଉ ମହାତ୍ମା, କୋଉ କାଳରେ ଏଠି ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ମଞ୍ଜି ବୁଣିଦେଇ ଯାଇଥିଲେ କେଜାଣି ! ତା’ର ଚେର ଅଛି ଆଜିଯାଏଁ । ଏଇଠି ବାଉଁଶ ନଳ ଭିତରେ ପିନ୍ଧା ଦୋସଡ଼ା ରଖାଯାଇ ବିକା ହେଉଥିଲା ଦିନେ । କିଭଳି ବୁଣାଳି ନ ଥିଲେ ଆମ ଦେଶରେ ସତେ !

ସେଇଠୁ ଧୋବଣୀ ନାଳ । ଝିରି ଝିରି ପାଣିଧାର କେଜାଣି କି ମନକଥା ଗୁମୁରି ଗୁମୁରି ଅବିରାମ ଗତିରେ ଧାଇଁଛି ତା’ର ପ୍ରିୟ ମିଳନ ଆଶାରେ । କେତେ ବଣମଲ୍ଲୀ ଅନ୍ଧତନରେ, ଅଲୋଡ଼ା ଅପଚରା ହୋଇ ଝରପାଣିରେ ବାସବେଶ ମିଶାଇ ଦେଉଛି — ସତେ ଯୌବନର ପାହାନ୍ତି ପହରରେ, ଖରନିଃଶ୍ବାସ ପକାଇ ପକାଇ !

ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ ଆଉ ଅଳ୍ପ ବାଟ । ଗଡ଼ାପୋଖରୀ ଗାଆଁ ପାରିହେଲେ କହେଇଁ ମଣ୍ଡପ, ସେଇଠୁ ଗଡ଼ । ଏଇ ଗଡ଼ାପୋଖରୀ ଗାଆଁରେ ଥରେ ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ମୁଁ, ଦୁହେଁ ଆସି ଗାଆଁ ମୁଣ୍ଡ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ମଣ୍ଡପରେ ତୁଆ ସିନ୍ଦୂର ବୋଳା ଏକ ପଥର ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖୁଥିଲୁଁ । ସେଠି ଗାଆଁଲୋକେ ଛେଳି, କୁକୁଡ଼ା ମାନସିକ କରି ବଳି ଦିଅନ୍ତି । ଲୋକଙ୍କୁ ବହୁତ କୁହାପୋଛା କରି ମୂର୍ତ୍ତିର ମୁହଁ, ନାକ ଓ କାନରୁ ସିନ୍ଦୂର ପୋଛାଇଲୁଁ । ତାଟକା ହେଲେ ସଭିଏଁ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖୁ । କାଳ ସତେ କେମିତି ନ ବଦଳେ ? କାହିଁକି ଜୈନ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି — ନିରୋଳା ନିରାମିଷାଶୀ, ଆଉ କାହିଁ ଏ ବଳିଖାଇ ଠାକୁରାଣୀ ! ଏକାବେଳେ ଆକାଶରୁ ପାତାଳ ! ପୁରୁଷରୁ ପୁଣି ନାରୀ !

ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ର ସ୍ମୃତି ବୁକୁ ବହୁଲାଇ ଦେଲା । ନରସିଂହପୁର ବାଟରେ ପଡ଼େ ବାଲିଝରୀ । ସେଇଠୁ ଅତି ପିଲାଦିନର ସେ ସ୍ମୃତି ଚେତି ଦେଲା — ପୁରୁଜେନାଙ୍କ ଦେଉଳ ! ଏଇ ସେଇ ନରସିଂହପୁର ଗଡ଼, ଯେଉଁଠି ପିଲାଦିନର କେତୋଟି ଅଭୁଲା ବର୍ଷ ହସି ଖେଳି କଟାଇଛି । ପଣ୍ଡିତ ଆର୍ତ୍ତମିଶ୍ରେ ଯେଉଁଠି ମୋତେ ‘ଅ ଆ’ ପଢ଼ାଇଥିଲେ । ଦାଣ୍ଡ ଚଉପାଢ଼ୀକି ଆସି ପତ୍ର ସିଜୁ ଗଛ ତାଙ୍ଗ ଖଣ୍ଡେ ଧରି ପଣ୍ଡିତେ ଡାକଦିଅନ୍ତି, “କାଳୀ ଚରଣ ! କି ତାପ ଆଶୁଚ କି ତାପ ବାହାରିବ ?” ସେଇଠୁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଭୋକ ଲାଗିଯାଏ, ବଡ଼ା ଭାତଖାଇ ଟିକିଏ ମଠ କରି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ଓଳଟି ହୁଏ । ଏ ମୋର ସେଇ ବାଲ୍ୟ ସ୍ମୃତିମଖା ନରସିଂହପୁର ଗଡ଼ ।

ନରସିଂହପୁର ଗଡ଼ :

ନରସିଂହପୁରର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସାରେ ରହି ମଞ୍ଚର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଖିଲି । ଚଉକଡ଼ି ଚାଞ୍ଚରା ବାଡ଼ିଆ ବିରାଟ ଘର ତୋଳା ହୋଇଛି । ଅଭାବ କ’ଣ ? ବଣ ଅଛି, ବାଉଁଶ ଅଛି — ବୁଣିବାକୁ ତୋମ ଶଅର ତ ଅଛନ୍ତି । ରାଜାଘର ବାହାଘର ! ସାମାନ୍ୟ କଥା ତ ନୁହେଁ ।

ଆଉ ଦିନକ ପରେ ଅଭିନୟ ! ଦେଖଣାହାରିଏ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରେ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଥିଲେ । ତା'ଛଡ଼ା ଆମ ଷ୍ଟେଜର ତିନିପଟ ଚାଞ୍ଚରା କଣାକରି କେତେ ଜୁଜୁ ଜୁଜୁ ଆଖି ଯେ ଚାହିଁ ରହିଲା, ତା'ର କଳନା ନାହିଁ । ନରସିଂହପୁରରେ ଏପରି ମଞ୍ଚବାସି ନାଟକାଭିନୟ ହେବାଟା ଏଇ ପ୍ରଥମ ବୋଲି ଶୁଣିଲି ।

ଦୁଇରାତି ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପରେ ବିଦାୟ ନେଇ ଫେରିଲୁଁ । ଖୁବ୍ ମନେ ଅଛି – ସେ ଏକ ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା । ବଡ଼ାୟା ରଜାଙ୍କ ଛାମୁକୁ ଖବର ଆଗରୁ ଦେଇଥିଲି । ସେଠି ରଜମହଲରେ ରହିଲୁଁ ।

ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ମୋର :

ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ରେ ତିନିଦିନ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା, ସେଇ ମୋର ପୁରୁଣା ଚିହ୍ନାକଣା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଜଗମୋହନରେ । ନାଟକ ସବୁରି ପସନ୍ଦକୁ ପାଇଲା । ହଠାତ୍ ୪ର୍ଥ ଦିନ ସଞ୍ଜରେ ବରଜୁ (ମୋ ଦଳର ମଧୁମଙ୍ଗଳ) ପେଟ୍ରୋମାକ୍ସ ଆଲୁଅଟା ଲଗାଉ ଲଗାଉ ନିଆଁ ଚମକି ତା' ମୁହଁଟିକି ଜାଳି ଦେଲା । ହୋ ହା ପାଟିତୁଣ୍ଡ କରି ପିଲାଏ ଦଉଡ଼ି ଗଲେ, ସେତେବେଳକୁ ମୁହଁଯାକ ତା'ର ଫୋଟକା । ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଖି ଦିଓଟି କିଛି ହୋଇ ନାହିଁ । ଆଉ କି ଅଭିନୟ ? ସବୁ ସୁଖ ଠି ପୋଡ଼ିଗଲା ।

ବିପଦ ଏତିକିରେ ସରି ନାହିଁ । ରାତିରେ ହଠାତ୍ ମୋର ଖାଇବି ଗୋଡ଼ର ପେଣ୍ଡାଟା ଭାରି ବିଷିଲା । ଆଉ ଉଠିବାକୁ ବଳ ନାହିଁ କି ଚାଲିପାରିଲି ନାହିଁ ।

ସେତେବେଳକୁ ବଡ଼ାୟା ଡାକ୍ତରଖାନାରେ କମ୍ପାଉଣ୍ଡର ଥାଆନ୍ତି ଆମ ବାଙ୍କି ଖମାରଜ ଗାଆଁର ନାରାୟଣ ଶତପଥୀ । ତାଙ୍କୁ ଡକାଇ, ଦେଖାଇଲି । ସେ କହିଲେ ଯେ ଏହା ପାରାଲିସିସ୍‌ର ପ୍ରଥମ ଆକ୍ରମଣ । ସରିଗଲା ମୋର ସବୁ ଆନନ୍ଦ । ଔଷଧ ଦେଲେ ସେ ମାତ୍ର ଫଳ ବିଶେଷ ହେଲା ନାହିଁ କିଛି ।

ଦୁଇଦିନ ପରେ ଟିକିଏ ଭଲ ଲାଗିଲା । ମାତ୍ର ଚାଲିବା ବଳ ନ ଥାଏ ଫେରିଲି ବଡ଼ାୟାରୁ । ରହଣି ତିଗିରିଆରେ । ସେତେବେଳେ ତିଗିରିଆର ରାଜା ଥାଆନ୍ତି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଦର୍ଶନ ଚମ୍ପତିସିଂହ । ସେ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ସମ୍ଭବତଃ ବଉଦରୁ ଆସି ଥାଆନ୍ତି । ଛୋଟାଇ ଛୋଟାଇ ତାଙ୍କୁ ଭେଟିଲି । ସେଠି ଦୁଇରାତି ରାଜବାଟୀରେ ଅଭିନୟ ଦେଲୁଁ । ମଧୁମଙ୍ଗଳପାଠ ଆଉ ଜଣେ ପିଲା କଲା । ମାତ୍ର ଭଲ ହେଲା ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ତିଗିରିଆରୁ ଫେରିଲୁଁ କଟକ । କଟକରୁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଗଲୁଁ । ବରଜୁ ଘର ସେଇଠି । ଏତେବେଳକୁ ସେ ପାଆକରେ ଭଲଥାଏ ।

କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରେ କହୁରୀମଲ୍ଲ ମାରଣ୍ଡାଡ଼ିଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପବ୍‌କା ପାଚେରି ଘେରା ଖୋଲା ଜାଗାରେ ମଞ୍ଚ ବନ୍ଧା ହେଲା । ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ସପ୍ତାହ ବିଶ୍ରାମ ନେବାପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ।

ନାଟକ ଲୋକ ପସନ୍ଦିଆ ହେଲା । ଟିକେଟ ମଧ୍ୟ ଭଲ ବିକ୍ରି ହେଲା । ପ୍ରାୟ ମାସେ କାଳ ଏଠି ରହଣି ।

କଟକରୁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଗଲା ଅଇଲାବେଳେ ସବୁ ପୁରୁଣା କଥା ଆଖି ଆଗରେ ନାଟି ଉଠୁଥାଏ । କଟକ ଯୋବରା ଘାଟରୁ ବୋଟ ଚଢ଼ିଲା । ବାଟଯାକ ଗୋବିନ୍ଦ ଶୁରଦେଓଙ୍କ ହସ ମୁହଁ ଆଖି ଆଗରେ ନାଟୁଥାଏ । ମନେ ପଡୁଥାଏ, ତାଙ୍କର ସେହି ଅପୂର୍ବ ଶୀତ ରଚନା “ଅଗିନୀ ବୋଇତକି ପକ୍ଷୀ ମେଲାଇ ।”

କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ରହଣିବେଳେ ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି ସବୁବେଳେ ବିକଳ କରୁଥାଏ । ଗୋଡ଼ ପୁଣି କଷ୍ଟ ଦେଉଥାଏ । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାରୁ ବୋଟରେ ଫେରିଲା କଟକ । କଟକରୁ ହଠାତ୍ ମନ ହେଲା ବାଲେଶ୍ୱର ଯିବାକୁ । ବାଲେଶ୍ୱର ପହଞ୍ଚି ବଜାରରେ ଗୋଟିଏ ଦୋମହଲା କୋଠା ଭଡ଼ା ନେଇ ଦଳ ସହିତ ରହିଲି । ବାଗ୍ ବୃନ୍ଦାବନ ପଡ଼ିଆରେ ମଞ୍ଚ ବାନ୍ଧିବାର ଯୋଗାଡ଼ ହେଲା । ଜଣେ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତମ୍ବୁ ଭଡ଼ାରେ ନିଆଯାଇ ଅଭିନୟ ଦେଖାଗଲା । ସେତେବେଳେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ବା ବଳଦଗାଡ଼ିରେ ବାଜା ବଜାଇ ହାଣ୍ଡବିଲ୍ ବାଣ୍ଟିବା ରୀତି ଥିଲା । ହାଣ୍ଡବିଲ୍ ଛପା ପାଇଁ ଛାପାଖାନା ଖୋଜିଲି । ଯୋଗକୁ ମୋର ସହାଧ୍ୟାୟୀ ଡ. ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପ୍ରେସ୍ କରି ଥାଆନ୍ତି । ଖଣ୍ଡିଏ ମାତ୍ର ଟ୍ରେଡ଼ଲ ଓ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଅକ୍ଷର କେଶ୍ ଥାଏ । ‘ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର’ ବୋଧହୁଏ ସେତେବେଳେ ଖଣ୍ଡିଏ ଦି’ଫାଲିଆ ହୋଇ ସପ୍ତାହକେ ଥରେ ବାହାରୁଥାଏ । ପୂଜ୍ୟ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ବାଣୀ, ତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣା, ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଓଡ଼ିଶାସାରା ଚହଳ ପକାଇଥାଏ । ଖଣ୍ଡିଏ ଖବଡ଼ ହାତ୍‌ସାର୍ଟ ଓ ଖବଡ଼ ଧୋତି ପିନ୍ଧି ମହତାବ ନିଜେ ପ୍ରେସର ସବୁ କାମ ଦେଖାଶୁଣା କରୁଥାଆନ୍ତି । ସେ ମୋତେ ବଙ୍ଗର ମୁକୁନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ଲେଖା ଭଳି ଦେଶୀୟବୋଧ ନାଟକ ଲେଖି ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଲାଗି ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ତାଙ୍କ ଲେଖା ଓ ଯାତ୍ରାର ଅଭିନୟ ଦେଖି ବଙ୍ଗର ଲୋକେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ମାତି ଉଠିବା କଥା ମହତାବଙ୍କୁ କହିଲେ । ମୋର କିନ୍ତୁ ସେଭଳି ଲେଖିବାର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ମନ ହମହମ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପାରିଲି ନାହିଁ, କାରଣ ମୋର ତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ବା ଅନୁଭୂତି ନ ଥିଲା ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ସହିତ ।

ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଗୋଡ଼ଟା ବେଶି ହେଲା । ଡାକରା ଔଷଧ ଓ ଇନ୍‌ଜେକ୍‌ସନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ନେବା ପରେ ଟିକିଏ ଭଲ ହେଲି । ବାଗ୍ ବୃନ୍ଦାବନ ପଡ଼ିଆରେ ତମ୍ବୁ ପକାଇ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଦଇବ ବିଚାର ତ ନିଆରା । ହଠାତ୍ ଦିନେ ଭାରି ପବନ ସଙ୍ଗେ ବର୍ଷା ମାଡ଼ି ଆସିଲା । ତମ୍ବୁ ଫଡ଼ା ଫଡ଼ା ହୋଇଗଲା । ଉପାୟାନ୍ତର ନ ଦେଖି, ସେଠି ପ୍ଲେ ବନ୍ଦ ରହିଲା । ଯାହା ରୋଜଗାର ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରୁ ତମ୍ବୁ ମରାମତି ପାଇଁ ତମ୍ବୁ ମାଲିକଙ୍କୁ କିଛି ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଦଳର ଖର୍ଚ୍ଚ ଓ ତମ୍ବୁ ମରାମତି ଖର୍ଚ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି ବାହାରେ ହାତରେ ଆଉ ଟଙ୍କା ଅତି ଅଳ୍ପ ଥାଏ । କଟକ ଫେରିଲୁଁ ରେଳରେ । କଟକରେ ବାସନ୍ତୀ ପେଣ୍ଠାଳରେ ରହି ସେହି ମଞ୍ଚରେ କେତେକ ରାତ୍ରି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇସାରି, ପୁଣି ଲେଉଟିଲୁଁ ପୁରୀକୁ ।

ସଙ୍ଗୀତ ପଢ଼ିବା :

ପୁରୀ ଆସି, ପଦବୀରୁ (ପଦ୍ମଚରଣ ରାୟ)ଙ୍କ ସାଥରେ ଦେଖା ହେଲା । ଦଳ କଥା ପଢ଼ିଲା, ଲାଭ-କ୍ଷତି ହିସାବ ହେଲା । ମୋର ମୋଟାମୋଟି ଆୟ ବ୍ୟୟ ଟିପିବା ଅଭ୍ୟାସ ଥାଏ । ଦେଖାଗଲା ଆୟଠାରୁ ବ୍ୟୟ ଉଣା ନୁହେଁ । ଏଥରେ ଆଉ ଦଳ କି ଚଳେ ? ମନେ ମନେ ଦୁହେଁ ମନ ଭାଜି ରହିଲୁଁ । ଏତିକିବେଳେ ବସାରେ ହେଲା ଚୋରି । ଭିଖାରୀ ବୋଲି ଜଣେ ଦଳର ପରିଚାଳକ ଥିଲେ, ଏ କାର୍ତ୍ତି ତାଙ୍କରି ବୋଲି ଧରା ପଡ଼ିଲା । ମାଲିମକଦ୍ଦମା ଯାଏ ଗଲା । ମୁଁ ପୁଣି ଧରାଧରି କରି, ଚେଷ୍ଟା କରି ଭିଖାରୀକୁ ମୁକୁଳାଇଲି । ଛାଡ଼, ସେ ଗୋଟାଏ ପୁରାଣ ।

ପୁଣି ମୁଁ ଲାଗିଲି ଛାପାଖାନାରେ । ସଙ୍ଗୀତ ନିଶା-ଖୋରତ ମୁଁ । ନିତି ସଞ୍ଜରେ ପ୍ରେସରେ ସଙ୍ଗୀତ ଆସର ଯୋଗାଡ଼ିଲି । କବିରାଜ ରାଧାରମଣ ରାୟ, ଶ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ କର, ମୁକୁନ୍ଦ ସାହୁ, ବାଳମୁକୁନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ମୋହନ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ନିତି ପ୍ରାୟ ଆସନ୍ତି । ରାତି ୯।୧୦ଟା ଯାଏ ବୈଠକ ଚାଲେ । ଅଳ୍ପ କାଳ ଚଳିଲା ।

୧୯୨୭ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା ଯେମିତି ଏକ ନୂଆ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା, ସଙ୍ଗୀତଶାଳା ମଧ୍ୟ ସେଇମିତି ଏକାବେଳେ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଭିଆଣ । ସେତେବେଳକୁ ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାଲୟ ନ ଥିଲା ବା କେହି ସେ ସମୟରେ ଟିକିଏ ହେଲେ ଚିନ୍ତା କରିବା ସୂଚନା ନ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷାୟତନରେ ଛାତ୍ର ଜଣ କେତେ ଅଧିକାଂଶ ସେବକ ଦଳରୁ । ଓଡ଼ିଶା ଗୀତ ଶିଖା ଚାଲିଲା । ଠ' ଠା ଠି' କରି ଯାହା ବା ଚଳାଇ ଆଆନ୍ତି, କଥାରେ ତ ଅଛି — ‘ମଣିଷ ବିଚାରେ ଆନ, ଦଇବ ବିଚାରେ ଆନ’ ତା’ ନୋହିବ କେମିତି ? ଦଇବ ମଙ୍ଗ ମୋଡ଼ି ଦେଲା । ବନ୍ଦ କରି ଦେଲି, ବାଧାହୋଇ ଅର୍ଥାଭାବରୁ ।

ସଂସ୍କୃତ ମୂଳକଟିକ ନାଟକ :

ଏତିକିବେଳେ ମୋର ସାଥୀ-ପଡୁଆ କରୁଣାକରବାରୁ (ଡା. କରୁଣାକର କର) ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ କଲେଜର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ ଆଆନ୍ତି । ବରାବର ଦେଖାଚାହାଁ ହୁଏ । କବିରାଜ ହରମୋହନ କର, ବୀର ହନୁମାନ୍ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେଜଣ ସେତେବେଳେ ସଂସ୍କୃତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ର । ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆହୁରି ଅନେକ ଛାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ପରେ ମୋର ଜଣାଶୁଣା ହେଲା । ସବୁରି ନାଆଁ ଏବେ ମନେପଡୁ ନାହିଁ ।

ଥରେ କରୁଣାକରବାରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥା ହେଉ ହେଉ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ପଡ଼ିଲା । ଯୋଗଜନ୍ମା ପଣ୍ଡିତ ବାସୁଦେବ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ

ଚାଲିଲା । ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଭଳି ରସଜ୍ଞ କବି ପଣ୍ଡିତ ବିରଳ କହିଲେ ଚଳେ । ମୁହଁରେ ତାଙ୍କର ଦରହସତା ସତେ ଯେମିତି ବସା ବାନ୍ଧିଥାଏ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ବାଣୀଭୂଷଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଟେକିଉଠିଲା ମନରେ ମୋର, ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଦେଖ । ବାଣୀଭୂଷଣ ରଂସଜ୍ଞ, ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡିତେ କିନ୍ତୁ କବି । ଅନର୍ଗଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବକ୍ତୃତା ଦେବା, ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଗୀତ ଲେଖିବା ଇତ୍ୟାଦି ସହିତ ତାଙ୍କର ସରଳତା, ସରସତା, ତାଙ୍କୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରାଇଥାଏ ।

ମୃଚ୍ଛକଟିକ ନାଟକ ଧରାଗଲା । ଆମେ ସଭିଏଁ ଏକ ମନ ହୋଇ ଲାଗି ପଡ଼ିଲୁଁ । ମୁଁ ମଞ୍ଚ ଉପଯୋଗୀ ହେଲା ଭଳି ଦୃଶ୍ୟ ଟିକିଏ ଏପଟ ସେପଟ କରିଦେଲି । ସଂସ୍କୃତରେ ଗୀତ ୫।୨ଟି ଲେଖି ଦେଲେ ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡିତେ, ମୋ ଗାଇବା ସ୍ବର ଅନୁସାରେ । ଆହା ! କେତେ ସରଳ, ମଧୁର ସେ ରଚନା । ସୁବିଧା ଥିଲାବେଳେ ଲୋକ ସତରେ ଜିନିଷର ମହତ୍ତ୍ବ ବୁଝେ ନାହିଁ । ଏବେ କେତେ ସେ ଗୀତକୁ ଝୁରୁଛି । ଭଲ ପଦେ ଅଧେ ମନେ ଥାଆନ୍ତା କି ! ଛାଡ଼ ।

ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଲବ (ରାମଚନ୍ଦ୍ରୀଙ୍କ ପାଖ)ରେ ଦି'ରାତି “ମୃଚ୍ଛକଟିକ” ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଦେଖଣୀହାରିଏ ବଡ଼ ପସନ୍ଦ କଲେ । ମୋର ମନେହୁଏ, ଏ କାଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମବାର ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ ଏଇ ମୃଚ୍ଛକଟିକ, ପୁରୀରେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଯାଇଛି ।

‘ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା’ ବାହାରୁଥାଏ । ସ୍ବର୍ଗତ ଦୟାନିଧି ତ୍ରିପାଠୀ ସେତେବେଳେ ରଣପୁର ରାଜଦରବାରରେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଭାବେ ରହିଥାଆନ୍ତି । ରଣପୁରର ରାଜା ବକ୍ସଧର ନରେନ୍ଦ୍ର ଜଣେ କଳାପ୍ରେମୀ ରାଜା । ସେ ଗୋଟିଏ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତୋଳାଇ କେତେକ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଉଥାଆନ୍ତି । କଟକର ନାଟୁ ସରକାର, ବାଲେଶ୍ବରର – ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାରୀ ପଣ୍ଡା ଓ ଦୟାନିଧି ତ୍ରିପାଠୀ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଗୁଣୀ ବ୍ୟକ୍ତି ରଜାଙ୍କଠାରୁ ବର୍ତ୍ତନ ପାଇ ସେଠାରେ ରହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା ଖଣ୍ଡିଏ ପଠାଇଲି । ସେ ବଡ଼ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ଏ ଉଦ୍ୟମକୁ । ଦୟାନିଧି ତ୍ରିପାଠୀ, କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ କର, ରାଧାରମଣ ରାୟ ପ୍ରଭୃତି ଲେଖା ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମପୁରରୁ ମୋର ଶୁଭେଚ୍ଛ ଶଶୀଭାଇନା (ଆଶା ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ) ତାଙ୍କ ପତ୍ରିକାର ବିଜ୍ଞାପନ ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଉତ୍ସାହ, ପ୍ରଶଂସା ଓ ବାଟିକ ସହାନୁଭୂତି ତେର ପାଉଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଥିଲେ କ’ଣ ହେବ ? “ଆଲୋ ମଉସା – ଜଡ଼ ପଇସା” ପତ୍ରିକାଟି ଯତ୍ନକ୍ରମେ ହୋଇ ବର୍ଷେ ଉପରେ ଚାଲିଲା । ତା’ପରେ ବନ୍ଦ । ସଞ୍ଜବେଳେ ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକ କିନ୍ତୁ ନିତିଦିନିଆ ଖଞ୍ଜାପରି ଚାଲିଥାଏ ।

ଶ୍ରୀ ରାଧାରମଣ ରାସୋହବ :

ଦିନେ ଆମ ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକକୁ ଆଉ ଆଉ ଶ୍ରୋତା, ଗାୟକ ଓ ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କ ସହିତ ଗୋପାଳ ଗୋସାଇଁ (ସ୍ବର୍ଗତ ରଙ୍ଗନାଥ ଦେବ ଗୋସ୍ବାମୀ) ଆସିଲେ । ମୋର ତାଙ୍କର

ଆଗରୁ ଚିହ୍ନାକଣା ଥିଲା । ତାଙ୍କ ପିତା ସ୍ୱର୍ଗତ ରଘୁନାଥ ଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପୁରୀର ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଥିଲେ । ଗୋପାଳ ଗୋସାଇଁ ମଧ୍ୟ ବଂଶାନୁକ୍ରମେ ଭଲ ଡବଲା ବାଦକ । ସେ ଭାରି ଧୀର, କଥା ବଡ଼ ମଧୁର । ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସ ଦଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଦେଖି, ଶୁଣି ତାଙ୍କ ମନ ସୋରେଇଲା । ଇଏ ବି ତ ସେଇ ଗୋସାଇଁ ବଂଶର, ପ୍ରଭୁ ସନ୍ତାନ । ସେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଡାକିଲେ । ଯାଇ ଦେଖିଲି ସେ ଆଉଜଣେ ପ୍ରାୟ ତାଙ୍କରି ସମବୟସ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସେଠି ଅଛନ୍ତି । ନାମ ବାବାଜୀ ମହାପାତ୍ର, ଘର ସୁଆରସାହିରେ । କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉ ହେଉ ରାସ ଦଳଟିଏ ଗଢ଼ିବା ଲାଗି ଗୋପାଳ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରସ୍ତାବ ବାଢ଼ିଲେ । ତିନି ଭାଗୁଆଳିରେ ଦଳଗଢ଼ା ହେବ । କଥା ହେଲା – ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଘରେ ଦଳର ପିଲାଏ ରହିବେ । ସେ ଓ ବାବାଜୀ ମହାପାତ୍ର ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ତୁଲାଇବେ । ମୁଁ ବହି ଲେଖିବି ଓ ଶିକ୍ଷା ଦେବି ।

ଏଇ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମୁଁ ରାଜି ହେଲି । ମଫସଲରୁ ପିଲାଏ ଆସିଲେ । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ଦୀନବନ୍ଧୁ (ଟୀମ) ବାଉରିଆ, ବାସୁଆ, ଯମୁନା, ପୁନା ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦି ଦଶ ବାରଜଣ ପିଲା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ରୀତିମତ ରିହସ୍ୟେଲ ଚାଲିଲା ଦି'ଓଳି । ସକାଳେ ଗଲା ସଧା, ନାଟ ଶିଖା ଇତ୍ୟାଦି, ଉପରଓଳି ପାର୍ବଘୋଷା ଓ ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ହୁଏ । ନାଆଁ ଦିଆଗଲା “ଶ୍ରୀ ରାଧାରମଣ ରାସୋସବ” । ମୋଠାରୁ ଶିଖୁବୁଝି ଜଗନ୍ନାଥ ରଣା ହାର୍ମୋନିୟମ ବଜାଇ ପିଲାଙ୍କୁ ଗୀତ ଶିଖାଇଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥ କୁବରେ ପ୍ରଥମ ଅଭିନୟ ଦିଆଗଲା । ରାସ ବହିଟିର ନାମ ‘ବନ ବିହାର’ । ମୋହନ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ରାସରେ ବାବାଜୀ ବୈଷ୍ଣବଚରଣ ଦାସ (ବେଶୁଧର ପଟ୍ଟନାୟକ, ରଣପୁର) ଓ ମୋହନ ଗୋସାଇଁ ମିଶି ଲେଖାଲେଖି ଓ ଗୀତ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ପୁରୁଣା ରାସଗୀତର ସ୍ୱରରେ ଲେଖା ବୋଲି ଲୋକଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଏକଘାଇଆ ଲାଗୁଥାଏ । ମୁଁ ଛଳ, କାଳ ପାତ୍ର ମନାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ, ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ, କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ, ଗଜଲ ଓ ଠୁମରୀ ସ୍ୱରରେ ପୂର୍ବପରି ଗୀତ ଲେଖି ଯୋଗ କରିଥିଲି । ତା’ ଛଡ଼ା ବଚନିକା ବା ସଂଳାପ ଅଂଶ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ରଖିଥିଲି । ଲୋକେ ଭାରି ପସନ୍ଦ କଲେ । ଦଳ ବାହାରକୁ ଗଲା – ଖୋରଧା, ଅନୁଗୋଳ, ସମ୍ବଲପୁର ପ୍ରଭୃତି ନାନା ସ୍ଥାନକୁ, ପୁରୀରେ କେତୋଟି ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପରେ ।

ସମ୍ବଲପୁରରେ ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ସେନାପତି, ଆଇ.ସି.ଏସ୍. ଆର୍ଥାଟି ଡେପୁଟି କମିଶନର । ସନାତନ ଡାକ୍ତର ତ ମୋର ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ । ଗୋପାଳଜୀ ମଠ ମହନ୍ତ ଶ୍ରୀ ନୀଳୟର ଦାଶ ଜଣେ ବଡ଼ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ ଓ ଡାବଲା ଏବଂ ପଖାବଜ ବାଦକ । ଏମାନେ ମୋତେ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ପ୍ରାୟ ତିନିମାସ ସମ୍ବଲପୁରରେ ରାସ ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଲୋକେ ବଡ଼ ପସନ୍ଦ କଲେ । ଆୟ ମଧ୍ୟ ଭଲ ହେଲା ।

ଏ ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଲା :

ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ଏତିକିବେଳେ ମୋଠୁଁ ଗୀତବାଦ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଅଭିନୟ ନ ଥିବା ଦିନ ମଠରେ ଗାଉଣା ବାଜଣା ହୁଏ । ସମ୍ବଲପୁରରୁ ବରଗଡ଼, ବୋଡ଼ାସମ୍ବର ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ସ୍ଥାନ ଓ ବଲାଙ୍ଗୀର ଗଡ଼କୁ ଡାକରା ପାଇ ଯାଇ, ଦଳ ପୁରୀ ବାହୁଡ଼ିଲା । ବାହାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିବା ଖବର ଗୋପାଳ ଗୋସେଇଁ ଓ ବାସୁ ମହାପାତ୍ରେ ପାଇଥାଆନ୍ତି । ମନେକଲେ, ଗୁଡ଼ାଏ ଟଙ୍କା ନିଷ୍ପନ୍ନ ରୋଜଗାର କରି ମୁଁ ଆଶୁଥିବି । ବାସ୍ତବରେ କିନ୍ତୁ ତା ନୁହେଁ । ଦଳର ଖର୍ଚ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି ଯାଇ ମାତ୍ର ଶହେ ଦୁଇଶହ ଟଙ୍କା ବଳିଥାଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ବୋଲି ଜଣେ ମେନେଜର ଟିକଟ ବିକ୍ରି, ବସାଖର୍ଚ୍ଚ ଓ ଯାତାୟତ ଭଡ଼ା ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ରଖନ୍ତି, ଲେଖନ୍ତି ଓ ଦିଆନ୍ତିଆ କରନ୍ତି । ପୁରୀକୁ ଫେରି କ’ଣ ତାଙ୍କର ମତିଗତି ହେଲା କେଜାଣି, ଦଳର ସିନ୍ଦ୍ରିନାରୀ, ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ଓ ପୋଷାକ-ପତ୍ରର ଗାଢ଼ି ରେଳଷ୍ଟେସନଠାରୁ ସେ ବାବାଜୀ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଆଗଛାମୁଆଁ ବସା ଘରେ ନେଇ ରଖିଦେଲେ ଓ ମୁଁ ଗୁରାଏ ଟଙ୍କା ଖାଇ ପାଇଥିବା ଧାରଣା ଦେଲେ ଗୋପାଳ ଗୋସାଇଁ ଓ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ । ଶେଷରେ ପୁଲିସ୍ ଥାନା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଥା ଗଲା । ମାତ୍ର ମୋର ହେଲା ଜିତାପତ୍ର । ସବୁ ମାଲମତା ଘେନି ମୁଁ ମୋ ବସାକୁ ଆସିଲି, ପୋଲିସ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ । ଏଇଠୁ ରାଧାରମଣ ରାସୋସବର ଯବନିକା ପତନ । ‘ତିନି ଭାଗୁଆଳି କାକୁଡ଼ି ବାଡ଼ି’ ପରି ଅବସ୍ଥା ହେଲା ।

ପିଲାଏ ମୋ ପାଖେ ଥାଆନ୍ତି । ମୋର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ଅତି ଶୋଚନୀୟ । ହଠାତ୍ କାହିଁକି ମନେହେଲା କଟକ ଯିବି । ସବୁକଥା ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କୁ କହି ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଓ ଉପଦେଶ ଲୋଡ଼ିବି ।

ବାହାରିଲି କଟକ, ପ୍ରହରାଜ ମଉସା (ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ)ଙ୍କୁ ସବୁ କଥା କହିଲି । ସେ ସେତେବେଳକୁ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ମନ୍ଦିର ଟ୍ରଷ୍ଟବୋର୍ଡ଼ର ମୁଖ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀ ରାଧାନାଥ ଚୌଧୁରୀ (ଭେଡ଼ା) କଟକରେ ଥାଆନ୍ତି । ମଉସା ସେମାନଙ୍କ ସହିତ କଥା ହେଲେ । ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ମନ୍ଦିର କମିଟିର ସଭ୍ୟ । ସତ୍ୟବାଦୀର ଓଡ଼ା ବଂଶ ବଡ଼ଟାଣୁଆ ଘର ସେତେବେଳେ । ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ମନ୍ଦିର କମିଟିର ମେମ୍ବର ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ନାମ ସତ୍ୟବାଦୀ ଓଡ଼ା । ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କ କଥା ଚାଲିଦେବାକୁ କେହି ନ ଥିଲେ । ଯେ ହେଲେ ମୁଣ୍ଡିଆଳ ବା ମୁରବି ।

ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ :

ମଉସାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ, ସହାନୁକୃତି ଓ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ସେଇ ପୁରୁଣା ପିଲାଦଳ ଘେନି ମୁଁ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳରେ ରହିଲି । ମନ୍ଦିରକୁ ପଢ଼ିଥିବା ସଡ଼କର ବାଆଁପଟେ ଧାଡ଼ିଏ ଲମ୍ବ ଚାଳଘର ଥିଲା । ସେଇଥିରୁ କେତୋଟି ବଖରାରେ ଆମେ ରହିଲୁଁ । ଏହିଠାରୁ ଦଳର ନାମ ହେଲା —

“ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟ ସଂଘ ।” ଯେ ହେଲା ୧୯୨୯-୩୦ ସାଲ କଥା । କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ଆସିଲା, ଅଁଳା ନବମୀ ଅଳ୍ପଦିନ ଥାଏ । ମନ୍ଦିର ଆଗଛାମୁଆରେ ଷ୍ଟେଜ ବନ୍ଧା ହେଲା, ଉପରେ ନଡ଼ିଆ ଚାଞ୍ଚ ଛପର । ଚଉକଡ଼ି ଖୋଲା ମେଲା । ବସିବା ଆସନ ନଡ଼ିଆ ଚାଞ୍ଚ । ଅଁଳା ନବମୀକୁ ତିନିରାତି ସେଠି ଅଭିନୟ ହେବାର କଥା । ପ୍ରହରାଜ ମଉସା ମୋତେ ଏହା କହିଥାଆନ୍ତି ।

ପହିଲି ରାତି ‘ବନବିହାର’ ରାସ । ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବହୁଦିନରୁ ପରିଚୟ ଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରି । ସେ ପ୍ରଥମ ରାତି ଅଭିନୟର ପ୍ରଧାନ ଆଶୀର୍ବାଦକ ଅତିଥି ହେଲେ । ଅଭିନୟ ତାଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା । ପରେ ପରେ ‘କୌତୁକ ଚିନ୍ତାମଣି’ ଓ ‘ବିଦ୍ୟାବଳୀ’ ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଦେଖଣୀହାରିଏ ନାଟକ ଦେଖି ଖୁସି ହେଲେ । ଚାରିଆଡ଼େ ପ୍ରଶଂସିତ ହେଲା ଅଭିନୟ ।

କେଶବ ମହାପାତ୍ର ନାମକ ଜଣେ ଯୁବକ ସେବକଙ୍କ ସହିତ ସେଠି ଚିହ୍ନାକଣା ହେଲା । ଶୁଣିଲି ସେ ବୋଲେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ବଂଶଧର । ବୋଲେଶ୍ୱରଙ୍କ ଝିଅ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ଅଁଳା ନବମୀକୁ ଯେଉଁ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳଙ୍କ ବାମସ୍ଥ ମୂର୍ତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପାଦ ଦର୍ଶନ ମିଳେ, ଏ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମୀ । କେଶବ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ବହୁତ କଥା ପଚାରି ଲକ୍ଷ୍ମୀ (ବୋଲେଶ୍ୱରଙ୍କ ଝିଅ) ସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେକ ପୁରୁଣା ତଥ୍ୟ ଶୁଣିଲି । ସେସବୁ ଏ ବେଳକୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ହୋଇ ରହିଛି । ଭାରି ମନହେଲା ଏ ଘଟଣାକୁ ନାଟ୍ୟ ରୂପ ଦେବାଲାଗି ।

ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ପାଖାପାଖି ଗାଆଁ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁର ବୀର ହରେକୃଷ୍ଣପୁର ଓ ଗବକୁଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତିରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଚର୍ଚ୍ଚା ଥାଏ । ମଝି ମଝିରେ ମୁଁ ସେ ସବୁ ଗ୍ରାମକୁ ଯାଏଁ । ବସାରେ ମଧ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ବୈଠକ ବସେ । ଗବକୁଣ୍ଡ ଗାଆଁରେ ପ୍ରହରାଜଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଦଳ ଥାଏ । ଭଲ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ ଓ ଅଭିନୟ କରୁଥିଲେ ସେମାନେ ।

ସାକ୍ଷିଗୋପାଳର ସ୍ୱର୍ଗତ ସତ୍ୟବାଦୀ ଓଡ଼ାଙ୍କ କଥା ଏବେ ବି ପାସୋର ଯାଇ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ନଡ଼ିଆ ବ୍ୟବସାୟ ଥାଏ । ସେ ଟିକିଏ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ ତାଙ୍କ କଥା ମଝିରେ ମଝିରେ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ମହତ୍ତ୍ୱ ମଣନ୍ତି । ସତ୍ୟବାଦୀ ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ସେତେବେଳେ ଡାକ୍ତର ଥିଲେ ଡି. ଭି. ଆର. ପଟ୍ଟନାୟକ । ସେ ଟିକିଏ କଲାରସିକ । ମୋର ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବଲାଭ ହେଲା ପରେ, ମଝିରେ ମଝିରେ ମୁଁ ଡାକ୍ତରଖାନାକୁ ଯା’ଆସ କରେ । ଥରେ ଡାକ୍ତରବାବୁ ଓ ମୁଁ ବସି କଥା ହେଉଛୁ, ଓଡ଼ାଏ ପହଞ୍ଚିଲେ ସେଠି । ସେ କହିଲେ, “ଡାକ୍ତରବାବୁ ! ମୁଁ ଯାଇଥିଲି ପୁରୀ, ଏସ. ଡି. (S. D. O.)ଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେଠି କଥନ କଥନ (କଥୋପକଥନ) କରି ଘରକୁ ଆସି ଦେଖିବି ତ ମୋ ଡ୍ରାଇଫ୍ଟର ଭାଷଣ ଡିସପେନସେରି (ଡିସେଣ୍ଟ୍ରି), ଆପଣ ଟିକେ ଆସନ୍ତୁ ।” ତା. ପଟ୍ଟନାୟକ ମୋତେ ଚାହିଁ ମୁରୁକି ମୁରୁକି ହସି କହିଲେ – “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ତ ଏଠି ଡିସପେନ୍ସାରୀରେ ଅଛି, ଆଉ ଯିବି

କ'ଣ ?” ଓତାଏ କହିଲେ – “ହୁଝିଲି ହୁଝିଲି । ମୁଁ ଯାଉଛି । ଟିକିଏ ବେଗେ ଏଠା କାମ ସାରି ମୋ ଘରକୁ ଆସିବେ ।”

ତାଙ୍କର ବାବୁ କହିଲେ – “ଆପଣ ଆଗରେ ଯାଆନ୍ତୁ । ସେଠି ଡିସ୍‌ପେନ୍‌ସରୀ ଜଗନ୍ତୁ,” ଓତାଏ ଚାଲିଗଲେ । କି ଦରକାର ଏ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗର ବୋଲି ଦୁହେଁ ବହେ ହସିଲୁଁ ।

ସାକ୍ଷିଗୋପାଳରେ ନୂଆ ବହିଲେଖା, ଶିକ୍ଷା ଇତ୍ୟାଦି ସହିତ ମଝି ମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଦିଓଟି ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥାଏ । ଦଳର ସମସ୍ତ ଖର୍ଚ୍ଚ ମଉସାକ କୃପାରୁ ମନ୍ଦିର ଆଡୁ ବହନ କରାଯାଉଥାଏ ।

ଆଠମଲ୍ଲିକ :

ହଠାତ୍ ଦିନେ ଆଠମଲ୍ଲିକରୁ ଡାକରା ପାଇଲି । ଆଠମଲ୍ଲିକରେ ସେତେବେଳେ ମୋର ପାଠସାଥୀ ଶ୍ରୀ ବାମଦେବ ମିଶ୍ର ଆଆନ୍ତି ଦେଖାନ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ିବାବେଳୁ ‘ମାଲିକ’ ବୋଲି ଡାକେଁ ଓ ସେ ମୋତେ ‘ଗୋଲାମ’ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି । ଟ୍ରେନ୍ ଚଢ଼ି ମେରାମୁଣ୍ଡଲିଠାରୁ ରାଜା ପଠାଇଥିବା ବସ୍‌ରେ ଅନୁଗୋଳ ବାଟେ ଆଠମଲ୍ଲିକ ଗଲୁଁ । ବାଟରେ ବଇଁଛାରେ ସେ ଅତିକାୟ ଅମୃତଭଣ୍ଡା ଅପାସୋରା । ସେଠାରୁ ଆଠମଲ୍ଲିକ ଯିବା ବାଟରେ ଉଚ୍ଚପାହାଡ଼ କଡ଼ର ସବୁ ସଡ଼କରେ ବସ୍ ଗଲାବେଳେ କି ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟ ସେ !

ଆଠମଲ୍ଲିକରେ ଚାରି ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଖାଗଲା । ରାଜାସାହେବ ଜଣେ ସଜ୍ଜାତ, ସାହିତ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟ ରସିକ । ବାମଦେବବାବୁ ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟ୍ୟକାର, ସ୍ୱର୍ଗତ କାମପାଳ ମିଶ୍ରଙ୍କ ବଂଶଧର । ସେଇ ରକ୍ତର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେମିକତା । ଦେଖିଲି, ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖାନ୍ – ଯୋଗ୍ୟଂ ଯୋଗ୍ୟନ୍ – ବିଧାତା ଯୋଗାଡ଼ି ଦେଇଛି ।

ଅନୁଗୋଳ :

ଭୋଜିଭାତ ଖାଇ, ହସଖୁସିରେ ଆଠମଲ୍ଲିକରୁ ଆସିଲୁଁ ଅନୁଗୋଳ । ସେଠାରେ ମୋର ଅନ୍ୟତମ ପଢ଼ାସାଥୀ ଶ୍ରୀ ହୃଦୟ ବଲ୍ଲଭ ଦେ S.P., ପୁଲିସ ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଆଆନ୍ତି । ସଭାଘରେ ପ୍ରାୟ ୧୫।୨୦ ଦିନ ବିଭିନ୍ନ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ହୃଦୟବାବୁ ବହୁ ମତେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ କଲେଜର ଏକଦା ଛାତ୍ର ଓ ସଂସ୍କୃତ ମୂଢ଼କଟୀକ ନାଟକ ବେଳେ ମୋଠାରୁ ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ଶ୍ରୀ ହରମୋହନ କରଙ୍କ ଘର ଅନୁଗୋଳ ଖୁବ୍ ପାଖ ଗାଆଁରେ । ସେ ଆମ ରହଣୀ କାଳତକ ନାନା ଦିଗରୁ ଦଳକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥାଆନ୍ତି ।

ଏଇ ଅନୁଗୋଳରେ ଗୋଟିଏ ଅଭୁଳା ଘଟଣା ଘଟିଲା । ମୁଁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସ୍ୱର, ତାଳ, ଗୁରୁଲଘୁ କ୍ରମ ଅନୁସରଣରେ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରୁଥାଏଁ । ହଠାତ୍ ଦିନେ ଆମ

ବସାରେ ସୁନାମଧନ୍ୟ କବି ରାଧାମୋହନ ଗଡ଼ନାୟକ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ନାନାଦିଗରୁ ସାହିତ୍ୟ, ଛନ୍ଦ, ଚୂର ଇତ୍ୟାଦିରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ଚାଲିଲା । କେଡ଼େ ସରଳ ସେ, କେଡ଼େ ବିନୟୀ ସତେ ! କି ଚମତ୍କାର କବିତା ରଚନା । ମୁଁ ତ ଏକାବେଳେ ମୁଷ୍ଟ ହୋଇଗଲି ତାଙ୍କ ଗୁଣ ଦେଖି । ଏଥରକର ଅନୁଗୋଳ ରହଣୀ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ ବିତିଲା ।

ସମ୍ବଲପୁର ବସାଘର :

ଅନୁଗୋଳରୁ ପୁଣି ଗଲୁଁ ସମ୍ବଲପୁର, ମିଶ୍ରମୋଟର ସର୍ଭିସରେ । ମୋର ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଡେଙ୍କାନାଳର ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ର ଏ ସର୍ଭିସ୍‌ବସ୍ ଚଳାଉଥାଆନ୍ତି । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ସେତେବେଳେ ଏଭଳି ଏକ ସାହିକ ବସ୍ ଚଳାଚଳର ବ୍ୟବସ୍ଥା କେବଳ ଚକ୍ରଧରବାବୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ଓଡ଼ିଶାରେ । ସମ୍ବଲପୁରରେ ତାଙ୍କ ମୋଟର ଅଫିସରେ କିଛିଦିନ ରହି ଡେପୁଟୀ କଲେକ୍ଟର ଭରତ ନାୟକଙ୍କର ଏକ ବିରାଟ ଘରେ ରହଣୀ ହେଲା । ଏ ଘରେ ରହିବାକୁ ଲୋକେ ଡରନ୍ତି । ଶୁଣିଲି ଏଠି ଭୂତର ଅତ୍ୟାଚାର । ମୁଁ ବିଚାରିଲି ଆମର ତ ସବୁବେଳେ କୃଷ୍ଣନାମ ଚାଲିଛି — ଦେଖାଯାଉ ଭୂତର ପ୍ରତାପ । କିଛିଦିନ ପରେ ଭିତିରି ମରମ ବୁଝାଗଲା । ଘରକୁ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଆୟଗଛ ଚାଳକୁ ଢାମ୍ପି ପଡ଼ିଥାଏ । ଆମେ ତ ଅଳ୍ପ ନୁହ, ପିଲା, ବଡ଼ ମିଶି ପ୍ରାୟ ୨୦।୨୨ ଜଣ । ଆମେ ଜାଗତିଆର ରହିଲୁଁ ।

ଦିନ ୬।୭ ରହିଲା ପରେ, ଥରେ ଏକ ବିଚିତ୍ର ଘଟଣା ଘଟିଲା । ରାତିରେ ଅଭିନୟ ସାରି ବସାକୁ ଆସିଲୁ । ଏକାଠି ସଭିଏଁ ଖାଇ ବସିଛି, ଏତିକିବେଳେ ଚାଳକୁ ଢାମ୍ପି ପଡ଼ିଥିବା ଆୟଗଛରୁ ଝର ଝର ହୋଇ ଗୁରାଏ ବାଲି ଅଜାଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ପିଲାଏ ଡରରେ ଛାନିଆଁ । ଭୂତଥିବା କଥା ଯାହା ଶୁଣାଥିଲା, ବୋଧହୁଏ ତା ସତ । ଆଉ ଖାଇବେ କ'ଣ ? ଘରର କବାଟ କିଲି ଭୟରେ ଥରିଲେ । ଆମ ପୂଜାରୀ ଓ ଆଉ ଜଣ କେତେ ଛାଏଁରେ ଦମ୍ଭବାସି ଘର ବାହାର ପଟେ ଥିବା ଆୟଗଛ ମୂଳକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନେଇ ଗଲେ । ଗଛଟା ବଡ଼ ଗଛଟିଆ । କିଛି ଦେଖାଯାଉ ନ ଥାଏ, ପତ୍ର ସନ୍ଧିରେ । ତୁହାକୁ ତୁହା ବାଲି ପଡୁଥାଏ, ତାଳ ହଲୁଥାଏ । ଆମ ଲୋକେ ତଳେ ଜଗି ରହିଲେ, ଗଛକୁ ଟେକା ପଥର ମାରିଲେ । ଟିକିଏ ପରେ ବେଶୀ ବାଲି ପଡ଼ିବା ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇ ମଝି ମଝିରେ ଗଣ୍ଡେ ଗଣ୍ଡେ ପଡୁଥାଏ । ହଠାତ୍ ଚାଳ ଉପରେ ଦୁଲ୍‌କରି କ'ଣ ଗୋଟାଏ ପଡ଼ିବାର ଆବାଜ୍ ହେଲା । ବାହାରପଟ ବୁଲିଆସି ଅଗଣାରେ ଦେଖିଲେ, କେହି ନାହିଁ । ସବୁରି ସନ୍ଦେହ ହେଲା । କେହି ଜଣେ ଗଛରୁ ଚାଳକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲା ପରି ଅନୁମାନ କଲେ ।

ରାତି ପାହିଲା । ତହିଁ ଆଉଦିନ ସକାଳୁ ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ଚାଳରୁ ପୁଲାଏ ନଡ଼ା ଝୁଲି ପଡ଼ିଛି ଓ ତଳେ ବି କିଛି ପଡ଼ି ଯାଇଛି । ମନେହେଲା ଏସବୁ କେହି ଲୋକର କାର୍ତ୍ତି । ଜଣେ ଅଧେ ଚାଳରେ ଚଢ଼ିଲେ, ପାଇଲେ ଖଣ୍ଡେ ଗାମୁଛା । ଆଉ ସନ୍ଦେହ କ'ଣ ? ଏ

ନିଶ୍ଚେ କେହି ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକର କାମ । ଆଛା, ଦେଖାଯାଉ, ଜଗିବା ବୋଲି ସମସ୍ତେ ଏକମତ ହେଲେ । ପିଲାଙ୍କୁ ଗାମୁଛା ଦେଖାଇ ବୁଝାବୁଝି କରାଗଲା । କୁହାଗଲା ଭୂତ ନୁହେଁ - ମଣିଷ । ବଦମାସ ଲୋକେଟ କିଏ, ଜଗିବା ତାକୁ ।

ଭରତବାବୁଙ୍କ ଘରର ଜଣେ ଜଗୁଆଳ ଥାଏ । ସେ ବିଚାରୀ ମୂଲପାତି କରି ଚଳେ । ସ୍ତ୍ରୀଟି ତା'ର ଯୁବତୀ, ରଙ୍ଗ କଳା ହେଲେ ବି ସୁନ୍ଦରୀ, ଢଳା ଢଳା ଦିଓଟି ଆଖି, ଭରଯୌବନୀ । ଜଗୁଆଳି ଅଧିକାଂଶ ଦିନ, ରାତିରେ ଆଉ କାହାର କାମରେ ଯାଏ ଆଉ ଏ ଯୁବତୀ ନିଜ ବାଟ ଦେଖେ କେଉଁ ବିଶିନୀକି ରାତିର ସାଥୀ କରି । ତାକୁ ଆମ ଦଳ ଗହଳି ଅତୁଆ ହେବାରୁ, ଆୟଗଛରୁ ଭୂତ ହୋଇ ବିଶିନୀଟି ଧୂଳି ବାଲି ପକାଉଥିଲା ।

ଆମେ ବା କେତେ ଦିନ ସେଠି ଥାକିବୁଁ ? ସବୁ ସେ ତୁମ୍ଭ ଭଲ । ଜାଣିଲୁଁ ସବୁ କଥା, ପିଲାଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରି ଦେଲୁଁ ।

ଥରେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଫ୍ଲେ ହେବା ସମୟ କୌଣସି ଅସୁବିଧାରୁ ଗଢ଼ିଗଲା ଟିକିଏ । ଦେଖଣାହାରୀଏ ଭାରି ଗୋଳମାଳ କଲେ, ଗାଳିଗୁଳଜ, ଟେକା ଫିଙ୍ଗା ଇତ୍ୟାଦି ଚାଲିଲା - ବିଶେଷକରି ଅଦିଆ ଗରାଖଙ୍କର । ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଦୁଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧି ଖେଳାଇ ପିଲାଙ୍କୁ ପାଖ ବସାକୁ ଷ୍ଟେଜ ପଛବାଟେ ବିଦାୟ କରି ଦେଲି । ଷ୍ଟେଜ ମଝିରେ ଗୁଡ଼ାଏ ଟେକା ଦେଉଳ ପରି ଜମା କରାଗଲା । ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲା । ଦ୍ରୁପ ଉଠିଲା । ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ମଞ୍ଚ ଶୂନ୍ୟ । ସନାତନ ଡାକ୍ତର ଓ ଆଉ କେତେଜଣ ମୋର ପରମବନ୍ଧୁ ସାହା ହେଲେ, ଲୋକେ ରାଗି ପଳାଇଲେ, ଟିକଟ ପଇସା ଫେରାଇ ଦିଆଗଲା । ମୋର ସେଠାର ବନ୍ଧୁମାନେ ବେଶ୍ ମଧୁରିଆ ମଧୁରିଆ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଁ କହିଲେ ଯେ ସମ୍ବଲପୁରର ବଦନାମ କଲେ କେତେକ ଦର୍ଶକ । କେତେକ ଭଦ୍ରଲୋକ ଆମ ପଟିଆ ହେଲେ । ବଚନିକା ଶୁଣାଇଲେ ମାଗଣା ଦେଖିବାକୁ ଦାବି କରି ଅଯଥା ଗୋଳମାଳ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ । ପୋଲିସ ପକ୍ଷରୁ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିଲା । ଏହାପରେ ଆଉ ଏଭଳି ଗୋଳମାଳ କେବେ ହୋଇ ନାହିଁ । ସୁରୁଖୁରୁରେ ଦିନାକେତେ ଅଭିନୟ ଚାଲିଲା । ଦି'ପଇସା ରୋଜଗାର ବି ହେଲା । ଆଦର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ମିଳିଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ସମ୍ବଲପୁରବାସୀଙ୍କର ପ୍ରିୟଜନ ହୋଇ ରହିଛି, ସେଇକାଳରୁ ।

ସମ୍ବଲପୁରଠାରୁ ବରଗଡ଼ ଗଲୁଁ । ଏଠି କୃତାର୍ଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବେଶ୍ ନାଆଁ ଥାଏ । ବଢ଼ିଆ ଗାମୁଛା ତାଙ୍କ ଗୋଦାମରେ ମିଳେ । ବନ୍ଧୁତା ହେଲା ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ । କିଛିଦିନ ସେଠି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇବା ପରେ ବୋଡ଼ାସମ୍ବର ଜମିଦାର ବରିହାଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ ଦଳ ସେଠାକୁ ଗଲା । ଭାର୍ଗବକୁ ଦେ'ଦରା ଗଲୁ ଜମିଦାରଙ୍କ ମୋଟରରେ । ବାସ୍ତବରେ ଦେ'ଦରା ଏକା ଦେବଦରା । କି ମନୋହର ଦୃଶ୍ୟ ! ଦେବ ମନ୍ଦିରଟି ପାଣି କୁଳର ଏକ କୁଦ ଉପରେ । ଏକ ଦିଗରେ ତା'ର ବଡ଼ ପାହାଡ଼ । ଶୁଣିଲି ସେ ପାହାଡ଼ରେ ଏକ୍ସଟିଆରେ

ଜଣେ ବୁଢ଼ୀ ଥାଏ । ଭାବିପାରିଲି ନାହିଁ, ବିଚାରୀ କେମିତି ସେଠି ରହେ । ଭୀଷଣ ଜଙ୍ଗଲ; କିନ୍ତୁ ସେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥାଏ । ପାଣିକୂଳରେ ଫଟୋ ନିଆଗଲା । ମନେ ଅଛି ଦାନବହୁ (ଚାମା) ଅସାବଧାନ ହୋଇ ମୋଟରଗାଡ଼ି କବାଟର କାଚ ଖଣ୍ଡେ ଭାଙ୍ଗି, ଡରରେ କବାଟ ଭିତରେ ଲୁଚାଇ ଦେଲା । ଦେଖିଲି ସବୁ; କିନ୍ତୁ ସେଠି ତ ଆଉ କିଛି କହି ଯୋଗାଏ ନାହିଁ, ବସାକୁ ଆସି ବିରକ୍ତ ହେଲି ଚିକିଏ ।

କଟକ ବାହୁଡ଼ାଣି :

ସେଠାରୁ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ଅନୁଗୋଳ ହୋଇ ବାହୁଡ଼ିକୁଁ କଟକ ।

କଟକରେ ସେତେବେଳେ ଚଉଧୁରୀବଜାର ମୋଡ଼ ଉପରେ ଥିବା ବହୁ ପୁରୁଣା ଚନ୍ଦନ ପୋଖରୀ ପୋତା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଏବେ ଯେଉଁଠି ଗୌରୀଶଙ୍କର ପାର୍କ ହୋଇଛି, ଏ ସେହି ଜାଗା । ଖୋଲା ମେଲା ପଡ଼ିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେଇଠି ଚାମେରିଆ ସିନେମା କୋମ୍ପାନୀ ତମ୍ବୁପକାଇ ସିନେମା ଦେଖାଉ ଥାଆନ୍ତି । ଏ କିନ୍ତୁ ନିର୍ବାକ୍ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର । ଜଣେ ତେଲୁଗୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଛବି ଦେଖାଇବା ସାଙ୍ଗରେ, ଛବିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅପୂର୍ବ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଉଚ୍ଚାରଣରେ କହି ଦର୍ଶକଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥାଆନ୍ତି ।

ହାଲଦାର ଓ ମୁଖାର୍ଜୀ ମିଶି ହଲମୁକ ଟକିଜ୍ (ଆଜି ଯେଉଁଠି ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ବି’ ମଞ୍ଚ ଅଛି, ତାହାରି ଆଗଛାମୁଆଁରେ ଏ ହଲ୍‌ଟି ଥିଲା । ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ବି’ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁଠାରେ ପେଣ୍ଡାଲ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଥିଲା ଏକ ଗୋଦାମ ଘର ନାଆଁ ଦେଇ ସିନେମା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ, ଏହା ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇଥାଏ । କଟକ ଫେରି ଜାଉଁଳିଆ ପଟିରେ ବସାକରି ରହିବା ପରେ ହଲମୁକ ଟକିଜ୍ ହଲ ଉଡ଼ା ନେଇ କେତୋଟି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇଲୁ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କବଜା ବ୍ୟାଣ୍ଡପାର୍ଟିକୁ ନୁରୁହୋସେନ ନାମକ ଜଣେ ଭଲ କ୍ଲାରିଓନେଟ୍ ବାଦକ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ଏକବଳଦିଆ ବଳଦଗାଡ଼ିରେ ବ୍ୟାଣ୍ଡବାଜା ବାଜି ହାଣ୍ଡବିଲ ବଣ୍ଟାହୁଏ ।

ଜାଉଁଳିଆ ପଟିରେ ଶ୍ରୀ ରାଜକୃଷ୍ଣ ବୋକ୍ସ ଓ ଶ୍ରୀ ରାମପ୍ରସାଦ ସିଂହଙ୍କ ପରିଚାଳିତ ‘ସ୍ବରାଜ’ ପତ୍ରିକାରେ ମଧ୍ୟ ନାଟକର ବିଜ୍ଞାପନ ଦିଆଯାଉଥାଏ ।

ଏହି କାଳରେ ବହୁ ସୁଲେଖକ ଉପେନ୍ଦ୍ରକିଶୋର ଦାସଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବହି ଦୋକାନ ଥିଲା । ସେ ‘କୌତୁକ ଚିନ୍ତାମଣି’ ରାସ ବହିଟି ଓ କାଳିଚରଣ ଦାସ, ‘ବିଦ୍ୟାବଳୀ’ ରାସ ନାଟକ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

କଟକରେ ଅଭିନୟ :

ପରେ ପରେ ପ୍ରହରାଜ ମଉସା (ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ) ଓ ଶଶୀବାବୁ (ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ) ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ତଦାନୀତନ ସମ୍ପାଦକ)ଙ୍କ ସହିତ କଥା ହୋଇ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର

ଭବନରେ ବହୁରାତ୍ର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । କଟକବାସୀ ଏ ଅଭିନୟର ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶଂସା କଲେ ।

ସେତେବେଳକୁ ବିଜୁଳି ଆଲୁଅ ନ ଥାଏ । ପଞ୍ଚଲାଭଟ ଜାଲି ଅଭିନୟ ଦିଆ ଯାଉଥାଏ । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ଟୀମା, ଯମୁନା, ବାଞ୍ଛା ପ୍ରଭୃତି ପିଲାଙ୍କ ଅଭିନୟକୁ ଲୋକେ ବଡ଼ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ।

ଚମ୍ପୂ ନାଟକ :

ଏତିକିବେଳେ ମୋର ସ୍ବପ୍ନାତ୍ କେମିତି ମନ ହେଲା ଆମ ପୁରୁଣା କବିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଇବାକୁ । ଭଲକରି ପଢ଼ିଲି ‘କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ’ । ଚମ୍ପୂକୁ ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେବି ବୋଲି ୩୪ଟି ଯାକ ଗୀତ ଖଣ୍ଡି ଗୀତବହୁଳ ନାଟକ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଦୃଶ୍ୟ ବିଭାଗର ସୁବିଧା ପାଇଁ ୦୮ଏ ୦୮ଏ କଥା ସଙ୍ଗକୁ ଗୋଟି କେତେ ଗୀତ ଯୋଗୁଁଲି ଓ ନାଟ ଯୋଗାଡ଼ିଲି । ରିହର୍ସାଲ ଚାଲିଲା । ଯେ ୧୯୩୨ ସାଲର କଥା ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତି ରାତି ଅଭିନୟବେଳେ ଦେଖଣୀହାରି ସ୍ଥାନ ନ ପାଇ ଫେରନ୍ତି । ତେଣୁ ବାଙ୍କାବଜାରର ଶ୍ରୀ ସୁଶୀଳ ପାଲିତଙ୍କ ପଡ଼ିଆ ଉପରେ ଚାରିପାଖେ ପାଲ ଟାଣି ପେଣ୍ଡାଲ ବାନ୍ଧି ପ୍ଲେ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ଏଇଠି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା ଚମ୍ପୂ ନାଟକର ଅଭିନୟ ।

ପ୍ରଥମ ଅଭିନୟ ରାତ୍ରି – ସେତେବେଳକୁ ରାୟବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋର ଦାସ ଜୀବିତ । ସେ ତ ଜଣେ ପୁରୁଣା ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟର ପରମ ରସିକ ଭକ୍ତ । ତାଙ୍କରି ଦ୍ଵାରା ଚମ୍ପୂ ନାଟକ ରାତି ଆଠଟାବେଳେ ଉଦ୍ଘାଟିତ ହେଲା ।

ସେଦିନର କଥା ମନରୁ ଯାଉ ନାହିଁ । ଖରାଦିନ, ବସନ୍ତକାଳ, ଚନ୍ଦ୍ରପକ୍ଷ – ସୁଲୁସୁଲିଆ ପବନ ବହୁଥାଏ । ରାଜକିଶୋରବାବୁ ତାଙ୍କ ବାଙ୍କାବଜାର ଘରୁ ଆସିଲେ । ନାଟକ ସେ ଉଦ୍ଘାଟନ କଲେ । ତ୍ରୟସିନ ଖୋଲିଲା । କାହ୍ନାଇ (ସ୍ଵର୍ଗତ କାହ୍ନାଇ ଲାଲ ଘୋଷ) ଖୋଳ ଧରିଥାଏ । ଆରମ୍ଭ ହେଲା କାର୍ତ୍ତନ ବାଦ୍ୟ ସହିତ ନୃତ୍ୟ । ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ ପେଣ୍ଡାଲ ଉପରେ ଭଦଳିଆ ପକ୍ଷୀଟିଏ, ସେଇ ଚନ୍ଦ୍ରପକ୍ଷ ରାତିରେ ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ବୋବାଇଲା । ସମସ୍ତେ କହିଲେ, ଯେ ଶୁଭସୂଚକ । ମୁଁ ମାଆଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ନାଟକ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଚମ୍ପୂର ସବୁତକ ଗୀତ, ଏମିତି ଭାବରେ ଅନେକ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ, ଯା ଆଗରୁ । ଗୀତ, ଅଭିନୟ ଓ ମଝିରେ ମଝିରେ ନାଟ ଦେଖି ରାଜୁବାବୁ ଓ ଆଉ କେତେ ପୁରୁଖା ପୁରୁଖା ଲୋକେ ଭାବତନ୍ଦ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଆଖିରୁ ତାଙ୍କର ଆନନ୍ଦରେ ଲୁହ ଗଡ଼ିଗଲା । ରାଜୁବାବୁ ମୋତେ ଷ୍ଟେଜ୍ ଭିତରୁ ଡକାଇ, ଆଖି ଲୁହ ଛଳଛଳ କରି କହିଲେ – “କାଳୀ, ରଜାଘର ଚାକିରି କରିଥିଲେ ତୁମେ ଶହ ଶହ ଲୋକଙ୍କୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ପରଶି ଆନନ୍ଦ ଦେଇ ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଇପାରି ନ ଥାନ୍ତି । ଚମ୍ପୂ ନାଟକ ଆକାରରେ ଗଢ଼ି କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ

ସ୍ମୃତି ଚେତାଇ ଦେଲ, ତୁମେ ଚାକିରି କରନ୍ତି କାହିଁକି ? ତୁମେ ଯେଉଁ ‘ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରୀ’ ଗୀତ-ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ୍ରେ ଗାଇଛ, ତା’ ଏଇଠି ସତ ପଳିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ତମକୁ ଦୀର୍ଘାୟୁ କରନ୍ତୁ, ତୁମେ ପୂର୍ବସୂରୀମାନଙ୍କୁ ଜୀବିତ କରି ରଖ ।’ ତାଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ବିଦାୟ ନେଲି । ପୁଣି ପ୍ଲେ ଚାଲିଲା । ଚମ୍ପୂର ‘କ୍ଷମାନୁକମ୍ପାଧର’ ଗୀତ ଓ ସୁଖୀମାନଙ୍କର ସମୂହ ନୃତ୍ୟବେଳେ ଦେଖାଶାସ୍ତ୍ରୀଏ ଆସନ ଛାଡ଼ି ଛିଡ଼ା ହୋଇ ‘ହରିବୋଲ’ ଦେଲେ । ଘନଘନ କରତାଳିରେ ମଞ୍ଚ ଉଛୁଳି ପଡ଼ିଲା ।

ପୂର୍ବରୁ ମୋର ଅବଶ୍ୟ ପୁରାତନ ଯୋଗଜନ୍ମା କବିଙ୍କ ରଚନା ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭକ୍ତି ଥିଲା । ଚମ୍ପୂ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦେଖି ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଓ ଆଶୀର୍ବାଦ ମୋତେ ଆମ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ, ସ୍ବର ଓ ସାହିତ୍ୟ ଦିଗକୁ ଏକାବେଳେ ଟାଣି ଦେଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ବଳଙ୍ଗା Art ଥିଏଟର ଚାଲିଥାଏ । ଏ ଥିଏଟର ମୂଳ କର୍ତ୍ତା ହେଲେ ସ୍ବର୍ଗତ ବନମାଳୀ ପତି । ନାଟ୍ୟକଳା ତାଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ଦାନକୁ ଆଜି କେହି ଭାକୁ ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଦୁଃଖ ଲାଗୁଛି ।

ଏଇଠି ସ୍ବର୍ଗତ ପତିଙ୍କପରି ଜଣେ କରିତ୍ବକର୍ମୀଙ୍କ କଥା ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ କହୁଛି । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପୁରୀଠାରୁ ପରିଚୟ ଥିଲା । ସେ ସେତେବେଳେ ବଳଙ୍ଗାର ନାଏବ । ବେଶ୍ ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ସେ । ପ୍ରାୟ ସବୁ ମହଲରେ ତାଙ୍କୁ ଲୋକେ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିଲେ । ଫିରିଙ୍ଗି ଅମଳ, ଜମିଦାରୀ କାରଖାନା, ବଳଙ୍ଗା ପ୍ରଭୃତି ଚକଡ଼ାର ଜମିଦାର କଲିକତାନିବାସୀ ଦ୍ବାରିକା ମିତ୍ର ତାଙ୍କ ଓଡ଼ିଶାର ଜମିଦାରୀକୁ କଦବା ଥରେ ଅଧେ ଆସିଥିବେ । ତେଣୁ ନାଏବ ପତି ହିଁ ପ୍ରାୟ ଏ ଇଲାକାର ମାଲିକ । ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଟଗୀତକୁ ଭାରି ଆଦର କରୁଥିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ସେ ନାନା କାର୍ଯ୍ୟ ଘେନି ପୁରୀରେ ଦେଖାଦିଅନ୍ତି । ସ୍ବନାମଧନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ଓକିଲ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ବନ୍ଧୁତା ଥାଏ । ଅନେକ ସମୟରେ ପତିଙ୍କୁ ସ୍ବର୍ଗତ ଜଗବନ୍ଧୁବାବୁଙ୍କ ଘରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଦୁହେଁ ପ୍ରାୟ ସମବୟସୀ । ମୋ ବସାର (କୁଣ୍ଡାଇବେଣ୍ଟ ସାହି, ଜଗବନ୍ଧୁବାବୁଙ୍କ ଘରକୁ ୩।୪ ଘର ଛଡ଼ା) ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକରେ ପତିଏ କେତେଥର ଶ୍ରୋତା ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ କଥା ଏଠି କହିବାର କାରଣ ହେଲା ଯେ, ଗୋବିନ୍ଦ ଶୂରଦେଓ ଯେପରି ରାସଦଳର ମୂଳଦୁଆ ପକାଇଥିଲେ, ପତି ସେହିପରି ବ୍ୟବସାୟୀ ଥିଏଟର ଦଳର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟୋକ୍ତା ।

ଲୋକେ ଆଜି ତାଙ୍କୁ ମନପାସୋରା କରି ଦେଲେଣି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ କଥା ପଦେ ଅଧେ ହେଲେ, ଏଠି କହିଥାଏ ବୋଲି ବିଚାରୁଛି । କଟକରେ ବାସନ୍ତୀ, ଉଷା ଓ ମାଗନେଟିକ୍ ଥିଏଟର ପ୍ରଭୃତି କେତୋଟି ସୌଖୀନ କଳାକାର ଦଳ ଥିଲା ସିନା, ବ୍ୟବସାୟୀ ଦଳ ଗଢ଼ିଲେ ସ୍ବର୍ଗତ ବନମାଳୀ ପତି । ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରାୟ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରୁଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଥିଏଟରରେ କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ଅଭିନୀତ କରାଇବାକୁ ଜିଦି ଧରି ନାଟକ ଲେଖକ ଓ କଳାକାରଙ୍କୁ ସମୁତ୍ସାହିତ କଲେ ପତି ମହାଶୟ ।

ପୁରୀରେ ସେତେବେଳେ ରାଜକିଶୋରବୀରୁ ଆମ ପୁରୁଣା କବିଙ୍କ ରଚନା, ପୁରୁଣାଗୀତ, ଓଡ଼ିଶୀନାଟର ପରମ ଭକ୍ତ । ଜଗବନ୍ଧୁବୀରୁ ତତ୍ତ୍ୱପ । ପତିଙ୍କର ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ବେଶ୍ ସଦ୍‌ଭାବ ଥିଲା । ସେମାନେ ପତିଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ ।

ଏମାର ମଠର ତଦାନୀତନ ଗୁଣଗ୍ରାହକ, ଦାନଶୀଳ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ଗଦାଧର ରାମାନୁଜ ଦାସ, ପୁରୀ ମ୍ୟୁନିସିପାଲଟିର ହେଲ୍‌ଥ ଅଫିସର ଗଗନବୀରୁ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ପତିଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ, ଏପରି ଗୋଟିଏ ନାଟକ ଦଳ ଗଢ଼ିବାକୁ ।

ବଳଙ୍ଗାରେ ପ୍ରଥମେ ଏକ ଗୋଟିପୁଅ ଦଳ ଗଢ଼ି ପତି ଅରଡ଼ିଆ ପଦାର ବିଶିଷ୍ଟ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତଗୁରୁ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମହାପାତ୍ର ଓ ତାବଲାବାଦକ ହୃଷୀକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ରଖିଥିଲେ । ଶ୍ୟାମ, ଲୋକନାଥ ଓ ମଧୁ ଇତ୍ୟାଦି କେତେଜଣ ପିଲା ନୃତ୍ୟଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ନାମୀ ମଞ୍ଚକଳାକାର ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଣିଆ ପ୍ରଥମେ ଏହି ଦଳରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ତାଲିମ ପାଇଥିଲେ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକ ଭଦ୍ରଲୋକମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ପତି, ଗୋଟିପୁଅ ଦଳ, ଯାତ୍ରାଦଳ ଓ ଶେଷରେ ନାଟକ ଦଳ ଗଢ଼ି ତାହାକୁ ଭ୍ରାମ୍ୟମାଣ ବ୍ୟବସାୟୀ ଦଳରେ ପରିଣତ କଲେ ।

ପ୍ରାୟ ୧୯୧୬।୧୭ରେ ପତିଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଥିଏଟର କଟକର ବାସନ୍ତୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଅସ୍ଥାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ବାନ୍ଧି, ନାଟକମାନ ଖେଳି ବହୁ ମାନ ଅର୍ଜନ କଲେ । ପୁରୀର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ, ମଞ୍ଚକଳାକାର ଓ ନାଟ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀ ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱରର ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ବୃନ୍ଦାବନ ବିହାରୀ ଦାଶ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଥିଏଟର ଦଳର ମଞ୍ଚକଳା ସୁଚାରୁରୂପେ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ ।

ପତି ବଡ଼ ଓଡ଼ିଆପ୍ରେମୀ । କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକମାନ ସେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଉଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗତ ସୁପରିଚିତ ନାଟ୍ୟକାର ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର ଘୋଷ, ବହୁ ନାଟକ ରଚନାର ସୁଯୋଗ ଲାଭକଲେ ଏଇ ଥିଏଟର ଦଳ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତ ପତିଙ୍କ ହେତୁ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର (ପୁରୀ) ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଏହି ମଞ୍ଚଲାଗି ନାଟକ ରଚନା କଲେ ।

ମୋର ଯେତେଦୂର ମନେହୁଏ ୧୮୨୮ ସାଲ ମଇମାସ ୨୮ ତାରିଖ ଦିନ ପତିଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ବଳଙ୍ଗା ଗ୍ରାମର ଜଣେ ଦୁର୍ଗ୍ଗର ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ଗାଧୋଇ ଠାକୁର ଦର୍ଶନ ସାରି ଘରକୁ ଫେରିବାବେଳରେ ହତ୍ୟାକଲା ।

ବିଷ୍ଣୁ ବିବରଣୀ ମୁଁ ଏଠାରେ ଦେଉ ନାହିଁ । ପଡ଼ିକ କାଳ ହେବା ପରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଅଶ୍ୱିନୀବାରୁ ବନମାଳୀ ଆର୍ତ୍ତ ଥିଏଟର ନାମ ଦେଇ ଦଳକୁ ପରିଚାଳିତ କଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ସ୍ୱର୍ଗତ ମହେଶ୍ୱରୀ ରାୟ ସହଯୋଗ କରୁଥିଲେ ।

ମୋର ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ବାଙ୍କୀବଜାରରେ ପାଳବନ୍ଧା ଷ୍ଟେଜରେ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କଲାବେଳକୁ ବନମାଳୀ ଆର୍ତ୍ତ ଥିଏଟର ଦଳ କଟକରେ ଥିଲେ, ଅବସ୍ଥା ସେତେ ସୁଚ୍ଛଳ ନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ । ସେମାନେ ଚୌଧୁରୀବଜାରରୁ ମ୍ୟୁନିସିପାଲ୍ଟି ଯିବା ରାସ୍ତାକଡ଼ର ବାଆଁ ପଟେ ଗୋଟିଏ ଦୋତାଲା କୋଠାରେ ରହୁଥିଲେ । ଆମେ ରହିଥିଲୁଁ ବାଖରାବାଦ ଗଳି ଚଉଧୁରୀଙ୍କ ପକାରେ । ଭିଜ୍ଜାରପୁରର ସ୍ୱର୍ଗତ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଚୌଧୁରୀ ଜଣେ ବଡ଼ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକ । ତାବଲା ଓ ପଞ୍ଚବାଜ ବଜାନ୍ତି ସେ । ମୋର ସେ ଥିଲେ ଅକୃତ୍ରିମ ବନ୍ଧୁ ଓ ପ୍ରାୟ ମୋ ସହିତ ରହୁଥିଲେ । ମନେ ପଡୁଛି ରାମ (ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଣିଆ) ଆମ ବସାକୁ ବରାବର ଯା'ଆସ କରନ୍ତି । ସେ ମୋର ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଦୁଲୁ (ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଂ)କୁ 'ଫଗୁଆ ମେଘେ ଖେଲେଇ ସୁନା ଆଳିଟି' – କିଶୋରୀ ଚମ୍ପୂର ଗୀତ ସହିତ ନୃତ୍ୟ ଶିଖାଇଥିଲେ ।

ଯାଜପୁର :

ମାଘ ମାସ । ଯାଜପୁରରେ ସେତେବେଳେ ସବ୍‌ଡିଭିଜନାଲ୍ ଅଫିସର ଥିଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ କାର୍ତ୍ତିକଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର । ସେ ଆମ ଦଳକୁ ଯାଜପୁରର ସରସ୍ୱତୀ ପୂଜାରେ ଅଭିନୟ କରିବାକୁ ଡାକିଲେ । ଦଳ ସେଠାକୁ ଯିବା ଅବସରରେ ବନମାଳୀ ଆର୍ତ୍ତ ଥିଏଟର ପାର୍ଟି ଆମ ବାଙ୍କୀବଜାର ମଞ୍ଚରେ କେତେକ ରାତି ଅଭିନୟ ଦେବାଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲେ । ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଗଲା । ଲୋକେ ସେବେଳେରେ ଚମ୍ପୂ ଇତ୍ୟାଦି ନାଟକ ଦେଖୁଥାଆନ୍ତି ଏଇ ମଞ୍ଚରେ । ବନମାଳୀ ଆର୍ତ୍ତ ଦଳ ବିଶେଷ ଧନ ଅର୍ଜିପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଯାଜପୁରରେ ମୋ ଦଳ ଭାରି ଆଦର ପାଇଲା । ସେଠାରେ ସେତେବେଳେ ସ୍ୱର୍ଗତ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନବାରୁ (ଦାସ) ଥିଲେ ପୋଲିସ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର । ବହୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଛି ତାଙ୍କଠାରୁ । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ମୋର ଜଣେ ପିତୃସାପୁଅ ଭାଇ ଗୋପାଳ ମହାନ୍ତି ଯାଜପୁରରେ ଓଭରସିଅର ଥିଲେ । ମୁଁ ଯାଜପୁରରେ ଥିବା ଦିନଯାକ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୋଳା ଭୁଲି ପାରିବି ନାହିଁ ।

ବଡ଼ ମନେହେଲା ସ୍ୱର୍ଗତ କାମପାଳ ମିଶ୍ର, ନାଟ୍ୟରଥୀଙ୍କ ଆସ୍ଥାନ ଦେଖିବାକୁ । ପଣ୍ଡିତ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲି । କେଡ଼େ ଗୁଣୀ, କେଡ଼େ ପଣ୍ଡିତ, କେଡ଼େ ସ୍ନେହୀ ସେ ସତେ ! ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗସୁଖ ଛାଡ଼ି ଆସିବାକୁ ମନ ବଳୁ ନ ଥାଏ । ଭାବିଲି – ହଁ, ବଂଶର ଅଙ୍କୁର ତ ! କାହିଁକି ସେ ଏପରି ନିରାଡ଼ମ୍ବର, ନିରହଙ୍କାରୀ ଓ ଗୁଣବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବେ ? କଥାରେ ପରା ଅଛି – 'ଚାଟଘର ପୁଅ ଚାଟ' ।

ଭଦ୍ରଖ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ :

ଯାଜପୁରରୁ ଫେରି ଆମେ ଭଦ୍ରଖ ଗଲୁଁ । ବାରିପଦାଠାରୁ କାନ୍ତକବି ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର (ମୋ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ)ଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଅତି ଆତ୍ମୀୟତା ଜମି ଯାଇଥାଏ ବାରିପଦାଠାରୁ, ତାଙ୍କ କୋଠର ବାଆଁ ପଟରେ ଗୋଟିଏ ଆମ୍ବ ବଗିଚା ଭିତରେ ତାଙ୍କର କେତେ ବଖରା ଚାଳ ଘର ଥିଲା । ଆମେ ସେଇଠି ବସା କଲୁଁ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କ ସାନଭାଇ ଓ ସାନଭଉଣୀ ସତୀକାନ୍ତ ଓ କନକ (କନ) ସେତେବେଳକୁ ଜୀବିତ । ଭାଇ ବୋଲି କନ ସତେ କି ଆଦର କରେ ମୋତେ ! ତା' କଥା ଏବେବି ଅପାସୋରା ।

ଆଉ ଜଣେ ଥିଲେ, ଫାରୁ ମିଆଁ । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ । ଲୋକେ ଦିନା ତାଙ୍କୁ ଫାରୁ ମିଆଁ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି, ହେଲେ ତାଙ୍କ ଅସଲ ନାଆଁ ହେଲା - ହକିମ୍ ମହମ୍ମଦ୍ ଫାରୁକ୍, ସେ ଟିକିଏ ଔଷଧ୍ ମଉଷଧ୍ ଦିଆନିଆ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ହକିମ୍ ବୋଲାନ୍ତି । ଭାରି ସରସ ଲୋକ ସେ । ବଡ଼ ପରୋପକାରୀ, ସ୍ନେହୀ ଓ ସଜାତପ୍ରେମୀ ।

କନକ (କନ) ବଡ଼ ସ୍ନେହଶୀଳା । ମୋତେ ସେ ଭାଇଠୁ ବଳି ଆଦର କରେ । ଏତେ ଗୁଣର ଝିଅଟିକୁ ଦଇବ ବେଗେ ପାଖକୁ ନେଇଗଲା । ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କ ଆମ୍ବ ବଗିଚା ଭିତର ଘରରେ ଥିଲା ଦିନତକ, ଦିନେ ହେଲେ ସେ ଆମ ପାଖକୁ ଆସି ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝିବାକୁ ପାସୋରି ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ତା'ର ଏବେ ମୁଁ ସାଇତି ରଖୁଛି; ସ୍ମୃତିର ସେ ସାଥୀ ।

ପାଖରେ ଶାଳନ୍ଦୀ ନଈ । ଖରାଦିନେ ଶିରିଶିରି ପାଣି ବହୁଥାଏ । କୋଉଠି କେମିତି ମାତ୍ର ପାଣି ଆଶ୍ଚ୍ୟ ମାତ୍ର । ନିତି ଗାଧୁଆବେଳେ କାନି ଖୁଆଁରେ ଟିକିଟିକି ମୀନ ଧରା ହୁଏ ଧାରରୁ ।

ଭଦ୍ରଖ ଗୋଶାଳାର ବାହାର ହତାକୁ ଭଡ଼ା ନେଇ ଆମର ପେଣ୍ଡାଲ ବନ୍ଦା ହେଲା । ସେତେବେଳେ ଭଦ୍ରଖର ସବୁଠିଭିଜନାଲ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଆଆନ୍ତି ଦୁର୍ଗାବାବୁ (ସ୍ବର୍ଗତ ଦୁର୍ଗାଚରଣ ଦାସ) । ଏକଦା ସେ ଥିଲେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଇଂରାଜୀ ଅଧ୍ୟାପକ, ମୋର ଗୁରୁ ।

ପ୍ରଥମ ରାତିର ନାଟକ ସେ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲେ । ମୁଖ୍ୟ ଅତିଥି ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ଧରାଧରି କରି ଉଠାଇ ନିଅଆଣ କରାହେଉଥାଏ । ଭାଉଜ ତାଙ୍କ ସେବାରେ ଲାଗିଥାଆନ୍ତି । ଏତେ ଦୁଃଖରେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ବଡ଼ ରହସିଆ । ସବୁ କଥାରେ ତାଙ୍କର ହସକୌତୁକ । ଛାପାଖାନାଟିଏ କରିଥାଆନ୍ତି ସେ । ଆମ ହାଣ୍ଡବିଲ୍ ସେଇଠି ଛାପାଯାଏ । ତଗର, ପରିକଳ୍ପନା ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ଥାଏ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ପକା ଉପର ମହଲାର ଗୋଟିଏ ଘରେ ରହବସ କରନ୍ତି । ତା' ଆଗରେ ଅଳ୍ପ ଉଚ୍ଚ କାନ୍ଥଦିଆ ଖୋଲା

ଛାତ । ଆମର ଦିନେ ଛାଡ଼ି ଦିନେ ପ୍ଲେ ହୁଏ । ଫାଙ୍କା ଦିନଟି ସଞ୍ଜରୁ ଏଇଠି ଗାଉଣା ବାଜଣା ଚାଲେ । ଅନୁକୂଳ କରନ୍ତି ଏକାତରା ବଜାଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ — ‘ଦେ’ ମୋତେ ବାୟା କରି । ତା’ ସାଥୀରେ ତାଙ୍କ ଛଳ ଛଳ ଆଖିର ଲୁହ ଜଳେଇ ଆସେ । ତେବେକେ ମଧ୍ୟ ମୁହଁରେ ହସ ଲାଖିଥାଏ ତାଙ୍କର । ବୈଠକର ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ହେଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ ମନମୋହନ ସାବତ । ବେହେଲା ବଜାନ୍ତି ଜଗବନ୍ଧୁ ସାହୁ, ବେଳେବେଳେ ତାବଲା ମଧ୍ୟ ବଜାନ୍ତି ସେ । ବିଶିଷ୍ଟ ଶ୍ରୋତା ହେଲେ ଫାରୁମିଆଁ । ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶବେଳେ ବରାଦ ଦିଆଯାଏ ମୋତେ ‘ଶ୍ୟାମ ନଇଲେ ଘନ ରାତି’ ଗୀତଟି ଗାଇବାକୁ । ଅନେକବେଳରେ ଅପାସୋରା କବି ବାଞ୍ଛାନିଧି ଆସି ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେଇ ସ୍ୱଦେଶୀ ବା ଦେଶପ୍ରେମ ଗୀତ ସୁଲଳିତ କଣ୍ଠରେ ଗାଆନ୍ତି । ଆଉ ଜଣେ, ସେ ହେଲେ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କ ପକ୍ୱକା ଉପରେ ମୋ ସାଥରେ ତାବଲା ସଙ୍ଗୀତ କରନ୍ତି ସେ, ଦିନେ ଦିନେ ସଞ୍ଜରେ ଆସି ।

ମହତାବବାବୁ ତ ଚଉପିଠିଆ ଲୋକ । ସେତେବେଳକୁ ରାଜନୀତି ବେଶ୍ ସରଗରମ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଜଣେ ଆଗୁଆ କର୍ମୀ ମହତାବବାବୁ । କବି ବାଞ୍ଛାନିଧି ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଗୀତ ଲୋକଙ୍କ ରକ୍ତ ଉଷ୍ମମ କରି ଦେଉଥାଏ । ରାଜନୀତିରେ ଝାସ ଦେଇଥାନ୍ତି ଏମାନେ । ଟିକିଏ ସଞ୍ଜବେଳିଆ ମନ ବହଲେଇବାକୁ ଏଠିକି ଆସନ୍ତି, କେବେ କେବେ ଫୁରୁସଦ୍ ପାଇଲେ ଅବା ଫୁରୁସଦ୍ ସୃଷ୍ଟି କରି ।

ଦିନେ ମୋଗଲ ତାମସା ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲି ଫାରୁମିଆଁଙ୍କ ସାଥରେ । ମୁସଲମାନ ବା ମୋଗଲ ରାଜୁତି ଅମଳରୁ ଯାବତ୍ ସୃଷ୍ଟି ଭଦ୍ରଞ୍ଜରେ । ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାଷାରେ ଗୀତ, କିନ୍ତୁ ବୁଝି ହେଉଥାଏ ସବୁ । ଏଥି ସହିତ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ପୋଷାକ, ତଙ୍ଗରଙ୍ଗ, ଚାଲିଚଳଣିରେ ଅଭିନୟ କରୁଥାଆନ୍ତି, ମୋଗଲ ତାମସା କଳାକାରମାନେ । ଏଇଠି କଥା ପଢୁ ପଢୁ ଶୁଣିଲି ଯେ କେତେଜଣ ମୁସଲମାନ କଳାରସିକ ମିଶି ଆମ ଦେଖାଦେଖି ରାସ ଅଭିନୟ କରିବାକୁ ଜୋର୍‌ସୋର୍ ଆଖଡ଼ା ଚଳେଇଛନ୍ତି ।

ଆମେ ତ ପ୍ରାୟ ୨ ମାସ କାଳ ରହିଲୁଁ ଭଦ୍ରଞ୍ଜରେ । ଥରେ ଦୁର୍ଗାଚରଣବାବୁ ମୋତେ ଡକାଇ କହିଲେ ଗୋଶାଳାରେ ଆମର ଷ୍ଟେଜକୁ ଦିନକଲାଗି ମୁସଲମାନ ଟୋକାଦଳକୁ ଛାଡ଼ିଦେବାକୁ । ସେମାନେ କେତେଜଣ ଆସି ଦୁର୍ଗାବାବୁଙ୍କୁ ଘେରି ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ଯେ ସେମାନେ କଥଣ ଗୋଟେ ନାଟକ ଖେଳିବେ । ସିନ୍, ଆଲୁଅ ସମେତ ଷ୍ଟେଜ୍ ସେମାନେ ଚାହାନ୍ତି । ମୁଁ ରାଜି ହେଲି । ଦିନ ଠିକ୍ ହେଲା । ଦୁର୍ଗାଚରଣବାବୁ ସେଠିକି ଗଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କୁ ଧରାଧରି କରି ନେଲେ ସେମାନେ ।

ନାଟକ ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ଜଣେ ଷ୍ଟେଜକୁ ଆସି କହିଗଲେ ଯେ ସେମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର “କଳଙ୍କ ଭଞ୍ଜନ ଲାଟକ୍” (ନାଟକ) ଖେଳିବେ...

ପ୍ରଥମରୁ ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ହସ ମାଡ଼ିଲା ଆମକୁ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କଳଙ୍କ ଭଞ୍ଜନ ସିନା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର କଳଙ୍କ ଭଞ୍ଜନ କ'ଣ ? ଦୁର୍ଗାବାରୁ ସେତିକିବେଳୁ ଉଠିଯିବାକୁ ଡରଡର । ମୁଁ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ତାଙ୍କୁ ବଳାବଳି କରି ବସାଇଲୁଁ ।

ତ୍ରୟ ଉଠିଲା । ଗ୍ରାମପଥ ସିନ୍ଦ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତ ତ୍ରିଭଙ୍ଗ, ଛନ୍ଦା ଚରଣ । ତେଣୁ ମଞ୍ଚରେ ତ୍ରିଭଙ୍ଗ ଠାଣିରେ ବଂଶୀଧାରୀ ଗୋଟିଏ ଉଇଙ୍ଗସରୁ ଅନ୍ୟ ଉଇଙ୍ଗସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରପେକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଚାଲିଗଲେ, ଡେଇଁଲା ଗତିରେ । ଅନ୍ୟ କଡ଼ର ଉଇଙ୍ଗସରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଓ ଲଳିତା ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ କାନ୍ଦୁଥିଲେ । ଲଳିତା ଅଣ୍ଟାରେ ଖୋଷା ହୋଇଥିବା ରୁମାଲ କାଢ଼ି ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଶକେଇ କାନ୍ଦଣାର ଲୁହ ପୋଛୁଥାଆନ୍ତି । ତା'ପରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଗାଇଲେ ଗୀତ । ଅପୂର୍ବ ସେ ରଚନା ।

— ‘କାଳିଆ କୁଲୁ କଲେଙ୍କାରେ ସଞ୍ଜେଣୀ’ ଇତ୍ୟାଦି । ପଦେ ମନେ ଅଛି ମୋର ଯେ, କଥଣ ଆଉ ବେଶି କହିବି ? ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଦୁର୍ଗାବାରୁ ଉଠି ଚାଲିଗଲେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ଓ ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ବସି ରହି ହସି ହସି ଲେଖିରା କୋଡରା ହୋଇଗଲୁଁ ଦୁହେଁ । ଶେଷରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ପଚାରିବାରୁ କହିଲୁ — “ଭଲ ହୋଇଛି ।” ଏଭଳି ନାଟକ ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷ ଦେଖା ।

ଭଦ୍ରଖଠାରୁ ସୁକିନ୍ଦାର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇ ତିନିରାତି ପ୍ଲେ ପାଇଁ ଗଲୁଁ ସମସ୍ତେ ! ଆମ ସାଥରେ ଜଗବନ୍ଧୁ । ବେହେଲା ବଜାଇବାକୁ ଗଲେ ଜଗବନ୍ଧୁ, ମନମୋହନ ସାବତଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ । ବ୍ୟବହାର ଯେମିତି, ମଧୁର ହାତଟି ସେମିତି ମିଠା ।

ସୁକିନ୍ଦା :

ବଣମଲ୍ଲାର ବାସନା ଉଣା ନୁହେଁ । ହେଲେ ବହୁତ ଲୋକଙ୍କ ଆଖିରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ ସେ । ବାସ ଭାଳିଦିଏ ମଲୟର କାନିରେ । ଆମେ ବେଳେ ବେଳେ ସୁଗନ୍ଧ ମାତ୍ର ପାଉଁ । ସୁକିନ୍ଦାରେ ପହୁଛି ମୁଁ ସେଇକଥା ଦେଖୁଲି । ସୁକିନ୍ଦାର ଜମିଦାରଙ୍କୁ ରଜା ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମିଦାରମାନେ ରଜା ବୋଲାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସିଦ୍ଧି ବିଧିରେ ରାଜାରାଜୁଡ଼ା ଆଡ଼ୁଡ଼ା ବି ଥିଲା । ସୁକିନ୍ଦା ରାଜାଙ୍କର ଦେଖିବା ଥିଲେ ନୀଳମଣି ତାନ୍ଦ ଦେ । ପ୍ରୋଡ଼ ବ୍ୟକ୍ତି । ପୂରାସାର ଦେହ । ଶାନ୍ତ ଶିଷ୍ଟ । ଥରେ କେବେ କଟକରେ ଶଶିବାବୁ (ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ) ନୀଳମଣିବାବୁଙ୍କ କଥା କହୁଥିବାର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ନୀଳମଣିବାବୁ ତେର ବଡ଼ ମୋଠୁଁ । ଦେଖା କଲି । ହସି ହସି ଘର ଭିତରକୁ ହାତ ଧରି ନେଇଗଲେ । ସତେ ଯେମିତି କେତେ କାଳର ଚିହ୍ନାକଣା ! ସେ ମୋ ଖବର ସବୁ ରଖୁଛନ୍ତି । ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ ସେ । ଛୋଟ ବହି ଖଣ୍ଡି କେତେ ମଧ୍ୟ ଲେଖୁଛନ୍ତି ।

ନଅର ଆଗରେ ପେଣ୍ଡାଲ ବାନ୍ଧି ୩।୪ ରାତି ପ୍ଲେ ହେଲା । ରହଣି ପ୍ରାୟ ସାତ ଦିନ । ଦଳଙ୍କ ଖୁଆପିଆ ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ଖୁଆ ହେଲା ନାହିଁ । ସବୁଦିନ ନୀଳମଣିବାବୁଙ୍କ

ଘରେ ମୋର ଜଳଖିଆଠାରୁ ଖାଇବା ପିଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା । ନୂଆ ନୂଆ ରାନ୍ଧଣା । ତାଙ୍କ ଘର ମଞ୍ଜା ପଖାଳ ମନରୁ ଯାଇ ନାହିଁ ।

ଭଲରେ ଭଲରେ ଦଳକୁ ବିଦାବିଦି କରି ଦେଲେ ସୁକିନ୍ଦା ରାଜାସାହେବ । ବାହୁଡ଼ାଣୀ ଯାଜପୁର ରୋଡ଼ ଷ୍ଟେସନରେ ଥାକିଲୁଁ । ମୋର - ପାଠ ସଙ୍ଗୀତ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ରଙ୍କର ଲରି ଚାଲୁଥାଏ କେନ୍ଦୁଝର ଆଡ଼େ । ଯାଜପୁର ରୋଡ଼ରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅଫିସ ଘର ଥାଏ । ସେଇଠି ବସା କଲୁଁ । ଷ୍ଟେସନ ଆଗରେ ସଡ଼କ ଆରପଟେ ଗୋଟିଏ ଚାହା ଜଳଖିଆ ହୋଟେଲ । ତା'ପାଖକୁ ଲାଗି ଜଣେ ପାନ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କ ବସାଘର । ମଝିରେ ଛୋଟ ପଡ଼ିଆଟିଏ । ସେଇ ପଡ଼ିଆରେ ଅଖାପାଲ ଟାଣି ପେଣ୍ଡାଲ ବନ୍ଧା ହେଲା ।

ଜାଗାଟି ଅନ୍ୟ ଲୋକର ବୋଲି ମୋତେ ଜଣା ନ ଥିଲା । କେହି ମଧ୍ୟ ମୋତେ ସେ କଥା କହି ନ ଥିଲେ । ପେଣ୍ଡାଲ ବାନ୍ଧି ପ୍ଲେ ଦେବାବେଳକୁ ସେ ଲୋକଟି ଆସି ଗୋଳମାଳ କଲା । ବହୁତ ନେହେରା ହୋଇ ଭଡ଼ା ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ କହିଲି; କିନ୍ତୁ ସେ ଏକାଜିଦି ଧରିଲା ପେଣ୍ଡାଲ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ । ସେତେବେଳକୁ ଟିକଟ ବିକ୍ରି ସରିଥାଏ । ନିତାନ୍ତ ମୁଁ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲି ହେଲେ, ସେ ଲୋକ ନ ମାନିବାରୁ, ତାଙ୍କ ହାତେ ଯାହା ହେବ ତାହା କରନ୍ତୁ ବୋଲି କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲି । ଲୋକମାନେ ମୋ ପକ୍ଷ ଧରିଲେ । ପାନ ମହାଜନ ତାଙ୍କୁ କେତେ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଏକାଜିଦି ଧରି ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗାଆଁର ଥାନାକୁ ଗଲେ । ଏଣେ ମୋ ପ୍ଲେ ଚାଲିଲା । ଥାନାବାବୁମାନେ ଆସିବାବେଳକୁ ପ୍ଲେ ସରିଥାଏ । ମୋତେ ସେ ତାଙ୍କ ହାକିମି ଭାଷାରେ, 'କାଳୀ ପଟ୍ଟନାୟକ କୋଉଠି ? ଏଠି ଆ' ବୋଲି କହିଲେ । ମୁଁ ଏ ପ୍ରକାର ସମୋଧନ ଓ ତୁ ତା'ର ଅଭ୍ୟସ୍ତ ନୁହେଁ । ପେଣ୍ଡାଲରେ ଥିଲି - ଗଲି ନାହିଁ । ସେ ରାଗି "ଆଛା ଦେଖିବା କାଲି" ବୋଲି କହି ଚାଲିଗଲେ । ମୁଁ ଭୋରରେ ଯାଜପୁରକୁ ଲୋକ ପଠାଇଲି ଇନିସପେକ୍ଟର କ୍ଷେତ୍ରମୋହନବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖି ।

ପ୍ରାୟ ଦି'ପହର ବେଳକୁ ଏଣୁ ଥାନାରୁ ସେ ସବ୍‌ଇନସପେକ୍ଟର ପହୁଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ, ଯାଜପୁରରୁ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନବାବୁ ଜଣେ ଜମାଦାରଙ୍କୁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଦୁହଁଙ୍କର ଭେଟାଭେଟି ଆମ ବସାରେ । କଥଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା କେଜାଣି । ଥାନା ହାକିମଙ୍କର ଗଲାଗାତି ତେଜ ମଉଳିଯାଇ 'କବିଚନ୍ଦ୍ରକୁ' ଖୋଜିଲେ । ହସସୁସି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା । କହିଲେ ସେ - "ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି ଆପଣ ଆମ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀବାବୁ ବୋଲି । ଛାଡ଼ନ୍ତୁ, ଆଜି କି ପ୍ଲେ ହେବ । ଆମେ ପିଲାପିଲି ନେଇ ଆସିବୁ, ଜାଗା ରଖୁଥିବେ । ଆଣନ୍ତୁ ତା' ଜଳଖିଆ ।" ବିଚାରା ଜମି ମାଲିକର ତୋଡ଼ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଜାଗା ଭଡ଼ା ଦିଆନିଆ କଥା ପଚାରିଲି । ଆସି, ହସି ହସି ହାତ ଧରିଲେ, ଉପରଓଳି ଚାଉଳ, ତାଲି, ପନିପରିବା ଆମ ପାଇଁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପିଲାପିଲିଙ୍କ ପ୍ଲେ ଦେଖିବାକୁ ଡାକିଲି । ସବ୍‌ଇନସପେକ୍ଟର ତା' ଜଳଖିଆ ଖାଇସାରି ଫେରିଲେ । ରାତିକି ସମସ୍ତେ ପିଲାପିଲି ନେଇ ପ୍ଲେ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ମାନ ଅଭିମାନ ତୁଟିଗଲା । ପ୍ରାୟ ୧୦।୧୨ ଦିନ ରହିଲୁଁ ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଅନୁବାଦ :

ଯାଜପୁର ରୋଡ଼ରେ ଥିବାବେଳେ ମୋ କୀର୍ତ୍ତନର ଗୋଟାଏ ବିଶେଷ ଘଟଣା ଅପାସୋରୀ । ମୁଁ ପୂର୍ବରୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସ୍ଵର, ଛନ୍ଦ ଓ ତାଳାନୁସାରି ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରୁଥିଲି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ବରାବର ତାଗିଦା କରୁଥିଲେ । ଯାଜପୁର ରୋଡ଼ରେ ହିଁ ତା'ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟିଲା ତା ୧୧ । ୫ । ୩୩ ରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟା ଘ ୬ । ୩୩ ମିନିଟ୍‌ରେ ।

କେନ୍ଦୁଝର :

ଏଇଠି କେନ୍ଦୁଝର ଯିବାକୁ ଡକରା ପାଇଲୁଁ । ଚକ୍ରଧରବାବୁଙ୍କ ଲରୀରେ ଗଲୁଁ କେନ୍ଦୁଝର । କୁବ ଘରେ ପ୍ଲେ ହେଲା । ରାଜା ବଡ଼ ଭକ୍ତିମାନ୍ । ରୋଜ ନଅର ହତାର ଛୋଟ ମନ୍ଦିରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କ ଚରଣରେ ସଞ୍ଜ ସକାଳେ ବନ୍ଦନା କରନ୍ତି । ଗୁଣୀ, ଗାୟକ ଓ କବିମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଆଦର କରି ସମୁସ୍ଥାସ୍ଥିତ କରନ୍ତି ।

ପଣ୍ଡିତ ବାନାୟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସେଠା ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକ । ରାଜାସାହେବ ଓ ଛୋଟରାୟ ତାଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଦର ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ରାଜା ବଡ଼ ନାଟକ ପ୍ରିୟ । ମୋର ସହପାଠୀ ସୁପରିଚିତ କଳାକାର ଓ ନାଟ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ବଳାଇ ବାନାର୍ଜୀ କେନ୍ଦୁଝରରେ ଥିଲେ, ଏହି ସମୟରେ । କେନ୍ଦୁଝରରେ ଚାରି ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ସିଂହଭୂମି ସୀମା ଚମ୍ପୂଆ ଯାଇ ସେଠାରେ ସୁଖ୍ୟାତିର ସହ ୫ ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଇ ଫେରିଲୁଁ ଆନନ୍ଦପୁର । ପୁଣି ଚକ୍ରଧରବାବୁଙ୍କ ଲରୀ ଅର୍ପଣରେ ରହି ସେଠାରେ କେତେକ ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ସାରି କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲୁଁ ।

ମଉସାକ ଆଶୀର୍ବାଦ :

ଏଥର କଟକ ଫେରି ପ୍ରହରାଜ ମଉସାକ ବାହାର ଘରେ ରହିଲୁଁ । ସେଇ ଘର ଆଗରେ ପକ୍କା ପେଣ୍ଡାଲ ଚଉତରା ଗଡ଼ା ହେଲା । ପଡ଼ିଆଟି ହେଲା ଅତିଚୋରିୟମ୍ । ବହୁଦିନ ଧରି ପ୍ଲେ ଚାଲିଲା । ଆଠଗଡ଼ ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାଧାନାଥ ବର୍ମା (ବେବର୍ତ୍ତା ପଟ୍ଟନାୟକ) ବହୁତବାର ଆସନ୍ତି ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ଘରକୁ । ଭାଷାକୋଷ କାମ ଖୁବ୍ ଜୋରୁସୋରରେ ଚାଲିଥାଏ । ରାଜାମାନେ ଦାନ କରୁଥାଆନ୍ତି - ଅଳ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ । କୁଳମଣି ପଣ୍ଡିତେ, କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କରେ ଓ ସ୍ଵର୍ଗତ ବିଜୟ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ରୋଜ ଆସି ୪-୫ ଘଣ୍ଟା କାଳ ଭାଷାକୋଷର କାମ କରୁଥାଆନ୍ତି । ମଉସାକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ୍ରମେ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟହ କିଛି କିଛି ଭାଷାକୋଷର କାମ କରେ । ଛପା ହେଉଥାଏ ସ୍ଵର୍ଗତ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଛାପାଖାନାରେ । ଭିଜାରପୁରର ପଦ୍ମଚରଣ ଦାଶେ ନିତି ପୁସ୍ତକ ନିଆଆଣ କରନ୍ତି । ସେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେସରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ ।

ବଡ଼ି ପାହାଡ଼ାରୁ ଉଠି ଦାନ୍ତଘଷା, ବାହାରପାଣି ଇତ୍ୟାଦି ସାରି ପହିଲେ ମୁଁ ଯାଇଁ ମଉସାଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିବାଟା ଦୈନିକ ନୀତି ମୋର ଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ଗାଧୁଆ ସରିଥାଏ ।

ପଦ୍ମଚରଣବାବୁ ଏତେବେଳକୁ ଆସିଯାଆନ୍ତି ଓ ପୁଅ ନିଅନ୍ତି । ପଦ୍ମଚରଣବାବୁଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇନା ଉଗ୍ରସେନ ପଣ୍ଡିତେ ଆଗେ ଇନିସ୍ପେକ୍ଟିଂ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ବାଙ୍କିରେ, ମୋ ପଡ଼ିବାବେଳେ । ବାପା ତାଙ୍କୁ ଭାରି ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଗଣ୍ଡକୁ ନ ଯାଉଥିବା ଦିନତକ ପଣ୍ଡିତେ ରୋଜ ଆମ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ଆମ ପୁରୁଣା-ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ । ଭିଜ୍ଜାରପୁର ସେତେବେଳେ ସଙ୍ଗାତ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଚର୍ଚ୍ଚାଞ୍ଚଳି ଥିଲା । ପଣ୍ଡିତେ ତ ସେଇ ଗାଆଁର । ତାଙ୍କର ଏ ଦିଗକୁ ଆଦର ଥାଏ । ମୋ ବୋଉ ପୁରୁଣା ଗୀତ, ଛାନ୍ଦର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହୀ । ଦୁହଁଙ୍କର ଚର୍ଚ୍ଚା ଚାଲେ । ଉଗ୍ରସେନ ପଣ୍ଡିତେ ଆମ ଘରର କୁଟୁମ୍ବ ଭଳି ଚଳନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କେବେ ବୋଲି ଡାକେ । ପଦ୍ମଚରଣ ଦାଣେ ବା ମୋର ପଦକେଇ ମୋତେ ବଡ଼ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ପ୍ରତି ନାଟକର ସେ ଅବଶ୍ୟ ଦର୍ଶକ ।

ଆଠଗଡ଼ ରାଜାସାହେବ ମୋ ନାଟକର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସମାଦରକାରୀ । ଥରେ ଅଧେ ରାଣୀସାହେବା ମଧ୍ୟ ଆସି ଫ୍ଲେ ଦେଖି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ପୁରସ୍କାର ଦେଇ ଯାଆନ୍ତି । ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କୁ ସେ ପିତୃତୁଲ୍ୟ ମାନ୍ୟ କରନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ଆଠଗଡ଼ ବଣରୁ ମିରିଗ, ସମ୍ବର ମାରି ଆମ ପାଇଁ ପଠାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ଦଳରେ ସେତେବେଳେ ଥିଲେ ଦୁଲ୍ଲୁ (ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ), ଟୀମା (ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସ) ଗୋବିନ୍ଦ, ପୁନା, ଯମୁନା, ବାଉରିଆ, ବାଞ୍ଛା ପ୍ରଭୃତି ପିଲାଏ । ସ୍ବର୍ଗତ କାହ୍ନାଇଁ ଥିଲା ଖୋଳ, ପଖବାଜ ଓ ତାବଲା ବାଦକ । ଅତି ସୁଖ୍ୟାତି ଘେନି ଫ୍ଲେ ଚାଲିଥାଏ । ଏଇଠି ଗୋଟିଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । କଟକରେ ସେତେବେଳେ ନାଟକମାନ ରାତିଏ ଦି'ରାତି ମାତ୍ର ଚାଲୁଥାଏ । ଏସବୁ କେବଳ ଆର୍ମେଚର୍ (Armecher) ଦଳର ଫ୍ଲେ । ବଳଙ୍ଗା ଦଳ ବାସନ୍ତୀ ପେଣ୍ଡାଲରେ ଅଶ୍ବିନୀବାସୁଙ୍କ କୋଣାର୍କ ନାଟକ ଲାଗି ଲାଗି ତିନିରାତି ଫ୍ଲେ ଦେଇ ଚହଳ ପକାଇ ଦେଇଥିଲେ ସେତେବେଳେ । ଏ ନାଟକରେ ବଲାଈ ବାନାର୍ଜୀ, ବିଶୁ ମହାରଣା ଅଂଶ ନେଇ ଖୁବ୍ ନାମ କମାଇଥିଲେ । କାଶୀନାଥ ସାହୁ ଧରମାଂଶରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ।

ମୁଁ ମୋ ନାଟକ ଅଭିନୟ ଶନିବାର ଓ ରବିବାର ଦିନ ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲି । ଏହା ପୁଣି ଦୁଇଟି ନାଟକ । ଏଇଠି ସେ ରାତି ବଦଳାଇ ଦେଇ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବେ ସପ୍ତାହକେ ଏକା ଫ୍ଲେ ଚାରି ପାଞ୍ଚରାତି ଦେଲି, ବେଶ୍ ଚାଲିଲା ।

ନିମଗଡ଼଼ି ପାଖ କୁମା ମସଜିଦ୍ କଡ଼ରେ ସ୍ବର୍ଗତ ଅଜିଜ୍ଜୁଲ୍ଲା ବା ଅକୁମିଆଁଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଘଣ୍ଟା ଦୋକାନ ଥାଏ । ସେ ଭଲ ଘଣ୍ଟା ମରାମତି କାରିଗର । ତାଙ୍କ ପୁଅ ଜିଆଉଲ୍ଲା ଫଟୋ ଉଠାଉଥାନ୍ତି । ମୋ ଦଳର କେତେକ ଦୃଶ୍ୟର ଫଟୋ ସେ ମନକୁମାନ

ଆସି ଆଗ୍ରହରେ ଉଠାଇଲେ । ଅଳ୍ପମିଆଁସାହେବ ପ୍ଲେ ବେଳେ ଆସି ଖୁବ୍ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଶଶୀବାବୁ (ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ) ନିତି ସକାଳେ ପ୍ରାୟ ଆସନ୍ତି ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କ ଘରକୁ । ତାଙ୍କ ଛତା ଉପରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଧଳାକନା ପଡ଼ିଥାଏ । ଛତା ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପକେଟ ବା ମୁଣି ଥାଏ । ତା' ଭିତରେ ଗୁଡ଼ିଏ ପୁଡ଼ିଆରେ ଶଶୀବାବୁଙ୍କର ଦାନ୍ତଘଷା ଗୁଣ୍ଡ ଥାଏ । ସେ ସୁସ୍ଥ ନୁହନ୍ତି, ପେଟ ବେମାରି ତାଙ୍କର; ତେଣୁ ଏ ପୁଡ଼ିଆରେ ଔଷଧ ଗୁଣ୍ଡଥାଏ ଓ ବହୁବାର ସେ ଦାନ୍ତ ଘଷନ୍ତି । ମଉସାଙ୍କ ଘରେ ସେ ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରକେ ଲୋଟାଏ ପାଣି ଅଣା ହୁଏ । ଦାନ୍ତ ଘଷି ସାରିଲେ କିଛି ଖୁସିମିସ୍ ଆଣି ମଉସା ରୋଜ ଦିଅନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ । ସେଇଠୁ ନାନା କଥାବାର୍ତ୍ତା ପଡ଼େ । ମୁଁ ତ ମଉସାଙ୍କ ଦାନ୍ତପଟ ଘରେ ଥାଏ । ଶଶୀବାବୁ ମଉସାଙ୍କ ପାଖରୁ ଆସି ମୋ ସହିତ ସଙ୍ଗାତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରନ୍ତି । ଭାରି ସୁଖ ପାଉଥିଲେ ମୋତେ ଓ ମୋ ଦଳକୁ ସେ । ମୁଁ ସକାଳଠିକି ପିଲାଙ୍କୁ ଗଳା ସଧାଏ, ଗୀତ ଶିଖାଏ ନାଚ ବତାଏ ଆଉ ପାର୍ଟ ଦେଖେ । ଶଶୀବାବୁ ବସି ରିହସାଲ ଦେଖନ୍ତି ଅଧିକାଂଶ ଦିନ ।

ଦେଖୁଲି, ସପ୍ତାହକେ ଚାରି ପାଞ୍ଚଦିନ ଏକା ପ୍ଲେ ଦେବାରେ ମଧ୍ୟ ଟିକେଟ ବିକ୍ରି ମନ୍ଦ ହେଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ ସାହସ ଟିକିଏ ବଢ଼ିଲା ।

ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର :

ଶଶୀବାବୁ ପୁରୁଣା କବିଙ୍କ ଗୀତକୁ ବଡ଼ ଆଦର କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପୁରୁଣା ଗୀତ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଦେଖୁ ମୋ ମନ ତହିଁକି ସୋରେଇଲା, ପୁରୁଣା କବିମାନଙ୍କ ଗୀତ ଖଞ୍ଜି ଖଣ୍ଡିଏ ରାସ ବହି ଲେଖିବାକୁ । ସେଇଠୁ ସଙ୍ଗାତ ସାଗର ଓ ସେତେବେଳର ପୁରୁଣା ଛପା ହୋଇଥିବା ଅଜିର୍ ମହମ୍ମଦ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ସଙ୍ଗାତ ବହିମାନ ଦିନାକେତେ ଆଡ଼େଇ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ଲେଖୁଲି । ନାଆଁ ରଖୁଲି 'ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର' । ବଚନିକା ଯୋଗାଡ଼ି ପୁରୁଣା କବିମାନଙ୍କ ଗୀତ ଖଞ୍ଜି ପିଲାଙ୍କୁ ଶିଖାଇଲି । ଯେ ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଭିଆଣ କଲି ରାସଦଳରେ ।

ଆଗରୁ ମୋ ଦଳର ପିଲାଏ ତ ଏଭଳି ପୁରୁଣା ଓଡ଼ିଶୀ ସ୍ଵର ଗୀତ ଗାଇବାରେ ଟିକିଏ ଅଭ୍ୟାସ୍ଥ ଥିଲେ । ଅଳ୍ପ ଦିନକେଇତାର ରିହସାଲରେ ନାଟକଟି ଉତ୍ତରିଗଲା । ଶଶୀବାବୁ, ବିଚ୍ଛନ୍ଦବାବୁ ଓ ମଉସାଙ୍କୁ ରିହସାଲ ଦେଖାଇଲି । ପଦକେଇ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଲେ । ସମସ୍ତେ ପସନ୍ଦ କଲେ । ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନାଟକ ଉଦ୍ଘାଟିତ ହେଲା । ଲୋକେ ଏ ପୁରୁଣା ଗୀତ ଖଞ୍ଜା ଧରଣକୁ ବଡ଼ ଆଦର କଲେ । ଲାଗେ ଲାଗେ ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ସପ୍ତାହ କାଳ ଚାଲିଲା ।

କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ରୂପ ବଦଳାଇବାକୁ ମନ ହେଲା । ମୁଁ କିଶୋରୀ ଚମ୍ପୂର ଗୀତଠାରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚଉତିଶା (କ କ ଠାରୁ କ୍ଷ) ନିୟମ ରଖି ଚମ୍ପୂ ନାଟକ ଲେଖିଥିଲି । ଗୋଟିଏ କଥା ମନକୁ ଆସିଲା ଏତେଦିନ ପରେ ।

ଚମ୍ପୂର ଦୂଆ କନ୍ଧନା :

ଦେଖୁଲି ଯଦିଓ ଶ୍ରୀମତୀ ବଂଶୀଧୁନି ଶ୍ରବଣ ଓ କେଳି କଦମ୍ବ ଲତାର କୋଳରେ ଶ୍ୟାମ ରୂପ ଦେଖି, ମିଳନ ମନାସି ପ୍ରିୟସଖୀ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି — ‘କି ହେଲାରେ କହିତ ନୁହଇ ଭାରତିରେ’ — ଇତ୍ୟାଦି’ ମୋହନ କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଆଗରୁ ଦେଖିଛନ୍ତି । ଗୋପ ଦାଣ୍ଡରେ କେତେଜଣ ବ୍ରଜ ଶିଶୁ ଥିଲେ ନିଜ ପୁରୁ ଆସୁଥିଲି ଖେଳାଇ ସମଜ, ଏବଂ ଏଇ ଗଲାବେଳେ ‘ଜମ୍ବୀରାତି ମଣି ଗିରୀନ୍ଦ୍ରକୁ ଜିଣିବାର ପୁରେ ହେଲା ମୋ ନିଜର ଏକଥା ଜଣାଇଛନ୍ତି ଲଳିତାଙ୍କୁ ।

ମନେହେଲା ଉଚିତ ହେବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ଦର୍ଶନବେଳରୁ ନାଟକ ଲେଖିବି । ତେଣୁ ଗୋଧନ ବାହୁଡ଼ାବେଳେ ‘ନେଲିମେଘେ’ ଏ କି ଛବି ସତେ’ ଗୀତରୁ ନାଟକ ରଚନା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ଏ ବିଷୟରେ ପରାମର୍ଶ କରି ତାଙ୍କ ମତ ଲୋଡ଼ିଲି । ସେ ଭାବିଚିନ୍ତି ମୋ ସହିତ ସହମତ ହେଲେ ।

୧୯୩୨ରେ ଚମ୍ପୂ ନାଟକ ଦୂଆ ରୂପ ଧରିଲା । ଏତେବେଳକୁ ପୁନା-ରାଧା, ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ-ଲଳିତା, ଟୀମା-ମଧୁମାଳା, ଗୋବିନ୍ଦ-କୃଷ୍ଣ ଓ ବାଞ୍ଛା-ସଖୀ ଇତ୍ୟାଦି ଆଉ ଆଉ ମାନେ ନାଟକରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ଅଭିନୟ ସବୁରି ପସନ୍ଦ ହେଲା । ପଦକକେଇ ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେସରେ ଥାଆନ୍ତି । ସେ ବହି ଖଣ୍ଡି ଛାପିବାକୁ କହିଲେ ଏବଂ ଛାପିଲେ ମଧ୍ୟ । ବହି କେତେ ମଧ୍ୟ ବିକ୍ରି ହେଉଥାଏ ଷ୍ଟେଜରେ । ମାତ୍ର କେତେ ଗଲା, କେତେ ରହିଲା, ତାହା ପ୍ରକାଶକ ପଦ୍ମଚରଣ ଦାଶେ-ଓରଫ ପଦକକେଇଙ୍କ ମାଲୁମ । ବହିଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା — ଏତେକେ ମୁଁ ଖୁସି ।

ସତ୍ୟବାଦୀର କେଶବ ମହାପାତ୍ର ମଝି ମଝିରେ ଆମ ପାଖକୁ ଯା’ଆସ କରୁଥାଆନ୍ତି, ଗୋପାଳଙ୍କ ଚରଣ ତୁଳସୀ ଆଉ ପ୍ରସାଦ ନେଇ । ତାଙ୍କର ଆଗପରି ସେଇ ସ୍ନେହ ମମତା ଅତୁଟ ରହିଥାଏ । ଅଁଳା ନବମୀବେଳକୁ ମୋର ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ସତ୍ୟବାଦୀ ଯାଇ ତିନିରାତି ଅଭିନୟ ଦେବାଟା ମୁକର ।

ସତ୍ୟବାଦୀର ଆଉ ଜଣେ ‘ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରଭା’ର ଲେଖକ ସଙ୍ଗୀତକାରଙ୍କ ସହ ଦେଖାହେଲା । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଦୟାନିଧି ତ୍ରିପାଠୀ, ଘର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁର । ସେ ସେତାର ଓ ତାବଲା ବଜାନ୍ତି । ଭଲ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମର୍ଦ୍ଦଳ ହାତ, ତାଳ କାଳ ମାନଦିଆ ରୀତି ଭାରି ସୁନ୍ଦର । ସେ ଏତେବେଳେ ରଣପୁରରେ ରାଜାଙ୍କ ସଭାରେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଭାବରେ ଥାଆନ୍ତି । ଛୁଟି ନେଇ ଗାଆଁକୁ ଆସିଥିଲେ । ଏଇ ତ୍ରିପାଠୀ ‘ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା’ ସେ ଲେଖୁଥିଲେ ସିନା, ସାକ୍ଷାତ୍ କିନ୍ତୁ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ବାସନା ବାରି ବାରି ମୋ

ପାଖକୁ ଆସିଲେ । ଦିନେ ଅଧେ ମୋ ଦଳରେ ମଧ୍ୟ ବଜାବଜି କଲେ । ଆଉ ଜଣେ ବହୁ ମିଳିଲେ । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ରାଧାଶ୍ୟାମ ଦାସ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକ :

କେଶବ ମହାପାତ୍ର ଦିନେ କହିଲେ ବେଲେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ର ଓ ତାଙ୍କ ଝିଅ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କଥା । ସେ ମୋତେ ଅନେକ ଦିନ ତଳେ ଏ ଇତିହାସ କହିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ବିଷୟବସ୍ତୁ ଘେନି ନାଟକଟିଏ ଲେଖିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ସତ୍ୟବାଦୀର ଆଉ କେତେ ଜଣ ମଧ୍ୟ ଏ କଥାରେ ସାଏ ଦେଲେ । ମୁଁ ତ ସବୁକାଳେ ଗୋଟାଏ ଆଶୀର୍ବାଦ — ଭିଖାରୀ । ସେଦିନ ସଞ୍ଜରେ ଦିଅଁଙ୍କୁ ଫୁଲ ଚଢ଼ାଇ ମନେ ମନେ ଅନୁମତି ଭିକ୍ଷା କଲି । ଫୁଲ ଖସିଲା । ଆନନ୍ଦରେ ଉଛୁଳି ଉଠିଲା ମନ । କେଶବ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକ ଲେଖିବାକୁ ହୁକୁମ ପାଇଲି ବୋଲି ଜଣାଇ, ସେଇଠି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି, ସେଇ ରାତିରେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକରେ ମୁଁ ଲେଖାର ବାଟ ବଦଳାଇଲି । ଆଜିଯାଏ ତାହା ଲେଖୁଥିଲି, ସେଥିରେ ବଚନିକା ଗଦ୍ୟରେ ଲେଖୁଥିଲି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକରେ ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ଆହୁରି ଉଣା କରିଦେଲି । ନାଟକଟି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ଲେଖିଲି । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର କହିଲେ ୮ + ୬ ଅକ୍ଷରରେ ଯଦି ବା ବିରାମ ସ୍ଥଳ ଜଗି ଲେଖାହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତି ଧାଡ଼ି ୧୪ ଅକ୍ଷରିଆ । ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷରରେ ଚଉଦ ଅକ୍ଷରିଆ ଧାଡ଼ି ହେବାର ଧରାବନ୍ଧା ନିୟମ ନୁହେଁ । ଏହା ବାକ୍ୟ ଓ ବିଷୟ ଅନୁସାରେ ଲେଖା ହୁଏ । ଆଜିକାଲି ଗଦ୍ୟ କବିତା ବୋଲି ଯାହାକୁ କହୁଛନ୍ତି ଏହା ପ୍ରାୟ ସେଇଭଳି । ମୋର ଏ ଲେଖାର କାଳ ପ୍ରାୟ ୧୯୩୬ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ପ୍ରତି ସକାଶ ରହିଥାଏ — ସେଇଟି ହେଲା କଥା କହିବାର ଛନ୍ଦ — ପ୍ରକାଶ ମାଧୁରୀ ଆଉ ଲେଖା ଅବୋଧ ବା ଦୁର୍ବୋଧ ହେବ ନାହିଁ । ଏଇ ହେଲା ମୋ ନାଟକ ଲେଖାର ଜଗାରଣା ଧାରା ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀନାଟକ ଏଇ ରାତିରେ ଲେଖା ସରିଗଲା କଟକରେ । ଅଭିନୀତ ହେଲା ଭାଷାକୋଷ ଗଳିର ମୋର ସେଇ ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କ ବାହାରପଟ ପଡ଼ିଆ ଭିତରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ପକ୍କା ଚଉତରା ପେଣ୍ଡାଲରେ । ଏବେ ବି ସେ ଚଉତରାଟି ଖାଇ ସେ ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି ମନରେ ଜଗାଇଦିଏ । ତା' ଉପରେ ଟିଣ ଛପର ହୋଇଛି — ଏତିକି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟୁଛି ।

ଆଠଗଡ଼ ରଜା ଶ୍ରୀରାଧାନାଥ ବେବର୍ତ୍ତୀ ପଞ୍ଚନାୟକ ବା ରାଧାନାଥ ବର୍ମା ପ୍ରଥମ ରାତି ଅଭିନୟ ଦିନ ଆସିଥାନ୍ତି । ଶଶୀବାବୁ ତ ଅବଶ୍ୟ ଆସି ଆଶୀର୍ବାଦ କରିବେ । ଆଉ ଜଣେ ମୋର ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ ଦେଶ-ଜାତି-ପ୍ରାଣ ସ୍ୱର୍ଗତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କୁ ଡାକିଥାଏ । ପ୍ରହରାଜ ମଉସା ସଞ୍ଜ ସାତଟାରୁ ଶୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ସେ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ କୁହାବୋଲା କରି ବସାଇଥାଏ ।

ଛାତି ଧଡ଼ଧଡ଼ ହେଉଥାଏ । ଯେ ଏକ ନୂଆ ଧରଣର ଲେଖା । କ'ଣ କେମିତି ହେବ, ଦେଖଣାହାରିଏ ସପନ୍ନ କରିବେ କି ନାହିଁ — ଏହିପରି ନାନା ଚିନ୍ତା । ସେଥିରେ ପୁଣି ଟୀମା (ଦାନବହୁ ଦାସ) ଯେ ବରାବର ମଧୁମଙ୍ଗଳ ଅଂଶ ନେଇ ଆସିଛି, କମିକ୍ ଅଭିନେତା ରୂପେ ନାଆଁ କମାଇଛି, ତାକୁ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭୂମିକାରେ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥାଏ । ସବୁ ନୂଆ କଥାର ଭିଆଣ କରିବାକୁ ସଠାଠୁ କାହିଁକି ମନହେଲା ଏଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକରେ ।

ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦେଖି ଲୋକେ ବାହାବା ଦେଲେ । ତିନିରାତି ଚଳାଇ ମୋ ପୁରୁଣା ନାଟକମାନ ଅଭିନୀତ କରାଇଲି । ଲୋକେ କିନ୍ତୁ ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ’ ନାଟକକୁ ଚାହିଦା କଲେ । ତେଣୁ ମଝି ମଝିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥାଏ ।

ଏଇ ସମୟରେ ଆଠଗଡ଼ ରଜା ଡାକିଲେ ତାଙ୍କ ଗଡ଼କୁ ଯିବାଲାଗି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଛାମୁ ମଣ୍ଡପରେ ସିନ୍ ଟଙ୍ଗାଇ ପ୍ଲେ ଦିଆଗଲା । ରାଜା ଓ ରାଣୀ ଉଭୟେ କଳାର ଆଦର କରନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ମିଶ୍ର ଆଆନ୍ତି ରାଜାଙ୍କ ଦେଖାନ । ରାଜା ଦେବୀ ଭକ୍ତ । ଗଡ଼ ବାହାରର ଗୋଟିଏ ଦେବୀ ମନ୍ଦିରକୁ ସେ ଦର୍ଶନ ପୂଜା କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ।

ଦିନେ ଦିନେ ରାତିରେ ମିରିଗ, ସିଙ୍ଗାଳ ପ୍ରଭୃତି ଶିକାର କରିବାକୁ ମୋତେ ସାଥରେ ନେଇଯାଆନ୍ତି । କ୍ରମେ ଭାବଲାଭ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ିଗଲା ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ । ମୋର ଯେମିତି ମନହେଲା ଏ ଭାବଲାଭ ଦେଖି ଆଠଗଡ଼ର କେହି କେମିତି ଟିକିଏ ଈର୍ଷା କଲେ । ସେ ଗନ୍ଧ ବାରି, ମୁଁ କେତେଦିନ ପରେ ବିଦାୟ ନେବାର ଚେଷ୍ଟାକଲି ।

ଡିସେମ୍ବର ମାସ । ବଡ଼ଦିନକୁ ଓଡ଼ିଶାର କେତେ କେତେ ରାଜା, ମହାରାଜା ବରାବର କଲିକତା ଯାଆନ୍ତି । ସେଠି ପ୍ୟାରେଡ଼ ଦେଖନ୍ତି, ମଉଜ ମଙ୍ଗଲିସ୍ କରନ୍ତି । ଲାଟଙ୍କ ସଭାରେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି । ବଡ଼ଦିନଟା ବଡ଼ ମଉଜରେ କଟାନ୍ତି । ଆଠଗଡ଼ ରଜା ମୋତେ ଆଉ ଟୀମାକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ କଲିକତା ଗଲେ । ଜାନୁୟାରୀ ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ଫେରିଲୁଁ । ଦଳ ଥାଏ ଆଠଗଡ଼ । ପୁଣି ୨ । ୩ ରାତି ଅଭିନୟ ପରେ କଟକ ଆସି ଆଜିଉଲ୍ଲାଙ୍କ ଘର ପାଖେ ଗୋଟିଏ ପକ୍କା ଘର ଭଡ଼ାନେଇ ରହିଲୁଁ । ପୁଣି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଭଡ଼ା ୫ ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ଦେଇ ଅଭିନୟ ଚାଲିଲା ।

ରଜାଆଖି :

ଶିଶିବାବୁ ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନ (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ)ର ସମ୍ପାଦକ ଭାବେ, ସବୁକଥା ବୁଝାବୁଝି କରୁଥାଆନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ପିଅନ ‘ଧଡ଼ି’ ହାତରେ ଭଡ଼ା ଦିଆ ହେଉଥାଏ । ଧଡ଼ି ଭାରି ବିନୟୀ, ସରଳ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ । ଲାଲବାଗ ଦେହୁଡ଼ିର ଫକିର ରାମ ଥାଆନ୍ତି ଆମ ପ୍ରଧାନ ଗେଜ୍ କିପର୍ । ସେ ବେଶ୍ ଚାଣୁଆ ଲୋକ । ଥରେ ଲାଲବାଗ ଥାନାର ଜଣେ ପୁଲିସ୍ ସବ୍‌ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପୁଲିସିଆ ରଜା ଆଖି ଦେଖାଇ ବିନା

ପାସ ବା ଟିକେଟରେ ଥିଏଟର ଦେଖି ଆସିବାକୁ ଗେଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଫକିର ଟିକେଟ ମାଗନ୍ତେ ତାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାବେ ଗାଳି ଓ ଧମକ ଦେଲେ । ଫକିର କିନ୍ତୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ନାହିଁ ତାକୁ । ପୁଲିସ୍‌ବାରୁ ରାଗି ଫେରିଗଲେ । ଫକିର ମୋତେ ଷ୍ଟେଜରେ ଆସି ଏକଥା କହିଲେ । ‘ହଉ ଦେଖିବା, ତୁମେ ତୁମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଛ । ତାଙ୍କର ଆସିବାର ଥିଲେ, ମୋତେ ଖବର ଦେଇଥାନ୍ତେ, ମୁଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥାନ୍ତି’ ବୋଲି କହି ଫକିରଙ୍କୁ ବିଦାୟ କଲି ।

ତହିଁ ପରଦିନ ଅଭିନୟ ଲାଗି ମୁଁ କରିଥିବା ପୁଲିସ୍ ଲାଇସେନ୍ସ ସହିତ ଲାଲବାଗ ଆନାକୁ ଯିବାକୁ ସେଇ ସବ୍‌ଜନିସ୍‌ପେକ୍ଟର ଜଣେ ସିପାହି ହାତେ ଡକାଇ ପଠାଇଲେ । ଯିବି ବୋଲି କହି ସିପାହିକୁ ବିଦାୟ କରିଦେଲି । ପ୍ରଥମ ପ୍ରହରାଜ ମଉସାକୁ ଓ ପରେ କମିଶନର ସାହେବଙ୍କ ପର୍ଶନାଲ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ସ୍ୱର୍ଗତ ଉମାଚରଣ ଦାସଙ୍କୁ ଭେଟି ସବୁ କଥା କହିଗଲି । ଉମାବାରୁ ମୋର ପୂର୍ବ ପରିଚିତ । ମନେଅଛି ଥରେ ତମ୍ଭ ନାଟକ ଦେଖି ସେ ରାଧିକାଙ୍କ ପାଇଁ ଖଣ୍ଡିଏ ବନାରସୀ ଶାଢ଼ୀ ପୁରସ୍କାରସ୍ୱରୂପ ଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ସେ ମୋତେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ପୁଅ ପରି ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ଏକଥା ଶୁଣି ବଡ଼ ରାଗିଗଲେ । ଆନାକୁ ଯାଇ ସେ ସବ୍‌ଜନିସ୍‌ପେକ୍ଟର କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ଶୁଣି, ତାଙ୍କୁ ଆସି କହିବାକୁ କହିଲେ ।

ଆନାକୁ ଗଲି । ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ସବ୍‌ଜନିସ୍‌ପେକ୍ଟରବାରୁ ପଚାରିଲେ ଲାଇସେନ୍ସ ଆଣିଛ ?’ ତାଙ୍କର ଏଇଭଳି ବ୍ୟବହାର ଓ ଗମ୍ଭୀର ଭାବ ଦେଖି ମୋତେ ଅସୁଖ ଲାଗିଲା । ବସିବାକୁ ମଧ୍ୟ କହିଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ଲାଇସେନ୍ସ ତାଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଲି । ଦେଖିସାରି କହିଲେ ଏ ଲାଇସେନ୍ସ ଚଳିବ ନାହିଁ, ପ୍ଲେ ବନ୍ଦ ରଖ, ନୂଆ କରି ଲାଇସେନ୍ସ ପାଇଁ ଦରଖାସ୍ତ କର । ମୁଁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲି “ମୁଁ ପାଠ ପଢ଼ିଛି, ଦେଖୁଛି ଯେ ମୋର ଲାଇସେନ୍ସ କାଳ ଆହୁରି ପନ୍ଦର ଦିନ ଅଛି । ନୂଆ ଲାଇସେନ୍ସ କରିବି କାହିଁକି ? କ୍ଷମତା ଥିଲେ ଆପଣ ପ୍ଲେ ବନ୍ଦ କରିଦେଇପାରନ୍ତି । ତା’ପରେ ମୋ କାମ ମୁଁ କରିବି, ମୋ ଲାଇସେନ୍ସଟି ଦିଅନ୍ତୁ ।” ସେ କହିଲେ, “ଏ ଲାଇସେନ୍ସ ତମକୁ ଫେରାଇ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ । ଅଡ଼ିଏନ୍ସ ଆପରି କରିଛନ୍ତି । ମୁଁ କହୁଛି ତୁମେ ପ୍ଲେ ବନ୍ଦ କର ।” ‘ମୋତେ ଆପଣଙ୍କର ଆଦେଶ ଲେଖିକରି ଦେଲେ, ମୁଁ ଯାହା ହେବ କରିବି । ଲାଇସେନ୍ସଟା ମୋତେ ଫେରି ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ଯେବେ, ରଖନ୍ତୁ ତାକୁ’ – ଏତିକି କହି ଚାଲିଆସି ସବୁକଥା ଉମାଚରଣବାରୁକୁ କହିଲି । ଉମାବାରୁ ଜଣେ କିରାଣିଜ ଦ୍ୱାରା ଆନାବାରୁକୁ ଡକାଇ ପଠାଇ ମୋତେ ବସିବାକୁ କହିଲେ । କିଛି ସମୟ ପରେ ଆନାବାରୁ ଆସନ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ସବୁ କଥା ଶୁଣାଇ ତାଙ୍କ କଥାର ପ୍ରତିକାର କରିବେ ବୋଲି କହିଲେ । ସବ୍‌ଜନିସ୍‌ପେକ୍ଟରବାରୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ ଲାଇସେନ୍ସଟି ଫେରାଇ ଦେଲେ । ମୁଁ ଆନନ୍ଦରେ ଫେରିଲି ବସାକୁ । ପରେ ବୁଝିଲି ଯେ ସବ୍‌ଜନିସ୍‌ପେକ୍ଟରଟି ନୂଆ ହୋଇ କଟକ ମାଟି ଛୁଇଁଛନ୍ତି – ଘର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା । ଯେତେ ଦୂର ମନେପଡୁଛି ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ନାଆଁ ସନାତନବାରୁ ।

ଏ ଘଟଣାର ପରଦିନ ସଞ୍ଜରେ ସେଇ ବାବୁ ପୁଣି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନକୁ ଆସିଲେ । ଯୋଗକୁ ପଦକକେଇ ଗେର୍ ପାଖେ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମୋତେ ଖବର ଦେଲେ । ଫକିରକୁ ଆଉ ଗୋଟି ଛାଡ଼ି ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପେଣ୍ଠାଳକୁ ଡାକି ଆଣିବାକୁ କହିଲି — ବସିଲେ, ପ୍ଲେ ଦେଖିଲେ । ପ୍ଲେ ଶେଷରେ ଦେଖା ହେଲା । ଭାରି ନରମ ଏତେବେଳେ ସେ । ଫକିର ଆସି ତାଙ୍କୁ ଦେଖା ଦେଲେ । ନିଜର ଭୁଲଟା ସଲଖରେ ନ ମାନି ହ୍ୟାଣ୍ଡସେକ୍ କରି, ହସି କଥା କହି, ମାନେ ମାନେ ବିଦାୟ ନେଲେ । ଯା' ପରଠାରୁ ମଝି ମଝିରେ ଆସି ଟିକିଏ ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ ଥାଆନ୍ତି ।

ଅନେକ ବନ୍ଧୁ ମୋର ଏ ସବୁ କଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମୁରୁକିହସା ମାରନ୍ତି । ଫକିରରାମ; କିନ୍ତୁ କଟମଟ କରି ଚାହେଁ । ହାତ ବି ଟେକେ ନାହିଁ ତାଙ୍କୁ । କେବଳ ଆମମାନଙ୍କ କଥାରେ ଗେର୍ରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଛାଡ଼ିଦିଏ ।

ଏ ପ୍ରାୟ ୧୯୩୭ ସାଲର କଥା ଗୋଟେ ନୂଆ ଭିଆଣ କରିବାକୁ ମନ ବଳିଲା । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ତା' ବାପ ସହିତ ରହୁଥାଏ । ପିଲାଟି ଦେଖିବାକୁ ଭାରି ସୁନ୍ଦର । କଥା, ବ୍ୟବହାର, ତଜାରଜ ବଡ଼ ସୁଖ ଲାଗେ । ହଠାତ୍ ମନ ହେଲା ରାସ ଦଳରେ ଝିଅପିଲା ନେଲେ ତ ମଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଚେଷ୍ଟା ଚାଲିଲା । ଫକିରକୁ କହିଲି । ସେ ମଧ୍ୟ ମୋ କଥାରେ ରାଜି ହେଲା । ମସଜିଦ୍‌ଗଳି ଧଉଣ୍ଡା ହେଲା । ତିଳ ଝିଅ ବିଲ (ନୃତ୍ୟଗୁରୁ କେଳୁଚରଣଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ, ଆଜିର ଲକ୍ଷ୍ମୀ) ରକ୍ତଶୀ, ବଡ଼େଇ ସାଇ ଆଡ଼ର ଓ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭର ୫/୬ଟି ଝିଅ ଯୋଗାଡ଼ କରାଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୀତ ଶିଖା ଆରମ୍ଭ କରାଗଲା ଓ ପାର୍ଟି ଦିଆଗଲା । ଏତିକିବେଳେ ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାରର ବେଶ୍ୟା 'ବୁଢ଼ୀ'ର ଝିଅ ଉମା ମଧ୍ୟ ଆସି ଯୋଗ ଦେଲା । ରିହର୍ସେଲ ଚାଲିଲା ।

ନାଟ୍ୟଦଳରେ ଝିଅମାନଙ୍କୁ ନେଇ ପ୍ଲେ ଦେବା ଓଡ଼ିଶାରେ ମୋର ପ୍ରଥମ ଆୟୋଜନ ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । କଟକରେ ଏଭଳି ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରେ ଆଉ ମୋହନ ଗୋସ୍ଵାମୀ ପ୍ରାୟ ଦଳ ନେଇ କଟକ ଆସି ନାହାନ୍ତି ।

ନୂଆ ଭିଆଣ ଦେଖି ପେଣ୍ଠାଳରେ ଲୋକ ଭିଡ଼ ହେଉଥାଏ, ଦିନକୁ ଦିନ । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଆଉ ପ୍ଲେ ଦେବା ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ । ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ବାଙ୍କା ବଜାର ସୁଶୀଳ ପାଲିତଙ୍କ ଖୋଲା ପଡ଼ିଆରେ ପେଣ୍ଠାଳ ତିଆରି କଲି ।

ଓଡ଼ିଆ ପେଣ୍ଠାଳ — ବ୍ରହ୍ମପୁର :

ବାଙ୍କାବଜାରରେ କେତେକ କାଳ ଅଭିନୟ ଚାଲିଲା ପରେ ଦଳ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଗଲା । ସେତେବେଳେ ବଡ଼ ବଜାରର ସାରଥୀ ସାହୁ ଓଡ଼ିଆ ପେଣ୍ଠାଳ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଚ ତୋଳାଇ ଦଳ ଗଢ଼ିଥା'ନ୍ତି । ନାଟ୍ୟକାର ସ୍ଵର୍ଗତ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରସାଦ ବସୁ ସେମାନଙ୍କୁ କିଛିକାଳ ଏଠାରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ଦଳ ନେଇ ଗଲାବେଳକୁ ସେ ଦଳ ନ ଥିଲା ।

ଶଶୀଭାଇନା (ଶଶିଭୂଷଣ ରଥ, ସମ୍ପାଦକ ‘ଆଶା’) ଜୀବିତ ଥାଆନ୍ତି । ଆଶା ପତ୍ନିଙ୍କ ଖୁବ୍ ନାଆଁ କମାଇଁ ଚଳୁଥାଏ । ମୋର ତ ସିଏ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ମଙ୍ଗଳାକାନ୍ତଙ୍କ ବନ୍ଧୁ । ଶଶୀଭାଇନାଙ୍କ ଭାଇ ଶରତ, ଦିବାକର ପଟ୍ଟନାୟକେ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତ ଉମାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକେ ମୋତେ ନାନାମତେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଉ ଥାଆନ୍ତି ।

ଥରେ ସେତେବେଳର ‘ନବୀନ’ କାଗଜ ସମ୍ପାଦକ ମହୁରୀ ଯୁବରାଜ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ଘେନି ବିନା ଟିକେଟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଗେଟ୍‌କୁ ଆସିଲେ । ଗେଟ୍‌କିପର ତାଙ୍କୁ ଭିତରକୁ ଛାଡ଼ିଲା ନାହିଁ, ଫେରିଗଲେ । ରାଗିଯାଇ ଗୁଡ଼ାଏ ଅପପ୍ରଚାର କଲେ । ତହିଁ ପରଦିନ ପ୍ଲେବେଳେ ପେଣ୍ଡାଲ ଉପରେ ଟେକା ପଥର ପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ବିଚାରିଲି, ତାଙ୍କର କାଗଜଟିଏ ଅଛି, ମୋର ତ ମଞ୍ଚ ଅଛି, କଲମ ଅଛି; ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ବହୁ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଦେଖାଯାଉ କଅଣ କରିହେବ । ଏଇ ବିଚାରରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରହସନ ଲେଖିଲି ତା’ ନାଆଁ ଦେଲି – ‘ପଇସିକିଆ ଯୁବରାଜ’ । ବହିଟି ଆଶା ପ୍ରେସରେ ଛପା ହେଲା । ଦାମ୍ ମଧ୍ୟ ପଇସାଟିଏ । ପିଲାଙ୍କୁ ତାଲିମ ଦେଇ, ପ୍ଲେ ପରେ ପ୍ରହସନଟି ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ଶଶୀଭାଇନା, ଦାମ୍ ରଥେ ଓ ଦିବାକରବାରୁ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡାକିଲି । ଚହଳ ପଡ଼ିଗଲା, ବ୍ରହ୍ମପୁର ଟାଉନ୍‌ରେ । ଦିନାକେତେ ଗଲା । ପୁଣି ସବୁ ମିଳାମିଶା ହୋଇ ପଛ କଥା ମନରୁ ପୋଛିଦେଲୁଁ ।

ଗଞ୍ଜାମ ଭିତରେ :

ମୁଁ ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜାସାହେବଙ୍କ ଡାକରା ପାଇ ଇଚ୍ଛାପୁରକୁ ଗଲି । ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ସେତେବେଳେ ସୁରଙ୍ଗୀର ରାଜା । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଆଗରୁ ଭଲ ଜଣାଶୁଣା ଓ ଭାବାଳାପ ଥିଲା । ସୁରଙ୍ଗୀ ଜେମାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳକୃତ୍ୟ ଲାଗି ଦୁଇ ରାତି ସେଠାରେ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

ଇଚ୍ଛାପୁରର ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜବାଟୀରେ ଆଗରୁ ରାଜାସାହେବ ଚନ୍ଦ୍ର ଚୂଡ଼ାମଣି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତାଳ ଛାଆଣି ମଞ୍ଚ ତୋଳାଇ ଥିଲେ । ଏଠାରେ କେତେଥର କେତେ ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହୋଇଛି । ସେହି ମଞ୍ଚରେ ଦୁଇରାତି ଅଭିନୟ ଦେଖାଇଲୁଁ । ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ଲେଖୁଥିବା ‘ପଇସିକିଆ ଯୁବରାଜ’ ପ୍ରତି ରାତ୍ରର ରାସ ଅଭିନୟ ଶେଷରେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହୋଇ ଦେଖେଣାସାରିଙ୍କୁ ହସ କୌତୁକରେ ମଜାଇ ଦେଇଥିଲା ।

ଦୁଇ ରାତ୍ର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପରେ ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜା ମୋତେ ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜଦରବାରକୁ ଯିବାଲାଗି ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ।

ଚିକିତ୍ସ :

ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେମୀ ସୁପରିଚିତ ନାଟ୍ୟକାର ଶ୍ରୀ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବହୁଦିନ ଆଗରୁ ପରିଚୟ ଥିଲା । ଥରେ ତାଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରକୃତି ପରିଣୟ

ନାଟକ ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, ଶ୍ରୀ ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ ଓ ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସଙ୍କ ସହିତ ଯାଇ ଦେଖୁଥିଲି । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଜାତ, ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରେମୀ ପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ସଜାତସ୍ଥ ଓ କଳାକାରମାନଙ୍କ ସାହସ ଓ ଉତ୍ସାହଦାତା ।

ଚିକିଟି ରାଜବାଟୀରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶସ୍ତ ହଲ୍ ଭିତରେ ମଞ୍ଚ ବନ୍ଧାଯାଇ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ରାଜା ଶ୍ରୀ ଗୌରଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ଏବଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀ ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ରାସ ଅଭିନୟ ଦେଖି ମୋତେ ପୁରସ୍କୃତ କଲେ ।

ଧରାକୋଟ :

ଏଠାରୁ ଧରାକୋଟ ଗଲି, ଦଳ ଘେନି । ଧରାକୋଟ ରାଜା ମଦନ ମୋହନ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସଜାତପ୍ରେମୀ । ଆଶା ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଶଶୀଭୂଷଣ ବା ମୋର ଶଶୀଭାଇନା ଏଥିପୂର୍ବରୁ ମୋତେ ରାଜାସାହେବଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ଗାୟକ ରୂପେ ତାଙ୍କ ରାଜସଭାକୁ ଯାଇଥିଲି । ଶଶୀଭାଇନା ରାଜାଙ୍କୁ କହି ମୋତେ ଗୋଟିଏ ହାତପ୍ରେସ ଦିଆଇଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରେସ ଘେନି ମୋର ‘ସଜାତ ପ୍ରଭା’ ପ୍ରେସ ଅନୁକୂଳ କରାଯାଇଥିଲା, ପୁରୀ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ । ଧରାକୋଟରେ ଚାରି ରାତ୍ରୀ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ମୋତେ ପ୍ରାୟ ଦଶବାରଦିନ ସେଠାରେ ରାଜାସାହେବ ଅଟକାଇଲେ । ଧରାକୋଟ ରହଣି ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ସମ୍ଭାବ ସଂଗ୍ରହ କରି ବୁଝିଲି ଯେ ଗଡ଼ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବା ତିନି ମାଇଲରେ ମୁଣ୍ଡମରାଇ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଅଛି । ସେଠାରେ ରଘୁନାଥ ପୁଷ୍ପି ନାମକ ଜଣେ ହଳଦିଆ ତେଲିଙ୍କ ଘରେ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଓ ଚିତ୍ରିତ କେତେକ ତାଳପତ୍ର ପୋଥୀ ଅଛି । ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଜାତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରମାଣିତ ପୋଥୀପତ୍ର ଖୋଜୁଥାଏଁ । ଧରାକୋଟ ରହଣି ବାସ୍ତବରେ ଏକ ଦୈବୀ ଆଶୀର୍ବାଦ ।

ଅଭୁଳା ସ୍ମୃତି :

ମୁଣ୍ଡମରାଇ ଗ୍ରାମକୁ ଯାଇ ରଘୁନାଥ ପୁଷ୍ପିଙ୍କ ଘର ଠାବକଲି । ରଘୁନାଥ ପୁଷ୍ପି କେଉଁ କାଳରୁ ଦେହ ତ୍ୟାଗ କଲେଣି । ତାଙ୍କ ବଂଶରେ ମାତ୍ର ସାରିଆ ନାମ୍ନୀ ଜଣେ ଅଶୀବର୍ଷୀୟା ବୃଦ୍ଧା ଜୀବିତା । ସେ ପୁଣି ପୁତ୍ରହୀନା । ବହୁକଷ୍ଟରେ, କେତେକ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ସହାୟତାରେ ତାଙ୍କୁ ଭେଟି, ନାନା କୌଶଳରେ ବୃଦ୍ଧାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍‌କରି ତାଙ୍କର ଧର୍ମପୁଅ ହେଲି । ପ୍ରତିଦିନ ଧରାକୋଟରୁ ମୁଣ୍ଡମରାଇକୁ ଯାତାୟାତ କରୁଥାଏଁ ଏବଂ ମୋ ଧର୍ମମାଆଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତିଆ କରି ତାଙ୍କ ମନ ନେଉଥାଏଁ ।

ଥରେ ତାଙ୍କ ଠାକୁରଘରେ ଗୋଟିଏ ପୋଥୀ ଗାଦିରେ ଚନ୍ଦନ ବୋଳା ହୋଇଥିବା ଗୁଡ଼ିଏ ପୋଥୀ ଦେଖି ମୋ ଧର୍ମମାଆଠାରୁ ଅନୁମତି ନେଇ ସେଗୁଡ଼ିକ ଆଡ଼ଢ ଆଡ଼ଢ

ରାଗମାନଙ୍କର ଚିତ୍ରଥୁବା ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥୀ ମୋ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲା । ସେତେବେଳର ଆନନ୍ଦ କଥାରେ କହି ହେବ ନାହିଁ । ତା'ପରେ ମାଆକୁ ବହୁମତେ ତୋଷାମଦ କରି ପୋଥୀ ଖଣ୍ଡିକ ହାତକଲି ।

ଏସବୁ ହେଲା ପରେ ମୋ ଧର୍ମମାଆ ସାରିଆ, ତାକୁ ଟିକିଏ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରାଇ ଦେବାକୁ କହିଲା । ମୁଁ ଆସନ୍ତା କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ପୁରୀ ନେଇ ଯିବି ବୋଲି କହି, ତାକୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରି ବିଦାୟ ନେଇ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆସିଲି ।

କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ହେବାକୁ ୩।୪ ଦିନ ଥାଏ, କଟକରୁ ଲୋକ ପଠାଇ ମାଆକୁ ଆଣି, ପୁରୀ ଯିବାର ଓ ସେଠାରେ ମୋ ପ୍ରେସରେ ରହି ମାସିକ ହବିଷ୍ ପାଳିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥାକରି ମାଆ ହାତରେ ଶହେଟି ଟଙ୍କା ଦେଲି ଓ ମୁଁ ପୁରୀକୁ ଯାଇ ତାକୁ ଦେଖୁଆସିବି ବୋଲି କହି, ଲୋକ ସାଙ୍ଗରେ କଟକରୁ ପୁରୀ ବିଦାୟ କଲି । ମଝିରେ ଥରେ ପୁରୀଯାଇ ମାଆକୁ ସଙ୍ଗେଲି ଆସିଲି ।

ଅତି ଦୁଃଖର କଥା ଯେ କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀଦିନ ମାଆକୁ ଭୁର ହେଲା ଓ ଛାଡ଼ଖାଇଦିନ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୋ ଧର୍ମମାଆ ଆରପୁରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ସେଇ ପୋଥୀଖଣ୍ଡିକ 'ରାଗଚିତ୍ର' ନାମରେ ମୁଁ ପରେ ପ୍ରକାଶ କରାଇଛି ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ :

ଗଞ୍ଜାମରୁ କଟକ ବାହୁଡ଼ାଣୀ ଛତ୍ରପୁରରେ କେତେ ରାତି ଅଭିନୟ ଦେଇ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆସିଲୁଁ । ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ରାଜା ସେତେବେଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ । ତାଙ୍କ ଦେଘ୍ଵାନ ଥାଆନ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥନ ପଟ୍ଟନାୟକ । ଭାରି ସରସ ଲୋକ, ଘର ଛତ୍ରପୁରରେ । ସେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଦିଆନଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାରେ ରହନ୍ତି । ସେତେବେଳକୁ ବାହା ବୟସ ଗଢ଼ିଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅଭିଆଡ଼ା ଥାଆନ୍ତି । ଖୁଆପିଆ, ପୋଷାକପତ୍ରରେ ସାହେବୀ ଠାଣି; କିନ୍ତୁ ପୂଜା ପାର୍ବଣ ଇତ୍ୟାଦି ପରମ୍ପରାର ରକ୍ଷା ଦିଗରେ ନିରୋଳ ଓଡ଼ିଆ ଭଜା ତାଙ୍କର । କଳାପ୍ରତି ଆଦର ଥିଲା ତାଙ୍କର ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେଉଳ ପଛପଟେ ପେଣ୍ଠାଲ ବନ୍ଧାଗଲା । ପ୍ଲେ ହେଲା ସେଇଠି । କରଣ ସାହିର ସ୍ଵର୍ଗତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହିର ପଣ୍ଡିତ ପାତାୟର ରାୟଗୁରୁ ଓ ସାଆନ୍ତ ସାହିର କେତେକ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ଆମକୁ ବଡ଼ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ଥାଏ । ଛାନ୍ଦ, ଚଉତିଶା, ଚମ୍ପୂର ଗୋଟିଏ ଆଲୋଚନା ସ୍ଥଳି ଥିଲା ଖଲ୍ଲିକୋଟ । ପଣ୍ଡିତ ବାଇକୋଲି ମହାପାତ୍ର ଜ୍ୟୋତିଷୀଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି ଥାଏ । ପଣ୍ଡିତ ପାତାୟର ରାୟଗୁରୁ ଏଇଠି ମୋତେ ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣ ପ୍ରକାଶର ଗୋଟିଏ ହାତଲେଖା ଦେଲେ । ପାତାୟର ସାଆନ୍ତ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗୀତ ଦେଲେ ।

ଏଇଠୁ କେତେକ ପୋଥିର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲି । ରାତିରେ ପ୍ଲେ ଓ ଦିନ ତମାମ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ ଦିନ ବିତିଲା । ଦେଓଡ଼ାନ ସାହେବ ମତେ ନାନାମତେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଦଳ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅଭିନୟ ଦେବାବେଳକୁ ଝିଅମାନଙ୍କୁ ନିଆହୋଇ ନ ଥାଏ । ଖଲ୍ଲିକୋଟରୁ ବୋଇରାଣୀ ଓ ଆଉ କେତୋଟି ସ୍ଥାନରେ ଅଭିନୟ ଦେଇ କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲୁଁ ।

କଟକରେ ବାଙ୍କାବଜାରର ପାଲଟଣା ପେଣ୍ଡାଲ ଆମ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଚାଲିଥିଲା । ଏଥର ଆସି ସେଇ ବାଙ୍କାବଜାରର ରାଜକିଶୋରବାବୁଙ୍କ ଘର କଡ଼ର ମେଲା ପଡ଼ିଆରେ ଷ୍ଟେଜ୍ ବନ୍ଧାହେଲା । ଶାନ୍ତଳୀ ପଡ଼ିଆ ଚୂନଭାଟି ପାଖ ଗଳିରେ ମୋର ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ୟାରାଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କ ଘର ସାମନାରେ ଜଣେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଭଡ଼ା ନିଆଗଲା ।

ସେତେବେଳେ କାର୍ତ୍ତିକ କେଜାଣି ବର୍ତ୍ତମାନର ପାଟଣା ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ସିଂହଦେଓ କଟକ ଆସିଥାଆନ୍ତି । ‘ମାନିନୀ’ ନାଟକଟି ଦେଖିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସେଇ ଖଣ୍ଡିଆଦଣ୍ଡିଆ ପେଣ୍ଡାଲକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲି । ଆଦରରେ ସେ ଆସିଲେ, ସେଇ ଗଳି ଭିତରକୁ । ବେଳେ ବେଳେ ପୁରୀର ରାଧାକାନ୍ତ ମଠରେ ରହୁଥିବା ନିମାଇଁବାବାଜୀଙ୍କୁ ଡାକି ଆଣେ । ଗୋଡ଼ା ହୋଇ ଲୋକଟିଏ, ଟିକିଏ ମୁଖଦାନ୍ତୁରା । ବେକରେ ଚାରିସରି ତୁଳସୀମାଳ ମୁଣ୍ଡରେ ଚୈତନ୍ୟ ଚିତା । କଣ୍ଠଟି ଭାରି ମଧୁର । ସେ କାର୍ତ୍ତନପାଳ, ମାନଭଞ୍ଜନ, ବଂଶୀଚୋରି ଇତ୍ୟାଦି ଲୀଳା ଏକକ ଗାଇ ଲୋକଙ୍କୁ ତରୁଣ କରି ରଖନ୍ତି । ନିଜେ ଗାଆନ୍ତି । ବେକରେ ଖୋଳଟିଏ ପକାଇ ବିଷୟ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ଅନୁସାରେ ରସ ଭାବ ବିଭୋଳ ହୋଇ, କେବେ ହସି କେବେ କାନ୍ଦି ଅପୂର୍ବ ଅଭିନୟ କରି ଲୋକଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରନ୍ତି । ପାଟଣା ମହାରାଜା ମାନିନୀ ନାଟକ ଦେଖୁଆସିବା ଦିନ ସେ ମଧ୍ୟ ଲୀଳା ପରଷିଥିଲେ । ମହାରାଜା ଦଳକୁ ପୁରସ୍କୃତ କଲେ ।

ସ୍ୱର୍ଗତ କହ୍ନାଇଲାଲ ଘୋଷ ମୋ ଦଳର ଖୋଳ, ତାବଲା ଓ ପଞ୍ଚଉଜ ଇତ୍ୟାଦି ବଜାଉଥିଲା । ସେ ନିମାଇଁ ବାବାଜୀଙ୍କ ସହିତ ହାମୋନିୟମ୍ ସଙ୍ଗତ କରେ । ତାକୁ ସବୁଥିରୁ କିଛି କିଛି ଜଣା । ଗାଏ ମଧ୍ୟ ସେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ତ ! ବିଚାରା ଶେଷ ଜୀବନକୁ ଅପତରା ହୋଇ ଶେଷ ହେଲା, ୧୯୭୨ରେ ।

ଏହା ପରେ ପରେ ମୋ ବାଙ୍କି ଘରେ ଜମିବାଡ଼ି ଦେଖିବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲା । ଦଳକୁ ମଧ୍ୟ ନେଇ ବାଙ୍କି ଗଲି, ସେଠାରେ ଅଭିନୟ ଦେବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ।

ସେତେବେଳେ ବାଙ୍କିରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ନରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦତ୍ତ ଥାଆନ୍ତି ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ।

ନରେନ୍ଦ୍ରବାବୁଙ୍କ ଘର ବାଲେଶ୍ୱର ଟାଉନରେ । ସେ ଭଲ ଗନ୍ଧ, ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖକ । ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ଦଳର ସେ ଜଣେ ସହଯୋଗୀ କର୍ମୀ । ତା’ଛଡ଼ା ନରେନ୍ଦ୍ରବାବୁ ଜଣେ

କଳାପ୍ରାଣ ଓ ଦେବୀ ଭକ୍ତ । ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀଚଣ୍ଡୀ ବହି ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ଛାପା ହୋଇଛି । ଭାରି ସ୍ନେହୀ ଓ ଗୁଣଗ୍ରାହକ ସେ । ଭାଗ୍ୟକୁ ବାଙ୍କିରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ ପରେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସ, ନାଟକ ଓ କାବ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆସର ଜମି ଉଠିଲା । ୧୯୩୩-୩୪ ସାଲର କଥା ଯେ ।

ବାଙ୍କିରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ରାସ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥାଏ । ଖମାରଙ୍ଗ ଗାଆଁମୁଣ୍ଡ ପଡ଼ିଆରେ ପାଲଟାଣି ଗୋଟିଏ ଅସ୍ଥାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତିଆରି କରିଥାଏ ମୁଁ । ରାସଦଳର ପିଲାମାନେ ଓ ବାଦକ ଦଳ ଆମ ଖମାରଙ୍ଗ ଘରେ ରହି ଖୁଆପିଆ କରୁଥାନ୍ତି । ମଝି ମଝିରେ ନଗେନବାବୁଙ୍କ ବାଙ୍କି ଭଲକାର ମଫସଲ ଗସ୍ତରେ ଗଲେ ମୋତେ ସାଥରେ ନେଇଯାଆନ୍ତି । ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାସାକ୍ଷାତ୍ ।

ଖରାଦିନ, ହଠାତ୍ ମୋ ଦଳର ‘ପୁନା’ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପିଲାର ଡରଳ ଖାଡ଼ା ହେଲା । ଡାକ୍ତରଖାନାକୁ ପଠାଇ ବହୁତ ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା; କିନ୍ତୁ ରହିଲା ନାହିଁ ସେ । ୩-୪ ଦିନ ପରେ ଆମ ସଭିକି କନ୍ଦାଇ, ପୁନା ସେପୁରକୁ ଚାଲିଗଲା । ରାସଦଳରେ ସେ ରାଧା ଭୂମିକା ଅଂଶ ନେଉଥିଲା । ଦେଖିବାକୁ ଯେମିତି ସୁନ୍ଦର କଷ୍ଟି ସେମିତି ମିଠା ଏବଂ ଅଭିନୟ ବଡ଼ ପ୍ରାଣବନ୍ତ । କଥାରେ ଯାହା କହନ୍ତି – ‘ମଲା ପୁଅର ଗଳାରୋଟ’ – ପୁନା ପକ୍ଷରେ ସତରେ ସେଇ କଥା ଫଳିଲା ।

ବାଙ୍କିରେ ବର୍ଷେ ଖଣ୍ଡେ ବିତି ଯାଇଥାଏ । ପୁନା ମରିଯିବା ପରେ ମନଟା ଭାରି ଖରାପ ଲାଗିଲା । ନଗେନବାବୁଙ୍କର ମଧ୍ୟ ବଦଳି ହୋଇଗଲା । ଏଇ ଅବସରରେ ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟାଏ ପଣସ ଗଛ ଚାରା ଘେନି ଘଟିଲା ମନ ଫୁଲାଫୁଲି । ମୋ କେଜବାବାଙ୍କ ସାନଭାଇ ବ୍ରଜକିଶୋର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ନାତି ଯଦୁ’ ଗୋଟିଏ ହାଣ୍ଡିରେ ପଣସ ଗଛ ଲଗାଇଥିଲା । ଯଦୁକୁ ନ ପଚାରି ସେ ଗଛଟିକି ମୁଁ ଗାଆଁ ମୁଣ୍ଡ ବେଦପୁରରେ ଥିବା ଖୋଲା ମେଲା ପଡ଼ିଆରେ ନେଇ ଲଗାଇବାକୁ, ଯଦୁ ମୋତେ ଅପମାନିତ କରିବାଟା ଭାରି ବାଧୁଲା । ସଭିଏଁ ଏକାଠି ଥାଉଁ । ଯଦୁ ଅଳ୍ପ ପାଠ ପଢ଼ିଥାଏ । ମୋର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ବିଚାର ନ ଥାଏ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଯଦୁର ବ୍ୟବହାର ମୋତେ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ନଗେନବାବୁଙ୍କୁ କହି ସେହି ବେଦପୁର ଡିହରେ ଘର ତୋଳାଇଲି । ହେମବାରୁ ବୋଲି ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ରସିଅର ଥାଆନ୍ତି । ସେ ନଗେନବାବୁଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନେଇ ଘର ତୋଳା ସାରିଲେ । ପୁରୀରେ ସେତେବେଳକୁ ‘ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରଭା’ ପ୍ରେସ, ମହନଦାବାଙ୍କ ପୁଅ ପାର୍ବତୀ ଚଳାଉଥାଏ । ତାକୁ ବରାଦ କରି ମହାପ୍ରସାଦ ଅଣାଇ ବାଙ୍କିର ନୂଆ ଘର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଗଲା । କେବଳ ଗାଈ ଓ ବାଛୁରୀଟିଏ ଏବଂ ଠାକୁରଙ୍କୁ ନେଇ ଖମାରଙ୍ଗ ଗାଆଁ ଦାଣ୍ଡେ ଦାଣ୍ଡେ ମୁଁ ସାତପୁରୁଷା ଘର ଛାଡ଼ି, ବେଦପୁରର ନୂଆ ଘରକୁ ଚାଲିଆସିଲି । ଘର, ଦ୍ଵାର ଓ ପୁରୁଣା ଜିନିଷପତ୍ର ସବୁ ଯଦୁକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲି । ଯେ ୧୯୩୫ ସାଲର କଥା । ବାଙ୍କିକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ନଗେନବାବୁଙ୍କର

ଗୋଟିଏ ଉପନ୍ୟାସ ଛପା ସରିଥାଏ । ସେ ନାଟକ ପ୍ରେମୀ ମଧ୍ୟ । ବାଙ୍କିରେ ମୁଁ ଆହୁତି ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖୁଥିଲି । ନଗେନବାବୁ ନାନାମତେ ମୋତେ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିଲେ ନାଟକଟି ବାଙ୍କିର କେତେକ ଅମଲା ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ଯୁବକଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ରାତି ମାତ୍ର ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

କଟକ ଜୈନ ମନ୍ଦିର :

ବାଙ୍କିରୁ ନଗେନବାବୁଙ୍କର ବଦଳି ହେଲା ପରେ ମନଟା ବି ମୋର ଭଲ ନ ଥାଏ । ପୁଣି ମୁଁ କଟକ ଆସି ଜାଉଁଳିଆପଟିରେ ପୁରୁଣା ମୁକୁର ପ୍ରେସ, ବ୍ରଜସୁନ୍ଦରବାବୁଙ୍କ ଘରେ ବସା ଭଡ଼ା କରି ରହିଲି । ଭିଜାରପୁର କୃଷ୍ଣଚୌଧୁରୀ ମୋର ଜଣେ ସାଙ୍ଗ । ସେ ସଙ୍ଗାତ ପ୍ରିୟ – ପୁରୁଣା ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତର ଜଣେ ଭକ୍ତ, ତାବଲା ବଜାଇପାରେ । ଭିଜାରପୁରର ଗୋଟିଏ ଦୋଚାଲା ଘର ବ୍ରଜସୁନ୍ଦରବାବୁଙ୍କ ଘର ସାମନାରେ, କୃଷ୍ଣ ସେଇଠି ଥିଲା । ସେଇ ଘର ପାଖରେ ପରିବାର ବଂଶର ଘର । ଚୌଧୁରୀବଜାରର ଜୈନ ମନ୍ଦିରର ସେମାନେ ମାଲିକ ।

ପରିବାର ଘର ସହିତ ମୋର ପରିଚୟ ଘନେଇଗଲା । ଜୈନମନ୍ଦିରର ହତାରେ ପେଣ୍ଡାଲ ବାନ୍ଧି ଅଭିନୟ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂକ ତ ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେଇଥିଲି । ଏଇଠି ଜୈନମନ୍ଦିରରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ନୂଆକଥା କଲି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସ୍ବର ଛନ୍ଦାନୁସାରୀ ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଭଦ୍ରଷ ଓ ଯାଜପୁର ରୋଡ଼ରେ ସାରିଥିଲି, ତାକୁ ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେବାକୁ ବସିଲି । ନାଟକ ଲେଖା ହେଲା ୧୯୩୬ରେ । ଜୈନ ମନ୍ଦିର ହତାରେ ଏ ନାଟକ ପାଞ୍ଚରାତି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ସେ ବେଳର ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ ଯଥା – ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜେ, ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ, ଭିଖାରୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ ଓ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ ପ୍ରଭୃତି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ନାଟକର ବହୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ଜୈନମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରାୟ ତିନିମାସ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନାଟକର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ଟିକେଟ ଦର ଚାରିଅଣା, ଆଠଅଣା, ଟଙ୍କାଏ ଏବଂ ଦୁଇଟଙ୍କା । ଦୁଇଟିକିଆ ଆସନରେ କଦାକୃତ୍ତିତ୍ ଜଣେ ଦି'ଜଣ ଦର୍ଶକ ଥାଆନ୍ତି । ଅତିଥି ଦର୍ଶକ ଏ ଆସନ ପୂରଣ କରନ୍ତି । ମୁଁ କହେ ଏ ଆସନ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦଳଙ୍କ ପାଇଁ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ।

ପୁରସ୍କୃତ :

‘ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ ନାଟକ ଖଣ୍ଡି ଏହି ବର୍ଷ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ’ କର୍ତ୍ତୃକ ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଟକ ରୂପେ ଟ ୧୦୦ଟା ପୁରସ୍କାର ପାଇଲା । ଏହା ଲାଞ୍ଜିଗଡ଼ ପୁରସ୍କାର । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ କୌଣସି ନାଟକ ଏଭଳି ସୌଭାଗ୍ୟଲାଭ କରି ନ ଥିଲା । ସେ ବେଳର ଶହେ ଟଙ୍କାର ମୂଲ୍ୟ ପୁଣି ଅତି ଅଧିକ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ସଭାପତି ଥିଲେ ତତ୍କର ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପରିଜା ଏବଂ ସମ୍ପାଦକ ଥାଆନ୍ତି ଶ୍ରୀ ଶଶିକୃଷ୍ଣ ରାୟ ।

ବାଙ୍କାବଜାର :

ପରେ ପରେ ପୁଣି ବାଙ୍କାବଜାରରେ ପେଣ୍ଡାଲ ତିଆରି କଲି । ଏଥର ବାଙ୍କାବଜାରର ଅଜିଉଲ୍ଲାଙ୍କ ପିତା)ଙ୍କ ଘର ପଡ଼ିଣା ଜଣେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଘର ଭଡ଼ାକୁ ନେଲି । ଠିକ୍ ତା'ର ଡାହାଣକୁ ପୂର୍ବର ସେଇ ରାୟ ବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋର ଦାସଙ୍କ ଘରର ବାଁପଟକୁ ଲାଗି ଅଖାପାଲଟଣା ପେଣ୍ଡାଲ ତିଆରି ହେଲା । ଅଭିନୟ ଚାଲିଲା । ଜାଉଁଳିଆପତିର ସମୀର ମିଆଁ ପଞ୍ଚଲାଲଟ ଓ ଚୌକି ଭଡ଼ାକୁ ଦିଅନ୍ତି ।

ରାୟବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋରବାରୁଙ୍କ ପୁଅ ମୋ ପାଠସାଥୀ ବେଙ୍ଗବାରୁ ଓ ନରୀବାରୁ ପ୍ରଭୃତି ମୋତେ ନାନାମତେ ସାହାଯ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥାଆନ୍ତି ।

ଥରେ ହିନ୍ଦୋଳ ରାଜାଙ୍କୁ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ଡାକିଲି । ବେଙ୍ଗବାରୁଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁତା ଥାଏ । ଅଭିନୟ ଦେଖିସାରି ରାଜାସାହେବ ବେଙ୍ଗବାରୁଙ୍କୁ ଓ ମୋତେ ହିନ୍ଦୋଳ କୋଠିକି ଖାଇବାକୁ ଯିବାଲାଗି ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ଦିନେ ଦୁଇଦିନ ପରେ ମୁଁ ଓ ବେଙ୍ଗବାରୁ ଘେଁ ଭାଙ୍ଗିବା ପରେ ରାତି ପ୍ରାୟ ଦଶଟାରେ ତୁଳସୀପୁରର ହିନ୍ଦୋଳ କୋଠିକୁ ଗଲୁଁ । ସେତେବେଳେ ବେଙ୍ଗବାରୁଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଏ ବେବି ଅଷ୍ଟିନ୍ ଗାଡ଼ି ଥାଏ । ବେଙ୍ଗବାରୁ ନିଜେ ଗାଡ଼ିର ଚାଳକ । ଖରାଦିନ ରାତି । ହୁଡ୍ ଖୋଲି ଦେଇ ଦୁହେଁ ବସି ହିନ୍ଦୋଳ କୋଠିରେ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ । ଖାଇପିଇ ଫେରିବାବେଳକୁ ରାତି ଅଧିକରୁ ବଳି ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଭୂତ ଡର :

ହିନ୍ଦୋଳ କୋଠିରୁ ନରସିଂହପୁର କୋଠି ପାରହୋଇ ଚଉମୁହାଣି ଛକ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପୁରୁଣା ଓଷ୍ଠଗଛ । ସେଇଠୁ କଟକଚଣ୍ଡୀ ବାଟରେ ବାଙ୍କାବଜାରକୁ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ । ସେଇ ଛକ ପାଖ ଓଷ୍ଠଗଛ ମୂଳରେ ବେବି ଅଷ୍ଟିନ୍ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ପଛ ସିଟ୍‌ରେ ଦୁଇକରି ଗୋଟେ ଶବ୍ଦ ହେଲା, ଗାଡ଼ିଟା ଚହଲିଗଲା ।

ଦୁହେଁ ଚମକିପଡ଼ି ପଛସିଟ୍‌କୁ ଚାହିଁ ଦେଖୁଲୁଁ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ କାଳିଆ ଭୀଷଣ ମୋଟା ପୁରୁଷ । ଦେହଯାକ ରୁମ୍, ମୁଣ୍ଡଟା ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ, ବସିଛି ପଛସିଟ୍ ପୂରାଇ । ଆଉ ଚାହିଁ ହେଲା ନାହିଁ ଭୟରେ । ରାସ୍ତାଟା ବେଶି ଚଉଡ଼ା ନୁହେଁ । ବାଁ ପଟରେ ଗଡ଼ଖାଇ । ଗାଡ଼ିର ଷ୍ଟିଅରିଙ୍ଗ୍ ହାତଛଡ଼ା ହେଲେ ଗାଡ଼ି ଖାଇରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । କେମିତି କେଜାଣି, ଦଉବ ଯୋଗକୁ ବେଙ୍ଗବାରୁଙ୍କ ହାତ ଷ୍ଟିଅରିଙ୍ଗ୍‌ରୁ ଛାଡ଼ି ଯାଇ ନାହିଁ । ଗାଡ଼ି ବାଙ୍କ ବୁଲି, କଟକଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରର ସିଂହରେ ପିଟି ହୋଇ ଅଟକି ଗଲା । କେବଳ ଭଡ଼ଭଡ଼ ଶବ୍ଦ; ପଛକୁ ଚାହିଁଲାବେଳକୁ ଆଉ ସେ କଳା କାଳପୁରୁଷଟା ନାହିଁ । କେତେବେଳ ପରେ ଟିକିଏ

ନିଶ୍ୱାସ ମାଲୁଣ୍ଡ ଓ ଗାଡ଼ି ଚଳାଇ ବାଙ୍କାବଜାରରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ଜୀବନର ଏ ଏକ ବିଚିତ୍ର ଅନୁଭୂତି ।

ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖା :

ଏଭଠି ବାଙ୍କାବଜାର ମଞ୍ଚରେ ‘ମାନିନୀ’ ନାଟକର ଲେଖା ଓ ଅଭିନୟ ସରିଲା । ଏତିକିବେଳେ ମୋର କାର୍ଯ୍ୟକି କେଜାଣି ମନହେଲା ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖିବାକୁ । ‘ପ୍ରତିଶୋଧ’ ନାମକ ନାଟକଟି ଲେଖିଲି । ଏତେବେଳକୁ ସାଧୁବାବୁ ଆମ ମଞ୍ଚକୁ ଯା’ଆସ କରୁଥାଆନ୍ତି । ସେ ତ ମୋର ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ — ‘ବଉଳ’ । କଟକରେ ସୌଖୀନ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଅଭିନୀତ ହେବାବେଳେ ମୁଁ ନୟୀକା ପାର୍ଟି ନେଇଥିଲି । ସାଧୁବାବୁ (ସାରଦା ପ୍ରସାଦ ଦଳବେହେରା) ମୋତେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଜଗନ୍ନାଥ ଘୋଷଙ୍କ କଥାମୁତାବେଳେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ଥିଲେ । ପ୍ରତିଶୋଧ ନାଟକର ମୁଖ୍ୟ ଅଭିନେତା ବାସୁ ଦାସ ଅଂଶ ନେଇ ଦୁଇଦିନିଦିନ ଅଭିନୟ ହେବା ପରେ ଦିନେ ଦେଖାଗଲା ଯେ ସାଧୁବାବୁ ଆଉ ସେ ସାଧୁବାବୁ ହୋଇ ମଞ୍ଚକୁ ଆସି ନାହାନ୍ତି । ଏତେବେଳେ ଉପାୟ ନାହିଁ । ମୁଣ୍ଡ ଘୁରିଗଲା ମୋର । ଶେଷକୁ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭର ଶ୍ରୀ ନିମାଇଁ ଚରଣ ସିଂହଙ୍କ ସେ ଭୂମିକା ଦିଆଗଲା । ନିମାଇଁ ମଧ୍ୟ ସଫଳ ଅଭିନୟ କରି ନାଟକଟି ଲୋକପ୍ରିୟ କରାଇ ପାରିଲେ ।

ଆଉ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଭିନେତା ଥିଲେ ମହେଶ୍ୱର ପଣ୍ଡା, ତାଙ୍କ ଘର ବୋଧହୁଏ ପଡ଼ିଆ ବା ତା’ ପାଖର କୌଣସି ଗ୍ରାମରେ । ମଞ୍ଚରେ ସେ ନିଜକୁ ଛୋଟ-ବଡ଼-ବଫାଲୋ ଅର୍ଥାତ୍ ମହେଶ୍ୱର ପଣ୍ଡା ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାବେଳେ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟ ହସ ଓ କରତାଳିରେ ଫାଟିପଡ଼େ ।

ପ୍ରତିଶୋଧ ନାଟକ ୧୦।୧୫ ରାତି ଚାଲିବା ପରେ ତାଳଚେର ରାଜା କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଡାକରା ପାଇ ସେଠାରେ ଅଭିନୟ ଦେବାକୁ ଗଲୁଁ । ତାଳଚେରରୁ ଅନୁଗୁଳ ଯାଇ, ସେଠାର ସଭାମଣ୍ଡପରେ କେତେକ ଦିନ ଅଭିନୟ ଦେବା ପରେ କଟକ ଫେରିଲୁଁ ।

କଟକ ଆସି ବଡ଼ ଅଭାବ ଅନଟନରେ ଚଳିବାକୁ ହେଲା । ମଞ୍ଚ ନ ଥାଏ । କେତେଦିନ ଆଉ ଅସୁବିଧାରେ ଚଳିବୁଁ ? ପୁଣି ସେଇ ବାଙ୍କାବଜାରରେ ମଞ୍ଚ ତିଆରି କରି ପୁରୁଣା ନାଟକ ଖେଳିବସିଲୁଁ । ମାନିନୀ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଚମ୍ପୂ ନାଟକ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ତୁଟି ନ ଥିଲା । ଆଗପରି ଟିକେଟ ବିକ୍ରୀ ହେଲା ଓ ଅଭାବ ଟିକିଏ ମେଣ୍ଟିଗଲା ।

ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ :

ଏତିକିବେଳେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଅଧ୍ୟାପକ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ଦିନେ ବସାକୁ ଆସିଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଆଗରୁ ଆଳାପ ପରିଚୟ ଥିଲା । ସେ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାଳୟ କଟକରେ ସ୍ଥାୟୀ ଅବସ୍ଥାରେ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତବାବୁ ଜଣେ ଭଲ ଡାବଲା ବାଦକ । ଗୋପାଳ ଘୋଷ ସେତାରୀ ସେତେବେଳେ ପୁରୀରୁ କଟକ

ଥାସିଥାଆନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତବାବୁଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ସହିତ କଥା ହେଲି । ସେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଉପର ମହଲରେ ଆପାତତଃ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଦେବାର ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ‘ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ’ ନାଆଁ ଦିଆଗଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତବାବୁ ୧୯୩୩ରେ ଏପରି ସଂସ୍ଥାର ମୂଳଦୁଆ ଗଢ଼ିଥିଲେ ।

ମୁଁ ଓ ପୁରୀର ସୁପରିଚିତ ଡାକ୍ତର ବାଦକ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ କର ଯଥାକ୍ରମେ ଗୀତ ଓ ବାଦ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରି ସାହିତ୍ୟ ସମାଜରେ ଏକ ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକରେ ଟିକଟ ଲଢ଼ି ଧନ ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜକୁ ଦାନକଲୁଁ । ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜର କାର୍ଯ୍ୟାରମ୍ଭ ହେଲା । ପରେ ଏଠାରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରାଯାଇ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ କେତେକ କାଳ ଲାଲବାଗ ଥାନା ପାଖର ଗୋଟିଏ ଘରେ ଚାଲିଲା । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଗୋକୁଳ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ଏଠାରେ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ଓ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଗାୟକ ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଏଠାରେ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜର ଚିଠିପତ୍ର ନିଆଥଣା କରୁଥିଲେ । ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧୀର ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଅକାଳରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ଦେହତ୍ୟାଗ କଲେ । ପରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ କାଠଯୋଡ଼ି କୁଳରେ ଗୋଟିଏ ଘରେ କେତେବର୍ଷ ଚାଲିଲା । ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କର ଏହାର ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ଏବେ ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ କାଠଯୋଡ଼ି କୁଳରେ ଗୋଟିଏ ଭଡ଼ା ଘରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀ ଭୂପେନ ଘୋଷ ଏହାର ସମ୍ପାଦକ ଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ଏକାଙ୍କିକା :

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ସପ୍ତାହବ୍ୟାପୀ ସାହିତ୍ୟ ସପ୍ତାହ ମହାସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହେଲା । ସ୍ୱର୍ଗତ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଥାଆନ୍ତି । ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀ ସମ୍ପାଦିକା ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଶ୍ରମ ଓ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଏହି ସାହିତ୍ୟ ସପ୍ତାହ ପ୍ରତିପାଳିତ ହେଲା ।

୧୯୪୧ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ‘ଜୀବିତ ତର୍ପଣ’ ନାମକ ମୋର ଗୋଟିଏ ଏକାଙ୍କିକା ଏହି ଉପଲକ୍ଷେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଗଲା । ଏତେବେଳକୁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ମୋତେ ‘ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ’ ଉପାଧି ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗତ ନାଟ୍ୟକାର ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର ଘୋଷଙ୍କୁ ‘ନାଟ୍ୟ ରତ୍ନାକର’ ଉପାଧି ଦିଆ ହୋଇଥାଏ ।

ଅସ୍ପକାଳ ପୂର୍ବରୁ ବାଙ୍କାବଜାର ବସା ଛାଡ଼ି ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ବସାକୁ ଭଡ଼ାରେ ନେଇ ସେହି ଘରେ ଦଳ ସହ ରହିଥିଲି ।

ବାଙ୍କାବଜାରରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ପରେ ମୋର ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ଏହିଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ମଠସାମନା ପଡ଼ିଆରେ ପାଳବନ୍ଧା ପେଣ୍ଠାଳରେ

ନାଟକ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥାଏ । ‘ଆଖିର ଦେଖା’ ଏହି ମଞ୍ଚର ସଫଳ ଅଭିନୟ । ଏହି ବହିଟି ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟ ସଂଘର ଶେଷ ରାସ । ନଗେନବାବୁ ବାଙ୍କିରେ ଥିବାବେଳେ ‘ଆହୁତି’ ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ସାମାଜିକ ନାଟକ ମୁଁ ଲେଖି, ସେଇଠି ଅଭିନୟ ଦିଆଯାଇଥିବା କଥା କହିଛି । ଏହା ମୋର ଦ୍ଵିତୀୟ ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖା । ସେଇ ‘ଆହୁତି’ର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଶୋଧନ ଓ ସମ୍ପାଦନ କରି ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ବସାରେ ରିହର୍ସେଲ ଦେବା ଆୟୋଜନ କରି, ‘ଆଖିର ଦେଖା’ ପରେ । ତା’ଛଡ଼ା “ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ” ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ରାସରୁ ମନ ବଦଳିଗଲା । ପ୍ରାୟ ଛ’ମାସ ମଝିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ନାଟ୍ୟଦଳ ଗଢ଼ା ଆୟୋଜନ ଚାଲିଲା । ରାସଦଳ ଇତି ହେଲା ।

ଆଗପଛ :

ଆଖି ଦି’ଟା ଅଛି । ସେ ଖାଲି ବିଧାତାର ଗଢ଼ା ଏ ସୃଷ୍ଟିଟା ଦେଖିବାକୁ ସିନା, କିନ୍ତୁ ଆଗ ଆଡ଼ଟା ଜୀବନର ଅତ୍ୟନ୍ତ ।

ମୁଁ ଚାକିରି କରୁଥିଲି । ଚାକିରି ଛାଡ଼ି ଏ ନାଟ୍ୟଦଳ ମୋତେ ଗଢ଼ାଇଲା କିଏ ? ମୁଁ କଅଣ ଜାଣିଥିଲି ଯେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ରାସଦଳ ଗଢ଼ିବି ?

ଆଗରୁ ୦’ ୦’ ୦’ କରି ରାସଦଳ ଗଢୁଥିଲି – ଭାଙ୍ଗୁଥିଲି । ପୁରୀକୁ ଆସି ସେ ଅମଳ ବେଶି କରି ଘାରିଲା । ପହିଲେ ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମଚରଣ ରାୟଙ୍କ ସହିତ ୧୯୨୬ ବେଳକୁ ଦଳ ଗଢ଼ାର ଉଦ୍ୟମ ହେଲା । ସେ ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଲା । ପୁଣି ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ଗୋପାଳ ଗୋସାଇଁ ଓ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦଳ ଗଢ଼ା ହେଲା । କଥାରେ ଯାହା କହନ୍ତି – “ତିନି ଭାଗୁଆଳି କାକୁଡ଼ି ବାରି” – ସେ କେବେ ତିଷ୍ଠିପାରେ ନାହିଁ । ସେଇଆ ହେଲା । ସେଇଠୁ ଏକ୍ସିଟିଆରେ ଦଳ ଗଢ଼ିଲି । ଏ ଦଳର ନାଆଁ ଦେଲି ‘ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ’ । ବାସ୍ତବ ବ୍ୟବସାୟୀ ଦଳଗଢ଼ା ଏଇଠୁ ହେଲା – ୧୯୨୯ ସାଲରେ । ରଚିତ ଓ ଅଭିନୀତ ହେଲା ବନ ବିହାର, କୌତୁକ ଚିନ୍ତାମଣି, ବିଦ୍ୟାବଳୀ, ବାଂଶରୀ ବିଳାସ, କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ, ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ମାନିନୀ ଓ ଆଖିର ଦେଖା ପ୍ରଭୃତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲାଳା ବର୍ଷିତ ନାଟକ । ଚମ୍ପୂ ଓ ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର ନାଟକ ଲେଖିବା ଇଚ୍ଛା ହେଲା – ଆମର ପୂର୍ବସୂରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାମାନ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ମାନସରେ ।

ଏଗୁଡ଼ିକ ବହୁଦିନ ସମାଦର ଲାଭକଲା ପରେ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କଥା ମନକୁ ଆସିଲା । ଆମ ଜୟଦେବଙ୍କ ରଚିତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ତ ପ୍ରଚାର କରିପାରିଲି ନାହିଁ – ଏହା ଭାବି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେଲି । ଏ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ସମାଦୃତ ଓ ପୁରସ୍କୃତ ହେଲା – ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ପକ୍ଷରୁ ।

ମୋ ବିଚାରରେ ଏସବୁକୁ ଠିକ୍ ନାଟକ ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ଗୀତିନାଟ୍ୟ ବା ଗୀତବହୁଳ ନାଟକ ବୋଲି କହିଲେ ବୋଧହୁଏ ଠିକ୍ ହେବ । କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକରେ ସ୍ଥଳ,

କାଳ, ପାତ୍ରକୁ ଚାହିଁ ସ୍ଵର ତାଳରେ ରଚିତ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ ଖଞ୍ଜା ହୋଇଥିଲା । ଗଦ୍ୟରେ ପାତ୍ରମୁଖୀ ଭାଷା, ବଚନିକା ମଧ୍ୟ ଉଣା ନ ଥିଲା । ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ରଙ୍ଗରହସ୍ୟ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଆମ ଦେଶର ଲୀଳା ଯାତ୍ରା ବା ସୁଆଙ୍ଗ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ସାଧାରଣରେ ଏହା ରାସ ବୋଲାଉଥିଲା । ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଗୀତବହୁଳ ମଞ୍ଚୋପଯୋଗୀ ନାଟକ ।

ପୂର୍ବକଥିତ ଗୀତବହୁଳ ଗୀତିନାଟ୍ୟ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ହଠାତ୍ ମୁଁ ଲେଖିବସିଲି ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ’ ନାଟକ । ଏଥିରେ ପୂର୍ବର ଗୀତବହୁଳ ନାଟକର ରୀତି ଏକାବେଳେ ବଦଳିଗଲା । ବ୍ୟବସାୟୀ ନାଟ୍ୟସଂଘ ଗଢ଼ିବା ଆଗରୁ ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ଧ୍ରୁବ, ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର, ଶକୁନ୍ତଳା, ମୃଗୟା ପ୍ରଭୃତି ନାଟକମାନ ଲେଖିଛି । ସେ ଧାରା ରାସଦଳ ଗଢ଼ାବେଳକୁ ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ମୃଗୟା ନାଟକଟି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତି ଧାଡ଼ିରେ ଆଠ ଅକ୍ଷର ଓ ଛଅ ଅକ୍ଷରରେ ଯତି (ବିରାମ ଛଳ) ରଖି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ଲେଖାଧାରା ଛାଡ଼ି, ଭାବ ଓ ରସ ପ୍ରକାଶନକୁ ଜଗି ପ୍ରତି ଧାଡ଼ିରେ ଅକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟା ଉଣା-ଅଧିକ ଯୋଗାଡ଼ି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ ରଚନା କରି ନାଟକ ଲେଖିଲି । ମୃଗୟା ନାଟକ ଅପେକ୍ଷା ଏ ରୀତିକୁ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାଟକରେ । ଏଥିରେ ରାସ (ଗୀତିନାଟ୍ୟ) ଅପେକ୍ଷା ଛଳାନୁସାରୀ ଅଳ୍ପ ଗୀତ ଖଞ୍ଜା ହେଲା ।

ଏହା ପରେ ‘ପ୍ରତିଶୋଧ’ ଓ ‘ଆହୁତି’ ନାମକ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ସାମାଜିକ ନାଟକ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବେ ଲେଖିଲି ଓ ଏହା ଲୋକର ରୁଚିକର ହେଲା – ତେଣୁ ମୋର ଉତ୍ସାହ ବଢ଼ିଲା ।

ସବୁବେଳେ କିଛି ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଭିଆଣ କରିବାକୁ ମୋର ମନହୁଏ । ଏହା ସେଇ ଅଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ ବୋଲି ମୋର ଚିରଦିନ ବିଶ୍ଵାସ ।

ନାଟ୍ୟ ଜୀବନରେ ଆସିଲା ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନ । ଏଇ ଅଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ମୋତେ ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖାଇବା ଓ ବ୍ୟବସାୟୀ ଦଳରେ ପ୍ରଥମ କରି ନାରୀ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଯୋଗାଡ଼ି ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇବାର ସୁଯୋଗ ଦେଲା ।

ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ । ଏହି ବ୍ୟବସାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପ୍ରଥମ ସାମାଜିକ ନାଟକ – ‘ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ’ ପରେ ପରେ ଆହୁତି, ତୁମ୍ଭନ, ଚକ୍ରୀ, ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଜୟଦେବ, ବନମାଳା, ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ରକ୍ତମାଟି, ଦଶଭୁଜା, କମଳା, ହରଣତାଳ ଓ ଫଟାଭୁଇଁ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ନାଟକ ୧୯୪୯ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଦଳ ଦ୍ଵାରା ଅଭିନୀତ ହେଲା । ମୋର ଏଇ ଲେଖା ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ଛଡ଼ା ଶ୍ରୀ ମନୋରଞ୍ଜନ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ନବକୁମାର ଦାସଙ୍କ ଲେଖା ହା’ ଅନ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଇଥିଲି । ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଲେଖୁଥିଲି ମୁଁ ।

ଅଭ୍ୟାସ :

ନାଟକ ମୁଁ ଲେଖି ସତ — ମାତ୍ର ସବୁବେଳେ କେତେକଙ୍କର ମତାମତ, ସମାଲୋଚନା, ପରାମର୍ଶ ଓ ଉପଦେଶକୁ ଆଗ୍ରହ ସହିତ ଗ୍ରହଣ କରୁ । ଜଣେ କେହି ସବୁଥିରେ ପଣ୍ଡିତ ବା ଜ୍ଞାନୀ ବୋଲି ଆଦୌ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ବା ଧାରଣା ନ ଥାଏ କି ନାହିଁ ।

ନାଟକର ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟରୁ ଦର୍ଶକଙ୍କ ମନରେ ଅନ୍ତତଃ ଷୋଳଅଣାରୁ ଚାରି ଛଅଅଣା ହେଲେ ଆଗ୍ରହ ଓ ଉତ୍କଣ୍ଠା ସୃଷ୍ଟି କରାଇବାକୁ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ସଜାଗ, ସାବଧାନ ଓ ଚେଷ୍ଟିତ ଥାଏ । ମୋ ମତରେ ନାଟ୍ୟାଭିନୟରେ ଏହା ଉଚିତ ବିଚାର ।

ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟରେ ପରଦା (ସ୍କ୍ରିନ୍) ପକାଇ ଅନ୍ତରାଳରେ ଘଡ଼ିଏ କାଳ ବାଜା ବଜାଇବା (ଆବହ ସଙ୍ଗୀତ) ଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶକ ଆନମନା ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି ଓ ନାଟ୍ୟ ବିଷୟର ଧାରା (chain) ରହେ ନାହିଁ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ।

ଏଥିପାଇଁ cover ଓ discover ସିନ୍ଦର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳନ ମୁଁ କଲି, ଏବଂ cover ସିନ୍ଦରେ ନାଟ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପିତ ବିଷୟର ଧାରା ଯେପରି ପଥଚ୍ୟୁତ ନ ହୁଏ, ତହିଁ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେଲି । ସ୍ମରଣ ଓ ଜନାନ୍ତିକେ ପ୍ରଥାକୁ ମୁଁ ଆଦୌ ସମୁଚିତ ମଣିଲି ନାହିଁ । ଏହି ରୀତି ଅନୁସରଣରେ ମୋର ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ରଚିତ ।

ଜାତୀୟତାଭାବ, ଲୋକସେବା, ଦେଶାତ୍ମବୋଧ, ସମୟର ରୁଚି ଓ ଦେଶଜାତିର ଅବସ୍ଥାକୁ ଜନତା ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାଟା ହେଲା ମୋର ନାଟ୍ୟକାର ଜୀବନର ବଡ଼ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଭାତ, ବେକାର, ରକ୍ତମାଟି, ଫଟାକୁଇଁ ପ୍ରଭୃତି ନାଟକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଚିକିଏ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଏକଥା ସହଜେ ବାରିହେବ ।

ନାଟକାଭିନୟ କେବଳ ମନୋରଞ୍ଜନ ବା ରଜାରହସ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନୁହେଁ, ଲୋକଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତି ସଂରକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦିର ଏହା ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରଚାର ଏବଂ ପ୍ରସାର ମାଧ୍ୟମ । ନାଟ୍ୟଗୁରୁ ଭରତଙ୍କର ଏହି ମତକୁ ଅନୁସରଣ କରିବା ଲାଗି ମୁଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟାକରି ନାଟକମାନ ରଚନା ଓ ଉପସ୍ଥାପନା କରିବାପ୍ରତି ସଜାଗ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ସମୁଚିତ ବିଚାରିଲି ।

ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପ୍ରେକ୍ଷା-ଗୃହରେ ଦର୍ଶକ ସଂଖ୍ୟା ଯେତେ ଉଣା ଅବା ଅଧିକ ହୁଅନ୍ତୁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ସଙ୍ଗୀତକର ଉପସ୍ଥିତି ଓ ମତାମତ ପ୍ରତି ସବୁବେଳେ ସମ୍ମାନ ଦେଇଥାଏ । ନାଟକର ମଞ୍ଚ ସଫଳତା ଏଇ ଦୁଇ ସଙ୍ଗୀତକର ମତାମତ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ବୋଲି ସବୁବେଳେ ମୁଁ ବିଚାର କରୁ ।

ଏ ଦୁଇ ସଙ୍ଗୀତକର ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଅକ୍ଷ ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣକ କାଳ । ଅକ୍ଷ-ନାଟକର ବଚନିକା ଓ ଗୀତ ଇତ୍ୟାଦି ଶୁଣି ଏବଂ କାଳ ଦୃଶ୍ୟସଜ୍ଜା, ଅଭିନୟ ଓ ଭୂମିକା ଅନୁରୂପ ବେଶ ଇତ୍ୟାଦି ଦେଖି ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବେ ଏବଂ ସେମାନେ ଯଦି ନାଟକ ଦେଖି ତୃପ୍ତ ହେବେ, ତେବେ ତାହା ସଫଳ ନାଟକ ବୋଲାଉ । ନାଟକ ଶ୍ରାବ୍ୟ ଏବଂ ଦୃଶ୍ୟକାବ୍ୟ — ଏହା ମୋର ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ।

ଦେଶ-କାଳ-ପାତ୍ରକୁ ଚାହିଁ ମୁଁ ରାସଦଳ ପରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ସଂସ୍ଥା ଆରମ୍ଭ କରି ୧୯୩୯ରେ ଅର୍ଥାତ୍ ରାସଦଳର ଦଶନ୍ଧି ପରେ ।

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର :

ମୁଁ ସେତେବେଳେ ରାସ ଛାଡ଼ି ନାଟକ ଦଳ ଗଢ଼ି ବସିଲି, ସେତେବେଳେ ସଞ୍ଜ ପହରେ ମୋ ବସାରେ ତାସ ଖେଳ ଆଡ଼ା ଚାଲୁଥିଲା । ହାବୁ (ନରେଶ ସରକାର) ସୁଧାର ସରକାର, ନିମାଇଁ ସିଂହ ଓ ଠିଆ ପ୍ରଭୃତି ସଞ୍ଜକୁ ଆସରକୁ ଆସନ୍ତି ।

ତା'ଛଡ଼ା ପ୍ରଥମ ନାଥ ସେନ (କାଲୁ) ଓ କବିରାଜ ରାଧାରମଣ ରାୟ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ସବୁଦିନ ଖେଳରେ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି । ଆଉଜଣେ ବନ୍ଧୁ - ଶ୍ରୀ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ସେତେବେଳେ କମିଶନର ଅଫିସରେ ନାଜର ଥାଆନ୍ତି । ସେ ହାବୁଙ୍କ ଘର ସାମନାରେ ରହୁଥିଲେ । ବଡ଼ ବନ୍ଧୁ ସ୍ନେହୀ, ନାଟ୍ୟପ୍ରେମୀ ଓ ଉପକାରୀ ଲୋକ ସେ । ରାସବେଳୁ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ମୋତେ ।

ମୋର ଗୋଟାଏ ପ୍ରକୃତି ସେ ଏଇ ନୂଆ ଧରଣର ନାଟକ ଲେଖିବାବେଳେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବହୁମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଏଁ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଟୀକାଟିପଣୀ ବା ମତବ୍ୟକୁ ସମ୍ମାନ ଦିଏଁ ।

ମୁଁ ଏ ନୂଆ ଭିଆଣଟାଏ କରିବାକୁ ସାହସ କରିଛି । ସାମାଜିକ ନାଟକ - ତା' ପୁଣି ବ୍ୟବସାୟୀ ମଞ୍ଚରେ ଯୁବକ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ଘେନି ଅଭିନୀତ କରାଇବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ମୋର । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିନବ ପଦକ୍ଷେପ । ସପକ୍ଷ ବିପକ୍ଷରେ କେତେ ଲୋକ କେତେ ମତାମତ ଦିଅନ୍ତି । ସେ ସବୁକୁ କାନରେ ଶୁଣି, ମାତ୍ର ମୁଁ ମୋ କାମରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଲି ।

ଭାରି ଅର୍ଥ ଅଭାବବେଳେ । ପୁରୀରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା ଛାପାଖାନାଟି କରିଥିଲି, ତାକୁ ମୋ ଦାଦାଙ୍କ ପୁଅ ଭାଇ ପାର୍ବତୀ ସେଠାରେ ଚଳାଉଥିଲା । ନାନା କାରଣରୁ ସେ ପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ଷତି ହେଲା । ପ୍ରେସଟିକୁ ମୁଁ ରାସଦଳ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପରେ କଟକକୁ ଅଣାଇଁ ଏଇ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ଘରେ 'କାଳୀ ପ୍ରେସ' ନାଆଁ ଦେଇ ଚଳାଇବା ଆରମ୍ଭ କରି । ବାହାରର ଅତି ଅଳ୍ପ କାମ ପାଉଥାଏ, ମୋ ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ରଙ୍କର ସିନେମା କମ୍ପାନୀଟିଏ ଚାଲୁଥାଏ । ତାଙ୍କ ହ୍ୟାଣ୍ଡବିଲ୍ ତକ ଛାପେଁ, ଏଇ ପ୍ରେସରେ । ଲେଖିବସିଲି 'ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା' । ଦାଶରଥୀ ପୁସ୍ତକାଳୟ ଏହା ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ଲେଖିଲି - 'ସଙ୍ଗୀତ ଓ ହାର୍ମୋନିୟମ ଶିକ୍ଷା' । ଅନେକ ରାଜରାଜୁଡ଼ାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଜଣାଶୁଣା ଓ ସଦ୍‌ଭାବ ଥାଏ । ମୁଁ ପୁଣି ବଡ଼ାୟା (ଗଡ଼ଜାତ)ରେ ଜନ୍ମ । ବଡ଼ାୟାରେ ଥିବା ମୋହନ ଦାସଙ୍କ ପୁଅକୁ ମୁଁ ପୁରୀରେ ରଖୁଥିଲି

ମୋ ପାଖରେ । କାଳୀପ୍ରେସ କଟକ ଆଣିବାରୁ ସେ ବାଙ୍କିରେ ମୋର ନୂଆକରି ତୋଳା ଘରରେ ରହିଲା । ମୋ ସ୍ତ୍ରୀ ସେଠି ମଧ୍ୟ ରହନ୍ତି । ପାର୍ବତୀକୁ ଇତି ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଝିଅ ସହିତ ବିବାହ କରାଇ ଦେଇଥାଏ । ସଙ୍ଗାତ ଓ ହାରମୋନିୟମ ଶିକ୍ଷା ବହିଷ୍ଟି ଲେଖୁ ତା'ର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ନେଇ, ବଡ଼ାମ୍ଭାରେ ପହୁଣ୍ଡ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିଲି । ସେତେବେଳେ ରାଜା ଥିଲେ ସ୍ୱର୍ଗର ନାରାୟଣ ବୀରବର ମଙ୍ଗରାଜ ମହାପାତ୍ର । ଅତି ସରଳ, ସୁଚରିତ୍ର ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତ ସେ । ଖଣ୍ଡିଏ ଧୋତି, ଗୋଟିଆ ଖଣ୍ଡିଏ ମାଣିଆବନ୍ଦୀ ଚାଦର ତାଙ୍କର ପରିଧାନ । ପାଦରେ, ବଡ଼ାମ୍ଭାଗଡ଼ ମୋତିସାହିର ତିଆରି ଚଢ଼ିକୁଡ଼ା ହଲେ । ଏହି ବେଶରେ ମଧ୍ୟ ସେ କଚେରିକୁ ଯିବାଆସିବା କରନ୍ତି । ବଡ଼ାମ୍ଭା ପ୍ରଜାଏ ତାଙ୍କୁ ଦେବତା ପରି ମାନନ୍ତି, ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି ।

ବଡ଼ାମ୍ଭାରେ ପହୁଣ୍ଡ ଆଗେ ରାଜମାତା (ସ୍ୱର୍ଗତ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ରାଣୀ - ମୋତେ ଯେ ପୁଅ ପରି କରିଥିଲେ)ଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିଲି । ଆଦର କରି, କେତେ ପଛକଥା ଭାଳି କାନ୍ଦିଲେ ସେ, ମୁଁ ନ କାନ୍ଦି ରହିପାରିଲି ନାହିଁ । ଏଇମିତି 'କନ୍ଦାକଟା' ମିଳନବେଳେ ରାଜା ନାରାୟଣ ମଙ୍ଗରାଜେ ନଅର ଭିତରେ ତାଙ୍କ ମାମାଙ୍କ ପାଖରେ ପହୁଣ୍ଡ ମୋତେ ସେଠାରେ ଦେଖିଲେ । ଅପାସୋରା ସେଦିନର ଘଟଣା । ଲୁହ ପୋଛି ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ଦୋତାଲା ଉପରକୁ ଗଲି । ଅନେକ ନୂଆ ପୁରୁଣା କଥା ପଡ଼ିଲା । ଶେଷକୁ 'ସଙ୍ଗାତ ହାରମୋନିୟମ ଶିକ୍ଷା' ବହିର ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ କହିଲି । ରାଜା ଆନନ୍ଦରେ ସ୍ୱୀକୃତ ଦେଇ ତାଙ୍କର ଖଣ୍ଡିଏ ଫଟୋ ଦେଲେ ବହିରେ ତାହାର ଛାପା ରହିବାକୁ ।

ଦୁଇଦିନ ବଡ଼ାମ୍ଭା ଘରେ ରହିଲି । ସେଠା ଜମିବାଡ଼ିର ଖବର ବାପା ବା ମୁଁ କେବେ କେହି ନେଇ ନାହିଁ । ବଡ଼ାମ୍ଭାଗଡ଼ର ଜଣେକେତେ ମୋର ହିତାକାଂକ୍ଷୀ ବନ୍ଧୁ ମୋତେ କହିଲେ ଯେ ବଡ଼ାମ୍ଭାରେ ମୋର ଆଉ ଛୁଣ୍ଡ ମୁନର ସମ୍ପତ୍ତି ନାହିଁ, ସବୁ ମୋହନଦାଦା ତାଙ୍କ ନାଆଁରେ କରାଇ ନେଇଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱାସ ନ କରି ମୁଁ ଖାଇବସିବାବେଳେ ଅମିକା (ଦାଦାଙ୍କ ବଡ଼ପୁଅ)କୁ ଏକଥା ପଚାରିଲି । ସେତେବେଳକୁ ଆମ ଘରର ହଳିଆ ସାରଥୀଆ ପାଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥାଏ । ଅମିକା ପ୍ରଥମେ ଅଙ୍ଗମଙ୍ଗ ହୋଇ, ପରେ ସତ କଥାଟା କହି ପକାଇଲା ଏବଂ ରାଜାଙ୍କୁ କହି ପୁଣି ମୋ ନାମ ଦରଜ କରାଇବା ପ୍ରସ୍ତାବ ମଧ୍ୟ ଦେଲା । ସବୁ ଶୁଣିସାରି ମୁଁ କହିଲି ଯେଉଁ ଦାଦାଙ୍କୁ ବାପା ଏତେ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ସେ ଷ୍ଟେଟର ତହସିଲ ଟଙ୍କା ନିଜେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ଦେବାବେଳେ ବାଙ୍କିରୁ ଟଙ୍କା ପଠାଇ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ସେ ଟଙ୍କା ଆଣିଦେବାର ସାକ୍ଷୀ ସାରଥୀଆ ଏଠି ଅଛି । ସେ ଯଦି ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା କରିଛନ୍ତି, ତେଣୁ ରାଜାଙ୍କୁ ମୁଁ କହି ପୁଣି ମୋ ନାମରେ ଏଠା ସମ୍ପତ୍ତିରୁ ଭାଗ ନେବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ଭାତଗୁଣ୍ଡା ଛୁଇଁ ମୁଁ ହଲପ କରୁଛି ସେ ସମ୍ପତ୍ତି ତୁମେମାନେ ଭୋଗକର । ମୋ ଲାଗି ଧର୍ମ ଅଛି ।

ଅଧାଶୁଆ ହୋଇ ଭାତ ଥାଳିରୁ ଉଠିଲି । ଲୁହରେ ଆଖି ପୂରି ଉଠିଲା । ସଞ୍ଜବେଳେ ଉଆସକୁ ଯାଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କଲି । ଆଉ ପାଇବି କି ନାହିଁ ଭାବି ଦିଅଁଙ୍କ ଭୋଗ ବିଶ୍ୱମ୍ଭରବଲ୍ଲଭ ଖଜା ଖାଇ, ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ଫେରିଲି । ରାଜା ବା ମାଆମଣିମାଙ୍କୁ ଏକଥା କିଛି କହିଲି ନାହିଁ । କେବଳ ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ କଟକ ଫେରି ଯିବି ବୋଲି ରଜାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲି । ରାଜା ମୋଟରକାର ବରାଦ କରିଦେଲେ ମୋତେ ରାଜ ଆଠଗଡ଼ ସ୍ୱେସନରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିବାକୁ । ବାଟରେ ଧୋବଣୀନାଳ ବୋଲି ବଡ଼ାୟା ଆଉ ତିଗରିଆ ମଝିରେ ନାଳଟିଏ ପଡ଼େ । ଖରାଦିନ, ଝିରି ଝିରି ହୋଇ ଅଳ୍ପ ପାଣି ସେ ନାଳରେ ଚାଲିଥାଏ । ସଡ଼କକୁ ଟିକିଏ ଛଡ଼ାରେ ଗୋଟିଏ ଆୟତାକାର ଛୋଟ ଛୋଟ କଷି ଧରିଥାଏ । ଗଛମୂଳରେ ନାଳକୁ ଯିବା ଏକପଦ୍ୟ ବାଟ । ଦ୍ରାଇଭର୍ ପୋଖରୀପାଣି ବୋଲି କହି, ସେଇ ଗଛଛାଇରେ ଗାଡ଼ିଥୋଇ ଦେଇ ଗଲା । ମୁଁ ଗାଡ଼ିରେ ବସି ବଡ଼ାୟା ଘରକଥା ଭାବୁଥାଏ । ଗଛ ଉପରେ କୋଇଲିଟାଏ କୁହୁ କୁହୁ ଡାକୁଥାଏ । ଏତିକିବେଳେ ପାଖ ଗାଆଁର ଅଳ୍ପବୟସୀ ବୋହୂଟିଏ ଗାଧୋଇସାରି ଓଦା ଲୁଗାରେ ପାଣି ଗରାଟିଏ କାଖେଇ ନାଳରୁ ଉପରକୁ ଉଠି ଆସି ଦେଖିଲା - ଗଛମୂଳ ବାଟକୁ ଲାଗି ମୋଟର ଗାଡ଼ିଟିଏ ରହିଛି । ତା’ ଭିତରେ ଜଣେ ମରଦ ବସିଛି । ବିଚାରୀ ସେଇଠି ଓଡ଼ଣା ଚାଣି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ଆଗକୁ କି ପଛକୁ ଯାଇ ନାହିଁ । ମୋର ବଡ଼ାୟାର ଚିନ୍ତା ଭାଜି ଯାଇ ତା’ ଉପରେ ନଜର ପଡ଼ିଲା । ଦ୍ରାଇଭରଟା ବେଗେ ମଧ୍ୟ ଫେରୁ ନାହିଁ କି ଗାଆଁ ବୋହୂଟି ଆଗକୁ ଆଗେଇପାରୁ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଗାତ ଲେଖିଲି ବସି ବସି ଏଇ ଭାବନାରେ । କିଛି ଅଂଶ କହୁଛି -

‘ସେ ନହୁଲୀ ବୟସୀ ଛଇଲା,
ନଇକୁଳେ, ଗଛମୂଳେ କାହିଁକି ଚାହିଁଲା ରେ । ୦ ।
ଅମାନିଆଁ ପବନଟା ବହି ଶିରି ଶିରି
ଫୁଟାଇଲା ତା’ ଛାତିରେ ପଦ୍ମଫୁଲ କଢ଼ିରେ
କୋଇଲିଟା ଥିଲା ଚାହିଁରେ,
ଚାହିକଲା ଆୟତାକୁ ଦୁହାଇ ଦୁହାଇ ରେ
କୁହୁ କୁହୁ କୁହୁ କହି ରେ । ୧ ।

x

x

x

(ଏ ଗୀତର ସବୁ ପଦ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ଦ୍ରାଇଭର୍ ଆସିବାବେଳକୁ ଗୀତ ଲେଖା ସରିଥାଏ । ଗାଡ଼ି ଷ୍ଟାର୍ଟ କରି ରାଜ ଆଠଗଡ଼ ସ୍ୱେସନକୁ ଚାଲିଲୁଁ । ମୁଁ ବସି ବସି ଗୀତର ଗୋଟିଏ କପି କରିଦେଲି । ମୋ ପାଖେ ସେତେବେଳକୁ ଥାଏ ମାତ୍ର ତିନୋଟି ଟଙ୍କା । କଟକକୁ ତ ରେଳଭଡ଼ା ହୋଇଯିବ, ତେଣିକି

ଦେଖାଯିବ ବୋଲି ଭାବୁଥାଏ । ଗାଡ଼ି ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ମୁଁ ଡ୍ରାଇଭରକୁ କିଛି ଦେଇ ବିଦାୟ କରିବାକୁ ଶକ୍ତି ନ ଥାଏ ବୋଲି ମନେ ମନେ ବଡ଼ ଦୁଃଖ କଲି । ଡ୍ରାଇଭର ହାତରେ ଗୀତଟି ଓ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖି ବଢ଼ାଇ ଦେଲି । ଡ୍ରାଇଭର ମୋତେ କୋଡ଼ିଏଟି ଟଙ୍କା ଦେଇ କହିଲା, “ଛାମୁରୁ ଦିଆ ହୋଇଛି । ଆପଣଙ୍କୁ ଷ୍ଟେସନରେ ଦେବାକୁ ହୁକୁମ କରିଥିଲେ ।” ଆଖିରେ ଲୁହ ଭରିଗଲା ମୋର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କରୁଣା ସୁମରି । ଡ୍ରାଇଭର ହାତକୁ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ଦେଇ ବିଦାୟ ଦେଲି ।

ଷ୍ଟେସନ୍ ପ୍ଲାଟଫର୍ମରେ ଗାଡ଼ିକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବୁଲୁଚାଲ କଲି । ସେତେବେଳେ ଷ୍ଟେସନ୍ ଆରପଟ ଥାଏ ବଣ । ସେଇ ବଣ ଭିତରେ ଦେଖିଲି - ହରିଶୀଟିଏ ତା’ ଛୁଆକୁ ଚାଟୁଛି । କି ଅପୂର୍ବ ସେ ସ୍ନେହର ତୁମ୍ଭନ !

ଭାବୁ ଭାବୁ ଗାଡ଼ି ଆସିଲା । ଟିକଟ୍ କାଟି ଗାଡ଼ି ଚଢ଼ିଲି । ବାଟଯାକ ମିରିଗର ସେହି ତୁମ୍ଭନ ମନେପଡୁଥାଏ । ଭାବୁଥାଏ ଏ ତୁମ୍ଭନ କେତେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ !

ଗାଡ଼ି କଟକ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଖଣ୍ଡିଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଛ’ଅଣା ଭଡ଼ାଦେଇ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ବସାକୁ ଆସିଲି ।

ମୋ ଛାପାଖାନାରେ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ହାର୍ମୋନିୟମ ଶିକ୍ଷା ଛାପାହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି ।

ଖୋଜା ହେଉଥାଏ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ପାଇଁ ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀ । ରାସଦଳର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହ, ହରିହର ରାଉତ, ହରିର ସାନଭାଇ ମାୟା, ଧଡ଼ିଆ ଏବଂ ଆଉ କେତେକଣ ଆଆନ୍ତି ।

ବାବି (ସାମୁଏଲ ସାହୁ), ପୀର (ପ୍ରିୟନାଥ ମିଶ୍ର) ରାଧାଶ୍ୟାମ ମହାନ୍ତି, ବୀର ଚନ୍ଦ୍ରଧରୀ ଓ ସେତେବେଳେ ଛୋଟ ଛୋଟ ବହି ବିକୁଥିବା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣ୍ଡେ, ପୂର୍ଣ୍ଣସିଂହ, ଅଧର ମହାପାତ୍ର (ବିନ୍ଦାଧର) ବୁଢ଼ା ଚନ୍ଦ୍ରଧରୀ (ସେତେବେଳେ ସ୍ୱର୍ଗତ ମାଗୁଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦେଶବନ୍ଧୁ ମେଡ଼ିକାଲ୍ ହଲର ବିଲ୍ ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ) ଏବଂ ମେନା, ସର ଓ ଶୈଳ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ଦଳରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଗୀତ ଓ ଅଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖାଇବାରେ ଲାଗିଲି । କାଳୀଗାଲି ଯିବା ବାଟ ଗଣେଶ ମନ୍ଦିର ସାମନାପଟ କୁଳମଣିର । ଭଉଣୀ ମେନା (ମାନଦା) ପ୍ରଥମେ ନାରୀ ଅଭିନେତ୍ରୀ ହେବାକୁ ଯୋଗ ଦେଲା ।

‘ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ’ ଲେଖା ଥାଏ । ‘ଆହୁତି’ ଶିଖାଉଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ତୋମପଡ଼ା ରାଜାଙ୍କର ଡାକରା ପାଇଲି, ଗୋଟିଏ ବିବାହ ଉତ୍ସବରେ । କାଳିକାପ୍ରାସାଦରେ ଗୋଟିଏ ରାତି ଅଭିନୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସେଠାରେ ରାଜାଙ୍କ କୋଠି ଆଗରେ ଗୋଟିଏ ପଡ଼ିଆରେ ତମ୍ବୁ ପକାଇ ଆମେ ସବୁ ରହିଲୁଁ । ମନେଅଛି, ରାଜାଙ୍କ ଲୋକେ ସାଧାରଣ ବୁଢ଼ା, ଉଖୁଡ଼ା, ଦହି ଦେଇଯିବାରୁ ମୁଁ ଅଭିମାନରେ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇଥିଲି । ରାଜା ଏକଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କ ଯୋଗାଣିଆ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଉପଯୁକ୍ତ ଜଳଖିଆ ବରାଦ କଲେ । ଆହୁତି ନାଟକ

ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଦେଖଣୀହାରିଏ ପସନ୍ଦ କଲେ । ଜୀବିତ ତପଣ ମଧ୍ୟ ଏଇଠି ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଏଥର ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖି ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରିବାର ସାହସ ବଳିଲା ।

କଟକ ଫେରି, ଦଳ ବଢ଼ାଇବାର ଚେଷ୍ଟା ଚାଲିଲା । କେତେକ ଯୁବକ ଓ ଯୁବତୀ ଦଳରେ ଆସି ଯୋଗ ଦେଲେ । ମଞ୍ଚକୁ ସଜିବିଁ ଚୁଆ । ମାଟି ଚକଟି ଗଢ଼ିବାକୁ ହେବ । କିଏ କେଉଁ ଅଂଶ ନେବାକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ହେବ, ସେତକ ବାଛିବାକୁ ମୋତେ ନାନା ଉପାୟ ଭାବି ଠିକଣା କରିବାକୁ ହେଉଥାଏ । ଏଥିରେ ପୁଣି ଅନେକ ମହଲରେ ମୁଁ ନିନ୍ଦାର ପାତ୍ର ହେଲି, ଯୁବତୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଦଳ ଗଢ଼ିବାର ଯୋଗାଡ଼ କରୁଥିବାରୁ । ଏପରିକି ଠାଏ ଠାଏ ‘ହାତୁଆ’ ଉପାୟର ଅଧିକାରୀ ହେଲି ମୁଁ । ମାନ ଅପମାନକୁ ଖାତିର ନ କରି ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ଭରତମୁନିଙ୍କ ‘ସମ୍ପର୍କ’ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ପରେ କୌଣିକ ବୁଦ୍ଧି ସଂଯୋଗ ଓ ଅପସରାମାନଙ୍କ ସହଯୋଗ କଥା ଭାବି ପୁରୁଷ-ସ୍ତ୍ରୀ ବା ଯୁବତୀ ସହଯୋଗରେ ଦଳ ଗଢ଼ିବାର ଦୃଢ଼ତା ରଖିଲି ମନରେ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ଯୁବତୀମାନେ ଆଗେଇ ଆସିଲେ । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ନିରାଶ୍ରୟା ଓ ବାରବନିତା ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ କାହାରି କାହାରିଠାରୁ କେତେକ ଯୁବତୀଙ୍କର ସମ୍ବାଦ ଓ ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଦଳରେ ଗ୍ରହଣ କଲି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ-ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସ୍ବର-ସାଧନା ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କରାଏଁ ନିତି ରାତି ପାହାନ୍ତରେ । ପାଠ ପଢ଼ନ୍ତି ଉପରଓଳି । ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ସକାଳ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ । ସହିପରି ସବୁବେଳେ ପ୍ରାୟ ମୁଁ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଲି । ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ବସାଘରେ ଗୋଟିଏ ମେସ୍‌ରେ ସେମାନେ ଖୁଆପିଆ କରନ୍ତି, ମୋ ସହିତ ସମାନ ଭାବରେ ।

ଦିନେ ଖବର ପାଇଲି (ବୋଧହୁଏ ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚି ରାଉତରାୟଙ୍କଠାରୁ) ଯେ ବକ୍ସିବଜାର ବଣିଆ ସାହିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରହୁଛି ଜଣେ କେହି ବଣିଆଙ୍କ ବାହୁଛାୟାରେ । ତା’ର ବାପା ମଧ୍ୟ ସେଠି ରହୁଛି । ପୂର୍ବେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ରାସ ଅଭିନୟବେଳେ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ତା’ର ବାପାକୁ ଜାଣିଥିଲି । ପରିଚୟ ପାଇ ବୁଝିଥିଲି ଯେ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବାପା ନରସିଂହପୁରରେ ମୋ ବାପାଙ୍କ ପାଖେ ଚପରାସୀ ଥିଲା । ପୁଣି ଶୁଣିଥିଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ମ୍ୟାଜିକ ଦଳରେ ରହୁଛି । ଆଉ ବିଶେଷ ଖବର ତା’ର ପାଇ ନ ଥିଲା । ଏବେ ସେ କଟକ ବଣିଆ ସାହିରେ ରହୁଥିବାର ଶୁଣି, ତାକୁ ଦେଖୁଥାସି ଓ ତା’ର ମୋ ଦଳରେ ରହିବାର ଇଚ୍ଛା ଜାଣି ତାକୁ ଏବଂ ତା’ର ବାପାକୁ ବଣିଆ ସାହିରୁ ଅଣାଇନେଲି - ଅବଶ୍ୟ ଏଥିପାଇଁ କେତେକ ଅସୁବିଧା ଉପୁଜିଥିଲା ।

ଏହାପରେ ଦିନେ ବାଲେଶ୍ବରର ସୁବାସ ବୋଲି ଜଣେ ଯୁବକ ଆସି ସେଠାରେ ବାବୁରାମ ଦାସ ନାମକ ଜଣେ ଦୁସ୍ଥ ଗୃହୀ-ବାବାଜୀଙ୍କର ସୁମତୀ ନାମ୍ନୀ ଗୋଟିଏ ଯୁବତୀର ସନ୍ଧାନ

ଦେଲେ । ଶୁଣିଲି, ସୁମତୀ ପତି ପରିତ୍ୟକ୍ତା ଓ ପ୍ରତ୍ରବତୀ । ସେ ଗାଇପାରେ, କଣ୍ଠଟି ମଧୁର । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ଗାୟିକାର ଅଭାବ ଥିଲା । ମୁଁ ଖଟବିନ୍ଦସାହିର ମୋ ଦଳରେ ଅଭିନେତା ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ (ମଧୁ ଦତ୍ତ)ଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ଵର ପଠାଇ ସୁମତୀକୁ ଅଣାଇଲି । ତା'ର ପୁଅ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ରହିଲା । କଟକରେ ସୁମତୀଠାରୁ ଶୁଣିଲି ମଧୁ ଦତ୍ତ ତାକୁ ତାଙ୍କ ଘରେ ରହିବାକୁ ପୁସ୍ତଲାଭ ଥିଲେ । ସେ ତାହା ପସନ୍ଦ କଲା ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନର ବାମ ଦିଗରେ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ପାଇଁ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବ ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ତୋଳା ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଚାଳଘରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର କଟକରେ ପ୍ରଥମ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା - ସାମାଜିକ ନାଟକ 'ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ' । 'ଆହୁତି' ନାଟକ ଶିକ୍ଷା ଦେବାପରେ ଏ ନାଟକଟି ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରି ମୁଁ ଦଳରେ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲି । ଅଭିନେତା - ବାବୀ, ପୀର, ରାଧାଶ୍ୟାମ, ପାଣ୍ଡେ, ହରି ଓ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ସହିତ ମେନା, ସୁମତୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଶୈଳ ଓ ସର ପ୍ରଭୃତି ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନାଟକରେ ଗୋଟିଏ ଅଛୁଣୀ ଭିଖାରୁଣୀ ଅଂଶରେ ସୁମତୀର ଅଭିନୟ ଓ ତା'ର ମଧୁର କଣ୍ଠରେ ଗାୟନ ଦର୍ଶକଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ଦେଇଥିଲା ।

'ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ' ନାଟକ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀଶ ମିଶ୍ର । ଏହା ତା ୧୪।୨।୪୨ ରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଘଟଣା । ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀରେ ପ୍ରେକ୍ଷାଗୃହ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ।

ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କଥା ଯେ ଏଥିପୂର୍ବରୁ କଟକରେ ଦୁଇ ବା ତିନି ରାତିରୁ କୌଣସି ନାଟକ ଅଧିକବାର ଅଭିନୀତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ବହୁ ଛାତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରେ ଅଭିନୀତ ହେଲା । କଟକର ତତ୍କାଳୀନ ସମ୍ବାଦପତ୍ରମାନଙ୍କର ଅନୁକୂଳ ଅଭିମତ ପ୍ରକାଶ ନାଟକଟିର ଲୋକପ୍ରିୟତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରମାଣ । କଲେବର ଟୁଷି ଆଶଙ୍କାରେ ଅଧିକ ଲେଖିବା ସମୀଚୀନ ମନେ କରୁ ନାହିଁ । ତଥାପି ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ କଟକ ସହର ଓ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରେ ସେ ଚହଳ ପକାଇଥିଲା ଏକଥା ଅଦ୍ୟାବଧି ସେ ସମୟର ଦର୍ଶକମାନେ ସ୍ମାକାର କରନ୍ତି ।

'ପରିବର୍ତ୍ତନ' ପ୍ରଭୃତି ଆଉ କେତୋଟି ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଏଇଠି ପରିବେଷିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହିପରିଭାବେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନ ହତାରେ ଭଲଭାବରେ ନାଟକାଭିନୟ ଚାଲିଥାଏ । ପ୍ରାୟ ମାସେ ଦେଢ଼ମାସ ପରେ ହଠାତ୍ ଦିନେ ଝଡ଼ ଓ ବର୍ଷା ହେଲା । ଚାଳଘର ଭାଙ୍ଗି ତଳିଛୁଆଁ ହୋଇଗଲା । ପିଲାମାନେ ଅତି ଦୁଃଖ କଲେ । କାହାରି କାହାରି ଆଖି ଲୁହ ଛଳଛଳ ହୋଇଗଲା । ସଞ୍ଜବେଳେ ଏଇ ଝଡ଼ବର୍ଷା । ଜିନିଷପତ୍ର ବା ସିନ୍ଦୂରନାଗା ସାଇତିବାକୁ ତର ମିଳିଲା ନାହିଁ । ସବୁ ତିନିଗଲା । ମୁଁ ତିନିରୁଡ଼ି 'ମାଆ'ଙ୍କୁ ଡାକୁଥାଏଁ ଆଉ କହୁଥାଏଁ - 'ଯାହା କରିବେ ସାଇଁ - ତା' କାହାରି ହାତର ନାହିଁ' । ଏକାବେଳେ ଯଦିଓ ମୁଁ ଯୈର୍ଯ୍ୟହରା

ହୋଇ ନ ଥାଏ, ତଥାପି ବସାରେ ଆସି ଖୁଆପିଆରେ ଆଉ ସୁଖ ନ ଥାଏ - ଦରିଦ୍ର ପଞ୍ଚାକ୍ଷର 'କ'ଣ କରିବି' ଜପିଜପି । ବାହାରକୁ ହସ କିନ୍ତୁ ଭିତରେ ପୋଡ଼ିରେ ଦିନ କାଟୁଥାଏ ।

ପିଲାଏ ଆସନ୍ତି । ସଭିକର ଶୁଖିଲା ମୁହଁ । ବରଂ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦମ୍ଭ ଦେବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଗୋଟେ କିଛି କାମରେ ଲଗାଇ ମନ ବହଳାଇବାକୁ ରୋଜ ସଞ୍ଜହେଲେ ବସା ଅଗଣାରେ ଗାଉଣା ବାଜଣାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି ପ୍ରାୟ ରାତି ୧୦।୧୧ଟା ଯାଏ । ବୈଠକରେ ନିତି ପ୍ରତି ଯୋଗଦିଏ କାହାଙ୍କୁ (ସ୍ୱର୍ଗତ କାହ୍ନୁଲୀଳା ଘୋଷ) । କାର୍ତ୍ତନ ଗୀତ ସେ କିଛି ଗାଏ । ବଜାଇବାବେଳେ ସମୟେ ସମୟେ ସେ ଭୋଳ ହୋଇ ନିଜକୁ ଭୁଲିଯାଏ । ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି ହାବୁ, ସୁଧୀ, କାଲୁ ପ୍ରମୁଖ ବନ୍ଧୁମାନେ ମୋର । ରୋଜଗାର ତ ନାହିଁ, ଅଭାବ ପଡ଼ିଲା । ସେତେବେଳେ ମାର୍ଗଶୀର ମାସ । ଗୁରୁବାର ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା ଦିନ ମୁଁ ନୂଆଗଡ଼ ବାଟେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ରାଜା ହରିହର ସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କୁ ମୋର ଅଭାବ କଥା କହିଲି । ସେ ପିଲାଦିନରୁ ମୋତେ ଜାଣନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଗଦିନସିନବେଳେ ତତ୍କାଳୀନ ଦେଓ୍ୱାନ ସ୍ୱର୍ଗତ ଭଗତ ବଲ୍ଲଭ ଦାସ ଓ ମୁଁ ନାନାମତେ ଅଣ୍ଟା ଭିଡ଼ିଥିଲୁଁ । ସେଦିନ ଗୁରୁବାର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ରାଜାସାହେବ ମୋର ଅଭାବ କଥା ଶୁଣି, ମୋତେ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରି କଟକରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ରଣୀ ।

କଟକରେ ପହଞ୍ଚି ହଠାତ୍ ମନକୁ ଏକ କଞ୍ଚନା ଆସିଲା । ଆଗେ ତ ବାଙ୍କୀବଜାରରେ ସୁଶୀଳ ପାଲିତଙ୍କ ଖୋଲା ଜମିରେ (ସ୍ୱର୍ଗତ ରଜନୀ ବିଶ୍ୱାସଙ୍କ ଘର ପଡ଼ିଣା) ରାସ ଅଭିନୟ ଅନେକ ଥର କରାଇଛି । ପାଲିତ ବାବୁଙ୍କୁ କହି, ଭଡ଼ା ନେଇ ସେଇ ଜାଗାରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ପାଇଁ ଘର ତୋଳାଇବି । ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମହାନ୍ତି କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଛପର ଘର ତୋଳାହେଲା ।

ଜାଉଁଳିଆପଟିର ଟିଣ କାରିଗର ସମୀର ମିଆଁ ଚୌକି ଭଡ଼ାରେ ଦେଲେ । ବେଞ୍ଚ ଓ କାଠଚୌକି ପିଠାପୁର ବଡ଼େଇଙ୍କଦ୍ୱାରା ତିଆରି କରାଇ ପେଣ୍ଡାଲରେ ସଜାଇଲି । ବିଜୁଳି ସଂଯୋଗ (ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍) ତ ନାହିଁ, ତେଣୁ ସେ ଅମଳର ଟଣା ପଞ୍ଜୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । କଟକରେ ସେତେବେଳେ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଯୋଗାଣ ସଂସ୍ଥା କମ୍ପାନୀ ହାତରେ ଥିଲା । ଦେବରାଜବାବୁ ଥିଲେ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଯୋଗାଣ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ । ଭାରି ମିଳାମିଶା ଧରଣର ଲୋକ । କିନ୍ତୁ ଲାଭନ ମିଳିବା ସହଜ ହେଲା ନାହିଁ ।

ଏହି ସମୟରେ ଚାରିବାଟିଆରେ ଗୋଟିଏ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ରହୁଥାଆନ୍ତି । ଜର୍ମାନୀ ଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ । ଓଡ଼ିଶାର କମିଶନର ଥାଆନ୍ତି ମି. ମାରୁଡ଼ (ଏସ୍. ଏଚ୍. ମାରୁଡ଼) ସାହେବ । ଚାରିବାଟିଆ ସୈନ୍ୟ ଛାଡ଼ଣୀର ଦେଖାଶୁଣା ଇତ୍ୟାଦି ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ ଥାଏ । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଚିର ବିନୋଦନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ ମାରୁଡ଼ସାହେବ । ଖୋରଧା

କେରଜର ଶ୍ରୀ ମୋସାହେବଙ୍କ ଖାଁ ସେତେବେଳେ କଟକର ଏ.ଡି.ଏମ୍. ଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଖୋରଧା ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକ ଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପରିଚୟ ଥିଲା । ସେ ମୋତେ ଡକାଇ ନେଇ ଟୁପସ୍ ଏଣ୍ଟରଟେନ୍ମେଣ୍ଟ ଭାର ଦେଇଥିଲେ । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କେତେକ ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ନେଇ ମୁଁ ଚାରିବାଟିଆ ଯାଇ ନାଟ, ଗୀତ ଓ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲି । ମି. ମାରୁତ୍ତଙ୍କ ସହିତ କ୍ରମେ ଚିହ୍ନା ଜଣା ହେଲା । ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ସେକ୍ରେଟେରୀ ମି.ଆର୍.ଏସ୍. ସ୍ବାନ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ଭଲ ଜଣାଶୁଣା ହୋଇଥିଲା । ମି. ସ୍ବାନ୍ ବଡ଼ ସରଳ ଅମାୟିକ ବ୍ୟକ୍ତି । କେବେ ସେ ମୋ ବସାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଚକ୍କୁଳି ପିଠାର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରଖନ୍ତି ।

ପେଣ୍ଡାଲରେ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଯୋଗାଣ ପାଇଁ ଧାଆଁ ଦଉଡ଼ିବେଳେ ଯୋଗକୁ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଏକ୍ଜିକ୍ୟୁଟିଭ କାଉନସିଲର ମାନ୍ୟବର ସାର୍. ଜେ. ପି. ଶ୍ରୀବାସବଙ୍କର କଟକ ଆସିବା ପ୍ରୋଗ୍ରାମ ହେଲା । ତାଙ୍କୁ ମୋ ପେଣ୍ଡାଲକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ସ୍ବାନ୍‌ସାହେବଙ୍କୁ କହିଲି । ସ୍ବାନ୍‌ସାହେବ ମୋତେ ଶ୍ରୀବାସବଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା କରାଇ ମୋର ପରିଚୟ ଦେଲେ । ମୋର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ସାର୍ ଶ୍ରୀବାସବ ସ୍ବାକୁଟି ଦେଲେ । ତାରିଖ ଠିକ୍ ହେଲା । ମୁଁ ସ୍ବାନ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ଓ ଦେବରାଜବାହୁଙ୍କୁ ବିଜୁଳି ଲାଇନ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲି । ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ସେମାନେ ଲାଇନ୍ ସଂଯୋଗ କରିଦେଲେ । ସିଧା ଆକୁଠିରେ ଘିଅ ସତରେ ବାହାରେ ନାହିଁ । ସ୍ବାନ୍‌ସାହେବ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ କୋମ୍ପାନୀକୁ ସାର୍ ଶ୍ରୀବାସବଙ୍କ ମଞ୍ଚାଗମନ କଥା ଜଣାଇଦେଲେ ।

ଆୟୋଜନ ଚାଲିଲା, ସେଇ ଝାଟିମାଟି ଡାଟିବାଡ଼ ଘେରା ମଞ୍ଚା ଲିପାପୋଛା ହେଲା । ଖଣ୍ଡି କେତେ ଭଲ ଚୌକି ଏଠୁ ସେଠୁ ମଗା ହୋଇ ଆସିଲା । ମୋର ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ଚନ୍ଦ୍ର କିଶୋର ଦାସ (ବେଙ୍ଗବାହୁ) ଓ ତାଙ୍କ ଭାଇ ସ୍ବର୍ଗତ ନରାବାହୁ ଚୌକି, ଟିପୟ, ବାନ୍ଧ ଗଛ କୁଣ୍ଡ ଓ ଦରି ଇତ୍ୟାଦି ଆଣି ମଞ୍ଚ ସଜ୍ଜାରେ ଭାରି ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାନ୍ତି (ଆଡ଼ଭୋକେର୍) ମୋର ସୂର୍ଯ୍ୟବନ୍ଧୁ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ବର୍ଗତା ନିଶାମଣି ମୋର ଧର୍ମଭଉଣୀ । ମଧୁବାହୁ ମତେ ନାନାଭାବେ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ସମ୍ଭବମତ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ପେଣ୍ଡାଲ ଘର ଓ ବାଟ ସଜାସଜି ହେଲା । ମଉସା ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜ, ଶଶୀଭୂଷଣ (ରାୟ), ବାବୁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ ପ୍ରଭୃତି ଥରେ ଅଧେ ପେଣ୍ଡାଲର ସଜଜତ ଦେଖି ପସନ୍ଦ କରିଗଲେ ।

ଏଥର ସାର୍ ଶ୍ରୀବାସବ ୧୯୪୨ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ନାଟକ ଉନ୍ମୋଚନ କଲେ । ଏଇ ଉତ୍ସବରେ ତଦାନୀନ୍ତନ ଲାଟସାହେବ, କମିଶନର, ପୋଲିସସାହେବ ପ୍ରମୁଖ ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପତ୍ର ପତ୍ରିକାରେ ସମ୍ପାଦକ ଓ ସାମ୍ବାଦିକମାନେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ନାଟକ ଅଭିନୟ ସବୁରି ପ୍ରଶଂସାଭାଜନ ହେଲା । ଏହିଦିନଠାରୁ ବାକି ବଜାରରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଚାଲିଲା । ଏତେବେଳେ ପାରଳା ମହାରାଜା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ

ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲି । ମହାରାଜା ତ କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ । ସେ ଆନନ୍ଦରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇ ତା ୨୮ । ୨ । ୪୨ରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରସ୍ ପେଣ୍ଡାଲକୁ ଆସିଲେ । ନାଟକଟି ଦେଖି ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ ଏକହଜାର ଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ ।

ପ୍ରତିରାତ୍ର ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରେ ଚାଲିଥାଏ । ଶନିବାର ଓ ରବିବାର ଭୀଷଣ ଗହଳି ପରେ ସୋମବାର ରାତିରେ ଦର୍ଶକ ସଂଖ୍ୟା ଟିକିଏ ଭଣା ହେଉଥିବାର ଦେଖିଲି । ଶନିବାର ଓ ରବିବାର ଦିନ ଅନେକ କଟକ ପ୍ରବାସୀ ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସୋମବାର ଦିନଟା ତେଣୁ ଟିକିଏ ଅସୁବିଧା ହୁଏ, ନାଟକ ଦେଖି ଆସିବା ଇତ୍ୟାଦି ଆମୋଦପ୍ରମୋଦ ଲାଗି । ତେଣୁ ପ୍ରତି ସୋମବାରର ଅଭିନୟ ବନ୍ଦ ରଖିଲି ।

ଏହାପରେ ବାଙ୍କୀବଜାରରେ ‘ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ’ ଶତାଧିକ ରାତ୍ରି ଅଭିନୀତ ହେଲା । କେବଳ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ସୋମବାର ରାତ୍ରିରେ ଅଭିନୟ ବନ୍ଦ ରଖେ । ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ସୋମବାର ଦିନଟି ଦଳର ଛୁଟି । ଏବେ ଦେଖୁଛି କଟକର ବ୍ୟବସାୟୀ ରଜମଞ୍ଚମାନ ସେଇ ମୋର ସୋମବାର ରାତିରେ ଅଭିନୟ ବନ୍ଦ ଧାରାକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ କାରଣଟା ବୋଧହୁଏ କାହାରିକୁ ଜଣା ନାହିଁ ।

ତୁମ୍ଭନ :

୧୯୪୨ରେ ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ନାଟକ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ମୁଁ ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଭିନୟ ଲାଗି ଆଉ ଗୋଟିଏ ନାଟକ ଲେଖିବାର ମନସ୍ଥ କଲି । ଏଇ ନାଟକଟିର ନାଆଁ ରଖିଲି ‘ତୁମ୍ଭନ’ । ବଡ଼ାମାରୁ ଫେରିବାବେଳେ ରାଜଆଠଗଡ଼ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ହରିଣୀ ତା’ର ଶିଶୁଟିକୁ ଚାଟୁଥିବା ଦୃଶ୍ୟ ମୋତେ ଆନନ୍ଦ ଦେଇଥିଲା, ସେଇ ସ୍ମୃତିର ଅନୁସରଣରେ ‘ତୁମ୍ଭନ’ ନାଆଁଟି ମୋ ମନରେ ଜାଗିଲା । ବିଚାରିଲି, ମାଆ ତା’ର ଛୁଆକୁ, ବାପା ତା’ର ସନ୍ତାନକୁ, ଭାଇ-ଭାଇକୁ, ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁକୁ ଓ ନାୟକ ନାୟିକାକୁ ତୁମ୍ଭନ ଦିଏ; କିନ୍ତୁ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତୁମ୍ଭନର ଭାବ ଏବଂ ମର୍ମ ନିଆରା ନିଆରା; ତେଣୁ ତୁମ୍ଭନ ଶବ୍ଦଟା ଅଶ୍ଳୀଳ ହେବ କାହିଁକି ? ଛଳବିଶେଷରେ ସିନା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜକ । ନାଆଁଟି ମୋତେ ଭାରି ମିଠା ଲାଗିଲା । କେତେକ ବନ୍ଧୁକୁ ମଧ୍ୟ ପଚାରିଲି । ହସିଲେ ସେମାନେ କିନ୍ତୁ କଥାଟାକୁ ବୁଝିପାରି ଆଉ କେହି ହେଲେ ନାଆଁ ଦିଆଟାକୁ ନାପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ସେଇଠୁ ତୁମ୍ଭନ ନାଟକ ଲେଖି ବସିଲି । ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ପରେ କିଛିଦିନ ‘ଆହୁତି’ ଅଭିନୀତ ହେଲା । ଏଣେ ଦୁଇଟି ପିଲାଙ୍କ ଖେଳକୌତୁକରୁ ତୁମ୍ଭନର ପୁଟ ଆରମ୍ଭ କଲି । ତା’ ଭିତରେ ରଖିଲି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ଚିତ୍ରର ସମସଂଯୋଗ । ଏହା ସଦାନନ୍ଦ ବାବାଙ୍କ କଣ୍ଠରେ କାର୍ତ୍ତନ ସ୍ୱରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା । ନାଟକର ପ୍ରଧାନ ପାତ୍ରପାତ୍ରୀ ହେଲେ ମଦନ ଆଉ ପ୍ରେମ । ଏ ନାଟକରେ ଗାର୍ଲସ୍କୁଲଠାରୁ ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ଟିକିଏ ଅଧିକ ଖଞ୍ଜା ହେଲା ।

ପାତ୍ରମୁଖୀ ଭାଷା ଯୋଗାଡ଼ିବା ମୋର ନାଟକ ରଚନାର ସ୍ୱଭାବ । ଗୀତ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳ, କାଳ, ପାତ୍ର ଓ ରସଭାବ ଅନୁସାରେ ରଚନା କରିବାଟାକୁ ମୁଁ ମୂଳକରି ଧରୁଁ । ନାଟକ, ମୁଁ ଏକାବେଳେ ବସି ତ ଲେଖେ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟ ଲେଖୁ ତାହାରି ରିହର୍ସେଲ କରାଏଁ । ବେଳେ ବେଳେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟର ଭାଷା ବା କଥାକୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁସରଣ କରୁଁ । ତହିଁପରେ ଅନ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟ ଲେଖେ । ଏଇ ହେଲା ମୋର ଅଭ୍ୟାସ । ସତ କହିବାକୁ ଗଲେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ସିନା ଜାଣିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ହେଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ବେଳେ ବେଳେ ଶବ୍ଦ ଶିଖିଁ । ଏ ଦିଗରେ ସେମାନେ ମୋର ଗୁରୁ ବୋଲି ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଅନୁଭବ କରୁଁ ।

‘ଚୁମ୍ବନ’ର କୀର୍ତ୍ତନ ଗୀତ ସଦାନନ୍ଦଙ୍କ କଣ୍ଠରୁ ଶୁଣି ଥରେ ମୋର ଛାତ୍ର ପୀର କହୁଥିବାର ଶୁଣିଲି ‘ବାରୁ’ ଗୋଟାଏ ପାଲା ଲେଖୁଛନ୍ତି । ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ହସିଲି । ଦୁଃଖ କରିବାର ବା ବିରକ୍ତ ହେବାର କିଛି କାରଣ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରିପାରିଲି ନାହିଁ । ଜଣେ ନୂଆ ଛାତ୍ରକୁ ଯାହା ଯେମିତି ଲାଗିଲା, ସେ ସେମିତି କହିଲା । ନାଟକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସାରୁ – ଦେଖାଯିବ । ଏଇକଥା ଭାବି, ତୁନି ରହିଲି ।

ଭାରତୀ ଥିଏଟର :

ଏତିକିବେଳେ ଦେଶବନ୍ଧୁ ମେଡ଼ିକାଲ ହଲ୍‌ର ମାଗୁଣୀ ମିଶ୍ରେ, କାଲୁ, ରାଧାରମଣ (କବିରାଜ) ଆଉ କେତେଜଣ ମିଶି ମାରାଓଡ଼ିପଟି ପଛପାଖ ରାସ୍ତା କଡ଼ରେ ଭାରତୀ ଥିଏଟର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଚ ତୋଳି ନାଟକ ଅଭିନୟ ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥାଆନ୍ତି । ଖଣ୍ଡେ ଅଧେ ବଜାଳା ନାଟକର ଅନୁବାଦ ଅଭିନୀତ କଲାପରେ ନାଟ୍ୟକାର ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ରଙ୍କର ‘ଅଭିମାନ’ ନାଟକ ସେମାନେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କଲେ । ନୂଆ ଗଢ଼ା ଭାରତୀ ଥିଏଟର ମଞ୍ଚସ୍ଥରେ ଏଇ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାର ଦିନ ୪।୬ ପରେ ଚୁମ୍ବନ ଅଭିନୀତ ହେଲା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ମଞ୍ଚରେ । ଭାରତୀ ଥିଏଟର ମଧ୍ୟ ଦଳରେ କେତେଜଣ ଅଭିନେତ୍ରୀଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଗୋଟିକିଆ ବଳଦ ଗାଡ଼ିରେ ବାଜା ବଜାଇ ହାଣ୍ଡବିଲ ବଣ୍ଟା ପ୍ରଚାରର ଚାଟି ଥିଲା । ମୁଁ ମୋର ହାଣ୍ଡବିଲ୍‌ରେ ଲେଖୁ ଛପାଇଲି ‘ଅଭିମାନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହୌଷୟ ଚୁମ୍ବନ’ । ଲୋକେ କଥାଟାକୁ ଭାରି ମନଘେନା କରି ହସିଲେ । ଏବେ ସେକଥା ମନେ ପକାଇ ମୁଁ ଓ ରାମ ମିଶ୍ରେ ବହୁତ ହସୁଁ ।

ଚୁମ୍ବନ ନାଟକ ନାଆଁଟା ଶୁଣି ଥୋକେ ପହିଲେ ପହିଲେ ନାକ ସିଟକାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦେଖିବା ପରେ ଜନଗହଳି ଭିତରେ ଶତାଧିକ ରାତି ଚୁମ୍ବନ ଚାଲିଲା ।

ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଘଟଣା ଘଟିଲା ଏହି ନାଟକର ନାଆଁ ଘେନି । ସେତେବେଳେ ବାଙ୍କାବଜାରରେ ‘ନବ ଭାରତ’ ପ୍ରେସ୍ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥାପୟିତା ପୂଜ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ

ନାଳକଣ୍ଠ ଦାଣେ । ପ୍ରାୟ ଦେହଶତ ରାତି ଅଭିନୟ ଚାଲିବା ପରେ ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ପାଦିତ ‘ନବଭାରତ’ ପତ୍ରିକାରେ ତୁମ୍ଭନ ବିରୋଧୀ ଏକ ଦୀର୍ଘ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ମୁଁ ବହୁ ବିନୟ କରି ତାଙ୍କୁ ମୋ ମଞ୍ଚକୁ ଡାକିଲି । ଅନେକ କଷ୍ଟରେ ଥରେ ସେ ତୁମ୍ଭନର ଅଭିନୟ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ନାଟକ ଶେଷ ହେବାକୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ତିନୋଟି ଦୃଶ୍ୟ ବାକି ଥାଏ, ମୋତେ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟକୁ ଡାକି କହିଲେ – “ହଇହୋ କାଳୀଚରଣବାବୁ, ଏଥୁରେ ତ କୌଣସି ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବିଷୟର ଚିତ୍ରଣ ନାହିଁ । ଲୋକେ ମୋତେ କହିବାରୁ ମୁଁ କାଗଜରେ ଲେଖିଦେଲି । କିଛି ମନେ କରିବ ନାହିଁ ।” ମୁଁ ଗୋଡ଼ୁଧୂଳି ନେଇ ପେଣ୍ଡାଲ ଉପରକୁ ଗଲି । ହିନ୍ଦ୍ ପକାଇ ମଞ୍ଚ ଉପରକୁ ଆସି ହାତ ଯୋଡ଼ି କହିଲି – ‘ସହୃଦୟ କଟକବାସୀ ଶତାଧିକ ରାତ୍ରି ମୋର ତୁମ୍ଭନ ନାଟକ ଉପଭୋଗ କରି ଧନ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ମୋର ଗୁରୁ-ପ୍ରତିମ ଜଣେ ପୂଜ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି, କାରଣ ତାଙ୍କର ଦାଢ଼ି ଅଛି” । ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟ ହସ ଓ ଡାଲିରେ ପୂରିଗଲା । ମୁଁ ପ୍ରଣାମ କରି ବିଦାୟ ନେଲି ମଞ୍ଚରୁ । ପୁଣି ପ୍ଲେ ଚାଲିଲା । ଆଉ ମୁଁ ଡରରେ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟଙ୍କ ପାଖରୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ଯାଇ ନାହିଁ ।

ତୁମ୍ଭନ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥିବାବେଳେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନାଟକର ଲେଖା ଓ ଶିକ୍ଷା ଚାଲିଥାଏ । ଏତିକିବେଳେ ଶ୍ରୀ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି (ସେତେବେଳେ କମିଶନରଙ୍କ ଅଫିସରେ ନାଜର) ଏବଂ ଶ୍ରୀ ନବକୁମାର ଦାଶ (ଆଡ଼ଭୋକେଟ, ଡେଲଙ୍ଗାବଜାର)ଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବିଶେଷ ସମ୍ପର୍କ ଘଟେ । ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ଦାସ ବାବୁଙ୍କ ସହିତ ମୋର ରାସଦଳ ଚଳାଉଥିବା ବେଳରୁ ଜଣାଶୁଣା ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଚଳୁଥିବାବେଳେ ମୁଁ ଲେଖୁଥିବା ନାଟକ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମଝି ମଝିରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଲୋଚନା କରୁଁ । ଶ୍ରୀମାନ୍ ନବକୁମାର ଜଣେ ନାଟ୍ୟରସିକ । ସେ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ତାଙ୍କ ମନକୁ ନ ପାଇଲେ ବଚନିକା ଓ ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଥାନ୍ତି । ମଞ୍ଚସଜ୍ଜା ବେଶ ପାରିପାଟୀ ଏବଂ ଆଲୋକ ସମ୍ପାତ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରୁଁ । କ୍ରମେ ସେ ‘ନବବାବୁ’ରୁ ‘ନବ’ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି, ମୋ ପାଖରେ । ସେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ରିହର୍ସେଲ ଓ ଅଭିନୟବେଳେ ଆସନ୍ତି ।

ନାଟକ ଲେଖା, ଗୀତ ରଚନା, ସ୍ଵର ଯୋଜନା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଶିକ୍ଷା ପାଇବାର ସୁଯୋଗ ମୋର ନ ଥିଲା । ଯାହା ଯାହା କରୁଥିଲି, ସେ ସବୁ ଅଭ୍ୟାସ, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଏବଂ ଅଭିଜ୍ଞତା ବଶରୁ ଘଟିଛି । କେତେ ଥର ଠିକିଲା ପରେ କିଛି କିଛି ଶିଖିଲି । ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଓ ମଞ୍ଚ ପରିଚାଳନାକୁ ଦୁଇଟି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବିଭାଗ ବୋଲି ମୋର ଅଙ୍ଗେଳିଭା ଅଭିଜ୍ଞତା ହିଁ ଶିଖାଇଲା ମୋତେ । ବାସ୍ତବରେ ମଞ୍ଚ ପରିଚାଳନା ସହଜ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଡିରେକ୍ଟର ବା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁ ଓ ମନାଇ ପାତ୍ରମୁଖୀ ଭାଷା କହିବା ଭଙ୍ଗୀ ତଥା ରସ ଭାବ ଅନୁସାରେ ଅଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ବିଷୟ ଶିଖାଏ ସିନା, ମଞ୍ଚରେ କିନ୍ତୁ ନାଟକ ପରିବେଷଣବେଳେ ସେ ଅଲଗା ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ମଞ୍ଚ ପରିଚାଳକଙ୍କ

ଦାୟିତ୍ୱ ବେଶୀ । ପାତ୍ରପାତ୍ରୀ କେଉଁପରି ଯିବେ, କେଉଁଠାକୁ ଯିବେ, କେଉଁଠାରେ ରହିବେ, କିପରି ଭାବେ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟକୁ କିଭଳି ଦୃଷ୍ଟିଦେଇ ବଚନିକା କହିଲେ, ଦର୍ଶକ ତାହା ବୁଝିବେ ଓ ରସ ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବେ, ଆଲୋକର କେଉଁ ଦିଗରେ ବା କିପରି ସ୍ଥାନରେ ମଞ୍ଚରେ ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତ ହେବ, କିଭଳି ଆଲୋକ ସଂପାତ, କେତେବେଳେ ଓ କେଉଁ ପାତ୍ର ପାତ୍ରୀର କେଉଁ ଅଂଶରେ ପଡ଼ିଲେ ନାଟକଟିର ବାସ୍ତବ ଅଭିପ୍ରାୟ ଓ ଭାବ ରସ ସିଦ୍ଧି ଘଟିବ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ବିଷୟର ବିଚାର ଲାଗି ମଞ୍ଚ ପରିଚାଳକ ସଚେତନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏସବୁ ଦିଗକୁ ମୋତେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ନାଟକ ରଚନା ବାହାରେ ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଓ ମଞ୍ଚ ପରିଚାଳନା ହେଲା ପରସ୍ପର ସାହାଯ୍ୟକାରୀ, ମୋ ନାଟ୍ୟକାର ଜୀବନରେ ।

ନାଟକ ଖାଲି ରଙ୍ଗ ରହସ୍ୟ ବା ଆମୋଦ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଏଇ ରଙ୍ଗରହସ୍ୟ ଜରିଆରେ ଲୋକଙ୍କ ମନକୁ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତି ଢଳାଇବା ଉଚିତ । ଆମ ଚାଟଶାଳୀରେ ବର୍ଣ୍ଣଶିକ୍ଷା ମୋର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ଆମେ ‘କ’ କ’ କାଳିନ୍ଦୀ ତୀରେ – ଖ’ ଖ’ ଖଟନ୍ତି ଧୀରେ’ – ଗୀତଗାଇ ପହିଲି-ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲୁଁ । ଏହା ଗୀତ ଛନ୍ଦ ବୋଲି ଛାଆଁକୁ ଛାଆଁ ମନେ ରହିଯାଉଥିଲା । ଯାରି ଭିତରେ ବର୍ଣ୍ଣଶିକ୍ଷା ବା କ’ ଖ’ ଗ’ ଘ’ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସହଜରେ ଶିଖି ହୋଇଯାଉଥିଲା । ଯେ ଥିଲା ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଘରର ବୁଦ୍ଧିଆ ବାପ, ଗୋସାଇଁ ବାପଙ୍କ କୌଶଳ ବା ପିଲାଙ୍କୁ ପାଠ ପଢ଼ାଇବା ରୀତି ।

ଜୟଦେବ :

୧୯୪୩ ସାଲ । ମାସ, ତାରିଖ ଠିକ୍ ହେତୁ ନାହିଁ । ଥରେ କ୍ୟାପିଟାଲ ସିନେମାକୁ ବଙ୍ଗଳାଛବି ଜୟଦେବ ଆସିଲା । ୧୯୩୬ରେ ମୁଁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ନାଟକ ଲେଖି ଅଭିନୀତ କରାଇ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲି । ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଭକ୍ତ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କର୍ତ୍ତା ଜୟଦେବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ବହି ପଢ଼ି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥାଏ । ଏତିକିବେଳେ ଜୟଦେବ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର କଟକକୁ ଆସିଛି ଶୁଣି, ନାଟିଉଠିଲା ମନ ମୋର । ଦେଖିବାକୁ ଗଲି, ବଡ଼ ଉତ୍ସାହରେ ।

ଛବି ଦେଖି ମନଟା ବିଷ ପିତା ହୋଇଗଲା । ସତେ କ’ଣ ଜୟଦେବ ବଙ୍ଗଳା କେନ୍ଦୁବିଲ୍ଲର ? ସତେ କ’ଣ ଜୟଦେବ ବଙ୍ଗାଳୀ ? ଆମ ଲୋକଙ୍କ ଧାରଣା କ’ଣ ଭୁଲ ? ବିଚାରିଲି, ଦିନେ ତ ଆମ ଠାକୁର ଚକାଡ଼ୋଳା ବଙ୍ଗଳାର ବୋଲି କହିବେ ପଡ଼ୋଶୀ ! ଭାରତକୁ ଯିଏ ପହିଲେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରାଗ ତାଳ-ସ୍ୱର-ଛନ୍ଦ ଯୁକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣାଇଲେ, ସେ କ’ଣ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ନୁହନ୍ତି ? ମିଛରେ କ’ଣ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଦତ୍ତ ‘ଭକ୍ତମାଳା’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଗଳ ହୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି –

“ଜଗନ୍ନାଥ ପୁରୀ ପ୍ରାନ୍ତ ଦେଶେ ଚୈବୋଦ୍‌କଳାଭିଧେ
 କିନ୍ତୁବିଲ୍ଲୁ ଇତି ଖ୍ୟାତୋ ଗ୍ରାମୋ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଙ୍କୁଳଃ
 ତତ୍ରୋକ୍ତଲେ ଦ୍ଵିଜୋ ଜାତୋ ଜୟଦେବ ଇତି ଶ୍ରୁତଃ
 ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସରତଃ ଶାନ୍ତଃ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୂଜକଃ ॥”

ଯେ ତ ଆଜିର କଥା ନୁହେଁ । ହାରାହାରି ଚାରିଶ ବର୍ଷ ତଳର କଥା । ଯେ କ’ଣ ବିଜ୍ଞାବରଙ୍କର ପ୍ରଳାପ ? ଆଉ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଥା ଦେଖୁ ଘୃଣା ଲାଗିଲା । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବିଶେଷତ୍ଵ ହେଲା “ଦେହି ପଦ ପଲ୍ଲବ ମୁଦାରମ୍” ଗୀତଟି । ଆଜିଯାଏ ଛପା ହୋଇଥିବା ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ବହିମାନଙ୍କରେ ଲେଖାଅଛି — ଏ ଗୀତର ତାଳ ଅଷ୍ଟତାଳ ବା ଓଡ଼ିଆ ଚଳନ୍ତିଭାଷାରେ ଆଠତାଳି । ଓଡ଼ିଶା ଛଡ଼ା ଆଉ କେଉଁଠି ଆଠତାଳିର ଚଳଣି ନାହିଁ । ଏ ଗୀତଟିର (ମୂଳଧାଡ଼ି — ‘ବଦସି ଯଦି କିଞ୍ଚଦପି ଦନ୍ତରୁତି କୌମୁଦୀ’) ଛବିରେ କାର୍ତ୍ତନ ଢଙ୍ଗରେ ପରଷା ହୋଇଛି । ଜୟଦେବଙ୍କ ସମୟ ବାରଶ ଶତାବ୍ଦୀ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ କାଳ ୧୫।୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀ । କାର୍ତ୍ତନର ସୃଷ୍ଟି ଘଟିଛି ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ । ତେବେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ କାର୍ତ୍ତନ ସ୍ଵର ଖଞ୍ଜା ହେଲା କିପରି !

ତା’ ସାଥୀକି ପୁଣି ଛବିରେ ଓଡ଼ିଆକୁ ଅତି କଦର୍ଯ୍ୟ ଭାବରେ ଦେଖା ଯାଇଛି । ‘ଆମେ ବଡ଼’ ବୋଲି ନିଜର ଢୋଲ ନିଜେ ପିଟି ଚିତ୍କାର କରି ଶିଖୁ ନାହିଁ ବୋଲି ସିନା, ଏ ଜାତିଟା ନିଉଛୁଣା ।

ଭାରି ବାଧୁଲା ମୋତେ । ଛବି ଦେଖା ସରାଗ ଉଡ଼େଇଗଲା ସେଇଠି । ସେଇ ସିନେମା ଘରରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସୁମରି ମହାକବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଚରଣାଶ୍ରିତ ହୋଇ ମନେ ମନେ ପଣ କଲି ଜୟଦେବ ନାଟକ ଲେଖୁବି ବୋଲି । ବାକି ରାତିଟା ନାନା କଥା ଭାବି ଆରଦିନ ସକାଳେ କାଳୀମନ୍ଦିରରେ ଦର୍ଶନ ସାରି ହବିଷ୍ଠ କଲି । ଜୟଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ଘେନି ଲେଖା ବହି ଓ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ବହି କେତେକ ମନଦେଇ ପଢ଼ି, ନାଟକ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କଲି ।

ମୋ ଅଭ୍ୟାସମତେ ଲେଖା ଚାଲିଥାଏ ଏବଂ ତହିଁ ସହିତ ଚିହ୍ନସୂଚକ ଚାଲିଥାଏ ।

ଦିନେ ଶଶୀବାବୁ (ସ୍ଵର୍ଗତ ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ)ଙ୍କୁ ଲେଖା ଦେଖାଇବାକୁ ନେଲି, ତାଙ୍କ କାଳୀଗଳି ଘରକୁ । ଶଶୀବାବୁ ମୋର ଶୁଭଚିନ୍ତକ । ରାସଦଳ ଥିବାବେଳରୁ, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ମୋ ଲେଖା ଦେଖାଏଁ ଓ ଉପଦେଶ ନିଏଁ । ସେ ଭାରି ଆନନ୍ଦ ହୋଇ ମୋତେ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ ଏବଂ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ମୁଁ ଜୟଦେବ ନାଟକ ଲେଖୁଥିବା କଥା କହିଲେ । ଆମେ ଦୁହେଁ ବସି ନାଟକ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା କରିବାବେଳେ, ଘରଭିତରୁ ମୋତେ ଶୋଭା (ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ନାତୁଣୀ) ଆସି ଘରକୁ ଡାକିନେଲେ । ଘରେ ମୋ ପାଇଁ ଜଳଖିଆ ବାଡ଼ିଦେଲେ ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ । ମନେଅଛି

ସେଦିନର କଥା । ମୁଁ ଜଳଖିଆ ଖାଇ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଆଳୁଭଜା ଆଳିରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ପାଣିଗ୍ଲାସ ଧରିଲି । ହଠାତ୍ ଶଶୀବାରୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ମୋର ହାତକୁ ଧରି ପକାଇ ମୋତେ କହିଲେ —

“ବାବା, ଯିଏ ଯାହାକୁ ଖାଇବାକୁ ଦିଏ, ସେ କିପରି ଦିଏ ?”

“ମୁଁ କହିଲି ଆଦରରେ ଦିଏ ।”

ସେ — “ଏଇ ଆଳୁଭଜା ଦି’ଖଣ୍ଡି କ’ଣ ମୁଁ ଆଦରରେ ଦେଇ ନ ଥିଲି ?”

ଭାବିଲି, କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ବୋହୂ ଆଉ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାହିତ୍ୟିକ ଶଶୀଭୂଷଣଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ ତ ! ତାଙ୍କଠାରୁ ଏପରି କଥା ଶୁଣିବାଟା ବିଚିତ୍ର କ’ଣ ?

କିଛି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଭଜା ଦି’ଖଣ୍ଡି ଖାଇ ପାଣି ପିଇଲି । ଶଶୀବାରୁ ଏକଥା ଶୁଣି ଭାରି ହସିଲେ ।

ଜୟଦେବ ନାଟକରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ — ଜୟଦେବ, ବୁଢ଼ା ଚୌଧୁରୀ — ପରାଶର, ସୁମତୀ ପଦ୍ମା, ମେନା — ରୋହିଣୀ, ବାବି — ପରିଆ ଏବଂ ଏହାଛଡ଼ା ଦଳର ଅନ୍ୟମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶ ନେଇଥାଆନ୍ତି । ଘମାଘୋଟ ରିହର୍ସାଲ ଓ ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଚାଲିଥାଏ । ଟୀମା, ପାଣ୍ଡେ — ପୁରୀର ଯାତ୍ରୀଗୁମାସ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ଅଂଶରେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ହସାଉଥାଆନ୍ତି । ପହିଲେ ମୁଁ ‘ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ଜୟଦେବ’ ବୋଲି ନାଆଁ ରଖୁଥିଲି । ପରେ କିନ୍ତୁ ଭାବିଲି ଯେ ଜୟଦେବ କ’ଣ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳର ଯେ ମୁଁ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ନାଆଁ ରଖିବି ? ତେଣୁ ନାଟକର ନାଆଁ ରଖାହେଲା, ‘ଜୟଦେବ’ । ମନେଅଛି, ଜୟଦେବ ନାଟକ ଚାଲୁଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନିରାମିଷ ଭୋଜୀ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

୧୫।୧୯୪୩ ଚାରିଖରେ ଜୟଦେବ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । କଟକର ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ନାଟକ ଅନୁକୂଳ ଦିନ ମଞ୍ଚରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଭିନୟ ଶେଷରେ ମୋତେ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ, ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏକ କଥା ଯେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଆମର ଜୟଦେବଙ୍କୁ ‘ଆମର’ ବୋଲି ଚିହ୍ନାଇ ଓଡ଼ିଆତ୍ବ ବଜାୟ ରଖିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଦର୍ଶକ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଯେଷାକୁ ତେଷା :

ଏକା କଟକରେ ନୁହେଁ, ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୟଦେବ ନାଟକର ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶଂସା ମୁଖରିତ ହେଲା । ଏଥିସହିତ କିନ୍ତୁ ମୋର ଗୋଟିଏ ବିପଦ ଘଟିଲା । ଜୟଦେବ ଏଇ ମାଟିର ଭକ୍ତ-ପ୍ରଧାନ ଯୋଗଜନ୍ମା ପୁରୁଷ ବୋଲି ବାସ୍ତବ ପ୍ରମାଣ ମୁଁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତେ, ବହୁ ଉତ୍କଳବାସୀ ବଜାଳୀ ମୋର ଭଗାରି ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମୋତେ ଭୟଭୀତ କରାଇବା ଲାଗି ବେନାମୀ ଚିଠି ପଠାଇ ଧମକ ଦେଲେ । ବୋଧହୁଏ ଖଣ୍ଡେ ଅଧେ ଚିଠି ଅଦ୍ୟାପି ମୋ ନିକଟରେ ଥିବ ।

ଏହାଛଡ଼ା ଆଉ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଅସୁବିଧା ହେଲା, ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚଟି ବାଲୁବଜାରର ତଦାନୀନ୍ତନ ଜମିଦାର ପାଲିତ ବଂଶର ଜମି । ଦଶବର୍ଷ ଲାଗି ସେମାନେ ମୋତେ ମାସିକ ଭଡ଼ା ସୂତ୍ରରେ ଏହି ମଞ୍ଚ ତୋଳିବାର ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ । ତଦନୁସାରେ ମୁଁ କଟକ ମ୍ୟୁନିସିପାଲ୍‌ଟିରୁ ଘରତୋଳା ଅନୁମତି ନେଇଥିଲି । ଏଇ ଜମିର ପଡ଼ୋଶୀ ଘର ବିଶ୍ୱାସ ବଂଶର । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଜମିଦାର ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ପାଟେରିକୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟାରି ହାତ ଛାଡ଼ି ଝାଟିମାଟି ବାଡ଼ିଦିଆ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତୋଳା ହୋଇଥାଏ । ଜୟଦେବ ନାଟକ ପ୍ରାୟ ଏକ ସପ୍ତାହ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାପରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଅଭିନୟ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ପ୍ରାୟ ଅଧଘଣ୍ଟାକ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ୋଶୀ ବିଶ୍ୱାସବାହୁଳ ଘରେ କାର୍ତ୍ତନ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଖୁବ୍ ଜୋରସୋରରେ ଗୁଡ଼ିଏ ମୃଦଙ୍ଗ ଓ ଝାଞ୍ଜ ବାଜି । ଫଳରେ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀ ଆଉ କିଛି ଶୁଣିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ହୋଇ ମୁଁ ଲାଲବାଗ ପୋଲିସ୍ ଷ୍ଟେସନର ଭରସା ନେଲି । ମୋର ଯେତେଦୂର ମନେହୁଏ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀପତି ନନ୍ଦ ସେତେବେଳେ ପୋଲିସ୍ ଇନସ୍ପେକ୍ଟର ଥିଲେ । ସେ ଭାରି ଦୁଃଖକରି କହିଲେ ଯେ, ଏଥକୁ କିଛି ଉପାୟ ନାହିଁ; କାରଣ ସେ ତାଙ୍କ ଘରେ କାର୍ତ୍ତନ କରୁଛନ୍ତି । ବନ୍ଦ କରାଯିବ କିପରି ? ମୁଁ ନିରାଶ ହୋଇ ଫେରିଲି, କାଳୀମନ୍ଦିରରେ ମାଆଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଜଣାଇ ।

ହଠାତ୍ ଦିନେ ରାତିରେ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ବିଛଣାରେ ପଡ଼ିଥିବାବେଳେ ଏକ ଦୁଷ୍ଟବୁଦ୍ଧି କୁଟିଲା । ସେତେବେଳେ ଗାଡ଼ିରେ ବାଜାବାଲାମାନେ ବସି ପ୍ରଚାରପତ୍ର ବା ହ୍ୟାଣ୍ଡବିଲ୍ ବଞ୍ଚା ହେବାର ଚଳଣି ଥିଲା, ବାଙ୍କୀବଜାରର ‘ଫକା’ (ଡାକନାମ) ବୋଲି ଜଣେ ମୁସଲମାନ ଯୁବକର ଏକ ବଳଦିଆ ଗାଡ଼ିରେ ବାଜାବାଲାମାନେ ବସି ଚାଉନସାରା ବୁଲନ୍ତି । ମୋର ଗୋଟିଏ ବାଜାବାଲା ଦଳ ଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକଗ୍ରାମର (ବୋଧହୁଏ ଭାଆପୁର) ବାସିନ୍ଦା ସେମାନେ । ସେ ଦଳଟି ଭଲ ବାଦ୍ୟକାର । ଡ୍ରମ, ସାଇଡ୍ ଡ୍ରମ, କ୍ଲାରିଓନେଟ୍ ଓ କର୍ଣ୍ଣେଟ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ବଜାନ୍ତି, ଦିନବେଳେ ସିନା ହ୍ୟାଣ୍ଡବିଲ୍ ଗାଡ଼ିରେ ଯାଆନ୍ତି, ସନ୍ଧ୍ୟାପରେ ଆଉ ତାଙ୍କର ନିଯୋଗ କିଛି ନ ଥାଏ ।

ଅଭିନୟ ଠିକ୍ ସଞ୍ଜ ସାଢ଼େ ସାତଟାବେଳେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସାଢ଼େ ଦଶଟା ବେଳକୁ ଶେଷହୁଏ । ମୁଁ ମୋର ବ୍ୟାଣ୍ଡ ବାଜାଦଳକୁ ଅଭିନୟ ଭାଙ୍ଗିବା ପରେ ଜମିଦାର ବିଶ୍ୱାସକ୍ ଘର କାଢ଼ିପଟକୁ ବସି ରାତି ସାଢ଼େ ଦଶଟାରୁ ବାଜା ବଜାଇବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲି । ଡ୍ରମ ଓ କର୍ଣ୍ଣେଟ୍ ବେଶି ଜୋରରେ ବାଜିବ ଆଉ ରାତି ୨୩ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ଚାଲୁ ରହିବ, ବାଜାବାଲାଙ୍କୁ ଏଥିଲାଗି କିଛି ଅଧିକ ପାରିଶ୍ରମିକ ଦେଲି । ସେମାନେ ଖୁସିରେ ବାଜା ବଜାଇଲେ । ଫଳରେ ବିଶ୍ୱାସକ୍ ଘରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ନିଦରେ ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିଲା । ପ୍ରତ୍ୟହ ଏହି ପାଲା ପ୍ରାୟ ୭-୮ ରାତି ଚାଲିବାପରେ, ସଞ୍ଜୁଆ କାର୍ତ୍ତନ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ତା’ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାତିଅଧିଆ ବାଜାବାଜିବା ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ କରିଦେଲି । ନାଟକଟି ସୁରୁଖୁରୁରେ ଚାଲିଲା ସିନା, ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଅନେକ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କର ବିଷଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଲି ।

କ୍ୟାପିଟାଲ ସିନେମାର ବଙ୍ଗଳାଛବି ‘ଜୟଦେବ’ ମୋତେ ଜୟଦେବ ନାଟକ ଲେଖାଇଲା । କାହିଁକି କେଜାଣି ଓଡ଼ିଆତୃତୀୟ ଅଭିମାନ ମୋର ଜନ୍ମସାଥୀ । ଅନ୍ୟ ଜାତିର ନିନ୍ଦା ମୁଁ କରେ ନାହିଁ କି ଆମର ନିନ୍ଦାଟା ସହିପାରେ ନାହିଁ ।

ଜୟଦେବ ନାଟକ ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରଷିବାକୁ ଭାରି ମନ ହେଲା ସେତେବେଳକୁ ଗଜପତି ମହାରାଜ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଥାଆନ୍ତି । ରାଣୀ ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀ (ଡାକନାମ ମଣି) ମୁଁ ପୁରୀ ଯିବାର ଶୁଣି ବଡ଼ ଖୁସି ହେଲେ ।

ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ରାତ୍ର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ଗଜପତି ମହାରାଜ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ରାଜବାଟୀରେ ଗୋଟିଏ ରାତ୍ର ଅଭିନୟ ହେବାକୁ କହିଲେ । ‘ମେରଦା’ ଅଗଣାରେ ମଞ୍ଚ ବନ୍ଧାହେଲା । ଅଭିନୀତ ହେଲା, ଜୟଦେବ ନାଟକ । କେତେକ ସନ୍ଧ୍ୟାମହତ୍ତ, ବିଶିଷ୍ଟ ନାଗରିକ, ସେବକ, କଲେକ୍ଟର ଓ ମୁନସିଫ୍ ଇତ୍ୟାଦି ରାଜାଙ୍କ ଡାକରାରେ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ସମସ୍ତେ ନାଟକର ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ରାଜା ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ ମୋତେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ଚାମର ସେବା ଓ ଅନ୍ତେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ପ୍ରାପ୍ତିର ସମୟ ଦେଲେ । ମୁଁ ନିଜକୁ ମହାଭାଗ୍ୟବାନ୍ ମଣି ଶ୍ରୀ ଜୀଉଙ୍କ ଚାମର ସେବା ବଢ଼ାଇ ଦଳ ସହିତ କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲି ।

ଭାତ :

୧୯୪୪-୧୯୪୫ ମସିହା ବେଳକୁ ଆମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଠିକ୍ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ନୋହିଲେ ବି ବଡ଼ ନିଅଣ୍ଟିଆବେଳ ହୋଇଥାଏ । କର୍ମୀ ସାଜି ଠାଆ ଠାଆ ବୁଲି ପ୍ରଚାର କରିବାଠାରୁ ଅଭାବ ଅନଟନର କାରଣ, ତାହାର ନିରାକରଣର ଉପାୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା, ଦେଶର ପରିସ୍ଥିତି ଓ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତଥା ଯୁଗର ଶାସନ ବିଷୟକୁ ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ପ୍ରଚାର କଲେ, ଲୋକେ ଟିକିଏ ହେଲେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେବେ ଓ କିଛି ଉପାୟ ପାଞ୍ଜିବେ ବୋଲି ଭାବି, ମୁଁ ଭାତ ନାଟକ ଲେଖି ଏଥିରେ ଆମ ଗାଆଁ ଭୂଇଁ ଚିତ୍ର ବାଢ଼ିବି ବୋଲି ବିଚାରିଲି । ଅଭାବକୁ ସାହାଯ୍ୟ ତ କରିପାରିବି ନାହିଁ, ଧନୀ ନୁହେଁ କି ସବଳ ନୁହେଁ ମୁଁ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଗୁଣ୍ଡୁଚିମୁଖା କଥା । ସେତୁବନ୍ଧ ବାନ୍ଧିଲାବେଳେ ସେ ପରା କୁଆଡ଼େ ଦେହରୁ ଧୂଳିଝାଡ଼ି ବନ୍ଧ ଗଢ଼ାରେ ନିଜର ଯଥାଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା ବୋଲି ଆମ ପୁରାଣ କହେ । ମୋର ବଳ — କଲମ । ତା’ରି ଜରିଆରେ ଦେଶ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରଚାର କରିବି । ଦେଖେ ଯେବେ ଏ ବାଟରେ ଅଭାବୀ ଜନତାକୁ କେହି ସହୃଦୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଟିକିଏ ସାହା ହୁଅନ୍ତି — ଏଇକଥା ବିଚାରି ଓ ଦେଶର ଅବସ୍ଥାକୁ ଚାହିଁ ମୁଁ ଭାତ ନାଟକ ଲେଖିଲି । କ୍ୟାପିଟାଲ ସିନେମା ହଲରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ବାଉରାବନ୍ଧୁ ମହାନ୍ତି ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ଏ’ ଥିଏଟରର ଅଭିନୟ ଦେଖାଉଥାଆନ୍ତି । ଏଇ ବାଉରାବନ୍ଧୁ ମୋ ରାସଦଳର କଟକରେ ଚମ୍ପୁନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେବାବେଳେ ଗେରକିପର ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଲୋକ ଗହଳି ଏବେ ତାଙ୍କ ଦେହସୁସ୍ଥା

ହେଉ ନ ଥାଏ । ଭାତ ନାଟକଟି ରାଜନୈତିକ ଓ ସରକାର ବିରୋଧୀ ବୋଲି ସେ ପ୍ରଚାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ପୁଲିସର ଅନୁମତି ନେଇ ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେବାର ରୀତି ଚାଲୁଥାଏ । ମୁଁ ଯେପରି ଅନୁମତି ନ ପାଇବି – ତା’ର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଚାଲିଲା । ବେନାମୀ ଚିଠି ଗଲା, ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ପାଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଶେଷରେ କଥା ହେଲା ଯେ, ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାଲାଗି ଅନୁମତି ମିଳିବା ଆଗରୁ ସରକାରୀ ଲୋକ ଆସି ପୂରା ଷ୍ଟେଜ ରିହର୍ସେଲ ଦେଖିସାରିଲେ, ଅନୁମତି ମିଳିବା ନ ମିଳିବାର ବିଚାର ହେବ । ଏକଥା ଶୁଣି ମୁଁ ମୋର ଦୁଃଖସୁଖର ସହାୟକ ମଉସା ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜକୁ ସବୁ କହିଲି ।

ନିତି ଭୋରରେ ଜୁମା ମସଜିଦ୍‌ରେ ଅଜାନ୍ ପଢ଼ିବାବେଳକୁ ମୁଁ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସାରି ମଉସାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଏଁ ।

ସେ ଭାତ ନାଟକର ସବୁ ଅଡୁଆ ଶୁଣି କହିଲେ – “ହଉ ଦେଖିବା, ତୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ନା । ମୁଁ ଆଜି ଯାଇ ରିହର୍ସାଲ ଦେଖି ତା’ପରେ ପରାମର୍ଶ ଦେବି ।”

ଭାତ ବାସ୍ତବରେ ସେ କାଳକୁ ଚାହିଁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଓ ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମମତାହୀନ ବ୍ୟବହାରର ଏକ ଛାୟା ଉପରେ ଆଧାରିତ ନାଟ୍ୟରଚନା । ଏହାକୁ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଇ ନ ହେବାପାଇଁ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର ଚାଲିଲା । ସେତେବେଳକୁ ମି.ଏସ୍.ଏଲ୍. ମାରୁଡ଼୍ ଆଥାନ୍ତି କମିଶନର, ମି.ଆର୍.ଏସ୍. ସ୍ୱାନ ଥିଲେ ଲାଟସାହେବଙ୍କ ସେକ୍ରେଟେରୀ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତ ଉମାଚରଣ ଦାସ କମିଶନରଙ୍କ ପି.ଏ. ଆଥାନ୍ତି । ଏ ତିନିହେଁ ମୋତେ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ଏ ଖବର ତାଙ୍କୁ ଦେଲି । ସେଇମାନେ ଦିନେ ସଞ୍ଜରେ ବାଙ୍କାବଜାର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚକୁ ଆସିଲେ । ମୁଁ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜ, ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ସେଦିନ ଡାକିଥାଏଁ ।

ଏଥିପୂର୍ବରୁ ପ୍ରହରାଜ ମଉସା ଭାତ ନାଟକର ରିହର୍ସାଲ ଥରେ ଦେଖିଥିଲେ । ସେଥିରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଥିଲା –

“ମରଣର ଚିତା ମଢ଼ନ କରି ଅକାଳ ମଢ଼ାଏ ଉଠରେ ଟେକ୍,
ହାଡ଼ ଚମ, ଘେନି କଙ୍କାଳ ! ଆସ ମରି କି ତରୁଛି ଜଳିବା ପାଇଁ ?

କିଏ କହେ ତୁମେ ଭିଖାରୀ ବୋଲିରେ,
ଯାଯାବର ବୋଲି କହୁଛି କିଏ ?

ରାଜା, ସାଉକାର ତୁମେ ତ ଗଢ଼ିଛ,
ଘଡ଼ା ପୋତି ଆଜି ବସିଛି ଯିଏ,

ତୁମ କରୁଣାରେ – ଚାରଣା’ ମୂଲରେ

ଏଇଘର ଗଡ଼ା, ମନେ କି ନାହିଁ ? । ୧ ।

ମାଟି ପେଟ ଚିରି ତୁମେ ତ କାଢ଼ିଛ
 ମାଆର ପେଟରୁ ମାଣିକ ହୀରା
 ତୁମେ ଭୋକେ ମର, ଭାତ ମୁଠାକର
 ଆଶା ନାହିଁ, ପିଠି ପିନ୍ଧୁଛି ଚିରା,
 ସେଇ ହାଡ଼ ଗୋଡ଼ ଅଛି ତ ତୁମରି,
 ଜନମ ତୁମର ଖଟିବା ପାଇଁ । ୨ ।
 ଚକ ଘୁରିଯିବ, ଚହଳ ପଡ଼ିବ
 ଅନ୍ଧାର ହେବ ରେ ଆଲୁଅ ଘର,
 ହେମ-ସିଂହାସନ ଥରି ଉଠିବରେ,
 ତୁମେ ଯେବେ ଥରେ ଦେବ ହୁଙ୍କାର
 ଦୁନିଆ ଆଖିରେ ଆଜୁଠି ହଳାଇ
 ବଡ଼ କିଏ ତୁମେ ଦେବ ଦେଖାଇ । ୩ ।
 ଚମକି ପଡ଼ିନା ବାଟୋଇ ରେ ଦେଖୁ –
 ସନ୍ତୀ ଜଗୁଆ ଏଇ ନଅର,
 ଜଗି ସେ ରହିଛି ଠିଆ ଖରାଖୁଆ
 ଯେତକ ତୋହରି ରକତ ଝାଳ,
 ତୋ ଲୁହ ଟୋପିକ ଦୁଧ ଖୁରି କରି
 ଖାଇ ସୁକୁମାର ଅଛି ଘୁମାଇଁ । ୪ ।
 ହିଡ଼, ବାଡ଼ ନାହିଁ, ଆଖି ପାଉ ନାହିଁ
 ସାଉଁଜାର ଘର ଏଇ କିଆରି,
 ସୁଧ ଭରିଶାକୁ, ହାଲି ହେଲା ପରା
 ମିଶାଇ ଗାଆଁର ଯେତେ ଟୋକରୀ,
 ଗାଲେ ହାତ ଦେଇ ଜଳକା ସମାନ
 କେତେ କାଳ ଆଉ ଥିବୁରେ, ଚାହିଁ ? । ୫ ।

ଏ ଗୀତର ୪ର୍ଥ ପଦଟିକୁ, ମଉସା ରାଜଦ୍ରୋହର ସାମାନ୍ୟ ରଜାଥିବାର ମନେକରି
 ସରକାର ପକ୍ଷରୁ ରିହର୍ସେଲ ଦେଖୁ ଆସିବାଦିନ ନାଟକରୁ ସେତକ ଉଠାଇ ଦେବାକୁ
 କହିଥିଲେ । ସେଇଆ ହେଲା । ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜକୀୟ ଦର୍ଶକମାନେ ସବୁଷ୍ଟ ହୋଇ ‘ନୋ
 ଅବ୍‌ଜେକ୍‌ସନ୍’ ବୋଲି ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଗଲେ ।

ସ୍ବରୂପରେ ଏଥର ଭାତର ଅଭିନୟ ଚାଲିଲା । ନାଟକ ଅଭିନୟବେଳେ କିନ୍ତୁ ‘ମରଣର ଚିତା’ ଗୀତଟି ବାଦ ଦିଆଗଲା ନାହିଁ । ଜନଗହଳି ଏପରି ହେଲା ଯେ ମୁଁ ଖବରକାଗଜରେ ବାଙ୍କାବଜାରକୁ ଯିବାଆସିବା ବାଟ ମଧ୍ୟ ଜଣାଇଲି । ଦୂର ଦୂରାନ୍ତରୁ ବଳଦ ଗାଡ଼ିରେ ଆସି ଲୋକେ ଭାତ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ । ଏକାଦିକ୍ରମେ ଶହେ କୋଡ଼ିଏ ରାତି ଭାତ ନାଟକ ଚାଲିଲା । କେବଳ ସପ୍ତାହରେ ସୋମବାର ଦିନଟି ଅଭିନୟ ପୂର୍ବପରି ବନ୍ଦ ରହୁଥାଏ । ୧୯୪୪ରେ ଭାତ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ଯୁଦ୍ଧବେଳର କାଗଜ ଅଭାବରୁ କାଠପତ୍ର (କେନ୍ଦୁପତ୍ର)ରେ ଛାପୁଥିବା ହାଣ୍ଡବିଲ୍ ଏଥର କାଗଜରେ ଛାପାହେଲା ।

ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଚାଲିଥିବାବେଳେ, ମୁଁ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ନୂଆ କରି ଲେଖିବସେଁ ଓ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଏଁ । ସେମାନଙ୍କ ମତାମତକୁ ବିଚାରକରି ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ସଂଯୋଗ ବିଯୋଗ କରେଁ । ଯେ ମୋର ଅଭ୍ୟାସ ।

ଭାତ ନାଟକର ସଫଳତା ହେତୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ କଟକର କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନୀ, ଗୁଣୀସମାଜ ସମ୍ପର୍କିତା ଦେବାର ଆୟୋଜନ କଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀ, ଶ୍ରୀମତୀ ଲଳିତା ରାୟ, ଶ୍ରୀମତୀ ନିଶାମଣି ମହାନ୍ତି, ଓଡ଼ିଶା ହାଇକୋର୍ଟର ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବୀରକିଶୋର ରାୟ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭାଗୀରଥୀ ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭାଗବତ ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବକୁମାର ଦାଶ ଏବଂ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଧୁସୂଦନ ମହାନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ଏହି ସମ୍ପର୍କିତା ସଭାରେ ଯୋଗଦେଇ ମୋତେ ମଣ୍ଡାଳ ଓ ଲେଖନ ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ପ୍ରକାର ଉପହାର ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

କଟକରେ ସେତେବେଳେ ଚଣାରିକ୍ତା ଚାଲିଥାଏ । କଟକରୁ ପ୍ରଥମ କରି ସାଇକେଲ୍ ରିକ୍ତା ତିନିଖଣ୍ଡ ଅଣାଗଲା । ମୋର ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ର ତିନିଖଣ୍ଡ ସାଇକେଲ୍ ରିକ୍ତା କଲିକତାରୁ ଅଣାଇଲେ । ଖଣ୍ଡିଏ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହରିହର ମହାପାତ୍ର, ଖଣ୍ଡିଏ ମୁଁ ଓ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ଚକ୍ରଧରବାବୁଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ରହିଲା । ସୁଶୀଳ ବୋଲି ଜଣେ ୨୦।୨୨ ବର୍ଷର ଯୁବକ ମୋ ଦଳରେ ଗେଟ୍ ଜଗୁଥିଲା । ସେ ସାଇକେଲ୍‌ରିକ୍ତା ଚଳାଇଲା । ଏଥିରେ ହାଣ୍ଡବିଲ୍ ବାଣ୍ଟିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କରାଗଲା । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ମୋର ଖଣ୍ଡିଏ ଫିଟ୍‌ନ୍ ଗୋଟିକିଆ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଥିଲା । ମୁଁ ଏହି ଗାଡ଼ି ବ୍ୟବହାର କରୁଥାଏଁ ।

ଚକ୍ରୀ :

ସାମାଜିକ ନାଟକ ପରେ ମୁଁ ଲୋକ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ରୁଚି ବଦଳାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି ଚକ୍ରୀ ନାଟକ ୧୯୪୪ରେ ଲେଖିଲି । ‘ଭାତ’ର ଅଭିନୟ ଚାଲିଥିବାବେଳେ ଚକ୍ରୀ ଲେଖା, ସଂଶୋଧନ, ସମାର୍ଜନ ଓ ଶିକ୍ଷା ଚାଲିଲା । ଏ ନାଟକଟି ସାରା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର

ଛନ୍ଦରେ ଲେଖିଲି । ରାସଦଳରେ ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ’ ଓ ‘ମାନିନୀ’ ଇତ୍ୟାଦି ନାଟକ ଲେଖାବେଳୁ ମୋର ଏଭଳି ଛନ୍ଦରେ ଲେଖିବା ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ଚକ୍ରୀ ନାଟକ ଲେଖା ପାଇଁ ମୁଁ କେତେ ଖଣ୍ଡ ହିନ୍ଦୀ ଓ ବଙ୍ଗଳା ନାଟକର ସହାୟତା ନେଲି ।

ଭାତ ପରେ ଚକ୍ରୀ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ଏହି ନାଟକ ଚାଲିଥିବାବେଳରେ ଦିନକର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଘଟଣା ମନେଅଛି । ନିତି ସଞ୍ଜବେଳେ କାଳୀମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ମାଳ ଚଢ଼ାଇ, ଭୋଗ କରି ମାଳା ସିନ୍ଦୂର ଘେନି ଷ୍ଟେଜକୁ ଆସିବାଟା ମୋର ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ମୁଁ ଅଭିନୟ ଆରମ୍ଭ ସମୟକୁ ଭାରି ଜଗିଥାଏଁ । ଅଡ଼ିଟୋରିୟମ୍‌ରେ ଯେତିକି ଲୋକ ଥିଲେ ଆଥାକୁ ଠିକ୍ ସଞ୍ଜ ସାଢ଼େ ସାତଟାରେ ଅବଶ୍ୟ ଡ୍ରପ୍ ସିନ୍ ଉଠା ହେବ, ଏହା ପୂର୍ବରୁ ମାଆଙ୍କ ଧଣ୍ଡା ପେଣ୍ଡାଲରେ ଟଣା ହୋଇଥିବ ଏବଂ ଅଭିନେତା ଅଭିନେତ୍ରୀମାନେ ମାଆଙ୍କ ସିନ୍ଦୂର ଘେନି ସାରିଥିବେ । ଏଇ ଥିଲା ଧରାବନ୍ଧା ନିୟମ । ମାଆଙ୍କ ଦର୍ଶନ ସାରି ବାହୁଡ଼ାଣି ବାଟରେ କାଳୀଗଳିରେ ରହୁଥିବା ଦୁଇଜଣ ଅଭିନେତ୍ରୀ – ମେନା ଓ ସରକୁ ମୁଁ ମୋ ଫିଟନ ଗାଡ଼ିରେ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ପେଣ୍ଡାଲକୁ ଆସେଁ । ଚକ୍ରୀ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଜୋର୍‌ସୋର୍ ଚାଲିଥିବାବେଳେ ଦିନେ ସଞ୍ଜରେ ମୁଁ ନିତି ପରି କାଳୀମନ୍ଦିରରୁ ଫେରିବାବେଳେ ଆଗେ ସରକୁ ଡାକିଲି । ସେ ଘରେ ଟିକିଏ କାମ ଅଛି ତେଣୁ ପଛରେ ଚିକ୍କାରେ ଯିବି ବୋଲି କହିଲା, ସର । ମେନାକୁ ନେଇ ମୁଁ ପେଣ୍ଡାଲକୁ ଆସିଲି ।

ଚକ୍ରୀ ନାଟକରେ ବୁଢ଼ା (ବଳରାମ) ଚଉଧୁରୀ – ବହୁବାହ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ରେଖା, ସୁମତୀ – ରେଖାର ନର୍ମସଖା ‘ମାଳତୀ’ ଅଂଶ ନେଇଥାଆନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା, ରେଖାର ଆଉ ଦୁଇଜଣ ପରିଚାରିକା ଥିଲେ । ଏଇ ପରିଚାରିକା ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକର ଅଂଶ ନେଇଥିଲା କାଳୀଗଳିର ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସର ।

ଚକ୍ରୀ ନାଟକର ଦୁଇ ତିନିଟି ଅଙ୍କ ପରେ ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟରେ ବହୁ, ରେଖା, ରେଖାର ପ୍ରିୟ ସଖୀ (ମାଳତୀ) ଏବଂ ପରିଚାରିକା ଅଂଶ ଏକାଠି ପଡ଼େ – ଛଲ, କାଳ, ପାତ୍ର ଅନୁସାରେ ଏମାନେ ମଞ୍ଚରେ ପ୍ରବେଶ କରିବେ । ଠିକ୍ ଏଇ ଦୃଶ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ମଞ୍ଚ ବାହାରେ ମୋତେ ଖବର ମିଳିଲା ଯେ ରେଖାର ସହଚରୀ ଅଂଶ ନେଉଥିବା ସର ପେଣ୍ଡାଲକୁ ଆସି ନାହିଁ । ବୁଦ୍ଧି ବଣା ହୋଇଗଲା ମୋର । ଉପାୟ କ’ଣ ଏତେବେଳେ ?

ମୁଁ ମଞ୍ଚ ଭିତରକୁ ଯାଇ, କ’ଣ କରାଯିବ ବୋଲି ଭାବିହେଲି । ମାଆଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଗୋଟେ ବୁଦ୍ଧି କୁଟିଗଲା । ପେଣ୍ଡାଲଟା ତ ଚାଲଘର । ମଞ୍ଚରୁ ଗ୍ରୀନ୍ ରୁମ୍‌କୁ ଯିବା ବାଟରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଖୁଣ୍ଟ ଥାଏ । ସେଇ ଖୁଣ୍ଟରେ ଶାଢ଼ିଟିଏ ବାନ୍ଧିଦେଲି । ସୁମତୀକୁ କହିଲି ଯେ ସେ ସଖୀ (ସର)କୁ ମଞ୍ଚକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଡାକିବ । ଆଉ ଉଇଙ୍ଗ୍‌ସ ଭିତରୁ ଜଣେ ଅଭିନେତ୍ରୀ କହିବ “ମତେ ଲାଜ ଲାଗୁଛି, ବହୁ ପାଖକୁ ଯିବାପାଇଁ ।” ତହିଁ ସଖୀ (ସୁମତୀ) ସେଇ ଖୁଣ୍ଟରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ଶାଢ଼ିର କାନି ଚାଣି ନେଇ ମଞ୍ଚକୁ ଯିବ । ଆଉ ମଞ୍ଚକୁ ନ

ଆସୁଥିବା ସହଚରୀର ବଚନିକାତକ, ଅନ୍ତରାଳରୁ (ପୂର୍ବ କହିତମତେ) ଆଉ ଜଣେ ଅଭିନେତ୍ରୀ କହିଦେବ । ଏଇ ଉପାୟରେ କାମ ଚଳିଗଲା । ଆଉ କାହାରି କିଛି ବାରିବାର ବା ଖୁଣିବାର କାରଣ ନ ଥିଲା । ଏ ଉପସ୍ଥିତ ବୁଦ୍ଧିରେ ଦଳଯାକ ତାଟକା ହୋଇଗଲେ ।

ତହିଁ ପରଦିନ ସରକୁ ଆଉ ସଞ୍ଜବେଳେ ଡାକିଲି ନାହିଁ; ସେ ପରଦିନ ସକାଳେ ତା' ମନକୁ ଆସିଲା । ବୁଝିଲି ଯେ, ସେ ଦରମା ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଏପରି ହରବର କରିବାକୁ ଉପାୟ ପାଞ୍ଚୁଥିଲା । ମୁଁ ତାକୁ ସକାଳ ରିହର୍ସେଲବେଳେ ଏକଥା ପଚାରି ବୁଝି, ମାସିକ ଲାଗି ଟଙ୍କାଟିଏ ବେତନ କାଟି ଦେବାକୁ ଥିବାର ପାର୍ଟିର ମ୍ୟାନଜର ନେତ୍ରାନନ୍ଦ ଛୋଟରାୟଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲି । ଏଣିକି ସୁନା ଝିଅଙ୍କ ଭଳି ପୂର୍ବପରି ଯା'ଆସ କଲା ସର ।

ବନମାଳା :

ତୁଆ ନାଟକ 'ବନମାଳା' ଲେଖା ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲା ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ । ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ମାସ ବନମାଳା ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ପରେ, ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସର ଏକ ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା ।

ଦଳ ମଧ୍ୟରୁ ବାବା, ପୀର, ହରି ଓ କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡେ ମିଶି ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ରଣା ବୈଠକ କଲେ । ଶୁଣିଲି, କିଲ୍ଲା ମଇଦାନର ପୀରଙ୍କ ପାଖରେ ଏମାନେ ସତ୍ୟବଦ୍ଧ ଦଳ ଛାଡ଼ିବାକୁ । ଏମାନଙ୍କ ସହିତ ଉମା, ମେନା ଓ କୁମୁଦ ମଧ୍ୟ ମିଶିଗଲେ । ପରେ, ଏଇ ଦଳଛଡ଼ାମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ଅଧେ ମୋତେ କହିଲେ ଯେ କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡେ ଥିଲେ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଣାର ଅଧିନାୟକ । ଅବଶ୍ୟ ଏକଥା କେତେଦୂର ସତ – ସେକଥା 'ମାଆ'ଙ୍କୁ ଜଣା । ଏଇଟା କଟକରେ ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା 'ବି' ଗ୍ରୁପ ଗଢ଼ା ହେଉଥିବାବେଳେ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସରୁ ଯାଇ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀମାନେ ସେଠାରେ ଯୋଗଦେଲେ । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସର ଅଭିନୟ ବନ୍ଦ ରହିଲା କିଛି ଦିନ ପାଇଁ । ମୋର ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ କେତେକ ବହୁ ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାବୁଝି କଲେ ଓ ଦଳରୁ ଯିବାର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ସେମାନେ ଅଧିକ ଟଙ୍କା ଦାବି କରିବା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ଓ ମୋର ଦଳର ବହୁମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ମୁଁ ଦଳର ଟିକଟ ବିକ୍ରି ଟଙ୍କା ପଇସା କିଛି ରଖେ ନାହିଁ । ମ୍ୟାନେଜର ଓ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସେ ସବୁ ବୁଝନ୍ତି । ଏକାଠି ମେସରେ ଖାଇବା ବାହାରେ ମୋତେ ପାନ ଓ ଜଳଖିଆ ଖର୍ଚ୍ଚକୁ ପାଞ୍ଚ ସିରକା ଦିନକୁ ଦିଆଯାଏ । ମୋର ଲୁଗାପଟା ଇତ୍ୟାଦି ଲାଗି ଯାହା ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଏ ମୁଁ ସାମୟିକ ନିଏଁ । ଦଳର ଗୋଟିଏ ପରିଚାଳନା ସମିତି ଥାଏ, ସେମାନେ ଆୟବ୍ୟୟ ହିସାବ ଦେଖାଶୁଣା କରନ୍ତି, ପ୍ରତି ମାସ ଶେଷରେ ।

ଯେଉଁମାନେ ଦଳ ଛାଡ଼ିଗଲେ, ବାସ୍ତବରେ ଅଧିକ ଦରମା ପାଇଁ ବୋଲି ମୁଁ ବିଚାରି ପାରିଲି ନାହିଁ । ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ଦଳରୁ ବାହାରି ଯିବାର ଯେଉଁ କାରଣ ସମ୍ଭବ ମନେହୁଏ, ତାହାହିଁ ଘଟିଥିଲା । ପରେ ବାବା ଉମାକୁ ଧର୍ମାନ୍ତରିତ କରାଇ

ବିବାହ କଲା । ଉମାର ଘର ସେବେଳର ତେଲଜୀବଜାର ବେଶ୍ୟା ପଡ଼ାରେ । ସେ ତେଲେଜୀ ବଜାରର ବେଶ୍ୟା ‘ବୁଢ଼ୀ’ର ଝିଅ । ଏକଦା ମୋ ଦଳରେ ରହୁଥିବା ‘ଫିମେଲ ଗେଟକିପର’ (Female gate-keeper) ଧଡ଼ିବାଈର ସେ ନାତୁଣୀ । ମେନା ଓ କୁମୁଦ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ ବୁଢ଼ୀଙ୍କାବା ଘରର । ମେନା କାଳୀଗଳିର ଓ କୁମୁଦ ବାଙ୍କିର ଜଣେ ବେଶ୍ୟାର ଝିଅ । ମୁଁ ତା’ର ଦୁଇବନ୍ଧା ଦେଖୁ, ତାକୁ ବାଙ୍କୀରୁ ଆଣିଥିଲି । କଷ୍ଟି ମିଠା ।

ଏମାନଙ୍କର ଦଳ ଛାଡ଼ିବା ଦ୍ଵାରା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ଭାଙ୍ଗିଯିବ ଏବଂ ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ବି’ ଗଢ଼ାହୋଇ ଛିଡ଼ାହେବ ବୋଲି ଅଭିପ୍ରାୟ ଥିଲା । ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ବି’ ଗୁପ୍ତର ମାଲିକ ଶ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରାଜ ନନ୍ଦ ଏ ଦଳ ଛଡ଼ାମାନଙ୍କୁ ସାଦର ସ୍ଵାଗତ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା କଲେ । ଯେଉଁମାନେ ଦଳରୁ ଗଲେ, ସେମାନେ ଅନ୍ୟ କିଛି ବାଟ ନ ଦେଖି ବେତନ ବଢ଼ାଇ ନ ଦେବାରୁ ଚାଲିଗଲେ ବୋଲି ରାଷ୍ଟ୍ରକଲେ । ଅଥଚ କେହି କେବେ ହେଲେ ବେତନ ବୃଦ୍ଧି ସମ୍ବନ୍ଧେ ପଦେକଥା ଆଗରୁ କହି ନାହାନ୍ତି ।

୧୯୪୫ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲାରେ ଦଳରୁ ବାବା, ପୀର, କୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡେ, ମଧୁ ପଲାଇ, ହରି, ବୁଢ଼ା ଚୌଧୁରୀ ଓ ମେନା, କୁମୁଦ ଓ ଉମା ପ୍ରଭୃତି ଦଳଛଡ଼ାମାନଙ୍କୁ ପୁଣି ଥରେ ଦଳକୁ ଆଣିବାର ମଧ୍ୟ ମୋର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । ସାଧୁବାବୁ ପ୍ରଭୃତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହା କାହାକୁ ତାକି ଫେରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ; କିନ୍ତୁ କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ଏକାବେଳେ ଏତେଜଣ ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଦଳରୁ ବାହାରି ଯିବାଦ୍ଵାରା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ଭାଙ୍ଗିଗଲା ବୋଲି ଲୋକଙ୍କର ଧାରଣା ହେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ଅଭିନୟ ବନ୍ଦ ରହିଲା । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲି ଯେ ପନ୍ଦର ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ନ ଫେରିଲେ ମୁଁ ମୋ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବି ।

ବନମାଳା ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ସହିତ ମୋ ହାତ-ଗଢ଼ା ପହିଲି ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀମାନେ ତାଙ୍କ ରାହା ଧରିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀର ଯେ ଗୋଟାଏ ଅଧ୍ୟାୟ । ମୁଁ ଯେ ଏ ଘଟଣାରେ ଚିନ୍ତିତ ବା ଦୁଃଖିତ ନ ଥିଲି, ଏକଥା ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସବୁ କଥାରେ — ‘ଦେଖାଯାଉ’ ବା ‘ଦେଖାଯିବ’ ବୋଲି ଯୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିବା ଅଭ୍ୟାସତାକୁ ପାସୋରି ନ ଥିଲି ।

ମୋର ଏକାନ୍ତ ବିଶ୍ଵାସ ଯେ — ‘ଯାହା କରିବେ ସାଜୁ... ।’

ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ :

ହଠାତ୍ କେମିତି କେଜାଣି ଅବା କାହିଁକି ମୁଁ ମୋ ବହି ଆଲମାରି ଘାଣ୍ଟି ବସିଲି । ‘ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ’ ନାମକ ଦି’ ଖଣ୍ଡି ବହି ମୋ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲା । ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ନାଟକ ଇଉନିୟନ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ଲାର୍ଟସରେ ୧୯୧୩ରେ ମୁଦ୍ରିତ । ସଂଗ୍ରାହକ ଓ ପ୍ରକାଶକ ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନ ନନ୍ଦ ଶର୍ମା ଏବଂ ଆଉ ଖଣ୍ଡିକ ୧୯୨୭ରେ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ କରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସଂଶୋଧିତ ଓ ଶ୍ରୀ ମାଧବ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଅରୁଣୋଦୟ ପ୍ରେସରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

କୌତୂହଳୀ ହୋଇ ଦି'ଖଣ୍ଡ ଯାକ ବହି ଆଡ଼େଇ ବସିଲି । ଏକା ବିଷୟ ତ ! ସଂଶୋଧିତ ବୋଲି ଛପା ହୋଇଛି କାହିଁକି ? କ'ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ? ଦେଖୁ ଦେଖୁ ବୁଝିଲି ପାଠ ଏକା ବାକି ଶବ୍ଦ ଚିକିଏ ବଦଳିଛି ମାତ୍ର । ତହୁଁ ଆମ ଭାଗବତକାରଙ୍କ ଜୀବନଟି ଭକ୍ତକବି ଦିବାକର ଦାଶେ କିଭଳି ଲେଖିଛନ୍ତି ତାହା ଜାଣିବାକୁ ମନ ହେଲା । ଏତେବେଳେ ତ ଦଳରୁ ମୋ ହାତଗଡ଼ା ହାଣ୍ଡି, ଆଟିକାଗୁଡ଼ିଏ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥାଏ । ମନ ବହଲେଇବାକୁ ବହି ଦି'ଖଣ୍ଡ ପଡ଼ିବସିଲି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତରେ ଦିବାକର ଦାଶେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ବଙ୍ଗାଳୀର କେତେକ ଚୈତନ୍ୟ ପଲ୍ଲୀ ବାବାଜୀଙ୍କ ସହିତ ଆସିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା ଓ ତାଙ୍କଠାରୁ ତତ୍ତ୍ୱମାନ ଶୁଣି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ସେଇଠୁ –

“ଆପଣା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ପାଛୋଡ଼ି,	ଶ୍ରୀକର ଘେନି ଅଙ୍ଗୁ କାଢ଼ି ॥
ଦାଶଙ୍କ ଶିରେ ଭିଡ଼ି ଦେଲେ,	ଅତିବଡ଼ ବୋଲି ବୋଇଲେ ॥
ଅତିବଡ଼ କଥା କହିଲ,	ତେଣୁ ଅତି ବଡ଼ ହୋଇଲ ॥
ଶ୍ରୀ ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ,	ଦାଶ ବୋଲନ୍ତି ଜଗତ ॥
ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ମୁଖୁ ଶୁଣି,	ସର୍ବେ ବୋଲନ୍ତି ଏହି ବାଣୀ ॥

×

×

×

ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ବଙ୍ଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଆସିଥିଲେ, ଏକଥାଟା ସେମାନଙ୍କ ଦେହସୁହା ହେଲା ନାହିଁ । ଦିବାକର ଦାଶେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲେଖିଛନ୍ତି –

“ଅତିବଡ଼ ବୋଲି ତାଙ୍କେ	ବୈଷ୍ଣବେ ଦୁଃଖ କଲେ ଚିରେ ॥
ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ରାଇ,	ବୋଇଲେ ଅତି ବଡ଼ ତୁହି ॥
ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେବା କଲୁ,	ସମସ୍ତେ ସାନ ପଦେ ଗଲୁଁ ॥
ଏହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେବେ ଥିବା,	ସମସ୍ତେ ସାନପଦେ ଥିବା ॥

×

×

×

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଙ୍ଗତେ,	ଭାବ ବଢ଼ାଇଲେ ନିରତେ ॥
ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ଏ ରହିବେ,	ଓଡ଼ିଆ କର୍ମ ଆଚରିବେ ॥
ଏ ସଙ୍ଗ ଛଡ଼ାଇବା ଆମ୍ଭେ,	ଏମନ୍ତ ବିଚାରି ପ୍ରାରମ୍ଭେ ॥

×

×

×

ବହି ଦି'ଖଣ୍ଡି ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଦେଖୁଲି ଯେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଅତିବଡ଼ୀଙ୍କୁ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ପଚାରିବାରୁ ଦାସେ କହିଛନ୍ତି —

ଏକଦା —

“ଦେଖୁଣ ରାଧାଙ୍କ ବଦନ		ହସିଲେ ଜଗତ ଜୀବନ”
×	×	×
ସେ ହାସ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟେ ଜନ୍ମ ହୋଇ,		ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଗେ ଅଛ ରହି ॥
ରାଧାଙ୍କ ହାସ୍ୟରୁ ମୁଁ ଜାତ,		ତୁମ ପଛରେ ହୋଇ ଛିତ ॥
×	×	×

ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାର ଭାବ ହଠାତ୍ ମନରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ଏବଂ ସୁମତୀକୁ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଅଂଶ ଦେବାର କଳ୍ପନା ଚେତାଇଲା । ସେଇଠୁ ଅତିବଡ଼ୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣତି ନିବେଦନ କରି ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ଦାଶ ନାଟକ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କଲି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବେଶି ଉଚ୍ଚ ନୁହେଁ, ଗଡ଼ଣ ସୁନ୍ଦର । ସୁମତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଠାରୁ ଉଚ୍ଚ, କଣ୍ଠଟି ମଧୁର । ନାଟକ ଲେଖା, ଶିଖା ଓ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପ୍ରାୟ ଦିନ ପନ୍ଦର କି କୋଡ଼ିଏ ଭିତର କଥା । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ପୁଣି ଆଗଭଳି ଜନଗହଳି ଦର୍ଶନ କଲା । ଲୋକେ କହିଲେ — ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ମରି ନାହିଁ ଏଇ ନାଟକରେ ନୟାଗଡ଼ରୁ ନୂଆ ହୋଇ ଆସିଥିବା ଦୟାନିଧି ଦାସଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ଭୂମିକା ଦେଇଥିଲି । ଲୋକେ ସେଇଦିନୁ ତାଙ୍କୁ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ପଣ୍ଡିତେ ପଣ୍ଡିତେ — ବୋଲି ଡାକି ଆସୁଛନ୍ତି ।

ପୁରୁଣା ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦଳ ଛାଡ଼ିବାର ଅଳ୍ପ ଦିନପରେ ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା ।

ଥିଏଟର୍ସ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଥମ କରି ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି ଏହି ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଟକରେ । ମାୟାଧର ରାଉତ ଓ ଗୋପୀନାଥ ବେହେରା ଦୁହେଁ ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଦୁହେଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଗୁରୁ ।

ମଞ୍ଚରେ ନାରୀଙ୍କର ପୁରୁଷ ଭୂମିକା ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା ହେତୁ ଦେଖଣୀହାରିଏ ବହୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ।

ସବୁ ନୂଆ ବ୍ୟବସ୍ଥାକରି ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାଭଳି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଲି ।

ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୋର ଗୋଟାଏ ଧାରଣା ଯେ ଦର୍ଶକ ମନକୁ ନାଟକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିବା ଭଳି ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଥମରୁ କଲେ, ନାଟ୍ୟାଭିନୟ ଆଦୃତ ହୁଏ । ଏହିକଥା ଭାଲି କେତେକ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ସୂଚନା ସଂଯୋଗ କରିଥାଏ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଟକରେ ସେହି ଗୀତିରେ ଆଦ୍ୟକଥନ ଯୋଗ କଲି । ଅଭିନୟ ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ଅନ୍ତରାଳରୁ ଏହା ପଠିତ ହେଉଥିଲା । ସେଥିରୁ କେତୋଟି ଧାଡ଼ି ହେଉଛି —

ପୁରାଣ ନ ଥାଇ, ଜାତି ଶୋଇଅଛି-ଭଙ୍ଗା ପଞ୍ଜର ତଳେ
ଦିଅଁ ନାହିଁ ଏଇ ଭଙ୍ଗା ଦେଉଳ — ସେଇକଥା କହେ ଛଳେ ।
ଏଇ ଯେ ଦେଉଳ ପଥର ଫାଟରେ-ଚେମେଣୀ ଦେଇଛି ଛୁଆ,
ଏହାରି ଭିତରେ ଗଢ଼ିଛି ଓଡ଼ିଆ — ଜାତିର ଜନମ ଦୁଆ ।

×

×

×

ଓଡ଼ିଆ ଘରଣୀ ସଞ୍ଜକାଳଜ-ଯାହା ଲେଖାତଳେ ଆଜି
ଏବେ ବି ଗାଆଁରୁ ଯାଇ ନାହିଁ ସେହି ଭାଗବତ ଗାଦି ଭାଜି ।
ଜାତିକୁ, ଭଷାକୁ, ଦେଶକୁ — ଦଶରେ ଅତିବଡ଼ୀ କଲା ଯିଏ,
ମଥା ନ ନୁଆଁଇ ତାହାରି ଚରଣେ-ଅଛି କି ଓଡ଼ିଆ କିଏ ?
ଦରିଆ ବାଲିରେ ଦରପୋତା ଏଇ-ଭଙ୍ଗା ଦେଉଳ ଛାଡ଼ି,
କି ଥିଲା କି ହେଲା ପଚାରିଲେ କେହି — ବି କହିବ ଏଇ ଜାତି ?

ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦର୍ଶନ ପୂର୍ବରୁ ଦର୍ଶକଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟତା ବୋଧ ଚେତନା ପାଇଁ ଏ ଅଗ୍ରକଥନର ସଂଯୋଗ । ଅନୁମାନ କରି ଦେଖୁଛି ମୋର ଅଭିପ୍ରାୟ ସଫଳ ହେଉଥିଲା ।

ହା' ଅନ୍ଧ :

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଗୋଟିଏ ପରିଚାଳନା କମିଟି ଥାଏ । ପରିଚାଳନା କମିଟି ପ୍ରତି ମାସରେ ବସି, ଆୟବ୍ୟୟ, ଦଳର ଭଲମନ୍ଦ, ବେତନ ଦିଆନିଆ ଓ ସାମୟିକ ଗୋଳମାଳିଆ ଅବସ୍ଥାର ବିଚାର କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ନବକୁମାର ଦାସ ବା ମୋ ପାଖରେ ସ୍ନେହର 'ନବ' ଏ କମିଟିର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସକ୍ରିୟ ସଭ୍ୟ ।

ଏହାଛଡ଼ା ନବ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ନାଟକ ଲେଖା ଦେଖିବାଠାରୁ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁଥିରେ ଭାଗ ନେଉଥିଲେ । ଏଇ ପରିବେଶ ତାଙ୍କୁ ନାଟକ ନିଶା ଚଖାଇଥିଲା । ସେ ନିଜେ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଟକ ଲେଖିଲେ । ସେ ସୁପରିଚିତ ଔପନ୍ୟାସିକ ଶ୍ରୀ କାହ୍ନୁଚରଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ହା' ଅନ୍ଧ ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେବାକୁ ବସିଲେ ।

ମନେଅଛି, ଖରାଦିନ କଟେରି, ନବ ପ୍ରତିଦିନ କୋର୍ଟରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାରି ସେଇ ଉଦୁଉଦିଆ ଖରାକୁ ଖାତିର ନ କରି, ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟାବେଳେ ମୋ ବସାକୁ ଆସନ୍ତି । ମୋ ବସାର ଉପର ଘର ଚାଳତଳେ ତାଙ୍କ ଲେଖା ନାଟକର 'ଭଙ୍ଗାଗଢ଼ା' କାମ ଚାଲେ । ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ଯୋଡ଼ିଦିଏ ମୁଁ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ରହିଛି ମୋ ପାଖେ ।

ରିହର୍ସାଲ ଦିଆଗଲା ।

ଏତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର କଳାକାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଦଳ ବଦଳ ହୋଇ ଯାରିଥାଏ । କେତେକ ନୂଆ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଯୋଗଦେଇ ଆଆନ୍ତି ଦଳରେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଚାଲିମ ଦେଇ ‘ସା’ ଅନ’ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା ୧୯୪୫ରେ । କୃଷ୍ଣ ରଥ, ଭଗବାନ୍ ମହାନ୍ତି, ଯଦୁ କାନୁଗୋଇ, ଶାନ୍ତି ଦାସ ଓ କେତେଜଣ ନୂଆ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଜନ କଲେ ।

ଗୋଟିଏ ଦୁଃଖ କିନ୍ତୁ ମୋ ମନରେ ରହିଗଲା ଯେ, ଏତେ ସୁନ୍ଦର ନାଟକଟିଏ ଲେଖିବା ପରେ, ନବଙ୍କ ନାଟକ ଲେଖା କଲମ ବନ୍ଦ ରହିଛି । ଅବଶ୍ୟ ସେ କେତେ ଖଣ୍ଡ ବଜାଇ ନାଟକର ରୂପରେଖ ବଦଳା ବଦଳି କରି ଲେଖି, କଟକ ମେଡ଼ିକାଲ ଲ’ କଲେଜ ପ୍ରଭୃତିରେ ନିଜେ ସୁନ୍ଦର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନୁବାଦିତ ନାଟକର ରଙ୍ଗ ଏକାବେଳେ ବଦଳାଇ ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଦେଖଣୀସ୍ୱାରିଏ ମଧ୍ୟ ଏ ନାଟକର ଅଭିନୟକୁ ପସନ୍ଦ କରିଛନ୍ତି ।

ପବ୍ଲିସିଟିର ରେକର୍ଡ଼ :

୧୯୪୫ର କଥା । ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ମିଶ୍ର ଲୋକ ସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗର ଦାୟିତ୍ୱରେ ଆଆନ୍ତି । ଖଣ୍ଡକେତେ ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇବାକୁ ସେ ମୋତେ ଭାରଦେଲେ । ଗୀତ ଲେଖିଲି, ସେ ପସନ୍ଦ କଲେ । ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କର, ପୁରୀର ଶ୍ରୀ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର, ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସିଂହ ଓ ସୁମତି ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ମୁଁ କଲିକତା ଗଲି । ସେଠାରେ ସୁଧୀର ଦାସ ନାମକ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଆଗରୁ ଜଣାଶୁଣା ଥିଲା, ମୁଁ ନିଜେ ଗ୍ରାମଫୋନ୍ ରେକର୍ଡ଼ କଲାବେଳରୁ । ଦମ୍‌ଦମ୍‌ରେ ଏଚ୍.ଏମ୍.ଭି. କମ୍ପାନୀରେ ସେ ସଙ୍ଗୀତ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ଆମେ ସବୁ ଡାକ୍‌ରି ଘରେ ରହିଲୁଁ । ଦିନ ଠିକଣା ହେଲା । କେତୋଟି ଗୀତ ରେକର୍ଡ଼ କରାଗଲା । ମନେ ପଡୁଛି ମୋର ଏ ଗୀତମାନଙ୍କ ଭିତରେ – ‘ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍’ ଗୀତଟି ବହୁ ବଙ୍ଗୀୟ ବନ୍ଧୁ ପସନ୍ଦ କଲେ । ଏତେବେଳକୁ ଚାରିଆଡ଼େ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ଚହଳ ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଲୋକ ସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗର ଏହି ରେକର୍ଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରଥମ ଥର ଉଦ୍ୟମ ଏବଂ ମୁଁ ଏହା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇ ପ୍ରଶଂସା ଭାଜନ ହେଲି ।

ବେକାର :

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ପାର୍ଟି ଆରମ୍ଭ ଦିନରୁ ମୋ ନାଟକ ଲେଖାର ଧାରା ବଦଳି ଯାଇଛି । କେମିତି, କାହିଁକି ବା କାହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବଦଳିଗଲା ସେ କଥା ସେବେ ବା ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ବାରିପାରି ନାହିଁ ।

ପରମ୍ପରା, ପରିସ୍ଥିତି ଓ ପୁରୋଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରତି ସଜାଗ ରହିବାକୁ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ପସନ୍ଦ କରେ । ଖାଲି ଦୃଷ୍ଟରେ ଗର୍ଜନ ତର୍ଜନ କରି ଉପଦେଶ ବା ବକ୍ତୃତା ଦେଲେ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ତାହା ଛାପା ମାରିବ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ନୁହେଁ । କୁଇନାଲନ୍ ରୋଗର ଉପକାରୀ ଔଷଧ; ମାତ୍ର ସ୍ୱାଦ ତା'ର ପିତା ବୋଲି ରୋଗୀ ଖାଇବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରେ, ଅଥଚ ସେଇ କୁଇନାଲନ୍ 'ସୁଗାର କୋଡେଟ୍' ହେଲେ ସହଜରେ ରୋଗୀ ତାକୁ ଖାଏ ଏବଂ ତାହା ସୁଫଳ ଦିଏ ।

ରଜରସ-ପୁଟଦେଇ ନାଟକକୁ ସେଇଭଳି ଗଢ଼ିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମୋର ଏକାନ୍ତ ଧାରଣା । ଲୋକର ମନୋରଞ୍ଜନ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଭବିଷ୍ୟତ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବା ଲାଗି ମୁଁ ବେକାର ନାଟକ ଲେଖି ବସିଲି ।

ଆମ କଳା, ଆମ ସଂସ୍କୃତି, ଆମ ସାହିତ୍ୟ, ଆମ ଜାତିନୀତି, ମତିଗତି – ସବୁ ଚୋରାଇ ନେଇ କୁଟକ୍ରୀଏ ବଢ଼ିମା ଦେଖାଉଛନ୍ତି ଅଥଚ ଆମେ ବେକାର ହୋଇ ଜଳ ଜଳ ଚାହିଁ ରହି ଭୋକେ ମରୁଛୁ ।

ମୋ ଦେଶବାସୀକୁ ଏଇ ଦୁଃଖ ଜଣାଇବା ଇଚ୍ଛାରେ ମୁଁ ବେକାର ନାଟକ ଲେଖି ପରଖି ବସି, ୧୯୪୫ ସାଲରେ ଗାଇ ଶୁଣାଇଲି –

କହ, କିଏ ଦେବେ ତୋତେ ଆହାର ?

ମାଆକୋଳ ଛଡ଼ା

ଛେଉଣି ଛୁଆରେ !

ତୁ ପରା ଦୁନିଆଁ ବାହାର । ୦ ।

ମାଆ ହାତ ପରା

ବନ୍ଦୀ କରିଛି

ବଜା, ସେପାଖେ ବିହାର

ଗଳା କାଟି ତେଣେ

ମଥାରେ ମାରୁଛି

ଆନ୍ତ୍ର ପାହାର ପାହାର ॥

×

×

×

ଏଡ଼େ ଜଳଜଳା

ଭାଇରେ ଭାଇରେ

କଳି କରିବାକୁ ତିଆର

ଭଲଲୋକୀ ପଣେ

ସଉଦୁଣୀ ତେଣେ

ମାଡ଼ି ବସିଲେଣି ଦୁଆର ॥

ଏଇ ନାଟକ ଯୋଗାଡ଼ିଲାବେଳକୁ ମୋ ଦଳର ତାଲିମ୍ବ୍ରାସ୍ତ କେତେକ ନଟ-ନଟୀତ ପରଘରୀ ହୋଇ ସାରିଥାଆନ୍ତି । ଗଢ଼ିବା ତ କୁମ୍ଭାରର କାମ । ପୁଣି ନୂଆହାଣ୍ଡି ଗଢ଼ି ନୂଆ ରାନ୍ଧଣା ପରଷିଲି ମୋ ଭାଇ ଭଉଣୀଙ୍କି । ଚାଖୁ, ପସନ୍ଦ କଲେ ସଭିଏ, ପ୍ରାୟ ଶହେ ରାତି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିଲା : (୧୯୪୭)

ଥରେ ଜୟପୁରରେ ଓଡ଼ିଆ ସମ୍ମିଳନୀ ହେଉଥାଏ । ସମାଜର ସୁଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ରାଧାନାଥ ରଥ ଯାଇଥାଆନ୍ତି ସେଠିକି ସଭାପତିତ୍ବ କରିବାକୁ । ସେତେବେଳକୁ ଜୟପୁର ମହାରାଜ ଜ୍ଞାନୀ, ପଣ୍ଡିତ, ନାଟ୍ୟକାର ସ୍ବର୍ଗତ ବିକ୍ରମଦେବ ବର୍ମା ଜୀବିତ । ତାଙ୍କର ବହୁ ଇଂରାଜୀରେ ‘History of Nandapur’ (ନନ୍ଦପୁର ଇତିହାସ) ବହିର ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାଧର ସିଂହ ମଧ୍ୟ ଜୀବିତ ଥାଆନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଜୟପୁର ଯାଇଥିଲା । ବେକାର ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦେଖି ଜୟପୁରବାସୀ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଚେତନାରେ ମାତି ଉଠିଲେ । ମଞ୍ଚରେ ବିବିଧ ପ୍ରକାର ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ । ସେହି ମଞ୍ଚରେ ମୋତେ ବିଦ୍ୟାଧର ସିଂହେ ତାଙ୍କ ରଚିତ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବହିଟି ପୁରସ୍କାର ଦେଇ କହିଥିଲେ – “କାଳୀବାରୁ, ଆପଣ ଦେଶପ୍ରାଣ ନାଟ୍ୟକାର – ଏ ନନ୍ଦପୁର ଇତିହାସକୁ ଆପଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଗାଇବେ, ଏତିକି ଅନୁରୋଧ” ମୁଁ ବହୁକର ଆଦେଶ ମାନି ମୋର ‘ଅଭିଯାନ’ ନାଟକରେ ନନ୍ଦପୁର ଇତିହାସର ଉପଯୋଗ କରି ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କର ସହାୟକ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲି ।

ଜୟପୁରରୁ ଦଳ ନବରଙ୍ଗପୁର ଗଲା । ସେତେବେଳେ ନବରଙ୍ଗପୁର ସବ୍‌ଡିଭିଜିନାଲ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପୂଜାରୀଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ । ମହାରାଜ ବିକ୍ରମଦେବ ବର୍ମା ଏଠାରେ ନାଟକ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ପୂଜାରୀ ଜୟପୁରର ଅତୀତଗୁରୁ ବହୁ ଓଡ଼ିଆଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ଯାଜକମାନେ କିପରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ କରାଇଛନ୍ତି ତାହା ଦେଖାଇ ବଡ଼ ଦୁଃଖ କଲେ । ନବରଙ୍ଗପୁରରେ ବେକାର ପରେ ଜୟଦେବ ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେଲା ।

ଜୟପୁରକୁ ଫେରି ତୁଡୁମା ଜଳପ୍ରପାତ, ସୀତାକୁଣ୍ଡ ଓ ବାଟରେ ଗୋଲାପର ବଣ ଓ ନନ୍ଦପୁରର ଭଗ୍ନାବଶିଷ୍ଟ ବତ୍ରିଶ ସିଂହାସନ ଇତ୍ୟାଦିର ଦୃଶ୍ୟ ମନରେ ଆମ ପୂର୍ବକାର୍ତ୍ତି, ପୂର୍ବ ଗୌରବର ମହିମା ଚେତାଇ ଦେଲା ।

‘ଅଭିଯାନ’ ନାଟକ ଲେଖିବା କଳ୍ପନାର ଏହା ହିଁ ହେଲା ମୂଳ ସୂତ୍ର ।

କଳିକତା ରେଡ଼ିଓରେ କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀ :

ଡା. ଅଦ୍ୱୈତ ମହାନ୍ତି – ସେ ସମୟରେ ମୋର ମାମୁ । ତାଙ୍କର ଅଭିନୟ ପ୍ରତି ବଡ଼ ଆଦର । ନିଜେ ସେ ପୁରୀର ମୋହନ ସୁନ୍ଦର ଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରଯୋଜିତ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ‘ସୀତାବିବାହ’ ନାଟକରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଅଂଶ ନେଇଥିଲେ । କଳିକତାରେ ‘ସେନୋଲା’ ରେକର୍ଡ଼ିଂ କୋମ୍ପାନୀ ସହିତ ତାଙ୍କର ଭାବଲାଭ ଥିଲା । କେତେଖଣ୍ଡି ନାଟକ ସେ ରେକର୍ଡ଼ିଂ କରାଇଥିଲେ । ମୋ ବସାକୁ ଆସି, ରହି ବେଳେ ବେଳେ ମଞ୍ଚ ବ୍ୟବସ୍ଥାପନାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର କଳିକତା ରେଡ଼ିଓ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କ

ସହିତ ଜଣାଶୁଣା ଥାଏ । କଟକରେ ତ ରେଡ଼ିଓ ସେସନ ନ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଗୀତର ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଅକାଳେ ସକାଳେ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । କଲିକତା ରେଡ଼ିଓ ସେସନରେ ଶ୍ରୀ ଚତିକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ନୟନ କିଶୋର ମହାନ୍ତି ଆଉ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ ମହାନ୍ତି, ବୋଧହୁଏ ଏଇ ତିନିଜଣ ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଥାଆନ୍ତି । ସୁଖ୍ୟାତକଳା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀ ନରେନ୍ ଭଦ୍ର ଗୀତ ଓ ନାଟକ ଇତ୍ୟାଦିର ସଂଯୋଜନା କରୁଥାଆନ୍ତି । ଅଦ୍ୱୈତବାବୁ ତାଙ୍କୁ ମୋ କଥା କହିଲେ ଏବଂ ମୁଁ ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ତାଙ୍କରା ପାଇଲି । ରାତି ୮ଟା କି ସାଢ଼େ ଆଠଟାରେ ମାସକୁ ଦୁଇଥର ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ । କଲିକତା ରେଡ଼ିଓ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ କଟକରୁ ସକାଳ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ଯାଇ ସଞ୍ଜରେ କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚି, ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ସାରି ପୁଣି ଅଧରାତିରେ ମେଲୁଗାଡ଼ି ଧରୁଁ । ରେଡ଼ିଓର ଦକ୍ଷିଣା ବଡ଼ କମ୍ ଥିଲା । ସେଥିରେ ଯାତାୟାତ ଖର୍ଚ୍ଚ ଚଳିଯାଏ । କଟକରେ ସେତେବେଳେ ଅତି ଅଳ୍ପ ଲୋକଙ୍କର ରେଡ଼ିଓ ସେଟ୍ ଥାଏ । ଦଳର ପିଲାଏ ମୋର ଗୁରୁଦେବ ଓଡ଼ିଶାର ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ ଡ. ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଘରକୁ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ସମୟରେ ଯାଇ ମୋ ଗୀତ ଶୁଣୁଥିଲେ । ଅଦ୍ୱୈତବାବୁଙ୍କର ଯୋଗାଡ଼ରୁ ଏ ମୋର ପ୍ରଥମକରି କଲିକତା ରେଡ଼ିଓରେ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ଗାୟନ ୧୯୪୬ ମସିହା ମଇମାସ ଦୁଇ ତାରିଖରେ ।

ଅଭିଯାନ :

ଜୟପୁରରେ ବିଦ୍ୟାଧର ସିଂହଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ‘ନୟପୁରର ଇତିହାସ’ କଥା ମନେଥାଏ ମୋର । ସେଠାରେ ଦୃଶ୍ୟ ହେତୁ ହେଲା । ରାମଶଙ୍କରବାବୁ (ରାୟ)ଙ୍କର ‘କାଞ୍ଚି କାବେରୀ’, ଭିଖାରିବାବୁ (ପଟ୍ଟନାୟକ)ଙ୍କର ‘ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ’ ଏବଂ ଗୋଦାବରୀଶ ମିଶ୍ରଙ୍କର ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ’ ନାଟକ ତିନିଖଣ୍ଡ ମୁଁ ପଢ଼ିଥାଏଁ । ସେହି କଥାବସ୍ତୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ ନାଟକ ଲେଖିବି ଏବଂ ସେଥିରେ ନୂତନ ରଙ୍ଗଦେବି ବୋଲି କଳ୍ପନା କରି, ନାଟକଟିର ନାମ ‘ଅଭିଯାନ’ ରଖିବାର ସ୍ଥିର କଲି ।

ନାଟକ ଲେଖା ଚାଲିଲା । ମୁଁ ପୂର୍ବ ଅଭ୍ୟାସ ଅନୁକ୍ରମେ କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଲେଖା ପଢ଼ାଉଥାଏଁ ଓ ପରାମର୍ଶ ନିଏ । ବିଶେଷ କରି ଶ୍ରୀ ନବକୁମାର ଦାସ (ଆଡ଼ଭୋକେଟ୍) ଓ ଶ୍ରୀ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତିଙ୍କୁ ଲେଖା ପଢ଼ାଏଁ । ଶ୍ରୀ କପିଳ ଚରଣ ମହାନ୍ତି ମୋତେ ତରବର କରାଉଥାଆନ୍ତି ଲେଖା ବେଗେ ସାରିବାକୁ । ଲେଖା ସଜେ ସଜେ ଅଭ୍ୟାସ (ରିହର୍ସାଲ) ଚାଲିଥାଏ ।

ଏହି ସମୟରେ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସେସନ ସ୍ଥାପିତ ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । କଲିକତାରୁ ସୁଧାନ୍ ଚାଟାର୍ଜୀ ଓ ଯତୀନ ଦାସ ପ୍ରଭୃତି ମୋର କେତେକ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ କଟକ ଆସିଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଉଥାଏଁ ସେମାନଙ୍କୁ । ଯତୀନ୍ ଦାସ ଅଭିଯାନରେ

କଞ୍ଚୁକୀ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ନବକୁମାର ମଞ୍ଚର ବ୍ୟବସ୍ଥାପନ ଭାର ନେଲେ । ନାଟକ ପ୍ରଥମ ଅଭିନୀତ ହେବାଦିନ ବହିଟି କିପରି ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ବୋଲି ଜଣେ ପ୍ରକାଶକ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ମାଗିନେଲେ । ମୋ ନାଟକ କେତେ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶ କରି ସେ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ପରିଚିତ ହୋଇଯାଇଥାଆନ୍ତି ।

ଦିନକର ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ମୋର ମନେଅଛି । ସେଦିନ ଦିନବେଳେ ଷ୍ଟେଜ୍ ରିହର୍ସେଲ ହେଉଥାଏ । ଆଉ ଦିନକ ପରେ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାର ସ୍ଥାନ ହୋଇଥାଏ । ନବକୁମାର, ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଓ ଆଉ କେତେଜଣ ରିହର୍ସେଲ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଅଭିଯାନ ନାଟକରେ ପଦ୍ମସିଂହ ଭୂମିକା (ମାୟା) ନେଇଥାଏ ସୁମତୀ । ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟରେ ମୁଁ ତାକୁ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଦେଇଥାଏଁ । ତା'ର ମୂଳ ଧାଡ଼ିଟି ହେଲା ।

“ଅଭିମାନିନୀ, ଖୋଲ ଅବଗୁଣନ”

ଏ ଗୀତର ସ୍ଵର ନବକୁମାର ପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେଇ ଷ୍ଟେଜ୍‌ରେ ଲେଖିଲି —

“ଅପସାରିତକର ଅବଗୁଣନ ଧନ ! ଅଭିମାନ କାହିଁକି ?

ଅଭିସାରିକା, ମନ୍ଦିର ଦ୍ଵାରେ — ଚିରବାହୁତ ଦେବତା ଉଭାରେ

ଆଉ ଅଭିମାନ ସଖି କି ଶୋଭାରେ ? ନବନବୀନୀ, ଗୁମାନୀ ହୁଅନା ॥”

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଵର ମଧ୍ୟ ଦେଲି । ସଜିଏଁ ପସନ୍ଦ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ବହି ଛପା ସରିଥିଲା । ତେଣୁ ନୂଆ ଗୀତଟି ବହିରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନାହିଁ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ନବକୁମାର ସେକଥା କହି ଦୁଃଖ କରନ୍ତି ।

ଅଭିଯାନ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା ତା ୧୭।୭।୪୬ରିଖରେ । ଓଡ଼ିଶାର ତଦାନୀନ୍ତନ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ତ୍ରିବେଦୀ, ଶ୍ରୀମତୀ ତ୍ରିବେଦୀ, ଡ. ମହତାବ, ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ ପ୍ରଭୃତି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ମଞ୍ଚରେ ନାଟକର ସଫଳତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରଶଂସା-ମୁଖର ହେଲେ । ପଦ୍ମପତ୍ରିକାମାନ ଲେଖିଲେ କାଳୀବାବୁ ଏ ଜାତିକୁ ‘ଭାତ’ ଯୋଗାଇ ବଳିଷ୍ଠ କରି ସ୍ଵାଧୀନତାର ‘ଅଭିଯାନ’ ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାନ୍ତୁ ।

ଏବେ ଅଭିଯାନରେ କେତେକ ତଥାକଥିତ ସମାଲୋଚକ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଛି ବୋଲି କହିବାର ଶୁଣୁଛି ମୁଁ । ନାଟକର ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଦାୟିତ୍ଵ ଅଳ୍ପ ନୁହେଁ । ସେ ନାଟକଟିକୁ ପ୍ରଥମେ ମନଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝିବା ଉଚିତ । ଉପରଠାଉରିଆ କରି ବାହାଦୁରି ନେବାପାଇଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ବାଢ଼ିଦେବା ବାସ୍ତବଜ୍ଞାନ ସମାଲୋଚକର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଯେ କବି, ପ୍ରେମିକ, ଜଗନ୍ନାଥ-ଭକ୍ତ, ଅଭିମାନୀ ଓ ସ୍ଵାଧୀନତେଜୀ ଏବଂ ଉଦାରମନା ବୀରପୁରୁଷ, ଏ କଥା ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ । ସେହିପରି

ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତ ଅନେକ କଥା କହିବାର ଅଛି । ଏଇଟା ତା’ର ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ । ମୋଟ ଉପରେ ସମାଲୋଚକ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ, ରସଗ୍ରାହୀ, ନାଟ୍ୟ, ପ୍ରବୀଣ ଓ ସହୃଦୟ ନ ହୋଇ, ଖାଲି “ନାମକା ବାସ୍ତବ” ସମାଲୋଚକ ବୋଲାଉବା କେବଳ ବିଚାରହୀନତା ସିନା ! ଅଭିଯାନ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାବେଳକୁ ଦେଶସାରା ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ଚହଳ ସୃଷ୍ଟି ହେଲାଣି । ମୁଁ ଆମ ଘରର ବୀରତ୍ଵ କାହାଣୀ ଚେତାଇ ଦେବାକୁ ‘ଅଭିଯାନ’ ନାଆଁ ରଖି ଏ ନାଟକଟି ଲେଖିଲି । ସେଥିପାଇଁ ମଞ୍ଚରେ ନାଟକର ଆଦ୍ୟକଥନ ଶୁଣାଉଥିଲି –

“ପାଞ୍ଚଶ ବରଷ କଥା

ଏଇ କଙ୍କାଳର ଥିଲା ସେତେବେଳେ

ରକତ ମାଉଁସ ମଥା”

ପାସୋରା କଥାକୁ ଦେବାକୁ ଚେତାଇ

ରକତେ ସେ ଡେଇଁ ଦେବାକୁ ମତାଇ

ଭାଇ ଆଗେ ଆଜି ବାଡ଼ି ମୁଁ ବସିଲି

ଏଇ ‘ଅଭିଯାନ’ ଗାଥା ।”

ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସିପାହି ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ମନ ଭିତରେ ସ୍ଵାଧୀନତାର ପୂଜା କରୁଁ । ତା’ ଛଡ଼ା ମୁଁ ଏଇ ଚିନ୍ତାଟାକୁ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଚାହେଁ । ଏଇଥିପାଇଁ ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ଦେଶଗୌରବ ଚେତନା ଆଣିଦେବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ‘ଅଭିଯାନ’ ଲେଖିଥିଲି ।

ଅଭିଯାନ ନାଟକ ଲେଖିବା ଓ ଶିକ୍ଷାଦେବାବେଳେ ମୁଁ ଏକ ଧକ୍କାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲି । ସେକଥା ଚିକିତ୍ସା କହିବସୁଛି ।

ଆଉ ଏକ ଧକ୍କା :

ପୁରୀରେ ରାଧାରମଣ ରାସୋହସ ନାଆଁ ଦେଇ ମୁଁ ‘ରଙ୍ଗନାଥ ଦେବ ଗୋସ୍ଵାମୀ (ଗୋପାଳ ଗୋସାଇଁ) ଓ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ର ସ୍ଵ ୧୯୨୭-୨୮ରେ ରାସଦଳ ଗଢ଼ି ଥିଲୁ । ସେତିକିବେଳେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ପୁରୀ ଜିଲା ଭୋଦର ଗାଆଁରୁ ଆସି ଦଳରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ତା’ର ବୟସ ପ୍ରାୟ ୧୧ । ୧୨ ହେବ । ଦଳରେ ଯୋଗ ଦେବାର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ସେ ହେଲା ପିତୃହୀନ । ମୁଁ ତାକୁ ବହୁପ୍ରବୋଧ ଦେଇ, ବାପ ବଦଳରେ ବାପ ମୁଁ ଅଛି ବୋଲି କହିଥିଲି ଏବଂ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ବରାବର ଦେଖୁଥିଲି ଏବଂ ତା’ର କଳା ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉଥିଲି ।

ସେ ଦଳ ଭାଙ୍ଗିବା ପରେ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ସେ ଥିଲା ଜଣେ କୃତି ଛାତ୍ର । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭର ମାଆ, ଗୋଟିଏ ବିଧବା ଭଉଣୀ, ଭଣଜା ଓ ଗୋଟିଏ ସାନଭଉଣୀଙ୍କୁ କଟକରେ ମୁଁ ମୋ ବସାରେ ରଖୁଥିଲି । ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ସେ ମୋର ଧର୍ମପୁତ୍ର । ମୁଁ ନିଜେ ବରକର୍ତ୍ତାରୂପେ କଟକ ଭିକ୍ଷୋରିୟା ସ୍କୁଲର ଜଣେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଜନ୍ମା ସହିତ ତା'ର ବିବାହ ଦେଲି ପ୍ରାୟ ୧୯୪୬ରେ । ସେତେବେଳକୁ ଅଭିଯାନ ଲେଖା ଚାଲିଥାଏ । ବିବାହ ପରେ ସେ ମସ୍‌ଜିଦ୍‌ଗଳି ମୁଣ୍ଡରେ ସାଠିଆଙ୍କର ଘର ସାମନାରେ ଭଡ଼ାଘର କରି ସସ୍ତ୍ରୀକ ରହିଲା । ଦଳରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତା' ସହିତ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ମୁଁ ଆପରି କରିବାର ସମ୍ମୁତ ମଣିଲି ନାହିଁ । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସେଠାରେ ରହି ଅଭିଯାନର ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ହାର୍ମୋନିୟମ ବଜାଉଥାଏ । ବେହେଲା ବଜାନ୍ତି ଶ୍ରୀ ଧ୍ରୁବଚରଣ ସାହୁ ଓ ବଂଶୀବାଦକ ଶ୍ରୀ ନକୁଳ ବୋଷ ।

ହଠାତ୍ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅସୁସ୍ଥ ହେଲା । ମୋର ବନ୍ଧୁ ଡଃ କୁଳମଣି ମିଶ୍ର ଓ ମୋର ପିତୃବ୍ୟକଳ୍ପ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସାଠିଆଙ୍କ ଚିକିତ୍ସାଧୀନରେ ରଖିଲି ତାକୁ । ଦିନେ କୃଷ୍ଣବୀର ମୋତେ କହିଲେ — “ପୁଅ ! ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ବି’ ଗୁପ୍ତର ଶ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରାଜ ନନ୍ଦ ତ ବରାବର ଆସି ଔଷଧପତ୍ର ପଥ-ପାଚନ ଦେଉଥିବାର ଅନେକବାର ଦେଖିଲି ମୁଁ । ତୁ ଆଉ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଘରକୁ ଦି'ଓଳି ଦଉଡ଼ି ମୋତେ ଧରୁଛୁ କାହିଁକି ?”

ମୁଁ ଚିକିତ୍ସ ନିସ୍ତୁତ୍ତ ହୋଇଗଲି । ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ବୁଝିଲି ଯେ କଥାଟା ସତ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଏସବୁ କଥା ଜାଣିପାରିଲି ବୋଲି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମାଆଙ୍କୁ କିଛି କହେ ନାହିଁ ।

ମନଟା ଛି ହୋଇଗଲା । ଅଭିଯାନ ନାଟକରେ ତେଣୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭର ଅଂଶ ନାହିଁ ।

ଦେହ ଭଲହେଲାରୁ ସତକୁ ସତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୋତେ ଚିତା କାଟିଲେ । ନଦେ ତାଙ୍କୁ ହରଣଚାଲ କରିନେଲେ ।

ଆଗରୁ ତ ଅରେ ଧକ୍କା ଖାଇଥିଲି । ସେତେବେଳେ ଦଳରୁ କେତେ ଜଣ ଅଭିନେତା ଅଭିନେତ୍ରୀ ବାହାରିଯାଇ ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ‘ବି’ ଗୁପ୍ତରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏବେ ପୁଣି ଆଉଥରେ ସେଇ ଅବସ୍ଥା । ଏ ଧକ୍କା ଯେ ମୋତେ ବାଧୁଲା ନାହିଁ, ସେ କଥା ନୁହେଁ — ବିଶେଷତଃ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଏ ଚିତାକଟା ରୀତି ଆଗଠାରୁ ବରଂ ବେଶୀ ବାଧୁଲା । ତଥାପି ଧୈର୍ଯ୍ୟଧରି ସେଇ ମୋର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଡାକି ‘ଅଭିଯାନ’ ନାଟକର ଅଭିଯାନ ଚଳାଇଲି । ନବ, ଅଦେଇମାମୁ, ଯତୀନ ଦାସ ପ୍ରଭୃତି ଖୁବ୍ ସାହସ ଓ ସାହ୍ଯନା ଦେଲେ ଏତେବେଳେ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକ :

ମୋର ଖଣ୍ଡିଏ ଫିଟନ୍ ଗାଡ଼ିଥିଲା । ଦିନେ ବାଲୁବଜାରରୁ ବସାକୁ ଫେରୁଥିବାବେଳେ ଜଣେ ସୁଶ୍ରୀ ଯୁବକ ବିନୋଦ-ବିହାରୀ ଗଳିରେ ମୋତେ ନମସ୍କାର କଲେ । ମୁଁ ଗାଡ଼ି ଅଟକାଇବାକୁ କହି ତାଙ୍କୁ ମୋ ପାଖରେ ବସିବାକୁ ଡାକିଲି । କଥା ହୋଇ ବସାକୁ ଫେରିଲୁଁ । ବୁଝିଲି, ସେ ଜଣେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ – ସମ୍ଭବତଃ ବି. ଏ. କ୍ଲାସର ଛାତ୍ର । ଭାରି ମଧୁର ବ୍ୟବହାର ତାଙ୍କର । ସେ ନାଟକ ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖିଛନ୍ତି – ନାଆଁଟି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ । ମୋତେ ସେଖଣ୍ଡି ଦେଖାଇବାକୁ ମନ କରିଛନ୍ତି । ଆଗ୍ରହରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ଆଣି ମୋ ବସାକୁ ଆସିବାକୁ କହିଲି । ତାଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରୀ ମନୋରଞ୍ଜନ ଦାସ । ବୁଢ଼ୀଠାକୁରାଣୀ ଗଳିରେ ତାଙ୍କ ଦାଦାଙ୍କ ବସାରେ ରହୁଥିବାର ଜାଣିଲି । ଦିନେ ଦି'ଦିନ ପରେ ତାଙ୍କ ଲେଖା ନାଟକଟି ଦେଖି ତାଙ୍କରି ଉପସ୍ଥିତିରେ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଆବଶ୍ୟକ – ମଣି ଯୋଗ-ବିଯୋଗ କିଛି କରାଇ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଲେଖିଦେଲି । ୧୯୪୭ ମସିହା ଫେବୃଆରୀ ପହିଲା ତାରିଖରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା ।

‘ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ଯେତେଖଣ୍ଡି ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହୋଇଛି, ସେଥିରୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଲେଖା । ମୋର ସବୁବେଳେ ଇଚ୍ଛା ଯେ, ନୂଆ ନୂଆ ନାଟକ ଲେଖକ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ହୁଅନ୍ତୁ । ସେଇ ବିଧିରେ ଏଇ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀ ନବକୁମାର ଦାଶ (ଆଡ଼ଭୋକେଟ)ଙ୍କର ‘ହା ଅନ’ ନାଟକକୁ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଇଥିଲି ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକର ଭୂମିକାଂଶ ବାଣ୍ଟିବାବେଳକୁ କେତେକ ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଦଳଛଡ଼ା ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ କେତେକ ନୂଆ ନୂଆ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ଦଳରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଦଳଛଡ଼ା ନଟନଟୀଙ୍କ ଅବର୍ତ୍ତମାନତା, ନୂଆ ନୂଆ କଳାକାରମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ସୁବିଧା କରାଇ ଦେଲା । କୁମାର ନୂଆ ହାଣ୍ଡି ଆଟିକା ଗଢ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକରେ ଭୋଳାନାଥ ଦାସ, ବିଷ୍ଣୁଚରଣ ମହାନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଅଂଶ ଏ ନାଟକ ଆଗରୁ ପାଉନଥିଲେ । ପଦ୍ମନାଭ ସାହୁ ଏ ନୂଆ ତାଲିମ ନେବା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ।

ମୁଁ ଜାଣେ ଅସୁବିଧା ବେଳେ ମୁଁ ଉପରବାଲାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଆସିଛି, ସତରେ ମୋର ଅଜାଣତରେ ଏସବୁ କାହୁଁ କାହୁଁ ମିଳିଯାଏ ।

ଚୁନୀ :

ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ନାଟକରେ ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ଓ ନାଟିବାକୁ ଅଭିନେତ୍ରୀଙ୍କ ଅଭାବ ପଡ଼ିଲା । କହିଛି ତ; ସବୁ ଦୈବୀ ଯୋଗ । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଦିନେ କୌଣସି ଏକ ସଙ୍ଗୀତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ଯାଜପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଯଶଚିକିରି ଗ୍ରାମର

ସୁଗାୟକ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀ ଘନଶ୍ୟାମ ରଥ ଗୋଟିଏ ଝିଅକୁ ସଙ୍ଗରେ ଆଣି ସେ ବୈଠକରେ ଗୀତ ଗୁଆଇଥିଲେ । ଭାରି ଭଲ ଲାଗିଲା ଝିଅଟିର ଗଳା ଓ ଗାଇବା ଢଙ୍ଗ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକ ତାଲିମ ଦେବାବେଳେ ଯୋଗକୁ ସେଇ ଝିଅଟି କଟକ ଶେଷ୍ଟବଜାର ଗଉଡ଼ିଆହି ଗଳିରେ ତା'ର ବାପା ବୋଉଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ରହୁଥିଲା । ହଠାତ୍ କେମିତି କେଜାଣି ତାକୁ ପାଇଲି । ତା'ର ବାପା ବଂଶୀଧର ରଥେ ଜଣେ ଦେଶସେବକ, କର୍ମୀ । ମୋର ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ ସେ । ଏହି ନାଟକରେ ତୁନୀ (ବାଣୀ)କୁ ଅଂଶ ଦେଲି । ଭାରି ସୁନ୍ଦର ଗାଇଲା ସେ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଲିମିଟେଡ଼ରେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ପରେ ଯୋଗ ଦିଆଇଲି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ନୂଆ କଥା ହେଲା । ସୁମତି ପ୍ରଥମେ ଏ ନାଟକରେ ନାଟିଥିଲା । ନାଟକଟି ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ତଃ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ନାଟକଟି ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲେ । ବାଣୀ ଦଳରେ ଅଭିନେତ୍ରୀ ରୂପେ ନାମ କମାଇଲା । କେତେକ ମାସପରେ ପବ୍ଲିସିଟି ବିତ୍ତାଗର 'ଜଗନ୍ନାଥ' ଛବିରେ ସେ ଅଂଶ ନେଇ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରରେ ଯୋଗଦେଲା । କଳିକତାକୁ ମୋ ସହିତ ଯାଇଥିଲେ ବାଣୀ ଓ ସଂଯୁକ୍ତା (ଗୁନ) ମହାନ୍ତି । ଏହାପରେ ବାଣୀ ଅନ୍ୟ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରରେ (ବୋଧଧୂସ 'ଲଳିତା') ଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ବାଣୀର ଖ୍ୟାତି ଦେଖି ସୁମତୀର ଗାତ୍ରଦାହ ହେବାର ଅନୁମାନ କରିଛି । ଏଇ ବାଣୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରୀ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର ଏମ୍.ପି.ଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ।

ପ୍ରେମ-ବାଜ :

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକ ଅଭିନୟବେଳେ ମଞ୍ଚର ଆଡୁଆଳରେ ଆଉ ଏକ ପ୍ରେମମୂଳକ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଚାଲିଥିବା କଥା ମୋତେ ଅଜଣା ।

କହିଛି ତ, ସୁମତୀକୁ ବାଲେଶ୍ଵରରୁ ଆଣିଥିଲେ ଶ୍ରୀ ମଦୁସୂଦନ ଦତ୍ତ — ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ପ୍ରାୟ ଆରମ୍ଭବେଳେ । ସେ ମୋତେ ମଧୁଦତ୍ତଙ୍କର ତା'ପ୍ରତି ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲା । ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଆମେ ବ୍ୟାସକବି ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ଲେଖାଯୋଗା କିମ୍ବା କେହି ଜଣେ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କୀୟ 'ସେନାପତି' ତା'ର ସ୍ଵାମୀ ବୋଲି ସେ କହିଥିଲା । କୌଣସି କାରଣରୁ ସେ ପତି-ପରିତ୍ୟକ୍ତା ଏବଂ ଗୋଟିଏ ପୁଅର ମାଆ । କଷ୍ଟି ମଧୁର । ତେଣୁ ସବୁରି ଆଦର ପାଏ ଓ ମନଦେଇ ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ମଞ୍ଚରେ ମଧ୍ୟ ନାଆଁ କମାଇଥିଲା ।

ମୁଁ ଟିକିଏ ଦଳର କାହା କାହାଠାରୁ ଦଳର ଅନ୍ୟତମ ଅଭିନେତା ଭୋଲି ସହିତ ସୁମତୀର ଗୋପନ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଓ ରଙ୍ଗ ରହସ୍ୟ ହେବା ଖବର ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲି । ହେଲେ, ମୁଁ ଅମଳ ଦେଇ ନ ଥିଲି ଏ ଶୁଣା କଥାକୁ ।

ଏତିକିବେଳେ ଦଳର କାହାରି କାହାରି କୁମନ୍ତ୍ରଣାରେ ବଡ଼ାୟା ଗଡ଼ର ଶ୍ରୀ ପ୍ରତାପ ପଟ୍ଟନାୟକ 'ଆଶା' ପତ୍ରିକାରେ ଦଳର ବହୁ କୁହାରଚନାମୂଳକ ଏକ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତହିଁର ବିହିତ ପ୍ରତିବାଦ ପରେ ପ୍ରତାପବାବୁ ନୀରବ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକରେ ମୋର ଅନ୍ୟତମ ଛାତ୍ର ଯାଜପୁର ମଫସଲର ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମନାଭ ସାହୁ (ପଦ)କୁ ମୁଁ ସୁମତୀକୁ ନାଟ ଶିଖାଇବା ପାଇଁ ଭାର ଦେଇଥିଲି । ସୁମତୀ ମଧ୍ୟ ‘କଳାବତୀ’ ଭୂମିକାରେ ଭଲ ନାଟିଥିଲା । ଏ ତା’ର ପ୍ରଥମ ନାଟ । ପଦ ଥରେ ସୁମତୀର ଗୁରୁଭାରି ଦେହ ଦେଖି, ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ସନ୍ଦୀହାନ ହେଲା ଏବଂ ଶକ୍ତି ଶକ୍ତି ମୋ ଆଗେ ସୁମତୀ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ କହିଲା । ଆଗର ଶୁଣାକଥା ଦୋଅଡ଼ା ହେଲା ।

ମୁଁ ବଡ଼ ଚିନ୍ତିତ ହେଇ ପଡ଼ିଲି । ତଥାପି ନୂଆ ନାଟକ ଲେଖାରେ ତୁଟି କଲି ନାହିଁ । ଭାବିଲି ଯାହା ‘ମାଆ’ର ବରାଦ ଥିବ, ହେବ । ମୋର ଭାବନାର ଫଳ କ’ଣ ?

କରଞ୍ଜିଆ :

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକ ତା ୧୮୭୧ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଏକ ମାସ ଚାଲିବାପରେ ତା ୩।୩।୮୪ରୁ ରିଖରେ ପାର୍ଟି ମୟୂରଭଞ୍ଜର କରଞ୍ଜିଆରୁ ଡାକରାପାଇ ସେଠାକୁ ଗଲା । ସେଠାରେ ‘ଭାତ’ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଲାଗି ଅନୁମତି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ, ପରିବର୍ତ୍ତନ, ବନମାଳା ଓ ହରଶଚାଳ ଇତ୍ୟାଦି ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେଲା ।

କରଞ୍ଜିଆ, ଭୋଳାନାଥ ଦାସଙ୍କ ଗାଆଁ । ସୁମତୀ ଓ ଭୋଳାଙ୍କର ଚୋରା ପ୍ରୀତି ସମ୍ପର୍କ କଥାଟା ଏଇଠାରେ ଦଳରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣିପାରିଲେ ଏବଂ ସୁମତୀ ପ୍ରାୟ ଦୁଇମାସ ହେବ ଅନ୍ତଃସତ୍ତା ଥିବାର ଭୁତଭାତ ହେଲେ । କରଞ୍ଜିଆରେ ୩ ରାତିର ଅଭିନୟ ପରେ ଗୋଟିଏ ରାତି ‘ହରଶଚାଳ’ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଲକ୍ଷ୍ମ ଧନ ସେଠାରେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କ କହିବାମତେ ଧର୍ମଶାଳା ଲାଗି ଦିଆଗଲା ତା ୧୦।୩।୮୪ରୁ ରିଖରେ ।

କଲିକତା ରାୟଟ :

ନାଟକ ଫେରି ପୂର୍ବପରି ଅଭିନୟ ଚାଲିଥାଏ । ଏଇ ଅବସ୍ଥାରେ ତା ୨୬।୩।୮୪ରୁ ରିଖରେ କଲିକତାରେ ରାୟଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବ ମିଳିଲା ।

ପ୍ରମୋଦକର :

ତା ୧।୪।୮୪ରୁ ରିଖରେ ପ୍ରମୋଦକର (Entertainment tax) ନେବା ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଓ ତହିଁ ପରଦିନଠାରୁ ଟିକଟ ଉପରେ ଟ୍ୟାକ୍ସ ଯୋଡ଼ା ହେଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏଇ କର ପ୍ରଚଳନ ଏକ ନୂଆ କଥା ।

ରକ୍ତମାଟି :

ଜୀବନଯାକ ସମତଳ ବାଟରେ ଚାଲିବା ତ ବିଧାତା ଲିଖନ ନୁହେଁ । ସବୁ କାମରେ ଉଠା ପଡ଼ା ଅଛି । ଅଭିଯାନ ନାଟକ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ମୋର ବାପାଙ୍କ ଉପଦେଶ ମନେପଡ଼ିଲା । ଥରେ ଖରାଦିନ, ବୁଲି ଚଲାବେଳେ ଆମ ଗାଆଁ ବାଡ଼ିପଟ ବନ୍ଧତଳି ଓସ୍ତ

ଗଛର ପତ୍ର ଖଡ଼ ଖଡ଼ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଅନାଇଁ ରହିବାରୁ ବାପା କହିଥିଲେ – “ପତର ଘିନା ଦୋହଲୁଛି, ଗଛର ଗଣ୍ଡି ସଲୁଛି କି ?” ସେଇ କଥାଟି ହେତୁ ହେଲା ମୋର ।

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରୁ ଦଳେ ବାହାରି ଯାଇଥିଲେ । ତା’ପରେ ଯାହାକୁ ଭରସା କରିଥିଲି ସେଇ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦଳଛଡ଼ା ହେଲେ, ଅଭିଯାନ ନାଟକବେଳରୁ । ଲୋକେ କହିଲେ ଯେ ଆଉ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଚାଲିପାରିବ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବରେ ପୁରୁଣା ପିଲାଏ ଚାଲିଯାଇଥିବାରୁ ମୁଁ ବଡ଼ ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିଥାଏଁ । ନୂଆ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଯୋଗ ଦେଉଥାଆନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଦରକାର ଟ୍ରେନିଂ ବା ଶିକ୍ଷା ।

ବାପାଙ୍କ କଥା ମନେକରି ମୁଁ ଦମ୍ଭଧରି ପୁଣି ମାଟି ଚକଟାରେ ଲାଗିଲି । ‘ରକ୍ତମାଟି’ ନାଆଁ ଦେଇ ନାଟକଟିଏ ଲେଖିଲି । ଦଳରେ କେତେକ ନୂଆ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଲିମ ଦେଲି ।

ମଫସଲ ଗାଆଁରେ ତ ବହୁତକାଳ ବିତାଇଛି । ଥିଲା ନ ଥିଲା, ସଭିଏଁ ଗାଆଁରେ ଘରବାସି ରହନ୍ତି । ଥିଲାବାଲା ଅର୍ଥାତ୍ ପୁଞ୍ଜିପତି ନ ଥିଲାବାଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଗରିବଙ୍କୁ ଆପଣାର କୃତଚକ୍ରାନ୍ତ ବଳରେ ଆହୁରି ନଥିଲା ଲୋକ କରୁଥିବାର ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖୁଛି ଏ ଆଖି । ନ ଥିଲା ଲୋକ ଆପଣା ରକ୍ତକୁ ମାଟିରେ ମିଶାଇ, ଦୁଆ ଦେଉଛନ୍ତି ଆଉ ତା’ ଉପରେ ପ୍ରାସାଦ ତୋଳୁଛନ୍ତି ପୁଞ୍ଜିପତି, ନାନା କୃତଚକ୍ର ଖେଳାଇ । ମୁଁ ତ ଏଇ ‘ନଥିଲା’ଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ।

ମୋତେ ଏ ଦୃଶ୍ୟ ବଡ଼ ବାଧୁଲା । ପ୍ରତିବିଧାନ କିଛି ତ କରିପାରିବାର ବଳ ନାହିଁ ମୋର । ଅନ୍ତତଃ ଜାତି ଆଗରେ ହେଲେ କଥାଟା ବାଡ଼ି ଦେଇଥାଏଁ । – ଏଇଆ ଭାବି ତା ୭।୯।୪୭ରିଖରେ ରକ୍ତମାଟି ନାଟକ ଲେଖି ପରସି ବସିଲି ।

ମୁନାଫାଖୋର ପୁଞ୍ଜିପତିର ଦୁର୍ନୀତି, ଦୁରାଚାର ବିରୋଧରେ ଗ୍ରାମର ଜଣେ ପାଠୁଆ ଯୁବକର ସେବା ଓ ତ୍ୟାଗ ଉପରେ ନାଟକଟି ଗଢ଼ି ଉଠିଛି ।

ଏ ରକ୍ତମାଟି ଲେଖାର କଳ୍ପନାବେଳେ ଗୋଟାଏ ବିଶେଷ ଘଟଣା ଘଟିଲା । କଥାଟାକୁ ଏବେ ବି ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ । ସେତିକିବେଳେ ଅଲିଶା ବଜାରରେ ବାଲିକା ଓ ଯୁବତୀମାନଙ୍କୁ ଘେନି ଆଶ୍ରମଟିଏ ବୋଧହୁଏ ଠକ୍କରବାପାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଥାଏ । ସେ ଆଶ୍ରମ ଚଳାଇବା ଭାର ନେଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଥରେ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେଇ, ବାଲିକାମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟଲାଗି ଛାଡ଼ି, ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ କଳାରେ ତାଲିମ ପାଇବାଲାଗି ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । “ଜଣେ ଚରିତ୍ରହୀନ ଲୋକ ଯିଏ କି ଗୁରାଏ ମାଇକିନିଆଙ୍କୁ ନେଇ ନଚଉଛି, ତା’ ପାଖରେ ଏ ବାଲିକା ଓ ଯୁବତୀମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିବା ନିତାନ୍ତ ଅସ୍ପୃହଶୀୟ” ବୋଲି ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣକ ସରଳାଦେବୀଙ୍କୁ କହିଲେ । ସରଳା ଦେବୀ ଦୁଃଖକରି ମୋ ଆଗେ ସବୁ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ।

କହିଛି ତ ଏହି ସମୟରେ ମୁଁ ସେ କାଳ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ମୁନାଫାଖୋର ପୁଞ୍ଜିପତି ଓ ଅଭାବଗ୍ରସ୍ତ ନିଷ୍ଠାଡ଼ିତ ଜନତାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବିଚାର ଘେନି ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ନାଟକଟିଏ ଲେଖୁଥାଏ । ସେଥିରେ ସେହି କରୁ ମନ୍ତବ୍ୟ ବାହୁଥିବା ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଉପର ଚିତ୍କଣ ଚରିତ୍ରର ଯାହା ସମ୍ଭାବ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିଲି, ତାହାକୁ ଏଇ ନାଟକରେ ଟିକିଏ ରୂପଦେବା ଇଚ୍ଛାରେ ଏକ ଚରିତ୍ର ସଂଯୋଗ କଲି । ତଥାପି ମୋ କୌଶଳ ଧରାପଡ଼ିଗଲା ଚିହ୍ନରା ଗ୍ରାହକଙ୍କ ଆଖିରେ ।

ତା ୧୬।୭।୪୭ରିଖ ଅଭିନୟର ପ୍ରଥମ ରାତ୍ରିରେ ମୁଁ ସ୍ୱର୍ଗତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିଥାଏ । ସେ ନାଟକଟି ଦେଖିସାରି ହସି ହସି ମୋତେ କହିଲେ, ଏଇ ଚରିତ୍ରର ନାଁଟା ବଦଳେଇ ଦେବାକୁ । କାରଣ ସାହୁବାବୁ କିପରି ବୋଧହୁଏ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାଟି ଜାଣିଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଅତି ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଭକ୍ତି କରୁ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ସେ ଅନ୍ୟତମ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ । ମୋତେ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଦର କରନ୍ତି । ସେ ପ୍ରାୟ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ସବୁ ନାଟକ ଦେଖି ନାଟକର ଆଲୋଚନା-ସମାଲୋଚନା ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି ମୋ ଆଗରେ ଏବଂ ମୁଁ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଏଇ କଥାଟିକୁ ମୁଁ ରଖିପାରିଲି ନାହିଁ, ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟଟା ମୋତେ ଭାରି ବାଧୁଥିଲା ବୋଲି । ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣବାବୁ ପୁଣି କେତେଥର ଏଇ ନାଟକ ଦେଖି ଆସିଛନ୍ତି ଓ ହସି ହସି ସେ ମୋତେ କଥା ନ ରଖିବାର ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ପାତ୍ରର ନାମ କିନ୍ତୁ ବଦଳିଲା ନାହିଁ, ସେମିତି ରହିଛି । ଏବେ ବହିଟି ଦେଖିଲେ, ସେଇଦିନର କଥା ମନେପଡ଼େ । ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଓ ପରିବେଷଣ କରିଥିଲି ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଟକରେ । ଏହାର ସମାଦର ଦେଖି ମୁଁ ରକ୍ତମାଟି ନାଟକରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ମଞ୍ଚରେ ପରିବେଷଣ କଲି । ପୂର୍ବଭଳି ପ୍ରଶଂସା ମଧ୍ୟ ମିଳିଲା । ଦୁଃଖୀରାମ ଓ ଚୁନିଆ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଏ ନାଟରୋଧକରେ ତାଲିମ ପାଇ ଅଂଶ ନେଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ବୀରକିଶୋର ଦାଶ (କଣ୍ଠିଲୋ) ଆର୍ତ୍ତ (ଆର୍ତ୍ତବନ୍ଧୁ ରାଉତରାୟ) ଯଦୁ (ଯଦୁମଣି କାନୁନ୍‌ଗୋ) ଓ ରଘୁ (ରଘୁନାଥ ପଣ୍ଡା) ପ୍ରଭୃତି ଏଇ ସମୟରେ ଦଳରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଆର୍ତ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ବିଭିନ୍ନ ଅପେରା ପାର୍ଟିରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଭିନେତା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରୂପେ ପରିଚିତ । ଯଦୁ ଓ ରଘୁ ନାଟ୍ୟକାର ଭାବେ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରେସ :

ରକ୍ତମାଟି ଜନଗହଳି ଭିତରେ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ମୋର ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରଭା ପ୍ରେସ୍‌ଟି ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ ଦାସ (ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱଜିତ ଦାସଙ୍କ ପିତା) ମାସିକ ଭଡ଼ା ଦେବା କରାରରେ ରେଜେଣ୍ଟି କରାଇନେଲେ ।

ଅଗଷ୍ଟ ପନ୍ଦର :

ଫିରିଙ୍ଗି ସରକାର ଭାରତକୁ ବାଧ୍ୟହୋଇ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେଲେ ସିନା କଳିମଞ୍ଜି କିନ୍ତୁ ପୋତି ଦେଇଗଲେ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଭିତରେ । ତଥାପି ‘ନାହିଁ ମାମୁଠାରୁ କଣାମାମୁ ଭଲ, ନ୍ୟାୟରେ ଆମେ ଅଗଷ୍ଟ ପନ୍ଦରକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିବସରୂପେ ପାଳିଲୁଁ, ଦୀପ ଜାଳି, ଡୋପ ଫୁଟାଇ । ରକ୍ତମାଟି ଅଭିନୟ ସେଦିନ ଦିଆଗଲା ମାତ୍ର ଟିକଟ କରାଗଲା ନାହିଁ ।

ଯୋଗକୁ ଲେଲିନ୍‌ଗ୍ରେଡର ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟାପକ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ ଭିକ୍ଷୁ ରାହୁଲ ସଂସ୍କୃତାୟନ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷେ କଟକ ଆସିଥାଆନ୍ତି । ମୋର ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ ବନ୍ଧୁବର ଜଷ୍ଟିସ ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଘରେ ସେ ରହିଥିଲେ । ହରିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ତମାଟି ଅଭିନୟର ପଞ୍ଚସ୍ତରୀ ରାତ୍ରର ଅଭିନୟ ଦେଖିବାକୁ ମଞ୍ଚକୁ ଅଣାଇଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଂସ୍କୃତାୟନ ମହାଶୟ ଅଭିନୟ ଦେଖୁ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ତାଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟ ଲେଖୁ ପଠାଇଲେ । ଏହା ତା ୨୭।୯।୪୭ ମସିହା କଥା ।

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ଟିକଟ ଦର ଥାଏ – ଚାରିଅଣା, ଆଠଅଣା, ଏକଟଙ୍କା ଏବଂ ଦୁଇଟଙ୍କା । ଦୁଇଟଙ୍କିଆ ସିଟ୍‌ରେ ଗ୍ରାହକ ଅଳ୍ପ ହୁଅନ୍ତି । ନିମନ୍ତ୍ରିତ ଅତିଥି ବା ବନ୍ଧୁମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇଟଙ୍କିଆ କୁରୁଟି ଆସନର ଅଧିକାରୀ । ମୁଁ ତେଣୁ ଏଇ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଆଶୀର୍ବାଦକ ଦଳଙ୍କ ଆସନ ବୋଲି କହିଥାଏ । ତା ୧୭।୭।୪୭ରିଖରେ ରକ୍ତମାଟି ପ୍ରଥମ ଅଭିନୟ ଦିନ ଟିକେଟ ବିକ୍ରି ଟ ୨୭୯ଟଙ୍କା ହୋଇଥିଲା । କ୍ରମେ କେବେ କେବେ ଏଥିରୁ ବେଶୀ ବା ଅଳ୍ପ ଉଣା ଭାବରେ ୨୫୦ ଟଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟିକଟ ବିକ୍ରି ହେଉଥାଏ । ହଠାତ୍ ଏହି ସମୟରେ ସୁମତୀର ପ୍ରସବ କାଳ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ତା ୩।୧୦।୪୭ରିଖଠାରୁ ତା’ର ମଞ୍ଚକୁ ଆସିବା ବନ୍ଦ ହେଲା । ତା’ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ଅଭିନେତ୍ରୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଲିମ କରି ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ ସୁବିଧାଜନକ ବିଚାରିଲି ନାହିଁ ।

ଦଶଭୁଜା :

ମୋର ଅଭ୍ୟାସ ଅନୁସାରେ ରକ୍ତମାଟି ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବାବେଳେ ମୁଁ ଦଶଭୁଜା ନାଟକ ଲେଖୁଥିଲି । ତା ୩।୧୦।୪୭ରିଖରେ ସୁମତୀର ମଞ୍ଚରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ପରେ ସହସା ତା’ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ କାହାରି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାର ସୁବିଧାଜନକ ମନେହେଲା ନାହିଁ । ତେଣୁ ରକ୍ତମାଟି ବନ୍ଦ ହେଲା ଏବଂ ମୁଁ ‘ଦଶଭୁଜା’ ନାଟକର ରିହର୍ସେଲରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲି ।

ଦଶଭୁଜା ନାଟକଟି ‘ଚକ୍ରୀ’ ନାଟକଭଳି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ଲେଖା । ଏଥିପାଇଁ ସାଧାରଣ ନାଟକ ଅପେକ୍ଷା ଏହାର ଅଭ୍ୟାସ ଟିକିଏ ଅଧିକ ସମୟସାପେକ୍ଷ । ତେଣୁ ରିହର୍ସେଲ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ପରିଷଦ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ନାଟକାଭିନୟର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା । ମୁଁ ‘ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳ’ ନାମକ ନାଟକ ଲେଖିଲି । ବାରବାଟୀ କିଲ୍ଲାପତିଆରେ ତାହା ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହୋଇ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କଲାପରେ ସେ ଲେଖା ମୋର ନୁହେଁ ବୋଲି ।

ଏହିବର୍ଷ ଦଶହରା ରାତ୍ରିରେ ନାଟକଟି ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ସେଦିନ ୧୯୪୭ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୯ ତାରିଖ ।

ଦଶଭୁଜା ନାଟକ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ତା ୨୬।୧୦।୪୭ରିଖରେ ସୁମନ୍ତର ବଡ଼ ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ପୁଅଟିଏ କୁଆଁ ଡାକଦେଲା ।

ଏଇ ୧୯୪୭ ବର୍ଷଟି ନାନା ଅସୁବିଧା ଭିତରେ କଟାଇଲି । ସବୁ କଥା ତ ବଖାଣି ହେବ ନାହିଁ କୁମ୍ଭାର ଚକରେ । ଠିକେ ଠିକେ ଭେଟୁଛି ।

ଅଭୁଲା ସ୍ମୃତି :

ଦଶଭୁଜା ନାଟକ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ଦିନେ ମୋର ପୁରୁଣା ବନ୍ଧୁ ଲୋକସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗର ପରିଚାଳକ ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ରାମଣି ମିଶ୍ର ମୋତେ ଡକାଇ କହିଲେ ଯେ ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲ ଓଡ଼ିଶା ଆସୁଛନ୍ତି । ଏଥିଲାଗି ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ମୁଁ ଏହାର ଭାର ନେବି ।

ତା ୯।୧୨।୪୭ରିଖରେ ମୁଁ କଲିକତା ବାହାରିଲି । କଲିକତାରେ ମୋର ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଦିଗମ୍ବର ଚାଟାର୍ଜୀ, ତାଙ୍କ ଭାଇ ନୀଳାୟନ ଚାଟାର୍ଜୀ ଏବଂ କଲ୍ୟାଣ ଗୁପ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ନିର୍ମାଣ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ । ମୋର ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଉଠାଇବା ବେଳୁ ଏମାନଙ୍କ ସହିତ ବିଶେଷ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ଏମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ କ୍ୟାମେରା ଓ କ୍ୟାମେରାମ୍ୟାନ ଶ୍ରୀ ରାମପ୍ରକାଶ ରାଓଙ୍କୁ ଘେନି ତା ୧୧।୧୨।୪୭ରିଖ ରାତିରେ କଲିକତା ଛାଡ଼ିଲି । ତା ୧୨ରିଖ ସକାଳେ ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ରାମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଦେଖାକରି କଲିକତା କଥା ସବୁ କହିଲି ।

ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲ :

ତହିଁ ଆରଦିନ ଡିସେମ୍ବର ମାସ ତେର ତାରିଖ ଭୀଷଣ ବର୍ଷା । ଚିତ୍ରାମଣିବାବୁ ସେଦିନ ସକାଳ ୯ଟା ସୁଦ୍ଧା ମୋତେ Camera Camera-manଙ୍କ ସହିତ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଯିବାକୁ କହିଥାଆନ୍ତି, ତେଣୁ ନିରୁପାୟ । ଭୀଷଣ ପାଣି ପବନ ଭିତରେ ତା ୧୩ରିଖ ଦିନ ସକାଳ ଦଶଟାବେଳେ ଡିଡ଼ିବୁଡ଼ି ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ସେଇ ବର୍ଷାରେ ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲ ଦିନ ୧୨ଟାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା ।

କଟକ ବାହୁଡ଼ି ସେଦିନ ରାତିରେ ଆଉ ଦାନା ରୁତିଲା ନାହିଁ କି ଆଖିରେ ପଲକ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ରାତିଟା ସାତରାତି ପରି ଲାଗିଲା । ଭୋଷ, ଶୋଷ ସତେ ଯେମିତି ଉଦାନ ହୋଇଗଲା ମୋର ।

ଖାଲି କାଉ କାଆ କାଆ କରିବାରୁ ବାରିଲି ଫସର ଫାଟିଲା । ନିତିଦିନ ପରି କବାଟ ଫିଟାଇ ପିଣ୍ଡାକୁ ଆସି ଦେଖୁଲି ସୂର୍ଯ୍ୟ ବିଲକୁଳ ମୁହଁଛପା ଦେଇଛନ୍ତି । ଚାରିମେଘ ସତେ ଏକାଠି ହୋଇ ଘୋଟି ରହିଛି ଚଉଦିଗ । ଝଡ଼, ପବନ ବର୍ଷା ପ୍ରବଳରୁ ପ୍ରବଳତର ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ଘନ ଘନ ବିଜୁଳି ଓ ଚଡ଼ଚଡ଼ି । ଆଖିପାଣି ମୋର ବର୍ଷା ସାଥରେ ସହଯୋଗ କରୁଛି । ବୁକୁ ଚଡ଼ଚଡ଼ି ସାଙ୍ଗରେ ତାଳ ମିଳାଉଛି ।

ମଥାରେ ଚଳେ ପାଣି ପକାଇଦେଇ ରାଓ କ୍ୟାମେରା ମ୍ୟାନ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ସକାଳ ଖବର ବୁଝି ଡିକ୍ଟିବୁଡ଼ି ବାହାରିଲି, ଲାଲବାଗ କାଠଯୋଡ଼ୀ କୁଳର ସେ ପୁରୁଣା କମିଶନରଙ୍କ କୋଠିକି । ପ୍ରଶସ୍ତ ହଲର ଚାରିପଟେ ଚଉକି । ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ଫ୍ୟୁଡ଼େଚରୀ ଷ୍ଟେସନ ରଜାମାନେ, କେତେକ ବସିଛନ୍ତି – କେତେକ ଆସୁଛନ୍ତି । ମୋର ଆଖି ଆଉ ଅନାଇଁ ପାରୁ ନ ଥାଏ । ଏଇ ରାଜାମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ଖୁବ୍ ଜଣାଶୁଣା ଥିଲା । କେତେ ରାଜା ମୋତେ ଗାୟକ ରୂପେ, ନାଟ୍ୟକାର ରୂପେ, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ରୂପେ ଏବଂ କବି ରୂପେ କେତେ ସାହାଯ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି ଦେଇ ଉତ୍ସାହିତ କରିଛନ୍ତି । ଏଇ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ତ ପୁଣି କୋଣାର୍କ, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଇତ୍ୟାଦି ଗଢ଼ାଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର କଳା କୁଶଳୀଙ୍କୁ ତ ଏଇ ରାଜାମାନଙ୍କ ବଂଶ ଭୁବନଭାରି ବିଖ୍ୟାତ କରାଇଛନ୍ତି ।

ହଁ, ଏକଥା ସତ ଯେ, ଏଇଥିରୁ କେହି କେହି ଅତ୍ୟାଚାରୀ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପାଞ୍ଚ ଆଙ୍ଗୁଳି କ’ଣ ସମାନ ବୋଲି ବିଚାରିବା ? ଦିନଟାକୁ ଘ ୨୪ଟା ଧରିଲେ, ଦିନ ବେଳାର ଆଳୁଅ ବାର ଘଣ୍ଟା ଆଉ ରାତିର ଅନ୍ଧାର ବାରଘଣ୍ଟା ତ ଅଛି ।

ମୁଁ ଯେମିତି ତେଜନାହରା ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏଁ, ଆଜି ଏଇ ରାଜାମାନେ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ କରିବେ-କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ବୋଲି ଭାବି ।

ଅବଶ୍ୟ ସମସ୍ତେ ମୋରି ପରି ନୁହନ୍ତି, କେହି କେହି କୌଣସି ଭବିଷ୍ୟତ୍ କଳ୍ପଣା ଘେନି ଆନନ୍ଦ ହେଉଥିବେ । ମୁଁ ମୋ କଥା ଭାରୁଛି । କିଛି ବେଳପରେ ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲ ଆସିଲେ । ଅଳ୍ପ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ରାଜ୍ୟ ହସ୍ତାନ୍ତର ଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତି ପତ୍ରରେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ରାଜାମାନେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କଲେ । ନ କରି ଅବା ଗତ୍ୟନ୍ତର କ’ଣ ? କେବଳ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜା ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ସର୍ଦ୍ଦାରଜୀଙ୍କ ଏକା କଲମ ଗାରକେ ପରମ୍ପରାର ମଥାରେ କୁରାଡ଼ି ଚୋଟ ବାଜିଲା । ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନ ଯୁଗର ଆରମ୍ଭରେ ଓଡ଼ିଶାର ଏ ଛବିଶିଟି ଗଜହଣା ବାଜିଲା ନୂଆ ରାହା ଫିଟାଇଲା । ସବୁ ରାଜା ମୋଆଡ଼େ ଚାହୁଁଥାଆନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କାହାରି ଆଖିରେ ଆଖି ମିଳାଇବା ସାହସ ମୋର ନ ଥିଲା । ଏହିଠାରେ, ଏଇ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାବେଳେ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା ।

ଦୁଇପ୍ରହରବେଳେ ‘ବି’ ଓ ‘ସି’ କ୍ଲାସ୍ ଷ୍ଟେସନ ରାଜାମାନେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କଲେ । ଏ ଅଧିବେଶନରେ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ ପରେ ପରେ ଯଥାସମ୍ଭବ ଶୀଘ୍ର କ୍ୟାମେରା ମ୍ୟାନ୍‌ଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ, ଘୋର ବର୍ଷାରେ ଡିକ୍ଟି ବସାକୁ ଫେରିଲି ।

ପୁଣି ରାତିରେ ସେହିପରି ବର୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଯାଇ ଓଡ଼ିଶାର ‘ଏ’ କ୍ଲାସ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟଛାଡ଼ିବା ସ୍ବାକୃତିପତ୍ରରେ ସ୍ବାକ୍ଷର କଲାବେଳେ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେଲା ।

୧୯୪୭ ଡିସେମ୍ବର ମାସ ୧୩ ତାରିଖ ଦିନ ଓଡ଼ିଶାର ଏଇ ଐତିହାସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ଓଡ଼ିଶା ରାଜାମାନଙ୍କ ମଥାରୁ ମୁକୁଟ ଖସି ପଡ଼ିବାବେଳର ମୂଳ ସାକ୍ଷୀ ମୁଁ । ଏ ମୋ ମନର ଅଭୁଳା ସ୍ମୃତି ।

ଦଳ ଅଛି, ପେଟ ଅଛି — ମନ ପୋଡ଼ି ଯାଉଥିଲେ କ’ଣ ହେବ ?

ଦିନ କେତେଟା ପରେ ସବୁ ଦୁଃଖକୁ ଟିକିଏ ଦରଆଡ଼ିଆ କରି ପୁଣି ରଜମଞ୍ଚକୁ ଫେରି ଦଶଭୁଜାର ସେବା ଆରମ୍ଭ କଲି ।

ଫଟା ଭୂଇଁ :

୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ପନ୍ଦର ପରେ ଆମ ଦେଶର ପୁରୁଣା ନୂଆ କଥାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଗୋଟିଏ ନୂଆ ନାଟକ ଲେଖିବା ଚିନ୍ତାଥାଏ ମୋର । ସେଥିଲାଗି କେତେକ ଇତିହାସ ଦେଖାଦେଖି କରୁଥିବା ଅବସର ମଧ୍ୟରେ ଦଶଭୁଜା ନାଟକ ଲେଖି ଅଭିନୀତ କରାଇଥିଲି ।

ଭାରତ ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇ ପୁଣି ଦି’ଫଡ଼ା ହେବା ମୋତେ ଆଦୌ ଆନନ୍ଦ ଦେଇପାରିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ତେଣୁ ଭାବି ଭାବି ନୂଆ ନାଟକର ନାମ ‘ଫଟାଭୂଇଁ’ ରଖି ବୋଲି ଛିର କଲି । ଏତିକିବେଳେ ପୁଣି ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ଦ୍ବନ୍ଦ୍ବ ଲାଗିଯାଇଥାଏ ।

ଫଟାଭୂଇଁ ନାଟକଟି ଏକ ନୂଆ ରଙ୍ଗ ଦେଇ ଲେଖିବି ବୋଲି ବିଚାରିଲି ।

ସଙ୍ଗୀତ ଆମ ବର୍ଣ୍ଣଶିକ୍ଷାର ମୂଳରୁ କାନ ମନର ସାଥୀ ହୋଇ ଆସିଛି । ନାଟକଟିକୁ ତେଣୁ କବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତରେ ଲେଖିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲି । ଅତି ଅଳ୍ପ ଗଦ୍ୟ ଭାଷାର ବଚନିକା ଖଞ୍ଜି, ବାକି ସାରା ନାଟକ ସ୍ବର ଛନ୍ଦରେ ରଚନା କଲି ।

ସ୍ବାଧୀନତା ଲାଭ କଲା ଆମ ଦେଶ । ଇଂରେଜମାନେ ଆମ ଭୂଇଁ ମାଡ଼ିବାଠାରୁ ଛାଡ଼ିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘଟଣାକୁ ନାଟ୍ୟ ରୂପରେ ଠିକେ ଠିକେ ପରସି ବସିଲି । ଏଇ ନାଟ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁର ସଂଯୋଗକାରୀ ରୂପେ ଗୋଟିଏ ଚରିତ୍ରର ଅବତାରଣା କରି ତାହାକୁ ‘ଯୁଗପୁରୁଷ’ ଆଖ୍ୟା ଦେଲି । ଯୁଗପୁରୁଷ ମୁଖରେ ସୁଲଳିତ ଗଦ୍ୟଭାଷାରେ ବଚନିକା ଯୋଗାଡ଼ିଲି ।

ଏତେବେଳକୁ କଳାକାରମାନଙ୍କର ଅନେକ ଅଦଳ ବଦଳ ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ଯୁଗପୁରୁଷ ଅଂଶ ଲାଗି ଭାବନାରେ ପଡ଼ିଗଲି । ଯୋଗକୁ ଢେଙ୍କାନାଳର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମିଶ୍ର ନାମକ ଜଣେ ଯୁବକ ଦଳରେ ଯୋଗଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦିନରାତି ଲାଗିପଡ଼ି ବଚନିକା ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ଶିଖାଇ ଦେଖିଲି, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ତାହା ଫୁଟାଇ ପାରିବେ । ଯଦୁମଣି

ଜାନୁନୀ, ଚନ୍ଦ୍ରନାଥ ପଣ୍ଡା, ଆର୍ତ୍ତବନ୍ଧୁ ରାଉତରାଏ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ନୂଆ ନୂଆ ଅଭିନେତା ତାଲିମ ପାଇ ନାଆଁ କମାଇଲେ । କବିତା ଓ ଗୀତରେ ସାରା ନାଟକଟି ଲେଖାଯାଇଛି ତ ! ଶିଖାଇବାକୁ ଭାରି ଖଟିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଏ ନାଟକରେ ଆଉ ଏକ ନୂଆ ଭିଆଣ କଲି — ଏହା ମଞ୍ଚରେ ଛାୟା ଦୃଶ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା । ଅଙ୍କର ଅବତାରଣା ଉଠାଇ ଦେଲି ।

‘ଫଟାଭୁଇଁ’ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେବା ପୂର୍ବରୁ କେହି କେବେ ମଞ୍ଚରେ ଏଭଳି ଛାୟାଦୃଶ୍ୟ ଓ କାୟାଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଦୂରେ ଆଉ, ଏଭଳି କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ କରି ନ ଥିଲେ । ଦୃଢ଼ ମନରେ ‘ମାଆ’କୁ ସୁମରଣା କରି ତିସେମ୍ବର ୧୯୪୭ ମସିହା ସାତ ତାରିଖରେ ଏ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଇଲି ।

ଲେଖା ବଦଳ :

ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ୧୯୪୮ ଜାନୁଆରୀ ତିରିଶ ତାରିଖରେ ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ହୀନ ଆତତାୟୀର ଗୁଳି ଚୋଟରେ ମହାତ୍ମାଜୀ ମହାପ୍ରୟାଣ କଲେ । ଫଟାଭୁଇଁ ଏ ସମୟକୁ କେତେକ ରାତ୍ର ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହୋଇ ସାରିଥାଏ । ଏ ଦୁଃସମୟରେ ମୁଁ ଏକା ନୁହେଁ, ସାରା ଭାରତ ଦୁଃଖରେ ଝାଉଁଳି ପଡ଼ିଲା । କେତେକ ଦିବସ ଅଭିନୟ ବନ୍ଦ ରହିଲା । ବିଚାରିଲି ‘ଫଟାଭୁଇଁ’ ନାଟକରେ ଜାତିର ପୂଜ୍ୟ ପିତାଙ୍କର ଏ ଆକସ୍ମିକ ମହାଯାତ୍ରା କଥା ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବି । ତହିଁ ନାଟକର ଶେଷାଂଶରେ ଏ ଦୁଃଖ ବୟାନ କଲି ।

ନାଟକ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦୁଇଟାରି ପଦ —

ନାଟକ ଆରମ୍ଭରେ ସାମାନ୍ୟ ଅଗ୍ରକଥନ ପରେ ଛାୟା ଦୃଶ୍ୟରେ ଫିରିଙ୍ଗି ବଣିକମାନଙ୍କ ଭାରତ ଆଗମନ ଦେଖାଇ ନାଟକର କାୟା ଦୃଶ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ମଞ୍ଚ ପ୍ରବେଶ କରାଇଲି । ସେମାନେ ଗାଇଲେ —

“କିଏ ଦରିଆ ପାରି ଗଲେ ବେପାରି

ଆମ ଗାଆଁକୁ ବାଟ ଗଲେ ପଟାରି ।” ଇତ୍ୟାଦି

ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଭିଆଣ ଦେଖିବାକୁ ଲୋକ ଗହଳି ହେଲା । କେତେକ ରାତି ନାଟକ ଚାଲିବା ପରେ ପୂଜ୍ୟ ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ହତ୍ୟା ମନରେ ଯେପରି ଦୁଃଖ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଥିଲା, ତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଏ ଲେଖାର ଅବତାରଣା କଲି । ପୁଣି ଏଇ ବେଳରେ କଲିକତାରେ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ କନ୍ଦଳ ।

ଏଇ ପୃଷ୍ଠଭୂମିକାରେ ପରିକଳ୍ପିତ ‘ଫଟାଭୁଇଁ’ ନାଟକ ଲେଖା । ନାଟକର ଅଭିମତ ଦେବାକୁ ଯାଇ ତଃ ମହତାବ ଲେଖି ପଠାଇଲେ — “× × × ଭାରତର ଦୀର୍ଘ ଦେଢ଼ଶହ ବର୍ଷର ଇତିହାସକୁ ସେ ଯେପରି ଭାବରେ ନାଟକୋପଯୋଗୀ କରି ଥୋଇଛନ୍ତି, ତାହା

ତାଙ୍କପରି ଶିଳ୍ପୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ସହଜରେ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ‘ଯୁଗପୁରୁଷ’
କଳ୍ପନାଟି ବିଚିତ୍ର ।’ (୧।୯।୪୯)

ଫଟାଭୁଇଁ ନାଟକର ଶେଷଦୃଶ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଲେଖା ଯାଇଛି — ଲୁହ ଆଖିରେ
ନେହେରୁ ବାପୁଜୀଙ୍କ ଚିତାଭସ୍ମ ଅଣ୍ଟାକୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ‘ବାପୁଜୀ, ବାପୁଜୀ’ ବୋଲି ଡାକି ।
ସେତିକିବେଳେ ରାଜେଶ୍ୱରୀ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇ ନେହେରୁକୁ କହିଛନ୍ତି —

“ଚିତାତଳେ କାହିଁ ବାପୁଜୀ ଖୋଜୁରେ !

ସେ ପରା ଜଗତ ଜିତା’

ଜଣକର ସେ ତ ନୁହେଁ ରେ ବାଉଳା,

ମୋ ପୁଅ ଗଣ ଦେବତା ।

କାହା ଭାଇ ଗଲା, କାହା ପୁଅ ଗଲା

ଦୁଃଖିନୀ କିଏ ମୋ ପରି ?

ଫଟା-କପାଳୀ ମୁଁ, ପୁଅ ହରାଇଲି

କୋଳ ମୋ ପଡ଼ିଲା ଖାଲି ।

କହିଗଲା ମୋତେ — ତୁମ ସବୁ ହିତେ

ତପରେ ବସିଛି ଧନ,

ଦୁଆରେ, ଦୁଆରେ ପଚାରି ବୁଝିଲି

ଘରେ ଘରେ ତା’ର ଥାନ ।

ଯାହା ସେ କହିଛି, ଯାହା ସେ ଛାଡ଼ିଛି,

ଖୋଜିଛି ଜୀବନେ ଯାହା,

ଫଟା-ଭୁଇଁ ଯୋଡ଼ି, ମଥା ମୋ ସଜାଡ଼ି,

ଧର ମୋ ଧନର ରାହା ।

କାନେଇଁ ଶୁଣରେ, ମୋ ଧନ କଣ୍ଠରୁ

ଭାସିଥାସେ ଅବିରାମ,

ରାମ-ରାମ ରାମ, ରଘୁପତି ରାମ

ସୀତାପତି ରାଜା ରାମ

ପତିତ ପାବନ ସୀତା ରାମ ।”

ଫଟାଭୁଇଁର ଯବନିକା ପଡ଼େ ଏଇ ଗୀତଟି ପରେ । ମୋର ମନେଅଛି — ମନେ
ରହିବ ଏତିକିବେଳର ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟର ଦୃଶ୍ୟ । ଏଠାରେ ଭାରତ ଜନନୀଙ୍କୁ ରାଜେଶ୍ୱରୀ
ରୂପ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ରାଜେଶ୍ୱରୀ ଅଂଶ ନେଇଥିବା ଅଭିନେତ୍ରୀ (ବୋଧହୁଏ ‘ଇନ୍ଦୁ’) ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରାଇ ଗାଉଥିଲା – ‘ଫଟାକପାଳୀ ମୁଁ ପୁଅ ହରାଇଲି’ ଇତ୍ୟାଦି । କଣ ତା’ର ରୋଧ ହୋଇ ଯାଉଥାଏ ଏତକ ଗାଇଲାବେଳେ । ତେଣେ ଦେଖଣାହାରିଏ ଭାବ-ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ନାଟକ ଶେଷରେ – ‘ରଘୁପତି ରାଘବ ରାଜା ରାମ’ ଗୀତ ହେବାବେଳେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଯୋଡ଼ହାତ କରି ‘ରଘୁପତି ରାଘବ ରାଜାରାମ’ ଗାଇ ମଞ୍ଚରୁ ବାହାରି ଯାଆନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ଅଭିନୟ ରାତ୍ରିରେ ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଛଳଛଳ ଆଖିରେ ‘ରଘୁପତି ରାଘବ’ଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣତି ନିବେଦନ କରି ନାଟକ ରଚନାର ଶ୍ରମ ସଫଳ ମନେକରୁଁ ।

‘ଫଟାଭୁଇଁ’ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର କଟକରେ ସର୍ବଶେଷ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ ।

ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ସମ୍ପର୍କ :

କେବଳ ରେକର୍ଡ଼ିଂ ନୁହେଁ – ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ମିଶ୍ର ବଡ଼ ଉଦ୍‌ଯୋଗୀ କର୍ମୀ । ସେ ଲୋକ-ସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗ ପକ୍ଷରୁ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ନିର୍ମାଣ ଲାଗି ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ ଏବଂ ଏ ଭାର ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଦେଲେ । ମୁଁ ଲେଖାଲେଖି କରି ଏବଂ ସେ ତାହା ମନୋନୀତ କଲେ ।

କଟକରେ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ସୁଟିଂ ଆରମ୍ଭ ତା ୨୮।୨।୪୬ ରିଖରେ । ଏହା ପରେ କେତେକ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା ‘ଜନ୍ମମାଟି’ ଛବିର ସାକ୍ଷିଗୋପାଳରେ ତା ୧।୩।୪୬ ରିଖରେ । ଏ ସବୁକାମ ତାଲିଆଏ, ମଝିରେ ମଝିରେ ଅଭିନୟ ବନ୍ଦକରି ।

ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ରଗ୍ରହଣ ଉପଯୋଗୀ ଲେଖା ବାକି ଥାଏ । ନାଟକ ଲେଖୁଛି ବୋଲି ଯେ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରର ସିନେରୀ ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖୁଛି – ଏହା କିପରି ମୋ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହେବ ? କଥା ହେଲା ଯେ, ଚିତ୍ର ଉଠିଯିବ କଲିକତାରେ । ଓଡ଼ିଶାର କିଛି ଦୃଶ୍ୟ ସିନା ଏଠି ଉଠାଇ ନେଲି, ବାକି କଲିକତା ଗଲେ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ହେଲାଭଳି ସ୍କ୍ରିପ୍ଟ (Script) ପାଇଁ ଏ ବିଷୟରେ ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରି ବୁଝିବି ବୋଲି ମନେ ମନେ ‘ମାଆ’କୁ ଡାକି ଶିର କଲି ।

କଲିକତା ଯିବାର ଦିନ ଠିକ୍ ହେଲା । ଏଠାରେ କାଳୀମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି କଲିକତା ରମାନା ହେଲି କେତେକଣ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଧରି । ‘ଆରୋରା’ ଫିଲିମ୍‌ସ୍ ଷ୍ଟୁଡ଼ିଓରେ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ବୋଲି ଶିର ହୋଇଥାଏ । ଷ୍ଟୁଡ଼ିଓ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଘରଭଡ଼ା କରି ରହିଲୁଁ ।

ଦେଖିଲି, ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରର ସିନେରୀ ଓ ଲେଖା ଆଉ ନାଟକର ସିନ୍ ଲେଖାରେ ବହୁତ ତପାଡ଼ । ଭିତରେ ଦୁର୍ବଳତା ଏବଂ ବାହାରେ ଟାଣ ରଖି ଆରୋରା ଫିଲିମ୍‌ସ୍ କମ୍ପାନୀ ତାଳକ ଅନାଦିବାହୁ ଓ ବେହୁବାହୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଛବି ସମ୍ବନ୍ଧେ ନାନା ପରାମର୍ଶ ହେଲା । ବୋଧହୁଏ ସେମାନେ ମୋ କଥାବାର୍ତ୍ତାରୁ ବୁଝିପାରିଲେ ଯେ ଚିତ୍ରର ସିନେରୀ ଓ ଲେଖାରେ

ମୁଁ ପୋଖରହତା ନୁହେଁ । ସେକଥା ପ୍ରକାଶ ନ କରି ମୋତେ ଖଣ୍ଡେ ଦି'ଖଣ୍ଡ ଛବିର ସିନେରୀ ଓ ଲେଖା ବିଷୟକ କିଛି ବହି ଆଣିଦେଲେ । ତାକୁ ପଢ଼ି, ମୋ ଭ୍ରମ ତୁଟି କେତେକାଂଶରେ ସଂଶୋଧନ କରିପାରିଲି । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଗନ୍ତାଂଶ ଶୁଣି ବାରିଆବାଗେଇ କରିଦେଲେ । ଛବି ଏଥର ନିଆଗଲା । ସବୁକାମ ସରିଲାପରେ ଛବି ଦେଖାହେଲା ଓ ସେଠିକା ଲୋକେ ପସନ୍ଦ କଲେ ।

ପ୍ରାୟ ମାସକପରେ କଟକ ପ୍ରଭାତ ସିନେମାରେ ଛବି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ଚିନ୍ତାମଣିଭାଇନା ସନ୍ତୋଷରେ ମୋତେ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇଲେ ।

ଏ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଯେମିତି ମୋ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ପବ୍ଲିସିଟି ବିଭାଗର ମଧ୍ୟ ସେଇମିତି ପହିଲି ଛବି ।

ସିନେମା କମ୍ପାନୀ-ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଲିମିଟେଡ୍ :

୧୯୪୬ରେ 'ଜରୁମାଟି' ଓ 'ନିର୍ବନ୍ଧ' ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ତିଆରି ପରେ କଟକ ଫେରି ଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆଡ଼କୁ ମୋର ଭାରି ମନ ହେଲା । ବିଚାରିଲି ଗୋଟିଏ ସିନେମା କୋମ୍ପାନୀ ଗଢ଼ିବି । କିନ୍ତୁ କିପରି ଗଢ଼ାଯାଏ ରେଜେଷ୍ଟ୍ରି କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ - ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ମୁଁ ଅଜ୍ଞ । ଏହିପରି ଭାବୁ ଭାବୁ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଓକିଲ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦାସଙ୍କ କଥା । ସେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଅଭିନୟ ଦେଖିବାକୁ ଆସୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବନ୍ଧୁତା ଥାଏ । ତାଙ୍କ ପିତା ସ୍ୱର୍ଗତ କଳ୍ପତରୁ ଦାସ (ଓକିଲ) ମୋ ପିତାଙ୍କର ସହପାଠୀ ଥିଲେ । ଏ ସମ୍ପର୍କଟାର ଜୋର୍ ଆମ ଭିତରେ ରହିଥିଲା । ମୋତେ ଦିବ୍ୟସିଂହ ବଡ଼ଭାଇ ହିସାବରେ ଦେଖନ୍ତି ଓ ଡାକନ୍ତି ।

ଦିବ୍ୟସିଂହଙ୍କୁ ମୋ କଳ୍ପଣା କଥା କହିଲି । ସେ ଆନନ୍ଦରେ ମୋ କଥାରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ । ମୋର ଅନ୍ୟତମ ବନ୍ଧୁ ସୁପରିଚିତ ଔପନ୍ୟାସିକ ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର କିଶୋର ଦାସ, ଅକୃତ୍ରିମ ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସହ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା କଲି । ସମସ୍ତେ ଖୁସିହୋଇ ସହଯୋଗ ଲାଗି ସମ୍ମତି ଦେଲେ ।

୧୯୪୬ରେ କୋମ୍ପାନୀ ରେଜେଷ୍ଟ୍ରି ହୋଇଗଲା ଓ ଅଂଶ ସଂଗ୍ରହ ଅଭିଯାନ ଚାଲିଲା । ମୁଁ ନାନାସ୍ଥାନକୁ ଅଂଶ ବିକ୍ରୟ ଚେଷ୍ଟାରେ ବାହାରିଲି । ପ୍ରଥମେ ଅଂଶ କିଣିଲେ ବଡ଼ାୟାର ରାଜା ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ବୀରବର ମଙ୍ଗରାଜ ଓ ପରେ ପରେ ତାଳଚେର ରାଜା ଶ୍ରୀ ହୃଦୟ ବଲ୍ଲଭ ଦେଓ ଏବଂ ପାଟଣା ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ସିଂହଦେଓ ପ୍ରଭୃତି ଅଂଶ ନେଲେ ।

କୋମ୍ପାନୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଲା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ବାହାର-ପାଖରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଘରେ । କେତେକ କର୍ମୀଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଆଗଲା । ଖର୍ଚ୍ଚବିଦ୍ ସାହିର ମୁନସି ଅବଦୁଲ୍ ବାରା ପ୍ରଥମେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ତା ୧ । ୧ । ୪୭ରିଖରେ ସୁଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଉମେଶ ପାଣିଗ୍ରାହୀ

ଏବଂ ତା ୩।୧।୪୭ରିଖରେ କୁମାରୀ ଗ୍ଲୋରିଆ ରାଉତ ଓ ପରେ ଶ୍ରୀ ରାୟ ଗୌର ଘୋଷ (ଗୌର ଘୋଷ), କୁମାରୀ ବୀଣାପାଣି ରଥ ପ୍ରଭୃତି ଅଭିନେତା-ଅଭିନେତ୍ରୀମାନେ ଏଥିରେ ଯୋଗଦେଲେ ।

ଷଡ଼େଇକଳା :

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାଟକ ଚାଲୁଥାଏ । ଏଣେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଲିମିଟେଡ଼ର ଅଂଶ ବିକ୍ରୟ ଚାଲିଥାଏ । ଥରେ ତା ୫।୨।୪୭ ରିଖରେ ମୁଁ ଓ ଉମେଶ ମିଶ୍ର ଷଡ଼େଇକଳା ଗଳ୍ପ । ରାଜା ଆଦିତ୍ୟ ପ୍ରତାପଙ୍କ ରାଜୁତିକାଳ । ସେ ବଡ଼ କଳାପ୍ରିୟ ଓ ନିଜେ ମଧ୍ୟ କଳାକାର । ଛଉନୃତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଆଦର ଥିବାରୁ ଷଡ଼େଇକଳା ଛଉନୃତ୍ୟ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା ।

ରାଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରବେଳକୁ ସେ ଛଉ କଳାକାରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମୁଖାତିଆରି କରୁଥାନ୍ତି । ସିନେମା କମ୍ପାନୀର ଅଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧେ କଥା ହେଲା । ସେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ ଓ ଅଂଶ ନେବାଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ । ସେଦିନ ରାତିରେ ଛଉନୃତ୍ୟର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ । ଆମକୁ ଛଉନୃତ୍ୟ ଦେଖିଯିବାକୁ କହିଲେ । ବାରିପଦାରେ ଥିବାବେଳେ ସେଠାରେ ଛଉନୃତ୍ୟ ସହିତ ମୋର ବିଶେଷ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ଷଡ଼େଇକଳା ଛଉର ଖ୍ୟାତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅନେକ କଥା ଶୁଣିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏକ ସୁଯୋଗ ବୋଲି ଭାବି, ଭାରି ମନଖୁସିରେ ଛଉ ନୃତ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ଗଲି ।

ବାରିପଦା ଛଉନୃତ୍ୟ ସହିତ ଡୋଲ, ମହୁରୀ ଓ ବଂଶୀ ବାଜେ, ଏଠି କିନ୍ତୁ କ୍ଲବ୍‌ଓନେଟ୍, ଡୋଲକ ଇତ୍ୟାଦିର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିଲି ।

ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କଥା ମୋର ମନକୁ ଆସିଲା — ରସଭାବ ପୁଟାଏ ସିନା ଆଖି ଓ ମୁହଁର ଭଙ୍ଗି । ଛଉ କଳାକାରମାନେ ଏଠି ପିନ୍ଧନ୍ତି ମୁଖା । ତେଣୁ ମୁଖାରୁ ରସଭାବ ପୁଟିବ କିପରି ? ତାଳ ଓ ନୃତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ବେଶ୍ ଜମକାଣିଆଁ । ରାଜାସାହେବଙ୍କଠାରୁ ଆଦର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ପାଇ ଆମେ କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲୁଁ ।

ସିନେମା କୋମ୍ପାନୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହିତ ଥିଏଟର ମଧ୍ୟ ଚାଲୁ ରହିଥାଏ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଲିମିଟେଡ଼ ମୋର ‘ରକ୍ତମାଟି’ ନାଟକର ମହୁରତ କରାଇଲେ । (୧୯୪୯) ସେତିକିରେ କାମ ଅଟକିଗଲା, କେହି ଆଉ ମନ ଦେଲେ ନାହିଁ । ତା ୯।୧୦।୫୦ରେ କମ୍ପାନୀ ଅଧିକ୍ଷାଳି କରାଗଲା । ଶ୍ରୀ ସୁଶୀଳ ପାଲିତ ତା ୧୪।୧୦।୫୦ରେ ଘରେ ରାବି ପକାଇଦେଲେ । କମ୍ପାନୀର ଦୁଇଟି ଆଲମିରା, ବଡ଼ ଟେବୁଲ୍, ଚଉକି ଇତ୍ୟାଦି ମୋ ନିକଟରେ ଥିବା ଦଶହଜାର ଟଙ୍କା ମୂଲ୍ୟର ଗୋଟିଏ ହ୍ୟାଣ୍ଡ କ୍ୟାମେରା ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦାସଙ୍କ ଘରକୁ ନିଆଗଲା । ଅବଧି ସେସବୁ ଜିନିଷ ଆଉ ଫେରି ନାହିଁ । ଦିବ୍ୟସିଂହବାବୁ

ତାକୁ ନିଜର କରିନେଲେ । ପରେ ପରେ ତା ୨୬।୫।୫୧ରେ ମୁଁ କମ୍ପାନୀରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଲି । ଦିବ୍ୟସିଂହବାବୁଙ୍କ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କମ୍ପାନୀ ଭାଙ୍ଗିଗଲା ।

ଇତ୍ୟବସରରେ ଢେଙ୍କାନାଳର ଚିକିତ୍ସାହେବ କଲିକତାରେ ଗ୍ରେଟ୍‌ଇଣ୍ଟର୍ଣ୍ଣ ମୁଡିଚୋନ କମ୍ପାନୀ ନାମକ ଏକ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆରମ୍ଭ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେ କଟକ ଆସି ‘ଲଳିତା’ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରର ସ୍ଟିପେଣ୍ଡ ଓ ଗୀତ ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖିଦେବା ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ମୋର ସହଯୋଗ ଲାଗି ଡାକି ଆସିଲେ । କଲିକତାର କଲ୍ୟାଣ ଗୁପ୍ତ ପ୍ରଧାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରହିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀଶ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପୁଅ ଶ୍ରୀ ଲୋକନାଥ ମିଶ୍ର ପ୍ରଧାନ ଭୂମିକାଂଶ ନେଇଥିଲା । ୧୯୫୦ ବେଳକୁ ଚିତ୍ରଟି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲା ।

୧୯୫୬ରେ କ୍ୟାପିଟାଲ୍ ସିନେମାର ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ ଶ୍ରୀ ନରେନ୍ ମିତ୍ର ‘ନାରୀ’ ନାମକ ଗୋଟିଏ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ଏହାର ଚିତ୍ର କଥା ଓ ଗୀତ ଇତ୍ୟାଦି ମୁଁ ଲେଖିଲି ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଭାଗନେଲି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ମୁଁ ଏ ଛବିରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ଓ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଗାଇଲି । ଶ୍ରୀ ନରେନ୍ ମିତ୍ର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଭୂମିକାଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଛବିଟି ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

କଲିକତାରେ :

ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ପରେ ଫଟାଭୂଇଁରେ ଶେଷ ଅଂଶ ଯୋଡ଼ି, ଅଭିନୟ ଚାଲିଥାଏ । ଦିନେ ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ମିଶ୍ରେ ମୋତେ ପାର୍ଟିକୁ କଲିକତା ନେଇ ଯିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । କ୍ରିପ୍ସ କମିଶନ ପରେ ୧୯୪୫।୪୬ ବେଳର ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଗୋଳମାଳ ସେତେବେଳକୁ ଆଉ ନ ଥାଏ । ବଙ୍ଗ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଦ୍‌ଭାବ ପ୍ରଚାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ କଲିକତାରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇବା ଲାଗି କଲିକତା ଯିବା କଥା ହେଲା ।

ଭାରି ମହର୍ଗ ସମୟ । କାର୍ଡ ନ କଲେ ପୁଣି ଖାଉଟି ଜିନିଷ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ଲୋକସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗରୁ ଗୋଟିଏ ଟିଠି ନେଇଗଲି । କଲିକତା ରାଜତର୍ସ ବିଲିଡ଼ିଂକୁ ଯାଇ ପରମିଟ୍ କାର୍ଡ କରାଇ ନେଲି । .

ଆମେମାନେ ରହିଲୁଁ ବେଲିଲିଆସ ରୋଡ଼ର ଜଣେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଘର ଭଡ଼ା ନେଇ । ଅବଶ୍ୟ ସେତେବେଳକୁ ଗୋଳମାଳ ଥମି ଯାଇଥାଏ । ହାଓଡ଼ା ରେଲୱେ ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଚ୍ୟୁଟରେ ନାଟକ ଅଭିନୟ ଦେବାର ସ୍ଥିର ହୋଇ ହଲ ଭଡ଼ାକୁ ନିଆଗଲା ।

କଲିକତାରେ ଶ୍ରୀ ଆକୁଳି ମିଶ୍ର, ଦାମ, ଦିଗମ୍ବର ଦାସ, ଗୌର ଦାସ ଓ ଆଉ କେତେଜଣ ଓଡ଼ିଆ ବନ୍ଧୁ ମୋତେ ବହୁ ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା ୧୯୪୯ ସାଲର ପ୍ରାୟ ଖରାଦିନ ଆରମ୍ଭରେ । ଏଠାରେ ଏବଂ ଆଉ କେତେକ

ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାୟ ୧ ମାସରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବକାଳ ଅଭିନୟ ଦେବା ପରେ ହୁଗୁଳିରେ ୪।୫ ରାତ୍ର ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ପୁଣି କଳିକତା ଗଲୁ ।

ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଲିମିଟେଡ୍ ପକ୍ଷରୁ ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର କିଶୋର ଦାସ ବେଲିଲିୟାସ ରୋଡ଼ର ବସାକୁ ଯାଇ ‘ରକ୍ତମାଟି’ ନାଟକକୁ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ରୂପ ଦେବା ଲାଗି ଆୟୋଜନ କଲେ । ଗୋଟିଏ ଷ୍ଟୁଡ଼ିଓରେ କଲ୍ୟାଣଗୁପ୍ତ ଓ ତାଙ୍କର କେତେଜଣ ସହକର୍ମୀ ପ୍ରଥମେ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଆରମ୍ଭ କରି ମହୁରତ ପାଳିତ ହେଲା ।

କଳିକତାରୁ ଦଳ ଟାଟାନଗର ଆସିଲା । ସେଠାରେ ବସା ଭଡ଼ା ନେଇ ପେଣ୍ଡାଲର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଇ ମାତ୍ର ଦୁଇ ତିନିରାତି ଅଭିନୟ ଦେବା ପରେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସର ମ୍ୟାନେଜର ଥିବା କାଶୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମାରଫତରେ ଦଳର ପରିଚାଳନା ଭାର ଛାଡ଼ିଦେଇ ମୁଁ କଟକ ଆସିଲି ।

କଟକରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ସପ୍ତାହ ରହି ପୁଣି ଟାଟା ଫେରିଲି । ସେଠାରେ ବୋଉର ଅସୁସ୍ଥତା ସମ୍ଭାବ ପାଇ, ତା’ର ସେବା ଶୁଶ୍ରୁଷାର ସୁବିଧା ପାଇଁ ସୁମତୀକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ପୁଣି କଟକ ଫେରିଲି ।

ପେଣ୍ଡାଲ ଭାର୍ଜିଗଲା :

ଏଥୁପୂର୍ବେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ କେବେ କଟକ ଛାଡ଼ି ଏତେ ଦୀର୍ଘକାଳ ବାହାରେ ରହି ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଏକ ତାକବଜା ଦଳ ଥିଲା । କଳିକତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଡ଼ ବଡ଼ ସହରରେ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ଦୁଇରାତି ବା ତିନିରାତି ମାତ୍ର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସରେ ସପ୍ତାହକେ କେବଳ ସୋମବାର ଦିନଟି ଛଡ଼ା ଆଉ ଛଅ ଦିନ ଅଭିନୟ ଚଳାଇଲି । ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିବା ନାଟକମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଦୁଇ ତିନିଗୋଟି ମାତ୍ର ଚାଲିଶ ପଚାଶ ରାତି ଜନଗହଳରେ ଚଳିବାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଶତାଧିକ ରାତ୍ର ବଡ଼ ଭଲ ଭାବରେ ଚଳିଛି । ସେ ସମୟର ଦର୍ଶକ ଏ କଥାର ସାକ୍ଷୀ ।

ଏସବୁ କେତେକ ପରଶିରୀ ଅସହଣୀ ଲୋକଙ୍କର ଆଖିର କଷ୍ଟ ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ମୋ ଜାଣିବାରେ ଏଇଟା ଆମ ଏଠି ଅସ୍ବାଭାବିକ ନୁହେଁ । ଏହାଛଡ଼ା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଥା ହେଲା – ଜୟଦେବ ଓ ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ ନାଟକର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ । ଆଗେ କହିଛି ତ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସର ଚାଲଚ୍ଚପର ଓ ଡାଟିବାଡ଼ ଦିଆ ପେଣ୍ଡାଲ ତୋଳା ହୋଇଥିଲା ଶ୍ରୀ ସୁଶୀଳ ପାଲିତଙ୍କ ଜମିକୁ ଭଡ଼ାନେଇ ।

ବିପତ୍ତି ଏକା ଆସେ ନାହିଁ, ସାଙ୍ଗ ସାଥୀ ନେଇ ଆସେ – ଜୀବନରେ ଏହି ମହାଜନବାଣୀ ଅନୁଭବ କଲି ମୁଁ । ଟାଟାରେ ଦଳକୁ କାଶୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ତତ୍ତ୍ବାବଧାନରେ ଛାଡ଼ି କଟକ

ଆସିବାର ଦିନ କେତେଟା ପରେ ଅକାଳ ବର୍ଷା ପବନରେ ପେଣ୍ଡାଲ ଭୂଇଁଲଗା ହୋଇଗଲା । ପୁଣି ଥରେ ତୋଳାଇବା ମସୂଧା କରିବା ବେଳକୁ ଆଉ ଜମିଦାରଙ୍କ ପରମିଶନ ମିଳିବାରେ ଅସୁବିଧା ହେଲା ।

ଏଇଭଳି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବାବେଳେ କାଶୀ ମହାନ୍ତି ଦଳକୁ ଟାଟାରୁ ଭଦ୍ରଖ ଓ ସେଠାରୁ ସୋରୋ ନେଇ ଆସିଲେ । ସୋରୋଠାରେ ଦଳର ନିତାନ୍ତ ଅବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ଟିକଟ ବିକ୍ରି ମଧ୍ୟ ଭଲ ନ ହେବାର କାଶୀ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଚିଠିରୁ ଜାଣିଲି । ଶେଷରେ ଦଳର ବାବ୍ୟଯନ୍ତ୍ର, ଲାଇଟ, ଚୌକି ଇତ୍ୟାଦି ସୋରୋରେ ବିକ୍ରି ଓ ବନ୍ଦକ ଦେଲେ ସେ । ମୋର କଟକ ଛାଡ଼ି ବାହାରକୁ ଯିବାର ଅବସ୍ଥା ନ ଥିଲା । କାଶୀ ମହାନ୍ତିଙ୍କୁ କଟକ ଆସିବାକୁ ଲେଖିଲି । ସେ ଆସିଲେ ନାହିଁ ବା ପାର୍ଟି ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପରେ ଆଉ ଦେଖା ଦେଲେ ନାହିଁ । ସେହିଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର କାଳ ପୂରିଲା ।

ଏଣେ କଟକରେ ବୋଉ ବେମାର । ସୋରୋକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ କିଛି ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଭଳି ସୁଯୋଗ ମୋର ନ ଥିଲା । ଦଳର ଯନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ମଧ୍ୟ ସେହିଠାରେ ଗଲା ୧୯୪୯ ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ।

ଏତିକିରେ ବିପଦ ସରିଗଲା ନାହିଁ । ଡିସେମ୍ବର ମାସ ଦଶ ତାରିଖ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା, ଗୁରୁବାର ଉଜୁଆଁ ଦିନ ମୁଁ ଏକାବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଛଡ଼ା ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । ବୋଉ ମୋତେ ସେଇଦିନ ଦୁଃଖରେ ଭସାଇ ଦେଇଗଲା ।

ମୋ ମଞ୍ଚ ଜୀବନର ଇତି ହେଲା ଏଇ ଦିନଠାରୁ — ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯୦୯ ସାଲରୁ ଦଶନ୍ଧି ପୂରାଇ ।

ମଞ୍ଚଜୀବନର ଉପସଂହାର :

ପ୍ରଥମେ ରାସ ରସ ଟାଣୁଲି ୧୯୨୧/୨୨ ସାଲରୁ । ଭଙ୍ଗା ଗଡ଼ା ହୋଇ ୧୯୨୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ସମ୍ପର୍କ ରହିଥିଲା । ୧୯୨୯ରୁ ରାସ ସହିତ ପୂରାପୂରି ସମ୍ପର୍କିତ ହେଲି । ୧୯୩୯ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ତିନିବର୍ଷ ବାଳକ ଓ ବାଳିକାଙ୍କୁ ରାସଦଳରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ସେତେବେଳେ ଏପରି ବାଳକ ବାଳିକାଙ୍କୁ ଘେନି ଓଡ଼ିଶାରେ କାହିଁ ହେଲେ ଦଳଗଡ଼ା ହୋଇ ନ ଥାଏ । ୧୯୩୯ ବେଳେ ରାସ ଛାଡ଼ି ରାତିମତ ଥିଏଟର ଦଳ ଗଢ଼ି ବସିଲି । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜରେ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ରାହର ଆନ୍ଦୋଳନ ହେଲା ଏଇ ୧୯୩୯ ସାଲରେ । ମୋର ପୂଜ୍ୟ ଗୁରୁଦେବ ସ୍ୱର୍ଗତ ରତ୍ନାକର ପତି ଆତ୍ମାନ୍ତି ସଭାପତି । ଶ୍ରୀ କାଳିନ୍ଦୀ ଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ଶ୍ରୀ ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀ ଥିଲେ ପରିଚାଳନା ବିଭାଗରେ ।

ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ବାଁ ପଟରେ ଗୋଟିଏ ସଭା ମଣ୍ଡପ ତୋଳା ହେଲା । ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରବୀରୁ ଏ ଘର ତୋଳିବାର କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟ ନେଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ମୋର ‘ଜୀବିତ ତପଶ’ ଏକାକିକା ଅଭିନୀତ କରାଇଲି । ଏହା ହାସ୍ୟରସୋଦ୍ଭାବକ ଏକାକିକା ବା ଫାର୍ସ । ଏଇ ଫାର୍ସଟି ମଧ୍ୟ କମିଶନର ଅଫିସର ଆୟୋଜିତ ଗୋଟିଏ ପିକ୍‌ନିକ୍ (ବଣଭୋଜି) ପାର୍ଟିରେ କାଳିକାପ୍ରସାଦ (ତୋମପଡ଼ା)ଠାରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହାପରେ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ରାହ ଅବସରରେ ତୋଳା ହୋଇଥିବା ଲମ୍ବା ଚାଳଘରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ସାମାଜିକ ନାଟକ ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ଅଭିନୀତ ହେଲା । ରାସଦଳ ବନ୍ଦ କରାଯାଇ ଏହି ଭବନର ଚାଳଘରେ ଅଭିନୟ ଦେବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମ କରି ଯୁବକ ଓ ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ସମ୍ମେଳନରେ ଥିଏଟର ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ରାତ୍ରି ପରେ ରାତ୍ରି ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଚାଲିଲା ।

ଶ୍ରୀ ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ସେତେବେଳେ କମିଶନର ଅଫିସରେ ନାଜର ଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନର ଏହି ଚାଳଘପର ପେଣ୍ଡାଲ କରରେ ଗ୍ରୀନ୍‌ରୁମ୍ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ତମ୍ବୁର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଇ ସେ ବଡ଼ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ ଯୋଗାଣ ବିଭାଗରେ ଥିଲେ । ସୁବିଧାରେ ଚାଉଳ, ଗହମ ଓ ଚିନି ଇତ୍ୟାଦି ଯୋଗାଇଦେବାରେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ବାଙ୍କାବଜାରର ଶ୍ରୀ ସୁଶୀଳ ପାଲିତଙ୍କ ଖୋଲାଜାଗା ଭଡ଼ା ନେଇ ନିଜର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତୋଳାହେଲା । ଏ ମଞ୍ଚ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରବାବୁ କଣ୍ଡାକୁ ନେଇ ତୋଳାଇଥିଲେ । ଏହି ଚାଳଘରେ ବହୁ ଘାତ-ପ୍ରତିଘାତ ସତ୍ତ୍ୱେ ୧୯୪୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା । ୧୯୪୯ରେ ଦଳ କଟକରୁ ବାହାରକୁ ଯାଇ ଆଉ ବାହୁଡ଼ି ନାହିଁ । ସେକଥା ତ ଆଗରେ କହିଛି ।

୧୯୫୦ ସାଲରୁ ଜୀବନର ଗତି ବଦଳିଗଲା ।

ଗତି ବଦଳ :

୧୯୨୭ରୁ ରାସ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ୧୯୨୯ରେ ବ୍ୟବସାୟୀ ଭାବେ ସେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଦଳ ଚଳାଇଛି ୧୯୩୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ୧୯୩୯ରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଦଳ ଆରମ୍ଭ । ଜୀବନରେ ଝଡ଼ ଝଞ୍ଜା ବହୁତ ସହି ସହି ଆସିଲି । ମାନ, ଅପମାନକୁ ପିଠିକରି ନାରୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଆଗେଇ ଚାଲିଥିଲା । ସେଇ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଯେତେବେଳେ ୧୯୪୯ରେ ଭାଙ୍ଗି ଦୁଟିଗଲା, ମୁଁ ଏକାବେଳେ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି । ବେଶୀ ଚିନ୍ତା ହେଲା କ’ଣ କରିବି ? ପାହାନ୍ତାରୁ ଉଠି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । ସକାଳେ ରିହସାଲ ଦିନ ୧୨ଟା ଯାଏ । ତା’ପରେ ନାଟକ ଲେଖା । ୫ଟା ୬ଟା ବେଳକୁ ପେଣ୍ଡାଲକୁ ଯିବା ପ୍ରସ୍ତୁତି, ମଝିରେ ପୁଣି ଗୀତ, ନାଟ, ଅଭିନୟର ବିଶେଷ ଶିକ୍ଷା । ରାତି ବା’ର ଗୋଟାକ ପରେ ବିଛଣା ଧରିବାର ନିତିଦିନିଆଁ ଅଭ୍ୟାସ । ଦୀର୍ଘ ୧୦।୨୫ ବର୍ଷ ଯାହାର ଥିଲା,

ସେ କିପରି କିଛି କାମ ନ ଥାଇ ବସିପାରିବ ? ଚିନ୍ତାରେ ସଢ଼ିଗଲି ମୁଁ । ଏହାରି ଫଳରେ ମୋର ହେଲା High blood pressure (ହାଇ ବ୍ଲଡ଼ପ୍ରେସର) ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଜୀବନ କିପରି ବିତାଇବି ବୋଲି ଆଉ ଅନ୍ନ ରୁଚିଲା ନାହିଁ । ଏକ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ସତେ ଅବା ଏଇଠାରେ ଶେଷ ହେବା ବେଳ ! ଦିନେ ପଲକହରା, ଲୁହଭରା, ଚିନ୍ତାଘେରା ଆଖି ମନ ଘେନି ଉଦୁଆଁ ରାତି କଟାଉଥିଲାବେଳେ ପାହାନ୍ତା ପହରରେ ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ଘଟଣା ଘଟିଲା ।

ସ୍ମୃତି :

ସ୍ମୃତି ମୋତେ ପଛଫେରାକରି ନେଲା – ମୋର ବୟସ ସେତେବେଳେ ୧୦।୧୨ ହେବ । ଆମ ଗାଆଁଠାରୁ ଅଳ୍ପ ବାଟରେ ରଗଡ଼ି ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଗାଆଁ ଅଛି । ସେ ଗାଆଁରେ ଗୁଡ଼ିଏ ଯୋଗୀ ଘର । ଆଳ ଧରି ବା କେହି କେହି କେନ୍ଦେରା ବଜାଇ ଗାଆଁ ଗାଆଁ, ଦୁଆର ଦୁଆର ବୁଲି ଭିକ୍ଷାମାଗି କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷନ୍ତି ଏଇ ଯୋଗୀଏ । ରଘୁଆ ଯୋଗୀ ବା ଆମ ଗାଉଁଳୀ ତାଙ୍କରେ ସେ ମୋର ରଘୁଆକକା । ପାଞ୍ଚହତା ମରଦ, ତ୍ରିପଣ୍ଡ କଳା, ଦାଢ଼ିନିଶ ଭରା ପୁରାମୁହଁ । ବାହୁରେ ତମ୍ବା କଙ୍କଣ । ଡେଉଁରିଆ: ମାଲି ସାଙ୍ଗକୁ ପୋହଳା ଗୁଛା ହୋଇଥିବା ତାର । ବେକରେ ଓହଳା ହୋଇଥାଏ ଲାଉତୁମ୍ବା, ହାତରେ କେନ୍ଦେରା । ଦୁଆର ଦୁଆର ବୁଲି ଭିକ୍ଷାମାଗେ ରଘୁଆକକା । ଗଳାଟି ମୋଟା ହେଲେ କ’ଣ ହେବ, ମିଠା ଲାଗେ ।

ନିଦହରା ରାତି ପାହାନ୍ତିଆବେଳକୁ ଆଖି ଟିକିଏ ମୁଦି ମୁଦି ହୋଇ ଆସିଛି, ଏତିକିବେଳେ ସେଇ ରଘୁଆକକାର ଛାଇ ଦିଶିଲା ଆମ ଦାଣ୍ଡ ପହଣ୍ଡର ଦେହୁଡ଼ି ଦୁଆରେ । କାନ ବି ଶୁଣିଲା ତା’ର କଣ୍ଠସ୍ଵର ।

କେନ୍ଦେରା ବଜାଇ ରଘୁଆକକା ଗାଉଛି –

“ଗବ ଗଛ ତିନି କେନା

ଶରଣ ରକ୍ଷଣ ବାନା

ତାକୁ ଭିଆଇଛି ସିଏ

ଯାକୁ ତ କରିଛି ସିଏ

ମନ ସୁଖେ ଦାନ ପକାଲେ ସୁନ୍ଦରୀ

ଧନୁ ଧରିବଟି ସିଏ ।”

ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ସେ ଦରପାସୋରା ଦିନର କଥା । ଘରୁ ବାହାରିଯାଇ ରଘୁଆକକାକୁ ଦାଣ୍ଡ ଚଉପାଡ଼ୀରେ ବସାଇ ବୋଉକୁ କହି ତା’ ପାଇଁ ପଖାଳ କଂସାଏ ଆଣି ଦେଲି । ଭାରି ସନ୍ତୋଷରେ ମୁହଁ ହାତ ଧୋଇ ଖାଇବସିଲା ସେ ।

ଏତିକିବେଳେ ତାକୁ କି ଗୀତ ଗାଉଥିଲା ବୋଲି ପଚାରିଲି । ରଘୁଆକକା ମୋତେ ବୁଝାଇ କରି କହିଲା – “ଟିକି ସାଥନ୍ତେ, ବଡ଼ ହେଲେ ଏକଥା ବୁଝିବ, ଶୁଣ ମୁଁ କହୁଛି –

ପୂର୍ବକାଳରେ ଏଇ ରାଜକରେ ଜଣେ ରଜା ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁଅ ନାହିଁ – କେବଳ ଝିଅଟିଏ । ଦିନକୁ ଦିନ ଝିଅ ବଡ଼ ହେଲା, ପାଠ ପଢ଼ିଲା, ଅମର ଯୁମର ଘୋଷି, ପୁରାଣ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ି, ବଡ଼ ହେଲା । ତା’ ପାଇଁ ବର ଖୋଜା ପଡ଼ିଲା । ମନ-ମାଫିକେ ବର ମିଳିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷକୁ ରଜା ପାଟହାତୀ ଶୁଷ୍କରେ ସୁନା କଳସ ଧରାଇ ବୁଲାଇଲେ । ହାତୀ ଯାହା ମୁଣ୍ଡରେ ସୁନାକଳସ ଢାଳିବ ସେଇ ହେବ ଜେମାର ବର । ବୁଲି ବୁଲି ହାତୀ ଜଣେ ଲୋକ ମୁଣ୍ଡରେ କଳସ ଢାଳିଲା । ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ସେ ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ରୀ, ଲୁଗା ବୁଣେ । ତା’ର ପଶାଖେଳ ଭାରି ସରାଗ । ଉପାୟ କ’ଣ ? ରଜା ଜେମାକୁ ତାକୁ ବାହା ଦେଲେ । କିଛି କାଳ ଅନ୍ତେ ରଜାଙ୍କର କାଳ ହେଲା । ତନ୍ତ୍ରୀ ହେଲା ରାଜକର ରଜା ।

ପାତ୍ର, ମନ୍ତ୍ରୀ ଯେତେବେଳେ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟି ରାଜକ ଲୋକଙ୍କ ଭଲ ମନ୍ଦ, ଦୁଃଖସୁଖ, ହାରି-ଗୁହାରି ଜଣାନ୍ତି, ରଜା ସବୁ ଶୁଣି ଖାଲି କହନ୍ତି – ‘ହଉ’ । ରାଜାଙ୍କ କଥା ଉପରେ ଆଉ କଥା କହିବାର ବଳ କାହାର ? ତୁନି ହୋଇ ଫେରନ୍ତି ।

ତନ୍ତ୍ରୀ ରଜାର ତ ପଶାଖେଳରେ ଭାରି ସଉକି । ଦିନେ ରାଣୀଙ୍କ ସାଥରେ ପଶା ଖେଳୁଥିବା ବେଳେ ସେନାପତି ତରବର ହୋଇ ଆସି ଜଣାଇଲେ ଯେ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜକର ରଜା ବହୁତ ସୈନ୍ୟ ଘେନି ଆସି ରାଜ୍ୟ ତଡ଼ାଉ କରି ବସିଲେଣି । ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ମାଡ଼ି ଆସୁଛନ୍ତି । ଆମ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିନେବେ ।

ରଜା ସବୁ ଶୁଣି ପୂର୍ବ ଅଭ୍ୟାସମତେ କହିଲେ – ‘ହଉ’ । ରାଣୀ ବିରକ୍ତ ହେଲେ ରଜାଙ୍କ ଉପରେ । ତହିଁ ରଜା କହିଲେ –

ଗବଗଛ ତିନିକେନା... ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏତିକି ବେଳକୁ କୁଆଡ଼େ ଥିଲା, ମେଘ ଘୋଟାଇ ପ୍ରବଳ ପବନ ବର୍ଷା, ବିଜୁଳି, ଘଡ଼ଘଡ଼ି ଚଉଦିଗ ଛାଇ ଦେଲା ।

ତିକ୍ତିବୁଡ଼ି କରୁଥାଳ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଆସି ରଜାଙ୍କ ଛାମୁରେ ଜଣାଗଲା – ମଣିମା, ଆର ରାଜକର ରଜା ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଛାଉଣୀ ମାରିଥିଲେ । ଅତୀତ ବିଜୁଳି ମାରି ବଜ୍ର ପଡ଼ିଲା, ଛାଉଣୀ ଜଳିଗଲା । ରଜା ମରିଗଲେ ।

ତନ୍ତ୍ରୀରାଜାଙ୍କ ମୁହଁରେ ସୁଖ କି ଦୁଃଖର ଚିହ୍ନ ନାହିଁ – ସେ ପୂର୍ବଭଳି କହିଲେ – ହଉ ।

ପାଠ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ :

ରାତି ଫସର ଫାଟିଲା । କାଉ ଡାକରେ ଉଠିପଡ଼ି ମନେମନେ ବିଚାରିଲି ହଉ “ଧନୁ ଧରିବେଟି ସିଏ” ।

ସକାଳ ପାଇଁ ସାରି ଉପର ଘର ଚାଲିଆ ତଳେ ବସିଛି, ହଠାତ୍ ତେତେବେଳେ ବାଲୁବଜାରରେ ଥିବା ଛାତ୍ରବନ୍ଧୁ ପୁସ୍ତକାଳୟର ଶ୍ରୀ କାଶୀନାଥ ମିଶ୍ର ଓ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଆଉଜଣେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । କାଶୀବାବୁ ମୋତେ ତଳ ଶ୍ରେଣୀର ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ କିଛି ବହି ଲେଖିଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ ମୋର । ତଥାପି ତାଙ୍କ ମୁହଁ ରଖି — ହଉ ଦେଖିବି, ଚେଷ୍ଟା କରିବି ବୋଲି କହିଲି । ସେ ଖୁସି ହୋଇ ଖଣ୍ଡି କେତେ ପାଠ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ ପକେଟରୁ କାଢ଼ି ମୋତେ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । କିଛି ସମୟ ପରେ ମୋ ଉପରେ ଭାର ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ ସେ ଦୁହେଁ ।

୧୯୫୦ରୁ ବାହୁଡ଼ିଗଲି ୧୯୧୭ । ମୋର ଶିଶୁ କବିତା ‘ଜଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ’ ଏଇ ସମୟର ଲେଖା । ଏହା ପରେ ପରେ ଆଉ କେତେଖଣ୍ଡି ଶିଶୁ କବିତା ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଥିଲି । ଏବେ ନାଟ୍ୟକାର ବୋଲି ମୋର ପରିଚୟ । ଏଇଠାରୁ ମୋତେ ପୁଣି ବଡ଼ିଶ, ତେତିଶ ବର୍ଷ ପଛକୁ ବାହୁଡ଼ି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ନାନା କଥା ଭାବିଲି । ଛିର କଲି — ତାକୁ ଭିଆଇଛି ଯିଏ — ଯାକୁ ତ କରିଛି ସିଏ । ହଉ ।

ପ୍ରଥମେ ଆରମ୍ଭ କରି ବସିଲି ‘ପହିଲି ପାଠ’, ‘ଆମ ପାଠ’, ଇତ୍ୟାଦି ଶିଶୁ ଶ୍ରେଣୀର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ମଞ୍ଜୁରୀ ପାଇଲା । ସାହସ, କ୍ରମେ ବଢ଼ିଗଲା ମୋର । ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ଶ୍ରେଣୀପାଇଁ ‘ସରସ ସାହିତ୍ୟ’ ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖିଲି । ବହିଗୁଡ଼ିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରୂପେ ଅନୁମୋଦିତ ହେଲା ।

ଏତିକିବେଳେ ମୋର ପୁରୁଣା ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଗୋକୁଳ ଚନ୍ଦ୍ର କର ପୁଲିସ ବିଭାଗ କର୍ମରୁ ଅବସର ନେଇ ‘ଇଉନାଇଟେଡ଼ ବୁକ୍ ହାଉସ’ ନାମରେ ବହି ଦୋକାନଟିଏ ଖୋଲିଲେ । ମୋ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ଅନୁଗୋଳ ଯାଇ, ସେ ଘରେ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପରିଚୟ । ସେ ଜଣେ ସରସ ଲୋକ । ବଡ଼ ନାଟକ ପ୍ରିୟ । ନିଜେ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଅଭିନେତା ଓ ବନ୍ଧୁ ସ୍ନେହୀ ।

ଦିନେ ଆସି ଗୋକୁଳିବାବୁ ମୋତେ ଧରିଲେ ଖଣ୍ଡିଏ ଶିଶୁ ଶ୍ରେଣୀର ବହି ଲେଖି ଦେବାକୁ । ‘ପିଲାଙ୍କ ପାଠ’ ବୋଲି ବହିଟିଏ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ଦେଲି । ଏ ବହିଟି ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରୁ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଲା । ମୁଁ ଜାଣେ, ଏ ବହିଟି ଗୋକୁଳିବାବୁଙ୍କ ବହି ଦୋକାନର ସରକାରୀ ଅନୁମୋଦିତ ପହିଲି ପାଠ-ପୁସ୍ତକ ।

ଛାତ୍ରବନ୍ଧୁ ଲାଗି ‘ଚନ୍ଦ୍ରିକା’ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ କବିତା ପୁସ୍ତକ ଉପର ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଲେଖିଲି । ଏ ଖଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ, ଅନୁମୋଦନ ପାଇଲା ।

କ୍ରମେ ଉତ୍କଳ ବୁକ୍ ଏଜେନ୍ସି ଓ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ସୋର ପ୍ରଭୃତି ମୋର ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟମାନ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

କିଛି ବର୍ଷ ପରେ ଛାତ୍ରବନ୍ଧୁ ଭାଜିଗଲା । ମୋର ମଧ୍ୟ କିଛି ପାଉଣା କାଶୀ ମିଶ୍ରେ ବୁଡ଼େଇଲେ ।

ଏଇ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ନାଟକ ଲେଖା ଏକାବେଳେ ବନ୍ଦକରି ନ ଥିଲି । ‘କମଳା’ ଓ ‘ପଥର ଘର’ ପ୍ରଭୃତି ଏ ବେଳର ନାଟକ ।

ସୁରଲେଖା ରେକର୍ଡ଼ କୋମ୍ପାନୀ :

୧୯୫୧ରେ ମୋ ମନରେ ଗୋଟିଏ ରେକର୍ଡ଼ କୋମ୍ପାନୀ ଆରମ୍ଭ କରିବାର କଳ୍ପନା ଆସିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହା ଏକ ନୂତନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ।

ମୁଁ ଏଥିପାଇଁ ସୁବିଧାରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜମି ଖୋଜି, ଖପୁରିଆରେ ଠିକଣା କରି । ଭିଖାରୀ ପଣାୟତଙ୍କଠାରୁ ଆଗର ଜଗନ୍ନାଥ ସଡ଼କ କଡ଼ରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜମି କିଣିଲି ୧୯୫୧ ମେ ମାସରେ । ମୋର ତ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ କୋମ୍ପାନୀ (କଲିକତା)ଙ୍କ ସହିତ ଜଣାଶୁଣା ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଷ୍ଟୁଡ଼ିଓ ଘର ତୋଳାଇବାର ପରାମର୍ଶ ନେଲି । ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରୀ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟକୁ ଦରଖାସ୍ତ କରି ରଣ ଗ୍ରହଣ କରି । ଘର ତୋଳା ହେଲା ଓ ତା’ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରେକର୍ଡ଼ର ଉପଯୁକ୍ତ ହେବା ଭଳି ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଟେପ୍ ରେକର୍ଡ଼ର କିଣା ହେଲା ।

ଏସବୁ ଯୋଗାଡ଼ ହେବା ପରେ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ସଂଯୋଗ ପାଇଁ ଆବେଦନ କରି । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ବିଜୁଳି ବିଭାଗ କହିଲା – ଖପୁରିଆର ସେ ପଟକୁ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଦିଆହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସବୁ ଆୟୋଜନ, ସବୁ ଆନନ୍ଦ, ସବୁ ସରାଗ ଭାଙ୍ଗି ଚୂରମାର ହୋଇଗଲା ମୋର । ନାନାମତେ ଚେଷ୍ଟା କରି ନିରାଶ ହୋଇ, ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ କୋମ୍ପାନୀକୁ ଏକମାତ୍ର ଭରସା ଭାଳି କଲିକତା ଗଲି । ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ କୋମ୍ପାନୀର ସେ ବେଳର ଭାରପ୍ରାପ୍ତ ପରିଚାଳକ ଯାମିନୀବାବୁ ମୋଠାରୁ ସବୁକଥା ଶୁଣି, ମୋତେ ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ରେକର୍ଡ଼ ପାଇଁ ସୁବିଧା କରି ଦେବାକୁ ଭରସା ଦେଲେ । ମୋ ରେକର୍ଡ଼ ଅନୁଷ୍ଠାନର ନାମ ରଖିଲି ‘ସୁରଲେଖା’ ରେକର୍ଡ଼ । ସୁରଲେଖା କୋମ୍ପାନୀର ପ୍ରସ୍ତୁତ ରେକର୍ଡ଼ ଏବଂ ରେକର୍ଡ଼ର ଉପର ଲେବଲ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ପ୍ରଚଳିତ ହେବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା । ଲେବଲର ବୁକ୍ ଓ ଛାପା ଭାର ଯାମିନୀବାବୁ ନେଲେ ଏବଂ ଏହାର ହିସାବପତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଲେ । ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ କମ୍ପାନୀ ଷ୍ଟୁଡ଼ିଓରେ ରେକର୍ଡ଼ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା ।

ବହୁ ଚେଷ୍ଟାରେ ୧୯୫୪ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୯ ତାରିଖରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ କୋମ୍ପାନୀ ସହିତ ଏବାବତ୍ ତୁଚ୍ଛିପତ୍ର ସମ୍ପାଦିତ ହେଲା ।

ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ କୋମ୍ପାନୀରେ ଓଡ଼ିଶା ଲୋକ ସମ୍ପର୍କ, ପ୍ରୌଢ଼ ଶିକ୍ଷା ଓ ସମବାୟ ବିଭାଗର କେତେକ ରେକର୍ଡ଼ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ ପାଇଁ କେତେକ ଗୀତ ମୁଁ କରାଇଥିଲି । ତେଣୁ ପ୍ରୋକ୍ତ କମ୍ପାନୀ ସହିତ ସୁସମ୍ପର୍କ ଥିଲା, ବହୁଦିନରୁ ।

ସୁରଲେଖାର ପ୍ରଥମ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ରେକର୍ଡ କଲା, ସୁମତୀ ତା ୩।୫।୫୪ରିଖରେ ।
ସେ ଗୀତ ଚାରିଟି ହେଲା –

୧. ମେଘକୁ ସୁନ୍ଦର ଜହ୍ନ

୨. କଳା କାଜୁ ମାଲି

୩. ମାନ ରଖ ଗିରିଧାରୀ

୪. ଜଗବନ୍ଧୁ ହେ, ପ୍ରଭୁ ଯଦୁନନ୍ଦନ ।

ଏହା ପରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସୁରଲେଖା କୋମ୍ପାନୀର କେତୋଟି ଗୀତିରୂପକ,
ଛୋଟନାଟିକା, ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାଶ, ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରଭାବତୀ ଦେବୀ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଶିଳ୍ପୀ
କଣ୍ଠର ଗୀତ ଏବଂ ଅଦ୍ଭୁତବାଳା ରାୟଙ୍କ କଣ୍ଠରୁ ଭଜନ, ଓଡ଼ିଶୀ ଓ ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ ରେକର୍ଡ଼
କରାଗଲା ୧୯୫୯।୬୦ ମଧ୍ୟରେ ।

ପୁଣି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ କଳ୍ପନା :

ସବୁକାମ ଭିତରେ ପୁଣିଥରେ କିପରି ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଚାଲୁ ହୋଇପାରିବ, ସେ
ଚିନ୍ତା ମୋ ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ଥାଏ । ନୂଆ କରି ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଚ ତୋଳିବା ପାଇଁ ମୁଁ କଳ୍ପନା
କରୁଥାଏଁ – ବାଙ୍କୀବଜାରର ପେଣ୍ଠାଲ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପରେ ପରେ ୧୯୫୦ରୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିବା ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଆଗରେ ଗୋଟିଏ ଖୋଲା ଜାଗା ଦେଖି,
ଜମିର ମାଲିକ ପ୍ରେମଚାନ୍ଦ ଦାସ ନାମକ ଜଣେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଉଦ୍‌ବ୍ରଲୋକଙ୍କ ସହିତ କଥା
ହୋଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ଜମି କିଣିଲି । ସେ ଜମିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ରାସ୍ତା ଉପରୁ ପ୍ରାୟ ତିନିହାତ
ଓସାରର ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ବାଟ ଥାଏ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନୀଳମଣି ସେନାପତି I. A. S.
ସେତେବେଳେ ଆଆନ୍ତି କମିଶନର । ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରି ମୋ ଦୁଃଖ ଜଣାଇଲି । ସେ
ସେହି ଛୋଟ ବାଟଟିର ପଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ଜଣେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଏକ ବଖରିଆ ଛୋଟ ଅତି
ପୁରୁଣା କୋଠାଟିକୁ ଆକ୍ରୁଜ୍ଜିସନ୍‌ରେ ମୋତେ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏବଂ ମଞ୍ଚ ତିଆରି
ଲାଗି କିଛି କାଠ ବାଉଁଶ ମିଳିବାର ମଧ୍ୟ ସୁବିଧା କରିଦେଲେ । ଏତିକିବେଳେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରେମରାଜ
ତାଙ୍କ ପାଖ ପଡ଼ୋଶୀ କେତେକ ଲୋକଙ୍କୁ ଭେଲାଇ ସେଠାରେ ଥିଏଟର ମଞ୍ଚ କରାଇଦେବା
ବିରୋଧରେ ଆପରି ଦରଖାସ୍ତ ଦେଲେ । ଘର ନିକଟରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚଟିଏ ତୋଳା ହେଲେ
ଚୋରି ଡକାୟତି ଓ ନାନା ପ୍ରକାର ଗୋଳମାଳ ହେବ ବୋଲି କାରଣ ଦର୍ଶାଇଲେ ।

ପ୍ରାୟ ୧୯୫୪ ସାଲ ଆରମ୍ଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆକ୍ରୁଜ୍ଜିସନ୍ କେଶ୍ ଚାଲିଲା । ଶେଷକୁ ଶ୍ରୀ
ସାଦର ଅଲି ନାମକ ଜଣେ ହାକିମ ମୋ ସପକ୍ଷରେ କେଶ୍ ଡିଗ୍ରୀ ଦେଲେ । ମୁଁ ଏଥର
ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲି । ସେନାପତି ସାହେବ ସଦୟ ହୃଦୟରେ ସାହାଯ୍ୟ
ଦେବା ଲାଗି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିବା କିଛି କାଠ ଓ ବାଉଁଶ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ମିଳିଯିବାର

ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଲା । ପ୍ରେମରାଜ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଆପଣି ଦରଖାସ୍ତ ନାମାଞ୍ଜୁର ହେଲା । ମଞ୍ଚତୋଳା ହେବାପାଇଁ ନକ୍ସା ପ୍ରଭୃତି ସରିଲା । ଧୀରେ ଧୀରେ ମଞ୍ଚତୋଳା କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେବାକୁ ଯନ୍ତ୍ରବାନ୍ ହେଲି ।

କିନ୍ତୁ -

“ମଣିଷ ବିଚାରେ ଆନ
ଦଇବ ବିଚାରେ ଆନ ।”

ମଞ୍ଚ ତୋଳିବାର କଞ୍ଚନା ଚିରଦିନ ପାଇଁ କଞ୍ଚନାରେ ରହିଗଲା । ମୋତର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶଣା ମଞ୍ଚତୋଳା ଆଶା ଧୂଳିସାନ୍ କରିଦେଲା । ଦୈବୀ ଦକ୍ଷକୁ ବଳ କାହାର ?

ଦୈବୀ-ଦକ୍ଷ :

ପୁଣି ନୂଆକରି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତୋଳାଇବାର ଯୋଗାଡ଼ରେ ଲାଗିଥାଏ ।

ଶେଷ୍ଟବଜାରର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମାଧବ ନନ୍ଦଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଆଳାପ ପରିଚୟ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଝିଅ କୁମାରୀ ମୀନାକ୍ଷୀର ବୟସ ପ୍ରାୟ ନଅ ଦଶ ବର୍ଷ ହୋଇଥାଏ ।

ମୀନାକ୍ଷୀ ଭଲ ପଢୁଥାଏ । ତା’ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତା’ର ନାଚ ଗୀତ ପ୍ରତି ବଡ଼ ଆଗ୍ରହ । ମାଧବବାବୁ ତା’ର ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ ଶିକ୍ଷାରେ ମୋତେ ଟିକିଏ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ତେଣୁ ମଝିମଝିରେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯା’ଆସ କରେ ।

ଥରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଆଦିବାସୀ ପଡ଼ିଆରେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ମିଳନୀ ହେଉଥିଲା । ମୁଁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ଥିଲି । ତା ୨୫।୫।୫୪ରିଖ ଗୁରୁବାର ଦିନ ଉପର ଓଳି ପ୍ରାୟ ଘ ୪।୩୦ ମି. ସମୟରେ ମାଧବବାବୁ, ତାଙ୍କ ପୁଅ, ମୀନାକ୍ଷୀ ଓ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଜୀଘ ଗାଡ଼ିରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ବାହାରିଲୁଁ । ସୁମତୀ ସେତେବେଳେ ମୋ ବସାରେ ତା’ ପୁଅ ସହିତ ଥାଏ । କାହିଁକି କେଜାଣି ସେ ମୋତେ ଯିବାପାଇଁ ବାରଣ କଲା । ସେ କହିଲା - ଗୁରୁବାରଟାରେ ଉପରଓଳି ଯିବାଟା ଭଲ ନୁହେଁ । ମୁଁ ତା’ କଥାଟାକୁ ‘ଏଗୁରା ମାଜପା କଥା’ ବୋଲି କହି ହସିଦେଇ ମାଧବବାବୁ ଆଣି ଆସିଥିବା ଜୀଘରେ ବସି ଭୁବନେଶ୍ୱର ବାହାରିଲି । ଭୁବନେଶ୍ୱର ଡାକ୍ତରଖାନାର ଅଳ୍ପ ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ଚଉମୁହାଣୀ ଛକ ଉପରେ ବାଆଁପଟରୁ ସେତେବେଳର ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ କାର୍ ଆସି ଜୀଘ ଗାଡ଼ିକୁ ଧକ୍କା ଦେଲା । ମୁଁ ଡ୍ରାଇଭରଙ୍କ ପାଖରେ ତାହାଣପଟକୁ ବସିଥିଲି । ଧକ୍କାପାଇ ପ୍ରାୟ ୨୦।୨୨ ଫୁଟ ଦୂରରେ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଘରର ବାହାରପଟ ଖୋଲା ଜାଗାରେ ପଡ଼ିଲି ।

ଏ ପଡ଼ିଯିବାରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଛି । ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ହତାଟି ଲୁହା ତା’ର କଣ୍ଠରେ ବାଡ଼ି ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ସାତେ ତିନିହାତ କଣ୍ଠବାଡ଼ ଚପିଯାଇ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ

ବାହାର କାନ୍ଥ ତଳେ ପଡ଼ିଥିବା ଏକ ବଡ଼ ଲୁହା କଢ଼ିକୁ ପ୍ରାୟ ୪ ଫୁଟ ଛଡ଼ାରେ ପଡ଼ି ଅଟେଡ଼ ହୋଇଗଲା ।

ତା'ପରେ କ'ଣ ହେଲା ଆଉ ଜାଣିବା ଉପାୟ ନାହିଁ । ରାତିରେ ଚେତାପାଇ ଆଖି ମୋଲାଇ ଦେଖିଲି ଯେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ କୋଠରିରେ ଶୋଇଛି । ଆଲୁଅ ଜଳୁଛି । ପାଖରେ ଦୁଇ ଡିନିଜଣ କିଏ ମୋର ମୁଣ୍ଡ, ହାତ, ଗୋଡ଼ ଦେଖାଚାହାଁ କରି ମୋତେ ଚୁପ୍ ରହିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । କିଛି ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ । କପେ ଗରମ ଗରମ (ଗୁଲୁକୋକ ବୋଧହୁଏ) ପିଆଇ ଦେଲେ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ । ମନେ ମନେ ବାରିଲି ଏଭଳି ତାନ୍ତ୍ରଣାନା । କିପରି, କେତେବେଳେ ବା କାହିଁକି ଏଠାକୁ ମୁଁ ଆସି ବିଛଣାରେ ପଡ଼ିଛି, କିଛି ଜାଣିପାରିଲି ନାହିଁ । ତା'ପରେ ଗୋଟିଏ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ ଫୋଡ଼ିଦେଲେ । ନିଶା ଖାଇଲା ପରି ଆଖି ପୁଣି ମୁଦି ମୁଦି ହୋଇ ଆସିଲା । ତେଣିକି ଆଉ କିଛି ଜାଣି ନାହିଁ ।

କନିକା କଟେଜ :

ବହୁତ କା' କା' ରଡ଼ି । ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ବୋଧହୁଏ ସକାଳ ଆଠଟା କି ନଅଟା, ଚାରିଆଡ଼ ବେଶ୍ ଆଲୁଅ । ଖରା ପଡ଼ିଛି ।

କେଉଁଠି ମୁଁ ଶୋଇଛି ? ଘରର ଚାରିକାନ୍ଥ ଗାଡ଼ ଶାଗୁଆ ରଙ୍ଗ, ମୁଣ୍ଡକଡ଼ରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି ଚକ୍ରଧରବାରୁ (ମୋର ବାଲ୍ୟବନ୍ଧୁ ଢେଙ୍କାନାଳର ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରଧର ମିଶ୍ର) କାନ୍ଧ ମୂଳରୁ ବାଆଁ ହାତ, ଆଉ ବାଆଁ ଗୋଡ଼ ଆଣ୍ଡୁରୁ ତଳିପା ଯାଏ ପ୍ଲାଷ୍ଟର କରା ହୋଇଛି । କପାଳରେ ପଡ଼ି ଭିଡ଼ା ଯାଇଛି । କିଛି ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ । ଚକ୍ରଧରବାରୁ ମୁହଁ ଶୁଖାଇ ପଚାରିଲେ – “କେମିତି ଲାଗୁଛି ଦେହ” ?

ମୁଁ କହିଲି ଦେହମୁଣ୍ଡ ବିନ୍ଧୁଛି । ମୁଁ ଏଠି କୋଉଠି ? ପାଖରେ ଥିଲେ, ତାନ୍ତ୍ରଣ ରାଧାନାଥ ରଥେ । ମୋତେ ତୁନି ହେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ଚୁପ୍ ହେଲି ।

ଏତିକିବେଳେ ଶ୍ରୀ ନଟବର ମହାନ୍ତି (ନଟବାରୁ, ଆର୍. ଏମ୍. ଏସ୍.ର କର୍ମଚାରୀ) ସେଠି ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ ଆଖି ଦୁଇଟି ଲୁହ ଛଳ ଛଳ ।

ରାଧାନାଥବାରୁ ଗୋଟିଏ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍ ଫୋଡ଼ିଲେ । ନିଦ ହୋଇଗଲା । ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲାବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ସଞ୍ଜ । ନଟବରବାରୁ ମୁଣ୍ଡପଟେ ଗୋଟିଏ ଟୁଲରେ ବସି ରହିଛନ୍ତି । ସେ ମୋତେ କହିଲେ ଯେ, ମୁଁ କନିକା କଟେଜରେ ଅଛି । କାଲି ରାତିରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ତାନ୍ତ୍ରଣଖାନାରୁ ମୋତେ ଓ ମାଧବବାରୁଙ୍କୁ ଆମ୍ବୁଲାନ୍ସରେ ଅଣା ହୋଇଛି କଟକ ହାସପାତାଳକୁ । ମାଧବବାରୁ ପାଖ କୋଠରିରେ ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅଣ୍ଟା ପ୍ଲାଷ୍ଟର ହୋଇଛି । ଭୁବନେଶ୍ୱର ଜାପରୁ ପଡ଼ିଯିବା ହେତୁରୁ ସେଠା ତାନ୍ତ୍ରଣଖାନାର ପ୍ରାଥମିକ ଚିକିତ୍ସା ପରେ କଟକ ହସପିଟାଲକୁ ଅଣା ହୋଇଛି ଆମମାନଙ୍କୁ ।

କନିକା କଟେଜରେ ପଡ଼ି ରହିଲି ତିନିମାସ ପ୍ରାୟ । ଖର୍ବିବ ସାହିର ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଜଣେ ଅଭିନେତା ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଦିନ ପରେ ମୋ ପାଖେ ପାଖେ ଦିନ ରାତିର ଅଧିକାଂଶ ବେଳ ରହିଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପଟ୍ଟନାୟକ (ଗୋବରା - ମୋର ପୁତୁରା ସମ୍ପର୍କ) ଟୀମା (ଶ୍ରୀ ଦୀନବନ୍ଧୁ ଦାସ, ମୋର ଛାତ୍ର) ଆସି ମୋ ପାଖେ ବରାବର ରହିଲେ । ନଟବରବାରୁ ସପ୍ତାହରେ ଦୁଇଥର କଲିକତା ଯିବାଆସିବା କରନ୍ତି । ବାକି ଦିନତକ ଅହୋରାତ୍ର ମୋ ସେବାରେ ରହିଥାଆନ୍ତି । କଟକରୁ ବହୁ ବହୁ ସକାଳୁ ରାତି ନଅ ଦଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯା' ଆସ କରୁଥାଆନ୍ତି ।

ଡା. ରାଧାନାଥବାରୁଙ୍କ ଯତ୍ନ ଓ ଚିକିତ୍ସାର ଗଣ ଏ ଜୀବନରେ ଶୁଦ୍ଧିପାରିବି ନାହିଁ ।

ପାର୍ବତୀ ବାଙ୍କିରୁ ଆସି କଟେଜରେ ରହିଲା । ବଡ଼ାୟାରୁ ଦିନକ ଲାଗି ମୋ ଦାଦାଙ୍କ ବଡ଼ପୁଅ ଅମିକା ସଙ୍ଗୋଳିବାକୁ ଆସିଥିଲା ।

ନଟବରବାରୁ ନାନା ବଙ୍ଗଳା କାବ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ ପଢ଼ି ଶୁଣାଉଥାଆନ୍ତି । ଏତିକିବେଳେ ସୁରଲେଖା ରେକର୍ଡର ପୁସ୍ତ ଆସିଲା । ଏ ଦୁଃଖରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଆନନ୍ଦ ଅପାସୋରା । ଏ ରେକର୍ଡରେ ଥିବା ଚାରିଗୋଟିଯାକ ଗୀତ ସୁମତୀ ଗାଇଥିଲା । ବସାରୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଭାତ ରାନ୍ଧି ସୁମତୀ ଓ ତା' ପୁଅ ପାକୁନା ମୋ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ନେଇ ପହଞ୍ଚନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ଚକ୍ରଧରବାରୁଙ୍କ ଘରୁ ଖାଇବାର ଆସେ ।

ସଞ୍ଜ ପରେ ଦୈନିକ କେତେକ ସେବିକା - ତାଲିମ ପାଉଥିବା ଛାତ୍ରୀ ଆସି ପହଞ୍ଚନ୍ତି ରେକର୍ଡ ଗୀତ ଶୁଣିବା ପାଇଁ, ଅନେକ ସମୟରେ ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ତ୍ରିପାଠୀ ରାତିରେ ଆସି ଏକତାରା ଭଜନ ଗାଇ ଶୁଣାନ୍ତି । ଚକ୍ରଧରବାରୁ ମଧ୍ୟ ଦୈନିକ ଆସି ଘଣ୍ଟାଏ ଦି'ଘଣ୍ଟା କାଟନ୍ତି ମୋ ପାଖରେ ।

ଗୋଟାଏ ଅପାସୋରା କଥା - ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ଇଉନିଭରସିଟିର ଭାଇସ୍‌ଚାନ୍ସେଲର ରାୟବାହାଦୁର ଚିନ୍ତାମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପୁଅର ନାଆଁ କାଳୀ ଓ ମୋ ନାଆଁ କାଳୀ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ମୋତେ ଧର୍ମପୁଅ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେ ପ୍ରତି ଗୁରୁବାର ଦିନ ଚଣ୍ଡୀମନ୍ଦିରରେ ଭୋଗକରି ପ୍ରସାଦ ଘେନି ଆସନ୍ତି ।

ତାଙ୍କୁ ଧରି ଉତ୍କଳ ଇଉନିଭରସିଟିରେ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ସଙ୍ଗୀତ (optional music)କୁ ଗୋଟିଏ ସବ୍‌ଜେକ୍ଟ କରାଇଥିଲି । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ସେ ଜଣେ ଆଶୀର୍ବାଦକ ଥିଲେ । କନିକା କଟେଜରେ ସକାଳଠାରୁ ରାତି ୯ । ୧୦ଟା ଯାଏ ଏହିପରି ଲୋକେ ରହନ୍ତି ଭିତରେ ଦିନ କଟେ । ପ୍ରତି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସଙ୍ଗୀତ ଆସର ବସେ । ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ରଘୁନାଥ ନନ୍ଦ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ତ୍ରିପାଠୀ ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ଗୀତ ଶୁଣାନ୍ତି । ସମୟଟା କଟି ଯାଉଥାଏ ଦୁଃଖ ଭିତରେ ଏଇ ଆନନ୍ଦ ପାଇ ।

କଟେଇରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଘଟଣା ଘଟେ ପ୍ରତିଦିନ ରାତିରେ । କଟେଇ ଛାତ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଓଜନ ବସ୍ତା କିଏ କତିଲା ପରି ଶବ୍ଦ ମଝିରେ ମଝିରେ ଶୁଣାଯାଏ । ବାଡ଼ିପଟ କବାଟରେ ଆଘାତ କଲା ଭଳି ଜଣାପଡ଼େ । ମୁଁ ଯେଉଁ କୋଠାରେ ଥାଏ ତାକୁ ଅଳ୍ପ ଛାଡ଼ି ହସପିଟାଲର ପୋଷ୍ଟମର୍ଟମ ଘର । ମଝି ମଝିରେ ସେ ବନ୍ଦ ଘରୁ ମଣିଷ କଥା ହେବାପରି ଶବ୍ଦ ଶୁଭେ । ନଟବରବାବୁ ବଡ଼ ସାହସୀ । ସେ କଟେଇ ଆଗର ଗଛ ଗଛଲିକୁ ଏକୁଟିଆ ନିର୍ଜନ ରାତିରେ ଯାଇ ଏସବୁର ତଥ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେବେ କୌଣସି ବିଷୟର ଚିହ୍ନବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ ।

ବାକି ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରର ତାନ୍ତ୍ର ଚିତ୍ରପାଠୀ ସମୟେ ସମୟେ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍ ଫୋଡ଼ିବାକୁ ଆସନ୍ତି । କେତେକ ତାନ୍ତ୍ରୀ ଛାତ୍ର ଆସି ଗଛକରି ଯାଆନ୍ତି । ଏଇ ସମୟରେ ମୋର ‘ମହାନଦୀ’ ନାଟକ ଲେଖା । ମୁଁ ତାଙ୍କେ – ଗୋବରୀ ଓ ପାର୍ବତୀ ଲେଖନ୍ତି । ଏତେ ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ଭିତରେ ମୋତେ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦିଏ ରଘୁଆ ଯୋଗୀର କେନ୍ଦରା ବାଜା ସହିତ ସେଇ ଗୀତପଦକ – “ଧନୁ ଧରିବେଟି ସିଏ”...

କଟେଇରେ ପ୍ରାୟ ୭।୮ ଦିନ ରହିବା ପରେ ଥରେ ଦି’ ପହରେ ମୁଁ ଟିକିଏ ଶୋଇପଡ଼ିଥିଲି । ମୁଣ୍ଡରେ କାହାରି ହାତ ପଡ଼ିଥିବାର ବାରି ଚାହିଁ ଦେଖୁଲି ଜଣେ ବିଧବା ମହିଳା । ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଆଉଁଶି ଦେହର ଭଲମନ୍ଦ ପଚାରିଲେ । ପରିଚୟ ନେଇ ବୁଝିଲି – ତାଙ୍କ ନାଆଁ ବୈଦେହୀ ପଣ୍ଡା, ରହନ୍ତି କଟକ ସର୍ବୋଦୟମଣ୍ଡଳ ଆଶ୍ରମରେ । ଜଣେ ଦେଶସେବିକା ସେ । ମୋର ନାମ ଶୁଣିଥିଲେ ଏବଂ ମୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ସେ ସଙ୍ଗୋଳିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ବହୁବାର ସେ ଆସିଲେ । ଏ ଦୁଃଖବେଳେ କିଏ ସତେଯେପରି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ମାତୃସ୍ନେହ ଭରିଦେଇ ମୋତେ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବାକୁ ପଠାଇଛି ବୋଲି ଭାବିଲି । ସେହିଦିନୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ମାଆ ବୋଲି ଡାକିଲି ଏବଂ ସେ ମୋତେ ପୁଅ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରି ଆସୁଛନ୍ତି ।

ବୋଝ ଉପରେ ନଳିତାବିଡ଼ା ଭଳି, ଦିନେ ପୁଣି ଆଉ ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଲା । ପ୍ଲାସ୍ଟିକ ହାତରୁ ଫିଟାହେଲା । ଦେଖୁଲି ବାଆଁ ହାତ କହୁଣୀହାତ ଖଞ୍ଜାରୁ ଖସିଯାଇଛି । ଆଙ୍ଗୁଠିଗୁଡ଼ିକ ବଙ୍କାଇ ହେଉ ନାହିଁ । ଦିନେ ଏଇ ଅବସ୍ଥାରେ ଖଟରୁ ଉଠି ଛିଡ଼ା ହେଲି, କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ପଡ଼ିଗଲି । ତେଣୁ ଆଉଥରେ ଆନାସ୍ଥସିଆ ଦିଆଯାଇ ହାତ ଗୋଡ଼ ବନ୍ଧାହେଲା ।

ବହୁକଷ୍ଟରେ ପୁଣି ମାସକ ପରେ ଆୟୁଲାନୁରେ ଆସି ବସାରେ ପଡ଼ି ରହିଲି । ଟିକିଏ ଚାଲିବା ଶକ୍ତି ପାଇବାକୁ ଛଅଟି ମାସ ବିତିଗଲା । ତାନ୍ତ୍ର ଚିତ୍ରପାଠୀ ଆସି ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍ ଦେଇଯାଉଥାଆନ୍ତି । ଟିକିଏ ଉଠିଲି ।

ଏ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ମୋ ଜୀବନର ସାଥୀ ହୋଇ ରହିଛି ।

କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସମ୍ପର୍କ :

୧୯୪୭ ସାଲ । ମୁଁ କଲିକତା ରେଡ଼ିଓରେ କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀଭାବେ ମଝି ମଝିରେ ଗୀତ ଗାଉଥାଏ । କଟକରୁ କେତେକ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କୁ ନେଇ ବେଳେ ବେଳେ ମଧ୍ୟ କଲିକତା ରେଡ଼ିଓରେ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ କରୁଥାଏ । ତେଣୁ ସେଠା ରେଡ଼ିଓ ସ୍ଵେଚ୍ଛନର ସ୍ଵେଚ୍ଛନ ଡାଇରେକ୍ଟର ଶ୍ରୀ ଏ.କେ. ସେନ, ମ୍ୟୁଜିକ୍ ପ୍ରତ୍ୟୁସର ଶ୍ରୀ ବୀରେନ୍ ଭଦ୍ର, ପ୍ରୋଗ୍ରାମ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଶ୍ରୀ ନୟନ କିଶୋର ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀ ସୁଧାନ୍ ଚାଟାର୍ଜୀ ଏବଂ ଯତୀନ୍ ଦାସ ଓ ଗତିକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ରେଡ଼ିଓ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବେଶ ପରିଚୟ ଥାଏ ।

କଟକରେ ରେଡ଼ିଓ ସ୍ଵେଚ୍ଛନ ପାଇଁ ମଧୁପୁର କୋଠିଟି ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଗଲା । ସୁଧାନବାହୁ ଓ ଯତୀନ ପ୍ରଭୃତି ମୋର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ପାର୍ଟିରୁ ଶ୍ରୀ ନକୁଲ ବୋଷ ଓ ଧ୍ରୁବଚରଣ ସାହୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ରେଡ଼ିଓ ସ୍ଵେଚ୍ଛନରେ ଯୋଗଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ଅନୁକୂଳ ଦିନ ମୁଁ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲି । ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କର ମୋର ‘ଜଗବନ୍ଧୁ ପଦ ପଙ୍କଜେ’ ନାମକ ଗୀତଟି ଗାଇଥିଲେ । ରେଡ଼ିଓ ଗାୟକ, ଗାୟିକା ନିର୍ବାଚନର ବିଚାରକ ଭାବରେ ସ୍ଵେଚ୍ଛନ ଆରମ୍ଭରୁ ମୁଁ ଏବଂ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବ ଚରଣ ଦାସ (ତତ୍କାଳୀନ I.G. ଥିଲେ) ନିଯୁକ୍ତ ହେଲୁଁ ।

ଏହାଛଡ଼ା ବହୁବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ Adviser ବା ଉପଦେଷ୍ଟା ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲି । ମୋ ଲେଖା ଓଡ଼ିଶୀ, ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ (ଆଧୁନିକ) ପଲ୍ଲୀ ଗୀତ ଓ କୀର୍ତ୍ତନ ଗୀତ, ନାଟକ, ଗୀତିନାଟ୍ୟ, ବିବିଧ ବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ଓ ରାଗ ପରିଚୟ ପ୍ରଭୃତି ଗାୟକ ଗାୟିକା କଣ୍ଠରେ ସେହିଦିନଠାରୁ ରେଡ଼ିଓରେ ଗୀତ ହେଉଅଛି ଏବଂ ଦୁର୍ଗାଷ୍ଟମୀ ଉପଲକ୍ଷେ ଲିଖିତ “ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗା” ରୂପକ ରେଡ଼ିଓ ଆରମ୍ଭରୁ ଅବଧି ପ୍ରଚାରିତ ହେଉଅଛି । ରେଡ଼ିଓ ସହିତ ମୋର ସୁସମ୍ପର୍କ ରହିଆସିଛି, କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସ୍ଵେଚ୍ଛନ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅନୁକୂଳ ଦିନରୁ ।

ଲାଲକିଲ୍ଲାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ :

୧୯୫୪ ସାଲଟି ମୋ ଜୀବନରେ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ବର୍ଷ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ ଅନୁଷ୍ଠାନଟି ମୋର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାଶୀନାଥ ମହାନ୍ତି ମାନେଜରଙ୍କ ଅବ୍ୟବସ୍ଥା ହେତୁ ସୋରୋଠାରୁ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପରେ ଅତି ଦୁଃଖରେ ମୁଁ ଅରଣ୍ୟ ବଳଦ ପରି କିଆରି ଖୋଜିହେଲି । ଏତେବେଳେ ଲୋକସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗର ଛବି ପ୍ରସ୍ତୁତି, ରେକର୍ଡ଼ିଂ ଓ ଯୋଜନା ଭାଗବତ ପ୍ରଭୃତି ବହି ଲେଖାଲେଖି ଇତ୍ୟାଦିରେ ଶ୍ରୀ ଚିତ୍ରାମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ କାମରେ ଲାଗି ପଡ଼ିବାରୁ ଟିକିଏ ଆଶୁକ୍ଷି ପାଇଲି । ପ୍ରୌଢ଼ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଅଧିକାରୀ ଶ୍ରୀ ଦୀନବନ୍ଧୁ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ମଧ୍ୟ ପରେ ପରେ କେତେକ୍ଷଣ ପ୍ରଚାର ପୁଷ୍ପିକା ଲେଖା ଓ ରେକର୍ଡ଼ିଂ ମୋ ଦ୍ଵାରା କରାଇଲେ ।

ତେଣୁ ଅନେକବାର ଉଭୟ ବିଭାଗର କାର୍ଯ୍ୟରେ କଳିକତା ଯିବା ଆସିବା କରୁଥାଏ । ଏହିପରି ରେକର୍ଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତି ହିଁ ମୋ ମନରେ ‘ସୁରଲେଖା’ ରେକର୍ଡ଼ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କଳ୍ପନା ଜଗାଇଲା । କଟକର ଖପୁରିଆରେ ଇଣ୍ଡଷ୍ଟ୍ରି ବିଭାଗରୁ ରଣ ନେଇ ଘର ତୋଳିଥିଲି, ମାତ୍ର ବିଜୁଳି ସରବରାହ ବିଭାଗ ମୋତେ ନିରାଶ କରିବାରୁ ମୋର ଆଶା ତୃଷ୍ଣାଭୂତ ହେଲା । କଳିକତାର ୬ ନମ୍ବର ଅଜୁର ଦର ଲେନ୍‌ରେ ଅବସ୍ଥିତ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ସହିତ ଇଡି ପୂର୍ବରୁ ମୋର ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ । ଲୋକସମ୍ପର୍କ ଓ ପ୍ରୌଢ଼ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ରେକର୍ଡ଼ ଏହିଠାରେ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଥିଲି । ତେଣୁ ‘ସୁରଲେଖା’ର ରେକର୍ଡ଼ ସେହିଠାରେ କରାଇବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ତା ୯।୩।୫୪ ରିଖରେ ତାଙ୍କ ସହିତ କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟ କଲି ।

ଅଳ୍ପକିଛି ଦିନ ପରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଲାଲକିଲ୍ଲା, ମୟଦାନରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପରିବେଷଣ ପାଇଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାକୁ ଲୋକସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗ କହିଲେ । ଶ୍ରୀ ସୁଧୀର ଘୋଷ ଓ ଶ୍ରୀ ରାମ ପ୍ରସାଦ ସିଂହ ସୁମତୀକୁ ଘେନି ମୋତେ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବା ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେବାରେ ମୁଁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲି । ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କର ଓ କାଶୀନାଥ ପୂଜାପଣ୍ଡା ଓଡ଼ିଶୀ, ସୁମତୀ ଭଜନ ଓ ପଲ୍ଲୀଗୀତ ଗାଇବାର କଥା ହେଲା । ସିଂହାରୀଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବା ଲାଗି ପ୍ରସ୍ତାବ ସମ୍ବନ୍ଧେ ପଚାରିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସେ ଠିକଣା କରି ମୋତେ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ, ପରେ କିନ୍ତୁ ଗଲେ । ଏହା ଦିଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପରିବେଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା । ମୁଁ ଆନନ୍ଦରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇଥିଲି ।

ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଲାଲକିଲ୍ଲା ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ ପରିଚାଳନାର ଭାର ନେଇଥାଆନ୍ତି ।

ମୁଁ ସୁମତୀ ଓ ତା’ର ପୁଅ (ତାଙ୍କ ନାମ ପାକୁ) ୨୧।୩।୫୪ରେ କଳିକତା ବାହାରିଲୁଁ । ୨୨ ତାରିଖରେ କଳିକତା ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇଥିଲି । ରାତିରେ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ସାରି ସୁବିଖ୍ୟାତ ଗାୟିକା ରସୁଲନ ବାଉଜ ସହିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ ଆଲୋଚନା ହେଲା କଳିକତା ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନରେ । ସେ ବଡ଼ ଖୁସିହେଲେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗାୟନ ଶୈଳୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଶୁଣି ।

କଳିକତାରୁ ତୋଫାନ ଏକ୍ସପ୍ରେସରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲୁ ତା ୨୬।୩।୫୪ରେ । ଗଲାବାଟରେ ଶ୍ରୀ ନିମାଇଁ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ସହ ଗାଡ଼ିରେ ଦେଖାହେଲା । ସେ ଲାଲକିଲ୍ଲାର ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପରିବେଷଣ ସମ୍ବାଦ ପାଇଥିବାର ସୂଚନା ବାରିଲି । ଓଡ଼ିଶୀ ସରକାର କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ପଠାଇ ନାହାନ୍ତି । ଏଥିଲାଗି ସେ ମୋତେ ଦୋଷ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ନାମ ସୁପାରିସ କରି ନାହିଁ କାହିଁକି ?

ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ ସେ ସମୟରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ତାଙ୍କ ସୁପାରିସରେ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ପାଇଁ ସମୟ ପାଇଲେ । ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରୋଗ୍ରାମର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିବାରୁ, ମୁଁ ଏକାଡ଼େମୀର ତତ୍କାଳୀନ ସେକ୍ରେଟାରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ନିର୍ମଳା ଯୋଷୀଙ୍କଠାରୁ ବୁଝିଲି ଯେ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦବାବୁ ତାଙ୍କୁ ଫୋନ୍ କରି ନିମାଇଁବାବୁଙ୍କ ଲାଗି ଅଧ୍ୟକ୍ଷାକର ଗାଇବା ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ କରାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ କାନୁନ୍‌ଗୋ ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ଜଣେ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚି ସୁମତୀକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ମୁଁ ୨୬ ତାରିଖ ଶୁକ୍ରବାର ଗାଡ଼ିରେ ଲାଲକିଲ୍ଲାକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କର ଓ କାଶୀନାଥ ପୂଜାପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି । ରାତି ଦଶଟାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନେହେରୁ ପ୍ରମୁଖ ବହୁ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରେ ।

ସେ ରାତିର ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ବେଳର ଗୋଟିଏ କଥା ମନେ ପଡ଼ୁଛି । ମୁଁ ପ୍ରଥମ ଧାଡ଼ିରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନେହେରୁଙ୍କ ଆସନ ନିକଟରୁ ପ୍ରାୟ ୬।୭ ଜଣଙ୍କ ଛଡ଼ାରେ ବସିଥିଲି । ପଛରେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବସିଥିଲେ ଶ୍ରୀମତୀ ରସୁଲନ ବାଇ । ସେଠାରୁ ସେ ଉଠିଆସି ମୋତେ ପାନ ମାଗିଲେ । ମୁଁ ପାନବତାରୁ ପାନ କାଢ଼ି ତାଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇଲି । ସେ ହାତରେ ପାନ ନ ନେଇ ହସି ହସି ‘ମରଦ ଏପରି ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ’ ବୋଲି ହିନ୍ଦୀରେ କହି ପାନ ତାଙ୍କୁ ଖୁଆଇ ଦେବାକୁ ପାଟି ମେଲେଇଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଖୁଆଇ ଦେଲି । ନେହେରୁଜୀ ଓ ନିକଟରେ ବସିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଭାରି ହସିଲେ ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ।

ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଭଲ ହେଲା । ସିଂହାରୀ ଓଡ଼ିଶୀ, କାଶୀନାଥ ଚମ୍ପୂ ଏବଂ ସୁମତୀ ଭଜନ ଓ ପଲ୍ଲୀଗୀତ ଗାଇଥିଲେ । ସମସ୍ତେ ଗୀତଗୁଡ଼ିକୁ ପସନ୍ଦ କଲେ ।

ଏହି ଉପଲକ୍ଷେ ମୁଁ ଇଂରେଜୀରେ ‘ଓଡ଼ିଶୀ ମ୍ୟୁଜିକ୍’ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଛୋଟ ବହି ଲେଖିଥିଲି । ଓଡ଼ିଶୀ ଲୋକ ସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସଭାରେ ପୁସ୍ତକଟି ପରିବେଷିତ ହେଲା ।

ତହିଁ ଆରବିନ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଷ୍ଟାଣ୍ଡାର୍ଡ଼ ଓଡ଼ିଶୀ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍‌ର ପ୍ରଶଂସା କରି ଲେଖିଥିଲେ ।

ସ୍ୱର୍ଗତ ଉପାତରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏମ୍.ପି. ଆୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇ ତାଙ୍କ ବାସଗୃହରେ ଏକ ବହୁ ମିଳନ କରାଇଥିଲେ । ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ, ଭଜନ ଓ ପଲ୍ଲୀଗୀତ ପରିବେଷିତ ହେଲା ।

ଦିଲ୍ଲୀ ଆକାଶବାଣୀର ତିରେକୂର ଜେନେରାଲ ଶ୍ରୀ ଏ.କେ. ସେନ୍, ମ୍ୟୁଜିକ୍ ପ୍ରତ୍ୟୁସର ଶ୍ରୀମତୀ ମୁମୁତତ୍‌କାର ଓ ଶ୍ରୀ ରମେଶ ଚନ୍ଦରଙ୍କ ସହିତ ମୋର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ସୁମତୀକୁ ସେମାନେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷାକର ଗୋଟିଏ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଦେଲେ ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ମୁଁ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଯତୀନ୍ ଦାସଙ୍କର ୧୪/୪ ଫିରୋଜସାହା ରୋଡ଼ର ବସାରେ କୁଣିଆଁ ହୋଇଥିଲି । ସେ ସେତେବେଳକୁ କଟକ ରେଡ଼ିଓରୁ ଯାଇ ଦିଲ୍ଲୀ ରେଡ଼ିଓରେ ସମ୍ବାଦ-ପାଠକ ଥାଆନ୍ତି । ବହୁମତେ ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ।

ଅପ୍ରେଲ ଦୁଇ ତାରିଖ (୧୯୫୪) କାଲିକା ମେଳାରେ ଆମେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ କଲିକତା ଆସିଲୁଁ ।

ଶ୍ରୀମାନ୍ ରଘୁମଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ବାରିଷ୍ଟର ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ କ୍ଷେସନରେ ବିଦାୟ ଦେଲେ ।

କଲିକତା ଆସି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ିଂ କୋମ୍ପାନୀରେ କେତେକ୍ଷଣ ‘ସୁରଲେଖା’ର ରେକର୍ଡ଼ିଂ କରାଇ ୫।୪।୫୪ ସନ୍ଧ୍ୟା ଏକ୍ସପ୍ରେସରେ ଖୁସିରେ କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲୁଁ ।

ଦିଲ୍ଲୀର ଲାଲକିଲ୍ଲାର ଏହି ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପରିବେଷଣର ସୁଖ୍ୟାତି ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇଂରାଜୀ ଓ ବଙ୍ଗଳା କାଗଜମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏଭଳି ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ପରିବେଷିତ ହୋଇ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରକାଶ କଲେ ସେମାନେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ-ନାଟ୍ୟ କଳା ପରିଷଦ :

୧୯୫୪ରେ ମୋଟର ଦୁର୍ଘଟଣା ଭୋଗି ମୁଁ କନିକା କଟେଜ୍‌ରେ ପଡ଼ିଥାଏଁ । ଏତିକିବେଳେ ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତ-ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କନିକା କଟେଜ୍‌ରେ ଖବର ପାଇଲି ଯେ ମୋତେ ଏଇ ଅନୁଷ୍ଠାନର ସଭ୍ୟ ମନୋନୀତ କରାଯାଇଛି । ୧୯୫୪ ସାରା ମୁଁ କତରାଲାଗି ହୋଇ ପଡ଼ି ରହିଲି ତା. ବିଭୂତି ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କ ଘର ବାକି ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରରେ । ଗାଆଁପାଖ ଲୋକ ବୋଲି ସେ ବରାବର ଆସି ଇନ୍ଦ୍ରେକସନ୍ ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଚଳାଚଳ ବନ୍ଦ; ତେଣୁ ପରିଷଦର ଖବର ମାତ୍ର ପାଏଁ ସିନା, ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେବାର ସୁବିଧା ନ ଥାଏ ମୋର ।

ପୋଲିସ ଆଇ. ଜି. ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷ ପ୍ରଭୃତି ପରିଷଦର କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଥାଆନ୍ତି । ବକ୍ସିବଜାର ମଣିସାହୁ ଛକ ପାଖେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଦୋତାଲା ଉପରେ ଅଫିସ୍ ଥାଏ । ପରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଗତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ପରିଷଦ ପରିଚାଳନାଭାର ନେଲେ । ମୋଟର ଦୁର୍ଘଟଣାପରେ ମୁଁ ତା ୧୪।୩।୫୫ରିଖରେ ପ୍ରଥମେ ଦାଣ୍ଡକୁ ଗଲି । ସରଳା ଦେଇ ମୋତେ ଧରି ଧରି ନେଇ ମୋ ଗାଡ଼ିରେ ବସାଇ ଦେଲେ । କିଲ୍ଲୀରେ ସେତେବେଳେ ରହୁଥିବା ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ସ୍ୱର୍ଗତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲି । ଏହାପରେ ପରିଷଦର ବୈଠକକୁ ଯିବାଆସିବା ସମ୍ଭବ ହେଲା । ତା ୨୦।୩।୫୫ରିଖରେ ପ୍ରଥମ ବୈଠକରେ ମୁଁ ଯୋଗ ଦେଲି ମଣିସାହୁ ଛକ ନିକଟ ଦୋତାଲା ଉପରେ ।

ଚମ୍ପୂଗୀତର ସ୍ୱରଲିପି :

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟରେ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ସ୍ୱରଲିପି ପାଇଁ ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ କଥା ହେଲା । ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧୀର, ଶ୍ରୀ ତାରିଣୀ ଚରଣ ପାତ୍ର, ପାରଳାର ବୀଣାବାଦକ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ଚରଣ ପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ୧୯୫୫ ଅକ୍ଟୋବର ତା ୧୧ ରିଖରୁ ମୋ ବସାରେ ବସି ଚମ୍ପୂ ସ୍ୱରଲିପି ଲିଖନ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇ ତା ୧୫।୧୦।୫୫ ରିଖରେ ଶେଷ ହେଲା ।

ଏହି ସ୍ୱରଲିପି ଲିଖନବେଳେ କେତେକ ବାଦ ବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମେମ୍ବରମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ଦି'ଜଣ ଚମ୍ପୂ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଦକ୍ଷିଣୀ ଗାଉଣୀ ରୀତିରେ ଗାଇ ତହିଁର ସ୍ୱରଲିପି ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧୀର ଏବଂ ମୁଁ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ରସାନୁସାରୀ ଚମ୍ପୂ ପୁସ୍ତକରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ରାଗରାଗିଣୀର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟଧାରା ପ୍ରମାଣ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଗାୟନ ରୀତିକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଲୁ । ଶେଷରେ ଆମରି କଥା ପ୍ରତିପକ୍ଷମାନେ ଅନୁମୋଦନ କଲେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଷଦ ବୈଠକରେ ମୁଁ କଥା ପକାଇଲି । ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ନାମ ଦେଇ ନୃତ୍ୟର ଉନ୍ନତିକ୍ରମ କିଛି ହେଉ ନ ଥିବା ଦୁଃଖର ବିଷୟ ବୋଲି କହିବାରୁ ସମସ୍ତେ ମୋ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଡିମିରି ଶ୍ରେଣୀର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପଟ୍ଟନାୟକ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଜଣେ ବିଶେଷଜ୍ଞ ବୋଲି ମୁଁ ଜାଣିଥିଲି । ତାଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗାଯୋଗ ରଖିବା ଲାଗି ସହକାରୀ ସେକ୍ରେଟାରୀ ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷକୁ କୁହାଗଲା । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସଦସ୍ୟ ଲେଖୁଥିଲି । ଗଣନାତ୍ମକ ପରିଷଦକୁ ମୋ ଲେଖାଟି ପଠାଇଲି — ଏହି ବର୍ଷ ମେ ୧୯ ତାରିଖରେ ।

ଇଫ୍ତାର କେତେକ ଲୋକ ମୋ ଘରକୁ ଆସି କଟକରେ ଗୋଟିଏ ସଭା କରାଇବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ବିମଳବାରୁ (ଘୋଷ) ସେ କଥା ଶୁଣି, ମୁଁ ତାହାର ଓଡ଼ିଶୀ ଶାଖାର ସଭାପତି ହୋଇଛି ବୋଲି ପ୍ରଚାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ମୋ ବିରୋଧରେ ନାନା କଥା କହିଲେ । ମୁଁ ତା ୪।୫।୫୫ରିଖ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରତିବାଦ କରି ଲେଖୁଲି ଯେ ମୁଁ ଇଫ୍ତା ସଂଘର ସଭାପତି ନୁହେଁ; ଟି. ସି. ଆଇ (ଥିଏଟର ସେଣ୍ଟର ଇଣ୍ଡିଆ)ର ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଉତ୍କଳ ଶାଖା (ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟ ସଂଘ)ର ସଭାପତି ଏବଂ ଟି.ସି. ଆଇର ସଭ୍ୟରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବିରୋଧରେ ୧୯୫୫ ସାଲ ମେ ୨୧ ତାରିଖ ସମାଜରେ କୃଷିଚରଣ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଲେଖାର ପ୍ରତିବାଦ କରାଗଲା । ସିଂହାରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର କର ଓ ମୁଁ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାରେ କୃଷିଚରଣ ପଣ୍ଡା ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସଙ୍ଗୀତ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ବିଦାୟ ନେଲେଣି ବୋଲି ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ଏହା ତା ୪।୬।୫୫ ରିଖରେ ସମାଜରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ ଗୋଟିଏ ନାଟକାଭିନୟର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା । ମୁଁ ‘ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳ’ ନାମକ ନାଟକ ଲେଖିଲି । ବାରବାଟୀ କିଲ୍ଲାପଡ଼ିଆରେ ତାହା ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହୋଇ ପ୍ରଶଂସାଲାଭ କଲାପରେ ସେ ଲେଖା ମୋର ନୁହେଁ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାକୁ ପରିଷଦର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବାର ପରିଷଦର କର୍ମଚାରୀ ପଣ୍ଡାବାରୁ ମୋତେ କହିଲେ ଜୁହାସ ୩ ତାରିଖରେ । ଏହିପରି ମୋର ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ବହିରେ ମୋ ନାମ ନ ରଖିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରାନ୍ତ କରାଯାଉଥିଲା । ମୁଁ ବହିର ପୃଷ୍ଠ ଦେଖି ମୋ ନାମ ରଖିଦେଲି । ଏ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷଙ୍କର ବୋଲି ପରିଷଦ ଅଫିସରୁ ସନ୍ଧାନ ପାଇଲି ।

ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଯିବାପାଇଁ ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ । ଶ୍ରୀ ପ୍ରାଣନାଥ ମହାନ୍ତି I.A.S. ସେତେବେଳେ ସମ୍ପାଦକ ଓ ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷ ସହକାରୀ ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । ମୁଁ ‘ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ’ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଲେଖିଲି । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ରିହସ୍ୟାଳ ହେଲା । ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ନୃତ୍ୟନାଟିକା । ତା ୨୦।୧୧।୫୫ ରିଖରେ ସର୍ବଶ୍ରୀ କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର, ଭୁବନେଶ୍ୱର ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଓ କେତେକ ଝିଅକୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ବିମଳବାରୁ ଓ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲୁଁ, ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନୃତ୍ୟ ନାଟିକା ପ୍ରଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ତାଳକୋଚ୍ଚା ଗାର୍ଡନରେ ଏହି ନୃତ୍ୟନାଟିକାଟି ଦିଲ୍ଲୀର ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଦର୍ଶକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଜନ କଲା । ଦିଲ୍ଲୀରେ ରେଡ଼ିଓର ଶ୍ରୀ ଯତୀନ୍ ଦାସ ଆମ ସହ ବହୁମତେ ସହଯୋଗ କଲେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସେମିନାର :

୧୯୫୭ରେ ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସେମିନାର ଆୟୋଜିତ ହେଲା । ଏହି ସେମିନାର ତକାଇବା ଲାଗି ମୁଁ ବହୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲି । କେତେକ ବାଧାବିଘ୍ନ ଏଡ଼ି ପୁରୀ ଜିଲା ସ୍କୁଲର ହଲରେ ତା ୧୬।୫।୫୭ରିଖରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବାର ସ୍ଥିର ହେଲା । ଏହି ଉପଲକ୍ଷେ ‘ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପରେଖ’ ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି ଲେଖିଲି । ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧାର ଏ ଲେଖା ଲାଗି ସାହାଯ୍ୟ ଦେଲେ । ବହିଟିର ମୁଦ୍ରଣ ଭାର ପରିଷଦ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପରିଷଦର କେତେକ ସଭ୍ୟ ଏ ଲେଖାଲାଗି ପରିଷଦରୁ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ବୋଲି ରଚନା କରିବାରୁ, ମୁଁ ପରିଷଦକୁ ଅନୁରୋଧ କରି ଗୋଟିଏ ବୈଠକ ଆହ୍ୱାନ କରାଇଥିଲି । ତହିଁରେ ପ୍ରାଣନାଥବାରୁ, ବିମଳବାରୁ ଓ ପରିଷଦର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରମାଣିତ କରାଇଲି ଯେ, ମୁଁ ଏ ବହିଟି ଲାଗି ପରିଷଦରୁ ଆଦୌ ଅର୍ଥଗ୍ରହଣ କରି ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ବିଶିଷ୍ଟତା ଓ ମୌଳିକତା ପ୍ରମାଣ ଲାଗି ଏହା ମୋର ଏକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା । କେବଳ ଛପାଇବା ଖର୍ଚ୍ଚ ପରିଷଦ ବହନ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସେମିନାର ଆୟୋଜନ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ସେମିନାରରେ ଗଞ୍ଜାମର କେତେକ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ବକ୍ତୃତା ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଲିଖିତ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ମଧ୍ୟ ପାଠ କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଲିଖିତ ହୋଇ ରଖାଗଲା ଓଡ଼ିଆ ସର୍ବସ୍ୱାକ୍ଷର କରାଯାଇ । ମୁଁ ତହିଁର ଏକ ପ୍ରସ୍ତ ନକଲ ମଧ୍ୟ ସଂରକ୍ଷିତ କଲି । ତାହା ଖଣ୍ଡିଏ ପୃଷ୍ଠକ ହେବ । ପରିଷଦ ଏଥିପ୍ରତି କୃପାତୃଷ୍ଣ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଅବଧି ସେଗୁଡ଼ିକ ମୋ ନିକଟରେ ରହିଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ବକ୍ତୃତାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବିରୋଧରେ ନାନାକଥା କୁହାଯାଇଛି । କୁନ୍ଦାର ତଳରେ କଲେବର ବୃଦ୍ଧି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ବିରତ ହେଲି । ଅତି ଦୁଃଖର ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ଯେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ମହୋଦୟ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିରୋଧ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗତ ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ମୌଳିକତା ରହିଛି ବୋଲି ମତପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଛାନ୍ଦ, ଚଉତିଶା ଓ ପୁରାତନ କବି ଯଥା, ବନମାଳୀ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ରଚିତ ଗୀତ ରସାନୁସାରୀ ଗାଇ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପରମ୍ପରା ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ମୁଁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲି ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ରୀତିରେ ପରିଚାଳିତ ବୋଲି ଗଞ୍ଜାମରୁ ଆଗତ ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତକାର ନାନାମତେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାକୁ ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ହେଁ ସେମିନାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଗୁଣାଜନମାନେ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ସହମତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହେମାନ୍ :

ଏହି ସେମିନାରବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହେମାନ୍ ପୁରୀକୁ ଆସି ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଭାରତ ନାଟ୍ୟମ୍ଭର ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧା ନର୍ତ୍ତକୀ । ସେତେବେଳେ ପରିଷଦରୁ ମାସିକ ଚାଲିଶ ଟଙ୍କା ବୃଦ୍ଧି ଭୋଗ କରି ଶ୍ରୀ ଦେବପ୍ରସାଦ ଦାସ ମୋ ନିକଟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କଠାରୁ ତାଲିମପ୍ରାପ୍ତା କେତେଜଣ ଛାତ୍ରୀ ସଭାରେ ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ରହେମାନ୍ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଶିକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଦାସଙ୍କୁ କହି ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି । ଶ୍ରୀମତୀ ରହେମାନ୍ ମୋଠାରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷା ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପରେ ଶ୍ରୀ ଦାସ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ । ବିଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟ ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାରରେ ପ୍ରଥମ ନର୍ତ୍ତକୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହେମାନ୍ ତାଙ୍କର ନୃତ୍ୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀ ଦେବପ୍ରସାଦ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅଗ୍ରଣୀ । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ ପରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ରୂପେ ନାମିତ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ପର୍କ (୧୯୫୫) :

ସଙ୍ଗୀତ କହିଲେ – “ଗୀତ ବାଦିତ୍ର ନୃତ୍ୟାଣାମ୍ ବ୍ରହ୍ମଂ ସଙ୍ଗୀତମୁଚ୍ୟତେ” ବୁଝାଏ । ପିଲାଦିନରୁ ତ ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତି ଆଦର ଥିଲା । ବୟସ ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ନାଚ ଓ ନାଚକ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ବଢ଼ିଲା । ଯୁବକବେଳେ ମୁଁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାକଳି ଗୟା ଉପରତିହାର ବିଖ୍ୟାତ ସଙ୍ଗୀତ ଓଷାଦ ଶ୍ରୀ ବନଘାରୀ ମିଶ୍ରଙ୍କଠାରୁ । ସେ ଭାରତ ବିଖ୍ୟାତ ଓଷାଦ ହନୁମାନଜୀଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ । ପ୍ରାୟ ୫।୬ ବର୍ଷ କାଳ ମୁଁ ମୋ ଓଷାଦଙ୍କଠାରୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା କଲି ଗୟା, ବାରିପଦା, ପୁରୀ ଓ କଟକରେ ।

ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଧାରାର ସଙ୍ଗୀତ-ଶିକ୍ଷା ମୋତେ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନର ପ୍ରେରଣା ଦେଲା । ଓଡ଼ିଶୀ ପ୍ରତି ମୋର ପିଲାଦିନରୁ ଆଦର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଏହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବା ବିଶେଷତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧେ କିଛି ଜାଣି ନ ଥିଲି । କେବଳ ଗୀତ ଗୋଟିକେତେ ଶିଖାଇବା ଛଡ଼ା କେହି ଏହାର ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ଭେଦ ମୋତେ କହି ନ ଥିଲେ । ସତ କହିବାକୁ ଗଲେ ବୋଧହୁଏ କେହି ସେଭଳି ଶିକ୍ଷକ ନ ଥିଲେ, ମୋ ଜାଣିବାରେ; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ମୋତେ ଅକଥନୀୟ ଆନନ୍ଦ ଦିଏ । ଦେଶରୁଚି, କୃଷି ବା ଯାହାହେଉ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ, ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଆମ ଚାଳିଚଳଣିର ମୁଁ ବଡ଼ ଭକ୍ତ । କ୍ରମେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ-ନୃତ୍ୟ ଜତ୍ୟାଦିର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ଲାଗି ମୁଁ ସଚେଷ୍ଟ ହେଲି । କେତେକ ପୁରୁଣା ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ପୋଥି ପଢ଼ା ମୋତେ ଏ ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଦେଲା । ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ସମୟେ ସମୟେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦେବାର ସୁଯୋଗ ତ ପାଏଁ, ତା’ଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ, ଦିଲ୍ଲୀ ଓ କଲିକତାର ସଙ୍ଗୀତ ସମାରୋହମାନଙ୍କରୁ ମଧ୍ୟ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଏଁ । ସବୁସ୍ଥାନର ଘଟଣା ଲେଖିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ତାହାହେଲେ ‘କୁମାରଚକ’ର କଲେବର ବଢ଼ିଯିବ । ନିମ୍ନରେ କେତୋଟି ବିଶେଷ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନରେ ଯୋଗଦେଇ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନର ଘଟଣା ଲେଖୁଛି ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନୃତ୍ୟନାଟିକା :

୧୯୫୫ ସାଲ । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ “ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ” ନାମ ଅନୁଷ୍ଠାନ କଟକରେ ଗଢ଼ା ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ପରିଷଦ ଆରମ୍ଭରୁ ସଭ୍ୟରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏଁ ।

ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଦିଲ୍ଲୀରେ ପରିବେଷିତ ହେବାଲାଗି ଆହ୍ୱାନ ପାଇ ପରିଷଦ ମୋତେ ନୃତ୍ୟନାଟିକାଟିଏ ଲେଖିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନୃତ୍ୟନାଟିକାଟି ଲେଖି ତହଁର ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱରତାଳ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି, ରିହସ୍ୟାଲ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ । ନୃତ୍ୟ ଗୀତରେ ସହଯୋଗ କଲେ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀ କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ପଙ୍କଜ ଚରଣ ଦାସ ଇତ୍ୟାଦି ବିଶିଷ୍ଟ କଳାକାରଗଣ ।

ତା ୧୯।୧୧।୫୫ରିଖରେ ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷଙ୍କ ଅଧକ୍ଷତାରେ ଦଳ ଏଠାରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲା । ଦିଲ୍ଲୀର ତାଳ କୋଟ୍ରାଗାର୍ଡନରେ ଦୁଇ ତିନିଗୋଟି ତମ୍ବୁ ମଧ୍ୟରେ ରହିବା ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ।

ମୋର ବାରିପଦା ଛାତ୍ରଦଳରୁ ମଧ୍ୟ କେତେକ ନର୍ତ୍ତକ ଏହି ସମାରୋହରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଆସିଥାଆନ୍ତି । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ରହିଲୁଁ । ମନେଅଛି ଭାରି ଶୀତ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେତେବେଳେ ।

ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓଡ଼ିଶୀ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ଓ ପରିବେଷିତ ହେଲା, ତାଳକୋଟସରେ ନିର୍ମିତ ମଞ୍ଚରେ ! ଏଥିରେ ମଞ୍ଚପ୍ରବେଶ, ବିଘ୍ନରାଜ ପୂଜା ପ୍ରଭୃତି ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଦାନବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଗୁରୁମାନେ ମୋର ସେ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନୃତ୍ୟନାଟିକାର ବିଘ୍ନରାଜ ପୂଜା ଲାଗି ରଚିତ “ପଦ ବନ୍ଦେ ଗଣନାଥ , ଜୟ ତବ ଜୟ ହେ” ଗୀତଟିର ଉପଯୋଗ କରୁଛନ୍ତି ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ପରିବେଷିତ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ‘ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ’ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ କବିତା ପାଠ (୧୯୫୬) :

କଟକ ଆକାଶବାଣୀରେ ଷ୍ଟେସନ୍ ଡାଇରେକ୍ଟର ନ ଥାଇ ଜଣେ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଷ୍ଟେସନ୍ ଡାଇରେକ୍ଟର ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରୀ ଏମ୍.ସି. ବସୁ । ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଆଧୁନିକ କବିତା ପାଠ ପାଇଁ କଟକର କେତେଜଣ କବିଙ୍କୁ ପଠାଇବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିଥିଲା । ଶ୍ରୀ ବସୁ ମୋ ନାମ ନ ଦେଇ ଅନ୍ୟ ଜଣକର ନାମ ପଠାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଦିଲ୍ଲୀ ଆକାଶବାଣୀରୁ ମୋ ନାମ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିବାରୁ ଶ୍ରୀ ବସୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ୨୦ ତାରିଖ ଅପ୍ରେଲ (୧୯୫୬)ରେ ମୋ ଘରକୁ ଆସି ୨୯।୪।୫୬ ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଆକାଶବାଣୀରେ କବିତା ଆବୃତ୍ତି ପ୍ରଚାରିତ ହେବାକୁ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବି ବୋଲି କହିଲେ । ମୁଁ ୨୨ ତାରିଖରେ ମୋ ଲେଖା କବିତାଟି ଶ୍ରୀ ମହାନ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଲି । ମୁଁ, ଶ୍ରୀ କାଳିନ୍ଦୀ ଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଓ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର ତା ୨୬।୪।୫୬ ରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାଲାଗି କଲିକତା ଏକ୍ସପ୍ରେସ୍ ଧରିଲୁଁ ।

କଲିକତାଠାରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବା ଗାଡ଼ିରେ ମୋ ଓଡ଼ିଆ ଲେଖା ‘ମରଣ ବରଣ କର’ କବିତାଟି ଓ କଟକ ରେଡ଼ିଓରୁ ତାହାର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦଟି ପଢ଼ାଗଲା । ଅନୁବାଦ କିଏ କରିଥିଲେ କେଜାଣି, ମନେହେଲା ସେ ମୋ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଲେଖାର ମର୍ମ ମଧ୍ୟ କୁଝିପାରି ନ ଥିଲେ । ଆମେ ତାକୁ ଆଉଥରେ ଠିକଣା କରିଦେଲୁଁ ।

କାଳିନ୍ଦୀବାରୁ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଦିଲ୍ଲୀ ରୋହତକ ରୋଡ଼ର Paying Guest House ‘ବସନ୍ତ’ର ମାଲିକଙ୍କ ପାଖକୁ ଆଗରୁ ଚିଠି ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରୀ

କୌଣିକ । ସେ ଦିଲ୍ଲୀ ରେଳଷ୍ଟେସନଠାରୁ ଆମମାନଙ୍କୁ ସାଥରେ ନେଇଗଲେ । ୨୯ ତାରିଖ ସକାଳଓଳି ସାପୁ ହାଉସକୁ ଗଲୁ । କାଳିନ୍ଦୀବାବୁ ତାଙ୍କ ଭାଷଣ ପଢ଼ିଲେ । ଉପରଓଳି ନେହେରୁଜୀଙ୍କ କୋଠିରେ ତି ପାଠରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ ପରିଚୟ ହେଲା । ତହିଁପରଦିନ ୧୦ଟାରେ ସାପୁ ହାଉସ ସଭାରେ ମୁଁ ‘ମରଣ ବରଣ କର’ କବିତା ପଢ଼ିଲି । ଆଲାହାବାଦ ଆକାଶବାଣୀର ଶ୍ରୀ ଭାରତ ରତ୍ନ ମୋ କବିତାର ସୁନ୍ଦର ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ କରି ସେହି ସଭାରେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସଭାରେ ମୋ କବିତାଟି ପସନ୍ଦ ହେଲା, ଉପସ୍ଥିତି ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେମୀମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ।

ଏଇଠି ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନବେଳେ ସେଠାକୁ କଲିକତାରୁ ଆସିଥିବା ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ ତାରାଶଙ୍କରବାବୁ, ଶ୍ରୀ ପ୍ରଥମନାଥ ବିଶ୍ଵା ଓ ହେମନ୍ତବାବୁଙ୍କ ସହ ଆଳାପ ପରିଚୟ ହେଲା । ସେମାନେ ମୋ କବିତାଟିର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କପି ମାଗିନେଲେ ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ ସହ । ଦିଲ୍ଲୀ ଆକାଶବାଣୀର କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମାଥୁର ଓ ବିଭାଗୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଡଃ କେଶବାରଙ୍କ ସହ ଦେଖା କଲୁଁ । କଥା ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ସେମାନେ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ଦୁଇଜଣ ପ୍ରତ୍ୟୁସର ନିଯୁକ୍ତି ହେବା କଥା କହି କାଳିନ୍ଦୀବାବୁ ଓ ମୋତେ ଏଥିପାଇଁ ମନେ ମନେ ବାଞ୍ଛିଥିବାର କହିଲେ ।

୧୯୫୬ ମେ ୨ ତାରିଖ ଦିନ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଫେରିଲୁଁ । ବାଟରେ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର ପାଟଣାଠାରେ ରହିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ହାଉଡ଼ାରେ ଓହ୍ଲାଇ କଲିକତାର ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ କମ୍ପାନୀକୁ ଗଲି । ଏଠାରେ କମ୍ପାନୀର ପରିଚାଳକ ଯାମିନୀବାବୁଙ୍କ ସହ ମୋର ‘ସୁରଲେଖା’ ରେକର୍ଡ଼ କମ୍ପାନୀର ରେକର୍ଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତି ସମ୍ବନ୍ଧେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଶେଷକରି ୩ ତାରିଖ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ମେନ୍‌ରେ କଟକ ଫେରିଲି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଏତେବେଳେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଆର୍ଥାନ୍ତି ଶ୍ରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ଚୌଧୁରୀ । କଟକ ରେଡ଼ିଓରେ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ ମହାନ୍ତି ନବବାବୁଙ୍କର ନିକଟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ବନ୍ଧୁ ।

ହଠାତ୍ ୧୯୫୬ ଡିସେମ୍ବର ଆଠ ତାରିଖରେ ଶୁଣିଲି କଟକ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ସୁରେନ୍‌ବାବୁ Drama Producer ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲି ଯେ ଦିଲ୍ଲୀର ଉଚ୍ଚମହଲରେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଘଟଣାର ଏପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲା କିପରି ?

କେତେ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେ କଥା ଅବଶ୍ୟ ଶୁଣିଲି । ବିଚାରିଲି, ଯାହା ହେବାର ତାହା ହୁଏ । ଦୁଃଖ କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ?

ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ମିଳନୀ (୧୯୫୮) :

ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ ପରେ ପରେ କଟକରେ କେତୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ାହେଲା । ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ ଆସୋସିଏସନ୍ ଓ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ।

କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଉଦ୍ୟମ କଲେ ଶ୍ରୀ ବାବୁଲାଲ ଦୋଶୀ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଅନୁଷ୍ଠାନଠାରୁ ଦୂରରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୋର ସହାନୁଭୂତିର ଉଣା ନ ଥାଏ । ବାବୁଲାଲ ବଡ଼ ଯୋଗାଡ଼ି ଲୋକ ।

୧୯୫୭ ଡିସେମ୍ବରରେ ସେ ମୋ ସହିତ ମାନ୍ୟତା ଯିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ବାଢ଼ିଲେ । ମାନ୍ୟତା Indian Institute of Fine Arts ସଂସ୍ଥାର ଏକ ସଙ୍ଗୀତ ସମାରୋହ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥାଏ । କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଯୋଗଦେବାକୁ ଡାକରା ପାଇଥାଏ ।

୧୯୫୭ ଡିସେମ୍ବର ଶେଷ ସପ୍ତାହରେ ମୁଁ ମାନ୍ୟତା ସଭାରେ ପାଠ କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲି ।

ସେଠାର Indian Institute of Fine Arts ସେକ୍ରେଟାରୀ ଆଥାଡ଼ି ଶ୍ରୀ ପି.ଏସ୍. ଶାମ୍ଭୁର୍ଣ୍ଣି ଆୟଙ୍ଗାର B.A. BL. ତାଙ୍କ ଘର ଥାଏ ୭୨ ନମ୍ବର ହାଇରୋଡ଼ ଇଗ୍ମୋର, ମାନ୍ୟତା (୮)ରେ ।

ମୁଁ ବାବୁଲାଲ ବାବୁ, ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ, କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର ଓ ଅଜୁରବାଳା ରାୟ ମିଶି ମାନ୍ୟତା ଯାଇ ଶ୍ରୀ ଶାମ୍ଭୁର୍ଣ୍ଣିଙ୍କ ସହିତ ୧୯୫୮ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲା ଦିନ ସାକ୍ଷାତ କଲୁଁ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ସେହିଦିନ ଚାରିଟାବେଳେ ମାନ୍ୟତା ମୁଖିକ୍ ଏକାଡ଼େମୀର Convocationରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଗଲି । ସେଠାରେ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ଵାନ୍ମାନଙ୍କୁ ଉପାଧି ଦିଆଯାଉଥିଲା । ମୁଁ ଇଂରାଜୀରେ ଗୋଟିଏ ନାତିଦୀର୍ଘ ବକ୍ତୃତା ଦେଲି । ଡଃ. ଭି. ରାଘବନ୍ ଏଠାରେ ମୋତେ କେତେଖଣ୍ଡି ପୁସ୍ତକ ଉପହାର ଦେଲେ ।

ସୁପରିଚିତା ନୃତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ କୁମାରୀ ସଂଯୁକ୍ତା ମିଶ୍ର ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀମତୀ ରଞ୍ଜିଣୀ ଅବୁଷ୍ଟେଲଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କଳାକ୍ଷେତ୍ରର ଛାତ୍ରୀ । କଳାକ୍ଷେତ୍ରରେ 'ସୀତା ସ୍ଵୟଂବର' ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଅଭିନୀତ ହେଉଥାଏ । ମୁଁ ସେଠାକୁ ଯାଇ ତାହା ଉପଭୋଗ କଲି ।

ମୋର ମାନ୍ୟତା ଅନୁଭୂତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଗୋଟିଏ ଲେଖା କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସ୍ପେସନରେ ପଠିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା - ତା ୩୧।୩।୫୮ ରିଖରେ । ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧଟିର କେତେକାଂଶ ପରେ ଲେଖିଛି ।

ଗଲାମାସ ୨୮ ତାରିଖରେ ଦୁଇଟି ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଡାକରା ପାଇଁ ମୁଁ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ମାନ୍ୟତା ଗଲି । ମାନ୍ୟତା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଧାନ ପାଠସ୍ଥଳୀ ଆଜିଯାଏ ସେଠାର ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବା ସଙ୍ଗୀତ କଳାସେବାକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିବା ଜଣା ନାହିଁ । ଆମ ଏଠାରୁ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ଏହି ପ୍ରଥମଥର ସେଠାକୁ ଗଲେ । ମୁଁ ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ, କୁମାରୀ ଅଜୁରବାଳା ରାୟ, ଶ୍ରୀ କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର ଓ କୁମାରୀ ସଂଯୁକ୍ତା ମାନ୍ୟତାର ସଙ୍ଗୀତ ଏକାଡ଼େମୀର ବୈଠକମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲୁଁ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ବିଶେଷତ୍ଵ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ଦୁଇଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲି, ୨୧ ତାରିଖ ଦିନ ନଅଟାବେଳେ – ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟଟି ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ।

ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ ପରେ ସେଠାକାର ବହୁ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ଵାନ୍ ମୋତେ ସଙ୍ଗୀତ ବିଷୟକ ପ୍ରଶ୍ନମାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତଠାରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପରିବେଷଣରେ କି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ତାହା ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାକୁ କହିଥିଲେ । ମୁଁ ଔପପାତ୍ତିକ (Theoretical) ପ୍ରମାଣମାନ ସମ୍ପ୍ରାନ୍ତ ଖାରବେଳଙ୍କ କାଳରୁ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମର ଥିବା ବିବିଧ ଅଭିଲେଖରୁ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ର ଲେଖକ କୃଷ୍ଣଦାସ, ନାରାୟଣ ମିଶ୍ର, ନାରାୟଣ ଗଜପତି ଓ ରଘୁନାଥ ରଥ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ସଙ୍ଗୀତାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପୋଥିଲେଖାରୁ ବିଶେଷତ୍ଵମାନ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇଥିଲି ଯେ ସେମାନେ କେହିହେଲେ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଚଳିତ ବାଆନ୍ତରି ମେଳ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ଉତ୍କଳରେ ଗାଇବାର ସହଯୋଗୀ ତା'ର ଯନ୍ତ୍ରରୂପେ ନିସାରୀ ବୀଣା ବା ପର୍ଦ୍ଦାବିହୀନ ବୀଣାଯନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ତମ୍ବୁରା ବ୍ୟବହାର ବିଧି ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେମାନେ ଲେଖୁଛନ୍ତି ଯେ ଦକ୍ଷିଣରେ ସାରୀ ବୀଣାର ପ୍ରଚଳନ ଅଛି । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପରିବେଷଣ ରୀତି ପ୍ରୋକ୍ତ ଉଭୟବିଧ ଯନ୍ତ୍ରର ଅନୁସରଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେତୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ହେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ଏହାଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଶାରେ ନବତାଳର ପ୍ରଚଳନ ବିଧି ଅଛି । କର୍ଣ୍ଣାଟକରେ ସପ୍ତତାଳ ପ୍ରଚଳିତ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ନବତାଳ ଛଡ଼ା ମଧ୍ୟ ନିସାରୀ ବା ନିଃସାରୁ ଓ କୁଡୁକ ତାଳ ଦୁଇଟିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଆଉ କେତୋଟି ତାଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ନାମିତ ହୋଇ ଚଳେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥା – ଝୁଲା, ପହପଟ, ଆଠତାଳି ଓ ସରିମାନ ଇତ୍ୟାଦି । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ତାଳ ସହଯୋଗ ପାଇଁ ମର୍ଦ୍ଦଳ ହିଁ ଉପଯୁକ୍ତ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର । ଏହାର କେତେକ ବାଣୀ ବା ଉକୁଟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରତା ରହିଛି । ଗୀତ ସହ ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ବାଦ୍ୟକାର ଲାୟର ଅନୁସରଣ କରେ । କର୍ଣ୍ଣାଟକ ବାଦ୍ୟକାର ଗୀତର ଛନ୍ଦ ଅନୁସାରୀ ହୁଏ, ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣ ଗାଇବା ପରେ ଓଡ଼ିଶୀ ବାଦ୍ୟକାର କାଟଣ ଦେଇ (ତିହାଇ) ଗାୟକକୁ ଆଉ ଅପେକ୍ଷା ନ କରାଇ ଘୋଷା ଧରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ଦିଏ; କିନ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ବାଦ୍ୟକାର ତା'ର ବାଦ୍ୟ ଶେଷ କରିବାଯାଏ ଗାୟକ ଚରଣ ଗାଇସାରି ଘୋଷା ଧରିବାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ । ଗୀତରେ ପଡ଼ି ସଂଯୋଗ ପ୍ରଥା ଆମର ଏକ ବିଶେଷତ୍ଵ । ଏହାଛଡ଼ା ଛାନ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ରାଗ ଓ ଛନ୍ଦ କଳ୍ପନା ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୁଁ କେତେକ କଥା ବୁଝାଇଥିଲି ।

ତହିଁପରେ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧପାଠ କରି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ପରମ୍ପରାକ୍ରମ ଶାସ୍ତ୍ର ବଚନ ସହିତ କିପରି ମେଳ ଅଛି, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଦର୍ଶାଇଥିଲି ।

ସେହିଦିନ ସାଢ଼େବାରଟାବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟର କ୍ରିୟାତ୍ମକ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ (Practical demonstration) ହେଲା । ଏହା ସୁଦୂର ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ବୋଲି

ତୁଟ ଭାବରେ କହିବି । ଅନ୍ୟନ ଚାରିହଜାର ଦର୍ଶକ ଆମ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଦେଖିବା ପାଇଁ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କଥା ଅନୁଭବ କଲି ଯେ, ଚାରିଜଣ ଲୋକ ଥିବା ଭଳି ଗୋଳମାଳ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ହେଉ ନ ଥିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ମୁଁ ଅଧିକାଂଶ ଯୁବକ, ଯୁବତୀ, ବୃଦ୍ଧ, ବୃଦ୍ଧା ଏବଂ ବାଳକ ବାଳିକାଙ୍କୁ ହାତରେ ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ସମୟରେ ତାଳ ଦେଉଥିବାର ଦେଖିଲି ।

ଏଠାରେ ମୁଁ ରାଗର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ପରିଚୟ ଦେଲି । ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ ପ୍ରଥମେ ‘ସାବେରୀ’ ରାଗର ଚମ୍ପୁରୁ ଗୀତଟିଏ ଗାଇଲେ । ଏହି ରାଗଟି ଓଡ଼ିଶାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷାଦ ସ୍ଵର ବର୍ଜିତ ହୋଇ ପ୍ରଚଳିତ । ଏହି ରାଗଟି ପାରିଜାତ ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ରୀତିର ଅନୁସରଣରେ ରଚିତ । ଏହାପରେ କଲ୍ୟାଣ ରାଗର ଗୀତ ମଧ୍ୟ ସେ ଗାଇଥିଲେ । କଲ୍ୟାଣ ରାଗର ଆରୋହଣରେ ମଧ୍ୟମ ଓ ନିଷାଦ ସ୍ଵର ଦିଓଟି ବର୍ଜିତ ହୋଇ କିପରି ରାଗର ସୌଷ୍ଟବ ବୃଦ୍ଧି କରିଛି ତାହା ମୁଁ ବୁଝାଇଥିଲି । ଉଭୟ ଗୀତ ଓଡ଼ିଶାର ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ରୀତି ଅନୁଯାୟୀ ବିଳମ୍ବିତ, ମଧ୍ୟ ଓ ଦ୍ରୁତ ଲୟର ଆଳାପ ସହ ପରିବେଷିତ ହୋଇଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ସଙ୍ଗୀତରେ ଏ ରୀତିର ଆଳାପର ପ୍ରଚଳନ ନାହିଁ । ଏପରି ରୀତି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସଙ୍ଗୀତର ଗାୟନ ରୀତିରେ ଚଳେ । ଗୀତଗୁଡ଼ିକରେ ଖଣ୍ଡତାନ ଓ ସରଗମ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥିଲା । ମୋତେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ବିଦ୍ଵାନ୍ମାନେ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଏହାପରେ କୁମାରୀ ଅଙ୍ଗୁରବାଳା ରାୟ ମୋ ରଚିତ ନଟୁ ମଞ୍ଜରୀ ରାଗରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଗାଇଥିଲେ । ମୁଁ ରାଗଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦେଇଥିଲି । ଏ ରାଗରେ ଦୁଇ ନିଷାଦର କିପରି ବ୍ୟବହାର ସିଦ୍ଧ ତାହା ମୁଁ ବୁଝାଇଥିଲି ଏବଂ ରାଗର ରସାଭିବ୍ୟକ୍ତି ନିଜେ ଗାଇ ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲି ।

ବିପୁଳ କରତାଳି ଧ୍ବନି ମଧ୍ୟରେ ତିନୋଟି ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସଭାରେ ସମାବୃତ ହୋଇଥିଲା । ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ଵାନ୍ ଓ ସଙ୍ଗୀତ କଳାନିଧି ଶ୍ରୀ ଚଉଡ଼ିୟା ଏବଂ ତତ୍ତ୍ଵର ଭି. ରାଘବନ୍ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ନୃତ୍ୟର ପ୍ରାରମ୍ଭ ବିଧିଠାରୁ ନୃତ୍ୟ ସମାପ୍ତି ହେବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟି ଗୋଟି ବିଭାଗ ବୁଝାଇ କହିଥିଲି । କୁମାରୀ ସଂଯୁକ୍ତା ମିଶ୍ର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଶୀ ଜଙ୍ଗର ବେଶ ପିନ୍ଧି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାରମ୍ଭ ବିଧିଠାରୁ ଭଙ୍ଗା, ଚାରୀ ଓ ବିଶେଷ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପାରିଜାମାନ ମୋ କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ତହିଁପରେ ନୃତ୍ୟାରମ୍ଭ କ୍ରିୟା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ ତାଙ୍କ ସହ ଗୀତ ଗାଇଲେ ଓ ନୃତ୍ୟଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀ କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର ମର୍ଦ୍ଦଳ ବଜାଇଥିଲେ । ମଞ୍ଚପ୍ରବେଶ, ବଚ୍ଚନାଟ, ପଲ୍ଲବୀ ଓ ସାଭିନୟ ନୃତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ, ଝୁଲି ପହପଟ ସହ ମୋକ୍ଷ ନୃତ୍ୟ ବା ଆନନ୍ଦ ନୃତ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପରିସମାପ୍ତ ହେଲା ।

ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀମତୀ କପିଳା ବାସାୟନ (କେନ୍ଦ୍ର ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ) ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ନିଜେ ଜଣେ ନୃତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତା ଏବଂ କଥକ ନୃତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ । ଏହାଛଡ଼ା ରୁମାନିୟାର ନର୍ତ୍ତକମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଗୀତର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା କରି, ଏହି କଳା କିପରି ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅବହେଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ଏହା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିପାରୁ ନାହିଁ, ସେଥି ନିମିତ୍ତ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଓ ଏଭଳି ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କଳାର ବିକାଶ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ସଙ୍ଗୀତ ଏକାଡ଼େମୀ ସଭାପତି ମୋର ଓ ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ପରେ ଦୀର୍ଘ ତିନିଘଣ୍ଟା ବ୍ୟାପୀ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଗୀତ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ସାଙ୍ଗ ହେଲା ।

ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ୬ଟା ବେଳେ ମୁଁ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର Institute of fine Artsର ଇଉନୋରରେ ବସିଥିବା ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲି । ସେଠାରେ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶ୍ରୀ ଚୋକଲିଂଗମ୍ ପିଲାଙ୍କ ଶିକ୍ଷ୍ୟା ଗୀତା ନାମ୍ନୀ ଗୋଟିଏ ଚଉଦବର୍ଷୀୟା ବାଳିକା ଭାରତନାଟ୍ୟମ୍ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଏଥିରେ ସେ ଭାରତନାଟ୍ୟମ୍‌ର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ । ମୋତେ ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ କର୍ତ୍ତାମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ କିଛି କହିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରି ତା ୧।୧।୫୮ରିଖ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କ ଭାଷାରେ ନବବର୍ଷର ନବୀନ ଅତିଥିଙ୍କଠାରୁ ଆନ୍ଦୋଳନେ ନୂଆ କଥା ଶୁଣିବୁ ବୋଲି ସଭାରେ ଘୋଷଣା କଲେ । ତହିଁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ତା ୧।୧।୫୮ରିଖ ସକାଳ ୯ଟାରେ ଇଉନୋର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲି । ପ୍ରଫେସର ପି. ଶାମ୍ଭୁଜୀ ସଭାପତି ଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ପ୍ରଚଳିତ ‘ରାମଲୀଳା’, ‘ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା’ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଅଷ୍ଟପଦୀ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବହୁ ପ୍ରଶ୍ନ ସଭାରେ କରାହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର “ବଦସି ଯଦି କିଞ୍ଚିଦପି ଦନ୍ତରୁଚି କୌମୁଦୀ” ଶୀର୍ଷକ ଅଷ୍ଟପଦୀର ଏକ ପାଦ ଉତ୍କଳୀୟ ଗାୟନ ରୀତି ପରମ୍ପରା କ୍ରମେ ଗାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଥିଲି । ଏହା ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ରୀତି ନୁହେଁ ଏବଂ ଏହି ପରମ୍ପରା ଗାୟନ ରୀତି ବାସ୍ତବରେ ଗୀତଭାଷା ଓ ଅବସ୍ଥାର ରସଭାବ ପରିପୋଷକ ବୋଲି ସେମାନେ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ଘଣ୍ଟା କାଳ କହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ବୁଝାଇବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ମୋର ଏବେ ଗାଇବା ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଏଠି ଗାଇଲି ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବତ୍ର ଏହିପରି ରୀତିରେ ପ୍ରଚଳିତ କି ବୋଲି ପଚାରିବାରେ ମୁଁ କହିଲି ଯେ ବହୁକାଳ ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବାନ୍ୱିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାର ସାମାନ୍ତ ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳର

କେତେକ ସ୍ଥଳରେ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁସରଣରେ ଲୋକେ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ଗାଉଥିବାର ଶୁଣାଯାଏ । ନତୁବା ପ୍ରାକୃତିକ ଓଡ଼ିଶାରେ ସର୍ବତ୍ର ଏହି ଧାରା ପ୍ରଚଳିତ । ପ୍ରଫେସର ଶାମ୍ଭୁର୍ତ୍ତି ପୁରୀର ସଙ୍ଗୀତ ସେମିନାରରେ ବିଚାରକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ଶେଷରେ ମୋର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ସଭାସ୍ଥ ଜନତା ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଧାରା ଅବଧି ଥିବାର ମଧ୍ୟ ଜଣା ନ ଥିଲା ବୋଲି କହିଥିଲେ ଓ ଏହି ଧାରା ବିକାଶଲାଗି ସତେଷ୍ଟ ହେବା ନିମିତ୍ତ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ବାସ୍ତବ ବିସ୍ମିତ ହେଲି ଯେ ଏଇ ଓଡ଼ିଶାରେ, ଆମରି ଘରେ ଥୋକେ ଏଇ ମାଟିରେ ମଣିଷ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ବୋଲି କହୁଥିବାବେଳେ, କର୍ଣ୍ଣାଟକ ସଙ୍ଗୀତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହାକୁ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଟାଣି ନ ନେଇ ଏହା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧାରା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

x

x

x

ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ ପରେ ସେଠାର ବିଦ୍ୱାନ୍ ମଣ୍ଡଳଙ୍କର କି ଧାରଣା ହୋଇଛି, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଖାଲି ସଂକ୍ଷେପରେ ମୁଁ ସେଠାରେ ବିଖ୍ୟାତ ‘ହିନ୍ଦୁ’ ପତ୍ରିକାର (୩୧ । ୧୨ । ୫୭) ମତ ତଳେ ଲେଖୁଛି,

The recital was valuable and it revealed certain elements of Traditional Natya and certain striking and difficult movements and poses which had been preserved in Orissa but were not serving in traditions in other parts of India, particularly certain charis, Bhramaris and bending backwards called Kathi.

The President of the conference and Dr. V. Raghavan thanked Mr. Patnaik and the party from Kala Vikash Kendra, Cuttack, for their demonstration of the Orissa Form of classical dance.

ଦିଲ୍ଲୀରେ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହ (୧୯୫୮) :

ଅତି ପିଲାବେଳୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ, ଗୀତ ପ୍ରତି ମୋର ଭାରି ସରାଗ । ପିଲାଦିନେ ଦେଖୁଛି ବଡ଼ାମା ଗଡ଼ରେ ବଡ଼ ଜାକଜମକରେ ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରା ହୁଏ । କେତେ କେତେ ଥାନରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଦଳ ସେ ଯାତ୍ରାରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଆସନ୍ତି । ଭାରତଲୀଳା, କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଇତ୍ୟାଦି ଲୀଳା ଯାତ୍ରା, ସୁଆଜ ଦଳ ମଧ୍ୟ ଆସନ୍ତି । ହେଲେ, ମୁଁ ଗୋଟିପୁଅ ନାଚ ବା ଆଖଡ଼ା ପିଲା ଦଳର ପାଖେ ପାଖେ ଥାଏଁ । ମୋ ଜେଜବାପା ସ୍ୱର୍ଗାୟ ନିମାଇଁ ଚରଣ ପଦନାୟକ ଥିଲେ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ । ଛାନ୍ଦ, ଚୌପଦୀ, ଚମ୍ପୂ, ଚଉତିଶା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତକୁ

ସେ ବଡ଼ ଆଦର କରନ୍ତି, ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରି ଗାଆନ୍ତି, ବେଳେ ବେଳେ ଦରଶୁଆ ହୋଇ ଗୀତର ପାରିଜା ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି । ମୁଁ ଲୁଚି ଲୁଚି କରି ଦେଖୁ ହୁଏ । ଆଉ ଜଣେ ଢେଙ୍କେବାପା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଯୋଗୀନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି ଓ ପଖବାଜା ବଜାନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରୁ କେବେ କେବେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଶିଖି । ବାପାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ଥାଏ ।

ତା'ପରେ ମୋତେ ନଅ କି ଦଶବର୍ଷ ହେଲାବେଳକୁ ସେତେବେଳେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ପଢୁଥିଲି, ସେତେବେଳେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଳୀସାହିର ସୁଲଭ ରଣା ବୋଲି ଜଣେ ମାଳୀ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ପିଲାଦଳ ଗଢ଼ିଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ତାଙ୍କ ଦଳର ଆଖଡ଼ା ଓ କେତେ କେତେ ସ୍ଥାନରେ ନାଚ ଦେଖିବାକୁ ଯାଏଁ ।

ସେଇଠୁ ଖୋରଧାରେ ମାଟ୍ରିକ୍ ପଢ଼ିବାବେଳେ ଗୁରୁଜଙ୍ଗର ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ବା ଗୋଟିପୁଅ ଦଳ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରଖି ସେଠାକୁ ପ୍ରାୟ ଫି ରବିବାର ଦିନ ଯାଏଁ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଲେଖି ଯୋଗାଏଁ ।

ପୁରୀରେ ଥିବାବେଳେ କଟକ ଜିଲା ଅରଡ଼ିଆ ପଦାର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଦଳ ସହିତ ମୋର ବେଶ୍ ଜଣାଶୁଣା ହେଲା । ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ବେଳେ ବେଳେ ଯୋଗାଏଁ ।

ଏଇଭଳି ହୋଇ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରତି ମୋର କ୍ରମେ ଆଦର ବଢ଼ିଲା, ମୋ ରାସ ଓ ଥିଏଟର ଦଳରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ ଖଞ୍ଜିଲି । ଜୟଦେବ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ନାଟକରେ ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ଥିଏଟରରେ ଓଡ଼ିଶୀନାଚ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କଲି ।

ଏହିପରି ଓଡ଼ିଶୀ ନାଚ ପ୍ରତି ମୋର ପିଲାଟି ଦିନରୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ବଢ଼ି ଆସିଛି । ଏହାର ପ୍ରଚାର-ପ୍ରସାର ପାଇଁ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଆଗଭର ହୋଇଥାଏଁ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପୋଥି ନାନାସ୍ଥାନରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ମୁଁ ସଚେଷ୍ଟ । କେତେଖଣ୍ଡି ପୋଥିରୁ ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଏବଂ ବିଶେଷତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବହୁ ପ୍ରମାଣ ପାଇପାରିଲି ।

ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସଙ୍ଗୀତ ଶିଖିଲି ରୟାର ଓସ୍ତାଦ ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବାର ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ପାଇଲି; କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଗାଇବାର ଧାରା ଏକାବେଳେ ଏ ଦୁଇ ରୀତିରୁ ନିଆରା ବୋଲି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା ଜନ୍ମିଲା ମୋର ।

କଟକ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର, ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ ଓ ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ ପ୍ରଭୃତି ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପାଇଁ ବେଳେ ବେଳେ ନୃତ୍ୟନାଟିକାମାନ ଲେଖି ଦିଏଁ । ମୋର ଓଡ଼ିଶୀ ଶୈଳୀର ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନୃତ୍ୟନାଟିକାଟି ଦିଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ପରିବେଷଣ କଲେ ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ, ମୋହର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ୧୯୫୫ରେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ କିପରି ଜନ-ସମାଦୃତ ହେବ ଏବଂ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ ହେବ, ଏହି ବିଚାରରେ ମୁଁ ନାନା ଦିଗରୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାଏଁ ଓ ମୋର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥାଏଁ, ସବୁ ସମୟରେ ।

ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ ମୁଁ Odissi dance ନାମକ ଇଂରାଜୀରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତିକାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରମାଣ ଲିପିବଦ୍ଧ କଲି, ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଏହା ପଠିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହା ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ । ୧୯୫୪ ସାଲରେ ଏହାକୁ ଲେଖୁଥିଲି ମୁଁ ।

ଅପୂର୍ବ ସୁଯୋଗ :

ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଗି ଏହିପରି ନାନାମତେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବାବେଳେ ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା ମୋତେ । ‘ମାଆ’ ମୋର ମନୋବାଞ୍ଛା ସଫଳ କଲେ ଭାବି ଆନନ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ଚରଣରେ ପ୍ରଣତି ଜଣାଇଲି । ଘଟଣାଟି ଲେଖୁଛି –

୧୯୫୮ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୩୧ରୁ ଅପ୍ରେଲ ତା ୬ ରିଖା ଯାଏଁ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହ ହେବ ବୋଲି ଦିଲ୍ଲୀର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ (୬୦ ରିଗଲ ବିଲଡ଼ିଙ୍ଗ)ର ସମ୍ପାଦିକା ଶ୍ରୀମତୀ ନିର୍ମଳା ଯୋଷୀଙ୍କଠାରୁ ୪।୭ ତାରିଖ ଜାନୁଆରୀରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠିପାଇଲି । ସେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବାକୁଥିବା ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ତାତ୍ତ୍ଵିକ ଅନୁଶୀଳନର ଆଲୋଚନା କରି ଏକ ହଜାର ଶବ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ସନ୍ଦର୍ଭ ଲେଖି, ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ତିନିଦିନିଆଁ ଦେବାଲାଗି ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟଦଳ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଘେନି ଯିବା ଲାଗି ମୋତେ ଲେଖୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପତ୍ରରେ ଆହୁରି ଲେଖା ଥିଲା ଯେ –

“It is suggested that the group should be as small as possible”
ଆଉ, ଦଳଟି ହୋଇଥିବ “Most competent...”

ମୁଁ ସ୍ଵୀକୃତି ଦେଲି । ଫେବୃଆରୀ, ତା ୧୩।୧୪ରେ ପୁଣି ଶ୍ରୀ ଏନ୍.ସି. ଜୈନ ମୋତେ ଲେଖିଲେ ଯେ, ଏହି ଅବସରରେ କେନ୍ଦ୍ର ଏକାଡ଼େମୀ କଟକର ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ ଆସୋସିଏସନ୍‌କୁ ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟନାଟିକା (ବାଲେଟ୍) ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଡକାଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେହି ଦଳମଧ୍ୟରୁ ମୋ ସନ୍ଦର୍ଭର ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ Demonstration ଦେବାଲାଗି ଶିଳ୍ପୀ ବାଛିବା କିମ୍ବା ମୋ ଦ୍ଵାରା ତାଲିମ ପ୍ରାପ୍ତ ଛାତ୍ର ଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସେମାନେ କିଛି ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ଶ୍ରୀ ଜୈନଙ୍କ ଭାଷାରେ –

“I have to request you kindly get in touch with Govind Tej of the National Music Association and either you select some members of that group to illustrate your paper or ask Sri Tej to include your students in his troupe.” ଏପରି ହେଲେ ବ୍ୟୟ ଲାଘବ ହେବ ।

ମୁଁ ଡବ୍‌ଲୁସାରେ ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ସେତେବେଳର ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକ ଡ. ଶ୍ରୀ ବିଭୂତି ଭୂଷଣ ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କୁ ପତ୍ର ଦେଲି ଓ ସେ ୬।୩।୫୮ ତାରିଖରେ “ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରା ହେଉଛି” ବୋଲି ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାଲାଗି ମୋଠାରୁ ‘ରାଧିକା’ ନାମକ ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଲେଖାଇ ନେଲେ । ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଶରଦ୍ରାସ ଓ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ନୃତ୍ୟନାଟିକାମାନ ମୋଠାରୁ ଲେଖାଇ ନେଇଥିଲେ ।

କେନ୍ଦ୍ର ଏକାଡେମୀ ମୋ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଇବା ପରେ ତା ୧୭।୩।୫୮ ରିଖରେ ଶ୍ରୀ ଜୈନଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ଚିଠି ପାଇଲି ଯେ ମୋ ପଠାଇଥିବା “Odissi Dance Tradition” ସଂଦର୍ଭ ଦିଲ୍ଲୀ ନୃତ୍ୟ ସେମିନାରରେ ତା ୪।୪।୫୮ ରିଖରେ ପଠିତ ହେବ । ଏକଥା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍‌କୁ ଜଣାଇ ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଯଥାସମ୍ଭବ ଶୀଘ୍ର ସହଯୋଗ ଲୋଡ଼ିଲି, ମୋ ସଂଦର୍ଭର ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଉପଯୁକ୍ତ Demonstration ପ୍ରଦର୍ଶନ ଭଳି ଶିକ୍ଷା ଦେବାଲାଗି ।

ଥରକୁଥର ଏଥିନିମିତ୍ତ ଆସୋସିଏସନ୍‌କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଚାଲଚାଲ ରୀତି ଦେଖି ମୁଁ ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ି ଶେଷରେ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଶ୍ରୀ ବାବୁଲାଲ ଯୋଷୀଙ୍କ ସହଯୋଗ ଲୋଡ଼ିଲି । ସେ ଆନନ୍ଦରେ ସମ୍ମତି ଦେଲେ । କେନ୍ଦ୍ରର ଜଣେ ନୃତ୍ୟ ଛାତ୍ରୀ କୁମାରୀ ଜୟନ୍ତୀ ନନ୍ଦାଙ୍କ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ଦେଖିଥିଲି । ସେ ମୋର ଅନ୍ୟତମ ବନ୍ଧୁ ମଞ୍ଚଅଭିନେତା ଶ୍ରୀ କାମିନୀ ନନ୍ଦାଙ୍କର କନ୍ୟା । ତାଙ୍କୁ ମୋର ସଂଦର୍ଭର ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ବିଶେଷ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟଭଙ୍ଗୀ ଓ ଅଭିନୟରେ ତାଲିମ ଦେବାର ପ୍ରସ୍ତାବରେ ବାବୁଲାଲବାବୁ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ ଓ ମୁଁ ଶିକ୍ଷା ଦେବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲି ।

ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଏକାଡେମୀକୁ ତିମନ୍‌ଷ୍ଟ୍ରେସନ୍ ଦେବାପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦଳ ଘେନି ଯିବାକୁ ଲେଖି ତିନିଜଣିଆ ଦଳଟିଏ ସେଠାକୁ ନେବାର ସ୍ୱୀକୃତି ୨୫।୩।୫୮ ତାରିଖରେ ପାଇଲି । ତହିଁ ପରଦିନ ୨୬।୩।୫୮ ତାରିଖରେ ଏକାଡେମୀକୁ ତାର ପଠାଇଲି ଓ ୩୦।୩ରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ସେମିନାରରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଜଣାଇଲି ।

ସେହି ୨୬ ତାରିଖ ରାତିରେ ମୁଁ ମୋର ଛାତ୍ର ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରଞ୍ଜେମାନଙ୍କ ନୃତ୍ୟଗୁରୁ ଦେବପ୍ରସାଦ ଦାସଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି କଟକରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଅଭିମୁଖେ ବାହାରିଲି ।

ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ରହିବା ପାଇଁ ଆଗରୁ ମୋର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତୃପ୍ରତିମ ତାଙ୍କର ନୃସିଂହ ସାମନ୍ତ ସିଂହାରଙ୍କୁ ଚିଠି ଓ ତାର ଦେଇଥିଲି ଏବଂ ଦେବ ଓ ମୁଁ ଦୁହେଁ ୧୯।୬ ନମ୍ବର ସାଉଥ ଏଜିନିଉସ୍‌ ତାଙ୍କ ବସାରେ ଯାଇ ରହିଲୁଁ ତା ୨୯।୩।୫୮ ରିଖ ସକାଳେ ।

ସସ୍ତ୍ରୀକ ବାବୁଲାଲବାବୁ, କୁମାରୀ ଜୟନ୍ତୀ, ସୁଗାୟକ ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଏବଂ ନୃତ୍ୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀ କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ତା ୩।୩।୫୮ ରିଶ୍ରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ମୋର ବହୁ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାକର ସୂପକାରକୁ ସେମାନଙ୍କ ରହଣି ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲି । ଶ୍ରୀ ସୂପକାର ତାଙ୍କ ବସା ନିକଟରେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଏସ୍.ପି.ଙ୍କ ବସାଘର ଠିକଣା କରି ଦେଇଥିଲେ । ବାବୁଲାଲବାବୁ ପ୍ରଭୃତି ସେହିଠାରେ ରହିଲେ ।

ନୃତ୍ୟ ସେମିନାରରେ ମୋ ଲିଖିତ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଲାଗି ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ସଦସ୍ୟବଳେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚି ସାରିଥିଲେ । ସେତେବେଳର କେନ୍ଦ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ରାମାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ତେଜ ଏହି ଦଳ ଘେନି ଦିଲ୍ଲୀ ଯାଇଥିଲେ । ଏମାନେ ତାଙ୍କର ନୃତ୍ୟନାଟିକାରେ କୁମାରୀ ନନ୍ଦୀ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବା ଲାଗି ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମାତ୍ର ଜୟନ୍ତୀ କଳାବିକାଶକେନ୍ଦ୍ରର ଛାତ୍ରୀ ଏବଂ ସେ କେବଳ ମୋ ସଂଦର୍ଭ ସହିତ ଡିମନ୍‌ସ୍ତେସନ୍ ଦେବାଲାଗି ତା’ର ପିତା ତାକୁ ଅନୁମତି ଦେଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମୁଁ ତାକୁ ନ୍ୟାସନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ନୃତ୍ୟନାଟିକାରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କହିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲି । ସେମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଫେରିଗଲେ । ଏକେତ ମୋ ସନ୍ଦର୍ଭ ସହିତ ଡିମନ୍‌ସ୍ତେସନ୍ ଦେବାଲାଗି କଳାବିକାଶକେନ୍ଦ୍ରର ଛାତ୍ରୀକୁ ଘେନି ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଆସିଥିବାରୁ ଏମାନେ ବିମୁଖ ହୋଇଥିଲେ, ତହିଁ ଉପରେ ଜୟନ୍ତୀକୁ ତାଙ୍କ ଦଳରେ ଯୋଗ ଦେବାଲାଗି ମୁଁ ଅନୁମତି ଦେଇପାରିଲି ନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଅସନ୍ତୋଷ ବଢ଼ିଲା । ଅଥଚ ମୁଁ ଏମାନଙ୍କ ସହଯୋଗ ବାରମ୍ବାର ଲୋଡ଼ି ବିଫଳ ମନୋରଥ ହୋଇଛି । ତା ୪।୪।୫୮ ରିଶ୍ ସକାଳେ ବିଜ୍ଞାନ ଭବନକୁ ଯାଇ ମୋର ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲି ଯେ ଇନ୍ଦୁ (ରାମାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ) ଏବଂ ଗୋବିନ୍ଦ ତେଜ ମୋ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ ଏବଂ ଡିମନ୍‌ସ୍ତେସନ୍ ଯେପରି ନ ହୁଏ ସେଭଳି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ଶ୍ରୀମତୀ ନିର୍ମଳା ଯୋଷୀଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଉଛନ୍ତି । ତା. ସାମନ୍ତ ସିଂହାର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ଏମ. ପି. ଏକଥା ଶୁଣି ରାଗି ଉଠିଲେ ।

୧୯୫୮ ସାଲରେ ଦିଲ୍ଲୀ ନୃତ୍ୟ ସେମିନାରର ଘଟଣାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧେ ୧୯୭୦ ସାଲରେ ମୋର ଜନ୍ମ ଜୟନ୍ତୀ ବେଳେ ତା. ନୃସିଂହ ଚରଣ ସାମନ୍ତ ସିଂହାରଙ୍କ ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ “ମୋ କାଳୀଭାଇ” ନାମକ ପୁସ୍ତିକାର କେତେକ ଅଂଶ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧାର କରୁଛି – ଶ୍ରବେନ୍ଦ୍ର ପାଠକ ପାଠିକାମାନେ ସେଥିରୁ ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟ ପ୍ରତି କେନ୍ଦ୍ର ଏକାଡ଼େମୀର ବୈମାତୃକ ବ୍ୟବହାରରେ ସଂକେତ ପାଇପାରିବେ ।

x

x

x

ମୋ କାଳୀଭାଇ :

“ପ୍ରଶସ୍ତ ବିଜ୍ଞାନ ଭବନରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଙ୍ଗୀତ ନୃତ୍ୟ ବିଶାରଦ ଗୋଷ୍ଠୀ ସମ୍ମୁଖରେ କିପରି କେଉଁଠି ଠିଆହୋଇ ସନ୍ଦର୍ଭ ପଢ଼ିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ଡିମନ୍‌ସ୍ତେସନ୍ ପାଇଁ

ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ କେଉଁଠି, କିମିତି ବସାଇବାକୁ ହେବ ତାହା ଆଗରୁ ଦେଖି ଆସିବାକୁ କାଳୀଭାଇ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ଯିବାପରେ ମୋତେ ଡକେଇଲେ । ସେ ପୁଣି ଏତେ ବଡ଼ ବିଦ୍ଵାନ୍ମନୁଷ୍ଠାନୀ ଆଗରେ କେବେ ଠିଆ ହୋଇ ଭାଷଣ ଦେଇ ନ ଥିବାରୁ ବା ଲେଖା ପଢ଼ି ନ ଥିବାରୁ ଟିକିଏ ସଂକୋଚ ବୋଧ କରୁଥାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ଆମେ ଚାରି ତାରିଖ ସକାଳବେଳା ୧୦ଟାରେ ବିଜ୍ଞାନଭବନକୁ ଯାଇ, ସ୍ଥାନ ସବୁ ସମୀକ୍ଷା କରିଗଲୁଁ । ତା'ପରେ କାଳୀଭାଇ ଏକାକୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ତତ୍‌କାଳୀନ ସମ୍ପାଦିକା ଶ୍ରୀମତୀ ନିର୍ମଳା ଯୋଷୀଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ୍ନଣ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ ଓ କିଛି ସମୟ ପରେ ମୁହଁ ଶୁଖେଇ ଫେରିଲେ । ମୋତେ କିଛି କହିଲେ, ନାହିଁ, କେବଳ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଘରକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ଲାଗାଇଲେ । ଘରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ବଡ଼ ଦୁଃଖରେ କହିଲେ ଯେ ସମୟ ଅଭାବରୁ ମୋ ସଂଦର୍ଭ ଆସନ୍ତାକାଲି ୫ ତାରିଖରେ କିମ୍ବା ତା'ପରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦିନ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହରେ ପଢ଼ାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ଆଜି କଟକ ଫେରିଯିବାର ଗାଡ଼ି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରେଇ ଦିଅ ।

ମୁଁ ଏକଥା ଶୁଣି ରାଗରେ ପାଟିଗଲି । ଏତେଦିନର ପରିଶ୍ରମ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବାରେ ଯେତେ ଦୁଃଖ ନ ଲାଗିଲା, ତା'ଠାରୁ ବେଶୀ ଦୁଃଖ ହେଲା, ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଭଳି ସର୍ବଭାରତୀୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ୩।୪ ମାସ ଆଗରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି, ଦେଶର ସମ୍ମାନନୀୟ କଳାପ୍ରେମୀଙ୍କୁ ବରାଦ ଦେଇ, ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଓ ସେମାନଙ୍କ ପିଛା ବହୁ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରି ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବିନା କାରଣରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାତିଲ କରିଦେବା ପଛରେ ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ନା କିଛିକୁ ଅଭିସନ୍ଧି ଅଛି । ରାମାନନ୍ଦ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କ ପୁଅ । ନିତ୍ୟାନନ୍ଦବାବୁ ପୁଣି ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ବିଶିଷ୍ଟ ସଭ୍ୟ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ ହିସାବରେ ଏକମାତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀ ଯେ କି ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ସଦସ୍ୟ ଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଓ ପ୍ରଭାବ କିପରି ହୋଇଥିବ ତାହା ପାଠକେ ବିଚାରିବେ । ସେ ଯାହାହେଉ ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ କିପରି କ'ଣ କରାଯିବ ତା'ର ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ମୁଁ କଳାହାଣ୍ଡିର ମହାରାଜ ଶ୍ରୀ ପି.କେ. ଦେଓ, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାକର ସୁପକାର, ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଉପାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଆସାମର ବଡୁଆ, ବସୁମାତାରୀ, ଭଗବତୀ, ଆନ୍ଧ୍ରର ଡାକ୍ତର ମାଲଖୋଟେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଇ ପ୍ରଭୃତି ଏମ୍.ପି. ଓ ଡାକ୍ତର ଫାତ୍ରୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ରଘୁମଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସହ ଆଲୋଚନା କଲି । ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ଫାତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ବିଶେଷଜ୍ଞ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ଭେଟି ଅବସ୍ଥା ବୁଝାଇବେ ବୋଲି କହିଲି । ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ତତ୍‌କାଳୀନ ସଭାପତି ରାଜମନ୍ଦାରଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତି ଲାଗି ଉପସଭାପତି ଶ୍ରୀମତୀ କମଳାଦେବୀ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କୁ ଆମେ ଯାଇ ଭେଟିଲୁ । ସେ କିଛି ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା କାଳୀଭାଇଙ୍କୁ ସନ୍ଦର୍ଭ ପଢ଼ିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଇପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ । ଆମେ ଆସି ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ

ଲବିରେ ବିଭାଗୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୁମାୟୁନ କବିରଙ୍କୁ ଭେଟି ପ୍ରତିକାର ଲୋଡ଼ିଲୁଁ ଏବଂ କିଛି ପ୍ରତିକାର ତୁରନ୍ତ ନ ହେଲେ ପରଦିନ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ମୁଲତବି ପ୍ରସ୍ତାବ ଏବଂ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ ନୋଟିସ୍ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବୁଁ ବୋଲି ଜଣାଇଲୁଁ ।

ମୋ ଅନୁପସ୍ଥିତିବେଳେ ଏକାଡ଼େମୀର ସମ୍ପାଦିକା ନିର୍ମଳା ଯୋଷୀ ଆମ ଘରକୁ ଆସି ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ସହ ସମାଧାନ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ କାଳୀଭାଇଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇଗଲେ । ଆମମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତରେ କୌଣସି ନିଷ୍ପତ୍ତି ସେ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି କାଳୀଭାଇ ସମାଧାନରେ ରାଜି ନ ହୋଇ ଘରକୁ ଫେରିଆସିଲେ ।

ନିର୍ମଳା ଯୋଷୀ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ବହୁତ ଫୁସୁଲାଇଲେ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଧରିବସିଲି ଯେ କାଳୀଭାଇ ଅବଶ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଭ ପଡ଼ିବେ ଏବଂ ଡିମୋନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେସନ୍ ଦେଖାଇବେ । ସେମାନଙ୍କର ଅବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୁଁ ତୃପ୍ତ ପ୍ରତିରୋଧ କରି ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ମୋଦ୍ୱାରା ଯାହା ହୋଇପାରେ ତାହା କରିବାରେ ମୁଁ ପଶ୍ଚାତ୍ତପ୍ୟ ହେବି ନାହିଁ ବୋଲି ଜଣାଇଦେଲି । ଇତିମଧ୍ୟରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଓ ଫାତ୍ରୀ ପ୍ରତିନିଧି ଏବଂ କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ଅବସ୍ଥା ବୁଝାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିବାଦ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଥାନ୍ତି । ସେହି ୪ ତାରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହିକା ସମିତିର ଜରୁରୀ ବୈଠକ ବସିଲା ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟା ନଅଟାରେ କାଳୀଭାଇଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦିଆଗଲା ଯେ ସେ ମାତ୍ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଭିତରେ କେବଳ ତାଙ୍କ ସନ୍ଦର୍ଭରୁ ଠିକେ ଠିକେ ପଡ଼ି ଶୁଣାଇବେ; ଡିମୋନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେସନ୍ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଆମ ଭିତରେ ବିଚାର ପଡ଼ିଲା । ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରି ଯିବା କଥା ହେଲା ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଚାଲିଲା ଯେ ଆମେ ଝିଅଟିକୁ ବେଶ କରି ନେଇଥିବା ଏବଂ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠବେଳେ ଡିମୋନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେସନ୍ ପାଇଁ ଦର୍ଶକ ମଞ୍ଚରୁ ଦାବି ହେବ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ କଳାକାରମାନଙ୍କ ସମର୍ଥନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ ।

ତା' ପରଦିନ ବାଲିକାଟିକୁ ନିଖୁଣ ଓଡ଼ିଶୀ ବେଶରେ ସଜ୍ଜିତ କରି ଆମ୍ଭେମାନେ ତା' ସହିତ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟ ଭବନଠାରୁ ବିଜୟ-ଚୌକ ଦେଇ ଚାଲି ଚାଲି ବିଜ୍ଞାନ ଭବନକୁ ବାହାରିଲୁଁ । ସୁନ୍ଦର ଓଡ଼ିଶୀ ବେଶ ଦେଖି ଲୋକେ ବାଲିକାଟିକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ କେହି କେହି ଆସି ଆମ ସହଯୋଗ ଦେଉଥାନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନ ଭବନଠାରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ଆମ ସଂଖ୍ୟା ୨୩ ଶହ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଓ ଫାତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଲାଗି ଆମ ସମର୍ଥକ ଦର୍ଶକ ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଭବନଟି ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଯଥାସମୟରେ କାଳୀଭାଇ ସନ୍ଦର୍ଭ ପଢ଼ିଲେ । ଡିମୋନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେସନ୍ ପାଇଁ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଆଡୁ ଦାବିହେଲା । ଫଳରେ ବାଲିକାଟି ଦ୍ୱାରା ଡିମୋନ୍‌ସ୍ଟ୍ରେସନ୍ ଦିଆଗଲା ଏବଂ ଘନ ଘନ କରତାଳି ମଧ୍ୟରେ ତା'ର ନୃତ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହେଲା ଏବଂ ଅଧ୍ୟକ୍ଷା ପରିବର୍ତ୍ତେ କାଳୀଭାଇ ଦୀର୍ଘ ୩ ଘଣ୍ଟା ୩୫ ମିନିଟ୍ କାଳ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଉପରେ ସନ୍ଦର୍ଭ ପଢ଼ିଲେ ଓ ଯଥାସ୍ଥାନରେ

୧୯୫୯ ମସିହାରେ ବଜେଟ ଆଲୋଚନାବେଳେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ମନ୍ତ୍ରଣାଳୟର ଖର୍ଚ୍ଚ ଦାବି ଉପରେ ମହାରାଜା କଳାହାଣ୍ଡି, ଚିନ୍ତାମଣି ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଓ ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଉପରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲୁ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୁମାୟୁନ୍ କବିର ତାହାର ଯାହା ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ ତାହା ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ବୋଧହୁଏ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବନି । ପାଣିଗ୍ରାହୀ ସେତେବେଳେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳର ସଭ୍ୟଭାବରେ ବିରୋଧୀ ପକ୍ଷରେ ଥାଇ ତିନୋଟି ଏକାଡ଼େମୀର କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି କହିଥିଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେବାପାଇଁ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ମନ୍ତ୍ରୀ ମହୋଦୟଙ୍କଠାରେ ଦାବି କରାହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟମାନ ଦେବାପାଇଁ କେତେକ ବିଶାରଦମାନଙ୍କୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ କମିଟି ଗଢ଼ାଯାଇଥିବା ଏବଂ ସେହି କମିଟି କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବା ଆମେ ଶୁଣିଛୁ । ଏହା ବଡ଼ ଅଭୂତ କଥା, ଯେଉଁମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟରେ ଆଗ୍ରହୀ ଏବଂ ନୃତ୍ୟରେ ପାରଙ୍ଗମ ସେମାନେ ଏହି କମିଟିରେ ରହିବା ଉଚିତ; ମାତ୍ର ନାମ ତାଲିକାରୁ ଯାହା ଦେଖାଯାଇଛି, ସେ କମିଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ମାତ୍ର ଜଣେ ଓ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ମନ୍ତ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ । ମନ୍ତ୍ରୀ କାନୁନ୍‌ଗୋ ଚେହେରାରେ କଳାପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସେ ଧାରା ଧାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା ସେ କେବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ ।

କଳାହାଣ୍ଡିର ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ପି.କେ. ଦେଓ କହିଥିଲେ ଯେ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଲଳିତ ପରିଚାଳନା ଭଙ୍ଗୀଯୁକ୍ତ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ । ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଦେବଦାସୀମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିବେଷଣ କରା ହୋଇଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ କୋଣାର୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ଓ ଭୁବନେଶ୍ଵରର ରାଜରାଣୀ ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ଅପ୍ସରା ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇପାରିଛି । ସେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଗବେଷଣା ଓ ବିକାଶ ପାଇଁ ଅଧିକ ଅର୍ଥ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଉ ଏବଂ ବିଶେଷତଃ ତାଳପତ୍ର ଖେଦାରେ ଥିବା ଅପ୍ରକାଶିତ ଲେଖାମାନଙ୍କୁ ଛପେଇ ଦିଆଯାଉ, ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ଚାରୋଟି ତାଳପତ୍ର ଖେଦାରେ ଯଥା - ସଙ୍ଗୀତ ନାରାୟଣ, ଅଭିନୟ ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ନାଟ୍ୟମନୋରମା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖାଥିବା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଚିତ୍ରିତ, ଶେଷଟି ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକସହ ଓଡ଼ିଆ ଟୀକାଯୁକ୍ତ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ନାଟ୍ୟାରାମ୍ୟ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଗବେଷଣାରେ ନିଜର ଜୀବନ ବିତାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ଅଧୁନା ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ୧୯୫୦ର ଭାରତ ସୁନ୍ଦରୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିପାରିଛି । ଏହାପରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ କେଉଁ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଦେଶବିଦେଶରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଛନ୍ତି ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଗତବର୍ଷ ସଙ୍ଗୀତ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହରେ କାଳୀଭାଇଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଦୁର୍ବ୍ୟସାର କରାଗଲା ସେଥିରେ ମୁଁ ତୃପ୍ତ ପ୍ରତିବାଦ ଦର୍ଶାଇ ଏକାଡ଼େମୀର ଏତାଦୃଶ କାର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟଜନକ ବୋଲି କହିଥିଲି । ଏହା କ୍ଷୁଦ୍ର ମନୋବୃତ୍ତି ଏବଂ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଦେଶିକତାର ପ୍ରଭାବ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇ କାଳୀଭାଇ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ଦୁର୍ଲଭ ଖେଦା ସବୁର ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଜୋର ଦେଇଥିଲି । ଏହି ସବୁର ଆଲୋଚନାର ଉତ୍ତରରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୁମାୟୁନ୍ କବୀର କହିଥିଲେ ଯେ ବହୁ ମାନ୍ୟବର ସଦସ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ବିଷୟରେ କହିଛନ୍ତି, ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇସାରିଛି । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟିଏ ପାରମ୍ପରିକ ଭାରତୀୟ ନୃତ୍ୟ ବୋଲି ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ଜଣେ ସାଧାରଣ ଲୋକ ଭାବରେ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଏବଂ ପାରମ୍ପରିକର ପ୍ରଭେଦ କିଛି ବୁଝୁ ନାହାନ୍ତି । ଏହା ବଡ଼ ଗୋଳମାଳିଆ, ପରିଷ୍କାର ନୁହେଁ । ଯାହାହେଉ ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କମ୍ପିଟିକୁ ଦିଆଯାଉଛି । ସେମାନେ କ'ଣ ହେଲେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଶ୍ଚୟ ଦେବେ ।

ଯାହାହେଉ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ଏବେ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟବୋଲି ସଙ୍ଗୀତ-ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଛି । କାଳୀଭାଇଙ୍କ ମନକାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ସେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ କୀର୍ତ୍ତି ରଖିପାରିଲେ । ଏହା ଅବଶ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟକୁ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିଛି ତାହା ଦେବାପାଇଁ ବଳିଷ୍ଠ ଦାବି ହେଉ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ପାଇଁ କଳାକାରମାନେ ଉତ୍ସାହରେ ଲାଗିଯାନ୍ତୁ । ନୃତ୍ୟଗୁରୁ କାଳୀଭାଇ ପ୍ରେରଣା ଦିଅନ୍ତୁ ।

ସର୍ବୋପରି ଓଡ଼ିଶୀ ରାଜ୍ୟ ସରକାର ନିଜ ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ ଓ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ କଥାରେ ନୁହେଁ, କାର୍ଯ୍ୟରେ ତୁରନ୍ତ କିଛି କରନ୍ତୁ, ଅନ୍ୟଥା ଲୋକେ କ୍ଷମା ଦେବେନି ।

ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ଚରଣ ସାମନ୍ତସିଂହାର,

ପ୍ରୋଫ ଲେଖାସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେକ ଘଟଣାର ସ୍ପଷ୍ଟିକରଣ :

ସେମିନାରରେ ମୋର ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ ଓ ତିନିମନ୍ତ୍ରଣସନ୍ ଦିନକ ପରେ ତା ୭।୪।୫୮ ରିଖର ଘଟଣା -

ଡାକ୍ତର ନୃସିଂହ ଚରଣ ସାମନ୍ତସିଂହାର ଏମ୍.ପି. The Oriya resident of Delhi ପକ୍ଷରୁ at a reception to Natyacharya Kabichandra Kalicharan Pattnaik and few eminent artists from Orissa, at M.P. s Club South Avenue on the 6th April 1958 at 6.30 P.M. ବୋଲି କାର୍ଡ୍ ଛପାଇ ବାଣ୍ଟିଥିଲେ । ତଦନୁସାରେ କୁମାରୀ ନନ୍ଦୀ ଓ ସହଯୋଗୀ ଦଳ କବରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଘଣ୍ଟା ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କଲେ । ଏହା ଉପସ୍ଥିତି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତା ୭।୪।୫୮ ରିଖର ଷ୍ଟେଟସ୍ମ୍ୟାନ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ମତାମତର କିୟଦଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରୁଛି -

“At a reception given by Oriya residents of Delhi at the M.P.s Club in South Avenue to Mr. Kalicharan Pattanaik, Orissa is celebrated, as it were, the great day when, at long last, Odissi dancing has received the recognition at the Dance Seminar that it amply deserves. The Odissi dances now in town gave samples of their art.

Statesman : 8.4.58

“× × × Outstanding among them (the papers read at the Seminar) were Prof. Mohan Khokar's on ritual dances in South India, Mr. Kalicharan Pattanaik's information about Odissi × × ×”

ବିରୁଦ୍ଧ ମତ – ତା ୪ ରିଖରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ ଦିନ ସେମିନାରର ଉପସ୍ଥିତ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରୁ ଆଗତ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ଵାନ୍ମାନେ ଏକମୁଖରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଭାରତ ନାଟ୍ୟମ୍, କଥାକାଳୀ, ମଣିପୁରୀ ଓ କୁଚପୁଡ଼ୀ ନୃତ୍ୟ ସହିତ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ (Classical) ବୋଲି ମତ ଦେଲେ । ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାରେ ଏହା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା, କିନ୍ତୁ ତା ୭।୪।୫୮ ରିଖ ଦିନ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ ପ୍ରମୁଖ ତିନି ଚାରିଜଣ ବିଜ୍ଞାନ ଭବନରେ ବସି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତାର ମାନଦେବା, ନ ଦେବା ବିଚାରି ସ୍ଥିର କରିବା ଲାଗି ପୁଣି ଏକ ଆଲୋଚନା ବୈଠକ ବସିଲା । ଏ ବୈଠକରେ ଶ୍ରୀମତୀ ମୃଦୁଳା ସରାଭାଇ, ଶ୍ରୀ ମୋହନ ଖୋଜର ଓ ଶ୍ରୀ ଅନୀଲ ଦେ ପ୍ରମୁଖ ନୃତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ଵାନ୍ମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯିବାକୁ ଦାବି କଲେ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋ ପ୍ରଭୃତି ସଭା ମଞ୍ଚରେ ଆସାନ ତିନି ଚାରିଜଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲାଗି ପାରମ୍ପରିକ (Traditional) ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟରୂପେ ସମ୍ମାନିତ କରିବାର ବିଚାର ଲାଗି ଗୋଟିଏ ବିଶେଷଜ୍ଞ କମିଟି ଗଠନ କରାଯାଉ ବୋଲି ମତ ଦେଲେ । ଉପସ୍ଥିତ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ଵାନ୍ମାନେ କମିଟିର ଏଭଳି ଏକ ମନମୁଖୀ ଦୁର୍ବିଚାରରେ ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏପରି ବିରୁଦ୍ଧ ମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବାରୁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ଓଡ଼ିଆ ଏମ୍.ପି. ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ।

ପ୍ରେସ୍-କନ୍ଫରେନ୍ସ – ବାରିଷ୍ଟର ଶ୍ରୀ ରଘୁମଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ତା ୧୦ ରିଖ ଦିନ ଓପରଓଲି ଚାରିଟାବେଳେ ସୁପ୍ରିମ କୋର୍ଟର Room No. 73ରେ ଗୋଟିଏ Press Conference ଡକାଇଲେ । ତା. ଚାର୍ଲସ୍ ଫାବ୍ରୀ, ମାନ୍ୟଜର ଶ୍ରୀ ବେକଟାଚଲମ୍, ଶ୍ରୀ ଯତୀନ ଦାସ, ପ୍ରଜେଶ ବାନାର୍ଜୀ ପ୍ରମୁଖ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତବିତ୍ ଓ କଳାପ୍ରେମୀ ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେମାନେ ମୋଡେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ପରମ୍ପରା ଏବଂ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରମାଣ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ଏହି ବୈଠକ ପ୍ରାୟ ଦୀର୍ଘ ଦେଢ଼ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲିଲା । ଶେଷରେ ସମସ୍ତେ ସେମିନାରର ଏପରିକି ଏକ କମିଟି କରି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ଘେନି ବିଚାର କରିବା ମତବ୍ୟର

ନିନ୍ଦା କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ରଘୁମଣି ଉପସ୍ଥିତ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଜଳଯୋଗରେ ଆପ୍ୟାୟିତ କରି ଧନ୍ୟବାଦ ଅର୍ପଣ ପରେ ପ୍ରାୟ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ସଭା ଭଙ୍ଗ ହେଲା ।

ଏ କମିଟିର ମତ ସମ୍ବନ୍ଧେ ‘The Statesman, 2 May’ 1958ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଏକ ଲେଖାର କେତେକ ଅଂଶ ଦେଖନ୍ତୁ –

“In Manipuri a semi-folk dance which does not conform to the rules of the Natya-sastra and does not have *abhinaya* (Facial expression) at all, can be considered as classical, do we need a committee of experts to judge Odissi, which does conform to the Natya sastra, has highly developed (pure dance) and *abhinaya* (Facial expression) and has already been unanimously acclaimed as a classical dance by delegates to the dance seminar bellet, critics and the public at large ?”

Your's etc.
Sarala Kosambi
Delhi Apr. 30

ତଥାପି ଗୋଟିଏ କମିଟି ବସି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରାୟତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯେଉଁ ପ୍ରେସ ରିଲିଜ ଦେଇଥିଲେ ତାହା ଷ୍ଟେଟସମ୍ୟାନ୍‌ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଖବରରୁ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ –

Sunday, Statesman, 20. iv. 1958 –

ODISSI FORM OF DANCING

Natak Akadami's Elarification.

The Sangeet Natak Akadami announced in a press release on Saturday that it had not yet recognized Odissi as a classical form of Indian dancing as reported in a section of the press.

x

x

x

In view of the importance of the issue it was decided to refer the matter to an expert committee to be appointed by the Akadami to lay down the standards for the purpose and, after examining the material available on the subject to advise the Sangeet Natak Akadami.

x

x

x

ରାଧିକା :

ତା ୫।୪।୫୮ ରିଖରେ କେନ୍ଦ୍ର ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ନ୍ୟାୟନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍‌କୁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ନୃତ୍ୟ ସେମିନାରରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଡାକିଥିଲେ ।

ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପାଇଥିଲି । ମୋ ସନ୍ଦର୍ଭ ସହିତ Demonstration ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରୋଫ ଆସୋସିଏସନ୍‌କୁ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଯିବାକୁ ଥିବା ଦଳର ସହଯୋଗ ନେବାକୁ ଚିଠିପାଇ ମୁଁ ଆସୋସିଏସନ୍‌କୁ ବହୁବାର ଅନୁରୋଧ କରି ବିଫଳ ମନୋରଥ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲି । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସବୁକଥା ତ ଆଗରୁ କହିଛି । ଦିଲ୍ଲୀ ତାଳକୋଟ୍ରା ଗାର୍ଡନରେ ଆସୋସିଏସନ୍ ପକ୍ଷରୁ ତା ୫ ।୪ ।୫୮ ରିଶ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଲା । ଏହି ନାଟିକା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ପତ୍ରପତ୍ରିକାର ମତାମତ ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ତାଙ୍କର କଟକ ନାରୀସଂଘ ସଦନରେ ଡକାଇଥିବା ପ୍ରେସ୍ କନଫରେନ୍ସରେ ଟାଇପ୍ କରି ବାଣ୍ଟିଥିଲେ । ପରେ ସେଗୁଡ଼ିକ କଟକ ବିବରଣୀରେ ମୁଁ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ।

ଶ୍ରୀମତୀ ରହେମାନ୍ :

ପ୍ରଖ୍ୟାତା ନୃତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହେମାନ ଶ୍ରୀ ଦେବପ୍ରସାଦ ଦାସଙ୍କଠାରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଦିଲ୍ଲୀରେ ତାଙ୍କୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରୁ ଗୋଟିଏ ଗୀତର ଅଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲି । ୭ ।୪ ।୫୮ ସୋମବାର ଦିନ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଜ୍ଞାନ ଭବନରେ ଆଲୋଚନା ପରେ ତାହାକୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର କ୍ଲାସିକାଲ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାପାଇଁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଗଲା । ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସାତଟାବେଳେ ତାଳକୋଟ୍ରା ଗାର୍ଡନର ଶ୍ରୀମତୀ ରହେମାନ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରୁ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ରୀତିରେ ପରିବେଷଣ କଲେ ।

ପ୍ରଥମେ ମୋତେ ମଞ୍ଚ ଉପରକୁ ନେଇ ସେ ଗୁରୁପୂଜା କରି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ବିଭାଗମାନଙ୍କ ସହ ନୃତ୍ୟ କଲେ । ପ୍ରାୟ ଏକ ହଜାର ଦର୍ଶକଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ହୁମାୟୁନ କବିର ମୋତେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜ୍ଞାପନ କଲେ । ସେହିଦିନ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାନ୍ତି ଦିଲ୍ଲୀ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଆଥାନ୍ତି । ସେ ମଞ୍ଚ ଉପରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପାଟ ଚଦର ମୋ ଗଳାରେ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ସମସ୍ତେ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେକ ଖବରକାଗଜରେ ମତାମତ ଦେଖନ୍ତୁ –

Odissi Recognised as a Classical school of Indian dance –

Statesman – 8.4.58 (Press Comments)

“It was fit occasion for Mrs. Indrani Rehman to dance on the very day on which the Sangeet Natak Akadami officially recognised Odissi dancing as a classical system equal with Bharata Natya and Kathakali.”

Times of India – 8.4.58.

“Testimony for the recognition of Odissi as a Classical dance on par With Bharat Natyam by the dance Seminar on Monday was found the same evening in the dance numbers presented by Indrani Rehman at the Talkatora gardens.”

Hindustan Times 8.4.58.

“Within a few hours of the Sangeet Natak Akademi dance seminar’s according national status to a fifth school of Indian classical dance, namely Odissi, a large audience had the opportunity to witness the same performed by Indrani Rehman, etc.”

ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରିବେଷିତ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଏବଂ National Music Association ଦଳଦ୍ଵାରା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ସମ୍ବନ୍ଧେ “The Statesman 2, May 1958”ର ଅଭିମତ –

I witnessed all the performances at the Talkatora gardens in connection with the Dance Seminar, and I also attended Srimati Indrani Rehman’s performance of ‘Odissi’ on April 7 at the same place.

The ‘Odissi’ dance-drama ‘Radhika’ of the troupe from Cuttack, which performed in the seminar series, was very unimpressive and amateurish, the choreography was obviously a mixture of many elements, including Kathak bols. It is surprising that the Sangeet Natak Akademi invited such a troupe. However, the performance of April 7 convinces one of the classicism and beauty of Odissi. Srimati Rehman seems to have taken pains to master the pure traditional form of Odissi.

×

×

×

Sarala Koshambi

May, 2. 1958.

ଏହିପରି ଅନେକ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବହୁ ମତାମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ସେ ସମସ୍ତର ନିକଳ ସେବାକୁ ଗଲେ କୁମ୍ଭାର ଚକ୍ରର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ଘଟିବା ଉପରେ ସବୁତକ ଏଠାରେ ଲେଖିବାକୁ ଯାଉ ନାହିଁ । ନିମ୍ନରେ କେବଳ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପତ୍ରିକାର ମତ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦିଲ୍ଲୀରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହର ଆଲୋଚନା ଲେଖା ବନ୍ଦ କରୁଛି –

Statesman, Delhi

22. 4. 58

Odissi Dancing

The Sangeet Natak Akademi's denial that it had recognized Odissi dancing (this is the correct spelling Odissi is affectation), is a nice piece of official hedgeging and halftruth and I must openly contradict it. The dance seminar, as separate from the Sangeet Natak Akademi was absolutely unanimous about Odissi with not a single dissentient voice. I sat among the participants and invitees, and watched for well over three quarters of an hour the insistent demands being shot at the chair that Odissi at least should be recognized, this very moment, as classic and equivalent of the other four systems whatever may happen about the recognition of the other claimants.

Completely disregarding this insistant demand, the three or four august personages who occupied the rostrum went on trying to postpone a decision by suggesting a committee, and when they were confronted with a hostile house, entirely disagreeing with the chair at last the announcement was made by two directors, that for the purposes of the annual awards Odissi would henceforth be bracketed with Bharat Natya to which it bears considerable resemblance. When even this did not satisfy the participants in the Seminar and further pressure was brought on the directors, it was repeatedly stated that the word 'Odissi' would be added after 'Bhart Natya' and no one was left in any doubt that this was a definite promise.

To say now that this was not a recognition of Odissi as equivalent of Bharata Natya, is pure sophistry. When for the purposes of awards Odissi dancers will be equally considered with Bharata Natya, what further recognition is needed ?

Indeed, Odissi being as beautiful and as classical as it is, what recognition from the Akademi is needed at all ? It was recognized by the great experts and by the great public.

Yours

Ballet critic

New Delhi, Apr. 20

ପଳାପଳ :

ପରିଶେଷରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଏକ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲା ଏବଂ ଏହାର ବିଶେଷ ଶିକ୍ଷା ବା ଚିତ୍ତ ଲାଗି ବୃତ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ହେଲା ।

ବାସ୍ତବରେ ତା. ନୃସିଂହ ଚରଣ ସାମନ୍ତସିଂହାର, କଳାହାଣ୍ଡିର ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ପି.କେ. ଦେଓ, ଶ୍ରୀ ଚିତାମଣି ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଓ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାକର ସୁପକାର ପ୍ରଭୃତି ଏମ୍.ପି. ମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ତାହାର ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ମାନ ଲାଭ ଲାଗି ଯେଉଁ ଅଦମ୍ୟ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପାସୋରି ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲୋକସଭାର ପ୍ରଶ୍ନ - ଗୁରୁବାର ତା ୧୨।୨।୫୯ ରିଖର ପୃଷ୍ଠା ୩୬ (144-Supakar-Odissi Dance and Music) ଏବଂ ଦୁଧବାର ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୨ ତାରିଖ ୧୯୬୧ ମସିହାରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ହୁମାୟୁନ କବିରଙ୍କ ଉତ୍ତର - “ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଯଥାଯୁକ୍ତ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାସମ୍ବନ୍ଧେ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।” (Action had already been taken to give due recognition to Odissi Dance) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ମୋ ମନଗୁହାରି ଆମ ଜଗନ୍ନାଥେ ଶୁଣିଲେ ବୋଲି ମୁଁ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ମହାନନ୍ଦରେ ପ୍ରଣତି ନିବେଦନ କଲି ।

ଅନୁରୋଧ ମୋର :

ଦିଲ୍ଲୀ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହରେ ମୋର ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ ଓ ତହିଁ ସହିତ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ତିମନ୍ତ୍ରେସ୍ତନ ଦେବାଲାଗି ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ସହଯୋଗରେ ଟାଲଟୁଲ୍ ଦେଖୁ ମୁଁ ଯେଉଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲି ତାହା ମଧ୍ୟ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ ବୋଲି ବିଚାରୁଛି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ‘କଟକରେ ଆଲୋଚନା’ ଶୀର୍ଷକ ମୋର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖାପତ୍ରି ଶ୍ରବେୟ ପାଠକ ପାଠିକାମାନେ ସୁବିଚାର କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ ମୋର ।

କଟକରେ ଆଲୋଚନା (୧୯୫୮)

ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀରୁ କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲା ପରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରେସ କନ୍ଫରେନ୍ସ ଡକାଇ କେନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀର ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମସ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ କଲି । ଏହାପରେ ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ‘ନାରୀସଂଘ ସଦନ’ରେ ଗୋଟିଏ ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀ ଡକାଇଲେ । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ପ୍ରକାଶ କରୁଛି -

ଆସୋସିଏସନ୍ NO. 131/NMAD/-14-4-58ର ଏକ ନୋଟିସ ସହ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପତ୍ର ମୋତେ ପଠାଇଥିଲେ । ସେହିଟି ଏହିପରି -

From - Dr. B.B. Tripathy. M.D. (Pharm) M.D. (MED) General Secretary.

To Shri K.C. Patnaik
Jagannath Ballav
Cuttack

Dear Sir

You will be glad to know that our Association had the privilege of presenting an ODISSI DANCE DRAMA at Delhi during the DANCE SEMINAR, held under the auspices of the Sangeet Natak Akademi. New Delhi, from 30.3.58 to 7.4.58 and that our performance there, was very highly appreciated.

In this connection, a Press Conference will be held in the Nari Sangha Sadan, Cuttack on Friday, the 18th April 1958 at 6-30 P.M. It would be a matter of great pleasure for us if you could kindly spare some time to attend.

Yours faithfully

B.B. Tripathy

General Secretary

ଏହି ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଆସୋସିଏସନ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ରିପୋର୍ଟ ସହ କେତେକ ପତ୍ରପତ୍ରିକାର ଅଭିମତ ଲେଖି ବାଣ୍ଟିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକରୁ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦ୍ଵାରା ଆସୋସିଏସନ୍ ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ଖ୍ୟାତି-ଅପଖ୍ୟାତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ପାଠକ ପାଠିକା ଯଥାଯଥ ବିଚାର କରିବେ ।

ମୁଁ ନିମ୍ନରେ ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାର ସେହି ଅଭିମତଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଧାର କଲି -

Sunday Statesman : 6.4.58

“× × × One would have liked better facial abhinaya, and more perfect dancing technique. But it is noteworthy that even though the dancing technique was not perfect, the total impression of the bellet was moving.”

×

×

×

Hindus than Times 6. 4. 58

“× × × The production in the Odissi style, on the otherhand gave the impression that the artists who were quite young, needed further training for a performance of this kind.”

×

×

×

“× × × Radhika” was the theme for interpretation in the Odissi style by the National Music Association of Cuttack. We expected to see a better performance and our hope shall linger on.

Thought, 12. 4. 58

“× × × The Odissi ballet snacked of Indian films. Lots of cardboard trees, paper flowers paper arbour, decorated the stage. The dancers appeared in the full glory of tinset jewellery. They danced with stooped shoulders and slightly jerked necks and none of the postures were illustrative of the Odissa temple sculpture, from where the dance is said to have originated.

The bols were beautiful but the dancers did not seem to realise it.”

ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଆସୋସିଏସନର ରିପୋର୍ଟ ଏବଂ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରୋକ୍ତ ପତ୍ରପତ୍ରିକାର ସମାଲୋଚନା ଜତ୍ୟାଦି ପାଠ ସବୁ ନ ସବୁ ଶୁଣି ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ସେକ୍ରେଟେରୀଙ୍କଠାରୁ ଆସିଥିବା ନିମ୍ନଲିଖିତ ତାର ବାର୍ତ୍ତାଟି ସେକ୍ରେଟେରୀ ପତ୍ରି ଶୁଣାଇଲେ –

New Delhi,
D. 18. 4. 58

Your communication report of Odissi recognised by seminar as classical not correct. Akademi appointing experts committee to advice.

Nirmala Joshi
Secretary
Sangeet Natak Akademi

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ବିଚାର ସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମ୍ବାଦ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଉଅଛି –

ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ର-ପତ୍ରିକା :

ସମାଜ – ୧୯।୪।୫୮

ଓଡ଼ିଶୀ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟରୂପେ ଏକାଡେମୀ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇ ନାହିଁ ।

ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ପରାମର୍ଶ ଦେବାଲାଗି ଏକାଡେମୀ ପକ୍ଷରୁ ବିଶେଷଜ୍ଞ କମିଟି ନିଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତର ବିକାଶ ସାଧନ ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ବିବୃତ୍ତି –

(ନିଜ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କଠାରୁ)

କଟକ ତା ୧୯।୪ - ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ପକ୍ଷରୁ ଗତକାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ନାରୀସଂଘ ସଦନଠାରେ ଏକ ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀ ଡକାଯାଇଥିଲା । ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକ ଡାକ୍ତର ବିରୁଡ଼ି ଭୂଷଣ ତ୍ରିପାଠୀ ବିରୁଡ଼ି ଦେଇ କହିଲେ ଯେ ଭାରତୀୟ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ଲାଗି ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଉଦ୍ୟମ କରିଆସିଛି ।

x

x

x

ଚଳିତ ମାସର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ନୃତ୍ୟ ସେମିନାରରେ ଆମେ ପୁଣି ଥରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲୁ । ଆମ ଆସୋସିଏସନ୍ ପକ୍ଷରୁ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟ-ନାଟ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାକୁ ଦେଖିବା ପରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଛି ବୋଲି ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର କଳାପ୍ରେମୀମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

x

x

x

ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ ସେମିନାରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବା ସଂକ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତାବ ପୁଞ୍ଜୀନୁପୁଞ୍ଜ ରୂପେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ଓ ଭୋଟ ଗ୍ରହଣ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇ ନ ଥିଲା । ତା’ ଛଡ଼ା ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରଘୁମତ୍ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନ ଥିଲେ ।

ଏହି ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ଡକ୍ଟର ମାୟାଧର ମାନସିଂହ, ଓଡ଼ିଶୀ ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ସେକ୍ରେଟେରୀ ଶ୍ରୀ ରାଜକିଶୋର ରାୟ, ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ପ୍ରତିନିଧି ଓ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନର କଳାକାରମାନେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଳଯୋଗରେ ଆପ୍ୟାୟିତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ପ୍ରକାତନ୍ତ୍ର ୨୧.୪.୫୮

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସମ୍ମାନ

ଡକ୍ଟର ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ।

ନିକଟରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ତରଫରୁ ନିର୍ମ୍ମଳ ଭାରତର ନୃତ୍ୟ-ସେମିନାରର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଦେବପ୍ରସାଦ ଦାସଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଦଳେ ବାଳିକା ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ନମୁନା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ଷ୍ଟେଟ୍‌ସମାନର କଳା ସମାଲୋଚକ ଡକ୍ଟର ଚାର୍ଲ୍ସ୍‌ ଫାବ୍ରୀ, ଏଇ ସମ୍ପର୍କରେ ମୋ ନିକଟକୁ ଏକ ପ୍ରାଇଭେଟ ଚିଠିରେ ଯାହା ଲେଖିଛନ୍ତି, ତାହା ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଓ ଉତ୍ସାହଦାନ କରିବ ଭାବି, ନିମ୍ନରେ ତାହାର ଅନୁବାଦ କରିଦେଉଛି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି -

“ଗତ ସୋମବାର ତମ ନିକଟକୁ ଏକ ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ପଠାଇବା ପାଇଁ ମୋର ଭାରି ଇଚ୍ଛା ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ଏଇଦିନ ମୋ ପକ୍ଷରେ ସଂଗ୍ରାମର ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏକ ବିଜୟ ଦିବସ । ଭାରତନାଟ୍ୟମ୍ ପରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଭାରତର ଏକ କ୍ଲାସିକାଲ ନୃତ୍ୟ ଭାବରେ ସମାନ ଆସନରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାରି ଖୁସି । ମୋର ସୁଖ କାହାଠାରୁ କମ୍ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଜି ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଏକ ପ୍ରେସ୍ କନ୍ଫରେନ୍ସ୍ ଡାକୁଛନ୍ତି । ସବୁ ଓଡ଼ିଶୀ ଏମ୍.ପି.ମାନେ ଯୋଗ ଦେଉଛନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଯିବି ।

ଓଡ଼ିଶାରୁ ଯେଉଁ ଦଳ ଆସିଥିଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଏଗାରରୁ ଚଉଦ ବର୍ଷର ବାଳିକାମାତ୍ର । ସେମାନଙ୍କର ତାଲିମର ବହୁତ ଅଭାବ ଅଛି । ସେମାନଙ୍କର ପୋଷାକପତ୍ର ଓ ପରିବେଶ ଖରାପ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏ ସମସ୍ତ ଦୀନତାସତ୍ତ୍ୱେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ନିସର୍ଗ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପଡୁଥାଏ । ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଲୋକତର ପରେ ଯେଉଁ କିଶୋରୀ ତିମନେଷ୍ଟସନ୍ ଦେଲେ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଉଚ୍ଚ କ୍ଲାସିକାଲ୍ ଗୁଣ ପ୍ରତି ନିଃସନ୍ଦେହ କରିଦେଲା । ଏକ ଭଲକଥା ପୁଣି ହେଲା ଯେ ଆମେ କେତେକ ଦେବପ୍ରସାଦ ନୃତ୍ୟ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଡାକ ଦେଲୁ । ତାଙ୍କର ଚମତ୍କାର ନୃତ୍ୟରେ ସମସ୍ତେ ଭାସି ଗଲାପରି ହେଲେ । ସୋମବାର ଦିନ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଓଡ଼ିଶୀର ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ଦେଲେ । ଏହା ଏତେ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଥିଲା ଯେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ହଜାର ଦର୍ଶକ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଯେପରି ଏହି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଦର୍ଶନ ପାଇଲେ । × × ×

ଏଇଠି ଗୋଟିଏ କଥା ପାଠକ ପାଠିକାମାନେ ଟିକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନ୍ତୁ, ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ୧୮ ତାରିଖରେ ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ କହିଲେ, “ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହେମନ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନ ଥିଲେ ।” ଏହି ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀର ନିମନ୍ତ୍ରିତ ଅତିଥିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଡ. ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ଅନ୍ୟତମ ବୋଲି ତା ୧୯।୪।୫୮ ରିଖରେ ସମାଜ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ । ତା ୨୧।୪।୫୮ ରିଖ ପ୍ରକାତନ୍ତ୍ର ପତ୍ରିକାରେ ଡା. ମାନସିଂହଙ୍କ ନିକଟକୁ ଡା. ଚାର୍ଲସ୍ ଫାବ୍ରୀ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ ତାହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏଥିରେ ଲେଖା ଅଛି ଯେ, ସୋମବାର ଦିନ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଓଡ଼ିଶୀର ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ଦେଲେ... ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାତୃଭୂମି ତା ୩୦।୪।୫୮

“ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଓ ଘରକଳି”

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ବୋଲି ଦିଲ୍ଲୀରେ ଭାରତ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଘୋଷଣା କଲେ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ସମ୍ବାଦପତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା, ଓଡ଼ିଶୀ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଗୌରବର ବିଷୟ; କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ନିଜର ପଛେ ସମୂହ କ୍ଷତି ହେଉ, କିନ୍ତୁ

ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ ହେଉ, ଏହି ନୀତି ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନ ବିକାଶରେ ସବୁବେଳେ ଯେପରି ଅନ୍ତରାୟ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଛି, ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ହେଲା । ଦିଲ୍ଲୀରେ ଶୁଣାଗଲା ଯେ, କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ଏହି ସଫଳତାରେ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରରେ ଥିବା ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ନେତା ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ ନ କରି (କାରଣ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଅଛନ୍ତି) ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ଯେପରି ଗ୍ରହଣ କରା ନ ଯାଏ, ତାହାର ଉଦ୍ୟମ କଲେ ।

“କୃଷକ” ତା ୨୫।୪।୫୮

ଦେଶର ଗତି କୁଆଡ଼େ ?

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟରୂପେ ଭାରତ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ସ୍ୱୀକାର କରିବାନେଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଖବରକାଗଜ ପାଠକ ଓ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଖୁବ୍ ଗୋଟାଏ ଆଲୋଡ଼ନ ଦେଖା ଦେଇଛି । କଥାଟି ହେଉଛି ଯେ ଭାରତ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ କିଛିଦିନ ତଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଶାର ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ଓ ସେ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ କରିଥିଲେ ଏବଂ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ଜଣେ ଛାତ୍ରୀ ଓ ଦୁଇଜଣ ଶିକ୍ଷକ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ତେମୋନଷ୍ଟ୍ରେସନ୍ ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସନ୍ଦର୍ଭ ଏବଂ କଳା-ବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ତେମୋନଷ୍ଟ୍ରେସନରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ସେଦିନ ଉତ୍ସବର ସଭାପତି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଏଭଳି ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତି ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସୁସମ୍ବାଦ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ବୋଲି କଟକର ଏକ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନର କୁଆଡ଼େ ଏଥିରେ ଦେହ ସହିଲା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଏ ଗୌରବ କାଳେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ନେଇଯିବେ, ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳି ନାହିଁ ବୋଲି ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀ କରିଆରେ ପ୍ରଚାର ଚଳାଇଲେ । ତା’ର କିଛିଦିନ ପରେ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ, ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥିବା କଥା ଦିଲ୍ଲୀରେ ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ବାଦପତ୍ରମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

×

×

×

“କୃଷକ” ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶିତ ବାକି ଅଂଶତକ ଲେଖିବାକୁ ମନବନ୍ଧୁ ନାହିଁ । ସମୟ କେତେବେଳେ କି ଅବସ୍ଥାରେ କାହାକୁ କ’ଣ କରେ । ହୁଏତ ନିଜ କର୍ମ ଲାଗି ମଣିଷ ପଛରେ ପକ୍ଷାଏ, ତେଣୁ ଏତିକିରେ ଥାଉ ।

ଦିଲ୍ଲୀ ପାର୍ଲୀମେଣ୍ଟ ଭବନରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ସଭାପରେ ଆଉ କେତେକ ସଙ୍ଗୀତାନୁଷ୍ଠାନ ମୋତେ ଡାକି ନେଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ନାନା ଆଲୋଚନା ହେଲା । ‘ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ’ – ଏହି ନାମକରଣ ଘେନି ବହୁ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୱାନ୍ ବିଭିନ୍ନ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରଶ୍ନମାନ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ଠିକେ ଠିକେ ସେ ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନାର ଉତ୍ତର ତଳେ ଲେଖୁଛି ।

୧୯୫୫ରେ ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦରେ ମୁଁ ସଭ୍ୟ ଥିଲି । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ (Odissi Dance) ସମ୍ବନ୍ଧେ ଖଣ୍ଡିଏ ଇଂରାଜୀ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତିକା ଲେଖି ପରିଷଦର ଆଲୋଚନା ଚକ୍ରରେ ଭେଟିଥିଲି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ବହୁ କାଳର ପ୍ରଚଳନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ କହି ତାହା ହିନ୍ଦୀ ଏବଂ ଇଂରାଜୀରେ ବୁଝାଇଥିଲି । ଆମର ଗୋଟିଏ ପ୍ରବଚନ ଅଛି –

“ହାତ ଯେଉଁଠି ଆଖି ସେଇଠି
ଚଉକି ଚିରା ଲକ୍ଷି ବଇଁଠି
ଚଉରସକରି ଭାଙ୍ଗିବ କାଠି
ତାଳ କାଳ ମାନି ମାର ଗୋଇଁଠି ।”

ଆମ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର ବାକ୍ୟ (ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ) ସହିତ ଏ କଥା କିପରି ମିଳି ଯାଉଛି ତାହା ବୁଝାଇ କହିଥିଲି ଯେ, ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟରେ ଏହିପରି ନାନା ବିଭାଗ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସରଣରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣର ୩୭ ଶ୍ଳୋକରୁ ଧାଡ଼ିଏ ଦେଖନ୍ତୁ –

“ଯତୋ ହସ୍ତସ୍ତତୋ ଦୃଷ୍ଟି ଯତୋ ଦୃଷ୍ଟି ତତୋ ମନଃ”

ସାଧାରଣ କଥାରେ ଏହିପରି ପ୍ରବଚନମାନ କାଳ କାଳରୁ ଚଳି ଆସୁଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସମାଦର ଆମ ଦେଶରେ କେତେ ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ ।

ଆହୁରି କହିଲି ଆଜି ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଆମେ ଦେଖୁଛୁ, ତାହାର ସୃଷ୍ଟି କାଳ ଠିକଣା କରି କହି ନ ପାରିଲେ ମଧ୍ୟ, ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଦେବଦାସୀ ବା ମାହାରୀ ନୃତ୍ୟ ଏହାର ମୂଳ । ଦେବଦାସୀମାନେ କେବଳ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ଶ୍ରୀଛାତୁରେ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଏହି ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିବାର ପରମ୍ପରା ବିଧି ରହିଛି । ତେଣୁ ଏହି ନୃତ୍ୟ, ସେବା ନୃତ୍ୟ । ଏହା ସାଧାରଣଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଭିତ୍ତ ଏହି ନୃତ୍ୟ ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଦେବଦାସୀମାନଙ୍କୁ ନିଷେଧ ଥିଲା । ଶ୍ରୀମାନ୍ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ଜ୍ଞାନରେ ଅତି ପବିତ୍ର ଭାବରେ ଦେବଦାସୀ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ଭକ୍ତିଭାବ ସମର୍ପିତ ଏହି ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ ।

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅନେକ କଥା କହିବାକୁ ଅଛି । ପୂର୍ବରୁ ପୂଜ୍ୟପାଦ ମୁନିରକ୍ଷିମାନେ ଶ୍ଳୋକ, ଛନ୍ଦ ବୃତ୍ତରେ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ବିଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତକବି ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଛନ୍ଦଦେବ ପ୍ରଥମେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କଲେ । ଶ୍ଳୋକ ବୃତ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଆବୃତ୍ତି ଲାଗି ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତ

ଗାୟନ ଲାଗି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । କାରଣ ସଙ୍ଗୀତ ‘ସ୍ଵର ତାଳ’ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଏବଂ ତାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଭାବାନୁସାରୀ ।

ଭକ୍ତକବି ଜୟଦେବଙ୍କର ରଚିତ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗୀତସହ ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଭକ୍ତିମତୀ ଦେବୀ ପଦ୍ମାବତୀ ଶ୍ରୀଜୀଉଙ୍କ ଶ୍ରୀଛାମୁରେ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦରୁ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

“ବାଗ୍‌ଦେବତା-ଚରିତ ବିଚିତ୍ର-ଚିତ୍ରସଦ୍‌
ପଦ୍ମାବତୀ ଚରଣ-ଚାରଣ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ।
ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବ-ରତିକେଳି କଥାସମେତ –
ମେତଂ କରୋତି ଜୟଦେବ କବିଃ ପ୍ରବକ୍ଷମ୍ ।”

ଦେବଦାସୀ ନୃତ୍ୟ ସହିତ ଗୀତର ଏଠାରେ ସମାବେଶ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଦେବଦାସୀ ବା ମାହାରୀ ନୃତ୍ୟ ଭକ୍ତି ନିବେଦନ ଲାଗି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

ପରେ ଲୋକ ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ ପୁରୀର ସାହିମାନଙ୍କରେ ଆଖଡ଼ା ପିଲା ଏବଂ ପରେ ପରେ ଗୋଟିପୁଅ ବା ସଙ୍ଗୀତ ପିଲାଦଳ ସୃଷ୍ଟି ଘଟିଲା । ଏତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗମାନ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ସୃଷ୍ଟି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ବୋଲାଉ ବହୁ କାଳରୁ ଚଳି ଆସୁଅଛି ।

ଓଡ଼ିଶାର ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ର ‘ଗୀତ ପ୍ରକାଶ’, ‘ସଙ୍ଗୀତ ନାରାୟଣ’, ‘ସଙ୍ଗୀତ ସରଣୀ’, ‘ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା’, ‘ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣ ପ୍ରକାଶ’, ‘ଅଭିନୟ ଚନ୍ଦ୍ରିକା’ ପ୍ରଭୃତିରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ-ବାଦ୍ୟ-ନୃତ୍ୟର ବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ସମୟସାପେକ୍ଷ । ଏହିପରି ନାନା ବିଷୟ ମୁଁ ବୈଠକମାନଙ୍କରେ ଦର୍ଶାଇଥିଲି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇ, ପୁଣି ପଛରେ ମତାନ୍ତର ପ୍ରକାଶ କରିବା ନିତାନ୍ତ ପରିତାପର ବିଷୟ ବୋଲି ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ-ନୃତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତବିତ୍ କଳାକାରମାନେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଏ ସବୁ ବିଷୟ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ପୁନରାବୃତ୍ତି ଘଟିଅଛି, କେତେକ ବିଷୟ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେବାକୁ ।

ସହୃଦୟ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କୁ ଏ କଥା ବିଚାର କରିବାକୁ ମୋର ବିନୀତ ଅନୁରୋଧ ।

କଟକରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଆଲୋଚନା (୧୯୫୮)

ଶ୍ରୀ ମୋହନ ଖୋକର – ଦିଲ୍ଲୀର ନୃତ୍ୟ ସେମିନାରରେ ଶ୍ରୀ ମୋହନ ଖୋକରଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ ପରିଚୟ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ସେ Head of the Department, Dance, Baroda Universityର ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଦିଲ୍ଲୀ ସେମିନାରର ସେ ଏକ

ତଥ୍ୟମୂଳକ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଫେରିବା ପରେ ସେ ତା ୩୦।୫।୫୮ରିଖରେ ହଠାତ୍ କଟକ ଆସି ମୋ ବସାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । କଟକ ଆସି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିବେ ବୋଲି ଦିଲ୍ଲୀରେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ମାତ୍ର ଶୀଘ୍ର ଆସିବେ, ଏ କଥା ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି । କଟକରେ ଆସି ମୋ ବସାରେ ରହି ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଗବେଷଣାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ । ତାଙ୍କୁ କେତେକ ପୋଥିରୁ ତଥ୍ୟ ବତାଇଲି, ବିଶେଷତଃ ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣ ପ୍ରକାଶର ନୃତ୍ୟତଥ୍ୟ ଶୁଣି ସେ ଆମ ପୂର୍ବାରାୟମାନଙ୍କୁ ହାତ ଯୋଡ଼ିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ଦେବପ୍ରସାଦ ଦାସ, ସେ ସମୟରେ ମୋ ପାଖରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଅଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଖୋକର, ଶ୍ରୀ ବାବୁଲାଲ ଯୋଷୀଙ୍କ ପାଖେ ମଧ୍ୟ ଦିନ ଚାରି ଛଅ ରହିଲେ । ତାଙ୍କୁ କୋଣାର୍କ ନେଇଯାଇ ନୃତ୍ୟର କେତେକ ବିଶେଷ ଭଙ୍ଗି ଏବଂ ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ଆମ ନୃତ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ସହିତ କିପରି କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କର ସାମ୍ୟ ଅଛି, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ବୁଝାଇ କହିଲି । ତା ୫।୬।୫୮ରିଖ ଦିନ କୋଣାର୍କରେ ସେ କେତେକ ଫଟୋଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

କୋଣାର୍କଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ମୁଁ ପୁରୀ ଯାଇ ଗଜପତିଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା କରାଇଲି । ମୁଁ ସବୁବେଳେ ସବୁଠାରୁ ବେଶି ତରେ ସ୍ମୃତିକୁ । ପୁରୀର ଗଜପତି ରାଜା ଏତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଦେଖି, ଆଖି ଆଗରେ ମୋର ନୀତି ଉଠିଲା ଗତ ଦିନର କଥା । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଆଆନ୍ତି ପୁରୀର ରଜା, ରାଣୀ ରହସ୍ୟମଞ୍ଜରୀ ଥିଲେ ମୋର ଛାତ୍ରୀ, ଏଇଠି ମୁଁ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ବିତାଇଛି । ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଚାମର ସେବା ଇତ୍ୟାଦି ଏଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଆଜି ନାହାନ୍ତି, ୧୯୫୬ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ତା ୧୫ ରିଖରୁ ସେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେଣି ।

ଡ. ଚାର୍ଲସ ଫାବ୍ରୀ ଯୋଗକୁ ପୁରୀ ଆସିଥିଲେ । ଆମେ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିବାବେଳେ ସେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଥିଲେ । ମନ୍ଦିର, ମୂର୍ତ୍ତି, କଳା ଓ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବହୁ ସମୟ ଧରି ନାନା ଆଲୋଚନା ହେଲା । ଡ. ଫାବ୍ରୀ ତ ଦିଲ୍ଲୀର ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହବେଳେ ସେଠାରେ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଜାଣନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରାୟତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୋର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦାନରେ ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଏବଂ ସାହାଯ୍ୟକାରୀ । ଶ୍ରୀ ଖୋକରଙ୍କ ଓଡ଼ିଶୀ ଆଗମନ ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଆଲୋଚନାକୁ ଡ. ଫାବ୍ରୀ ଏବଂ ପୁରୀ ରାଜା ବଡ଼ ପସନ୍ଦ କଲେ ।

ତା ୭।୬।୫୮ ରିଖରେ ଶ୍ରୀ ଖୋକର ମାନ୍ୟତା ଯାତ୍ରା କଲେ ।

କଟକରେ ସଙ୍ଗୀତାନୁଷ୍ଠାନ (୧୯୫୮)

ଶ୍ରୀ ବାବୁଲାଲ ଯୋଷୀ ଓଡ଼ିଆ ବଜାରରେ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଛାପନ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲାଦିନୁ, ମୋ ସହିତ ବେଳେ ବେଳେ ନାନା ପରାମର୍ଶ କରୁଆଆନ୍ତି ।

କେନ୍ଦ୍ର ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଘର ତୋଳାଇବା ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସେ ମୋତେ ଦିନେ ଜଣାଇଲେ । ଏ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମୁଁ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲି । ତା ୯।୩।୫୮ ରିଖରେ ସେ ଓ ମୁଁ ଖାଲି ପାଦରେ କଟକରେ ପ୍ରଥମେ ଜଷ୍ଟିସ୍ ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଇ ତାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଓ ସହାୟତା ଲୋଡ଼ିଲୁ । ଶ୍ରୀ ମହାପାତ୍ର ବଡ଼ ଆଦରରେ ଆମ କଥା ଶୁଣି ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ ।

ଏଥୁ ପୂର୍ବରୁ ତା ୭।୩।୫୮ ରିଖରେ ଏହି କେନ୍ଦ୍ରର ଘର ଲାଗି ଖଣ୍ଡିଏ ଜମି ପାଇଁ ଆମେ ସେତେବେଳର କଲେକ୍ଟର ଓ ପୋଲିସ୍ ସୁପରିଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲୁଁ । ସେ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ରର ଘର ପାଇଁ ଜମି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେବାକୁ ଭରସା ଦେଲେ ।

ତା ୧୫।୪।୫୮ ରିଖରେ କେନ୍ଦ୍ରର ଘର ତୋଳା ଲାଗି ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ମନେଅଛି, ତ. ମହତାବ୍ ସେ ଦିନ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଅଳ୍ପ କେତେ କାଳ ଗଲାପରେ ଗୋଟିଏ ସୁରମ୍ୟ ପକ୍ୱକା ଘର ତୋଳାଇ ପାରିଲେ ବାବୁଲାଲବାବୁ । କଟକରେ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ପୁରାତନ ଆଉ ଦୁଇଟି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାଳୟ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ନ୍ୟାସନାଲ୍ ମ୍ୟୁଜିକ ଆସୋସିଏସନ୍ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷାଳୟ ଲାଗି ଘର ତୋଳିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେବଳ କିଛି ଉଚ୍ଚ କାନ୍ଥ ତୋଳା ହୋଇ ସେହିପରି ଖଣ୍ଡିଆ ହୋଇ ରହିଛି ।

ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ ବିଧି ଭଡ଼ାଘରେ ଚାଲିଛି । ବାବୁଲାଲବାବୁଙ୍କ ଅଦମ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା ଓ ନିଷ୍ଠା ବଳରେ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଘର ଓ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ମଞ୍ଚ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରି ସାରିଲେଣି ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କେତୋଟି ଛୋଟ ବଡ଼ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟ ଭଡ଼ାଘରେ ଚଳୁଅଛି ।

କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ପରେ ସ୍ମୃତିକଳା ମଣ୍ଡପ ନିଜର ଗୋଟିଏ ଘର ଓ ମଞ୍ଚ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ଗୀତ ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ।

ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ସମାଜ ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳରୁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନଭାବେ ନୃତ୍ୟ ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଦାନରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇ ରହିଛି । ନାନା ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରେ ଏବେ କାଠଯୋଡ଼ି କୁଳର ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଟି ଚଳୁଅଛି ।

କଳାଭବନ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଶ୍ରୀ ଦୟାନିଧି ଦାସ ନିଜର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ବଳରେ ଚଳାଇ ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଦୟାନିଧି ନିଜେ ଜଣେ ନୃତ୍ୟଗୁରୁ । ବି.ଏ. ପଢ଼ିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଆମର ପୁରୁଣା ନୃତ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରୁ କିଛି ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିଛନ୍ତି ସେ । ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ମୁଁ ସାମୟିକ ଭାବେ ସମ୍ପୃକ୍ତ, ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀଠାରୁ ଏମାନେ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଆସୁଅଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟ ସଂଘ :

ମୁଁ ୧୯୫୪ ସାଲରେ ମୋଟର ଦୁର୍ଘଟଣା ଭୋଗି ଦରଭଙ୍ଗା ଦେହ ନେଇ କଟକ ହସପାତାଲରୁ ଆସି ଘରେ ପଡ଼ି ରହିଥାଏ । ସମୟ ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କର ବିଭୂତି ତ୍ରିପାଠୀ ଆସି ଇନ୍‌ଜେକସନ୍ ଦେଉଥାଆନ୍ତି । ଦେହରୁ ପଟି ଫିଟିଥାଏ ମାତ୍ର ବିଛଣାରୁ ଉଠି ଚଳ ପ୍ରଚଳ ହେବାର ଆଦୌ ଶକ୍ତି ନ ଥାଏ ମୋର ।

ଦିନେ ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ମହାନ୍ତି (ପୁଲିସ ଇନସ୍ପେକ୍ଟର) ଆସି ମୋତେ କହିଲେ ଯେ ଶ୍ରୀମତୀ କମଳା ଦେବୀ ଚଢ଼ୋପାଧ୍ୟାୟ ମୋ ବସାକୁ ଆସିବେ । ସେ ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ନାଟକ ସବ୍‌କମିଟିର ଚେୟାରମ୍ୟାନ୍ ତଥା ଥିଏଟର ସେଣ୍ଟର୍ ଇଣ୍ଡିଆର ସଭାନେତ୍ରୀ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋଟିଏ ଶାଖା ଉନ୍ମୋଚନ କରିବା ତାଙ୍କ କଟକ ଆସିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ । ତା ୩୧।୧୨।୫୪ରେ ମୋ ବସାରେ କମିଟିଟିଏ ବସିଲା । କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ନାଟ୍ୟ ଶାଖା ଉନ୍ମୋଚନର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା । ମୁଁ ‘ଥିଏଟର ସେଣ୍ଟର୍’ ନାମ ବଦଳରେ ‘ଉତ୍କଳନାଟ୍ୟ ସଂଘ’ ନାମ ରଖିବାକୁ କହିଲି । ଶ୍ରୀମତୀ ଚଢ଼ୋପାଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆସିଥିବା ଆଉଜଣେ ଭଦ୍ରମହିଳା ମୋ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଅନୁମୋଦନ କଲେ । ଗୋଟିଏ ସମିତି ଗଠିତ ହେଲା । ମୁଁ ଅନୁଷ୍ଠାନର ସଭାପତି ରହିଲି । ଶ୍ରୀ ବସନ୍ତ କୁମାର ମହାନ୍ତି ଏହାପରେ ନାଟ୍ୟସଂଘର ସମ୍ପାଦକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ । ଶ୍ରୀ ଧୀରେନ୍ଦ୍ର ବିଶ୍ୱାଳ ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ସଭ୍ୟ ରହିଲେ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟ ସଂଘରେ । ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଶାଖାମାନ ଉନ୍ମୋଚିତ ହେଲା । ଫିଲ୍ମ ଇତ୍ୟାଦି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହିସାବପତ୍ର ରଖନ୍ତି ବସନ୍ତବାବୁ ।

ଦିଲ୍ଲୀ ଯାତ୍ରା :

ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ‘ଥିଏଟର ସେଣ୍ଟର୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ର ଏକ ସମ୍ମିଳନୀ ହେଉଥିଲା । ଏଠା ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ସେକ୍ରେଟେରୀ ବସନ୍ତବାବୁ ଓ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀଗଲୁ ତା ୧୪।୧।୫୯ରେ । ଦିଲ୍ଲୀ ଆଗ୍ରା ହୋଟେଲରେ ସେତେବେଳେ ଆଡ଼ଭୋକେଟ୍ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାନ୍ତି ରହୁଥାଆନ୍ତି । ଆମେ ଦୁହେଁ ତାଙ୍କରି ଅତିଥି ହେଲୁଁ । ୧୭ ତାରିଖରେ କମଳା ଦେବୀ (ଚଢ଼ୋପାଧ୍ୟାୟ)ଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ୧୮ ତାରିଖରେ ଥିଏଟର ସେଣ୍ଟର ଇଣ୍ଡିଆର ସଭାରେ ମୁଁ ଭାଇସ୍ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ମନୋନୀତ ହେଲି । ସେଇ ସଭାରେ ମୋର ପ୍ରସ୍ତାବ କ୍ରମେ “ଥିଏଟର ସେଣ୍ଟର୍ ଇଣ୍ଡିଆ” ନାମ “ପରିବର୍ତ୍ତେ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟ ସଂଘ” ନାମ ରଖାଗଲା ।

ମଥୁରା-ବୃନ୍ଦାବନ :

୨୧।୧।୫୯ରେ ମଧୁବାବୁ ଓ ମୁଁ ମଥୁରା ଏବଂ ବୃନ୍ଦାବନ ଗଲୁଁ । ଏଠାରେ ଆମ ଓଡ଼ିଶାର ବାୟାବାବାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ‘ରମଣରତି’ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ରହିଲୁ । ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ

ଲାଗିଲା । ଏଠି ଦିବାନିଶି ଅଖଣ୍ଡ ନାମ କାର୍ତ୍ତନ ଚାଲିଛି । କେତେ ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି ଗତ ଦିନର ଇତିହାସକୁ ମନରେ ଚେତାଇ ଦେଲା, ଚନ୍ଦ୍ରାବନର ସେ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର କୁଞ୍ଜ ଆଉ ହରିଦାସ ଠାକୁରଙ୍କ ସମାଧି ସ୍ଥଳ ଇତ୍ୟାଦି ଓ ଦିଅଁ ଦର୍ଶନ ସାରି ବାଟରେ ମଥୁରା ଦେଖି ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଫେରିଲୁ । ବାଟରେ ମୋର ପୂର୍ବବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଜେଶ ବାନାର୍ଜୀଙ୍କ ଘର ଆଲ୍ଲାହାବାଦର ଚୁକ୍ତନଭିଲା (ଆଲେନଗଞ୍ଜ)କୁ ଗଲୁଁ । ପ୍ରଜେଶବାବୁ ଆମଠାରୁ ଆଗରୁ ଖବର ପାଇ ଷ୍ଟେସନରୁ ଆମକୁ ନେଇଗଲେ । ଆଲ୍ଲାହାବାଦରେ ମୁ୍ୟକିଦ୍ କଲେଜକୁ ଡାକରା ପାଇ ଗଲି । ସେଠାରେ ବିବିଧ ଯନ୍ତ୍ର ସଂରକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦି ଆୟୋଜନ ଦେଖି ମୋର ଓଡ଼ିଶାର ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଶିକ୍ଷାଳୟ କଥା ମନେପଡ଼ିଲା । ଆମେ ବାସ୍ତବରେ କ'ଣ କରିଛୁ, ସଙ୍ଗୀତର ଉନ୍ନତି କିଛି ? ସେଠା କଲେଜ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ସେଠି ଗୋଟିଏ ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ଶ୍ରେଣୀ ଖୋଲି ମୋତେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେଠାକୁ ଯିବାଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଘଣ୍ଟା ଆଲୋଚନା ଚାଲିଲା । ଏସବୁ ପ୍ରଜେଶବାବୁଙ୍କ ଯୋଗାଡ଼ । ତାଙ୍କ ଭଦ୍ରତା, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ପ୍ରତି ଆଦର ଓ ସ୍ନେହ ସହାନୁଭୂତି ଦେଖି ବାସ୍ତବରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲି । ଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ ହିସାବରେ ପ୍ରଜେଶଙ୍କ ପୁଅ ପାର୍ଥସାରଥୀ ମଧ୍ୟ ଅତି ବିନୟୀ ଯୁବକ ।

କଟକ ବାହୁଡ଼ା :

କଟକ ଫେରିବା ବାଟରେ କଲିକତା ବହୁବଜାର ନ ୧୧ ନଂର ଆଜୋଲ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରେସର ମାଲିକ ଶ୍ରୀ ଆକୁଳି ମିଶ୍ରଙ୍କ ଘରକୁ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ିଂ କମ୍ପାନୀକୁ ଗଲି । ଆକୁଳିବାବୁ ଗୋଟିଏ ବ୍ଲଡ଼-ବ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି, ଆସନ୍ତା ମାର୍ଚ୍ଚ (୧୯୫୯)ରେ କଲିକତାରେ ବ୍ଲଡ଼ ବ୍ୟାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟାର୍ଥେ ଏକ ସମ୍ମିଳନୀ ଡକାଇ ମୋତେ ସେଠାରେ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଭାର ନେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ରାତ୍ରିରେ କଟକ ଫେରିଲି, ଏକ୍ସପ୍ରେସ୍ ଗାଡ଼ିରେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ବେଶପୋଷାକ ଓ ପଲ୍ଲୀନୃତ୍ୟ :

ତା ୧୨ । ୨ । ୫୯ରିଖରେ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟ ସଂଘରୁ ଶ୍ରୀ ଇନ୍ଦର ରାଜଦାନ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୁଣା ପୋଷାକପତ୍ର ଓ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ କଟକ ଆସିଥିଲେ । ତହିଁ ପରଦିନ ସେହି ସଂଘର ସାଉଣ୍ଡ ଇଞ୍ଜିନିୟର୍ ଶ୍ରୀବାସ୍ତବ ଓ ମୁଖକୁର ମଧ୍ୟ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ତା ୨୧ରିଖରେ ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ସ୍ଥାନ ବୁଲାଇ ଓଡ଼ିଶୀ ନାଟ୍ୟକଳା ଓ ପୋଷାକପତ୍ର ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଘେନି ମୁଁ କଟକରୁ ବାହାରିଲି । ସେତେବେଳକୁ ତ. ମହତାବ ଆଆନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ । ସେ ତ ଜଣେ କଳାଭକ୍ତ । ମୋର ଅନୁରୋଧରେ ସେ ଗାଡ଼ିଟିଏ ଯୋଗାଇ ଦେଲେ । ପବ୍ଲିସିଟି ବିତାଗର କର୍ତ୍ତା ଶ୍ରୀ ସୁଧୀର ଘୋଷ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଲେ, ତ. ମହତାବଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ।

ମୁଁ ରାଜଦାନ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଘେନି ବାଲୁଗାଁ ବାଟେ ଗଞ୍ଜାମ ଗସ୍ତରେ ବାହାରି ବ୍ରହ୍ମପୁର, ନରେନ୍ଦ୍ରପୁର, ଆସିକା, ଧରାକୋଟ, ହିଞ୍ଜିଳିକାରୁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ନଗର ଓ ରମ୍ଭା ସାବିଳିଆ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ ବୁଲାଇ ସେଠାର କଳାକାର ଓ କଳାନୁଷ୍ଠାନମାନ ଦେଖାଇଲି । ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପୋଷାକପତ୍ର ଓ ଯନ୍ତ୍ରଦିଗ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି କେତେକ ଫଟୋ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ପାଇକ ନାଟ :

୧୭।୨।୫୯ ସକାଳେ ନରେନ୍ଦ୍ରପୁର ଯାଇ ସେଠା ଫୁଲରେ ପାଇକ ନାଟ ଦେଖି ବ୍ରହ୍ମପୁର ବାଟେ ହିଞ୍ଜିଳିକାରୁ ଗଲୁ ।

ରାଧା ପ୍ରେମ ଲୀଳା :

ହିଞ୍ଜିଳିକାରୁରେ ତା ୧୮।୨।୫୯ ରିଖ ରାତିରେ ରାଧା ପ୍ରେମଲୀଳା ଦେଖିବାର ଆୟୋଜନ କରାଗଲା । ଅଭିନୟ, ସାଜସଜ୍ଜା ଓ ସଙ୍ଗୀତର ମଧୁର ସ୍ୱରରେ ସେମାନେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ବହୁ ଫଟୋ ନେଲେ ।

ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ :

ଆସିକାରେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇଲି । ସେମାନେ ଏପରି ନିଖୁଣ ଅଭିନୟ ଓ ସାଜସଜ୍ଜା ଦେଖି ଆମ ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ବିବିଧ ଅଭିନେତା ଓ ମଞ୍ଚ ପ୍ରଭୃତିର ଫଟୋ ନେଲେ । (୧୯/୨/୫୯)

କବିସୂର୍ଯ୍ୟନଗର :

ଏଠାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ ଏବଂ ବୀଣା ବାଦନର ଉତ୍କର୍ଷତା ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ଦେଲା । ସେଠା ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଚାରିଣୀ ପାତ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଓଡ଼ିଶୀ ଯନ୍ତ୍ର ଓ ନୃତ୍ୟର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇଲେ ।

ତଣ କୋଇଲା :

ରମ୍ଭା (ସାବିଳିୟା)ଠାରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ‘ତଣ କୋଇଲା’ ଯନ୍ତ୍ର ବାଦନ ଓ ତହିଁ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରାତନ ପଲ୍ଲୀଗୀତର ଗାୟନ ଶୁଣି ସେମାନେ ଏହା ଏକ ଅଭିନବ ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ‘ତଣ କୋଇଲା’ ଯନ୍ତ୍ର ଭାରତର ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ଦେଖି ନ ଥିବାର କହିଲେ । ତଣ କୋଇଲା ଯନ୍ତ୍ର ଆମ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରାୟ ଲୋପ ପାଇଗଲାଣି । ଗୋଟିଏ ଧନୁରେ ସଂଯୋଜିତ ଜ୍ୟା (ସରୁ ଦଉଡ଼ି)କୁ ସଞ୍ଚାଳନ କରି ବାଦକ ଗୀତର ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି । ଧନୁ ଅଗ୍ରଭାଗରେ ଘୁଙ୍ଗୁର ବନ୍ଧା ହୋଇଥାଏ । ଏ ଅପୂର୍ବ ସଙ୍ଗୀତ ରାଜଦାନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଆଖିରେ କେବେ ପଡ଼ି ନ ଥିବା କଥା ତାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲି ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ତା ୧୧ ରିଖରେ କଟକ ଫେରି ସେମାନେ ପୁରୀ ଗଲେ ବସନ୍ତବାହୁଙ୍କ ସହିତ । ଫେରିଆସି କଟକରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଦେଖୁ ତା ୧୩।୩।୫୯ ରିଖରେ ଦଳ ଦିଲ୍ଲୀ ଫେରିଗଲେ ।

ପୁଣି ଦିଲ୍ଲୀ :

ଏହାର ପ୍ରାୟ ଦୁଇମାସ ପରେ ମୋତେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଚଙ୍ଗୋପାଧ୍ୟାୟ ଡକାଇଲେ । ମୁଁ ଶ୍ରୀ ରାଜଦାନ ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଶାରୁ ନେଇଥିବା ଫଟୋଗ୍ରାଫିକର ବିସ୍ତାରିତ ବିବରଣୀ ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ବୁଝାଇ କହିଲି । ଓଡ଼ିଶାର ସଙ୍ଗୀତ - କଳା ପ୍ରତି ସଭାସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ବିଶେଷ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ଓ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୋତେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମୁଁ କଟକ ଫେରି ପ୍ରବନ୍ଧଟିଏ ଲେଖି ଶ୍ରୀମତୀ ଚଙ୍ଗୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଦେଲି, ଇଂରାଜୀରେ ।

କଟକରେ ନୃତ୍ୟ-ନାଟ୍ୟ ସମାରୋହ :

ଏଇବର୍ଷ ଜୁନମାସରେ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ପକ୍ଷରୁ କଟକରେ ଗୋଟିଏ ଏକାଙ୍କିକା ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଏବଂ ନୃତ୍ୟ ଗୀତ ସମାରୋହ କରାଇବାର ଆୟୋଜନ କରାଇଲି । ପ୍ରଜେଶ ଓ ଚୋପ୍ରା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ କଟକ ଆସିବାକୁ ଲେଖିଲି । ସେମାନେ ଓ ଦୁଇଟି ଝିଅ କାନପୁରରୁ ଆସିବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ । ତା ୧୦।୬।୫୯ରିଖ ଦିନ ସକାଳେ ପ୍ରଜେଶ ବାନାର୍ଜୀ ଆଉ ସଞ୍ଜରେ ବିନୋଦ ଚୋପ୍ରା ଆସି ମୋ ବସାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ବାଙ୍କାବଜାର ଜନତା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଭଡ଼ାକୁ ନିଆଯାଇ ତା ୧୪-୬ରେ ଏକାଙ୍କିକା ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେଇ ମଞ୍ଚରେ ଦିନେ ଦୁଇଦିନ ପୂର୍ବରୁ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା । ମନେଅଛି, ଜନତାମଞ୍ଚରୁ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ନାଲି ସାଲୁକନାରେ ଲେଖା ବିଜ୍ଞାପନ ସେତେବେଳକୁ ବାହାର କରିନେଇ ନ ଥାନ୍ତି ।

କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ସେ ସମୟରେ ବାଙ୍କାବଜାରର ସ୍ୱର୍ଗତ ରାୟବାହାଦୁର ରାଜକିଶୋର ଦାସଙ୍କ ଘରେ କ୍ଲବ୍ ଇତ୍ୟାଦି କରୁଥାଆନ୍ତି । ତା ୧୫।୬ ରିଖରେ କାନପୁରରୁ ଉଷା ଓ ଉମା ଆସି ମୋ ଘର ଠିକଣା ଜାଣି ନ ପାରି କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ମୋତେ କିଏ ଜଣେ ଆସି ଖବର ଦେଲା - ମୁଁ ସେଠାକୁ ଗଲି ଓ ତାଙ୍କୁ ମୋ ଘରକୁ ନ ଆସି ଏଠାକୁ କିପରି ଆସିଲେ ବୋଲି ପଚାରିବାରୁ ସେଠାରେ କେନ୍ଦ୍ରର ଜଣେ କାରପଟ୍ଟଦାର କହିଲେ ଯେ କଟକରେ ଆଉ କେଉଁଠି ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅଛି ଯେ ସେମାନେ ସେଠାକୁ ଯାଆନ୍ତେ ? ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ଭାବିଲି ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣି - କେତେ ଗର୍ବ ସେମାନଙ୍କର ! ମୋ ଘରକୁ ନେଇ ଆସିଲି ମୋ ବନ୍ଧୁକନ୍ୟା ଦୁର୍ଦ୍ଦିକୁ । ସେ ଦୁହେଁ ଭାରତନାଟ୍ୟମ୍ ପ୍ରବୀଣା ।

ତହିଁ ପରଦିନ (ତା ୧୭।୬) ଶ୍ରୀ ଚୋପ୍ରା ଜନତା ମଞ୍ଚରେ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ (demonstration) ଓ ବକ୍ତୃତା ଦେଲେ । ପ୍ରଜେଶବାରୁ ନୃତ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରି କେତେକ ଉପାଦେୟ କଥା କହିଲେ । ତା ୧୭।୬ ରିଖରେ ଉଷା ଓ ଉମାଙ୍କ ନୃତ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରଜେଶବାରୁଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ପରେ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ଜନତା ମଞ୍ଚରେ ହେଉଥିବା ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହ ଶେଷ ହେଲା । ଏଭଳି ଚାରିଦିନ ବ୍ୟାପୀ ନୃତ୍ୟ, ଏକାଙ୍କିକା ଓ ବକ୍ତୃତା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଲୋକରେ ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସିତ ହେଲା ।

ଶେଷଦିନ ଅର୍ଥାତ୍ ତା ୧୭।୬ ରିଖରେ ଦେବଦାସଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ ଲାଗି ମୁଁ ଆଗରୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲି ଏବଂ ସେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇଥିଲେ । ବିଦେଶାଗତ କଳାକାରମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଓ ବିଶେଷତ୍ୱ ଯେପରି ଭଲଭାବରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ, ସେଭଳି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ଦେବଦାସଙ୍କୁ କେତେକ କଥା କହିବାକୁ ମୁଁ ସେହିଦିନ ସକାଳେ ଦେବଦାସଙ୍କ ପେଟିନ୍ ସାହିର ବସାକୁ ଗଲି । ବସା ଦୁଆର ମୁହଁରୁ ତାଙ୍କୁ ଡାକମାରି ଭିତରକୁ ପଶିଯିବାବେଳେ ଘର ଭିତରୁ ଗୋଟାଏ କ'ଣ ପଡ଼ିବା ପରି ମନେହେଲା । ଘର ଭିତରେ ଦେଖିଲି ଦେବଦାସ ଖଣ୍ଡିଏ ସପରେ ଗଡୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପେଟକୁ ମାରୁଛି କହି, ସେଦିନ ମଞ୍ଚକୁ ଆସିପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ । ମୁଁ ବାରିପାରିଲି ଯେ ଏହା ଏକ ଛଳନା । କଟକରେ ଥିବା ନୃତ୍ୟ-ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ଅନୁଷ୍ଠାନ ପକ୍ଷରୁ ଦେବ ମାସକୁ ଚାଲିଶ ଟଙ୍କା ବୁକିପାଇ ମୋ ଡକ୍ଟରାଧାନରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇବାକୁ ମୋର ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା ପଶ୍ଚ ହେଲା ।

ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ ଚୋପ୍ରା ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ନର୍ତ୍ତକ । ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଶିଖିବାକୁ ବଡ଼ ଆକାଂକ୍ଷା କରି ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଦେବଦାସଙ୍କୁ କହିଥିଲି ଚୋପ୍ରାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ । ଦେବ ତ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ ପାଇଁ ଆସିଲେ ନାହିଁ, ଅଧିକନ୍ତୁ ଚୋପ୍ରାଙ୍କୁ ଶିଖାଇବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଧରାଛୁଆଁ ଦେଲେ ନାହିଁ । ପରେ ଶୁଣିଲି ଜଣେ କେହି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବ୍ୟବସ୍ଥାପନାରେ ଦେବ, କେଳୁ ଓ ଆଉ କେତେଜଣ ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ମୋ ସହିତ ସହଯୋଗ ନ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ତା ୧୮।୬।୫୯ ରିଖରେ ପୁରୀରେ ନୃତ୍ୟାଦି ପ୍ରଦର୍ଶନ ଲାଗି ପ୍ରଜେଶବାରୁ ଓ ଚୋପ୍ରା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ବସନ୍ତବାରୁଙ୍କ ସହ ପଠାଇଲି । ପୁରୀରୁ ଫେରି ପ୍ରଜେଶବାରୁ, ତାଙ୍କ ଭଉଣୀ ମାୟା ବାନାର୍ଜୀ, ଉଷା ଓ ଉମା ପ୍ରଭୃତି ବାହୁଡ଼ିଗଲେ ଏବଂ ବିନୋଦ ଚୋପ୍ରା ମୋ ନିକଟରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖିବାକୁ ମୋ ଘରେ ରହିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଅଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖାଇଲି ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବୁଝାଇଲି । ଯୋଗକୁ ସେତେବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ଅଧ୍ୟାପକ ହୁମାୟୁନ କବୀର ଭୁବନେଶ୍ୱର ଆସିଆଆନ୍ତି, ମୁଁ

ସେ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଡା. ମହତାବଙ୍କୁ ଭେଟି ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ପକ୍ଷରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଗୋଟିଏ ‘ଭେରାଇଟି ସୋ’ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲି । ଡା. ମହତାବ ଆନନ୍ଦରେ ମୋ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଲୋକସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗର କର୍ମୀ ଶ୍ରୀ ସୁଧୀର ବୋଷଙ୍କୁ ମହତାବବାବୁ ଏହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ସୁଧୀରବାବୁ ମୋ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ଆୟୋଜନରେ ଲାଗିଗଲେ ।

ସେ କାଳର ଏହି ‘ଭେରାଇଟି ସୋ’ ବିଜ୍ଞପ୍ତିର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତ (Copy) ଅଦ୍ୟାପି ମୋ ପାଖରେ ଅଛି ।

ବିଜ୍ଞପ୍ତି ପତ୍ରଟି ଇଂରାଜୀରେ ଟାଇପ୍ ହୋଇଅଛି ।

ଲେଖାଅଛି – Programme of the variety show to be held in the Utkal Krushi Mohabidyalaya Hall on the 5th July, 1959 at 6-30 p.m. – ପ୍ରୋଗ୍ରାମର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ହେଉଛି –

୧. ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ସଭାପତି ଡା. ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଭାଷଣ (Address of Welcome) ।

୨. ମନୋରଞ୍ଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଉପସ୍ଥାପନା – ଶ୍ରୀ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ସଭାପତି, ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସଂଘ, ଓଡ଼ିଶା ଶାଖା ।

୩. ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ ଚୋପ୍ରାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଚାରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ (demonstration) ।

୪. ଅଧ୍ୟାପକ ହୁମାୟୁନ କବୀରଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ ।

୫. ଓଡ଼ିଶୀ ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀର ସଭାପତି –

ଡା. ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଧନ୍ୟବାଦାର୍ପଣ,

ଏହାଛଡ଼ା ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଚୋପ୍ରାଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଯାଇ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧଟିଏ ପାଠ କରିଥିଲି, କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସୁଚାରୁରୂପେ ପରିବେଷିତ ହୋଇ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଶ୍ରୀ ଚୋପ୍ରାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡଗିରି, କୋଣାର୍କ ଓ ପୁରୀ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ ବୁଲାଇ ବିଦାୟ ଦିଆଗଲା ।

୧୯୬୦ ଜୁଲାଇ ଶେଷରେ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସଂଘ ପକ୍ଷରୁ ଶ୍ରୀ ଇନ୍ଦର ରାଜଦାନଙ୍କ ଚିଠିପାଇ ସେଠାରେ ବ୍ୟାଲେ ନୃତ୍ୟପାଇଁ ନୂଆଗଡ଼ରୁ ମୋ ଭାଣିଜୀ ସମ୍ପର୍କୀୟା ଚୁଷ୍ଟା ଚିମି ଓ ଭଣଜା ଯୋଗୀଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଅଗଷ୍ଟ ଚାରି ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଯାତ୍ରା କଲି । ବାଟରେ କଳିକତାରେ ଓହ୍ଲାଇ ଆମେ ସବୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼-କମ୍ପାନୀକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଖୁଆପିଆ ସାରି, ଅଗଷ୍ଟ ଛଅ ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ ।

ରାଜଦାନ ଦିଲ୍ଲୀ ରେଳଷ୍ଟେସନକୁ ଆସି ନ ଥିବାରୁ ବଡ଼ ହଇରାଣ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କ ବସା ଠିକଣାରେ ଖୋଜି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ନ ପାଇ ନଂ ୧୯ ସାଉଥ ଆଭିନ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ବସାରେ ରହିଲୁଁ । ବହୁ କଷ୍ଟରେ ନାଟ୍ୟସଂଘକୁ ଫୋନ୍ କଲାପରେ ବ୍ୟାଲେ ଟ୍ରେନିଂ ସେଣ୍ଟରର ଅଧ୍ୟକ୍ଷା ଶ୍ରୀମତୀ କମଳାଲାଲ ଆସି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଟ୍ରେନିଂ ସେଣ୍ଟରକୁ ନେଇଗଲେ । ସେଇଠି ରାଜଦାନଙ୍କ ସହ ଦେଖା ହେଲା । ମୁଁ ଆଠ ତାରିଖ ଦିନ ବ୍ୟାଲେ ରିହର୍ସାଲ ଦେଖି ତୁଷ୍ଟୀ ଓଗେରଙ୍କୁ ସେଠାରେ ଛାଡ଼ିଲି ।

ତା ୯ । ୮ । ୬୦ ରିଖରେ ଶ୍ରୀ ଭାଗୀରଥୀ ମହାପାତ୍ର ଓ ଶ୍ରୀ ରଘୁମଣି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ । ମନେଅଛି, ଭାଗୁବାରୁ ମୋତେ ବିଦ୍ୟାପତି ଓ ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ କାର୍ତ୍ତବୀ ପଦାବଳୀ ଖଣ୍ଡିଏ ସେଦିନ ଉପହାର ଦେଲେ ।

ରାଜଦାନ ମୋତେ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଓ କଟକକୁ ଟିକେଟ୍ ଇତ୍ୟାଦି କରିଦେଲେ । ତା ୧୧ । ୮ ରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ କଲିକତାବାଟ ହୋଇ ଫେରିବାବେଳେ ‘ସୁରଲେଖା’ ରେକର୍ଡ଼ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନରେ ଜମାଥିବା ହିସାବପତ୍ର ଦେଖି କଟକ ଫେରିଲି ।

ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ଖ୍ୟାତି କେତେକ ଈର୍ଷାପର ଲୋକଙ୍କ ଦେହରେ ଗଲା ନାହିଁ । ପୁଣି ଇତିପୂର୍ବରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଜ୍ଞାନ ଭବନରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ପ୍ରବନ୍ଧପାଠ ଓ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନୀର ପ୍ରଶସ୍ତି ଶୁଣି କଟକର କେତେଜଣ ନର୍ତ୍ତକ ଜଣେ କଲା ବିଶେଷଜ୍ଞ ବୋଲି ଜୋର ପିରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ଗୋଟିଏ ଦଳ ଗଢ଼ି ମୋ ସହିତ କୌଣସି ସହଯୋଗ ନ ରଖିବାକୁ ଛିଡ଼ା କରିଥିଲେ, ଯାହାଫଳରେ ଦେବଦାସ ମୋତେ କଥା ଦେଇ ମଧ୍ୟ କଟକର କଲା ପ୍ରଦର୍ଶନୀରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁଣି ମୋ ଦ୍ଵାରା ଆୟୋଜିତ ସଭାମାନଙ୍କରେ ମୁଁ ଅଶୀଇଥିବା କଳାକାରଙ୍କ ନୃତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶଂସିତ ହେବାର ଦେଖି ମୋ ପ୍ରତି ଆଉ କେତେକଙ୍କର ଈର୍ଷା ବଢ଼ିଗଲା । ଏମାନେ ମନେକଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଭଳି ଲୋକ ଦଳରେ ପ୍ରଚାର କଲେ ଯେ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସଂଘରୁ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଆଣି ଏ ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ କରୁଛି ଏବଂ ତତ୍ପରା ଯଥେଷ୍ଟ ଲାଭବାନ୍ ହୋଇଅଛି ।

କିନ୍ତୁ, ତାଙ୍କୁ ଜଣାନାହିଁ ଯେ ବିଦେଶାଗତ କଳାକାରମାନେ ମୋର ବନ୍ଧୁ । ସେମାନେ ମୋର ‘ଆତିଥ୍ୟ’ ଗ୍ରହଣ କରି ଏଠାରେ ରହିଥିଲେ । ମୋ ଘରେ ସେମାନଙ୍କର ଚରଣ ଛଡ଼ା କେବଳ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ରେଳଖର୍ଚ୍ଚ ଓ ବିଦ୍ୟାୟବେଳେ କଟକ ତାରକସି କାମର କେତୋଟି ଗୋଲାପ ଫୁଲ ଉପହୃଦ୍ଦିକନ ମାତ୍ର ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲି ଓ ସେମାନେ ଖୁସି ମନରେ ବିଦାୟ ନେଇଥିଲେ । ଏଥିଲାଗି ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସଂଘରୁ କିଛି ସାହାଯ୍ୟ ମୁଁ ନେଇ ନାହିଁ ପରେ ଏ କଥା ଲେଖୁଛି ।

ଏଇ ଈର୍ଷାପର କେତେକଣ ବ୍ୟକ୍ତି ‘ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ’ ମୋ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରୁ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ଆୟୋଜନ କଲେ । ମୁଁ ଏହାର ସନ୍ଧାନ ପାଇ ଅଯଥା ଶ୍ରମ ସାଧନ ଓ ବ୍ୟୟର ଦୂରେଇ ଯିବାର ଛିର କଲି ଏବଂ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ସବୁ ସମ୍ପର୍କ ତୁଟାଇ ଦେଲି ।

କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ବାହାର ପଟର ଗୋଟିଏ ପଛପଟ ଘରେ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅଫିସ୍ ବସିଲା ।

ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ମୂଳଦୁଆ ମୁଁ ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଏଣିକି ସବୁ ସମ୍ପର୍କ ଛାଡ଼ିଲି ।

ସତରେ ଏକା ଦୋଷଟା ମୋର । ଦିଲ୍ଲୀରେ ଆୟୋଜିତ ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହରେ ମୋ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ, ତା’ ସାଙ୍ଗକୁ କୁମାରୀ ଜୟନ୍ତୀର ନୃତ୍ୟ ଡିମନ୍‌ସ୍ତେସନ୍, ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ରହେମାନଙ୍କୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର କେତୋଟି ଗୀତର ନୃତ୍ୟାଭିନୟ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଆଉ କଟକର ନ୍ୟାୟନାଲ ମ୍ୟୁଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ମୋ ଲେଖା ‘ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ ଓ ‘ରାଧିକା’ ନୃତ୍ୟନାଟିକାରେ ସହଯୋଗ ଦେବାପାଇଁ ଜୟନ୍ତୀକୁ ବାରଣ କରିବାଟାରେ ମୋର ଯାହା ଭୁଲ୍ ତୁଟି ରହିଗଲା, ସେ ସବୁପାଇଁ ମୋର ନିର୍ଭୁଲ୍‌ପଣିଆଁ ଦାୟୀ । ଏହି ନୃତ୍ୟ ସମାରୋହରେ କେଜାଣି କାହିଁକି ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ସମାବର ପାଇଁ ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଧନ୍ୟ ହେଲି ଓ କେତେକଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବନ୍ଧୁତା ଘନାଇ ଉଠିଲା ।

ଏହି ବନ୍ଧୁତା ଫଳରେ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ଗୋଟିଏ ଗୀତ-ନୃତ୍ୟ-ସମାରୋହରେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଜେଶ ବାନାର୍ଜୀ, ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ ଚୋପ୍ରା ଓ କାନପୁରରୁ ମୋର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କ କନ୍ୟାଙ୍କ ସହ ମୋ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ଯୋଗ ଦେଲେ । ବେଶ୍ ସମାରୋହରେ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ସମାହିତ ହେଲା । ସେ ସବୁ କଥା ତ ଯା’ ଆଗରୁ ଲେଖିଛି । ସ୍ୱାର୍ଥ ଘେନି କଟକରେ ସଙ୍ଗୀତ ନୃତ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢୁଥିବା କେହି କେହି ଅସହଣୀଙ୍କର ଏ ସମାରୋହର ସଫଳତା ହେଲା ଆଶ୍ଚର୍ୟ୍ୟ କଣ୍ଠା । ତା ୨୩।୭।୬୦ ରିଖରେ କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଆଗରେ ଏପରି ଜଣେ ଅଧେ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋର ତୀବ୍ର ନିନ୍ଦା କରିବାର ଶୁଣିଲି । ତାଙ୍କ କହିବାର ବଡ଼ କଥା ହେଲା ଯେ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସଂଘରୁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ମୁଁ ପାଇ ଏଭଳି ଆୟୋଜନ କରିଛି । ଆଗନ୍ତୁକ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଟଙ୍କା ନେଇଥିବେ ଓ ମୋର ମଧ୍ୟ ଭଲକରି ହାତ ଟିକିକଣ ହୋଇଥିବ ।

ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ତ ଜଣା ନାହିଁ ଯେ ଆଗନ୍ତୁକ କୃତୀ କଳାକାରମାନେ ମୋ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ଦଉଡ଼ିରେ ଟଣାହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି ।

ଏଇ ଦିନରୁ ଦେହ ଜଳିଗଲା ପରଶ୍ରୀକାନ୍ତରଙ୍କର । ମୋତେ କିପରି ନାଟ୍ୟସଂଘରୁ ଦୂରେଇ ଦେବେ, ସେଥିପାଇଁ କେତେ ବୈଠକ ବସିଲା, ନାନାବିଚାର ପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ

ନାମ ଜାଣିଲି; କିନ୍ତୁ କାହିଁକି କେଜାଣି ମନ ହେଉ ନାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ନାଆଁ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନା ପକାଇ ଦେବାକୁ । ଯୋଗକୁ ପୁଣି ଏଇ ନିନ୍ଦା ରଚନାବେଳେ ଆଉ ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଲେଟୁପ (କୃଷ୍ଣଲୀଳା) ଗଢ଼ିବାର ମସୂଧା ଚାଲିଥାଏ, ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ବିଶିଷ୍ଟ କାରପଟ୍ଟଦାର ଶ୍ରୀ ଇନ୍ଦର ରାଜଦାନ ମୋତେ ଏ ଟୁପ ଗଢ଼ାରେ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ଚିଠି ଲେଖିଲେ । ମୁଁ ସମ୍ମତି ଦେବାରୁ ଏଠାରୁ ଜଣ କେତେ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀ ନେଇ ଯିବାକୁ ଶ୍ରୀ ରାଜଦାନ ସେମାନଙ୍କ ବାଟଖର୍ଚ୍ଚ ତା ୨୫।୭ ରିଖରେ ଅଡ଼େଇଶହ ଟଙ୍କା ଅଗ୍ରମ ରୂପେ ପଠାଇ ଲେଖିଲେ – ଆଉ ଯାହା ଖର୍ଚ୍ଚ ପଡ଼ିବ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଦିଆଯିବ । ଶୀଘ୍ର ସଦଳବଳେ ମୋତେ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲି, ମୋର ନିକଟ ବନ୍ଧୁ ନୂଆଗଡ଼ର ବାଞ୍ଛାନିଧି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁଅ ଓ ଝିଅ ଦୁଇଟିକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ତା ୩।୮।୬୦ ରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ରମାନା ହେଲି ।

ଦିଲ୍ଲୀ ବ୍ୟାଲେଟୁପ :

ତା ୬।୮।୬୦ ରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ କଲିକତାଠାରୁ ରାଜଦାନଙ୍କୁ ଚାର ଓ କଟକରୁ ଚିଠି ଦେଇଥିଲି । ଦିଲ୍ଲୀ ଷ୍ଟେସନରେ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଦେଖା ନାହିଁ । ଝିଅ ପିଲାମାନେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଅଛନ୍ତି । ଦିଲ୍ଲୀରେ କେଉଁଠିକି ଯିବାକୁ ହେବ ଅବା ଝିଅମାନଙ୍କୁ କେଉଁଠି ଛାଡ଼ିବି; କିଛି ଜଣା ନାହିଁ ମୋତେ । ଭାରି ଅତୁଆରେ ପଡ଼ିଲି । ଶେଷରେ ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ସାମନ୍ତ ସିଂହାର, ଏମ୍.ପି.ଙ୍କ ବସାକୁ ଗଲି । ବହୁ କଷ୍ଟରେ ବହୁବାର ଫୋନ୍ କରି ଶେଷରେ ବ୍ୟାଲେଟୁପର ପରିଚାଳିକା – ଶ୍ରୀମତୀ କମଳାଲୀଳାଙ୍କୁ ପାଇ, ତାଙ୍କୁ ସବୁ କଥା କହିଲି । ସେ ନିଜେ ଆସି ଚୁଷ୍ଟୀ, ଟମା ଓ ଯୋଗୀକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଗଲେ । ଅନେକ ଖୋଜାଖୋଜି ପରେ ଜଙ୍ଗପୁରାରେ ଇନ୍ଦର ରାଜଦାନଙ୍କ ବସା ଠିକଣା କଲି । ସୁନ୍ଦର ଛୋଟ ଘରଟିଏ, ଇନ୍ଦର ରାଜଦାନଙ୍କ ବାପା S.P. ରାଜଦାନ ଜଣେ ଭଲ ଜ୍ୟୋତିଷୀ, ଲୋକଙ୍କୁ ଆଦର କରି ଆପଣାର କରିବାରେ ପରୁ । ରାଜଦାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ତହିଁ ପରଦିନ ବ୍ୟାଲେ ସେଣ୍ଟରର ରିହର୍ସାଲକୁ ଗଲି । ଭାରି ସୁନ୍ଦର ଥାନଟି, ହଲ୍ ସାମନାରେ ବିରାଟ ଏକ ଘାସପଡ଼ିଆ । ପଡ଼ିଆ ଆରପଟରେ ବଣହୁଦା । ମୟୂରଗୁଡ଼ିଏ ସେଠି ବୁଲୁଥାଆନ୍ତି । କିଏ ପୁଛ ଟେକି ନାବୁଛି ପୁଣି କୋଉଠି ଡାଳରେ ବସି ରାବ ଦେଉଛି । ସେଭଳି ଏକ ଶୋଭନୀୟ ସ୍ଥାନମାନ ପାସୋରା ହେଉ ନାହିଁ ଆଜିବି ।

ଶ୍ରୀମତୀ କମଳାଲୀଳା ରିହର୍ସାଲ ପରିଚାଳନା କରୁଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଓ ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ମୋର ମନେହେଲା ସେ ବଡ଼ ଗର୍ବୀ ।

୨।୩ ଦିନ ରହି ମୁଁ କଲିକତାରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ରେକର୍ଡ଼ିଂ କୋମ୍ପାନୀରେ ଦିନଟାଏ ରହିଲି । ଏଇଠି ମୋର ସୁରଲେଖା ରେକର୍ଡ଼ର ଲେବଲକୁ S.L.O. ରୁ S.O.L. କରି ବଦଳାଇ ଦର ଦସ୍ତୁର ଠିକ୍ କରିସାରି ଫେରିଲି କଟକ ।

କହିଛି ତ କଟକରେ ମୁଁ ଉତ୍କଳ-ନାଟ୍ୟସଂଘ ପକ୍ଷରୁ ସଙ୍ଗୀତ ସମାରୋହ କରାଇବା ପରେ ପରେ କେତେ ଜଣଙ୍କର ଈର୍ଷା ହେଲା । ବାସ୍ତବରେ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟସଂଘରୁ ଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅସୁଯାବଶ ହୋଇ ସେମାନେ ମନେକଲେ, ମୁଁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଆଣି ଖାଇଯାଇଛି । ସବୁ କଥା ମୋ କାନରେ ବାଜୁଥିଲେ ବି – ମୁଁ ତୁନି ହୋଇଥାଏ ।

ଜଣକେତେଙ୍କର କ୍ରମନ୍ତ୍ରଣା ଚାଲିଲା । ୧୯୬୧ ଅପ୍ରେଲ ମାସର ଘଟଣା । ସେଦିନ ତା ୨୯ରିଖ । କଳାବିକାଶକେନ୍ଦ୍ରରେ ଶ୍ରୀ ବାବୁଲାଲ ଯୋଶୀ – ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ମିଶ୍ର ଓ ବୃନ୍ଦାବନ ରଥ ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ଆଆନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବୈଠକ ହେଲା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ପିଠାପୁରଠାରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବୈଠକ ବସିଥିଲା, କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରରେ ଏଇ ତା ୨୯ ରିଖ ବୈଠକରେ ମୁଁ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ସଭାପତି ପଦ ଛାଏଁ ଛାଡ଼ିଲି । ମୁଁ ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି, ଶ୍ରୀମତୀ କମଳା ଦେବୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ । ନାଆଁ ରଖୁଥିଲି ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ । ରୋପିଲା ଗଛ ମଉଳି ଯିବାର ଦେଖିଲେ ବାଧେ । ଜମାତେ ବି କଷ୍ଟ ହେଲା, ମାତ୍ର ତୁଙ୍ଗାରେ ଟଣାଭିଡ଼ା ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ମୁଁ ସୁଖ ପାଏ ନାହିଁ । ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ସେହିଦିନୁ ଓହରି ଗଲି ।

ଭଗାରି ମା’ ପେଟରେ :

୧୯୫୯ ସାଲର ନାନା ଘଟଣା ଭିତରେ ମୁଁ ମୋର କେତେକ ବହୁଳ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଶିଶୁ ଶ୍ରେଣୀର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଲେଖିଲି । ଶିଶୁସାହିତ୍ୟ ଲେଖାରୁ ତ ମୋର ଲେଖକ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ । ୧୯୧୩ ସାଲର “କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ” ଏହାର ପ୍ରମାଣ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାମ ଭିତରେ ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖାଲେଖିରେ ଲାଗିଗଲି ମୁଁ । ଗୁଡ଼ିଏ ମୋ ଲେଖା ବହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରୂପେ ମନୋନୀତ ହେଲା, ସରକାରୀ ସ୍କୁଲ ବିଭାଗ ଦ୍ଵାରା । ଜୀବନ ସାରା ଅଜମାଉଁ ଆସୁଛି ବାପ ପୁଅର ମଙ୍ଗଳ ଚାହିଁଲା ପରି ଏକ ଅଜଣା ଅଦେଖା ହାତ ସବୁବେଳେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରେ ମୋତେ । ମୂଳ ହେଲା ଆମର ବିଶ୍ଵାସ, ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଆଉ – ଆତ୍ମସମର୍ପଣ । କେତେ କେତେ ନାଟକ, ଏକାଙ୍କିକା, ଉପନ୍ୟାସ, କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ, ସଙ୍ଗୀତ, ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଓ ଗୀତନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖିବା ପରେ ମୋର ଏଇ ଚଳାଚଳର ନିତାନ୍ତ ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ବେଳେ ମୋତେ ଏ ଶିଶୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଲେଖାଇବା ସେଇ ବାପର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଛଡ଼ା ଆଉ କ’ଣ ହୋଇପାରେ ?

ଧନାଘର-ପିଲା ନୋହିଲେ କ’ଣ ହେବ ମାନୀ ଘରର ପିଲା ମୁଁ । ଆଜି ମଧ୍ୟ ବାଙ୍କି ଲୋକେ କହନ୍ତି, “କରଣ ମଧ୍ୟରେ ଶରଣାପନ୍ନହାକେ” । ପ୍ରାୟ ଶହେବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଏହି ଶରଣ ବା ପ୍ରଭୁ ଶରଣ ପକ୍ଷନାୟକ ଥିଲେ ବାଙ୍କିର ଜଣେ ଅତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି, ସେଇ

ବଂଶରେ ମୋର ଜନ୍ମ । କାହିଁକି ଜେଜାଣି ସେଇ ସମ୍ମାନ ମୁଁ ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଟାଣ ରଖିବାକୁ ଯାଇ, ‘ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରୀ’ ଗୀତଟି ମୁଁ ଗାଇଛି ଏବ୍.ଏମ୍. ଭି. ରେକର୍ଡ୍‌ରେ । ପୁରୀ ରାଜାଘର ଚାକିରି ମୋର ଚାକିରି ଜୀବନର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ । ତା’ପରେ ରାସଦଳ ଓ ଥିଏଟର ଦଳ ଇତ୍ୟାଦି ଗଢ଼ିଲି । ବିଧି ଇଚ୍ଛାରୁ ସେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଛି । ବଂଶ-ଗୌରବ ଓ ଆତ୍ମ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା ବିଚାରରୁ ଭିକ୍ଷାଥାଳ ଧରିବାଟା ଅସମ୍ଭବ । ଏଇସବୁ ଅବସ୍ଥାବେଳେ ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଦିନକଲାଗି ହେଲେ ଭାଙ୍ଗି ନ ପଡ଼ି, ଘୋଷି ହୋଇଛି – “ଯାହା କରିବେ ସାଇଁ” ।

ସେଇ ସାଇଁ ମୋତେ ଏତେବେଳେ ଏଇ ବାଟ ଧରାଇ ସୁରୁଖୁରୁରେ ଗୁରୁରାଣ ମେଣାଇ ଦେଲେ । ଏଇଭଳି ଅବସ୍ଥା ଭିତରେ କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଜୀବନରୁ ପାସୋରି ପାରି ନାହିଁ । ଆମ ଜାତିର ମହତ୍ତ୍ୱ ରକ୍ଷାପାଇଁ ମୁଁ ବେଳକାଳ ଦେଖି କମର କଷି ବାହାରି ପଡ଼େ । ସେଇଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଟେକ ବଜାୟ ରଖିବା ଦିଗରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଆଜି ସିନା ପୁରୁଣା କଥାକୁ ଥୋକେ ମନ-ପାସୋରା କରି ବସୁଛନ୍ତି, ହେଲେ ଆମ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଅସ୍ଥକରେ କଳ୍ପକ ସଜାଡ଼ି ସାଇତି ଥୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସହକରେ ମନେ ରହିଯିବା ଭଳି ଅସ୍ଥ କଥା ଭିତରେ ଗଭୀର ତତ୍ତ୍ୱମାନ ରଖିଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ସେମାନେ ତାଙ୍କ ଭାବି-ବଂଶଧର – ଆମରିମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ତାଙ୍କରି ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ଦିଲ୍ଲୀରେ ବହୁ ମାନ-ଅପମାନ ସହି, ଆମ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଭାରତୀୟ ଅନ୍ୟତମ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ କରାଇ ପାରିଲି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ, ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ଆଙ୍ଗିକ ବାଚିକ, ଆହାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାହିକ ଅଭିନୟ ବିଭାଗମାନ ଘେନି ମହୀୟାନ୍ । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ‘ବାଚିକ’ ଅଂଶରେ ଯେଉଁ ଗୀତଗାଇ ପାତ୍ର ଆଙ୍ଗିକ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେ ଗୀତର ଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ନିଶ୍ଚୟ । ଏହାର ଗାୟନ ରୀତି ବା ଶୈଳୀ ଓଡ଼ିଶାର ପରମ୍ପରା ଘେନି ପ୍ରଚଳିତ । ଯାହା ଓଡ଼ିଆ ବା ଓଡ଼ିଶାର ପରମ୍ପରା ତାହାକୁ ‘ଓଡ଼ିଶୀ’ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଖୁଆପିଆ, ପୁଣ୍ୟ ପର୍ବ, ଚାଲି-ଚଳଣି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁଥିରେ ଆମର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ରହିଛି, ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଆମ କଥାକୁହା ତଙ୍ଗ, ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଆମର ରସ-ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗି, ସ୍ୱର ବ୍ୟବହାର ଇତ୍ୟାଦି ସବୁଥିରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ରହିଛି । ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆମ ଦେଶକୁ ଚାହିଁ ସ୍ୱର-ତାଳରେ ରଚିତ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଅଛି, ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଛି ବୋଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବା ସ୍ୱୀକୃତ ହେବା ପରେ, ଯେଉଁ ସ୍ୱର ଓ ତାଳ ଘେନି ଏହି ନୃତ୍ୟ ପରିଚାଳିତ, ତାହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାକୁ ବିଚାରବଦ୍ଧ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରୀତିର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ଅତଏବ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତର ଧାରାରେ

କିପରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ନାହିଁ ବୋଲି କୁହାଯିବ ? ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସହିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିଃସନ୍ଦେହରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୋଲି କହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମୋର ଦୃଢ଼ମତ ଯେ ଆମ ସଙ୍ଗୀତ ଆମ ଦେଶ ପ୍ରଚଳିତ ରୀତିକୁ ମନାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧାରାରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଓ ପ୍ରଚଳିତ । ଆମର ପୂଜ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ର-ପ୍ରଣେତାମାନଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପଢ଼ିଲେ ଓ ବୁଝିଲେ ମୋ କଥା ସହଜରେ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅବଧି ପୋଥିପୁଷ୍ପାରେ ରହିଛି ଏବଂ ତାହାର ଭାଷା ସଂସ୍କୃତ । ତେଣୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂଗ୍ରହ, ପଠନ, ଅର୍ଥବୋଧ, ପ୍ରକାଶ ଓ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ବିହିତ ଶ୍ରମ ସାଧନା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଆଗରୁ ତ କହିଛି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ପ୍ରମାଣ ବାଢ଼ିବାବେଳେ ଆମରି ଓଡ଼ିଆ ଲୋକେ ବହୁ ବିଘ୍ନ ଘଟାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସୁନାଟା ପିତଳ ହେବ କିପରି ?

ଏବେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ (ଗୀତ-ବାଦ୍ୟ) ଆମର ପାରମ୍ପରିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଘେନି ପରିଚାଳିତ ବା ରଚିତ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରଚାର କରି ବସିବାବେଳେ ସେହିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭୋଗିବାକୁ ହେଲା ।

ଏଇ ୧୯୬୦ର କେତେକ ସଂଖ୍ୟା ଝଙ୍କାରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମକ୍ଷୀୟ ମୋ ଲେଖା ପ୍ରକାଶିତ ହେବାରୁ ଶ୍ରୀ ନୀଳମାଧବ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଅଥବା ଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରତିବାଦ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ କଲେ । କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ମୁଁ ତା ୨୮।୭।୬୦ରିଖରେ ତାଙ୍କ ଲେଖାର ପ୍ରତିବାଦ ଲେଖି ପଠାଇଲି ଝଙ୍କାରକୁ ।

ତା ୪।୩।୬୦ ରିଖରେ “ପିପଲସ୍ ଉଏଲଫେୟାର” କମିଟି ପକ୍ଷରୁ ବୁଝୁପୁରରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଏକ ସଭାରେ ମୁଁ ପ୍ରଧାନ ବକ୍ତା ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲି । ସେଠାରେ ସର୍ବଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ର ଏବଂ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଗୀତର ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରଚାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦେଇଥିବା ମୋ ବକ୍ତୃତାର ଅନେକ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ମଣିବର୍ଦ୍ଧନ ମୋ କଥାରେ ସମର୍ଥନ କଲେ ।

ପୁଣି ତା ୧୦।୯।୬୦ରିଖରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ସଙ୍ଗୀତ-ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ଏକ ବୈଠକରେ ‘ଓଡ଼ିଶୀ’ ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲି ନାମ ରଖିବାକୁ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ପାତ୍ର ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ଘୋର ବିରୋଧ କରି ମୋର କୁହାରତନା କରିବାକୁ ପଛାଇଲେ ନାହିଁ । ଏ ଦୁଇ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଘର ପାରଳାଖୁମୁଣ୍ଡିରେ । ଓଡ଼ିଶାର ଏଇ ଦକ୍ଷିଣ ସୀମାନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆନ୍ଧ୍ର ପବନର ଛିଟା ବାଜୁଛି । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲି ଯେ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତ କମ୍ପାନ ବହୁଳ । ତେଣୁ ରାଗର ସ୍ଥିରତା କିପରି ରହିବ ? ତା’ଛଡ଼ା ବାଦୀ ସମ୍ଭାବୀର ନାଁ ଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ରସ ବିକାଶ କିପରି ବାରିହେବ ?

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ :

ଏହି ନାମରେ ବିଲୋପ ଲାଗି ଏବଂ ଏହା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତ ଧାରାରେ ପରିଚାଳିତ ବୋଲି ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଏହିପରି କେତେକ ତଥ୍ୟାବଳୀ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଚାଲିଛି ବୋଲି ମୋର ମନେହୁଏ । ଆମରି ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆମରି ସଙ୍ଗୀତ ଆମରି ଘରେ ଅବମାନିତ ହେଉଛି । ହଁ – କଥାରେ ତ ଅଛି ‘ଭଗାରି ମା’ ପେଟରେ’ ।

ମୁଁ ହାରିଲି (୧୯୬୧)

ଆମ ଛାନ୍ଦ :

ଅତି ପିଲାଦିନରୁ ‘କଳାମାଣିକ’ ଛାନ୍ଦ ମୋ ବୋଉ କଣ୍ଠରୁ ଶୁଣି ଭୋରରେ ପାରିଶ୍ରୁଆରୁ ଉଠିବାଟା ପାସୋରି ନାହିଁ । ସେହିଦିନରୁ ଛାନ୍ଦ ସହିତ ମୋର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ।

ପରେ ଗୀତ ଗାଇ ଜାଣିବା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାବେଳରୁ ଛାନ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତଥ୍ୟ ବାରିବାକୁ ମନ ବଳିଲା । ଦେଖୁଲି, ଛାନ୍ଦ ଆମ ଓଡ଼ିଶାର ଏକାନ୍ତ ବିଶେଷତ୍ଵ, ସାରା ଭାରତରେ କାହିଁ କେଉଁଠି ଛାନ୍ଦ ଭଳି ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା ନାହିଁ । ଆମ ପୋଥିପତ୍ର ଆଡ଼େଇ ଯେତିକି ମୋ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଦେଖୁଛି ଯେ ଆମ ଛାନ୍ଦର ମୂଳଦୁଆ ହେଉଛି ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକର ଛନ୍ଦ । ଅବଶ୍ୟ ସବୁତକ ଛାନ୍ଦର ତିଆରି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଘଟି ନାହିଁ ମୋର, ତଥାପି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଛାନ୍ଦର ରଚନା ରୀତି ମୁଁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛି । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲେଖିବସିଲେ ତାହା ଖଣ୍ଡିଏ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ହେବ ।

ଛନ୍ଦରୁ ଛାନ୍ଦ । ଛନ୍ଦକୁ ଆମ ପୂର୍ବପୁରୁଷେ ଆପଣାର କରି ଓଡ଼ିଆରେ ଛାନ୍ଦ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ପୁଣି ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଚତୁରତା ମିଶାଇଛନ୍ତି, ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ଵର ପରଜଣା ଦେଇ ।

ଏ ସ୍ଵର କଳ୍ପନା ରସାନୁସାରୀ । ମୋଟ ଉପରେ ଛନ୍ଦ ଆଉ ସଙ୍ଗୀତର ରାଗରାଗିଣୀକୁ ମିଶାଇ, ରସକୁ ମନାଇଁ ଛାନ୍ଦ ରଚିଛନ୍ତି, ଆମ ପୂଜ୍ୟପାଦ ଯୋଗଜନ୍ମା ପୂର୍ବପୁରୁଷେ । ଏଥୁଁ ବୁଝନ୍ତୁ ଆମ ଜାତିର ଛନ୍ଦ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚାର କିଭଳି ସମାଦର ଥିଲା ।

ଧରନ୍ତୁ ‘ଚୋଖୀ’ ଆମର ଏକରୀତିର ଛାନ୍ଦ ରାଗର ନାମ ଚୋଖି, ଅର୍ଥ – ଚୋଖି ବା ଉକୁଷ୍ଠ । ପଞ୍ଚତାମର ବୃତ୍ତର ଅନୁସରଣରେ ଏହା ରଚିତ । ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ କୌଣସି ରାଗବିଶେଷର ଧରାବନ୍ଧା ସ୍ଵରାନୁସାରୀ ଏହି ଛାନ୍ଦ ରଚିତ ନୁହେଁ ତେଣୁ ନାଆଁ ଦିଆ ହୋଇଛି ‘ଚୋଖୀ’ ।

ପୁଣି ରସ ଭାବକୁ ଅନାଇଁ ଆମ ପୂର୍ବ ରସଜ୍ଞ ଛାନ୍ଦକାରମାନେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କେତେକ ରାଗ ଗଠନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଆରୋହାବତୋହ ସ୍ଵର ସହ ଛପସିତ ରସ ପ୍ରତୀତିବାକୁ ଆଉ କେତୋଟି ସ୍ଵର ମିଶାଇ ଅସମ ଚତୁରତା ପ୍ରତୀତି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଏକାଳି ପରିକଳ୍ପନା, ସଂଯୋଜନା ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ସଙ୍ଗୀତରେ ଏକାନ୍ତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ମୁଁ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଆଲୋଚନା କରି ତତସ୍ଥ ହୁଏ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତି-ପ୍ରାଣ ବ୍ୟକ୍ତିକ ସହିତ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ମୁଁ ବିଚାର ଆଲୋଚନା କରୁଁ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ବିଚ୍ଛନ୍ଦବାବୁଙ୍କ ସହିତ ଦୀର୍ଘକାଳର ପରିଚୟ, ମୋର ଅପାସୋରା । କହିଛି ତ ସ୍ମୃତି ବଡ଼ ମାରଣା । ‘କୁମ୍ଭାରଚକ’ ଲେଖି ବସୁ ବସୁ ତାଙ୍କ ଦରହସା ମୁହଁ ଆଖି ଆଗେ ନାତି ଯାଉଛି । ତେଣୁ ଠିକେ ଠିକେ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଦି’ପଦ ନ ଲେଖି ରହିପାରୁ ନାହିଁ ।

ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରଣ :

ତା ୧୪।୧।୬୧ ରିଖରୁ ସେପୁରକୁ ଗଲେଣି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଭୁଲିପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ।

୧୯୦୧ ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀରେ ଖୋରଧାର ଜାଆଁଲା ଗ୍ରାମରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ନାଆଁ ଗୋଲକଳ୍ପ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ବୋଉଙ୍କ ନାଆଁ ରାଧାଦେବୀ । ବଡ଼ଭାଇ ପଦ୍ମଚରଣ ଓ କାଳୀଚରଣ । ପଦ୍ମଚରଣ ବା ଚରଣବାବୁ ମୋର ନିଜର ମଉସା । ତେଣୁ ଏ ବଂଶ ସହିତ ମୋର ଘନିଷ୍ଠତା ଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ମଉସାଙ୍କ ଦାଦା ଗୌରକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଥିଲେ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରେମୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ରଚୟିତା । ଏଥିଲାଗି ମୋର ତାଙ୍କ ସହିତ ବେଶି ମିଳାମିଶା ଥିଲା । ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ମଉସା ତାଙ୍କ ଘରର ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ଭିତରେ ବଢ଼ି ଆସିଥିଲେ ।

ମୋ ବାପାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ଭାଷାକୋଷ ସମ୍ପାଦନାବେଳେ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ମଉସା ତାଙ୍କ ସହଯୋଗୀ ଥିଲେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଭାଷାକୋଷର କିଛି କିଛି କାମରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲି । ଏଇଠି ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ମଉସାଙ୍କ ସହିତ ଆମ ସଙ୍ଗୀତ, ଛାନ୍ଦ ଓ ଚଉତିଶା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ଘଟିଲା ।

ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ମଉସାଙ୍କୁ ମୁଁ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣର ଉଗ୍ରପକ୍ଷୀ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରେ । କାହାରି ତୁଣ୍ଡରୁ ଆମ ସଙ୍ଗୀତ, ସାହିତ୍ୟର ବିରୋଧରେ ପଦେ କଥା ଶୁଣିଲେ ସେ ତାତି ଉଠନ୍ତି । ଦୈବ ତାଙ୍କୁ ଛୋଟା କରି ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା । ବାଡ଼ି ନ ଧରିଲେ ଚାଲିପାରୁ ନ ଥିଲେ ସେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କ ନିନ୍ଦା ସେ ମୋତେ ସହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ବାଡ଼ି ଠକ୍ ଠକ୍ ହୋଇ ଭୂଇଁରେ ବାଡ଼େଇ ଗର୍ଜି ଉଠନ୍ତି ।

୧୯୧୮ରେ ସେ ବି.ଏ. ପାସ୍ କଲେ; କିନ୍ତୁ ୧୯୨୧ରୁ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଭକ୍ତ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେପରି ପ୍ରବୀଣତା ଥିଲା, ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସେହିପରି ଅଧିକାର ଥିଲା । ଓଡ଼ିଆରେ ସେ ବହୁ ଗୀତ ଓ ଛାନ୍ଦ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଛାନ୍ଦମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ମୋର ଖଣିଏ ଛୋଟ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମ କବିତା ‘ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ’ ବହିର ସେ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ଛନ୍ଦରେ । ଆହୁରି ଏହିପରି ଅନେକ ଓଡ଼ିଆରୁ ଅନୁଦିତ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ କବିତା ତାଙ୍କର ଅଛି । ‘କବିତା-କୁମୁଦ’ ନାମକ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକଟି ତାଙ୍କ କୃତିତ୍ୱର ପରିଚାୟକ । ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତ । ଆମ ପୁରୁଣା କବିମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିଏ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେ ଖଣିଏ ବହି ସଙ୍କଳନ କରିଛନ୍ତି – “ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ ଭଜନ ।” (କଳିଙ୍ଗଭାରତୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଗୀତ କଳ୍ପତରୁ ୨ୟ ଶାଖା) ।

ଚାଲି ବୁଲି ନ ପାରି ମଧ୍ୟ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରି ୧୯୪୩ରେ ‘ଉତ୍କଳ ଛାତ୍ର ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ’ ଗଢ଼ିଲେ । ୧୯୪୪ରେ କଳିଙ୍ଗଭାରତୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ସେ । ପୂଜ୍ୟ ଅମର କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଜୟନ୍ତୀ ସେ ଆୟୋଜନ କରି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ (ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନ)ରେ ବିରାଟ ସଭା କରାଇଥିଲେ । ମୋର ତ ଧାରଣା ଯେ ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କୁ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଓଡ଼ିଆ ଚିତ୍ତରେ ଚେତାଇ ରଖିଲେ ସେ ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଛାନ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବହୁ ସମୟରେ ଆମେ ଦୁହେଁ ଆଲୋଚନା କରୁଁ । ଆମ ମଉସା ପୁରୁରାଙ୍କର କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ମତର ଅମେଳ । ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ କବି ସମ୍ରାଟ୍ କହନ୍ତି ଓ ମୁଁ କହେ – ଆଗେ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ରାଟ୍, ପଛେ କବିସମ୍ରାଟ୍ ସେ ।

ଭଞ୍ଜକବି ଗଦ୍ୟ ବା କବିତା ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ସେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଛାନ୍ଦ । ଛାନ୍ଦକୁ ଗାଇବାକୁ ହୁଏ । ଛାନ୍ଦ ଆମ ସଙ୍ଗୀତ । ଛାନ୍ଦ-ଗେୟ ତେଣୁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ, ଗୀତିକବି । ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ରାଟ୍ ଓ ପରେ କବି ସମ୍ରାଟ୍ ରୂପେ ପୂଜା କରାଯାଉ ବୋଲି ମୁଁ ମଉସାଙ୍କୁ କହିଲି ।

ମଉସାଙ୍କ ଉତ୍ତର :

ମଉସା ମୋତେ କହିଲେ, “କେବଳ କାବ୍ୟ, କବିତା, ଉପନ୍ୟାସ ବା ଗଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ଯେ ଲେଖିବେ ସେ ଏକା କବି ବୋଲାଉବେ ? ତୁମେ ଯେଉଁ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କଥା କହୁଛ ସେ ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ତ ସାହିତ୍ୟ ଅଛି, କବିତା ଅଛି । ତେବେ ସଙ୍ଗୀତ କ’ଣ କବି-କୃତି ନୁହେଁ ? ଭଞ୍ଜ କବିଙ୍କ ଛାନ୍ଦରେ ସ୍ୱର ତାଳ ନିଶ୍ଚୟ ଅଛି । ତାହା ଗାଇବା ପାଇଁ ରଚିତ; କିନ୍ତୁ ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ କବିତା ଅଛି କି ନାହିଁ ?

ଆଛା, କହିଲ ଦେଖୁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ତେବେ କବି ବୋଲି କହିବା କାହିଁକି ? ସେ ତ କେବଳ ଚଉତିଶା, ଚୌପଦୀ ଇତ୍ୟାଦି ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଛାଡ଼ ସେ କଥା, ତୁମ ନିଜ କଥା କହ — ତୁମେ ତ କବିଚନ୍ଦ୍ର । ଆମର ଯେଉଁ ପୁରୀ ଠାକୁର ରାଜା ଗଜପତିଙ୍କଠାରୁ ବଳଦେବ ରଥେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ ତୁମେ ତ ସେଇ ବଂଶର ଠାକୁର ରାଜାଙ୍କଠାରୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ପାଇଛ । ତୁମେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନାଟ୍ୟକାର, ମୁଁ ଜାଣେ ତୁମେ ନାଟକ, ଉପନ୍ୟାସ, ଗଳ୍ପ, କବିତା, ଛାନ୍ଦ, ଗୌପଦୀ — ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖୁଛ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ କେଉଁ ବିଭାଗ ଲେଖୁ ତୁମେ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ବୋଲାଉଛ ?

ବିଚାର କରି ଦେଖ କବି କାବ୍ୟ, ଗଦ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ, ଏସବୁ ଲେଖେ । ତେଣୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ କବି ସମ୍ରାଟ୍ କୁହାଯିବା ସଙ୍ଗତ । ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗୀୟ ଲେଖକଙ୍କୁ କବି କହିବା ଅସମୀଚୀନ ନୁହେଁ । କହିଲ ଏ ବିଚାର ଠିକ୍ କି ନାହିଁ ?”

ମୁଁ ମୋ ଅବୁଝା ପଣିଆ ଲାଗି ହାରମାନି ପ୍ରଣାମ କଲି । ମଉସା ଟିକିଏ ହସିଦେଇ ମୋତେ ପାଖକୁ ଟାଣିନେଲେ । ଏ ମୋର ଏକ ଅଭୁଳା ସ୍ମୃତି ।

ବାସ୍ତବରେ ଆମ ସାହିତ୍ୟ-ସଂସ୍କୃତି ଲାଗି ବିଚ୍ଛନ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦାନ ଯଥେଷ୍ଟ । ଆଜି ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଭଞ୍ଜଜୟନ୍ତୀ ସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହେଉଛି, ତାହା କବିସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ବିଚ୍ଛନ୍ନବାବୁଙ୍କ ସ୍ମୃତି ସ୍ମରଣ ନୁହେଁ କି ?

ଆମେ, ବିଶେଷତଃ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ହରାଇ ଭାରି ଦୁଃଖୀ । ଏକଥା ତାଙ୍କ ପୁଅ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ (କିଶୋରୀ)ଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ ବରାବର କହୁଛି ।

ଭଞ୍ଜଜୟନ୍ତୀ ସଭା ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଯୋଗଦେଲେ ମୋର ପ୍ରଥମେ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ — ‘ସତରେ ମୁଁ ହାରିଲି’ ।

ଚିତ୍ର-ଅଭିନେତା (୧୯୬୨)

ନାରୀଚିତ୍ର — କ୍ୟାପିଟାଲ୍ ସିନେମା ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ ଶ୍ରୀ ନରେନ୍ ମିତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବହୁବର୍ଷ ତନ୍ମୁ ଭାବାଳାପ ଥିଲା । ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର କରିବାପାଇଁ ମୋ ବସ୍ତାକୁ ଆସି ପ୍ରସ୍ତାବ ବାଢ଼ିଲେ । କଥାବସ୍ତୁ ମୋ ଆଗରେ ଠିକେ ଠିକେ ବୟାନ କଲେ । କେଉଁଠି କେମିତି ଟିକିଏ ଅଧେ ବଦଳା ବଦଳି କଲେ ଭଲ ହେବ ବୋଲି କହିଲି । ବହୁ ନରେନ ମୋର ପୁରା ସହଯୋଗ ଲୋଡ଼ିଲେ । ମୁଁ ‘ହଁ’ ଭରିଲି । ତା ୧୩।୭।୬୨ରିଖ ବେଳକୁଡ଼େ ଚଣ୍ଡୀମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ପୂଜା କରାଗଲା । “ଚଣ୍ଡୀ” ପ୍ରଡକ୍ସନ୍ ନାଁ ଦେବାର କଥାହେଲା । ତା ୧୬।୯।୬୨ରିଖରେ ‘ନାରୀ’ର ପ୍ରଥମ ଚିତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଲାଗି ନରେନ୍ ଆସିଲେ । ତା ୨୩। ୧୦ ନାରୀଛବି ପ୍ରସ୍ତୁତି ଲାଗି ମୁଁ କଲିକତା ଗଲି । ସେଠି ନରେନ୍ ମୋତେ ବାଧ୍ୟ କଲେ ପ୍ଲେ ବ୍ୟାକ୍‌ରେ ଗୀତ ଗାଇବାକୁ । କାର୍ତ୍ତନ ଗୀତଟିଏ ଗାଇଲି । ତା’ପରେ ଚିତ୍ରରେ ଉଦାସୀ ବାବା ଅଂଶନେଇ ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ରଙ୍ଗବୋଲି ହେଲି ଏ ୬୩ ବର୍ଷ ବୁଢ଼ାଦିନେ

ଏଇ ୧୭।୧୧।୬୨ରେ । ନାରୀଚିତ୍ର ଏ ବର୍ଷ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପୁରସ୍କାର ପାଇଲା । ନରେନ ଓ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲୁଁ । ତା ୨୫।୩।୬୪ ରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ବିଜ୍ଞାନ ଭବନରେ ମୁଁ ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କଠାରୁ ଉପାୟନ ଗ୍ରହଣ କଲି ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସମାରୋହ :

ଦିଲ୍ଲୀ ତା (୧୫।୩।୬୬)

ପିଲାଟି ଦିନରୁ ବୋଉ ତୁଣ୍ଡରୁ “ପ୍ରିୟେ ଚାରୁଶୀଳେ” ଗୀତଟି ଶୁଣି ଶୁଣି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରତି ମୋ ମନରେ ଅତୁଟ ମାୟା ବଳିଥିଲା । ସେଇଦିନୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବିଭିନ୍ନ ଟୀକା, କବିବର ଜୟଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ଇତ୍ୟାଦି ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ବରାବର ପଢ଼େଁ ।

ମୋର ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ ମୁଁ “ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ”ର ସ୍ଵରଚ୍ଛଦ ଓ ତାଳ ଅନୁସାରୀ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରି ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେଇ ପରକ୍ଷି ଥିଲି, ୨୧।୮।୩୫ରେ । ଜୟଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳାର ବୋଲି ବଙ୍ଗୀୟ କେତେକ କବି, ଲେଖକ ପ୍ରଚାର କରୁଥିବାରୁ, ବାସ୍ତବ ତଥ୍ୟ ଆହରଣ କରି ‘ଜୟଦେବ’ ନାଟକ ଲେଖି ତାହାର ପ୍ରଚାରକକ୍ଷେ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଇଲି ମୋର ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ଚାଲୁଥିବାବେଳେ, ୧୯୪୩ ସାଲରେ ।

ଯୋଗକୁ ୧୯୭୬ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ଵାରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସେମିନାରରେ ଯୋଗ ଦେବାପାଇଁ ଡାକରା ପାଇ, ମନ ଆନନ୍ଦରେ ନାଚି ଉଠିଲି । ସେ ସମାରୋହରେ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଇଂରାଜୀରେ “Gitagobinda in Odissi dance” ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତିକା ଲେଖିଲି ।

ଏଇଠାରେ “ମେଘିେମେଦୁର” ଶ୍ଳୋକର ମୋର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପାଠ ଓ “ଲଳିତ ଲବଙ୍ଗ ଲତା” “ଦଶବତାର” ଗୀତ “ରତି ସୁଖସାରେ” ଏବଂ “ପଶ୍ୟତି ଦିଶି ଦିଶି” ପ୍ରଭୃତି ଗୀତର ରାଗ ଓ ତାଳ ଲକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦି ବୁଝାଇ କହିଥିଲି ।

ତହିଁପରେ ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସ “ବଦସି ଯଦି କିହ୍ନୁଦପି” ଗୀତର ମୋ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵରଚ୍ଛଦାନୁସାରୀ ଅନୁବାଦିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇ ଉପସ୍ଥିତ ସୁଧାବତ୍ସକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ଏତିକିରେ ସକାଳର ବୈଠକ ଶେଷ ହେଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ସାତଟାରେ ଏକାଡ଼େମୀ ହଡ଼ା ଭିତରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ମନୋରମ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପରିବେଷିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏଠାରେ କୁମାରୀ କୁଙ୍କୁମ ଦାସ ଓଡ଼ିଶୀ ଶୈଳୀରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ‘ଲଳିତ ଲବଙ୍ଗଲତା’, ‘ରତିସୁଖସାରେ’ ଏବଂ ‘ପଶ୍ୟତି ଦିଶି ଦିଶି’ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କଲେ । କଟକରୁ ଯାଇଥିବା ଗାୟକ ଓ ଯନ୍ତ୍ରୀମାନେ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ନୃତ୍ୟର ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ ।

ସେଠାରେ ପରିବେଷିତ ବିଭିନ୍ନ ଶୈଳୀର ନୃତ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କୁମାରୀ କୁକୁମାର ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଦର୍ଶକ ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କଠାରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପୁସ୍ତକ ତଥା ଓଡ଼ିଶୀନୃତ୍ୟର ବହୁ ପ୍ରଶଂସା ଇଂରାଜୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଚହଳ ପକାଇ ଦେଇଥିଲା ।

ଯଶମାନ ଅର୍ଜନ କରି ଆମେମାନେ ଆନନ୍ଦରେ କଟକ ବାହୁଡ଼ିଲୁଁ । ସେଥର ମଧ୍ୟ ମୋର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦର ଅଳ୍ପ କେତେକ ଅଂଶ ଲେଖି ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକା ଛପାଇ ଦିଲୁ ନେଲି ଓ ମୋ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଅତି ପୁରାତନ ଖଣ୍ଡିତ ତାଳପତ୍ର ପୋଥିର କେତେଗୋଟି ଚିତ୍ରର ଫଟୋ ଗ୍ରହଣ କରାଇ ବୁକ୍ କରି ସେହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକରେ ସନ୍ଦିବେଶିତ କଲି ।

ଦିଲ୍ଲୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସେମିନାରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଲାଗି, କୁମାରୀ କୁକୁମାର ଦାସ, ନୃତ୍ୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀ କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର, ବେହେଲା ବାଦକ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ମିଶ୍ର ଓ ନୃତ୍ୟ ସହିତ ଗାଇବାପାଇଁ ଶ୍ରୀ ରାଖାଲ ମହାନ୍ତି ମୋ ସହିତ ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲେ । ମୋ ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ ସହିତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଗାଇବାକୁ ଶ୍ରୀ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାସକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଲି । ଆମେମାନେ ତା ୧୫।୩।୬୭ରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲୁଁ ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସମାରୋହ :

୧୯୬୭ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୧୮, ୧୯ ଓ ୨୦ ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀରେ ବୈଠକ ବସିଲା ।

୧୮ ତାରିଖ ସକାଳ ୧୦ଟାରେ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସଭାପତି ଥିଲେ ଶ୍ରୀ ଟି. ଏଲ୍. ଭେଙ୍କଟରମଣମ୍ । ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢ଼ିଲେ ଅଧ୍ୟାପକ ଏନ୍. ଏସ୍. ରାମଚନ୍ଦ୍ରନ୍, ଅଧ୍ୟାପକ ସି. ଏସ୍. ପଦ୍ମ, ଡ. ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରେମଲତା ଶର୍ମା ଓ ଶ୍ରୀ ଦିଲ୍ଲୀପ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ । ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ଥିଲା, “ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଦାନ ଏବଂ ଏହାର ସାଙ୍ଗାତିକ ଗଠନ । (Contribution of Gitagobinda to Indian Music and its musical structure)

ରାତି ୭ଟାରୁ ୯ଟାଯାଏ, ଏକାଡେମୀ ହଡ଼ାରେ ତିଆରି ମଞ୍ଚରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷିତ ହେଲା । ଆଡ଼ାୟାର କଳାକ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ରୀ ରାମଗୋପାଳନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ କୃଷ୍ଣାବେଣୀ – ରାଧିକା ଭୂମିକାଂଶରେ ଭାରତ ନାଟ୍ୟମ୍ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଗୀତ ଗାଇ ।

କୁମାରୀ କୁକୁମାର ଦାସ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର “ଲଳିତ ଲବଙ୍ଗଲତା” ଓ “ସଖୀ ହେ ! କେଶୀ ମଥନ ମୁଦାରମ୍” “ରତିସୁଖସାରେ” ଏବଂ “ପଶ୍ୟତି ଦିଶି ଦିଶି” ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ଓଡ଼ିଶୀ ଶୈଳୀରେ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କଲେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ (୧୯ ତାରିଖ) ସେହିପରି ସକାଳ ଦଶଟାରେ ବୈଠକ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ମୁଁ ଥିଲି ସଭାପତି, ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ଥିଲା – “ଭାରତୀୟ ନୃତ୍ୟରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସ୍ଥାନ” (Place of Gitagobinda in Indian dance) । ଆଲୋଚନା ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କଲେ ଶ୍ରୀମତୀ ରୁକ୍ମିଣୀ ଦେବୀ ଅରୁଣେଲ, ଶ୍ରୀ ବନ୍ଦା କନକ ଲିଙ୍ଗେଶ୍ଵର ରାଓ । ଅଧ୍ୟାପକ ନୀଳକଣ୍ଠ ସିଂ ଗାଜଲେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର “ବଦସି ଯଦି କିଞ୍ଚିଦପି ଦନ୍ତରୁଚି କୌମୁଦ” ଗୀତଟି, ଏବଂ ଏହାପରେ ଏହି ଗୀତଟିର ମୋର ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦିତ ସମସ୍ତରୀ ସମାବଦ୍ଧୀ ଗୀତ –

ମଞ୍ଜୁ ମଧୁ ଭାଷିଲେ ସରସ ରଜ ଚନ୍ଦ୍ରିକା

ହରଇ ମନ ମନ-ତିମିର-ଯାମେ,

ଚନ୍ଦ୍ର-ବଦନା ଅଧର ମଧୁର-ମଧୁଧାର ଗୋ

ନୟନ ତ ଚକୋର ସରି କାମେ ।

ପ୍ରିୟେ ଚାବୁଣୀଲେ ! ତେଜ ମନୁ ମାନିନି ! ଗୁମାନେ

କାମ-ଖର-ତାପ ସହି ! ଦହଇ ମମ ମାନସେ

ଦାନକର ବଦନ ମଧୁପାନେ ॥ ଘୋଷା ॥

x

x

x

ଗୀତର ରାଗ – ଦେଶବରାଡ଼ି ଏବଂ ତାଳ-ଅଷ୍ଟତାଳୀ ବୋଲି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ । ଅଷ୍ଟତାଳୀ ବା ଆଠତାଳୀ ତାଳ ଓଡ଼ିଶା ଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ଅନ୍ୟତ୍ର କ୍ରତ୍ତାପି ପ୍ରଚଳିତ ନୁହେଁ । ଏକଥା ମୁଁ ବୈଠକରେ ତାଳ, ମାତ୍ରା ଓ ଉକ୍ରନ୍ତ ସହ ପରିଷ୍କାର ବୁଝାଇଥିଲି ।

ମୋର ପ୍ରବନ୍ଧ :

ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଇଂରାଜୀରେ ଲେଖିଥିଲି, ଦିଲ୍ଲୀ ସେମିନାରରେ ସମସ୍ତେ ବୁଝିବେ ବୋଲି । ଛପା ବହିଟିର ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପୃଷ୍ଠାରେ “ଲଳିତ ଲବଙ୍ଗ ଲତା” ଗୀତ ସହିତ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଭଙ୍ଗାର ପୁରୀର ଜଣେ ଦେବଦାସୀ (ମାହାରୀ)ଙ୍କ ନୃତ୍ୟଭଙ୍ଗା ଫଟୋର ବ୍ଲକ୍ ଛପାଇଥିଲି । ଡିମାଇ ସାଇକ୍ଲର ଏ ପୁସ୍ତକଟି ଛପାରେ ମୋଟ ୩୧ ପୃଷ୍ଠା ମାତ୍ର ।

ପ୍ରଥମ ଦିବସର ବୈଠକରେ କେତେକ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧେ ପଠିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ପରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିବସରେ ସଭାପତିରୂପେ ମୋର ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ ପୂର୍ବରୁ ଗୋଟିଏ ସୂଚନା ଲେଖି ପାଠ କରିଥିଲି । ସେହି କ୍ଷୁଦ୍ର ସୂଚନା ଲେଖାର ଅବିକଳ ନକଲ ନିମ୍ନରେ ଲେଖୁଛି –

I am rather being forced to speak about a matter of some controversy. In yesterday's Seminar proceedings of the music section

some eminent scholars spoke about the birth place of Sri Joydev. From my paper my learned audience may find out that I have scrupulously avoided any reference to this particular controversy. I shall however crave their indulgence and placed that a careful perusal of my paper will give a definite answer to this of repeated controversy. Inquisitive students may refer to Bhakta Mala, Prithwiraj Raso and the introduction attached to Rana Kumbha's Rasika Priya (printed edition) etc. Many authentic historical data and photos collected by me since long have conclusively proved that the birth place of sage and savant Joydev was in the village Kendubillwa or kenduli in the Dt. of Puri (Orissa), A stone image of Joydev with the inscription of Jay Jay Deva Hare – dated sometimes in the 12th century A.D. and the deity he worshipped – Radha-Madhab – was unearthed from beneath an earth-mound in that village. Those stone images have been accepted by the Archaeological Dept. of the Orissa Govt. and they too prove my contention. Photos of Joydev image etc. are in my personal collection.

ଏହାପରେ ମୁଁ ମୋର ଇଂରାଜୀରେ ଲେଖା ଛାପା ପ୍ରବନ୍ଧଟି (Gitagobinda in Odissi dance) ପାଠ କରିଥିଲି । ତାହାର ପରିଚ୍ଛେଦଗୁଡ଼ିକ ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଲେଖୁଛି, କୁନ୍ଦାର ଚକର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ଭୟରେ ।

“ଭକ୍ତୋ ବିଚିତ୍ରେଲିଳିତେଃ କାରିତୈ ବା ସ୍ବାୟଂ କୃତଃ

ଗୀତୈର୍ବାଦ୍ୟେଷୁ ନୃତ୍ୟେଷୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ପରିତୋଷୟେତ୍ ।”

(ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା-ଖ୍ରୀ. ୧୬୧୩)

Why and when to ? – ପରେ

ଏହି ଶ୍ଳୋକ ପାଠରୁ ମୁଁ ମୋର ସନ୍ଦର୍ଭ ପାଠ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୂଚନାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା –

The reason behind the name –

“Why is it that the Kavya written to please Sri Krishna is named ‘Gita Govinda’ ?

Why was it not named Gita Madhaba or Gita Srikrishna, etc. ? Or else in the tradition of the Oriya poet's love for aliterations, the name of the book could have been Gita Gopala × × × When we try to analyse the name we find –

ଗାଂ ବିନ୍ଦତି ଇତି ଗୋବିନ୍ଦ । ଗୋବିନ୍ଦ ଗାଂ ବାଟଂ ବିନ୍ଦତି ଜାନାତି ଇତି ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି, ଏହା ପରେ ପରେ –

Lyrical Poetry –

	x		x		x
Kavya-rasa –		x			x
Sammilan – Union – (Radha-Krishna)			x		x
Prabandha –		x		x	x
Dedication –		x		x	x
First appointment in Srimandir			x		x
Religion follows the Ruler –			x		x
Royal acceptance –			x		x
Exposition and Explanation –			x		x
Odissi dance and Geeta Govinda –			x		x
Raga and Tala –					
The key to its Papularity –					
Geeta Govinda to the medium of Odissi Sangeeta and					
Dance		x		x	x

ଫେଲୋସିପ୍ :

ଦିଲ୍ଲୀ କେନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀର ସମ୍ପାଦକ ଡା. ସୁରେଶ ଅଗସ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପୂର୍ବରୁ ପରିଚୟ ଥାଏ । ୧୯୬୮ ସାଲ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ମୁଁ ସେଇ ଏକାଡ଼େମୀର କେତେକ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ଏକାଡ଼େମୀ ମୋତେ ସମ୍ମାନିତ କରିବାର ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଚିଠି ପାଇଲି ।

ତା ୧୭।୧୧।୬୮ ରିଖରେ ଏକାଡ଼େମୀରୁ ତାର ପାଇ ଫେଲୋସିପ୍ ଗ୍ରହଣରେ ସମ୍ମତି ଦେଲି । ପରେ ପରେ ଡା. ଅଗସ୍ତି ମଧ୍ୟ ପତ୍ର ଦେଲେ ।

ତା ୨୦।୧।୬୯ରିଖରେ କେନ୍ଦ୍ର ଏକାଡ଼େମୀ ମୋତେ ତା ୨୫।୨।୬୯ ରିଖରେ ଫେଲୋସିପ୍ରେ ସମ୍ମାନିତ କରିବେ ବୋଲି ଚିଠି ପାଇଲି । ଦିଲ୍ଲୀ ଯାଇ କେଉଁଠି ଏଥର ରହିବି ବୋଲି ଏଠାରେ କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କଲି । ସେମାନଙ୍କ କଥାମତ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଯାଇ ଦିଲ୍ଲୀର ଓଡ଼ିଶା ହୋମରେ ରହିବାର ଅନୁମତି ଆଣିଲି, ସମ୍ପୃକ୍ତ ବିଭାଗରୁ । ମୋତେ ‘ଓଡ଼ିଶା ହୋମ୍’ର ୭ ନମ୍ବର ସିଟ୍ ମିଳିଲା ।

ତା ୨୧।୨।୬୯ରିଖ ଦିନ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାର ଛିର କଲି । ମୋର ପୁତ୍ରପ୍ରତିମା ମହମ୍ମଦିଆ ବଜାରର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାର ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେବାର ଛିର କଲି । ରାମ ଅଗ୍ନିମ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣ କରି ରେଲ ଚିକେଟ ଆଣି ଦେଲେ । ତା ୨୧।୨।୬୯ରିଖ କଲିକତା ଏକ୍ସପ୍ରେସରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାର ଛିର ହେଲା ।

ମୋର ଅଭ୍ୟାସମତେ ଅନୁକୁଳ ବେଳା ଧରି ସନ୍ଧ୍ୟା ୫ଟାରେ ବସାରୁ ବାହାରି ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ଶ୍ରୀ ଅର୍ଜୁନ ଯୋଷୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରରୁ ମୋଟର ଯୋଗେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ :

ଏଥୁପୂର୍ବେ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସମାରୋହରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ଗଲାବେଳେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁଷ୍ପିକା ଲେଖି ତାହାକୁ ଛପାଇବା ପାଇଁ ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ ମାଗିଥିଲି । ଶ୍ରୀ ଅନିରୁଦ୍ଧ ଦାସ ଆଇ.ଏ.ଏସ୍ ସେହି ପୁଷ୍ପିକା ପ୍ରକାଶନ ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ମାଗିଥିବା ସାହାଯ୍ୟ ପଠାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଶ୍ରୀ ଯୋଷୀ ମୋତେ ପଦର ଶହ ଟଙ୍କାର ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଙ୍କ ଡ୍ରାଫ୍ଟ ହସି ହସି ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ବିଚାରିଲି ଅନୁକୁଳତା ଠିକ୍ ବେଳରେ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଶା ହୋମ୍ :

୨୧।୨ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ମୁଁ ଯୋଦ୍ଧା ନିଗମାନନ୍ଦ ଆଶ୍ରମକୁ ଯାଇ ଠାକୁରଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ଗାଡ଼ି ଚଢ଼ିଲି । ତା ୨୩।୨ରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚି ଓଡ଼ିଶା ଭବନରେ ରହିଲୁଁ । କଟକରୁ ଦିଲ୍ଲୀର କେତେକ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଦେଇଥିଲି । ଦିଲ୍ଲୀ ରେଲ ଷ୍ଟେସନକୁ କେତେକ ବନ୍ଧୁ ଆସିଥିଲେ । ମୋର ବନ୍ଧୁ ଖୋରଧା ବେରବୋଇ ଗ୍ରାମର ତାନ୍ତର ନାୟକଙ୍କ ପୁତ୍ରବଧୂ ଶ୍ରୀମତୀ ରାଣୀ କର୍ଣ୍ଣା ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧା ନର୍ତ୍ତକୀ ।

ସେ କଟକରେ ତାଙ୍କ ଶୁଶୁରଘରକୁ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଆସନ୍ତି ଏବଂ ମୋଠାରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଭଙ୍ଗା ଓ ଅଭିନୟ ଇତ୍ୟାଦି ଶିକ୍ଷା କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଫିସର । ଶ୍ରୀମତୀ ରାଣୀ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସହ ମୋଟରରେ ଆସି ଷ୍ଟେସନ୍‌ରୁ ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ହୋମ୍‌କୁ ଘେନିଗଲେ । ସେଠାରୁ ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଗଲି ଓ ଶ୍ରୀ ମାୟାଧର ରାଉତ ଇତ୍ୟାଦି ବସି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ କେତେକ ଆଲୋଚନା କଲୁଁ । ଶ୍ରୀମତୀ ରାଣୀ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ବାଣୀ କିଛି ଲେଖିନେଲେ । ଏକାଡ଼େମୀକୁ ଯାଇ ସମାରୋହ (Festival)ର ପ୍ରବେଶ ପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ସଂଗ୍ରହ କଲି ।

ଏକାଡ଼େମୀ :

ତା ୨୫।୨।୬୯ରିଖ ସକାଳେ ତା. ଅଗସ୍ତି ଏକାଡ଼େମୀକୁ ଡକାଇଲେ । ସେଦିନ ସମାରୋହ (Festival)ରେ ସନନ୍ଦ ଗ୍ରହଣରେ ରିହର୍ସାଲ, ପ୍ରେସ୍ କନ୍‌ଫରେନ୍ସ ଏବଂ

ଆକାଶବାଣୀର ଇଷ୍ଟାବିଭିନ୍ନ ଇଡ଼ିଆଦି ସାରି ପ୍ରାୟ ୨ଟାରେ ବସାକୁ ଫେରିଲି । ସନ୍ଧ୍ୟା ୭ଟାରେ ଡ. ଭି.ଭି. ଗିରି, ଉପ-ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ଯାଇ ଫେଲୋସିପ୍ ସନନ୍ଦ ଗ୍ରହଣ କଲି । ପରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୃତି କଳାକାରମାନେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଲେ ।

ଏହି ସନନ୍ଦର ଗୋଟିଏ ଫଟୋ ‘କୁମାର ଚକ୍ର’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି । ଏକାଡ଼େମୀର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ପତ୍ରର ନକଲ ତଳେ ଲେଖୁଛି –

AKADEMI AWARDS 1968,

Presented by the Vice-President of India

Fellowship to Shri Kali Charan Patnaik.

I Present to you, Sir, Shri Kalicharan Patnaik.

Born in 1899 in the Cuttack District of Orissa, Shri Patnaik has spent all his life in the promotion of music dance and drama. He has been a pioneer in the revival of the performing arts in Orissa and has greatly contributed to their promotion and development. He combines in him the qualities of a creative artist and a scholar and while he himself has been an actor, dancer and a musician, he has trained many artists in all three fields.

He established in 1939 the Orissa Theatres in Cuttack which was the first professional Oriya company.

He has written many Mythological and Social plays which have been very popular on the Oriya stage. He has also written poems and several collections of his verses have been published. In recognition of his poetic talent, he received the title of Kabichandra from the Gajapati Maharaja, Puri, He has received many other titles and honours from various cultural bodies. He has also been associated for nearly three decades with a large number of cultural and academic institutions. He is the Vice-President of the Orissa Sangeet Natak Akademi.

In the scholarly field, his most significant contribution is the editing of several rare manuscripts in Oriya on music, dance and drama. Some of these edited manuscripts are : Ragachitra and Abhinaya Darpana Prakasa. His other books on music are : Sapta Swari and Suralekha.

His Oriya translation of Gita-Govinda has been highly acclaimed.

For his eminence in the field of performing arts and his contribution to their enrichment, Shri Kali Charan Patnaik has been elected Fellow of the Sangeet Natak Akademi.

ସମୟ :

ତା ୨୫।୨।୬୯ ରିଶ ଦିନ ଦିଲ୍ଲୀ ରବୀନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ସଭା ମଣ୍ଡପରେ ଭାରତର ବହୁ ସଙ୍ଗୀତ, ନୃତ୍ୟ ଏବଂ ନାଟ୍ୟର ତେରଜଣ ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କୁ ପୁରସ୍କୃତ କରାଗଲା ଏବଂ ମୋତେ ସଙ୍ଗୀତ – ନୃତ୍ୟ ଓ ନାଟକର ରତ୍ନ ସଦସ୍ୟ (Fellow) ମନୋନୀତ କରାଯାଇ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦିରା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ତାମ୍ରଫଳକ ଲେଖା ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଏହି ସମୟଟି ଭାରତର ଉପ-ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡା. ଭି.ଭି. ଗିରି ମୋତେ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀରେ ଏହି ବର୍ଷର ଉତ୍ସବ ତା ୨୫।୨ରୁ ତା ୫।୩।୬୯ରିଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତର କୃତି କଳାକାରମାନେ ଏକ ସୁସଜ୍ଜିତ ରଙ୍ଗପୀଠରେ ସେମାନଙ୍କ କୃତିତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସହସ୍ରାଧିକ ଦର୍ଶକଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ସମାରୋହ ଅବସରରେ ଓଡ଼ିଶାର ସୁବିଖ୍ୟାତା ନୃତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀମତୀ ସଂଯୁକ୍ତା ପାଣିଗ୍ରାହୀ ମୋର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ଦୁଇଟି ଗୀତର ଅପୂର୍ବ ଅଭିନୟ ସହିତ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରି ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲେ । ନୃତ୍ୟ ସହିତ କଣ୍ଠ ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ ଶ୍ରୀମତୀ ସଂଯୁକ୍ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ସୁଗାୟକ ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ।

ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଏଭଳି ଅନୁବାଦ ତଥା ଶ୍ରୀମତୀ ସଂଯୁକ୍ତାଙ୍କ ନୃତ୍ୟର ଅପୂର୍ବ ଭଙ୍ଗିମାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ।

ଆଟହୋମ୍ ପାର୍ଟି :

୨୭ ତାରିଖ ଦିନ ଘ ୪।୪୫ ମିନିଟ୍ରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଭବନରେ ଆୟମାନଙ୍କୁ ଏକ ଆଟହୋମ୍ (At home) ପାର୍ଟିରେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା :

Natya Institute of Choriography ପକ୍ଷରୁ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟ ସଂସଦ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ବହୁ ବିଦ୍ୱଜ୍ଞଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଶ୍ରୀମତୀ ମାୟା ରାଓଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତା ୨୭।୨।୬୯ରିଶ

ଦିନ ଏଗାରଟାବେଳେ ଏବଂ ସେଦିନ ଇଷ୍ଟଦିନାସନାକୁ କଲ୍‌ଚରାକୁ ସେଣ୍ଟର ପକ୍ଷରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ରେଖାବେନ୍ ମୋତେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ କରିଥିଲେ ।

ଏହାଛଡ଼ା ଦିଲ୍ଲୀର ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ଅନୁଷ୍ଠାନ ମୋତେ ଅଭିନନ୍ଦିତ କରିଥିଲେ ।

ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ପରାମର୍ଶ :

ମୋର ବହୁକାଳର ପରିଚିତ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ସୁନୀଲ ବୋଷ ମୋତେ ତାଙ୍କ ଦିଲ୍ଲୀ ରହଣୀ ଘରକୁ ଡାକି ନେଇ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇବା ଅବସରରେ ଗୋଟିଏ ସୁଚିତ୍ରିତ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ‘ସେ ମୋର ସ୍ବରକ୍ଷୟାନୁସାରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଶୁଣିଥିଲେ ଏବଂ ୩।୩।୬୯ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କ ଘରେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଦେବା ଦିନ ତାଙ୍କର କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବାକୁ କହିଲେ । ମୁଁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁବାଦିତ କେତୋଟି ଗୀତ ନିଜେ ଗାଇଲି । ଶ୍ରୀ ବୋଷ ମୋତେ କହିଲେ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ହୁଏତ କିଏ କହିବ ଏହା ମୋଦ୍ବାରା ଅନୁବାଦିତ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ଗୀତମାନଙ୍କରେ ଜୟଦେବଙ୍କ ପରେ ମୋ ନାମ ଭଣିତ ସଂଯୋଗ କରିବି । ବହୁତ ଭାବିଚିନ୍ତି ତା ୧୦।୪।୬୯ରେ ମୁଁ ମୋ ନାମ ଭଣିତ ପଦ ଯୋଡ଼ିଲି । ସୁନୀଲ ବୋଷ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସ୍ଟେସନର ଡିରେକ୍ଟର ଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଏହି ସୁଚିତ୍ରିତ ପରାମର୍ଶ ଲାଗି ମୁଁ ଆଜୀବନ ଗଣୀ ।

ଅଭୁଲା କଥାରୁ କିଛି :

ମାତୃ ସମ୍ବନ୍ଧ :

ନିହାତି ପିଲା । ପାରିଶ୍ରୁଆରୁ ଉଠି ନ ଥାଏ । ବୋଉ ମୋର ଘର ଭିତରରେ ଜିନିଷପତ୍ର ସାଇତା ସଜଡ଼ା କରୁଥାଏ ପାହାନ୍ତାରୁ । ସେତିକିବେଳେ ଗାଏ ‘କଳାମାଣିକ ଛାନ୍ଦ’ । ଛାଏଁ ଛାଏଁ ନିଦଟା ଭାଙ୍ଗିଯାଏ, ସେଇଦିନୁ ମୋର ଛାନ୍ଦ ସଉକୀ । ପରେ ପରେ ଗୀତ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗାଇଲି, ରେକର୍ଡ଼ ଗୀତ ଶୁଣି । ବର୍ଷ ଯେତେବେଳେ ମୋତେ ଏଗାର କି ବାର, ସେତେବେଳର ପହିଲି ଗୀତ ଲେଖାଟି ଆମ ବଂଶର ଇଷ୍ଟଦେବୀଙ୍କ ଜଣାଣ – ‘ଦେବୀ ଗୋ, ପରମାନନ୍ଦ ଦାୟିନୀ’ ବୋଉ କଥା ମାନି ଦେବୀ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲି । ଦେବୀଙ୍କ ମଥାରୁ ଫୁଲ ଖସିଲା । ବୋଉର ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନ ସରେ, ସେତିକିବେଳୁ ଗୀତ ଲେଖି ବେଳେ ବେଳେ ବୋଉକୁ ଦେଖାଏଁ, ସେ ଭୁଲତକ ବାରିଦିଏ । ଏମିତିକି ମୋ ନାଟକରୁ କେବେ କେବେ ଗୋଟେ ଅଧେ ଦୃଶ୍ୟ, ବିଶେଷତଃ ଗାଁ ଗଣ୍ଡାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଥିବା ଦୃଶ୍ୟ, ତାକୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଏଁ । ସେ କେତେଠା ବଦଳାବଦଳି କରିଦିଏ । ମୋଟ ଉପରେ ମୋ ଲେଖକ ଜୀବନର ଗୁରୁ ମୋ ବୋଉ ।

ସେଇ ବୋଉ ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲା ୧୯୪୯ ମସିହା ଜାନୁୟାରୀ ଆରମ୍ଭରେ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ଦଳ ସେତେବେଳେ ଟାଟାରେ ଥାଏ । ମୁଁ ବୋଉର ଦେହ ଦୁଃଖ ଖବର ପାଇ କଟକ ଆସିଲି । ସାମାନ୍ୟ ସେବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଛି । ବୋଉ ଚାଲିଗଲା ସ୍ୱର୍ଗପୁର । ସେଦିନ ମଗୁଣୀର ମାସ ମାଣବସା ଗୁରୁବାର ।

ଲୋକେ କହନ୍ତି, “ମାତୃ ସମ୍ବର” ବଡ଼ ଦୁଃଖଦାୟକ । କଥାଟା ମୋ ଜୀବନରେ ଏକାବେଳେ ସତ ଫଳିଛି । କଟକରେ ବୋଉ ପାଖେ କେହି ନ ଥିବାରୁ, ମୁଁ ସୁମତୀକୁ ସାଥରେ ଘେନି ଆସିଲି । ଆସିବାର ଆଠ ଦଶ ଦିନ ପରେ ମାତୃହରା ହେଲା । ଦୁଃଖ ଏକୁଟିଆ ଆସେ ନାହିଁ — ଆସେ ବନ୍ଧୁ କୁଟୁମ୍ବକୁ ସାଥରେ ନେଇ, ଏକଥା ଯିଏ କହିଛନ୍ତି, ତାକୁ କୋଟି ଜୁହାର ।

ପେଣ୍ଡାଲ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା :

ମନ ଦୁଃଖରେ ଥାଏ, ହଠାତ୍ ଦିନେ ବାଙ୍କାବଜାରର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତା ଛାଏଁ ତଳିଛୁଆ ହୋଇଗଲା । ତା’ପରେ ଆଉ ଜମି ମାଲିକଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା ନାହିଁ ଘର ତୋଳିବାକୁ । ସେତେବେଳେ ଟାଟାରୁ ଆସି ସୋର ଗାରେ ଦଳ ଥାଏ । କାଶୀ ମହାନ୍ତି ମ୍ୟାନେଜରଙ୍କ ଅବ୍ୟବସ୍ଥାରୁ ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଜିନିଷପତ୍ର ବନ୍ଧା ବିକ୍ରି ହେଲା । ଏଇଠୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ଇତି ।

ବୋଉ ଯିବା ପଛେ ପଛ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଛଡ଼ା ହେଲି । ଏକଥା ଭୁଲିବି କେମିତି ?

ପ୍ରହରାଜ ମଉସା :

ବାପାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଥିଲେ ସୁନାମଧନ୍ୟ ଲେଖକ ଓକିଲ, ସଂଗ୍ରାହକ, ଭାଷାକୋଷ ଲେଖକ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ । ୧୯୧୭ ସାଲରେ ମୁଁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କଲାବେଳୁ ବାପା ମୋତେ କଟକରେ ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କ ଆଖି ତଳେ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ଲେଖାଲେଖି ତ ମୋର ଅଭ୍ୟାସ ଥାଏ । କଳ୍ପତାକୁ ଗୋଳିପାଣି ସୁସାଜଲା ଭଳି ମୋତେ ସୁବିଧା ଛୁଟିଗଲା । କଟକ ଲାଲବାଗ ଦେହୁଡ଼ିରେ ବସାକରି ରହିଲି । ଗୀତ, କବିତା, ଗପ ପ୍ରଭୃତି ଯାହା ଯେବେ ଲେଖେ, ମଉସାଙ୍କୁ ଦେଖାଏଁ, ସେ ସଂଶୋଧନ କରିଦିଅନ୍ତି, କୋଉଠି କେମିତି ଭୁଲ୍‌ଭାଲ୍ ଥିଲେ ବତାଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ ବେଳର ରାସ ଓ ତାଙ୍କ ଥିବା ଯାଏ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରୀ ସମୟରେ ମୋ ଲେଖା ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶରେ ତାଙ୍କ କଲମ ମୁନ ବାଜିଛି । ସେ ଉଭୟ ସଂସ୍କାର ମୁଖ୍ୟ ଉପଦେଷ୍ଟା ଥିଲେ । ସ୍ୱର, ଛନ୍ଦ ଓ ତାଳ ମନାଇଁ ମୋର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦରେ ତାଙ୍କରି ଆଶୀର୍ବାଦ ଘେନିଛି ମୁଁ । ମୋର ଭଲରେ ମନ୍ଦରେ ତାଙ୍କରି ଉପଦେଶ ନିଏଁ । ଭୁଲି ପାରୁ ନାହିଁ ତାଙ୍କୁ ।

ମୋ ହୀନ କପାଳକୁ ତା ୧୬।୫।୪୫ରିଖରେ ସେ ଦେହ ଛାଡ଼ିଲେ । ବାପାଙ୍କ ବଦଳି ବାପାଙ୍କୁ ହରାଇଲା ପରି ଲାଗିଲା ।

ଆଉ ଜଣ କେତେ :

ପ୍ରହରାଜ ମଉସାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ନେଉଥିଲି ଅନେକ ସମୟରେ । ଦୁହଁଙ୍କୁ ଦୁହେଁ ମୋତେ ବଡ଼ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଆଉ ଜଣେ ଥିଲେ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାଶ ।

ଏଇମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ମୁଁ ବରାବର ଯା'ଆସ କରୁଥିଲି, ସ୍ନେହ ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଉଥିଲି । ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଆଗପଛ ସମସ୍ତେ ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ । ଲେଖାଲେଖି ବା ଚଳାଚଳ ଇତ୍ୟାଦି ସବୁଥିରେ ନିଜକୁ ବଡ଼ ଅସହାୟ ମଣିଲି । ଏ ଦୁଃଖ, ଏ ସ୍ମୃତି ଭୁଲି ହୁଏ ନାହିଁ ।

କେଜାଣି କାହିଁକି ମୁଁ ବଡ଼ ସଜାଲୋଭୀ । ସବୁଠାରୁ ବେଶି ତରେ ସ୍ମୃତିକୁ, ଆମ ଚଳନ୍ତି କଥାରେ ଯାହା କହନ୍ତି — ‘ଯହିଁକି ତରେ-ତହିଁରେ ମରେ । ଏଇଟା ମୋର ଜୀବନର ଅଜାଲଗା ହୋଇ ରହିଛି । ଏହିପରି ଆଉ ଯୋଡ଼ିଏ ବଡ଼ ବାଧୁଣିଆ ଧକ୍କା କଥା କହୁଛି —

ଉଡ଼ା ଚଢ଼େଇ :

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଆରମ୍ଭ କରି ବସିଲି ୧୯୩୯ ମସିହାରେ । ଓଡ଼ିଶା ମଞ୍ଚକଳାରେ ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଭିଆଣ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବି ବୋଲି ବିଚାରି, ସାମାଜିକ ନାଟକ ଲେଖି ଦଳରେ ଅଭିନେତ୍ରୀ ରଖିବା ପ୍ରସ୍ତାବ କଲି । ଖୋଜା ଚାଲିଲା ଅଭିନେତ୍ରୀ । ଖବର ପାଇଲି ବାଲେଶ୍ୱରର ଗୃହୀ ବାବାଜୀ ବାବୁରାମ ଦାସଙ୍କର ସୁମତୀ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଝିଅ ଅଛି — ସେ ଗାଇପାରେ । ସେ ବିବାହିତା ଓ ପୁତ୍ରବତୀ କିନ୍ତୁ କୌଣସି କାରଣରୁ ପତି-ପରିତ୍ୟକ୍ତ । ସେତେବେଳେ ମୋ ଦଳର କଳାକାର ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ୱର ପଠାଇ ସୁମତୀକୁ ଅଣାଇଲି । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ସେ ଦିନାକେତେ ଦରମା ନେବା ରସିଦ୍ ବହିରେ ସୁମତୀ ସେନାପତି ବୋଲି ସ୍ୱାକ୍ଷର କରୁଥିଲା । ପରେ କିନ୍ତୁ ଲେଖିଲା ସୁମତୀ ଦେବୀ । ୧୯୩୯ରେ ସେ ଦଳରେ ଯୋଗଦେଲା । କିଛି ବର୍ଷ ପରେ ତା'ର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଜନ୍ମ ହେଲା । ଏହାକୁ ପ୍ରେମଫଳ ନ କହି କାମଫଳ କହିଲେ ଚଳିବ । ଯାହାହେଉ ପିଲାଟିକୁ ପାଲିଲି । ବିଚାରିଲି ତା'ର କି ଦୋଷ ? ତାକୁ ମଣିଷ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ ନେଲି । ଗୃହଶିକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି କରି ଏଇଠି କଲେଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇ ପଢ଼ାଇଲି ।

ଉତିମଧ୍ୟରେ ୧୯୫୦ରେ ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଆଗରୁ ତ ଥୋକେ ଦଳଛଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ । ଏବେ ଦଳ ଭାଙ୍ଗି ଯିବା ପରେ ଯିଏ ଯାହା ରାହା ଦେଖିଲେ । ସୁମତୀ କିନ୍ତୁ ମୋ ପାଖେ ରହିଲା । ତା' ପୁଅ ରାଜୁଟି ପଢୁଥାଏ ।

ଗୟାର ଉପରଡ଼ିହୀ ନିବାସୀ ସୁନାମଧନ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଓଷ୍ଠାଦ୍ ବନଘାରୀ ମିଶ୍ର ମୋର ଅନ୍ୟତମ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁରୁ । ବହୁବର୍ଷ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ମୋ ପାଖରେ ରଖି ସଙ୍ଗୀତ ଶିଖୁଥିଲି । ବିମଳ ମିଶ୍ର ବୋଲି ତାଙ୍କର ଜଣେ ପୁତ୍ରରା ଓ ଆଉ ଦୁଇଜଣ ଗାୟକ ବ୍ୟବସାୟୀ ଭାବେ ସଙ୍ଗୀତ ଦଳ ଗଢ଼ିଥାନ୍ତି । ମୋର ପରିଚୟ ଜାଣି ସେମାନେ ତା ୧୫।୧୦।୫୫ରିଖରେ କଟକ ଆସି ମୋ ପାଖେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ମୁଁ କେତେକ ଜାଗାରେ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ଆସରର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଲି । ମୋର ଗୁରୁଭାଇ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧାର ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ କିଛି ରୋଜଗାର କରାଇଦେଲେ ।

ତା ୧୯।୧୧।୫୫ରିଖରେ ଉତ୍କଳ ସଙ୍ଗୀତ ନୃତ୍ୟକଳା ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନୃତ୍ୟନାଟିକା ମୋ ଲେଖା 'ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ' ପରିବେଷିତ ହେଲା । ପରିଷଦର ସଭ୍ୟ ଓ ନାଟିକା ଲେଖକ ଭାବେ ମୁଁ ଦଳ ସହିତ ଦିଲ୍ଲୀ ଗଲି । ପ୍ରାୟ ଦଶଦିନ ରହି ଫେରିବାବେଳେ ମୁଁ କଲିକତାରେ ରେକର୍ଡ଼ିଂ ପାଇଁ ଲାଗି ରହିଲି । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଗୟାର ଆଗତ ପ୍ରୋକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ ଦଳ କଟକରୁ ଚାଲିଗଲେ । କେବଳ ମୋ ଓଷ୍ଠାଦକ ପୁତ୍ରରା ବିମଳ ମିଶ୍ର ମୋ ବସାରେ ରହିଥାନ୍ତି । ସୁମତୀ ସହିତ ତାଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ବଢ଼ିବାର ସୂଚନା ପାଇଲି ଦିଲ୍ଲୀ ଓ କଲିକତାରୁ ଫେରିଆସି ।

ପ୍ରୀତି ବତୁ ବତୁ ଶେଷରେ ତା ୫।୬।୫୬ରିଖ ଦିନ ବିବାହିତ ଓ ସନ୍ତାନର ପିତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବିମଳ ମିଶ୍ର ନୂଆ ପ୍ରେମ ଫାଶରେ ବନ୍ଧାହୋଇ ସୁମତୀ ଓ ତା'ର ପୁଅକୁ ଘେନି ଓଡ଼ିଶା ଛାଡ଼ିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରୁ ଯାଇ, ସେମାନେ ବିହାରର ଉଠୁରାରେ ରହିଲେ । ସୁମତୀ ମୋ ପାଖକୁ ଚିଠି ଦେଲା । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବୁଝି ଜଟଣୀର ଗୁରୁବାରୀ ବୋଲି ଜଣେ ମାରଘୁଡ଼ିଙ୍କୁ କହି, ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆରମ୍ଭ କରାଇ, ସେମାନଙ୍କୁ ଜଟଣୀ ଡକାଇ ଅଣାଇ ସେଇଠି ରଖାଇ ଦେଲି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଜଟଣୀରେ ରହିଛନ୍ତି । ଅନେକ ଦିନୁ ଆଉ ମୋ ସହିତ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ।

ଆଉ ଏକ ଉଡ଼ାପକ୍ଷୀ :

ସୁମତୀ ଯାଇ ନ ଥାଏ ମୋ ବସାରୁ, ୧୯୫୬ ସାଲ, ମୋ ମାସ ଚାରି ତାରିଖ ଉପରବେଳା, ମୁଁ ଗଲାଦିନ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ବାହୁଡ଼ି ଅଳସ ମେଞ୍ଚାଉଥାଏଁ ମୋ ଉପର ଘର ଚାଳ ତଳେ; ଏତିକିବେଳେ ଅତିଥ୍ନା କଳାରଙ୍ଗର ପାଞ୍ଚହତା ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ଝିଅଟିଏ ସାଥୁରେ

ନେଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଭଦ୍ରତା ଖାତିରରେ ଚୌକିରେ ବସିବାକୁ କହିଲି । ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ପରିଚୟ ପଚାରି ବୁଝିଲି ଯେ ତାଙ୍କ ଘର ପଟିଆ ଗ୍ରାମରେ – ସେ ରାଜବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ନାଆଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ, ଚାକିରି କରନ୍ତି ଚାଟାରେ, ଅବସ୍ଥା ସେତେ ଭଲ ନୁହେଁ । ଝିଅଟି ଚାଟାରେ ଥାଇ ମାଟ୍ରିକ୍ ପାସ କରିଛି । ଜଣେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଓଷାଦଙ୍କଠାରୁ ଗୀତ ମଧ୍ୟ ସେ ଶିଖିଛି । ରାମବାବୁ ନିଜେ ଜଣେ ତବଲା ବାଦକ । କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସ୍ଟେସନରେ ଗୀତ ଅଡ଼ିସନ୍ ଦେବାପାଇଁ ଆସିଛି ଝିଅଟି – ନାମ ଅଙ୍ଗୁରବାଲା ରାୟ । ଓଡ଼ିଶୀ, ଭଜନ ଓ ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର ଗୀତ କିଛି ମୋ ପାଖରୁ ଶିଖିବାକୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ତାକୁ ଏଠିକି ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ଅଙ୍ଗୁରଠାରୁ ଗୀତ ଶୁଣିଲି – ମଧୁର ଗଳା, ଗାଇବାର ତଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଭଲ । ଓଡ଼ିଆଣୀ ଝିଅଟିଏ ଅଲୋଡ଼ା ଅପଚରା ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ଭାବି, ଗୀତ ଶିଖାଇ ଦେବାକୁ ରାଜି ହେଲି । ରେଡ଼ିଓ ଅଡ଼ିସନ୍ ଏଇଠି ରହି ଦେବାକୁ ରାମବାବୁ ତାକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଇଗଲେ । ମୁଁ ବେଳ ଦେଖି ତାକୁ ଓଡ଼ିଶୀ, ଆଧୁନିକ, ଭଜନ, ଜଣାଣ ଓ ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର ଗୀତ ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖାଇଲି । ସେ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଆୟତ୍ତ କରିପାରିଲା । ଦେଖିଲି ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପାଇଲେ ଝିଅଟି ଆମ ସଙ୍ଗୀତ କଳାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରଖିପାରିବ । ଆଡ଼ିସନ୍‌ରେ ପାସ କଲା ସେ । ଏଠି କଟକରେ କିଛିଦିନ ଓ ପଟିଆରେ କିଛିଦିନ ରହୁଥାଏ । ଦେଖିଲି ତା’ର ସଙ୍ଗୀତ ଶିଖିବାର ବଡ଼ ମନ ଅଛି । ଗାଆଁରେ ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଅବା ଶିଖିବାର ସୁବିଧା କାହିଁ ? କ୍ରମେ ଗାଆଁରେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ରହି ମୋ ବସାରେ ଅଧିକ ସମୟ ରହିବାର ମନ ଦେଖିଲି ତା’ର ।

ଇତି ମଧ୍ୟରେ ସୁମତୀ, ବିମଳ ମିଶ୍ର ସହିତ ଚାଲିଯିବା ପରେ ସେ ଏଠି ରହି ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାଠ ପଢ଼ିବାର ଇଚ୍ଛା କରି ବୋଧହୁଏ ତା’ ଦଦେଇ (ପିତା)ଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କଲା । ହଠାତ୍ ରାମବାବୁଙ୍କଠାରୁ ନିଜର ମାଟ୍ରିକ୍ ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ସହ ଖଣ୍ଡିଏ ଅନୁରୋଧପତ୍ର ଘେନି ତା ୨୭।୩।୫୭ରେ ଅଙ୍ଗୁର ପଟିଆରୁ ଆସିଲା । ଦେଖିଲି ରାମବାବୁ ତା’ର ପାଠପଢ଼ା, ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଓ ବିବାହାଦି ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଭାର ମୋତେ ଦେଇ ଚିଠି ଖଣ୍ଡିକ ଲେଖିଛନ୍ତି । ବହୁତ ଭାବିଲି । ସୁମତୀ ତ ଚାଲିଯାଇଥାଏ । ମୋତେ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଏକା ଏକା ଲାଗୁଥାଏ । ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚାଟା ହେବ ଓ ସମୟ ସମୟରେ ମୋ ଲେଖା ଉତ୍ତରରେ ବି ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିବ ବୋଲି ଭାବି ଝିଅଟିକି ଆଶ୍ରୟ ଦେଲି । ମଝି ମଝିରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକକୁ ତାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନିଏଁ, ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ତା’ ଗୀତକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଥରେ ୧୯୫୭ରେ ମୋ ସହିତ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ର ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଯାତ୍ରାବେଳେ ସେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ ସେଠାରେ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଜନ କଲା । ଧୀରେ ଧୀରେ ତା’ର ଆଦର ବଢ଼ିବାରୁ କେତେକ ଅସହଣୀ ଲୋକଙ୍କର ମୋ ପ୍ରତି ଓ ତା’ ପ୍ରତି ଅସୂୟା

ଭାବ ଜାଗିଲା । ଏପରିକି ମୋତେ ଏଥିଲାଗି ନାନା ଅପବାଦ ମଧ୍ୟ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ଏ ସବୁ ଶୁଣି, ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ପ୍ରଥମ କରି ଅଭିନେତ୍ରୀ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବେଳର ନିନ୍ଦା ଅପବାଦକୁ ସ୍ମରଣ କରୁଁ ଓ ମନକଥା ମନେ ମନେ ମାରି ତୁନି ହୋଇ ରହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଜଣାଏ । ଏଭଳି କେତେକ ଲୋକଙ୍କର ପଛକୁହା ନିନ୍ଦା ଶୁଣି ମୋର ଜିଦ୍ ବଢ଼ିଲା ଏବଂ ଶେଷରେ ଅଙ୍ଗୁରକୁ ମୋ ନିକଟରେ ରଖି ତା'ର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜୀବନ ଗଢ଼ିବା ସଂକଳ୍ପ କରି, ତା ୧୯୮୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟରେ କଟକ ଶୈଳବାଳା ମହିଳା କଲେଜରେ ତା'ର ନାମ ଲେଖାଇ ଦେଲି ।

ନିଜେ ତାକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପଢ଼ାଇଲି ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷାଦେବା ଲାଗି ଶ୍ରୀ କୁଣ୍ଡଳ ଆଦି ନାରାୟଣଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି କଲି । ମୋ ଅନୁରୋଧରେ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନ୍‌ର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତ୍ୟୁସର ନାଟକର୍ତ୍ତା ତା ୨୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟରେ ତାକୁ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ଏବଂ ସୁଗାୟକ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଦାଶଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ବେଳେ ତାକୁ ଓଡ଼ିଶୀ, ଆଧୁନିକ ଓ ଭଜନ ଇତ୍ୟାଦି ଶିଖାଇ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲି । ୧୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟରେ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରରେ ତା'ର ନାମ ଲେଖାଇଦେଲି । ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ରୀ କ୍ଷିତୀଶ ମିତ୍ର ତା'ର କଣ୍ଠ ଓ ଗାଇବା ଢଙ୍ଗ ଦେଖି ଆଗ୍ରହରେ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ।

ଅଙ୍ଗୁର ପ୍ରଥମଥର ଆଇ.ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ଫେଲ ହେଲା । ସ୍ୱର୍ଗତ ଅଧ୍ୟାପକ ଗିରିଜା ଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କୁ ଚିଠିସଦ୍ ମାଷ୍ଟର ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କଲି । ପରବର୍ଷ ସେ ଆଇ.ଏ. ପାସ କଲା ।

ମୁଁ ଅନେକ ସମୟରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କରାରେ କଟକରୁ ବାହାରକୁ ଯାଏଁ । ବସାରେ ଅଙ୍ଗୁର ଏକା ରହେ । ଇତିମଧ୍ୟରେ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନ୍‌ର ବଂଶୀବାଦକ ଶ୍ରୀ ହରିପ୍ରସାଦ ଚୌରାଶିଆ ତା' ପାଖକୁ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥିଲେ । ଚୌରାଶିଆ ମୋ ବସା ନିକଟ ବୁଢ଼ାଠାକୁରାଣୀ ଗଳିରେ ସପରିବାର ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରୁ ତାଙ୍କ ଯିବାଆସିବାବେଳେ ବାଟରେ ମୋ ବସା ପଡୁଥିବାରୁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ସେ ମୋ ବସାକୁ ଆସି ଅଙ୍ଗୁର ସହ ଆଳାପ କରନ୍ତି । ଜଣେ ବଂଶୀବାଦକ ଏବଂ ଜଣେ ଗାୟକଙ୍କର ଏଭଳି ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ୍, ମିଳାମିଶ୍ର ଓ ଆଳାପ ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ମୁଁ ବିଚାରିଲି । ହଠାତ୍ ମୋ ଆଠ ତାରିଖ (୧୯୫୮) ସକାଳେ ପଟିଆରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଙ୍କ ପୁଅ ଲଲାଟ ଆସି ତା' ଦେଲେ (ବାପା) ପକ୍ଷାଘାତ ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିବାର କହିଲା । ସେହିଦିନ ରାତିରେ ରାମବାବୁଙ୍କୁ ଅଶାଜନେଲି । ସାମ୍ବାଦିକ - ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆୟୁଲାନୁ ମଗାଇ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀ ରାୟଙ୍କୁ ମେଡ଼ିକାଲରେ ରଖାଇ ଦିଆଗଲା । ମୁଁ ଓ ଅଙ୍ଗୁର ବରାବର ମେଡ଼ିକାଲ ଯାଇ

ତାଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ଓ ସେବାଶୁଶ୍ରୂଷାର ବିହିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥାଉ । ୧୯୫୮ ମେ ୧୫ ତାରିଖ ସକାଳେ ଶ୍ରୀ ରାୟ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ ମେଡ଼ିକାଲ୍‌ରେ । ବିଚାରୀ ଅଙ୍ଗର ଆଖିର ଧାରା ବନ୍ଦ ହେବାକୁ ନାହିଁ । ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ଶେଷ କରିବା ଭାବନା ପଡ଼ିଲା ମୋର । ତେଣୁ ଏଣେ ତେଣେ ଦୌଡ଼ି, ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନରୁ ଶ୍ରୀ ଗତିକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରରୁ ଶ୍ରୀ ରାଖାଲ ମହାନ୍ତି, ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଅଭିନେତା ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ, ଶ୍ରୀ ଦୟାନିଧି ଦାଶ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର, କେଳୁଚରଣ ମହାପାତ୍ର, ମାୟାଧର ରାଉତ ଏବଂ ଗୋପାଳ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଡକାଡ଼କି କରି ଆଣିଲି । ଶବଦାହ ପରେ ଗତିପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସହ ଅଙ୍ଗରକୁ ପଟିଆ ପଠାଇ ଦେଲି ଏବଂ ଶୁଦ୍ଧିକ୍ରିୟା ଲାଗି କିଛି ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ ଦେଲି ।

ଶୁଦ୍ଧି କ୍ରିୟା ପରେ ୨୫।୫।୫୮ ସଞ୍ଜରେ ଅଙ୍ଗର ମୋ ପାଖେ ଲୁହଝରା ଆଖି ନେଇ ପହଞ୍ଚିଲା । ବହୁତ ବୁଝାଇଲି ତାକୁ । ରାତିରେ ସେଦିନ ଶୋଇବା ପୂର୍ବରୁ ଅଙ୍ଗରର ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ଅନେକ ଭାବିଲି । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିତାନ୍ତ ଦୁଃଖୀନୀ । ବାପ ଗଲେ । ଘରର ଅବସ୍ଥା ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ନୁହେଁ । ମୋ ପାଖେ ରହି ପଡୁଛି । କିପରି ବି.ଏ. ହେଲେ ପାସ କରିବ । ତା'ର ବିବାହଭାର ମୋର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ଏସବୁ କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଘୃଣାକ୍ଷରରେ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବାକୁ ଦେଲି ନାହିଁ ।

ଅଙ୍ଗର ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେଇସାରି କିଛି ଦିନପାଇଁ ତା'ର ବିଧବାମାତା ଓ ଭଉଣୀ ଭାଇଙ୍କ ପାଖେ ରହିବାକୁ ପଟିଆ ଗଲା । ଏଣେ ମୁଁ ତା' ଲାଗି ବର ଖୋଜିବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଏଇ ଅବସରରେ ଚୌରାଶିଆଙ୍କ ସହିତ ତା'ର ଅବାଧ ମିଳନର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ ଘଟିଲା । ଚୌରାଶିଆ କଟକରୁ ପଟିଆଯାଇ ଅଙ୍ଗରର ଘରେ କିଛିଦିନ କଟାନ୍ତି । ଏଥିରେ ଅଙ୍ଗରର ମାଆଙ୍କର ଆପତ୍ତି ନ ଥିବାର ଜାଣିଲି ।

ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଚୌରାଶିଆ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ଷ୍ଟେସନରୁ ବମ୍ବେକୁ ବଦଳି ହୋଇଗଲେ । ମୁଁ ଅଙ୍ଗରର ବିବାହ ପାଇଁ ବରପାତ୍ର ଠିକଣା କଲାବେଳକୁ ମୋର ଅସମୟ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ନଟବର ମହାନ୍ତି ମୋତେ ଖବର ଦେଲେ ଯେ ଅଙ୍ଗର ଗାଁରୁ ଆସି ଯୋଡ଼ାରେ ତା'ର ମାଉସୀ ଘରେ ରହିଛି । ମନଟା ନିହାତି ଖରାପ ହେଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଲି ଯେ ମୁଁ ବରପାତ୍ର ଠିକଣା କରି ଅପଦସ୍ଥ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଏ ସମ୍ବାଦ ମୋତେ ମିଳିଗଲା ।

ପୁଣି 'ନାରୀ' ଚିତ୍ରରେ ଅଙ୍ଗରକୁ ଗାଇବା ଓ ଅଂଶ ନେବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲି । ସବୁ ବନ୍ଦ କରିଦେଲି । ମୋ ଘରେ ଥିବା ଅଙ୍ଗରର ଲୁଗାପଟା ଓ ବହିପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରରେ ବୁକିଂକ୍ଲର୍କ ରୂପେ ଥିବା ମୋ ଘର ଆଗ ଛାମୁଆଁ ଭ୍ରମର ବେହେରା ହାତେ ପଟିଆ ପଠାଇ ଦେଲି ।

ଏ ଘଟଣାର କିଛିଦିନ ପରେ ଶୁଣିଲି ଚୌରାଶିଆ ବୟେରୁ ଆସି ଅଙ୍ଗୁରକୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ବୟେ ନେଇଗଲେ, ଏହା ତା ୧୧।୩।୬୩ର ଘଟଣା, ତା'ପରେ ଆଉ ସାକ୍ଷାତ୍ ନାହିଁ ।

ସୁମତୀ ଓ ଅଙ୍ଗୁର ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ ବାଟ ଧରିଲେ । ହଁ, ଦଇବ ବିଚାରେ ଆନ ମଣିଷ ବିଚାରରେ ଆନ – ଯେ ତ ସତକଥା । “ଉଡ଼ାପକ୍ଷୀ ଉଡ଼ିଗଲେ ।”

ସଙ୍ଗୀତ ଶିଶୁକବିତା ଲେଖା :

ପିଲାଦିନ, ବଡ଼ାୟାଗଡ଼ରେ ମୋର ଜନ୍ମ । ସେତେବେଳର ବଡ଼ାୟା ରାଜା ବିଶ୍ଵମ୍ଭର ମଙ୍ଗରାଜ ମହାପାତ୍ର ଆମ ବଂଶକୁ ବଡ଼ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ମୋ ବାପା ତାଙ୍କର ଜଣେ ବଡ଼ ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ପରେ ରାଜ୍ୟାନ୍ତରିତ ହେଲେ ଭଗବାନ୍ ମହାପାତ୍ର ଦେଘାନଙ୍କ କୃତ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ । ମୁଁ ପ୍ରତିନିତ୍ୟ ଉଆସକୁ ଯାଉଥିଲି । ନୂଆକରି ଗ୍ରାମୋଫୋନ୍ ମଗାଇଆଆନ୍ତି ରଜା । ରେକର୍ଡ଼ ଗୀତ ସବୁ ଶୁଣି, ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ କେଜାଣି କେମିତି ମନ ବଳିଲା । ମୋ ବୟସ ସେତେବେଳେ ପ୍ରାୟ ୯ କି ୧୦ । ମୋର ଜଣେ ସାଙ୍ଗ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଘର ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଗୁଣ୍ଡଣୀ ଗାଁରେ । ତାଙ୍କ ନାଆଁ ଚକ୍ରଧର ପଟ୍ଟନାୟକ । ସ୍ଵାଧୀନଚେତା, ସୁ-ସାହିତ୍ୟିକ ନାରାୟଣ ସୁମନ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ସେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ । ସୁମନ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକେ ବହୁ ସମ୍ପର୍କରେ ମୋର ଜେଜେବାପା । ସେ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟାନ୍ତରୀ ହୋଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସେ ଅନ୍ୟତମ ବନ୍ଧୁ । ତାଙ୍କରି ପୁଅ ସୁନାଧନ୍ୟ କବି ବୈକୁଣ୍ଠ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ । ଚକ୍ରଧର ତାଙ୍କ ଘରେ ରହିଆଆନ୍ତି, ବଡ଼ାୟା ସ୍କୁଲରେ ଆମେ ଦୁହେଁ ଥିଲୁଁ ସହପାଠୀ ।

ମୁଁ ଓ ସେ ଲେଖାଲେଖି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲୁଁ । ମୁଁ ଲେଖିଲି ଗୀତ, ସେ ଲେଖୁଥାନ୍ତି କବିତା । ମୋ ଜେଜେବାପା ନିମାଇଁ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଜଣେ ଛାନ୍ଦ ରସିକ ଓ ସଂସ୍କୃତ ପଣ୍ଡିତ । ସେ ମୋତେ ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଅମରକୋଷ ଅଭିଧାନର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରି ଘୋଷାଉ ଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ରେକର୍ଡ଼ରୁ ଗୀତ ଓ ବୋଉଠାରୁ ଛାନ୍ଦ ଶୁଣି ଗାଉଥାଏଁ । ବାଡ଼ି କୁଅ ମୂଳେ ସାଇ ପିଲାଙ୍କୁ ଧରି ଯାତ୍ରା କରାଏଁ । ଗୀତ ବି ଲେଖିଁ । ଏଇଭଳି ଅବସ୍ଥାରୁ ମୋର ଗୀତଲେଖା ଆରମ୍ଭ । ଚକ୍ରଧରଙ୍କୁ ମୁଁ ମୋ ଲେଖା ଦେଖାଏଁ, ସେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ଲେଖା ଦେଖାନ୍ତି । ମନକୁ ନ ପାଇଲେ ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ ଲେଖା କଟାକଟି ଓ ବଦଳି ବଦଳି କରୁଁ, ଦୁହେଁ ତ ସେତେବେଳେ ମହାପଣ୍ଡିତ ! ତଥାପି ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ ଲେଖାଗୀତ ଓ କବିତା ଦେଖାଦେଖି କରୁଁ ।

ତା'ପରେ କେତେ ବର୍ଷ ବିତିଗଲା, ମୁଁ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଇନର ସ୍କୁଲର ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ଦିନେ, ଆମ ବଂଶର ଇଷ୍ଟଦେବୀ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଲେଖି ବୋଉକୁ ଦେଖାଇଥିଲି । ତା' ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ତ ମୁଁ ଆଗକୁ ଲେଖିଛି । ସେଇ ଗୀତଟି ମୋର ପ୍ରଥମ ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖା ବୋଲି ଧରିବାକୁ ହେବ । ଗୀତଟିର ଘୋଷା ପଦ ହେଲା ।

ପରେ ପରେ ଅନେକ ଗୀତ ଲେଖିଛି । ସେକାଳର ଲେଖା ଖାତାମାନ ମୋର ଅସାବଧାନତା ଅବା ବେଖାତିରିଆ ଦୋଷରୁ କୁଆଡ଼େ ହଜିଗଲାଣି ।

ସେଇଠୁ ଖୋରଧା ହାଇସ୍କୁଲରେ ପଢୁଥିବାବେଳେ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ ଲେଖିଥିଲି । ସେ ଖାତାଟି ସ୍ୱର୍ଗତ ମୋହନ ଗୋସାଇଁ ନେଇ ଆଉ ଫେରାଇଲେ ନାହିଁ । ଖୋରଧାରେ ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ମଞ୍ଚ, ଆଲୋକ ଆଉ ଚିତ୍ର-ଶିଳ୍ପୀ ପୁରୀର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଘନିଷ୍ଠତା ଜଡ଼ିଲା । ସେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଭାଗବତ ସୁନ୍ଦର ରାୟଙ୍କ ବରୁଣାଇ ସାହି ବସାରେ ଅନେକ ସମୟ ଆସି ରହନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବସାଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୪।୫ ଘର ଛଡ଼ା ସ୍ୱର୍ଗତ କୃଷ୍ଣ ମହାଜନଙ୍କ ଘରେ ମୁଁ ମୋ ଦାଦା କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସହିତ ରହୁଥାଏ । ମୁଁ ମୋ ଲେଖା ଗୀତ ସବୁ କୃଷ୍ଣଦାଦାଙ୍କୁ ଓ ମୋ ଗୁରୁଦେବ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ହୋତାଙ୍କୁ ବରାବର ଗାଇ ଶୁଣାଏ । ଏଇ ଖୋରଧାରେ ମୋ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁରୁ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ରଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ଗୀତ ଶିଖିବାବେଳେ ଗୀତମାନ ମଧ୍ୟ ଲେଖୁଥାଏ । ସ୍ୱର୍ଗତ ପ୍ରତାପଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ ମୋତେ ନୂଆ ନୂଆ ଗୀତ ଲେଖି ଗାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାନ୍ତି । ଗୁରୁଜଙ୍ଗ ଗାଁର ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଆଖଡ଼ାଦଳ ଥାଏ । ନନ୍ଦଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପରିଚୟ ଘଟିଲା । ସେଇଠୁ ତାଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଏ ଗାଇବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତମାନ ଲେଖିଲି । ଏସବୁ ଗୀତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ରସ ବା - ଶୃଙ୍ଗାର ରସାତ୍ମକ । ଏଭଳି ଧରଣର ଗୀତ ଲେଖା ମୋର ଖୋରଧାରୁ ଆରମ୍ଭ । ଆମ ପୁରୁଣା ଯୋଗଜଙ୍ଗ କବି ବନମାଳୀ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ମୋ ଗୀତ ଲେଖାର ଆଦର୍ଶ । ବିଶେଷତଃ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗୀତକୁ ମୁଁ ବେଶି ଅନୁସରଣ କରେ । ଓଡ଼ିଶୀ ରାଗ ରାଗିଣୀରେ ଗୀତ ଲେଖି, ଗାଇ, ଗୋବିନ୍ଦ ନନ୍ଦଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ପିଲାଙ୍କୁ ଶିଖାଏ ।

କାଳ ବିତିଗଲା, ବାପାଙ୍କର କାଳ ହେଲା । ସେ ସମୟରେ ଗଡ଼ଜାତରେ ରଜା ମହାରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜୁତି ଚଳୁଥାଏ । ଗଞ୍ଜାମର ଜମିଦାରମାନଙ୍କୁ ରାଜାବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟେ ବହୁତେ ଥିଲେ କଳାପ୍ରେମୀ, କବି । କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ଏମାନେ ପାରିତୋଷିକ ଦେଇ ସମର୍ଥନା କରୁଥିଲେ । ଆଜି ମୋ କଥାକୁ ଯେ ଯାହା ମନେ କରନ୍ତୁ, ସେଲେ ମୁଁ କହିବି ଏଇ ରାଜାରାଜୁଡ଼ାଙ୍କ ଉପାହ ଓ ଅନୁଗ୍ରହ ପାଇ କବି, କଳାକାର ବଞ୍ଚୁଥିଲେ ଓ କଳାର ଉନ୍ନତି ଘଟୁଥିଲା । ଉତ୍କଳର 'ଉତ୍କଳ'

ନାମର ଟେକ ରହିଥିଲା ଏଇମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ । ମୁଁ ଗାୟକରୂପେ ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କୁ ଯାଉଥିଲି ଓ ଆଦର ପାଉଥିଲି । ଉଷାହ ଦେଉଥିଲେ ଏଇମାନେ, ତେଣୁ ଏମାନଙ୍କ ମନଲାଖି ଗୀତମାନ ଲେଖିଲି । ରାଜାରାଜୁଡ଼ାଙ୍କ ରୀତି ନୀତି ଓ ମରଜି ମନାଇଁ ସ୍ଥାନ କାଳ-ପାତ୍ର ଜଗି କେବେ ଭକ୍ତିରସର ଜଣାଣ, ଭଜନ, କେବେ ପ୍ରେମିକ-ପ୍ରେମିକାଙ୍କର ବିରହ-ମିଳନ, ବିଶେଷତଃ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗୀତମାନ ଓଡ଼ିଶୀ ରାଗ ତାଳରେ ଲେଖି, ଗାଇ, ଶୁଣାଇଁ ‘ବାହାବା’ ପାଏ, ଧନ ମଧ୍ୟ ଅରଜେଁ । ଅନେକ ଗୀତ ଆମର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅନୁସରଣରେ ଲେଖି ରାଜାମହାରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରେ ।

୧୯୨୫ ସାଲରେ ପୁରୀର ଗଜପତି ମହାରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମୋତେ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧି ଦେଲେ, ସେଇବର୍ଷ ସୁନିଆଁ ଦିନ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ନାମ ଭଣିତରେ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ ଲେଖିଲି । ଅଧିକାଂଶ ଗୀତ ଶୁଙ୍ଗାର ରସାତ୍ମକ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କିନ୍ତୁ ପାସୋରି ନ ଥାଏଁ । ଗୁଡ଼ିଏ ଭକ୍ତିଭାବାପନ୍ନ ଗୀତ ନିଜର ତୃପ୍ତି ଓ ଆତ୍ମନିବେଦନ ଲାଗି ବରାବର ଲେଖୁଥାଏଁ, ଏବଂ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଦିଅଁଙ୍କ ଶ୍ରୀଛାମୁରେ ଦୁଇଧାର ଲୁହ ଝରାଇ ଗାଏଁ ।

ଏହାପରେ ଏଚ୍.ଏମ୍.ଭି. ରେକର୍ଡ଼ରେ ମୁଁ ୪୮୫ଟି ଗୀତ ଗାଇଲି । “ଚାକିରି ଝଙ୍କମାରୀ ।” ଗୀତଟି ଆଧୁନିକ ଧରଣର ସ୍ବର । ଏଇଟିକୁ ଲୋକେ ପସନ୍ଦ କଲେ । ବେଶି ପସନ୍ଦ କଲେ “ରସିକ, ତୁମେ ପରା ମୋର ଜୀବ ଅଧିକ” ଗୀତକୁ । ଏଇଟି ଓଡ଼ିଆ ରେକର୍ଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ‘କମିକ୍’ ରେକର୍ଡ଼ ।

୧୯୨୮।୨୯ ବେଳକୁ ମୁଁ ବ୍ୟବସାୟୀ ରାସଦଳ ଗଢ଼ିଲି । ଏଥିରେ ସଂଯୋଗ ଲାଗି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାନ-ମିଳନ ଘେନି ଅନେକ ଗୀତ ରଚନାକରି, ସ୍ବର ଦେଇ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଶିଖାଇଲି । ଏଥିରେ ବହୁଳାଂଶ ଗୀତ ଓଡ଼ିଶୀ କାଟର । ଆଦର୍ଶ ମୋର ବନମାଳୀ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଅମର କବିଙ୍କ ରଚନା । ଦେଖିଲି, କେବଳ ଓଡ଼ିଶୀ ଜାଆର ଗୀତ ଲେଖିଲେ ତ ସବୁ ଦେଖଣାହାରିଙ୍କ ମନଲାଖି ହେବ ନାହିଁ । ତା’ ଛଡ଼ା ବିଷୟ ଅନୁସାରେ ଓ ପାତ୍ର ବିବେଚନାରେ କେବଳ ଓଡ଼ିଶୀ ଧରଣ ଅନୁସରଣ କଲେ ତ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଏଇଟା ଯେ ରଜମାଞ୍ଚ – ଏହା ସାର୍ବଜନୀନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ସ୍ଥାନ-କାଳ-ପାତ୍ର ଦେଖି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଠୁମରୀ ଓ ଖେମଟା ଗୀତ ଛାୟାରେ ଗୀତ ରଚନା କରି ପରଷିଲି । ଗଜଲ୍ ସୁନ୍ଦର ଗୀତ ମଞ୍ଚରେ ପ୍ରଥମ ଥରପାଇଁ ଯୋଗାଡ଼ି ଦେଖିଲି, ଲୋକେ ଆଦର କଲେ । କେବେ କେମିତି ବାଟଘାଟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଗୀତମାନ ଲୋକେ ଗାଇଲେ ।

ଯୁଗ ତ ବଦଳେ – ମୋତେ ଯୁଗ ରୁଚି ସହିତ ତାଳ ଦେବାକୁ ହେବ । ବିଶେଷତଃ ଏହା ଥିଲା ମୋର ବ୍ୟବସାୟୀ ଦଳ । ପେଟକୁ ପାସୋରିଲେ ଚଳିବ କି ? ମୋର ଗୋଟିଏ ସୁବିଧା ହେଉଛି ଯେ, ମୁଁ ଚିକିତ୍ସା ଗାଇପାରୁଁ । ତେଣୁ ଭାବରସ ଅନୁଯାୟୀ ଏବଂ ସରଳ ମଧୁର ଶବ୍ଦ ଖଞ୍ଜି ଗୀତ ରଚନା କରିବା ମୋ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ଏସବୁ ସବୁ ମୁଁ ଆମ ପରମ୍ପରା ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ସବୁବେଳେ ସମ୍ମାନ ଦେଇଥାଏଁ ।

ସବୁ କରେଁ ଯେ, ମୋର କିନ୍ତୁ ବରାବର ମନେଥାଏ, ଆଉ କିଏ ଜଣେ ଅଛି ଯିଏ ଅଦେଖାରେ ଥାଇ ମୋତେ ଡିକ୍‌ରେସନ୍ ଦିଏ ଓ ମୁଁ ସେନୋଗ୍ରାଫର ମାତ୍ର । ନିଜେ ଲେଖିବାର ଗର୍ବ ଆସିଲେ, ମୁଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚେତା ପାଇ ମନେ ମନେ ଏ ଭୁଲ ଲାଗି କ୍ଷମା ମାଗୁଁ – ଶରଣ ମାଗୁଁ ମାଆଙ୍କ ଚରଣ ତଳେ ।

ଏହାପରେ ନାଟକ ଲେଖିଲି । ସେଥିରେ ସ୍ଥାନ ଦେଖି ଗୀତମାନ ଖଞ୍ଜିଲି । ଓଡ଼ିଶୀ, ଆଧୁନିକ ଭଜନ, ଜଣାଣ, କାର୍ତ୍ତନ ଓ ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର ଗୀତସବୁ ଲେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଦିନେ କଟକ ଇଉନାଇଟେଡ଼ ବୁକ୍-ସ୍ଟାଉର ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ ମୋର ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଗୋକୁଳ ଚନ୍ଦ୍ର କର ଆସି ମୋ ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାଶ ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଗୀତ ଲେଖା ତ ବହୁତ ଅଛି । ସେଥିରୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଅଢ଼େଇଶ କରି ଗୀତ ଛାପିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ ସେ । ନାଆଁ ଦେଲେ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ ।’ ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଚାରିଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଯଥା – ଓଡ଼ିଶୀ ଖଣ୍ଡ, ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ (ଆଧୁନିକ) ଖଣ୍ଡ, ଭଜନ ଜଣାଣ ଖଣ୍ଡ ଓ ପଲ୍ଲୀଗୀତ ଖଣ୍ଡ । ଭଜନ, ଜଣାଣ ଖଣ୍ଡରେ ଅନ୍ୟ ଖଣ୍ଡମାନଙ୍କ ପରି ଅଢ଼େଇଶ ଗୀତ ପ୍ରକାଶିତ ନ ହୋଇ ଦୁଇଶ ଅଶୀଟି ଗୀତ ଛପା ହୋଇଛି । କହିଛି ତ ଭଜନ – ଜଣାଣ ମୋର ପ୍ରାଣର ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଏଇ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାରୁ ମୋର ଗୀତ ଲେଖା ଅନୁକୂଳ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶୀ, ଭଜନ, ଜଣାଣ, ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର ଗୀତ ପ୍ରଭୃତି ତ ଲେଖି, ଏହା ବ୍ୟତୀତ କାର୍ତ୍ତନ ଓ ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଗୀତ ଅନେକ ସମୟରେ ରଚନା କରିଛି । ବେଳକାଳକୁ ଚାହିଁ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ଅବସ୍ଥା ଏବଂ ବିଚ୍ଛିନ୍ନାଞ୍ଚଳ ଘେନି ଅନେକ ଗୀତ ରଚନା କରି ମୋ ନାଟକମାନଙ୍କରେ ଖଞ୍ଜିଛି ଓ ସାଧାରଣ ବୈଠକରେ ଗାଇବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଗୀତ ଲେଖିଛି । ନାଟକମାନଙ୍କରେ ଓ ଅଲଗା ସଙ୍ଗୀତ ବହିମାନଙ୍କରେ ଏଭଳି ଅନେକ ଗୀତ ଛପାଯାଇଛି । ବହୁ ଗୀତ ଲେଖା ଅଦ୍ୟାପି ଛପି ରହିଛି । ଗୀତ ଲେଖାରୁ ମୋର କବି ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ ବୋଲି କହିହେବ । କାର୍ତ୍ତନ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଅବଧୁ

ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଦେଖେଁ ଗୀତସବୁର ଛପାବହି ମୋ ଜୀବନଶା ଭିତରେ ଦେଖିପାରିବି କି ନାହିଁ ।

ଶିଶୁ କବିତା :

ମୋ ଗୀତ ଲେଖା ଆରମ୍ଭବେଳରୁ ମୁଁ ଶିଶୁ କବିତା ଲେଖା ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ପ୍ରାୟ ୧୯୧୧-୧୨ରୁ । ୧୯୧୩ରେ ମୋ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଶିଶୁ କବିତା “କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ” ବହି କଟକ ଅରୁଣୋଦୟ ଛାପାଖାନାରେ ଛପାଇଲି । ଏହାପରେ ଦର ପ୍ରେସରେ ‘ବାୟାଧନଟି’ ‘ଘୁମୁରେ ପାରା’ ଓ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କୋମ୍ପାନୀରେ ‘ବଉଳବେଣୀ’ ପ୍ରଭୃତି ବହି ୧୯୨୧ ଭିତରେ ଛପା ହୋଇଛି ।

ଗୀତ ଲେଖା ବେଳେ ମୁଁ ଆମ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଦେଖେଁ । ଅବଶ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଚାହିଁ ଲେଖାରେ ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା ଓ ସ୍ୱର ସଂଯୋଗ କରି ଆସିଛି, ପୁରୋଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ; କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ କଥା ଯେ ମୁଁ ଆମ ଓଡ଼ିଶାର କଳା କାର୍ଯ୍ୟକୁ, ଆମ କୋଣାର୍କକୁ ପାସୋରି ଦେବାଟା ଆଦୌ ପୁଅପଣିଆଁ ବୋଲି ବିଚାରେ ନାହିଁ । ମୋତ ଉପରେ ମୁଁ ଆମ ପରମ୍ପରାକୁ ଜୁହାରି, ପରିସ୍ଥିତିକୁ ମନାଇଁ, ଆଉ ପୁରୋଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅନାଇଁ ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରେଁ ।

ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ :

କିଛି କାମ ନ କରି ଖାଲିଟାରେ କାଳ ବିତାଇବାକୁ ମୁଁ କେବେ ପସନ୍ଦ କରେ ନାହିଁ । ମୋ ବିଚାରରେ ମୁଁ ତ ଜଣେ ମୂଲିଆ, କର୍ମକୃତୀ ହୋଇ ବସି, ଗୁଣ୍ଡା ମାରିବା, ମାଲିକ ପାଖରେ ନିମକହାରାମ ହେବା ସାଥରେ ସମାନ । ଦାନାଦାର ତ ଜଣେ – ତାଙ୍କ ବରାଦୀ କାମ କଲେ ସେ ବଳେ ପେଟ ମୁଣ୍ଡ କଥା ବୁଝିବେ । ସବୁବେଳେ ମୋର ଏଭଳି ନିରାତ ଧାରଣା ।

ମୁଁ ଧନୀ ନୁହେଁ । ଅଭାବ ଯେ ମୋ ଜୀବନରେ ଅନୁଭବ କରି ନାହିଁ, ଏକଥା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଅଭାବ କେଜାଣି କେମିତି କୋଉ ଅଦେଖା ହାତ କିଭଳି ସଜରେ ମେଣାଇ ଦିଅନ୍ତି । ନିଷ୍ପର୍ଣ୍ଣା ହୋଇ ବସିରହିବାକୁ ମୁଁ ପସନ୍ଦ ତ କରେ ନାହିଁ, ବରଂ ଘୃଣା କରେଁ ।

ଦୀର୍ଘ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷରୁ କିଛି ବେଶି କାଳ ମୋର ନିଜର ନାଟ୍ୟଦଳ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ । ନାଟକ ଲେଖେଁ, ଗୀତ ଲେଖି ସ୍ୱର ଯୋଗାଡ଼େ ମୁଁ । ମୋର ଏଭଳି ମଞ୍ଚସମ୍ପର୍କ ବେଳକୁ ନାଟକର ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ସ୍ୱରକାର ପ୍ରାୟ ନ ଥିଲେ ବୋଲି କହିଲେ ଚଳେ । ରାସ ଆଉ ଥିଏଟର ଦଳରେ ଏମିତି କେତେ ପୁଅଝିଅ ଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କର ଅକ୍ଷର ଚିହ୍ନା ମଧ୍ୟ ନ

ଥିଲା । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସବୁ ପାଠ ପଢ଼ାଏଁ, ଗୀତ ଶିଖାଳିଲୁ ଗଲା ସଧାଏଁ, ଅଭିନୟ ଶିଖାଏଁ, ନାଟ ବଢ଼ାଏଁ, ଏଇମିତି ନାନା କାମରେ ଲାଗି ସକାଳ ସାତଟା'ରୁ ରାତି ବାରଟା ଯାଏଁ ଡର ନ ଥାଏ ମୋର ।

ଅବଶ୍ୟ ଏ ଖାତୁଣୀର ମୂଲ ଯେ ନ ପାଏଁ, ସେ କଥା ନୁହେଁ । ଦଳର ମୋର ବିଶେଷ କିଛି ଅଭାବ ନ ଥାଏ । ୧୯୫୦ରେ ଥିଏଟର ଦଳ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ପରେ ପରେ ମୁଁ ନିକମା ହୋଇ ବସି ନ ଥିଲି । ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଲେଖା, ଗୀତ ରଚନା, ସ୍ୱରଲିପି ଓ ସଙ୍ଗୀତର ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ବହି ଲେଖା ଏବଂ କେବେ କେମିତି ନାଟକ, ଏକାଙ୍କିକା, ପାଲା ଓ ଦାସକାଠିଆ ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖାରେ ସମୟ କଟାଏଁ ।

ଏଇଭଳି ସମୟରେ ଆମ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଏକ ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ଲେଖା ମନ କଲି ।

ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ :

ମୁଁ ସିନା ମୋର ମଞ୍ଚ ସମ୍ପର୍କ କଥା ଜାଣିଛି, ତା' ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଶେଷ କିଛି ନ ଜାଣିଲେ ବିଷୟ ପୂରା ହେବ କେମିତି ? ତେଣୁ ପୁରୁଣା ମଞ୍ଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଜ୍ଞାନ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଖୋଜି ତାଙ୍କ ଅଭିଜ୍ଞତା ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କଲି । ଏଥିଲାଗି ୧୮୯୪ରେ କଟକରେ ମାଗନେଟିକ୍ ଥିଏଟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସ୍ୱର୍ଗତ ନାରୁ ସରକାର (ସତୀଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର)ଙ୍କ ପୁଅ ସ୍ୱର୍ଗତ ବକ୍ସିମ ସରକାର ଓ ତାଙ୍କ ଭାଇ ହାବୁ (ସୁରେଶ) ସରକାର, ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ କୁବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କାଳର ଅନ୍ୟତମ ସକ୍ରିୟ କର୍ମୀ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀ, କଟକର ବାସନ୍ତୀ ଓ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଥିଏଟରର ପରିଚାଳକ ଓ ମଞ୍ଚଶିଳ୍ପୀ ଫନିବାରୁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଭାଇ ମନିବାରୁ, ବଳଜାର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଥିଏଟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବନମାଳି ପତିଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଶ୍ରୀ ବଳିରଥ, ବାସନ୍ତୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସ୍ୱର୍ଗତ କୁଞ୍ଜବାରୁ (ବୋଷ)ଙ୍କ ସମ୍ପର୍କିତ ଶ୍ରୀ ଅଦ୍ୱୈତବଲ୍ଲଭ ରାୟ, ଉଷା ଥିଏଟର ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗତ ଜଗନ୍ନାଥ ଘୋଷଙ୍କ ପୁଅ ଶ୍ରୀ ବିମଳ ଘୋଷ, ପୁରାତନ ମଞ୍ଚ ଅଭିନେତା ନୃତ୍ୟ ଶିକ୍ଷକ ସାଧୁବାରୁ (ସାରଦା ପ୍ରସାଦ ଦଳବେହେରା), ପାରଳା ଗଜପତି ରଙ୍ଗାଳୟ ଇତିହାସ ଲାଗି ଶ୍ରୀ ଯୁଗଳ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ଚିକିଟି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତିହାସ ଲାଗି ଚିକିଟି ରାଜକୁମାର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ ସ୍ୱର୍ଗତ ସାଇବ ଦେଓ (ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ) ସୁରଙ୍ଗୀ ରାଜଭ୍ରାତା ଓ ଭିଜାରପୁରର ମୋର ବହୁ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ସ୍ୱର୍ଗତ କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରଧରୀ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଅନେକ ମଞ୍ଚପ୍ରେମୀ, ମଞ୍ଚଶିଳ୍ପୀ ଓ ମଞ୍ଚସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକଠାରୁ ନାନା ସମ୍ବାଦ ଓ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ି ୧୯୬୨ । ୬୩ରୁ ମଞ୍ଚ ଇତିହାସ ଲେଖାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲି ।

ମାତୃଭୂମିରେ ସପ୍ତାହକୁ ଥରେ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ଏ ଲେଖା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

ଘର ପାଖ ଏବଂ ପୁରୁଣା ବନ୍ଧୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନେକ ସମୟରେ ମୁଁ ସାଧୁବାବୁଙ୍କୁ ଲେଖା ପଢ଼ାଏଁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅଭିଜ୍ଞତାର ସୁଯୋଗ ନିଏଁ ।

ହରନାଥ ପ୍ରେସର ମାଲିକ ମୋର ବନ୍ଧୁ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନାଟ୍ୟକାର ସ୍ୱର୍ଗତ ଅଶ୍ୱିନୀ କୁମାର ଘୋଷଙ୍କ ସାନଭାଇ ସ୍ୱର୍ଗତ ଅଜୟ ଘୋଷ ସେତେବେଳେ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ସେ ମୋତେ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶନ ଅପେକ୍ଷା ‘ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ’ ନାମରେ ପୁସ୍ତକାଳୟରେ ଏ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ଛପାଇ ଦେବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ଅଜୟବାବୁ ବିନୋଦବିହାରୀର ଜଣେ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ତାଙ୍କ ସ୍ୱୀକୃତି ପରେ ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ତାଙ୍କ ଛାପାଖାନାରେ ଛପାଇବା ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ତା ୧୯୩୩-୩୮ ରିଖ ସକାଳ ପ୍ରାୟ ୧୦ଟା ବେଳେ ମୋ ଘରକୁ ଆସିଥିଲେ ମୋର ପରମବନ୍ଧୁଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ସୁପରିଚିତ କଳାକାର ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ପୂଜାରୀ । ଆଉ କେତେଜଣ ଲେଖକ ଓ କଳାକାର ମଧ୍ୟ ମୋ ଘରେ ବସିଥାଆନ୍ତି । ସେତିକିବେଳେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଜଣେ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ପୁଅ ।

ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଦୁଇଟି ଫର୍ମା ସେତେବେଳକୁ ଛପା ସରିଥାଏ । ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଇତିହାସ ଲେଖାରେ ମୁଁ ସେ ସମୟର ଗୀତ-ଲେଖାର ଧରଣ ଓ ଭାଷା ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଗୀତରୁ ପଦେ ଦି’ ପଦ ଲେଖାଏଁ ନମୁନା ସ୍ୱରୂପ କୋଉଠି କେମିତି ଦେଇଥିଲି । ସେଥିରୁ ଏ ଛପା ଫର୍ମାରେ ଛପା ହୋଇଛି ଦୁଇ ତିନୋଟି । ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ପୁତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକ ମୋତେ ଦେଖାଇ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତିହାସରେ ଗୀତ ରହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ବୋଲି କହି, ଲେଖାରୁ ଏପରି ଗୀତ ବାଦ୍ ଦେବାକୁ କହିଲେ । ମୁଁ ଆଗର ଓ ପଛର ବିଷୟମାନ ପଢ଼ି, ଗୀତ ପଦେ ଅଧେ ଦେଇଥିବାର କାରଣ ବୁଝାଇଲି । ଉପସ୍ଥିତ ବନ୍ଧୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଗୀତ ରହିବାକୁ ଉଚିତ ମଣିଲେ । ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ପୁତ୍ର ଏ ମନ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣି କହିଲେ ଯେ, “ବହି ବଢ଼ିଯିବ, ଲେଖା ସିନା ଲେଖକଙ୍କର, ଟଙ୍କା ତ ଆମର । ଅଯଥା ଖର୍ଚ୍ଚ ବେଶି ହେବ ।” ମୁଁ କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଲି ନାହିଁ । ସେ ଚାଲିଗଲେ ।

ମୋତେ ଓ ଶରତ ପୂଜାରୀ ପ୍ରଭୃତି ଉପସ୍ଥିତ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶକ ପୁତ୍ରଙ୍କ ଏ ଟଙ୍କା ଗରମ କଥାଟା ବଡ଼ କଦର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ସ୍ଥିର କଲି ଯେ ଆଉ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଦେବି ନାହିଁ । ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଛପା ସେଇଦିନୁ ବନ୍ଦ ରହିଲା ।

ଏ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ କାଳ ବିତିଗଲା । ସାଧୁବାବୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ବହି ଛପା କେତେଦୂର ଗଲା ବୋଲି ପଚାରନ୍ତି, ମୁଁ ତାକୁ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ଜଣାଇଁ ଛପା ବନ୍ଦ ଅଛି କହି ଦୁଃଖ କରେଁ ଓ ପରେ ଦେଖିବା ବୋଲି କହେଁ ।

ଛପା ସେତିକିରେ ରହିଥାଏ । କାହିଁକି କେଜାଣି ଏଥକୁ ମୋର ଟିକିଏ ଅବହେଳା ଘଟିଲା ।

ମଞ୍ଚଧାରା :

ଏଇ ସମୟରେ ମଞ୍ଚଧାରା ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଭାବିଲି ଯେ ପ୍ରଥମେ ମଞ୍ଚର ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା କରିବି, ତା'ପରେ ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଛପାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ । ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ମାତୃଭୂମିରେ ସପ୍ତାହକେ ଥରେ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ବର୍ଷକରୁ ଅଧିକ କାଳ ଛପା ସରି, ବାକିତକ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଆକାରରେ ରହିଛି, ତେଣୁ ଟିକିଏ ଆଉ ଥରେ ଅଧେ ଆଖି ବୁଲାଇ କାମ ସାରିଦେବି ।

ଆଜିଯାଏ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ବିବରଣୀ ଓଡ଼ିଶାରେ କେହି ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ମଞ୍ଚଧାରା ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କଲି । କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ସୋର ଆଗ୍ରହରେ ତାକୁ ଛପାଇଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶା ରଜମଞ୍ଚ ଇତିହାସ

ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଶୁଣିଲି ଯେ ସାଧୁବାବୁ ମୋର ପଢ଼ାସାଥୀ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ଷାଠିୟା ଓ ଶ୍ରୀ କଣ୍ଠ ରାଓ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମେଳରେ ଓଡ଼ିଶା ରଜମଞ୍ଚର ଇତିହାସ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ।

ଆହୁରି ଶୁଣିଲି ଯେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ, ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶକ ସାଧୁବାବୁଙ୍କ ରଜମଞ୍ଚର ଇତିହାସ ଲେଖିବାକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ନାରାୟଣବାବୁ ୧୯୪୦ ସାଲରୁ ମୋର ପରିଚିତ ।

ମୁଁ ବାଙ୍କାବଜାରରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଆରମ୍ଭ କରି ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ନାଟକ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କଲାବେଳେ, ସେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ସେଠାକୁ ଯା'ଆସ କରୁଥିଲେ । ସେ ମୋ ଗାର୍ଲସ୍କୁଲର ନାଟକ ଛପାଇବା ଲାଗି ବିଶେଷ ଆକାଂକ୍ଷିତ ହୋଇ ମୋତେ ମୋର କେତେକ ବହୁମାନଙ୍କ ଜରିଆରେ ଅନୁରୋଧ କରାଇଲେ । ତହିଁ ପୂର୍ବରୁ ମୋର ତାଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ସେ ଜଣେ ପ୍ରକାଶକ ବା ପୁସ୍ତକ ବିକ୍ରେତା ବୋଲି ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ଜନମୁଖରୁ ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣି ସେ ମୋ ସହିତ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ଆସିବା କଥା ମୋର ଅନେକ ବନ୍ଧୁ ଜାଣନ୍ତି ।

ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ ପ୍ରକାଶନ ପରେ ଆଉ କେତେଖଣ୍ଡି ନାଟକ ଛପାଇଲେ ନାରାୟଣବାବୁ । ସେତେବେଳେ ମୋ ପେଣ୍ଡାଲରେ ବିସ୍ତର ଲୋକଗହଳି ହେଉଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ନାରାୟଣବାବୁଙ୍କର ବହି ବିକ୍ରିର ସୁବିଧା ହେଲା ଏବଂ ଲୋକରେ ସେ ପରିଚିତ ହେବାର ଭଲ ସୁଯୋଗ ମଧ୍ୟ ପାଇଲେ ।

ଆଉ ଜଣେ ହେଲେ ଏ ଓଡ଼ିଶା ରଜମଞ୍ଚ ଇତିହାସ ବହିର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ରଥ । ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ମୋର ସଂଘ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ତ୍ୟାଗ ସମ୍ଭବେ ସବୁକଥା ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଲେଖିଛି । ମୁଁ ସମ୍ପର୍କ ତୁଟାଇବା ପରେ ଶ୍ରୀ ବାବୁଲାଲ ଯୋଷୀ କଳାବିକାଶ କେନ୍ଦ୍ରର ଗୋଟିଏ ପାଖ ଘରେ ନାଟ୍ୟସଂଘର କୌଣସି ସଭାସମିତିରେ ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟସଂଘ କେବେ ବା କାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ସେକଥା ବୃନ୍ଦାବନବାବୁ ନ କହି ସଂଘ ୧୯୬୧ରେ ସ୍ଥାପିତ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ଏବେ, ଏଇ ୧୯୭୫ର ୨୯ ତାରିଖ ମାର୍ଚ୍ଚ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ବିଶ୍ୱନାଟ୍ୟ ଦିବସ ପାଳନ ସଭାରେ ଏ ସମସ୍ତ ଇତିହାସ

ସ୍ୱସ୍ତ ଭାବେ ମୁଁ ଉପସ୍ଥିତ ଜନତାଙ୍କ ଆଗେ ବଖାଣିଛି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଲେଖାଲେଖି ରେକର୍ଡ୍ ମଧ୍ୟ ମୋ ପାଖେ ଅଛି ।

ଆଉ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ପ୍ରସାଦ ଷାଠିୟା ଓ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠରାଓ ଦୁହେଁ ମୋର ସହପାଠୀ । ଏଇମାନଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ବହିଟି ଲେଖା ଓ ଛପା ହୋଇଛି । ମୁଁ ମଝି ମଝିରେ ଟିକିଏ ଏଭଳି ଉଡ଼ା ଖବର ପାଉଥାଏ । ହଠାତ୍ ଦିନେ ଶ୍ରୀ ନରେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର (ହାବୁ) ମୋତେ ତା ୧୮।୧୨।୭୧ରିଖରେ ‘ଓଡ଼ିଶା ରଜମଞ୍ଚ ଇତିହାସ’ ନାମକ ବହି ଖଣ୍ଡିଏ ନାରଣବାବୁଙ୍କର ପରିଚିତ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ସମ୍ବାଦ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀ ପ୍ରସନ୍ନ କୁମାର ଦାଶଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେହିଦିନ ବହି ଖଣ୍ଡିଏ କିଣିଆଣି ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଖିଲି ଯେ ଅନେକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ସମ୍ବାଦ ସେଥିରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ବିଶେଷତଃ ମୋ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁ କେତେକ ନିରାତ ବିଭ୍ରାନ୍ତିକର ମିଥ୍ୟା ସମ୍ବାଦ ଲେଖା ଯାଇଅଛି, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ମତାମତ ଦେଖନ୍ତୁ -

ପୁସ୍ତକ ସମାଲୋଚନା :

ଏହି ପୁସ୍ତକର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ରୀ ବନବାସୀ ତ୍ରିପାଠୀ (ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷାବିତ୍)

ତା ୫।୧।୭୨ ରିଖ ସ୍ୱରାଜରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ -

×

×

×

“ଓଡ଼ିଶା ରଜମଞ୍ଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯାହା ଲେଖା ଯାଇଅଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ବହୁଳାଂଶ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ଦୈନିକ ମାତୃଭୂମିର ୧୯୬୩ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇସାରିଛି । ଏହା ଲେଖିଥିଲେ, କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରୋଫ ପ୍ରକାଶନର ଏକ ଚର୍ଚ୍ଚିତଚର୍ଚ୍ଚଣ ବା ଅନୁଲିଖନ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଅଧିକ କେତେଗୋଟି ସଜୀବ ମାତ୍ର ସଂଯୋଗ କରାଯାଇଅଛି; କିନ୍ତୁ ମଞ୍ଚର ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏ ସଜୀବଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷ ଉପଯୋଗିତା କେତେ, ତାହାହିଁ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ।

ପୁସ୍ତକର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ରଥ ରଜମଞ୍ଚ ସମୀକ୍ଷା ଲେଖିଛନ୍ତି, ରଚନାର ଭାଷା ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦୁର୍ବୋଧ ଏବଂ ଏପରି କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦ ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି, ଯାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କାହିଁହେଲେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବାର ଜଣା ନାହିଁ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଅଷ୍ଟ କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଅଛି । ଯଥା - ‘ସାଜକରଣ’, ‘ପ୍ରହୋହାହନ’, ‘ଭାବରାଜିଗୁଡ଼ିକ’, ‘ଜୀବନର ଜୀବନ୍ତ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା’ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

ନାଟକ ଶ୍ରେଣୀରେ ସେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ‘ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା’ (ଯାହା ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଜୀବଗ୍ରନ୍ଥ) ‘ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ’ ଗୁଡ଼ିଆ ଶଙ୍କର ପାଲା... ! ‘ଉଗ୍ରତାରା ପାଲା’ ‘ଭ୍ରମରବର

ପାଲା’ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ସୁଧୀ ପାଠକ ବିଚାର କରିବେ ଯେ ନାଟ୍ୟ ବା ନାଟକ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସମୀକ୍ଷାକାରୀଙ୍କ ବିଚାର କିପରି ଅଯଥାର୍ଥ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ଏହି ମହାଶୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଷାଠିଏ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି – “ × × × ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ କୂଳରେ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କୁ ଭେଟି ତାଙ୍କରିଠାରୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ ।” ଏପରି ଏକ ବିଚିତ୍ର ଧାରଣା କେବଳ ଏହି ସମୀକ୍ଷାକାରକ ପରି ସୁଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଦେଶ ଓ ଜାତିପକ୍ଷେ ଏହା ଏକାନ୍ତ ମାରାତ୍ମକ ଭ୍ରାନ୍ତି ମତ ପ୍ରକାଶ । ବାସ୍ତବରେ ଘଟଣା ଏହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିପରୀତ ।

ଏ ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସ୍ବାମୀ ଓଁକାରନନ୍ଦ ସରସ୍ବତୀ (ହୁଷୀକେଶ)ଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ସାଧନ’ ନାମକ ପୁସ୍ତକର ୧୦୨ ପୃଷ୍ଠାଠାରୁ ୧୦୬ ପୃଷ୍ଠା ମଧ୍ୟରେ ମୁଦ୍ରିତ ପାଠ୍ୟ ତଥା ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତର ‘ରାୟରାମାନନ୍ଦ ସଂଗୋହବ’ ନାମକ ମଧ୍ୟଲୀଳା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ସ୍ବାମୀ ଓଁକାରନନ୍ଦ ଲେଖିଛନ୍ତି –

“ଏକ ସାଧାରଣ ଶୂଦ୍ରକେ ଗୁରୁବଲିୟା ସ୍ବାକାର କରାୟ ତାହାଁଦେର ମହାପ୍ରଭୁତେ ଆରୋପିତ ଭଗବାନଦ୍ବେର ପାଛେ ହାନି ହୟ, ତାହାର ଜନ୍ମ ଭାଷାର ମଧ୍ୟ ଦିୟା ଏି କଲଙ୍କ ଧୁଇୟା ଫେଲିବାର ନିମିତ୍ତ ବହୁ ପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା ଚଳିୟାଛେ ।”

ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ମଧ୍ୟ ଲୀଳାର ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଲିଖିତ –

“କିବା ବିପ୍ର, କିବା ନ୍ୟାସୀ,

ଶୂଦ୍ର କେନ ନୟ

ଯେଇ କୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ବବେରା

ସେଇ ଗୁରୁହୟ ।”

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ଏହି କଥା ଶୁଣି, ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ତାହାଙ୍କୁ (ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କୁ) ଆମୃତତ୍ବରେ ଦୀକ୍ଷାଦାନ କଲେ ଏବଂ ପରେ ସାଧନା – ରାଜ୍ୟର ଗୂଢ଼ତତ୍ତ୍ବ ସମୂହ ବୁଝାଇଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସ୍ବାମୀ ଓଁକାରନନ୍ଦ ସରସ୍ବତୀ ଲେଖିଛନ୍ତି –

ଇହାକେଇ ଅନ୍ୟ ଛାଁତେ ଭାଲିୟା ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତକାର କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜ ଓ ଚୈତନ୍ୟ-ଭାଗବତକାର ବୃନ୍ଦାବନ ଦାସ ବହିରେ ପ୍ରକାଶ କରିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏତ କୌଶଳ ସତ୍ତ୍ବେ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତକାର ଅବ୍ୟାହତି ପାନ ନାହିଁ ।”

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ କଟକ ଦାସ ବ୍ରଦର୍ସଙ୍କ ଦ୍ବାରା ପ୍ରକାଶିତ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ କୃତ ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଆଲୋଚନା ସହ ସ୍ବରଚ୍ଛନ୍ଦାନୁସାରୀ ଉତ୍କଳାନୁବାଦ ପୁସ୍ତକର ପୃ ୧୬୪।୬୬ ଷ୍ଟା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ସୁଯୋଗ୍ୟ ସମୀକ୍ଷାକାରକ ଯୋଗ୍ୟତା, ଜାତି ଓ ଦେଶର ସୁଧୀ ପାଠକଗଣ ବିଚାର କରିବେ ।

“ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତିହାସ’ ପୁସ୍ତକର ବହୁ ପ୍ରମାଦ ମଧ୍ୟରୁ ଏହା ଅନ୍ୟତମ ଅକ୍ଷମଣୀୟ ତ୍ରୁଟି ।”

ଆଉ ଗୋଟିଏ ସମାଲୋଚନା :

ଏହି ପୁସ୍ତକର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଉ ଆଉ ଜଣେ ସୁନାମଧନ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ମଞ୍ଚ-ଅଭିନେତା ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହ, ମାଲିସାହୀ-ପୁରୀ, ତା ୫।୨।୭୨ରିଖ ପ୍ରକାତନ୍ତରେ ‘ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଭୂମିକା’ ଶିରୋନାମାରେ ନିଜର ମତାମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ -

“କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ତଥା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଆନୁପ୍ରାଣ କରି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ୧୯୪୯ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଅଶେଷ ଶିଳ୍ପୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଆଜି ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ସର୍ବୋପରି ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜନତା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦିରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି କଳାକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବା ଅତି ଗୌରବର ବିଷୟ ।

ଏବେ ଓଡ଼ିଆରେ ଗୋଟିଏ ପୁସ୍ତକ ‘ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତିହାସ’ ଶ୍ରୀ ସାରଦା ପ୍ରସାଦ ଦଳବେହେରା (ସାଧୁବାବୁ)ଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକରେ ଶ୍ରୀ ଦଳବେହେରା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ଭୁଲ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ସତ୍ୟ ଘଟଣା ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛି -

ଶ୍ରୀ ସାରଦାପ୍ରସାଦ ଦଳବେହେରା (ସାଧୁବାବୁ)ଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଇତିହାସର ୩୦୨ ଓ ୩୦୩ ପୃଷ୍ଠା ପଢ଼ି କେତେକ ଭୁଲ ମୋର ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ବିଷୟରେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନା ଓ ଉଦ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଗଢ଼ା ହୋଇଥିଲା ।

୧୯୨୬-୨୭ ସାଲରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଥମେ ରାସଦଳ ଆରମ୍ଭ କଲାବେଳୁ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଛାତ୍ର । ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଗଢ଼ାହେଲା ୧୯୩୯ରେ ଓ ରାସଦଳର ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରାୟ ଶେଷବେଳକୁ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକଭାବେ ‘କ୍ଷେତ୍ରବାସ’ ନାଟକ ମାତ୍ର ୫।୨ ରାତ୍ର ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । କବିଚନ୍ଦ୍ର ସେତେବେଳେ ସାଧୁବାବୁଙ୍କୁ ଡାକି ବାସୁ ଦାସ ପାର୍ଟ ଦେଇଥିଲେ । କେତେକ ବିଶେଷ କାରଣରୁ ଦୁଇ ରାତ୍ର ପରେ ତାଙ୍କ ବଦଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭର ଶ୍ରୀ ନିମାଇଁ ଚରଣ ସିନ୍ଧା ସେହି ପାର୍ଟ କଲେ ।

ରାସଦଳ ବା ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ‘ଡୋକେ ପିଇ ଦଣ୍ଡେ ଜାଇବା’ ଅବସ୍ଥା କେବେ ଘଟି ନାହିଁ । ସବୁ ବିଷୟ ମୁଁ ଭଲଭାବେ ଜାଣେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର

ଦାସକ ପ୍ରରୋଚନା ଓ ଉଦ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଆଦୌ ଗଢ଼ା ହୋଇ ନାହିଁ । ସ୍ୱର୍ଗତ ବକ୍ତିମ ସରକାର, ନରେଶ (ହାବୁ) ସରକାର, ସୁଧାର ସେନ (କାଲୁବାବୁ) ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର ଆରମ୍ଭରେ ସହଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସମୟରେ ସାଧୁବାବୁ କିମ୍ବା ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ା ବା ପରିଚାଳନାରେ କୌଣସି ଭାଗ ନେଇ ନ ଥିଲେ । ନାରାୟଣବାବୁ କେବଳ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କେତେକ ନାଟକ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଲାଗି ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାତାୟତ କରୁଥିଲେ, ସେ ପୁଣି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆରମ୍ଭର ଦୁଇବର୍ଷ ପରେ ।

ବେକାର ନାଟକର ରେକର୍ଡ୍‌ସେନ ଦୃଶ୍ୟରେ ସାଧୁବାବୁ ଯାତ୍ରାରୂପେ ଓହ୍ଲାଇ ସେଠାରୁ ଭିତରକୁ ଚାଲିଯିବା ଅଭିନୟ ଦୁଇଦିନ କଲା ପରେ – ‘କ୍ଷେତ୍ରବାସ’ ନାଟକ ପରି ବିଶେଷ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଅନ୍ୟଲୋକ ସେ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ । ଏକଥା ମୁଁ ଏକା ନୁହେଁ, ଆମ ଦଳ ଭିତରୁ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ।”

(ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହ, ମାଳିସାହି, ପୁରୀ)

ଓଡ଼ିଶା ରଜାମଞ୍ଚ ଇତିହାସରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ସାଧୁବାବୁଙ୍କ ସ୍ମରଣିତ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୀତ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ରଜାମଞ୍ଚ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ କି ନୁହେଁ, ପାଠକ ପାଠିକା ବିଚାର କରିବେ ।

ଏହାଛଡ଼ା ମଞ୍ଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଓ ମୋ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ସେଥିରେ ଲେଖା ଯାଇଅଛି । ସେ ସମସ୍ତକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଲେ ଓ ବିଚାର କଲେ ତାହା ଓଡ଼ିଶା ରଜାମଞ୍ଚ ଇତିହାସର ଏକ ଆଲୋଚନା ଗ୍ରନ୍ଥ ହେବ । ତେଣୁ ଏତିକିରେ ନିରବ ରହିଲି ।

ମୋର ବହୁକାଳର ବହୁ ସ୍ୱର୍ଗତ ସାଧୁବାବୁ ଏବଂ ସମ୍ପାଦକ ମହୋଦୟଙ୍କର ମୋ ପ୍ରତି ଏଭଳି ସ୍ନେହାନୁରାଗ ଲାଗି ବିଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉଛି ।

ତାଏରୀରୁ ଯଦକିଞ୍ଚିତ୍

୧୯୩୨ ସାଲରୁ ମୁଁ ରୀତିମତ ତାଏରୀ ଲେଖେ । ମଉସା ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜେ ଫି ବର୍ଷ ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖାଏଁ ତାଏରୀ ମୋତେ ଦେଇ, ଏ ଅଭ୍ୟାସ କରାଇଛନ୍ତି । ସେ ପୁଣି ଏଭଳି ଛାତ୍ରଧରା ଅବଧାନ ଯେ ବର୍ଷ ଶେଷରେ ମୁଁ ନିତି ତାଏରୀ ଲେଖୁଛି କି ନାହିଁ ଜଣାଇବାକୁ ତାଙ୍କୁ ମୋ ଲେଖା ତାଏରୀ ଦେଖାଇ ଆଗାମୀ ବର୍ଷର ତାଏରୀ ଖଣ୍ଡିଏ ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ନେବା ଲାଗି କହୁ ତାଗିଦା କରିଥାନ୍ତି । ଏବେ ସେଇ ସବୁ ପୁରୁଣା ତାଏରୀ ‘କୁମ୍ଭାର ଚକ’ ଲେଖାକୁ ବଡ଼ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛି । ଆଜି ଅଜେ ଅଜେ ନିଭାଉଛି ଯେ ବଡ଼ ବଡ଼ଙ୍କ କଥା ମାନି ଚଳିଲେ ଜୀବନର କି ଉପକାର ହୁଏ । ମଉସାଙ୍କୁ ଝୁରି ନ ହେବି କେମିତି ? ସେ ତା ୨୭।୯।୧୮୭୪ରିଖରେ ଭୂଇଁକୁ ଆସି ତା ୨୬।୫।୧୯୪୯ରିଖରେ ଭୂଇଁ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ।

ତାଏରୀକୁ ଭରସା କରି କୁମ୍ଭାର ଚକରେ ଏ ଫଟାକପାଳିଆ ଜୀବନର ଯାହାସବୁ ମୁଁ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଘଟଣା ବୋଲି ମନେକରି, ଠିକେ ଠିକେ ତାକୁ ବାଡ଼ି ବସୁଛି । ସବୁ ବ୍ୟାଣୀବା ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଡର ।

ଜନ୍ମ ଜୟନ୍ତୀ-ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ :

ତା ୧୧।୧।୫୬ରିଖରେ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ପ୍ରଥମ ଥରପାଇଁ ମୋର ଜୟନ୍ତୀ ସଭା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପିଲାଦିନେ ସରଳା ଦେବୀ ତାଙ୍କ ପିତୃବ୍ୟ ବାଙ୍କିରେ ସେତେବେଳର ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ସ୍ୱର୍ଗତ ବାଳମୁକୁନ୍ଦ କାନୁନ୍‌ଗୋଙ୍କ ପାଖରେ ରହୁଥିଲେ । ସରଳାଦେବୀଙ୍କ ତାଙ୍କ ନାଆଁ ‘ଦୁଃଖୀ’ । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ମାଇନର ସ୍କୁଲରେ ସେ ତଳ ଶ୍ରେଣୀରେ ଓ ମୁଁ ଉପର ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢୁଥାଉଁ । ଦୁଃଖୀଦେବୀଙ୍କୁ ବାଳମୁକୁନ୍ଦବାବୁ ଟିକିଏ ସଜାଡ଼ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ବାଙ୍କିରେ ପାଟପୁର ଗ୍ରାମର ଜଣେ ବେହେଲା ବାଦକ ଦୁଃଖୀଦେବୀଙ୍କୁ ବେହେଲା ଶିଖାଉଥିଲେ । ଆମ ଘରକୁ ବାଳମୁକୁନ୍ଦବାବୁଙ୍କ କୋଠି ଖୁବ୍ ପାଖ । ଆମଘରୁ ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଓ ତାଙ୍କ ବସାରୁ ଆମ ଘରକୁ ପରିବାରମାନେ ଯିବାଆସିବା କରନ୍ତି । ମୋ ବାପାଙ୍କର ବାଳମୁକୁନ୍ଦବାବୁଙ୍କ ସହ ବହୁତ ଥାଏ । ଦୁଃଖୀ ଦେବୀଙ୍କର ମୁଁ ସେଇକାଳୁ କାଳୀଭାଇ ।

କୌଣସି ସ୍କୁଲ, କଲେଜରେ ବେଶି ପାଠ ପଢ଼ି ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖୀ ଦେଉଳଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ଉଣା ନୁହେଁ । ସେ ‘ଭାରତ ଛାଡ଼’ ଆନ୍ଦୋଳନବେଳେ କାରାବରଣ କରିଥିଲେ ।

‘ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ’ ପ୍ରଭୃତି କେତେକଙ୍କୁ ବନ୍ଦି ତାଙ୍କରି ଲେଖା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଛଡ଼ା ସଂସ୍କୃତ କିଛି କିଛି ମଧ୍ୟ ସେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି । ମୋର ଓଡ଼ିଶା-ଥ୍ରବର୍ଷ ତାକୁ ଥିବାବେଳେ ସେ ମୋତେ ବରାବର ନାନାଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

ସେ ବିଶେଷ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ମୋର ଜନ୍ମଜୟନ୍ତୀ ପାଳନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ମୋର ଧର୍ମପିତା ସ୍ୱର୍ଗତ ଚିନ୍ତାମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସଭାରେ ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ଡଃ. ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ସେତେବେଳେ ଥିଲେ ବୟୋର ରାଜ୍ୟପାଳ । ସେ ଦୁଃଖୀଦେଉଳଠାରୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଚିଠି ପାଇ ଶୁଭେଚ୍ଛାପତ୍ର ସହ ଗୋଟିଏ ରୁପା ପାନଡିବା ପାର୍ଶଳ କରି ପଠାଇଲେ । ୧୧।୧।୫୬ ତାରିଖ ଦିନ ଡିବାଟି ଦୁଃଖୀଦେଉଳ ଜୟନ୍ତୀ ସଭାରେ ମୋତେ ଉପହାର ଦେଲେ । ଶ୍ରୀ ଭାଗୀରଥୀ ମହାପାତ୍ରେ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତ ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ ବହୁ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀ ବହୁ ମୋତେ ନାନା ଉପହାର ଦେଇ ଶୁଭକାମନା କଲେ । ଶ୍ରୀ ଅଦ୍ୱୈତ ମହାନ୍ତି ସ୍ମରତିତ କବିତା ଛପାଇ ବାଣ୍ଟିଥିଲେ, ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ସ୍ମରଣିକା ମଧ୍ୟରେ । ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ, ସଙ୍ଗୀତ ଗାୟକ ଓ ପଦସ୍ଥବ୍ୟକ୍ତି ଜୟନ୍ତୀ ସଭାରେ ଯୋଗଦେଇ ମୋ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ ସମାଦର ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ୧୯୬୮-୬୯ରୁ ଡଃ. ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ପୌରୋହିତ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରୀ ନଗେନ ବେଉରିଆ, ସାମ୍ବାଦିକ ରାମହରି ମିଶ୍ର, ବସନ୍ତ ଦାସ, ଶୁଭେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମା, ବିଭୂତି ତ୍ରିପାଠୀ ଓ ନିମାଇଁ ଚରଣ ପାଣି ପ୍ରଭୃତି ମୋର ଶୁଭେଚ୍ଛା ବହୁମାନେ ଜନ୍ମଜୟନ୍ତୀ କଟକରେ ପାଳି ଆସିଛନ୍ତି । କଟକ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଜୟନ୍ତୀ ପାଳିତ ହୋଇଆସୁଛି ।

ଏକ ବିଚିତ୍ର ସମ୍ବାଦ :

୧୯୭୩ ଏକ ବିଚିତ୍ର ସମ୍ବାଦ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ମରଣିକା’ ୧୯୭୩ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏହାର ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ ଶ୍ରୀ ରବିନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ର । ଏହି ସ୍ମରଣିକାର ପୃ ୨୧ଷ୍ଠାରେ ମୋର ଅପରିଚିତ ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି – ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂତାହାଟ’ ଶୀର୍ଷକ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଅସ୍ଥାଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଉଛି ।

×

×

×

“ବହୁତଦିନ ତଳର କଥା । ମସିହା ମନେ ନାହିଁ । ଏହା ୧୯୪୨ କିମ୍ବା ୧୯୪୩ ହେବ । କାଳୀବାବୁ ତାଙ୍କର ସୁହସ୍ତ ଲିଖିତ ପ୍ରଥମ ନାଟକ ‘ତୁମ୍ଭ’ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରିଥାଆନ୍ତି – ବାଙ୍କାବଜାରରେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟର ନାମ ରଖୁଥାଆନ୍ତି – ‘ଓଡ଼ିଶା ଥ୍ରବର୍ଷ’ ।

ତୁମ୍ଭେ ପରେ ମଞ୍ଚେ ହେଲା ଗାଳିବୁଲ ଓ ତା'ପରେ ପରେ ଜୟଦେବ । 'ଜୟଦେବ' ଆଣିଲା ତାଙ୍କର ଜୟ ଜୟକାର ।

ପ୍ରେକ୍ଷାଳୟରେ ଦର୍ଶକବର୍ଗ ହେଲେ ମୁଗ୍ଧ ଓ ବିଭୋର । ନବ ଭାରତର ସମ୍ପାଦକ ଓ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ନଜର ପଡ଼ିଲା କାଳୀବାବୁଙ୍କ ଉପରେ । ସେମାନେ କାଳୀବାବୁଙ୍କଠାରେ କବି ପ୍ରଭାବ ଆତ୍ମା ଦେଖିପାରିଲେ । ଶ୍ରୀ ସଦାଶିବ ନନ୍ଦ ବାଣୀଭୂଷଣ ଶର୍ମାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ନବଭାରତ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେକ ଅଧୀନ ଲେଖକର ସୂତାହାଟ ମୁକାମସ୍ତ ଗୃହର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ମିଳିତ ହୋଇ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ — କାଳୀବାବୁଙ୍କୁ — 'କବିଚନ୍ଦ୍ର' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରି ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବାକୁ ହେବ । ମାନପତ୍ର ଲେଖା ହେଲା । ସେହିଦିନ ରାତ୍ରିରେ ଜୟଦେବ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କ ପରେ ପରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ ସୁନାମଧନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ସ୍ୱର୍ଗତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାଶ । ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଆସିଲେ ସଦାଶିବବାବୁ ଓ କାଳୀବାବୁ । ମାନ୍ୟବର ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଓ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସଦାଶିବବାବୁ ମାନପତ୍ର ପଢ଼ିଲେ ଓ କାଳୀବାବୁଙ୍କୁ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କଲେ । ତା'ପରେ ମାନ୍ୟବର ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଜୟଦେବଙ୍କ ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାଷଣ ଦେଇ ଶ୍ରୋତୃବର୍ଗଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କଲେ । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ କାଳୀବାବୁ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର' ନାମରେ କବି ସମାଜରେ ପରିଚିତ ଓ ଆଦୃତ ।

କାଳର ଗତି ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର । ଯେଉଁ ସୂତାହାଟ କାଳୀବାବୁଙ୍କ ପାଇଁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଉପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ଠିକ୍ କରିଥିଲା, ସେହି ସୂତାହାଟର ଅଧିବାସୀ ତରୁଣ କବି ଶ୍ରୀ ରବିନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ତାଙ୍କର ଜୟନ୍ତୀ ପାଳିତ ହେଉଅଛି । ସୂତାହାଟ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଠାରୁ ବଳି ଆନନ୍ଦର କଥା ଆଉ କ'ଣ ଥାଇପାରେ ?''

×

×

×

ପଦେ କହୁଛି :

ଲେଖକ ମହାଶୟ ଲେଖୁଛନ୍ତି 'ତୁମ୍ଭେ' ମୋର ପ୍ରଥମ ନାଟକ ଏବଂ ଏହାପରେ ଗାଳିବୁଲ ଓ ଜୟଦେବ ।

ମୁଁ ତ କହିବି ଯେ ଲେଖକ ମହାଶୟ ସଞ୍ଚାନରେ ଥାଇ ଏ କଥା ବୋଧହୁଏ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । କାରଣ 'ଗାଳିବୁଲ' ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପ୍ରଥମ ଅଭିନୀତ ନାଟକ ବୋଲି ଲୋକେ ଜାଣିଛନ୍ତି ଓ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାଶ 'ତୁମ୍ଭେ' ନାଟକ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ 'ନବଭାରତ' ପତ୍ରିକାରେ ବିରୁଦ୍ଧ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଘଟଣା ମୋର ପ୍ରକାଶିତ 'ତୁମ୍ଭେ' ନାଟକରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି ।

‘ଜୟଦେବ’ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କାଳରେ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧି ମୋଡେ ଦିଆଯାଇଥିବା କଥା ଯାହା ଲେଖିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀପତି, ତାହା ପ୍ରକାପ ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ ।

ଜୟଦେବ ନାଟକର ଅଭିନୟ କାଳ ୧୯୪୩ ସାଲ ମେ ମାସ ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହ :

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ବିଷ୍ଣୁର ଆଲୋଚନା କରି ଅଯଥା ପୁସ୍ତକର ପୃଷ୍ଠା ବଢ଼ାଇବା ସମ୍ବୃତ୍ତିତ ମଣ୍ଡୁ ନାହିଁ । ନିମ୍ନରେ ତା ୧୪।୨।୭୩ରଖ ମାତୃଭୂମିରେ ପ୍ରକାଶିତ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳାଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିବାଦଟି ପାଠ କଲେ ସହୃଦୟ ପାଠକ ପାଠିକା ସହଜରେ ବାରିପାରିବ ଯେ ଏ ବିଚିତ୍ର ରଚନା କାହାର ବା ଏହାର ମୂଳରେ କିଏ ।

ମାତୃଭୂମି — ତା ୧୪-୨-୭୩

କାଳୀଚରଣ ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର

ମହାଶୟ, କବିଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ମରଣିକା ୧୯୭୩ ଦେଖିଲି । ଏଥିରେ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଓ ‘ସୂତାହାଟ’ ନାମକ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭାସଚନ୍ଦ୍ର ପତି ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ୧୯୪୨ ବେଳକୁ ସୂତାହାଟର କେତେକ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ବର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀ ସଦାଶିବ ବାଣୀଭୂଷଣ ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ଦ୍ବାରା ସୂତାହାଟରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧିରେ ଶ୍ରୀ କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଭୂଷିତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହା ଭୁଲ କଥା । ସେ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ନ କରି ଲେଖକ ଏକ କପୋଳକଣ୍ଠିତ ନିବନ୍ଧ ଲେଖିବା ଅଯୌକିକ ହୋଇଛି ।

ମୁଁ କାଳୀବାବୁକୁ ମୋର ବାଲ୍ୟବସ୍ଥାରୁ ଜାଣେ । ସେ ପୁରୀ ଗଜପତିଙ୍କ ଗହଣରେ ଥିବାବେଳେ ସ୍ବର୍ଗତ ଗଜପତି ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ରଚନା ପାଠକ ଉପଲବ୍ଧ କରି ତାଙ୍କୁ ୧୯୨୪-୨୫ ସୁନିଆଁ ଦିନ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରି ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରେ ତାହା ଉଲ୍ଲେଖ କରାଇଥିଲେ । ତହିଁ ପରେ ସେ ୧୯୪୬ ସାଲରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ବୋଲି ସନନ୍ଦରେ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଚାମର ସେବା କରିବାର ଅଧିକାର ସହିତ ମରଣୋକ୍ତେ ବୈଷ୍ଣବାଗ୍ନି ପ୍ରାପ୍ତିର ସୌଭାଗ୍ୟ ଦେଲେ । ଏହି ସନନ୍ଦର ଗୋଟିଏ ଫଟୋସ୍ଟାର୍ଟ କପି କାଳୀବାବୁଙ୍କ ‘ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ ନାଟକରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । କଟକର ସୂତାହାଟରୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ, ତାହା ପୁରୀ ଗଜପତିଙ୍କ ସନନ୍ଦରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାନ୍ତା କି ?

ଏହାଛଡ଼ା ୧୯୨୬ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ କାଳୀବାବୁଙ୍କ ‘ସଙ୍ଗୀତ ସାର’ ପୁସ୍ତକରେ ଏହା କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ବାରା ରଚିତ ବୋଲି ଛପା ହୋଇଅଛି । ପୁସ୍ତକଟି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଳୀବାବୁଙ୍କ ଲାଇବ୍ରେରୀରେ ରହିଛି । ଏହାର ପ୍ରକାଶକ ପୁରୀର ତଦାନାନ୍ତନ ଜମିଦାର ସ୍ବର୍ଗତ ଶ୍ରୀ ରାଧାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ଏତେସବୁ ପ୍ରମାଣ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମାନକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିବା ଉଚିତ ହେଲା କି ?

ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳାଦେବୀ, କଟକ ।

ଚିକିଏ ବିଚାରକୁ ଆସୁ :

ମୋର ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧି ଲାଭ ସମ୍ବନ୍ଧେ ୧୯୭୩ରେ ଶ୍ରୀ ରବିନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସ୍ମରଣିକାରେ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭାସ ଚନ୍ଦ୍ର ପତି ଲେଖିଥିବା ନିତାନ୍ତ ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଅମୂଳକ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରଚାର ଆମ ଭାବୀ ବଂଶଧର ବା ଦାୟାଦଙ୍କୁ କିପରି ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ କରାଇ ପାରେ ତାହାର ଏକ ପ୍ରମାଣ ଦେଖନ୍ତୁ ।

ତା ୮।୨।୭୫ରିଖରେ ମୋ ନାଟକ ଅଭିଯାନର ଗୋଟିଏ ଆଲୋଚନା ପୁସ୍ତକ କିଣି ଆଣିଲି । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନାମ ନ ଥାଇ ‘ଅଧ୍ୟାପକ ମଣ୍ଡଳୀ’ ଏ ପୁସ୍ତକଟିର ଲେଖକ ବୋଲି ଛପା ହୋଇଅଛି । ପୁସ୍ତକଟିର ପ୍ରକାଶକ ବୁକ୍ସ ଏଣ୍ଡ ବୁକ୍ସ, ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ । ମୂଲ୍ୟ ତିନିଟଙ୍କା ପଚାଶ ପଇସା । ୨ୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୭୪ ।

ସେଥିରେ ଆଲୋଚନାର ଛଳବିଶେଷର ୨୦ ପୃଷ୍ଠାରେ ୬।୭ ଧାଡ଼ିରେ ଲେଖାଯାଇଅଛି ଯେ – ‘ନବଭାରତ’ ପତ୍ରିକା ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ପ୍ରକାତନ୍ତ ତା ୨୧।୨।୭୫ରିଖ, ଶୁକ୍ରବାର

ସାର ! ସାଧୁ !

ମହାଶୟ,

ବେଳେ ବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ପାଠ୍ୟରୂପେ ନେଇଥିବା କେତେକ ଛାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ମୋ ପାଖକୁ ଆସନ୍ତି । ଗଲା ତା ୮।୧।୭୫ରିଖରେ ଦି’ଜଣ ଛାତ୍ର ଆସି ମୋତେ ଖଣ୍ଡିଏ ‘ଅଭିଯାନ ସମାଲୋଚନା’ ବହି ଦେଖାଇଲେ । ବହିର ଲେଖକ – ଅଧ୍ୟାପକ ମଣ୍ଡଳୀ ଓ ପ୍ରକାଶକ – ବୁକ୍ସ ଏଣ୍ଡ ବୁକ୍ସ, ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ ।

ଦେଖିଲି ସମାଲୋଚକ ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ନାଟକଟି ଭିତରେ ଗଭୀର ଭାବରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛନ୍ତି । ସମାଲୋଚନାଟି ଭାରି ସୁନ୍ଦର ଲାଗିଲା । ଛାତ୍ରମାନେ ମୋତେ ପଚାରିଲେ – ମୁଁ କ’ଣ ‘ନବଭାରତ’ ପ୍ରେସ ଆନୁକୂଲ୍ୟରୁ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧି ପାଇଛି ? ଶୁଣି ତାଟକା ହେଲି । ପୁରୀର ଗଜପତି ରାଜା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ୧୯୨୭ ସାଲ ସୁନିଆଁ ଦିନ

ମୋତେ ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧି ଦେଇ ମଥାରେ ଶିରୋପା ବାନ୍ଧିଦେଲେ । ସେ ବର୍ଷର ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ଦେଖିଲେ ବଳେ ଏ କଥାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିବ । ସନନ୍ଦ ମୋ ପାଖରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ୧୯୨୭ ଓ ତା’ ପରବର୍ତ୍ତୀ ମୋ ଗୀତ ଓ ନାଟକ ବହିମାନଙ୍କରେ ଲେଖକ – କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ବୋଲି ଛପା ହୋଇଛି । ନବଭାରତ ପ୍ରେସର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେଲା ବହୁପରେ (୧୯୩୭) ଲେଖକ ମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କ ମନ ଇଚ୍ଛା ମୋ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ନବଭାରତ ପ୍ରେସରୁ ପାଇବାର ଲେଖିଛନ୍ତି । ବହିଟି ଛପା ହୋଇଛି । ଛାତ୍ରମାନେ ପଢୁଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଆମ ଭାବୀ ବଂଶଧର । ଏପରି ଅପପ୍ରଚାର କରି ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଭ୍ରାନ୍ତଧାରଣା ଜନ୍ମାଇବା କ’ଣ ଅଭିଯାନ ସମାଲୋଚକ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସମ୍ମୁଚିତ ହେଲା । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏହାର ବିହିତ ବିଚାର କରିବାକୁ କହୁଛି ।

ବହିର [୨ୟ ସଂସ୍କରଣ] ୨୦ ପୃଷ୍ଠା ୯ ଧାଡ଼ିରେ ଏଭଳି ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖା ପ୍ରକାଶିତ (୧୯୭୪) ।

ଏହାଛଡ଼ା ଆଉ ଏକ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ସମ୍ଭବ ସେ ବହିର ପୃଷ୍ଠା ୨୪ ଧାଡ଼ିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ମୋ ଥିଏଟର ଦଳ ଭାଙ୍ଗିବା ପରେ ଅନ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣା ଥିଏଟରରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହେଲି !

ଏକଥା ସତ କି ମିଛ ସତ୍ତ୍ୱେ ଜାଣନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପକ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ବିଜ୍ଞବୁଦ୍ଧିକୁ ହସି ହସି ସାଧୁବାଦ ଜଣାଉଛି ।

କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ଅଧ୍ୟାପକମଣ୍ଡଳୀ ବୋଧହୁଏ ମୋର ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧିଭାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଅପପ୍ରଚାର ଦ୍ୱାରା ବା ଏହି ୧୯୭୩ରେ ପ୍ରକାଶିତ ସ୍ମରଣିକା ପାଠକରି ଏପରି ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାଟାଏ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଅଭିଯାନ ନାଟକ କଲେଜରେ ପାଠ୍ୟରୂପେ ଅନୁମୋଦିତ । ଆମରି ପିଲାଏ ଏଭଳି ଏକ ସମାଲୋଚନା ପୁସ୍ତକ ପଢୁଛନ୍ତି ।

ଆମରି ବଂଶଧରଙ୍କ ମନରେ ମୋ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏଭଳି ଏକ ନିତାନ୍ତ ଅମୂଳକ ଧାରଣା ଜନ୍ମାଇବା ମୂଳରେ କିଏ ତାହା ସହୁଦୟ ପାଠକପାଠିକା ବିଚାର କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ ମୋର ।

ନୂତନ କବିଚନ୍ଦ୍ର :

ତା ୪।୧।୭୪ରିଖରେ ଶ୍ରୀ ରବିନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ର ଓ ଶ୍ରୀ ରବି ସିଂହ ପ୍ରମୁଖ ଚାରି ପାଞ୍ଚଜଣ ବନ୍ଧୁ ଜୟନ୍ତୀ ସଭା କଲେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ । ଶ୍ରୀ ରବି ସିଂହଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀ ରବିନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ର ସଭାପତି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ସେହି ସଭାରେ ସଭାପତିଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବକ୍ରମେ ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଅଧିକାରୀଙ୍କୁ ସେ ‘ନୂତନ କବିଚନ୍ଦ୍ର’ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ସେଦିନ ସଭାରେ ଡ. ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ ପ୍ରମୁଖ ବହୁ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସଭାପତିଙ୍କର ଏବଂ ବିଧି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକଙ୍କର ମୁରୁକିହସା ଦେଖି ଏ ଆଶ୍ଚ ।

କଟକରେ ସପ୍ତଧାରା ଓ ନୀଳଶୈଳ ପ୍ରଭୃତି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ କଟକ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁଣଗ୍ରାହକ ଶୁଭେଚ୍ଛମଣ୍ଡଳୀ ଜୟନ୍ତୀ ପାଳନ କରି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନର ଏବଂ ବିଧି ଅପୂର୍ବ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଉପହାସ କଲେ ।

ଏବେ ଜନ୍ମଜୟନ୍ତୀ ଉତ୍ସବ (ସ୍ୱନକ୍ଷତ୍ର) ଦିଲ୍ଲୀ, କଲିକତା ପ୍ରଭୃତି ଦୂର ଦୂରାନ୍ତର ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳର ସମ୍ବଲପୁର, ଚିଟିଲାଗଡ଼, ରାଉରକେଲା, ବ୍ରହ୍ମପୁର ତଥା କଟକ, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ପାଳନ କରୁଛନ୍ତି, ମୋର ଶୁଭେଚ୍ଛମାନେ । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କର୍ଣ୍ଣର :

ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଏବଂ ବହୁ ପୁରାତନ ଓ ନୂତନ ପୁସ୍ତକ ଇତ୍ୟାଦି ସଂଗ୍ରହ କରିବା ମୋର ଅଭ୍ୟାସ । ସେଇ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ ଫଳରେ ମୁଁ ‘ରାଗଚିତ୍ର’ ନାମକ ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଛି । ଏ ପୋଥିଟିରେ କାଳ ପୋଥିର ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖା ଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକର ଓଡ଼ିଆ, ହିନ୍ଦୀ ଏବଂ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ ସହ ପୁସ୍ତକଟି ପ୍ରକାଶିତ । ଏଭଳି ପୁସ୍ତକଟିଏ ଅବଧି କାହିଁହେଲେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହା ଆମ ଜାତିର କଳାକୃଷିର ଏକ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ପ୍ରକାଶ । ଉତ୍କଳର ଉତ୍ + କଳା ନାମ ସାର୍ଥକତାର ଏହା ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ।

ଏହିପରି କେତେକ ଚିତ୍ର ସମ୍ବଳିତ ପୋଥି ଏବଂ ଅବଧି ଅପ୍ରକାଶିତ ତାଳପତ୍ର ଲେଖା ମୁଁ ବହୁ ଶ୍ରମ ସାଧନା ଓ ବ୍ୟୟରେ ସଂଗ୍ରହ କରିଛି । ରାଗଚିତ୍ର ପୋଥିଟି ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ରହିଛି ।

ଏହିସବୁ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ରାଜ୍ୟ ସରକାରରେ ସେତେବେଳେ ମନ୍ତ୍ରୀଥିବା ସ୍ୱର୍ଗତ କାନ୍ତକବିଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର, ଗବେଷକ ତଥା ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଅନିରୁଦ୍ଧ ଦାସ I.A.S. ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଅର୍ଜୁନ ଯୋଷୀ ପ୍ରଭୃତି ତା ୧୬।୧।୬୯ରିଖ ଦିନ ମୋ ଘରକୁ ଆସିଲେ । ମୋ ସଂଗୃହୀତ ବହି ଓ ପୋଥିଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶା ଷ୍ଟେଟ୍ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ରଖି ତାହା ‘କବିଚନ୍ଦ୍ର କର୍ଣ୍ଣର’ ନାମରେ ନାମିତ କରିବାକୁ ସେମାନେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ

ଏବଂ ସରକାରଙ୍କୁ ଲେଖିବେ ବୋଲି କହିଲେ । ମୋର ଖଣ୍ଡିଏ ଫଟୋ ସେମାନେ ନେଲେ, ତାହାକୁ ଏନ୍‌ଲାର୍ଜ୍ (enlarge) କରାଇ 'ମ୍ୟୁଜିୟମର ଏହି କର୍ଣ୍ଣରେ ରଖିବାକୁ । ଆମର ଏ ମିଳନର ଗୋଟିଏ ଫଟୋ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ନେଲେ ।

ଏହାପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନିରୁଦ୍ଧବାବୁଙ୍କୁ କେତେଖଣ୍ଡି ପୋଥି ଦେଇଛି । ପୁଣି ମ୍ୟୁଜିୟମର କ୍ୟୁରେଟର ଶ୍ରୀ ନିଳମଣି ମିଶ୍ର ମୋଠାରୁ ତାଲିକା ଓ ପ୍ରାପ୍ତ ସ୍ୱୀକାର ରସିଦ୍ ଦେଇ ୨୫ ଖଣ୍ଡି ପୋଥି ନେଲେ ।

ସେହିଦିନୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର କର୍ଣ୍ଣର ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୁଁ କେତେଥର କହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (୧୯୭୫ ସୁଦ୍ଧା) ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ହିଁ ରହିଛି ।

‘କାହାକୁ କହିବା ?’

ପଦ୍ମଶ୍ରୀ

ପଦ୍ମଶ୍ରୀ :

୧୯୭୪ ଜାନୁୟାରୀ ୨୬ ତାରିଖ ଦିନ ସକାଳେ କଟକ ରେଡ଼ିଓ ସମ୍ବାଦରୁ ଶୁଣିଲି ଯେ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁ, ଶ୍ରୀ କେନ୍ଦ୍ରଚରଣ ମହାପାତ୍ର ଓ ମୁଁ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲୁଁ । ପରେ ପରେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ Home Secretary ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ N.K. Mukherjeeଙ୍କଠାରୁ ତାର ପାଇଲି । ଲେଖାଥିଲା – “I offer my congratulation on the award of Padmashree to you by the President. Regards”.

କେତେ ବହୁ ବଧାଇ ଜଣାଇଲେ ଏ ସମ୍ବାଦରେ ।

ମୋର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ପୁରୁଣା ତାଏରୀ ଆଡ଼େଇଲି । ଦେଖିଲି ତା ୨୧।୧୦।୬୪ ରିଖରେ କିଲଟରସାହେବ ମୋତେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଦେବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଘେନି ଅରେ ଚିଠି ଲେଖିଥିଲେ । ସେ କଥା ସେତିକିରେ ବନ୍ଦ ।

ତା ୪।୨।୭୪ରେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପ୍ରଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମଧ୍ୟ ଦିଲ୍ଲୀରୁ Home Secy., Minister, Information and Broadcasting ଏବଂ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଉମାଶଙ୍କର ଦାକ୍ଷିତ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କଠାରୁ ଚିଠିମାନ ପାଇଲି । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ସସମ୍ମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲି । ମୋ ଚିଠିଗୁଡ଼ିକ ଏକା ଭାବର; ତେଣୁ ଖଣ୍ଡକର ନକଲ ଲେଖୁଛି –

Cuttack
1st Feb., 1974

To
The Home Secretary,
Government of India.
New Delhi.
Sir,

I must thank you from the core of my heart for your kind wire congratulating me on the occassion of my being awarded the

‘Padmashree’ Upadhi by the Rastrapati on the Republic day of 1974. In this connection I am however very sorry to state that I am unable to accept this distinction conferred on me.

Please let me explain myself – I am now at the fag-end of my life. (I am 75 years) Throughout my whole life I have been a devotee of the unique art, and culture of Orissa – Popularly termed – Odissi Music, Dance and Drama. My own country-men have recognised my activities by endearingly calling me – Kavichandra and Natyacharya Since more than a quarter of century and the Sangit Natak Akademi, New Delhi has honoured me by awarding fellowship in the year 1968. So at this ripe old age, honours from the state or the Rastrapati seems to be redundant. Plase therefore excuse me for my inability to accept this ‘Rastriya Samman’. This may be conveyed to the proper quarters.

Thanking you.

Yours faithfully,

Sri Kali Charan Patanik

(Kabichandra Kali Charan Patnaik)

ଦିଲ୍ଲୀ, ବମ୍ବେ, ଆଲ୍ଲାହାବାଦ, ଅହମଦାବାଦ ଏବଂ କଲିକତାରୁ ବହୁ ବହୁ ଓ ଖବରକାଗଜ ମୋର ଏ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଇ ଜଣାଇଲେ ।

ଓଡ଼ିଶା ଓ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରୁ ଭାରତର ଅନେକ ବହୁ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା-ସୂଚକ ଚିଠିମାନ ପଠାଇଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଖବରକାଗଜରେ ମଧ୍ୟ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ସମ୍ବାଦର ନକଲ ଲେଖୁଛି –

(ପ୍ରକାଶନ ତା ୯।୨।୭୪ରିଖ – ପୃଷ୍ଠା ୩)

କବିତନ୍ତ୍ର କାଳୀଚରଣଙ୍କ ‘ପଦ୍ମଶ୍ରୀ’ ଉପାଧି ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ।

କଟକ, ୮।୨ – କଟକ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭରୁ କବିତନ୍ତ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଜଣାଇଛନ୍ତି – କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଏବର୍ଷ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିବସରେ (ଜାନୁୟାରୀ ଛବିଶ) ମୋତେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଉପାଧି ଦେଲେ ବୋଲି ତାର, ବେତାର ଓ ପତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଜାଣିପାରିଲି ।

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିବେଦନ ଏତିକି ଯେ ୧୯୨୭।୨୭ରେ ପୁରୀରେ ଗଜପତି ମହାରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ‘କବିତନ୍ତ୍ର’, ୧୯୩୮ରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ‘ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ’

ଏବଂ ୧୯୬୮ରେ କେନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ଵାରା ଭାରତର ‘ରତ୍ନ ସଦସ୍ୟ’ (ଫେଲୋ) ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ମୁଁ ମୋ ଦେଶବାସୀଙ୍କଠାରୁ ଆଦର ପାଇଆସୁଛି ।

ଏବେ ମୋର ଏହି ୭୫ ବର୍ଷ ବୟସବେଳେ ଭାରତ ସରକାର ମୋତେ ‘ପଦ୍ମଶ୍ରୀ’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ଏ ଉପାଧି ବ୍ୟାଧିରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ବିନୀତ ଭାବେ ତାହା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି ସରକାରଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଇଛି ।

ମୋଟ ଉପରେ ବାରିଲି ଯେ ମୋର ଏ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନରେ ମୋର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ, ସ୍ନେହୀପ୍ରୀତି ସଭିଏଁ ଖୁସି ।

ପଦେ କଥା :

ମୋର ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଓ ଏବେ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ବରଣ ଶୁଣି ପ୍ରାୟ ଦୁଇତିନିକଣ ପଛକୁହା ନାକ ଟେକିବାର ଶୁଣିଲି ।

ମୁଁ ତ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧେ କାରଣ ସବୁ କହିଛି ।

ଏବେ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ବରଣ କଥା କହୁଛି – ମୋର ବୟସ, ପରିସ୍ଥିତି, ପରିବେଶ ଇତ୍ୟାଦି ବିଚାରରେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଉପାଧିକୁ ଦୂରଫିଙ୍ଗା କରିଛି ଆଉ ମୋ ଭାଇ ଘରର ଆଦର ପରଷା ଶାଗ ପଖାଳକୁ ଆନନ୍ଦରେ ଆଦରି ନେଇଛି । ଏଥିକୁ କ’ଣ ଭୁଲ କଲି ? ସହୃଦୟ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କ ବିଜ୍ଞ ବିଚାର ତଳେ ମୁଁ ମଥା ନୁଆଇଁବାକୁ ରାଜି ।

ଡକ୍ଟରେଟ୍

ଡକ୍ଟରେଟ୍ :

ଥରେ ମୋର ମନେହେଉଛି, ୧୯୭୧-୭୨ରେ ମୋର ଜୟନ୍ତୀ କଟକରେ ପାଳିତ ହେଉଥିବାବେଳେ ସେହି ସଭାରେ ଡ. ବିଚିତ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ଉତ୍କଳ ଇଉନିଭରସିଟି ମୋତେ ଡି. ଲିଟ୍ ଦିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ବାଢ଼ିଥିଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସଭାସ୍ଥ କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଦ୍ଵାନ୍ ଅନୁମୋଦନ କରିଥିଲେ । ସେ ଦିନ, ସେ କଥା ଗଲାଣି । ଆଉ କେତେକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମ ଜୟନ୍ତୀରେ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉଠାଇଥିଲେ ।

ଏବେ ୧୯୭୪ ନଭେମ୍ବର ତା ୨୬ରିଖରେ ଖବରକାଗଜ (ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର) ଓ ତହିଁପରେ ରେଡ଼ିଓ ସମ୍ବାଦରୁ ଶୁଣିଲି ଯେ ସମ୍ବଲପୁର ଇଉନିଭରସିଟି ମୋତେ ଏବଂ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ କୃତାର୍ଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଅନରାଗୀ ଡି. ଲିଟ୍ ଉପାଧି ଦେଉଛନ୍ତି । ପରେ ପରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଜ୍ୟୋତିବିହାରରୁ ଚିଠି ମଧ୍ୟ ପାଇଲି ।

ତା ୨୩।୧।୭୪ରିଖରେ ସମ୍ବଲପୁର ଇଉନିଭରସିଟିର ରେକ୍ଟରଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବ୍ରଜବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର କଟକ ଆସି, ମୋଠାରୁ ମୋ ଜୀବନୀ ଚିପି ନେଇ ତା ୨୦।୨।୭୪ରିଖରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚାନ୍ଦେଲରଙ୍କ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିଥିବାର ମୋତେ ଜଣାଇଦେଲେ । ୨୮।୨ରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭାଇସ୍ ଚାନ୍ଦେଲର ମୋ ପାଖକୁ ଏକଥା ଲେଖି ଚିଠି ଦେଲେ ସମ୍ବଲପୁର ଇଉନିଭରସିଟି, ଜ୍ୟୋତିବିହାରରୁ ।

୨୮।୩ରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବ୍ରଜବାବୁ, ଅପ୍ରେଲ ୧୦।୪।୭୪ ତାରିଖରେ ମୋତେ କଟକରୁ ନେବାଲାଗି ଉପରଓଳି ଗାଡ଼ି ଆସିବ ବୋଲି ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରୁ ଫୋନ୍ କଲେ ଓ ତାଙ୍କ କଥାମତ ୧୦ ତାରିଖରେ ଗାଡ଼ି ଆସିବାରୁ ମୁଁ ୧୧।୪ ସକାଳେ ବୁର୍ଲା ଯାତ୍ରା କଲି । ବୁର୍ଲାରେ ଇଉନିଭରସିଟି ପକ୍ଷରୁ ମୋର ରହଣି ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥିବାର ପତ୍ର ମଧ୍ୟ ପାଇଥିଲି ।

ଗୋପାଳଜୀ ମଠ :

ସମ୍ବଲପୁର ଗୋପାଳଜୀ ମଠର ମହନ୍ତ ଶ୍ରୀ ନୀଳାୟନ ଦାଶ ମୋର ସଙ୍ଗୀତ ଛାତ୍ର । ତାଙ୍କ ସହିତ ୧୯୨୯ ସାଲରୁ ମୋର ସମ୍ପର୍କ । ସେ ନିଜେ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଗୋଲ୍

ମଠରେ ଚଳାନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା କେତେକ ଛାତ୍ର ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟରେ କଲେଜରେ ପଢ଼ୁଛନ୍ତି । ପ୍ରତି ଶନିବାର ଦିନ ରାତ୍ରିରେ ମଠରେ ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକ ବସାଇ ଗାୟକ, ବାଦକ ଓ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ଗୋପାଳଜୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦରେ ଆପ୍ୟାୟିତ କରନ୍ତି । ନିଜେ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ଜଣେ ଗାୟକ ଏବଂ ବାଦକ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସେ ଜଣେ ପରମଭକ୍ତ । ଓଡ଼ିଶୀ ବାହାରୁ ମଧ୍ୟ ସମୟେ ସମୟେ ଆସୁଥିବା ଓଷାଦମାନଙ୍କୁ ସେ ମଠରେ ରଖାଇ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦିଅନ୍ତି ।

ଏହି ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ମୋର ବୁର୍ଲା ଯିବା କଥା ଶୁଣି ଜ୍ୟୋତିବିହାରରେ ଇଉନିଭରସିଟି କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ସହିତ ମୋର ବୁର୍ଲାରେ ରହଣି ପ୍ରସ୍ତାବ ବଦଳରେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ମୋ ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଛିର କଲେ । ଇଉନିଭରସିଟିର ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ରାଜି ହେଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁରରେ ମୋର ସାନଭାଇ ସମ୍ପର୍କ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କ ଛାଇ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମହାନ୍ତି ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ବିଭାଗର ଏସ୍.ଡି.ଓ. । ସେ ଫୋନ୍ କରି ମୋତେ ସବୁ କଥା ଜଣାଇଦେଲେ ।

୧୧ ତାରିଖ ପାହାନ୍ତରେ ମୁଁ ବୁର୍ଲାରୁ ଆସିଥିବା ପ୍ରହ୍ଲାଦ ପଣ୍ଡାବାରୁ, ମୋର ସେବାକାରୀ ବନମାଳୀ ଏବଂ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଗୋପ ଥାନା, ବେଗୁନିଆଁ ଗ୍ରାମର ପେନସନ୍ ଡୋରୀ ଶ୍ରୀ ହରିପ୍ରସାଦ ମିତ୍ର (D.S.P.)ଙ୍କ ସାନପୁଅ ଶ୍ରୀ ମଳୟ ମିତ୍ରକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ସମ୍ବଲପୁର ବାହାରିଲି । ମଳୟର ମାଆ ମୋତେ ଧର୍ମପୁଅ କରିଥିବା ପୋଲିସ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ସ୍ୱର୍ଗତ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ ଦାସଙ୍କ ଝିଅ । ଏଇ ସମ୍ପର୍କରେ ମଳୟ ମୋର ଭଣଜା । ସେ ମୋର ବଡ଼ ଅନୁଗତ । ମୁଁ ତ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ ବର୍ଷ ହେବ ଜଣକର ଭରସା ଛଡ଼ା ଚାଲିବାକୁ ଅସମର୍ଥ; ତେଣୁ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ସାଥରେ ନେଇଗଲି । ଆମେ ପ୍ରାୟ ଦିନ ଗୋଟାକବେଳେ ସମ୍ବଲପୁର ଗୋପାଳଜୀ ମଠରେ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ । ଖବର ପାଇ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସି, ଆଗରୁ ସେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିବା ‘ନଟରାଜ’ ଲଜିଙ୍ଗ୍ ହାଉସରେ ଆମକୁ ରଖାଇଦେଲେ । ଏ ଲଜିଙ୍ଗ୍ ହାଉସର ମାଲିକ ଜଣେ ମାରଖାଡ଼ି ଭଦ୍ରଲୋକ, ନାମ ଶ୍ରୀ କୁବେର; ବଡ଼ ସ୍ନେହୀ, ମିଷ୍ଟଭାଷୀ । ସେ ନିଜେ ଆସି ମୋର ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଇଗଲେ ।

ରାତି ପ୍ରାୟ ଗୋଟାକବେଳେ ଶୁଣିଲି କବାଟ ବାଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ । ପ୍ରତକ୍ଷ ଖରାରେ କଟକରୁ ସମ୍ବଲପୁର ଯାଇ ଭଜା ଦେହନ୍ତା ଆହୁରି ବାଧୁଣିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ତଥାପି କବାଟ ଫିଟାଇ ଦେଖିଲାବେଳକୁ ଚିଟିଲାଗଡ଼ରୁ ସୁପରିଚିତ ନାଟ୍ୟକାର ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ଜେନା ଓ ମଞ୍ଚଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ଆସି ଉପସ୍ଥିତ, ଏତେ ରାତିରେ । ଶ୍ରୀମାନ ଚିନ୍ତାମଣି

ପଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶା ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଉପସଭାପତି ଏବଂ ସଭାପତି ହେଉଛନ୍ତି ମହନ୍ତ ଶ୍ରୀ ନୀଳାୟନ ଦାଶ । ମହନ୍ତ ମହାରାଜଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଟିଟିଲାଗଡ଼କୁ ମୁଁ ଯାଇ ନ ପାରିବା ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଶ୍ରୀମାନ୍ ତିତ୍ତାମଣି ଗୋପାଳଙ୍କ ମଠରେ ମୋତେ ଗୋଟିଏ ମାନପତ୍ର ଦେଲେ ।

ସେଥିରେ ଟିଟିଲାଗଡ଼ର କଳାପରିଷଦ ସଂସ୍ଥା ପକ୍ଷରୁ ‘ସଙ୍ଗୀତ ରତ୍ନ’ ଉପାଧି ଦେବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

ବାର ତାରିଖ ଦିନ ଶନିବାର । ମୁଁ ପ୍ରାୟ ୩୦ ବର୍ଷ ହେଲା ଶନିବାର ଉପବାସ ପାଳି ଆସୁଛି । ମହନ୍ତ ମହାରାଜଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଉପବାସ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବ୍ରଜବାବୁ ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ସକାଳେ ତାଙ୍କ ବସାରେ ଖାଇବାକୁ ଡାକିଥିଲେ । ଦିନ ଏଗାରଟାବେଳେ ବୁର୍ଲାକୁ ଗାଡ଼ି ଆସିଲା । ମୁଁ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ଓ ଶ୍ୟାମବାବୁ ପ୍ରଭୃତି ମିଶି ବୁର୍ଲା ଗଲୁଁ । ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ଠାକୁର ନିଗମାନନ୍ଦଙ୍କର ବୁର୍ଲାସ୍ଥିତ ଆଶ୍ରମକୁ ଯାଇ ପ୍ରଣତି ଜଣାଇଁ ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କ ବସାକୁ ଗଲି । ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କୁ ଆମର ଉପବାସ କଥା ଜଣାଇଲୁଁ । ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କ ପିତା ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ବଡ଼ ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ଧର୍ମଜ୍ଞାନୀ ।

କିଛି ସମୟ ପରେ ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କ ଗୃହିଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ମିଶ୍ର ମୋତେ ଖାଇବାକୁ ଜଳଖିଆ ପରଷିଲାବେଳେ, ମୋର ଗତ ସ୍ମୃତି ଜାଗି ଉଠି ମନ ବିକଳ କରି ପକାଇଲା । ଆଉ ଖାଇବି କ’ଣ ? ଚାଖୁଲି ମାତ୍ର ।

ମାଲିକ-ଗୋଲାମ :

ଶ୍ରୀମତୀ ମିଶ୍ର ମୋର ପ୍ରିୟ ସହପାଠୀ ସ୍ବର୍ଗତ ବାମଦେବ ମିଶ୍ରଙ୍କ କନ୍ୟା ହେମ । ବାମଦେବ, ଯାଜପୁରର ବିଖ୍ୟାତ ନାଟ୍ୟକାର ସ୍ବର୍ଗତ କାମପାଳ ମିଶ୍ରଙ୍କ ବଂଶଧର । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ‘ମାଲିକ’ ଓ ସେ ମୋତେ ‘ଗୋଲାମ’ ବୋଲି ଡକାଉଥିଲେ । ଆଠମଲ୍ଲିକରେ ସେ ଦେଘାସ୍ ଥିବାବେଳେ ମୋର ରାସଦଳ ସେଠାକୁ ଡକରା ପାଇ ଯାଇଥିଲା । ଗଡ଼ଜାତ ମିଶ୍ରଣ ପରେ ବାମଦେବବାବୁ କଟକରେ ଏ.ଡ଼ି.ଏମ୍. ଥାଇ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ସେ କଟକ ଆସିଲା ଦିନୁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଡାଏରୀ ଭେଟେଁ ।

ଏ ବର୍ଷ ମୋର ଡାଏରୀ ଭେଟିବାରେ ବିଳମ୍ବ ହେଲା । ୧୯୭୪ ଜାନୁୟାରୀ ତା ୧୭ ତାରିଖ ଦିନ ମୁଁ ମୋ ଘରର ବାରଣ୍ଡାରେ ବସି ନିତ୍ୟ ନୈମିତ୍ତିକ ଭାବେ ଲେଖାଲେଖି କରୁଥିବାବେଳେ ହଠାତ୍ ପ୍ରାୟ ସକାଳ ସାଢ଼େ ଆଠଟାରେ ବାମଦେବବାବୁ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଅଗଣାରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ବାଡ଼ି ଠକଠକ କରି କହିଲେ —

କିରେ ଗୋଲାମ, ତୋତେ କ’ଣ ଚାକିରି ପିତା ଲାଗିଲାଣି କି ? ତୋତେ ବରଖାସ୍ତ କରିବି ।

ମୁଁ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲି – ମାଲିକ ! ମୋର ଅପରାଧ କ’ଣ ?

ମାଲିକ କହିଲା – ତୁ ଆଜିଯାଏଁ ଏ ବର୍ଷର ଡାଏରୀ ମୋତେ ଭେଟି ନାହୁଁ ।

ମୁଁ ଦୋଷମାଗି ଦିନଟିଏ ସମୟ ଦେବାକୁ କହିଲି ।

‘ହଉ’ ବୋଲି କହି ମାଲିକ ଚାଲିଗଲା, କ’ଣ କାମ ଅଛି ବୋଲି ।

ବାମଦେବବାବୁଙ୍କ ସାଥରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଜଣାଶୁଣା ଅଛି, ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ସେ କିପରି ସର୍ବଦା ସରସ ଓ ରହସିଆ ଲୋକ ।

ସେ ବଡ଼ ସ୍ନେହୀ ବନ୍ଧୁ, କଳାପ୍ରେମୀ, ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ସୁବକ୍ତା ।

ମୁଁ ମୋ ମାଲିକର ତାଗିଦା ଓ ମୋ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମୁତାବକ ତା ୧୭।୧।୭୪ ରିଖରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଡାଏରୀ ସଂଗ୍ରହ କରି ୮ ତାରିଖ ଦିନ ସକାଳେ ଯାଇ ଦେଇଆସିବି ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଅତି ଦୁଃଖର କଥା ମୋ ମାଲିକ ତା’ ଗୋଲାମକୁ ଛାଡ଼ି ୧୭ ତାରିଖ ରାତି ପ୍ରାୟ ୧୨ଟାରେ ସେପୁରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ସବୁ ଘଟଣା ଆଖି ଆଗେ ଜଳଜଳ ହୋଇ ଦିଶିଲା । ଝିଅକୁ ସବୁ କଥା କହିଲି । ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ମାରି ଲୁହ ଛଳଛଳ ଆଖିରେ ବିଚାରିଲି ।

“– ହଁ, ଗଲେଣି ତୋ ସଙ୍ଗରୁ ଯେତେକ ଜନ”

ଶ୍ରୀମତୀ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଖି ଛଳଛଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଆଉ ଖୁଆ ରୁଟିଲା ନାହିଁ । ହାତ ଧୋଇଲି ।

ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କ ବସାରୁ ଅଢ଼େଇଟାରେ ଗେଷ୍ଟ ହାଉସକୁ ଗଲୁଁ । ପଦ୍ମଶ୍ରୀ କୃତାର୍ଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେଠାକୁ ଆସିଲେ । କୃତାର୍ଥବାବୁଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରାୟ ୧୯୩୬ରୁ ମୋର ପରିଚୟ ଥିଲା ।

ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ତିନିଟାରେ ଇଉନିଭର୍ସିଟିର ବିଧି ଅନୁସାରେ ବେଶପଟୁକା ବାନ୍ଧି କନ୍‌ଭୋକେସନ୍ ମଣ୍ଡପରେ ଚାରିଟାବେଳେ ହାଜର ହେଲି ।

କୃତାର୍ଥବାବୁ ଚାନ୍‌ସେଲରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ଲେଖା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପରେ ପରେ ଭାଇସ୍‌ଚାନ୍‌ସେଲର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବେହେରା ମହୋଦୟ ମୋତେ ଚାନ୍‌ସେଲରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାପାଇଁ ଠାରି ଜଣାଇଲେ ।

ଚାନ୍ଦସେଲର ମହୋଦୟ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଆସନରୁ ହାତ ଦେଖାଇ ମୋତେ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାକୁ ବାରଣ କଲେ ଏବଂ ମୋ ବସିଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ବୟଂ ଆସି ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଖେତାବ ଦେଇଗଲେ ।

ଆଉ ଏକ ପଛଫେରା ସ୍ମୃତି :

ସଭା ଭାଙ୍ଗିଲା । କୁଳପତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବେହେରା ଓ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମିଶ୍ର ଚାନ୍ଦସେଲର (ଗଭର୍ଣ୍ଣର)ଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେବାକୁ ଗଲେ ।

ମୁଁ ମୋ ଚଉକିରେ ବସିଛି, ଏତିକିବେଳେ ଦୁଇଜଣ ଭଦ୍ରମହିଳା ହସି ହସି ମୋ ନିକଟକୁ ଆସି ପ୍ରଣାମ କଲେ ।

ସାଜକଣକ ପଚାରିଲେ – “ମୋତେ ଚିହ୍ନି ପାରୁଛନ୍ତି ?” ମୁଁ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲି ।

ସେ ସେହିପରି ହସ ମୁହଁରେ କହିଲେ – “ମୁଁ ପରା ଭରତ ନାୟକଙ୍କ ଝିଅ । ବାପା କଟକରେ ଥିବାବେଳେ ମୁଁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ପଢୁଥିଲି । ଆପଣ ମୋତେ ଗୀତ ଶିଖାଇଥିଲେ । ସେ ଗୀତ ଗାଇ ମୁଁ କଲେଜରେ ବହୁ ପ୍ରଶଂସା ପାଇଲି ।”

ଆଖି ଆଗେ ସ୍ବର୍ଗତ ଭରତବାବୁଙ୍କ ସ୍ନେହମଣ୍ଡା ମୁହଁ ନାଚି ଉଠିଲା ।

ସେଇ ଝିଅଟି ଆଜି ଶ୍ରୀମତୀ ବେହେରା – ସମ୍ବଲପୁର ଇଉନିଭର୍ସିଟିର କୁଳପତିଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ । ବଡ଼ଜଣକ ଶ୍ରୀମତୀ ବେହେରାଙ୍କ ବଡ଼ ଭଉଣୀ । ବହୁତ ଭୁଲ୍ଲାଦିନର କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ବିଦାୟ ନେଲେ ସେ ଦୁହେଁ ।

ରାତିରେ ଡିନର୍ ପାର୍ଟିରେ ଯୋଗଦେଇପାରିବି ନାହିଁ ବୋଲି ଚାନ୍ଦସେଲର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଆକବର ଅଲି ଖାଁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟପାଳଙ୍କୁ କ୍ଷମା ମାଗି ବିଦାୟ ନେଲି ।

ସମ୍ବଲପୁର :

ବହୁ କବି, କଳାକାର ମୋତେ ନଗରାଜରେ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ନାନା ବିଷୟକ ଆଳାପ ପରେ ରାତି ପ୍ରାୟ ଗୋଟାକବେଳେ ସେମାନେ ବିଦାୟ ନେଲେ ।

ତେର ତାରିଖ ଦିନ ସକାଳେ ବୁର୍ଲାକୁ ମୋତେ କଟକ ଆଣିବାକୁ ଇଉନିଭର୍ସିଟି ପକ୍ଷରୁ ଗାଡ଼ି ଆସିଲା । ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ଏଥିରେ ଅସମ୍ମତ ହେଲେ । ଏତେଦିନ ପରେ ମୋତେ ପାଇ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ନ କରି କଟକ ଫେରିଯିବାକୁ ସେ ପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ । ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ମୋର କଟକ ଫେରିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେହିଦିନ ରାତି ପାହାନ୍ତାରେ କରିବେ ବୋଲି କହିଲେ । ଗାଡ଼ି ଫେରିଗଲା ।

ସମ୍ବଲପୁର ଓ ବୁର୍ଲା ଯାବତୀୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସହାୟକ ଥିଲେ ମୋର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାପ୍ରତି ସାମାଜିକ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱକେଶନ ବହିଦାର ଏବଂ ଭୁବନଶ୍ରୀ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର । ଆଉ ଶ୍ରୀମାନ ଶ୍ୟାମ ମୋ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବରାବର ରହି ମୋର ଯିବାଆସିବା ଓ ସୁବିଧା ଅସୁବିଧାକୁ ଦେଖୁଥିଲେ ।

ତେର ତାରିଖ ସକାଳ ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ନଅଟାରେ ସମ୍ବଲପୁରର ପ୍ରଗତି ସଂଘ ପକ୍ଷରୁ ଗୋଟିଏ ସଭାକରି ମୋତେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ କରାଗଲା । ସୁଲେଖକ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭାକର ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ସ୍ମରଣିତ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଗୀତିକା ପାଠକଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ମୋତେ ଉପହାର ଦେଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ଭବାନୀ ଶଙ୍କର ପ୍ରଧାନ “କୃଷ୍ଣ ବନ୍ଦନର ବଂଶୀ ଧ୍ବନୀ” ନାମକ ତାଙ୍କ ରଚିତ କବିତା ପୁସ୍ତିକା, ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମିଶ୍ର ତାଙ୍କ ଲେଖା “ଆମରି ଭିତରେ ଜଣେ, ନୃପତିଦହେରୀ ‘ଝରନ୍’ ପତ୍ରିକା (ସମ୍ବଲପୁରୀ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ କବିତା), ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ କୁମାର ପଣ୍ଡାୟତ୍ ସମ୍ବଲପୁରୀ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ‘କୟା ବ୍ୟଠା’ କବିତା ପୁସ୍ତକ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ବହିଦାର ତାଙ୍କ ରଚିତ ଗୋଟିଏ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା କବିତା ଉପହାର ଦେଲେ । ସଂଘ ପକ୍ଷରୁ ମୋତେ ଖଣ୍ଡିଏ ସୁନ୍ଦର ସମ୍ବଲପୁରୀ ଅଙ୍ଗଛା (ଗାମୁଛା) ସହ ମାନପତ୍ର ଦେଇ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ କଲେ ।

ବାବା ମାଆ :

ପ୍ରଗତି ସଂଘ ସଭାରୁ ବାହୁଡ଼ିବାବେଳକୁ ନଟରାଜ ଲଜିଙ୍ଗରେ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ ମୋର ଧର୍ମପିତା ସୁଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ମହାରଣା O.A.S. । ସେ ସମ୍ବଲପୁରରେ କମ୍ପେନ୍‌ସେସନ୍ ଅଫିସର ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ତିଳୋତ୍ତମା ମହାରଣା, ଏମ୍.ଏ. ଅଧ୍ୟାପିକା ଚାକିରିରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ଏ ଦମ୍ପତ୍ତିଙ୍କର ଧର୍ମପୁଅ । ବାବା ମୋତେ ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଖାଇବା ପାଇଁ ଡାକିନେଲେ ।

ମାଆ ମୋତେ ହାତରେ ଖୁଆଇ ଦେଇ ତାଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ଠାକୁରଙ୍କ (ଯାହାଙ୍କୁ ସେ ‘କାହ୍ନୁ’ ବୋଲି କହନ୍ତି) ଫଟୋ ଆଣି ମୋତେ ପ୍ରଣାମ କରିବାକୁ କହିଲେ । ମାଆ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପୁଅ ବୋଲି କହନ୍ତି ଏବଂ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା ପରି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ।

ମୋତେ କୃଷ୍ଣ ଚରଣ ତଳେ ପ୍ରଣାମ କରାଇ, ମୋ ମାଆ ଆଉଁଶି କହିଲେ, “କାହ୍ନୁରେ, ମୋତେ ପୁତ୍ର କଷ୍ଟ ଦେବୁ ନାହିଁ ।” ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଆଖି ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ଲୁହ ବହି ପଡୁଥାଏ । ମୁଁ ମାଆଙ୍କ ଚରଣ ଘର୍ଷ କରି ପ୍ରଣାମ କଲି । ଏ ଅପୂର୍ବ ଘଟଣା, ଏ ମାତୃ ଆଶୀର୍ବାଦ, ଏ ସ୍ନେହ, ମାୟା, ମମତା କ’ଣ ମନରୁ ପାସୋରି ପାରିବି ?

ହୀରାକୁଦ :

ମୁଁ ବାବା ମାଆଙ୍କ ପାଖରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ନଟରାଜକୁ ଆସିବାବେଳକୁ ମୋର ଛାତ୍ର ଶ୍ରୀ ବରାଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ଗାଡ଼ି ନେଇ ଉପସ୍ଥିତ । ସେ ହୀରାକୁଦ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ହତା ଭିତରେ ଥିବା କେତୋଟି ଘରେ ଏକ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ବାଇଶଜଣ । ସମସ୍ତେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ମୋତେ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ କଲେ । ହୀରାକୁଦରୁ ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ଛଅଟାରେ ଫେରିଲି ।

ଗୋପାଳଜୀ ମଠ :

ସଞ୍ଜ ସାତଟାରେ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ଏକ ବିରାଟ ଆୟୋଜନ କରିଛନ୍ତି ମଠରେ ।

ବହୁ ସାହିତ୍ୟିକ, ନାଟ୍ୟକାର, କବି, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ, ଗାୟକ ଓ ବାଦକଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସଭା ହେଲା । ପଦ୍ମଶ୍ରୀ କୃତାର୍ଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଓ ମୋତେ ପଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିଷଦ ପକ୍ଷରୁ ମାନପତ୍ର ଦିଆଗଲା । ଡକ୍ଟର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ମୁଁ କିଛି କିଛି କହିବା ପରେ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସୁଗାୟିକା ଶ୍ରୀମତୀ ନାଗମଣି ମହାନ୍ତି ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମୋର ଗୋଟିଏ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତ ଗାଇ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପରେ ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ମୋ ରଚିତ କେତୋଟି ଗୀତ ଗାଇଲେ ଏବଂ ତବଲା ବାଦନ କଲେ । ସୁପରିଚିତ ସଙ୍ଗୀତକାର ଓ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀ ଅରୁଣ ସେଠ୍ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ଗାୟକ, ମୋ ରଚିତ ଓଡ଼ିଶୀ ଭଜନ ଜଣାଣ ଇତ୍ୟାଦି ଗାୟନ ବାଦନ କଲେ । ଶେଷରେ ସମ୍ବଲପୁରୀ ଗୀତ ପରିବେଷିତ ହୋଇ ବୈଠକ ବନ୍ଦ ହେଲା । ମହନ୍ତ ମହାରାଜ ବୈଠକରେ ଉପସ୍ଥିତ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳଜୀଉଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ସେବନ କରାଇବା ପରେ ପ୍ରାୟ ରାତି ବାରଟାବେଳେ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲି ।

ଭୋର ସାଢ଼େ ଚାରିଟାରେ ମହନ୍ତ ମହାରାଜଙ୍କ ବରାଦୀ ଟାଙ୍କିରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସମ୍ବଲପୁରରୁ କଟକ ଫେରି ତା ୧୪।୪।୭୫ରିଶ ୧୧ଟାରେ କଟକରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ ।

ବିଦାୟ ମାଗୁଣି

କୁମ୍ଭାର ଚକ :

ଆମେ ସଭିଏଁ କୁମ୍ଭାରର ଚକରେ ଗଡ଼ା । କୁମ୍ଭାର ମାଟି ଦଳିଚକଟି ସରା, ଠେକି, ମାଠିଆ, ହାଣ୍ଡି, ବଡ଼ା ଓ ପତୁଲି ଇତ୍ୟାଦି ଯାହା ତା’ ମନକୁ ଆସେ, ଗଢ଼େ । ମୋ ବିଚାରରେ ଆମେ ସବୁ ସେଇମିତି କୁମ୍ଭାର ଚକରେ ଗଡ଼ା ଘଡ଼ି-ମାଠିଆ ବା ହାଣ୍ଡି-ଆଟିକା । ଯୁବା ବୟସରୁ ମୋ ମନରେ ଏଇ ଧାରଣା ରହିଛି । କୁମ୍ଭାରଚକ ପହିଲେ ସେତେବେଳର କଳିଙ୍ଗ ପତ୍ରିକା, ପରେ ଆସନ୍ତାକାଲି ଓ ଶେଷରେ ସହକାର ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ହଠାତ୍ ଦିନେ କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ ସୋରର ମାଲିକ ମୋର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତୃପ୍ରତିମ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପୁଅ ଶ୍ରୀମାନ୍ ରଘୁନାଥ ଆସି ମୋତେ କହିଲେ — “ଦେଉ ! ଖଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡି କରି ଛପାଇବାଠାରୁ ‘କୁମ୍ଭାର ଚକ’କୁ ଖଣ୍ଡିଏ ବହି କରିଦେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।”

ମୁଁ ରଘୁନାଥଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଖୁସି ହୋଇ ରାଜି ହେଲି । ବାସ୍ତବରେ ରଘୁନାଥଙ୍କର ଯତ୍ନ ଓ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭିନ୍ନ ‘କୁମ୍ଭାର ଚକ’ ଅଳିଆ ଗଦାରେ ପଡ଼ିଥାଆନ୍ତା । ଜଗନ୍ନାଥେ ରଘୁନାଥଙ୍କୁ ନିରାମୟ ଦୀର୍ଘ ଜୀବନ ଦିଅନ୍ତୁ — ଏ ମୋର ମନର ଏକାନ୍ତ ନିବେଦନ ।

ଫଟା କପାଳ ନେଇ ତ ମୁଁ ଭୁଲ୍ ହୁଇଛି । ସୁଖଠାରୁ ଦୁଃଖ ଅନୁଭୋଗ ମୋ ଜୀବନରେ ଅଧିକ; କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବଡ଼କଥା ବାରି ଆସିଛି ମୁଁ — ଦଳାଚକଟାବେଳେ ମାଟିକି ବାଧୁଥିବାଟା ନିଶ୍ଚିତ; କିନ୍ତୁ କୁମ୍ଭାର ଯେତେବେଳେ ଚକଟା ମାଟିକି ନାନାରୂପେ ଗଢ଼ି ପୋଡ଼ାଦେଇ ହାଣ୍ଡି, ଆଟିକା ଇତ୍ୟାଦି ତିଆରି କରିଦିଏ, ଆଉ ସେଇ ହାଣ୍ଡି ଆଟିକା ଲୋକର ଟିକିଏ କିଛି ଉପକାରରେ ଲାଗେ, ମାଟି ସେତେବେଳେ ପାଏ ଆନନ୍ଦ । ଏଇ କଥାଟା ମନକୁ ଆସେ ମୋର । ଦୁଃଖ ପାଏଁ ସତ; କିନ୍ତୁ ତା’ ପଛେ ପଛେ କୁମ୍ଭାରର ଅଦେଖା ହାତର ଛୁଆଁ ବାରେଁ, ମଥା ଉପରେ ମୋର । ସେଇ ଭରସା, ସେଇ ଦମ୍ଭରେ ବାଟ ଚାଲି ଚାଲି ଆଜି ଛଅସ୍ତରି ବର୍ଷର ବୁଢ଼ା ମୁଁ ।

ଏବେ ଦି’ ବର୍ଷ ହେଲା ଚଲା-ହୁଲାକୁ ତ ମୁଁ ଅକ୍ଷମ, ଏଥକୁ ଜଣକର ଭରସା ଲୋଡ଼ା, ଯାହା କାମଦାମ ବା ଲେଖାପଢ଼ା କରୁଛି ବସି ବସି, ଖଟଟି ଉପରେ । ଭାବୁଛି

ସବୁ ସେଇ କୁମ୍ଭାରର ଇଚ୍ଛା ସିନା ! “ଯାହା କରିବେ ସାଇଁ, ତା’ କାହାରି ହାତରେ ନାହିଁ ।”

ଗୁରୁଦାସ :

ନାଟକ, ନାଟିକା, ଗଳ୍ପ ଉପନ୍ୟାସ, ନୃତ୍ୟନାଟିକା, ପାଲା ଓ ଦାସକାଠି ପ୍ରଭୃତି ନାନାପ୍ରକାର ଲେଖା ଓ ବିଭିନ୍ନ ରସର ବହୁ ସଜାତ ଲେଖୁଛି ମୁଁ । ହେଲେ ସଂଖ୍ୟାଗଣନା ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ଭଜନ ଜଣାଣର ପରିମାଣ ଅଧିକ ହେବ ।

ଲେଖା ସଂଶୋଧନ କରିଦେବା, ଗୀତର ସ୍ଵର କରିଦେବା ଏବଂ ବିବିଧ ବିଷୟକ ଚର୍ଚ୍ଚା ଇତ୍ୟାଦି ଲାଗି ସକାଳୁ ରାତିଯାଏ ମୋ ଘରେ ବହୁଲୋକ ରୁଣ୍ଡ ହୁଅନ୍ତି ।

୧୯୬୬ ସାଲର ସେପ୍ଟେମ୍ବର ଅଠେଇଶ ତାରିଖ ଦିନ କେତେକ କଳାକାରଙ୍କ ମେଳରେ ବସିଥିବାବେଳେ ଚୈତନ୍ୟବାରୁ ମୋ ଘରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଏଇ ଚୈତନ୍ୟ ଚରଣ ଦାସ ମୋ ଘର ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବସାଘରେ ରହୁଥିଲେ । ମୁଁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ବାଇଓକେମିକି ଔଷଧ କାହାକୁ କେମିତି ବେଳେ ବେଳେ ଦିଏଁ । ବହୁବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଚୈତନ୍ୟବାରୁ ମୋ ପାଖକୁ ଔଷଧ ନେବାପାଇଁ ଆସନ୍ତି । ମୁଁ ମନେକଲି ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ଆସିଛନ୍ତି । ଏଥର ତାଙ୍କ ଆସିବାଟା କିନ୍ତୁ ଔଷଧ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଚୈତନ୍ୟବାରୁ ମୋ ହାତକୁ ତିନି ଖଣ୍ଡି ଲେଖା କାଗଜ ବଢ଼ାଇଦେଲେ । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସମାଜ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରାୟ ଆରମ୍ଭବେଳୁ ଚୈତନ୍ୟବାରୁ ତହିଁ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ । ତେଣୁ ବିଚାରିଲି, ସମାଜ ପତ୍ରିକା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏ କିଛି ଲେଖା ବୋଧହୁଏ; କିନ୍ତୁ ତା’ ବି ନୁହେଁ । ତିନିଖଣ୍ଡି କାଗଜରେ ତିନୋଟି ଗୀତ ଲେଖା ଯେ ।

ଚୈତନ୍ୟବାରୁ କହିଲେ — ଆପଣ ତ ଠାକୁର ନିଗମାନନ୍ଦ ସ୍ଵାମୀଙ୍କ କଥା ଜାଣନ୍ତି । ପୁରୀରେ ସେ ବହୁକାଳ ରହିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ସିଦ୍ଧପୁରୁଷ । ଓଡ଼ିଶାରେ ତାଙ୍କର ବହୁ ଶିଷ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । କଟକରେ ଯୋଦ୍ଧା ଆଶ୍ରମ ପରି ଭୁବନେଶ୍ଵର ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଆଶ୍ରମମାନ ଅଛି । ସେହି ଆଶ୍ରମମାନଙ୍କରେ ଭକ୍ତସଭା, ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଠାକୁରଙ୍କ ଗୁଣଗାନ ଓ କାର୍ତ୍ତନ ଭଜନ ରୀତିମତ୍ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ବଙ୍ଗଳା । ଆପଣ ସଂଘରେ ଗୀତ ହେବାଲାଗି ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଏହି ଗୀତର ଭାବରେ ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତ ଲେଖୁଦିଅନ୍ତୁ । ଏତିକି ମୋର ଅନୁରୋଧ ।

“ହଉ ଦେଖୁବି, ପାରିଲେ କରିଦେବି । ପଥରିଦିନ ଆସନ୍ତୁ” — କହି ଚୈତନ୍ୟବାରୁକୁ ବିଦାୟ କରିଦେଲି । ଆମ ବୈଠକ ଚାଲିଲା । ସେହିଦିନ ଦି’ପହରେ ମୁଁ ସେ ବଙ୍ଗଳା ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଦେଖୁ ତା’ର ଓ ମୋ ମନକୁ ଆସୁଥିବା ମୋର ଭାବ ଅନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଲେଖୁଲି । ରସାନୁସାରୀ ଭାଷା ଓ ସ୍ଵର ଦେଇ ଲେଖୁଥିବା ଏ ଗୀତଟି ହେଉଛି ନିଗମାନନ୍ଦ ସଂଘର ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସଙ୍ଗୀତ । ଘୋଷା ପଦକ ଲେଖୁଛି —

“ପରାଣ ମଧୁପ ନ ରହିଲା ଯେବେ କମଳ ଚରଣେ ଡବ,
କହ ଦୟାମୟ । ଜୀବନରେ ଆଉ କାହିଁ ସୁଖ ବଢ଼ାଇବ ?”

କଥା ଅନୁସାରେ ଠିକ୍ ଦିନେ ଛାଡ଼ି ତା ୩୦ଟିଶ ଦିନ ସକାଳ ପ୍ରାୟ ୯ଟାରେ ଚୈତନ୍ୟବାବୁ ଉପସ୍ଥିତ । ଗୀତଟି ଗାଇ ଶୁଣାଇଲି । ଚୈତନ୍ୟବାବୁଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ — “ବହୁଦିନର ବାଆଁ ଠାକୁରେ ଆଜି ପୂରଣ କଲେ । ଏଥର ସଂଘ ବୈଠକରେ ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ଚାଲିବ । ଭକ୍ତଭାଇ ଓ ମାଆମାନେ ବଡ଼ ଖୁସି ହେବେ ।”

“ମୁଁ କହିଲି — ଆପଣଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା ତ ?” ଚୈତନ୍ୟବାବୁ କହିଲେ — “ଏକଥା ଆଉ ପଚାରୁଛନ୍ତି ? ଠାକୁରଙ୍କ ଦୟା । ଆପଣ ଆଉ ଦୁଇଟି ଗୀତ କେବେ ଦେବେ ? ମୁଁ ଉତ୍ତର ଦେଲି — “ଗୀତ ଲେଖାରୁ ମୂଲ୍ୟ ପାଇଲେ ଆଉ ଲେଖିବି ।” ଚୈତନ୍ୟବାବୁ ଚମକିବା ପରି ମୋତେ ଚାହିଁ ଚିକିଏ ବେଳପରେ କହିଲେ, “ମୂଲ୍ୟ ! କେତେ ?”

ମୁଁ କହିଲି — “ମୁଁ ମାହାଲିଆ ପରିଶ୍ରମ କରି ଲେଖୁଦେବି ନାହିଁ । ଆପଣ ବଚନ ଦେଲେ ମୂଲ୍ୟ କହିବି ।” ଚୈତନ୍ୟବାବୁ ଚିକିଏ ଥଙ୍ଗ ଥଙ୍ଗ ହୋଇ କହିଲେ — “ହଉ କୁହନ୍ତୁ । ମୁଁ ଆମ ଓଡ଼ିଶା ଶାଖାର ସମ୍ପାଦକ ଦୁର୍ଗାଚରଣଭାଇଙ୍କୁ କହିବି । ଦାମ୍ ଦିଆଯିବ ।” ପଚାରିଲି — “ସେ ପୁଣି କିଏ ? ମୁଁ ତ ତାଙ୍କୁ ଜାଣି ନାହିଁ । ଚୈତନ୍ୟବାବୁ କହିଲେ — “ସେ ଆମ ଠାକୁରଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ । ଘର, ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ବେଗୁନିଆଁ ପାଖ ବୀରହଜା ଗ୍ରାମରେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଠାକୁରଙ୍କ ଭକ୍ତ ସଂଘସେବକ ମଣ୍ଡଳୀର ସେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ପାଦକ । ଆପଣ ଲେଖାର ମୂଲ୍ୟ କହନ୍ତୁ, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହି ଆଣିଦେବି ।” ମୁଁ କହିଲି — “ଲେଖାର ମୂଲ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସର୍ତ୍ତ — ସେଇଟି ହେଲା ଯେ — ସଂଘଲୀଗି ଲେଖୁଦେବା ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ମୋର ରଚନା ବୋଲି ପ୍ରକାଶିତ ବା ପ୍ରଚାରିତ ହେବ ନାହିଁ, ଭକ୍ତମାନେ ମୁଁ ଲେଖୁଛି ବୋଲି ଜାଣିବେ ନାହିଁ । ମୋ ନାମ ଆପଣ କହିବେ ନାହିଁ । ଏଇ ହେଲା ମୋ ଲେଖାର ମୂଲ୍ୟ, ଏଥିକୁ ରାଜିହେଲେ ମୁଁ ଗୀତ ଲେଖୁଦେବି । ଛୁହ ଛଳ ଛଳ ଆଖିରେ ଚୈତନ୍ୟବାବୁ କହିଲେ — “ମୋ ଦୁଷ୍ଟରୁ ବଚନ ବାହାରୁ ନାହିଁ, ମୁଁ ଯାଉଛି । ଦିନେ ଦି’ଦିନ ପରେ ଆସିବି ।” ଏତିକି କହି ଗୀତଟି ନେଇ ହଠାତ୍ ଉଠିଗଲେ ସେ । “ଶୁଣନ୍ତୁ, ଶୁଣନ୍ତୁ” ବୋଲି ଯେତେ ଡାକିଲେ, ଆଉ ବାହୁଡ଼ିଲେ ନାହିଁ ।

ଭାଇ ଦୁର୍ଗାଚରଣ ମହାନ୍ତି ଚୈତନ୍ୟବାବୁଙ୍କଠାରୁ ସବୁ କଥା ଶୁଣି, ଦିନେ ମୋ ପାଖକୁ ଆସି ମୋତେ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଲି, “ଭାଇ, ଗୀତ ଲେଖକର ନାମ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ନାହିଁ — ମୋର ଏତିକି ଅନୁରୋଧ ।” କିଛି ଆଳାପ ଆଲୋଚନା ପରେ ସେ ବିଦାୟ ନେଲେ । ମୁଁ ୧୯୬୬ ସାଲରୁ ସଂଘପାଇଁ ବରାବର ଗୀତ ଲେଖୁଛି, ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସର୍ତ୍ତରେ ।

“ଏନ୍ତୁ ଏରିବେଟି ସିଏ”

ତା ୫।୧୧।୭୭

“ଗୁରୁ ସେବାପଣେ ଅଯୋଗ୍ୟ ଜଣେ ମୁଁ
 ଘେନିବେ ମୋ ଅନୁନୟ
 ଗୁରୁ ସେବକର ଅଧମ ଦାସ ମୁଁ
 ଏହି ମୋର ପରିଚୟ ।”

ଏହାପରେ ଯେଉଁ ଦି' ତିନିଖଣ୍ଡ ବହି ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ସେଥିରେ ନାମ ରହିଛି ଗୁରୁ ଦାସ । ତଥାପି କେକାଣି କାହିଁକି ସତ୍ୟପିୟତାଭା (ମହାନ୍ତି) ଠାଏ ଠାଏ ଭକ୍ତ ସମ୍ମିଳନୀରେ

ବକ୍ତୃତା ଦେଉ ଦେଉ ଜାଣିକରି ହେଉ ଅବା ଅଜାଣତରେ ହେଉ, ଗୀତଲେଖା ସମ୍ବନ୍ଧେ କହୁ କହୁ, ମୋତେ ଚିହ୍ନାପକାଇ ଦିଅନ୍ତି । ମୋତେ ଦୁଃଖ ଲାଗେ ।

ଜଣେ ତାଙ୍କତି — ମୁଁ ଲେଖୁଛି । ଏଥରେ ମୋର ବାହାଦୁରିତା କୋଉଠି ରହିଲା ? ତେଣୁ ମୋ ନାଆଁ ଗାଆଁ ଲେଖୁ ବୁକୁ ଫୁଲାଇବି ଭଲା କାହିଁକି ? ସଂଘଲାଗି ଏ ଲେଖା ଲେଖିଲାବେଳେ ତ ମୋ ମନ, ଚୈତନ୍ୟ ଯେ ଲେଖାନ୍ତି ତାଙ୍କ ପାଖେ ଥାଏ । ସେତିକି ତ ମୋର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ । ମୋ ଲେଖା ଗୀତ ସର୍ବସ୍ୱତ୍ୱ ତେଣୁ ସେଇ ଠାକୁରଙ୍କ ଚରଣରେ ସମର୍ପି ଦେଇ ଜଣାଉଛି — ମୋତେ ଗୁରୁଦାସ ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଦିଅନ୍ତୁ ସେ ।

ଶେଷରେ :

ପଞ୍ଚସ୍ତରି ବର୍ଷର କଥା । ବହୁତ ତ ଲେଖିବାର ଥିଲା, ବହି ବଢ଼ିଯିବ ବୋଲି ଭର । ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ମୁଁ ଗୀତ ଲେଖି । ଆଗେ କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଗାୟକରୂପେ ମୁଁ ଜଣାଶୁଣା ଥିଲି । ଓଡ଼ିଶା ଓ ଗଞ୍ଜାମର ଅଧିକାଂଶ ରାଜଦରବାରକୁ ଯାଉଥିଲି, ଗାଉଥିଲି ଓ ମୂଲ୍ୟ ପାଉଥିଲି । ଏହିପରି କେତେଜଣ ଗୁଣଗ୍ରାହକ ରାଜା ମୋତେ ସାଲିଆନା ଖଞ୍ଜାଲେଖ ଦେଇଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ସ୍ମୃତି ରୂପେ ସାଇତି ରଖୁଛି । ସେ କାଳ ଗଲାଣି, ଆଉ କାହିଁକି ?

ପଢ଼ିଲେ ପଢ଼ିଲେ ଉପନ୍ୟାସ ତିନି ଚାରିଖଣ୍ଡ ଲେଖୁଥିଲି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଅବଧି ଛାପାଖାନା ମୁହଁ ଦେଖୁ ନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା କେତେ ଲେଖା ପଡ଼ି ରହିଛି, ଦେହଛପା ଦେଇ ।

ଅନେକ ସମୟରେ ମୁଁ ଗୀତରେ ମୋ ମନକଥା ଜଣାଏ । କୁମାରଚକ୍ର ଲେଖାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ଛୁଟି ନେବାବେଳେ ମୋର ଅନ୍ତରର ବହୁ ସୁପରିଚିତ ବିଶିଷ୍ଟ ଗାଳ୍ପିକ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ ଶ୍ରୀ ବିଭୂତିଭୂଷଣ ତ୍ରିପାଠୀ I.A.S.ଙ୍କ କଥା ମନେପଡ଼ି ଯାଉଛି ।

ଭେଟ ହୋଇଗଲେ ମୋ ଦରଦାବହୁ ବିଭୂତିବାହୁ ମୋର ଗୋଟିଏ ଗୀତକୁ ଆବୃତ୍ତି କରନ୍ତି । ସେ ଗୀତଟି ହେଲା —

ଯେବେ ଜୀବନ ମେଘରେ ଘନାଇଁ ଆସିବ ସଞ୍ଜ,

ଯେବେ ମଉଳି ଶେଷେ ଶୁଖିଯିବ ସଜ କଞ୍ଜ ॥

(ଯେବେ) କାଳ ବୈଶାଖୀ

ମୁଦିଦେବ ଆଖି

ବିକୁଳି ହେବ ତା' ସାକ୍ଷୀ

ତୁମରି ଚକ୍ର — ଘର୍ଘର ଘୋଷ ଶ୍ରବଣରେ ମୋର ରଞ୍ଜ । ୧ ।

(କେବେ) ମାଗି ନାହିଁ କିଛି

‘ମଗା’ ମଣେ ଛି ଛି

କହୁଛି ମନେ ଯା' ଅଛି —

କାହିଁ ନେବି ନାହିଁ ଯଷ୍ଟି କରରୁ କବିଶଶୀ ପରା ଖଞ୍ଜ । ୨ ।

ଆଉ ପଦେ :

କେବେ କେମିତି ଏକୃତିଆରେ ଥିବାବେଳେ ବିଭୂତିବାବୁଙ୍କ କଥା ଓ ଏ ଗୀତଟି ବରାବର ମନେପଡ଼େ ।

ଖରାଦିନେ, ଦିନେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରୁ ଟ୍ୟାକ୍ସିରେ ଏକୃତିଆ କଟକ ଫେରୁଥାଏ । ପଶ୍ଚିମ ମେଘ କାନ୍ଧି ତଳେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୁଡ଼ି ଯାଉଥାଏ, ଏଣେ ପୂର୍ବମେଘ କୋଣରେ ଜହ୍ନ ଉଠି ଆସୁଥାଏ । ସେଦିନ ପୁନେଇଁ । ବାଟରେ ବିଭୂତିବାବୁ ଓ ତାଙ୍କ ଗାଈବା ଗୀତ ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ।

ଫୁଲନଖରା ଛକ ପାଖ । ସେଠି ଗୋଟିଏ ପାଣିତୋଛା ଅଛି । ତା'ରି କୂଳରେ କେତୋଟି ଆୟଗଛ — ମନେହୁଏ ଯେମିତି ଭାଇବନ୍ଧୁ ସାଥରେ ନେଇ ରହିଛନ୍ତି । ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ଏକୃତିଆ ତାଳଗଛ ଛିଡ଼ା ହୋଇଛି । ପାଖରେ ସତେ ଯେମିତି କେହି ବନ୍ଧୁ-କୁଟୁମ୍ବ ନାହାନ୍ତି ତା'ର ।

ଭାବିଲି, ମୁଁ ତ ଏଇମିତି ଏକୃତିଆ । ଏଇ ଜହ୍ନ ଆଳୁଅରେ, ଏଇ ଏକୃତିଆ ତାଳଗଛ ମୂଳେ ନିଛାଟିଆରେ ଗେରୁଆ ପିନ୍ଧି ବସି ଏକତାରାଟିଏ ଧରି ଗୀତ ଗାଇ କୁମ୍ଭାରକୁ ମନକଥା ଶୁଣାଇଲେ ଭାରି ଭଲ ହୁଅନ୍ତା; କିନ୍ତୁ କ'ଣ ଗାଇବି ?

ଅଧା ଆଳୁଅ, ଅଧା ଅନ୍ଧାରରେ ପକେଟ ଅଣ୍ଟାଳି ଖଣ୍ଡେ କାଗଜରେ ଗୀତଟିଏ ଟିପିଲି । ବାକି ଯେତିକି ରହିଗଲା ଘରେ ପହଞ୍ଚି ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ପୂରଣ କରି ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ଗାଇଲି —

ମନରେ,

କାଲି ହେବ ଖାଲି ତୋ ପଞ୍ଜୁରି ।

ଯେତେ ବାଟ ମୁଦିଲେ ତୁ

ଯିବ ସେ ବାହାରି ॥୦॥

କେବେ ଖଟି, କେବେ ଲୁଟି

କେବେ ନିଜ ପେଟ କାଟି

ସରାଗେ ତୁ ପାଲିଥିଲୁ ଶାରୀ,

କୁହା ନାହିଁ, ବୋଲା ନାହିଁ

ପଞ୍ଜୁରୀ ବାଟ ଫିଟାଇ

ପଳାଇବ ନିଜ ରାହା ଧରି ॥୧॥

ଆହା ବୋଲି ବାହୁନିବ

କିଏ ମଥା କଟାଡ଼ିବ

ସାଇ-ଭାଇ, ପୁଅ, ଝିଅ, ନାରୀ ।

ସବୁ ସୁଆର ତୁଟାଇ

ସବୁରିକି ପଛିଆଇ

ଉଡ଼ିଯିବ ସେ ତ କାଳବାରୀ ॥୨॥

ଶାରୀଟି ଗଲେ ବାହାରି

ଅଛୁଆଁ ହେବ ପଞ୍ଜୁରି

ମଶାଣିର କୋଳଯିବ ପୂରି ।

ପଞ୍ଜୁରିରେ ଥିଲା ଦିନେ

ନ ହେଜିବେ କେହି ମନେ

ଓଲଟି ରୋଧିବେ ଘରବାରୀ ॥୩॥

ଆସିବାର ଯିବା ପାଇଁ

ଏଥୁଁ ବଳି ସତ ନାହିଁ

ରଖୁ ନ ପାରିବ କେହି ଧରି ।

କବିଚନ୍ଦ୍ର କହେ ରାଇ

ବାଉଳା ତୁ ହୁଅ ନାହିଁ

ପୋଷା ଶାରୀ ନୁହଇ କାହାରି ॥୪॥

— ଏମିତି କେତେ କଥା, କେତେ ଘଟଣା ତ ଜୀବନ ସାରା ଅଜମାଇଛି । କ’ଣ ବା କେତେ ଲେଖିବି ? ଦୁନିଆ ଭିତରେ ମୁଁ ସବୁଠୁଁ ବେଶି ଡରୁଁ ସ୍ମୃତିକି, ସେଇଥିପାଇଁ ଥରେ ଲେଖୁଥିଲି —

“କାଲି ରଖୁ ପଛପଟେ

ବିଶୁ ତାଲେ ତା’ ବାଟେ —

ପଛଫେରା କରି ପଥୁକୀରେ ତୁ ଯେ —

ବସାଇ ପାସୋରା-ଘରେ ।

ଗତ ମଧୁଧାର ଚଖାଇ ରସାଉ

ସ୍ମୃତି ଗୋ ! ତେଣୁ ଜୁହାରେ”

ସେଇ ସ୍ମୃତି ବିକଳ କରୁଛି ମତେ, କୁମାରର ଚକ ତ ଗଢ଼ି ଚାଲିଛି । କେତେଦିନ ଚାଲିବ କିଏ ଜାଣେ ? ଆଜି ୧୯୭୫ ମେ ମାସ ପାଞ୍ଚ ତାରିଖରେ ଏ ଲେଖା ବନ୍ଦ

କରିବା ସମୟକୁ ବେଳ ରତରତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଫୁଲନଖରା ଛକ ପାଖରେ ସେଇ ଏକ୍ସଟିଆ ତାଳ ଗଛର ସ୍ଥୂତି ଚେତିଉଠିଲା ହଠାତ୍ । ହେଲେ ଆଜି ଆଉ ସେ ଫଗୁଆ ମେଘ ନାହିଁ କି ରୂପେଲି ଜହ୍ନ ନାହିଁ । ପଛଫେରା କଥା ଛାଏଁ ଛାଏଁ ମୋତେ ଗୁଆଇଲା – “ମନରେ ! କାଲି ହେବ ଖାଲି ତେ ପଞ୍ଜୁରି ।”

କୁସାରର ଶ୍ରୀଚରଣ ତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆଟିଏ ମାରି ଆଖି କୁହ ପୋଛିଲାବେଳେ, ମନକୁ ମନ କହି ହୋଇଗଲା –

“ସୁଧା ଗରଳର ଘର ମୁଖ ତୋର

ନ ଫିଟାଅ ତା’କୁ ଆରେ ଭିଖାରୀ !

ମନ ଜାଣି ଦେବ, ଅଛି ଜଣେ ତାକୁ –

ମାଗ ଖାଲି ଦୁଇହାତ ପସାରି ।”

କାଳୀଚରଣ

ତା ୫।୫।୭୫ ରିଖ

ବେଳବୁଡ଼

କବିଚନ୍ଦ୍ର ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣଙ୍କ ରଚିତ ୧୯୭୫ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ

ନାଟକ	
୧. ଧ୍ରୁବ	୨୧. ଜୟଦେବ
୨. ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର	୨୨. ହରଶତାଳ
୩. ମୃଗୟା	୨୩. ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ
୪. ଶକୁନ୍ତଳା	୨୪. ଅଭିଯାନ
୫. ବନବିହାର	୨୫. ଚକ୍ରୀ
୬. ବିଦ୍ୟାବଳୀ	୨୬. ବେକାର
୭. ବାଂଶରୀ-ବିଳାସ	୨୭. ଦଶଭୁଜା
୮. କୌତୁକ ଚିନ୍ତାମଣି	୨୮. ରକ୍ତମାଟି
୯. କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ	୨୯. ବନମାଳା
୧୦. ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ	୩୦. ଫଟାଭୂଇଁ
୧୧. ପ୍ରୀତି ସୁଧାକର	୩୧. ସାରଳା ଦାସ
୧୨. ଲକ୍ଷ୍ମୀ	୩୨. ରକ୍ତ ମନ୍ଦାର
୧୩. ଆଖିର ଦେଖା	୩୩. କମଳା
୧୪. ମାନିନୀ	୩୪. ହୀରାଖଣ୍ଡ
୧୫. ପ୍ରତିଶୋଧ	୩୫. ସନ୍ଧାନ
୧୬. ଗାର୍ଲସ୍କୁଲ	୩୬. ମାଳତୀ
୧୭. ଆହୂତି	୩୭. ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳ
୧୮. ଚୁମ୍ବନ	୩୮. ଭୂଖା (ହିନ୍ଦୀ)
୧୯. ଭାତ	କାବ୍ୟ ନାଟିକା
୨୦. ପରିବର୍ତ୍ତନ	୩୯. ଅନଙ୍ଗ

ବୃତ୍ୟନାଟିକା

୪୦. ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ

୪୧. ମାନିନୀ

୪୨. ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ

୪୩. ପଞ୍ଚପୁଷ୍ପ

୪୪. ମାଣିକୀ

୪୫. ଦେହି ପଦପଲ୍ଲଭ ମୁଦାରମ୍

୪୬. ଚନ୍ଦ୍ରିକା

ଏକାଙ୍କିକା

୪୭. ପଞ୍ଚରଙ୍ଗ

(ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର
ସମାବେଶ)

୪୮. ଷଡ଼ରସ

(ଛଅଗୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର ସମାବେଶ)

୪୯. ସପ୍ତପର୍ଣ୍ଣୀ

(ସାତଗୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର ସମାବେଶ)

୫୦. ଜୀବିତ ତର୍ପଣ

୫୧. ଯୁଗ-ପୁରୁଷ

୫୨. ଯୁଗ-ଯୋଗୀ (ହିନ୍ଦୀ)

୫୩. କକାନାଜ୍ (ପ୍ରୌଢ଼ଶିକ୍ଷା)

୫୪. ଦୋଷ କେଉଁଠି (ପ୍ରୌଢ଼ଶିକ୍ଷା)

ଗନ୍ଧ ସଞ୍ଚୟନ

୫୫. ବନପୁଲ

ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା

୫୬. ହାଲପେସନ

୫୭. ଚରଣ କୁଟିଆ ଜମ

କବିତା-ସଞ୍ଚୟନ

୫୮. ଚନ୍ଦ୍ରିକା

୫୯. ଫୁଲ ରେଣୁ

ଦାସ କାଠି

୬୦. ଯୁଗ-ପୁରୁଷ

ସଙ୍ଗୀତ

୬୧. ସଙ୍ଗୀତ ସାର

୬୨. ଗୀତ ମଞ୍ଜରୀ

୬୩. କବିତନ୍ତ୍ର ଗୀତାବଳୀ (ଓଡ଼ିଶୀ ଖଣ୍ଡ)

୬୪. କବିତନ୍ତ୍ର ଗୀତାବଳୀ

(ଲଘୁ ସଙ୍ଗୀତ)

୬୫. କବିତନ୍ତ୍ର ଗୀତାବଳୀ

(ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ)

୬୬. କବିତନ୍ତ୍ର ଗୀତାବଳୀ (ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର
ଗୀତ)

୬୭. କବିତନ୍ତ୍ର ଗୀତାବଳୀ (କାର୍ତ୍ତନ)

୬୮. ସଙ୍ଗୀତ ଓ ହାର୍ମୋନିୟମ ଶିକ୍ଷା

୬୯. ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷା

୭୦. ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପରେଖ

୭୧. ରକ୍ତ ଝଙ୍କାର

(ଦେଶୀମୁଦ୍ରା ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଚ୍ଛ)

୭୨. ବରଣ ଡାଲା

୭୩. ମେଳରାଗ ଲକ୍ଷଣ ଗୀତ

୭୪. ସପ୍ତସ୍ୱରୀ

୭୫. ସୁରଲେଖା (ଗୀତ ଓ ସ୍ୱରଲିପି)

୭୭. ସିନେମା ସଙ୍ଗୀତ

୭୭. Orissi Music

୭୮. Orissi Dance

ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ

୭୯. କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ

୮୦. ବଉଳବେଣୀ

୮୧. ବାୟା ଧନଟି

୮୨. ପ୍ରଥମ ପାଠ

୮୩. ଆମ ପାଠ

୮୪. କଥା ଶୁଣ

୮୫. ସରସ ସାହିତ୍ୟ (୧ମ)

୮୬. ସରସ ସାହିତ୍ୟ (୨ୟ)

୮୭. ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ

୮୮. ଶିଶୁ ଖେଳା ଗୀତ

୮୯. ପିଲାଙ୍କ କର୍ମ ସଙ୍ଗୀତ

୯୦. ଠକ୍କର ବାପା

୯୧. ନେତ୍ରପାଲିୟନ

୯୨. କେତୋଟି କଥା

୯୩. ଆମ ସାହିତ୍ୟ

୯୪. ବାଳବୋଧକ

ଆଲୋଚନା ଓ ଅନୁବାଦ

୯୫. ଚମ୍ପୁ-ପ୍ରବେଶ

୯୬. ଶ୍ରୀ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ

(ସମସ୍ତରୀ ଓ ସମଛନ୍ଦୀ

ଉତ୍କଳାନୁବାଦ ସହ ଆଲୋଚନା)

୯୭. ଅଭିନୟ ଦର୍ପଣ ପ୍ରକାଶ

(ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ)

୯୮. ରାଗଚିତ୍ର

(ପୋଥି, ଚିତ୍ର, ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକସହ

ଓଡ଼ିଆ, ହିନ୍ଦୀ ଓ ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ)

କ୍ଷୁଦ୍ର ଉପନ୍ୟାସ

୯୯. କନକ କମଳା

ସମ୍ପାଦନା

୧୦୦. କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗୀତାବଳୀ

୧୦୧. ବାବାଜୀ ନାଟକ

୧୦୨. ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରା

(ଓଡ଼ିଆ ପକେଟ ଅଭିଧାନ)

ନାଟ୍ୟ ବିଚାର

୧୦୩. ମଞ୍ଚଧାରା

୧୦୪. ୧୦୭ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

(୧ମ, ୨ୟ, ୩ୟ ଓ ୪ର୍ଥ)

୧୦୮. କୁମ୍ଭାର ଚକ

ଭାଳା ଚରଣ-୧୯୨୨
(ଶିଳ୍ପୀ : ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଦାସ ମୁଖାର୍ଜୀ, ପୁରୀ)

କବିତ୍ବ-୧୯୪୮

ପିତା : v ବୃନ୍ଦା ଚେଣ ପଟ୍ଟନାୟକ
 ଜନ୍ମ : ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାବିହାର ଦେବେଇ ୧୨ ଅଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଅମାବାସ୍ୟାପର
 ପ୍ରତିପଦ ଦିବା ୧୩ ଚଣ୍ଡା, ଗୁରୁବାର । (ଖମାଚଣ-ବାଜୀ)
 ମୃତ୍ୟୁ : ୧୯୧୯, ଯାଜ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଗୁରୁବାର ।

ମାତା : v ଭାଷାମାଳା ଦେବୀ

ଜନ୍ମ : ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାସିଂହ ଦେବଙ୍କ ୧୨ ଅଙ୍କ ଭାବୁ ଶୁଭ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶା ବ୍ରହ୍ମବାର

ଅଭିନେତ୍ରୀ-ଜାଳାଚରଣ, କଟକ ରକ୍ଷା ଥିଏଟର-୧୯୧୯
ସହ ଅଭିନେତା - ସାଧୁବାବୁ

ବ୍ରାହ୍ମଚାରୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ବାରିପଦା : (ମୟୂରଭଞ୍ଜ) ଥିଏଟର ଗଳ୍ପ ।

ଉତ୍କଳପତି ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୁରୀ
୧୯୨୭-୨୭ ସୁନିଆଁ ଉତ୍ସବ-କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧ୍ୟାୟ ପାତ୍ର ।

10-13

[illegible]

Handwritten text in Devanagari script, likely a page from a manuscript. The text is written in a cursive style and is mostly illegible due to the image quality. It appears to be a single line of text.

Handwritten signature and text at the top of the first page.

Handwritten text in Odia script, likely a letter or official document.

Handwritten text in Odia script, continuing the document.

ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର ସେବାର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିମଳ ସେବା ନିଯୋଗପତ୍ର
 ଡି. ୧୫.୫.୧୭.୨୭

ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

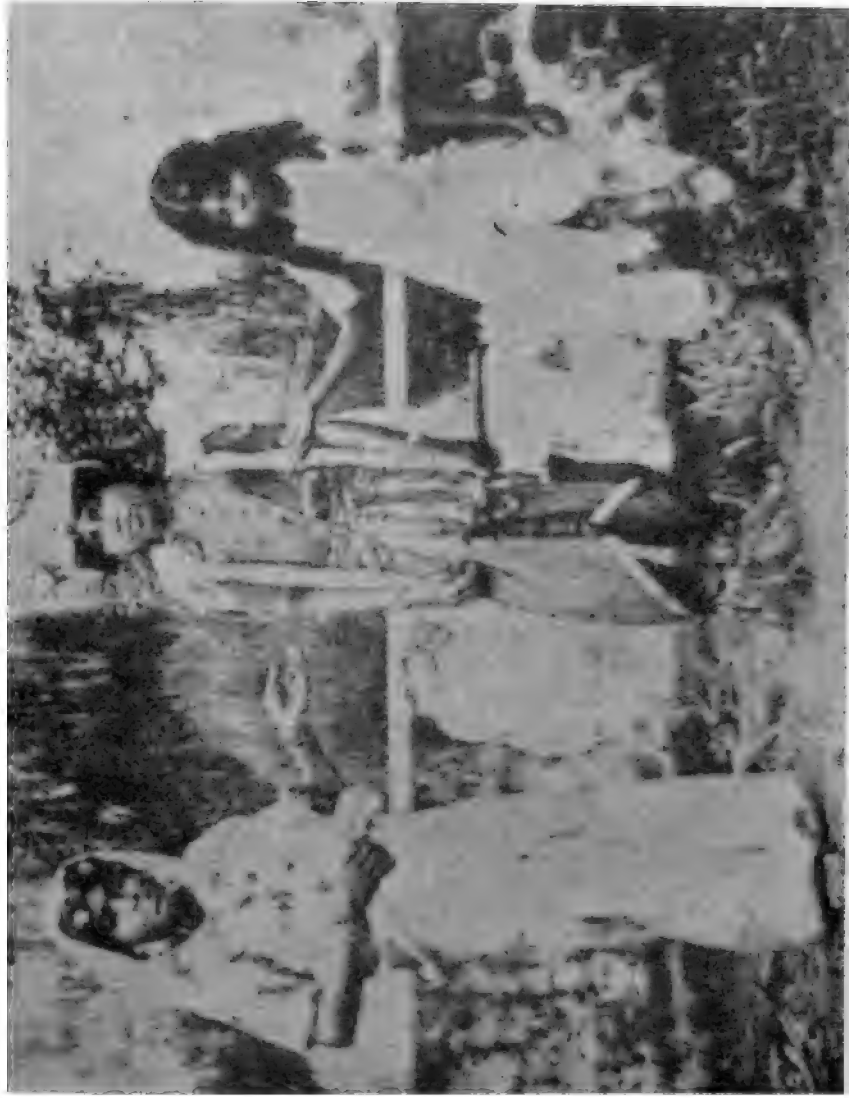
ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

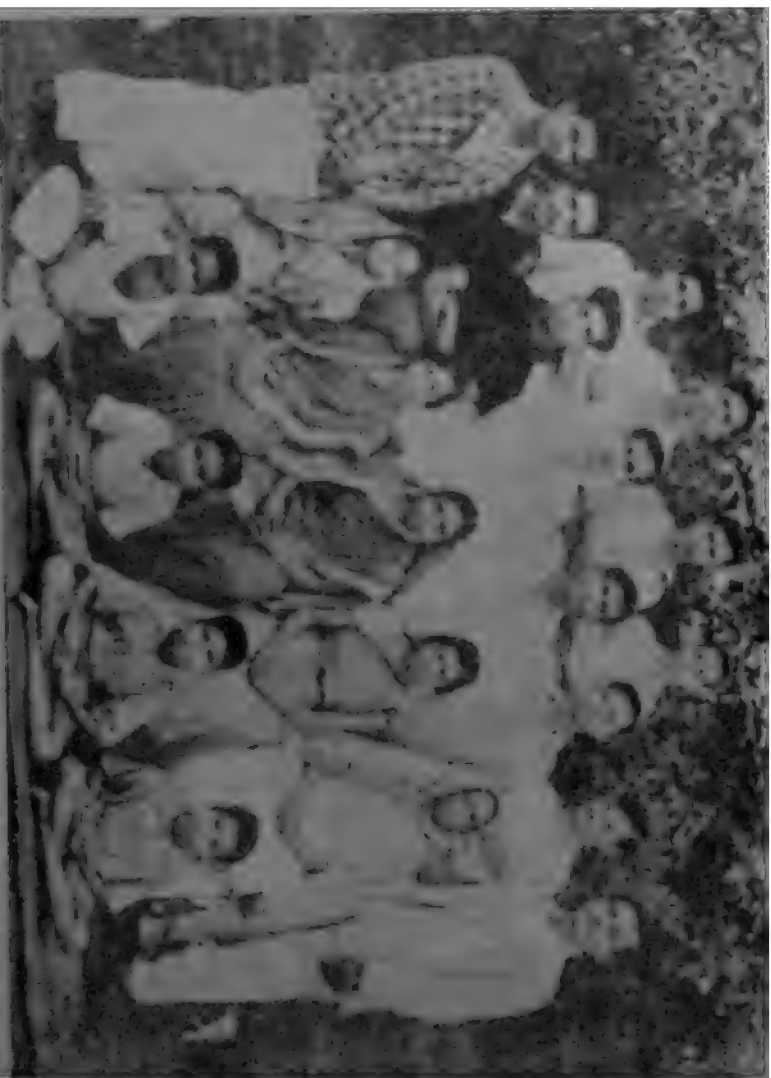
ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

ଶ୍ରୀ ମନ୍ଦିର

ଉତ୍କଳ ଭାଷିତ୍ରୀ ସମାଜ : ୧୯୪୪
 ବିଷୟବସ୍ତୁ : ଡି. ୧୫.୫.୧୪

ଡି.ଶୋଭାଚରଣାଙ୍କୁ ଡେଇଁ ନାଟକର କଳାକାର ଇନ୍ଦିତା-ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସିଂହ, ଶ୍ରୀନୁଷ୍ଠ-ସମ୍ବଳା ଦାସ ଓ
 ମଧୁମିତା-ଦାନେଶ୍ଵରୀ ଦାସ (ବାମ), ସାକ୍ଷୀ ଶୋଭାକଳ ନାଟ୍ୟ ସଂସ୍ଥା-ରାସ

ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟରର ଅଭିନେତା ଓ ଅଭିନେତ୍ରୀ ବୃନ୍ଦ, ୧୯୪୨ ଚଳେ ଉତ୍ପିଚ୍ଛବି-ବାମନୁ-ଧବିଆ, ମାୟା, ଦ୍ଵିଧିଆ ଓ ଗଙ୍ଗା ଅଭିନେତ୍ରୀ-ବାମନୁ-ଶୈଳ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ମେନା, ସୁମତୀ ଓ ଶ୍ଵଳ୍ପା । ଅଭିନେତା-ବାମନୁ-ବାବା, ଗାଧାଣ୍ୟାମ, ପାତ୍ର, ବୀର ହରି, ସାହୁ (ବିପ୍ଳବ) ଓ ବୃକ୍ଷିତ । ଅଭିନେତା-ଉପରଧାବି-ବାମନୁ-ବୃକ୍ଷେଶ୍ଵରୀ, ଅଧର, ସୁଶୀଳ ଓ ବାମା ।

ଦିଲ୍ଲୀ ଲାଲକିଲ୍ଲାରେ ସଙ୍ଗୀତ ସମାରୋହ ପରେ ନେହେରୁଙ୍କ ସହିତ
ଚା'ଭୋକିରେ ଆଳାପ । ୧୯୫୪

ବାଷ୍ପପତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ୧୯୬୩ ସାଲରେ
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିବେଚିତ 'ନାରୀ' ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଲାଗି
ସ୍ୱେଚ୍ଛା ଆଡ଼ାଉଁ ପ୍ରଶଂସା ପ୍ରାପ୍ତ ।

Sriharshapur University

ଉତ୍କଳପୁର

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

On behalf of the Students Assembly
We, the Councilor and the Vice-Councilor
hereby confer the Degree of

DOCTOR OF LITERATURE

(Honoris Causa)

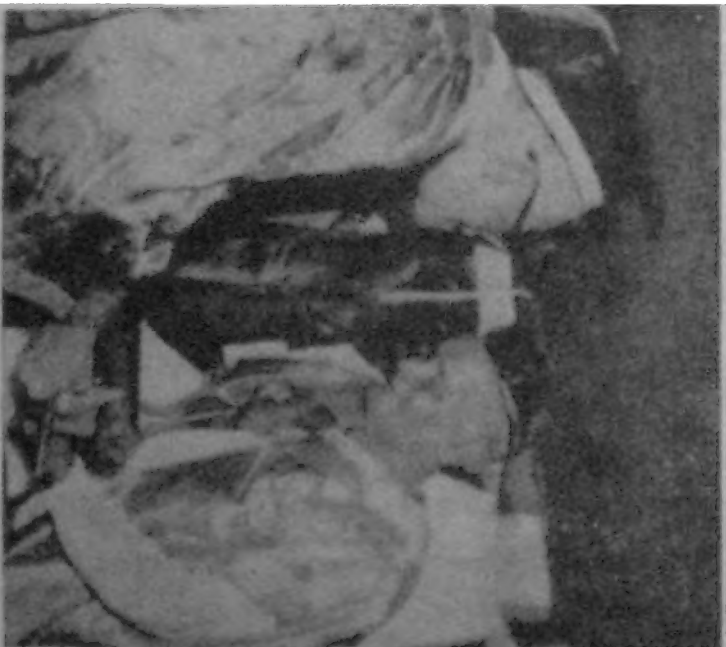
to

KAVICHANDRA KALI CHAKRABARTY

at the English Convention of the

University held on Saturday, the 12th Day

of April, 1975.

ହୁକ୍ମା ଟଙ୍କାପାଟି ବିହୀନରେ ସମ୍ମାନପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ
ଡକ୍ଟରେଟର ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରୁଛନ୍ତି
ରାଜ୍ୟପାଳ ଚାନ୍ଦିସେନଙ୍କ ଶ୍ରୀ ଆକରଣ ଅଛି ଖାଁ ।
(୧୨.୪.୭୫)

Handwritten signature

Official Seal

କାଳିଚରଣ-୧୯୭୦

କେନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ କର୍ତ୍ତୃକ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକର 'ରମ୍ଭ ସରସ୍ୟ' (ପେଲୋସିପ) ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ
ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦିରା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ଚାନ୍ଦ୍ର ଫଳକ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ଆଗରର ଚଳାନ୍ତିନ ଉପରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଶ୍ରୀମୁଖ ଭି.ଭି.ଭି. ୧୯୭୯

ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ, କବିଚନ୍ଦ୍ର
ଡକ୍ଟର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ
(୧୮୯୭-୧୯୭୮)

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା-ସାହିତ୍ୟର ଅସାଧାରଣ ସାଧକ ତଥା
ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପୁରୁଷ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କୃତିତ୍ବ ପ୍ରତ୍ୟେକ
ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ଗର୍ବ ଗୌରବ-ଗାଥା । ସେ ଥିଲେ-

- * ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା (୧୯୨୧) ଓ ମୂକୁର (୧୯୨୨)ର ସମ୍ପାଦକ,
- * ୧୯୨୬ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଏକମାତ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ସମନ୍ଧୀୟ ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ,
- * ଅସାମାନ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାର, କବି, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ, ନୃତ୍ୟବିଦ୍, ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ତଥା ଅଭିନେତା, ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଓ ମଞ୍ଚ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ଗାୟକ,
- * ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ମହିଳାମାନଙ୍କୁ ଅଭିନୟ କରିବାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ଓ ସୁଯୋଗଦାତା,
- * କଳିକତା ରେଡିଓ ସ୍ଟେସନର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀ,
- * କଟକ ଆକାଶବାଣୀ, ପ୍ରଥମ ରେକର୍ଡ କମ୍ପାନୀର ଅନ୍ୟତମ ଆଦ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା,
- * ପ୍ରଥମ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଓଡ଼ିଆ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଲଳିତା ଓ ପ୍ରଥମ ଡକ୍ଯୁମେଣ୍ଟାରୀ ଫିଲ୍ମର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ,
- * କେନ୍ଦ୍ର ନାଟକ ଏକାଡେମୀର ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଫେଲୋ,
- * ଓଡ଼ିଶା ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀର ସଭାପତି ।
- * ୧୯୪୭ରେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଉପାଧି ପ୍ରତ୍ୟାଖାନ କରିଥିବା ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ।
- * 'କୁମାରତକ' ଏହି ଯୋଗକବ୍ଧଙ୍କ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ପୁସ୍ତକ ।
- * ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ପାଇଥିଲେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି (୧୯୨୭), ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି,
- * ଓ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ବବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ବାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ।